Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

LIBRARY
FEB 25 1966

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

Buck-Black
JAN-JUNE
1966
HX
9
T3
v.21:1-6

1

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. JANUÁR

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM 1.
1966. JANUÁR

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

BÁLINT JÓZSEF	3	Mai problémák, mai feladatok
DR. SZABÓ IMRE	20	Demokrácia és felelősség
DR. KÖPECZI BÉLA	30	Megjegyzések a szocialista realizmusról folyó vitához
DR. HUSZÁR TIBOR	44	A doktrinérség természetrajzához
		Nemzetközi szemle
PÁSZTOR DEZSŐ	55	Johnson „Nagy társadalma"
L. M.	61	„Európa az Atlanti óceántól az Uralig"
DR. GÖNCZI IVÁN	66	Új irányzatok a nyugat-európai parasztgazdaságban. – A CEA XVII. közgyűléséről
		Kritika
RÓZSA GYULA	71	A X. Magyar Képzőművészeti Kiállítás a bírálatok mérlegén
FÜLÖP LÁSZLÓ	79	A vidéki irodalmi folyóiratokról
		Eszmecsere
DR. PIRITYI OTTÓ	89	Munka szerinti elosztás és szocialista erkölcs

Digitized by Google

Tájékozódás

J. LIBERMAN 96 Nyereség és profit

Könyvekről

DR. ERDŐS TIBOR 101 Varga Jenő: Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról

DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN 106 Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen

FALUS RÓBERT 108 Jurij Borev: A tragikum

110 Jegyzetek könyvekről

115 Testvérlapjainkból

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
MOLNÁR ERIK
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475

A CIKKEK SZERZŐI

BÁLINT JÓZSEF, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezető-helyettese

DR. SZABÓ IMRE, akadémikus, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója

KÖPECZI BÉLA, az irodalomtudományok doktora, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezetője

DR. HUSZÁR TIBOR, kandidátus, egyetemi adjunktus

DR. GÖNCZI IVÁN, kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár

PASZTOR DEZSŐ, újságíró

RÓZSA GYULA, képzőművészeti kritikus

FULÖP LÁSZLÓ, egyetemi gyakornok

DR. PIRITYI ÖTTÓ, a Közgazdasági Szemle munkatársa

DR. SZILÁGYI PÁL, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa

DR. ERDŐS TIBOR, egyetemi docens

DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN, egyetemi docens

FALUS RÓBERT, egyetemi docens

SÁRAY ERZSÉBET, SEBŐK MAGDA, SEBŐ ILDIKÓ, ERDŐS ERZSÉBET, BÍRÓ GYULA – egyetemi hallgatók

Digitized by Google

BÁLINT JÓZSEF

Mai problémák, mai feladatok

A gazdasági és társadalmi problémák ma intenzíven foglalkoztatják egész társadalmunkat. Ennek két fő oka van. *Először:* A szocializmus alapjainak lerakását követő fejlődési szakaszban, a szocialista társadalom teljes felépítésének kezdeti szakaszában vagyunk, s egyre szélesebb körökben vetődnek fel és érlelődnek ennek az időszaknak újabb és újabb társadalmi és gazdasági vonatkozásai. A Központi Bizottság kezdeményezi, bátorítja ezek tárgyalását; kifejeződött ez az ideológiai irányelvekben és a megjelenésük után kibontakozott széles vitában, s megnyilvánul a gazdaságirányítási rendszer reformjának sokoldalú kidolgozásában és más kérdésekben is. *Másodszor:* most zárult le a második ötéves tervben kitűzött gazdasági célok megvalósításának határideje, s most lépünk a harmadik ötéves terv időszakába. Ezzel természetszerűen együttjár a kritikus vizsgálódás: hogyan haladtunk a kijelölt úton, mennyire voltunk képesek megszervezni erőinket a kitűzött célok megvalósításáért, hogyan ítélhetjük meg gazdaságfejlesztési elképzeléseink helyességét, és így tovább. S elkönyvelve az eredményeket, bírálva a fogyatékosságokat, türelmetlenkedve a fejlődés meg nem oldott kérdésein (s ezek megoldatlansága nem mindig minősíthető a mindennapi értelemben vett hibának), egyre növekvő érdeklődés várja a harmadik ötéves terv feladatait és távlatait.

Harmadik ötéves tervünk összeállítása már vége felé jár, az első év feladatait pedig már ismerjük is. A következő hónapokban a harmadik ötéves terv időszakára szóló lelkesítő, tetteket ígérő programok kerülnek közvéleményünk és gazdasági intézményeink elé. A gazdaságfejlesztés új ötéves tervén kívül rövidesen kezünkben lesz gazdaságirányítási rendszerünk tökéletesítésének sokoldalúan kimunkált programja is.

A múlt év megélénkült politikai aktivitásában itt-ott akadtak a bonyolult összefüggéseket leegyszerűsítő megállapítások, kellően át nem gondolt kritikák is. De végeredményben jó érzéssel láthattuk, hogy amikor a különféle fórumok megvitatják gondjainkat, az az óhaj és néha követelés jellemzi őket, hogy ebben vagy abban a kérdésben ***vezessen hatékonyabban pártunk,*** s kezdeményezze társadalmunk irá-

Digitized by Google

nyításának azokat az új megoldásait, amelyeket az idők megkövetelnek.

1957 óta — mióta pártunk átértékelte az addigi gazdaságpolitikát, kidolgozta gazdaságpolitikánk legfontosabb elveit és ezek alapján a népgazdasági terveket — gazdaságunk *nem fogyatékosságoktól és problémáktól mentesen ugyan, de töretlenül felfelé ível.* A legutóbbi öt évben a nemzeti jövedelem 25—26 százalékkal emelkedett. Öt év alatt kb. 205 milliárd forint értékű beruházást eszközöltünk. Az állóalapok 1960 és 1964 között az iparban 39,7, a mezőgazdaságban 31,2, az építőiparban 64,2 százalékkal emelkedtek. Növekedett a munka technikai felszereltsége, különösen a mezőgazdaságban és az építőiparban.

Társadalmunk szocialista fejlődésének forradalmi jelentőségű állomását jelzi a mezőgazdaság szocialista átalakulása. Ezzel *elhárultak a mezőgazdasági termelés fejlesztésének társadalmi korlátai,* s csak az szab ennek határt, hogy mekkora eszközökkel rendelkezünk. Az átalakult mezőgazdaság életerejét bizonyítja, hogy átlagos évi termelése az 1961—1965. években 10—11 százalékkal magasabb volt az előző öt év átlagánál. A termelőszövetkezeti parasztság hozzájutott a szocialista közösség tagjainak járó lehetőségekhez és jogokhoz, a szociális és társadalombiztosításhoz. Az ötéves terv időszakában 44 milliárd forintot fordítottunk a mezőgazdaság fejlesztésére, annyit, mint 1953-tól 1960-ig összesen, s több műtrágyát használtunk fel, mint 1945-től 1960-ig.

Az ötéves terv készítésekor még nem vehettük számba pontosan a mezőgazdaság lehetőségeit és eszközszükségletét. De gazdaságpolitikánk, helyesen értékelve a mezőgazdaság helyzetét, a terv végrehajtása során *a tervezettet meghaladó mértékben nyújtott a mezőgazdaságnak anyagi és műszaki ellátást.* Ez hatékonyan hozzájárul a termelőszövetkezetek politikai és szervezeti megszilárdításához. A mezőgazdasági termelés anyagi és műszaki ellátásában korszakos jelentőségű változás következett be. Ma a vonóerőnek csaknem 70 százalékát gépek szolgáltatják. A termelőszövetkezetek tetemes befektetéseket eszközöltek és ehhez állami hiteleket kaptak, de a nagyüzemen kívüli kisegítő gazdaságok termelő tevékenységét is ösztönzik.

Fontos lépéseket tettünk *iparpolitikai céljaink* megvalósítása felé. Az ipari termelés öt év alatt 47 százalékkal emelkedett. A korszerű gazdaságfejlesztés követelményeihez igazodva, legyorsabban (84 százalékkal) a *vegyipar* fejlődött: az egy lakosra jutó műanyagtermelés 1958-ban 0,6, 1960-ban 1,0, 1964-ben 2,5 kg volt. (Az importtal együtt 1964-ben az egy lakosra jutó műanyagfelhasználás kb. 4 kg.) Ez még elmarad ugyan Ausztria vagy Franciaország 11 kg-jától, de a következő években is gyorsan törünk előre a kemizálásban. Előbbre jutottunk — főként a gépiparban — annak a helyes iparpolitikai követelménynek a megvalósításában, hogy „az ipar termelőerőit viszonylag kevéssé anyagigényes, magas képesítésű munkát követelő, korszerű, keresett gyártmányok gazdaságos előállítására" fordítsuk. A termelés növekedésének ütemében a vegyipar után a *gépipar* következik; ter-

Digitized by Google

melése öt év alatt 55 százalékkal nőtt, s a bonyolultabb munkát tartalmazó és kevésbé anyagigényes kiemelt ágazatok még gyorsabban fejlődtek. A kiemelt iparágakban azonban gyakran elhúzódott az új gyártmányok bevezetése, és a műszaki teljesítményekkel szemben is van még kívánnivaló. Sikereket értünk el a népgazdaság *energetikai mérlegének* korszerűsítésében; a szén részesedése az 1960. évi 67,7-ről 1965-ben 62,2 százalékra csökkent. Fontos lépéseket tettünk élelmiszeriparunk fejlesztésére; bővült az élelmiszerek választéka és mennyiségük is. Fejlődött a könnyűipar és a könnyűipari nyersanyagok (papíralapanyag, falemezek) termelése. Az építőanyagipar teljesítőképességét a nagy teljesítményű váci cementgyárral bővítettük, s ma már tömegesen alkalmaznak téglát helyettesítő korszerű falazó anyagokat. Jelentős előkészületek történtek bauxit-kincsünk jövőbeli fokozottabb hasznosítására és a szovjet—magyar alumíniumegyezmény révén alumíniummá való feldolgozására.

Aktív tényezője volt gazdaságunk fejlődésének *a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődése.* Az export emelkedése (öt év alatt 65 százalék) lényegesen meghaladta a nemzeti jövedelem növekedésének ütemét. Az import 54 százalékkal növekedett. Aktívan részt veszünk a KGST-nek és közös intézményeinek munkájában. Külkereskedelmi forgalmunknak, mintegy 30 százaléka esik a nem szocialista országokra. Egyes fejlett tőkés országok javították a hazánkkal való kereskedelmi együttműködés feltételeit, s számos, külkereskedelmünkkel szemben diszkriminatív intézkedést megszüntettek. Több fejlett tőkés országban azonban gátolják az együttműködés bővítését a számunkra hátrányos vámintézkedések és kereskedelmi korlátozások.

A szocialista építés a második ötéves terv időszakában is *az életszínvonal emelkedésével* járt együtt. A lakosság foglalkoztatásának viszonylag magas fokát értük el: a 100 foglalkoztatottra jutó eltartottak száma kb. 106 (Olaszországban 156, Belgiumban 153). A munkások és alkalmazottak reáljövedelme 18, reálbére pedig kb. 8 százalékkal emelkedett; a lakosság takarékbetét-állománya az 1960. évi 5,4 milliárdról mintegy 20 milliárd forintra nőtt.

Örömmel könyveljük el eredményeinket, ma azonban főként gazdasági növekedésünk problémáira és meg nem oldott kérdéseire fordítjuk figyelmünket. Ezek közül ragadunk itt ki néhányat.

Gazdasági fejlődésünket vizsgálva elsősorban a következő fontos jelenségek mutatják meg tennivalóinkat:

— Az utóbbi két-három évben bizonyos mértékben lassult a nemzeti jövedelem növekedésének üteme.

— A nemzeti jövedelem termelése nincs a kellő egyensúlyban a fogyasztásra és felhalmozásra felhasznált értékkel, s a külkereskedelmi forgalom egyenlege nem kielégítő.

— Gazdasági tevékenységünk hatékonysága elmarad a lehetőségek mögött

E problémakörök között szoros a kölcsönhatás, s ennek vizsgálata

Digitized by Google

arra mutat, hogy problémáink legfőbb forrása — de egyben legnagyobb tartalékunk is — az, hogy *sem a termelés, sem az értékesítés nem eléggé hatékony.*

Az elosztott nemzeti jövedelem — amelyből a gazdaságilag indokoltnál nagyobb rész jutott a készletek emelkedésére — csekély mértékben ugyan, de meghaladja a megtermelt nemzeti jövedelmet. Az utóbbi négy év alatt mintegy 10 milliárd forint volt ez a „túllépés", amelyet részben bizonyos tartalékaink felhasználása, részben külföldi hitelek igénybevétele tett lehetővé. A külföldi hitelek igénybevétele persze nem minősíthető egészségtelen jelenségnek a nemzeti jövedelem egyensúlya szempontjából, mert ha jól élünk vele, a jövő fejlődését segíti. A Szovjetuniótól rendszeresen vásárolunk hitelben gépi berendezéseket, technikai felszereléseket, és a tőkés piacon is megvásárolhatunk, meg is vásárolunk néhány (2—5) éves hitelre bizonyos beruházási javakat.

Pártunk VIII. kongresszusa előtérbe állította a gazdasági munka hatékonyságának emelését: *„Gazdasági tevékenységünk vezérlő elve a gazdaságosság fokozása."* A Központi Bizottság 1964 decemberi határozata konkrét intézkedésekkel és a tennivalók irányának meghatározásával közelítette meg e követelmény megvalósítását, a gazdasági hatékonyság javítását. 1965-ben meg is mutatkoztak ennek az eredményei.

Az idén és a következő években is — mind a vállalati munkában, mind az irányító, tervező szervek tevékenységében — mindennapos feladatunk kell, hogy legyen annak a vizsgálata: *milyen ráfordítással* értünk el, vagy érhetünk el valamely gazdasági eredményt. Éppen az eredmények és a ráfordítások összefüggéseire jellemző népgazdasági mutatószámok elemzése ad nyomós okot arra, hogy hangsúlyozzuk: legfőbb tartalékunk a gazdasági hatékonyság javítása. Tekintsük most át vázlatosan a hatékonyság néhány összetevőjének alakulását.

Az anyagi ráfordítások

1961—64-ben a nemzeti jövedelem 23 százalékkal növekedett, az anyagi ráfordítások pedig mintegy 30 százalékkal. Fajlagosan tehát emelkedett *a nemzeti jövedelem termeléséhez szükséges anyagfelhasználás.* Ebben sok tényező játszott közre, köztük olyanok is, amelyek nem minősíthetők negatívnak. Az ipari termelés pl. *anyagigényesebb,* mint a mezőgazdasági termelés; nyilvánvaló tehát, hogy az ipari termelésnek a mezőgazdaságét meghaladó növekedési üteme automatikusan növeli a nemzeti jövedelem anyagigényességét. Ez nem marasztalandó el. Más kérdés azonban az, hogy az iparban az 1000 forint értékű termelésre jutó anyagfelhasználás az 1960. évi 573 forintról 1964-ben csak 561 forintra (vagyis 2,1 százalékkal) csökkent. E tekintetben az ötéves tervben kitűzött cél és a csökkentés lehető-

Digitized by Google

ségei mögött egyaránt elmaradtunk. Megnőtt a gazdaságosabb energiahordozók részesedése a népgazdaság energetikai mérlegében, négy év alatt 4079 kgcal-ról 3669 kgcal-ra csökkent az egy kilowattóra villamosenergia-termeléshez felhasznált fajlagos fűtőanyagmennyiség, de az ipar egyéb területein nem csökkent a termeléshez igénybe vett energia fajlagos mennyisége. A következő években határozottabb lépéseket kell tennünk azért, hogy *tömegesen korszerűsítsük az ipar energiaátalakító berendezéseit,* mert ez fontos feltétele az energiafelhasználás csökkentésének. Az elmúlt öt évben átlag 450 millió forintot ruháztunk be erre a célra; a következő öt év folyamán ez kb. 750 millió forintra emelkedik.

Az ipari anyagráfordítások szerteágazó problémáiból *a feketefém- és öntvényfelhasználást* érintjük, amelyek a műszaki fejlesztő munkában is igen fontos helyet foglalnak el.

A termelés gazdaságosabbá tételének egyik útja: *a termékek súlyának csökkentése.* (Ez alól csak néhány olyan termék kivétel, amelynél a nagyobb súly előnyös tulajdonság, vagy valamilyen műszaki paraméter függvénye.) A többletsúly pótlólagos anyagráfordítást kíván és szükségtelen szállítási költséget okoz, tehát mindenképpen többletköltség, s emellett — kivéve az olyan termékeket, amelyeknél a súly a használhatóság, vagy a minőség kritériuma — a kezelhetőséget is károsan befolyásolja (pl. a hordozható készülékekét, szerszámokét, szerszámgépekét). Az ilyen súlytöbblet arra is rávilágít, hogy a konstrukció nem eléggé korszerű. Van azonban olyan súlytöbblet is, amely az alapanyag minőségéből és az előgyártási technológia fogyatékosságaiból származik. Ha pl. az alapanyag tisztasági foka, fizikai és mechanikai jellemzői nem érik el a konstrukciónál kívánatosat, akkor a tervező arra kényszerül, hogy nagyobb méretekkel, tehát súlytöbblettel oldja meg feladatát. Éppen ez a nagyobbik forrása a túlzott anyagfelhasználásnak, és megoldása is nehezebb. Ezért a kohászat további fejlesztési tervének egyik fontos követelménye *a minőség színvonalának emelése.* A nálunk gyakran előforduló felesleges súlytöbbleteknek sok (főként gépipari) terméknél az ún. kovácsolási vagy öntési többletsúly az oka. Ezek a felesleges súlytöbbletek a megmunkálásban is nagyobb munkaráfordítással járnak, mert a nyers alkatrészről el kell távolítani a felesleges súlyt és méreteket.

Iparunkban a technikailag indokoltnál lényegesen gyakrabban fordulnak elő ezek a jelenségek. Gépipari termékeink, még ha működési elvük, illetve konstrukciójuk egyébként szellemes és korszerű is, gyakran 10—50 százalékkal nehezebbek, mint a hasonló, de élenjáró termékek. Vízgépeink (a típustól függően) 10—100, úszó- és portáldaruink 10—15, autóbuszaink 15—25, vasúti kocsijaink 10—20, villamosmotorjaink 10—30 százalékkal nehezebbek az élenjáró termékeknél. A felsorolt termékeknél csaknem kivétel nélkül azonos a probléma oka, és megoldási lehetősége is: javítani kell a felhasznált alapanyagok fizikai, illetve mechanikai jellemzőit, hogy kisebb méretek, illetve sú-

Digitized by Google

lyok mellett is eleget tegyenek a kívánt szilárdsági, kopásállósági stb. követelményeknek.

A fajlagos anyagfelhasználás lényeges csökkentéséhez hosszabb idő kell, mert az intézkedések jelentős része korszerűsítő jellegű beruházást igényel. A gazdaságos anyagfelhasználásnak *helyettesítés* útján való megvalósítását mozdítjuk elő a műanyagipar fejlesztésével is. Emellett meg kell gyorsítanunk egyes *előmunkáló kapacitások* fejlődését. Ezeknek a fontos lépéseknek a megtételére a Kohó- és Gépipari Minisztérium gazdag programot dolgozott ki, s ennek megvalósítása kiemelkedő helyet foglal el a harmadik ötéves terv gépipari beruházásai között. Az e célra tervezett beruházások összege már az idén, tehát egy év alatt eléri a második ötéves terv egész időszakában e célra fordított beruházások 60 százalékát.

A *mezőgazdaság* fejlődésének sajátos vonása, hogy termelésébe széles fronton hatol be a tudomány és a technika, s ez *az anyagi ráfordítások növekedésében* is kifejeződik. Egyben csökken a felhasznált élőmunka aránya, s fokozódik a termelés stabilitása. A mezőgazdaság anyagi ráfordításainak 1960-ban 25, 1964-ben pedig csaknem 40 százalékát tették ki az ipari eredetű anyagok, s a jövőben a technikai fejlődés folytán még tovább növekszik ez az arány. 1960 és 1964 között az anyagi ráfordítások a termelést lényegesen meghaladó ütemben mintegy 20 százalékkal emelkedtek. De amikor elismerjük, hogy a mezőgazdaság anyagi ráfordításainak növekedése szükségszerű tendencia, ezzel nem azt mondjuk, hogy nincs mit bírálnunk a mezőgazdaság termelési eredményein és az elérésükhöz eszközölt anyagi ráfordításokon. Igaz: mezőgazdasági termelésünk kemizálása, gépesítése, elektrifikálása még nem áll olyan fokon, hogy a befektetések hozama megadja a technikailag lehetséges optimumot. A befektetések további fokozása ezért lépés a hatékonyság javítása és a mezőgazdasági termelés mennyiségi emelése felé, s előzetes számítások szerint 1970-ben a mezőgazdaság lényegesen több ipari eredetű anyagot és más eszközt kap, mint 1965-ben. De hiba volna, ha csak *ezt az útját* látnánk a hatékonyság fokozásának, és megfeledkeznénk arról, hogy *a mai befektetések is hatékonyabban használhatók ki.* Ez a tartalék már ma a kezünkben van; élhetünk és kell is élnünk vele.

Mindennapos gondunk: hol, milyen körülmények között, milyen hatékonysággal használják a korszerű termelés eszközeit, például a műtrágyát, keveréktakarmányt. Még nemrég is általában túl széles fronton törekedtünk alkalmazásukra: lehetőleg mindenhol használtuk valamennyit, azaz a „terítési" módszer uralkodott. Különösen a keveréktakarmány felhasználásának hatásfokát rontotta az, hogy sok üzemet kapcsoltak be az ellátásba; ennek következtében sok helyen késedelmesen sajátították el az új technológiai eljárást, s a keverékszállítás folyamatossága sem volt zökkenőmentes. Ez az egyik oka volt annak, hogy — a kétségtelenül korszerűbb feltételek ellenére — nem javult a fajlagos takarmányfelhasználás. A sertéshizlalásban ma is 5

Digitized by Google

kg körül van az egy kilogramm súlygyarapodáshoz felhasznált abraktakarmány, pedig sertésállományunk fajtaösszetétele olyan, hogy ezt jócskán lehetne csökkenteni. Szembetűnő eredményt értek viszont el az állami gazdaságok a vágóbaromfi előállításában: 1959—1960-ban 1 kg baromfihús termeléséhez 5 kg, 1964—1965-ben pedig 3,70 kg takarmányt használtak fel.

1970-ben mezőgazdaságunk előreláthatólag 60 százalékkal több műtrágyát használhat fel, mint 1965-ben. Mezőgazdasági üzemeink azonban nem fordítanak elegendő gondot arra, hogy a legnagyobb hatékonyság alapján szabják meg a holdankénti műtrágya-adagot, s néhol csak az elkésett munka, vagy a gyengébben sikerült vetés káros következményeit ellensúlyozzák a műtrágyával. Sokban a mezőgazdasági üzemek vezetésétől, a helyi döntésektől és tudományos intézményeink jól megalapozott tanácsaitól függ az, hogy megjavítsuk a műtrágyázás hatékonyságát.

A termelés állóeszköz-igényessége

Az anyagi ráfordítások (holtmunka) egyik összetevője: *a termeléshez szükséges állóeszközök mennyisége*, illetve az állóeszközökről az előállított termékekre amortizációként átvitt érték. Az utóbbi években a termelő állóeszközök állománya gyorsabban emelkedett, mint a nemzeti jövedelem: 1961 és 1964 között a nemzeti jövedelem 23, a termelő állóeszköz-állomány pedig 28,6 százalékkal emelkedett. Növekedett a nemzeti jövedelem *állóeszköz-igényessége*. Ez a növekedés (vagy másként: az állóeszközök egységére jutó termelés csökkenése) főként a mezőgazdaságban és az építőiparban erős, de (kisebb mértékben) az iparban is tapasztalható.

A mezőgazdaság állóeszköz-állománya négy év alatt 31,2 százalékkal emelkedett, termelési értéke viszont jóval kisebb mértékben (az 1961—1965. évi termelés átlaga 10—11 százalékkal haladja meg az előző öt évét.) Elhamarkodott dolog volna azonban, ha pusztán e két szám összevetése alapján ítélnénk. Azt is figyelembe kell venni, hogy most van kiépülőben a mezőgazdaság termelőapparátusa, s hatékonyságát két dolog csökkenti. *Egyrészt:* a mezőgazdasági beruházások nagy része (1960 és 1965 között kb. a fele) a szocialista átszervezés által szükségessé tett *termelőeszköz-cserét szolgálta.* Ez a csere a harmadik ötéves terv időszakában is folytatódik, de kisebb lesz a részesedése az összes beruházásokból. Több évet tekintve ez sem az állóeszközök „egyszerű újratermelése", mert a korszerűbb technika például mindenképpen növeli a termelés stabilitását, mérsékli (bár nem szünteti meg) ingadozásait, s ez nem lebecsülendő megnyilvánulása a hatékonyságnak. *Másrészt:* a mezőgazdasági állóeszközöknek *sem a volumene, sem az összetétele nem tekinthető ideálisnak*, hisz a fejlesztésnek még csak egyik állomásáig jutottunk el; s hogy ma itt tartunk, az nem hiba, hanem nagy eredmény. De hogy ma nincs elegendő gépünk, korszerű szállítóeszközünk, épületünk, abból veszteségek származnak. Például:

Digitized by Google

az aratási munkák elhúzódása miatt évente több ezer vagon gabonát vesztünk el, s más betakarítási és tárolási veszteségeink is vannak. Ha több lesz az eszköz, javul a mezőgazdasági termelés hatékonysága. Nem mondhatjuk tehát, hogy „eleget kapott már a mezőgazdaság!", ellenkezőleg: *többet kell befektetnünk, hogy az eddigi befektetések is jobban gyümölcsözzenek.* De a mezőgazdaságra is érvényes az a következtetés, hogy *jobban használjuk ki a meglevő lehetőségeket.* Megszokott, unalmas szólam-e ez talán? Nem: gazdag gyakorlati tapasztalatokból merített makacs igazság!

A mindennapos gyakorlatban is láthatók a mezőgazdasági állóeszközök kihasználásának problémái. Az épületek, öntözőberendezések és más létesítmények döntő többsége jó helyre került és jól van felhasználva, egy kis részüket azonban csak részlegesen üzemeltetik, mert hiányos a hozzáértés, vagy mert elhamarkodottan jelölték ki telephelyét, vagy más okból. A második ötéves terv időszakában sok millió állatférőhelyet építettünk, több mint 3000 termelőszövetkezeti majort és telepet villamosítottunk, kb. 600 km bekötőutat építettünk. Ez azonban csak kezdet. Sokhelyütt már megvan az elektromos áram, de nincs villanymotor, s a javuló útviszonyokhoz még nincs elegendő tehergépkocsi. Az is közismert, hogy mennyire csökkenti a mezőgazdasági gépek kihasználását a megújuló alkatrészhiány. 1965-ben történtek ugyan erőfeszítések ennek megszüntetésére, de még mindig nem kielégítő a helyzet.

Az az igazság, hogy nem lehetett néhány év alatt megteremteni a *teljes korszerűsítés* feltételeit, s az új igényeknek megfelelően állítani át a munkát a mezőgazdasági üzemekben és az ipari vállalatokban. Még évekre van szükség ahhoz, hogy mezőgazdasági üzemeink, sokasodó technikai eszközeik segítségével, magasabb színvonalra emeljék mindennapi tevékenységüket, s hogy ipari üzemeink, a mezőgazdaságnak szállító kereskedelmi és külkereskedelmi vállalataink is beilleszkedjenek abba az ellátási rendszerbe, amelyet a korszerű mezőgazdasági termelésnek ipari eszközökkel és anyagokkal való kiszolgálása jelent, mint a társadalmi munkamegosztás most meghonosodó formája. Ki kell építeni a mezőgazdaságban a technikai bázishoz szükséges szervezetet, szakmunkások ezreit kell kiképezni.

A termelékenység

A második ötéves terv előirányzata szerint az ipari termelés növekedése 70 százalékának kellett volna az egy foglalkoztatottra jutó termelés emelkedéséből származnia. Ezzel szemben 1961-ben 71,3, 1962-ben 64,4, 1963-ban 53,5, 1964-ben 58,5 százalék, 1961—1964-ben 63,9 százalék volt az elért hányad. 1964 vége óta sokat elemeztük ezt a folyamatot, és a megtett intézkedések eredményeként 1965-ben az ipari termelés növekedésének már kb. *80—90 százaléka* az egy foglalkoztatottra jutó termelés növekedéséből eredt. Továbbra is sokoldalúan kell azonban tevékenykednünk, hogy a harmadik ötéves terv egész időszaká-

Digitized by Google

ban *tartóssá tegyük* a termelékenység ilyen nagyságrendű szerepét a termelés emelkedésében. Ez nagyon számottevően járul majd hozzá ahhoz, hogy javuljon a termelés hatékonysága, tervszerű legyen a munkaerőgazdálkodás, és részben ahhoz is, hogy érvényesüljenek a jövedelempolitikai elvek. De a termelés emelkedésének a termelékenységből fedezett hányada — bármilyen fontos is — egymaga nem fejezi ki elég sokoldalúan azt, hogy az egy főre jutó termelés emelkedése mennyire járul hozzá a termelés hatékonyságának javításához: azt is meg kell vizsgálnunk, hogy *mi volt az ára* a termelékenység emelkedésének, mennyi pótlólagos holtmunkát (legyakrabban állóeszközt) igényelt az élőmunka-megtakarítás.

Négy év alatt az egy ipari foglalkoztatottra jutó állóeszközök értéke (tekintsük ezt a munka technikai felszereltségét jelző mutatónak) 22,3 százalékkal emelkedett, az egy főre jutó termelés pedig 20,9 százalékkal, vagyis valamivel lassabban nőtt. (A mezőgazdaságban az egy foglalkoztatottra jutó állóeszköz-érték 59, az egy főre eső termelés pedig 27,7 százalékkal emelkedett.) Milyen tendencia rejlik a két mutató e viszonya mögött? Feltehető, hogy ha a korszerűség jegyében fejlesztik az állóeszközöket, akkor a munka technikai felszereltségével együtt a termelékenység is emelkedik. Jogos az a feltételezés is, hogy ha a termelés szervezettebb, s az egyéni begyakorlottság növekedésével a munka intenzitása is egészséges mértékben fokozódik, akkor összességében a termelékenységnek gyorsabban kell nőnie, mint az egy foglalkoztatottra jutó állóeszközök értékének. Minél jobban megelőzi a termelékenység növekedése az egy foglalkoztatottra jutó állóeszközök értékének emelkedését, annál hatékonyabb az élőmunka megtakarítása, a technikai fejlesztés.

Az utóbbi évek számadataiból úgy látszik, hogy még igen nagyok a tartalékaink mind az élőmunka jobb technikai felszereltségére hivatott *állóeszközök hatékonyságában,* mind az *élőmunka felhasználásában.* Néhányat megemlítünk közülük:

a) Az állóeszközök fejlesztésében nagyobb teret kell adni *a meglevő termelőapparátus korszerűsítésének;* enélkül nem alapozhatjuk meg a termelékenység kívánt ütemű fejlesztését. Becslésszerű számítások szerint pl. 1963-ban az ipari beruházásoknak 45 százaléka szolgálta új munkahelyek létesítését, 55 százalékuk pedig a régi termelőapparátus (a meglevő munkahelyek) fejlesztését. Megjegyzendő, hogy a gépipar beruházásaiban volt a legnagyobb arányú az új munkahelyek létesítése, pedig itt különösen égető volna az intenzifikálás. A hatékonyság fokozása céljából a harmadik ötéves terv időszakában a beruházásoknak növekvő hányadát kell a meglevő munkahelyek korszerűsítésére fordítanunk, vagyis növelnünk kell az *intenzív típusú beruházások* arányát.

A korszerűsítés egyik típusa: *az élőmunka tömegének gépekkel való helyettesítése.* Itt — munkaerőgazdálkodási okokból is — különös súllyal esik latba *a rakodás és az anyagmozgatás* gépesítése. Az ipar

Digitized by Google

munkáslétszámának kb. 17—18 százaléka végez anyagmozgatás jellegű segédmunkát, s emellett — mint tudjuk — részben a szakmunkások is végeznek bizonyos rakodási, szállítási munkát. Néhol helyesen mérték fel a gépesítésben rejlő lehetőségeket, s kiemelkedő eredményeket értek el. Az *Ipari Műszergyár* például a műveletközi szállítás és mozgatás gépesítésével (néhány hónap begyakorlási idő után) többlet-létszám nélkül csaknem a kétszeresére emelte a mosógép- és centrifugavillamosmotorok termelését, s a dolgozók fizikai igénybevétele is csökkent. A berendezés — amelynek értéke mindössze huszadrésze az évi termelés növekedésének — nemcsak a termelés szervezettségi, technikai és gazdaságossági színvonalát emeli, hanem a termékek minőségét is javítja. A gazdaságirányítási rendszer reformjának keretében előkészületben van a vállalatok saját *beruházási alapjának* létrehozása; ennek az alapnak az az egyik rendeltetése, hogy a vállalat szabad elhatározása és felelőssége alapján technikai eszközökkel megalapozza a termelékenység permanens emelését. Amikor előtérbe állítjuk az állóeszközök intenzív típusú fejlesztését, akkor *fokozatosan* azt az elvet is érvényesíteni akarjuk, hogy bátrabban kell kivonni a termelésből a nem hatékonyan működő gépi berendezéseket, járműveket.

b) A termelés és a munkatermelékenység emelésének szinte kiapadhatatlan forrása a *termelőfolyamat ésszerűbb megszervezése.* Ha a veszteségidőket kiküszöböljük, akkor legtöbbször minimális befektetéssel a termelés és a termelékenység emelésének igen jelentős tartalékait tárhatjuk fel. Ezeket a veszteségidőket többnyire nem a szükséges technológia okozza, hanem pl. az anyagra, szerszámra való várakozás, a késés, a fegyelmezetlenség stb. Az elmúlt néhány évben végzett többoldalú vizsgálatok azt bizonyítják, hogy pl. számos helyen rendkívül alacsony a géppark kihasználása; az üzemeltethető gépeknek csak kb. 70 százalékával végeznek hasznos termelőtevékenységet. Szervezési hiányosságok és a munkafegyelem lazasága miatt számos helyen a munkára megjelent dolgozók a munkaidő csaknem 1/3-ában nincsenek a munkahelyükön, vagy nem végeznek produktív tevékenységet, de ugyanakkor a normák teljesítésének százaléka 100 fölött áll.

A munka- és üzemszervezés megjavítása nagyon összetett feladat, nem korlátozódik az élőmunkára. Hogy az élőmunka felhasználása hatékonyabb legyen, ahhoz tárgyi feltételeket kell teremteni. Ezen a ponton kapcsolódik a munka- és üzemszervezés *a munkanormák állandó tökéletesítésének* folyamatához, s végső soron a munkatermelékenység emeléséhez. Volt és még ma is van olyan nézet, amely szerint a normarendezés csak annyiból áll, hogy 100 százalékra kell „lerendezni" a normateljesítéseket; ezért számos helyen még ma is mechanikusan rendezik a normákat. A tartós eredménnyel járó és a termelékenységet valóban emelő normarendezés azt követeli meg, hogy ahol lazának bizonyult a teljesítmény-követelmény — akár a nagy veszteségidők, akár az elavult technológia, vagy a nem kielégítő munkatempó miatt —, ott elsősorban az okokat szüntessük meg, és az így kialakított, jobb feltételek alapján *reális követelményeket* írjunk elő.

Digitized by Google

Ha nem ezt tesszük, akkor vagy irreálisan szigorítjuk meg a normát, vagy az új követelmény is laza lesz. A normarendező és a szervező munka elkülönülése okozza azt, hogy gyakran csak a dolgozók kézi munkájának megszervezésére fordítanak a termelékenység emelése tekintetében gondot, de arra nem, hogy *növeljék a termelőberendezések teljesítményét.* Pedig ez igen fontos forrása a termelékenység emelésének

A termelés realizálása. A termelés ciklusa

A gazdasági hatékonyságnak igen fontos összetevője az *időtényező* alakulása. A közmondás is azt tartja, hogy „az idő pénz". Nemcsak az áruban megtestesülő munkamennyiség pénz, hanem (egészen leegyszerűsítve) a gazdasági cselekvés időtartama is pénz, s ha a cselekvés a normálisnál (vagy a társadalmilag szükségesnél) hosszabb ideig tart, akkor ez elveszett pénz. Manapság, a tudomány és a társadalmi munkamegosztás fejlődésével, egyre jobban megrövidül a gazdasági cselekvésnek az az időtartama, amelyen még „jól lehet keresni", gyorsul a cselekvés ritmusa. Az idő is egyik tartaléka gazdálkodásunknak.

Kérkedés nélkül mondhatjuk: munkásosztályunk megtanulta, hogy történelmi szemmel nézve hétmérföldes léptekkel hajtsa végre a nagy társadalmi átalakulást, modern technikával, iparral rendelkező gazdasággá változtassa az ország elmaradott gazdaságát, rövid idő alatt művelt káderekkel lássa el az ország vezetését, s még sok mindent. Most *meg kell gyorsítanunk a tudományos vívmányok gyakorlati alkalmazását, az új termékek bevezetését, meg kell rövidítenünk a termelés ciklusát és realizálását, a beruházások megvalósítási idejét* (amely a termelés egy sajátos ciklusa). Gazdasági munkánkat úgy kell hatékonyabbá tennünk, hogy a kormányzati szervek által kézbentartott ügyek is gyorsabban fussanak, de a helyi cselekvések is — amelyeknek száma és terjedelme sokszorta nagyobb ezeknél — gyorsak legyenek, s ezzel több „pénzt" hozóak. Ez is szükségessé teszi gazdaságirányítási rendszerünk reformját.

A termelési ciklus ideje, vagy — még általánosabban — „a tőke forgási sebessége", mint hatékonysági tényező, szorosan összefügg a *szükségletre való termelés* ma sokat emlegetett problémájával. A termelés és a szükségletek összhangja úgy is összefügg a gazdasági tevékenység hatékonyságával, hogy ha a termelés idejében és jól követi a szükségletet, akkor kedvezőbb lehet a vállalat számára az értékesítési ár (pontosabban: az ár és a ráfordítás viszonya); a külkereskedelemben pedig ez a belföldi ráfordítás devizahozamát is növeli. A külkereskedelemben világosan felismerhető két jelenség. Az egyik az, hogy az utóbbi években az anyagjellegű termékek világpiaci ára *csökkenő tendenciát* mutat. A másik az, hogy a feldolgozóipari termékek konstrukcióját, korszerűségi színvonalát, külső formáját és minőségét tekintve *egyre gyorsul az elavulás üteme;* így az idő múlásával lehetet-

Digitized by Google

lenné válik, vagy csak igen nagy áráldozat árán lehet egy-egy terméket eladni. Ennek a hatása gyakorlatilag ugyanaz, mint az anyag jellegű (kohászati és vegyipari) termékek árcsökkenéséé. Világosan szemléltetik az elmondottakat a következő adatok (amelyeket az OMFB egyik tanulmányából vettünk):

Világpiaci árváltozások (1947—1949 = 100)

	1950	1955	1960
Gyógyszer-alapanyagok	69,3	51,7	50,1
Gyógyszerkülönlegességek	—	93,3*	92,6*

Vagy nézzük meg a legismertebb műanyagok áralakulását az USA-ban: a polietilén egyik fajtájának árindexe 1947-től 1960-ig 47-ről 26-ra, a polisztirolé 25-ről 18-ra, a PVC-é 33-ról 18,5-re, a polipropiléné 1957-től 1961-ig 65-ről 42-re csökkent.

Még élesebben mutatja ezt klorocid-termelésünk alakulása. Klorocid-termelésünk 1955-től 1963-ig bezárólag több mint 60-szorosára emelkedett; ez alatt az idő alatt a világpiaci ár 238 dollárról 27 dollárra zuhant. Kiszámították, hogy ha termelésünk felfutását (amelyet nagyrészt a beruházások megvalósítási ideje húzott el) nem kilenc év alatt, hanem csak egy évvel előbb érjük el, akkor többletbevételünk több mint 5 millió dollárral, ha pedig öt évvel előbb érjük el, akkor csaknem 40 millió dollárral lett volna nagyobb. Feldolgozó iparunkra is (különösen gépiparunkra) hasonlóképpen hatnak a hosszú vállalási határidők: gyakran veszítünk el előnyös rendeléseket vagy együttműködési lehetőségeket, különösen az olyan, egyedi tervezést igénylő komplett berendezéseknél, mint az öntödék, mészművek, daruk.

Ezekből a negatívumokból azonban nem szabad azt következtetni, hogy iparunkban nincsenek meg azok az erények és energiák, amelyek révén jól lehetne kihasználni az időtényezőt. Sok pozitív példát is felsorolhatnánk; *gyógyszeriparunk* például — bár igen nagy a tőkésországok (USA, Svájc, Hollandia, NSZK, Anglia stb.) konkurrenciája — korszerűség és exportvolumen tekintetében a világ-ranglista igen előkelő 7—8. helyén áll, s egyes gyógyszereink még ennél is előkelőbb rangsorolást vívtak ki. Egyes más ipari termékeink is (pl. daruk, hajók, néhány szerszámgép-fajta, több könnyűipari és gépipari ún. tartós fogyasztási cikk) minőségüket és korszerűségüket tekintve állják a világpiaci versenyt a fejlett termékekkel.

Elsősorban ott értünk el sikereket, ahol *hatékonyan tudtuk koncentrálni erőfeszítéseinket*, a kutatást és a gyártást is. Általános jelenség, hogy a természettudományok gyorsan fejlődnek, s a tudományos eredmények bevezetésének üteme is gyorsul. Ez növeli az anyagi ja-

* 1957., illetve 1961. évi adatok.

Digitized by Google

vak termelésének *szellemi munkaerő-szükségletét* és — nagyjából ezzel arányosan — csökkenti a konkrét előállítás munkatartamát. S ha már az időről van szó, ez fontos tényezője annak is, hogy a termelőmunka hatékonyságában fokozatosan megközelítsük a világ gazdaságilag legfejlettebb országait. A szocialista országok — köztük hazánk is — a dolgozó létszámhoz viszonyított tudományos és műszaki káderellátás arányában rövid idő alatt *a legfejlettebb országokat is megelőzték* (pl. az USA-t, Angliát, Nyugat-Németországot). A 100 munkásra jutó egyetemi végzettségű és tudományos képesítésű szakemberek számát tekintve a *Szovjetunió* az első a világon, a második: *Csehszlovákia*, a harmadik: *Magyarország*. Többször olvastuk már nyugati lapokban, hogy a szocialista országok számára ez a jövő fejlődésének egyik biztosítéka.

A termelés realizálásával kapcsolatban az elmúlt években sokat bíráltuk már gazdasági munkánkat azért, mert a megtermelt nemzeti jövedelemből a gazdaságilag indokoltnál nagyobb rész „osztódik el" *a forgóalapok növelésére*, ami nem aktív felhalmozás, s ezért csökkenti a hatékonyságot.

	1960	1961	1962	1963	1964	1965
A nemzeti jövedelemből a forgóalap növelésére jutó százalék	7	9,3	10,0	10,3	10.0	7,2
A felhalmozási alapból a forgóalapra jutó százalék	27,5	36,0	36,0	36,0	34,0	27,0

Ez a számsor azt mutatja, hogy a nemzeti jövedelemnek a forgóalapok kiegészítésére jutó része 1960 óta növekvő tendenciájú, de 1965-ben örvendetes változás történt. Ezt még részletesen kell elemeznünk, de minden bizonnyal jelentősen hozzájárult ehhez a javuláshoz az az erőfeszítés, amely a Központi Bizottság 1964 decemberi határozata alapján az 1965. évi gazdasági munkát jellemezte (az ipari készletek növekedésének mérséklődése, a beruházások koncentrálása a befejeződőkre). A kérdés azonban bonyolultabb annál, semhogy egy-két év alatt megoldhatónak tartsuk. Gyakran bíráljuk a forgóalapok növekedését, de talán nem mindig a maga bonyolultságában tárgyaljuk, s ezért gyakran leegyszerűsítve kezeljük; ez ellen pedig szót kell emelnünk. Készleteink nem azért emelkednek szükségtelenül is, mert az ipari vállalatok fondorlatosan kijátsszák az irányító szerveket és vevőiket, s primitíven ragaszkodnak a mennyiségi teljesítményekhez, nem is azért, mert tervező és irányító szerveink vétkes könnyelműséggel állapítják meg a vállalatok termelési feladatait. Ha így volna, könnyebb lenne a dolgunk. Az alapvető okok inkább a következők:

— A tervezésnek és a szállítási szerződések megkötésének merev naptári szakaszossága miatt néha *túl korán kezdődik meg a termelés*

Digitized by Google

(közben a szükséglet változik), vagy *késve szállítják le az árut*, és ez realizálási nehézséget okoz.

— Tervezési, szállítási szerződési és általában gazdálkodási módszereink jelentős része olyan, hogy *nem tudjuk idejében érzékelni* és még kevésbé tudjuk elég gyorsan *a vállalati munkába közvetíteni* a gazdasági feltételek előre nem látott változásait (pl. az időjárás hatását a keresletre, a nemzetközi piaci változásokat).

— Az *árak merevsége* megnehezíti a gazdasági kockázatvállalás mellett keletkezett nehezen értékesíthető termékek rugalmas értékesítését. (1965-ben e tekintetben biztató lépéseket tettünk a kiskereskedelemben és az állami vállalatok közötti kapcsolatokban is.)

— A javak megőrzésének örve alatt *évekig raktároztunk értékesíthetetlen termékeket*, ahelyett, hogy kiselejteztük volna őket.

A gazdasági hatékonyságnak e vázlatosan felvetett problémái szorosan összefüggnek *a gazdaságirányítási rendszer reformjával*, s a reform szükségességét bizonyítják. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az átfogó reformig nem lehet és nem is kell semmit sem tennünk. Ismeretes, hogy 1966-ban életbe lépnek olyan részintézkedések, amelyek már a reform irányába esnek. Ilyenek: a kötelező tervmutatószámok csökkentése, a teljes termelési érték előírásának széles területeken való megszüntetése, a szállítási szerződések új rendszere, a premizálási rendszer módosítása, az amortizációs alap részleges bevezetése a termelőszövetkezetekben, és mások. Hogy azonban sikeresen valósítsuk meg időszerű gazdasági feladatainkat, az idei gazdaságfejlesztési célokat, annak az a legfőbb feltétele, hogy *már a gazdaságirányítás és a gazdasági helyzet jelenlegi körülményei között is javítsuk meg munkánkat.* Félreérti a reform szükségességének hangsúlyozását az, aki azt hiszi, hogy jelenlegi irányítási rendszerünkben már nem fokozható a hatékonyság.

Az életszínvonal néhány kérdése

A gazdasági kérdések alakulásának érdemi vizsgálatához *hosszabb időszakokat* kell alapul venni. Az életszínvonal alakulása tekintetében is ezt kell tennünk, különösen azért, mert így kiszűrhetjük a nem tartós jelenségeket.

Hogyan valósul meg pártunk életszínvonal-politikájának az a sarkalatos tétele, hogy a szocialista építéssel együtt kell járnia az életszínvonal *rendszeres* emelkedésének?

1957 óta *jelentősen (az egész időszakot tekintve gyors ütemben) emelkedett* társadalmunk két osztályának, a munkásságnak és a dolgozó parasztságnak az életszínvonala, s a többi rétegé is. 1965-ben a munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme kb. 37 százalékkal (reálbérük 22 százalékkal) volt magasabb, mint 1957-ben, a parasztság reálfogyasztása pedig kb. 31 százalékkal nőtt. (1957-ben is jelentős volt az emelkedés.) Ennek az időszaknak az volt a másik jellemző vonása, hogy *egyetlen évben sem esett vissza* a lakosság összes-

Digitized by Google

ségének életszínvonala, még akkor sem, amikor pedig természeti körülmények zavarták a gazdasági eredményeket. Ez népgazdaságunk eredményes növekedését és stabilitását bizonyítja.

Az életszínvonal alakulásának tényezői nem egyformák voltak az egyes években és időszakokban; van különbség az 1957—1960. évek és az 1961—1965. évek körülményei között, de azért nem választható el egymástól mereven a két időszak. 1957 és 1960 között gazdaságunk működéséhez — nyersanyagok, gépek, áruk és deviza formájában — nagy segítséget kaptunk a szocialista országoktól, elsősorban a Szovjetuniótól. 1956 után néhány évig — a fejlődés hosszabb távú követelményéhez képest — a normálisnál alacsonyabb volt a nemzeti jövedelemnek a felhalmozásra jutó hányada. Továbbá: ezekben az években honvédelmünk korszerűsítése még nem igényelt akkora kiadásokat, mint később és napjainkban. 1961 után tehát *örvendetesen megnövekedett bázisról* emelhettük tovább a lakosság már elért fogyasztási szinvonalát, de ennek az emelésnek egyes tényezői változtak. 1961 óta főként berendezések, technikai felszerelések beszerzésére fordítottuk a Szovjetuniótól felvett hiteleket. Úgy kellett összeegyeztetnünk egymással a népgazdaság fejlesztésének érdekeit és a fogyasztás aktuális követelményeit, hogy *növekedjen a beruházások részesedése* a nemzeti jövedelemben. Ezt az is indokolta, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése alapján lehetővé vált határozott lépéseket tennünk a szocialista mezőgazdaság anyagi és technikai alapjainak kiépítésében. A műszaki haladás és az arányos fejlesztés követelményei jegyében az iparban is növelnünk kellett a befektetéseket.

Ezek a körülmények magyarázzák azt, hogy második ötéves tervünk a lakosság reáljövedelmének csak 16—17 százalékos, tehát az előző négy évinél *lassabb ütemű* növelését irányozta elő. Összességében némileg túl is teljesítettük ezt a feladatot, jóllehet mezőgazdaságunk termelése nem a megkívánt mértékben emelkedett, és a termelés hatékonysága tekintetében is maradt még számlánkon egy-két vaskos tennivaló. Az életszínvonalnak ez a növekedése *normális ütemű* volt, számos eleme pedig egyenesen nagyszerűnek mondható. A jövedelmek normális ütemű növekedésével együtt több vonatkozásban *fontos minőségi változást* értünk el. A lakosság áruvásárlása a kulturális felemelkedést jelzi. A takarékbetétkönyvekre elhelyezett pénz összege öt év alatt megnégyszereződött. Szinte általános szokássá lett a külföldi rokonok meglátogatása (és fogadása), a turistaút, főként a szocialista országokba, de tőkés országokba is. A múlt évben az állam több mint 5 milliárd forint kölcsönt nyújtott a lakosságnak áruvásárlásra és lakásépítésre. Az eredmények tehát szépek és további bizakodásra adnak okot.

Árnyoldalai és problémái is vannak azonban az életszínvonal alakulásának, mindenekelőtt az, hogy *a termelés hatékonysága elmarad a lehetőségek mögött.* (Ez egyben életszínvonalunk emelésének egyik potenciális forrása is.) Nem minden tekintetben elégíti ki az életszínvonal-

Digitized by Google

politika követelményeit az a *mód* sem, ahogyan a reáljövedelem emelkedése megvalósult: az, hogy a reáljövedelem 18 százalékos emeléséből a reálbér növekedése kb. 8 százalékot, a foglalkoztatottság fokának javulása 5 százalékot, a béren kívüli különféle juttatások 5 százalékot tettek ki.

A reálbér emelkedésének mértéke nem elegendő. Terv szerint 5 év alatt 13 százalékos reálbéremelést kellett volna megvalósítani. A termelés hatékonysága, a termelékenység emelkedése azonban elmaradt az előirányzattól, a béren kívüli társadalmi juttatások viszont meghaladták a tervezettet. Ezért nem került sor néhány foglalkozási ágban a bérek tervezett emelésére. A reálbér alakulása tehát elsősorban a gazdasági eredmények, a források függvénye, de függ az elosztás rendszerétől is.

A foglalkoztatás elért foka egészében véve társadalmunk történelmi vívmánya. Ezen belül bírálható az eláramlás gyorsasága a mezőgazdaságból és bíráljuk azt is, hogy az iparba és közlekedésbe került munkások nem kis száma alacsony termelékenységű munkafolyamatokat végez. A foglalkoztatottság biztosítása mellett ezért is nagy súlyt kell helyezni a termelékenység emelésére, s ha szükséges, a munkaerő rugalmasabb átcsoportosítására.

A társadalmi juttatások szocialista elosztási rendszerünk szerves részét képezik. Ezek túlnyomó többsége olyan társadalmi gondoskodást — oktatás, művelődés, egészségügyi ellátás, szociális biztosítás stb. — szolgál, melynél a kiadások viszonylag gyors növelése indokolt. A társadalmi juttatások, kedvezmények némelyikét viszont a dolgozóknak csak egy része élvezi (pl. kedvezményes üdülés, bérlakás). Most, hogy elosztási rendszerünknek olyan irányú tökéletesítése került előtérbe, amelyben a reáljövedelem növekedésében az eddiginél nagyobb szerepe van a reálbérnek, felvetődik a társadalmi juttatások és kedvezmények utóbbi kategóriájának felülvizsgálata. A reálbér jelentőségének növelése szükséges, mert ez a hatékonyabb és a minőségi követelményeknek megfelelő munka ösztönzésének sokat ígérő és eddig nem elég következetesen alkalmazott eszköze. Emellett a foglalkoztatásnak elértük egy viszonylag magas fokát, ezért a családok jövedelmének növelésében döntő szerepet kap a reálbér és lényegesen kisebbet a keresők számának emelkedése.

A gazdasági tevékenység hatékonyságának követelménye más vonatkozásban is összefügg az elosztás rendszerével, annak tökéletesítését veti fel. A gazdasági tevékenységben a gazdaságosság és a hatékony vállalati munka megvalósulásának elengedhetetlen követelménye a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokban olyan árak érvényesítése, amelyek helyesen tükrözik a javak előállítására fordított társadalmi munkát. Ha ennek eleget kívánunk tenni, akkor a termelői árakon több változtatást kell eszközölnünk. Ezek a változások pedig az esetek nagy részében nem maradhatnak hatástalanul a fogyasztói árakra. A fogyasztói árak egy részénél van lehetőség arra, hogy életszínvonalpolitikai, jövedelempolitikai okokból a termelői árak

Digitized by Google

mozgásától a fogyasztói árakat bizonyos ideig vagy mértékig függetlenítsük. De a mezőgazdasági termékek, élelmiszerek többségénél — melyek emelésére a termelés ösztönzése céljából többéves közgazdasági elemzés alapján született döntés — a szabad piac léte miatt a fogyasztói árak megállapításánál szinte lehetetlen a felvásárlási árak mozgásától eltekinteni. Más területeken, ahol a fogyasztói árak magas állami dotációt (pl. tüzelő), vagy magas forgalmi adót (pl. ruházati termékek) tartalmaznak, a ráfordításokat helyesen tükröző árarányok kialakítása szintén több okból (a fogyasztás helyes irányú ösztönzése, a szomszédos országok árarányainak figyelembevétele) indokolt. Így 1966-ban sor kerül a tüzelő- és bizonyos ruházati áruk árarányának módosítására.

Az árak most napirendre került mozgásának természetéről azt mondhatjuk, hogy azok indítéka gazdasági jellegű. Nem az állami bevételek növelése a cél a fogyasztók rovására, hisz az áremelésből származó bevételeket az állam teljes egészében visszaadja a lakosságnak árcsökkentések, bér és családi pótlék növelése formájában. A mezőgazdasági felvásárlási árak emelése a mezőgazdasági termelést előrelendítő és végeredményben az egész népgazdaság növekedését, arányos fejlődését szolgáló gazdaságpolitikai intézkedés. Az áremelkedés kompenzálásának a családi jövedelmek szóródását figyelembe véve politikai meggondolásból olyan megoldást kellett keresni, hogy az alacsonyabb keresetű és többgyermekes családoknál lehetőség szerint ellensúlyozzuk az áremelkedést. Lesznek viszont olyan családok is, akiknek az árváltozás, különösen a progresszív nyugdíjjárulék előnytelen, mert más formában nem kapják vissza többletkiadásaikat, de ezek az egy családra jutó jövedelem átlaga fölött helyezkednek el. A jövedelmek bizonyos átcsoportosításával megvalósítható néhány hosszabb ideje indokoltnak tartott béremelés egyes foglalkozási ágakban, amit össztársadalmi érdekből kellett elhatározni. A munkások és alkalmazottak reáljövedelme 1966-ban 3,5 százalékkal (reálbér 1,5 százalék), a parasztság reálfogyasztása kb. 3,5 százalékkal emelkedik.

Az 1966-os évvel nemcsak a harmadik ötéves terv időszakába léptünk. Gazdaságpolitikánk az elvégzett elemzések és a harmadik ötéves terv kidolgozására támaszkodva több évre előretekintő aktív lépéseket tartalmaz, ami magábanfoglalja a folyó gazdasági munka hatékonyabb elvégzését és a gazdaságirányítási rendszer reformja érdekében szükséges intézkedéseket. Politikai munkánkat annak biztos tudatában végezhetjük, hogy ezek népgazdaságunk teljesítőképességének hatékonyabb kihasználását mozdítják elő, s ez megfelel jövőbeni és jelenlegi érdekeinknek. Ezt kell érvényre juttatnunk aktív politikai munkával, színvonalasabb gazdaságszervező tevékenységgel.

Digitized by Google

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

DR. SZABÓ IMRE

Demokrácia és felelősség

A demokrácia olyan széles fogalom, hogy a társadalmi életnek úgyszólván minden jelenségével összefügg. Hogy azonban a demokrácia és a felelősség viszonyát vizsgáljuk, annak mégsem ez a nagyon is általános kapcsolat az oka. A demokrácia kiszélesedése szükségszerűen együtt jár az emberek és intézmények önálló tevékenységének a fokozódásával; az önálló intézkedési jogkör bővítése pedig társadalmilag csak akkor és annyiban hasznos, amikor és amennyiben az önállóság a felelősséggel párhuzamosan növekszik. A mi viszonyainkra alkalmazva ez annyit jelent, hogy a szocialista demokrácia fejlődésével erősödnie kell az emberek felelősségérzetének és következetesebbé kell válnia a társadalmi felelősségrevonásnak. Van olyan álláspont is, amely szerint a demokráciában ellenkező a fejlődés iránya; minthogy az intézkedések — a legáltalánosabban szólva — több embernek, illetőleg több szervnek a demokrácia elveire épülő együttműködését igénylik, ez — állítólag — csökkenti a felelősséget, pontosabban: megosztja azt a közreműködő emberek és szervek között. Ez azonban egyáltalán nem objektív törvénye a demokráciának — éppen ellenkezőleg.

Kétségtelen, hogy a szocialista demokrácia kibontakozásának menetében adódhatik olyan helyzet, amelyben a társadalmi felelősség tudata elmarad az objektív igények mögött, illetőleg amikor a felelősségrevonás módja már nem felel meg a követelményeknek. Ez azonban anormális helyzet, mert a demokráciának és a felelősségnek együtt és egymást feltételezve kell fejlődnie. A szocialista demokrácia kibontakozása egyebek között az intézkedések sokoldalú, több szerv vagy személy együttműködésével történő előkészítését, s egyben az önálló döntések számának növelését, azaz a szervek és az emberek önálló intézkedési jogának kiterjesztését jelenti. Ennek egyrészt feltétele, másrészt — helyes szervezés mellett — következménye hogy megnő az emberek felelősségtudata. A felelősségtudat fokozására alkalmas módszerek sorába tartozik a jogi szabályozás is. Ez nemcsak arra szolgál, hogy egyes esetekben meghatározza a felelősségrevonás konkrét módját és a felelősség mértékét, hanem arra is, hogy általánosságban is a felelősség felismerésének,

Digitized by Google

tudatossá tételének és vállalásának irányába hasson. A jogalkalmazás során történő felelősségrevonásnak szintén úgy kell történnie, hogy az eljárásból a felelősségre vont személyen kívül mások is értsenek, vagyis hogy az mások felelősségtudatára is hatással legyen.

A továbbiakban a társadalmilag igényelhető felelősség jogi vonatkozásait próbáljuk megvizsgálni, úgy, hogy a probléma társadalmi lényegét tartjuk szem előtt; azokat az elveket elemezzük tehát, amelyek a jogban — s elsősorban a mi jogunkban — kifejeződnek, és a felelősség rendszerének társadalmi-jogi alapjait alkotják.

•

Közismert, hogy a modern társadalomban a termelést gépek segítségével végzik; ezek működéséből fokozott veszély hárul a kívülálló személyekre: a gépekkel és általában nagyobb méretekben dolgozó üzem „fokozott veszélyességű tevékenységet" végez. Egyes újabb jogrendszerek, elsősorban a szocialista jogrendszerek, szinte feltétlennek tekintik az ilyen üzem felelősségét az okozott kárért; a felelősség ilyenkor objektív. Az okozott kárt csak akkor nem kell megtéríteni, ha az üzem bebizonyítja, hogy a kár elháríthatatlan okból, vagy a károsultnak felróható magatartásból eredt. Ez oda vezet, hogy az üzemek szinte megtervezhetik az átlagos kártérítések összegét, s ezt úgyszólván „üzemi selejt"-ként számolhatják el, amelyért bűntudata senkinek sincsen. A kérdésnek van azonban egy másik oldala, ez pedig az *üzemen belüli* felelősség: ha az üzem a károsultnak meg is téríti — mégpedig az úgynevezett objektív felelősségi rendszer elvei alapján — az okozott kárt, az üzemen belül ez nemcsak nem zárja ki annak vizsgálatát, hogy ki okozta a kárt s ennélfogva ki tartozik érte felelősséggel az üzemnek, hanem az egész rendszer csak akkor működik jól, ha a felelősségnek ez a másik, szubjektív oldala is érvényesül, mégpedig az objektív oldallal egyenlő jelentőséggel. Gondosan ki kell tehát építeni az egyéni felelősség belső megállapítására irányuló vizsgálat módját, és érvényesíteni kell a személyi felelősséget.

Hasonló helyzet alakul ki akkor is, ha nem károkozásért, hanem például jó minőségű termék előállításáért stb. való felelősségről van szó. Ilyen esetben is egy adott szerv, vállalat vagy intézmény „kollektíve", azaz mint egység felel, mégpedig kifelé anélkül, hogy az egyének felelőssége felvetődnék. Kétségtelen, hogy a vállalatnak vagy intézménynek is megvan a maga — gyakran nem jogilag jelentkező — felelőssége a termékeiért, megvan a maga „becsülete", híre; ez az általános felelősség azonban az ott dolgozók egyéni becsületén és felelősségén alapul. Ezt a személyi felelősséget, ennek feltételeit és fokát, továbbá az alkalmazható szankciók rendszerét a jog több-kevesebb részletességgel megállapítja; a jogi szabályozás célja egyrészről az, hogy megfelelő intézkedést szabjon meg arra az

Digitized by Google

esetre, ha valaki felelőtlen magatartást tanúsít, másrészről pedig az, hogy visszatartson a felelőtlen magatartástól.

•

A felelősségnek a jogban — így a szocialista jogban is — két fő formája alakult ki: a jog általában megkülönböztetést tesz a szándékos és a gondatlan magatartás között; ezek a felelősség általános fokai. Ezt a büntetőjog kifejezetten megfogalmazza; eszerint szándékos a magatartás akkor, ha valaki kívánja tettének következményeit, vagy belenyugszik ezekbe; gondatlan pedig akkor, ha előre látja ugyan tettének következményeit, de könnyelműen bízik elmaradásukban vagy azért nem látja azokat előre, mert elmulasztotta a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést.

Anélkül, hogy a jogi szabályozást részletesen elemeznők, meg lehet állapítani, hogy e két fő felelősségi forma fejlődése bizonyos mértékű elégtelenségükre mutat. Nem lehet ugyanis a felelősség különböző társadalmi és tudati formáit ebbe a két kategóriába összevonni úgy, hogy bizonyos erőszakot ne tegyünk a valóságon; a szándék és a gondatlanság önmagukban túlzottan elvont fogalmaknak bizonyultak. Ezért a joggyakorlat, majd helyenként az írott jog is, tovább osztotta e két formát, s mind a szándékos, mind a gondatlan magatartásnak különböző fokozatait határolja el egymástól. Társadalmilag figyelemreméltó az a tény, hogy ma már a tudati fokozatoknak megfelelően kettéoszlik a gondatlanság fogalma — nemcsak a büntetőjogban, hanem nagyjában-egészében a többi jogágban is —, és ez arra mutat, hogy a társadalom fokozódó körültekintést igényel tagjaitól. A gondatlanság nagyobb fokát a büntetőjog könnyelmű magatartásnak, enyhébb fokát pedig az elvárható körültekintés hiányának fogja fel, s az előbbit tudatos gondatlanságnak nevezi (ami fogalmilag egyébként némileg ellentmondó megjelölés), az utóbbit pedig hanyagságnak. Hasonlóan jár el polgári jogunk is, amikor súlyos és enyhébb gondatlanságról szól.

A felelősségi formák ilyen bomlása, a társadalmi fejlődés és egyben a jogfejlődés jele is. Ennek ellenére a fő forma a jogi felelősségnél egyelőre még mindig a szándék és a gondatlanság, s a magatartást végül is vagy szándékosnak, vagy gondatlannak tekintjük, noha kétségtelen, hogy e régen kialakult kategóriák már aligha elégségesek a tudati elem kellő értékelésére. Kérdéses például, hogy helyes-e, ha a közlekedés körében a könnyelmű magatartásért (tudatos gondatlanságért) és az elvárható körültekintés hiányáért (hanyagságért) való felelősséget büntetőjogilag egyazon megítélés, a gondatlanság fogalma alá vonják?

A kérdést mi is túlságosan elvontan vetettük fel. Gyakorlatilag arról van szó, hogy a felelősségnek valószínűleg többféle formáját kell határozottan megkülönböztetnünk. Vajon okvetlenül ugyanolyan-e a nem szándékosan, de nagy mértékben hanyagul eljáró vállalatvezető elvont felelősségi foka, mint azé a munkásé, aki va-

Digitized by Google

lamely terméket — ugyancsak nem szándékosan — rosszul állított elő? Bizonyos, hogy a jogalkalmazásban némileg figyelembe vehető a különbség, de elvileg mindkét magatartás egyforma megítélés alá esik, mert jogunk végül is minden magatartást az egyik, vagy a másik felelősségi forma alá von, s ez nem mindig elégíti ki az emberek igazságérzetét sem.

Úgy tűnik, hogy új társadalmi feltételeinknek és igényeinknek megfelelően, jogunknak árnyaltabban kell meghatároznia a felelősség tipikus formáit; az is lehetséges, hogy a szándékos és gondatlan magatartás mellé kell más kategóriát vagy kategóriákat beiktatni. Ennek eldöntéséhez a felelősség eseteinek és formáinak elmélyült elvi, szociológiai és pszichológiai tanulmányozására van szükség. Az illetékes szervek addig is törekedhetnek arra, hogy elvi alapon jobb megkülönböztetésen alapuló felelősségi rendszert érvényesítsenek, s a jogalkalmazó szervek a felelősség túlzottan egy-egy szintre hozása helyett a lehetőség keretein belül szélesítsék ki a felelősségi formák skáláját. Ez nyilván megfelel a társadalom új igényeinek.

•

A demokrácia és a felelősség összefüggésében olyan jelenségek is adódnak, amelyek e viszony eltorzulását jelentik. Ilyen jelenség a felelősség „eloszlása" több szerv együttműködése, vagy akár egyetlen szerv munkájának belső szervezetlensége esetén.

Állami és gazdasági rendszerünkből folyik, hogy meghatározott gazdasági és egyéb igazgatási jellegű intézkedések felsőbb szervek állásfoglalásaihoz vannak kötve. A kérdés az, hogy hogyan szabályozzuk ezt az állásfoglalást, nehogy ezzel elvonjuk az intézkedésért való felelősséget az alsóbb szervtől? Erre aligha lehet általánosan érvényes elvet megszabni. Nálunk egyrészről aránylag sok esetben igényeljük a felsőbb szervek hozzájárulását, egyetértését, jóváhagyását, másrészről ez a felsőbb hozzájárulás olyan jellegű, hogy alkalmas az intézkedő szerv felelősségének csökkentésére. Ilyenkor ugyanis úgy tűnik, mintha a felsőbb szerv átvállalná az alsóbb szervtől a felelősséget, vagy annak egy részét, holott a valóságban nem vállalja át, mert hozzájárulásával nem válik maga felelőssé az intézkedésért; tulajdonképpen leveszi a felelősséget, vagy annak egy részét az alsóbb szervről, anélkül, hogy magára vállalná. Ez a felelősség eloszlásának az esete. Ki tehető felelőssé a helytelen intézkedésért akkor, ha például egy építkezés tervénél olyan a jóváhagyási eljárás, amely mellett a tervező azzal védekezhetik, hogy valamely felsőbb szerv kívánságára, vagy legalábbis annak jóváhagyásával járt el? Ha egy kutatóintézet tudományos terve felsőbb jóváhagyásra szorul, akkor ki a felelős a tervért; az igazgató, vagy a jóváhagyó felsőbb szerv, amely esetleg módosított is a terven? Jogalkalmazó gyakorlatunk egyes területeken már felfigyelt a felelősség ilyen eloszlásának a veszélyére, a kérdés elvi rendezése azonban még nem történt meg.

Digitized by Google

Lehet, hogy ilyen esetekben a felelősség bizonyos elmosódása a biztosítékok iránti túlzott igény egyik melléktermékе, de mindenesetre szerepet játszik benne a jogi felelősségnek már említett túlságosan általános jellege is. Társadalmilag ugyanis nyilván különbséget lehet és kell tenni az *intézkedésért* való felelősség és az *irányításért*, az *ellenőrzésért* való felelősség között. Bár a munkajogban van óvatos utalás erre, jogunk e felelősségbeli különbséget a maga egészében némileg egybemossa, és végső fokon csak aszerint tesz különbséget, hogy a tevékenység vagy a mulasztás szándékosan, vagy gondatlanságból történt-e.

Ezért társadalmilag arra van szükség, hogy határozzuk meg pontosabban a felelősség előbb említett „funkcionális" fajait, és tegyük tudatosabbá, hogy az intézkedésre hivatott vállalat, illetőleg intézmény *másképpen* felel, mint az a felsőbb szerv, amelynek tulajdonképpeni feladata az általános irányítás és ellenőrzés. Az intézkedő szervnek az a joga sem élő, hogy intézményesen tiltakozhassék a felsőbb szerv álláspontja ellen és leszögezze: az adott feltételek között nem vállalja a felelősségnek reá háramló részét. Ezért az alsóbb és a felsőbb szervek egymáshoz való viszonyát tovább kell fejleszteni, ami az alsóbb szervek önállóságának növekedéséhez és ezzel a demokrácia kiszélesedéséhez vezet.

Sokban hasonló a helyzet az üzemen, a vállalaton vagy az intézményen belüli, *belső felelősség* kérdésében. Vegyük például egy hivatal belső rendjét. Bizonyos szinten a hivatal vezetője felel hivatala egészéért, így beosztottjainak tevékenységéért is, s ha nem határoljuk el kellően a felelősség „hogyan"-ját, akkor a vezető és a beosztottak között könnyen valamiféle álszolidaritás alakulhat ki a felelősség elhárítására. A hivatalvezető vagy a magasabb rangú beosztott felelőssége gyakran abban jut külsőleg kifejezésre, hogy ő „kiadmányoz", vagyis ő írja alá a kívülálló személyekhez vagy intézményekhez szóló és intézkedést tartalmazó iratokat. Az a hiedelem, hogy ezzel látszólag szinte egészében átvállalja a felelősséget magáért az intézkedésért; annak a feltüntetése, hogy ki az ügyintéző (amit rávezetnek az iratra), az esetek többségében alig több, mint tájékoztatás, amely azt jelenti, hogy az adott ügyben kihez lehet fordulni. Hivatalaink ügyrendjei általában nem tartalmaznak a belső felelősségre vonatkozó megállapításokat. Csak a belső munkamegosztásról, a hatáskörök elhatárolásáról szólnak, anélkül, hogy a tevékenységhez fűződő felelősséget is leszögeznék; sok esetben az irat bemutatásának kötelességét, vagy a kiadmányozás jogát a magasabb beosztottnak, illetőleg a vezetőnek tartják fenn. Ki mármost a felelős egy helytelen intézkedésért? A magasabb beosztott vagy a vezető nem intézkedik, hanem irányít és ellenőriz; felelős ugyan az intézkedésekért, de ez másféle, *irányítási, vezetési, ellenőrzési* felelősség, ami nem azonos az *intézkedési* felelősséggel. Jogunk nem fejezi ki előggé ezt a megkülönböztetést; egy szélesebb értelemben vett igazgatási fele-

Digitized by Google

lősség szilárdabb rendje nem alakult ki. Polgári Törvénykönyvünk például elvileg megállapítja ugyan az államigazgatási eljárásban okozott kárért a felelősséget, mégpedig az eljáró alkalmazott felelősségét, ezt azonban előbb legalább fegyelmi eljárás során kell bizonyítani; valószínű, hogy ennek menetében a felettes jóváhagyására való hivatkozás általában elfogadható védekezésnek bizonyul.

Hogyan állunk a vállalatok egyszemélyi felelős vezetésével? Aligha lenne helyes e felelősséget csökkenteni; benne azonban a felelősség különböző fajai és fokai egyesülnek, pontosabban: különböző jellegű tevékenységért vagy mulasztásért való felelősségből tevődik össze. Ha az egyszemélyi felelős vezetést túlzottan egyszintűen értelmezzük, ennek könnyen az lehet a következménye, hogy a felelősség gyakorlatilag nem érvényesül egészen, hiszen a vezető joggal hivatkozik arra, hogy nem felelhet „mindenért", nem láthat mindent, nem lehet ott mindenkinek a sarkában, és így tovább. Az a vezető, aki ilyen „totálisan" értelmezi a maga felelősségét, nehezen láthatja el jól a munkáját, mert bátortalanná, túlzottan óvatossá válik. Felelőssége ugyanis a vezetésben nem minden vonatkozásban egyforma; nem felel közvetlenül minden intézkedésért, amelyre üzemében sok kerül. Csak az intézkedések meghatározott körében van *közvetlen* felelőssége, és esetenkint a konkrét felügyelet, esetenkint az általános felügyelet elmulasztásáért, vagy az ellenőrzés elmaradásáért felel. Az egyszemélyi felelős vezetés nem jelenti azt, hogy a megfelelő intézkedésre jogosult beosztott, a termelési folyamat bizonyos szakaszának végzésével megbízott személy ne felelne a maga munkájáért; közvetlenül és elsősorban felelős, mégpedig másképpen felel, mint a vezető. Ez azonban nem kisebbíti a vezető felelősségét, csak pontosabban kimutathatóvá teszi annak keretét.

Itt is a felelősségi formák többféleségét láthatjuk. Jogalkalmazásunk ezt a felelősségrevonás során tekintetbe veszi ugyan, de a jogszabályok nem adnak eleve határozott útmutatást a normális tevékenység különböző társadalmi felelősségi alakzataira. A jogalkalmazó szervek próbálkozásai nem juttathatnak eléggé tartós és következetes megoldásokat kifejezésre, és nem válnak eléggé köztudottakká ahhoz, hogy megfelelő társadalmi befolyást gyakoroljanak.

Eddig általában csak az intézkedésekért való felelősségről szóltunk. Még nagyobbak azonban a nehézségek az intézkedések elmulasztásáért, a halogatásért való felelősség megállapításában. Ismeretes, hogy Lenin milyen határozottsággal szállt síkra a felelősségrevonás érdekében a termékek előállításának oktalan elhúzódásáért, s e körben egyenesen bírósági eljárást, mégpedig büntetőpert javasolt. (Lenin Művei, 36. köt. 568. o.). Ezekben az esetekben a felelősség megállapítása rendkívül nehéz, ilyen „ügyek" nálunk nagyon ritkán fordulnak elő, holott van huzavona. Nem bizonyos, hogy a büntetőjog alkalmazása a legjobb módszer a huzavona elhárítására, mert adódhatnak erre más lehetőségek is; mindenesetre a mulasztás nyilvánosság előtt

Digitized by Google

való feltárása is olyan tényező, amely a felelősség fokozásának irányában hat.

Azt lehetne mondani, hogy mindezeket a kérdéseket meg lehet oldani a fegyelmi eljárások során; ezek ugyanis módot adnak a felelősség, illetve a felelősségi mérték megállapítására is. Itt azonban elsősorban nem arról van szó, hogy milyen eljárások indíthatók, hanem arról, hogy eléggé világos-e, ki miért és mennyiben felel; csak ehhez kapcsolódó kérdés az, hogy milyen eljárás alkalmas a felelősség megállapítására. A munkajogban a fegyelmi eljárásra megállapított szabályok csak keretszerűen állapítják meg a fegyelmi vétség fogalmát, és e keretek tartalmát más jogszabályok töltik ki; e más jogszabályok rendszerének viszont fogyatékossága az, hogy nem rendezi pontosan és tartalmilag a felelősség kérdéseit. Bármelyik oldaláról közelítjük is meg a kérdést, arra a következtetésre jutunk, hogy a felelősség problémái nincsenek kellő mélységgel kidolgozva.

Úgy tűnik, hogy e problémák kimunkálására irányuló javaslatunk csak valamiféle új jogszabály kibocsátását sürgeti, amely szaporítaná jogszabályaink amúgy sem csekély számát. Valójában azonban ennél többről van szó, mindenekelőtt arról, hogy társadalmilag közelítsük meg jobban a kérdést: az adott társadalmi feltételek között ki miért és mennyiben felel? Az ilyen elemzésnek nyilván jogalkotási következményei is lesznek, és ezt aligha lehet kifogásolni. Jogunk egyik feladata, hogy megfelelő részletességgel magatartási mintákat készítsen az emberek és szervek számára. Ha ezek a magatartási minták társadalmilag helyesek, akkor kezdetben a jog erejénél fogva hatnak, majd a megszokottság útján fokozatosan átmennek a köztudatba, s közfelfogássá válnak, ami jobb biztosítéka érvényesülésüknek, mint pusztán a szankciók alkalmazása. Társadalmunk elvárja a felelősség kérdéseinek határozottabb rendezését, s ennek alapján a felelősség fokozottabb érvényesítését.

•

A közvélemény gyakran felveti, hogy mi a helyzet az úgynevezett kockázatvállalással? Ezen nem azt a „kockázatot" értik, amelyet minden vezető természetszerűen vállal szokásos intézkedéseiért, hanem azt, amelyet a vezetőknek s elsősorban a gazdasági vezetőknek kell vállalniuk pl. valamely új termék vagy újfajta eljárás bevezetésével, esetleg csak az erre irányuló kísérletek megindításával. Nem szorítja-e mai felelősségi rendszerünk is abba az irányba a vezetőket, hogy maradjanak meg a réginél, mert ebből nem lehet baj, legalábbis nagyobb baj? Az ilyen kockázatvállalás elhárítása tulajdonképpen nem más, mint az új bevezetéséért való felelősségvállalás elhárítása.

Ez a probléma még kevésbé közvetlenül jogi probléma, mint a felelősség előbb érintett vonatkozásai. Hogy a vezetők bátran vállaljanak ilyen „kockázatot", ahhoz nyilván olyan gazdasági mechaniz-

Digitized by Google

musra van szükség, amely nemcsak nem állít gátat valamely új kezdeményezés elé, hanem megfelelő ösztönzéssel támogatja is az újat. Természetesen kérdéses, hogy mi a támogatást érdemlő újnak a mértéke? Minden bizonnyal az, hogy megvan-e az új kezdeményezés megvalósításának a realitása, vagyis megvan-e a realizálás valószínűségének olyan foka, amely elegendő ahhoz, hogy behatóan foglalkozzanak vele, sőt anyagi erőket is fordítsanak rá, illetőleg kísérleteket indítsanak megvalósítására? Ez természetesen ténykérdés, amelynek elvi oldalát csak abban lehet megjelölni, hogy társadalmunknak általában „elfogultnak" kell lennie az új javára. Az új iránti alapvető rokonszenvnek a legnagyobb ellensége a bürokrácia, amely a rutin-eljárások mellett való kitartásra biztat és a valószínűleg helyes újjal járó kockázattól való félelemhez vezet; ebből adódóan az illetékesek — huzavonával, más szervek fölösleges bevonásával, oktalan véleménykérések tömegével stb. — elhárítják az állásfoglalást, a döntést. Ezért az új eljárások bevezetéséért való küzdelem gyakorlatilag is, elvileg is mindenekelőtt a bürokrácia elleni küzdelmet, a döntések útjában álló, mesterségesen támasztott akadályok elhárítását jelenti. De emellett nyilván megvannak az ösztönzésnek a pozitív eszközei is.

Mit tehet ebben a vonatkozásban a jog? Nevetségesen formális lenne, ha — mondjuk — határidőkhöz kötötten tennénk kötelezővé az állásfoglalásokat valamely új javaslatot illetően; de az sem lenne kevésbé formális, ha valamilyen módon kötelezően írnánk elő a kockázatvállalást. A jog szerepe e tekintetben a bátorító közrehatásban állhat. Így a jog megállapíthatja, hogy a reális, tehát az előzetes tényeknek megfelelően megalapozott kockázatvállalás sikertelenség esetén sem von maga után büntetőjogi, de bizonyos kereteken belül még kártérítési vagy fegyelmi felelősségrevonást sem. Elsősorban azonban arra lenne szükség, hogy az említett jellegű kockázatvállalást „intézményesítsük", vagyis tudatosan beiktassuk a vezetői feladatok sorába, s rendszeres tevékenységi formát csináljunk belőle, amelynek megszabjuk a kereteit. Önmagában véve ez az „intézményesítés" is kockázatvállalás, mégpedig a társadalom kockázatvállalása az új módszerek, eljárások stb. bevezetése érdekében. Ez minden bizonnyal esetenként anyagi hátránnyal is járhat, átlagában azonban feltehetően kifizetődő kockázatvállalásról van szó.

•

A szocialista demokrácia közismert módon nagy fontosságot tulajdonít a társadalom vezetésében a testületi elvnek. Egyesek ezt úgy is fogják fel, mintha csak, vagy elsősorban ebben állana a szocialista demokrácia; ahol a testületi kollektív állásfoglalás végződik, s ahol az egyszemélyi felelős vezetés kezdődik, ott már állítólag „vége" a demokráciának. Ez azonban nyilván nem így van; a testületi irányítás és az egyszemélyi vezetés dialektikája egységet alkot a szocialista

Digitized by Google

demokrácia rendszerében. Az egyszemélyes vezetés is demokratikus ott, ahol az indokolt és a testületi vezetés sem demokratikus ott, ahol erre nincs szükség. Mindkettő beletartozik tehát elvileg a szocialista demokrácia fogalmába.

Kétségtelen, hogy a szocialista demokrácia kibontakozása az élet legtöbb területén növeli a kollektív testületek szerepét. E testületekkel kapcsolatban felmerül a kollektív felelősség kérdése, illetőleg ennek társadalmi igénye. Természetesen nincs igazi kolletív felelősség ott, ahol egyének vagy szervek, bizonyos munkamegosztásnak megfelelően, egymással egyetértve intézkednek, ami — mint jeleztük — gyakran a felelősség „eloszlásához" vezet: ilyenkor gúnyosan úgy szólnak a „kollektív" felelősségről, mint a felelőtlenség egy formájáról. A kollektív felelősség a testületi szervek kollektív határozataiért és intézkedéseiért való felelősség, mégpedig nemcsak jogi, hanem politikai—társadalmi és erkölcsi felelősség.

Hogy hol és milyen hatáskörrel célszerű kollektív szervet létrehozni, annak megvannak a maga, itt nem vizsgálható politikai, gazdasági és egyéb társadalmi feltételei. Az azonban kétségtelen, hogy ha valamely kollektív testület létrejött, ennek bizonyos szinten, bizonyos mértékben okvetlenül vállalnia kell a felelősséget tevékenységéért, határozataiért, döntéseiért. Ez a felelősség a testületet és tagjait illetően nem lehet büntetőjogi; polgári jogunk sem iktat be kártérítési felelősséget a kollektív testületekkel vagy tagjaikkal szemben. Kivétel ebben a tekintetben a termelőszövetkezeti jog, amely megállapítja, hogy a termelőszövetkezet vezetőségének és ellenőrző bizottságának tagjai felelősek a termelőszövetkezetnek azért a kárért, amelyet működésük körében a jogszabályok vagy az alapszabály megszegésével okoztak, feltéve, hogy jelen voltak az ülésen és nem szavaztak vagy nem tiltakoztak a határozat ellen. E kivételtől eltekintve, úgy tűnik, mintha a kollektív testületeknek és tagjaiknak csak erkölcsi felelősségük volna. De még ha így is lenne, akkor is kifogásolható, hogy ezt az erkölcsi felelősséget nem mindig veszik elég komolyan, holott ennek önmagában is ható tényezőnek kellene lennie. Ám az erkölcsi felelősség mellett vannak bizonyos állami—politikai és jogi eszközök is a kollektív testületek felelősségének megállapítása esetére.

Kollektív testületek vagy választás, vagy kijelölés (megbízás) útján jönnek létre; ezek szerint mindig van fölöttük valaminő testület vagy intézmény, amely figyelemmel kísérheti munkájukat. Jogilag is megvan a mód arra, hogy megállapítsák tevékenységük fogyatékosságait, s ehhez — akár a rosszallás kifejezésével, akár a nem megfelelően dolgozó testület visszahívásával, vagy leváltásával — megfelelő szankciókat fűzzenek. Mindez egyébként a testületek egyes tagjaira is alkalmazható. Van tehát a kollektív testület vagy valamely tagja felelőssétételének egy államjogi—államigazgatási jogi formája, amely nem olyan „szigorú" ugyan, mint a jogi felelősségrevonás egyéb mód-

Digitized by Google

jai, súlyát azonban megerősíti az a társadalmi—erkölcsi elem, amely a felelősség megállapításával együtt jár.

Ha a kollektív testületek kollektív felelőssége nem jut kellőképpen érvényre, akkor a hiba valószínűleg nem a szabályozás hiányában van, hanem egyrészt abban, hogy olykor félreértjük a kollektív felelősség fogalmát (néha — mint jeleztük — több szervnek egyazon döntésben való együttműködésekor beszélünk ilyen felelősségről), másrészt pedig abban, hogy nem élünk elég következetesen a fennálló lehetőségekkel; kevéssé elemezzük a felelősség szempontjából a kollektív szervek munkáját, s aránylag ritkán vonunk le a munka esetleges elégtelenségéből negatív következtetést.

•

A szocialista demokrácia fejlődésével együtt tovább kell tehát fejlődniük a felelősségi formáknak, sőt fejleszteni kell magát a felelősségi rendszert is. A társadalmi és az ennek megfelelő jogi felelősség tipikus eseteinek pontosabb meghatározása már önmagában is fokozza az emberek felelősségét tevékenységükért; ehhez azonban arra is szükség van, hogy következetesen érvényesítsük a felelősségre vonást. Mindez a szocialista demokrácia fejlődésének szerves része.

A felelősség problémája a társadalmi—erkölcsi és jogi felelősség egységes szövevénye; a szocialista jog itt is egy társadalmi helyzetet és egy társadalmi igényt fejez ki, illetőleg igyekszik megvalósítani. A meghatározó elem természetesen a társadalmi felelősség, de ennek a társadalmi felelősségnek az érvényre juttatására jelentős mértékben éppen szocialista jogunk hivatott.

Digitized by Google

DR. KÖPECZI BÉLA

Megjegyzések a szocialista realizmusról folyó vitához

A *Kulturális Elméleti Munkaközösség* ez év februárjában megjelent vitairata a szocialista realizmusról elsősorban az esztétika művelői, a kritikusok és a kulturális szakemberek körében keltett érdeklődést. Ez érthető, hiszen elméleti kérdésekről van szó, amelyek tisztázása nélkül az említettek nem végezhetik megfelelően munkájukat. A vita alapja azonban nem kizárólag a *Kulturális Elméleti Munkaközösség* dokumentuma volt, hanem azok a főleg külföldi marxista állásfoglalások is, amelyek az utóbbi időben esztétikánk alapkérdéseivel kapcsolatban kialakultak. A vitairattal szinte egyidőben jelent meg *Parttalan realizmus?* címmel az a tanulmánykötet, amely összefoglalta *Roger Garaudy, Ernst Fischer* és a velük vitázók tanulmányait. Magyar fordításban is megjelent *Lukács György* nagy műve, *Az esztétikum sajátosságáról,* valamint *A mai szocialista realizmusról* című, lényegében *Szolzsenyicin*ről szóló tanulmánya. Ismertté vált a szakemberek körében az az eszmecsere is, amely *B. Szucskov* és *R. Garaudy* között zajlott le az Innosztrannaja Lityeratura hasábjain.[1]

Gazdag és sokirányú vitaanyag állt tehát rendelkezésre, s így lehetővé vált, hogy eszmecserénk bekapcsolódjék a nemzetközi polémiába. Ez újat jelent a múlthoz képest.

Újszerűnek mondható a vitamódszer is. A Kulturális Elméleti Munkaközösség ez alkalommal nem téziseket bocsátott ki, hanem *vitairatot,* és nem zárt le minden kérdést, inkább medret vájt az eszmecserének. Ez a vitamódszer kétségtelenül segített abban, hogy néhány fő kérdésben őszinte egyetértés alakuljon ki, s ugyanakkor az egymástól eltérő nézetek világosabban nyilvánuljanak meg.

Hol és miről folyt eddig a vita? A folyóiratokban, elsősorban a *Társadalmi Szemlé*ben, a *Kritiká*ban, a *Helikon*ban és az *Élet és Iro-*

Ezzel a cikkel befejezzük azt az eszmecserét, amely lapunkban Maróthy János írása, majd a Kulturális Elméleti Munkaközösség vitairata alapján indult meg és több mint egy évig tartott. A szocialista realizmusról folyó vita egyébként mind hazánkban, mind nemzetközileg tovább folytatódik. — A SZERKESZTŐSÉG.

[1] Innosztrannaja Lityeratura, 1965. 1. és 4. szám

Digitized by Google

dalomban,[2] az egyetemeken és a tudományos intézetekben. A vitázók a Kulturális Elméleti Munkaközösség dokumentumát egészében *helyeselték,* alapelveivel és vitamódszerével egyetértettek. Új elemek merültek fel a szocialista realizmus *korszerűségét, humanizmusát* illetően, részletesebben tárgyalták a *művészet és a valóság* összefüggését. Különösen örvendetes, hogy néhányan *más művészeti ágakban* is megkísérelték felvetni a szocialista realizmus problémáit. A dokumentum megjelenése felújította a régebbi realizmus-vitát és különösen a *Lukács György* által képviselt ún. *nagyrealizmus* koncepció körül — nemcsak Magyarországon — kialakult polémiát. Ezzel összefüggésben némelyek kifogásolták, hogy a vitairat nem foglal határozottan állást a *módszer,* a *magatartás* és a *stílus* kérdésében. Bírálat érte azt a felfogást is, amely a dokumentumban *a tartalom és a forma* viszonyáról megjelent. Sokan számon kérték e vitairattól a főbb marxista esztétikai kategóriák újraelemzését, s még többen azt, hogy nem elég konkrét, nem foglalkozik részletesen a magyar művészetek időszerű kérdéseivel.

Most, a több hónapos eszmecsere után, felvetődik a kérdés, hogy szűkebb szakmai körök szellemi tornáján kívül *milyen eredményeket tud felmutatni ez a vita* olyan elméleti kérdések tisztázásában, amelyek mai ideológiai életünkhöz közvetlenül kapcsolódnak, s egyaránt foglalkoztatják a kritikát és a szélesebb közvéleményt.

A vita legnagyobb eredményét abban látom, hogy a különböző álláspontok képviselői között *egyetértés* jött létre az alapkérdésben: *a szocialista realizmus a szocialista társadalom esztétikai kifejezője a*

[2] *A Társadalmi Szemlében:* Dr. Maróthy János: A realizmus általában és konkréten (1964. 12. szám); Ujfalussy József: A realizmus — még „konkrétebben". (1965. 2. szám); Kiss Lajos: Realizmus és absztrakció (1965. 3. szám); Illés László: A realizmus és az élő irodalmi folyamat (1965. 4. szám); Vitányi Iván: A realizmus értelmezéséről (1965. 5. szám); Nemeskürty István: Filmművészet és szocialista realizmus (1965. 6. szám); Klaniczay Tibor: Realizmus vagy szocialista realizmus (1965. 7. szám); Sz. Szántó Judit: Tartalom és forma újszerűsége a mai drámában (1965. 8—9. szám); Pogány Ö. Gábor: A szocialista realizmus a képzőművészetben (1965. 8—9. szám); Zoltai Dénes: Vitánk módszertani feltételei (1965. 10. szám); Almási Miklós: A realizmus korszerűsége és a művészi szubjektivitás (1965. 11. szám); Diószegi András: Humanizmus, művészet, érték. (1965. 12. szám).

A Kritikában: Lukács György: Mai szocialista realizmus (1965. 3. szám); Szolzsenyicin és a mai szocialista realizmus (1965. 3. szám); Miklós Pál: Művészet, történetiség, érték (1965 6. szám); Köpeczi Béla: A szocialista realizmus korszerűsége (1965. 7. szám); Szili József: A szocialista művészet sajátossága (1965. 8. szám)

A Helikon Világirodalmi Figyelő 1965 2. számában: Varga Mihály: A szocialista realizmus fogalom kialakulásának kérdéséhez; Nyírő Lajos: A szocialista realizmus a művészet egyetemes fejlődésének új szakasza: Szili József: A szocialista művészet néhány általános formai jelensége és az elidegenedés leküzdése; Dokumentumok: külföldi írók és politikusok a szocialista realizmusról.

Az Élet és Irodalomban: Füleki József: Szégyenlős marxisták (13. szám); Pándi Pál: Irodalomszemlélet, tudatformálás (23. szám); Illés László: Az avantgarde-magatartás (24. szám); Almási Miklós: Kényelmetlen-e a művészi igazság (25. szám); Szabó György: Átfogni a mindenséget (27. szám); Nyerges András: A művek állásfoglalása (28. szám); Koroknai Zsuzsa: Vitaerkölcs, gicc, parttalan realizmus (29. szám); Eszmecsere a szocialista realizmusról (30. szám).

A Tiszatájban: Csetri Lajos: A realizmus partjairól (1965. 6.)

A Művészetben: A szocialista realizmusról (1965. 6.); Láncz Sándor: A szocialista realizmus vitához (1965. 7.)

Az Irodalomtörténeti Közleményekben: A MTA Irodalomtörténeti Intézetének vitája a szocialista realizmusról (1965. 2. szám).

(A bibliográfiai felsorolás nem törekedett teljességre, így nem foglalja magában a napilapokban megjelent cikkeket.)

Digitized by Google

fejlődés mai szakaszában. Véget ért az az időszak, amelyben még marxista kritikusok is kerülték a szocialista realizmus kifejezés használatát, mert úgy érezték, hogy a dogmatizmus diszkreditálta ezt. Feloldódott az a félelem is, amely egyeseknél abban jelentkezett, hogy a szocialista realizmus elfogadása valamiféle konzervatív álláspont továbbélését jelenti. Némelyek az elmúlt években inkább a szocialista irodalomról és művészetről beszéltek, nem pedig szocialista realizmusról, mert attól tartottak, hogy ez a nagyrealizmus-koncepciónak és főleg a XIX. századi kritikai realizmusnak egyedüli példaként való elfogadását jelenti. Azt hiszem, nem túlzás azt állítani, hogy bizonyos mértékig a nagyrealizmus híveinek álláspontja is változott a szocialista realizmus és a hagyományok viszonyának megítélésében, és sokan e koncepció hívei közül ma szélesebb körűen fogják fel a szocialista realizmust és művészi lehetőségeit, mint a múltban.

Az eddigi vita tisztázta a múltra vonatkozólag is a szocialista realizmus létjogosultságát. A *Helikon—Világirodalmi Figyelő* ez évi 2. számában megjelent cikkek és dokumentumok minden kétséget kizáróan bebizonyították — azt hiszem nemzetközi vonatkozásban is első alkalommal —, hogy *a szocialista realizmus nem a dogmatizmus és nem személy szerint Zsdanov kreációja, hanem a világ és különösen a Szovjetunió irodalmi és művészeti fejlődésének eredménye.* A szocialista realizmus általános érvényű elfogadása a Szovjetunióban összefüggött az ottani irodalmi és művészeti fejlődéssel, de a kulturális politikának a proletkult elleni fellépésével is, tehát azzal a harccal, amelyet a húszas—harmincas években éppen a „balos" tendenciák ellen folytattak. A történelem iróniája, hogy később a dogmatizmus a maga szektás céljaira használta fel ezt a fogalmat. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a szocialista realizmus olyan történelmi kategória, amelyet az irodalom és művészet a maga belső fejlődése útján küzdött ki. Mellesleg érdemes megemlíteni, hogy a nemzetközi viták során a szovjetunióbeli avantgard fejlődése is kezd világosabbá válni. Az ottani avantgard-irányzatok általában a társadalmi-művészeti fejlődés folytán élték túl magukat és váltak lehetetlenné, bár kétségtelen, hogy (főleg a harmincas évek közepétől kezdve) a politika adminisztratív eszközökkel is fellépett ellenük. Mindenesetre a szovjet avantgard-írók és művészek közül sokan saját elhatározásukból fogadták el — elméletben és gyakorlatban egyaránt — a szocialista realizmust, nem pedig a sztálini önkény kényszerítette rájuk ezt a felfogást. Ezt bizonyítja többek között *Vittorio Strada* olasz marxista is a szovjet irodalomról szóló érdekes tanulmánygyűjteményében.[3] Ez a folyamat egyébként nemcsak a Szovjetunióban, hanem más országokban is végbement, s elég, ha ezzel kapcsolatban *Brecht, Aragon* vagy *József Attila* példáját idézzük.

Némelyek nemcsak a múltban, de még ma is irónikusan beszél-

[3] Vittorio Strada: Letteratura sovietica, 1953—1963. Roma, 1964.

Digitized by Google

nek a *szocialista irodalom és művészet eredményeiről.* Olvashatjuk polgári írók állásfoglalásait is, amelyekben azt állítják, hogy a szocialista irodalom tulajdonképpen propaganda. Azt hiszem, az eddigi viták kellőképpen tisztázták, hogy a szocialista realista irodalom olyan alkotásokat mutathat fel, amelyek bátran felvehetik és állják is a versenyt a XX. század polgári műveivel. Gondoljunk csak *Gorkij, Solohov, Brecht, Aragon* vagy *József Attila* művészetére. Kiket szoktak szembeállítani velük a harmadikutas tendenciák képviselői? *Kafkát, Joyce*-ot, *Proust*-ot, *Musil*-t és hozzájuk hasonlókat. Joggal kérdezhetjük, vajon ez utóbbiak nagyobb értéket mutatnak-e fel?

Az első szovjet írókongresszus után a Szovjetunióban a kulturális politika eltorzította a szocialista realizmus alapelveit és dogmatikusan alkalmazta a helyes követelményeket is. Mégsem lehet egyetérteni azzal a véleménnyel, amely szerint 1934 után a Szovjetunióban már nem születtek jelentősebb szocialista realista alkotások, inkább csak más országokban.[4] *Solohov* és *Fagyejev* prózájából, vagy akár *Pasztornák* akkori lírájából is ki tudunk emelni olyan jelentős alkotásokat, amelyek ellentmondanak ennek a tételnek. A dogmatikus politika korlátozta és torzította az irodalom fejlődését, de megakadályozni nem volt képes. A szocialista társadalom építésének pátosza — minden hiba ellenére — magávalragadta az alkotókat, és értékes szocialista realista alkotások forrásává vált. Találunk erre példát Magyarországon is, ahol 1949 után jeles szocialista alkotások is láttak napvilágot, jóllehet a dogmatizmus károkat okozott irodalmunk fejlődésében.

A vita során az is felmerült, hogy *milyen szélesen értelmezzük a szocialista realizmus körét.* Úgy gondolom, helyes az a megállapítás, hogy a „szocialista realizmus" kategóriájába tartoznak mindazok a művek, amelyek a kommunisták által vezetett forradalmi mozgalom hatása alatt és azt segítve születtek meg. Az ilyen alkotásokat még akkor is szocialista realistának kell tartanunk, ha alkotóik később szembefordultak a munkásmozgalommal és a marxizmussal. Az egyik vitában felemlítették *André Malraux* példáját. A francia íróról köztudomású, hogy hajdanában a kínai forradalmárok oldalán állt, és később együtt harcolt az antifasisztákkal a spanyol polgárháborúban. Ezek a harcok inspirálták legjobb műveit, a *Hódítók*at, az *Emberi sorsot*, és a *Reményt*. Malraux azóta messzire eltávolodott a munkásmozgalomtól, s ma a De Gaulle-féle politika egyik ideológusa.[5] A kérdés az, hogy régebbi művei, amelyek nemcsak hogy a munkásmozgalom hatására jöttek létre, hanem segítették is azt, beletartoznak-e a szocialista realizmus körébe, vagy sem. A probléma eldöntése mélyebb elemzést kíván, de idézésével jelezni akartuk, hogy a szocialista realizmus határai még sok szempontból tisztázatlanok.

[4] Miklós Pál periodizációs javaslatában merült fel ilyen vélemény, Kritika, 1965. 6. szám.

[5] Az Irodalomtörténeti Intézetben rendezett vitán Szabolcsi Miklós vetette fel ezt a kérdést. Irodalomtörténeti Közlemények, 1965. 2. szám.

Digitized by Google

Hazánk felszabadulásának huszadik évfordulójára számos olyan tanulmány jelent meg,[6] amely megkísérelte összefoglalni és értékelni az elmúlt két évtized eredményeit. Ha ezek az értékelések nem is voltak mindig elvi jelentőségűek, az kiderült belőlük, hogy ellentmondásos világnézetű írók és művészek az egész társadalom fejlődésének hatása alatt hoztak létre szocialista realista műveket. E tekintetben is további vizsgálódásra van szükség, de azt hiszem — s ez a lényeg —, hogy a szocialista realizmus határainak megítélésében nincs helye semmiféle leegyszerűsítésnek és szűkkeblűségnek. A kérdést a munkásmozgalom szempontjából kell megítélnünk, s tekintetbe kell vennünk a világnézeti és művészi fejlődés gyakori ellentmondásosságát.

Az eredmények kapcsán az irodalomról beszéltem, bár meggyőződésem, hogy más művészeti ágakban is meg lehet találni a szocialista realizmus jeles alkotásait. Ezekben a művészeti ágakban azonban hiányoznak a megfelelő kutatások és előtanulmányok, és ezért puszta felsorolásra sem vállalkozhatom.

Úgy tűnik, hogy a vitapartnereket ma elsősorban a *hagyományok értékelése és a mai polgári irodalmi és művészeti irányzatokkal kapcsolatos állásfoglalás* választja el egymástól. *Marx, Engels* és *Lenin* a múlt művészetéből elsősorban a nagy klasszikus alkotásokat emelték ki. Ebből a felfogásból kiindulva *Lukács György* a XIX. és XX. századi kritikai realizmust állította példaként az új irodalom elé, bár mindenkor hangsúlyozta, hogy a szocialista realizmus újat hoz a művészetbe. Elutasító magatartást tanúsított az avantgarddal szemben, s a szocialista irodalmon és művészeten belül is elvetette azokat a törekvéseket, amelyek történelmileg az avantgardhoz kapcsolódtak. Lukácsot ez az egyoldalúsága a 30-as évek elején szembeállította *Bertold Brecht*-tel és az ún. weimari munkásírókkal.[7] Úgy látszik, hogy az utóbbi időben a kiváló esztéta valamelyest változtatott ezen az álláspontján.[8] Az *Il Contemporaneo* 1965 februári számában megjelent nyilatkozata szerint Brechtet hajlandó szocialista realistának elfogadni, de „csak a lírikus Brecht és a drámaíró a második szakaszban, a *Jó embert keresünk*től haláláig" tartozik ebbe a kategóriába. Brecht az említett drámát 1940-ben írta, tehát Lukács szerint sem a *Rettegés és ínség a Harmadik Birodalomban*, sem a *Galilei élete*, sem a *Kurázsi mama* nem szocialista realista dráma. Mindez azért van így, mert Brecht nem fogadta el Lukács nagyrealista kon-

[6] Aradi Nóra: Húsz év képzőművészetéről. Kritika 1965. 4. szám; Fülöp László: Vázlat 1945 utáni líránk történetéhez, Alföld 1965. 4. szám; Osváth Béla: Az új magyar dráma két évtizede, Kritika. 1965. 6. szám; Szabolcsi Miklós: Húsz év magyar költészete. Társadalmi Szemle, 1965. 6. szám; Tóth Dezső: Gondolatok két évtized magyar irodalmáról, Társadalmi Szemle, 1965 5. szám; Czövek Erna: Új zene, új előadóművészet, új zenepedagógia, Magyar Zene, 1965. 3.

[7] Lukács György cikkei a Linkskurve 1932-es évfolyamában. Közli G. Lukács: Literatursoziologie, Luchterhand, Neuwied, 1961. V. ö. még Illés László: Régi viták az avant-garde-ról. Kritika. 1963. 2. szám.

[8] Lukács György a Literarny Noviny 1964. 3. sz.-ban megjelent nyilatkozatában elismeri azt is, hogy Franz Kafka „fontos és nagy jelentőségű művész",

Digitized by Google

cepcióját, és mert a brechti dráma szakított a klasszikus dráma bizonyos hagyományaival. *Roger Garaudy Aragon útja* című tanulmányában meggyőzően fejti ki, hogyan jutott el a nagy francia költő a szürrealizmustól a szocialista realizmusig. Véleményem szerint ugyanezt az utat járta meg Brecht is, csakhogy ő az expresszionizmustól indult el. Ma már életpályákkal és művekkel lehet igazolni, hogy egyes írók, akik felismerték a társadalom igazi fejlődését és a munkásmozgalom vonzásába kerültek, az izmusoktól is eljuthattak a szocialista realizmusig. Tehát nem a spekulatív elmélkedés, hanem a történelmi fejlődés bizonyította be, hogy nem a kritikai realizmushoz való viszony dönti el a szocialista realizmus elfogadásának kérdését. Ezt a tanulságot a fogalom új meghatározásánál és alkalmazásánál feltétlenül tekintetbe kell vennünk.

Lukács nagyrealizmus-felfogásával szállnak szembe most már hosszú idő óta a nyugati marxisták, olasz teoretikusok éppúgy, mint *Roger Garaudy* vagy *Ernst Fischer*. És ezt vitatja a magyar irodalom- és művészettörténészek és kritikusok egy része is. A vitázók főleg arra hivatkoznak, hogy az izmusok hoztak értékeket az irodalomba és a művészetekbe, és hogy egyes alkotók, akik a kispolgári lázadás útján indultak el, megérkeztek a marxizmushoz és ezzel együtt a szocialista realizmushoz. Mint a fentiekből látható, én ezzel az állásponttal egyetértek. Minden hagyományból lehet tanulni, és a szocialista realizmusnak minden hagyományt kritikailag kell feldolgoznia, tehát a kritikai realizmus és az avantgard hagyományait is. Szerintem azonban — és ebben talán eltér a véleményem az avantgard védelmezőitől — az igazán nagy értékek többségükben a realista módszer alapján születtek. A mű és a valóság szembesítése és az ennek alapján megfogalmazható ítélet megfelelő bizonyítékot szolgáltathat erre az állításra. A nem realista irányzatok ennek ellenére lehetnek ösztönzőek, mégpedig nemcsak formailag, hanem tartalmilag is, hiszen az izmusok egyes képviselői legértékesebb műveikben — ha töredékesen és néha végletesen is —, de a kapitalizmus elleni tiltakozásukat fejezték ki, olyan gondolatokat és érzéseket idézve fel, amelyek azelőtt szokatlanok voltak az irodalomban és a művészetben. Van hierarchia a hagyományok rendjében, s a realista alkotások állnak a ranglétra felső fokain, de semmi okunk sincs arra, hogy más értékeket ne vegyünk figyelembe. Ebben a tekintetben az egyoldalúság, a szűkkeblűség és a merevség az irodalom és a művészetek fejlődésének gátjává lehet.

Az avantgard marxista védelmezői közül némelyek *elmossák a határokat a polgári és a szocialista irányzatok és a különböző értékek között*. Elsősorban a „parttalan realizmus" elméletére vonatkozik ez, amely lényegében minden értéket besorol a „realizmus" kategóriájába. Az utóbbi időkben az elmélet meghirdetőjének, *Roger Garaudy*nak többször is feltették a kérdést „hol bújik meg hát az ördög?" Vajon vannak-e dekadens jelenségek az irodalomban és a művészet-

Digitized by Google

ben? Garaudy és mások a „realizmus" kategóriájába vonták bele például *Franz Kafka* alkotásait, vagy a képzőművészet nonfiguratív irányzatait is. A *Szucskov*-val folytatott vitában Garaudy erre a kérdésre így válaszolt: „Meggyőződésem, hogy a polgári művészetben van dekadencia, de korántsem ott, ahol Szucskov látja. Szucskov nem érti meg, hogy a francia burzsoázia a tömegméretű ideológiai harcot főképp a teljes mértékben »figuratív« művészet segítségével vívja: a társadalmunk való életének teljes mértékben misztifikált ábrázolását nyújtó filmek, az erotikát, az erőszakot és a rendőruralmat dicsőítő regények és rajzsorozatok, valamint a többmilliós példányszámban megjelenő boulevard-sajtó segítségével, amely elvonja az embereket az élet megismerésétől és a harctól. Ez az, ami szembenáll a realizmussal, ez a dekadencia, és ez fejezi ki a társadalmi rend és az uralkodó osztály rothadását, ez ellen kell a kultúra éleslátással, felelősségérzettel bíró művelőinek mindennapos harcot vívniuk." Garaudynak igaza van abban, hogy mindezek a „fogyasztási cikkek" a dekadencia termékei, de ez a kérdésnek csak az egyik oldala. Ma a polgári kulturális-kereskedelmi gépezet nemcsak ezeket a termékeket terjeszti széles körben, hanem egyre inkább asszimilálja az avantgard-megnyilvánulásokat is, amelyek ilyen módon még „lázadó" jellegüket is elvesztik. Erről nemrég emlékezett meg a kiváló amerikai író, *Arthur Miller*.[9] Ma már nemcsak az erőszakot és a rendőruralmat dicsőítő regények jelennek meg nagy példányszámban, hanem pl. az „újregény" egyes termékei is, hiszen a kapitalista vállalkozás számára ezek is csak divatot jeleznek. És divat „élvezni" a nonfiguratív irányzatok különböző megnyilvánulásait is; nemcsak a figuratív kispolgári giccs terjed széles körökben Nyugat-Európában. Garaudy válasza tehát nem meggyőző, és ezt ő maga is érzi.

A *Les Lettres Françaises* 1965. szeptember 30-i számában ismét visszatér arra a kérdésre, hogy „hol bújik meg az ördög?" És most már nemcsak az előbb említett „tömegkultúráról" szól, hanem más „irrealista" jelenségekről is. Szó szerint a következőket mondja: „Az ördög a valóság ernyedt idealizálása is, az irrealizmus (a realizmus igazi ellentéte), amelyet pl. Franciaországban *Bouguereau* vagy *Bonnat*[10] fejezett ki a festészetben. Az olyan festészet és művészet, amely a valóst a mi szokásainkkal, előítéleteinkkel, konvencióinkkal konform módon mutatja be, és amely ahelyett, hogy felébresztené és ösztönözné, inkább elaltatja a lelkiismeret." „Zárójelben megjegyzem — folytatja *Garaudy* —, hogy bizonyos festmények és regények, amelyek a szocialista realizmusra hivatkoznak, ugyanezt a hatást idézik elő s ugyanezt a kritikát váltják ki: elaltatják a szocialista öntudatot, ahelyett, hogy ébresztgetnék és ösztönöznék, ahelyett, hogy felhívnák

[9] Rinascita, 1965. szept. 25.

[10] L. Bonnat (1833—1922) és A. Bouguereau (1825—1905) a múlt század végének „hivatalos" francia festői.

Digitized by Google

a kritikára és az alkotásra". Végül is a dekadenciát két dologban véli felfedezni: „a) *a spontenaitás feldicsőítése,* ami a kultúra tagadása, annak tagadása, hogy az emberben kiváltképpen emberi az ember állandó alkotása az ember által; b) az az igény, hogy a *művészet* az ember előtt felmerülő kérdésekre *kész válaszokat képbe tegyen ki,* ami a művészet sajátosságának félreismerése, hiszen ennek az a feladata, hogy ébressze és ösztönözze a tudatot, kritikára, túlhaladásra és alkotásra hívjon fel, felelősségére és alkotóképességére fordítsa az ember figyelmét."

Látszik, hogy Garaudy újabb és újabb erőfeszítéseket tesz a dekadencia fogalmának meghatározására, de világos az az igyekezete is, hogy kiiktassa ebből a kategóriából a XX. századi polgári irodalom és művészet értékesebb alkotásait, Igaza van az *Innosztrannaja Litye-retura* szerkesztőségének, amikor Garaudy cikkére válaszolva ezt mondja: „A dekadenciának vannak bonyolult formái, amelyekre a metafizikus gondolkodás, az ész szerepének tagadása, az emberbe vetett hit hiánya jellemző, amelyek irracionalizmust, történelmi fatalizmust, az abszurdum filozófiáját, a lét és az ember egzisztencialista koncepcióit hirdetik." Ezzel kapcsolatban a válasz hivatkozik *Lenin*re is: „A szocialista kultúra örökké és alkotó módon felhasználja a múlt minden kulturális gazdagságát. Lenin nem egyszer beszélt erről és felszólított, hogy vegyük á' mindazt az értéket, amely valamennyi kor és nép kulturális fejlődésében megtalálható, s egyidejűleg kérlelhetetlenül vessük el és küzdjük le a kultúra reakciós elemeit. Amikor a szovjet kutatóknak pl. azt ajánlják, hogy ‚integrálják' *Kandinszkij* és *Malevics* munkásságát . . . , azt kell válaszolni, hogy Lenin épp ebben az időben nem egyszer követelte, hogy harcoljanak a ‚futurista stílusú' művészet és annak formalista és nihilista szelleme ellen."

Az előbb azt mondtam, hogy az Innosztrannaja Lityeraturának igaza van, amikor a dekadenciát nemcsak ott keresi, ahol azt Garaudy találja. Egyetértek a dekadencia tartalmi meghatározásával is, hiszen valóban világnézeti, filozófiai kritériumok a fő ismérvei.[11] Vannak azonban fenntartásaim is az említett megfogalmazással szemben. Igaz, Lenin nem szerette a futurizmust és pl. Majakovszkij költészetét sem, de ez nem jelentette azt, hogy ne disztingvált volna ebben a kérdésben, és hogy ne ismert volna el bizonyos értékeket még ebben a vonatkozásban is. Azt hiszem *Mario de Micheli* közel jár az igazsághoz, amikor azt hangsúlyozza, hogy hiba lenne, ha az avantgard-ot teljes egészében a dekadenciához sorolnánk. „Bizonyos — írja az avantgardizmusról szóló könyvében —, hogy az avantgardizmus kísérletei igen nagymértékben egybe esnek a dekadenciával és annak részét alkotják, de az avantgardizmusban olyan forradalmi lelkület van (s később ez lesz igazi lelkülete), melyet semmiféleképpen nem lehet

[11] Mátrai László: Haladás és hanyatlás problémái a kultúrhistóriában. MTA Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei. 1964. 1—2. szám; Almási Miklós: A művészeti dekadenciáról, Magyar Filozófiai Szemle, 1964. 6. szám.

Digitized by Google

ilyetén sietséggel elintézni. Ez a forradalmi lelkület mindannyiszor jelentkezik, amikor valamelyik igazi avantgardista művész ismét kedvező történelmi talajra talál, azaz akkor, amikor visszanyerheti hitét abban, hogy nem a menekülés, hanem a valóságban való eleven részvétel jelenti az egyetlen szabadulást. A dekadenciában mindenekelőtt a belenyugvás állapota figyelhető meg; nincs benne a történelmi katasztrófának az a sajátos érzésvilága, amely meghatározta; sokkal inkább kimerültség, mintsem lázadás érződik benne. A dekadencia általánosságban a végső következményekig viszi a romanticizmus erős felvilágosodás-ellenes szemléletét; azt a szellemet tehát, mely már keletkezésekor is a kialakulóban levő forradalmi fejlődésnek volt az ellenhatása. Ha a dekadenciában ezek szerint polgár-ellenes, vitázó elemeket találunk, ezek szokás szerint olyan elemek, melyek egy eltűnt vagy eltűnő társadalom mellett szólnak, egy forradalom előtti állapotot sóvárognak vissza, s tulajdonképpen azon a hátborzongató látványon örülnek, hogy ez az újabb társadalom is magán viseli a halál végzetes jegyeit. Az avantgardista művész állásfoglalását a polgári társadalom súlyos ellentmondásaival szemben meglehetősen gyakorta színezi a szocializmus, a dekadens magatartásban viszont ez sohasem fedezhető fel. S ha esetleg ki is tud jutni a halál zavaros ízlelgetéséből, majdnem mindig a nacionalizmus leginkább elkeseredett mítoszaihoz fordul. Gondoljunk csak *Barrèsre és D'Annunzióra.*"[12] Ha ezt a különbségtételt nem fogadjuk el és az Innosztrannaja Litye ratura meghatározását mereven alkalmazzuk, akkor pl. *Sartre* egész munkásságát is dekadensnek kell tartanunk. Azon azt hiszem senki sem vitatkozhat, hogy Sartre egzisztencialista; szépirodalmi munkásságában találunk azonban olyan alkotásokat, amelyek — ha tartalmaznak is egzisztencialista elemeket — szemben állnak a polgári társadalommal és a változtatás gondolatát hirdetik. Az avantgard és a dekadencia pontosabb elhatárolása itt nem a határok elmosását jelenti, hanem a marxizmus helyes alkalmazását.

A mi kritikai gyakorlatunkban is meglehetősen sok zűrzavar van e kérdés körül, s azt tapasztaljuk, hogy sokan a mai polgári irodalom és művészet megítélésében nemcsak a szükséges árnyaltságot alkalmazzák, hanem ténylegesen dekadens műveket akarnak „rehabilitálni". Ismételten le kell írnom, hogy a dekadenciát nem tartom egyenlőnek az értéktelenséggel és azt sem mondom, hogy a dekadens műveket, ha valamelyes értéket képviselnek, nem kell megismerni; de rendkívül veszélyesnek tartok minden olyan törekvést, amely tagadja a dekadencia létezését a polgári irodalomban és művészetben. Ilyen nézetek merültek fel az utóbbi időkben — ha kimondatlanul is — *S. Beckett Godotra várva* című színdarabjával kapcsolatban, amelyről némelyek úgy írtak, mint „a megrendítő humanizmus" dokumentumáról, mint amely „az emberiség legnagyobb kérdéseivel" fog-

[12] Mario de Micheli: Az avantgardizmus. Budapest, 1964. 62—63. old.

Digitized by Google

lalkozik és „néhány négyzetméterbe tudja sűríteni évezredes küzdelmek színterét". Beckett színdarabja valójában a dekadenciának nagyon is jellemző példája. Évek óta azt a gyakorlatot követjük, hogy még a viszonylagos polgári értékeket is megismertetjük közönségünkkel, de egy dolog a tájékoztatás és más dolog az elfogadás. A marxista kritikához való jogunkról mondunk le akkor, amikor önmagunk előtt is elködösítünk fogalmakat és összemosunk határokat.

A polgári irodalomtól és művészettől ma elsősorban a gyakorlati humanizmus különbözteti meg a szocialista realista irodalmat és művészetet. Garaúdy így határozza meg már említett vitacikkében a maga realizmus-koncepcióját: „A realizmus a művészetben — a dialektikus materializmus alapvető téziseinek átvitele az esztétika területére: 1. a világ akkor is létezett, mikor én még nem voltam, és akkor is létezni fog, amikor már nem leszek; 2. a világ és a róla alkotott elképzelésem nem változatlan, hanem állandó átalakulásban van; 3. mindnyájan egyénileg vagyunk felelősek ezért az átalakulásért". Ez a meghatározás mindenekelőtt a realizmus *világnézeti* elemeit emeli ki, s ezekkel kapcsolatban hangsúlyozza az irodalom és művészet aktív humanizmusát. Lehetne vitatkozni arról, hogy a realizmus meghatározása szempontjából elegendők-e a Garaudy által felsorolt kritériumok. A magam részéről most eltekintenék ettől, mert jelenleg az ideológiai vitát tartom alapvetőnek. A világ megismerhetőségének elfogadása az agnoszticizmus és a miszticizmus elvetése, a történetiség elismerése és a történelmietlenség elvetése, az aktivitás igenlése a rossz ellen, és az ezzel szembeni passzivitás tagadása, az egyén és a társadalom harmóniájának keresése s az ember legjobb tulajdonságainak kiteljesítése — mindezek a szocialista humanizmus kiinduló pontjai.[13]

Mindezzel kapcsolatban merül fel az *elidegenedés* kérdése. A polgári irodalomban és művészetben ma sokat beszélnek elidegenedésről s nálunk is — főleg a személyi kultusz hatására — viták folytak és folynak erről a kérdésről.[14] Éppen a szocialista realizmus emberközpontúságából következik, hogy a mi felfogásunk szerint az irodalom és a művészet az elidegenedés leküzdésének egyik eszköze. Egyik eszközről beszélek, mert nem szabad elfelejteni *Marx* figyelmeztetését, aki az elidegenedéssel kapcsolatban kora munkásairól szólva így ír: „Nagyon fájdalmasan érzik a különbséget *lét* és *gondolkodás*, *tudat* és *élet* között. Tudják, hogy a tulajdon, a tőke, a pénz, a bérmunka és hasonlók korántsem eszmei agyrémek, hanem saját elidegenedésüknek igen gyakorlati, igen tárgyi termékei, amelyeket tehát gyakorlati, tárgyi módon is meg kell szüntetni: hogy az ember ne csak a *gondolkodásban*, a *tudatban*, hanem a tömegszerű létben is

[13] Diószegi András: Humanizmus, művészet, érték Társadalmi Szemle, 1965. 12. sz.

[14] Szili József: A szocialista művészet néhány általános jellemzője és az elidegenedés leküzdése. Helikon, 1965. 2. sz.

Digitized by Google

emberré váljék."[15] A mai polgári irodalom egyes képviselői úgy képzelik, hogy a tragikus életérzés hirdetésével, az elvont szabadság követelésével, az abszurd világgal szembeni pesszimista heroizmus hangoztatásával harcolnak — úgymond — az elidegenedés ellen. A szocialista realista író és művész tudja, hogy művészete része annak az általános társadalmi harcnak, amely az elidegenedés ellen folyik, tudja, hogy az elidegenedést nemcsak a „gondolkodásban", a „tudatban", hanem a „tömegszerű létben" is meg kell szüntetni, mégpedig „tárgyi módon". Mindebből következik, hogy a szocialista realista irodalomban és művészetben az ember nem elszigetelt egyén, hanem a társadalomban és a természetben él és cselekszik, s a kettőt úgy alakítja, hogy maga felszabaduljon.

Ezt az *alapvető különbséget* polgári és szocialista humanizmus között nem lehet eléggé hangsúlyozni, és a szocialista realizmusról folytatott vita *egyik legnagyobb eredményének kell* tekinteni, hogy ez a kérdés — legalábbis sokak számára — tisztázódott. Most elsősorban a kritikai gyakorlaton múlik, hogy a fogalmakat helyesen használjuk, s a közvéleményt az igazságnak megfelelően tájékoztassuk.

A viták érintettek *más elméleti problémákat is.* A nézetek leghevesebben akörül csaptak össze, hogy *mi is* tulajdonképpen *a realizmus:* módszer-e, vagy stílus. *Klaniczay Tibor Realizmus, vagy szocialista realizmus* c. vitacikkében azért bírálja az Elméleti Munkaközösség tanulmányát, mert ez nem foglal határozottan állást ebben a kérdésben, illetve nem azonosítja a „módszer, vagy áramlat" és a „stílus, illetve irányzat" kifejezést. Szerinte „a vitakérdés nem a módszer vagy stílus problémája, hanem az, hogy a módszert vagy stílust történelmileg konkrét, korhoz, irányzathoz kötött, keletkező, majd elmúló dolognak tekintjük-e, vagy pedig valami örök konstánsnak, a legkülönbözőbb korokban és irányzatokban visszatérő tipológiai jelenségnek."[16] Ha a bíráló azért hadakozik a nagyrealizmus-koncepció ellen, hogy a XIX. század realizmusát ne tekintsük a XX. századi szocialista realizmus egyedüli mintaképének, akkor ezt jó harcnak tartom. Azzal is egyetértek, hogy a stílusoknak helyük van a marxista esztétikában, s hogy nem kizárólag a szellemtörténet kategóriái. A stílusok „esztétikai mivoltát" és „társadalmi meghatározottságának módját"[17] szabatosan körül lehet írni, s erre már vannak is példák. Továbbra is fennmarad azonban az a kérdés, hogy nincs-e olyan megközelítési mód, amellyel a maga egész hosszú történeti folyamatában vizsgáljuk a művészet és az objektív valóság viszonyát. Klaniczay erőteljesen hangsúlyozza a történetiség elvének alkalmazását az esztétikában, s ezzel teljes mértékben egyet is lehet érteni, de a

[15] Marx—Engels Művei, 2. köt. 52—53. old.

[16] Klaniczay Tibor: Realizmus vagy szocialista realizmus? Társadalmi Szemle, 1965. 7. szám; Klaniczay Tibor tanulmánya a stíluskutatásokról Marxizmus és irodalomtudomány c. kötetében jelent meg. Bp., 1964.

[17] Lukács György: A realizmus kérdései c. művének bevezetőjében foglalkozott a stíluskutatások kérdésével, és itt kerte számon ezeket a követelményeket. Bp., é. n. 11. old.

Digitized by Google

történetiség nem zárja ki nagyobb időszakok, s nemcsak egy-egy stílus elemzését. A művészi *módszer* fogalmának elfogadása — felfogásom szerint — nem jelenti a kritikai realizmus egyeduralmát, hanem sokkal inkább ezt az átfogóbb megközelítési módot. A realista módszer az ember életkörülményeiben, a társadalmi gyakorlat tapasztalataiban és tanulságaiban keresi az emberi magatartás forrásait, okait és indokait, tekintetbe veszi a történelmet és ami a fő, demitizálja az emberi világot. Ez természetesen filozófiai megközelítése a művészetnek, de miért ne lenne erre is szükség, amellett, hogy a stíluskutatás létjogosultságát elismerjük? Bizonyos korstílusok közös vonásának összefogása egyébként csak ezen az alapon történhet meg, s mellesleg megjegyezve, a filozófiai megközelítés nem jelent feltétlenül történetietlenséget.

A vitában többen hangsúlyozták a szocialista realizmus *aktív jellegét*, és ezzel kapcsolatban kitértek a *visszatükrözés* problémájára. Némelyek „alkotó visszatükrözésről" beszélnek[18], mások azt mondják, hogy a valóság ábrázolása és megváltoztatása a visszatükröződésben széjjeltéphetetlen egységet alkot.[19] Ilyen módon reagálnak a marxista esztétika eddig túlságosan passzívan felfogott visszatükrözés-elméletére.

Egy másik elméleti kérdés, amely foglalkoztatta a vitázókat, a *művészi szubjektummal* volt kapcsolatos. Ez összefügg az előbbivel is, hiszen arról van szó, hogy milyen módon jelentkezik a szuverénül átalakító és újat alkotó művész szabadsága.[20] Olvastunk olyan megfogalmazást, amely a visszatükrözés passzív, ismeretelméleti felfogásával vitatkozva, a szubjektumnak tulajdonít alapvető fontosságot a művészi visszatükrözés szempontjából: „ A művészi észlelés pszichológiai meghatározottsága: ez az a *küszöb*, amelyen át az általános visszatükrözés szférájából a specifikus, a művészi visszatükrözés világába léphetünk"[21]. Mások a szubjektum szerepét kiemelve arra is figyelmeztettek, hogy a művész sem ment a hamis tudat befolyásától[22]. Mindezek a kérdések beletorkollnak a marxista személyiség-elméletbe is, amely egyre inkább vizsgálódás tárgya lesz a filozófusok, pszichológusok, pedagógusok körében.

Érdekes még megemlíteni a *tartalom és forma* viszonyának azt a felfogását, amelyet az egyik hozzászóló a modern drámával kapcsolatban említett, s amelyekből kiindulva jogosan bírálta az Elméleti Munkaközösség vitairatának egyik túlságosan leegyszerűsített megállapítását.[23] Nem kétséges, hogy mindenekelőtt a tartalom és forma

[18] Illés László: A realizmus és az élő irodalmi folyamat. Társadalmi Szemle, 1965. 4. szám.
[19] Vitányi Iván főleg Maróthy János cikkéhez kapcsolódva mondja ezt el. Társadalmi Szemle, 1965. 5. szám.
[20] Illés László előbb említett cikkében. Az alkotó *„én"* problémájáról vitatkozik Ujfalussy József Maróthy Jánossal. Társadalmi Szemle, 1965. 2. szám.
[21] Diószegi András: Humanizmus, művészet, érték. Társadalmi Szemle, 1965. 12. sz.
[22] Almási Miklós: A realizmus korszerűsége és a művészi szubjektivitás, Társadalmi Szemle, 1965. 11. szám.
[23] Sz. Szántó Judit: Tartalom és forma újszerűsége a mai drámában. Társadalmi Szemle, 1965. 8—9. szám.

Digitized by Google

összefüggéseinek konkrét vizsgálata világíthatja meg a stílusirányzatok lehetőségeit a szocialista realizmuson belül.

Hosszú lenne felsorolni valamennyi elméleti kérdést, amelyet a vita érintett. Azt lehetne mondani, hogy a marxista esztétikának alig van olyan kérdéscsoportja, amely ilyen vagy olyan módon ne került volna szóba. Úgy tűnik, hogy a vitairat megjelenése a régi polémiákat is felújította, s ezzel kapcsolatban azt is világosabbá tette, hogy milyen irányzatok alakultak ki a marxista esztétikában. Meggyőződésem, hogy szükség van az elméleti viták folytatására, s nyilvánvaló, hogy a különböző tudományos fórumok meg is teszik ezt.

A *szélesebb közvéleményt* azonban mindenekelőtt a szocialista realizmus *mai kérdései* foglalkoztatják, s főleg az elvek alkalmazását kéri számon a *kritikában* és az egész *kulturális életben*. Sokan szeretnék tudni, hogy az elvi viták után és közben mely alkotásokat tartunk szocialista realistának és melyeket nem. A művek — mégpedig a mai művek — elemzésére van tehát szükség, mert csak ez segítheti elő a helyes orientálást s egyúttal az elméleti viták gazdagodását is.

Említettem, hogy az eddigi vitában többen szóltak a *zene, a film és a képzőművészet* kérdéseiről is, de talán a zenetudósok kivételével, mindnyájan azt mondták el, hogy milyen nagy elmaradás mutatkozik az esztétikai kérdések feldolgozásában az ő művészeti águkban.[24] Mindjárt ebből adódik a feladat is: nemcsak az irodalomban, hanem a többi művészetben is szükséges megvizsgálni a szocialista realizmus jelentkezését. Ez ismét nemcsak a művészetek képviselőinek az ügye, hanem a kritikáé és a közvéleményé is.

A kulturális forradalom következtében az irodalom és művészetek jelentős helyet foglalnak el a társadalmi életben. Amikor a szocialista realizmusról vitázunk, nem íróinknak és művészeinknek akarunk recepteket adni, hanem azokat a *kritikai mércéket* keressük, amelyek a bírálatban alkalmazva meghatározzák a kulturális intézmények tevékenységét, s egyben elősegítik a közönség tájékoztatását. Akik a marxisták ilyen erőfeszítésein gúnyolódnak, azok nézzenek széjjel, milyen szánalmas eszközöket használ fel a polgári esztétika és kritika az alkotások megítélésére.[25]

1887-ben a fiatal *Romain Rolland* a következő, talán naivnak tűnő kérdést tette fel *Lev Tolsztojnak*: „Égető kötelesség kényszerít arra, hogy megtudjam, miként kell élni, s egyedül csak Öntől várhatok erre választ". Természetesen túlzás azt hinni, hogy egyedül az irodalom vagy művészet tud választ adni arra a kérdésre, hogy miként

[24] A Társadalmi Szemlében Maróthy János (1964. 12. szám), Ujfalussy József (1965. 2. szám), és Vitányi Iván (1965. 3. szám) a zenéről: Nemeskürthy István (1965. 6. szám) a filmről; Pogány Ö. Gábor (1965. 8—9. szám) a képzőművészetről.

[25] Elég itt az 1964-ben rendezett nemzetközi esztétikai kongresszus vitáira utalnom, vagy arra az áttekintésre, amelyet a Times Literary Supplement 1963. szept. 27-i száma adott a nyugati polgári kritika helyzetéről.

Digitized by Google

kell élni, de helytelen volna lebecsülni e tudatformák hatását, különösen a mi társadalmunkban. Párizsban néhány hónappal ezelőtt vitát folytattak arról a kérdésről, hogy „mit tehet az irodalom".[26] A vitában kiderült, hogy az irodalom egymagában nem tudja megszüntetni sem a nyomort, sem az igazságtalanságot, sem a háborút. De ebben a kérdésben mégis *J. P. Sartre*-nak volt igaza — aki az irodalom társadalmi harcát hirdette —, nem pedig az „újregény" szkeptikus képviselőinek.

A szocialista társadalom azt ajánlja fel az írónak és művésznek, amit a kapitalista rendszer sohasem tud megtenni: arra hívja fel, hogy ne Don Quijote módjára harcoljon, hanem a társadalom erőire támaszkodva segítse elő a maga eszközeivel az ember felszabadulását. A vita a szocialista realizmusról azért folyik, hogy a társadalom az ilyen igazán humanista és „elkötelezett" irodalom és művészet *tudatos* támogatója lehessen.

[26] A Que peut la littérature? című kötetben jelent meg a vita anyaga. Jorge Semprun, Jean Ricardou, Jean-Pierre Faye, Simone de Beauvoir, Yves Berger és J. P. Sartre vett részt a vitában.

Digitized by Google

DR. HUSZÁR TIBOR

A doktrinérség természetrajzához

„... nem doktrinér módon lépünk a világ elébe egy új elvvel: itt az igazság, itt térdelj le! A világ elveiből fejtünk ki a világnak új elveket..."
Marx

A szótár meghatározása szerint a doktrinér „élettől elvonatkoztatott, tudákos elvekhez, szabályokhoz, formákhoz ragaszkodó, magatartását azokhoz szabó személy", tehát köznapi nyelven szólva: vaskalapos, elméletieskedő, betűrágó. Érthető, ha ilyen körülmények között a „doktrinér" jelzőt nem szívesen vállaljuk magunkra. Inkább arra vagyunk hajlamosak, hogy másoknál mutassuk ki a doktrinérség elemeit: vitapartnereinknél szeizmográfunk érzékenyebben jelzi gondolatbénító hatását, mint saját érvelésünkben. A doktrinérségnek a mi szellemi közegünkben nincs „öntudata": mindenki *alkotó* marxistának tartja magát.

Az utolsó másfél évtizedben sok szó esett e gondolkodásmód negatívumairól. Nem ok nélkül. A doktrinér gondolkodás az ismert elméleti kiindulópontokból közvetlenül vezeti le a végeredményt. Mellőzi, vagy csak formálisan végzi el tehát a sajátosságok elemzését: a dedukció segítségével minden új kérdésre magabiztos választ ad.

Mindaddig nincs baj, amíg a tények az ismert elméleti tételeket igazolják. A bonyodalmak akkor kezdődnek, amikor az új felfedezések ténylegesen vagy látszólagosan ellentmondanak e tételeknek. Ez esetben az új ismeretek tudománytalannak minősülnek, s homlokukra kerül az „anti"-bélyeg, amely egyszerre jelenti, hogy idealisták, metafizikusok, haladásellenesek, anti-marxisták. E sors várt a negyvenes évek végén egész tudományterületekre. A kibernetika, a szemantika, a genetika, az ökonometria, a rezonancia elmélete szégyenpadra került, híveik szentségtörőknek minősültek. A szellemi pozícióvesztésen túl ez az „elméleti" magabiztosság milliárdos anyagi kárt is okozott: legalább egy évtizedet késett például a kibernetika ipari alkalmazása. Ami figyelemre méltó: akik e magabiztos ítéleteket megfogalmazták, azok korántsem tartották magukat doktrinéreknek. Ellenkezőleg: állandóan ostorozták az „alvajáró" marxistákat, a betűrágást, hangsúlyozták a dedukció túlburjánzásának káros voltát.

Ma már közismert, milyen szerepet játszottak *Sztálin* néhány szavas útmutatásai egyes irányzatok megítélésében. Köztudott, hogy saját írásaiban — különösen az utolsó évtizedekben — mellőzte az alap-

Digitized by Google

kutatásokat. Egész korszakok megítélésénél elégségesnek vélte a logikai vonalak meghúzását, számára teljesen idegen tudományterületeken is magára vállalta az ítélőbíró szerepét. Egyidejűleg azonban fokozott szenvedéllyel hangsúlyozta: „A bibliamagyarázók és a talmudisták a marxizmust, a marxizmus egyes következtetéseit és tételeit olyan dogmák gyűjteményének tekintik, amelyek a társadalmi fejlődés feltételeinek változása ellenére »soha« nem változnak. Azt gondolják, hogy ha megtanulják kívülről ezeket a következtetéseket és tételeket s derűre-borúra idézgetik azokat, akkor meg tudnak majd oldani bármilyen kérdést". S az ítélkezés magabiztosságáról, egyes irányzatok monopolhelyzetéről sem nyilatkozott kedvezőbben: „Mindenki tudja azt, hogy semmiféle tudomány sem fejlődhet és érhet el sikereket a vélemények harca, a nézetek szabadsága nélkül. Ezt az általánosan elismert szabályt azonban minden teketória nélkül figyelmen kívül hagyták és lábbal tiporták. Kialakult a csalhatatlan vezetők egy zárt csoportja, amely biztosítja magát mindenfajta lehetséges kritikával szemben." Elgondolkoztató, hogy ezt Sztálin azon munkájában — a „Marxizmus és nyelvtudomány"-ban — olvashatjuk, amely talán legkifejezőbben hordja magán a doktrinérség jegyeit és a konkrét előtanulmányok hiányát, az ellentmondást nem tűrő hangot, a csalhatatlanság „pátoszát".

Nem tudománytörténeti elemzésre akarunk vállalkozni, s nem is a Sztálin személye vagy gondolkodói alkata körüli vitát kívánjuk felelevéníteni. A hivatkozás csak azt példázza, hogy a marxista igénnyel fellépő doktrinér gondolkodás — tudatosan vagy öntudatlanul — mindig mimikrire kényszerül. A marxi filozófia a doktrinér „német ideológiák" *tagadásaként* jött létre. Marx abból indult ki, hogy a filozófiának a való világ összefüggéseit kell fogalommá kristályosítania. A világot, ha meg akarjuk változtatni, olyannak kell elfogadnunk, amilyen, nem pedig olyannak, amilyennek látni szeretnénk. A marxi gondolatot a szigorú történelmiség jellemzi. A gondolkodásba beszüremlő doktrinér elem ezért a marxizmus legmélyebb *lényegét* homályosítja el. A változások, az örökös mozgás iránt érzékeny dialektikát — az ítélkező szubjektív szándékától függetlenül — metafizikával, a valóság szigorú törvényeit tükröző materializmust ideatannal cseréli fel. Nem a fogalmakat igazítja a valósághoz, hanem ellenkezőleg: a valóságot gyömöszöli holt fogalmak Prokrusztész-ágyába.

Joggal merülhet fel a kérdés: ha a marxizmus *történelmi szemléletmódja* és a doktrinér gondolkodás között ilyen mély és áthidalhatatlan ellentét feszül, miért esnek jelentős, e veszélyt felismerő és hangsúlyozó gondolkodók a doktrinérség csapdájába? Miért válunk, sokszor szubjektív szándékainktól eltérően, ítéleteinkben doktrinérekké?

Vannak, akik úgy válik, hogy a doktrinérség az elemzőkészség, a problémaérzékenység, az önállóság hiányából következik. Kétségtelen, hogy e mozzanatok is szerepet játszhatnak. Úgy véljük azonban, hogy

Digitized by Google

amikor a doktrinérség egyes korszakokban társadalmi jelenséggé válik, az individuumok értelmi képessége önmagában e jelenséget nem magyarázza. Sztálinról például közismert, hogy igen erőteljes egyéniség volt, kitűnő elemzőkészséggel, helyzetfelismeréssel. De utalhatunk hazai példára is. Egy egész generáció intellektuális élménye volt a felszabadulást követő első években *Révai József* ragyogó vitakészsége, gondolkodói eredetisége, amely a hazai sajátosságok sokoldalú ismeretével társult. Ha tehát az ötvenes évek elején Révai Józsefnél egyre erőteljesebb doktrinér elemek jelentek meg, akkor ezt képességeinek ismeretében semmiképpen sem magyarázhatjuk az elemzőkészség vagy a problémaérzékenység hiányával. Az okok sokkal inkább társadalmi fejlődésünk mélyebb ellentmondásaiba ágyazódnak.

A hamis tudat doktrinái, a doktrinér hamis tudata

> „De minél inkább meghazudtolja őket az élet, és minél kisebb az érvényük magának a tudatnak a számára, annál határozottabban juttatja őket érvényre, annál képmutatóbb, morálisabb és szentebb lesz a normális társadalom nyelve."
>
> Marx

A marxista filozófia a gondolkodás történetében először tárta fel a hamis tudati alakzatok kialakulásának mechanizmusát. Közismert, hogy e mechanizmusok szorosan kapcsolódnak a magántulajdon intézményrendszeréhez, az áru és pénzviszonyhoz, az antagonisztikus érdekek bonyolult játékához. Elméletileg feltételezték, hogy a tőkés tulajdonviszonyok és a reájuk épülő érdekhierarchiák felszámolása egyben a hamis tudat megszűnését eredményezi. Az pedig különösen bizonyosnak tűnt, hogy e mechanizmusokat feltáró marxista gondolkodás nem válhat hamis tudattá, biztosítva van a látszatokkal és illúziókkal szemben. Ma már tudjuk, hogy a történelem útjai a vártnál sokkal tekervényesebbnek bizonyultak. Bebizonyosodott, hogy a tőkés tulajdonviszonyok felszámolásával automatikusan nem szűnik meg a hamis tudat kialakulásának lehetősége, s hogy olyan gondolkodók is, akik ismerik e tudat szerkezeti sajátosságait, maguk is vakvágányra futhatnak.

A marxista gondolat az új társadalom formálásában fontos szerepet játszik. A szocializmus az első társadalom az emberiség történetében, amely az objektív törvényszerűségek nyomvonalát követve, tudatos építő tevékenységben formálódik. Ez még optimális körülmények között is bonyolult, szüntelenül új utakra, megoldásokra kényszerítő feladat, feltételeink pedig korántsem voltak optimálisak. Az elméletre ilyen körülmények között az a feladat várt, hogy bevilágítsa a még kitaposatlan ösvényeket: nem post festum kellett tehát jeleznie a már végbement változásokat, hanem a mozgásban levő társadalmi viszonyok fejlődési vonalát kellett előzetesen felrajzolnia.

Az elmélet és a gyakorlat viszonyának új szerkezete, s az a sa-

Digitized by Google

játos történelmi helyzet, amelyben ezek a struktúrák megvalósultak, egyidejűleg hordták magukban bizonyos hamis tudati elemek kitermelődésének s azok szüntelen meghaladásának *lehetőségét*. Csak néhány ilyen összefüggésre kívánunk utalni. A forradalom győzelmét követő első sikerek jogos önbizalmat adtak, de illúziók forrásául is szolgáltak. Egész rétegek tudatában alakultak ki a szocializmus várható fejlődési vonalával kapcsolatban leegyszerűsített képletek. Hittük, hogy rövid idő alatt megszüntetjük a társadalom valamennyi örökölt fekélyét: a lumpen-negyedeket, a bűnözést, a prostitúciót. Az ötvenes évek elején például lényegében felszámoltuk a fiatalkorúak bűnözésével foglalkozó intézményeket, mondván: a szocializmus általános jólétet hoz, a megelőzéssel és utógondozással kapcsolatos tennivalók automatikusan megoldódnak. Hasonló bizonyossággal feltételeztük, hogy néhány évtized alatt kiküszöbölhető a lakáshiány, egy szintre hozható a városi és a falusi élet, a fizikai és a szellemi munka, megvalósítható az általános bőség: a szükségletek szerinti elosztásra való áttérés. Gulliver-csizmákban lépegető képzeletünk egyszerűen keresztüllépett a köznapi realitásokon. Hogy Magyarországon ezekben az években több mint egymillió ember élt tanyán, hogy a lumpen-negyedek felszámolása egész városnegyedek lebontását követeli meg, miközben tízezerszámra kell restaurálnunk egész tömböket, hogy az iparosítás következtében százezrek áramlanak a városokba s ezek is lakásigénylőkké válnak stb. — ez a távlatok csillogásában jelentéktelen nehézséggé törpült.

Törvényszerűnek tekinthető, hogy a gyors sikerek történetileg iskolázatlan rétegek tudatában illúziókat szültek. Az elméletre várt az a feladat, hogy megőrizve a tömegek hitét és jogos optimizmusát, érzékeltesse a reális arányokat és az ellentmondásokra irányítsa a figyelmet. Az elméleti munkások egy része azonban maga is illúziók foglya volt. Többek között azé az illúzióé, hogy a klasszikusok örökségében a szocializmus „tervrajzai" készen adottak: ismerjük az iparosítással kapcsolatos tételeket, a lenini szövetkezeti tervet, a kulturális forradalom programját — a többi már csak részletezés kérdése. A „részletek" azonban a kérdőjelek egész sorát rejtették el. Tudtuk, hogy a szocialista társadalom a közösségi tulajdon társadalma lesz, de korántsem volt világos, hogyan alakul a termelési és tulajdonviszonyok belső erezete, hogyan kristályosodnak ki és módosulnak a technika változásaival párhuzamosan a munkaszervezési és jövedelemelosztási formák, milyen intézményekben konstituálódnak a közéleti és üzemi demokrácia új szocialista tartalmai. Tudtuk, hogy a szocialista gazdálkodás tervgazdaság lesz, nem ismertük — s tegyük hozzá: nem is ismerhettük — azonban kielégítően az irányított és spontán mozgás dialektikáját, az optimális gazdasági döntések feltételeit, az irányítható mechanizmus szerkezeti sajátosságait.

Valljuk meg: az elvont elmélet légváraiban, különösen a kezdeti időszakban, sokszor még a kérdéseket sem érzékeltük. Amit pedig ér-

Digitized by Google

zékeltünk, annak megoldásához — úgy véltük — elegendő a dedukció: az ismert tételek ismeretlen részletekre való kivetítése. A „teoretikus" megoldás viszonylag egyszerűnek bizonyult: logikus, könnyen magyarázható megoldások segítségével bontottuk fel a még ismeretlen zárójeleket. S e ponton összetalálkoztak az elméleti munkások és a köznapi tudat illúziói, pontosabban: a „deduktív vázlatok", az elméleti doktrinér megoldásai az illúziók elméleti hátterévé váltak.

Utaltunk arra, hogy az elmélet és gyakorlat kapcsolódásának szerkezeti sajátosságai a szocializmusban nemcsak a hamis tudat kialakulásának, de ezen alakzatok meghaladásának feltételeit is magukban hordják. Annak következtében ugyanis, hogy az elmélet közvetlenül kapcsolódik a társadalmi gyakorlathoz, tételeinek hitelessége, megfelelősége történelmileg viszonylag rövid idő alatt ellenőrződik. Ha az elmélet rendelkezik a szükséges szociológiai eszközökkel, s á valóság mozgását nyomon követve módosítja önmagát, az elmélet és gyakorlat eltérései a fejlődés folyamatában szüntelenül feloldódnak és újrakeletkeznek, s a társadalmi megismerés természetes mozgatórugójává válnak. Ennek fontos feltétele, hogy az elmélet töretlenül megőrizze dialektikus jellegét, hogy minden tételt „csak történelmileg, csak más tételekkel összefüggésben, csak konkrét történelmi tapasztalatokkal kapcsolatban" vizsgáljon.

Az elmélet és gyakorlat eltérései tehát korántsem automatikusan oldódnak fel. Ellenkezőleg: ha az elmélet doktrínává merevül, s kizárólag saját egyenes vonalai szerint halad, a különbözőség ellentétté transzformálódik. S ehhez hozzátehetjük: minthogy az elmélet közvetlenül szövődik bele a társadalom gyakorlatába, téves kapcsolásai szükségszerűen zárlatokat okozhatnak. A gondolati merevség, a tudákosság, az új iránti érzéketlenség nemcsak a gondolkodás „esztétikumát" homályosítja el; az elmélet és gyakorlat ellentéte óhatatlanul szociális feszültséggé tételeződik. Közismert, hogy a háztáji gazdaságokban rejlő lehetőségek lebecsülése, az anyagi érdekeltség elvének következetlen alkalmazása, az értéktörvény követelményeit figyelmen kívül hagyó árpolitika a múltban nem egyszer a mezőgazdaság stagnálásához vezetett, érintette a mezőgazdaságban dolgozók helyzetét, befolyásolta hangulatukat, zavart okozott a város áruellátásában stb. S a példák számát szaporíthatjuk.

Az osztálytársadalmakban a hamis tudati alakzatokat kibékíthetetlen érdekellentétek rögzítik. Az uralkodó osztályok külön réteget alakítottak ki, amelynek tagjai Marx szavai szerint „az osztály aktív konceptív ideológusaiként, az osztály önmagáról táplált illúziójának kialakítását teszik fő megélhetési águkká." A társadalmi tudat deformálódása a legszorosabban összefügg a létviszonyok állapotával. Minél merevebben kerül ellentétbe egy társadalmi osztály a történelmi progresszió vonalával, annál inkább válnak „átöröklött képzetei — amelyekben a valóságos személyi érdekeket stb. stb. általá-

Digitized by Google

nosságként mondják ki — pusztán eszményítő frázisokká, tudatos illúzióvá, szánalmas képmutatássá". S a látszatokkal való manipulációnak belső logikája van: „Minél inkább meghazudtolja őket az élet és minél kisebb az érvényük magának a tudatnak számára, annál határozottabban juttatják őket érvényre, annál képmutatóbb, morálisabb és szentebb lesz a normális társadalom nyelve."

A szocializmusban nincsenek ugyan antagonisztikus ellentétek, de az elmúlt fél évszázad története azt tanúsítja, hogy a hamis tudat elemei — legalábbis azokban az országokban, amelyekben a szocialista építés viszonylag feljetlen ipari bázison bontakozott ki — rövidebb vagy hosszabb időre a szocialista társadalomban is rögződhetnek. A társadalmi mozgás és a megismerés ellentmondásossága következtében kialakuló feszültségekhez ugyanis, a történelem tapasztalata szerint, — leegyszerűsítve — kétféle viszony lehetséges: doktrínák spanyolfalával elfedni, vagy pedig nyíltan vállalni s milliókkal megosztani a feszültségekből következő gondokat. *A hamis tudati elemek ott fixálódnak, ahol a nehézségek apologetikus elkendőzésének útját választják.* Ilyen szellemi közegben válik a doktrinerség társadalmi jelenséggé. A doktrinér gondolkodás ily módon egyszerre oka és következménye a hamis tudatnak s nem szójáték, ha a hamis tudat doktrínáiról és a doktrinér hamis tudatáról beszélünk.

Az első szocialista forradalmak bonyolult, sokszor embertelenül nehéz körülmények között konszolidálódtak. Adódtak ezért olyan kritikus pillanatok, amikor a propagandában az árnyoldalak szükségszerűen háttérbe szorultak, s a hangsúly a jövő távlataira helyeződött. Bizonyos határszituációkban e megoldás egyszerűen elkerülhetetlennek bizonyult. Hosszabb távon azonban nyilvánvaló; ha a propagandisztikus szemlélet rendszerré merevül s a valóság céltudatos szépítésével módosul, akkor a forradalom *saját elveivel* kerül szembe. Az igazságot álcázva a tömegek bizalmát kockáztatjuk, e bizalom nélkül pedig nincs szocializmus. Sztálin Trockijnak címzett szavai — akarata ellenére — egy korszak és egy politikai módszer kritikáját jelentik. „Mi a kölcsönös viszony a párt és az osztály és a munkásosztályon belül a párttag és a pártonkívüli között? Lenin ezt a viszonyt úgy határozta meg, mint a »kölcsönös bizalmat a munkásosztály élcsapata és a munkástömegek között«. Ez azt jelenti, hogy a pártnak napról napra ki kell vívnia a proletártömegek bizalmát . . . hogy nem parancsolnia, hanem mindenekelőtt meggyőznie kell . . . A párt tekintélye és a munkásosztály vasfegyelme nem a félelemre, vagy a párt »korlátlan« jogaira épül, hanem a munkásosztály bizalmára . . ."

S tegyük hozzá: „hosszabb távon" a pragmatikus meggondolások sem igazolják a tények szépítését: az apológia egy forradalmi célokat vállaló társadalomban előbb-utóbb bumerángként üt vissza: aláássa az emberek hitét a forradalomban, cinizmust szül s egyik okává válik a kontraszelekciónak, amely a mindig nyugtalan, újat kereső

Digitized by Google

forradalmi gárdát békés, szolgálatkész, kincstári hivatalnokokkal cseréli fel.

A szocializmus az emberiség valóságos Odüsszeiája. Útjai tekervényesebbek, fájdalmasabbak, mint feltételeztük. A szocializmus a maga prózai valóságában így is a legnemesebb életprogram, amelyet a huszadik század embere a magáénak vallhat. A „megszerkesztett harmóniához" azonban győzelmeken és kudarcokon keresztül vezet az út; aki nem vállalja a kísérletezést, a kockázatot, a félmegoldások és illúziók kérlelhetetlen bírálatát, aki az önkritikát csak jelszónak tekinti, nem juthat messzire. „Az összes forradalmi pártok, amelyek eddig elpusztultak — vallotta Lenin — azért pusztultak el, mert *elbízták magukat* és nem tudták megérteni azt, hogy miben van erejük és *féltek attól, hogy saját gyöngéikről beszéljenek* . . . A politikai pártnak a saját hibáihoz való viszonya egyik legfontosabb és legbiztosabb ismérve a párt komolyságának és annak, hogy miként teljesíti a *valóságban* kötelességét *osztályával* és a dolgozó *tömegekkel* szemben."

A doktrinér ködképei és az élet ravaszsága

„Az élet ezerszer ravaszabb minden elméletnél . . ."

Lenin

A doktrinérség vadhajtásai láthatatlan folyondárként fonják körül az ember gondolkodását, befolyásolják ítéleteit: az élettől elvonatkoztatott, tudákos magatartás sokszor szinte észrevétlenül válik az ember sajátjává. Olyan jelenséggel állunk szemben, amely újra és újra felszínre tör, ha nem harcolunk ellene. Bizonyos korok és elméletek kedveznek a doktrinérségnek, a tudákossák azonban akkor is felléphet, ha közvetlen szociális okok nem ösztönzik, mert legközvetlenebb forrásai az emberi gondolkodás bizonyos sajátosságaiban keresendők.

Induljunk ki egy közismert, a nap minden órájában megfigyelhető tényből. Ha az ember egy új jelenséget észlel, a tényt már korábban kialakult képzetei, fogalmai segítségével minősíti. A valóság sokoldalú megismerése csak így válik lehetségessé; az emberi megismerés nem kanyarodhat mindig vissza a kezdet kezdeteihez. Megismerő képességünknek ez a pozitív sajátossága azonban — ellentmondásos módon — a gondolkodás korlátjává is válhat: bizonyos feltételek között az előzetes ismeret előítéletté merevülhet. Arra hajlamosít ugyanis, hogy minden új tényt a már ismert „méretszámokhoz" igazítsuk. Ez esetben a megismerő tudat a maga képére gyúr minden új ismeretet, nem a dolgok, hanem saját logikája szerint halad. Szélsőséges, de éppen ezért jellemző példája a „félreváltásnak" a következő eset: mikor a Szovjetunióban fellőtték az első földkörüli bolygót, egy teológus e tényt újabb istenbizonyítékként kommentálta. „Az emberiségnek több évezredre volt szüksége — mon-

Digitized by Google

dotta —, hogy egy csillagot a röppályára küldjön. Joggal ünnepeljük az alkotókat. Ám Isten milliárdszámra hoz létre és semmisít meg a végtelen világűrben csillagokat, s bennünk mégsem szólal meg a csodálat hangja." Ismerünk egész korokat, társadalmi csoportokat, amelyek létfontosságú tényekről, ha az általuk egyetemesnek vélt elveknek ellentmondtak, nem vettek tudomást. A középkori dogmák zárt rendszereit, az idealizmus doktrínáit ez a szellemi attitüd jellemzi. Vannak elméletek, amelyek lényegüknél fogva kívánnak doktrinér viszonyulást. E szellemi magatartás azonban akkor is obskurantizmushoz vezet, ha — mint a marxizmus esetében — az elvek önmagukban helyesek, csak érvényességi körükön kívüli szférákra akarjuk őket kiterjeszteni.

Az észlelésnek ezt a korábbi képzetekre, ismeretekre épülő előzetes beállítódását, tudatos vagy ösztönös irányulását a pszichológia az appercepció törvényének nevezi. Nyilvánvaló, hogy az obskurantizmus fentebb idézett példáit önmagában e törvény nem magyarázza. Először is a tudat beállítódása szorosan összefügg az adott gondolkodó — vagy társadalmi csoport — szociális helyzetével, szükségleteivel, érdekeivel. A geocentrikus világkép hívei nem az appercepció törvénye következtében botránkoztak meg *Kopernikusz* és *Galilei* tételein, s a társadalomtudományban kopernikuszi fordulatot végrehajtó marxi gondolattal szembeni „értetlenséget" sem e törvény magyarázza elsődlegesen. Továbbá: az appercepció önmagában nem „szül" negatív elméleteket, csak hajlamosít arra, hogy ne járjuk végig a megismerés ellentmondásos, fárasztó útját. S e hajlamnak sokszor még olyankor is teret engedünk, amikor egyébként érdekünkben áll az igazság feltárása. Rosszul értelmezett tekintélyelvből, lustaságból, felszínességből is érzéketlenné válhatunk új összefüggések iránt. E tulajdonságok — ha gondolkodásunk jellemzőivé válnak — kimeríthetetlen forrásai a tudákosságnak.

Természetünk sajátja, hogy ha elindulunk egy meghatározott irányban, érthetően nem szívesen fordulunk vissza. Közhely, hogy az állhatatosság, a célratörés pozitív jellemtulajdonságok, s e vonatkozásban az is nyilvánvalóan erénynek minősül, ha végigjárjuk a választott utat. A gondolkodásnak, az emberi megismerés ellentmondásos folyamatában azonban a célratörés állhatatossága — ha nem társul szüntelen az önellenőrzés, a minden új ismeret megkérdőjelező kétely állhatatosságával — saját ellentétébe csap át. Ez esetben ki vagyunk téve annak a veszélynek, hogy a tényeket *öntudatlanul* is úgy válogatjuk, hogy azok — ha igazak, ha nem — előzetes feltevéseinket igazolják. A szükséges önkontroll, a céltudatos szelekció hiánya így egész hamis gondolati rendszer kiépüléséhez vezethet. S a rosszul értelmezett *tekintély-elv* ilyenkor válik „végzetessé". Meggyőződésünk ugyanis annyira elfogulttá tehet bennünket, hogy szinte haragszunk azokra a tényekre, amelyek nem feltevéseinket igazolják, nem is szólva azon „földi halandókról", akik vitába száll-

Digitized by Google

nak velünk. *Bacon*nak — aki oly szellemesen írt az emberi értelem ködképeiről — igaza volt: „ha valamit egyszer elfogadott az emberi értelem — akár mert régtől fogva igaznak ismerte el, akár mert örömét lelte benne —, később mindent úgy rendez, hogy ezt alátámassza és összhangba hozhassa vele. És jóllehet seregestül jelentkeznek ellentétes értelmű tények, ezeket figyelmen kívül hagyja, semmibe veszi vagy kivételekké nyilvánítja, úgy állítja őket félre az útból, hogy kezdetben felállított tételeinek *tekintélyén* csorba ne essék." A rosszul értelmezett tekintély-elv — a tudománytörténet tanulságai szerint — különösen akkor okozhat sok ártalmat, ha egyes csoportok meghatározott területen monopolhelyzettel rendelkeznek.

Az ember az esetek többségében önmagának sem vallja meg, hogy tekintélyféltésből, hiúságból ragaszkodik bizonyos feltételezéseihez, s — akarva nem akarva — erkölcsi önigazolást keres. A hibás hipotézisekhez való ragaszkodását elvhűségként tartja számos, s nem egyszer meg nem értett Szokráteszként néz szembe a cáfoló érvekkel. E tartás tragikus vagy nem egyszer tragikómikus hősiessége sem változtat azonban azon a tényen, hogy csak az objektív igazsághoz való hűségnek van erkölcsi értéke. *Diderot* joggal minősítette gyávának azt a kutatót, aki nem mer szembenézni saját tévedéseivel. „A te dolgod kifaggatni a természetet, te pedig hazugságra kényszeríted, vagy nincs bátorságod meghallgatni őszinte mondanivalóját... Biztosítsunk teljes szabadságot a kísérletnek azzal, hogy nem csupán bizonyító oldaláról mutatjuk be, az ellentmondó oldalt pedig takargatjuk".

Úgy véljük, a tudákos tekintély nemcsak *Bacon* és *Diderot* századának gondja volt. Vagy talán napjainkban már ismeretlen az az embertípus, aki fáradtságból vagy hiúságból nem hajlandó saját tévedéseit revízió alá venni, aki az új megoldásokat rosszul értelmezett tekintély-elvből utasítja vissza, elvetvén mindazt, amit maga nem ér fel ésszel? Aki kényelemszeretetből megelégszik az igazság látszatával, jóllehet „az igazság sokszor nem szerez annyi jót, mint amennyi zavart okoz az igazság látszata"? Nem találkozhatunk-e olyanokkal, akik minden tényben — függetlenül azok objektív tartalmától — saját felfogásuk igazolását látják? Akik az álláspontjuknak ellentmondó oldalt — mert vélt reményeiknek szárnyát szegi — takargatják, kivételnek minősítik, vagy éppen semmibe veszik? S e típust társadalmunkban különösen veszélyessé teszi, hogy sokszor a marxizmus álarcát ölti magára, hogy saját tekintélyének védelmében — megtévesztő módon — a marxista gondolat tekintélyének sérthetetlenségére hivatkozik.

A valóság legáltalánosabb mozgástörvényeinek tanulmányozása természetesen nélkülözhetetlen feltétele a valóság kutatásának, ám ismeretük önmagában nem pótolja a konkrét mozgástörvények, a felderítendő terep sajátosságainak tanulmányozását. A doktrinér e fárasztó utat nem járja végig. Ő megelégszik a kiindulópontokkal; az

Digitized by Google

ismerős jegyek alapján rögtön azonosít, az első mozdulatra magabiztosan a „lényeget" ragadja meg. Az általános elvek ismeretében a legbonyolultabb tudományos kérdésben is határozottan ítélkezik. Előfordulhat, hogy életében egyetlen biológiai szakkönyvet sem olvasott végig, mégis hajlandó összefüggően megmagyarázni: miért tudományellenes a génelmélet, a biometria stb. Mérnököknek elmagyarázza a technológiai folyamat lényegét, a közgazdát kioktatja, miért használhatatlanok a tervezésben és gazdaságirányításban a matematikai modellek. Ezenkívül járatos a kémiában, a magfizikában, a kibernetikában, az irodalomban, s természetesen a filozófiában. Ha a filozófia klasszikusainak életművét nem is ismeri, korlátjaikról rendszerint pontos fogalma van. Igen: a doktrinér az általánosságok karosszékében pihenve, a kérlelhetetlen elvhűség pózában tetszeleg, pedig valjuk meg: egyszerűen csak felszínes, lusta.

Vagy talán a marxista gondolat klasszikusai megelégedtek-e az általános elvek ismeretével? Hisz közismert: Marx a Tőke írása közben — amelynek érlelése életének több mint két évtizedét töltötte be — statisztikák tízezreit tanulmányozta át. Számunkra sokszor — úgy véljük — elegendő néhány hónapi „elmélyült" studium, hogy egy terület szakértőivé váljunk, holott Marx egy 1877-es keltezésű levelében ezt írja: „abból a célból, hogy Oroszország gazdasági fejlődését saját tudomásomra támaszkodva ítélhessem meg, megtanultam oroszul és azután sok éven át tanulmányoztam az erre a tárgyra vonatkozó hivatalos ismereteket". Mikor *Vera Zaszulics* tanácsot kér tőle, hogyan ítéljék meg az orosz földközösségeket, Marx nem tartotta kielégítőnek, hogy általános elvekre hivatkozzon. Hangsúlyozta, hogy csak *„speciális kutatások"*, az *„eredeti forrásokból merített anyag alapján"* végzett vizsgálatok alapján vállalkozik arra, hogy állást foglaljon. Közismert, milyen kiválóan ismerte *Engels* a dialektika törvényeit. Mégsem engedte meg magának, hogy puszta dedukcióval természettörvényekre következtessen. „A Dühringhez — írja egyik levelében Marxnak — nagy szolgálatokat tesznek nekem az ókori történelemmel kapcsolatos ismételt tanulmányaim, valamint természettudományi tanulmányaim és sok tekintetben megkönnyítik a dolgomat." És ez is csak arra ad alapot számára, hogy „nagy óvatossággal" és „némileg szabadon és biztosan mozogjon e területeken."

A felületes magabiztosság egyébként könnyen csap át szellemi bizonytalanságba. Mily gyakori, hogy azok, akik tegnap minden kérdésre határozottan válaszoltak, ma kétségbeesetten kérik számon a poszton levőktől az enciklopedikus igényű megoldásokat: a „vonalat". Vita folyik az egysejtűekről, a szociálpszichológiáról, a jarovizációról, vagy az erkölcsi értékről — ők azonnal direktív útmutatásokat követelnek, amelyek véget vetnek a „fölösleges" polémiáknak, s távirati tömörséggel megfogalmazzák a „hivatalos" álláspontot. A marxizmus azonban nem katekizmus, nem enciklikák gyűjteménye; nemcsak a tételek ismeretét feltételezi, de az intellektus önállóságát is. A marxiz-

Digitized by Google

musban a pártos elkötelezettség, az útkeresés, a harcos fegyelmezettsége a gondolkodó ember felelősségével társul.

Persze, az ember sokszor ösztönösen „vonzódik" az egyszerűbb megoldásokhoz: a dolgokban szívesen feltételez „nagyobb rendet és egyenletességet, mint amilyet talál". Az első és egyszerűbb megoldást valóban sokszor szívesebben elfogadjuk, s nem egyszer ösztönösen tiltakozunk, ha valaki az általunk már megkonstruált. kiegyensúlyozott világképet mindenféle bonyolult és nyugtalanító képletekkel megzavarja. A doktrinér azonban szinte fetisizálja tudatunk e sajátosságát: ami számára nem érthető, azt rögtön zavarosnak, irracionálisnak minősíti; ami az ő rendszerében nem helyezhető el, az szerinte téveszme. A gondolkodás mindig belső nyugtalansággal jár: gondolkodni annyi, mint önmagunkkal vitatkozni, még a képletek szintjén „végigjátszani" a lehetséges megoldásokat. Ha akár csak részlegesen igaz az aforizma, hogy a gondolat kétnemű, s maga termékenyíti és hordja ki önmagát, akkor igaz az is, hogy az egészséges szkepszis, az újrakezdés képessége a gondolat eredményességének nélkülözhetetlen feltétele. A doktrinér azonban a nyugodt, végleges megoldásokat szereti. Azzal aztán mit sem törődik, hogy az általa „véglegesnek" vélt megoldások — épp merevségük és felszínességük következtében — katartikus megrázkódtatásokhoz vezetnek, és sokkal drámaibb feltételek között kényszerítik ki az általa feleslegesnek ítélt módosításokat.

A marxizmus a valóság, a cselekvés filozófiája. Születésének első pillanatától középpontba állította a gyakorlatot, amely egyedül bizonyíthatja a gondolat igazságát, vagyis „valóságát, hatalmát, evilégiságát". A doktrinerség, bármily fellengzősen hivatkozik is a marxi tanokra, a marxizmus szellemisége ellen irányul. A marxizmus a doktrínák, a zárt filozófia rendszerek elleni harcban született. Mindaddig kimeríthetetlenek tartalékai, amíg nem szakítjuk el a valóságtól és a gyakorlattól, amelynek filozófiája.

Mindenki számára, aki — így, vagy úgy — hajlamos doktrinér ítéletekre, időszerűek Engelsnek *Konrad Schmidt*hez írt sorai: „Egyáltalában a »materialista« szó Németországban néhány ifjabb írónál csak puszta frázis, amellyel mindent további tanulmányozás nélkül címkéznek, vagyis rányomják ezt a címkét és aztán a dolgot elintézettnek vélik. A mi történetfelfogásunk azonban mindenekelőtt útmutató a tanulmányhoz, nem pedig a konstruálás emeltyűje, mint a hegelianizmus. Az egész történelmet újra kell tanulmányoznunk, a különböző társadalom-alakulatok létfeltételeit meg kell vizsgálnunk részleteiben, mielőtt a nekik megfelelő politikai, magánjogi, esztétikai, filozófiai, vallási stb. szemléleti módokat megkísérelnök belőlük levezetni . . . E helyett a történelmi materializmus frázisa nagyon is sok fiatal németnek csupán arra jó, hogy saját viszonylag szűkös történelmi ismereteit — hiszen a gazdaságtörténet még csecsemőkorát éli — minél előbb rendszerré összeszerkessze és aztán nagy legénynek tartsa magát!"

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

Johnson „Nagy Társadalma"

Néhány héttel ezelőtt, 1965. december 9-én, két bejelentés hangzott el *Johnson* elnök texasi birtokán. *McNamara* hadügyminiszter közölte, hogy az Egyesült Államoknak immár *180 000 katonája* van Dél-Vietnamban, s hogy az amerikai bombázóflottát *új típusú repülőgépekkel* frissítik fel. A másik bejelentést maga Johnson tette. Tudatta, hogy *csökkenteni kell* a „Nagy Társadalom"-program céljaira előirányzott összegeket. A két bejelentés között az összefüggés nyilvánvaló.

Másfél év telt el azóta, hogy Johnson felvázolta az amerikai nép előtt a *„Nagy Társadalom"* ragyogó távlatait, s máris megkezdte a részleges visszavonulást. Folytatódni fog-e ez a visszavonulás, vagy csak időleges a program elhalasztása? Még nem lehet tudni. Annyi azonban bizonyos: nem jó fényt vet egy negyven-ötven évre szóló tervre, ha már második évében engedni kell a megvalósítás üteméből.

•

1964. május 12-én ismertette Johnson a Michigan Egyetemen mondott beszédében a „Nagy Társadalom"-ra vonatkozó elgondolásait. Ezzel a beszéddel indította el elnökválasztási hadjáratát, s olyan Amerika képét vetítette az állampolgárok elé, amelyben *mindenki részesül a bőség áldásaiból.* „Társadalmunk olyanná fejlődhet — mondotta —, amelyben Amerika nemcsak gazdagabb és erősebb lesz, hanem boldogabb és bölcsebb is... Nemcsak a gazdag és hatalmas, hanem a Nagy Társadalom felé haladhatunk... A Nagy Társadalom mindenki szabadságára és bőségére alapozódik. A Nagy Társadalomban minden gyermek hozzáférhet a tudáshoz, hogy gazdagítsa szellemét és növelje képességeit. Olyan társadalom ez, amelyben a szabad idő jó alkalmat ad az építésre és a gondolkodásra, meditációra egyaránt; így ez az idő nem lesz az egyedüllét és a nyugtalan magány félve várt ideje. Olyan társadalom ez, amelyben a városok nem csupán az emberek anyagi szükségleteinek kielégítését és a kereskedelem céljait szolgálják, hanem a szépség vágyát, a közösség iránti igényeket is kielégítik. Ebben a társadalomban megújulhat az ember és a természet kapcsolata, ez a társadalom önmagáért becsüli meg az alkotó munkát, s azért is, amit a jobb megértéshez nyújt. Olyan társadalom ez, amelyben az embereket inkább tulajdonságaikért becsülik meg, mint anyagi javaik mennyiségéért."

Mindezeket a nagyszerű dolgokat Johnson a jelenlevők *unokáinak* ígérte. Ugyanakkor meglepő őszinteséggel festette le a mai Amerika egyes vonásait. A többi között ezt mondotta:

Digitized by Google

„Mind nehezebb és nehezebb jó életet élni a mai amerikai városokban... Néhány évvel ezelőtt aggasztott bennünket az a kép, amelyet a »ronda amerikai«-ról rajzoltak. Ma azért kell cselekednünk, hogy ne beszélhessenek »ronda Amerikáról. Évente több mint százezer középiskolát végzett diák nem iratkozik be az egyetemekre, mert nem engedheti meg magának... Minden ötödik amerikai család a szegénység állapotában él. Ez 33—35 millió ember. A fehér családok 17 százaléka, és a nem fehérek 44 százaléka a szegények kategóriájába tartozik... A húsz éven aluli fiatalok körében a munkanélküliség eléri a 15 százalékot, s a néger fiataloknál 30 százalékra emelkedett ez az arány... 1940 óta megkétszereződött az Egyesült Államokban elkövetett bűnök száma; 1958 óta a bűnözés ötször olyan gyorsan növekedett, mint a lakosság száma." Az elnök ráirányította a figyelmet Amerika egyik legfájóbb problémájára, az *Apalachia-vidék* helyzetére is. Ez a vidék a keleti part 11 államán húzódik végig, s mintegy négyszerte nagyobb hazánknál. Valamikor virágzó terület volt; itt összpontosult a fiatal Egyesült Államok szénbányászatának, majd acéliparának nagy része. Az olaj, a földgáz, a vízierő és a bányászati technológia fejlődése Amerika legnagyobb nyomorközpontjává tette az Apalachia-vidéket. Hivatalos szegénylistára került a terület sok millió lakosa, akiknek jövedelme messze a létminimum alatt marad.

A Michigan Egyetemen tartott beszédében Johnson nyilvánosan feltárta az amerikai „nagy paradoxon" néhány részletét. Akik eddig csak mint a gazdagság, a korlátlan lehetőségek országát ismerték az Egyesült Államokat, eleinte nem is akartak hinni a fülüknek. Lehetséges-e, hogy abban az országban, amelyben a legmagasabb a világon az átlagos életszínvonal, ahol több mint 80 millió személygépkocsi száguld az utakon, ahol az utcán hever a pénz — 35 millió ember szegénysorban él? Lehetséges-e, hogy a felhőkarcolók és a mezőgazdasági feleslegek hazájában évente százezer diák azért nem járhat egyetemre, mert anyagi helyzete nem engedi meg? Lehetséges-e, hogy a világ leggazdagabb országában keresztes-hadjáratot kell hirdetni a szegénység ellen?

Pedig Johnson nem is mutatta meg a nagy paradoxon *minden* oldalát.

Az Egyesült Államok nemcsak gazdag, hanem az amerikai gazdaság öt év óta *halomra dönti a virágzás rekordjait.* A bruttó nemzeti jövedelem az 1963. évi 585 milliárd dollárról 1964-ben 625 milliárdra nőtt, 1965-ben mintegy 670 milliárd lesz, s 1966-ra, a legmérsékeltebb előirányzat szerint is, eléri a 700 milliárdot. Az évi növekedés körülbelül akkora, mint a francia nemzeti jövedelem fele. A vállalatok profitja hihetetlen sebességgel emelkedik: az 1960-as 27 milliárd dollárral szemben 1964-ben 44 milliárdra rúgott, s 1965-ben csaknem elérte a 75 milliárdot. A 20 millió amerikai részvényesnek járó osztalék 1965-ben 10 százalékkal több volt, mint egy esztendővel ezelőtt.

Ugyanebben az országban *a reálbérek állandóan csökkennek.* A megélhetési költségek emelkedése lényegesen meghaladja a fizetésekét. A kormány által megállapított árindex, amely körülbelül 500 árucikkre vonatkozik, az 1959. évi árakat 100-nak véve, 1965-ben 110,2 volt. A megélhetési költségek az utolsó öt év alatt 6,7 százalékkal, s csupán tavaly 1,7 százalékkal növekedtek.

A világ leggazdagabb országa a dolgozókról való szociális gondoskodás tekintetében — *a világ legelmaradottabb országa;* messze mögöttük kullog nemcsak a szocialista államoknak, hanem Nyugat-Európa tőkésállamainak

Digitized by Google

is. Az Egyesült Államokban nincs állami társadalombiztosítás (kivéve az öregek részleges társadalombiztosítását; az erről szóló törvényt nemrég szavazták meg). Az állam semmiféle módon nem biztosítja, hogy a szülő nők megtarthassák állásukat. Nincs olyan törvény, amely az elhagyott gyermekekről gondoskodna, nincsenek ifjúsági nyaralótáborok. A törvény még a fizetett szabadságot sem biztosítja; ilyent csak az kap, aki a szakszervezeti tagok kollektív szerződése alá tartozik.

A paradoxon egy másik oldala: a példátlan konjunktúra ideje alatt az amerikai dolgozók *mindjobban eladósodnak.* A dolgozóknak a fogyasztói hitelekből származó tartozása csupán az utolsó évben 9 milliárd dollárral növekedett (a legutóbbi kilenc év alatt megkétszereződött), s elérte a 88 milliárd dollárt.

S kell-e sokat beszélni a *négerkérdésről,* arról, hogy 20 millió néger az utcákon kénytelen harcolni legelemibb állampolgári jogaiért, a fehérekével egyenlő bérekért — azért, hogy egyáltalában emberszámba vegyék?

•

Vajon mi késztette Johnsont arra, hogy feltárja Amerika bajait, s megigérje orvoslásukat? Politikai ambíció-e? Vagy csak megválasztását akarta biztosítani a „Nagy Társadalom" ígéretével?

Kétségtelenül *ennek is, annak is* volt része a nagy terv megszületésében. Johnsonról köztudomású, hogy rendkívül becsvágyó politikus, aki ifjúkora óta rendszeresen, lépésről lépésre készítette elő karrierjét. Most elérte azt a legmagasabb pozíciót, amelyet amerikai elérhet, de láthatóan ez sem elég neki. Azt akarja — bizalmasai előtt többször ki is jelentette —, hogy mint az Egyesült Államok *„nagy elnök"*-ét emlegessék, mint *Franklin D. Roosevelt* művének méltó folytatóját, aki hatalmas tettekkel írta be nevét Amerika történetébe. S állíthatna-e méltóbb emlékművet magának, mint a „Great Society" alapjainak lerakása? Másrészt az a ragyogó perspektíva, amelyet a Michigan Egyetemen felvázolt, *választási programnak* is nagyon alkalmas volt. Az eredmény igazolta is ezt: az 1964. évi elnökválasztás elemzői azt állítják, hogy a „Nagy Társadalom" terve szerezte meg Johnsonnak a néger szavazatok 95 százalékát, s a munkások szavazatainak túlnyomó többségét.

A „Nagy Társadalom" elgondolásának megszületését azonban főleg olyan körülmények sugallták, amelyek *kívül álltak Johnson akaratán,* bár feltétlenül az elnök érdeme, hogy felismerte e körülmények kényszerítő erejét. Melyek voltak ezek?

Mindenekelőtt az, hogy a második világháború óta fokozatosan erősödött *a szociális reformok alulról jövő követelése.* A harmincas évek, Roosevelt elnöksége óta az Egyesült Államokban nem születtek jelentős szociális és gazdasági törvények: a kongresszus és az egyes államok törvényhozása pusztán kiigazította időnként a nyugdíjakat, a munkanélküli segélyt és a minimális órabért, alkalmazkodva a megélhetési költségek változásához. Igazában új utakat azonban sem az elnökök, sem a törvényhozók nem törtek. A második világháború után az Egyesült Államokat sem kerülte el az az irányzat, amely azt követelte, hogy az állam védelmezze a dolgozókat a sokféle gazdasági és szociális jellegű kockázat ellen. Ezt az alulról jövő követelést azonban elnyomta a hidegháború és a maccarthyzmus, amely a „vörös veszély" állandó felidézésével közrejátszott abban, hogy

Digitized by Google

hadikészülődésre fordítsák az állam rendelkezésére álló százmilliárdokat. A békés együttélés gondolatát *Kennedy* elnöksége idején is csak szavakban fogadták ugyan el, de ez, meg a nemzetközi feszültség valamelyes csökkenése is elég volt arra, hogy ellenállhatatlan erejűvé tegye a szociális változások követelését. Már Kennedy is felismerte ezt, de Johnson volt az, aki a „Nagy Társadalom" ígéretében összefoglalta a részben már Kennedy által tervezett sokféle részletintézkedést.

A másik kényszerítő ok az a forradalom volt, amely a legutóbbi generáció életében végigsöpört a világon, s amelynek eredményeként *a Föld egyharmada szocialistává lett, a gyarmatok nagyrésze felszabadult*, közülük néhányan a nem kapitalista utat választották, s a régi, fejlett kapitalista államok is bizonyos *szociális intézkedéseket* léptettek életbe. Mindez az amerikai vezetőkben megerősítette azt a felismerést, hogy kell valamit tenniük a szocializmus vonzásának ellensúlyozásaként. Johnson a bőség és szabadság társadalmának meghirdetésében látta azt a fegyvert, amellyel — más fegyverek mellett — hatékonyan harcolhat a szocialista eszmék térhódítása ellen.

Végül: azt is számításba vette Johnson, hogy *a vietnami háború* kiterjesztése és fokozása növelni fogja az elégedetlenséget az Egyesült Államokban. A „Nagy Társadalmat" jó ellenszernek tartotta ezzel az elégedetlenséggel szemben.

•

Hogy a „Nagy Társadalom" gondolata *több, mint egyszerű választási trükk*, azt legjobban az mutatja, hogy megválasztása után Johnson nem ejtette el egyszerűen. A kongresszushoz több olyan üzenetet intézett, amelyben elgondolásai egy-egy részének megvalósítását javasolta, és *egyet-mást már keresztül is vitt ebből.* Így például elfogadtatott egy törvényt, amelynek értelmében öt év alatt 1,1 milliárd dollárt fordítanak az Apalachia-vidék felvirágoztatására. Elfogadtatta a kongresszussal az öregkori részleges szociális biztosítást, az ún. Medicare-javaslatot. Ennek értelmében a rászoruló 65 éven felüliek 60 napig ingyen kapnak kórházi helyet (de az orvosi költségeket továbbra is maguknak kell fizetniük). Nagyobb arányú anyagi támogatást biztosított a szövetségi költségvetésből az alapfokú iskolai oktatásnak, új minisztériumot létesített a természetvédelmi és városfejlesztési program végrehajtására, és megszavaztatta a törvényhozással, hogy egyes alacsony jövedelmű családok lakbérkiegészítésként rendszeres pénzsegélyt kapjanak.

Nem lehet tehát azt mondani, hogy Johnson *semmit sem tett* ígéretének teljesítésére. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a már megszavazott törvényjavaslatokat, akkor meg kell állapítanunk, hogy ezek *rendkívül szerények* a Johnson által feltárt bajokhoz képest, s hogy legtöbbjük *már évek óta a kongresszus napirendjén volt.* Nemcsak az öregkori biztosítást, hanem az Apalachia-vidék programját is Kennedy indítványozta; ő azonban nem bírta legyőzni a kongresszus ellenállását.

Természetesen nem lehet a „Nagy Társadalom" tervét abból ítélni meg, ami eddig megvalósult belőle. Hiszen — mint említettük — a terv bejelentése óta csak másfél év telt el, végrehajtásához pedig negyven-ötven évet tart szükségesnek Johnson. De lehet véleményt mondani a Johnson-féle elgondolásokról azoknak az elveknek alapján, amelyekre épül.

Digitized by Google

A „Nagy Társadalom" elméleti alapja *John Keynes*nek, a XX. század első felében működött angol polgári közgazdásznak az elmélete. Ez azon a tételen alapszik, hogy a tőkéseknek és a munkásoknak *közös érdekük* a prosperitás. Ebből — szerinte — az következik, hogy a kapitalista rendszerben is lehetséges a tervszerű gazdálkodás, biztosítani lehet a gazdasági élet egyenletes, válságmentes fejlődését. Ehhez a többi között az szükséges, hogy *működjék együtt az államhatalom és a monopoltőke*, s e kettő, *a munkásokkal teljes egyetértésben*, virágoztassa fel a gazdasági életet — így mind a tőkés, mind a munkás „jól jár". Johnson „Nagy Társadalom"-programja ennek alapján mondja ki, hogy egymaga a gazdasági fejlődés nem hoz megoldást a szegénység problémájára, s ezt a problémát nem lehet egyszerűen azzal megoldani, hogy a munkásoknak a tőke terhére nagyobb részesedést biztosítanak a jövedelemből. A „szegénység elleni háború"-nak elsősorban arra kell irányulnia, hogy *szakképzettséget kapjanak a munkások;* ennek eredményeképpen mind a munkáltató, mind a munkás nagyobb jövedelemhez jut. Az Apalachia-program például kimondja, hogy állami eszközök felhasználásával vonzóvá kell tenni a magántőke számára ezt a vidéket, s ugyanakkor át kell képezni munkásokat, különösen fiatalokat, hogy az itt létesítendő új üzemekben szakképzett munkát végezhessenek.

Az ilyen elméleti alapon álló program természetesen megkívánja, hogy a monopoltőke egyetértsen az állammal. Bizonyos határokon belül meg is van ez az együttműködési készség; a határt az szabja meg, hogy meddig segíti elő a Johnson-terv *a profit növekedését.* Jellemző *Harold S. Geneen*nek, az *International Telephone and Telegraph* konszern elnökének nyilatkozata, amelyben kifejtette, miért támogatja az ipar Johnsonnak „a szegénység ellen indított háború"-ját. „Három tényező játszik itt szerepet — mondotta. — Egyrészt: az ipar tartozik a társadalomnak azzal, hogy segítséget nyújtson ennek a régi társadalmi betegségnek a gyógyításában. Másrészt: az iparnak a maga és az egész nemzet szükségletei folytán szakképzett munkaerőt kell szereznie. Harmadrészt: nekünk az iparban van elegendő tőkénk, szervezési tudásunk, technikánk és szakemberünk ahhoz, hogy megoldjuk ezt a feladatot."

A nagytőke tehát szívesen működik együtt az államhatalommal a szociális problémák enyhítésén, mert ettől *a maga számára is hasznot vár.* Abban a pillanatban azonban, amikor az államhatalom nem hajtja végre pontosan a monopoltőke elgondolásait, hanem bármi okból önálló szerepet igyekszik játszani — *felbomlik az egyetértés.* Márpedig Kennedy óta sok jele van annak, hogy a központi kormányzat egyes területeken *be akar avatkozni* a gazdasági életbe. Kennedy természetesen nem arra gondolt — és Johnson sem —, hogy az államhatalmat a monopoltőke *fölé* helyezze. Csak azt ismerték fel, hogy a mai rendkívül bonyolult világpolitikai és világgazdasági helyzetben a kormányzatnak nagyobb beleszólási jogot kell kapnia a gazdasági kérdésekbe — éppen a prosperitás fenntartása érdekében.

Ezzel azonban a monopoltőke sok csoportja *nem ért egyet.* Egyes tőkés csoportok máris figyelmeztetik az elnököt, hogy vannak bizonyos határok, amelyeken veszélyes átlépnie. Amikor például Johnson (1965 novemberében) a kormány stratégiai alumíniumtartalékainak piacra dobásával igyekezett meghiúsítani az alumíniumipar áremelési kísérleteit, *David Rockefeller,* a *Chase Manhattan Bank* nagyhatalmú elnöke kijelentette, hogy a

Digitized by Google

kormányzat „rács mögé akarja juttatni" a magánkezdeményezést. Az általában mérsékelt hangú *New York Times* vezércikkben fejtette ki, hogy az elnöknek meg kell tartania bizonyos játékszabályokat, s partnereitől is elvárja ezek figyelembevételét. Legutóbb egészen nyílt összecsapás történt Johnson és a *Federal Reserve Board*, az amerikai bankok szervezete között. A szervezet — az inflációs folyamat csökkentése végett — 4 százalékról 4,5 százalékra emelte a leszámítolási kamatlábat, Johnson pedig — akinek gazdasági elképzeléseibe szervesen beletartozik *a lassú infláció fenntartása* — bírálta ezt az intézkedést. *William McChasney Martin*, a Federal Reserve Board elnöke azonban egy gyűlésen azt válaszolta, hogy a vezetése alatt álló szervezet nem hajlandó feladni függetlenségét, és a maga belátása szerint fogja alakítani az Egyesült Államok pénzpolitikáját mindaddig, „amíg a törvény lehetővé teszi ezt".

Johnson azt mondotta, hogy „a szegénység elleni hadjárat" lefolytatásához *15 milliárd dollárra* van szüksége. Ennek azonban csak egy töredékét szavazta meg eddig a kongresszus. Hogy a többit megszavazza-e, az attól függ, hogyan alakul az egyetértés, az elnök által annyit emlegetett és megkövetelt koncenzus a nagytőke különböző csoportjaival.

Ha azonban Johnson megkapja és elkölti is ezt a 15 milliárd dollárt, terve *semmiképpen sem orvosolhatja* az amerikai gazdaság alapvető bajait. Hiába hozza például létre a gyorstalpaló szakképző-táborokat, ezek nem változtatnak azon, hogy a tőkés gazdálkodás keretei között *az automatizálás megnöveli a munkanélküliséget*. Ennek a súlyos és bonyolult problémának a megoldására a szakszervezetek azt javasolják, hogy csökkentsék a munkaidőt anélkül, hogy a béreket csökkentenék. A Johnson-kormányzat mereven elutasítja ezt a javaslatot, mert ez *csak* a munkásoknak kedvez, márpedig a munkásoknak és a tőkéseknek *egyaránt* „jól kell járniuk", s e frázis mögött természetesen az van, hogy *a tőkéseknek* kell jól járniok. A hamis tételeken alapuló Keynes-elméletre felépített Johnson-féle terv nem oldhatja meg az automatizálásból származó nehézségeket. S azt sem mondja meg a „Nagy Társadalom"-nak az elnök által kifejtett programja: hogyan hárítható el a *túltermelési válság* állandóan fenyegető réme.

Mindezekre a kérdésekre természetesen csak a jövő adhat végleges gyakorlati választ. Egyet azonban már ma is teljes biztonsággal ki lehet mondani. A „Nagy Társadalom" ígéreteit akár csak részlegesen sem lehet addig megvalósítani, amíg a Johnson-kormányzat *fegyveres agressziót* hajt végre, amíg óriási mértékben növeli a hadikiadásokat. Sokat mond az a tény, hogy az elnök máris bejelentette a programjára előirányzott összegek „átmeneti" csökkentését. A növekvő katonai kiadások, a hadiipari üzemeknek juttatott megrendelések még magasabbra duzzaszthatják a részvényesek osztalékát, de nem gyógyíthatják meg a szociális betegségeket.

Pásztor Dezső

Digitized by Google

„Európa az Atlanti-óceántól az Uralig"

Az elmúlt esztendőben szemmel láthatóan megélénkültek Franciaország kapcsolatai a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal. *Gromiko* szovjet külügyminiszter 1965 áprilisában hivatalos látogatásra Franciaországba utazott, francia kollégája, *Couve de Murville*, ugyanez év októberében kereste fel a szovjet fővárost. Párizsba látogatott az idén *Ion Gheorghe Maurer* román, *Józef Cyrankiewicz* lengyel miniszterelnök, és rajtuk kívül csaknem valamennyi európai szocialista ország külügyminisztere, közöttük *Péter János* magyar külügyminiszter is; Couve de Murville és a francia kormány több más tagja pedig felkereste a legtöbb európai szocialista ország fővárosát. (Magyarországon két ízben is járt a közelmúltban a francia kormány egy-egy tagja.)

A sorozatos látogatások, tanácskozások kapcsán a világsajtóban gyakran emlegetik, és a gaulle-ista Franciaország külpolitikájának egyik alapelveként idézik *De Gaulle* elnök koncepcióját az *„Atlanti-óceántól az Uralig terjedő Európá"*-ról, illetve Couve de Murville hasonló tartalmat takaró megfogalmazását az *„európai Európá"*-ról.

„Az Atlanti-óceántól az Uralig terjedő Európa" jelszava nem most került először a világsajtó érdeklődésének homlokterébe. Rendszerint akkor lehet erre vonatkozóan sok utalást olvasni, amikor javulnak Franciaország és a Szovjetunió, Franciaország és a szocialista országok kapcsolatai. Ez történt a második világháború végén, a szovjet—francia paktum megkötése után, majd 1960 tavaszán, *Hruscsov* akkori szovjet kormányfő franciaországi látogatása nyomán. Franciaország azonban 1954-ben hozzájárult a Német Szövetségi Köztársaságnak a NATO-ba való felvételéhez, ezzel súlyosan megsértette az 1944-ben megkötött szerződést, s emiatt a szovjet kormány felmondotta ezt. Az 1960 elején megindult közeledésnek is csakhamar véget vetett a párizsi csúcsértekezlet meghiúsulása (az U—2 kémrepülés miatt), s különösen az, hogy a házigazda, De Gaulle, jelentős szerepet játszott azok között az imperialista államférfiak között, akik visszatartották Eisenhower elnököt a szovjet kormány által akkor követelt nyilvános elégtétel megadásától.

„Az Atlanti-óceántól az Uralig terjedő Európa" gondolatát sok beszédében és írásában hangoztatta De Gaulle. Első formája — mint ez 1954-ben megjelent emlékiratai első kötetéből kiderül — már a második világháború vége felé kialakult, amikor De Gaulle megfogalmazta elképzeléseit a háború utáni Európáról. Erről emlékirataiban ezt írja: „A harminc éven át kiállt borzalmak és a világban végbement felforgató változások után Európa csak akkor nyerheti vissza egyensúlyát és békéjét, ha a szlávok, germánok, gallok és latinok összefognak... Ez az egység Izlandtól Isztambulig, és Gibraltártól az Uralig terjedne." A két mondat között De Gaulle hosszasan vádolja a Szovjetuniót azzal, hogy Közép- és Kelet-Európa leigázására törekszik.

1962 szeptemberében, a Német Szövetségi Köztársaságban tett látogatásakor egy pohárköszöntőjében de Gaulle ezt mondta: „Mi el akarjuk érni a nemzetközi feszültség új csökkenését, amit a nemzetközi megértés kialakulásának kell követnie. Ez lehetővé teszi egész Európa számára, hogy helyreállítsa egyensúlyát, békéjét és fejlődését az Atlanti-óceántól az Uralig,

Digitized by Google

amikor majd megszűnnek Kelet uralmi törekvései, amelyek elavult ideológiájából erednek." (Itt tehát Gibraltár helyett Atlanti-óceánt mondott; ez azt jelzi, hogy — eltérően a második világháború utolsó időszakától — Franco Spanyolországát is besorolhatónak tartja már az egységessé váló Európába.)

De Gaulle 1965. február 4-i sajtóértekezletén is kifejtette Európa jövőjéről alkotott nézeteit, s kijelentette: „Olyan Európához akarunk eljutni és el is kell jutnunk, ha akarunk, amely az Atlanti-óceántól az Uralig egyetértésben él és dolgozik, hogy kibontakozhassanak végtelen erőforrásai, s mint a modern civilizáció anyja, leányával, Amerikával együtt betöltse azt a szerepet, amely hétmilliárd ember haladásában reá hárul."

Az idézett megfogalmazások azt mutatják, hogy az „Atlanti-óceántól az Uralig terjedő Európa" gondolata *ellentmondásos és sok szempontból homályos.* Ezt a homályt csak a jelenlegi francia külpolitika többi tényével lehet némileg eloszlatni.

A francia külpolitika, amelyet 1958 májusa, másodszori hatalomra jutása óta de Gaulle elnök személyesen irányít, gazdag a váratlan fordulatokban és sokszor meglepő ellentmondásokat mutat. Mélyebben vizsgálva azonban a felszín alatt mindig meg lehet találni a változatlan célt, és azt a pontosan meghatározható társadalmi erőt, amelynek érdekeit szolgálja. Ez a mindig felismerhető, kifejezetten imperialista cél: *visszaszerezni Franciaország nagyhatalmi állását és tekintélyét,* amelyet megtépázott a Hitlerrel szembeni 1940-es, dicstelen kapituláció, s amelynek helyreállítását a második világháború után rendkívüli módon megnehezítette a francia gyarmatbirodalom széthullása és vele egyidejűleg a gyakori kormányváltozás, az ország politikai stabilitásának szemmel látható hiánya.

A gaulleista Franciaország külpolitikájában kifejeződő nyiltan imperialista célokat követő törekvések az ország gazdaságának és vele a finánctőkének a második világháború utáni viszonylag gyors újraéledésén és megerősödésén alapulnak. A gyors ipari fejlődés következtében 1959 és 1964 között a francia ipar termelése 39 százalékkal nőtt, de az olajiparé 81 százalékkal. Megszilárdult és meggyorsult Franciaország helyzete a kapitalista világrendszerben. Különösen azóta szilárdult ez meg, s azóta élénkültek meg mind az amerikai, mind a nyugatnémet nagytőke növekvő befolyásával szemben a függetlenségi törekvések, mióta a második világháború befejezése után az akkor még Franciaországhoz tartozó algériai Szaharában gazdag olajlelőhelyekre bukkantak.

Franciaország növekvő gazdasági erejét mutatja, hogy az ország aranytartalékai az 1958 végi 1050 millióról 1964 végére 5105 millió dollárra növekedtek, és ezzel a valutatartalékok tekintetében Franciaország Európában a második helyre került a Német Szövetségi Köztársaság mögött. Az ország exportja is erősen fejlődik: 1958 és 1962 között 50 százalékkal nőtt (az Egyesült Államoké és Angliáé csak 15—15, a Német Szövetségi Köztársaságé pedig 44 százalékkal). A francia exportnak ez a növekedése azóta is folytatódott, és színvonala az 1961. évi 35 668 millió frankról 1964-ben 44 408 millió frankra emelkedett.

A gaulleista politika tehát elsősorban *a francia monopoltőkének azt az ágát szolgálja, amely a francia állami monopolkapitalizmust a maga erősítésére és profiljának növelésére tudja felhasználni.* Ezek: az olajiparban, a repülőgépiparban, gépkocsigyártásban, az atomiparban, és a rakétafejlesztésben érdekelt monopóliumok. Ők vannak elsősorban érdekelve

Digitized by Google

Franciaország nagyhatalmi helyzetének visszaállításában, az ő érdekeiket szolgálják az e célból tett lépések, az önálló atomütőerő megteremtésétől kezdve, a Közös Piac kérdésében folytatott francia politikán keresztül, egészen az „Atlanti-óceántól az Uralig terjedő Európa" eszméjének meghirdetéséig.

Ennek a sokat emlegetett jelszónak azt a vonatkozását, hogy Európa békéjét, jövőjét, fejlődését csak *valamennyi európai nép* összefogására lehet építeni, *feltétlenül helyesli minden haladó erő*. Ezzel együtt az „európai Európa" jelszavának hangoztatása azt is jelenti, hogy az európai népek összefogása feltételezi és maga után vonja a Nyugat-Európa feletti (a francia elnök politikája számára különösen terhes) amerikai gyámkodás megszüntetését. Ezt a pozitív gondolatot legrészletesebben 1965. február 4-i sajtóértekezletén fejtette ki de Gaulle. Ma Európa népeinek — mondotta — „gondolniuk kell arra, hogy egy napon majd együtt megvizsgálják és azután közösen rendezik, végül pedig együttesen biztosítják azt, amit tenni kell. Ez az egyetlen út, amely lehetővé teszi, ez az egyetlen kapocs, amely fenn tudja tartani Európa egyensúlyát, békéjét és együttműködését." A francia elnök azonban több irreális feltételhez köti ezeket a pozitív gondolatokat.

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt magát a jelszót. A megfogalmazás azonosítja Európa politikai határát az Uralnál húzódó földrajzi határral. Magyarán mondva: a Szovjetuniónak csak az Uraltól *nyugatra* fekvő területeit ismeri el Európához tartozónak. Másutt ki is fejti de Gaulle, hogy az ázsiai szovjet területek „orosz gyarmatok", amelyek el fognak szakadni az európai résztől, és szerinte valószínűleg Kína uralma alá kerülnek. Még a svájci banktőke szócsöve, a *Neue Zürcher Zeitung* is így írt erről az elképzelésről 1965. november 25-i számában: „De Gaulle ifjúkorában az Ural mögött még ázsiai népek éltek egy szűk orosz uralkodó réteg alatt. Időközben azonban a népesség összetétele lényegesen megváltozott a Szovjetunió európai részeiből érkezett áttelepülők javára."

Az „Atlanti-óceántól az Uralig terjedő Európa" koncepciója — amint az idézett megfogalmazások jelzik — feltételezi a Szovjetunió állítólagos belső és külső uralmi törekvéseinek megszüntetését. „Szükség van arra — mondotta februári sajtóértekezletén a francia elnök —, hogy azok a nemzetek, amelyeket csatlósaivá tett a Szovjetunió, visszanyerjék cselekvési szabadságukat egy megújhodott Európában." De Gaulle tehát azt reméli, hogy meglazulnak a kelet-európai szocialista országoknak a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatai; a társadalmi rendszer azonosságából fakadó összekötő erőket ugyanis ő elhanyagolhatóknak, ideigleneseknek tartja, amelyeken szerinte előbb-utóbb áttör a „történelmi nacionalista" irányzat.

Végül: a gaulleista Európa-koncepció egy erős Nyugat-Európa létezését tételezi fel, olyanét, amely előbb ellensúlya lenne a Szovjetuniónak, majd vele együtt Kína és az Egyesült Államok között a kettővel minden tekintetben egyenrangú harmadik nagyhatalommá válnék. Az idézett megfogalmazás olyan elgondolást is tartalmaz, hogy a Szovjetunió európai részeit magában foglaló „európai nagyhatalom" az Egyesült Államokkal közösen kellő egyensúly lesz a feltörekvő harmadik világgal szemben. Ennek az erős Nyugat-Európának a vezetője természetesen Franciaország lenne. A francia atombomba, a NATO kereteinek feszegetése, Anglia közösplaci tagságának megvétózása, a német—francia szövetség megkötése, majd elvetése, a nemzetek fölötti integráció elutasítása a hatok Európájában, és

Digitized by Google

ennek a „hazák Európájával" való helyettesítése — mind e cél elérését szolgálja.

(A „hazák Európájának" is a lényege az, hogy Franciaország — a római szerződés előírásaival ellentétesen — csak nemzeti szuverenitásának teljes megőrzésével tartja megoldhatónak a Közös Piac többi országával való politikai együttműködést. Ezért ellenzi, hogy életbe léptessék a közös piaci szerződésben az Európai Gazdasági Közösség létrehozásának harmadik szakaszára előírt rendelkezéseket. E rendelkezések szerint a vezető szervekben az addig érvényes egyhangúsági elvet a részvevők egyszerű, illetve minősített többségével lehetne helyettesíteni, s egyúttal megnövekedne a szerepe a Hallstein nyugatnémet professzor vezetésével működő közös piaci bizottságnak, valamint a „nyugat-európai parlament"-nek is, amely ma még a tagországok parlamentjeinek küldötteiből áll, később azonban közvetlen szavazásra jogosult küldöttekből állna. Az előbb említett francia monopolista körök ugyanis csak addig élvezhetik előnyös helyzetüket, ameddig számíthatnak a teljesen szuverén francia állam támogatására és intézkedéseire. Attól is tartanak ezek, hogy a teljes integráció védtelenül kiszolgáltatná őket a lényegesen erősebb nyugatnémet nagytőke nyomásának.)

Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy „az Atlanti-óceántól az Uralig terjedő Európa" koncepciója reális vonatkozásait irreális feltételek, reakciós hátsó gondolatok és szándékok kísérik. Jogos tehát az a kérdés, hogy miért érdemes mégis beszélni róla.

Mindenekelőtt azért, mert mint a Neue Zürcher Zeitung már idézett cikke megállapította: Bár a távlati elképzeléseket illetően „elszigetelt fantáziáról" van szó, a francia politika gyakorlati lépései mégis többnyire a realitások szigorú figyelembevételén, a valóságos helyzet elemzésén alapulnak. Azok a tényleges lépések tehát, amelyeket a vázolt célokat követve a francia külpolitika tesz, *rendszerint a reális helyzetből indulnak ki, és ezért némely pontban találkoznak a Szovjetunió és a többi szocialista ország külpolitikájával.* Ilyen találkozási pont például a francia álláspont Németország, Vietnam és az ENSZ alapokmány szerinti működése tekintetében.

Ezek közül most csak a Németországgal kapcsolatos álláspontot vizsgáljuk meg, mert ez érinti legközvetlenebbül az európai békét és biztonságot. Közismert de Gaulle-nak az az álláspontja, hogy *az Odera—Neisse határ véglegesnek tekintendő.* Emlékiratai szerint már 1944 decemberi moszkvai látogatásán is így nyilatkozott, s azóta sem változtatta meg álláspontját. Más francia kormányférfiak kijelentéseiből is kiviláglik, hogy de facto tényként elismerik (sőt helyeslik) Németország jelenlegi kettéosztottságát. Ebben azonban nem következetesek, mert a Német Demokratikus Köztársaság de facto elismeréséig nem jutottak el. Emlékirataiban de Gaulle határozottan leszögezte: „Soha többé centralizált birodalmat! Nézetem szerint ez volt az első feltétel annak megakadályozására, hogy Németország újra rossz szellemét kövesse."

A német kérdésben követett francia politika szempontjából jelentős megnyilvánulás volt a francia elnöknek az a kijelentése a német kérdés rendezéséről, amely ugyancsak 1965. február 4-i sajtóértekezletén hangzott el. De Gaulle ekkor a következőket mondotta: „Bizonyos vagyok abban, hogy igazi béke, illetve gyümölcsöző kapcsolatok Kelet és Nyugat között mindaddig nem alakulhatnak ki, amíg fennáll a német kérdés rendezetlensége, az ebből fakadó bizonytalanság és szenvedés... A két tábor ideológiájának és

Digitized by Google

fegyveres erőinek közvetlen szembeállításával sohasem találunk megoldást erre a kérdésre. Ennek az alapvetően európai kérdésnek a megoldását tulajdonképpen csak azoknak a népeknek az egyetértésével és összehangolt akciójával lehet megtalálni, amelyek mindig — ma is és a jövőben is — elsősorban érdekeltek voltak német szomszédjuk sorsában, vagyis *az európai népek egyetértésével és összehangolt akciójával.*" Majd ugyanezen a sajtóértekezleten még hozzátette ehhez: „szükség van arra, hogy mindenütt, de elsősorban Németországban elismerjék, hogy minden Németországra vonatkozó rendezés szükségszerűen magával hozza határainak rendezését, fegyverkezésének rendezését, az összes szomszédok, a keleti és a nyugati szomszédok megegyezése alapján."

Ezekből a kijelentésekből úgy látszik, mintha a francia elnök jelenleg a német kérdés megoldásának leginkább járható útját *az európai országok közeledésében* látná.

A német atomfelfegyverkezés tekintetében is figyelemre méltó a francia álláspont. Miután a francia elnök csalódott a francia—német paktumban, amelyet *Adenauer* utódai nem kívántak fenntartani tovább (nem kis részben azért, mert nem látták biztosítottnak, hogy ennek révén hozzájuthatnak a hőn áhított atomfegyverhez), a francia kormány mind nyíltabban száll szembe a nyugatnémet atomfegyverkezési igényekkel. A határozott francia álláspontnak jelentős része van abban, hogy voltaképpen végleg el kellett temetni a németeket közvetett módon atomfegyverhez juttató MLF-tervet, és nem jutott eddig tető alá a többi ilyen irányú elképzelés sem.

A Szovjetuniót és az európai szocialista országokat egymáshoz fűző kapcsolatok lazítására irányuló francia szándék ellenére, amelyhez a francia politikusok nyíltan nagy reményeket fűznek, *feltétlenül pozitív tény* a Franciaország és a kelet-európai szocialista országok *jó viszonyának* helyreállítására, a gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok építésére való törekvés. Ez nemcsak az érdekelt országok egymás közti jobb megértését segíti elő, hanem a gyakorlatban *minden ország, köztük Franciaország számára is előnyös szerződések megkötését* teszi lehetővé. E kapcsolatok fejlődésének elősegítésére tervezi a francia kormány — amint a *Le Monde* nemrég beszámolt erről —, hogy *hatályon kívül helyezi* azokat a rendelkezéseket, amelyek megnehezítik a szocialista országokból származó iparcikkek importját. A francia kormány részéről az is a kapcsolatok javítását elősegítő lépés, hogy Párizs túltette magát a NATO-hatalmak ún. genfi egyezményén, amely megtiltja öt évnél hosszabb lejáratú hitelek nyújtását a szocialista országoknak.

A francia politikának ezek a lépései bizonyos következetlenségük és ingadozásuk ellenére is hozzájárulnak a legfontosabb időszerű nemzetközi problémák konstruktív megoldásához. Nem szabad tehát lebecsülnünk őket; ugyanilyen hiba volna azonban az is, ha túlértékelnénk. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy ez a politika imperialista politika. Ez nyilvánult meg abban, hogy az elmúlt években kiéleződött válságokban a francia elnök egyértelműen hitet tett a nyugati szövetség mellett (például az 1961. évi kiéleződött berlini helyzetben keménységre szólította fel az Egyesült Államok elnökét, az 1962-es kubai válságban pedig a legteljesebb támogatásáról biztosította *Kennedy* elnököt). Azt sem felejthetjük el — s ez végeredményben éles ellentétben áll „az Atlanti-óceántól az Uralig terjedő

Digitized by Google

Európa" pozitív vonatkozásaival —, hogy az önálló francia atomütőerő esetleges bevetésénél számításba vett célpontok egytől egyig a Szovjetunó és az európai szocialista országok területén fekszenek.

Pozitiv tény és a jövő szempontjából biztató azonban az, hogy bár a francia elnök szeptemberi sajtóértekezletén és decemberi választási beszédeiben is hangoztatta hűségét Franciaország szövetségeseihez, a mai nemzetközi helyzet legveszélyesebb problémáiban, a német újrafelfegyverzés kérdésében, és különösen az Egyesült Államok vietnami agressziója tárgyában, lényegesen eltér az álláspontja a vezető nyugati nagyhatalmakétól, mindenekelőtt az Egyesült Államokétól.

A francia elnök külpolitikájának amerikai bírálói a decemberi elnökválasztásoknak de Gaulle számára nem nagyon sikeres kimenetelét felhasználják arra, hogy támadják az Egyesült Államoktól való függetlenedés irányzatát. Úgy állítják be a dolgot, mintha külpolitikája miatt fordultak volna el a választók az elnöktől. De már a szavazási eredmények első elemzése is azt mutatja, hogy a de Gaulle ellen leadott szavazatok többsége elsősorban az elnök *belpolitikája* ellen szólt; külpolitikájának függetlenedési törekvéseit viszont *támogatták*, sőt e téren *nagyobb következetességet* várnak tőle.

L. M.

Új irányzatok a nyugat-európai parasztgazdaságban

— CEA XVII. közgyűléséről —

A CEA XVII. közgyűlése[1] számunkra elsősorban azért figyelemreméltó esemény, mert áttekintést ad a nyugat-európai parasztgazdaságok helyzetéről, a parasztság kollektív törekvéseiről. A vitaanyagok, beszámolók és felszólalások aránylag meglepő őszinteséggel vázolták fel a nyugat-európai parasztgazdaságok helyzetét. A kép önmagában is azt mutatta: a mezőgazdasági nagyüzem térhódításának folyamata — amely marxisták előtt soha nem volt vitás — már annyira előrehaladt, hogy a parasztgazdaságok stabilizálására alakult nemzetközi szervezet is kénytelen nyíltan bevallani ezt.

A parasztgazdaságok helyzete

Az elmúlt évtized alatt nagy változáson ment keresztül a mezőgazdaságnak a nemzetgazdaságon belüli helyzete. Évről évre növekszik a mezőgazdaságban felhasznált iparcikkek volumene, ezzel azonban nem tart lépést

[1] Az *Európai Mezőgazdasági Föderáció* (CEA) 1965. október 11—15. között Amsterdamban tartotta XVII. közgyűlését. Ez a szerv (amely 1948-ban alakult meg) alapszabályában az „európai" mezőgazdaság, *s különösen a családi parasztgazdaság védelmét és erősítését* tűzte ki céljául. Valójában e szervezet egyre inkább a Közös Piac, s ezen belül is a francia orientációjú erők szószólójává vált.

A Föderáció tagjai túlnyomórészt a nyugat- és dél-európai tőkés országok paraszti érdekképviseletei, szövetkezeti központjai. A közgyűlésen a tag-országokon kívül Anglia, Finnország, Dánia és Norvégia képviselői is jelen voltak megfigyelőként.

A közgyűlés két plenáris ülésen és hat bizottság keretében folytatta munkáját: az összes tárgyalt problémák közül a legnagyobb érdeklődés az agrárpolitikai témák keltették; a közgyűlés profilját is az e kérdéscsoport körül folyó kiterjedt, helyenként heves vita határozta meg.

Digitized by Google

a mezőgazdasági termelés növekedése. A mezőgazdasági termékek termelői árszintje egészében véve csökkenő tendenciát mutat, viszont a mezőgazdaság számára fontos főbb iparcikkek ára növekszik. A FAO 1959-es adatai szerint a gazdálkodás költségeiben az ipari eredetű anyagokra fordított kiadások aránya a végtermék értékéhez viszonyítva Nagy-Britanniában 49,2, Hollandiában 40,5, Svájcban 36,8, Belgiumban 35,8, az NSZK-ban 31,7 százalékot tesz ki. A mezőgazdasági termelést egyre jobban meghatározó traktorok és mezőgazdasági gépek árszintje 1962-ig Nyugat-Németországban 24, Svájcban 25, Franciaországban 27, Ausztriában 32, Belgiumban 54 százalékkal emelkedett 1953-hoz képest[2].

A közgyűlés dokumentumai és felszólalásai sokoldalúan bizonyították azt a ma már nálunk is közismert tényt, hogy a modern tőkés társadalomban *az elszigetelt mezőgazdasági termelő* arra kényszerül, hogy előírt technológiával, előírt termelőeszközökkel, előírt anyagokkal, szervezett (tehát diktált) piacra termeljen. Súlyosbítja a parasztgazdaságok helyzetét, hogy ezen országok fogyasztói egyre nagyobb mértékben igényelnek félkész, kész, mélyhűtött, előrecsomagolt stb. ételeket, a termelő tehát *eredeti formában egyre kevésbé tud közvetlenül a fogyasztónak eladni.*

Kétségtelen, hogy Nyugat-Európában *még csak a mezőgazdasági ágazatok kisebb részére terjedt ki a szoros értelemben vett vertikális integráció:* egyesek szerint azonban e folyamat burkolt formája is észlelhető: „A szerződéses termeltetést úgy lehet meghatározni, mint nem teljes vertikális integrációt, mely erőteljesen és gyors ütemben terjed". Megállapítják továbbá: „Szembeszökő, hogy az elszigetelt termelő az integrációs lánc leggyengébb szeme, és ez azzal a kockázattal jár, hogy a többi integráló féltől fog függeni"[3]. Az Angol Országos Farmerszövetség szintén aggasztónak tartja a vertikális integráció megerősödését: „A termelők között a folyamatnak az a formája okoz súlyos aggályokat, amelyben a külső kereskedelmi érdekek uralma a saját vállalkozások feletti irányítás elvesztésével fenyeget."[4] E folyamat egyenes következménye a parasztgazdaságok növekvő eladósodása, s ennek következtében a kistermelő egzisztenciák tömeges megszűnése. „Ez a fejlődés világosan veti fel a hagyományos családi gazdaság problémáját: a mezőgazdasági termelőt az a veszély fenyegeti, hogy bérmunkás lesz a saját gazdaságában."[5]

A probléma ma már nemcsak a legkisebb parasztgazdaságokat, az ún. „határüzemeket" érinti, hanem a közepes, vagy ennél nagyobb gazdaságokat is. A mezőgazdaság „iparosítása" egyebek mellett azzal a következménnyel is jár, hogy rohamosan nő az évi beruházási igény. Nyugat-Németországban például 1950-ben a beruházás a mezőgazdasági össztermelés 9,6 százalékát tette ki, 1960-ban pedig a 19,9 százalékát.[6] E folyamat a *parasztgazdaságok egyre nagyobb részének fokozatos eladósodásához* vezet. Egyre nyilvánvalóbban látható tehát, hogy az elmúlt évtizedben a soha nem látott ütemű ipari és technikai fejlődés *nem a parasztgazdaságok megerősödését, hanem inkább fokozatos tönkrejutását* segítette elő.

A fenyegető következmények elkerülésére vagy legalább elodázására

[2] A XVII. közgyűlés dokumentumai, 31. kötet, 1965. Brougg. (A továbbiakban: CEA Dok.) 125. old.
[3] CEA Dok., 21. old.
[4] A brit mezőgazdaság jövője. Szerk.: Harold Wooley. Az OMgK kiadása, Budapest, 1964. 92. old.
[5] CEA Dok., 21. old.
[6] CEA Dok., 130. old.

Digitized by Google

a következő megoldásokat javasolta a közgyűlés kivezető útként: a) *Tovább kell csökkenteni a mezőgazdaságban dolgozók számát;* így a gazdálkodással szerzett jövedelemből több jut egy főre. b) *Belterjesíteni kell a gazdálkodást, s ezzel növelni a területegységen előállítható jövedelmet.* Megállapítható azonban, hogy ezekben az országokban egyre több parasztgazdaság éri el azt a ráfordítási szintet, amelyen túl — a mai viszonyok közt és a mezőgazdasági tudomány jelenlegi színvonalán — a további ráfordítások már nem biztosítanak jelentős hozamnövelést. Bizonyos esetekben azt remélik, hogy a specializálással legalább a költségeket csökkenthetik; de „a gyakorlatban... a specializálás lehetőségei a talajadottságok és a vetésforgó következtében igen korlátozottak. A szántóföldi szektorban további nehézséget okoz az, hogy a specializáció következtében gyakran jelentősen megnő a munka idényszerűsége"[7]. c) *A mezőgazdaság javára javítani kell az árszerkezeten.* Ez a követelés a közgyűlésen is sokszor elhangzott, s a határozatban is nyomatékosan szerepel olyan formában, hogy kapjanak a paraszti érdekképviseletek nagyobb beleszólást az ármegállapításba. De természetesen mindenki tudja, hogy ez iránt nem lehet vérmes reményeket táplálni.

A koncentráció igénye és formái

A közgyűlés egyik legfontosabb dokumentuma[8], amelyet egy holland szakértő állított össze, a területnagyságnak és a tőke, illetve a munka gazdaságosságának összefüggését vizsgálja. Megállapítja, hogy egyes vidékeken egy évszázad óta alig változott az üzemnagyság. Hollandiai adatokkal mutatja ki, hogy a kisebb (0—10 hektáros) gazdaságokban 100 hektárra 19—43 munkaerő jut, a nagyobbakban pedig 8—16; gépesített termeléssel tehát a kisgazdaság nem tudja foglalkoztatni munkaerejét, de rosszul használja ki épületeit, gépeit és egyéb termelőeszközeit is. A dokumentum rámutat arra, hogy a rohamosan fejlődő technika és az integráció következtében az eddiginél gyorsabban kell kicserélni az üzemi felszerelést, ez pedig egyre nagyobb tőkét igényel és tetemes költségeket okoz. Egyben cáfolja azt a közkeletű nézetet is, hogy a kisebb üzemek belterjesebben hasznosítják földterületüket. „A gazdasági és technikai fejlődés ma már a mezőgazdasági üzemméret fokozatos növelését követeli... A korszerű eljárások gazdaságos alkalmazása éppúgy, mint a gépek kifizetődő üzemeltetése, nagy egységeket igényel... A jelenlegi üzemi struktúra mellett nagyon kevés a lehetősége annak, hogy egy üzemen belül valósítsuk meg ezeket az egységeket."[9] Ma már a polgári közgazdászok egyre nagyobb része elfogadja azt a marxisták által régóta hangoztatott álláspontot, hogy *a nagyméretű üzemek fölényben vannak a kisebbekkel szemben.*

A közgyűlésen olyan vélemény is elhangzott, hogy „az utóbbi időben megnőtt a kizárólag bérmunkással dolgozó kapitalista üzemek száma. Ezekben az új üzemekben azonban általában kedvezőtlen a tőkemegtérülés, s gyakran deficit mutatkozik."[10]

Ezzel is magyarázható, hogy a közgyűlésen többféle formában is felmerült az *„egészséges családi gazdaságok"* megteremtésének igénye. A fran-

[7] Dr. J. de Veer: Einfluss der Betriebsfläche auf die Rentabilität der verschiedenen Kapitalien und der Arbeit. 12. old. CEA, 1965.
[8] L: J. de Veer, i. m.
[9] I. m., 2. old.
[10] CEA. Dok., 97. old.

Digitized by Google

ciák, belgák, hollandok 30—40 hektárban, az osztrákok és nyugatnémetek kb. 50 hektárban látják ennek a gazdaságos üzemméretnek a *minimumát*. Ez az idealizált üzemnagyság természetesen csak a kis egzisztenciák megszűnése útján valósulhat meg.

A kollektív kooperációs törekvések

A közgyűlésnek kétségtelenül az volt a legérdekesebb momentuma, hogy hangot kaptak a kollektív kooperációs termelési törekvések, mégpedig a plenáris ülés főreferátumában is.

A szövetkezeti mozgalomnak régi hagyományai vannak a nyugat-európai mezőgazdaságban. Az értékesítő és beszerző szövetkezeteken kívül számos országban működnek bor-, gyümölcs-, zöldségfeldolgozó, géphasználati stb. szövetkezetek. Az utóbbi évekig azonban a hangadó körök meglehetősen *elutasító magatartást* tanúsítottak a közös termelés minden formájával szemben. Ennek ellenére mintegy öt-hat éve egyes országokban, mindenekelőtt Franciaországban, erősen terjedtek az *egyszerű termelési társulások*. A közgyűlés előkészítésére egy munkabizottság megvizsgálta a termelői csoportosulások (agriculture de groupe) eddigi tapasztalatait. Jelentése ezzel a konklúzióval zárul: „Ki kell szélesíteni és el kell mélyíteni a mezőgazdasági szövetkezetek rendszerét."[11]

Új jelenség az, hogy — elsősorban bizonyos francia, belga és hollandi körök kezdeményezésére — *a közös termelést ezúttal a családi gazdaság korszerűsítésének, nem pedig megszüntetésének eszközeként tekintették*. „A mi nézőpontunkból — s ez a családi gazdaság védelme — meg kell kérdezni magunktól, vajon nem a priori szemléletet fogadunk-e el? Meg vagyunk-e teljesen győződve arról, hogy még mindig, jelenleg is... a családi vállalkozás a legindokoltabb gazdálkodási forma?"[12] E kérdésre ezen irányzat hívei azzal válaszoltak: ha a családi gazdaság nem akar az ipari fejlődés, pontosabban a vertikális integráció áldozatául esni, akkor magának kell olyan megoldásokat találnia, amelyekkel — az individuális családi tulajdon fenntartása mellett — *megvalósíthatja a kollektív beszerzést, géphasználatot, feldolgozást, értékesítést*, sőt nem szabad idegenkednie *egyes termelő ágazatok közös létesítésétől és üzemeltetésétől* sem.

Egyes küldöttek, különösen nyugatnémet és olasz szakértők, politikai okokból elleneztek minden kollektív termelő törekvést,[13] a franciák, belgák, hollandok pedig az eddigi jó tapasztalatokra hivatkoztak. A gazdasági és társadalmi fejlődés eltérése miatt érthető, hogy a földközi-tengeri országok problémája (kivéve Észak-Olaszországot) nem azonos ezzel. A kérdés rendkívül bonyolult, hiszen a nyugati agrárpolitikusok nem tudják és nem akar-

[11] CEA Dok., 65. old.

[12] CEA Dok., 19. old.

[13] A nyugatnémet szaksajtó ugyanakkor állandóan napirenden tart kollektív megoldásokat. Egy francia közös termelő vállalkozás ismertetésében „A kollektivákról és kolhozokról szó sem lehet" cím alatt (amely a politikai állásfoglalást jelzi) ezt olvassuk: „Ki merte volna öt-tíz évvel ezelőtt szóba hozni a földhasznosítás bármiféle közös formáját? Ilyenkor azonnal a kolhoz, vagy a termelőszövetkezet fogalmának gyanús közelsége fenyegetett volna Ma már nem kockáztatja azt, hogy kommunistagyanús lesz, aki egy vitában nem zárja ki teljesen a gazdálkodás valamennyi szövetkezeti formáját... Ma már lehetséges közösen gazdálkodó bázisra helyezni a mezőgazdaságot, s ennek ellenére szabadságot és függetlenséget biztosítani." (Deutsche Landwirtschaftliche Presse, 1965. okt. 23., 427. old.)

Digitized by Google

ják megtagadni, sőt nagyon is hangoztatják ellenszenvüket a „kommunisztikus jellegű" termelőszövetkezeti formával szemben. Másrészt a hangadók egy része olyan tőkés csoportoktól függ, amelyeknek érdekük a vertikális integráció további elmélyítése, a paraszti összefogás pedig nagyon megnehezíti a mezőgazdaságba való behatolását. A termelési kooperáció híveit több irányból is támadják tehát.

Éppen e támadások megelőző kivédésére állapította meg az előadó: „A gazdálkodásnak ezt a formáját (ti. a termelési együttműködést, csoportosulást) talán szintén a családi típusú gazdaságok fogalma alá sorolhatjuk".[14] Azzal a váddal szemben, hogy a szövetkezés, bármilyen formájú is, korlátozza a paraszti vállalkozás szabadságát, kimutatták, hogy *ez a szabadság már a vertikális integráció keretében is illúzió*, s ezt a jövedelemnövekedés sem kompenzálja eléggé. „Magától értetődik, hogy az együttműködés minden formája a függetlenség egy részének feladását jelenti... Sok mindent lehet felhozni az együttműködés ellen és mellett. Sok olyan előnye van azonban, amely messzemenően kompenzálja azt, hogy feladják a teljes szabadságot, amely gyakran csak a saját gazdaságon belüli rabszolgaságot jelenti."[15] Az Angol Országos Farmerszövetség is úgy véli, hogy „a közeljövőben előtérbe kell kerülnie a csoportos fejlődés valamennyi formájának, amely a teljes gazdasági üzemvitel termelői irányításához vezet".[16]

Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ez a kollektív kooperációs irányzatú gondolatmenet csak a közgyűlés *egyes előkészítő anyagait és némely felszólalását jellemzi*, s túlzás volna, ha messzemenő következtetéseket vonnánk le belőle. Egyrészt ennek az álláspontnak a képviselői csak bizonyos országoknak bizonyos irányzatait reprezentálják, s ők sem szocialista értelemben vett termelőszövetkezetekre gondolnak, hanem elsősorban egyes termelő, szolgáltató, feldolgozó ágazatoknak az üzemből való kiemelésére, s kollektív üzemeltetésére, illetve arra, hogy egyes gazdaságok fogjanak össze szakember alkalmazása, könyvelés, kölcsönös kisegítés céljából. Akik az e tárgyban a közgyűlés elé terjesztett dokumentumokat készítették, azok a nyugat-európai mezőgazdaság előrelátó szakemberei közül rekrutálódnak; mindenekelőtt a közeljövő tendenciájának megítélése ösztönzi őket, megállapításaik tehát nem a parasztgazdaságok nagy tömegeinek közvetlen óhaját fejezik ki. E megszorítások ellenére is fontos, új jelenségként kell tudomásul vennünk azt, hogy *még polgári oldalról is egyre többen teszik magukévá a közös, a szövetkezésen alapuló mezőgazdasági termelés elvét.*

Ma még nehéz volna megítélni, hogyan és milyen sikerrel terjednek el az új kollektív kooperációs törekvések, s mennyire lesznek versenyképesek a tőkés mezőgazdaság egyéb vállalkozási formáival szemben (tőkés családi gazdaság, bérmunkán alapuló tőkés gazdaság, vertikális integráció). De bárhogyan lesz is, kétségtelen, hogy a jövőben fokozottabban kell számolni ezzel az elemmel, s ezért bizonyos mértékben módosítanunk kell a nyugat-európai mezőgazdaságra vonatkozó ökonómiai megítélésünket.

Dr. Gönczi Iván

[14] CEA Dok., 26. old.
[15] CEA Dok., 27. old.
[16] A brit mezőgazdaság jövője, 92. old.

Digitized by Google

Kritika

A X. MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁS A BÍRÁLATOK MÉRLEGÉN

Az új magyar képzőművészet folyamatában örvendetesen jelentőssé vált *X. Magyar Képzőművészeti Kiállítás* nemcsak az alkotók és az alkotások számára jelentett nyilvános seregszemlét, hanem erőpróbája volt a méltatóknak, a művészettel egyidőben változó, formálódó *műkritikának* is. A tizedik tárlat elődeinél terjedelmesebb és változatosabb anyagával, páratlanul nagy közönségsikerével minden eddiginél nagyobb felelősséget, több feladatot rótt a műbírálatra. Nem érdektelen tehát utólag részletesen megvizsgálnunk, hogyan töltötte be a kritika művészet- és közönségformáló hivatását, milyen sikerrel alkalmazta a konkrét műalkotásokra a marxista esztétika mércéjét.

Talán nem is kell előrebocsátanom, hogy ebben a nehéz vállalkozásban kritikusi normámat csak egynek tekintem a többi között, s hogy a kiállítást és a róla szóló kritikákat most is azok szerint a szempontok szerint értékelem, amelyek a *Népszabadság*ban megjelent méltatásaimat jellemezték. Ezért csak az elvi jelentőségű kérdésekre igyekszem kitérni, s nem akarok vitába szállni egyetlen méltatással sem egy-egy művész vagy művészcsoport szakmai-színvonalbeli megítélésében. Úgy érzem, ez inkább mesterségbeli kérdés, és semmiképp sem érdekli a nyilvánosságot.

Némi időtávlatból szemlélve, örömmel lehet nyugtázni, hogy a sokféle egyéni hangot megszólaltató írások lényeges tartalmi és formai kérdésekben, *általános síkon* megegyeznek. Egyértelmű az az elégedettség, amellyel valamennyien megállapítjuk, hogy az idei kiállítás, tehát napjaink képzőművészete is, szakmai színvonal, kulturáltság szempontjából emelkedő nívót mutat, a mesterségbeli igényesség nagyobb, mint bármikor. Ugyancsak egybehangzóan elismerhetjük azt is, hogy stilisztikailag, az egyes alkotók egyéniségét, karakterét vizsgálva, gazdagodott, színesebbé, sokszólamúbbá vált művészetünk.

A legfontosabb azonban a kritikának az az *elvi egysége*, amely az említett erények ellenére (vagy éppen ezért) *elégedetlen a kiállítás teljesítményével*, s a kiegyensúlyozott formán túl a tartalmi mélységet, *a mondanivalóbeli igényességet*, a művészi felelősséget kéri számon. Szinte nincs is olyan írás, amely — több-kevesebb türelmetlenséggel — ne hivatkoznék erre a magas színvonalú társadalmi igényre, mindenképpen valóban a társadalom várakozására apellálva. (Zárójelben azt is meg kell jegyezni, hogy kritikáinkban ez a számonkérés mindig nagyon határozott, de szinte sehol nem bántó, nem ledorongoló, ellenkezőleg: érvelő és kulturált hangú.)

A továbbiak tisztázása érdekében szeretném röviden meghatározni, mi

Digitized by Google

az a társadalmi igény, amelyet kerestünk — de nagyrészt nem találtunk meg — az idei kiállításon. A gondolatmenetben *Szabó György*nek az *Élet és Irodalomban* megjelent cikkét követném, egyfelől, mert ezt érzem a marxista esztétika kritériumaihoz mérten megfogalmazásában is a legobjektívabbnak, másfelől azért is, mert ez a cikk általános publicisztikai szinten maradt, nem kényszerült aprólékos, mindenre reagáló megjegyzésekre, és így nagyobb lehetőséget nyújt a koncepció kifejtésére.

A vitathatatlanul kulturált formaadásnak szóló elismerés után első észrevételünk az, hogy sok művész megragadt ennél a rétegnél, *nem szállt mélyebbre a tetszetős felszínnél*, s csak kellemes látványt nyújt. Holott a képzőművészet sohasem egyszerűen díszítőművészet, a műalkotásnak mindig *tartalmakat* kell közölnie, mégpedig *sajátos művészeti eszközökkel közvetített speciális művészi tartalmakat*. Az alkotó a társadalomban él, nem független tőle, s így nem lehet független tőle a társadalomban keletkezett műalkotás, kép, szobor, grafika sem. Ellenkezőleg, az adott kor és társadalom — egyszerűbben: a mai Magyarország — emberi, közösségi problémáit kell éreztetnie, közvetlenül vagy közvetve vállalnia, tükröznie. Ez azonban művészi felelősségérzetet, társadalmi *elkötelezettséget* feltételez (természetesen a tehetségen kívül). Éppen ez az elszántság hiányzik azonban a legtöbb alkotásból: *a felszínes esztetizálás*, a gondolkodás és gondolkodtatás, a filozófiai mélység hiánya a kiállítás legfeltűnőbb jelensége. Ezt a tartalmi hiányt néhány művész *pusztán tematikai eszközökkel* igyekszik pótolni, úgy, hogy fontos, vagy fontosnak látszó mai témát választ az ábrázolás tárgyául. Pedig termelőszövetkezetet, munkást éppúgy lehet korszerűtlenül vagy üresen is képre vinni, szoborba mintázni, mint csendéletet, s bár a téma kiválasztása a képzőművészetben sem lényegtelen, egymagában — mint látni fogjuk — még nem dönti el az alkotás hatását, értékét. Ahogyan az *„optimista hangvétel"* sem jelent — erre is lesz példa — egymagában haladást, mindig érvényes pozitívumot. S végül: a korszerűség, a forradalmiság igényének *másfajta félreértését* mutatja egy sereg olyan alkotás, amely pusztán modernista formák gépies átvételével, izmusok ismételgetésével akar „progresszív" lenni.

A Szabó György által kifejtett gondolatokhoz még egy lényeges szemponttal csatlakozik *Rényi Péter*, és ezt ugyancsak el kell mondanunk a megérdemelt kritika mellett a művészek és a művészet védelmére. Nevezetesen: mai valóságunk, társadalmi viszonyaink változásai, a bonyolult szellemi és anyagi élet jelenségei között teljes egyértelműséggel eligazodni, ezekről megfellebbezhetetlen véleményt mondani *nagyon nehéz dolog, olykor még a képzőművészetnél jóval egzaktabb irodalom, sőt a tudományok számára is lehetetlen*. Az elmondott kritikát tehát mindenképpen ennek tudatában, megértéssel és a művészet egészére vonatkoztatva türelemmel kell érvényesíteni.

Szabó Györgyre és Rényi Péterre hivatkoztam az általános kritériumok megfogalmazásánál, de ugyanígy említhettem volna más kritikusok nevét is, akik hasonló határozottsággal állítják fel mércéjüket, olykor — mint *Perneczky Géza (Magyar Nemzet)* — még meggyőző történelmi oknyomozással is érvelve. Az alap tehát — még egyszer megállapíthatjuk — nagyjából közös volt. Más kérdés, hogy az elkészített mércét *milyen következetesen tudtuk alkalmazni a gyakorlatban*, most már konkrétan bizonyítva, hogy mit is várunk művészetünktől.

Digitized by Google

Tapasztalatom szerint a következetesség jókora csorbát szenvedett a mostani kiállításról írt kritikákban. Bár — erre még szeretnék visszatérni — sokszor a gyakorlatban is sikerült megvalósítani, amit elméletben elhatároztunk, *a polgári kritikaírás* jó néhány hibája, de olykor *a sematikus művészetitélet* merevségei is előbukkantak írásainkban.

A téma felszínes értékelése kísért például jó néhány kritikában. A marxista esztétika régen megállapította már, hogy a szocialista művészet nem pusztán a témán áll vagy bukik, mert attól, hogy egy mű témája látszólag „osztályharcos", még nem biztos, hogy mélységében is forradalmi. Néhányan a konkrét műelemzésben mégsem alkalmazták ezt az elvet. Így *Fehér Zsuzsánnak* a *Művészet*ben megjelent cikke nem érti, hogy: „A mexikói monumentalitású Szurcsik-képek közül pedig éppen a felszabadulást ábrázolóra hárul a legtöbb ódium, amely érzelemgazdag és őszinte, s amelynek festői mozdulata csak azért bicsaklik meg, mert ebben az izgalmas, szép témában teljes szívvel akart újat, differenciáltat adni."

Szurcsik János 1945 című képe meglehetősen sok vihart kavart a kiállításon, éppen azért, mert — ezt e cikk írója is elismeri — „festői mozdulata megbicsaklik". De ez a megbicsaklás — úgy érzem, s úgy érezte szinte valamennyi kritikus — eleve kizárja, hogy „érzelemgazdag", pontosabban, hogy *festőien érzelemgazdag* legyen, hogy a festészet speciális eszközeivel fejezzen ki érzelmeket. Hiszen a mű kompozíciója meglehetősen bizonytalan, színhatása érleletlenül nyers, erőszakolt. S még a figurák testtartása és arckifejezése is erősen teátrális, álpatetikus, ami már maga is kizárja a másik dicsérő jelzőt, azt, hogy a mű *őszinte*. A fiatal festő *szándéka* nyilvánvalóan őszinte volt: őszintén szeretett volna igaz képet festeni az évfordulón a számunkra oly nagy jelentőségű eseményről. S mindezt újszerűen is igyekezett megragadni: a sematizmus időszakából ismert, egyértelműen idillikus és felszínesen problémátlan ábrázolás helyett valami emberibben őszinte, összetettebben igaz hangulatot próbált kifejezni. A szándék azonban nem realizálódott, a mű megoldatlan, s *a szándékkal ellentétben* — nem őszinte. S ezt a tényt egyáltalán nem menti az a dicséretes szándék, hogy a művész nagy dolgot akart vászonra vinni. Hiszen ilyen alapon sok ezer ember festhetne képet, akinek mindnek igaz élménye volt a felszabadulás. S ahogy ezek nyilvánvalóan rontanák élményeinket, úgy rontotta ez a megoldatlan mű is, s ezért marasztalta el — megérdemelten — szinte valamennyi kritika.

Ugyancsak a téma túlértékelését érzem abban, ahogyan a cikk az üzemi kompozíciókról beszél. Márpedig a munkás-, paraszt-, üzemi, tsz-témák festése *nem azonos, vagy nem automatikusan azonos a szocializmus ábrázolásával.* Nem állíthatunk hát újból ilyen merev mércét, nem egyszerűsíthetjük le a különben valóban meglevő problémát. Mai képzőművészetünk ritkán nyúl ilyen témához, ez tény. Tény az is, hogy ritkán tudja megragadni korunk legfontosabb kérdéseit. De ha van is a kettő között összefüggés, ez *nem ok-okozati viszony.* Nem az ellen vagyunk, hogy a művészek üzemi témákat vigyenek az ábrázolásba, ez ma is igényünk, ha nem is egyetlen igényünk. De attól még a cikkben említett festők alkotásai sem váltak mélyebbé, hogy gyárat festettek, ahogy viszont találtunk más, „semleges" témájú műveket, amelyek valóban jobban és többet fejeznek ki korunkból, mint ezek.

A másik, ugyancsak sematikus örökség: *az optimizmus szimplifikált*

Digitized by Google

felfogása. Kétségtelen és elvitathatatlan tény, hogy a kommunista ember világszemlélete *történelmi távlatokban mérve optimista és konzekvensen humánus.* Felfogásunktól távol áll a sivár reménytelenség, az egyéni és társadalmi szkepticizmus. Az ötvenes évek sematizmusa azonban jó tanulság arra, hogy az áloptimizmust, a mindenáron kiegyensúlyozott és tökéletes világképet *ne tartsuk ideálnak;* bebizonyította azt is, hogy ami optimizmusnak látszik, az lehet *felelőtlenség* is. Ahogy a drámai, tragikus hangvétel sem egyértelműen és minden esetben negatív, ellenséges. Világunk — sokszor leírtuk már — tele van ellentmondásokkal, az egyén és a társadalom élete egyaránt szül drámákat is. Az a művész, aki nem veszi ezt észre, *hamisít.* Ahogy hamisít az is, aki *csak a tragédiákat* hajlandó tudomásul venni. Az igazi, általunk elképzelt harmónia valahogy a kettő harcából születik, a szépséget mi *az alkotó ember küzdelmében,* olykor tragikus, olykor elkeseredett, de végül láthatóan, vagy csak sejthetően győzelmes küzdelmében látjuk. Ezt azonban meg kell látnunk az életben is, s a műalkotásokban is, amelyek ezt próbálják ábrázolni. Meg kell keresnünk, s nem egyszerűen, sommásan „dekadens regresszív" vagy „optimista, haladó" címkéket ragasztani rájuk.

Egy kicsit ez a sommázás érződik ugyanis *Oelmacher Anna Magyar Nemzet*-beli írásából, amely szinte egyetlen tollvonással *„stress-költészetnek"* minősíti a kiállítás grafikai anyagának nagy részét, még csak kísérletet sem téve arra, hogy kutassa a jelenségek okát. Ugyanakkor jó példaként szembeállítja ezzel az egyértelműen elítélt drámaisággal *Czóbel Béla* műveit, s éppen ez a hivatkozás mutatja az egyoldalú derű-keresés eszmei veszélyeit. S ha idézzük ehhez azt az eléggé elterjedt kritikai véleményt, amely visszautasítja a „polgári" jelzőt *Bernáth Aurél és köre* esetében, akkor még érezhetőbb a kis kitérőre késztető, a mostani kiállításon túlmutató probléma.

Bernáth, Szőnyi, Pátzay, egyszóval a *Gresham-kör* néven ismert művészcsoport művészettörténeti helyének meghatározásával nagyon régen adós a marxista művészettörténet. A kellő tudományos elemzés híján természetesen mi, kritikusok sem adhatjuk meg régen szükséges értékelésüket, de a napi munkánkhoz, a kritikaíráshoz elengedhetetlenül szükséges vázlatos képet ki kell végre alakitanunk, addig is, míg alaposabb tudományos eredményekre támaszkodhatunk.

Tény, hogy a Gresham-kör alkotói a két háború közötti időszakban számottevő művészi hatóerőt jelentettek. Humanizmusuknak, ellenállhatatlanul hirdetett harmóniájuknak fontos társadalmi szerepe volt: intellektuális polgári talajról, a legyőzhetetlen emberség erejével *tüntettek a kor embertelensége ellen.* Kiegyensúlyozottságuk valami szelíd, de biztos demonstráció volt, sőt erőt adó biztatás, reménykeltés egy emberibb kor iránt. De észre kell végre vennünk, hogy ez a lényegében *polgári ellenzéki,* általánosan humánus művészet *soha nem volt forradalmár.*

A forradalmat a művészetben *Derkovits* jelentette, egy egészen másfajta, bonyolultabb, ellentétesebb, és ezért *harcosabb humanizmussal,* meg *a Szocialista Művészcsoport* tagjai. Ők ugyanúgy észrevették az élet diszharmóniáját, s erre akarták felépíteni az új harmóniát, mint *Derkovits.* A különbség ott van, hogy a Gresham-kör tagjai igyekeztek *hátat fordítani* a diszharmóniának, hogy harmóniát hirdessenek (ismételni kell ennek nagy etikai erejét), a szocialista művészek nagy része viszont nagyon is

Digitized by Google

észrevette, megmutatta a diszharmóniát, hogy mozgósítson ellene, s magasabb fokú optimizmusuk éppen abból adódott, hogy hittek is e mozgósítás eredményében, s többnyire *ki is tudták fejezni ezt* a hitüket. A korábbi évek művészetszemlélete éppen ezt a különbséget nem vette észre. Ezért vetette el egyértelműen *Derkovits* művészetét, s ezért támaszkodott a XX. században pusztán az értelmiségi ellenzék művészetére.

Ma azonban már elmélyültebb elemzésre van szükség, s — miközben továbbra is elismerjük az említett művészek Horthy-korszakbeli haladó szerepét, sőt mai társadalmunkban sem nélkülözhető erejét —, nem avathatjuk gépiesen és automatikusan *abszolút mértékké* harmóniájukat, különösen az árnyaltabb, *mélyebb harmóniát kereső* fiatal művészek, a Szocialista Művészcsoport útján esetleg csak botorkáló, de mindenképpen igyekvő alkotók esetében nem. (A Gresham-körre vonatkozó megállapítások egyébként nagyjában-egészében *Czóbel*re is illenek, hiszen a nagy tehetségű mester a *Nyolcak* rövid tevékenysége után ugyanazt a tartalmi indíttatású művészetet követte, amely ma is — Perneczky Gézát idézem — „nagypolgári kultúrát és humanizmust visz tovább".)

A két — nevezzük így — sematikus jelenség mellett a *polgári műkritika* idejéből is sok „hagyomány" éledt föl. A legnagyobb veszély — és ezt talán senkinek sem sikerült teljesen elkerülnie — *a pusztán stílusazonosságon alapuló kategorizálás.* A tartalmi szándék vizsgálata a megszokás hatására szinte észrevétlenül siklott „menet közben" az egyoldalú formai elemzés pályájára, noha az előre megszabott mérték a tartalmi hovatartozás, a gondolati, érzelmi mondanivaló vizsgálata volt. *Fehér Zsuzsa* cikke például rendre a következő csoportokat állapítja meg: „a valósághoz jobban kötődő, különböző történeti indítású életművek", „az expresszív hajlandóságú művészek", „a romantikus realizmus", „a fiatalnak számítók", „a klasszikus formaeszmény hívei", „a népi realisták", „az urbánusok" stb. A pusztán stílusjegyek (sőt: életkor!) alapján történő besorolás így kapcsol egy csoportba olyan művészeket, mint *Holló László* és *Kisfaludi Stróbl Zsigmond*, vagy mint *Szinte Gábor* és *Németh József*. A párosítások talán önmagukért is beszélnek, s nem kell különösebben bizonygatni, hogy például expresszív eszközökkel *nagyon ellentétes tartalmakat* lehet közölni, s hogy az a kritika, amely a stílushasonlóság alapjáról ítél, ugyanabba a hibába esik, mint az a művészet, amely a modernkedő formával akar korszerű lenni. A stílusbeli kapcsolat bizonyos fokig (olykor teljesen) tartalmi kapcsolatokat is jelenthet, hiszen éppen a képzőművészet speciális voltából következik, hogy *a stílus önmagában is kifejez valamit.* De innen, a stílus felől legfeljebb csak *kiindulni* lehet egy mű, vagy egy együttes elemzésekor, és így lehet megközelíteni az értékelés végső tárgyát: a mű komplex tartalmi és formai hatását. Ismétlem, ez a félrecsúszás kisebb-nagyobb mértékben csaknem mindenütt jelentkezik (az én cikkeimben is), mutatván, hogy sokat kell még tennünk nekünk is a tartalmas művészet érdekében.

Futólag megemlíteném a polgári műkritikának néhány egyéb, inkább *módszertani jellegű* örökségét is, amely azonban — mint láttuk — az eszmeiség rovására mehet. Az egyik az *impresszionista kritikaírás*, az olykor esetleges válogatás, bár ilyen nagy anyagban szinte lehetetlen volt elkerülnünk ezt. A másik: a *túl fejlett protokoll-érzék;* az, hogy egyes kritikák kínosan precízen megemlítettek minden, legkevésbé is fontosnak

Digitized by Google

tartott nevet, ha másként nem, hát puszta felsorolásban. Ez ugyanolyan *liberalizmus* a mi szakmánkban, mint a zsüri méltán kifogásolt igénytelensége a kiállítás rendezésénél, de még veszedelmesebb ennél, mert a precíz katalógus-felsorolás a fontos értékelések közlését is megakadályozza.

Az egyes művészek megítélésével nem kívántam foglalkozni, három alkotóról mégis külön szeretnék szólni, mert az ő munkájukkal felvetett problémák nem személyiek, hanem messzemenően elvi jelentőségűek. *Barcsay Jenő, Kondor Béla* és *Csernus Tibor* kiállított műveire és munkásságára gondolok, mert talán ez okozta a legtöbb gondot a kritikának. Bonyolította a helyzetet az, hogy az eszmei jellegű esztétikai problémát művészeten kívüli, személyi és látszólag kultúrpolitikai momentumok is színezték, így aztán a kritikákban is nagyon kiéleződtek az ellentétek. Barcsay Jenő kiállított műveiről például Perneczky Géza a Magyar Nemzetben körülbelül három gépelt oldalnyit, Rényi Péter ugyanezen a napon a Népszabadságban csak egy fél mondatot írt, a festészeti anyagról szólván. Perneczky Géza mindenek fölött álló lobogónak tartja Barcsayt, Rényi Péter csak egynek a sok közül. A reális értékítélet alighanem valahol a kettő között van, s úgy vélem, hosszabb írásos és szóbeli viták folyamán ez ki is derül majd. Ezúttal szeretném röviden kifejteni a magam véleményét, számítva arra, hogy visszhangra talál.

Barcsay Jenő tehetségét, művészi kifejező erejét nem lehet elvitatni, tudtommal nem is vitatta senki. S ha hozzávesszük azt, hogy nála valóban maximális színvonalon érvényesül a művészetünkből oly gyakran hiányzó *tudati-gondolati erő*, ha elismerjük, hogy ez a tudatosság legtöbbször *a legizzóbb művészi intuícióval* párosul, akkor azt hiszem, nem merész kijelentés azt mondanom, hogy *ő festészetünk egyik legnagyobb mestere*, aki világképét, mondanivalóját nagy művészi erővel jeleníti meg alkotásain. Ha pedig megvizsgáljuk ennek a mondanivalónak *művészi mozgatóerejét, társadalmi hatását*, észre kell vennünk, hogy áthevült, lenyűgöző rendszere, erőteljes gondolatisága ugyanazt *az emberi rendbe vetett megbonthatatlan, eltörölhetetlen hitet* hirdeti, amellyel már a Gresham-körnél, vagy Czóbelnél találkoztunk. Ugyanazt, de *nem többet.* A különbség annyi — s ez kétségtelenül nagy különbség, különösen hatását, példáját nézve —, hogy Barcsay *a gondolat, a ráció* hatalmas erejével legyőzhetetlenné tette az említetteknek elsősorban *benyomásokon* alapuló, tehát illanékonyabb, könnyedebb, omlóbb eszközökkel megszólaltatott világát. De ezzel — ismétlem, a társadalmi mozgás, nem pedig a művészet vonatkozásában — még nem ment egy lépéssel sem előbbre.

Barcsay tehát éppen olyan erőteljes, nélkülözhetetlen *szövetségese* a kialakuló szocialista művészetnek, mint a többi haladó polgári művész. Ezt a „polgári" jelzőt — láttuk — néhányan hajlamosak „ellenség" értelemben hallani, s visszautasítani. A szónak azonban itt más a jelentése, s a haladó polgári művészet igenis, a mai társadalomban is *pozitív erő, megbecsült érték.* Barcsay is az. De *nem forradalmár.* Szakmai szempontból *nálunk* (a „nálunk"-ot hangsúlyozni szeretném) ma is újító. De ha összehasonlítom művészetét, mint különleges társadalmi hatóerőt, például a *Somogyi Józsefével*, a különbség máris plasztikussá válik.

Ismétlem, nekünk, kritikusoknak erről még vitatkoznunk kell, hiszen ezzel a véleményemmel valószínűleg egyedül állok. A megjelent kritikák legalábbis ezt bizonyították, s azt, hogy a Barcsay-értékelés kialakításához több munkára, főleg jobb alkalomra van szükség.

Digitized by Google

Ugyanígy szeretném felvetni a két vihart felidéző fiatal: *Kondor Béla* és *Csernus Tibor* problémáját is. Náluk bonyolultabb a kérdés, márcsak azért is, mert komolyságukat, tartalmasságukat, sőt tehetségüket is kétségbe vonták néhányan. Úgy érzem, ez a könnyebb, de a hamisabb módszer. Ha elfogulatlan szemmel állunk rézkarcai elé, lehetetlen észre nem venni Kondor tehetségét, amelyet kirobbanónak tartok. Semmiképp sem érzem meggyőzőnek tehát az olyan „elparentálást", amely szerint Kondor egyszerűen — *Oelmacher Anna* cikkéből idézem — „divatos fiatal művész".

Kondor művészi erővel hirdeti alkotói meggyőződését, s ha valahol beszélhetünk *tartalom és forma egységéről*, nála kétségtelenül. Ezzel a tartalommal azonban foglalkoznunk kell, s ha elmélyedünk benne, nem nehéz felfedeznünk *erősen problematikus* voltát. Mit sugallnak Kondor erőteljes lapjai? Döbbenetes, megrázó szorongást, ellenállhatatlan cinizmust, kísérteties magányt és reménytelen szépségkeresést. Ezekben a jelenségekben pedig nem nehéz felismernünk azt a művészi közérzetet, amely filozófiai síkon *az egzisztencializmus tételeiben* fogalmazódik meg. Még tovább: az *action gratuite* képzőművészeti transzpozíciója is nagyon világosan kiolvasható műveiből, amelyek — ismétlem — a tökéletességig hű kifejezői ennek az ideológiának. Sokan bizonyos ellenzékiségre szimplifikálják ezt az attitüdöt, s nem veszik észre, hogy Kondornak nem pusztán *ezzel a társadalommal*, hanem *egészében a világgal* van vitája, nem a mai Magyarország rendszerével, hanem az emberiséggel került konfliktusba. Vakság volna észre nem venni, hogy Kondor nemcsak tetszeleg ebben a szerepben, hanem véresen komolyan, imponáló elkötelezettséggel vállalja is ezt. S mégcsak nem is mindig érzi jól magát benne: legjobb képeinek megrendítő tisztaságvágyából, szinte középkori alázatából ellenállhatatlan erővel hangzik ki a feloldódás iránti igény. De végül ebből is csak *irracionális elvágyódás, lemondó pesszimizmus, minden-tagadás marad*, mint az egzisztencializmusban általában.

Kondor megítélését tehát — érzésem szerint — ebből a szemszögből kellene elkezdeni. Tehetségét feltétlenül elismerve — (s lehetőleg elkerülve azt a hisztériás riadót, amely az „egzisztencializmus" címszó kimondása után sokszor bekövetkezik) *a marxista filozófia alapjairól, elvi síkon* kellene vitatkozni vele. Nem elparentálni, hiszen műveinek egy sor vonását, így etikai *szándékát*, közlési igényét mi is a magunkénak vallhatjuk. Ezt a módszert követni kétségtelenül nehéz, de mégis szükséges, mert az olyan megfordított ítélet, amely szerint „gondolati gazdagsága vitathatatlan, közlésmódja vitatható" (Oelmacher Anna) nem hoz eredményt, hiszen közlésmódja nagyon is megfelel vitatható gondolatiságának.

Hasonló problémát okozott *Csernus Tibor* megjelenése a kiállításon. Ő azzal is nehezítette dolgunkat, hogy mindössze egy képpel szerepelt, s azzal is, hogy az ő művészetét kiállítás hiányában a legtöbben nem is ismerhetjük. Egyetlen képről az egészre következtetni nehéz, de ezt az egy képet lehet értékelni. Ez a kép — érzésem szerint — a klasszikus értelemben vett *szürrealizmus* késői (nálunk esetleg új), színvonalas terméke, *az irányzat minden szuggesztív művészi erejével és minden szubjektív idealizmusával.* Csernus képét szintén többen támadták formai alapról, érzésem szerint ismét csak a könnyebbik, hamis eredményre vezető megoldást választva.

Azért vázoltam röviden e három alkotó problémáját, mert úgy véltem, hogy megítélésükkel a kritika *még jórészben adós maradt.* Néhányan egyszerűen elkerülték nevüket, többen pusztán megemlítették, s volt olyan —

Digitized by Google

például *Perneczky Géza, Németh Lajos* —, aki csak a pozitívumokat vette észre bennük. Erényeiket én is szeretném hangsúlyozni, elsősorban nagy *tehetségüket,* amelyet mindenképpen üdvözölnünk kell. Másrészt azt a *gondolati mélységet, filozófikus művészi erőt,* amelyet megvalósítottak, s ezzel — ha nem is úgy, ahogy mi szeretnénk — mégis példát mutatnak seregnyi művészkedéssel szemben. Ám éppen itt, a számonkért, valóban erőteljesen gondolati festészetnél *gyengének bizonyult a kritika gondolati felkészültsége is,* s az első erőpróbánál nem tudta felvenni a *szellemi* (ezt szeretném kétszer aláhúzni) harcot *a marxizmussal szembenálló,* mégpedig nagyon jó művészi fegyverekkel felszerelt filozófiával. (Ismét csak Kondorra és Csernusra gondolok, Barcsayra nem.)

S ha befejezésül végiggondoljuk az elmondottakat, azt kell éreznünk, hogy *a X. Magyar Képzőművészeti Kiállítás* anyaga és a róla szóló kritika között igen sok a hasonlóság. Ezen a kiállításon mi, kritikusok is új, eddig nem látott feladatokat kaptunk. Ahogy a kiállításon voltak nagyon biztató jelenségek, sőt eredmények, úgy voltak a műbírálatban is. És ahogy a kiállítás ígéri a következő időszak jó munkáját, úgy a kritikák egésze sem ad semmi okot az elkedvetlenedésre. A kapcsolat a kettő között nem újságírói fogás, hanem tényekkel igazolható valóság. A művészet és a művészeti bírálat fejlődése mindig hat egymásra, most is. De azt hiszem, *legalább egy fél lépéssel nekünk kellene előbbre lennünk.*

Befejezésül megismétlem: ezt a méltatást *egy* kritikus írta a sok közül, olyan kritikus, akinek a véleménye bizonyára nem mindenben helytálló. Aminthogy a jelzett gondok sincsenek még megoldva, s bizonyára még sok újabb kritikának kell megjelennie a lapok hasábjain ahhoz, hogy egységesebb, színvonalasabb megoldásokat találjunk a művészet által föladott kérdésekre.

Rózsa Gyula

Digitized by Google

A VIDÉKI IRODALMI FOLYÓIRATOKRÓL

Fogalomtisztázás és visszapillantás

A vidékiség fogalma eléggé kompromittálódott az idők folyamán, vagy legalábbis nehezen megragadhatóvá, bizonytalanná lazult. Az értelmezését megkísérlő vitákban különféle, egymást tagadó ítéletek fogalmazódtak meg, s szokássá lett vállveregető lebecsüléssel szólni erről az irodalomról. Némelyek úgy vélekednek, hogy a megjelölés nem föd valóságos tartalmat: a „vidéki irodalom" valójában fikció, s ha mégis léteznék, akkor azonos volna a provinciális irodalommal; a „vidéki" jelzőt tehetségtelen akarnokok, az idült dilettantizmus képviselői használják, mintegy védekező reflexként. A minősítést ily módon sokan értékítéletként hangsúlyozzák, s ezt érvként használják a vidékről jövő kísérletek, próbálkozások, teljesítmények mellőzésének igazolására, az oda nem figyelés kényelmes indokául. A helyzet még ma is az, hogy a vidéken születő eredmények, ha jelentősek is, nehezebben tudják széles körben felkelteni a figyelmet, mint a fővárosban megjelenő művek. Vidékről feljutni az országos hatás és jelentőség ormaira — az átlagosnál nagyobb erőfeszítést igényel.

Persze, ha azt állítjuk, hogy van regionális irodalom mint a sajátos magyar történelmi és társadalmi fejlődés egyik szüleménye és máig is ható öröksége, akkor szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, hogy mi adja meg *specifikumait.* Nyilvánvaló: ha egy vidéken élő költő, író vagy kritikus könyvvel jelentkezik — minthogy azt csak fővárosi könyvkiadó gondozhatja — senki sem beszél az adott mű kapcsán vidéki eredetről. De akkor sem jut eszünkbe „couleur locale"-ról elmélkedni, ha központi folyóirat közli egy nem a fővárosban élő alkotó munkáját. Mikor beszélünk hát vidékiségről? Úgyszólván kizárólag akkor, ha a Debrecenben, Miskolcon, Pécsett, Szegeden kiadott irodalmi folyóiratokban közöl verset, novellát stb. valaki, aki földrajzilag is az adott tájegységhez tartozik. Ő a par exellence vidéki irodalmár — nem értékítéletként alkalmazva itt a jelzőt. Ez az állítás pedig egyben azt is magában foglalja, hogy az egész problematika középpontjában az e helyeken megjelenő folyóiratok állanak. Általuk létezik a nem fővárosi irodalom és irodalmi élet, nélkülük mindez nem volna.

Ezek az orgánumok azonban korántsem kizárólag a szorosabban köréjük tömörülő helyi erők összefogói. Természetesen főként ezekre támaszkodik — optimális esetben — a szerkesztés, de igyekszik az ország más szegletében — például Budapesten — élő művészeket, kritikusokat is bevonni a munkába. Az *Alföld,* a *Jelenkor,* a *Napjaink* és a *Tiszatáj* tehát egy *sajátos szintézist próbál megvalósítani.* Mindegyikük arra törekszik, hogy a regionalizmus mint állapot ne jelentsen provinciális jelleget, minél sokszínűbb legyen a munkatársi gárda, s a lap ne maradjon pusztán a szűkebb pátria alkotóinak fó-

Digitized by Google

ruma. Országos érvényre és rangra törekszenek, egyenrangú társaiként az *Új Írás*nak, a *Kortárs*nak, s bizonyos vonatkozásban a *Kritika*nak. Az egyenrangúsodás a legfőbb szándékuk, s e törekvés valóra váltása — sajátságos helyzetük folytán — saját, egyéni módszerekre alapozott műhelymunkát kíván.

Ehhez a műhelymunkához tartozik az említett széles körű „toborzás" is, mint a provinciális színvonal meghaladásának egyik eszköze. De nem ez az egyetlen, és nem is lehet. Még fontosabb az, hogy színvonalas munkára képes *helybeli törzsgárda* alakuljon ki a műhely körül, s ennek igen lényeges feltétele, hogy a folyóirat szerkesztése elegendő gondot fordítson a közelében felnövekvő tehetségek, a szárnyra kelő fiatalok támogatására, serkentésére, nevelésére. A felsorolt folyóiratok első feladata tehát valahogy így foglalható össze, nagyon vázlatosan: magas igényt szem előtt tartva kialakítani s őrizni a táji jelleget, a „helyi színt"; egy táj szellemi, kulturális életének összefogó *centrumává fejlődni;* közvetlen közelről szemlélve és belülről átélve az ott élő emberek sorsának problematikáját, úgy szólaltatni meg azt, hogy messzire elhangozzék; egyben az egész ország és az egész nép viszonylatában gondolkodva *kitágítani a horizontot,* egyetemes távlatokra tekinteni, modern világszemlélet, marxista világnézet alapján állva dolgozni; s így *hozzáadni* valami lényegest, specifikusat a mai magyar irodalom és művészet egészéhez.

Egy pillanatra sem feledhetjük ugyanis, hogy amint a vidéken alkotó írók tevékenysége, úgy az ennél extenzívebb vidéki folyóirat-irodalom is *szerves része* a jelenkori egyetemes magyar irodalomnak. Külön mércét nem állíthatunk fel számára, a kérdések alapjukban véve mindenütt azonosak, az ország bármely részében ugyanazokat a feladatokat s követelményeket állítja az irodalom munkásai elé az élet, a kor valósága. Vidéken nehezebb az egyre magasabb igényeket kielégítve szerkeszteni, mint a fővárosban; például azért, mert az írói reflex a művek javarészét a központi fórumok redakcióiba juttatja el. Ma is nagyobb horderejű eseménynek számít, ha a mű ott jelenik meg, könnyebben felel rá visszhang is, mert ezekre határozottabban és föltétlenebbül figyelnek, mint az *Alföld,* a *Jelenkor,* a *Napjaink,* a *Tiszatáj* tevékenységére. Nagy elszántság, szívós igyekezet, hozzáértés, áldozatvállaló munkamorál és persze, valóban meglevő igény is kívántatik ahhoz, hogy ezek a folyóiratok — ha állandóan küszködve is a színvonalas írások hiányával — a tengődő-vegetáló publikációs alkalom szintjéről országos sugarú hatótényezőkké, alkalmilag összesodródott, alacsony minőségű közlemények gyűjtőhelyeiből megkomponált, koncepciózus, egyenletesen magas színvonalú kiadványokká nőjenek fel.

A lapok szerkesztői és munkatársai természetesen tisztában vannak ezzel, s e felismerés jegyében végzik munkájukat. Általában nem az ő igyekezetüktől függ a siker; az objektív akadályokkal is meg kell küzdeniük. A történeti visszapillantás azt bizonyítja, hogy a harcot

Digitized by Google

váltakozó eredménnyel vívták. Mindegyik lap életében vannak „gyengélkedő periódusok", kitérők és visszaesések. Ez a hullámzás kimutathatóan összefügg élő irodalmunk mindenkori állapotával, s még tovább: társadalmi életünk fejlődésének alakulásával.

Nyilván nem véletlen, hogy az *Alföld*, a *Jelenkor* és a *Tiszatáj színvonala* egyaránt 1960 táján kezd jelentősen emelkedni, miután az ellenforradalom káros utóhatásait sikerült következetesen felszámolni. Igaz, továbbra is megvannak bizonyos hiányosságaik, a folyóiratoknak vannak sebezhető pontjaik, gyenge oldalaik, de egészében figyelemre méltó lépéseket tesznek előre. Egy-egy bennük közölt írás, valamelyik rovat, egy-két eszmecsere, némely bátor *kezdeményezés* már országos érdeklődést is felkelt, a közvélemény jobban odafigyel próbálkozásaikra.

Ismeretes, hogy eközben előfordultak aztán kisebb-nagyobb *hibák*, tévedések is, az *Alföld* és a *Jelenkor* egy időben teret adott nem marxista eszméknek, elavult nézeteknek, illetve „modernség" ürügyén elvi engedményeket is tett, eltávolodva a szocialista realizmus értékítéleteitől. Ezeket a kérdéseket az 1963 végén lezajlott vita már számba vette, a bírálatok felhívták a szerkesztőségek figyelmét a zavaró mozzanatokra. A figyelmeztetés után mind az *Alföld*, mind a *Jelenkor* elvégezte a maga számvetését.

A *Tiszatáj* munkáját nem érte ugyan bírálat ekkor, mégis ezt olvashatjuk egyik programcikkében: „Nem vigasztaló, hogy a most lezajló vitákban, ahol erős hangsúly esik a dunántúliak és a debreceniek folyóiratának bírálatára, a mi lapunk neve nem hangzik el. Tudjuk, hogy nemcsak az eredmények elismerése van emögött, hanem az is, hogy náluknál is ritkábban sikerült olyan hangon szólnunk összirodalmi kérdésekben, hogy az országos érdeklődésre tett volna szert." (1964. 1. szám.) Kemény önítélet ez, talán túlságosan is kemény: abban, hogy a *Tiszatáj* nem kapott súlyos bírálatot, korántsem az eredmények hiánya játszott közre. Mindenesetre ez az önelemzés azt jelzi, hogy a szerkesztőknek olyan típusú lap az eszményük, amely hatékonyan képes beleszólni „összirodalmi kérdésekbe". Arra később visszatérünk, miként tudták ezt azóta megvalósítani. Egyelőre időzzünk még egy pillanatot az *Alföld*nél és a *Jelenkor*nál. Véleményünk szerint az ő helyzetük nehezebb volt: a bekövetkezett törés után újra át kellett gondolniuk koncepciójukat, még akkor is, ha ez nem alapjaiban volt elhibázott.

A pécsi folyóirat így összegezte a tanulságokat: „Véleményünk szerint nem a Jelenkor korábban már megfogalmazott célkitűzéseit kell újra fogalmazni, hanem nagyobb elvi következetességgel, felelősséggel kell végeznünk munkánkat, jobban, körültekintőbben megválasztott írásokkal kell dolgoznunk a szocialista irodalom megvalósításáért, a marxista eszmeiség győzelméért." (1964, 1. szám.) Ugyanebben az időben látott napvilágot az *Alföld* szerkesztőségi cikke, amely nyíltan, határozottan szembenéz a kritikák után kialakult új hely-

Digitized by Google

zettel, valóban őszinte számvetést végez, összegezi a tanulságokat, s egyben felrajzolja a megoldásra váró feladatokat is, azaz programot körvonalaz. Az írás tartalmából, hangneméből — azon túl, hogy egyértelmű, előre tekintő állásfoglalást tükröz — arra is következtethetünk, hogy a debreceni lap szenvedte meg leginkább a bírálatok nyomán előállott szituációt. Az új szerkesztőségnek súlyos problémákkal kellett megküzdenie, amíg a folyóiratot kilendítette a veszteglés, a gondokkal terhes átmenetiség állapotából. A cél világos volt; „Folyóiratunk eszmei karakterét egyértelműen szocialistává, világossá, közéletivé akarjuk formálni... Érdeklődéssel fordulunk minden olyan hang irányába, amely a szocialista művészet dallamkincsét erősíti és gazdagítja. Segítünk minden olyan törekvést, amely irodalmi életünk tisztuló és egyre bővülő egységét erősíti." (1964, 1. szám.) Az eszmei hibáktól úgy kellett megszabadulnia, hogy ne süllyedjen, hanem tovább emelkedjék a korábbi szerkesztés ideje alatt már elért színvonal. Mindjárt megjegyezhetjük, még mielőtt a részletező elemzésre térnénk: a szerkesztő bizottság és a lap mellett e viszontagságos fázisban is kitartó munkatársak igyekezete meghozta az eredményt, az egyensúly viszonylag rövid idő alatt helyreállt; az *Alföld* történetének talán legértékesebb szakasza kezdődött meg ekkor.

Profil és koncepció

Hol látjuk vidéki folyóiratainkban — 1964—1965-ös számaikat lapozgatva — a legfontosabb eredményeket, miben érzünk hiányosságokat, mivel gazdagították e mintegy másfél év alatt kulturális életünket, hogyan veszik ki részüket együtt és külön-külön az összmunkából, s miként lehetne még tovább javítani szerkesztésük színvonalát?

Vidéki folyóirataink ebben az időben nagyon sokat foglalkoznak az úgynevezett *profil* kérdésével. Nagyobb gondot fordítanak a szemléleti, világnézeti tisztaság konzekvens megtartására, a marxista koncepció kidolgozására és alkotó jellegű alkalmazására, s egyben a *horizont kitágításának* feltételeit és lehetőségeit is keresik. A kettő igen szorosan összekapcsolódik. Folyamatosan törekszenek arra, hogy az adott valóság minél szélesebb övezeteit vonják látókörükbe, a lehető legközvetlenebb kontaktusban legyenek az ország életével. Ez az igény pedig elvezet annak a felismeréséhez, hogy csak akkor használhatják fel igazán gyümölcsözően a valóság ábrázolásának sokféle lehetőségét, ha a folyóirat nem marad meg szűken értelmezett irodalmi típusú lapnak, hanem megtalálja az útját-módját annak, hogy *meghaladja az egyoldalú irodalom-centrikusságot*. Ennek kutatása eredményezte azt a profil-átalakítást, amelyet több-kevesebb alapossággal mind a négy lap megkezdett. E tekintetben elsősorban az *Alföld* példája figyelemre méltó.

A debreceni folyóirat már a régebbi szerkesztés időszakában is kezdeményezett e tekintetben. Egyetlen példára hivatkoznánk csupán,

Digitized by Google

a „Tanyakérdés — sorskérdés" eszmecserére, amely élesen világított rá társadalmunknak erre a fontos problémájára. Alig zárult le ez az ankét (1964, 4. szám), máris újabb témáról indított vitát a megváltozott összetételű szerkesztőség. A *szexuális etikáról* lefolyt rövid polémia nem tekinthető ugyan saját kezdeményezésének (hiszen lényegében az *Új Írás* cikksorozatának helyi visszhangja volt), mégis jórészt elérte célját, mert néhány új szempontot adott a téma értelmezéséhez. Ennél is nagyobb horderejű volt a folyóiratban mind szélesebben kibontakozó, az országos figyelmet is felkeltő, színvonalas, sokrétű *népmüvelés-vita*, melybe sikerült bevonni az ország minden részéből az illetékes szakembereket, s így a nézetek kicserélése a lokális kereteket messze kitágító eseményévé vált szellemi életünknek. Végeredményben ezek a viták is a szociográfikus-szociológikus szemléletű valóságközelítés körébe tartoznak, annak egy válfaját jelentik. Emellett az utóbbi időben az *Alföld* néhány határozottan ebbe a műfajba tartozó tanulmányt is közölt, ilyenek pl. az egyetemi hallgatók, vagy az építőipari munkások közt végzett szociológiai felmérések, a megye kulturális életét feltérképező dokumentatív elemzés, az Alföld öntözésének lehetőségeit számba vevő cikkek, a tanulságos szépirodalmi szociográfiák és riportok. A szerkesztés tudatosságát mutatja, hogy mintegy ezek összegezzéseként és kritikájaként is, körültekintő tanulmányt jelentetett meg (Társadalomszemlélet és szociográfia, 1965, 5. szám).

Jól illik a lap karakteréhez („irodalmi *és* művelődési folyóirat") a tudomány és a társadalom viszonyáról, a tudományok fejlődésének társadalmi hatásáról folyó, újabban kezdeményezett elmélkedés. Itt arra kell vigyázni, hogy az eszmecsere ne laposodjék el, s csak olyan hozzászólások jelenjenek meg, amelyek alapos felkészültséggel, szakmai hozzáértéssel íródtak.

Az *Alföld* karaktere tehát valóban színesebbé vált, abben a vonatkozásban a folyóirat sikerrel valósította meg a maga elé tűzött feladatot. Laptársai is értek el bizonyos eredményeket e téren, bár a látókör kiszélesítésének ez a módja náluk nem ilyen hatékony, s inkább még csak születőben van.

A *Jelenkor* is tett már néhány kezdeményező lépést ebben az irányban, de ez a törekvése még nem elég bátor, rendszeres és folyamatos, inkább csak alkalomszerűen nyilatkozik meg. Közreadott cikket a szociográfiáról (1964. 11. szám), s egy-két szociográfikus-szociológikus természetű közleményt is. Egészében ide tartozik a „Húsz év" rovat, bár az ebben megjelent írások nem mind érdekesek és színvonalasak; igen jó ötlet volt a „Táj és történelem" című vallomássorozat közreadása és a balatoni különszám megszerkesztése. Emellett az egyoldalú irodalomközpontúság meghaladására igényes kísérlet volt az a néhány vita, mely túlterjedt az irodalom határain, s a korszerű ízlés- és művészetszemlélet, a zenei közgondolkodás általánosabb érdekű problémáit boncolgatta. Hiányosságnak tartjuk azonban azt,

Digitized by Google

hogy a *Jelenkor*, bár általában törekszik az elméleti érdekű problémák felvetésére, nem kapcsolódott be az *Elméleti Munkaközösség* vitairatának megjelenése után a szocialista realizmus történeti és esztétikai értelmezéséről megindult izgalmas polémiába. Ebben persze nincsen egyedül: az *Alföld* és a *Napjaink* sem hallatta szavát ebben, s a *Tiszatáj* sem, mely pedig az említett dokumentum közzététele előtt (pl. 1964, 2. szám) színvonalas írást jelentetett meg e tárgykörben.

A *Tiszatáj* mostohább körülmények közt igyekezett lépést tartani a növekvő kívánalmakkal és igényekkel, mint debreceni és pécsi társai. Többek közt a napilap-formátum is akadályozhatta a szerkesztési koncepció megvalósítását; csak az idén tértek át a folyóirat-formátumra. Mégis már 1964-ben, az adott keretek között is — felújítva régebbi hagyományaikat — megpróbálkoztak a horizont bővítésével. Amit az idei évfolyam élén (1965, 1. szám) a szerkesztőség programcikke körvonalazott, az első igényként, realizálni kívánt szándékként nyilván már előbb megfogalmazódott, de megvalósítása terjedelmi és formai nehézségekbe ütközött. A cikken vezérmotívumként vonul végig az a gondolat, hogy differenciáltabbá kell tenni a lap karakterét, szem előtt tartva a lapra háruló műveltségterjesztő, tudatformáló funkciót, s mindezt az életközelség és közéletiség igényével. „A vitatémákat — szélességben és mélységben egyaránt — a mai valóság sokoldalú rétegezettségéhez kell méreteznünk." Program és megvalósítás közt, persze, gyakran keletkezik némi feszültség, különösen a munka kezdeti szakaszában. A *Tiszatáj* sem tudta még minden vonatkozásában valóra váltani a nagyra tekintő szándékot. Kevés például a vitatémája, nem jut eléggé átfogó érvényre, vagy valamiképp félrekanyarodik. Eszmecserét rendezett a lap a vidékiségről, az ízlésről, a szociográfiáról, de ezek sorra megrekedtek. Igazán életképesnek csak a líraelméleti vita bizonyult (1964, 1—8. szám). Az idén pedig egyenesen hiányzik a lapból a polémia. Két új rovatával (Húsz év, Hazai tükör) azonban a szociográfia- és dokumentum-jellegű valóságfeltárás első kísérletei kaptak helyet a folyóiratban.

A *Napjainkra* kissé mindig is más törekvések voltak jellemzőek. Kevésbé volt „irodalmi", inkább az újszerűség, a vérbő publicisztika volt az igazi hangja, és sokat törődött megyéje kulturális gondjaival. „Híd" című rovata, a szomszéd népek irodalmával való foglalkozása pedig jellemző és példamutató kezdeményezés.

A horizont tágításának egyéb módjai

Hagyományos irodalmi típusú folyóiratnak az átformálása olyan *általánosabb érdekű, közéleti, kulturális és művelődési* orgánummá, amely egyszerre képes a szűkebb táji környezet problémáit átfogni és országos ügyekben is figyelemkeltően véleményt formálni — ez természetesen nem merült ki az imént vázlatosan felsorolt kísérletekben. Ezek mintegy a legújabb szerkesztési elvek megnyilvánulásai, de mellettük a hosszabb távon kivihető törekvés még egyéb változtatásokat

Digitized by Google

is megkíván. A látóhatár szélesítésének, a tartalmi gazdagság elérésének sokféle eszközét kell felhasználniuk a vidéki folyóiratoknak.

Ha színvonalas a munka, akkor a szorosan vett *irodalmi jelleg* sem jelenthet valami szűken és mereven kiszabott egyetlen irányt, egyoldalúságot e folyóiratok számára. Fő feladatuk — magától értetődően — az élő magyar irodalom fejlődésének minél sokoldalúbb támogatása. De nem volna ésszerű, ha kizárólag az „itt és most" dimenziójában maradnának, hiszen az irodalomtörténetnek — mint szüntelen mozgó folyamatnak — a *folytonosság* az egyik alapvető eleme. Ez a kontinuitás pedig mindenkor figyelmezteti a *hagyományra* is a jelen alkotóját. Szinte kínálkozik a tétel: az *Alföld*, a *Jelenkor*, a *Napjaink*, a *Tiszatáj* feladatkörébe közvetlenül beletartozik nemcsak a helybeli, hanem az egész magyar kulturális örökség marxista szemlélettel való ápolása és értékelése, a hagyomány-őrzés, s ebben is mindenekelőtt azoknak a tendenciáknak a számontartása, amelyek a legközvetlenebb ösztönzést nyújtják mai művészeti eszményeink kialakításához és realizálásához. Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált folyóiratok általában igyekeznek azon, hogy lehetőségeikhez mérten ennek a missziójuknak is eleget tegyenek.

Az *Alföld* az elemzett időszakban is jó néhány jeles dolgozatot adott közre e tárgykörből, folytatva Debrecen 600. évfordulójára kiadott jubileumi különszámával demonstrált vállalkozását, „az irodalom számvetése Debrecennel" címen összegezhető, nem könnyű témát. Az 1964—65-ös évfolyamban is találunk néhány e körbe vágó írást (*Gulyás Pál*ról, *Csokonai*ról, *Oláh Gábor*ról, *Földi János*ról, az „Alföld" előtti irodalmi életről, a „*Magyarok*"-ról stb.). Ezek mellé sorakoznak aztán a különböző portrék, évfordulók alkalmából készült elemzések, melyeknek skálája *Gyöngyösi*től *József Attilá*ig terjed.

A *Tiszatáj* „Hagyomány" rovata szintén tartalmaz helyi, szegedi vonatkozásokat. A „Szeged a magyar irodalom történetében" téma feldolgozásához már eddig is nagyban hozzájárultak a lap felkészült munkatársai, legújabban pedig külön sorozatot is indítottak erről a tárgyról. De talán még ennél is figyelemreméltóbb „Szocialista örökségünk" című állandó rovatuk, amelyben a szocialista realizmus, a két világháború közötti szocialista-kommunista magyar művészet történetéről szóló dokumentumok, tanulmányok, kritikák látnak napvilágot. A Tiszatáj e munkája az egész magyar irodalmi sajtó viszonylatában is úttörőnek nevezhető.

A *Jelenkor*t sem marasztalhatjuk el a hagyomány ébresztésében és ápolásában, még ha tevékenységének ez a része talán kevésbé átgondolt, mondhatni: ötletszerű is; de — társaihoz hasonlóan — ebben nem is kell rivalizálnia az irodalomtörténeti szakfolyóiratokkal. Így is hasznos, tanulságos mindaz, amit a két évben irodalmunk múltjából olvasói elé tárt.

A *Najainknak* már kevesebb az eredménye e téren. Közölt ugyan egy-egy hagyományidéző írást (*Szabó Lőrinc*ről, *Móricz*ról stb.), ez

Digitized by Google

azonban még számszerűen sem elegendő. Pedig a lapnak mindenképp hasznára válna, ha szerkesztői erre a feladatukra is nagyobb gondot fordítanának.

A mai magyar irodalom melletti bábáskodásban jelöltük meg folyóirataink fő feladatát, funkcióinak leglényegesebb összetevőjét. Mindjárt hozzá kell persze tennünk ehhez, hogy korántsem merülhet ki ebben a tevékenységük lényege. Idáig is főként azt érintettük, hol, miben, milyen formában adnak ennél többet a vidéki orgánumok. Szemlénk e fejezete azonban még viszonylag sem teljes; meg kell említenünk a horizont tágításának más módozatait is, azt, hogy lapjaink általában a *kortársi magyar művészet egyéb ágainak tüneteit, eredményeit* is rendszeresen figyelemmel kísérik.. „Rendszeresen" — ez elsősorban a szándékot, az igényt jelöli; a megvalósításban előfordulnak kisebb-nagyobb kihagyások.

Az *Alföld* céljai közt az első sorban szerepel a képzőművészettel, a színházi élettel való foglalkozás. Debrecenben és környékén tehetséges képzőművészek dolgoznak, sokan a lapnak is állandó munkatársai. A lap művészetkritikai rovata változatos, helyet kap benne a portré, a kiállítás-szemle, a színház- és filmkritika, a TV-műsorok kommentálása, s az összegző tanulmány is (pl. 1965, 4. szám). Néha azonban meglehetősen ösztövér ez a rovat, olykor hiányzik is; egyik legszembetűnőbb negatívuma, hogy figyelmen kívül hagyja a gazdag múltú és jelenű debreceni zenei életet.

A *Jelenkor* „Művészet" rovatáról is mindenekelőtt elismeréssel kell szólnunk. Sokat foglalkozik a Dunántúl művészeti életével, állandó jelleggel közöl recenziókat, portré-vázlatokat vagy műhelybeszámolókat, s a fővárosi kulturális élet fontosabb eseményeire is kiterjed a figyelme. A felszabadulás 20. évfordulójára átfogó felmérést adott a pécsi képzőművészei élet történetéről (1965, 4—5. szám).

Érzékenyen reagál a színház- és képzőművészetre a *Tiszatáj* is. Megkülönböztetett figyelemben részesíti — érthetően — a Szabadtéri Játékok műsorát; méltatja a szegedi színház produkcióit, tudósít tárlatokról. Külön is örömmel üdvözöljük a nemrég megindított „Miért szép" című sorozatot.

A *Napjaink* elsősorban a miskolci színházi bemutatókra figyel, színibírálatai alálában érdekesek. Érdeme, hogy az irodalmi folyóiratokban sajnálatosan háttérbe szorított filmről sem feledkezik meg, ha erre fordított figyelme nem kielégítő is. A képzőművészettel keveset törődik; igen ügyes és tanulságos ötlet volt viszont a *„Levélváltás"* (az idei 3. számban).

A hazai művészeti és kulturális élet áramába való intenzív bekapcsolódás programja természetesen nincs ellentétben azzal, hogy vidéki folyóirataink — mérlegelve például olvasótáborunk egy jelentős részének tájékozottságát és érdeklődési irányát — *az országhatárokon kívüli egyetemes kortársi művészetet* sem tekintik a maguk számára elzárt területnek. A nem világirodalmi jellegű folyóiratok

Digitized by Google

sem igen engedhetik meg maguknak azt, hogy mereven elzárkózzanak a „hazai sáncok" mögé, s ne vessenek legalább egy-egy pillantást a szomszédos vagy a távolabbi országok kulturális életének fontos jelenségeire. Az *Alföld*, a *Jelenkor*, a *Napjaink* és a *Tiszatáj* évfolyamataiban is találunk ilyen kitekintéseket, összességében az arány is megfelelő, egyenként azonban mindegyik lap jóval frissebb, mozgékonyabb is lehetne e tekintetben, ezt a rovatukat feltétlenül tágabbra kellene még szélesíteniük.

A szépirodalmi és elméleti rovatok

Vidéki folyóirataink tartalmában terjedelmileg is előkelő helyet töltenek be a par excellence szépirodalmi anyagok, továbbá az élő irodalomhoz kapcsolódó tanulmányok és az irodalmi kritikák.

A lírában, prózában természetszerűleg jóval nehezebb „rendet tenni", s különösen nehéz a versrovatról áttekintő képet rajzolni. Erről csak általános benyomásait közölheti az ember, különösen akkor, ha a heterogén jellegű összkép nem mutat feltűnőbb kilengéseket és szélsőségeket, hanem inkább a sokszínű átlagosság impresszióját kelti bennünk.

Általában: a vidéki folyóiratok kevés kiemelkedő verset közölnek, *lírájuk törzsét bizonyos megbízható átlag-verstípus alkotja.* Tudnunk kell persze, hogy a szerkesztők csak a hozzájuk beérkezett anyaggal gazdálkodhatnak, nem adhatnak megrendelést. S ismeretes, hogy az egész legújabb magyar költészetet erősen jellemzi — egy-két kivételtől eltekintve — a megállapodottság, a kísérletező, nagy igényű vállalkozások helyett az „elegáns nyugalom". Ez nyomja rá bélyegét a vidéki folyóiratok versrovataira is. A szerkesztés csak egyet tehet: azt, hogy gondosan és következetesen ügyel a színvonal, a mérce megtartására, s nem juttatja szóhoz a dilettáns verselgetést. Ha így csak kevés mű marad fenn a szűrőn, akkor összébbszorítja a rovat arányait, más rovatok javára.

Az *Alföld*nek sohasem volt erőssége a líra. Most sem az, bár az utóbbi időben javult a helyzet, egy-két igen tehetséges fiatal poétát is útnak indított. A laphoz helyrajzilag is közelálló költőkön kívül országos rangúakat is szerepeltet az Alföld; ez föltétlenül helyes is, de attól óvakodnia kell — s ez az óvatosság néha mintha kihagyna —, hogy ne a költői műhelyek „melléktermékeit" közölje.

A másik három lap versanyagát sem jellemzi különösebb egyéni szín. A *Jelenkor* költészet-rovata egészében valamivel színvonalasabbnak, erőteljesebbnek tetszik a többinél, de a *Tiszatáj*-ban és a *Napjaink*-ban is meglátszik az előző időkénél határozottabb szelekció.

Általános panasz, hogy legújabb *szépprózánkban* kevés az igazán magas színvonalú novella; folyóirataink küszködnek a klasszikus hagyomány legjobb szintjéhez mérhető elbeszélések hiányával. Ha ezt tudva vizsgáljuk prózaanyagukat, akkor nem ítélkezhetünk szigo-

Digitized by Google

rúan. Egyébként is, egy-egy év átlagát tekintve valóban nem rossz a mérleg. Itt a *Jelenkor* novellisztikáját kell kiemelnünk, mely egészében izgalmas, modern, kísérletező kedvű. Az *Alföld* már néhány lépéssel mögötte marad, több benne a halványabb írás, csak ritkán sikerül emlékezetes elbeszéléssel előállnia. A *Tiszatáj* és a *Napjaink* próza-rovata pedig összességében erőtlen, szürke.

Némiképp más eredményt mutat a felmérés akkor, ha folyóiratainkat *elméleti, tanulmány- és kritikai anyagát* tekintjük át, bár e tekintetben is vannak köztük különbségek. A *Tiszatáj* és az *Alföld* szépirodalmi kritikái például rendre színvonalasak, maga a rovat jól van szerkesztve, s szinte semmivel sem marad el a központi folyóiratok kritikai munkássága mögött. Az *Alföld* folyóiratszemléit külön is meg kell említenünk. Kár, hogy a másik három lapból szinte teljesen hiányzik a reflektálásnak ez a módja.

A *Jelenkor* kritikáiról nem szólhatunk egyértelmű elismeréssel; a lapnak ez a része meglehetősen egyenetlen, nagyon érzik rajta az alapos megtervezés hiánya, némelyik számban nincsenek is recenziók. A *Napjaink* szintén közöl ugyan olykor egy-egy jó bírálatot, de nem tud határozottan beleszólni az értékrend kialakításának munkájába, nem orientál kellőképpen, s amikor közread olyan írást, mint „A kritikusok gyávasága" (1965, 5. szám), ezzel egyáltalán nem jut közelebb e feladatának megoldásához.

A nagyobb irodalmi tanulmányok az *Alföld,* a *Jelenkor* és a *Tiszatáj* értékének, rangjának legfőbb biztosítékai közé tartoznak. Kiváló cikkek egész sorát lehetne itt felemlíteni: az *Alföld* igényes írásait a mai magyar- és világirodalom problémáiról, a *Jelenkor* értékes portrévázlatait, a *Tiszatáj* gondolatébresztő esztétikai dolgozatait. A *Napjaink* teljesítménye e tekintetben is javult a kezdeti időszakhoz képest, de a színvonalat még tovább kell javítani.

*

Rövid *összegezésképpen* a következőket állapíthatjuk tehát meg: Vidéki irodalmi folyóirataink tevékenysége a legutóbbi két esztendőben föltétlenül pozitív előjelű. A hiányosságok nem szemléleti jellegűek, a szerkesztés a következetes marxista koncepció jegyében áll. Folyóirataink nem akarnak a szó pejoratív értelmében „vidéki" lapok maradni, hanem szívósan harcolnak a provincializmus veszélye ellen, s országos érvényre törnek, lényegében sikerrel. Mindez természetesen feltételezi a sajátos arculatot, a kiforrott szerkesztési koncepciót, a „nagy"lapok utánzásának elkerülését. Ezt a küzdelmet még bátran kell folytatniuk, megszüntetve az egyes rovatok közti és a rovatokon belüli egyenetlenségeket, aránytalanságokat. Sokat kell törődniük a fiatal tehetségekkel, állandóan frissítve, szélesítve meglevő munkatársi gárdájukat. Akkor tudnak majd a mostaninál hatékonyabban részt venni az országos kulturális munkában, ha a regionalizmust és az egyetemességet még szervesebb szintézisben egyesítik.

Fülöp László

Digitized by Google

Eszmecsere

MUNKA SZERINTI ELOSZTÁS ÉS SZOCIALISTA ERKÖLCS

A munka szerinti elosztás a szocialista termelési viszonyok eleme, de erkölcsi elv is. Az az erkölcsi norma, hogy „aki nem dolgozik, ne is egyék", a szocialista elosztási viszonyok fő vonásainak általánosított tudati, morális tükröződése. Húsz év alatt rászoktattuk az embereket, hogy minden társadalmi, gazdasági intézkedést és körülményt állandóan értékeljenek. Értékelik is. Egy normaszigorítás, üzemszervezési intézkedés éppen úgy etikai megítélésben részesül, mint egy árváltoztatás, bérrendezés vagy diplomáciai lépés.

A bért, a prémiumot, a jutalmat materiális eredmények erkölcsi elismerésének minősítik. Ez olyan tény, amellyel széles körben számolni kell. Az új bérformák, módosított bérarányok, prémiumfeltételek stb. készen találják a kollektívák erkölcsi értékelés-rendszerét. E tekintetben a feladat kettős: alkalmazkodni kell a meglevő ítéletrendszerhez, s egyúttal formálni, alakítani is kell, mégpedig úgy, hogy elkerüljünk a teljesítmény és a bér közötti minden olyan arányt — helyesebben aránytalanságot —, amely cinikussá, közömbössé teszi az egyént.

A cinizmus fő forrása az, hogy valaki nem lát szoros kapcsolatot tevékenysége és annak eredménye között, de még inkább az, hogy nem lát szoros kapcsolatot tevékenysége és annak ellenértéke között. Épp olyan destruáló az, ha a szerzett anyagi előny aránytalanul nagy, mint az, ha aránytalanul kicsiny. Az egészséges bérarányok kialakítása a cinizmus elleni harc egyik leghatékonyabb eszköze.

A munkaügyi kérdésekkel foglalkozó minisztériumi és vállalati apparátusnak nem szabad szem elől tévesztenie, hogy nincs olyan érdekeltségi viszonylat, amelynek ne volna erkölcsi hatása az érdekeltekre. Nincs olyan sem, amelyre való reagálásképpen fel ne lépne a dolgozó aktív erkölcsi értékítélete. A dolgozók aktív kritikája fordul termelési magatartás és véleménynyilvánítás formájában a konkrét ösztönzési megoldások felé, és a létrehozott érdekeltségi viszonylat is előlegezett kritikával fordul a dolgozó felé, kinyilvánítva várható tevékenysége társadalmi elismerésének fokát

Aktív „nevelő" körülmények

Az egyén elsősorban munkája során jut kapcsolatba a társadalommal; a társadalom így a munkán keresztül hat leginkább az egyénre. Azok a viszonyok és munkakörülmények, amelyek közé a termelőmunkában kerül, állandó ráhatással, igen magas hatásfokkal alakítják magatartását és tuda-

Digitized by Google

tát. A jól szervezett termelés, a megfelelő műszaki színvonal, a vezetők igazságos, elvtársi magatartása — olyan tényezők, amelyek kedvessé, barátságossá tehetik számára a munkát és a munkahelyet. A szervezetlenség miatti állásidők, a gyár udvarán való csellengés, a nem megfelelő anyag, szerszám, gép, vagy a vezetés ügyetlensége, esetleg igazságtalansága, gorombasága pedig még az olyan munkától is elveszi a dolgozó kedvét, amelyet egyébként jó kedvvel végezne.

A munkakörülmények alapvetően alakítják a dolgozó ember hangulatát, a társadalomhoz és munkához való viszonyát. Aki örömmel végzi munkáját, az előbb-utóbb magáénak érzi azt *a társadalmi rendet is*, amelynek keretei között dolgozik. Akinek a munkája csak keserű, kényszerű kenyérkereset, annak a politikai állásfoglalását is többé-kevésbé ez befolyásolja. A munkahelyen a legkönnyebb a politikai rendszernek híveket toborozni, vagy cinikus közömbösöket „gyártani". A legerősebb agitatív erő, de egyben a legveszedelmesebb destruktív erő is — a valóság; elsősorban az, amely valamilyen hatással van az egyén személyes, nem mindig pénzben kifejeződő érdekeire.

A bér mint erkölcsi értékítélet

A dolgozónak aligha van más, állandóbban alkalmazható, mindig figyelhető, számára szinte objektív műszere munkája társadalmi hasznosságának felmérésére, mint bérének relatív mértéke. Az igazságtalan bérezés így — akarva, nem akarva —, a félrenevelés eszköze, mert torzítja az emberek értékítéletét, magatartási rendszerét. Ha a dolgozók azt látják, hogy egyesek könnyen érvényesülnek, másoknak „kilóghat a nyelvük", akkor sem jutnak semmire, akkor keresni fogják a maguk számára kedvező megoldási módokat, a könnyebb pénzkereset lehetőségeit. Ha a gyakorlott mérnök látja, hogy az iskolából néhány éve kilépett ifjú kollégája már csak kétszáz forinttal van az ő fizetése alatt, akkor felteszi a kérdést: érdemes-e törnie magát? Ha az egyik darabbérben dolgozó ember látja, hogy a jól fizető munkákat a művezető mindig barátainak adja, akkor keresni fogja a módját, hogy ő is bekerüljön a barátok közé, vagy minél előbb munkahelyet változtasson

Emlékszünk még arra, amikor egy-két évenként jöttek a mechanikus, kampányszerű, átlagbércsökkentő normarendezések. Közben „sztárok" több száz százalékot teljesítettek, majd maguk javasolták a normájuk rendezését. A több száz százalék elérése közben nőtt a selejt, pazarlódott az anyag, tört a szerszám és a gép. Sok ember szemében úgy tűnt, hogy az államnak semmi sem drága. „Semmi sem a miénk, csak ami a borítékban van" — vélekedtek sokan. Hiába volt az erőteljes agitáció, felvilágosítás, öntudatra való hivatkozás. Az emberek békében akartak dolgozni és igazságos, teljesítményükkel arányban álló bért akartak kapni.

Azóta már megszűntek a hihetetlen magas teljesítmények, az aránytalanul magas egyéni keresetek. Nőtt a munkanormák megalapozottsága. A kombinált bérformák a mennyiség mellett minőségre, gazdaságosságra is ösztönöznek. Terjed a brigádbérezés, amely — a többi között — a kollektív szellem erősítésének is egyik eszköze. Szélesebben alkalmazzuk a személyi órabérre épülő teljesítménybérezési formákat. De miközben javítottuk bérezési rendszerünket és szabadabb utat engedtünk a bérezési formák és bérarányok kialakításában a vállalati helyi kezdeményezésnek, nem vettük kellőképpen tekintetbe a bérezés ösztönző, mozgósító funkcióját.

Digitized by Google

Nálunk a foglalkoztatottság magas fokú. Így a munkanélküliségtől, az alacsonyabb munkakörbe kerüléstől való félelem szinte már egyáltalán nem mozgósító erő. Ilyen körülmények között magának a bérnek, a béraránynak kell mozgósítónak lennie. De a csekély bérkülönbség, a teljesen lelassuló bérmozgás nem mozgósít. Csökkent közben a bérek változó része, s ezzel mozgósító ereje is.

Az átlagbérek vállalati szintű abszolút, a vállalati teljesítéstől független előírása mindinkább akadályává válik a hatékony vállalati bérgazdálkodásnak. Az átlagbér-gazdálkodási rendszer hibái különösen olyan években jelentkeznek élesen, amikor csekély az engedélyezett bérszint-emelés. Ha az ösztönzés gyenge, nem hozza ki a tartalékokat. Van olyan tárca, ahol berendelik a minisztériumba a vállalat vezetőit, és jelentést készíttetnek velük, ha az átlagos teljesítményszázalék 102 fölé emelkedik. Nincs a dolgozóknak kellő „kifutási" lehetőségük, nem mozog a bér, ha pedig nem mozog, akkor nem is hajt. Amikor az anyagi ösztönzés „egyik fele", a munkanélküliségtől való félelem hiányzik, akkor az egyéni bérek mozgása abszolút feltétele a bérrel való hatékony ösztönzésnek. Ezt tudomásul kell venni. Az ösztönzés „másik felét" kell erősíteni, fokozva a bérek mozgását, és helyenként merészen növelve a bérkülönbségeket. A bérmozgás visszafogása és a bérezési egyenlősdi a teljesítményeket is visszafogja.

Meg kell állítani a bérnivellálás folyamatát

Ha végignézzük egy gyár bérlistáját, érdekes kép tárul elénk. Van a gyárnak húsz anyagmozgatója, mindegyiküknek azonos az órabére: az erősnek, a szorgalmasnak, a gyengének, a lustának egyaránt. Kialakult a segédmunka „ára"; ezen alul nem lehet anyagmozgatót kapni. A jobb és régebbi segédmunkásnak sem tudnak többet adni, mert csekély a béremelési keret. A gyárban van négy bérelszámoló és egy bérelszámolási csoportvezető. Az utóbbi 300 forinttal többet kap a beosztottaknál, de a beosztottak bére azonos. Igaz, ugyanazt a munkát végzik, csak éppen nem ugyanúgy. A műszakiak bérlistája is egyenlősdiről árulkodik. A hét művezető fillérre azonos bért kap. Még a prémiumuk is szinte ugyanakkora mindig. A technológiai osztályon már látni bizonyos bérkülönbségeket: van egy technológus mérnök, aki két évtizede a gyárban dolgozik, s akinek a kisujjában van az egész itteni technológia; ő a műszaki gárda esze. 300 forinttal többet kap, mint a mellette dolgozó fiatal, kis gyakorlatú mérnökök. Csakhogy nem 300 forinttal ér többet náluk! Az osztály gépírónőjének hasonló a sorsa. Mint egy gép, úgy dolgozik, és olyan pontosan is; szinte hozzánőtt gépéhez és munkájához. 150 forinttal többet is kap, mint a tervosztály gépírónője, aki fele annyit sem gépel, de legalább kétszer annyi hibát vét. Kétszer annyit ér és 12 százalékkal kap többet. A műszaki fejlesztési osztályon már más a helyzet. Van ott egy kiemelt bérű mérnök, úgy csalták el egy fejlesztő intézettől. Majdnem 1000 forint választja el fizetését a többiétől; többet kap, mint az osztályvezetője. Elismerik, hogy értelmes ember, de besorolása nem teszi őt nagyon szimpatikussá: fél éve jött, most tanul be, s máris ennyi a bére! „Biztosan jó helyről ajánlották!"

Nagyon komoly erők hatnak a béregyenlősítés, a bérnivellálás irányában. Az alacsonyabb bérű munkakörökben mások a nivelláló tényezők, mint a magasabb bérűekben. Nézzük előbb az *alacsonyabb bérű* munkaköröket. Itt nagy szerepet játszanak bizonyos *szociális szempontok*. Tár-

Digitized by Google

sadalmi rendünk kötelességének tartja, hogy minden dolgozójának biztosítsa a megélhetéshez minimálisan szükséges bérszínvonalat. Minthogy népgazdaságunk lehetőségei korlátozottak, számos alacsony munkakategória kissé túl van fizetve (persze, csak a többihez képest). Ehhez járul a férfi segédmunkások *hiánya*, amely felfelé tornássza bérszintjüket. E dolgozók *munkakörülményei* sem mindenütt kedvezőek, így ezt is bérrel kell ellensúlyozni. A vállalati bérfejlesztési keretek *szűkek*, s ezért nem tudnak kellően differenciálni az alacsony bérű munkavállalók között.

A magasabb bérű munkaerő-kategóriákban részben ettől eltérő okok hatnak a nivellálás irányában. Általános jelenség, hogy a bonyolultabb, jobb minőségű, eredményesebb munkáért nem fizetnek annyival magasabb bért, mint amennyivel hatékonyabb. A bérarányok tompítva tükrözik a teljesítmény-arányokat, s ez voltaképpen helyes is; a baj akkor kezdődik, ha túlságosan tompítva tükrözik. A bérnivellálás folyamata mögött erős tényezők állnak. Ilyen például a közhangulathoz való passzív alkalmazkodás: azonos bért állapítanak meg mindegyik művezetőnek, mert így egyik sem zúgolódik nagyon. Nehéz is tárgyilagosan összevetni a munkák eredményességét, hát nem vetik össze: azonos beosztás — azonos bér. *A béremelési lehetőségek* is korlátozottak, így az engedélyezett átlagbérbe nem is fér bele túl nagy bérdifferenciálódás. Akkor lehetne csak széthúzni a bérskálát, ha egyesek igen alacsony, mások igen magas bért kapnának. De ennek az volna a következménye, hogy a kis bérűek kilépnének, keresve azt a munkahelyet, ahol — talán éppen a béregyenlősdi révén — őket is jobban megfizetik.

A magasabb bérűeknél van egy olyan szempont, amellyel — inkább csak kényszerűségből — visszaélünk. Nem ritka kivétel az olyan dolgozó, akit jobban vonz *egy munkakör szépsége*, „testhezálló" volta, mint a vele járó bér. Viszonylag alacsonyabb bérért is elmegy oda, ahol kedvére való munkát végezhet. Ha pedig a vállalat nincs rákényszerítve arra, hogy emelje a bért, akkor nem is fogja emelni. A kerete ugyanis elfogy azokon a munkaterületeken, ahol a munkának nincs ilyen vonzereje, ahol tehát szinte az egyetlen vonzóerő a pénz. A bérnivellálás irányában hat a szakképzettség megszerzésének széles körű lehetősége és az, hogy *az oktatási, kiképzési költségek zömét az állam fizeti*. Nyilvánvaló, hogy a mérnöki, közgazdászi stb. munkakört nem úgy fizetik meg, mint ahogyan akkor kellene, ha a képzési költség a magánháztartást terhelné.

Egy további tényező: a dolgozók egy részének *„közhangulata"*, amely a meglevő bérkülönbségeket is sokallja és helyteleníti. A nem premizált sokszor igazságtalannak tartja, hogy a magasabb bérű dolgozó még prémiumot is kap. Az ő szemében a prémium nem a teljesítmény függvénye, hanem a szerencséé: ha valaki belepottyan valahogy a premizáltak közé, akkor annak már van prémiuma; ha kitűztek neki valamilyen feladatot, akkor már a zsebében érezheti a pénzt. Ugyanígy az egyik művezető, bérelszámoló stb. is igazságtalannak tartja, ha a másik ugyanolyan beosztású többet kap. Így azután a vállalatvezetőség többnyire inkább kitér az állandó magyarázkodás elől és mindenkinek, aki azonos munkakörben van, azonos bért ad. Ha pedig egy igen kiváló munkaerő ki akar lépni, adnak neki kétszáz forint béremelést, csak maradjon, s ebből az alkalomból esetleg meg is dicsérik addig végzett jó munkájáért. Az idősebbek elérik kategóriájuk felső határát, a fiatalabbak pedig megállíthatatlanul nyomulnak utánuk. Ott tömörülnek mind a felső bérhatár körül, pedig teljesítményükre

Digitized by Google

már nem mondhatjuk ilyen határozottan, hogy az elérhető maximum körül tömörül.

Látva a nivellálódás folyamatát, sokan objektív törvényszerűségnek tartják ezt. Az itt elmondottakon kívül általánosabb, elméletibb magyarázatot keresnek és találnak. Abból indulnak ki, hogy az anyagi érdekeltség, a bérek munka szerinti differenciálása úgy veszít jelentőségéből, ahogyan haladunk a kommunizmus felé. Azt gondolják, hogy ami a kommunizmusban már nem lesz meg, annak szükségképpen *most is* gyengülőben kellene lennie. Nem növelni kell tehát a bérek közötti különbségeket — mondják —, hanem csökkenteni; nem erősíteni az anyagi ösztönzést, hanem mindinkább az erkölcsit állítani a helyére; nem annyira a bérek emelésével kell emelni az életszínvonalat, hanem inkább a társadalmi juttatások növelésével, amelyeknek az elosztása már nem a munka szerint történik.

Ez téves felfogás. Az élet, a társadalmi fejlődés egyáltalán nem igazolja azt a tételt, hogy ami távlatban meg fog szűnni, az mindig lassan, elsorvadva szűnik meg. A szocializmus számos jelensége, kategóriája, összefüggése a kommunizmusba való átmenet során *a maga teljes kibontakozásával haladja túl önmagát*, válik önmaga ellentétévé. Másképp nem is képzelhető el olyan kategóriák túlhaladása, mint például az állam, vagy az áru- és pénzviszonyok, vagy a csoporttulajdon. Az anyagi érdekeltség rendszere is — mint ezek a példák — a maga teljes kibontakozásával halad majd túl önmagán, megtartva magában azt, ami benne időálló, és gazdagodva egy későbbi kor szükségleteinek megfelelő vonásokkal. Éppen a munka szerinti elosztás, az „egyenlő munkáért egyenlő bért" elvének, a jövedelmek munkához kötése elvének egyre teljesebb és hatékonyabb érvényre juttatása hat abban az irányban, hogy létrejöjjenek a kommunizmusba való átmenet anyagi és személyi feltételei. Addig nem veszti el erejét, érvényét egyetlen törvény sem — a munka szerinti elosztás törvénye sem —, amíg be nem töltötte hivatását.

A feladat szerintem ma elsősorban annak a kutatása, hogyan bontakoztathatjuk ki jobban, teljesebben és következetesebben a szocialista formákat, éppen a kommunizmus felé való gyorsabb haladás érdekében. Ebből azonban az következik, hogy ma általában *nem a bérkülönbség csökkentése van soron.* Sok helyen a kereseti különbségekben nincs elég mozgósító erő. Különösen a felelősségbeli, képességbeli különbségekre nem eléggé érzékenyek a keresetek. Igaz: rengeteg tényező hat a nivellálás irányában. De ezek többségükben nem szükségszerű velejárói a szocializmusnak.

A legfőbb tényező, amely a béraránvok alakítását meghatározza: a szükségletek minél teljesebb kielégítése. A célhoz vezető út: *a termelékenység növelése.* Olyan érdekeltségi rendszerekre, béraránvokra van szükség, amelyek a leghatékonyabban tudják mozgósítani a termelékenység-növelő erőket. Ennek kell alárendelni az egyéb szempontokat, közöttük a magasabb jövedelmekkel szemben itt-ott fellelhető közhangulatot is. Bár a közhangulat egy-egy konkrét intézkedés tekintetében magas fokú társadalmi objektivitással bír, mégsem helyeselhető a hozzá való passzív alkalmazkodás. A passzív alkalmazkodás: *megalkuvás,* a meglevő, néha maradi, túlhaladott, helytelen nézeteknek, értékelési rendszereknek a konzerválása.

Olyan közhangulatot kell meghonosítani, hogy senki ne sajnálja a pénzt attól, aki munkájával kiérdemelte, de sajnálja az olyantól, aki személyi kapcsolatok, ügyeskedés, könyöklés révén jutott magas fizetéshez. Ha különbség van két azonos beosztású dolgozó munkája között, akkor az egyenlő

Digitized by Google

bért tartsa igazságtalannak a kollektíva, és a teljesítménnyel arányosat igazságosnak.

Itt persze kiléptünk az ideológiai harc területére. Az egyének és a csoportok értékelési rendszerét kell megváltoztatni olyan viszonyok között, amikor a jövedelmi különbségekben van valami „kíméletlenség": sok ember alacsony jövedelmi színvonala mellett akadnak olyanok, akik igen jól élnek. A harcot csak úgy lehet megvívni, ha sikerül *elvileg különválasztani a megérdemelt jövedelmet a meg nem érdemelttől.* Ha sikerül megszüntetni az igazságtalan „túlfizetéseket", akkor az esetek többségében azonnal gyengülni fog a magas teljesítményekért jutó magas bérrel szembeni ellenszenv. Itt is érvényes a tétel: ideológiai harcot csak tények segítségével lehet vívni. A felvilágosító munka önmagában erőtlen.

Sokan — nem ideológusok — azt mondják: „Lám, a szocializmus kineveli a maga arisztokráciáját!" Aki havi 6—8 ezer forintot visz haza — vélik ők —, az nem tartozik ugyanabba az osztályba, mint a kétezresek, vagy az ezen aluliak. Nincs ugyan termelési eszközük, de van magas személyi jövedelmük és vagyonuk, s ez alapvetően meghatározza társadalmi helyzetüket. Vajon elég-e itt a felvilágosító munka? Elég-e, ha arra utalunk, hogy a magas jövedelműek példája éppen az egyik fő mozgatója az egyének törekvésének? Nem elég! Mindenkinek a saját szemével kell látnia, hogy az egyén számára nyitva áll a magasabb jövedelem elérésének lehetősége. A *bérek* különbözőek, de *elérési lehetőségük* egyenlő. És csak magasabb szakképzettséggel, különleges képességekkel, szorgalommal lehet magasabb bért elérni, nem pedig ügyeskedéssel. Lássa az öreg szakmunkás, hogy fia, aki kiváló mérnök, kitűnően él, szépen keres, autót vesz. Legyen nyitva az út az érvényesülés felé. Az érvényesülőknek sok irigyük lesz, de még többen akarják majd munkában, jövedelemben utolérni őket. Éles verseny van a magasabb jövedelmekért, de ebből a versenyből senki sincs kizárva, és ez a verseny a közösség javát szolgálja.

Olyan körülményeket kell teremtenünk, hogy ez a verseny mindenütt élénküljön meg, és a dolgozók szeme láttára folyjék. Így automatikusan elesik a „külön osztály" ideológiája, de erősödni fog a munkán alapuló érvényesülés, a törekvés, a szorgalom ideológiája. *Minél hivebb mércéje a teljesítménynek a bér, annál nagyobb az anyagi ösztönző és erkölcsi nevelő ereje.*

Nincs ösztönző erejük a bérarányoknak, ha nincs bennük feszültség. Kivész az ösztönző erő az olyan bérbesorolásból, prémium- és jutalomosztásból, nyereségrészesedésből, amellyel mindenki meg van elégedve, csak *az érdekelt* nem. Gyárainkban gyakran úgy osztják el a jutalmazásra szánt összegeket, hogy aki nem kapott az előző alkalommal, az kap most. A prémiumokkal is részben ez a helyzet. Egyik negyedévre az egyik, a másikra a másik technikusnak tűznek ki célfeladatot, nehogy valamelyik megharagudjon. A nyereségrészesedést bérarányosan osztják fel; így nem lehet nagy baj: ha elég magas a részesedés, akkor mindenki vidáman veszi fel a pénztárnál, s alig gondol arra, hogy mit tett érte. Az ilyen „fal melletti" elosztás mozgósító erejének a súlya patikamérlegen is alig mérhető. Senki sincs megsértődve, senki sem hálás túlzottan, az igazgatót nem ostromolják panaszokkal, vádakkal, szemrehányó kérdésekkel — béke van a gyárban. De a kiosztott pénz csak *vásárló*erő, nem pedig *mozgósító* erő. A béreket, jutalmakat, prémiumokat, sőt a nyereségrészesedést is differenciálni kell, hogy legyen mozgósító erejük. Ez gazdasági és erkölcsi követelmény egyszerre.

Digitized by Google

A tudatosan létrehozott aktív, nevelő körülmények *a leghatékonyabb eszközei* a dolgozók tudati nevelésének. Munkalélektani szempontból fontos a műhelyben a fal színe, a zajtényező, a friss levegő stb., amelyekre pszichológusaink felhívják figyelmünket. De ezeknél is sokkal fontosabb lélektani tényező a teljesítményekhez igazodó hatékony bérezés.

A gazdasági mechanizmusunk megjavítására irányuló elemzések kimutatták, hogy a bérkülönbségek növelésével is fokozni kell az anyagi érdekeltséget. Ezzel egyidőben került előtérbe az ideológiai munka élénkítése, s ebben nem nélkülözhetjük a munkakörülmények, köztük a bérezés erkölcsi nevelő, a társadalmi tudatosságot az egyénekben erősítő funkcióját. Ezért olvastam örömmel *Kovács Ferenc „Anyagi érdekeltség és szocialista tudat"* és *Varga György „Az érdekek alá- és fölérendeléséről"* című írását, és fűztem hozzájuk e néhány gondolatot.

Dr. Pirityi Ottó

Digitized by Google

NYERESÉG ÉS PROFIT

A profit a pénzben kifejezett formája a terméktöbbletnek, vagyis annak a terméknek, amelyet a dolgozók egyéni szükségleteiken felül termelnek. A terméktöbblet tehát a munka termelékenységének megnyilvánulása. A primitív kor embere felélte vagy felhasználta, amit termelt. A civilizáció és a technika haladásával a munka már nem csak annyit termel, amennyi a munkás létfenntartásához elegendő, hanem valamivel többet. Ez a „valamivel több": a terméktöbblet, az a terméktöbblet, amelyből az összes nem termelő kategóriákat fenntartják, az éjjeli őrtől a bankárig és a miniszterig. De a terméktöbblet egyben azoknak az eszközöknek a forrása is, amelyek a társadalom fejlődéséhez szükségesek. Érvényes volt ez a feudális és a tőkés társadalomra, s érvényes a szocializmusra és a kommunizmusra is.

A termékeket és a szolgáltatásokat a szocializmusban is árukként állítják elő és főként pénzért adják el. Ezért a terméktöbblet elkerülhetetlenül a nyereség pénzbeli formáját ölti fel. Minthogy azonban hazánkban a társadalom érdekében használják fel a nyereséget, ez mind kevésbé a többlet-(megfizetetlen) munka kifejezője, s mindinkább a társadalmilag szükséges munkáé.

Mi a különbség a kapitalista és a szocialista nyereség között? Természetesen nem az, hogy a magánvállalkozás híve a profitnak, a szocializmus viszont „megbélyegzi" — ahogyan nyugati közgazdászok állítják.

A magánvállalkozó szempontjából minden profit a tőkést illeti meg. E nézet alátámasztására fabrikálták a közgazdászok azt az elméletet, hogy három tényező termel értéket: a tőke, a föld és a munka. *Joseph A. Schumpeter* „A gazdasági fejlődés elmélete" című művében azt állítja, hogy profit mindaz, ami a költség felett van. De ez a „költség" magában foglalja a vállalkozók munkájának „bérét", a földjáradékot, a tőkekamatot, s a „kockázatokért" járó jutalmat. Mindezeken kívül a vállalkozó profitot zsebel be akkor, ha a termelési elemek új kombinációjával sikerül a meglevő szint alá csökkentenie a költséget.

Miféle „elemek kombinációja" ez? Látható ez abból, hogy a magánvállalkozás rendszerében ma a profit javarésze nem annyira a termelésből, mint inkább a cserefolyamatból származik. A nagy profitok leginkább abból fakadnak, hogy előnyösen vásárolhatók nyersanyagok, emelkednek a kiskereskedelmi árak, a munkanélküliségi tendencia lenyomja a béreket, nem egyenértékű csere bonyolódik le a fejlődő országokkal, tőkét exportálnak alacsony munkabérű országokba, preferenciális tarifa- és vámrend-

Digitized by Google

szer van, emelkedik a tőzsdén a részvények ára, és úgynevezett alapítói (spekulációs) haszonhoz jutnak.

A Szovjetunióban mindezeket a profitforrásokat eleve kiküszöböli a szocializmus jellege, amelynek folytán nem létezik sem a termelőeszközök magántulajdona, sem részvénytőke, és így tőzsde sem. A munkáért járó fizetség szintje a termelékenységtől függ és törvényben van szabályozva. A nyersanyag és egyéb anyagok árát megtervezik; s nincsenek olyan piaci viszonyok, amelyeket előnyösen lehetne kihasználni nyersanyagok felvásárlására vagy munkaerő bérbe vételére. A készáruk árát sem lehet a piaci viszonyok nyújtotta előny kihasználásával felemelni. Más országokkal az egyenlőség és a hosszú lejáratú megállapodások alapján bonyolódik le az árucsere.

Hazánkban a nyereség elvben csak a termelés hatékonyságának szintjét mutatja. A nyereség az áru eladási ára és költsége közötti különbség. Minthogy azonban a mi áraink elvben a társadalmilag szükséges munkaráfordítás normáit fejezik ki, ez a különbség azt mutatja, hogy viszonylagosan mennyire gazdaságos volt egy cikk előállítása. A szovjet nyereség mögött nincs egyéb, mint a munkaidő órái, a nyersanyagok, egyéb anyagok és hajtóanyagok tonnái, s a megtakarított villamos energia kilowattórái. A véletlen körülmények folytán elért nyereséget — például a magas árat — nem tekintjük az előállító gyár vagy más vállalat érdemének, inkább úgy, mint ami az ármegállapítás nem eléggé rugalmas gyakorlatának következménye. Minden ilyen nyereség az államháztartásé lesz, s az érdekelt gyár semmiféle jutalmat sem kap érte.

A Szovjetunióban egyetlen egyén vagy egyetlen vállalat sem sajátíthat ki magának nyereséget; semmiféle személy vagy csoport nem ruházhatja be önkényesen, magánjövedelme céljából a nyereséget. A nyereség azoké, akiké a termelőeszközök, tehát az összes állampolgáré, a társadalomé. A nyereséget elsősorban és főként a termelés tervszerű bővítésére és javítására, tudományos kutatásra fordítjuk, s arra, hogy ingyenes társadalmi juttatásokat adjunk a népnek: művelődési, egészségügyi szolgáltatásokat, járadékokat, ösztöndíjakat. A nyereség egy részét az igazgatási apparátusra fordítjuk, és — sajnos — meglehetősen nagy részét honvédelmi szükségletekre. Örömmel lemondanánk erről az utóbbi kiadásról, ha elfogadnák az általános leszerelés programját.

Gyáraink több mint negyven éve, 1921 óta adnak pénzbeli formában kifejezett nyereséget. Ezzel a nyereséggel építettük fel hatalmas ipari potenciálunkat, s jutottunk vezető szerephez a nemzetközi tudományban és technikában. És mindezt úgy értük el, hogy nem vettünk fel más országoktól nagyobb hosszú lejáratú hiteleket.

Miért vitatkoznak az utóbbi időben a Szovjetunióban olyan széles körben a nyereség kérdéséről? Nem azért, mintha azelőtt nem létezett volna nyereség és csak most vezetnék be: de *a nyereséget azelőtt sem és még most sem használjuk fel gyáraink hatékony működésének fő, átfogó mutatójaként.* A nyereség mellett meglehetősen sok kötelező mutatót használtunk fel, többek között az össz- (bruttó) termelést, a választékot, a költségcsökkentést, a foglalkoztatottak számát, a béralapot, az egy főre eső termelést és az átlagbért. A mutatók sokasága gúzsba kötötte a gyárak kezdeményezését. Fő törekvésük gyakran az volt, hogy akkora tömegű árucikket termeljenek, amekkora csak lehetséges, mert bruttó-termelésük szerint értékelték őket. Nem sok figyelmet fordítottak arra, hogyan használják

Digitized by Google

fel anyagi eszközeiket: kértek az államtól és ingyen kaptak tőle sok gépi berendezést, de nem mindig hatékonyan, teljes kapacitással használták fel.

Hogyan magyarázzuk meg ezt? Hosszú ideig a Szovjetunió volt az egyetlen szocialista ország. Egyedül voltunk, körülvéve egy olyan világgal, amelyben sokan erőszakkal akarták megváltoztatni társadalmi rendszerünket. Mindenáron és a lehető legrövidebb idő alatt fel kellett építenünk a magunk iparát és biztosítanunk hazánk védelmét. Nem számított az áruk minősége, külső formája, de még költségük sem. Ez a politika teljesen beigazolódott. A Szovjetunió nemcsak hogy megállta a helyét az 1941—1945-ös háborúban, de döntő szerepe volt abban, hogy a világ megmenekült a fasizmustól. Ez minden árat megért. És ez volt akkor a mi „profitunk". De, mint Lenin gyakran mondta, erényeink, ha túlzásba visszük őket, vétkekké válhatnak. S ez történt meg azzal, hogy akkor is ragaszkodtunk a gazdasági vezetésnek ezekhez az adminisztratív módszereihez, amikor már beléptünk a nyugati ipari országokkal folyó békés gazdasági versengés szakaszába.

Minden állampolgárnak, nemcsak a tehetőseknek, magas életszínvonalat akarunk nyújtani, szellemi és anyagi értelemben is. Más szóval: azt akarjuk, hogy mindenkinek a legteljesebb lehetősége legyen kifejleszteni szellemi és fizikai képességeit, egyéni (hangsúlyozom egyéni, nem pedig csoportbeli) hajlamait és érdekeit. Azt akarjuk, hogy hazánkban mindenki olyan munkát végezhessen, amilyent legjobban szeret. El akarunk jutni arra a pontra, amikor nem lehet majd éles vonalat húzni az ember hivatása és mellékfoglalatossága közé. Mielőtt azonban teljesen kibontakoztathatnók az emberek értelmi képességeit, anyagi szükségleteiket kell kielégítenünk: mindenki számára hozzáférhetővé kell tennünk a jó minőségű árucikkeket és szolgáltatásokat. Ezeket a szükségleteket a lehető legkisebb termelési költséggel és összes anyagi eszközeink lehető legteljesebb felhasználásával kell kielégítenünk. Mindez nem valósítható meg az adminisztratív irányítás és erősen központosított vezetés régi módszereivel. Olyan rendszerre kell áttérnünk, amely anyagilag ösztönzi magukat a gyárakat arra, hogy a lehető legjobb szolgáltatást nyújtsák a fogyasztónak. Világos, hogy e célból mentesítenünk kell a gyárakat a túl sok kötelező mutatótól. Véleményem szerint a következő kritériumok szerint kellene értékelni a gyárak munkáját: 1. milyen jól teljesítik szállítási terveiket (tényleges termékekben), ha pedig teljesítik ezeket a terveket, akkor 2. milyen a jövedelmezőségi szintjük. Azt hiszem, hogy a gyáraknak nyereségükből be kellene fizetniük az államkasszába anyagi eszközeik értékének bizonyos százalékát, mint „használati díj"-at. Ennek az lenne a célja, hogy anyagi eszközeik legtermelékenyebb felhasználására ösztönözzük a gyárakat. A megmaradó nyereségnek egy része az ösztönző juttatások alapjába kerülne — a jövedelmezőség szintjétől függően —, a többi pedig az államkasszát gyarapítaná, a termelés bővítésének finanszírozása és az emberek szociális szükségleteinek kielégítése céljából.

Miért választom mutatóul a nyereséget? Mert a nyereség a tevékenység minden vonatkozását általánosítja, beleértve a termelés minőségét is. A jobb árucikkek ára arányosan magasabb kell hogy legyen, mint az elavultaké és a rendeltetésüknek nem eléggé megfelelőké. Fontos azonban megjegyeznem, hogy a nyereség itt nem az egyetlen, s még csak nem is a fő célja a termelésnek. Nekünk mindenekelőtt azok a termékek a fontosak,

Digitized by Google

amelyekkel kielégíthetjük az emberek és az ipar szükségleteit. A nyereséget csak úgy használjuk fel, mint a hatékonyság fő általánosító és ösztönző mutatóját.

Lényegében azt vallom: a nyereségből származó jutalmakkal arra kell serkenti a gyárakat, hogy jó terveket dolgozzanak ki. És ne csak kidolgozzák, hanem teljesítsék is, a nyereség ösztönzésére. Nem a tervezés lazítása (vagy elvetése) ez, hanem ellenkezőleg: megjavítása, elsősorban és mindenekelőtt azzal, hogy bevonjuk magukat a gyárakat a tervezés folyamatába, mert ők ismerik legjobban tényleges lehetőségeiket, és ismerniük kell a fogyasztók igényeit is.

Az a fogyasztóval való szerződéses kapcsolat, amelyet most kezdünk bevezetni a könnyűipar néhány ágában, egyáltalán nem azt jelenti, hogy áttérünk a piac által történő szabályozásra. Nekünk jobb eszközeink is vannak a fogyasztói kereslet megjósolására, mert ismerjük a városi lakosság béralapját és a szövetkezeti parasztság jövedelmét. Kidolgozhatjuk tehát a lakosság bevételeinek és kiadásainak tudományos sémáit. Hazánkban a fogyasztói kereslet összvolumene olyan tényező, amely megtervezhető. De e volumen különféle elemei — például az, hogy milyen színű pulóvereket, vagy milyen szabású ruhákat készítsenek a gyárak, hogyan szervezzék meg legjobban a termelésüket — nem kell, hogy a központosított tervezés előírásai legyenek, hanem olyan dolgok, amelyekben az érdekelt áruházak és gyárak állapodnak meg.

A burzsoá sajtó elismeri, hogy a szovjet embereknek most több pénzük van, s növekszik a kereslet a jobb és divatosabb ruházat és a magánautó iránt. Ebből arra következtethetünk, hogy megjavult a gazdasági élet; a nyugati közgazdászok mégis azt állítják, hogy a nyereségre való áttérés a „nyugtalanító kilátások", a „pazarlás, rossz irányítás, eredménytelenség, fejveszett tervezés" következménye. Természetesen vannak is példák pazarlásra és rossz irányításra a szovjet gazdasági életben, mint ahogyan a magánvállalkozásban is vannak, de a Szovjetunióban mi ráirányítjuk a közfigyelmet a pazarlás és rossz irányítás példáira. Nyíltan közöljük és bíráljuk őket, és némely nyugati kommentátor ebből tőkét kovácsol magának. A teljes kép azt mutatja, hogy a Szovjetunió 1964-ben 7,1 százalékkal növelte termelését. Nekünk azonban nem elég ez. Két számjegyű növekedési rátákhoz vagyunk hozzászokva. Ennek a viszonylag szerény növekedési aránynak az 1963. évi rossz termés volt az oka.

Nem azért fordulunk a nyereség felé, mert „végső menedék"-re van szükségünk. Semmiféle veszélyben nem vagyunk. A szocializmusban a nyereség sokkal nagyobb mértékben használható a termelés hatékonyságának mértékéül, mint a Nyugaton, mert a Szovjetunióban elvben csak technikai és szervezeti tökéletesítésből származik nyereség. Ez azt is jelenti, hogy nálunk a nyereség — mint általában a pénz — fontos, de alárendelt szerepet fog betölteni, nem pedig a főszerepet. Miután megteremtettük vele a termelési eredmények mértékét és serkentésük eszközét, a nyereséget teljesen a társadalom szükségleteire fordítjuk. Visszajuttatjuk a lakosságnak, társadalmi szolgáltatások és bővített termelés formájában, s ez mindenki számára teljes foglalkoztatottságot, jobb és könnyebb munkafeltételeket biztosít.

A Szovjetunióban senki sem halmoz fel nyereséget pénz formájában, sem az állam, sem a gyárak. Fontos dolog megérteni ezt. Ha például az év végén az államnak kiadásaival szemben költségvetési bevételi többlete

Digitized by Google

van, akkor ez a többlet nem marad meg felhalmozott pénz formájában, hanem nyomban két célra használjuk fel: 1. növeljük az anyagi készletekre szánt állami bankhiteleket; más szóval a többlet a termelésben vagy a kereskedelemben a leltári készlet-bővítés anyagi formáját ölti, a pénz pedig csak méri ezt a növekedést, és 2. papírpénzt vonunk ki a forgalomból; azaz növeljük a rubel vásárlóerejét a szabad kolhozpiacon, ahol a kínálat és a kereslet határozza meg az árakat.

Következésképpen a Szovjetunióban a nyereség nem válhat sem tőkévé, sem összeharácsolt kincsé, hanem a termelés hatékonyságának mutatója kell hogy legyen. Arra kell ösztönöznie a munkásokat, hogy növeljék munkájuk hatékonyságát. Meg kell azonban érteni, hogy a nyereségből származó ösztönzés nem a termelés eredményeinek elosztása a tőke alapján. Az elosztás alapja továbbra is a munka.

A Szovjetunióban az értéktörvény bizonyos mértékű semmibevevése folytán lebecsülték a nyereség jelentőségét. Egyes szovjet közgazdászok helytelenül úgy értelmezték ezt a törvényt, mint a kapitalizmus kellemetlen hagyatékát, amelytől minél előbb meg kell szabadulnunk. Az értéktörvény mellőzése a megtervezett árak önkényes megállapításához vezetett és olyan árakhoz, amelyek túl hosszú ideig maradtak érvényben. Ennek következményeként az árak elváltak az áruk tényleges értékétől, a nyereség pedig erősen hullámzott egyik gyárból a másikba, még összehasonlítható áruk esetében is. Ilyen körülmények között a nyereség csak gyengén tükrözte vissza a termelésben ténylegesen elért eredményeket, s ezért a gazdasági irányítás rossz útmutatójának tekintették. Ezt a tévedést igyekszik most sok szovjet közgazdász eloszlatni. Nem szándékozunk visszatérni a magánvállalkozáshoz, hanem ellenkezőleg: engedni akarjuk, hogy érvényesüljenek a szocializmus gazdasági törvényei. A centralizált tervezés teljesen összeegyeztethető az üzemek kezdeményezésével.

Az értéktörvény nem a kapitalizmus törvénye, hanem általában az árutermelésé, ideértve a szocializmus tervszerű árutermelését is. A kapitalizmussal szemben itt az a különbség, hogy helyet cserélt a cél és az eszköz. A kapitalizmusban a profit a cél, a lakosság szükségleteinek kielégítése pedig az eszköz. A szocializmusban éppen fordítva van: a lakosság szükségleteinek kielégítése a cél, a nyereség pedig eszköz.

A szovjet közgazdászoknak nem szándékuk, hogy kipróbálják a magánvállalkozás gazdasági módszereit. Úgy véljük, hogy jól megleszünk mi a magunk módszereivel, a nyereség fenőkövén kiélesítve az anyagi ösztönzés kipróbált és bevált szerszámát, és reméljük, hogy ez jól fogja szolgálni a szocializmust. Ez azonban nem azt jelenti, hogy lemondanánk a tervgazdálkodásról, vagy visszatérnénk a magángazdálkodás rendszeréhez. A folyók nem folynak visszafelé. Ha áradáskor változtatnak is irányukon, csak jobb és rövidebb medret vágnak maguknak, de nem a hátrafelé vezető utat keresik.

Jevszej Liberman,
a harkovi egyetem tanára

(Megjelent a londoni *Labour Monthly* 1965. decemberi számában.)

Digitized by Google

Könyvekről

Varga Jenő: „Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról"

A nemrég elhunyt Varga Jenőnek ez az utolsó könyve több cikket és kisebb tanulmányt tartalmaz, s a modern kapitalizmus gazdaságának úgyszólván minden területét érinti. Minden egyes tanulmányra a dogmatizmussal szemben vívott harcban használt rendkívül szenvedélyes hangnem jellemző. Varga Jenő könyve a „sekélyes dogmatizmus" ellen irányul, amely mellőzi a történelmi tények konkrét tudományos elemzését, és amely a kutatás marxista módszerét Marxnak a maga korában levont kész következtetéseivel helyettesíti, amely a tényeket igyekszik hozzáidomítani a marxizmus korábbi tételeihez, és amely elhanyagolja a sémába bele nem illő új tényeket, amely a „marxizmus eleven szellemének, a marxizmus lényegének tagadását jelenti". Ezt a polemikusan megírt könyvet a felvetett kérdések sokrétűsége és rendkívüli gondolatgazdagsága miatt nagyon nehéz egy szűkre szabott recenzióban ismertetni. Ezért főként csak a fontosabb tanulmányok főbb kérdéseinek polemikus ismertetésére szorítkozom, mert meggyőződésem, hogy e nagy marxista közgazdász iránti tisztelet nem tételeinek egyszerű elmondására, hanem kritikus állásfoglalásra kötelez

Az első, *„A kapitalizmus gazdasági alaptörvényének kérdése és a marxizmus"* című tanulmány, elméleti alapja a kötetben közölt többi tanulmánynak. Benne a szerző részben újszerűen közelíti meg a gazdasági törvények problematikáját. A gazdasági törvényeket a természeti törvényekkel összehasonlítva nagyon hangsúlyozza az előbbiek tendencia-jellegét. A gazdasági törvények „állandóan változó körülmények között érvényesülnek"... *„A társadalom törvényei ezért tendenciák"* (Varga Jenő kiemelése), „amelyeknek hatását állandóan meg-megzavarja, módosítja, enyhiti az ellentendenciák hatása. A törvény és tendencia között nincs különbség: éppen a legerősebb uralkodó tendencia a törvény." (12. old.)

Varga Jenő a társadalmi és természeti törvények különbségeit több oldalról világítja meg, mint ahogy ez korábban szokásos volt. Bírálja Sztálint, mert ő a fő különbséget a természet és a társadalom törvényei közt abban látta, hogy a társadalom törvényei többségükben nem hosszú életűek. A szerző szerint a fő különbség az, hogy a társadalmi törvények — mint az emberek tevékenységének eredményei — erősen tendencia-jellegűek. Sok társadalmi törvény hosszú életű, pl. a „termelés gazdasági törvényei ugyanolyan hosszú életűek, mint maga az emberiség". (11. old.)

• Kossuth Könyvkiadó, 1965. 289 oldal.

Digitized by Google

Ezzel kapcsolatban a szerző bírálja azt a nézetet, hogy a kapitalizmusban „minden más", egyáltalán nem olyan, mint nálunk.

Varga Jenő élesen bírálja Sztálinnak a kapitalizmus gazdasági alaptörvényéről szóló meghatározását, s ezt elejétől végéig elhibázottnak tartja, így pl. a „maximális profit" kategóriáját is. Antimarxista módszernek minősíti azt a kísérletet, hogy az alaptörvényből vezessenek le más, kevésbé fontos törvényeket. A gazdasági alaptörvény megfogalmazását csak abban az esetben tartja értelmes kísérletnek, ha ez magában foglalja az adott társadalmi alakulat gazdaságának legfontosabb általános törvényszerűségeit. A szerző ebben a szellemben maga is megkísérli megadni a kapitalizmusnak és külön az imperializmus szakaszának gazdasági alaptörvényét. A gazdasági alaptörvény ilyen értelmű felfogásának jogosultsága azonban vitatható, a szerző megfogalmazása is bonyolult, s nemigen ad újat. Véleményem szerint a gazdasági alaptörvénynek nem kell a kapitalizmus törvényeit, vagy akárcsak a legfontosabb törvényszerűségeit magában foglalnia, hanem a tőkés termelési folyamat *leglényegesebb mozzanatát kell tartalmaznia.* A kapitalizmus gazdasági alaptörvénye az értéktöbblettörvény — ezt a felfogást is bírálja Varga Jenő —, mert ez a törvény a tőkés termelési folyamat *leglényegesebb mozzanatát* fejezi ki. A gazdasági alaptörvény megfogalmazásával szemben — úgy vélem — nem is kell más követelményt támasztani.

A tőkésállam elméleti problémáival foglalkoznak *„A burzsoá állam kérdéséhez"* és *„Az állammonopolista kapitalizmus problémái"* című tanulmányok. Érdekes a szerzőnek az állam osztályjellegéről szóló fejtegetése, amely szerint egyes konkrét esetekben nagyon nehéz eldönteni, hogy mi egy-egy országban az állam osztályalapja. Az államhatalomért harcoló erők sokrétűek, nincsenek tiszta termelési módok, tehát tiszta kapitalizmus sem, s nem igaz, hogy a tőkés világgazdaságba tartozó országok államainak osztályalapját minden körülmények között csak a tőkések alkothatják. Az Egyesült Arab Köztársaságban például a városi és falusi kispolgárságot tekinti az állam osztályalapjának.

A szerző másik lényeges és újszerű tétele, hogy az állammonopolista kapitalizmus rendszerét nem úgy tárgyalja, mint amelyben a monopóliumok az államapparátust maguk alá rendelik, hanem úgy, hogy itt *„két erő* egyesüléséről van szó. Ez azt jelenti, hogy a *monopoltőke és az állam önálló erők,* amelyek a monopolkapitalizmus korában meghatározott célok elérése végett egyesülnek." (42. old.) Az állami monopolkapitalizmus alapos vizsgálata valóban azt mutatja, hogy az államnak van viszonylagosan önálló mozgása a monopóliumok tevékenységével szemben. Ez abból ered, hogy a legtöbb konkrét esetben a monopóliumok közvetlen céljai ellentmondanak egymásnak, s ezért bármit tesz is gazdasági tevékenysége során az állam a kapitalista gazdasági rendszer erősítéséért, ez nagyon sok magánmonopólium közvetlen gazdasági érdekeit keresztezi.

A monopoltőke általános érdekeit a szerző a következőkben jelöli meg: a) a tőkés társadalmi rend fenntartása, b) a munkabér maximális leszorítása, c) a fizetendő adók csökkentése és az adóterheknek a népesség más osztályaira és rétegeire való áthárítása. A b) és c) pont azonban vitathatónak tűnik. A munkásosztály ugyanis az alkalmazotti rétegekkel együtt a termelt áruk legfontosabb vásárlója, s a munkabérek „maximális" leszo-

Digitized by Google

rítása a piachelyzet súlyosbodásához, ez pedig a bővített újratermelés és a termelt profit növelésének megakadályozásához vezetne. Véleményem szerint a tőkének és benne a monopoltőkének is érdeke a bérek *bizonyos fokú*, a piac bővülését lehetővé tevő, de a profitérdekeket alapjában véve nem sértő *növelése*. Úgy vélem, e nélkül nem lehet megérteni a monopoltőkés állam számos intézkedését. Hasonló a helyzet az adókkal is. A profitot terhelő adók növelése elkerülhetetlenül szükséges volt a tőkés újratermelés befolyásolása és a tőkés társadalmi rend fenntartása céljából. Paradoxonnak tűnik, mégis tény, hogy összmonopolista érdeket szolgál a monopolista profit egy részének állami elvonása is. Ezért a monopolisták által fizetendő adók csökkentése nem *mindig* vág egybe az összmonopolista érdekekkel, és főként nem mindig vág egybe ezekkel az adók *bármilyen* mértékű csökkentése. Az adók áthárítása más társadalmi osztályokra, rétegekre (pl. a munkásokra és alkalmazottakra) kétes értékű lépés, mert csökkenti a lakosság vásárlóerejét, szűkíti a piacot, akadályozza az árutermelés, s vele együtt a profittermelés növelését. Ezekben a problémákban a tőkéseknek *az árutermelés és az áruértékesítés* területén meglevő, egymásnak ellentmondó érdekei jelentkeznek.

Nagyon értékesek a szerzőnek a proletariátus és az állammonopolista kapitalizmus viszonyáról szóló fejtegetései. Hangsúlyozza: abból a tételből, hogy az állammonopolista kapitalizmus a szocializmus előcsarnoka, még nem következik az, hogy „a proletariátusnak *válogatás nélkül* támogatni kell *minden* olyan intézkedést, amely az állammonopolista kapitalizmus erősítésére irányul. A konkrét történelmi helyzettől függ, hogy mit kell tenni. Hitler állammonopolista intézkedéseinek támogatása a proletariátus elárulását jelentette volna. A monopóliumok uralta gazdasági ágak államosítását általában helyesnek tartja a szerző. Leszögezi, hogy az államosított vállalatokban általában kedvezőbbek a bérharc feltételei, mint a magánvállalatokban. „Az állami vállalatokban a béremelésért vivott harcban a munkásokkal és alkalmazottakkal olyan igazgatók, miniszterek stb. állnak szemben, akik anyagilag közvetlenül nem érdekeltek e harc kimenetelében. ...ezért... nem tanúsítanak olyan makacs ellenállást, mint a monopoltőkés burzsoázia... Az állammonopolista kapitalizmus legfejlettebb országaiban a munkások és alkalmazottak a választók túlnyomó többségét alkotják. Éppen ezért taktikai választási megfontolásokból nem célszerű, hogy a kormánypárt kategorikusan visszautasítsa a munkások és alkalmazottak béremelési követeléseit." (54—55. old.)

A munkásosztály helyzetével foglalkoznak *„A proletariátus viszonylagos elnyomorodásának problémája"*, *„Az abszolút elnyomorodás kérdése"*, *„A munkásarisztokrácia a második világháború után"* című tanulmányok. Varga Jenőnek határozott álláspontja van az abszolút elnyomorodás kérdésében: ennek érvényesülését csak rövidebb, átmeneti időkre vonatkozóan ismeri el, hosszabb időt tekintve a munkásosztály helyzetének abszolút javulásáról beszél. Az abszolút elnyomorodás dogmáját politikailag károsnak, demoralizálónak tartja, mert szerinte nem mozgósít a gazdasági, illetve sztrájkharcra, hiszen ha elkerülhetetlen a munkások abszolút elnyomorodása, akkor úgyis kilátástalan helyzetük javításáért küzdeniük. Az abszolút elnyomorodás dogmája alapján érthetetlen, hogy az USA-ban és Angliában „a kommunista pártnak eddig nem sikerült a tömegek körében nagyobb befolyásra szert tennie..., hogy a munkások tízmilliói az igen nagy struk-

Digitized by Google

turális munkanélküliség dacára a választásokon burzsoá pártokra szavaznak". (100. old.) A szerző nagyon nyomatékosan hangsúlyozza, hogy „dogmatikusaink, a legfejlettebb tőkésországok munkásosztályának állandó abszolút elnyomorodását hangoztatva lejáratják ezekben az országokban közgazdaságtudományunkat". (101. old.)

A relatív elnyomorodásról szóló tanulmány több problémát vet fel. A szerző leszögezi: „A kapitalizmusban gyakorlatilag csaknem mindig megy végbe viszonylagos elnyomorodás, még a reálbérek emelkedése esetén is." (84. old.) Ezt a tételt azonban nem bizonyítja megfelelően. A szerző veszi a feldolgozó iparban termelt új értéket, és ezen belül az értéktöbbletet viszonyítja a munkabérekhez. Az így kapott értéktöbbletráta 1929-től 1931-ig lényegesen megnövekedett 1899-hez képest. A szerző ezzel bizonyítja a relatív elnyomorodás fokozódását. Varga Jenő azonban ennél a kérdésnél nem veszi figyelembe, hogy a gazdaság egyéb területein, köztük a nem termelő szférákban, a foglalkoztatottságnak törvényszerűen növekednie kell, aránylagosan is, mégpedig *a társadalmi formától függetlenül.* A nem termelő területeken foglalkoztatottakat a termelő területek, köztük a feldolgozó ipar munkásai tartják el. A munkások bére ezért *nem nőhet* úgy, mint ahogyan a megtermelt új érték nő. Varga Jenő a relatív elnyomorodás alakulását csak a nemzeti jövedelemnek a tőkés- és munkásosztály közti megoszlása alapján tárgyalja. De nem biztos, hogy a fejlődés minden időszakában be kell következnie ennek az arány-eltolódásnak a tőke javára. A munkásosztály relatív helyzetének romlása ennek ellenére fokozódhat, ha a proletariátus számbelileg gyorsabban nő, mint a tőkésosztály, és ha a nemzeti vagyon megoszlása a tőkések javára tolódik el. Ez utóbbi a nemzeti jövedelem változatlan megoszlása mellett is végbemehet. E problémákra a szerző nem tér ki.

Érdekesek a szerzőnek a munkásarisztokráciáról szóló fejtegetései. Szerinte az Egyesült Államok ipari munkásainak többsége napjainkban valamennyi többi tőkésország munkásosztályához viszonyítva munkásarisztokráciát alkot. Ennek oka, hogy az USA-ban a munkások bérei kétszer-háromszor akkorák, mint a fejlett nyugat-európai országokban. A századforduló táján csak Angliában volt számottevő munkásarisztokrácia, s kialakulásának gazdasági alapja a gyarmatokról szedett óriási extraprofit volt; napjainkban azonban — minthogy a gyarmatokról, illetve az elmaradott tőkésországokból származó extrapofit jelentősége aránylag visszaszorult — a gazdasági alap *főképp a nagyon magas munkatermelékenység.* Ez elsősorban az Egyesült Államokra vonatkozik. Magas termelékenység alapján a nagy és növekvő profitok mellett is magas lehet a bér, s ez a munkásosztályban illúziókat táplálhat a kapitalizmus természetét illetően. Sajnos, a tanulmány nem tér ki arra, hogy a mai körülmények között mi forradalmasíthatja a munkásarisztokráciához tartozó amerikai munkásosztályt. Érdekes Varga Jenőnek az a megjegyzése, hogy „dogmatikus felfogás az, hogy a munkásarisztokrácia mindig, minden történelmi helyzetben a burzsoázia oldalán áll... *Elégedetlenséget elsősorban* a helyzet romlása kelt, különösen, ha az gyors ütemben megy végbe... A munkásarisztokrácia a burzsoázia mellett lesz mindaddig, amíg gazdasági helyzete stabil, tűrhető. *De a forradalmi harc tevékeny résztvevőjévé válhat, ha helyzete erősen romlik.*" (Varga Jenő kiemelése, 105. old.)

Az áralakulás és az értéktörvény, a profit és a monopolista profit

Digitized by Google

aktuális problémáival foglalkoznak *„A tőkeáramlás szerepe a profitráták kiegyenlítődésében. A profitráta a monopolkapitalizmusban"* és *„Az áralakulás, az infláció és az arany problémái"* című tanulmányok. A szerző ismételten bírálja azt az álláspontot, hogy a monopóliumok a monopóliumos áremelés révén a vásárlók, a fogyasztók rovására, vagy a monopóliumok munkásainak nagyobb fokú kizsákmányolásából szerzik az extraprofitot. Az „egész profit — az átlagprofit is, a monopolista extraprofit is — az értéktöbblet átalakult formáját jelenti..., *a monopolista extraprofit a tiszta tőkés társadalomban csak annak eredményeként jöhet létre, hogy egyenlőtlenül, nem a tőke nagyságának megfelelően oszlik meg az összes értéktöbblet, vagy az összprofit."* (Varga Jenő kiemelése, 130. old.) A szerző megállapítja, hogy a monopóliumok lényegében az *értékén* vásárolják a munkaerőt, s rendszerint nagyobb bért is fizetnek, mint a kisebb tőkés vállalatok. Az értéktörvénynek a monopolkapitalizmusban való érvényesülését vizsgálva azonban a szerző — vitathatóan — az összár és az összérték kötelező egyensúlyáról beszél akkor is, ha a belső pénzforgalomban nem az arany, hanem az aranyra be nem váltható papiros anyagú pénz szerepel. E tanulmányokban egyébként több egymásnak ellentmondó tétel is akad. Pl. Varga Jenő előbb leszögezi, hogy a monopolista extraprofit lényegében az értéktöbblet újraelosztásából ered, majd azt írja, hogy „a termelési ár feletti monopolista ártöbblet jelentős részét a kiskereskedőkre és a fogyasztókra hárítják át" (146. old.) „Ha a monopolista extraprofit egész óriási összegét a nem monopolista vállalatok átlagprofitjából vonnák le, ezek már régen tönkrementek volna... Alapjában véve azonban mégis csak a vásárlókra hárítják át a monopóliumok az áremelést." (152. old.) Ez az utóbbi tétel ellentmond annak is, hogy a monopóliumok megfizetik a munkaerő értékét. Véleményem szerint ez a két tanulmány a legvitathatóbb Varga Jenő könyvében.

A tőkésországok piac- és válságproblémáival foglalkoznak *„A tőkés piac terjedelmének problémája"*, *„Változások az újratermelés ciklikus menetében a második világháború után"*, *„Az agrárválságok problémája"*, *„A Közös Piac gazdaságának elméleti problémái"* című tanulmányok. Különös érdeklődésre tarthat számot a szerzőnek az a tétele, hogy az agrárválság a XX. században már nem periodikus, hanem *állandó* jellegű, s a második világháború csak félbeszakította az agrárválságot. Nagyon érdekes továbbá az ipari válságok elmélyülése ellen ható erőkről szóló fejtegetése is.

A kötet az ismertetetteken kívül érdekes tanulmányokat tartalmaz még *„Az imperialisták közötti ellentétek és a háború"*, *„A keynesizmus népszerűségének okairól"*, *„Az ázsiai termelési módról"* címmel.

Dr. Erdős Tibor

Digitized by Google

Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen*

Károlyi Mihály emlékiratai most másodszor kerülnek az olvasóközönség elé, s ez az alkalom arra ösztönöz, hogy visszaidézzük a mű első megjelenésének körülményeit. 1923-ban és 1924-ben a bajor fővárosból, Münchenből szállították Magyarországra és a világ más tájaira az őskiadás példányait. Az ellenforradalmi szellemi zárlat és terror ismeretében Károlyi Mihály szerény várakozással tekintett a hazai terjesztés elé. Nem remélt többet, mint hogy talán akad vagy száz ember, aki meghallja szavát, és a felismert igazság birtokában megtöri a temetői csendet: védelmére kel a sokat rágalmazott és támadott forradalmi eseményeknek. Az első kiadás példányainak részletes története még megíratlan. Annyi azonban bizonyos, hogy a könyv fogadtatása felülmúlta Károlyinak az emlékiratokhoz fűzött reményeit.

A hazai érdeklődésre mutat az is, hogy több napilap a megjelenéssel egyidőben ismertette a könyv néhány részletét (pl. a *8 Órai Ujság* 1923. évi 280. száma, vagy a *Világ* 1923. évi 274., 280. száma). A szóban forgó mozzanatokat általában ellenséges tendenciával szakították ki a mű szövegéből és gyűlölködve kommentálták. Nem sokkal később megszólaltak a jobboldal hivatásos történészei is. *Szekfű Gyula* „Egy nagyúri önéletírás" című cikkében (*Napkelet*, 1924. 2. sz.) még akkori reakciós politikai szerepéhez mérten is meglepő rosszindulattal, szélsőséges elfogultsággal, kiváló történetírói tehetségét meghazudtoló rövidlátással mondott ítéletet Károlyi Mihály emlékiratairól. Kétségbe vonta a kötet történelmi forrásértékét, s azt is tagadta, hogy Károlyi Mihálynak bármiféle személyes része volt a mű megírásában. Szekfű — ravaszul — plebejus pózban támadott: a grófból lett forradalmárt gróffá igyekezett lefokozni; azzal vádolta, hogy üresfejű nagyurak módjára, másokkal iratta meg önéletrajzát.

A magyar reakció külföldön is igyekezett ellensúlyozni Károlyi Mihály nagy erejű propagandáját. *Wertheimer Oszkár* Németországban tett közzé nagyobb terjedelmű tanulmányt az „Egy egész világ ellen"-ről (*Preussiche Jahrbücher*, 1924., Heft 3). Ebben ügyesen felhasználta azt a körülményt, hogy Károlyi szembenállt a militarista Németországgal, és a német olvasóközönség előtt szűklátókörű németfalónak tüntette fel a nagy politikust. Az emlékirat tiszteletet ébresztő, impozáns képével szemben azt bizonygatta arca verejtékével, hogy Károlyi kisszerű, műveletlen, hiúságtól vezetett ember. Károlyi megértő nemzetiségi politikáját és békeakcióját Wertheimer hazaárulásnak bélyegezte.

Figyelemre méltó azonban, hogy ez az elfogult szerző sem tudott teljesen egyetérteni Szekfűnek minden józan mértéket elvető megállapításaival. Szerinte nem lehet kétségbe vonni a Károlyi-memoár kivételes történeti forrásértékét. Wertheimer óvatosan fogalmazott ugyan, mégis elismerte, hogy Károlyi gyakran tesz tanúbizonyságot ellenfeleivel szemben objektivitásáról és műve nem nélkülözi az őszinte önvallomásokat. Elutasítja azt a képtelen vádat is, hogy Károlyinak nem volt személyes része az emlékirat megalkotásában. Szerinte sok minden mutatja az emigráns politikus kezenyomát. Még személyes tapasztalataira is hivatkozik: a könyv olvasása közben ugyanazt érezte, mint amikor Károlyi beszédeit hallgatta. Arra is utal, hogy Károlyi az előszóban nyíltan köszönetet mond azoknak akik segítették munkájában. Wertheimer nem ok nélkül bizonygatta a könyv történeti és személyi hitelességét: corpus delictit látott benne. A kezdetlegesen félremagyarázott szövegrészekkel ujabb vádakat akart emelni a magyar köztársaság egykori elnökével szemben.

Ám Károlyi Mihály emlékirata azon ritka könyvek közé tartozik, amelynek sem az ellenséges rágalom,

*Gondolat kiadó, Budapest, 1965.

Digitized by Google

sem az idő vasfoga nem árt. A magyar kommunisták, a magyar baloldali irányzatok már a Horthy-korszakban is sokat tettek azért, hogy Károlyi gondolatait minél szélesebb körökkel ismertessék meg. De az illegális terjesztés és az első kiadás alacsony példányszáma miatt hosszú ideig mégsem vált lehetővé, hogy e becses könyv a tömegek közkincsévé váljék. (Sajnos a felszabadulás után is megéltünk egy olyan korszakot, amelyben a szektásság útját állta a Károlyi-örökség népszerűsítésének). A jelen kiadással a mű végleg utat tör magának azokhoz, akikért és akiknek íródott.

Károlyi emlékiratai értékes segítséget nyújthatnak társadalmunk reális történelemszemléletének kialakításához. Az a tabló, amelyet a politikus-szerző a dualizmus végnapjairól rajzol, utolérhetetlen hitelességgel és meggyőző erővel bírálja nemzeti történetünk e tanulságokban gazdag korszakát. Népnyomor, gyilkos militarizmus, korlátozott parlamentarizmus, a 48-as örökség forradalmi tartalmáról lemondó értelmetlen Habsburg-párti „moriamur", drasztikus nemzeti elnyomás, amely — Károlyi hasonlatával — olyan meggondolatlan könnyedséggel különíti el a magyarokat a nem magyaroktól, mintha csak tortát szelne fel, a népek keservesen marakodó „in sich" politizálása — ilyenképpen, vagyis valódi arcáról mutatja meg e mű a századelő Magyarországát. Akik a történelmet igazi mivoltában akarják megismerni azoknak tisztázó, felvértező olvasmány. De akik csak mai elfogultságaik önkényes példatárát keresik a múltban, azoknak kínos élmény. Olvassuk csak el frissiben: micsoda forradalmi hévvel ostorozza Károlyi az áruló jobboldali szociáldemokráciát, a II. Internacionálé háborús megalkuvását, a függetlenségi párt álkurucait. Bizony, nem fél a történelmi felelősség megállapításától. A „volna" szó, amit napjainkban egyesek gúnyolnak, mások csak bátortalanul ejtenek ki — egyik leggyakoribb szava. A történelmi fatalizmust bátran félrelökve, újra és újra jelzi, miként lehetett volna jobban cselekedni. Vajon ezeket a részeket is kicédulázzák-e azok, akik egyoldalú idézgetéseikkel — nem egyszer Károlyi Mihály látszólagos ünneplése közben — objektíve kilúgozni igyekeznek az ő forradalmi szellemét?

Az „Egy egész világ ellen" valóságos tankönyvül kínálkozik forradalmi politikusok számára. Károlyi arra tanít, hogy a valódi forradalmár hatalomvágy nélkül, jellemesen, egész lélekkel veti magát a nép ügyéért folyó küzdelembe. A „puhafa emberek" elégtelenek a forradalmi tettekre. A nép ügyét szolgálni sokszor átmenetileg népszerűtlen feladatok vállalását is jelenti. Előfordulhat, hogy a látszólagos gyávaság bátorságára van szükség. Az önállótlan, tehetetlen „górcső-politikusok", akiknek látóköre csak a mások által előkészített tárgylemezre terjed ki, ugyanúgy nem tarthatnak igényt a forradalmár magas rangjára, mint azok, akik önfejüen elvetik az „ítélet nyugalmát", a „bosszúérzésen túlmenő fölényt". Károlyi Mihály egész memoárján jóleső érzéssel ismerjük fel a marxizmus, a kommunizmus mély hatásának letörölhetetlen bélyegét.

Szocialista pedagógiánknak, de szocialista politikánknak is aktuális feladata Károlyi Mihály emlékiratának népszerűsítése. Ez annál hálásabb és könnyebb feladat, mert a mű maga magát propagálja lenyűgöző gondolati szépségével, regényes izgalmasságával, az időrendiség és tematika szintézisén nyugvó ragyogó szerkezetével. A kötet utószavát és jegyzeteit készítő Kiss György alapos, jó politikai érzékkel végzett munkájával nagy mértékben elősegítette, hogy a legszélesebb olvasóközönség is zavartalanul élvezhesse a Károlyi-emlékiratok kiváló értékeit.

Dr. Dolmányos István

Digitized by Google

Jurij Borev: A tragikum*

Irodalmi és művészeti vitáink lényegéhez tartozik az esztétikai fogalmak és kategóriák helyes értelmezése s alkalmazása. Hadd utaljunk a realizmus és a szocialista realizmus értelmezéséről vagy — valamivel régebbi példákat említve — a szatíráról és a típus értelmezéséről folytatott vitákra: nyilvánvaló, hogy a véleménykülönbségek mögött mélyreható módszertani vagy világnézeti különbségek húzódnak meg. Hasonló a helyzet a tragikum fogalmának ismeretelméleti, logikai és történeti kidolgozásával is. *Lukács György, Szigeti József, Forgách László, Fehér Ferenc* és más esztétáink erre vonatkozó fejtegetései jól mutatják, hogy nemcsak a polgári irodalomtudomány jobbára reakciós tragikum-felfogásával szemben, de a marxisták között is folyt és folyik vita erről a rendkívül bonyolult és fontos kérdésről; tanúskodik erről a nemzetközi szakirodalom is.

Jurij Borev monográfiájának tematikai fontosságát és érdekességét épp ezért kell elismeréssel méltatnunk. Sokoldalú műveltsége, a bibliográfia által is dokumentált tudományos tájékozottsága, a reakciós kódosítéssel és álmarxista vulgarizálással szembenálló gondolati önállósága hasonlóképpen értéke ennek a Szovjetunióban még 1961-ben megjelent könyvének. Helyes volt kiadni magyar nyelven is, még helyesebb lett volna azonban, ha Borev átdolgozza — kibővíti — a szocialista realizmus és a tragikum kapcsolatáról szóló fejezeteket. Ami ugyanis négy esztendővel ezelőtt elméletileg újszerűnek hatott, azt a művészi gyakorlat azóta részben már túl is haladta: gondoljunk csak *Szolzsenyicin* és *Szimonov*, vagy *Lengyel József* és *Sánta Ferenc* regényeire, *Csuhraj* filmjeire, vagy *Darvas* és *Dobozy* drámáira: ezek és egyéb marxista szellemű vagy legalábbis szocialista indítású művek mutatják a fejlődés örvendetes, bár buktatóktól sem mentes meggyorsulását.

A komikumról szóló, korábbi művétől eltérően — amelyben tisztán logikai elvet követett az író — most a történeti-elméleti módszert választotta. *„Az esztétikai kategóriák nem holt, megmerevedett formák, hanem élő, dinamikus fogalmak* — írja —, *amelyeknek az a rendeltetésük, hogy tükrözzék az élet folyamatainak bonyolultságát és sokféleségét. Éppen ezért a mi esztétikánknak* ***r u g a l m a s és d i n a m i k u s*** *kategóriákat kell kidolgoznia, és ezeket kölcsönhatásukban, egymásba való kölcsönös átmenetükben, kölcsönös egybeolvadásukban kell vizsgálnia"* (399. és köv. lap; vö. 13. és köv., 532. lap). Ez a módszertani elv — melynek történeti előzményéül *Belinszkij* „mozgó esztétikáját", párhuzamául a mi *Kulturális Elméleti Munkaközösségünk*nek a szocialista realizmusról kifejtett állásfoglalását nevezhetjük meg — kétségkívül helyes, szemben azokkal a spekulatív elméletekkel, amelyek örököknek tekintik az esztétikai kategóriákat, és metafizikába fulladnak. Helyességét a Borev által alkalmazott gyakorlat meggyőzően mutatja: mindig a konkrét anyagból, a „művészi termelés" sajátosságaiból indul ki, s ezzel sikerül a nagy korszakok és irányzatok — ókor, középkor, reneszánsz, klasszicizmus, romantika, kritikai realizmus, modernizmus, szocialista realizmus — tragikum-lényegét jól megragadnia.

Akadnak a könyvben vitatható vagy kifejtetlen gondolatok s aránytalanságok; stílusának helyenkinti szálkássága is bírálatot kíván. Előbb azonban hadd említsünk néhány példát érvelésének alaposságára és a könyv nagy részét jellemző szellemi elevenségre:

Eredeti és találó módon vázolja a szatirikus komédia és a tragédia közötti különbséget (39. és köv.). Tömörségében is gazdag a shakespeare-i tragikum történeti meghatározottságának (45. lap) vagy a szophoklészi „Antigoné" konfliktusának jel-

* Kossuth Kiadó, 1965.

Digitized by Google

lemzése (68. és köv.). A történeti fejezetek közül különösen a klasszicizmusról írt részt (142. és köv.) tartjuk magvasnak. A brechti tragikumnak a szocialista realizmus minőségi magasabbrendűségének és korszerűségének sajátos példájaként való bemutatását s elemzését — némi terjengőssége ellenére is — tanulságosnak érezzük (450—496. lap). Jól megválasztott illusztrációs anyaggal támasztja alá a szerző a modernizmusban érvényesülő „atragikum" vezéreszméjéről írott gondolatokat (211—271. lap). A szocialista realizmus tragikum-sajátosságairól szóló, több mint kétszáz oldalas zárórészben főként azok a részletek keltik fel az érdeklődést, amelyekben a nem antagonisztikus társadalomban harcoló hős tragikumának esztétikai gazdagságáról ír Borev.

Sajnálatos azonban, hogy a történeti és logikai elv dialektikus egysége többször is felbillen a könyvben. Semmivel nem igazolható — például —, hogy a marxizmus klasszikusainak a tragikumról írt fejtegetéseit csak az utolsó rész bevezetésében ismerteti a szerző (275—297. lap), noha a meghatározás — mint logikai feladat — természetszerűleg kezdettől fogva megköveteli a maga *helyét*.

Ezért tűnnek egyes elemzések mármár empirikus jellegűeknek, s ez készteti Borevet az elméleti egyértelműséghez szükséges meghatározás utólagos beiktatására (pl. 303. és köv.) Szépen mutatja meg tragikum és humánum összefüggését (215. és köv., 221. lap), a hősi és a tragikus viszonyítása — azonosítása, illetve megkülönböztetése — azonban korántsem ilyen világos (266., 393., 396. lap). Nagyon helyesnek tartjuk, hogy az író oly fontos és témájához szorosan hozzátartozó kérdéseket is felvet, mint a jellem és a szituáció, tágabb értelemben pedig a műfaj és a módszer viszonya. Minthogy azonban az esztétikai világkép mibenlétét éppen csak érinti (vö. 180. lap), ezeket a kérdéseket csak részlegesen, nem elvi érvennyel válaszolja meg (vö. 206. vagy 270. lap). Realizmusértelmezéséről is szívesen olvastunk volna behatóbb eszmefuttatásokat.

A marxista esztétika megpezsdülésének egyik bizonyítékaként üdvözölhetjük Borev munkáját, jelzett fogyatékosságai ellenére is. Talán nem fölösleges még egyszer utalnunk arra, hogy történeti elemzéseit s a modern kor polgári dekadenciájának „feltérképezését" is saját művészetünk, a szocialista realizmus elméleti igazolásának s fejlesztésének tanulságaként alkalmazza. Köztudomású, hogy a szocialista retalizmus elméletének és gyakorlatának éppen a tragikum az egyik legbonyodalmasabb kérdése. „Kényes" kerdés jellegét pedig csak akkor veszti el, ha a tudomány és a művészet nem csupán a múltra (a forradalom, a háború, a személyi kultusz, az ellenforradalom időszakára), hanem a jelenre vonatkozólag is igaz, pártos, magas színvonalú válaszokat képes adni rá. Borev könyve, mint tett és példa, jó segítséget nyújthat a teendők felméréséhez és vállalásához.

Falus Róbert

Digitized by Google

JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL

Emberi sors

(Mai szovjet elbeszélések)
Európa Könyvkiadó, 1965

A *Milliók könyve* sorozat értékes kötettel gazdagodott. A legújabb szovjet prózairodalom alkotásait bemutató korábbi gyűjteményekkel szemben az *„Emberi sors"* nem új kezdeményezésekről ad hírt, nem felfedeztetni akar, hanem rögzíti az 1956 óta tartó megújulási periódus néhány jelentős eredményét. Filmek, folyóiratok, más kötetek útján ezek a művek elszórtan már eljuthattak a magyar közönséghez, egymás hatását felerősítve mégis új élményt nyújtanak maradandó foglalatukban, s jól összeválogatott együttesükből — a szándéknak megfelelően — valóban kibontakozik a korszak lényeges vonásait tükröző összkép.

Solohov ismert címadó elbeszélésének újrafelvétele nemcsak azért indokolt, mert fordulatot jelző mű, hanem azért is, mert magán viseli az egész megújult irodalom közös tartalmi és formai jellemzőit. Az új törekvések legszembetűnőbb erénye, hogy szenvedéllyel és mind sikeresebben dönti le a sematizmus korlátait; ezzel a valóságábrázolás elmélyül, differenciáltabbá, igazabbá válik. E kötet lapjain *emberi sorsokba* sűrűsödnek a nagy történelmi események, a főhős jellemében, tetteiben, másokhoz, a világhoz való viszonyának alakulásában követhetjük a társadalmi változásokat, nem megfordítva, mint ahogyan ezt a korábbi írói gyakorlat mutatta. *Makszimov, Nyekraszov, Tyendrjakov* írásai különösen szép dokumentumai annak, mint gyűrűzik a forradalom ma már a hősök legbelső világában, milyen nehéz döntésekre, újraértékelésekre készteti az embert, a kiélezett rendkívüli helyzetekben és a mindennapok sodrában egyaránt. *Tyendrjakov Bíró előtt* c. elbeszélése egyúttal bizonyítja a vulgarizált „szocialista" erkölcsi kódex tarthatatlanságát, amely hamis alternatíváival az emberi boldogság ellenében akarja az igazságot érvényre juttatni. Ehelyett az író magasabbrendű fórumot jelöl meg a cselekedetek elbírálására: az önmagáért felelős ember társadalmi tapasztalatainak sokaságából kikristályosodó, nem pedig valami transzcendens eredetű *lelkiismeretet*. Ez döbbenti rá *Nyekraszov* művében Kira Georgievnát arra, hogy vannak az életnek nehezebben megközelíthető, de értékesebb, mélyebb rétegei is, mint az a felszíni, amelyben eddig oly könnyedén mozgott, s *Makszimov* hősét is az emberségnek ez az utolsó szikrája menti meg morálisan az élet számára. Hasonló gondolatokat fogalmaz meg *Kuznyecov* is, de az említetteknél alacsonyabb szinten, kevesebb művészi hittel.

A szovjet irodalom újabb nagy fejlődési szakaszának csupán kezdeti eredményeit nyújtja át ez a kötet, s már ebből is érezhető, hogy helyreállt a mai szovjet prózának és legjobb hagyományainak egészséges kapcsolata, s megvannak a további fellendülés feltételei.

Sáray Erzsébet

Stefan Heym:

Sasok és griffmadarak
Kossuth Könyvkiadó, 1965.

Stefan Heym korábbi regényeiben is (*A Glasenapp-ügy, Keresztes lovagok*) központi helyet foglalt el az antifasiszta harc ábrázolása. Legújabb regényében, a *Sasok és griffmadarak*ban közvetett úton merül fel a fasizmus elleni harc. A 48-as forradalmak egy németországi epizódja áll a cselekmény középpontjában, de az írói szándék félreérthetetlen: megkeresni a fasizmus elleni harc gyökereit a német történelemben. A nagyapa és az unoka sorsának párhuzamba állításával az író helyesen jut arra a következtetésre, hogy a polgári értelmiség a történelmi múlt leghaladóbb hagyományaiból, a forradalmi demokratizmusból tudott erőt meríteni a barbárság és embertelenség elleni küzdelemhez. Bemutatja a német haladás erőinek gyengeségét a 48-as forradalomban, a végsőkig kitartó ellenállás heroizmusa mögött leleplezi a liberális burzsoázia ingatagságát, kezdődő gerinctelenségét és korruptságát. A párhuzam itt a né-

Digitized by Google

met antifasiszta harc erőtlenségének egyik okára mutat rá: a 48-as forradalom bukásával a német polgárság végleg elvesztette haladó szerepét, és soraiból már csak kevesen tudtak harcolni azért, amiért az Amerikában született és nevelkedett Andreas Lenz áldozza életét. Csak kevesen vállalták, hogy a fasizmus legyőzésével valóra váltsák azt, amiért a főhős nagyapja harcolt: a demokratikus Németországot.

Stefan Heym népszerű és olvasott író, s ennek tartalmi igényessége mellett az is oka, hogy műveiben a cselekmény igen fontos szerepet játszik. A magyar olvasók ezrei is minden bizonnyal nagy érdeklődéssel fogják kísérni új regényének fordulatos cselekményét, vonzó hőseinek életútját.

Sebők Magda

Konsztantyin Pausztovszkij:

A haza füstje

Magvető Kiadó, 1965.

Pausztovszkij 1944-ben írta meg a *Haza füstjé*-t, a regény kézirata azonban elveszett, s húsz év múltával véletlenül találtak rá. 1963-ban adták először ki orosz nyelven, változtatás nélkül, hogy vallomást tegyen a maga koráról, a háború előtti és alatti évekről. Könyve előszavában Pausztovszkij arról ír, hogy nem lehet és nem is kell minden régebben megírt munkát a ma követelményeihez igazítani. Ha ezt tennénk, az idő jegyeit törölnénk le róla. S e könyv valóban megőrizte maradandóságát, időálló ragyogását. A ma objektívitásával látva, bonyolultabb volt ugyan az ábrázolt kor a regényben megfestett harmóniánál, de a szovjet értelmiség hazaszeretetének, helytállásának, s nem utolsósorban az író szenvedélyes humanizmusának, a munka értelmébe vetett hitének művészi dokumentuma a mű.

A regény központi gondolatát ragyogóan kifejezi a mottóul választott *Herzen*-idézet: „És az emberek szerettek volna mindent megtartani — a rózsákat is, a havat is". A természet szépségeinek, az emberi munka értékeinek, a művészi szépnek meglátása és megörökítése, ez Pausztovszkij írói életművének legsajátabb jellemzője. Tolla alatt az élet mesévé válik, harmóniát, áradó optimizmust sugárzó költészetté lesz, mert hősei maguk is az író életfilozófiája szerint élnek.

A fiatal, tehetséges színésznő, két festőművész, az öreg Puskin-kutató professzor, és egyetemisták a „*Haza füstje*" hősei; egyaránt érzékenyek a szépre, szeretik hivatásukat, az életet. A háború azonban másfajta helytállásra szólítja őket. A közelet sodrásában átformálódnak, felébred bennük az egymásért való felelősségérzet, a közösségi érzés. Tudja mindegyik, hogy vannak korok, amelyekben az élet hajthatatlan és vaskemény lesz, s háttérbe szorul minden egyéni érdek. De azt is tudják, hogy meg kell őrizni a múlt örökül hagyott értékeit. „Vagyonőrökké", „őrálló katonákká" lettek az értelmiség tagjai, s ezen az észrevétlen poszton éppoly szilárdan álltak helyt, mint a harcosok.

Pausztovszkij nem drámai konfliktusokkal, érdekfeszítő történetekkel ragadja magával az olvasót. Varázsló ő, aki a próza nyelvén költő tud lenni, soraiban a tárgyak is életre kelnek, hogy az embert szolgálják. Halkszavú lírája az ember és a természet nagyszerűségét dicséri, s a 74 éves író egész életműve arról vall, hogy „az élet — pokolian szép".

Sebő Ildikó

Mihai Beniuc:

Egy közember története

Európa Kiadó, 1965.

„Magamat illetően mit mondhatok?
A vers-talentum szűken méretett nekem.
Jobb szeretem magam prózában kifejezni,
De mindenek felett hallgatni szeretek."

Az egyik legnagyobb élő román költő — akadémikus, háromszoros állami díjas, 1964-ig a Romániai Írószövetség elnöke — *Mihai Beniuc* egy verséből idéztük a fenti sorokat.

Digitized by Google

A reneszánsz művészei büszkén hirdették saját dicsőségüket — a XX. századi Beniuc legszívesebben így írná alá énekét: „ISMERETLEN KÖLTŐ" (*Előszó*). 1963-ban megjelent önéletrajzi regényének címe szószerinti fordításban: *Egy kisember eltünése.* (Belia György, a magyar fordító az itt valóban megfelelőbb, bár kissé elavult „közember" szót alkalmazta).

Mit jelent ez a szinte egyedülálló szerénység? A költő az emberek öntudatára hat; küldetése: emberek milliói helyett megfogalmazni azt, amit ők nem tudnak kimondani. A költő is „közember" tehát, ami enynyit jelent: „... ember, aki tud hinni valamiben, ami túlmegy, a kicsinyes érdekeken... nem törődik a dicsőséggel és nem fűti becsvágy". Egyik versében így ír:

„A mitsem értő tömeg kínjai
felzúgnak bennem mint a zivatar.
Akkor én újra hegyi móc vagyok
és Ávrám Janku szítja hő agyam".

Meg nem fogalmazott, de egész költészetéből sugárzó eszménye: úgy azonosulni ma ismét a néppel, mint a homéroszi idők névtelen költői.

Öneletrajzi regény szigorú szembenézés önmagával: őrzi-e még az akadémikus Beniuc a közember Beniuc „közemberségét?" Keresve rá a választ, a francia „új hullám" regénytechnikáját alkalmazza: három alakban jeleníti meg önmagát, és élettörténetét nem folyamatosan, időrendben, hanem részekre tördelve, a jelen eseményeinek logikája szerint idézi fel.

A mai román irodalomnak is számottevő gondja az, hogy a múltból a jelenbe átnövő embert ábrázolja. Beniuc újrapergetve saját életét, azt is kutatja, milyen utat tett meg az ember Romániában 1919-től máig. A sorsát 1945-ig képviselő figura, Avram Prosap lesz így három én-je közül a „legharmadikszemélyűbb". Könyvének ezek a részei különösen vonzók és életszerűek. Megelevenedik bennük a két világháború közti román falu, a román királyi hadsereg, a kolozsvári szegények élete, s lírai szépséggel az ifjúkori szerelem, az erdélyi táj. Az erdélyi magyarság iránt is meleg rokonszenv árad e részekből.

A jelen problémáit két alak személyesíti meg: az akadémikus és a könyvelő. Mindkettőt önmagából hasította ki Beniuc, de csonkák, vértelenek, mert csak a költő önvitáját szimbolizálják. Itt már nem a cselekmény a fontos, hanem a költő vallomásai a költészetről, a költő küldetéséről, elképzeléseiről.

A regény önéletrajz és vallomás. Beniuc-nak szüksége volt a modern regény technikájára, mert nehezen megfogalmazható problémákkal birkózott, de helyenként ez fárasztóvá is tette könyvét. Költő ő elsősorban, nagy költő, és verseit olvasva ismerjük meg igazán. Mindenesetre a regénynek az 1945 előtti időkről szóló részei igazi nagy szépprózává állnak össze, a jelennek foglalkozó részek pedig őszinte, izgalmas vallomások a költő és az ember szorosan összefonódó problémáiról. Így olvassuk a költő Beniuc regényét.

—s —t

Remenyik Zsigmond:

Költő és valóság

Magvető Kiadó, 1965.

Szatírikus bölcselkedés a világról: talán így határozhatnánk meg e kötet három történetének jellegét. Bizarr mesék ezek, amelyekben a társadalom törvényei leplezetlenül tárulnak fel szemünk előtt. Az emberi butaság már-már ésszel sem mérhető kiterjedése, tragikomikus szenvedések, ésszerűtlen rend a világban és érthetetlen emberi viszonyok, terror és ál-jóság: a *polgári világ* kálváriája ez.

Az 1933-ban írt *Költő és valóság* centrális figurája Louis, az ügyefogyott, hódolattal teli költő. A kisember áhitata, sznobsága és azonosulni vágyása a hatalmas Li Fu-szun gazdával, a nagytőkés eme „fekélyes" szimbólumával — ezek determinálják sorsát és bukásait. De a kapitalizmusból fakadó emberi viszonyokat nem egykönnyen lehet ilyen módon kikerülni. Ezért a költő minden lépése nevetségessé lesz, harca min-

Digitized by Google

dig bukással végződik, szenvedései az igazi szenvedés szánalmas karikatúrájává torzulnak.

Az *Olivér és az emberi világ*-ban (1936) egy jóhiszemű, csendes tetű ábrándozik rendkívül változatos életútján valami piszkos, „gubancos", neki életadó környezetről, s eközben értetlenül szemléli a polgári társadalom embertípusainak színes, mégis buta és szegényes felvonulását. Képviselők, kalandornők, sterilizált filozófusok: őrült színházi súgók: a kép rendkívül széles, átfogó. Végül mindegyikük eltűnik a süllyesztőben, s a fény és árnyék groteszk kontrasztja mindig az árnyékban oldódik fel — csak a kis, tudatlan tetűnél nem, aki nem tagja e társadalomnak, s aki megtalálja számítását egy író közepesen tiszta hajában.

A harmadik írás, a *Jordán Elemér első hete a túlvilágon* (1960) féligmeddig feloldódás. A mese törvényei itt teljesednek ki: két túlvilági alak — a meghalt Jordán Elemér és Tibi bácsi — igazságot oszt, a jó elnyeri jutalmát, a rossz megbűnhödik. Itt sem kapunk azonban teljes feloldozást (s itt ez rendkívül sekélyes is volna), mert a Tibi bácsi jóvoltából meggazdagodott zöldségárus-család, elvesztve szegénységét, erkölcsi érzékét is elveszti, s így a kör teljesen bezárul.

Remenyik Zsigmond élesen szatírikus szemléletmódját és hangvételét az ember iránti szánalommá és szeretetté finomítja ez az alapvetően humanista magatartása, amely mindhárom írásán végighúzódik.

Bíró Gyula

Nagy László:

Himnusz minden időben

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.

A vékonyka kötet költője 1947-ben indult el *Juhász Ferenc*cel és *Simon István*nal, és a ma negyvenéves írónemzedékkel, az új költészet jegyében. Az új költészet ígéretes ötvözete volt egy mélyen megélt, felszabadult hangú népiségnek és az elérkezett új kortól ihletett modernségnek. Nagy László ösztönös, érzelmi telítettségű hite, lendülete az ötvenes években megtört; 1957-ben megjelent verseiben egy szorongó, magányos költő vergődik.

Kilenc évig nem jelent meg kötete. Most kiadott versei vallomások: önmagyarázat, önelemzés, keserűség, szenvedélyes rendkeresés és élni akarás. Sokhangú kötet: kilenc év élményei, gondolatai, indulatai szólalnak meg benne (nem is időrendben), s szonátaszerűen ugyanaz a motívum nyitja és zárja; fohászkodás, himnusz a szerelemhez.

Érzelmileg meghatározott emberség és költészet az övé — az indulást, az ellentmondások megélését és a kiútkeresést is az asszonynyal, a szerelemmel való motiváltság jellemzi (*Mennyegző, Asszonyfejű felleg*). Az induláskor eljegyzett új költészet, eddigi líráját tekintve, most váltotta be legteljesebben ígéretét a kezdő és címadó *Himnusz*-ban; József Attila módjára modern, és ugyanakkor a legtisztábban népi, igaz, hivő, élni és küzdeni akaró, a szerelem, az emberség segítségével.

Ennyire letisztult hangú vers csak egy van a kötetben — a többit formailag és tartalmilag a disszonanciával való küzdelem jellemzi. *Nagy László* megélte az indulás eltorzulását, feloldhatatlannak látja az ellentmondásokat. Értetlensége és tehetetlensége időtlenné és végtelenné tágítja ki verseiben a kor problémáit (*Mennyegző, A zöld angyal*), s bár hinni akar jövőt és célt, az sohasem konkrét, elérhető: szimbólumokban jelenik meg; az út pedig kozmikus, csillagok közötti, a Lehetetlenért való magányos vágtatásként. (*A zöld angyal, Búcsúzik a lovacska*). Mégis őrizni akarja a nem realizálódott hitet, és így verseiben héroszi küldetés, „szivárványra-feszülés", „siralomházi prófétaság" lesz a sorsa. Egyéni megroppanásában, halálfélelmében a közösség, az emberiség jövőtlenségének, halálának iszonyatát élte meg. A *Vérugató tündér* és a *Csonttörő élet* ciklusok még mindig perlekedések a „must ecetté rontóival", az elembertelene-

Digitized by Google

déssel, a halállal. De a halált vacogó versek és a víziós, félelmes énekek között, a kötet közepén megtaláljuk a *Virágok, veszélyek* ciklus csodálatos verseit is. Az ellentmondásokat itt sem tudja feloldani a költő, de feloldhatatlanságuk nem végzetes, már nem robbantja szét képeit — a „tavasz" disszonanciája ez.

A *Zöld angyal* szimbólumaiban még megoldhatatlan a parasztság problematikája, de ebben a ciklusban már így fejez be verset: „Arcukat gyötrelem / széjjel ne szedje, / mikor a földek / forradnak egybe, / ha a csillag foga között / őrlődik a mesgye!" *(Rokonaink arca)* A hit, a folytatás, a helytállás nagy-nagy akarása fogja össze a ciklust: „... megőrzi magát az élet. / Ropogás, kongás, küllők kerepelése — / nem a lemondás érik, lerogyni nem szabad élve." *(Szárnyak zenéje).*

Sokhangú kötet — mondtuk az elején. Kilenc évi vallomásainak summája számunkra: Nagy László helye itt van jelenünkben és mai irodalmunkban. Várjuk, hogy közös gondban, közös munkában izmosodjon hite, ereje, és gazdagítson költészetének szépségével. Hadd fejezzük be egyik legszebb versének, a *Virágok, veszélyek*-nek záró soraival:

„Csak jókedvem fagyott el, nem a hit,
Még fordítom sorsomat jóra
kesely orcámon pirinyó sugár
Nekem viharkeltő ciróka.
Jöjj rám, te boldog rázkódás, hamar!
Ha éljek, hát legszebben éljek."

Erdős Erzsébet

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME

November

F. Billoux: *Biztosítsuk Mitterrendnak, az egység jelöltjének maximális sikerét*

R. Weyl: *A személyi hatalomtól az állampolgárok köztársaságáig*

G. August: *Gaulleista költségvetés és adózási rendszer*

P. Villon: *De Gaulle és a nemzeti érdek*

P. Fauchsmann: Beiskolázás és *gaulleista politika*

G. Belloin: *A kultúrának is szüksége van a demokráciára*

G. Cogniot: *A szocializmus útjai*

V. Koucky: *A csehszlovákiai szocialista építés néhány tanulsága* (Politikai és gazdasági téren.)

G. Marchais: *Az FKP tevékenysége a bevándoroltak között*

EINHEIT

December

Illúziók helyett realizmus (Mint a nyugatnémet választások mutatják, a bonni háborús pártnak jelentős tömegbefolyása van.)

O. Schröder: *Harc a „beleszólásért" Nyugat-Németországban* (A reakciós erők harca a beleszólási jog ellen.)

M. Herold—H.Wittik: *Gazdálkodjunk hatékonyabban!* (A jövő tervév feladatai.)

W. Kalweit: *A szocializmus gazdasági törvényei teljes kihasználásának problémái*

W. Dorst: *Társadalmi felelősségre nevelés* (Ennek konkrét feladatai.)

H. Bartel: *Engels és a német munkásmozgalom*

H. Mann: *Az ár a műszaki forradalom körülményei között*

K. Bichtler—H. Maier: *A munkára-fordítás mérése, mint elméleti és gyakorlati probléma*

KOMMUNYISZT

16. szám

A kommunizmust építő népek barátsága (A szovjet népek testvéri kapcsolatainak fejlődéséről.)

A Komintern VII. kongresszusának történelmi tanulságai és a jelenkor

V. Sztyepakov: *A lenini eszmei örökség és a pártpropaganda*

Sz. Hejnman: *Az ipari termelés üteme és effektivitása* (Hogyan gyorsítják meg az iparfejlesztés ütemét a szeptemberi KB-plénum határozatainak végrehajtása.)

Z. Nurijev: *Úgy irányítsuk a gazdaságot, hogy ne helyettesítsük a gazdasági szervek munkáját* (A pártszervek ne gyámkodjanak aprólékosan a termelőmunka felett.)

R. Nazarov: *A háztáji gazdaság szerepe és helye a mezőgazdasági termelésben*

Digitized by Google

V. G. Lebegyev és M. P. Szakov: *A szocializmus gazdasági törvényeinek megismerése és felhasználása*

G. Kunyicin: *A pártmunka irodalmi része* (Lenin „Pártszervezet és pártirodalom" c. cikkének 60. évfordulójára.)

O. Bogomolov: *A tapasztalatcsere a gazdasági fejlődés fontos tényezője* (A gazdaságirányítás módosításai a szocialista országokban.)

A proletár nemzetköziség zászlaja alatt (A Lupta de Clasa, a Novo Vreme és a Társadalmi Szemle októberi számának fontosabb cikkeiről.)

LUPTA DE CLASA

November

Szocialista mezőgazdaságunk állandó fejlesztéséért (A mezőgazdaság mai feladatai.)

P. Buzoianu: *A korszerű termelés színvonalának megfelelő műszaki-anyagi ellátás* (Az üzemek anyagellátásának egyszerűsítéséről.)

G. Nastase: *Meggyőzően, harcosan, hatékonyan* (Arges tartomány pártszervezeteinek gazdaságirányító munkájáról.)

V. Liveanu: *Az 1920. októberi általános sztrájk* (Visszaemlékezések.)

C. Nenitescu—C. Simionescu—C. Dragulescu: *A vegytan a felsőfokú oktatásban* (Vitaindító cikk.)

C. Daicoviciu—E. Stanescu: *A jelenkori történetírás törekvései* (A bécsi nemzetközi történész-kongresszusról.)

D. Botez: *A gép és az ember* (A 20. genfi nemzetközi tudóstalálkozóról.)

A. Baleanu: *Művészi szemlélet és változatos stílus* (Szobrászok, festők, írók és filmrendezők munkájáról.)

G. Niculescu: *A tudományos kutatómunka és a gyakorlat közötti szerves összefüggés*

D. Ivanescu: *A dokumentáció szerepe a tudományos kutatómunkában*

G. Botoi—A. Corea: *A fejlett kapitalista országok mezőgazdaságáról*

Ovidiu Trasnea: *D. Gusti, a román kultúra kiemelkedő személyisége*

MARXISM TODAY

December

Szerkesztőségi jegyzetek (aktuális kérdésekről)

J. Weddis: *Rhodesia 1961-es alkotmánya* (Az angol kormány által kidolgozott alkotmány alapja a faji megkülönböztetés.)

L. Alter: *A szovjet gazdasági élet problémái* (Az új szovjet gazdasági mechanizmus ismertetése.)

F. Knight: *A francia ellenállási mozgalom* (A kommunisták és De Gaulle szerepe.)

B. Carritt: *A művészet szabadsága* (A marxisták szemlélete a művészetről.)

D. Goodwin: *Változások a bérstruktúrában* (Vitacikk)

R. Southall Milton: *Az elveszett paradicsom* (Vitacikk)

E. Burns: *A dialektika törvényei* (Vitacikk)

NOVÁ MYSL

December

A közös irányítás szervei

L. Riha: *Kiindulópontok a hosszú lejáratú perspektívához* (A távlati tervekről.)

F. Havlicek: *Átléphetetlen határ* (Miért nem lehet rehabilitálni egyes 1948 február előtt megjelent kulturális folyóiratokat.)

V. Kasik: *A „jó szomszéd" doktrinája* (Az Egyesült Államok latinamerikai politikájáról.)

J. Ortová: *Az irodalom Fekete Afrika nemzeti felszabadító harcában*

S. Kucera: *Új feladatok, nagyobb igények* (A főiskolai oktatásról.)

Digitized by Google

J. Loukotka: *Tudományos ateista irodalom és propaganda*

Ankét a művészeti szövetségek képviselőivel (Mit jelent a 20. évforduló a szövetségek szempontjából.)

K. Ruzicka: *A kommunista internacionálé VII. kongresszusa*

G. Bares: *A hagyomány és a modern nő* (Politikai és Tudományos Ismeretterjesztő Társaság hagyományos elnevezésének visszaadásáról.)

T. Ivanová: *Az avantgard problémája* (A smolenicei konferenciáról.)

P. Ernst: *Kapcsolatok, érdekek és pszichologizmus a gazdaságban*

J. Pokorny: *A művezetők az új gazdasági rendszerben*

NOWE DROGI

December

M. Jagielski: *A mezőgazdaság 1965-ben és az 1966-os feladatok*

B. Najnigier: *A külkereskedelem dinamikája és strukturális változásai*

N. Kolomejczyk: *A Lengyel Munkáspárt első kongresszusának 20. évfordulója*

A. Trautman: *Egy harmadik kategóriájú szakértőről* (Megemlékezés Albert Einsteinről.)

Vita Adam Schaff „A marxizmus és az egyén" című könyvéről (Hozzászólások)

A fejlődés fő irányai az új ötéves terv első évében

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának 30. évfordulója

NOVO VREME

November

A pártoktatás magasabb elméleti színvonaláért

Sz. Hrisztov: *A párt-alapszervezetek fokozott öntevékenységének és vezető szerepének egyes időszerű feladatai*

Zs. Csavkov: *A szociológiai kutatások korszerű, tudományos színvonaláért*

M. D. Avisaj: *Automatizációnk néhány gazdasági kérdése*

P. Filipov: *A közös harc az imperializmus ellen a nemzetközi kommunista mozgalom egységének alapja*

D. Mitev: *A reformok és a forradalom* (A burzsoá ideológia bírálata.)

T. Sz. Sztojcsev: *A „demokratikus szocializmus" és a vallás*

D. Sarlanov: *A BKP történelmi tapasztalata a „boldali" opportunista elhajlások elleni harcban*

WEG UND ZIEL

December

F. Fürnberg: *Politikai válság és nemzeti tanács-választás* (A Klaus—Pittermann kormány válsága.)

J. Koplenig: *Demokrácia és szocializmus* (A Komintern VII. kongresszusának évfordulóján mondott beszéd.)

W. Truger: *Az Osztrák Munkások és Alkalmazottak Szövetsége* (A Szövetség országos értekezlete alkalmából.)

T. Prager: *A fegyverkező gazdaság nem gazdaságos*

O. Horn: *Két nemzetközi szakszervezeti kongresszus* (A „szabad" szakszervezetek és a Szakszervezeti Világszövetség kongresszusa.)

A. Schaff: *Szocializmus és elidegenedés* (Részlet „A marxizmus és az egyén" c. könyvéből.)

Vitafórum (Hozzászólások Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" c. cikkéhez.)

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Йожеф Балинт: Сегодняшние проблемы — сегодняшние задачи 3 — *д-р Имре Сабо:* Демократия и ответственность 20 — *Бела Кёпеци:* Замечания к дискуссии о социалистическом реализме 30 — *д-р Тибор Хусар:* О характеристике природы доктринерства 44 — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Деже Пастор:* «Великое общество» Джонсона 55 — *М. Л.:* «Европа от Атлантики до Урала» 61 — *д-р Иван Гёнци:* Новые тенденции в крестьянском хозяйстве Западной Европы — На XVII генеральной ассамблее Европейского аграрного союза (CEA) 66 — КРИТИКА: *Дьюла Рожа:* Десятая всевенгерская художественная выставка в отзывах критики 71 — *Ласло Фюлеп:* О периферийных литературных журналах 79 — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *д-р Отто Пирити:* Распределение по труду и социалистическая нравственность 89.

INHALT:

József Bálint: Probleme und Aufgaben von heute 3 — *Dr. Imre Szabó:* Demokratie und Verantwortung 20 — *Béla Köpeczi:* Bemerkungen zur Debatte über den sozialistischen Realismus 30 — *Dr. Tibor Huszár:* Zur Anatomie des Doktrinarismus 44 — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *Dezső Pásztor:* Johnsons „Grosse Gesellschaft" 55 — *L. M.:* „Das Europa vom Atlantik bis zum Ural" 61 — *Dr. Iván Gönczi:* Neue Tendenzen in der westeuropäischen Bauernwirtschaft. — Die XVII. Vollversammlung der CEA 66 — KRITIK: *Gyula Rózsa:* Über die Kritiken der X. Ausstellung der Ungarischen Bildenden Kunst 71 — *László Fülöp:* Die Literaturzeitschriften in der Provinz 79 — GEDANKENAUSTAUSCH: *Dr. Ottó Pirityi:* Die Verteilung nach Arbeit und die sozialistische Moral 89.

Digitized by Google

CONTENTS

József Bálint: Present-day tasks and problems 3 — *Dr. Imre Szabó:* Democracy and responsibility 20 — *Béla Köpeczi:* Remarks on the debate about socialist realism 30 — *Dr. Tibor Huszár:* On the nature of doctrinairism 44 — INTERNATIONAL REVIEW: *Dezső Pásztor:* Johnson's „Great Society" 55 — *L. M.:* „Europe from the Atlantic Ocean to the Urals" 61 — *Dr. Iván Gönczi:* New trends in West-European peasant economy — On the 17th General Assembly of CEA 66 — CRITIQUE: *Gyula Rózsa:* A balance of critics' reviews of the 10th Hungarian Fine Arts Exhibition 71 — *László Fülöp:* On provincial literary magazines 79 — EXCHANGE OF IDEAS: *Dr. Ottó Pirityi:* Distribution of goods according to individual work performance and socialist morality 89.

SOMMAIRE

József Bálint: Problèmes et tâches d'actualité 3 — *Dr. Imre Szabó:* Démocratie et responsabilité 20 — *Béla Köpeczi:* Réflexions à propos du débat sur le réalisme socialiste 30 — *Dr. Tibor Huszár:* Une histoire naturelle du doctrinarisme 44 — REVUE INTERNATIONALE: *Dezső Pásztor:* La „Great Society" de Johnson 55 — *L. M.:* „L'Europe de l'Atlantique à l'Oural" 61 — *Dr. Iván Gönczi:* Nouvelles tendances dans l'économie paysanne en Europe occidentale — La 17e Assemblée Générale de la C. E. A. 66 — CRITIQUE: *Gyula Rózsa:* La 10e Exposition nationale hongroise des Beaux-Arts vue à la lumière des critiques 71 — *László Fülöp:* À propos des revues littéraires de province 79 — ÉCHANGE DE VUES: *Dr. Ottó Pirityi:* La rétribution selon le travail et la morale socialiste 89.

Digitized by Google

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat Igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
– a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
– a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
– és bármely postahivatalnál
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.

Megjelent: 38 500 példányban
Az utolsó kézirat 1965. december 23-án érkezett a nyomdába

Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

5.—

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

MAR 24 1966
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

2

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. FEBRUÁR

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM, 2.
1966. FEBRUÁR

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

SOMOGYI GYULA 3 Az 1966. évi gazdasági feladatok

TAR IMRE 9 A szocialista termelési viszonyok megszilárdítása és továbbfejlesztése a mezőgazdaságban

DR. CSAPÓ LÁSZLÓ 22 Gazdaságpolitika, mechanizmus, tervgazdálkodás és kölcsönös összefüggéseik

GYURKÓ LÁSZLÓ 33 A fejlődés és ellentmondásai

Tudományos életünkből

DR. HÁY LÁSZLÓ 38 Az állammonopolista kapitalizmus mérlege

Nemzetközi szemle

HÁVEL JÓZSEF 51 Három földrész népei a szolidaritás útján

MÁRTON GYÖRGY 56 A II. Vatikáni Zsinat

Kritika

FALUS RÓBERT 64 A „Nagyvilág"-ról

Szemle

BŐGEL JÓZSEF–CSOMA GYULA 75 Merre tart a felnőttoktatás?

Fórum

DR. BUDA BÉLA 81 Megjegyzések Farkas László cikkéhez

Digitized by Google

Tájékozódás

86 Az ipari termelés üteme és hatékonysága
87 A lenini külpolitika fontos elve
89 Tallózás francia baloldali folyóiratokban
91 Szociológia és tervezés

Könyvekről

DR. ERDŐS PÉTER 93 Keynes főművének magyar nyelvű kiadásához
ALMÁSI MIKLÓS 102 A magyar dráma ügyében
VOKSÁN JÓZSEF 104 Neveléselmélet

107 Testvérlapjainkból

A CIKK SZERZŐI

SOMOGYI GYULA, az MSZMP Központi Bizottságának alosztályvezetője;

TAR IMRE, kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa;

DR. CSAPÓ LÁSZLÓ, kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa;

GYURKÓ LÁSZLÓ, író

HÁY LÁSZLÓ, akadémikus, a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának tagja;

MARTON GYÖRGY, tudományos kutató;

HAVEL JÓZSEF, újságíró;

FALUS RÓBERT, kandidátus, egyetemi docens;

BÖGEL JÓZSEF, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója,

CSOMA GYULA, az Országos Pedagógiai Intézet adjunktusa;

DR. BUDA BÉLA, orvos;

DR. ERDŐS PÉTER, kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője;

ALMÁSI MIKLÓS, a Színháztudományi Intézet tudományos munkatársa;

VOKSÁN JÓZSEF, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagja:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
MOLNÁR ERIK
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SIK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475

Digitized by Google

SOMOGYI GYULA

Az 1966. évi gazdasági feladatok

A párt gazdasági irányító tevékenysége napjainkban lényegében három, egymással szorosan összefüggő feladatra összpontosul. Ezek: a gazdasági fejlődés közép- és hosszabb távú perspektívájának kidolgozása, a gazdaságirányítás rendszerének, a vezetési módszereknek megjavítása, s az operatív tennivalók megszervezése a termelés és a felhasználás területén.

Az 1966. évi terv és a költségvetés megvitatása után társadalmunk figyelme mindinkább a konkrét tennivalókra, a jobb élet alapjául szolgáló feladatok megoldására irányul. Befejeztük ötéves tervünket, kidolgozás alatt van irányítási rendszerünk reformja, harmadik ötéves tervünk a véglegesítés utolsó szakaszában tart. 1966. évi tervünk e hosszabb lélegzetű gazdasági elképzeléseknek szerves és fontos része. A népgazdaság 1966. évi tervének legfontosabb feladata, hogy továbbhaladva a Központi Bizottság 1964 decemberi határozatában kijelölt feladatok megvalósításának útján, a lehető legjobban valósítsa meg a harmadik ötéves terv céljainak erre az időszakra eső részét.

A Központi Bizottság 1964 decemberi határozata azt célozta, hogy javítsuk a nemzeti jövedelem termelésének és felhasználásának összhangját, tegyük szilárdabbá a népgazdaság egyensúlyát mind belföldi, mind külkereskedelmi vonatkozásban, s helyesbítsük a népgazdaság egyes elemeinek (pl. a létszámnövekedésnek és a termelékenységnek, a beruházásnak és az építési tevékenységnek stb.) arányát.

Mit mutatnak az 1965. évi terv teljesítésének tapasztalatai? A múlt évi terv végrehajtásának az az egyik legfőbb jellemzője, hogy a teljesítés szorosabban követte az előirányzatokat, mint az előző években. Az 1965. évi gazdasági munka több ponton új, kedvező vonásokat mutat. Ezek az eredmények azonban még csak a kezdetet jelentik.

Az elmúlt évben erősödött a népgazdaság egyensúlya. Pozitív eredmény, hogy külkereskedelmünk egyenlege a tervezett szerint alakult. Ennyivel azonban nem érhetjük be, annál kevésbé, mert a külkereskedelmi forgalom egyenlegének javulása jórészt az import korlátozásából és csak részben az export növekedésének meggyorsulásá-

Digitized by Google

ból származott. A kivitel 1965-ben is az előző évek átlagos növekedési üteme szerint alakult. Ez egyben azt is jelzi, hogy az 1966. év egyik fontos feladata: a kivitel erőteljesebb növelése.

A tapasztalatok szerint helyes volt a Központi Bizottságnak az az állásfoglalása, hogy 1965-ben ne növeljük 1964-hez képest a beruházások színvonalát. Az 1965. évi alacsonyabb beruházási színvonal közvetve hozzásegített ahhoz, hogy valamelyest javítsuk a beruházások koncentrációját és némileg rövidítsük a kivitelezési időt. A beruházási munkában azonban még így is sok a hiányosság. Okaik részint az építőipari munka szervezésében keresendők és ennek viszonylagos műszaki elmaradottságával függnek össze. A beruházási tevékenység akadozásában annak is nagy szerepe volt, hogy az építőiparban 1965-ben sem sikerült biztosítani a kellő számú munkaerőt. Az építőipari dolgozók jövedelmének emelésére vonatkozó legutóbbi kormányintézkedések 1966-ban bizonyára jobb feltételeket teremtenek az építőiparban dolgozók létszámának növeléséhez.

A feleslegesen felhalmozódott ipari és kereskedelmi készletek értékesítésében 1965-ben eredményeket értünk el. A készletértékesítés számos módszerét alkalmaztuk (kiárusítások, börzék stb.), s különböző pénzügyi intézkedések is segítették a felesleges készletek hasznosítását. Ennél kevésbé voltak sikeresek a készletek újratermelődésének megakadályozására irányuló törekvések. Csökkenő mértékben, de 1965-ben is folytatódott az indokolatlan készletemelkedés. Javult, de még nem kielégítő a termelés és a szükségletek összhangja. Az exportszükségleteket szolgáló termelés gyorsabban nőtt ugyan, mint átlagosan az ipari termelés, de sok tapasztalat azt mutatja, hogy a termelés továbbra sem mindenütt felel meg a szükségleteknek.

A Központi Bizottság 1964 decemberi határozatában megjelölt intézkedéseket, utasításokat (pl. létszámkorlátozás, normák kiigazítása stb.) a múlt évben általában fegyelmezetten hajtották végre. Alapvetően ennek köszönhető, hogy ebben az évben javult az előzőekhez képest a termelékenység emelkedése. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a termelékenység emelkedésének ezek a módszerei csak időlegesek, és nem ezek annak tartós tartalékai. A munkafegyelem megszilárdításában és a termelékenység emelésében elért eredményeket értékelve figyelembe kell venni, hogy a kisebb létszámnövekedést a termelés ütemének 1964-hez képest való csökkenése kísérte. Ezért a termelékenység növekedése a termelés emelkedésének döntő hányadát fedezte ugyan, de üteme nem emelkedett az előző évekhez képest. A termelékenység növekedésében viszonylag kevés szerepe volt a műszaki fejlesztésnek. A vállalatok öntevékenysége, a reális lehetőségeket figyelembe vevő kezdeményezése nem volt kielégítő. A tapasztalatok azt mutatják, hogy vállalatainkban még mindig nem helyeznek elég hangsúlyt a műszaki szervezési intézkedések útján elérendő munkaidő-megtakarításra, a termelési folyamat racionalizálására és általában a termelés szervezettségére.

Digitized by Google

Az 1965. évi terv nem irányozta és nem is irányozhatta elő azt, hogy egy év alatt teljesen megszűnjenek az említett kedvezőtlen népgazdasági tendenciák. Ehhez hosszabb idő szükséges. A múlt évben megindult pozitív változásoknak 1966-ban tovább kell folyniuk. A társadalmi termelés minden területén további tudatos, a belső tartalékok feltárására irányuló munkára van szükség. Elsőrendű jelentősége van annak, hogy az ország rendelkezésére álló erőforrásokat elsősorban a népgazdasági egyensúly tartós javítására koncentráljuk.

Az 1966. évi terv céljainak és feladatainak továbbra is fő vonásuk a fejlődés minőségi oldalainak javítása. A terv a nemzeti jövedelem növelésének alapvető útját a termelés gazdaságosságának, hatékonyságának gyorsabb javításában jelöli meg; a termelés mennyiségi növelését 1966-ra is csak azokon a területeken és csak olyan mértékben irányozza elő, ahol és amilyen mértékben ez egybeesik a szükségletekkel. Az ipari termelést a terv szerint 4—5 százalékkal kell emelni úgy, hogy az választékban is a lehető legjobban igazodjon a szükségletekhez. Ez jelentős differenciálást követel a termelés növelésének arányaiban, amit a népgazdasági terv fő előirányzatai is kifejeznek (az ipar termelése összesen 4—5 százalékkal növekszik, de a vegyiparé 10, a nitrogénműtrágya gyártása 27, egyes növényvédőszereké 50—60 százalékkal; a gépiparé 6, de a villamosmozdonyok gyártása 100, az orvosi és ipari röntgenkészülékeké 17, a híradástechnika termelése 8 százalékkal; a könnyűiparé 4, de ezen belül a szintetikus fonalgyártás 11, a cellulóze-termelés 8, a bútorgyártás 8 százalékkal). A termelésnek a szükségletekkel való összehangolását a tervben nem lehet teljes mélységében előírni; ezért fontos, hogy az ipari irányító szervek és vállalatok a terv végrehajtásának menetében elvégezzék a szükséges korrekciókat.

A szükségletekhez való alkalmazkodásban az iparral szemben támasztott követelményeket jól mutatják az exportra, illetve a belkereskedelemnek való átadásra tervezett termékek növelésének előirányzatai. Az ipari termelésből kb. 5 százalékkal kell növelni az exportot, de a gyógyszerekét 6.1, az autóbuszokét 7,7, a vasúti személygépkocsikét 21, az izzólámpákét 7,2, a kötöttárukét 6 százalékkal stb.

1966-ban a belföldi ellátás javítása is bonyolultabb feladatot ró az illetékes szervekre. Fontos feladat például az, hogy zavartalanul, jól elégítsük ki a szükségleteket azokból a termékekből, amelyeknek fogyasztói árát a februárban bevezetett árintézkedések érintik; így például legyenek a boltokban a kellő mennyiségben és választékban olyan textiláruk, amelyeknek árát leszállították, biztosítsák a zavartalan húsellátást, csökkentsék a hiánycikkek számát.

A terv az anyagi javak elosztását annak az elvnek az alapján irányozza elő, hogy a fogyasztás és a beruházás nagysága legyen összhangban a termelés hatékonysága területén elért előrehaladásunkkal. Az életszínvonallal kapcsolatos intézkedések alapvető célja többek közt a termelés (ipari és mezőgazdasági termelés) jobb ösztönzése a

Digitized by Google

közvetlen munkával összefüggő bevételek arányának növelése útján, az áraknak a ráfordításokhoz való közelítése, az egyes termékekben és szolgáltatásokban meglevő nagymértékű állami dotáció fokozatos csökkentése.

A népgazdasági egyensúly követelményeinek kielégítését általában a termelési források bővítésével, a gazdasági növekedés ütemének gyorsításával célszerű biztosítani. Az ütem megítélésénél (1966-ban) azonban figyelembe kell venni, hogy nem általános növekedésre, hanem az exportot és a belföldi szükségleteket kielégítő termékek termelésére van szükség. A műszaki fejlesztésben rejlő lehetőségek, a folyamatban levő beruházások üzembe helyezésének meggyorsítása, valamint a korszerű technológiai folyamatok bevezetésében meglevő lehetőségek adhatják az ily módon felfogott termelésnövelés legfőbb tartalékait.

Az 1965. évi népgazdasági terv teljesítése során már megkezdődött bizonyos termelési tartalékok feltárása. A még meglevők feltárása a vállalati munka minőségének gyorsabb javítását követeli meg.

Az ipari termelés növelésének 1966-ra előirányzott, viszonylag lassú üteme elősegítheti a folyamatosabb anyagellátást, a gazdasági és műszaki vezetőknek pedig nyugodtabb légkört teremt ahhoz, hogy javítsák a termelés gazdaságosságát és a vállalaton belüli szervezést.

Az ipari termelés mérsékeltebb és differenciált fejlesztése néhány módszertani elgondolással is összhangban van.

A párt és a kormány úgy döntött, hogy az egyoldalú mennyiségi szemlélet leküzdése érdekében 1966-tól kezdve az ipari teljes termelés nem tekintendő vállalati kötelező mutatónak, s teljesítését nem kell a vállalati munka értékelésében figyelembe venni. Az értékelés — és a vele kapcsolatos anyagi és erkölcsi elismerés — a szükségletekkel összhangban levő termelésen (az exportban és a belkereskedelemben eladott termékeken), a műszaki és technológiai fejlődésen, a jobb üzemszervezésen, az anyag- és munkaerő-megtakarításon és önköltségcsökkentésen fog alapulni.

Ezt, valamint a lakosság jobb ellátását szolgálja a szállítási szerződések rendszerének megváltoztatása is. Ez része a gazdaságirányítás reformjának; fő elveit a kormány jóváhagyta, s a részletes jogszabályok kidolgozása folyamatban van. A II. félévben életbe lép már a vállalatok egymás közti gazdasági kapcsolatait szabályozó szállítási szerződések új rendszere. A szállítási szerződés a vállalatoknak kölcsönös érdekeltségükön alapuló egymás közötti gazdasági tartalmú megegyezése. Alapja a külkereskedelmi, belkereskedelmi stb. igényekben megjelenő népgazdasági szükséglet, nem pedig — mint eddig — a vállalatokra bontott tervfeladat. Az éves és negyedéves szerződések merev és mechanikus rendszere helyett az előrelátott szükségletek szabják meg a szerződési időszakot. Az új rendszer jogi eszközökkel is a megrendelő pozícióját erősíti, és rugalmasabb lehetőségeket kíván

Digitized by Google

adni a gazdasági kapcsolatok kereskedelmi módszerekkel való kialakításához.

Az 1966. évi terv fő feladatai között fontos helyet foglal el a beruházásokkal való jobb gazdálkodás. A beruházások színvonala 1965-höz képest 6 százalékkal nő; ennek megvalósítása maga is nagyobb feladat a tavalyinál. Van olyan jelenség, hogy nagymértékű beruházásokat igényelnek olyan területek is, amelyeken nem folyamatos az állóeszközök kihasználása, nem javult a második és harmadik műszakban üzemeltetett gépek részaránya, s a kapacitások üzembe helyezése után az új állóeszközök hozama lassan éri el a gazdaságos színvonalat.

Bizonyos javulás ellenére az elmúlt években sem volt kielégítő a beruházási eszközök és a beruházási tevékenység koncentrálása. Késik egyes népgazdasági jelentőségű beruházások üzembe helyezése, számos beruházás költségei pedig lényegesen meghaladják a tervezett színvonalat. Arra van szükség egyebek között, hogy az építőipar helyesen használja fel az anyagi ösztönzésre szánt és 1966-ban felemelt összegeket és — különös tekintettel a műszakilag egyre bonyolultabb feladatokra — emelje szervezettségének színvonalát, javítsa termelékenységét és a kivitelezés minőségét. 1966-ban sok ipari létesítményt kell befejezni, s mintegy 140 új létesítmény megkezdéséhez kell a megfelelő feltételeket megteremteni. Ezek között olyan összetett, nagy jelentőségű programok vannak, mint a járműfejlesztési (autóbusz-) program, a műtrágyagyárak bővítése, a papíripari, a konzervgyári, a gázhasznosítási program. Alapvető érdek, hogy biztosítsuk e programok szervezett megvalósítását.

Az 1966. évi beruházáspolitika lényege, hogy a terv végrehajtása során fokozottan törekedjünk a beruházási eszközökkel való takarékosságra, a meglevő állóeszközök jobb kihasználására, a beruházási előirányzatok hatékony felhasználására. Nem szabad megkezdeni az olyan beruházásokat, amelyek műszakilag és szervezetileg nincsenek eléggé előkészítve; az így felszabaduló eszközöket elsősorban a külkereskedelmi egyenleg javítására kell fordítani.

A népgazdaság fejlődésének abba az időszakába értünk, amelyben egyre sürgetőbb, hogy a termelési feladatokat a technikai fejlesztés, a technológiai tökéletesítés, a munkaszervezet racionalizálása, a munkateljesítmények fokozása és a szakképzettség növelése útján valósítsuk meg. A termelésbe bevonható munkaképes korú lakosság tömege szűkül, a termelést egyre kevésbé lehet a foglalkoztatottság növelése útján emelni, sőt ma már éppen arra kell nagy gondot fordítanunk, hogy ne csökkenjen a mezőgazdasági munkaerő. Részben ezt a kívánalmat szolgálják a felvásárlási árakat és a mezőgazdasági lakosság életszínvonalát érintő intézkedések is.

A termelékenység problémájával a múlt évi javulás ellenére is tovább kell foglalkoznunk, részben azért, hogy a harmadik ötéves terv egész időszakára tartóssá tegyük ezt a tendenciát, részben azért, mert tudjuk, hogy a termelés emelkedésének a termelékenységből

Digitized by Google

fedezett hányada — bármilyen fontosnak tartjuk is — egymaga még nem fejezi ki a vállalati s különösen nem a népgazdasági hatékonyságot. Komplexen kell vizsgálnunk azt is, hogy milyen pótlólagos holtmunkával (leggyakrabban állóeszközzel) értük el az emelkedést.

A termelékenység fokozásának nagy tartalékai vannak a vállalatok kiszolgáló üzemeinek (a karbantartásnak, nagyjavításnak, szállításnak, szerszámkészítésnek stb.) korszerű iparági és vállalati megszervezésében. Gazdasági tevékenységünk hatékonyságának növelése céljából nagyobb figyelmet kell fordítanunk arra, hogy megszüntessük a műszaki színvonal, a gyártás- és gyártmánykorszerűsítés területén meglevő elmaradásunkat. 1966-ban tovább kell szilárdítanunk a munkaügyi téren 1965-ben elért eredményeket. A munkafolyamatok jobb megszervezésével, az ügyvitel egyszerűsítésével fel kell tárnunk a létszámgazdálkodás tartalékait, a létszámmegtakarítás lehetőségeit, és csökkentenünk kell az adminisztratív létszám arányát.

1966-ban a mezőgazdaságra is nagy feladat hárul. A terv 5—5,5 százalékos termelés-növekedést vesz számításba az 1965. évi, meglehetősen mostoha körülmények között elért termelési színvonalhoz képest. Igen fontos, hogy a növekvő gép- és anyagellátásra, a felvásárlási árak emelésére, valamint a parasztság életkörülményeit javító más kormányintézkedések ösztönző hatására támaszkodva, jól használjuk ki a mezőgazdasági termelésben és felvásárlásban levő lehetőségeket. Nagy gondot kell fordítanunk a kenyérgabona-szükséglet fedezésére és a szemestakarmány-termelés növelésére, mert ez az utóbbi az alapja a hústermelés növelésének. Jelentősen javítani lehet a mezőgazdasági exportot a cukorrépa, a napraforgó és az apró magvak termelésének növelésével, valamint a zöldség és gyümölcs felvásárlásának, tárolásának és szállításának megjavításával.

Tavalyi eredményeinkben nagy része van a területi és az üzemi pártbizottságok javuló munkájának. A tapasztalatok azt mutatják: ha határozottabban, kommunista módon nyúlunk gazdasági feladataink megoldásához, viszonylag rövid idő alatt is kézzelfogható eredményeket érünk el. Az 1966. évi terv növeli a feladatokat és ezzel a pártszervezetekkel szemben is nagyobb követelményt támaszt. A soron következő feladatokat végezzük abban a tudatban, hogy kialakultak a népgazdaság fejlődésének és irányításának hosszabb távú és előrevivő elképzelései, s minden egyes gyakorlati feladat jó megoldásával napi életünket és népgazdaságunk jövőjét alapozzuk meg.

Most újra az szükséges, hogy a múlt év tapasztalatain okulva, a pártszervezetek és a gazdasági vezetők ismételten vizsgálják meg és elemezzék a maguk munkaterületén, hol kell javítaniuk a munkát, s ennek alapján határozott módon cselekedjenek.

Digitized by Google

TAR IMRE

A szocialista termelési viszonyok megszilárdítása és továbbfejlesztése a mezőgazdaságban

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével az egész népgazdaságban leraktuk a szocializmus alapjait. A népgazdaság egységes szocialista alapja kedvező feltételeket teremtett a termelőerők és a mezőgazdasági termelés növeléséhez, az életviszonyok további javításához, a munkás-paraszt szövetség erősítéséhez. Ezek a kedvező feltételek elősegítik azt is, hogy a korábbi kizsákmányolási, uralkodási és alárendeltségi viszonyok helyett egyre jobban megerősödjenek a kölcsönös segítés elvtársi viszonyai az egyenlő jogú, azonos célokért dolgozó emberek között, akiknek a termelt javakból való részesedése nem magántulajdonukon, hanem személyesen végzett munkájukon alapul.

Azok a lehetőségek, amelyek objektíve adódnak a szocializmus alapjainak lerakásából, csak a társadalom tudatos cselekvése útján válhatnak valósággá. A cselekvés hatékonyabbá tételéhez pedig a megtett út tapasztalatainak elemzése, a helyzet reális felmérése, s az ellentmondások megoldási lehetőségeinek megkeresése is szükséges.

A tulajdonviszonyok helyzete a mezőgazdaságban

A szocialista építés eredményeként a mezőgazdaság tulajdonviszonyai és társadalmi szektorai alapvetően megváltoztak. Ezeknek a változásoknak a következményeként 1965-ben a mezőgazdaság legfontosabb termelési eszközének, a *földnek* 94,5 százaléka az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek, 3,1 százaléka a kisegítő gazdaságok, és 2,4 százaléka az egyéni gazdaságok használatában volt.

A földdel együtt az egyéb termelési eszközök és a mezőgazdaságban dolgozók túlnyomó többsége is szocialista szektorhoz tartozik. Ennek megfelelően a *mezőgazdaság termelési értékének* egyre nagyobb részét is a szocialista szektor termeli.

1964-ben az összes bruttó termelési érték 19,4 százalékát az állami gazdaságok, 68,4 százalékát a termelőszövetkezetek közös és háztáji

Digitized by Google

gazdaságai, valamint az egyszerűbb szövetkezetek, 12,2 százalékát pedig a kisegítő és az egyéni gazdaságok termelték.

A mezőgazdaság egészét tekintve az 1961—1964 években a termelés 12—14 százalékkal emelkedett. Az 1 kat. hold termőterületre jutó bruttó termelési érték az 1961. évi 4315 forintról 1964-ben 4859 forintra, a nettó termelési érték 1991 forintról 2210 forintra növekedett. Az egy mezőgazdasági foglalkoztatottra jutó nettó termelés, az 1960. évet 100-nak véve, 1964-ben 127,7 volt.

A mezőgazdaság egészén belül az egyes társadalmi szektorok eltérő ütemű fejlődést és különböző sajátosságokat mutatnak.

A mezőgazdaság *állami szektorát* képező gazdaságok az elmúlt évek során tovább erősödtek, emelték termelésük színvonalát és a belterjesség irányában fejlődtek. Az állami gazdaságok termelése 1960-hoz viszonyítva 1964-ben 25, árutermelésük 30 százalékkal emelkedett; ezzel a mezőgazdaság összes árutermelésének több mint 20 százalékát adják.

A szocialista átszervezés eredményeként a több mint egy millió parasztgazdaságot mintegy *4200 termelőszövetkezet* váltotta fel. A koncentráció következtében az egy termelőszövetkezetre jutó átlagos földterület az 1961. évi 1877 kat. h.-ról 1964-ben 2368 kat. h.-ra növekedett. A termelőszövetkezetek száma ez idő alatt 4204-ről 3413-ra csökkent. Traktorállományuk 12 770-ről 43 241 darabra növekedett, 60 százalékkal több műtrágyát használnak fel és 51 238 kat. h.-val több föld került öntözés alá. A termelőszövetkezetek közös vagyonának értéke 81,7, a beruházásoké pedig 49,4 százalékkal nőtt az 1961. évihez képest. A szövetkezetekben sokat javult a vezetés színvonala, növekedett a szakemberek száma.

A felsorolt tényezők hatására a termelőszövetkezetek termelése és áruértékesítése *az egész mezőgazdaságét meghaladó mértékben növekedett.* Bruttó termelési értékük 1961-hez viszonyítva 1964-ben 29.4, áruértékesítésük pedig 34 százalékkal emelkedett. Nettó termelésük értéke is növekedett, bár nem ilyen arányban. A szövetkezetek többségében javultak a tagság élet- és munkafeltételei, s jelentősen megnőtt a munka szerepe a jövedelem elosztásában és a parasztság tudatában.

Az utóbbi évek azt tanúsították, hogy a szocializmus alapjainak lerakását kitűző gazdaságpolitika *történelmi jelentőségű sikert* aratott. Az átszervezés befejezése óta eltelt időszakban elért nagy eredmények mellett azonban szaporodtak azok a jelzések, amelyek szerint az új fejlődési szakasz az elvek és módszerek továbbfejlesztését is igényli. Ma már nyilvánvaló, hogy a gazdasági irányítás túlzott központosítása és az ezt kifejező *gazdasági mechanizmus*, amely az egyéni gazdálkodás viszonyaira volt szabva és a kettős feladat teljesítését is segítette, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után sok termelőszövetkezet számára nem teszi lehetővé az önálló, rentábilis gazdálkodást. Ezért nem is érvényesülhettek teljesen a szövetkezetek olyan

Digitized by Google

objektív előnyei, mint az üzemi jövedelemben való közvetlen anyagi érdekeltségük, a gazdasági döntésben való önállóságuk és felelősségvállalásuk.

A gazdasági mechanizmusnak fontos része az *ár-, adó- és hitelrendszer.* A szövetkezeti tulajdonviszonyok lényegéből fakad az az igény, hogy a termelőszövetkezetek a maguk bevételeiből valósíthassák meg az egyszerű újratermelést, és mind többjük legyen képes a bővített újratermelést is a saját bevételeiből fedezni. Ehhez természetesen az szükséges, hogy a fő befolyásoló tényezők, az árak az értéktörvény követelményei szerint alakuljanak. Az érvényben levő árrendszer és árarányok azonban nem tükrözik megfelelően a társadalmilag szükséges ráfordításokat és jelentősen eltérnek az értéktől. A mezőgazdasági termelői árak színvonala 1964-ben az Országos Árhivatal szerint 26 százalékkal alacsonyabb, az ipari árak szintje pedig 11 százalékkal magasabb a társadalmi ráfordításnál.

Érvényben levő árrendszerünk következtében a termelőszövetkezetek többsége nem tudja saját bevételeiből fedezni a termelés bővítéséhez szükséges kiadásait. A barcsi, a nagyatádi és a siófoki járás 82 termelőszövetkezetének például — önköltségszámításaik szerint — holdanként csak 360 forint jövedelmet hozott a kenyérgabona termesztése (9,7 mázsás átlaggal), az 1 kat. hold szántóra jutó hitelesedékesség viszont 1965-ben 287 forint volt. A termelőszövetkezetek szántóterületüknek több mint 30 százalékán termelnek kenyérgabonát, így ez a helyzet alapvetően befolyásolta a növénytermesztés jövedelmezőségét. Somogy megyében a termelőszövetkezetek közös állattartásában a tejtermelésre literenként 41 fillér, a szarvasmarhahizlalásra kilónként 2 forint volt a ráfizetés. Ez több mint 30 millió forint ráfizetést okozott a megye termelőszövetkezeteinek.

Ennek a helyzetnek a megszüntetése végett a párt gazdaságpolitikája arra törekszik, hogy fokozatosan kialakuljanak a szövetkezetek önálló gazdálkodásához szükséges anyagi feltételek, és a szövetkezetek többsége az általa megtermelt értékből fedezhesse a bővített újratermelés költségeit. Ezt a törekvést szolgálta az 1966. január 1-én végrehajtott termelői áremelés is, amely már lehetőséget teremt arra, hogy — első lépésként — a termelőszövetkezetek gépeikre amortizációs alapot képezhessenek.

A szövetkezeti gazdálkodás jelenlegi problémáinak megoldásánál abból kellene kiindulni, hogy a szövetkezetek önálló gazdasági egységek, amelyek szövetkezeti vállalatszerű gazdálkodást folytatnak és részei a tervgazdaságnak. Ennek megfelelően kellene meghatározni a termelőszövetkezeti gazdálkodás működési körét úgy, hogy abba a mezőgazdasági termelésen kívül a feldolgozás, a beszerzés és a közvetlen értékesítés lehetősége is fokozottabban beletartozzék. A mezőgazdasági nagyüzem sajátosságainak és a helyi igényeknek megfelelően kellene a melléküzemi tevékenységről, a termelési kapcsolatokról és a falu részére nyújtott szolgáltatásokról rendelkezni. Mindezek-

Digitized by Google

kel összefüggésben határozottabban kellene megvonni a termelőszövetkezet gazdasági, szervezeti és pénzügyi önállóságának a kereteit.

A szocialista tulajdonviszonyok erősítése során megkülönböztetett figyelmet érdemel a *földtulajdon* és a *földhasználat* fejlesztése. Elsősorban azért, mert a föld a termelőszövetkezetek legfőbb termelőeszköze, a mezőgazdasági termelés növelésének, a szövetkezeti tagok anyagi helyzete további javításának egyik legfontosabb és mással nem helyettesíthető eszköze. Másodsorban: a föld szövetkezeti használata változatos tulajdonviszonyokkal párosul, s emiatt egyre több vita forrása.

A földhasználat és a földtulajdon továbbfejlesztésének az igénye egyre szélesebb körben jelentkezik. Eltekintve a nagyon szélsőséges elképzelésektől — a föld azonnali nacionalizálása kártalanítás nélkül stb. — sok egészséges, megfontolt és reális javaslat születik ebben a kérdésben. Ezeknek a javaslatoknak közös vonásuk az az intelem, hogy nem kell elhamarkodni, hanem jól meg kell fontolni a dolgot, és csak a fokozatosság elve alapján lehet cselekedni. Elsődlegesnek a szövetkezeti *földhasználat* további erősítését kellene tekinteni; ez tartalmában azt jelentené, hogy a termelőszövetkezetek használatában levő földek ne csökkenjenek, hanem növekedjenek. Ennek megvalósítása azonban nem csak és nem is elsősorban adminisztratív intézkedéseket kíván, hanem az anyagi érdekeltség elvének alkalmazását és alapos politikai felvilágosító munkát.

A szövetkezeti földhasználat további erősítésére elhangzott javaslatok érintik a *föld tulajdonjogát* is, mindenekelőtt a nem termelőszövetkezeti tagok és a mezőgazdasági termeléssel nem élethivatásszerűen foglalkozók — az ún. külső, vagy harmadik személyek — termelőszövetkezetben levő földjének tulajdonjogát. Ezekért a földekért a termelőszövetkezetek jelenleg bérleti díjat fizetnek. Az öröködés folytán a bérelt földek aránya szükségszerűen tovább fog növekedni. Ezért indokoltnak látszik, hogy a mezőgazdasági termeléssel nem élethivatásszerűen foglalkozók lehetőséget kapjanak arra, hogy magántulajdonban levő örökölt földjeiket — bizonyos megváltási ár ellenében vagy anélkül — akkor is felajánlhassák az államnak vagy a szövetkezetnek, ha már nagyüzemi használatban van. Valószínűleg sokan élnének ezzel a lehetőséggel, amely egyben a vitás ügyek számát is csökkentené. Természetesen ez további részletes kimunkálást, tanulmányozást, alapos körültekintést igényel és csak kölcsönös megegyezés alapján valósítható meg.

A földhasználat és a földtulajdon további fejlesztésével egyidőben erőteljesen hangsúlyozni kell, hogy az alapvető feladat a földek védelme és termőképességének növelése. A föld minőségének javítása, tervszerű és gazdaságos felhasználása — a mezőgazdasági termelés és munkatermelékenység növelésének egyik legfontosabb eszköze és feltétele.

Digitized by Google

A szocialista tulajdonviszonyok erősítésének sajátos területe a *háztáji gazdaság*. A háztáji gazdaságok ugyanis a szövetkezeti közös gazdaságok szerves részét alkotják, ugyanakkor bizonyos tekintetben a magánparaszti gazdálkodásnak is maradványai. A háztáji gazdaságok termelésének volumene az elmúlt négy év alatt a fejlesztésükre tett erőfeszítések ellenére is alig változott. Részarányuk a mezőgazdaság bruttó termelési értékében viszont az 1961. évi 26-ról 1964-ben 23,8 százalékra csökkent. 1961-ben a háztáji gazdaságok az összes állami és szövetkezeti felvásárlásnak 18,3, 1964-ben 15,8 százalékát adták. A szövetkezeti vezetők egy részének az a véleménye, hogy a háztáji gazdálkodás akadályozza a közös gazdaság fejlődését. Ezért — bár elvben elismerik a háztáji termelés szükségességét —, gyakorlatilag keveset tesznek egészséges működtetésükért. Ezzel ellentétben azonban az is gyakori, hogy a háztáji föld területe a megengedettnél nagyobb, és a szövetkezeti tagok valóban a közös gazdaság hátrányára növelik háztáji gazdaságukat. Mindkét tendencia torzítja a párt politikáját, és akadályozza a szocialista termelési viszonyok fejlődését.

A közös gazdaságok erőteljes fejlesztése mellett a jövőben is igen nagy gondot kell fordítani a háztáji gazdaságokban rejlő lehetőségek nagyobb mértékű hasznosítására. Erélyesebben kell megakadályozni azokat a törekvéseket, amelyek figyelmen kívül hagyva az élet reális követelményeit, a háztáji gazdaságok felszámolására irányulnak. A hibás nézetek elleni küzdelem azonban csak akkor jár a kellő eredménnyel, ha kiegészül olyan intézkedésekkel, amelyek biztosítják a háztáji termeléshez elkerülhetetlenül szükséges kisgépeket, szerszámokat, műtrágyát, növényvédőszereket, szaporító anyagokat.

Feltétlenül figyelmet érdemel a szövetkezeti tagságnak az az igénye, hogy a háztáji földek juttatásánál *ne csak a közös háztartás* legyen az irányadó és meghatározó, hanem a közös gazdaságban *végzett munka* és a szövetkezeti tag családi körülményei. A közös háztartás sok félreértésre és vitára ad lehetőséget, és nem egy esetben forrása a jogtalan, igazságtalan döntéseknek. A közös gazdaságban végzett munka és a családi körülmények igazságosabb kritériumai a háztáji földjuttatásnak és hathatósabb eszközei lehetnek a szövetkezeti gazdaság erősítésének. Ennek megvalósítása esetén azonban arról is feltétlenül gondoskodni kell, hogy a nyugdíjas és járadékos szövetkezeti tagok — ugyanúgy, mint eddig — továbbra is megkapják háztáji földjüket.

A jövőben is szigorúan kell ahhoz ragaszkodni, hogy a szövetkezeti tagok a törvényes keretek között kapjanak háztáji földet, és az alapszabályukban foglalt mértékig tartsanak állatot. Szükség esetén még pénzügyi szankciókat is igénybe lehetne venni annak érdekében, hogy a szövetkezeti tagok ló- és öszvértartása végérvényesen megszűnjön, s ugyanakkor a lakosság fuvar- és egyéb fogat-igényeit a termelőszövetkezetek elégítsék ki. Ez a lakosságnak is előnyösebb

Digitized by Google

lenne, mert olcsóbb és jobb minőségű munkát kapna, s a termelőszövetkezet bevétele is gyarapodna.

Vannak viták az *alacsonyabb típusú termelőszövetkezetek* fejlődésének megítéléséről is. Jelenleg 254 *termelőszövetkezeti csoport* mintegy 60 ezer taggal, és 78 szőlő- és gyümölcstermelő *szakszövetkezet* működik; ezek együttesen a mezőgazdaság bruttó termelési értékének 4,4 százalékát adják. A jövőjükkel kapcsolatos vitában az az álláspont helyes, amely szerint továbbra is támogatni kell az alacsonyabb típusú szövetkezés különböző formáit. Nem volna helyes, ha a szükséges feltételek hiányában is erőltetnénk, hogy magasabb típusúra térjenek át. Elő kell azonban segíteni, hogy — alapszabályzatuk szerint — gyarapítsák közös vagyonukat, és fokozatosan haladjanak előre a továbbfejlődés szükséges feltételeinek megteremtésében. Helyes volna megvonni az állami támogatást a közös tevékenységet nem folytató termelőszövetkezeti csoportoktól, de lehetővé tenni számukra azt, hogy szakszövetkezetek formájában működjenek.

A még *egyéni gazdaságok* megítélésében sem volna helyes az azonnali megszüntetésüket igénylő „radikális" véleményeket venni alapul. Ez azért sem indokolt, mert szerepük nem számottevő, és állandóan csökken. Ma az egyéni gazdaságok a mezőgazdaság bruttó termelési értékének mindössze 3,4 százalékát adják. Ezért azokban a községekben, amelyekben jól dolgoznak a termelőszövetkezetek, arra kellene törekedni, hogy a még egyénileg dolgozók lépjenek be a szövetkezetbe, ahol pedig nincs termelőszövetkezet vagy szakszövetkezet, ott társulásokba, hegyközségekbe tömörüljenek. Helyes lenne, ha a szövetkezetek konkurrenciája is csökkentené a fuvarozással, vagy egyéb nem mezőgazdasági tevékenységgel kirívóan magas jövedelmet szerző egyénileg dolgozó parasztok jövedelmét.

A tömeges átszervezés megvalósítása után a szocialista termelési viszonyok megszilárdításának és továbbfejlesztésének fő útja a mezőgazdaságban már nem az egyéni gazdaságok szövetkezetbe szervezése, vagy az alacsonyabb típusú szövetkezetek mezőgazdasági termelőszövetkezetté való átalakítása — bár ez is a szocialista viszonyok terjedését jelenti —, hanem az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek gazdasági, politikai, szervezeti erősítése. Ezzel egyidőben azonban ki kell használnunk az egyéb gazdaságokban meglevő termelési, árutermelési lehetőségeket is, és fokozatosan közelebb kell hoznunk őket a szocialista gazdaságokhoz.

A szocialista termelési viszonyok továbbfejlesztésével kapcsolatban olyan szélsőséges vélemények is elhangzanak, hogy a termelőszövetkezeti forma túlélte magát, a termelőszövetkezeteket tehát át kellene alakítani állami gazdaságokká. Ezek a nézetek nem mérlegelik a történelmileg kialakult valóságos helyzetet, nem látják a szövetkezetekben rejlő nagy lehetőségeket. Pedig a termelőszövetkezetek már eddig is bebizonyították, hogy a szövetkezet alkalmas keret a termelés növelésére, az egyéni és a társadalmi érdekek összeegyezte-

Digitized by Google

tésére, a szocialista termelési viszonyok továbbfejlesztésére. A meglevő hiányosságok nem a szövetkezeti formából fakadnak, hanem a gazdasági irányítás fogyatékosságaiból és objektív meg szubjektív üzemi körülményekből.

Ezért a helyes irányvonal csak az lehet, amely biztosítja a rentábilis gazdálkodás feltételeit, szoros kapcsolatot létesít a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok között, ösztönözve hogy vegyék át egymástól mindazt a jó tapasztalatokat, amellyel növelhetik a termelést, fokozhatják a gazdaságosságot, emelhetik a vezetés színvonalát, erősíthetik a termelés társadalmasítását és a termelőerők fejlődésével együtt a mezőgazdasági üzemek szocialista jellegét. A termelőszövetkezetek perspektivája nem az, hogy állami gazdaságokká alakuljanak át, hanem az, hogy szövetkezeti jellegűket megtartva erősítsék és fejlesszék a szocialista elemeket. A rentábilis szövetkezeti gazdálkodás, amely bevételeiből megvalósítja a bővített szocialista újratermelést, reális alapot teremt a szocialista termelési viszonyok megszilárdítása és továbbfejlesztése szempontjából olyan fontos tényezőknek is, mint az elosztás tökéletesítése, az anyagi érdekeltség növelése és a termelőszövetkezeti parasztság egységének erősödése.

Az elosztási viszonyok helyzete és továbbfejlesztése

A szocialista termelési viszonyok objektív követelménye a *munka szerinti elosztás*, az, hogy mindenki képessége szerint dolgozik, és munkája mennyisége és minősége szerint részesül a termelt javakból. Az átszervezés után a mezőgazdaságban is *lényegében a szocialista elosztás elve érvényesül.* A szövetkezeti tagok közösből származó jövedelmének abszolút többsége ugyanis a végzett munkából ered. 1961-ben a jövedelemnek 91,8, 1962-ben 93, 1963-ban 93,7, 1964-ben pedig 93,9 százalékát munkájuk alapján kapták a szövetkezeti tagok.

Az elosztási viszonyok fejlődésében nemcsak az a folyamat érdemel figyelmet, amelynek során a munka veszi át a vagyon szerepét — bár ez az alapvető —, hanem az is, hogy milyen *jövedelemarányok alakulnak ki az egyes társadalmi osztályok és csoportok között.* Ha az azonos ismereteket, erőkifejtést stb. igénylő munkakörökben lényegesen eltérnek egymástól a jövedelmek, és ha ez tömeges jelenség, akkor belső „népvándorlás" indul meg a magasabb jövedelmet és nagyobb társadalmi elismerést nyújtó munkakörök felé. A szocializmus alapjainak lerakása során hazánkban olyan erőssé vált ez a folyamat, hogy kezd már gátjává válni gazdasági és politikai céljaink teljesítésének.

A *jövedelemszínvonal aránytalansága* jelenleg a termelőszövetkezeti parasztok és a más népgazdasági ágakban dolgozók között a legfeszítőbb. 1960 óta a termelőszövetkezeti parasztság jövedelemszínvonala nem közeledett a bérből és fizetésből élőkéhez, hanem

Digitized by Google

némileg távolodott tőle. A parasztság egy főre jutó fogyasztásának reálértéke 1960-ban 84,2 százaléka, 1964-ben pedig 81,8 százaléka volt a munkás-alkalmazotti összfogyasztásnak. Az egy főre jutó havi átlagkereset 1964-ben az állami szektorban 1757 forint, a kisipari termelőszövetkezetekben 1677 forint, a mezőgazdaság állami szektorában 1500 forint volt. Ugyanakkor a termelőszövetkezeti közös gazdaságokban az egy dolgozó tagra jutó havi jövedelem — a mintegy 130 000 családtag keresetét is beleszámítva — 953 forintot tett ki. 1964-ben a háztáji gazdaságból származó jövedelemből évi 11 430 forint jutott egy családra, s ha ezt a háztartási statisztika adatai szerint egy dolgozó tagra vetítjük, havi 300—350 forint az eredmény. Így az egy dolgozó szövetkezeti tagra jutó közös és háztáji gazdaságból származó jövedelem országos átlagban havonta mintegy 1300 forint. Még fokozza a jövedelmek közötti aránytalanságot az, hogy a termelőszövetkezetek jelentős részében a jövedelem nem garantált, nem rendszeres, és a legtöbb esetben a munkafeltételek is mostohák.

Ha a jelenlegi helyzetet a felszabadulás előtti állapotokhoz hasonlítjuk, akkor szembetűnő a parasztság anyagi helyzetének javulása. A második világháborút megelőző években a falusi munkabér az ipari napszámbérnek csak 40—50 százalékát érte el. Az a ma már szólamnak hangzó, de milliók által ismert igazság, amely szerint a szocializmus építése során hazánk megszűnt a három millió koldus országa lenni — elsősorban a paraszti sors, a paraszti életszínvonal javulását fejezi ki. A múlthoz viszonyított fejlődés tehát *történelmi jelentőségű érdem,* de nem teszi nem létezővé a *mai* feszültségeket. Ma nem a paraszti nyomor kilátástalansága, hanem a különböző lehetőségek közötti választás áll a falusi dolgozók előtt. Teljesen érthető tehát, hogy százezrek választották a jó lehetőségek közül is a legjobbakat.

Nemcsak a havi jövedelmek eltérésében van feszültséget szülő aránytalanság, a *szociális juttatások területén* is hasonló a helyzet. A kapitalizmus viszonyai között a „nyugdíjas paraszt" ismeretlen fogalom volt hazánkban, ma pedig már természetes és megszokott, s ez nagy vívmánya népünknek. De itt is az a helyzet, mint a bérszínvonalnál. A legmunkaképesebb termelőszövetkezeti tagok bármikor elhelyezkedhetnek az építőiparban, vagy egyéb munkahelyeken, s itt a szövetkezeti tagokénál jóval kedvezőbb szociális ellátásban is részesülhetnek. A társadalmi alapokból származó juttatás (táppénz, segélyek, családi pótlék, nyugdíj) 1964-ben egy munkásnál 649 forintot, egy termelőszövetkezeti tagnál 331 forintot tett ki. Ugyanakkor a legtöbb társadalombiztosítási juttatás feltételei a termelőszövetkezeti tagok számára hátrányosabbak, és a juttatás szintje is jóval alacsonyabb.

Az elosztási viszonyok ellentmondását jelzi az is, hogy évről évre növekszik *a szövetkezeti alkalmazottak száma.* Mind általánosabbá válik az, hogy nemcsak a szakemberek és az adminisztrátorok, ha-

Digitized by Google

nem traktorosok, műhelymunkások, fogatosok, állattenyésztők stb. is csak alkalmazotti viszonyban, fix bérért, s a bérből és fizetésből élőket megillető szociális juttatásokért hajlandók munkát vállalni. A szövetkezeti vezetők — más választásuk nem lévén — kénytelenek a legfontosabb munkakörben dolgozókat alkalmazottakként szerződtetni. Így az alkalmazottak száma az 1961-es 12,6 ezerről 1964-re 121 ezerre emelkedett, s alkalmazotti munkabér címén 1961-ben a személyes jövedelemnek 2,7, 1964-ben pedig már 12,1 százalékát fizették ki.

Az elosztási viszonyok itt vázolt ellentmondásai következtében 1961-től 260 ezer fővel *csökkent a mezőgazdasági keresők száma*, és a csökkenés üteme csupán 1965-ben mérséklődött. A számszerű csökkenés mellett *fokozódott az elöregedés*. A termelőszövetkezeti tagság átlagos életkora 1964-ben 54 év volt, a gyenge termelőszövetkezetekben pedig elérte a 60 évet. Nyilvánvaló, hogy ez a folyamat egészségtelen és akadályozza a mezőgazdasági termelés növelését. Az *egész országnak érdeke* tehát, hogy csökkenjenek, illetve szűnjenek meg az elosztási viszonyok jelenlegi ellentmondásai. Az ehhez vezető úton az 1966-ban érvénybe lépő rendelkezések is bizonyos előrehaladást jelentenek, de már megkezdődött az erőteljesebb előrehaladás lehetőségeinek felmérése is.

Az elosztási viszonyoknak ismertebb része a *szövetkezeti munkadíjazás*. A szövetkezeti mozgalom eddigi tapasztalatai egyértelműen azt bizonyítják, hogy a termelőerők adott fejlettségi fokát és a szövetkezeti tagok kívánságait jobban figyelembe vevő, változatos munkadíjazási formák még akkor is erősíthetik a szocialista elosztási viszonyokat, ha eltérnek az ideálisnak vélt sémáktól.

A termelőszövetkezeti tagság anyagi érdekeltségének növelésénél nemcsak a munkadíj színvonala a fontos — bár ez az elsődleges —, hanem a jövedelem biztonsága és rendszeressége is. A *jövedelem biztonságának* megteremtése a termelőszövetkezeti részesedés rendszerének megváltoztatását igényli. Az úgynevezett maradék-elosztási elv (az, hogy a szövetkezet először is összes egyéb kötelezettségét teljesíti, és ami azután bevételéből megmarad, azt felosztja tagjai között) nem ad kielégítő jövedelmi biztonságot, fékezi a termelési kedvet, és labilissá teszi a termelés legfőbb tényezőjét, az eleven munkaerőt. Helyesebbnek látszik az, hogy a munkadíjakat a termelőszövetkezetek is termelési költségként kezeljék, nem pedig maradékként, mert a szövetkezet nem egyéni gazdaság, hanem szocialista nagyüzem, amelynek vállalatszerűen kellene gazdálkodnia. Ez pedig azt igényelné, hogy a szövetkezetek *munkadíj-alapot* képezzenek; ezt mint termelési költséget elkülönítenék, és a ledolgozott normák szerint, havonta fizetnék ki.

Némelyek nem értenek egyet a munkadíj-alap gondolatával. Az ellene felhozott érveknek az a lényegük, hogy ez állítólag nem egyeztethető össze a csoporttulajdonnal és a szövetkezeti jelleggel. A csoporttulajdonból és a szövetkezeti jellegből azonban nem a maradék-

Digitized by Google

elosztási elv következik, hanem az, hogy a szövetkezet a bevételeiből fedezze a kiadásait, és tagsága döntse el, hogyan használja fel a bevételeket.

A gyakorlatban már nagyobb gondokat okozna a munkadíj-alap bevezetése. A termelőszövetkezetek egy részének a bevétele olyan kicsiny, hogy az országosan átlagos munkadíj kifizetését sem fedezné. Itt tehát átmenetileg hitelből és dotációból kellene fedezni a munkadíj-alaphoz szükséges pénzeszközöket. A jó és a közepes szövetkezetek többsége máris saját erejéből elő tudná teremteni ezeket. A munkadíj-alap mellett, továbbra is megmaradnának a kiegészítő díjazási formák. Az alapdíjak nagyságát is a szövetkezet gazdasági erejéhez lehetne igazítani. A munkadíj-alap tehát nem az átlagbér-rendszer bevezetését jelentené, hanem azt, hogy a szövetkezet a ledolgozott normák vagy munkaidő alapján garantálna egy meghatározott összeget, amelyet havonta fizetne, és ezen felül — az eredményektől függően — kiegészítő díjazásban is részesülne a tagság.

A munkadíj-alap bevezetése egyáltalán nem igényelné az eddig alkalmazott és jól bevált munkadíjazási formák megváltoztatását. A garantált munkadíjat a ledolgozott munkaegységek, munkanormák, vagy munkaidő alapján ki lehet fizetni. Sok termelőszövetkezet jelenleg is ezt teszi. Például a nádudvari Vörös Csillag munkadíjazásának, az ún. nádudvari módszernek a lényegéhez sem csak a százalékos részesedés tartozik hozzá, hanem a kombináció is, amelyben a döntő szerepet a garantált munkaegység játssza. A szövetkezet mintegy tíz év óta minden évben 40—50 forintig garantálja a munkaegység értékét, és ki is fizeti ezt. Ezért a munkaegység biztos pénz, van tekintélye és vonzóereje, s ezt a százalékos részesedés és egyéb prémiumok nagyon jól egészítik ki.

Az eddig alkalmazott és igen változatos kiegészítő díjazási formákat tanulmányozva, azt lehet megállapítani: ezeknek legfőbb közös jellemző vonásuk az a törekvés, hogy a szövetkezeti tagok részesedése *több, biztosabb és rendszeres* legyen. Ezzel az igénnyel függ össze a pénzbeli munkadíjazás rendszerének gyors terjedése is.

A munkadíjazás és premizálás változatos formái elősegítették az anyagi érdekeltség teljesebb megvalósulását, a termelés fokozását. Az alapdíj színvonalának emelése, garantálása és havonkénti fizetése, a kisegítő munkadíjazási formák alkalmazása haladás lenne a szocialista elosztási viszonyok megszilárdításához és továbbfejlesztéséhez vezető úton.

Osztályviszonyok a mezőgazdaságban

A termelési eszközök tulajdonformái, az elosztási viszonyok alapvetően meghatározzák a társadalom osztályokra való tagozódását és az osztályok egymáshoz való viszonyát. Hazánkban a mezőgazdaság-

Digitized by Google

ban is az állami és a szövetkezeti csoporttulajdon uralkodik, mint a társadalmi tulajdon két formája; közöttük nincs antagonisztikus ellentét, csak fejlettségbeli különbség, amely fokozatosan csökken, majd teljesen megszűnik. Ebből a talajból táplálkozik a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság érdekazonossága, összefogása a közös cél, az osztály nélküli kommunista társadalom felépítéséért. Ez történelmi léptékkel mérve is hosszú időszakot vesz igénybe, és több fokozaton, átmeneten keresztül valósul meg. Az első minőségi változást itt az *egységes, szocialista, szövetkezeti parasztosztály* kialakulása jelenti.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével létrejött a legfontosabb feltétele annak, hogy a kapitalizmusban rétegekre bomlott parasztság, minőségileg új feltételek között és új jelleggel, egységes osztállyá váljon. A kialakuló egységes szocialista parasztosztály alkotóeleme: *a termelőszövetkezeti parasztság.* Ezért ennek a társadalmi osztálynak a kialakulása azokat a tényezőket foglalja magában, amelyek a termelőszövetkezetek gazdasági, politikai és ideológiai erősítésével függnek össze, és a tudatos társadalmi cselekvésnek is e tényezők hatását kell erősítenie.

Az egységes, szocialista, szövetkezeti parasztosztály kialakulása hosszabb történelmi időszakot vesz igénybe, s ebben az időszakban két egymással kölcsönhatásban levő folyamat érvényesül. Az egyik azokat a tényezőket és ellentmondásokat tartalmazza, amelyek a parasztság *egységének* kialakulását, a másik pedig azokat, amelyek a parasztság *szocialistává* válását eredményezik.

A termelőszövetkezeti tagság *bizonyos egysége* már most is kialakult. Ez még friss, viszonylagos, könnyen sebezhető, s a belső és a nemzetközi eseményekre egyaránt gyorsan és érzékenyen reagál. A termelőszövetkezeti tagság nagy általánosságban egységes a termelőszövetkezethez, a szocializmushoz való ragaszkodásában — ezt kifejezésre juttatta azzal is, hogy a szocialista utat választotta —, de ez a ragaszkodás nem mindenkinél egyforma erejű, s nem mindenkinél ugyanazon a meggyőződésen alapul. Azt is figyelembe kell azonban venni, hogy az egységes szocialista parasztosztály sem lesz abszolút értelemben egységes, mint ahogyan a munkásosztály sem az.

Az egységes, szocialista, szövetkezeti parasztosztály kialakulásához vezető úton a mezőgazdaság szocialista átszervezése volt a legfontosabb lépés. Egyben az egység jelenlegi foka és fejlődésének lehetőségei is a szövetkezeti gazdaságok helyzetéből erednek. A kialakuló egység elsősorban attól függ: *erős-e a szövetkezet, vagy gyenge.* A jó szövetkezetekben az erősödő objektív tényezők hatására a tagság mind szilárdabb, politikailag észrevehetően fejlődik, gondolkodása és tettei mind több szocialista vonást mutatnak. E folyamatnak megfelelően halványulnak el a régi paraszti rétegződés maradványait tükröző anyagi és morális különbségek. Ezzel ellentétes jelenségek mutatkoznak a gyenge termelőszövetkezetekben. Ezekben még az is előfordul, hogy nőnek a tagok közötti különbségek, bár

Digitized by Google

eseknek már nem a földterület eltérő nagysága az oka, hanem a háztáji gazdaság berendezettsége, a múltból hozott termelési ismeretek stb.

A termelőszövetkezetek fejlődése, a gyenge termelőszövetkezetek helyzete azt bizonyítja, hogy az eddiginél nagyobb figyelmet érdemelnek azok az ellentmondások, amelyek már nem a régi osztályhelyzet maradványait tükrözik, hanem *a szövetkezeti gazdálkodás talaján keletkeztek*. Ezeknek az új ellentmondásoknak egy része a fejlődés törvényszerű velejárója, tehát elkerülhetetlen, más részük azonban helyi vagy országos hatású hiba következménye, és megszűntetésének a hiba kijavítása a feltétele.

A *szövetkezeti parasztság szocialista fejlődése* együtt halad az ország általános fejlődésével. Megkülönböztetett figyelmet érdemel azonban a falun folyó ideológiai nevelőmunka. A termelőszövetkezetekbe tömörült parasztság léte, mindennapos termelőtevékenysége az egyre erősödő kollektív gazdaságokhoz kapcsolódik, amelyekben mind több a szocialista tartalom. Emellett azonban még hosszú ideig megmaradnak a régi maradványai, mind a termelésben, mind az életmódban és a gondolkodásban. Az új paraszti osztály kialakulását nemcsak az fékezi, hogy a tudat fejlődése törvényszerűen elmarad a lét fejlődése mögött, hanem az is, hogy a szövetkezeti parasztság léte hosszú időn keresztül — az újjal egyidőben — még a régit is tartalmazza. Indokolt tehát, hogy a gazdasági tennivalók mellett *a kulturális, ideológiai nevelőmunkát is megkülönböztetett figyelem kísérje*. Nagy mulasztást követ el az a vezető, aki a mezőgazdaság szocialista átszervezése után *csak* egyetlen feladatot lát maga előtt: a gazdálkodás fejlesztését. A feladatoknak a gazdasági tennivalókra való leszűkítése végső soron a gazdasági feladatok megoldását is gátolja, hiszen ez elsősorban az emberektől függ, az emberek cselekvése, termelőmunkája pedig a gondolkodásuktól, ismereteiktől.

A szövetkezeti parasztság szocialista tudatának kialakulása összetett, bonyolult folyamat, amelyben a gazdasági előrehaladás is csak akkor lehetséges, ha a kulturális, ideológiai, politikai fejlődés is támogatja, nyomon követi ezt.

A falusi osztályviszonyok változásai *a munkás-paraszt szövetségre is kihatnak*. A mezőgazdaság szocialista átalakulása után a két osztály tevékenysége és együttműködése a szocialista tulajdon talajára helyeződött. A munkásosztály és a parasztság összefogása *egytípusú osztályok testvéri szövetségévé vált*. Mindkét társadalmi osztály érdeke a szövetkezeti gazdaságok erősítéséhez kapcsolódik. Az erősödő érdekazonosság ellenére azonban az utóbbi években *zavaró jelenségek* is mutatkoztak a munkás-paraszt szövetségben. Az ipari munkások egy részénél gyakoriak a parasztellenes kijelentések, s munkásellenes nézetekkel is lehet találkozni, főleg gyengén és közepesen gazdálkodó termelőszövetkezetekben. Mi ennek az oka?

A tömeges átszervezés éveiben sikerült az ország figyelmét a tör-

Digitized by Google

ténelmi jelentőségű feladatra irányítani, de ez egyben a várakozást is felfokozta. A túlzott várakozást pedig csak részben sikerült a természeti csapások következményeinek ismertetésével csökkenteni. Az ország közvéleménye nem ismeri kellőképpen a mezőgazdaságnak a népgazdaságban ténylegesen betöltött helyét. A jelenlegi gazdasági mechanizmus ellentmondásai politikai feszültségekre vezettek, s ezt még fokozta a mezőgazdaságnak nyújtott állami támogatás egyoldalú túlhangsúlyozása. Mindez olyan látszatot keltett, mintha a mezőgazdaság, a termelőszövetkezeti parasztság az ország eltartottja volna. A magas zöldség- és gyümölcsárak, az előző évek gabonaimportja, a sertéshús-ellátás zavarai azt a látszatot keltették a munkások körében, hogy a termelőszövetkezeti parasztság nem dolgozik, inkább spekulációval igyekszik növelni a jövedelmét.

A paraszti jövedelmek nagyságáról is irreális kép alakult ki. Az átszervezés éveiben a nagyüzemi gazdaságban rejlő lehetőségek és a jó szövetkezetek példái álltak az agitáció középpontjában. Ez így is volt helyes. De ez alapot adott a helytelen általánosításra, s még fokozta ezt a főleg kertészkedéssel, szőlő- és gyümölcstermeléssel, esetleg spekulációval foglalkozó egyéni parasztoknak, a szakszövetkezeti, illetve tszcs-tagok egy részének valóban kirívóan magas jövedelme.

Ugyanakkor a termelőszövetkezeti parasztság nem érti, hogy miért nem veszi át évről évre a kereskedelem a zöldség és a gyümölcs egy részét, holott az ország egyes vidékein hiány van belőlük, és a fogyasztói árak is magasak. Az ipari eredetű eszközök magas ára, egy részének minőségi hibái, az állandósuló alkatrész-ellátási zavarok, a munkásokénál lényegesen alacsonyabb jövedelemszínvonal és szociális juttatások is politikai feszültségekhez vezettek, elsősorban a gyenge termelőszövetkezetekben.

Ezek a jelenségek a proletárdiktatúra alapját, a munkás-paraszt szövetséget érintik. Megszüntetésük gazdasági és politikai intézkedéseket igényel, s ezek jelenleg a párt törekvéseinek középpontjában állnak.

♦

A tulajdonviszonyok, az elosztási és osztályviszonyok dialektikus egységet alkotnak. Továbbfejlesztésük fontos része a szocializmus teljes felépítésének, mert a termelés növelését, a szövetkezetek szocialista jellegének erősödését, a parasztság szocialista tudatának, egységének és proletárhatalmunk politikai alapjának, a munkás-paraszt szövetségnek az erősítését szolgálja.

Digitized by Google

DR. CSAPÓ LÁSZLÓ

Gazdaságpolitika, mechanizmus, tervgazdálkodás — és kölcsönös összefüggéseik

Az MSZMP kezdeményezésével és vezetésével megkezdődött a jelenlegi gazdasági mechanizmus átfogó reformjának előkészítése. Ez, mint ismeretes, több éves előkészítő, elemző és propagandamunkát is jelent. Rendkívül fontos tisztáznunk bizonyos összefüggéseket, fogalmakat azért, hogy ugyanazon a kategórián vagy meghatározáson mindenki megközelítőleg ugyanazt értse, mert különben sok a félreértés.

A dogmatizmus hosszan tartó uralma miatt — amely gyakorlatilag kizárta a mindenkori gazdaságpolitikának vagy a gazdaságpolitika egyes elemeinek mindenféle racionális, pártszerű és az előrehaladást segítő kritikáját — a közgazdasági elméletet *a mindenkori gazdaságpolitika egyes mozzanatainak szolgai igazolására kényszeritették.* Ezzel a pártot egyik legfontosabb fegyverétől: a gyakorlati gazdaságpolitikai tevékenység szakadatlan tudományos kritikájától, az elkövetett hibák vagy melléfogások gyors kijavításának lehetőségétől, a tudományos előrelátás gyakorlati alkalmazásának lehetőségétől fosztották meg. Eközben a marxista közgazdaságtudomány csak nagyon lassan fejlődött, messze elmaradva a követelményektől. Ilyen körülmények között nem is történhetett meg az összefüggések tudományosan megalapozott tisztázása. A következőkben, — semmiképp sem a véglegesség, vagy a csalhatatlanság igényével — megkíséreljük kifejteni egyes kategóriák tartalmát, és felvázolni a közöttük levő összefüggéseket.

A gazdaságpolitika fogalma és tartalma

Gazdaságpolitikán általában a társadalom vezető szervei (a párt, az állam) által kidolgozott és meghatározott *azon főbb gazdasági célok, döntések, gazdaságszervezési elvek, módszerek és a rájuk vonatkozó uralkodó nézetek összességét értjük, amelyek megjelölik a gazdasági fejlesztés főbb irányzatait, ezek arányait és e főbb irányokban való előrehaladás főbb eszközeit, feltételeit, módozatait és*

Digitized by Google

várható főbb következményeit is, hosszú, közép és rövid távon. A definíció természetesen mindig tökéletlen, mert a valóság sokkal bonyolultabb, semhogy definíciókban lehetne rögzíteni. Arra azonban mégis jó, hogy a szóbanforgó jelenség leglényegesebb összefüggéseit leegyszerűsítve megközelítsük.

Egy adott, rendszerint hosszabb időszakban a gazdasági célok, eszközök, döntések, gazdaságszervezési elvek, módszerek és a rájuk vonatkozó uralkodó nézetek egységes, összefüggő rendszert alkotnak, s az adott időszakra vonatkozóan *konkrétan* meghatározzák a népgazdaság fejlesztésének főbb folyamatait és arányait, a gazdasági növekedés összfolyamatát és ennek következményeit. Ez az egységes, konkrét (sok tekintetben számszerűen is rögzíthető) konzisztens rendszer *a gazdaságpolitikai koncepció.* Konzisztens rendszeren itt azt értjük, hogy a gazdaságpolitika egyes elemei (mint például: beruházások, munkaerő, életszínvonal, a népgazdaság különböző szektorainak növekedési előirányzatai stb.) egymással össze vannak hangolva, és biztosítva van az, hogy valamelyik elem váratlan változása ne akadályozza meg a kitűzött célok elérését, hanem a többi elem megfelelő változtatásával elérhetők legyenek a fő célok.

Minthogy a gazdaságpolitikai koncepció *sok tényezőből álló* konzisztens rendszer, valamely *fontos* elemének változása maga után vonja a többi elem arányos, illetve megfelelő változtatását is. Ebből következik, hogy a gazdaságpolitika nem értelmezhető például csak a fejlesztési célok összegeként, hanem tartalmaznia kell az ezekhez szükséges anyagi és nem anyagi feltételekre, eszközökre vonatkozó döntéseket is. A gazdasági mechanizmus megváltoztatása például előbb-utóbb maga után vonja a gazdasági növekedés egyes tényezőire, arányaira stb. vonatkozó döntések megfelelő változását is, és fordítva: a termelőerők fejlődése által életrehívott változások és következmények kikényszerítik a mechanizmus megfelelő megváltoztatását is. Itt is *a kölcsönhatás* a dolog lényege. Ezért nem lehet egységes, konzisztens gazdaságpolitikai koncepcióról beszélni akkor, ha a célok mellett a megvalósítás „hogyan"-ja (az eszközök, módszerek, főbb intézmények, intézkedési rendszerek) nincsenek megjelölve, vagy nincsenek összhangban a megadott célokkal és egymással, de akkor sem, ha a célok nem állnak összhangban vagy egymással vagy a meglevő anyagi és nem anyagi feltételekkel. A mezőgazdasági politika lényeges változásai például elkerülhetetlenül maguk után vonják a külkereskedelmi és iparpolitika megváltoztatását, és fordítva. A gazdaságpolitikai koncepciónak ez a sajátossága abból ered, hogy a gazdasági folyamatok kölcsönösen függő és rendkívül dinamikus rendszert alkotnak, amelyben az egyes tényezők nem lineárisan változnak, és a változások hatása tovagyűrűzik.

Az egyes gazdasági folyamatok lebonyolódásában az *idő-tényező* rendkívül fontos szerepet játszik. Ugyanannak a folyamatnak más kihatásai vannak rövid, közép és hosszú távon. Másrészt az egyes

Digitized by Google

folyamatok idő-igénye rendkívül különböző. Ugyancsak különböző az egyes folyamatok társadalmi szerepe, súlya, következménye a népgazdaság egészére való kihatásukat tekintve.

Ennek megfelelően kell különbséget tenni *hosszú és közép távú*, illetve *rövid távú* gazdaságpolitika között. *Hosszú és közép távú* gazdaságpolitikán olyan fő gazdasági célok (és az elérésükhöz rendelt főbb eszközök, módszerek, utak) megjelölését értjük, amelyek a *társadalmi és gazdasági fejlődés egy objektíve adott szakaszának egészére vonatkozóan* (tehát rendszerint hosszú és ezen belül több egymást követő közép távra) meghatározzák a gazdasági fejlesztés fő irányait, módozatait és arányait, a növekedés ütemét. A hosszú és közép távú gazdaságpolitika tehát *stratégiai* célokkal és eszközökkel foglalkozik. Ilyen értelemben használom a gazdaságpolitikában a *stratégia* fogalmát.

Ilyen objektív időszak például a szocializmus alapjai lerakásának szakasza minden országban; ennek egy *meghatározott gazdaságpolitikai koncepció* felel meg. Ugyanígy a szocializmus teljes felépítése időszakának is — mint hosszú távú szakasznak — egy meghatározott stratégiai koncepció felel meg, amelyet az adott ország külső és belső gazdasági és politikai viszonyai, feltételei, termelőerőinek elért és várható színvonala stb. határoznak meg. A hosszú távú gazdaságpolitikán (stratégián) belül különbséget lehet és kell tenni hosszú távú célok és szakaszok, s közép távú célok és szakaszok között (amelyek az előbbieknek rövidebb, időarányos részeit valósítják meg). Ennek megfelelően lehet beszélni hosszú és közép távú gazdaságpolitikai koncepciókról is. Az utóbbiak az előbbiekből következnek, és fordítva: a közép távú koncepciók sorozata az objektív fejlődési folyamatok módosulásától függően módosíthatja a hosszú távú koncepció egyes elemeit, részeit vagy egészét, ennek időtartamára, céljaira, formáira, lehetséges megvalósítási útjaira vonatkozólag.

Rövid távú gazdaságpolitikán az erőknek és az eszközöknek, döntéseknek és intézményeknek olyan csoportosítását, illetve átcsoportosítását értjük, amely az adott stratégiai cél legkedvezőbb, leggyorsabb megvalósítására, vagy a stratégiai cél megvalósítása közben felmerült általános vagy részleges egyensúlyzavarok, akadályok leküzdésére irányul. Például: bizonyos időszakban stratégiai cél a mezőgazdaság kollektivizálása; ehhez képest azonban taktikai kérdés az, hogy milyen formájú szövetkezetekkel, milyen nagyságú háztáji gazdaságokkal, a közös és háztáji gazdaságok közötti milyen típusú konkrét kapcsolatokkal stb. valósítjuk meg ezt a stratégiai célt. Ebben az értelemben használom a gazdaságpolitikában a *taktika* fogalmát.

Ezen túlmenőleg van *operatív gazdaságpolitika*, vagy *szűkebb értelemben vett gazdaságpolitikai gyakorlat*. Ez nem más, mint a stratégiai és taktikai célok folyamatos megvalósítását biztosító operatív döntések és intézkedések összehangolt rendszere.

Digitized by Google

Általában azt lehetne mondani, hogy a gazdaságpolitikába mindig az olyan, az egész gazdaságot vagy annak egyes fő szektorait, arányait, folyamatait érintő kérdések tartoznak, amelyekben a *belső hatalom erejét érintő* kockázati, politikai, nemzetközi tényezők megléte miatt nem lehet egyszerű számításon alapuló, hanem csak *e tényezők együttes mérlegelésén alapuló* döntést hozni.

Ebből következik, hogy nem lehet minden gazdasági jellegű vagy a gazdaságot érintő kérdést és döntést a gazdaságpolitikába beleerőszakolni. Számtalan pontosan felmérhető technikai, gazdasági összefüggés van, amely *nem tartozik a gazdaságpolitika hatókörébe* és nem is igényel gazdaságpolitikai döntést. (Egy technikailag elhibázott beruházás, valamely rosszul megállapított teljesítménynorma, egy vállalatnál beálló csőd stb. nem írható a gazdaságpolitika számlájára és nem hárítható a vezetésre. Ha azonban tömeges méreteket öltenek az ilyen jelenségek, akkor már a gazdaságpolitikát is meg kell vizsgálni.)

A gazdasági mechanizmus fogalma és tartalma
A termelési viszonyok formaváltozásának törvénye

A gazdasági mechanizmust legáltalánosabban úgy határozhatjuk meg, mint *a termelési viszonyok és ezek egyes elemei közötti kapcsolatok konkrét megjelenési formáját* a társadalmi fejlődés adott időpontjában.

A szocialista rendszert az határozza meg, hogy a termelési eszközöket nem lehet kizsákmányolásra felhasználni, vagy másként: a tulajdon lényege az, hogy társadalmi tulajdon. De ez a tulajdon a legkülönbözőbb konkrét *formákat* ölti, valamely pillanatban és az idő függvényében egyaránt. Az állami vállalat, a mezőgazdasági szövetkezet, a kisipari szövetkezet — a társadalmi tulajdon *konkrét megjelenési formái.* Az állami vállalatok is igen különböző gazdasági szervezeti formákat vehetnek fel, anélkül, hogy társadalmi tulajdon jellegük megváltozna. Ennek megfelelően azok a *kapcsolatok, intézmények,* amelyek társadalmi-gazdasági létük fenntartása során az egyes emberek és embercsoportok (vállalatok, irányító szervek, gazdasági intézmények) között kialakulnak, az adott pillanatban igen különbözőek és az idő egymásutánjában is változóak lehetnek, állandó bennük azonban az, hogy nem a kizsákmányoláshoz szükséges uralmi, alárendeltségi kapcsolatokat, hanem a közös érdekből eredő együttműködési kapcsolatokat testesítik meg. A tevékenységek kölcsönös kicserélésének konkrét *formái* tehát változnak. A tervgazdálkodás például szükségszerűen következik a társadalmi tulajdon létéből, de az *a konkrét forma,* hogy a tervezés a központilag kialakított és „lebontott" kötelező tervmutatókon, utasításokon, vagy más módokon, más szervezeti formákon keresztül valósul-e meg, nagyon sok tényezőtől függ (a termelőerők adott színvonalától, a gazdaság tagoltsá-

Digitized by Google

gától, a belső és a nemzetközi munkamegosztás kialakult rendjétől és fejlődésétől stb.). S ugyanígy igen különböző konkrét formákat ölthetnek az *elosztási viszonyok* is, változatlanul fenntartva a tulajdon társadalmi jellegét és az ebből következő fő összefüggést, a munka szerinti elosztást.

A termelési viszonyok *formaváltozásának* törvénye *általános, vagyis minden társadalomra jellemző* gazdasági törvény. A termelőerők fejlődése minden társadalmi formán belül úgy megy végbe, hogy szakadatlanul maga után vonja a neki megfelelő *új mozgásformák* létrejöttét, vagyis *a meghatározott lényegi viszony* (például tőkés—bérmunkás viszony) *konkrét megjelenési formáinak változását.* (A tőkés—bérmunkás lényegű termelési viszonyok például egymás után magukra öltötték a korai (merkantilista), szabadversenyes, a magánmonopolista, az állami monopolista formákat, s ezek a gazdasági intézmények nagyfokú átalakulásával jártak, miközben a tulajdon tőkés jellege és az ebből eredő kizsákmányolás máig fennmaradt.) E tekintetben a szocializmus és más társadalmi formák között csak az a különbség, hogy a termelési viszonyok formaváltozása itt *nem mehet végbe spontán módon,* de a termelőerők fejlődése itt is kikényszeríti, függetlenül az egyes emberek szubjektív szándékaitól.

Amikor tehát a gazdasági mechanizmus átfogó reformjáról beszélünk, ezen a termelési viszonyok (tulajdonviszonyok, tevékenységek cseréje és elosztási viszonyok) konkrét, *jelenleg létező megjelenési formáinak új konkrét formákkal való felváltásáról,* nem pedig a lényegi viszonyok, a társadalmi tulajdonon nyugvó szocialista viszonyok *feladásáról* van szó. Fontos egyértelműen leszögeznünk ezt azokkal szemben, akik netán „tovább" akarnak menni, mint a reform. Azokkal szemben viszont, akik esetleg „kevesebbet" akarnak, mint a reform (mert nem értik meg, hogy *a mai formák egész rendszere elavult* és gátolja a termelőerők továbbfejlődését), fontos leszögeznünk, hogy a termelési viszonyok formaváltozásáról van szó, vagyis radikális, átfogó és *minőségi változást* jelentő lépésről. Végül fontos ezt leszögeznünk azokkal szemben is, akik a termelési viszonyok és ezek konkrét formái helyett olyan „új terminológiát" akarnak bevezetni, mint például a „gazdasági környezet", az „akaratátviteli szervezet" változásai stb. Semmi okunk nincs ugyanis arra, hogy termelési viszonyok és ezek konkrét megjelenési formái helyett másról beszéljünk. Ezek a marxista közgazdaságtan legfontosabb és tudományosan helytálló kategóriái; pontosan tudjuk róluk, hogy mit jelentenek, és a valóságban meglevő, lényeges összefüggéseket tükröznek. Az olyan kategóriák viszont, mint a „gazdasági környezet" és az „akaratátviteli szervezet" stb., olyan általánosak és oly sok mindenre vonatkozhatnak, hogy mindenki úgy értelmezheti őket, ahogyan akarja, ez pedig megnehezíti a „közös nyelv" kialakítását, a félreértésekre vezet.

Digitized by Google

A termelési viszonyok konkrét formáinak változását a termelőerők fejlődése kényszeríti ki. A termelőerőket e vonatkozásban igen tágan értelmezzük. Más országok termelőerőinek jóval magasabb színvonala és az ettől való elmaradás behozásának kényszere is vezethet olyan formák kialakításához, amelyek meggyorsítják a fejlődésbeli elmaradás behozását, sőt ez ki is kényszerítheti a termelési viszonyok formaváltozását, különösen olyan országban, amelynek gazdaságában nagy szerepet játszik a külkereskedelem és a nemzetközi munkamegosztás, s amelynek fejlődése nagymértékben függ a világgazdaságtól. A tudományos és technikai haladás is termelőerő, s az általa produkált új eredmények is a meglevő konkrét formák megváltoztatását követelhetik meg stb.

Az eddigiekből következik, hogy a gazdasági mechanizmus fogalma magábanfoglalja mindazokat a gazdasági kapcsolatokat és gazdasági intézményeket, amelyekben az emberek gazdasági tevékenységének kölcsönös cseréje a termelés, az elosztás, a forgalom és a fogyasztás során végbemegy. Ezért nem helyes a gazdasági mechanizmust a piaci mechanizmusokkal (árrendszer, kereslet-kínálat működése, kamat, hitel stb.) azonosítani; ezek csupán elemei a gazdasági mechanizmus egészének. Ugyanez a helyzet az *irányítási rendszerrel* is. Az irányítási rendszer egyes elemei — mint pl. a tervezés, a gazdasági irányítás pénzügyi intézményei, a bankrendszer, a pénzügyi és hitelrendszer stb. — és az irányítási rendszer egésze is csak *részei* a gazdasági mechanizmusnak, de nem azonosak vele. A gazdasági mechanizmus *ezeknél tágabb fogalom.*

A termelőerők fejlődése tehát egy társadalmi formán belül is időről-időre kikényszeríti a termelési viszonyok változását, a termelési viszonyok konkrét megjelenési formáinak felcserélését *azonos típusú,* új formákkal. A mi viszonyaink között ez a folyamat tudatosan, szervezetten, a régi gazdasági mechanizmus rendszeres felülvizsgálatával és új, megfelelőbb formák kifejlesztésével, új mechanizmus létrehozásával megy végbe.

A népgazdasági tervezés fogalma, tartalma és funkciói

A népgazdasági tervezés egyrészt a szocialista termelési viszonyok konkrét megjelenési formája, másrészt pedig a gazdaság irányítási eszköze. Az előbbi minőségében úgy nyilvánul meg, hogy az emberek, embercsoportok között a termelés, elosztás, forgalom, fogyasztás folyamataiban fellépő kapcsolatok — központi áttekintés alapján — *tervezett kapcsolatok,* vagyis *szervezettek.* Az utóbbi minőségében a gazdaság irányítási rendszerének *egyik eszköze, mégpedig a legfontosabb.* Mint ilyen, a gazdaságirányítás egész rendszerén belül maga is egy szűkebb rendszert alkot, amely magában foglalja: 1. a tervek kidolgozásának folyamatát és az ezzel közvetlenül

Digitized by Google

foglalkozó intézményeket (a tervező szerveket), 2. a népgazdasági tervet mint a célok, az anyagi eszközök és a főbb szabályozási intézkedések konzisztens rendszerét, 3. s az előbbiekből következőleg a tervet mint irányítási és szabályozási eszközt a gazdasági tevékenység különböző szintjein (népgazdaság, ágazat, vállalat) és az ezekhez közvetlenül kapcsolódó intézményeket.

A népgazdasági tervezésnek kettős funkciója van: 1. kifejezi és megtestesíti *a társadalom központilag felmért és kidolgozott gazdasági céljait és a megvalósításukhoz szükséges eszközöket, feltételeket,* 2. különféle módszerekkel a társadalmilag kívánatos célok irányában és ezeknek megfelelő feltételek mellett *koordinálja, szervezi és irányítja a decentralizáltan működő gazdasági egységek tevékenységét.*

A népgazdasági tervezés — mint a gazdaságirányítási rendszer része — e kettős funkcióját *igen különböző formákban és módszerekkel* töltheti be, attól függően, hogy mely országban, a termelőerők milyen színvonalán, milyen történelmi fejlődési szakaszban, milyen gazdaságpolitikai koncepció alapján stb. alkalmazzák. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert most, amikor nyilvánvalóvá vált a központilag lebontott kötelező tervutasításokon alapuló tervezési rendszer elavult jellege, sokan attól félnek, hogy a kötelező és közvetlen tervutasításos rendszernek a tervgazdálkodás más (közvetett eszközökkel megvalósuló) formájával való felcserélése a tervezés feladását jelenti. Az elmúlt húsz év gyakorlata alapján sokak gondolkodásában a népgazdasági tervezés mint irányítási eszköz azonosult a terveknek kötelező utasítások, mutatók formájában való lebontásával, holott ez a két dolog nem ugyanaz.

A tervgazdálkodás lényege az, hogy az egész újratermelési folyamatot tudatosan, központilag az egész társadalom érdekében szabályozzuk. Ennek a tervutasítás az egyik módszere, de *sok más módszer között csak az egyik.* Alkalmazását elsősorban a célszerűség dönti el. Olyan folyamatoknál vagy esetekben célszerű alkalmazni ezt, amikor a többi módszer nem alkalmazható, amikor a közvetlen tervutasítás határozottabban előnyösebb, mint a közvetett szabályozás vagy befolyásolás. Fejlett árutermelő, erősen diverzifikált, a nemzetközi munkamegosztáshoz és a világgazdasághoz ezer szállal kapcsolódó gazdaság viszonyai között *a tervezési módszereknek és formáknak összhangban kell lenniük ezekkel a fejlett áru- és pénzviszonyokkal.* Ilyen gazdaságban, amelyben igen sok a ki nem számítható bizonytalansági tényező, általában *nem lehet* egy központból megbízhatóan áttekinteni és kötelező központi tervutasításokkal, kötelezően lebontott mutatók formájában megtervezni az újratermelési folyamat számos *részletét.* Ezzel szemben lehet és kell is tervszerűen szabályozni mindezeket a folyamatokat azzal, hogy a piac működését határozzuk meg központilag, terv segítségével, azokat a feltételeket, amelyek között a termelőegységek működhetnek. Erre sok más, a tervutasításnál hatékonyabb eszköz és módszer is van (ár-, deviza-, hitel-, pénzügyi stb. szabá-

Digitized by Google

lyozási eszközök). Ezeknek központilag tervezett és koordinált használatával az adott viszonyok mellett és az adott történelmi fejlődési szakaszban hatékonyabban lehet irányítani a gazdaságot, mint a tervutasításon nyugvó merev rendszerrel.

A gazdaságpolitika primátusának törvénye

A gazdaságpolitika végső soron mindig *a hatalom kérdésébe* torkollik, illetve ahhoz kapcsolódik. Hatalmon természetesen a parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalmát értjük. A munkásosztály kezében a hatalom *nem öncél*, hanem eszköz arra, hogy a társadalom minden tagja számára biztosítsa a termelőerők adott színvonalán megteremthető *optimális és állandóan növekvő jólétet*. A következőkben ebben az értelemben használjuk a hatalom fogalmát. A gazdaságpolitikai célok, eszközök, módszerek mindig a hatalom megragadása, megtartása és erősítése szempontjából mérlegelendők. Olyan gazdaságfejlesztési célok, eszközök és módszerek összefüggő rendszerének kidolgozására kell tehát törekednünk, amelyek egyrészt *objektíve lehetségesek* (vagyis az adott társadalomban, az adott időszakban, az adott gazdasági és politikai viszonyok között megvalósíthatóak), másrészt megvalósításuk a hatalom megtartása, erősítése, s ezzel az egész társadalom jólétének biztosítása szempontjából szükséges.

A gazdaságpolitika, amely a gazdasági növekedés főbb tényezőit és folyamatait igyekszik meghatározni, eleve abból indul ki, hogy a termelőerők meghatározott fejlesztése *a termelési (és az ezen alapuló hatalmi) viszonyok változását, megerősítését vagy kiterjesztését* vonja maga után. A termelési viszonyok változtatására mindig akkor kerülhet csak sor (a hatalom veszélyeztetése nélkül), amikor részben vagy egészben megértek ennek anyagi feltételei (a termelőerők). Természetesen előfordulhat, hogy nem objektíve lehetséges (objektív adottságokat, termelőerőket, viszonyokat tükröző) célokat tűznek ki, nem ilyen eszközöket és módszereket alkalmaznak. Ebben az esetben a gazdaságpolitika végrehajtása aránytalanságokat, ellentmondásokat szül, s ha ez tartós jelenséggé válik, végül magát a hatalmat gyengíti, vagyis pontosan az ellenkezőjét eredményezi annak, ami a gazdaságpolitikai szándék volt.

A gazdaságpolitika tehát nem öncél, nem is egyesek szubjektív óhaja és szándéka, hanem a hatalom megtartására és fejlesztésére szolgáló eszköz. Igaz, hogy egyes emberek dolgozzák ki és valósítják meg, s ezzel szubjektív tényezők is nagy szerephez jutnak benne; ha azonban ezek a szubjektív tényezők bármilyen oknál fogva nem ismerik fel, vagy rosszul ismerik fel a hatalom szempontjából objektíve lehetséges és szükséges gazdaságfejlesztési irányzatokat, a gazdasági célszerűséget, vagy nem veszik észre időben a gazdaságpolitikai koncepció egyes elemeinek vagy egészének „avulását", akkor konfliktu-

Digitized by Google

sok keletkeznek. A konfliktus ilyenkor hosszabb távon rendszerint a szubjektív elemek bukásával végződik, s a hatalom szempontjából célszerű gazdaságpolitika objektív szükségszerűséggel tör magának utat, olyan szubjektív elemekkel, amelyek következetesen véghezviszik a régi koncepció kritikáját.

Ez a folyamat a gyakorlatban is lejátszódott Magyarországon. Az 1950-es évek elején uralkodó gazdaságpolitikai koncepció hibái súlyos konfliktusokhoz vezettek, mert ellentétbe kerültek a munkás—paraszt hatalom belső természetével és érdekeivel, amelynek *fő célja* a társadalom optimális jólétének biztosítása. A régi gazdaságpolitikai koncepciónak pozitív kritikája volt az a *gyökeres változás* 1957 után, amely a társadalom optimális jólétének biztosítását állította a gazdaságpolitika homlokterébe. Ez a gazdaságpolitika vezetett a munkás-paraszt hatalom megszilárdításához és továbbfejlődéséhez. Az állandóan alkalmazott tudományos kritikai elemzés és a kollektív vezetés elvének következetes alkalmazása biztosíthatják az említett konfliktusok elkerülését.

Az objektíve lehetséges és szükséges célok és eszközök, illetve módszerek, vagyis az adott gazdaságpolitikai koncepció *meghatározott irányítási rendszert, szervezeteket, intézményeket* követel meg, a termelési viszonyok meghatározott konkrét formáit, olyanokat, amelyek megfelelnek neki. S előbb-utóbb létre is hozza a neki megfelelő formákat, függetlenül a szubjektív szándékoktól.

1957 után országunk gazdaságpolitikájában *lényeges, minőségi változások következtek be* (a hatékonyság, az életszínvonal emelésére a kiegyensúlyozott fejlesztésre való törekvés, a nemzetközi munkamegosztás fontosságának felismerése a gazdasági növekedés szempontjából stb.). Ezek a változások *szükségszerűen vezettek* előbb a *régi mechanizmus egyes elemeinek megváltoztatásához*, majd az *egész régi mechanizmus kritikai felülvizsgálatához és átfogó reformjához*. A termelési viszonyok új formáinak létrehozása (az új gazdasági mechanizmus) viszont szükségszerűen vissza fog hatni a gazdasági növededés egyes tényezőire, a termelőerőkre. Új tartalékokat szabadít fel, egyes területeken meggyorsítja majd a termelőerők fejlesztését, más területeken pedig gátolni fogja a fejlődést, új lehetséges struktúra felé mutat majd stb. Ezzel pedig *visszahat a gazdaságpolitikára*. Felszínre hozza ennek elavult részeit, a belőlük fakadó ellentmondásokat, összeütközéseket, s kikényszeríti a gazdaságpolitika felülvizsgálatát, egyes elemeinek vagy egészének esetleges módosítását is.

Ez utóbbi folyamat már csak azért is elkerülhetetlen mert a régi mechanizmus sok esetben dezorientálja a gazdaságpolitikát. A gazdaságpolitika továbbfejlesztése viszont a mechanizmus szakadatlan kritikus elemzését követeli meg. Ily módon a gazdaságpolitika és a mechanizmus szakadatlan kölcsönhatásban van, miközben *mindkettő változik*. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a gazdaságpolitikát és a mechanizmust állandóan változtatni lehet, hanem azt, hogy a való-

Digitized by Google

ságban végbemenő folyamatoknak megfelelően kell módosítani a gazdaságpolitikai koncepció egyes elemeit, s időnként felül kell vizsgálni egészét is, attól függően, hogy a gyakorlati megvalósítás során menynyire bizonyul *célszerűnek, reálisnak és aktuálisnak*. Ugyanez vonatkozik a mechanizmusra is. Ha ez a szakadatlan kölcsönhatás valahol megakad (akár a gazdaságpolitika nem fejlődik, akár a mechanizmus), akkor a gazdasági fejlődés lassul, egyensúlyzavarok támadnak, a társadalmi gazdasági célok nem, vagy nem egészen valósulnak meg, esetleg konfliktusok is alakulhatnak ki, amíg a fennakadást tudatosan meg nem szüntetjük.

Ezen a kölcsönhatáson belül azonban *a gazdaságpolitika primátusának* törvénye uralkodik. Ez a törvényszerűség azt jelenti, hogy a mindenkori gazdasági mechanizmusnak *a munkásosztály hatalmának megfelelő gazdaságpolitikai koncepciót kell elősegítenie, megvalósítania*. Vagy fordítva: az objektíve lehetséges és szükséges gazdaságpolitikai koncepció *hozza létre, fejleszti, változtatja, rendeli alá a hatalom szempontjából mérlegelt céljainak* a gazdasági mechanizmust. Ez a törvényszerűség abból fakad, hogy a termelőerők fejlődése a gazdasági növekedés legdinamikusabb tényezője, s a bennük bekövetkező változásokat *először és közvetlenül a gazdaságpolitika érzékeli, regisztrálja*. A gazdaságpolitika összekötőkapocs a termelőerők és a termelési viszonyok konkrét formái, azaz a gazdasági mechanizmus között. S mert az utóbbi megváltoztatása a mi viszonyaink között nem mehet spontánul végbe, a gazdaságpolitikának, amely a termelőerők követelményeit közvetlenül és tudatosan fejezi ki, *meghatározó szerepe, primátusa van a gazdasági mechanizmussal szemben*. Ebből következik, hogy a mechanizmus egyes elemeit, intézményeit, szervezeteit és egész rendszerét *a gazdaságpolitika* szolgálatában, az abból adódó követelményeknek megfelelően kell kialakítani.

Gazdaságpolitika és tervgazdálkodás, tervgazdálkodás és mechanizmus

A népgazdasági terv tartalmilag közvetlenül a gazdaságpolitikai koncepcióhoz kapcsolódik, mégpedig három szálon: 1. A tervezési rendszer „szállítja" a gazdaságpolitikai koncepció „nyersanyagát", mert a múlt időszak elemzése, a jelen ellentmondásainak, feszültségeinek feltárása és a jövőben várható fejlődés prognózisa alapján a tervezésnek ki kell dolgoznia a lehetséges fejlesztési variánsok főbb összefüggéseit, hogy a társadalom vezető szervei (a párt, az állam) a legmegfelelőbb döntéseket hozhassák. 2. Az elfogadott gazdaságpolitikai koncepciót (a társadalom központilag felmért és meghatározott „gazdasági akaratát") a tervnek részben számszerű, részben minőségi összefüggések formájában, konzisztens rendszerként ki kell fejeznie, meg kell fogalmaznia és szerkesztenie. Hogy az elfogadott gazdaságpolitikai koncepció összehangolt, egyensúlyban lévő terv for-

Digitized by Google

májába önthető-e vagy sem, az a terv végleges koordinációja során mutatkozik meg először. Ebben az értelemben a népgazdasági terv a gazdaságpolitikai koncepció kontrollja is. 3. A tervnek biztosítania kell a gazdaságpolitikai koncepció tervszerű, vagyis szervezett végrehajtását, az ehhez szükséges intézkedések, szabályozás koordinációját.

Ha e három összefüggés közül valamelyik hiányzik, akkor a tervezés nem, vagy csak részben funkcióképes, s nincs biztosítva az újratermelés központi, tervszerű szabályozása, és a gazdaságpolitikai koncepció egységessége, konzisztenciája, realitása sem.

Másrészt — a gazdaságpolitika tagoltságának megfelelően — a népgazdasági tervezés a hosszú, közép és rövid távú tervek (koncepciók) egységes, egymással összefüggő rendszeréből áll. Ebben az egyes tervidőszakok hosszát a gazdaságpolitikai koncepciókban rögzített célok megvalósítási idő-igénye, részletességét pedig a koncepciók által meghatározott részletesség dönti el (nem a számításokat, hanem a tartalmat illetően). Végül ugyancsak főként a gazdaságpolitikai koncepcióktól függenek azok a *konkrét tervezési formák, módszerek, intézmények, eszközök* is, amelyekkel az adott terveket megvalósítják (utasítás, közvetett szabályozás, információs rendszer, tervező szervek stb.). Ez már csak abból az összefüggésből is következik, hogy a tervezési rendszer az összmechanizmus *része*, s az utóbbi a gazdaságpolitikától függ. Ez egyben átvezet a *tervezés és a mechanizmus* kapcsolatához is.

A tervszerűség a szocialista termelési viszonyok általánosan jellemző *formája*, mert a *fő folyamatok* központilag szervezettek. Ez a tulajdon társadalmi jellegéből ered. A tervezési rendszer pedig az összirányítási rendszernek és az összmechanizmusnak a része. Minthogy azonban a *tervszerűség* a szocialista termelési viszonyoknak a társadalmi tulajdonból fakadó, általánosan jellemző formája, a tervezési rendszer az irányítási rendszernek és az összmechanizmusnak is *legfontosabb* része. Ha tehát a tervezési rendszer nincs összhangban az irányítás többi elemével és a mechanizmus más elemeivel, akkor *maga a mechanizmus nem funkcióképes.*

Ezért ha valaki a most előkészületben lévő mechanizmus-reform *lényegét* röviden akarná meghatározni, azt mondhatná: A lényeg — a központilag kidolgozott kötelező tervutasítások rendszerén nyugvó mechanizmus felváltása egy olyan, az áru—pénz—piaci viszonyoknak megfelelő (s ezzel a termelőerők elért színvonalát tükröző) új mechanizmussal s ezen belül új tervezési rendszerrel, amely a közvetlen tervutasításos rendszer helyébe a gazdasági eszközökkel való szabályozás koordinált felhasználásán épülő tervezési rendszert állítja. A tervezés tehát nem az egyes termelők egyes gazdasági cselekvéseit szabályozza közvetlenül és részleteiben, hanem azokat a *feltételeket* határozza meg, amelyek között a termelés és a csere lezajlik (áru—pénz kapcsolatok, piac stb.), s *az egyes fő folyamatokat a közgazdasági természetüknek legjobban megfelelő eszközökkel szabályozza.*

Digitized by Google

GYURKÓ LÁSZLÓ

A fejlődés és ellentmondásai

1.

Időszámításunk után 20 000 000 000-ban az utolsó emberek a Vénuszon keresztül a Neptunra emigrálnak, s ott összefoglalják az emberiség addigi történetét. Ennek a történelemnek egyik szakasza a „Nagy Agy" korszaka. A Nagy Agyat az emberek állították elő; hatalmas cementépítményben különleges eljárással preparált emberi agyvelőt helyeztek el, mely a rábocsátott ingerek hatására egyre növekedett. Különböző feladatok elvégzésére tanították meg, de a Nagy Agy csakhamar többet tudott, mint bármelyik ember, s az emberek élete lassanként arra korlátozódott, hogy a Nagy Agyat táplálják, kiszolgálják és kövessék parancsait.

Ernst Wilhelm Eschmann idézi a müncheni *Merkur*ban megjelent tanulmányában az angol *Olaf Stapledon* négy évtizeddel ezelőtt írt utópisztikus regényét, melyben ez a történet olvasható. Eschmann szerint Stapledon víziója máris valóság lett; az emberiség behódol „a kibernetika vallásának", s kezdi alávetni magát az elektronikus számítógépek uralmának. Nem az a baj, hogy segítségül hívja a gépeket, hanem az, hogy egyre több döntést bíz rájuk, egyre fontosabb kérdésekben, s a számítógépekből mítoszt teremt, valamiféle orákulumnak képzeli őket, melyek ítéletet tudnak mondani akkor is, amikor az ember erre képtelen. A számítógépek ily módon csak annyiban különböznek a dodonai szent tölgyek zúgásától, Szibilla hangjától vagy a gőzölgő belekből kiolvasott jóslatoktól, hogy a döntések racionális magva összehasonlíthatatlanul nagyobb. Az emberekre gyakorolt hatás azonban ugyanaz: az ember aláveti magát egy rajta kívüli hatalom ítéletének.

Eschmann a számítógépek mitizálása mellett még egy nagy veszélyt lát a kibernetika fejlődésében. Nemcsak a számítógépek hasonlítanak egyre inkább az emberi agyhoz, hanem az emberi agy is egyre jobban hozzáidomul a számítógépekhez. Még a legbonyolultabb kibernetikus gép is csak „igen"-nel és „nem"-mel tud vála-

Digitized by Google

szolni a feltett kérdésekre. A valóság azonban sokkal bonyolultabb, semhogy a problémákat „igen"-nel vagy „nem"-mel meg lehetne oldani. A számítógépek hatására az emberi gondolkodás elsivárodik, sematikus kategóriákra korlátozódik, az igen és a nem, a jó és a rossz közötti átmenetek eltűnnek, s ezzel az ember gondolat- és érzelemvilága veszedelmesen mechanikus lesz. Amellett — minthogy a gépek csak olyan kérdések megoldására használhatók, amelyekre „igen"-nel vagy „nem"-mel lehet felelni — az emberek szükségszerűen azokat a feladatokat igyekszenek majd megoldani, melyek a kibernetikus gépek leegyszerűsítő igen-nem sémájába belefférnek, a többi problémát pedig elodázzák, megkerülik, vagy tudomást sem vesznek róla. Mindkét folyamat oda vezet, ahová Stapledon utópiája: az ember élete elszürkül.

2.

Eschmann elméletét meglehetősen könnyű cáfolni, még igazságainak elfogadása mellett is. Hisz valóban igaz, hogy az ember mítoszteremtő vágya rendkívül erős. Volt idő, amikor azt hitték, hogy a mítoszok a vallásokkal együtt elhalnak. A húszadik század ezzel szemben azt bizonyítja, hogy a mítoszok erősebbek, mint az istenek: „Isten meghalt", de a sok ezer év alatt kialakult mítoszteremtő hajlam újraszüli, emberek, fogalmak, tárgyak, folyamatok képében.

Ugyanígy igaz, hogy a kibernetika alapjában fogja átformálni nemcsak a világot, hanem az emberek gondolat-, sőt érzelemvilágát is, még ha valószínűleg nem is olyan gyorsan, mint Eschmann gondolja. Nincs ebben semmi csoda, nemcsak a már Eschmann által említett pszichológiai tényezők, hanem annál sokkal „hétköznapibb" okok miatt sem: ahogy a kerék, az emelő, az eke vagy a gőzgép kialakított egy-egy embertípust, úgy kialakít majd a kibernetika is. Egyszerűen azzal, hogy átalakítja a munka- és létfeltételeket, az életformát, s végső soron a társadalmi berendezkedést is.

Eschmann abban téved — s gondolatmenete itt rokon nem egy elődjével, Spenglertől Huizingáig —, hogy az ember fogalmát változatlannak hiszi, pontosabban: mindent elvetendőnek és kártékonynak ítél, ami a jelenlegi ember-fogalmat megváltoztathatja. Az ember, állítja kimondatlanul is, addig méltó erre a megtisztelő névre, amíg olyan, mint jelenleg, vagyis amilyennek szerzőnk elképzeli. Ha ezt a gondolatmenetet kivetítjük a társadalomra, eljutunk minden retrográd ideológia pszichológiai gyökeréhez: a polgári társadalmat fölváltó új társadalom azért helytelen és elítélendő, mert *más*, mint a jelenlegi. Aki a jelenlegi társadalmi berendezkedést minden világok legjobbikának, s a jelenlegi embert *az* embernek hiszi, annál érthető, hogy minden változásban csak a rosszat látja.

De amilyen hibás ez a gondolatmenet, annyira egyoldalú és túlzottan leegyszerűsítetett az ellenkezője is: az a felfogás, hogy minden

Digitized by Google

szükségszerű változás, a fejlődés minden mozzanata szükségszerűen jó. Csábító azt hinni, hogy amit a történelem törvényszerűen kitermel, az törvényszerűen jó is. Csakhogy a kibernetika például se nem jó, se nem rossz, egyszerűen szükségszerű következménye a technikai és gazdasági fejlődésnek. A számítógépeknek az emberre gyakorolt hatása viszont lehet jó is és rossz is. Egészen pontosan fogalmazva: minden fejlődési folyamatban vannak jó és rossz elemek; az emberiség, bár kitérőkkel és buktatókon át, egyfolytában előre halad, de a haladás sem most, sem soha nem jelentheti a rossz teljes kiküszöbölését, minden rossz felszámolását. Minden tudatos vagy öntudatlan utópia sántit: a paradicsomi állapot, amelyben az embereknek semmi gondjuk, bajuk, problémájuk, voltaképp az ellentmondások megszűnését, az emberiség pusztulását jelentené. S a rossz nemcsak azért nem szűnhet meg, mert olyan, mint egy írdatlan hegy: hiába hordjuk, sosem fog elfogyni, hanem azért is — sőt elsősorban azért —, mert új és új formában állandóan újratermelődik. A közmondás fordítva is érvényes: minden jónak is megvan a maga rossz oldala.

3.

Az atomhasadás problémájának megoldásán évtizedekig töprengtek a tudósok. A végső lökést a háború adta meg: a versenyfutás az atombomba feltalálásáért és kivitelezéséért. A tudomány, mint már annyiszor, borzalmas vargabetűre kényszerült: a jólétet szülő atomenergia helyett előbb a nukleáris bomba született meg, mely az egész világot pusztulással fenyegeti.

A földgolyó természetes energiaforrásai végesek. Ugyanakkor sok százmillió ember még a huszadik század második felében, az űrutazás, a kibernetikus automaták, a népautók korában sem jutott el a civilizáció legelemibb fokára sem. A jólét világméretű növelése nem képzelhető el új és olcsóbb energia nélkül. Az atomenergia alkalmazása épp ezért szükségszerű. De jónak mondhatjuk-e mindazt a borzalmat, amit a nukleáris bomba hozott: Nagaszakit és Hirosimát, a bomba továbbfejlesztésére kiadott százmilliárdokat, a félelmet, amelytől az emberiség nem szabadulhat, amíg a bomba fenyegeti?

Persze, jobb volna, ha a technikai fejlődés úgy valósulna meg, hogy ne okozzon újabb, sokszor katasztrofális ellentmondásokat. Ha az atomhasadást csupán energiatelepek és hajók, gyárak és gépek üzemeltetésére lehetne használni. Csakhogy az emberiség történelme végtelen sorozata a fejlődés buktatóinak: a pattintott kőből nemcsak szerszám, hanem emberölő fegyver is lett, a kereket harci kocsikon is alkalmazták, s a dinamitot sem csak bányákban használták.

S ami érvényes a technikára, ezúttal érvényes a társadalomra is. A nők egyenjogúsítása például az ország egyik jelentős társadalmi kérdését oldotta meg. A tanuláshoz és a munkához való jog azonban egész sor új problémát hozott a felszínre. A kettős műszak nemcsak

Digitized by Google

aránytalan és igazságtalan többletterhelést jelent, hanem gátolja a kellő népességszaporulatot is, s ez visszahat az egész ország gazdasági helyzetére. A nőnek joga és lehetősége van társát szabadon választania, de még nincs eléggé felkészülve a szabad választás tévútjaira és konfliktusaira. A válás megkönnyítése számtalan embert szabadít meg az értelmét vesztett kapcsolat rabságától, visszaadva a jobb, tartalmasabb, vagy egyszerűen nyugodtabb élet lehetőségét. Ugyanakkor a válás másokat boldogtalanná tesz, súlyos problémákat okoz a gyerekek nevelésében, és így tovább. Az egyéni szabadságjogok növekedése szükségszerű, de a szabadság minden új formája új és új bonyodalmak és nehézségek kútfője.

Ugyanígy szükségszerű a jólét növekedése is. Mégis, mennyi problémát dobott a felszínre az elmúlt évtized gazdasági stabilizációja! A „frizsider-szocializmus" vitának sok alkotóeleme reális volt, s még ma is reális. A jólét lehetősége arra is lehetőséget teremt, hogy az emberek minden másról megfeledkezzenek, s csak a jóléttel törődjenek, mégpedig csak a maguk jólétével. Az autó, a családi ház, a televízió megszerzése sok esetben öncéllá válik, elfeledtet minden más célt, maga alá temet minden más törekvést. Az idegenforgalom növekedése nemcsak valutát hoz az országnak, hanem lehetetlen helyzeteket is teremt, amikor az ember másodrendű állampolgárnak érzi magát saját hazájában. S a határok megnyitásának nemcsak az az eredménye, hogy láthatjuk a Louvre-t, Velencét, vagy a francia tengerpartot, hanem az is, hogy némelyek a nyloning és a gépkocsi árából meglehetősen felületes, de annál meggyőződésesebben hirdetett társadalmi és világnézeti következtetéseket vonnak le.

4.

Ha minden új jelenség új problémákat szül, nem az a legcélravezetőbb, hogy gátat vessünk az új jelenségek kialakulásának? Hisz probléma van elég amúgy is, jobb volna előbb ezeket megoldani, s nem tovább szaporítani a gondokat, bajokat. Kevesebb nőt állítani munkába, megszigorítani a válást, az abortuszt, a jövedelmek helyett a beruházásokat növelni, visszaszorítani az idegenforgalmat, lezárni a határokat — hogy csak a példaként említett, meglehetősen esetleges jelenségekről szóljunk.

Eschmann és mindazok, akik a maguk polgári társadalmát és embereszményét védelmezik, hasonló indítékok alapján érvelnek. A fejlődés csak új nehézségeket okoz, nemhogy jobb tehát, hanem rosszabb a jelenlegi állapotnál. Apróbb javításokra természetesen szükség van, de lényegében minden úgy jó, ahogy van, semmin sem kell és nem is szabad változtatni, mert minden változás új veszélyeket hord magában. A fejlődést nem pártolni kell, hanem visszaszorítani, hogy el lehessen kerülni buktatóit.

A megszokás veszedelmes és sokszor nem eléggé figyelembe vett

Digitized by Google

társadalmi erő. Hisz az effajta szemlélet természetesen nemcsak a polgári rend védelmezőinek sajátosságuk. A történelem egész menetén végigkísérhetjük a konzerváló folyamatok hatását; minden kornak és minden helyzetnek megvoltak a maga apologetái. Emberi vonás ragaszkodni a jól ismerthez, a már kipróbálthoz, a meglepetést nem okozó helyzetekhez. S ugyanígy emberi vonás félni az ismeretlentől, a még ki nem tapasztalt szituációktól, az új fordulatoktól. Amellett a megszokott körülményekre való reagálás kevesebb energiát, kevesebb aktivitást követel; elég mechanikusan ismételni megszokott módszereket, cselekvésformákat. Nem kell töprengeni az új helyzetek, új problémák megoldásán, nem kell átformálódni az új körülmények és új követelmények szerint. Nem annyira a kételkedés, mint inkább a megszokás a tett halála.

Hogy ebből a nagyon is érthető tulajdonságból nemcsak magatartásformák, hanem ideológiák is születnek, annak épp az az oka, hogy minden fejlődési folyamatnak árnyoldalai is vannak. Hisz ha a haladás gond nélküli diadalmenet volna, ki merne és tudna ellene szólni? Ezért van az is, hogy némelyek szívesen megfeledkeznek a fejlődés buktatóiról, vagy úgy tesznek, mintha azok nem léteznének, hogy minden kételyt kiküszöböljenek. Holott buktatók vannak és lesznek, s a haladás ilyen vagy olyan ellenzői mindig tőkét kovácsolhatnak belőlük.

Csakhogy akik az új helyzetek teremtette új nehézségekre hivatkoznak, többek között arról is megfeledkeznek, hogy nemcsak a fejlődés hoz létre új konfliktusokat, hanem a fejlődés elmaradása is. Ha valami megérik a változásra, de a változás valamilyen okból elmarad, az is új helyzetet teremt, s annak a helyzetne is megvannak a maga új ellentmondásai. Csak éppen az a többlet sikkad el, amelyet az ugyancsak új nehézségeket okozó változás hozhatott volna.

Minden változás kockázat is, bizonyos mértékig ugrás az ismeretlenbe, hisz semmilyen cselekedet hatását nem lehet pontosan előre látni és kiszámítani. Vannak, akiket épp ez riaszt meg. Holott az indokolt kockázat felismerése arra jó, hogy növelje a felelősségtudatot. Az újat akarás nem mentség a felelőtlenségre, s a felelőtlen kockázatvállalás semmi jóra nem vezet. A nagy forradalmárok legszembetűnőbb vonása éppen az, hogy a nehézségeket ismerve, a kockázatot és a felelősséget egyaránt vállalva sem riadtak vissza sohasem a szükségszerű változásoktól. Amit Gorkij Leninről írt, minden forradalmár kátéja lehet: „Minden, ami rendkívüli, megzavarja az embereket abban, hogy úgy éljenek, ahogy ők akarják. Az emberek egyáltalán nem társadalmi szokásaik gyökeres megváltozását, hanem csak annak kibővítését kívánják, ha ugyan kívánják. A többség tulajdonképpeni sóhaja és jelszava ez: »Ne zavarjatok minket abban, hogy a megszokott módon éljünk.« Lenin volt az, aki úgy megzavarta az embereket megszokott életükben, mint ahogyan azt előtte senki sem tudta megtenni."

Digitized by Google

Tudományos életünkből

HÁY LÁSZLÓ

Az állammonopolista kapitalizmus mérlege

A jelenkor történelmének legfontosabb vonása a tőkés rendszer lemorzsolódása és a szocializmus előrenyomulása. Szemünk előtt játszódik le egy önmagát túlélt társadalmi alakulat feloszlása és az új, magasabb rendű társadalmi formáció kibontakozása. Minél nyilvánvalóbb ez a folyamat, annál hangosabbak a burzsoázia szóvívői, akik azt akarják elhitetni, hogy lehetséges a kapitalizmus megújhodása, s ezt a reneszanszt a monopoltőkés állam tevékenysége és a műszaki forradalom együttesen biztosítja. Elméleti megfontolások alapján előre meg lehetett cáfolni ezt az állítást. Most azonban már nem vagyunk pusztán elméleti megfontolásokra utalva, mert az utóbbi két évtized és különösen a legutóbbi évek tapasztalatai bebizonyítják, hogy az állammonopolista kapitalizmus nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és a műszaki fejlődés sem háríthatja el, hanem meggyorsítja a kapitalizmus pusztulását.

Csaknem száz esztendő telt el a tőkés monopóliumok kibontakozásának kezdete óta. A monopóliumok fokozatosan terjedtek és terebélyesedtek, s növekedésükkel egyidőben egyre szorosabb kapcsolatba kerültek az államhatalommal. Ezt a fejlődést nagymértékben meggyorsította az első világháború, amely a hadviselés érdekében szükségessé tette a monopóliumok szervezeti kereteinek felhasználását és a hadigazdaság állami szerveinek létrehozását. Ez nem valami előre átgondolt terv szerint ment végbe, hanem a felmerülő nehézségeknek megfelelően, lépésről-lépésre. A centralizált hadigazdaság annál inkább szükségessé vált, minél nagyobb lett a háború anyagi szükséglete, minél inkább fogyott a munkaerő, a nyersanyag, az élelem. *Lenin* már jóval a háború befejezése előtt megállapította, hogy a monopolkapitalizmus átnőtt állammonopolista kapitalizmusba. Lenin szerint az állammonopolista kapitalizmus „a

A Magyar Tudományos Akadémián elmondott székfoglaló beszéd (kis rövidítésekkel), s egyik fejezete a szerző könyvének, amely „A világkapitalizmus válságáról" címmel rövidesen megjelenik a Kossuth Könyvkiadónál.

Digitized by Google

kapitalizmus gigantikus erőinek egyesítése az állam gigantikus erőivel egy mechanizmusba." Lenin tehát két erő egyesítéséről beszélt, nem pedig arról, amit *Sztálin* mondott, hogy az állam a monopoltőke alárendeltjévé válik.

Az állammonopolista kapitalizmus az első világháború óta eltelt fél évszázad alatt nagy fejlődésen ment át. Az 1929—33-as válság nyilvánvalóvá tette, hogy a monopóliumok korszakában a kapitalizmus régi mechanizmusa felmondja a szolgálatot. A monopóliumok a maguk területén megszüntetik a szabadpiacot, a szabad áralakulást, a maguk területén korlátozzák a konkurrenciát, de erősítik azt versenytársaikkal szemben. Tevékenységükkel megzavarják a kapitalizmus addigi mechanizmusának működését, fokozzák az anarchiát, annál is inkább, mert a tőkés gazdaságnak van egy jelentős nagyságú nem monopolisztikus része is. A nagy válság megmutatta, hogy a monopolkapitalista államnak kell vállalnia olyan feladatok megoldását, amelyeket azelőtt a piaci mechanizmus, a konkurrencia, a gazdasági válság (anarchikusan ugyan és mindig csak átmeneti időre) spontán módon elvégzett. Az állami beavatkozás elkerülhetetlenné lett minden fejlett tőkés országban. Kezdtek kialakulni a monopolkapitalista állam gazdasági tevékenységének szervei és eszközei. Ez a folyamat összefonódott a hadigazdálkodás szervezett előkészítésével, minthogy egyre inkább feltornyosultak egy újabb háborús konfliktus lehetőségei. A második világháború még jobban megnövelte az állam irányító funkcióját.

Abban a zavaros gazdasági helyzetben, amely a második világháború következtében állott elő, a háborús gazdaságról a békés gazdaságra való áttérés nélkülözhetetlenné tette az állami beavatkozások fenntartását. Hozzájárult ehhez még az, hogy a 40-es évek végén a történelem színpadára lépett a szocialista világrendszer, és az imperialista országok vezető körei felismerték, hogy ez a versenytárs növekvő veszélyeket jelent a kapitalizmusra. A szocialista országok gazdasági fellendülése folytán egyre inkább előtérbe került a gazdasági ütem meggyorsításának problémája, mint az állammonopolista kapitalizmus feladata. Ehhez társult még a gyarmati rendszer szétesése, az óriási fegyverkezés, az osztályharc éleződése; mindez a monopolkapitalista állam tevékenységének erősítését követelte meg.

Az első világháború idején az állami intézkedések még rendkívüli rendszabályoknak látszottak, a történelmi fejlődés azonban megmutatta, hogy nem így áll a dolog. „Ma már az imperialista burzsoázia viszonylag normális időszakban sem uralkodhat az állammonopolista kapitalizmus nélkül. Ez a kapitalista rendszer általános válságának elmélyülésével, a kapitalizmus fokozódó rothadásával, belső gazdasági, politikai és ideológiai erőinek gyengülésével függ össze"* — írta *O. Kuusinen.*

* Béke és Szocializmus, 1960. 4. szám.

Digitized by Google

Az elmondottakból következik *az állammonopolista kapitalizmus néhány előtérben álló feladata:* 1. A kapitalizmus mechanizmusában mutatkozó zavarok kiküszöbölése, a ciklikus válságok tompítása. 2. A gazdasági fejlődés ütemének gyorsítása, ami hozzátartozik a szocialista világrendszer ellen folytatott harc szervezéséhez. 3. A neokolonializmus kiépítése békés és nem békés eszközökkel. 4. Háborús előkészületek és háborúk szervezése. 5. A munkabérek szabályozása, a tőke és a munka viszonyának állami „rendezése", egybekötve a dolgozók politikai és gazdasági mozgási szabadságának korlátozásával. És végül, de nem utolsó sorban: mindennek a feladatnak olyan módon való megvalósítása, hogy közben a monopóliumok profitjai növekedjenek.

A mai állammonopolista kapitalizmus főként abban különbözik a fejlődés korábbi fokán állótól, hogy *gazdasági tevékenysége nagymértékben kibővült;* nemcsak egy részterületre terjed ki, hanem az egész nemzetgazdaságot átfogja és a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat is egyre inkább hatókörébe vonja.

A megoldandó feladatok minden imperialista országban lényegében azonosak, de a követett utak és az igénybe vett eszközök, továbbá az igénybevétel módja és mértéke nagyon különbözők. Ezek a különbségek a gazdasági helyzetből, a politikai feltételekből és a történeti előzményekből következnek. Azt mondhatjuk, hogy az állammonopolista kapitalizmusnak minden imperialista országban megvannak a „nemzeti vonásai", s a monopóliumokkal szembenálló erőknek számolniuk kell ezzel a monopóliumok ellen vívott harcukban. Felvetődik az a kérdés, hogy milyen eredményeket hozott a tőkéseknek, illetve elsősorban a monopóliumoknak az állam és a monopóliumok hatalmának ez az egyesített felhasználása. Ebben a vonatkozásban — egész vázlatosan — a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az állammonopolista kapitalizmus növelte a monopóliumok hatalmát és profitjait (a nagy állami megrendelések zömét a monopóliumok kapják, az adórendszer nekik kedvez, az állami támogatások különböző formái elsősorban nekik előnyösek, a gazdaságpolitika előmozdítja a koncentrációt).

2. Befolyásolta az újratermelés folyamatát, a beruházások bizonyos irányításával, a műszaki fejlődés előmozdításával, mindenekelőtt katonai célokat tartva szem előtt.

3. Hátráltatta a válságok kitörését és tompította élességüket.

4. Koncentrálta a pénztőke erejét és szervezetet teremtett a hitelirányítás erősítésére.

5. Korlátozta a munkásosztály gazdasági és politikai harcát.

6. Lehetővé tette a nemzetközi állammonopolista intézmények kialakulását, amiből a nagytőke hasznot húzhat.

7. Erősítette az imperialista országok együttműködését a szo-

Digitized by Google

cialista világrendszerrel és a volt gyarmati népek függetlenségi harcával szemben.

A fejlett tőkés országok termelőerői jelentősen növekedtek az utóbbi két évtizedben: a termelékenység gyorsabban növekedett, mint a megelőző időszakokban. Ezek a jelenségek azonban elsősorban nem az állammonopolista kapitalizmus eredményei, bár ez közreműködésével hozzájárult ehhez a fejlődéshez. Más kérdés azonban az, hogy megoldotta-e ezzel központi feladatát az állammonopolista kapitalizmus és megerősítette-e a tőkés rendszer pozícióit. Ennek eldöntése céljából vizsgáljuk meg, hogy milyen következményekkel jártak a monopolkapitalista állam gazdasági intézkedései.

A monopóliumok urai egyre inkább tisztában vannak a fejlődés ütemének döntő jelentőségével. Ettől függ, hogy foglalkoztatni tudják-e a munkaképes népességet, de ettől függ az is, hogy menynyire tudnak ellentállni a szocializmus térhódításának.

A fejlett tőkés országok ipari termelésének növekedése 1900—1913 között évenként 5 százalékos volt. Ha hosszabb időszakra tekintünk vissza, azt láthatjuk, hogy az első világháború kitörését követő négy évtizedben igen lassan emelkedett a termelés, legfeljebb évi 3 százalékot ért el. Az 50-es években meggyorsult a növekedés, 1953—65 között megközelítette az első világháború előtti ütemet, de nem haladta meg. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a fejlődés ütemét csak hosszabb időszak megfigyelése alapján lehet megítélni, és sem néhány esztendőből, sem néhány ország kiugró eredményeiből nem lehet következtetéseket levonni. A tőkés országoknak hosszabb periódusra szóló programja szerint a növekedés üteme a legjobb esetben 4—4,5 százalék lehet.

A tőkés világ ipari termelésének az utóbbi években elért üteme alatta marad a szocialista országok fejlődési ütemének. Az utóbbiakban az ipari termelés növekedése 1961—64-ben minden esztendőben a megelőző évhez képest több volt, mint a Közös Piac országaiban, vagy az Egyesült Államokban. Több volt 1963-ban és 1964-ben is, vagyis azokban az években, amelyekben néhány szocialista országban meglassult a termelés növekedése. 1964-ben például 1963-hoz viszonyítva az ipari termelés az Egyesült Államokban 6, a Közös Piac országaiban 6,5, az európai szocialista országokban pedig 7,4 százalékkal nőtt.

A fejlődés üteme központi problémája a gazdasági programozásnak: az állammonopolista kapitalizmus valami tervszerű irányítást próbál ezzel megvalósítani, a piac útján való spontán szabályozás egyre növekvő fogyatékosságainak kiigazítása végett. Nincsen olyan fejlett tőkés ország, amely ne folytatna — különböző formákban — ilyen „tervezést". A termelőerők fejlődése, a termelés társadalmasításának fokozódása veti fel a szabályozás kérdését, de a termelőeszközök magántulajdona lehetetlenné teszi. Minden tőkés, minden monopólium azért termel, hogy minél több profitra tegyen szert; ezért folytat elkeseredett konkurrenciaharcot, és ellenez min-

Digitized by Google

den olyan rendszabályt, amely korlátozza ebben a törekvésében. Ezért a monopolkapitalista állam meg sem kísérli, hogy a magánvállalatok számára kötelező programot írjon elő.

A fejlődés üteme és az újratermelési folyamat ciklikus menete, a visszaesések és válságok kialakulása közt szoros az összefüggés. A ciklus mozgását az állammonopolista kapitalizmus befolyásolja: ugyanez vonatkozik a fejlődés ütemére is. De ugyanazok a tényezők, amelyek korlátozzák a ciklikus menet meghatározását, egyben akadályozzák a fejlődés ütemének gyorsítását, sőt egy kialakult gyors ütem fenntartását is. A két törekvés — *a fejlődés ütemének fokozása és a túltermelés elhárítása — összeütközésbe kerül egymással.* A termelés visszaeséseit és a válságokat ugyanis csak akkor lehet késleltetni, illetve tompítani, ha kellő időben lefékezik a beruházásokat; ezzel azonban az ütemet is lefékezik.

Nézzük meg közelebbről, mennyire tudja befolyásolni a monopolkapitalista állam az újratermelés folyamatát. Egyrészt az állami (közületi) vásárlások és egyéb állami kiadások növelésével, másrészt különböző hitel- és pénzügyi műveletek segítségével átmenetileg bővíti a piacot, és ezzel emeli a termelés színvonalát. Ilyen módon késlelteti a válság kezdetének időpontját, mérsékli elmélyülését, változást idéz elő a ciklus menetében.

A ciklus fázisai az utóbbi évtizedekben nem azzal a szabályszerűséggel következnek egymás után, mint a XIX. században és a XX. század első négy évtizedében. Ebben kétségkívül lényeges szerepe volt az állami beavatkozásnak. *Ebből azonban sem az nem következik, hogy megszűnt az újratermelés ciklikus menete,* sem pedig az, hogy megszüntek a válságok. Mit mutat az eddigi tapasztalat? Az Egyesült Államokban a második világháború befejezése óta négyszer volt visszaesés, ezek közül kettő (1948 és 1958) általános túltermelési válságnak tekinthető. Európában megszüntek a „gazdasági csodák", s ez kétségtelenül megmutatja: *ahogyan permanens válság nincs, ugyanúgy permanens felvirágzás sem lehetséges.*

A monopolkapitalista állam minden fejlett tőkés országban befolyásolta az újratermelés menetét. Az eredmény azonban nagyon különböző. 1948 és 1958 között számos országban nem volt komoly fellendülés (így pl. Angliában, Belgiumban, Svédországban sem). Ez nemcsak abból következik, hogy az állami beavatkozás volt különböző, hanem abból is, hogy egyéb tényezők is döntő módon befolyásolják az újratermelést. Azokban az országokban, amelyekben erőteljes volt a fejlődés, ezt elsősorban nem az állami beavatkozás hanem más tényezők idézték elő, olyan tényezők, amelyeknek hatékonysága — mint a tapasztalat mutatja — egy idő multán kimerül. Ilyen tényezők: a háború idején ki nem elégített és felgyülemlett kereslet fogyasztási cikkek és beruházási javak iránt; a nagyarányú beruházások a műszaki fejlődés előmozdítása és a versenyképesség fokozása céljából; jelentős amerikai tőkebevándorlás Európába és

Digitized by Google

Japánba, minthogy itt magasabb a profitráta, mint az Egyesült Államokban. Ezen tényezők hatása vagy megszűnt, vagy legyengült.

A válság időpontjának késleltetése és tompításának kísérlete arra vezet, hogy sűrűbbé válnak az újratermelés menetének ingadozásai, növekszik a gazdasági helyzet bizonytalansága, és fokozott mértékben gyülemlenek fel az ellentmondások. Ez nemcsak az Egyesült Államokban, hanem a nyugat-európai országokban is megfigyelhető, bár az Egyesült Államokban a legnagyobb a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondása.

A magánkapitalista kisajátítás és a termelés növekvő társadalmi jellege a kapitalista termelési mód legmélyebb ellentmondása, s ezt az állammonopolista kapitalizmus sem tudja legyőzni. Objektív oka van tehát annak, hogy *az állammonopolista kapitalizmus ciklusidomító kísérlete áthághatatlan korlátokba ütközik.* A legfőbb akadály a piac felvevő képességének korlátolt volta. „A piac volumene abszolút mértékben növekedhet — írja utolsó művében *Varga Jenő** — úgy, hogy egyúttal viszonylagosan csökken a termelési kapacitások növekedéséhez képest, vagyis a realizálási nehézségek fokozódhatnak a piac volumene növekedése ellenére. Ez nemcsak lehetséges, hanem ténylegesen az uralkodó tendencia a kapitalizmus történetében. A tőkések a profitot hajszolva, állandóan bővítik a termelési kapacitásokat. Ezzel átmenetileg bővítik a piac volumenét. A piac volumenének bővülése azonban nem felel meg... a termelési kapacitások növekedésének."

Az itt említett tendencia különösen olyan időszakokban jelentkezik határozottan, amikor jelentős a termelékenység növekedése. A termelékenység növekedése ugyanis mindig gyorsabb, mint a munkásság reális jövedelmének emelkedése, és ez a piacprobléma éleződését okozza. Korunkban hatalmas műszaki fejlődésnek vagyunk a tanúi, amely a termelékenységet nagymértékben fokozza. A műszaki forradalom igen nagy beruházásokkal jár, és így átmenetileg növeli a piacot; ez azonban átcsap a kapacitások és a piac ellentmondásába, a visszájára fordul tehát a haladást szolgáló erő, a műszaki fejlődés hatása. *A műszaki forradalom a kapitalizmus viszonyai között élezi a piacproblémát.*

Ez már most is megmutatkozik, amikor még csak kezdeténél tart a modern tudományos és műszaki vívmányok alkalmazása. Az Egyesült Államokban máris erősen fokozta a munkanélküliséget és a termelő kapacitások kihasználatlanságát. Az Egyesült Államokban 1959 és 1962 között (a folyamatos termelés eseteitől eltekintve egy műszakot számítva) az ipari kapacitásnak kereken egynegyede nem volt kihasználva tartósan, de vannak olyan termelési ágak is, amelyekben ennél is sokkal nagyobb a felesleges kapacitás. Az NSZK-ra nézve is ugyanezt mutatják a hivatalos statisztikai adatok. *A fej-*

* Varga Jenő: Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról", Kossuth Könyvkiadó, 1965. 141—142. old.

Digitized by Google

lett tőkés országok termelőkapacitásának egyötöde — egyharmada krónikusan kihasználatlan, és ez *a kihasználatlanság növekszik.* Az állammonopolista kapitalizmus nem tudta megszüntetni ezt a tendenciát.

A monopolkapitalista állam felhasználja a piac bővítésére az óriási arányú katonai megrendeléseket; ez gazdálkodásának egyik fontos elemévé vált. Az Egyesült Államokban már 15 éve folyik a fegyverkezési hajsza, de másfél évtized tapasztalata bebizonyította, hogy a nagyarányú fegyverkezés nem alkalmas az újratermelési folyamat ingadozásainak kiküszöbölésére, a válság elhárítására. Ellenben a nemzeti jövedelemnek ez a pazarlása végeredményben korlátozza a fejlődés ütemét és számottevő gazdasági nehézségekre vezet. Kitűnt, hogy azok az országok, amelyeknek nem voltak, vagy helyesebben: amíg nem voltak nagy katonai kiadásaik (mint pl. az NSZK-nak vagy Japánnak az 50-es években), sokkal erősebben fejlődtek, mint a fegyverkezési hajsza élén járó Egyesült Államok.

Csak a hadikiadások újabb és újabb emelésével lehet egy ideig magas termelési színvonalat fenntartani. Ez történt pl. az Egyesült Államokban 1965-ben, amikor az évi költségvetés keretében előirányzott milliárdokat gyorsított ütemben felhasználták a vietnami háború céljaira, illetve ezen túlmenően, még nagyobb arányú háború előkészítésére, és ezen felül további 3,5 milliárd dollárt szavaztattak meg hadikiadásokra, előre jelezve, hogy 1966-ban még jóval emelni fogják ezt az összeget. Így csúszik át az Egyesült Államok a hadigazdálkodás kezdeti szakaszába, olyan időpontban, amelyben már nyilvánvalóan érlelődnek az újabb visszaesés tünetei. Újabb bizonyítéka ez annak, hogy az állammonopolista kapitalizmus konjunktúra-politikájának egyik leglényegesebb tényezője a háborúkat előkészítő és a háborúkat szolgáló nagyarányú fegyverkezés.

A fejlődés ütemének meggyorsítására, a válságok kiküszöbölésére, illetve tompítására irányuló állammonopolista gazdaságpolitika a költségvetés felduzzasztásával, valamint bőséges hitel biztosításával, és így az állami és magánadósságok növelésével jár.*

Ez elkerülhetetlenül inflációra vezet. A fokozódó infláció spekulációt hív létre (részvényárfolyamok felhajtását, telkek adásvételét, árufelhalmozást stb.), s lehetővé teszi a később nem realizálható beruházások elburjánzását. Fékezni kellene az inflációs jelenségeket; a monopolkapitalista kormányzat azonban nehezen szánja rá magát erre, mert a termelés visszaesésétől tart. *Az erősödő inflációs jelenségek* mindenesetre *korlátokat szabnak a monopolkapitalista állam gazdasági beavatkozásának.*

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az akadályt sem, amely a fizetési mérleg oldaláról merül fel. Az egyik legdöntőbb tényező,

* Az Egyesült Államokban 1965 közepén az állami és magántartozások együttes összege 1300 milliárd dollarra rugott; ez kb. az ország két évi nemzeti jövedelmének felel meg.

Digitized by Google

amely a fizetési mérleg egyensúlyának megbomlásához vezet, a kereskedelmi mérleg aktivumának nem kielégítő alakulása, illetve növekvő passzivitása. Ez következett be pl. Angliában és Olaszországban, veszélyeztetve a valuták stabilitását; ezért az import csökkentése céljából fékezni kellett a termelés növekedését. Nyilvánvaló, hogy a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulása akadályozza a termelés színvonalának emelésére irányuló törekvéseket, vagy a termelés színvonalának leszorításához vezet.

A monopolkapitalista állam elsősorban a monopóliumok érdekeit képviseli, és ez gyakran sérti más tőkés rétegek érdekeit. Mégis helytelen az a felfogás, hogy az állammonopolista kapitalizmus csak a monopóliumok érdekképviselete, hiszen központi feladata a tőkés rendszer megmentése, és ezért, amikor ez szükséges, más tőkés rétegek vagy az egész burzsoázia érdekében is fellép. Az egyik legfontosabb tényező, amely korlátokat szab a monopolkapitalista állam ciklusszabályozó igyekezetének, *a burzsoázia különböző rétegeinek szerteágazó, egymással ütköző érdekei* és a tőkések állásfoglalásának kettőssége. A tőkések igénylik az állam beavatkozását, ha szükségük van rá, de visszautasítják az ezzel járó korlátozásokat. A költségvetési kiadások növelése, az „állami piac" szélesítése a profit olyan átcsoportosításával jár, amelyet a burzsoáziának egy jó része ellenez.

Vita folyik arról is, hogy a nemzeti jövedelemnek hány százalékát vehetik igénybe a közületek a tőkés rendszer veszélyeztetése nélkül. Vannak olyan polgári közgazdászok, akik szerint 30 százalék a maximum, mások szerint 40 százalék; több országban már történt is ekkora igénybevétel. Ez a vita azt mutatja, hogy az „állami piac" szélesedése nyugtalanítja a tőkések egy részét.

Hasonló a helyzet az állami vállalatokkal szemben elfoglalt magatartásuk tekintetében is. Van olyan vélemény, hogy az *állami vállalatok* feltétlenül szükségesek az állammonopolista kapitalizmus működéséhez és annak legjellegzetesebb vonásai közé tartoznak. Érdemes megvizsgálni, mennyiben helytálló ez az állítás.

Az állami vállalatok terjedelme (vagyis azoké a termelő vagy kereskedelmi vállalatoké, amelyek 50 vagy ennél nagyobb százalékban a központi, illetve helyi hatalmi szervek tulajdonában vannak) az iparilag fejlett országok közül Angliában és Ausztriában a legnagyobb; itt erre a szektorra jut az összes tőkebefektetéseknek mintegy 30 százaléka. Olasz- és Franciaországban a hányad kb. 25, Norvégiában, Svédországban és Japánban kb. 20 százalék.)* Az NSZK-ban 1962-ben 74 olyan ipari vállalat volt, amelyek közül mindegyiknek a részvénytőkéje meghaladta a 100 millió márkát; összes részvénytőkéjük 20,2 milliárd márkára rúgott. Közülük 22

* „A mai kapitalizmus problémái és a munkásosztály" — Kossuth Könyvkiadó, 1964. 715. old.

Digitized by Google

vállalat (5,8 milliárd DM tőkével) állami vállalat volt: ez a monopolisztikus ipari vállalatok 26 százaléka.*

Ha nem az összes tőkebefektetésben, hanem az ipari kapacitásban való részesedést vizsgáljuk, ahhoz az eredményhez jutunk, hogy az osztrák ipar kapacitásának 33, a franciának 20, az angolnak 20 százaléka jut az állami vállalatokra.

Az állami vállalatok elsősorban az alapanyagtermelésben, az energiaellátásban, a közlekedésben vesznek részt. Többnyire olyan területeken működnek, amelyeken nem versenytársai magánvállalkozásoknak, vagy olyan gazdasági ágazatokban tevékenykednek, amelyek deficitesek, műszaki szempontból elmaradottak, és helyreállításukhoz nagy befektetésekre van szükség, illetve olyan esetekben, amikor a beruházások igen nagyok, megtérülési idejük nagyon hosszú, és magáncégek nem akarják vállalni a kockázatot. Az utóbbi okokból vállalja az állam a tetemes beruházásokat igénylő tudományos és műszaki kutatások költségeinek zömét. A feldolgozó iparban csak az osztrák és francia állami vállalatoknak van jelentősebb szerepük.

Az állami vállalatok tehát általában tehermentesítik a tőkéseket és alacsony árakat szabva, sokszor ráfizetést vállalva, hozzájárulnak a magánvállalatok profitjainak növeléséhez. Ennek ellenére a tőkések nem nézik jó szemmel az államosítást. Az Egyesült Államokban a második világháború alatt létesített állami üzemeket potom áron odaadták a magánvállalatoknak. Angliában visszaadták a kapitalistáknak az acélipart, az NSZK-ban is már több nagyvállalatot reprivatizáltak. Sokszor reprivatizálás nélkül semmissé teszik az államosítás eredeti céljait azzal, hogy az állami vállalatok irányításában egyre nagyobb mértékben bízzák a monopóliumok képviselőire, illetve a nekik behódoló bürokráciára a döntést. Franciaországban pl. „az eredetileg elképzelt demokratikus üzemvezetés, amelyben az államnak, a felhasználóknak és az üzem dolgozóinak kellett volna résztvenniük, nem valósult meg. Az öröklődő vállalati tulajdon, illetve tulajdonos helyébe az öröklődő bürokrácia lépett" — írja az osztrák szociáldemokrata párt folyóirata.** Olaszországban a monopóliumok éles harcot vívtak a villamosenergiaipar államosítása ellen; Angliában igen erősen hadakoznak az acélipar újabb államosításának megakadályozásáért; Ausztriában állandóan ostromolják az állami üzemeket. Ez a támadás annak ellenére folyik, hogy a monopolkapitalista államban az állami vállalatok nem változtatják meg a tulajdon tőkés jellegét.

A monopoliumoknak az állami vállalatok elleni offenzívája azért lángolt fel, mert minden ország közvéleményében tért hódít a mo-

* Varga Jenő: „Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról". — Kossuth Könyvkiadó 1965, 50. old.

** „Die Zukunft", 1964, 12 Heft, 22. oldal.

Digitized by Google

nopólium-ellenes hangulat, és egyre több emberben érlelődik az a gondolat, hogy demokratikus ellenőrzés alá kell helyezni vagy államosítani kell a monopóliumokat. Az államosított üzemek támpontokká válhatnak a monopóliumok ellen folytatott harcban. A tőkések pedig attól tartanak: az állami vállalatok befolyásának szélesedésével beigazolódik, hogy ők felesleges tényezők a gazdasági szervezetben. A monopóliumok urai tehát gyengíteni akarják, illetve monopolista bázissá akarják formálni az állami vállalatokat, vagy pedig ki akarják irtani e számukra veszélyessé válható gazdasági gócokat. Ezért támadják növekvő erővel az államosítási törekvéseket és a meglevő állami vállalatokat.

A fejlett tőkés országokban igen különböző az állami vállalatok jelentősége. Nagy a súlyuk pl. Ausztriában, ahol a szociáldemokrácia azt az illúziót táplálja, hogy az állami üzemek körének szélesítésével kapitalista keretek között is biztosítani lehet a szocializmusba való „átnövést". Svédországban viszont igen kicsiny az állami vállalatok köre, jóllehet itt évtizedek óta szociáldemokraták vannak kormányon. A legtöbb szociáldemokrata párt (többek közt a nyugatnémet is) törölte programjából az államosítás követelését. A különbségek ellenére Ausztriában is állammonopolista kapitalizmus uralkodik, Svédországban is, az NSZK-ban is. Az NSZK-ban nagy állami üzemeket adtak újra tőkés tulajdonba, de azért nem lehet azt mondani, hogy ott gyengült vagy visszafejlődött az állammonopolista kapitalizmus. Franciaországban egész más az állami vállalatok helyzete, mint az Egyesült Államokban, de azért az államhatalom jellege ugyanaz. Nem lehet tehát azt mondani, hogy az állami vállalatok adják meg az állammonopolista kapitalizmus lényegét, s *nem lehet azt tekinteni az állammonopolista kapitalizmus fejlettségének mértékéül, hogy mekkora valamely imperialista országban az állami vállalatok terjedelme.*

Helytelen volna azonban lekicsinyelni azt a szerepet, amelyet az állami vállalatok az állammonopolista kapitalizmus rendszerében játszanak. Helytelen volna ez gazdasági szempontból is, de még inkább azért, mert ezek a vállalatok olyan támpontok, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy a munkásság pozícióit erősítsék a monopóliumok korlátozásáért folytatott osztályharcban. Ez is fontos oka annak, hogy a tőkések az állami üzemek kompromittálására törekszenek.

Felsoroltunk egy sor olyan tényezőt, amely útjában áll annak, hogy az állammonopolista kapitalizmus szabályozhassa a ciklust. Közülük a legfontosabbak: a piac problémájának megoldhatatlansága a kapitalizmus keretei között, és — ezzel összefüggően — a termelő kapacitások krónikus és növekvő kihasználatlansága, amelyet a műszaki forradalom még súlyosbít; az előrehaladó infláció, amely elkerülhetetlen tartozéka az állam gazdasági beavatkozásának;

Digitized by Google

továbbá, de nem utolsó sorban: a tőkések érdekellentétei és ellenállásuk az állami intézkedésekkel szemben. Ezek a korlátok érthetővé teszik azt, hogy *az állammonopolista kapitalizmus nem tudja megszüntetni a termelés ciklikus mozgását,* visszaeséseit, illetve a túltermelési válságokat.

De *nem tudja megszüntetni* a munkásosztályt legközvetlenebbül sújtó és nyugtalanító állapotot, *a munkanélküliséget sem.* Ezzel szemben azzal szoktak érvelni, hogy a munkanélküliség kisebb, mint a két világháború közti időben volt, s vannak olyan országok, amelyekben teljes a foglalkoztatottság, sőt még sok külföldi munkaerőt is foglalkoztatnak. Ehhez a következőket kell megjegyezni: a) Az álló hadsereg létszáma rendkívül magas; az Egyesült Államok legalább 3 millió embert tart állandóan fegyverben (még a vietnami háború előtt); az európai NATO-országok hadseregeinek létszáma is eléri a 3 millió főt. b) A nyugat-európai országokban, ahol alacsony a munkanélküliség, ennek különleges és időleges okai vannak (a születések alacsony száma a második világháború előtti években, a háborús emberveszteségek, a háború idején elmaradt születések, a már említett okokból hosszabb idő óta tartó kedvező konjunktúra). c) Van egy egész sor olyan imperialista ország is, amelyben igen jelentős a munkanélküliség (pl. Olaszország, Spanyolország, Görögország, Japán és mindenekelőtt az Egyesült Államok). Ha az Egyesült Államokban időnként csökken is valamit a munkanélküliség, utána magasabb színvonalon visszatér, növelve a bérből és fizetésből élők megélhetésének bizonytalanságát.

Az Egyesült Államok-beli fejlődés azt mutatja, hogy a termelékenység növekedése — mint *Marx* mondja — „kivonja a forgalomból" az emberek egy részét. Az állammonopolista kapitalizmusnak lett volna a feladata az, hogy visszahelyezze őket a gazdasági élet forgalmába. A tények azonban azt bizonyítják, hogy nem képes erre.

A tőkés rendszer megújhodásának dalnokai azt hirdetik, hogy az állammonopolista kapitalizmus a programozás és a műszaki forradalom segítségével magas színvonalra emeli a gazdasági fejlődés ütemét, kiküszöböli a válságokat, és biztosítja a teljes foglalkoztatottságot. Az ismertetett tények azonban arról győznek meg, hogy az igért reneszansz elmaradt, sőt *a monopolkapitalista állam tevékenysége fokozta a tőkés termelési módból származó ellentéteket.*

Az állammonopolista kapitalizmus előmozdította a tőke koncentrációját, meggyorsította a munka társadalmasodását, s így növelte a termelőerők fejlettségét, a termelőeszközök magántulajdonán alapuló termelési viszonyok ellentmondásait; ebből pedig a piacprobléma további súlyosbodása, a termelő kapacitások krónikus kihasználatlanságának fokozódása, az emberi munkának a fegyverkezési hajsza útján való elfecsérlése, az állami a kereskedelmi és pénz-

Digitized by Google

ügyi szervezet óriási arányú felduzzasztása, a tőkés rendszer parazitizmusának növekedése következett.

Az állammonopolista kapitalizmus meggyorsította a gazdasági és politikai hatalomnak egy egyre kisebb monopolista csoport kezében való összpontosulását, *a kispolgári rétegek proletarizálódását*, növelte a monopóliumok és a nem monopolista középburzsoá rétegek egymással való szembenállását. A legutóbbi évek tapasztalatai megerősítették a kommunista- és munkáspártok Nyilatkozatának megállapítását: *„Elmélyült az ellentét az imperialisták maroknyi csoportja és az összes néprétegek között."*

A fejlett tőkés országokban az utóbbi években a munkásság kiharcolta a bérek emelését. Ez azonban nem jelenti a dolgozók kizsákmányolásának csökkenését, mert ugyanakkor jelentősen emelkedett a termelékenység, nőtt a munka intenzitása, csökkent a termékek önköltsége, s jócskán gyarapodott a profit; vagyis a reális bérek emelkedése mellett is *növekedett a dolgozók kizsákmányolása.* A munkásság harci céljai között a bérek emelésén kívül egyre nagyobb szerepet játszik a munka egyéb feltételeinek javítása, a munkanélküliség elleni védekezés, a kollektív szerződések betartása és ellenőrzésének joga. E kérdések körül szélesedik a harc, annál is inkább, mert növekszik az érdekeltek száma, hiszen a társadalmi fejlődés abban az irányban halad, hogy a munkások, értelmiségiek és alkalmazottak munkafeltételei egyre jobban közelednek egymáshoz. *Szűkül a tőkés rendszer társadalmi bázisa*, növekszik a proletariátus és bővül szövetségeseinek tábora. Az állammonopolista kapitalizmusnak nem sikerült tompítania az osztályellentéteket, ellenkezőleg, tevékenysége kiélezte őket.

De kiélezte a nemzetközi ellentéteket is. A monopóliumok nemcsak nemzeti keretben terebélyesednek, hanem átlépik a nemzeti határokat, az állammonopolista kapitalizmus pedig erősíti a monopóliumok nemzetközi összefonódásának tendenciáját. Segítségével nemzetközi állammonopolista intézmények jönnek létre, mint pl. a Nemzetközi Valutáris Alap, a Világbank, a nemzetközi áruegyezmények, a Montánunió, az Euratom, a Közös Piac, az EFTA. Mindezekben a szervezetekben erőteljes az imperialisták rivalizálása; nemcsak együttműködés van tehát keretükben, hanem érdekösszetűzés is, a csoportokon kívülállókkal és a csoportokon belül is. A nemzetközi állammonopolista szervezetek éles konfliktusok tűzfészkei. A nemzetközi állammonopolista intézmények működésének van egy másik oldala is: igyekeznek egyesíteni az erőket a szocialista országok ellen. E tevékenységüknek is az a hatása, hogy növeli a nemzetközi feszültséget és fokozza a háborús veszélyt.

A burzsoázia az állammonopolista kapitalizmust a tőkés rendszer megmentőjének tekinti; széles körökben terjeszti el ezt az illúziót, s jelentős tömegekben még nem foszlott szét ez a vágyálom.

Digitized by Google

A tőkés rendszer létének vagy nemlétének eldöntésébe és élettartamának meghatározásába azonban az erősödő szocialista világrendszer, a fejlődő országokban növekvő antiimperializmus ereje és az imperialista országokban tért hódító, a monopóliumok ellen irányuló harc is beleszól. Arra a kérdésre, hogy erősíti-e, vagy gyengíti a tőkés rendszer pozícióit az állammonopolista kapitalizmus, hogy meg tudja-e menteni a kapitalizmust — azt válaszolhatjuk: Harc folyik a régi és az új társadalmi rendszer között. Vannak olyan helyzetek, amelyekben az állammonopolista kapitalizmus tartani tudja egy időre a monopóliumok állásait, ez azonban nem azt jelenti, hogy meg tudja menteni az imperializmust. Tény az, hogy *az állammonopolista kapitalizmus — a kapitalista rendszer erősítése helyett, amelyre a burzsoázia számít — még jobban kiélezi a kapitalizmus ellentmondásait.*

Nem kell azonban azt gondolni, hogy már lezárult az állammonopolista kapitalizmus fejlődése. A tőke koncentrációja még fokozódik, a kapitalizmus belső ellentmondásai egyre erősödnek, a szocialista és antiimperialista erők növekednek. A burzsoázia tehát fokozódó mértékben rá van utalva az állam beavatkozására és segítségére. Az államonopolista kapitalizmus gazdasági irányító szerepe is növekedni fog még. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az állammonopolista kapitalizmus kialakulása és működési körének további szélesedése a tőkés rendszer általános válságának megnyilvánulása.

Az állammonopolista kapitalizmus egy letűnőben levő társadalmi rendszer utolsó szakasza. Ezért nem is volt képes annyi erőt előteremteni, hogy az imperialista világ meg tudta volna akadályozni a szocialista világrendszer kibontakozását, a szocializmus térhódítását és a gyarmati rendszer felbomlását. Az állammonopolista kapitalizmus erőfeszítései ellenére, kemény harcban és kemény munkával, előretört az új és talaját vesztette a régi, az eltűnésre ítélt társadalmi rendszer. Talaját vesztette a világkapitalizmus belső ellentmondásai és a külső antiimperialista erők hatalmas megnövekedése folytán. Balsikerei annak a tünetei, hogy elmélyült a tőkés rendszer általános válsága, s annak a bizonyítéka, hogy az emberiség már nagy részét megtette a szocializmus világméretű győzelméhez vezető útnak.

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

Három földrész népei a szolidarítás útján

Játékos iróniája a sorsnak — s egyúttal az idők jele —, hogy a *Habana Libre* szálló, a *Hiltonék* építette márvány- és üvegpalota, ahol valamikor amerikai milliomosok üzték unalmukat, ez év elején három földrész forradalmárainak főhadiszállása lett. Január 3-tól 14-ig tanácskoztak itt Afrika, Ázsia és Latin-Amerika népei első szolidaritási értekezletének küldöttei.

A nyolcvankét ország politikai szervezeteit képviselő ötszáztizenkét küldött a három földrész sokszínű fórumát alkotta, nemcsak a különböző árnyalatú bőrszínek tekintetében, hanem politikai értelemben is. A kommunizmust építő Szovjetunió küldöttei mellett ott voltak olyan vidékek delegátusai, akiknek országai a térképeken és statisztikákban a „gyarmat" elnevezés alatt szerepelnek. Újonnan függetlenné vált országoknak számos esetben kormánytisztséget viselő és az új állam útlevelével utazó delegátusai egy tárgyaló asztalnál ültek azokkal a küldöttekkel, akik útlevél nélkül, kalandos viszontagságok után érkeztek Havannába. Talán éppen őket vette célba a nyugati propaganda, amikor „súlytalannak" minősítette az értekezletet, azt állítva, hogy az „útlevél nélkül utazók" önmagukon kívül senkit nem képviselnek. E szólam ismételgetése közben azonban megfeledkeztek a hírverés mesterei arról, hogy egy pár esztendővel ezelőtt azokat illették a „súlytalanság" vádjával, akik ma elnökök, kormányfők, vagy miniszterek, s akiknek országával az Egyesült Államok, vagy Őfelsége kormánya nagyköveti szinten diplomáciai kapcsolatot tart fenn.

Való igaz, hogy Havannában nem államok vagy kormányok képviselői gyűltek össze, hanem politikai szervezeteket reprezentáló forradalmárok. Ez azonban egy történelmi folyamat eredménye, s nem a gyengeség jele, hanem az összefogás, a szolidaritás megvalósulásának záloga. A bandungi eszmék jegyében összehívott két állami szintű algíri értekezlet elnapolása megmutatta, hogy az önálló államiság kivívása után az imperialisták és helyi reakciósok által felszított nacionalista szenvedélyek, a fegyveres torzsalkodásba átcsapó határviták, a munkásmozgalmon belül folyó viták kivetítése az államok közötti viszonyra ebben a viszonylatban törékennyé tették a Bandungban meghirdetett szolidaritást és imperialistaellenes felsorakozást.

Az élet azonban megköveteli az imperializmus elleni szolidaritás kibontakozását, ha nem legmagasabb állami szinten, akkor „alulról", az egymással egyetértő forradalmárok összefogása révén. Az afrikai, ázsiai és latin-amerikai népek szolidaritási konferenciájának gondolata 1963-ban,

Digitized by Google

az afro-ázsiai szolidaritási szervezet *Moshiban* rendezett második konferenciáján öltött testet. Az értekezlet részvevői elfogadták *Fidel Castro* meghívását Havannába. Ez a meghívás már magában rejtette a „három földrész értekezletét". A bontakozó Tricontinental következő állomása: *Winneba*, ahol felállították a három földrész szolidaritási értekezletének előkészítő bizottságát. Hat-hat afrikai, ázsiai és latin-amerikai ország képviselője vett részt benne. Elnöke a tragikus sorsú *Ben Barka* volt, akinek meggyilkolásával az előkészítő bizottság munkáját akarták gátolni bizonyos imperialista körök, az aljas merénylet szervezői. A bizottság érdemi munkája tavaly szeptemberben kezdődött meg azzal, hogy kairói ülése kidolgozta a Tricontinental napirendjét.

Miközben szívós szervezeti munkával létrejöttek a három földrész szolidaritásának szervezeti keretei, a tömegek akcióiban elevenen kezdett élni a három kontinens szolidaritásának gondolata. Íme két példa: amikor a népek közös ellensége, az amerikai imperializmus rászabadította zsoldosait Kubára, a szolidaritás hulláma söpört végig Ázsián és Afrikán; Agéria, Kongó, Angola és Moçambique népeinek szabadságharcát pedig Latin-Amerika népeinek lelkes rokonszenve kísérte.

Az amerikai imperialisták nem jó szemmel nézik Afrika, Ázsia és Latin-Amerika népeinek izmosodó, gyakorlati tettekben megnyilvánuló szolidaritását. Latin-Amerika elszigetelésére irányuló propagandájuk azt akarja bevésni az agyakba, hogy a már évszázad óta független (de valójában USA-gyarmat) latin-amerikai országoknak alapvetően mások a problémáik, máshová tartoznak, mint Ázsia és Afrika országai. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy röviddel a Tricontinental megnyitása előtt *Walter Lippmann*, az amerikai újságírás „nagy öregje" így írt a *New York Herald Tribune*-ban, „Pillantás Dél-Amerikára" című cikkében: „Dél-Amerika — mind a portugál, mind pedig a spanyol Dél-Amerika — annak a nyugati társadalomnak szerves része, amelybe mi is tartozunk." Folytatva a gondolatsort, megállapította: „Ezért hiba, sőt talán még ennél is nagyobb baj, ha Latin-Amerika problémáiról mint külföldi problémákról gondolkodunk, olyan értelemben külföldi problémákról, mint ahogyan Kambodzsa vagy Zambia problémái azok. Latin-Amerika problémái a nyugati társadalom belső kérdései, Dél-Olaszország, Görögország, vagy Tunézia problémáihoz hasonlóan."

A szándék nyilvánvaló: az imperialisták és gyarmatosítók *el akarják szigetelni Latin-Amerikát az antiimperialista harc egyetemes áradatától*, gátat akarnak emelni Latin-Amerika és természetes szövetségesei közé. Hogy milyen sikerrel, arra csattanós választ adott a három földrész szolidaritási értekezlete.

A konferencia egész menete, a nyilvános üléseken elhangzott felszólalások és a zárt ajtók mögött lefolyt bizottsági viták világossá tették, hogy a három kontinens népeinek *lényegében véve ugyanazokkal a problémákkal, ugyanazokkal a veszélyekkel, ugyanazzal az elnyomással és kizsákmányolással, agresszióval és fegyveres intervencióval kell szembenézniük.* Ezért válhatott az értekezlet egyik fő mozgósító jelszavává: Dominikától Vietnamig *szolidaritás* a közös ellenség, az Egyesült Államok vezette imperializmus ellen! A küldöttek sikerrel tárták fel azt az összefüggést, amelyet a vietnami nép harca jelent saját népük szempontjából. A szolidaritási értekezlet múlhatatlan érdeme, hogy rávilágított erre a kölcsönhatásra, s munkájának középpontjába állította a vietnami nép harcának hatékony

Digitized by Google

támogatását. Hogy ez a támogatás nem marad puszta együttérzés, szépszavú deklaráció, az különösen kitűnt *Rasidov*nak, a szovjet küldöttség vezetőjének szavaiból, aki a delegátusok viharos tapsa közepette jelentette be: „Mindent megteszünk, hogy a szovjet haditechnika szállítmányai: repülőgépek, rakéták, ágyúk, lőszer és más eszközök minél gyorsabban eljussanak a vietnami szabadságharcosokhoz."

A konkrét szolidaritás gondolatát egyetemes elvi színvonalra emelve hirdette meg a Tricontinental általános határozata: a konferencia kinyilvánítja Afrika, Ázsia és Latin-Amerika népeinek, a világ haladó államainak és kormányainak azt a jogát, hogy anyagi és erkölcsi támogatást nyújtsanak a felszabadulásukért küzdő népeknek, vagy azoknak a népeknek, amelyeket közvetlen vagy közvetett imperialista támadás ért.

Nem fér hozzá kétség, hogy a három földrész népeinek szolidaritási értekezlete úgy vonul be e kontinensek népeinek történetébe, mint a harci szolidaritás megerősítésének, a sorok szorosabbra zárásának fényes megnyilvánulása. Csalódtak azok az imperialista körök, amelyek arra spekuláltak, hogy a konferencia a belső ellentétek, a széthúzás martalékává lesz. A havannai értekezlet megmutatta: a küldöttek megértették, hogy a szolidaritás és egység szellemében való cselekvés a történelemnek olyan parancsa, amely elől nem lehet kitérni.

A konferencia sikerrel elkerülte a rá leselkedő buktatókat. Eredményesen megoldotta azt a nehéznek látszó ügyrendi kérdést, hogy milyen képviseletet kapjon az értekezleten valamely olyan ország, amelyből több küldöttség érkezett. Célravezetőnek bizonyult az előkészítő bizottságnak az a javaslata, hogy ilyen esetekben közös delegációt kell alkotni, az „egy ország — egy küldöttség" elve alapján. Mérhetetlenül nagy pozitívuma a havannai értekezletnek, hogy a Tricontinentálon nem találtak termékeny talajra a kínai küldöttség vezetőjének, *Vu Szueh-csen*nek a kialakult összhangot megbontani akaró szavai. A kínai küldött összekavarta a kristálytisztán álló frontokat azzal, hogy éppen a legkövetkezetesebb imperialistaellenes erőket vette célba, s vádolta meg azzal, hogy „összejátszanak az imperialistákkal", megtorpedózzák a népi felszabadító háborúkat, s minthogy nem nyitnak Nyugat-Európában új arcvonalat, „békén hagyják" Vietnam megtámadóját. Ezek a bombasztikus szólamok, amelyek élénk visszatetszést keltettek a küldöttekben, korábbi értekezletek látványos szópárbajait és zajos kirohanásait idézték fel a delegátusok emlékezetében. Talán a realizmus diadalának nevezhetjük azt, hogy a küldöttségek nem voltak hajlandók ebbe a zsákutcába belemenni, nem voltak kaphatók arra, hogy átvegyék és visszhangozzák a kínai küldöttségvezető elkoptatott szovjetellenes vádjait. Világosan látszott, hogy a küldöttek túlnyomó többsége nem akarja szovjetellenes vitafórummá változtatni a szolidaritási értekezletet, egyszóval kiderült az, hogy a szovjetellenesség nem kelendő portéka a Tricontinentalon. A részvevők zöme kristálytisztán látta, hogy *a Szovjetunió kizárásával lehetetlen hatékony imperialistaellenes egységfrontot kikovácsolni*, nem is beszélve arról, hogy számos küldöttség éppen a Szovjetuniótól vár hathatós anyagi és erkölcsi támogatást a maga imperialistaellenes harcához.

Különben is, Kuba a legkevésbé sem alkalmas hely arra, hogy bárki, akár csak a legcsekélyebb mértékben is, kétségbe vonja a Szovjetunió imperialistaellenes mivoltát. Emlékezetesek Fidel Castro szavai: „Előttünk nem lehet az imperialisták szövetségeseiként beállítani azokat, akik min-

Digitized by Google

denkor segítettek nekünk harcolni az imperializmus ellen". A küldöttek nem feledkeztek meg a kubai nép vezetőjének január 2-án, a Forradalom terén mondott beszédéről sem, amelyben a nép elé tárta a súlyos és valós tényeket: a Kínai Népköztársaság a kubai fél minden várakozása ellenére drasztikusan csökkentette Kubába irányuló rizskivitelét, pedig tudta, hogy a kis szigetország ki van téve az imperialisták súlyos gazdasági nyomásának, blokádjának. Fidel Castro ez alkalommal nem beszélt és nem is kellett hogy beszéljen arról a konkrét segítségről, amelyet a Szovjetunió nyújt Kubának. Elegendő volt, ha a küldöttek pillantást vetettek a havannai öbölre, ahová szüntelenül érkeznek az olajat és más létfontosságú cikkeket hozó szovjet hajók, fényesen példázva a legegyszerűbb kubai szemében is azt a különbséget, amely a forradalmi frázis és a tényleges forradalmi segítőkészség között van.

A legsúlyosabb buktatót elkerülve, a konferencia hozzálátott, hogy a zárt bizottsági üléseken a sokféle, s egymástól nemcsak árnyalatokban eltérő javaslatokat olyan egységes javaslatokká, további harci programmá ötvözze, amely mind eszmei, mind szervezeti téren magasabb szintre emeli a három földrész népeinek szolidaritását, az imperializmus, a kolonializmus és a neokolinializmus ellen vívott harcát. A bizottságok — a politikai, a gazdasági, a szociális-kulturális és a szervezési bizottság — olyan alkotó műhelyekké váltak, ahol a három földrész népi politikai szervezeteinek képviselői fórumot kaptak a népi felszabadító harc és az országépítés tapasztalatainak kicserélésére, a tapasztalatok összegezésére és általánosítására, a megoldások kiérlelésére. A bizottságokban meghozott határozatok arra vallanak, hogy az alapvető kérdésekben olyan egység született, amely tekintetbe veszi korunk valóságát, a változó világ realitásait.

A konferencia egyik nagy tanulsága, *hogy szembe kell szegezni a mind agreszivabbá váló imperializmussal a három földrész népeinek szolidaritását*, azt a szolidaritást, amely szoros egységben lép fel a szocialista közösséggel és a tőkés országok dolgozó tömegeivel.

Az értekezlet politikai határozata kimondja: az imperialista erőszakra a három kontinens népeinek forradalmi erőszakkal kell válaszolniuk. Forradalmi erőszakkal kell megvédeniük megtámadott függetlenségüket, s ha kell, forradalmi erőszakkal kell lerázniuk magukról az elnyomók igáját. A korlátozott háborúk taktikájával — hatékony válaszként — szembe kell szegezni a felszabadító háborúk kibontakozását mindenütt, ahol megérlelődtek ennek a feltételei. Az értekezlet vitáiból kitűnt, hogy a küldöttek zöme nem kívánja általános aranyszabállyá, mindenütt és mindenkor érvényes dogmává avatni a fegyveres harcot. A legtöbb küldött amellett foglalt állást, hogy az Egyesült Államok vezette imperializmus ellen vívott harc minden formáját fejleszteni kell, beleértve ebbe a fegyveres harcot is. Voltak, akik kifejtették: ha bezárul a hatalom megszerzésének legális útja, akkor a forradalmi mozgalom kénytelen fegyverhez nyúlni. Ez a helyzet Venezuelában, Kolumbiában, Peruban, Guatemalában és még néhány latin-amerikai országban. A *Johnson*-doktrína, az Egyesült Államok agresszív katonai beavatkozása Dominikában, az angol imperialisták brit-guayanai mesterkedései ugyanis megmutatták: mennyire nehéz, szinte lehetetlen Latin-Amerikában a hatalom békés úton, legális eszközökkel való megszerzése. Találóan ragadta meg a probléma lényegét *Allende*, chilei szenátor, amikor újságírókkal beszélgetve kijelentette: nem csinálni forradalmat akkor, amikor ennek a feltételei megvannak — gyáva opportu-

Digitized by Google

nizmus; forradalmat csinálni akkor, amikor nincsenek meg ennek a feltételei — felelőtlen kalandorság.

Helyesen foglalt állást a konferencia egy másik olyan kérdésében is, amely nemcsak a három kontinenst, hanem az egész világot mélyen érinti. Tömör határozatban mondta ki, hogy a békés egymás mellett élés kizárólag a különböző társadalmi és politikai berendezésű államok viszonyára vonatkozik. Nem lehet koegzisztencia valamely ország kizsákmányolt társadalmi osztályai és kizsákmányolói között, mint ahogyan nem lehet harc helyett békés egymás mellett élés az imperializmus által elnyomott népek és elnyomóik között sem. A békés koegzisztencia nem korlátozhatja a népeknek azt a jogát, hogy társadalmi forradalmat hajtsanak végre.

A konferencia mintegy száz határozatából nagy jelentőségüknél fogva kiemelkednek azok, amelyek kimondják a népek jogát az önrendelkezésre, a szuverénitásra, a teljes nemzeti felszabadulásért vívott harcra. Több határozat elítéli a faji megkülönböztetést, követeli a külföldi katonai támaszpontok felszámolását. Külön határozat méltatja azt a harcot, amelyet a kubai nép folytat — az imperializmus fellegvárától 90 mérföldnyire — hazája, annak nemzeti szuverenitása védelmében. A gazdasági bizottság határozata síkra száll a gyarmati uralom gazdasági, társadalmi és kulturális maradványainak teljes felszámolásáért, akcióra szólít fel az újonnan felszabadult országokkal szemben alkalmazott imperialista blokádpolitika megszüntetéséért, szót emel a gazdasági tervezés, az erőforrások mozgósítása, a radikális agrárreform végrehajtása és a hazai szakemberek képzése mellett.

A három földrész népei szolidaritásának szervezeti téren való erősítésében fontos lépést tett előre a konferencia szervezési bizottsága. Ez a lépés nem valósítja ugyan meg a kitűzött programot, de mégis nagy eredmény, s biztató távlatot nyújt a jövőre. A szervezési bizottság ugyanis — az értekezlet „forró sarka" — az egymással ellentétes nézetek összecsapásának színterévé vált. A „most" és a „majd" hívei dinamikus vitákat folytattak arról, hogy mikor alakítsák át a bikontinentális szolidaritási szervezetet trikontinentálissá. A Szovjetunió, az EAK, India, Ghana és számos más ország delegációja — abból indulva ki, hogy az agresszív támadásba lendült imperializmus megfékezése az imperialista-ellenes erők azonnali tömörítését kívánja meg — azt indítványozta, hogy a mostani havannai értekezleten mondják ki a bikontinentális szervezet trikontinentálissá való átalakulását. Más delegációk, legfőképpen a kínai küldöttség, amellett kardoskodtak, hogy nem szabad — úgymond — „megölni" az afro-ázsiai szolidaritási szervezetet, s arra a jogi érvre hivatkoztak, hogy Winnebában határozatba hozták: a legközelebbi afro-ázsiai szolidaritási értekezletet Pekingben kell megtartani, 1967-ben. Minthogy a túlnyomó többség a havannai konferencia raison d'etre-jének tartotta a hármas szolidaritási szervezet megalakítását, ennek ellenzői pedig nem tágítottak, a szakítás elkerülése végett olyan megoldás született, hogy a konferencia részvevői az afro-ázsiai szolidaritási szervezet fenntartása mellett hozzák létre — Havanna székhellyel — az afrikai, ázsiai és latin-amerikai szolidaritási szervezetet, s a bikontinentális szervezet trikontinentálissá alakításáról majd 1968-ban, Kairóban, a második trikontinentális konferencián döntsenek.

A három földrész első szolidaritási értekezletének küldöttei egészében véve *jó munkát végeztek.* Munkájukat együttérző rokonszenvvel figyelték

Digitized by Google

az európai szocialista országok megfigyelői, valamint a nyugati tőkésországokból érkezett haladó társadalmi szervezetek képviselői. Ők is — de az egész világ közvéleménye — meggyőződhettek róla, hogy a Tricontinental delegátusai harcos, alkotó programmal feleltek az élet feltette kérdésekre. Hogy mikor válnak valóra a program eszméi, azt nem tudhatjuk. A történelem arra tanít, hogy a döntő győzelmeket nem adják olcsón, s pontos napjukat nem lehet előre ismerni.

Hável József

A II. Vatikáni Zsinat

Három évig tartott a katolikus egyház kétezeréves történetének 21. zsinata, amely *II. Vatikáni Zsinat* néven kerül be az évkönyvekbe. *XXIII. János pápa* először 1959. január 25-én jelentette be, hogy „ökumenikus zsinatot" fog összehívni, majd az 1961. december 25-én kiadott apostoli konstitúció hivatalosan összehívta a zsinatot. A zsinat négy ülésszakot tartott (1962. október 11. és 1965. december 7. között). Az első ülésszak XXIII. János pápasága alatt folyt le, majd (halála után) a következő ülésszakok *VI. Pál*, a jelenlegi pápa irányításával zajlottak le. A zsinat ülésein átlag 2300—2500 szavazati joggal rendelkező „zsinati atya" vett részt (bíborosok, érsekek, püspökök, szerzetesrendek vezetői stb.). 27 más egyházat és egyházi világszervezetet (Orosz Ortodox Egyház, Egyházak Világtanácsa, Református Világszövetség, Lutheránus Világszövetség stb.) megfigyelők képviseltek a záró ülésszakon.

A zsinatról befejeződése óta egyházi és világi, katolikus és más vallású, polgári és marxista értékelések egész sora látott már napvilágot. Nyilvánvaló azonban, hogy ez még csak a kezdet. Bizonyos tények és ismeretek birtokában már megvizsgálhatunk néhány számunkra fontos kérdést, de a zsinatot értékelve még jónéhány veszéllyel meg kell küzdenünk.

Az egyik veszélyt az okozza, hogy *a valóság és a látszat gyakran összekeveredik.* A nyilvánosságra került események és dokumentumok közül igen sok valóban nagy jelentőségű, de sok közülük csak látszatra fontos, valójában pedig csupán a széles nyilvánosságnak szóló propaganda. Ugyanakkor valószínű, hogy fontos stratégiai és taktikai döntések egyelőre még *nem kerültek nyilvánosságra*, csak később válnak ismertté, hatásukkal azonban máris számolnunk kell.

Törekvések és célok

A II. Vatikáni Zsinat összehívásának célja az egyház belső helyzetének megerősítése, tekintélyének és hatékonyságának növelése, jelen feladatainak megoldására alkalmasabbá tétele volt. Ebben az összefüggésben kell látni a világ kérdései iránti nagyobb nyitottságot, a kor követelményeihez való alkalmazkodást, és a más egyházak irányában tanúsított egységtörekvéseket is.

Digitized by Google

A zsinat összehívásának alapvető okát elsősorban a második világháború után kialakult világméretű gazdasági és politikai változásokban kell keresnünk: a szocialista világrendszer kialakulása, az erőviszonyok megváltozása a kapitalizmussal szemben a szocializmus javára, a tudomány és a technika rohamos fejlődése, amely világviszonylatban a vallási közömbösség, az elvilágiasodás felé vonzza a tömegeket, a marxizmus—leninizmus eszméinek terjedése — mindez a megváltozott körülmények reális értékelésére kényszerítette a válságokkal küzdő Vatikánt. A katolikus egyház *ereje, befolyása, történelmi szerepe* csökkenő tendenciát mutat. A második világháború után a fasiszta nagyhatalmak megsemmisülése — amelyekhez XII. Pius és közvetlen elődei oly nagy reményeket fűztek —, majd a szocialista világrendszer megerősödése teljesen új helyzet elé állította a katolikus egyházat.

A római katolikus egyházon belül — nemcsak az egyes országokban működő katolikus egyházakban, hanem a Curia egy részében is — egyre világosabbá vált az a felismerés, hogy az egyház konzervativizmusa elsősorban önmagára nézve ártalmas. Megnőtt az igény az egész egyházi élet megújítása iránt, a mai kor közvéleményéhez való alkalmazkodás jegyében. XXIII. János pápa világosan felismerte mindezt, és bátran kihasználta az előrelépésre. A zsinatot összehívó pápai konstitúcióban, a pápa zsinati megnyitó beszédében már ezek a felismerések vonultak végig.

Kizárólag a jelenlegi nemzetközi helyzet és az események alakulása alapján azonban nem lehet választ adni arra a kérdésre, hogy előrelépett-e a katolikus egyház a II. Vatikáni Zsinaton, vagy sem. A téma sokkal összetettebb és bonyolultabb. E kérdés feltevésénél először azt kell tisztázni, hogy *mihez mérjük* a katolikus egyházban történő változásokat. Ha a katolikus egyház *múltbeli* történelmi szerepéhez mérjük az előrehaladást, ha magához a katolikus egyházhoz viszonyítjuk változását, akkor azt válaszolhatjuk, hogy a II. Vatikáni Zsinat tett lépéseket előre.

Ebben rendkívül fontos szerepet játszottak az egyház belső problémái. XII. Pius elkeseredett erőfeszítéseket tett a válságba jutott egyház előtt tornyosuló problémák megoldására, de politikai koncepciója és merev magatartása miatt sem képes, sem alkalmas nem volt arra, hogy elvégezze ezt a történelmi feladatot. XII. Pius nehéz örökséget hagyott utódjára. XXIII. János nagyságára vall, hogy nekilátott e nehéz, terhes örökség felszámolásának. Felismerte, hogy a piusi politika folytatása nemhogy nem oldhatja meg, hanem tovább mélyíti a katolikus egyház válságát, és végzetessé lehet. XXIII. János pápa azzal is számolt, hogy egy történelmileg teljesen új politika kialakulásához és megvalósításához ő egymagában kevés, s — elsősorban a Curián belül érvényesülő integrista irányzattal szemben — fel kell szabadítania azokat az erőket, amelyek a piusi diktatúra alatt nem tudtak, vagy nem mertek aktivizálódni. Ezt a célt szolgálta a II. Vatikáni Zsinat összehívása, amelynek első ülésszakát a katolikus egyház történelmileg jelentős lépésének értékelhetjük. Ennek a XXIII. János pápasága alatt elindult pozitív fejlődésnek a csúcspontja volt az 1963. április 11-én meghirdetett *„Pacem in terris"* kezdetű pápai enciklika.

A zsinat a jelenkor bonyolult, ellentmondásos viszonyai közepette zajlott le. A világpolitikai események jelentős hatással vannak a katolikus egyházra, és a katolikus egyház is gyakorol bizonyos hatást a világ eseményeire. A szocialista és a kapitalista világrendszer közötti politikai,

Digitized by Google

gazdasági, katonai erőviszonyok alakulása, a háborús feszültség átmeneti növekedése, a nemzetközi munkásmozgalomban meglevő ellentétek és sok más tényező, aktuális esemény nagy hatással volt a zsinati viták alakulására, a meghozott és elodázott döntésekre.

VI. Pál pápasága alatt megváltoztak az integrista és reformista erők lehetőségei, a különböző irányzatok közötti erőviszonyok. XXIII. János pápa idejében úgy látszott, hogy két, nagyjából azonos platformot képviselő irányzat létezik. VI. Pál irányítása alatt megbomlott az egyes irányzatok viszonylagos egysége, fokozódott a differenciálódás. VI. Pál — akit nem lehet egyértelműen az integrista erőkhöz sorolni — számos megfontolt, ügyesen lavírozó taktikai lépésével megosztotta az egyre növekvő és nagyobb erőt képviselő modernista tábort. A zsinat folyamán egyre jobban lehetett érzékelni, hogy a modernista irányzat következetesen előrelépni akaró szárnya mellett szélesedik az ingadozók csoportja és aktivizálódik az integrista erőkkel békülő, megalkuvó „egységre" lépők tábora. Jelenleg úgy tűnik, hogy VI. Pál is e jobbra tartó modernisták oldalán áll.

A II. Vatikáni Zsinat befejezése után, a kihirdetett dokumentumok ismeretében, azt kell megállapítanunk, hogy a reformisták nem voltak elég erősek ahhoz, hogy következetesen végigjárják a megkezdett utat. A zsinat nem érte el a XXIII. János pápa által kitűzött célokat. Ezért, ha *az emberi haladás ügye szempontjából*, a létfontosságú igények és lehetőségek szempontjából vizsgáljuk a katolikus egyházban történő változásokat, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy nem történt kellő előrelépés.

Az egyház a mai világban

A 13. séma — többszöri módosítások után — mint *„Az egyház a mai világban"* című pasztorális konstitúció került a zsinaton létrehozott dokumentumok közé. A dokumentum a népek közösségével és a béke előmozdításával kapcsolatban a világméretű szolidaritás szükségességére hivatkozik, és egy „univerzális gazdasági rend" követelményeit támasztja.

A jelen és a jövő szempontjából a legfontosabb az emberiség számára a *háború és béke kérdése.* A katolikus egyház híveinek millióit is elsősorban ez érdekli. Ezért a zsinaton ez a téma keltette a legnagyobb érdeklődést, s ennek megvitatása során lehetett legjobban megfigyelni a különböző politikai felfogású irányzatok körvonalait. Itt jelentkeztek legvilágosabban a katolikus egyház hagyományaihoz legerősebben ragaszkodó konzervatív erők, de itt mutatkoztak meg erőteljesebben az *előrelépést célzó* törekvések is. Jól lehetett érzékelni, hogy ebben a kérdésben nagyobb volt a különböző irányzatok aktivitása, harciassága.

A dokumentum megállapításai *sok tekintetben pozitívak.* A modern, ún. totális háborúval foglalkozó bekezdés megállapítja, hogy minden olyan, atomfegyverekkel vagy konvencionális fegyverekkel végrehajtott háborús cselekmény, amely egész városok vagy területek kiirtására irányul, elítélendő bűn. Elítéli az „elrettentés egyensúlyát" is. A dokumentum a továbbiakban rámutat arra, hogy a közjó ma a háborúnak mindenféleképpen biztosított kiküszöbölését követeli meg; a kereszténveknek kötelességük, hogy minden jóakaratú emberrel együtt teljes erejükkel előmozdítsák ezt. Mindent meg kell tenni a regionális háborúk megakadályo-

Digitized by Google

zásáért, vagy ha már megkezdődtek, megszüntetésükért. Ajánlatos, hogy a katolikusok a béke kérdésében is együttműködjenek más keresztényekkel.

Hogy a zsinat elítéli és bűnnek minősíti az atomfegyverek használatát, elveti a háborút és a háborút igazoló teológiát, kiáll a békés egymás mellett élésért, az önmagában igen fontos háborúellenes, a béke ügyét szolgáló állásfoglalás. Értékét növeli, hogy éles harcok, az integrista szárny dühös, elvakult erőfeszítése ellenére született meg. Igen figyelemreméltó viszont az, hogy a leszereléssel kapcsolatban egy korábbi dokumentum-tervezet minden fenntartás nélkül elítélte az atomfegyverek gyártását és birtoklását. Ezzel szemben az elfogadott dokumentum, ha feltételesen és átmenetileg is, de bizonyos mértékben megengedi e fegyverek előállítását és birtoklását. A tervezett szöveg úgy ítélte meg az atomfegyverek készenlétben tartását, hogy „nem ez az alkalmas út a béke biztosítására", az elfogadott dokumentumban azonban — nyilván az észak-amerikai püspökök kívánságára — ez így szerepel: „Nem ez a biztos út a béke szilárd megőrzésére". A tárgyilagosságra törekvéséről ismert *Renicvo Le Velle* azt írta az új szövegről, hogy ez „az egyház ingadozását tükrözi a földi hatalmak irányában", s nem minősíthető „szigorúan vallásinak", (L'Avvenire d'Italia).

Így aztán, ha összehasonlítjuk ezt a dokumentumot a katolikus egyház korábbi állásfoglalásaival, akkor legfeljebb az antikommunista, vagy a keresztes háborúkra nyiltan uszító pápai dekrétumokhoz képest tarthatjuk nagyobb előrehaladásnak.

A XXIII. János által a zsinat kezdetekor kihirdetett „Pacem in terris" enciklikához képest a II. Vatikáni Zsinat végső állásfoglalása a háború és béke kérdésében visszalépést jelent. XXIII. János pápa minden jóakaratú emberhez fordult enciklikájában (s ez páratlan, új hangnem a pápai megnyilatkozásokban). Hangoztatta a fajok egyenlőségét, hirdette, hogy a véleménykülönbségeket nem fegyverrel kell megoldani, hanem tárgyalások útján, megegyezéssel. Hangsúlyozta, hogy be kell tiltani az atomfegyvereket és meg kell szüntetni a fegyverkezési versenyt, amely akadályozza az elmaradt országok segítését és terheket ró a fegyverkező országok lakosságára. Rámutatott arra, hogy a fegyverkezési egyensúly nem teremt békét, sőt a fegyverkezési verseny fokozásához vezet, ezért meg kell valósítani az általános leszerelést. Arra buzdította a hivőket, hogy vegyenek részt a közéletben, s dolgozzanak az emberiség egyetemes jóléte érdekében és népük javára.

XXIII. János pápa a béke melletti elvi deklaráció mellett konkrétan is hangsúlyozta, hogy a hivők és nem hivők együttműködhetnek a békeharcban. Bár ő is hirdette a harcot az ateizmus ellen, de nem helyezte előtérbe ezt, s nem az ateizmust tartotta korunk legsúlyosabb kérdésének. XXIII. János szétválasztotta egymástól az ideológiai küzdelmet és a békeharcot. Elsődlegesnek azokat a kérdéseket tekintette, amelyekben összefogásról lehet szó, és másodlagosnak azokat, amelyekben világnézeti ellentétek vannak.

A zsinat *nem adta tanújelét annak*, hogy belátta volna: a katolikus egyház mindkét világháborúban bűnrészes volt. A zsinat nem hallgatott eléggé azokra, akik a zsinaton kívül és a zsinaton — mint pl. a magyar püspöki kar nevében felszólaló *Hamvas Endre*, kalocsai érsek és *Brezanóczy Pál*, egri püspök is — felhívták a figyelmet arra, hogy a világnézeti harc kiélezése nem használ az egyháznak, s a háború és béke kérdésében egyértelmű,

Digitized by Google

konkrét állásfoglalásra van szükség. Ennek figyelmen kívül hagyása a katolikus egyház hitéletének romlásához vezet.

Amikor a béke és háború kérdése az egész világ legégetőbb problémájává vált, akkor a zsinat *minimális* állásfoglalásával nem lehet megelégedett a világ.

Az egyház viszonya az ateizmushoz

XII. Pius és elődei minden alkalmat megragadtak, hogy átkozódjanak és fenyegetőddzenek minden más világnézettel, a katolikus egyház hivatalos tanításaitól eltérő minden eszmével szemben.

XII. Pius politikai megnyilatkozásainak állandó vonása volt az agresszív, szélsőséges kommunista-ellenesség. Az általa egyházellenesnek tartott intézkedések hozóit kiátkozta. De kiátkozta azokat is, akiket „kollaboráns"-nak tartott. Az ő nevéhez fűződik az 1949. június 1-én kiadott dekrétum, amely szerint a katolikus hívek számára tilos a kommunista párttagság, tilos a kommunista könyvek, folyóiratok, újságok kiadása, terjesztése, vagy akár csak olvasása is. Azok a hívek, akik e tilalmat megszegik, kiközösítésnek tehetik ki magukat. Azok a hívek, akik materialista, kommunista tanokat képviselnek, védelmeznek, vagy propagálnak, automatikusan pápai átok alá esnek. A kiátkozások, fenyegetések azonban nem segítettek. Ezt ismerte fel XXIIII. János pápa, és tükröződött ez a II. Vatikáni Zsinaton is.

Az ateizmussal kapcsolatos zsinati álásfoglalás több vonatkozásban újszerű, s eltér a katolikus egyház korábbi hivatalos magatartásától, XII. Piusétől és elődjeitől. E tekintetben *kétségtelen az előrelépés.* Természetesen nem arról van szó, mintha az ateizmusnak szüksége volna a katolikus egyház nagyobb megértésére. Ellenkezőleg! A katolikus egyház vezetőinek kellett belátniuk: nem az dönti el az egyes világnézetek létjogosultságát, hogy a katolikus egyház elfogadja-e, szentesíti-e őket.

A dokumentum — ismételten leszögezve, hogy az egyház teljesen elveti az ateizmust — így foglal állást: „... komolyan vallja mégis, hogy minden embernek, hivőnek és hitetlennek feladata, hogy közreműködjön ennek a világnak az építésében, amelyben közösen élnek, ami biztos, hogy nem lehetséges komoly és megfontolt párbeszéd nélkül." Mégis, bár a zsinaton a kiátkozás, szitkozódás hivatalosan nem kapott hangot, s csak a legszélsőségesebbek hangoztatták, mégsem érvényesült XXIII. János pápa szelleme. Sőt „Az egyház a mai világban" című dokumentum végső fogalmazásában — amely nem mentes VI. Pál pápa beavatkozásától — *korunk legsúlyosabb problémái* közé sorolja az ateizmust, és ezzel korlátokat emel hivők és nem hivők közé. Az ateizmus formáinak és gyökereinek elemzése után arra a következtetésre jut, hogy „az ateizmus mai formái között nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, ami az ember felszabadítását annak gazdasági és szociális felszabadításától várja". Az egyház viszonyát az ateizmushoz a zsinati konstitúció így foglalja össze: „Az egyház, amely hűséges az emberhez és Istenhez egyaránt, nem mellőzheti, hogy ezeket a fájdalmasan veszedelmes tanításokat és cselekedeteket, amelyek ellentmondanak az emberi értelemnek és a közösen szerzett tapasztalatoknak, s megfosztják az embert veleszületett méltóságától, minden erejével elvesse, ahogy azelőtt is

Digitized by Google

elvetette. Az egyház az ateisták elméjében igyekszik felismerni az Isten tagadásának rejtett okait, és az ateisták által felvetett problémák súlyosságának tudatában, az emberek iránti szeretettől vezérelve, úgy véli, hogy azokat komoly és mélyreható vizsgálatnak kell alávetni".

Mindez azt mutatja, hogy a szélsőségesen konzervatívoknak nem volt erejük teljesen mellőzni XXIII. János törekvéseit. Mindamellett gyengíti a pozitív változást, hogy a zsinat — mint már említettük — korunk legsúlyosabb kérdésének tartja az ateizmust és az első helyre teszi az ellene folytatott harcot. Feladja a kudarcot vallott eszközöket és módszereket, s keresve kutatja a korszerű világnézeti harc új lehetőségeit. János pápa kifejezetten ideológiai jellegű kérdésnek tekintette az egyház harcát az ateizmussal szemben. Most a zsinati vita, a végső állásfoglalás arra enged következtetni, hogy a katolikus egyház nem csupán világnézeti kérdésnek tekinti ezt, hanem a politikai akcióegység megteremtésének lehetőségét is látja benne. Ebből a szempontból is figyelemreméltó a katolikus egyház egységtörekvése más keresztény egyházak irányában.

A II. Vatikáni Zsinat és az ökumenizmus

Kétségtelenül az egyik legjelentősebb téma volt a zsinat munkájában az egységtörekvések jelentkezése, az ökumenizmus kérdésének felvetése.

A XXIII. János előtti helyzetet a következő jellemezték: a római katolikus egyház a reformáció kora óta minden eszközzel előmozdította a protestánsok áttérítését, a protestáns egyházakat pedig nem ismerte el. (Elutasító, sőt elítélő magatartást tanúsított az Egyházak Világtanácsa megalakulásakor is.) Merev volt a katolikus teológiai álláspont is. Gyakorlati, közéleti és politikai kérdésekben a két világháború, főként pedig a második világháború után viszont a Vatikán esetenként kész volt együttműködni más egyházakkal a harcos antikommunizmus jegyében. Ehhez az állásponthoz viszonyítva valóban új volt a II. Vatikáni Zsinat nyitottabb, barátkozóbb szelleme. Kérdés azonban, hogy *mi okozta* ezt a változást? Miért erőltetik az egyes egyházak egységét?

Lényegében egyik egyházban sem történt szervezeti, vagy tanbeli változás. XXIII. János egységtörekvései mögött, a jelek szerint, nagyobb célok húzódtak meg. Valószínűleg *uniós zsinatra* gondolt, legalábbis az ortodoxiával. Ennek lehetetlenségéről azonban már az első visszhangok meggyőzték. Így a zsinatra már nem az egyes felekezeteket, hanem csak megfigyelőiket hívták meg. Ez pedig a szervezeti egyesülésről való *lemondást* jelentette, legalábbis egy időre. Már az első ülésszak sem hagyott kétséget afelől, hogy római egyházi körök csak a római katolikus egyház keretein *belül* tudják elképzelni az egységet. Ez viszont túl magas követelménynek bizonyult a többi felekezet leginkább Róma-barát körei számára is. A Vatikán az ortodoxiához fűzte a legnagyobb reményeket. Ez nem egyszer rivalizáláshoz vezetett az Egyházak Világtanácsával (egyes ortodox egyházak már hosszabb idő óta tagjai ennek). Túl sok eredményt nem ért el itt a Vatikán, bár a zsinat lezárása ebből a szempontból igen látványos volt: Rómában és Konstantinápolyban semmisnek nyilvánították a kölcsönös kiátkozást (1054), amely a két egyház végleges szakadásához vezetett. Ez azonban inkább csak ünnepélyes, mint gyakorlati jelentőségű aktus volt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy egyes orotodox egyházak nagy függetlenséget élveznek álláspontjuk kialakításában.

Digitized by Google

A felekezetek tanbeli közeledéséről nem beszélhetünk. Az egységtörekvéseket leginkább magukra vállaló köröknek sem volt olyan szándékuk, hogy tanbeli engedményeket tegyenek. Inkább csak azt akarták elérni, hogy ne kerüljön bele a római tanok megfogalmazásába olyan mozzanat, amely élesítené az ellentéteket, illetve, hogy kapjanak hangsúlyt a hagyományos római tannak azok a mozzanatai, amelyek alkalmasak az egységtörekvések dokumentálására.

A Vatikáni Zsinat elsősorban *a kapcsolatok kialakításában*, a gyakorlati együttműködés előkészítésében ért el eredményeket. Ezt szolgálja az ökumenizmussal foglalkozó dekrétum is. Ez a dokumentum nem kezd dialógust a többi felekezettel — hacsak a római igények körmönfont, de semmilyen kompromisszumra nem hajló hangoztatását dialógusnak nem tekintjük —, megpróbál viszont elvi alapot adni a katolikusoknak a más felekezetekkel való kapcsolatok fenntartására és a velük való gyakorlati együttműködésre.

A kapcsolatok és a gyakorlati együttműködés tekintetében a római egyháznak sikerült felkeltenie más felekezetek érdeklődését. A kölcsönösen kiküldött megfigyelők, a közös tanulmányi csoportok révén szoros kapcsolatot létesített néhány egyházzal, vagy egyházi világszervvel. E tekintetben figyelemreméltó lépés volt az, hogy az Egyházak Világtanácsa és a Vatikán közös munkabizottságot létesített, s ez már két alkalommal is ülésezett. Sikerült a *Lutheránus Világszövetséget* is rávenni hasonló próbálkozásokra. Pillanatnyilag eltér ettől a *Református Világszövetség* álláspontja; ez nem kíván külön párbeszédet kezdeni, de hangsúlyozza, hogy támogatja az Egyházak Világtanácsának kezdeményezését. Szinte áttekinthetetlenek azok a széles körű kapcsolatok, amelyek helyileg alakultak ki világszerte a római katolikus és más felekezetű körök között.

Az egységtörekvések céljáról alig találhatunk hivatalos és őszinte megnyilatkozást. A zsinati vitákon *Kőnig*, osztrák bíboros, a keresztények egységét és együttműködését ajánlotta az ateizmus ellenszeréül. *P. Aruppe*, a jezsuita rend főnöke, rendkívül harcosan a többi között olyan, a Vatikánban koordinált világméretű akciót javasolt az ateizmus ellen, amelyben minden istenhivő részt venne.

Mindez azt mutatja, hogy az egységtörekvések hátterében a *világnézeti és akcióegység* kialakításának terve áll. Az ideológiai egység új módon, a politikai egység érdekében jelentkezik. Elsősorban ezért érdemel figyelmet az ökumenizmus gondolatának további sorsa és gyakorlati alkalmazása.

A zsinat egyéb állásfoglalásai

A felsoroltakon kívül a II. Vatikáni Zsinat több más döntése és eseménye is figyelmet érdemel. Ilyen például a katolikus egyházról szóló *dogmatikai konstitúció*. Ebben sokkal inkább formai, mint tartalmi változások figyelhetők meg. A dokumentum hangsúlyozza például a püspöki kollegialitás elvét, de egyben meg is erősíti a pápa primátusát. Ehhez hasonló jelenség az, hogy — a modernista körök egyik vívmányaként — a Máriával foglalkozó tervezetből nem született *külön* dokumentum (ez mélyítette volna a protestánsokkal fennálló tanbeli ellentéteket). Szándékuk azonban visszájára fordult, mert úgy illesztették be az általános szövegbe ezt a részt, hogy az az egész egyháztan bekoronázásává vált.

Digitized by Google

„Az egyház magatartása a nem keresztény vallásokkal szemben" című nyilatkozat egyik fejezete a zsidó vallás iránti magatartással foglalkozik. Ezt a témát eredetileg az ökumenizmus-dekrétum függelékeként akarták feldolgozni, majd pedig arról volt szó, hogy önálló nyilatkozat formájában jelentetik meg. Leglényegesebb része az a megállapítás, hogy Krisztus megfeszítéséért nem lehet felelőssé tenni a zsidókat, és ezért üldözést indítani ellenük. A nem keresztény vallásokkal szemben egyébként a nyilatkozat a párbeszéd elvét hangoztatja, s elsősorban a gyakorlati együttműködést tartja szem előtt. Ennek érdekében a zsinat folyamán külön titkárságot állítottak fel a Vatikánban. A Vatikán célja — mint erre számos jelből következtetni lehet —, hogy megteremtse minden istenhivő egységfrontját az ateizmus ellen.

A *„Vallásszabadságról"* szóló nyilatkozatot a zsinat nehezen fogadta el; a végső szöveg ily módon kompromisszum eredménye. Új vonás és jelentős lépés, hogy a zsinat kijelentette: „az emberi méltósághoz hozzátartozik a vallásszabadság joga". A vallásszabadságot azonban nem annyira az egyházak közötti viszony rendeződése érdekében, mint inkább a polgári jogok tekintetében mondották ki. Így a zsinat *elvi alapot* szolgáltatott arra, hogy a vallásszabadság biztosítását a társadalomtól és az államtól igényelje, viszont kibúvókat adhat többek között arra, hogy a katolikus többségű országokban más egyházak (elsősorban a protestánsok) továbbra is hátrányt szenvedjenek.

* * *

A II. Vatikáni Zsinatra vonatkozó tapasztalatok és végső állásfoglalások napjainkban még nem összegezhetők; további, sokoldalú elemzésre van még szükség. A zsinat befejezte munkáját, de a kitűzött célok gyakorlati megvalósítása csak ezután következik. A jövő dönti majd el, hogy levonta-e a katolikus egyház a szükséges történelmi tapasztalatokat, és képes-e alkalmazkodni a fejlődő világhoz.

Örömmel üdvözöljük a komoly, valóságos előrelépéseket, ha ezek az emberiség ügyét segítik. A marxisták—leninisták készek dialogizálni a katolikus egyházzal is arról, hogy miképpen lehetne legjobban, leggyorsabban megoldani a világ dolgait. A katolikus egyháznak kell a gyakorlatban megválaszolnia a kérdést: előrelépett-e a II. Vatikáni Zsinaton.

Márton György

Digitized by Google

A „Nagyvilág"-ról

Világirodalmi ismereteink s tájékozódásunk tudatos fejlesztése ugyanolyan szorosan tartozik hozzá a kulturális színvonal emeléséhez, mint — távoli példával élve — a világszínvonal ismerete a műszaki haladáshoz. A kölcsönös megismerés, okulás és vita csak javunkra szolgálhat, *ha* más népek és országok irodalmi termésének valóban legjavát olvashatjuk vagy hallhatjuk magyarul, s *ha* a kultúra oszthatatlanságának és politikai-szellemi ellentmondásosságának dialektikus egységét szem előtt tartva, kritikailag tudjuk magunkévá tenni az eszmeileg problematikus, de művészi megformálásukban nívós és újszerű alkotásokat is. A tájékozódás és a megismerés tömegigényét tudatos szükségletté fejleszteni — ez könyvkiadásunk, folyóirataink, rádiónk, televíziónk stb. közös és egyik legszebb feladata.

Itt következő recenziónkban a **Nagyvilág** című folyóirat legutóbbi másfél évének termését igyekszünk áttekinteni. A *Helikon (Világirodalmi Figyelő)* munkájával egy későbbi cikkben foglalkozunk. És hadd utaljunk a *Valóság*ra is, melynek irodalomszociológiai, műfajelméleti és pszichológiai közleményei hasonlóképpen e témakörbe vágnak. A *Nagyvilág* tehát nincs monopolhelyzetben, de sajátos arculata, szép összteljesítménye, közkedveltsége és jó külföldi hírneve révén elsőbbséget érdemel a méltatásban.

Körbe nyitott ablakok

Idén lesz tíz esztendeje, hogy — politikailag rendkívül nehéz és kulturálisan is igen kusza helyzetben — megindult a folyóirat. A „körbe nyitott, tágas ablakok" elvét már akkor meghirdette a szerkesztőség, a kétfrontos harc nyílt vállalásával, vagyis fellépve mind a szűk látókörű, szektás elzárkózás, mind a szocialista irodalom nagyképű lebecsülése és a polgári műveltség kritikátlan istenítése ellen. Voltak döccenők a szerkesztőség munkájában, vannak a lapnak szürkébb számai vagy hevenyészett cikkei, lehet és szükséges is vitatni vagy bírálni egyes tanulmányok szellemi békülékenységét — ez azonban nem homályosíthatja el a szerkesztőség és a munkatársak megbecsülendő és maradandó érdemeit. Ne röstelljük bevallani vívmányainkat se, márpedig hogy a *Nagyvilág* nemzeti kultúránk színvonalas és érdekes része, azt a közönség és (bár nem elég

Digitized by Google

határozottan) a hivatásos kritika is tanúsítja. Külföldi megbecsülését pedig, többek között, a bécsi Nagyvilág-est sikere, vagy *Bruno Frei, Marion Dörnhoff, Franyó Zoltán* és *Marcello Venturi* nyilatkozatai s a szocialista országokban működő testvérfolyóiratok munkatársainak méltatásai igazolhatják. Semmiképpen sem szerénytelenség a szerkesztőség részéről, ha ünnepi számvetések alkalmából a csaknem egy évtizede meghirdetett program változatlanul helyes elveire és ezeknek az elveknek lényegében sikeres megvalósítására hivatkozik.

Kardos László főszerkesztő és legközvetlenebb munkatársai — *Gereblyés László, Fáy Árpád, Gyergyai Albert, Gábor György, Illés László, Kéry László, Elbert János, Walkó György* és mások — céltudatos, kulturált és jó értelemben véve ügyes munkastilusán kívül annak is köszönhetők a folyóirat sikerei, hogy a hosszú ideje csaknem változatlan „törzsgárda" sok jeles írónkat és — nem kisebb érdem! — számos ifjú irodalmárt tudott bekapcsolni a válogatás, fordítás, szemlézés munkájába. Az „ablaknyitás" kultúrpolitikai és esztétikai eredményei közé tartozik, hogy a nálunk is erős gyökerű Európa-centrikus irodalomszemlélettel szakítva, térben távoli nemzetek alkotásaival is megismertet bennünket a folyóirat (japán no-drámával, indonéz novellával stb.), külön figyelmet szentelve a gyarmatosítás és faji megkülönböztetés ellen harcoló afrikai, amerikai, ázsiai szerzők műveinek. Arra is a *Nagyvilág* döbbenti rá az olvasót, hogy még Európáról alkotott irodalmi térképünkön is akadnak fehér foltok; ezek eltüntetését szolgálják — művészileg hasonlóképp magas nívón — a finn, görög és más nemzetek modern íróitól közölt szemelvények.

A szépirodalmi anyagot tekintve, aligha lehet olyan verset, drámát vagy elbeszélést találni, amelynek közlését művelődéspolitikai hibának minősíthetnénk; akadnak viszont olyan művek, melyeknek közzététele vajmi csekély értékkel gazdagította az olvasókat. Abban persze nem kizárólag a szerkesztőség a „bűnös", ha a körbe nyitott ablakokon olykor nem a rózsák vagy a tenger illata árad be, hanem világítóudvarok penészszaga is (ez a nyugaton hírneves művek némelyikére értendő). Az azonban meggondolkoztató, hogy a szocialista irodalmat reprezentáló alkotások kiválasztásában az „izgalmas újszerűség" szempontja látszik uralkodni a pártos és higgadt értékeléssel szemben. A szépirodalmi anyagok hiteles és színvonalas tolmácsolásában nagy része van annak, hogy — néhány feltűnő kivételtől eltekintve — *legjobb műfordítóink* vesznek részt e munkában, többek között *Garai Gábor, Illyés Gyula, Vas István, Rab Zsuzsa, Nemes Nagy Ágnes, Gyergyai Albert, Rónay György, Képes Géza, Áprily Lajos, Weöres Sándor.*

A terjedelmileg legsúlyosabb szépirodalmi rovattal szemben — ha nem egy-egy folyóiratszámot, hanem hosszabb időre kiterjedő termést veszünk szemügyre — bizonyos aránytalanság és hellyel-közzel megmutatkozó véletlenszerűség vádját lehet emelni. Mielőtt ezt műfajok szerint vizsgálnánk, hadd utaljunk arra — *Tóth Dezső*nek éppen a *Nagyvilág*ban közölt cikkével (1965 december) egyetértve —, hogy *a válogatás, méltatás és kritika módszerét következetesebben lehetne s kellene az ideológiai offenzíva részeként kezelni.* És ez általában, nem pedig kizárólag a polgári irodalom „importjára" értendő. Marxista kritikusaink (*Rényi Péter, Pándi Pál* s mások is) többször szóltak arról, hogy *befogadás* és *elfogadás* között szemérmeskedés nélkül kell differenciálni; legutóbb *Köpeczi Béla* fejtette ezt ki a Társadalmi Szemle januári számában, a szocialista realizmusról foly-

Digitized by Google

tatott vita eddigi eredményeit összefoglalva. A *Nagyvilág* szerkesztőségének nemcsak programja, hanem munkájának egésze is tanúsítja, hogy ugyanez a törekvés irányítja tevékenységét; a szépirodalmi válogatás némi labilitása azonban — ami, bár kimondatlanul, a „parttalan realizmus" elveinek gyakorlati érvényesítésére vall — összefügg az *elméleti és kritikai rovatok* túl elegáns óvatosságával: a szubjektív indítású esszék mellett (ismételjük: mellett, tehát nem helyett) okvetlenül több figyelmet és teret kellene szentelni a marxista elemzéseknek s vitacikkeknek.

E sommás áttekintés után — melynek csupán az a célja, hogy a szerkesztési módszer jelentős értékeire és néhány problémájára utaljon — térjünk rá a rovatok és műfajok konkrét vizsgálatára.

Elbeszélések és regényrészletek

Az írók szülőhazájának politikai határait egyetlen műfajban sem lehet egyúttal esztétikai határoknak is tekinteni. A „nyugati" és „keleti" fogalma alkalmatlan arra, hogy irodalmi-művészeti irányzatokra, módszerekre vagy egyes alkotásokra alkalmazzuk. Egyrészt azért, mert a tőkésországok számos kiváló művésze vagy politikai nézeteiben, vagy alkotói módszerében közel áll a szocializmus, illetve a szocialista realizmus híveihez, másrészt azért, mert a modern polgári művészet s irodalom látásmódjának és módszerének egyes vívmányai, de egyes torzulásai is a „keleti" országok művészeti termésében szintén föllelhetők. Sőt, számos esetben még a közvetlen politikai meggyőződés és a művészi alkotó módszer között sem lehet mechanikus oksági összefüggéseket keresni, ha nem akarunk a vulgarizálás ostoba bűnébe esni.

Mi ennek a röviden vázolt megkülönböztetésnek az értelme áttekintésünk szempontjából? Tömören szólva: szocialista műveltségünk számára többet ér néhány nyugatról „importált" realista vagy éppen szocialista realista alkotás, mint testvérországok irodalmából átvett tucatnyi silány vagy zavaros mű. *Kizárólag* recenziónk gyakorlati szükségének engedve fogunk tehát ilyen felosztást alkalmazni a szépprózá, majd a többi műfajok esetében, a pár szavas jellemzésekkel együtt azt az összképet is vizsgálva, amelyet a szocialista és tőkésországok irodalmáról nyújt a folyóirat.

A „jellemző" korántsem mindig azonos a „legértékesebbel". Nagyon is helyesen jár el a szerkesztőség, hogy nem enged teret a számos tőkésországban nagy volumenű és divatos szennyirodalomnak, hanem igyekszik a mi világnézetünk s esztétikánk szellemében válogatni. Ez persze bizonyos optikai torzulást szülhet, azt a benyomást keltheti az olvasókban, mintha Franciaországban *Aragon* és *Sartre*, az USA-ban *Steinbeck* és *Miller*, vagy Nyugat-Németországban *Böll* és *Grass* művei képviselnék az irodalmat. Ezt a torzulási lehetőséget azonban nem a jó válogatási elvek feladásával kell megelőzni, hanem olyan cikkek közlésével, amelyek az arányok és irányok dolgában megbízható tájékoztatást nyújtanak.

A *Nagyvilág*nak mindig is érdeme volt, hogy vállalta olyan külföldi írók műveinek publikálását, akiket *fordításból még nem ismertünk*. A legutóbbi másfél év szépprózai anyagában is érvényesül ez a törekvés — például a nyugat-németországi *„Gruppe 47"* talán legtehetségesebb fiatal írójának, *Martin Walser*nak (1964, 8. sz.) vagy az amerikai *Saul Bellow-*

Digitized by Google

nak (1965. 6. sz.) bemutatásával, egy elbeszélés, illetve regényrészlet révén. Hasonló ajándék volt a francia *Claire Sainte-Soline* (1964, 9. sz.) fojtott erejű novellája vagy a folyóirat hasábjairól már ismert *Marcello Venturi* (1965, 2—3. sz.) kitűnően megformált antifasiszta-humanista regénye. *Salinger* két kis novellája (1964, 9. sz.), *Irwin Shaw* tragikus groteszkségű elbeszélése (1964, 10. sz.) és *Steinbeck* súlyos fájdalmú regényrészlete (1964, 11. sz.), ha lényegesen újat nem is nyújtott íróik művészi alkatáról, jellegzetesen és színvonalasan képviseli a mai amerikai próza értékeit, ábrázolási különbségeit, sőt (Salinger esetében) különcségeit is.

A *„nagy nevek"* sokat jelentenek, de nem mindent. *Günther Grass* (1964, 9. sz.) és *Heinrich Böll* elbeszélése (1964, 10. sz.) például — technikai ügyessége ellenére is — azt a megtorpanást érzékelteti, amely a haladó szellemű nyugatnémet írók számos alkotásában oly fájdalmas, s amelyről a *Nagyvilág* több recenziója is szól. Más esetben, *Moravia* és *Graham Green* esetében (1965, 10. sz., illetve 1965, 1. sz.) több kárral, mint haszonnal járt a közlés: ezek az írások — legalábbis nálunk — méltán elavult kommersz-módszerekkel készültek, az írókat lejáratják, az igényes olvasót pedig bosszantják. A középszerűség és önismétlés buktatóját más novellákkal is lehetne illusztrálni, a nyugati országok szépprózájának bemutatását összességében mégis a haladó eszmék s a művészi magasrendűség közvetítése jellemzi.

Mi sem volna könnyebb, mint hiánylistát állítani össze, s ennek vagy annak a jelentős nyugati írónak új novelláit vagy regényét számonkérni. Ez természetesen nem szándékunk. Bírálatképpen csak egyet jegyezhetünk meg: indokolt — szeretnénk hangsúlyozni: esztétikailag is indokolt — bővítést igényelne a szépprózai rovatnak ez a része. Elismerve — adott esetekben, kritikailag elismerve — a „harmadik utas" irodalom értékeit, a tőkésországok szocialista alkotóművészeinek nagyobb mérvű szerepeltetését szorgalmaznánk. Találomra emelve ki a francia példát: *Elsa Triolet, Pierre Daix* vagy *Pierre Courtade* méltatlanul szorul ki vagy szorul háttérbe. Ha pedig a szocialista írók műveinek bőségesebb közlésére, bármilyen okból is, nincsen mód, legalább információs anyagok tükrében kellene teljesebbé és reálisabbá tenni a nyugati országok mai irodalmáról és irodalmi életéről kialakítandó képet.

A szocialista országok prózairodalmából méltán emelt ki a szerkesztőség néhány szovjet memoár-részletet (*Pausztovszkij, Erenburg, Gyakov* könyveiből), hiszen ez a műfaj tematikailag-szellemileg döbbenetes, bár természetszerűleg szubjektív újdonságokat hoz. Érdemes viszont felfigyelni arra, hogy a „hagyományos realizmus" módszerét szinte kizárólag a múltat megörökítő művekben látjuk, ott sem sok példával, a román *Velea* (1964, 7. sz.), a bolgár *Markov* (1964, 7. sz.) és a kínai *Liu Csi* (1965, 7. sz.) prózájában; a szovjet irodalomból csak *Goncsar* (1964, 8. sz.) és *Lihonoszov* (1964, 10. sz.) képviseli a fellengzősségtől mentes szocialista pátoszt. Az emberi és művészi útkeresés gondját és kísérleteit „antiheroikus" novellák sokaságával mutatja be a folyóirat, azt a benyomást keltve, hogy a tematikai kisszerűség, a hősök lelki kificamodása és társadalmi számkivetettsége a szocialista országok szépprózájának általános jellemzője és legfőbb értéke. Íme, néhány példa erre, akár csak a múlt év tavaszától:

Kazakov elbeszélése (1965, 5. sz.) egy kiégett ifjú festőről szól, akinek már szeretni sincs vágya és ereje, *Nagibiné* (8. sz.) cinikus huligánok „szerelméről", ismét *Kazakové* Jaltában unatkozó tengerészekről (10. sz.), a

Digitized by Google

lengyel *Rózewiczé* egy félőrült (?) asszonyról (11. sz.), *Akszjonové* vergődő-tengődő művészekről (12. sz.). A „pocsék alak", akit a Joyce nyomába igyekvő lengyel *Nowakowski* választ hőséül (1965, 1. sz.), végül is úgy áll elibénk, mint az esztétikailag legérdekesebb vagy éppen legjelentősebb tagja az emberi közösségnek, még pontosabban: a szocialista közösségnek (!). A hősválasztás korántsem egyedüli, talán még nem is legfontosabb kritériuma az írói módszernek. Az említett elbeszélések egyikébemásikába még azt is bele lehet magyarázni, hogy az író bizonyos kritikai távolságtartással ábrázolja jelentéktelen vagy lumpen-jellemű hőseit, de sem az nem igaz, hogy e zömükben tehetséges novellisták legjobb írásai kaptak helyet a folyóiratban, sem az, hogy ezeknek az elbeszéléseknek a „vonala" és módszere reprezentálja a leghívebben és a legmagasabb nivón korunk szocialista szépprózáját. Éppen a *Nagyvilág*nak a magyarul is kiadott szovjet elbeszéléskötetekről közölt recenziói (1964, 11. sz. és 1965, 4. sz.) szólnak az útkeresés egészséges izgalmáról és gazdagságáról. Ha viszont a folyóiratban közölt anyagot vizsgáljuk, lényegesen más képet kapunk: 1964 második felének novellisztikája alig mutat valamit (a szeptemberi számban közölt *Kazakov*-elbeszélés a szerelmi megunás hangulatát örökíti meg, ügyesen, de jelentéktelenül — mást semmit sem), az elmúlt esztendő termésében is alig-alig akad „antipesszimista" novella, talán csak egy *Akszjonov*-írás (6. sz.) és a titokzatos *I. Grekova* friss szemléletű, de keserű élénkségű munkája (9. sz.).

A sematizmus héjának feltörése nem megy megtorpanások és tévedések nélkül; úgy tűnik, elkerülhetetlen velejárója a saját példánkból is jól ismert „antisematizmus", amelyet átmenetileg az illúziók egyszeri vagy többszöri elvesztése táplálhat. Kívánatos lenne azonban, hogy a folyóirat ne ezt a „vonalat" favorizálja, vagy legalábbis tegye helyére a szocialista szépprózа egészének keretében.

Válságban, vagy megújulóban van-e a színház?

A színháztudomány és színművészet szakembereinek minden tanácskozásán felmerül ez a kérdés, vagy nyíltan, szavakba foglaltan, vagy az elvi és szakmai problémákról folytatott eszmecserék hátterében. Író és társadalom, színpad és közönség, hagyományok és újítás viszonyának értelmezésében az azonos világnézetet valló írók és művészek nagyjából még közös álláspontra szoktak jutni. A művészi gyakorlat konkrét gondjainak megfogalmazásában és megválaszolásában azonban már jóval bonyolultabb a nézetek színskálája, mind a polgári, mind a szocialista „fronton". Csak egy kérdésben — s úgy tűnik, éppen az alapkérdésben — tapasztaljuk a legjobb s legbátrabb alkotók és teoretikusok egyetértését: abban, hogy a *múlt század dramaturgiai és színházművészeti hagyományai sok tekintetben elavultak*, mind kevésbé alkalmasak a megváltozott és állandóan változó társadalmi valóság művészileg igaz kifejezésére. Pozitív megfogalmazásban: az avantgard színház bizonyos értékeinek és a brechti dramaturgia vívmányainak elsajátítása és továbbfejlesztése — elvi és gyakorlati feltétele annak, hogy a modern drámairodalom és színjátszás hű tükröt nyújtson korunknak és korunkról.

Az arisztotelészi és brechti dramaturgia viszonyításában, az avantgard (és általában az „izmusok") helyes értékesítésében, a formabontási

Digitized by Google

technika vagy az ún. „antidráma" megítélésében csúcsosodnak ki a véleménykülönbségek. A színház megújításának társadalmi és szellemi szüksége sok olyan tétova kísérletre is vezet, amely a dráma, vagyis a cselekvés műfajának legfőbb törvényszerűségeit kezdi ki. Talán túlzás volna úgy fogalmazni, hogy a színház válsága kizárólag a válság színházában, tehát a modern polgári drámában tapintható ki; az viszont aligha vonható kétségbe, hogy a világ formálhatóságába vetett hitnek és a társadalmi ember racionális „megragadásának" elutasítása a dekadens világnézet szülötte.

Az elavult ibseni színház megújítása, az ember külső viszonylatainak és benső világának mélyebb s differenciáltabb feltárása, a lélek önmagunk előtt is titkolt rezdüléseinek s ugyanakkor a cselekvés értelmének és intellektuális tartalmának ábrázolása — a szocialista drámairodalom továbblépésének is feltétele. E feltétel azonban szocialista tetté csak akkor realizálódik, ha a drámai alkotás egészét *az értelmes cselekvés világnézete* hatja át. Enélkül éppúgy nem lesz szocialistává — még kevésbé szocialista realista alkotássá — a legfejletteb technikájú dráma sem, mint ahogy a szerző nemzeti és állampolgári hovatartozása sem határozza meg a mű módszerét s esztétikai értékét.

Meglehet, hogy ezek az előzetes megjegyzések az első pillantásra fölöslegesnek tűnnek. Ha azonban megvizsgáljuk, hogy a *Nagyvilág* milyen képet nyújt korunk drámairodalmáról, a meghökkenés késztet néhány esztétikai alapelvünk és az anyag szembesítésére. Másfél esztendő során a folyóirat 2 (kettő) olyan drámát közölt, melynek szerzője szocialista ország fia és szocialista művésznek is vallja magát: a lengyel *Mrozek* egyfelvonásos „*Strip-tease*"-ét és a cseh *Klima* egyfelvonásos színművét. „*A kastély*"-t. Mrozek a kortársi lengyel irodalom zseniális fenegyereke, egy pillanatig sem kétséges azonban, hogy igaza van ügyes szavú magyar bemutatójának, *Elbert János*nak, aki így jellemzi Mrozek hátborzongató miniatürjének szellemi lényegét: „...alakjainak magatartásából a kispolgári életfelfogás és a szorultságában is önigazolást kereső fegyverletétel rajzolódik elénk" (1965, 2. sz.). Klima színművét is Elbert kommentálja, vitatható módon: legalábbis kétséges, hogy a szerző „harsány frivolságai mögül egy szemérmes szocialista társadalomjavító szenvedélye néz ránk" (1965. 6. sz.); ugyanilyen érvénnyel — s a szerző tudatos kétértelműségével aligha ellentétben — a bomlás tragikomikus tudomásulvételét is láthatjuk a darabban.

A folyóirat novellaanyagának vizsgálatakor tartózkodtunk bármiféle statisztikai arányítástól, ebben az esetben azonban megdöbbentő és elszomorító, hogy e hosszú időszakban mindössze egy abszurd miniatür és egy groteszk szimbolikájú színmű képviseli a szocialista országok drámairodalmát. Köztudomású, hogy a legutóbbi évek szocialista drámairodalma — összességét tekintve — nem büszkélkedhet olyan sok jelentős alkotással, mint akár a líra, akár a széppróza. E furcsa válogatás mégis azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy nincs más és nincs jobb, sem a Szovjetunióban, sem a népi demokratikus országokban. Talán a szerkesztőség esztétikai „szuperigényessége", a művészi „blamálástól" való félelme diktálta ezt az óvatosságot? Ez ellen szól, hogy némely polgári dráma közlésénél nagyonis alacsony mércét tapasztalunk; például, *Salacrou* egyfelvonásosa, *Ezio D'Errico* kis tragédiája (mindkettő az 1964. júliusi számban) vagy — és méginkább — *Nicolaj* egyfelvonásos tragikomédiája (1965, 1. sz.) leg-

Digitized by Google

följebb az „ügyes" vagy „szellemes" jelzővel illethető. A nyugaton nagy port felvert *Genet*-darab a „jó ötlet + bravúros nyelvezet" képletébe foglalható (1965, 9. sz.); a még nagyobb kasszasikert eredményező *Ionesco*-dráma. „A király halódik" (1964, 10. sz.), bravúros felépítése ellenére sem tartozik a szerző legnívósabb művei közé, főképp elnyújtottsága miatt. *Osborne* televízió-játékának értékelésével a fordító sem tud mit kezdeni, s ez érthető is (1964, 7. sz.).

Nem is e színművek világnézeti tartalmán akadunk meg, hanem egyszerűen művészi jelentéktelenségükön. Megismerésükből persze kára sem származik a magyar olvasónak, de különösen sok szellemi haszna sem. Okvetlenül helyes volt viszont azoknak az alkotásoknak a közlése, melyek a mai nyugati dráma legmagasabb szintjén állnak: *Tenessee Williams*-től „Az ifjúság szép madara" (1964, 8. sz.), *Peter Weiss* Marat-tragédiája (1965, 5. sz.), *Beckett* „Godot"-ja (1965, 8. sz.), vagy *Sartre* Euripidész-feldolgozása (1965, 11. sz.). Állításunkat még akkor is fenntartjuk, ha e művek tartalmával, szellemével, módszereivel akár egyes vonatkozásokban, akár általában nem is értünk egyet. Más kérdés, hogy a megismerésükből fakadó gazdagodás és az egyet nem értés kifejtése, megvitatása nem kap elég helyet a folyóirat hasábjain.

Végül, de nem utolsósorban örömmel üdvözöljük az antifasiszta polgári írók drámáit, az amerikai *Noah* (1965, 1. sz.), a német *Kipphardt* (1965, 4. és 12. sz.) s az olasz *Landi* (1965, 5. sz.) műveit. Lehet vitázni szemléletük egyik vagy másik mozzanatával — milyen esztétikai kárral jár például az, hogy Noah valamiféle „szeretetfilozófiával" csorbítja ki egész tragédiája osztályharcos tudatosságát! —, ám a mi irodalmunk számára is tanulságos lehet, hogy nem kell félteni a nyílt politikumtól a művészi színvonalat.

A szerkesztőség nemrég foglalkozott a drámai művek közlésének jogosultságával, s végül úgy foglalt állást — nézetünk szerint helyesen —, hogy erre továbbra is szükség van. 26 olyan színművet sorol fel, melyet később színpadon, rádióban vagy a TV-ben előadtak. Vegyük hozzá ehhez a kifejtett „Godot"-t, újabban pedig *Weiss*, *Sartre* és *Mrozek* darabját. A folyóirat és a színházak együttműködése mindig is javára vált irodalmi műveltségünknek, a *Nagyvilág*-ot pedig külön elismerés illeti kezdeményező, ösztönző szerepe miatt. Kívánatos, hogy ez a jövőben is megmaradjon, a szocialista drámairodalom megismertetésében azonban lényegesen többet várunk a szerkesztőségtől.

A szív és az ész vallomásai

Egy másik szerkesztőségi vitában az a kérdés merült fel, hogy helyes-e a jelen és a közelmúlt világirodalmára korlátozni a folyóirat anyagát, nem kellene-e régibb idők terméséből is meríteni. Úgy tetszik, teljesen helyénvaló az a törekvés, hogy *elsősorban a kortársi irodalom felé* orientálódik a folyóirat. Vannak természetesen pótolnivalóink az elmúlt századokat illetően is, semmiképp sem kell tehát mereven értelmezni az önkorlátozást — ez főként *a lírára* vonatkozik —, mégis túlzásnak tűnik, hogy a tíz belga költőt bemutató füzér (1964, 9. sz.) ennyire megkésett és avult: a legifjabb szerző is 1921-ben született, a többi jóval régebben, noha bizvást lehetett volna találni közlésre méltó újabb alkotásokat *is*.

Digitized by Google

Ezeknek a gyűjteményes nemzeti fűzéreknek egyébként inkább az érdekesség, a művészi ismeretgazdagítás, mint az esztétikai egyértelműség adja meg létjogosultságukat: természetes, hogy ahol számos költő szerepel egy-egy vagy legföljebb néhány verssel, ott csupán egy kor, ország vagy irányzat sajátosságainak jellemzőiről kapunk benyomást, maguknak a költőknek a művészi alkatáról és teljesítményéről azonban vajmi kevés élményt szűrhetünk le. Még a csalóka impressziókat is gyöngíti, ha máshonnan ismeretlen vagy — mert ez is megesik (például, az NDK líráját bemutató 1964. évi 9. és 10. számban) — zömükben kezdő, esetleg önismétlő, vagy görcsösen író költőket olvasunk. Akadnak azonban sikerült válogatások is, s ha a gondos szemlézést műfordítóink szép teljesítménye segíti — például az ukrán költők esetében (1965, 9. sz.) —, akkor egyértelműbb és maradandóbb az olvasó öröme.

Recenziónk eddigi fejezeteiben sem törekedtünk a felsorolás teljességére, még kevésbé volna ez lehetséges az örvendetesen gazdag és sokhúrú versrovatnál. Most az arányítás kérdését is mellőzzük. Lehet vitázni néhány költemény közlésének indokoltságán, de nem azon az alapon, hogy művelődéspolitikai vagy esztétikai vétséget látunk benne, hanem mert szürkének, zavarosnak, jelentéktelennek véljük, akár az eredetit, akár a lírában különösen fontos funkciójú fordítást. Sokkal fontosabb ennél, de a folyóiratra is jellemzőbb az, hogy a költemények javarésze valóban a világirodalom igaz értékei közé tartozik. Ha ehhez a bemutatás érdeme is hozzájárul, megkettőződik az olvasás gyönyörűsége, többek között a *Képes Géza* által fordított görög *Szeferisz*, a *Nemes Nagy Ágnes* tolmácsolásában olvasható portugál *Pessoa*, a *Finály Olga* fordításában közölt svájci *Claude Aubert*, s a *Somlyó György* által fordított *Hernández* esetében. Más-más hazájú, korú, világlátású költők ezek, de úgy vallanak a világról és az emberről, hogy valamennyiünk érzelem- s gondolatvilágát gazdagítják sajátos eszközeikkel, még akkor is, ha művészi „alapállásukat" tekintve, távol állnak is a mi esztétikai világképünktől (mint pl. Szeferisz).

Szép feladatot vállaltak a szerkesztők és fordítók azzal, hogy a magyar közönségnek is visszaadták a szovjet *Mandelstam* és *Cvetajeva* líráját (tolmácsolásukban *Rab Zsuzsának* van a legszebb szerepe), s csak természetes, hogy a szocialista költészet más, korábbról ismert és megszeretett nagyjaitól is szívesen olvasunk újonnan fordított verseket (itt többek között, *Nezval, Alberti, Guillén, Beniuc, Scsipacsov, Tvardovszkij* verseire gondolunk).

Méltán szentel a szerkesztőség különös figyelmet az *intellektuális líra* ápolásának, hiszen a költészet valóban nagy megújítói — még az „izmusok" virágkorában, vagy akár azoknak egyik-másik eszközével is — mindig a mélyebb és igazabb megismerés szenvedélyéből merítettek erőt, akarást, önállóságot. Olvasásuk éppen ezért követel különös elmélyülést, értelmi és érzelmi odaadást — végső soron azonosulást — a ma emberétől. Csak így lehet élvezni alkotásaikat s megkülönböztetni az epigonok formalista ködösítésétől. *Vas István Eliot*-fordításának részletei, *Illyés Gyula Frénaud*-fordítása, vagy a *Németh Ferenc* tolmácsolásában közölt *Marianne Moore*-versek példázhatják a „súlyos" líra bonyolult világát s különféle értékeit. Olykor még várat magára az irodalomtörténet s az esztétika „végső" ítélete, s csak természetes, hogy a fordítók az alkotáshoz elengedhetetlen szenvedéllyel hajlamosak ezeket az értékeket eltúlozni. Azt azonban az olvasói és kritikai vélemény megoszlása sem teheti kétségessé, hogy meg

Digitized by Google

kell ismernünk a modern gondolati lírát, egyrészt az igaz és talmi értékek tudatos megkülönböztetése, másrészt saját tudatunk és művészetünk gazdagítása érdekében.

Talán egyetlen olyan száma sincs a folyóiratnak, amely nélkülözné a jelentős lírát. A költői és műfordítói középszerűség határozottabb visszautasítása mellett a „gyönyörködni tanítás" szorgalmazása lenne a szerkesztőség fontos feladata. Ez utóbbi azonban már nem a versrovat, hanem a kritikai-elméleti cikkek áttekintéséhez tartozik.

Esszék, tanulmányok, kritikák

Még mielőtt a kritikai-elméleti rovat sajátosságait áttekintenénk, a korábbi esztendőkhöz viszonyítva helyes tendenciájú fejlődést állapíthatunk meg. Ez mind tematikai, mind probléma-megközelítési fejlődést jelent, s ami nem mellékes érdem — sőt, számos más folyóirat-szerkesztőségünknek is példát mutathat —, az elméleti kérdések igen gondos és kulturált stílusú megfogalmazása is ide tartozik.

Az értekező prózát közlő rovatok színvonala és összetétele *nagyon változékony.* Tématikailag fontos és jelentős tartalmú írások mellett sok véletlenszerűség, felületes kritika, szubjektíven „marxizáló" elemzés található itt. Igaza van *Tóth Dezső*nek, aki említett cikkében a határozottabb állásfoglalásokat, a marxista irodalomszemlélet következetesebb érvényesítését kéri számon és szorgalmazza. Ő elsősorban a nyugati irodalom differenciáltabb, tudományosabb analízisét hiányolja, arra azonban nem vállalkozott — mert nem is vállalkozhatott —, hogy ennek a teendőnek konkrét „vonalát" meghúzza.

Az elméleti írások értékeit a következőkben látjuk:

1. *A műfordítás aktuális kérdéseinek* alapos megvitatása. A vizsgált időszakban nem kevesebb, mint tizenkét olyan tanulmány és kritika jelent meg a folyóiratban, amely ennek a kérdéscsoportnak elvi és gyakorlati összetevőit elemzi vagy vitatja. Az archaizálás és modernizálás viszonyítása, a metrikai hűség értelmezése, a tájnyelvi fordulatok tolmácsolásának lehetősége, Babits és követői műfordítói ars poeticájának vizsgálata, a magyar költészet idegen nyelvű interpretálásának lehetőségei és nemzetek szerinti vívmányai — megannyi fontos és bonyolult téma. Örvendetes, hogy más országok szakemberei is kifejtették véleményüket, saját elveik s adottságaik felől nézve, de a magyar irodalom érdekében. Két oka is van azonban annak, hogy óvakodnunk kell e cikkek gyakorlati hasznának túlbecsülésétől: egyrészt az, hogy a véleményekből nem alakult ki érdemi vita, hanem szép csendben elsiklottak egymás mellett, másrészt az, hogy a korábbi évek műfordítási vitái sem eredményeztek egységes elvi állásfoglalást, minden résztvevő kitartott saját véleménye és gyakorlata mellett.

2. Átlagosan minden harmadik-negyedik számban jelenik meg olyan cikk, amely *a magyar irodalom külföldi fogadtatásával,* méltatásával, értékelésével foglalkozik. Aligha szükséges bizonygatni, hogy értékeink és tennivalóink helyes felismerését milyen jól segítik ezek a tájékoztatók. Ez így van akkor is, ha e cikkek politikai és ideológiai barátaink reagálását tükrözik és akkor is, ha szerzőiknek vitába kell szállniuk a tájékozatlanság vagy maradiság szülte torzításokkal. Ezt a kezdeményezést azonban rendszeresebbé és átfogóbbá lehetne és kellene is fejleszteni, akár olyan témák-

Digitized by Google

kal, mint például *Illyés Gyula* knokkei nagydíjának indokolása, akár az idegen nyelvre lefordított művek külföldi kritikájának folyamatos ismertetésével.

3. A közölt folyóirat a vizsgált időszakban *néhány színvonalas magyar tanulmányt* (elsősorban *Szabolcsi Miklós* Garaudy-cikkére és *Rényi Péter* Mann-tanulmányának részletére utalunk) és néhány gazdag szellemű, kulturáltan és szépen megírt *esszét* is (*Illyés Gyula, Gyergyai Albert, Rónay György* és *Rába György* kívánkozik a szerzői rangsor élére). Egyáltalán nem lehet azonban azt mondani, hogy ebben a tekintetben a folyóirat kielégíti az igényeket, vagy helyesen meríti ki lehetőségeit. Bántó hiány, hogy a marxista esztétika forrongó kérdéseiről csaknem kizárólag külföldi tudósok (*Gisselbrecht, Szucskov, Garaudy*) írásait közli. Méltán ad helyet mind magyar írók esszéinek, mind a polgári irodalom nagyjai tollából származó cikkeknek (*Sartre, Frisch*), saját marxista irodalomelméletünk képviseletét azonban mindez sem pótolhatja. Félreértés vagy félremagyarázás elkerülése végett: nem az esszé műfaja és nem a viták kultúrált udvariassága ellen emelünk szót, hanem mert az a véleményünk, hogy a szubjektív lelkesültség — a lírizáló módszer — elhomályosítja az „érdekes" és a „nagyszerű" vagy a „jelentős" és „klasszikus" közötti különbséget. Az olvasók kritikájának is tekinthető, hogy a szerkesztőség által még 1964 elején meghirdetett tanulmánypályázat mennyiségileg is, minőségileg is kudarcba fulladt.

4. A kritkai rovat sok olyan külföldi író (*Iwaszkiewicz, O'Casey, Terron, Dalcsev, Janovszkij* és mások) alkotásaira hívja fel a figyelmet, akiket még egyáltalán nem, vagy értékükhöz méltatlanul kevéssé ismerünk magyar nyelven.

Az említett kérdéscsoportokról szóló cikkek sok értéket és nem kevés fogyatékosságot mutatnak. A legégetőbb kérdésekről folytatott eszmecserék légköre — ritkán forrósodott át. Nem helyeselhetjük azt a vitamódszert, amikor a partnerek abból indulnak ki, hogy egyiküknek tetszett egy mű, másikuknak nem — nem kell tehát „kázust" csinálni az ügyből (példának említhetjük meg *Lengyel Balázs* efféle védekezését *Mihályi Gábor* jogos ellenvéleményével szemben). Épp a folyóiratban mutatott rá erre — helyesen — *Szabó György*; az viszont már szerkesztési probléma, hogy az ő *Hegedüs Gézával* folytatott vitája (ti. a „Godot" értékelésében) nem bontakozott tovább, hanem *Mátrai-Betegh Béla* teoretizálásával halt el.

Igaz ugyan, hogy a folyóiratnak bizonyos zsurnalisztikai élénkséget kell tanúsítania, mégis sok az olyan recenzió, amely jelentéktelen művekről mond szokványos véleményt. A színházi élményekről szóló „levelekben" is sokszor kísért a tématikai véletlenszerűség és az állásfoglalás szakmai s elvi ingatagsága. Akadnak természetesen kitűnő írások (többek között, *Kéry László* vagy *Radnóti Zsuzsa* cikke említhető), bosszantóan sok azonban az alkalmi színházi kritikus, amint egy esetben egyik külföldi barátunk is megjegyezte. Nem méltó a folyóirat színvonalához, ha — rossz publicisztikai hagyományokat folytatva — megelégszik művelt turisták benyomásaival, vagy ha olyan, egyébként jó ízlésű szakemberektől kér cikket, akik nem is ismerik annak az országnak irodalmát és nyelvét, melynek színházművészetéről értékelő cikket írnak.

A riportok között fehér holló a magvas írás, akárcsak a kritikák között a perspektivikus szemléletű és általánosító igényű cikk. Az egyes szépirodalmi publikációik elé illesztett bevezetők jobbára tartalmasak és szelleme-

Digitized by Google

sek, de a kompilációs módszer és az „így is értékelhető — úgy is felfogható" tudománytalansága megérett a száműzetésre. Pedig egyetlen példa is megvilágíthatja azt, hogy a szerkesztőség sokat tett és tesz a színvonalas viták kialakításáért: 1965. júniusától majdnem minden számában közölt cikket a dráma és a színház gondjairól s jövőjéről. Csak arra volna szükség — bár ez a *„csak"* nagyon is sokat jelent —, hogy a szerkesztők és a munkatársak ne torpanjanak meg a vitás problémák megragadásánál, a „kényes kérdések" küszöbén, hanem akarjanak és merjenek mélyebb lényegig hatolni.

A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a színházi tárgyú cikkek másutt továbbgyűrűző vitákat indítottak el, és hogy a film-, zene- és képzőművészet egyes aktuális kérdéseiről érdekes tájékoztatókat közöl a folyóirat.

Egész könyvkultúránk fejlődését példázza a *Nagyvilág* gondos műszaki szerkesztése és változatos illusztrációs anyaga. Mindössze azt jegyezhetjük meg, hogy a képanyag összeállításának gyakori véletlenszerűségét tematikai céltudatossággal kellene felváltani, s hogy az illusztrációk kiválogatásánál több figyelmet követelnének a sajátos nyomdatechnikai meggondolások (vagyis a metszetek és rajzok kivitelezési előnyei az akvarellel és olajfestményekkel szemben).

Nem szükséges megismételni a recenziónk bevezetőjében hangsúlyozott megbecsülést a folyóirat szerepe és teljesítménye iránt. A *Nagyvilág*-nak igen szép és jelentős küldetése van irodalmi ismereteink és közízlésünk formálásában. A szóvátett aránytalanságok eltüntetéséhez s elvi vonlának következetesebb érvényesítéséhez aligha szükséges más, mint saját programjának még gondosabb gyakorlati megvalósítása.

Falus Róbert

Digitized by Google

Merre tart a felnőttoktatás?

A FELNŐTTEK ISKOLÁINAK ALAKULÁSA

Az iskolának a változó társadalom közepette meg kell őriznie azt a plaszticitását, amely az alapokat tekintve hosszabb, a részleteket tekintve rövidebb „mozdulatlan" periódusokat engedélyez neki. *A dolgozók iskolája,* a szocialista tudatformálás e fontos műhelye pedig az alapokat tekintve is *mozgékonyabb, gyakrabban változó intézmény,* mint a rendes korúak iskolája. Reformját egyrészt *az ipar és a mezőgazdaság konkrét igényei és a társadalmunk szerkezetében végbement változások* írják elő. Másrészt *a pszichológia, a szociológia és a neveléstudomány nemzetközi eredményei* is sürgetik; ezek alkalmazása lehetővé teszi a modernebb, tehát korszerű rendszerben, korszerű módszerekkel, eredményesebben működő és hatását nagyobb tömegekre kiterjeszteni tudó iskola létrehozását.

A hagyományos szemlélet és a ma még nagyrészt meglévő gyakorlat egyedül *a rendes korúak iskolájához viszonyítja* a dolgozók iskoláját. Szerinte a dolgozók iskolájában lehetőleg ugyanúgy kell folynia az oktatásnak, mint a gyermekek iskolájában. Mennél inkább sikerül — sokkal nehezebb oktatási körülmények között — megközelíteni a „rendes" iskolát, annál inkább válik a dolgozók iskolája „rendhagyó", „nem egészen teljes értékű" iskolából „rendes" iskolává. Ennek megfelelően a gyermekek iskolája felé való fordulás annál indokoltabbnak látszik, mennél komolyabban vesszük azt a természetes követelményt (amelyet a felnőttoktatás jelenlegi körülményei között gyakran csupán forma szerint tudunk teljesíteni), hogy a dolgozók iskolája a rendes korúak iskolájával egyenértékű bizonyítványt nyújt. A hagyományos szemlélet tehát természetesenek tekinti, hogy a dolgozók iskolájában a gyermekekre szabott tanterv követelményei szerint folyjék a tanítás, s úgy véli, hogy az iskolai foglalkozások csökkentése legfeljebb a tantervi anyagnak bizonyos, az egyenértékűség szempontjából káros csökkentésére vezethet. A használatban levő tantervek, tankönyvek és az oktatás módszerei ma még *alig tesznek különbséget* az iskolapadban ülő gyermek és az iskolapadban ülő, de már dolgozó ifjú vagy felnőtt között. A meglévő módszerbeli különbségek a két iskolatípus oktatási rendjének különbségeiből fakadnak, de jobbára csak az történik, hogy a nappali iskolában használatos eljárásokat és módszereket hozzáigazítjuk a dolgozók iskolájának oktatási rendjéhez: az alacsonyabb óraszámokhoz, a heti három oktatási naphoz, vagy a levelező tagozaton a heti egyszeri konzultációhoz.

Digitized by Google

Az Országos Pedagógiai Intézetben 1963-ban elkészült a dolgozók általános iskoláinak *új tantervi tervezete*, s 1964 februárjában és márciusában az illetékesek országos vitára bocsátották ezt. A tervezet az általános iskolában tanítandó tantárgyak tantervi leírásán túl az iskolai felnőttoktatás valamennyi lényeges elméleti problémáját tartalmazza, közöttük elsősorban az iskolai felnőttoktatás művelődéspolitikai feladatait, rendszerét, a rendes korúak iskolájához, valamint a közművelődés más rendszereihez, intézményeihez, formáihoz s különösen a népműveléshez való viszonyát. Ezzel megkezdődött a dolgozók iskola-rendszerű oktatásának fokozatos átalakulása.

A dolgozók általános iskoláinak új tantervei és a rájuk épülő új tankönyvek — melyeket kísérleti kipróbálás után vezetnek be valamennyi általános iskolában — szakítanak a hagyományos szemlélettel, és reméljük, elindítják az oktatási módszerek reformját is. A tantervkészítést irányító alapelvek közül kettőt emelünk ki. Az egyik azt a felismerést foglalja össze, hogy a dolgozók iskolájával szemben *más társadalmi követelményeket kell támasztani*, mint a rendes korúak iskolájával szemben. (Ez például azt jelenti, hogy a dolgozók iskolájának alkalmassá kell válnia arra, hogy különböző társadalmi tevékenységet folytató, különböző társadalmi és munkatapasztalatokkal rendelkező, a rendszeres tanulást a legkülönbözőbb életkorban folytató százezres tömegeknek adjon iskola-rendszerű képzést. Továbbá azt jelenti — s ez az előbbiektől nem választható el —, hogy a dolgozók iskolájában tanuló felnőttek és dolgozó ifjak már iskolába lépésük előtt s tanulmányaik egész ideje alatt olyan társadalmi és munkafeladatokat teljesítenek, amilyenekkel a gyermek és a nappali iskolába járó ifjak csak az iskola befejezése után, „az életbe kilépve" találkoznak.) A másik alapelv egy magától értetődő szociológiai és pszichológiai tény alkalmazása: *a felnőtt nem nagy gyermek*, akkor sem, ha általános vagy középiskolába jár. A felnőtt kor szociológiai és pszichológiai sajátosságai az oktatás minden mozzanatát meghatározzák, a tantervektől a módszerekig.

E két alapelv vezet el ahhoz a felismeréshez, hogy a dolgozók általános iskolájának tanulói a rendes korúak iskolájától *eltérő úton, módosított tantervi anyag, más tantervi felépítés révén és más tankönyvekkel* juthatnak el a rendes korúak iskolája által nyújtott műveltségi színvonalra. Ezt a tételt a dolgozók középiskoláinak tantervi reformja szintén érvényesíti. Ezzel együtt egyre sürgetőbbé válik az is, hogy olyan oktatási módszereket és eljárásokat dolgozzanak ki, illetve alkalmazzanak, amelyek a lehető legjobban megfelelnek a dolgozók iskolája oktatási rendjének, valamint a dolgozó ifjak és felnőttek pszichológiai jellemzőinek.

A dolgozók iskolája fokozatosan magára talál. Belső fejlődésének iránya tehát az, hogy a nappali iskola tartozékából speciális tantervekkel, tankönyvekkel, módszerekkel működő *önálló intézménnyé* válik, amely nem a nappali iskola alacsonyabb rendű mása. Bár „általános" és „középiskola".. s ezért sok lényeges vonása közös a nappali iskoláéval, mégis a *dolgozó* ifjak és felnőttek általános és középiskolája, tehát *felnőttnevelő intézmény*, amely más felnőttnevelő intézményekkel rokon. Lényegében ilyen módon oldható meg a dolgozók iskolájának minden tartalmi kérdése, közöttük a legfontosabb is: az, hogy miképpen váljék egyenértékűvé a nappali iskolával. Így válhat könnyebbé és ugyanakkor eredményesebbé a társadalmilag megterhelt dolgozó ifjak és felnőttek tanulása.

Ugyanilyen fontos tennivaló a dolgozók iskolájában az iskolarendszer továbbfejlesztése olyanná, amely a *jelenleginél rugalmasabb, differenciáltabb*, amelynek tehát az esti és levelező tagozat mellett más típusai és for-

Digitized by Google

mái is vannak; együttal olyanná, amely az eddiginél pontosabban alkalmazkodik a különböző rétegek tanulási lehetőségeihez, és következetesen figyelembe veszi a legfontosabb tanulási indítékot, az érdeket. Ez az iskolarendszer már nagyobb tömegeket lenne képes magához vonzani, ugyanakkor közvetlenebbül, ,mennyiségileg és minőségileg egyaránt magasabb színvonalon elégítené ki az ipar és a mezőgazdaság igényeit. Ez pedig égető gondunk, mert az 1960. évi népszámlálás szerint 1 800 000 embernek nincs meg a nyolc általános vagy ezzel egyenértékű más iskolai végzettsége (a 15—39 életév közötti korosztályokból), s ezek közül csak alig többen mint 322 ezren (pontosan: 322 457-en) íratkoztak be az elmúlt négy tanévben a dolgozók általános iskolájába. A középiskolák helyzete könnyebb, és közvetlen funkciói is mások, mint az általános iskoláé. A dolgozók középiskolái reformjának a célja elsősorban az ipari tanulók középiskolai továbbképzésének megoldása lesz.

A dolgozók általános iskolájának reformja létrehozta az *esti tagozat új típusát*, amely lehetővé teszi *az általános képzés és a szakmai képzés összekapcsolását*. Így jelentősen lerövidülhet az általános iskolai végzettség nélküli dolgozók szakmunkássá képzésének ideje. A szakmai ismeretek szerzésére szánt óraszám arra is lehetőséget nyújt, hogy az általános iskolai végzettséggel nem rendelkező szakmunkások úgy végezzék el az általános iskolát, hogy közben szakmai továbbképzésben is részt vesznek, illetve általános képzésük közvetlen szakmai ismeretekkel is kapcsolatot talál. Az új óraterv szerint a nem üzemi iskolák szakmai ismeretek helyett közérdekű, illetve a termeléshez közelálló (jogi, nevelési, egészségügyi, műszaki rajz) ismereteket nyújtanak.

Az általános és szakmai képzés összekapcsolása, illetve a közérdekű ismeretek beiktatása olyan koncentrációt tesz lehetővé, amely megkönnyíti, hogy *a közművelődési tárgyak tananyagát életközelségben tanítsák*, s ezzel növeli a tanítás hatékonyságát, megkönnyíti a tanulást. Ennek különösen azokban az ipari és mezőgazdasági üzemekben lehet nagy vonzóereje, amelyekben az általános iskola elvégzése a szakmunkássá válás folyamatának szerves részévé válik.

Vitathatatlan, hogy az iparban és a mezőgazdaságban a szakmai képzést *az általános képzéssel kell megalapozni*. Másképpen nem emelhető a felnőtt korosztályokból regrutálódott szakmunkás- és betanított munkásréteg technikai színvonala. Az általános és a szakmai képzés összekapcsolása olyan lehetőség, amelyet az iskola nyújt a üzemeknek. Az általános iskolának a szakmunkásképzés rendszerébe való bekapcsolása, illetve a betanított és szakmunkás-réteg technikai színvonalának emelésére való felhasználása sürgető feladatuk lesz az illetékes minisztériumoknak és az üzemeknek. Úgy gondoljuk, érdemes ezt a munkát elvégezniük, még a szakoktatás rendszerének felülvizsgálata és intézményes rendezése árán is.

A NÉPMŰVELÉS A FELNŐTTEK ISKOLAI TANULÁSÁNAK SZOLGÁLATÁBAN

Mindazt, ami az utóbbi években az iskola-rendszerű felnőttoktatás területén történt, természetesen a *népművelők* is élénk érdeklődéssel kísérték. Ez az érdeklődés elméleti, gyakorlati és (furcsa módon) még érzelmi összetevőkből is táplálkozott. Az ország felnőtt lakosságának iskolai vég-

Digitized by Google

zettségéről szóló 1960-as népszámlálási adatok felhívták a figyelmet arra, hogy a különböző közművelődési rendszereknek, így a népművelésnek, további óriási feladataik vannak az általános és szakmai műveltség színvonalának emelésében. Ezt követően a VIII. kongresszus egyik határozata fogalmazta meg a konkrét népművelési feladatokat, most már teljesen világosan: elsősorban az *általános iskolai műveltséganyagot* kell eljuttatni a kellő végzettséggel nem rendelkezőkhöz.

Az iskolarendszerű felnőttoktatással való kapcsolat megteremtését az a vita siettette, amely a közelmúltban a népművelésről folyt. Ennek egyik fontos tézise az *egységes művelődéspolitika* megteremtése, a különböző közművelődési rendszerek közötti kapcsolat létrehozása volt. Ezt azzal együtt hangsúlyozták, hogy a népművelésnek megvannak a maga sajátos módszerei és formái. A felsoroltak alapján a népművelés már két-három éve sok energiát fordít az iskola-rendszerű felnőttoktatás támogatására.

Az utóbbi években a népművelők egyre jobban érdeklődnek a lélektani és a metodikai kérdések iránt, s megindult bizonyos versengés is abban, hogy ki találja meg hamarabb azokat a módszereket és formákat, amelyek segítségével egyre eredményesebben lehetne megbontani a végzettség nélküliek falankszát. Mindehhez hozzájárult az, hogy az utóbbi években egyre nehezebbé vált a beiskolázás a dolgozók általános iskoláiba. A népművelők belátták: hogy nagyon jelentékeny néptömegeket oktassunk, műveljünk, neveljünk, ahhoz az új formák egészen új rendszerét kell kidolgozniuk.

A népművelés-elmélet hosszú ideig nem sok segítséget adott az új feladatok megoldásához. Annál többet a Központi Bizottság agit.-prop. bizottságának az *1964/65. évad népművelési feladatairól* szóló állásfoglalása, amely évekre kiterjedő érvénnyel fogalmazta meg a felnőttoktatás segítését célzó népművelési tevékenység kötelezettségeit is. Az állásfoglalás összefoglalja a gyakorlatban máris bebizonyosodott eredményeket, s úgyszólván az „elvi döntőbíró" szerepét is betölti az egymás támogatását kereső, igénylő, de még mindig túlontúl sokat vitatkozó két fél, az iskola-rendszerű felnőttoktatás és a népművelés között.

Úgy gondoljuk, hogy ma már minden nagyobb vita nélkül megfogalmazhatjuk a népművelésnek az iskola-rendszerű felnőttoktatással kapcsolatos öt *funkcióját*. Ezeknek a végrehajtása az egységes művelődéspolitika, az „éducation permanente" tézisének mind teljesebb alkalmazását jelenti (amely egyébként marxista nevelési alapelv), mind az általános iskola, mind a középiskolai reform vonatkozásában.

Kezdjük először az *előkészítéssel*. A népművelési tevékenységnek a felnőttoktatással kapcsolatosan az az egyik legfontosabb feladata, hogy működjék közre a dolgozó tanulók számbavételében, meggyőzésében, a zömükben szubjektív gátlások leküzdésében, s végső soron a *lemorzsolódás elleni küzdelemben*. A legorganikusabb és módszertanilag legújszerűbb forma ezen a területen: az *előkészítő tanfolyam*. A felnőtt tanulók közül sokan vannak olyanok, akik már tíz-húsz évvel ezelőtt abbahagyták a tanulást, s a régi tananyaghoz kapcsolódva, a régebbi világnézeti és pedagógiai szemlélet korlátait is nyögve kell bekapcsolódniuk az iskolai oktatásba. Hozzájárul még ehhez a felejtés, a nemek között a múlt örökségeként itt-ott még ma is meglevő műveltségbeli különbség, a képességek közötti eltérések. Ebből máris világos a feladat: olyan félig népművelési, félig oktatási for-

Digitized by Google

mára van szükség, amely átmeneti jellegénél fogva megkönnyíti a dolgozók számára a nem tanulás állapotából a tanulás folyamatába való átlépést. Ezt a célt valósították meg az utóbbi években szervezett előkészítő tanfolyamok, amelyek néhány tantárgyból az általános iskola egyes osztályaira készítették elő a jelentkezőket az ismeretek felújításával, egalizálásával, úgy, hogy ezeket a jártasság szintjére emelték. A népművelés már eddig is hasznos szolgálatot végzett ezekkel a tanfolyamokkal, s itt bontakozott ki először az az új tendencia, amely végső soron a „két szomszédvár" igazi együttműködéséhez vezethet.

Hogy a népművelés különböző intézményei és formái (művelődési otthonok, könyvtárak, irodalmi színpadok, előadások, kiállítások stb.) milyen hasznosan egészíthetik ki az iskolai oktatást, azt a pedagógusok többsége számára eddig sem kellett bizonyítanunk. Sokat kellett azonban beszélnünk és tennünk a második funkció, *a kiegészítés* érdekében, mert a korábbi években — a nappali oktatástól eltérően — az esti oktatás rohanásában kevésbé akadt példa erre a tevékenységre. A sok lehetőség közül csak néhányat említünk meg: a Szovjetunióban bevált gyakorlat alapján nálunk is felvetődött a klubszerű iskolai foglalkozások (tulajdonképpen az oktatást megelőző, gátlásfeloldó összejövetelek) megszervezésének ötlete. Sok helyütt sikeresen és sorozatosan rendezett a TIT demonstrációs, kísérletezéssel egybekötött, nagyobb tanítási egységeket összefogó előadásokat,s szép példák akadnak az irodalmi színpadok és esti iskolák közötti kapcsolatok kialakítására is. Külön fejezetet érdemelne a könyvtár és az iskola-rendszerű felnőttoktatás kapcsolatának sok-sok lehetősége. Mindezek a tevékenységi formák, az iskolai tanulást kísérő gátlások leküzdését, az ott kapott ismeretek elmélyítését, a készségek fejlesztését, a korszerű szemléltetést szolgálják, s hozzájárulhatnak az iskola-rendszerű felnőttoktatás korszerűsítéséhez.

A *helyettesítés* elvéről már szűnőfélben vannak a viták, megvalósításában azonban még meglehetősen nagy a bizonytalanság és a bizalmatlanság. Az már biztosnak tűnik, hogy *az analfabétizmus végleges felszámolása* csak az iskolai oktatást helyettesítő formával, az úgynevezett *kubai módszerrel*, tehát az egyéni oktatással kombinálva képzelhető el, éppen az írástudatlanság elleni küzdelem e végső szakaszában. Amellett, hogy változatlan lendülettel kell szerveznie az alapismereti tanfolyamokat, a népművelésnek még hosszabb ideig feladata lesz az egyéni oktatók szervezése, előkészítése, egyszóval ennek az új formának, mozgalomnak a legeredményesebb kiaknázása. Ugyanakkor az iskolai analfabéta-oktatásnak is tanulnia kell a „felnőttesebb" népművelési módszerektől.

A helyettesítésnek legkorszerűbb és legnagyobb fantáziát igénylő formája a *magánvizsgára előkészítő tanfolyam,* vagy újabb kifejezéssel: az *irányított egyéni tanulás.* Nem vitás, hogy magántanulók mindig lesznek, s hogy a jelenlegi fázisban számuk szaporodik is (pontosabban: szaporodna, ha hagynánk, s egyúttal segítenénk őket a felkészülésben). Tanügyigazgatási rendelkezéseink nem gátolják a magánvizsgázást, legfeljebb figyelmeztető táblákat állítanak azok elé, akik ezt az utat szeretnék járni. Az oktatás demokratizmusához mindenképpen hozzátartozik a magánvizsgák engedélyezése is. Ha már így van, akkor logikusnak látszik az az elgondolás, hogy a magánvizsgákra készülőket ne hagyjuk magukra, s főleg a gyakran felbukkanó sarlatánokra, hanem teremtsük meg számukra a szervezett lehetőséget arra, hogy korszerű módszerekkel, laza keretek között, de rendkívül komoly otthoni munkára szorítva sajátítsák el a szükséges ismereteket, sze-

Digitized by Google

rezzék meg a készségeket. Ez a forma csak az egyik lenne az általános iskolai műveltséghez (bizonyítványhoz) vezető többi keret között; megszervezése, módszertani kialakítása, a tanulók szelektálása, a forma helyes arányának biztosítása rendkívül gondos előmunkálatokat, ellenőrzött *kísérletezést* igényel. E forma hívei úgy vélik, hogy a kísérletezés még akkor is célhoz fog vezetni, ha évek múlva az irányított egyéni tanulás tapasztalatai hozzájárulnak majd a levelező tagozat reformjához, kétségtelenül szükséges módszertani korszerűsítéséhez, bár a magántanulás mint önálló, külön forma megszűnik. Teljes sikeréhez elengedhetetlenül szükséges lenne a programozott oktatás elveit alkalmazó tankönyvek kiadása, a rádió és a televízió nagymértékű segítsége.

Egyre növekszik a negyedik, a *közvetítő funkció* fontossága. Iskolai oktatók és népművelők egyaránt látják, hogy a felnőtt lakosság idősebbjei a következő években egyre kevesebben, vagy egyáltalában nem fognak beíratkozni az általános iskolai osztályokba. Ugyanakkor termelési és általában társadalmi érdek — a kérdés politikai, világnézeti fontosságáról nem is beszélve —, hogy az idősebbeknek is meglegyen az egész általános iskolai műveltséganyaguk, vagy legalábbis ennek termelési, illetve művelődési szempontból igen fontos elemei. Hozzájuk a népművelés juttathatja el ezeket az ismereteket, olyan akadémiai sorozatok, tanfolyamok útján, amelyek az általános iskola egy-egy osztálya valamely tantárgyának anyagát ismertetik a hallgatókkal. Nincsenek illúzióink e mindenképpen helyes kezdeményezést illetően, de kétségtelen, hogy helyes volna, ha a környező állomások példájára lehetővé tennénk a tantárgyankénti, illetve tantárgy-csoportonkénti vizsgázást e tanfolyamok elvégzése után. Érdekes és főleg hasznos kombinációkra adna ez lehetőséget a szakmunkásképzésben, de az esti tagozatokon is, s jobban vonzaná a nehezen vagy nehéz körülmények között tanuló embereket. (Az első lépés megtörtént azzal, hogy az FM és az MM megállapodása szerint az ún. újtípusú tsz-akadémiák hallgatói részvizsgát tehetnek általános iskolai tantárgyakból.)

Az ötödik funkció, a *továbbfejlesztés*, tulajdonképpen maga az egész népművelés. Részletesebb kifejtést ez itt most nem igényel, elég ha csak azt jegyezzük meg, hogy ennek a megvalósítása elsősorban az iskolai végzettséget is figyelembe vevő tervezésben, az olvasók számának növelésében, az alacsony iskolai végzettségűek fokozott felkarolásában, a jó szakköri és művészeti nevelőmunkában képzelhető el.

Az elmondottak szerint a felnőttnevelés két fontos hadcsapata, az oktatás és a népművelés erősen változóban és fejlődőben van. Világosak a célok: a szocialista tudatformálás nagy feladatában mindkettőnek nagy néptömegeket kell arra az általános és szakműveltségi színvonalra emelnie, amely nélkülözhetetlen politikai, világnézeti, gazdasági és kulturális céljaink megvalósításához. Az eddiginél körültekintőbben, gondosabb szociológiai és lélektani megalapozással, tartalmi és formai megújhodással kell végezniük ezt, s hozzátehetjük: gyorsabban, hatékonyabban és ésszerűbben is. Együttműködésük végső eredménye az egységes művelődéspolitika megvalósulása lesz.

Bőgel József—Csoma Gyula

Digitized by Google

Fórum

Megjegyzések Farkas László cikkéhez

A Társadalmi Szemle 1965. 8—9. számában érdekes cikk jelent meg *Farkas László* tollából, *„Reflexiók a személyiség polgári értelmezésének kritikájához"* címmel. Ez a cikk lényegében vitairat a *Magyar Pszichológiai Szemle* egyik könyvismertetésével szemben, amely *Vincze László és Vincze Flóra „Testalkat és jellem"* című munkájával foglalkozott. Vinczéék könyvét a kérdéses recenzió elmarasztalta, többféle kifogást emelt ellene. Farkas László viszont cikkében megvédte a könyvet, és a recenziót úgy értelmezte, mint valamiféle hibás, reakciós ideológiai álláspont megnyilvánulását, a recenzió szerzőjét pedig a biológizmus képviselőjének tüntette fel.

Farkas László elemzésében és érvelésében néhány sajnálatos félreértés figyelhető meg, amely már azért is magyarázatot és korrekciót kíván, mert a Társadalmi Szemle széles olvasótábora feltehetően nem érdeklődik olyan behatóan a pszichológia iránt, hogy ismerné mind Vinczéék könyvét, mind pedig a róla készült recenziót, és ezeknek ismeretében felül tudná vizsgálni Farkas László állításait.

E hozzászólás célja a félreértések kimutatása és tisztázása. Megírásában több szempont vezetett. Egyrészt — mint a szóbanforgó recenzió szerzője — ragaszkodom felfogásomhoz, és azért szívesen vitába is szállok. Erre bizonyos jogosultságot ad számomra az a tény, hogy könyvismertetésemet a Magyar Pszichológiai Szemle szerkesztősége vitára bocsátotta, Farkas László reflexiója tehát felfogható úgy, mint e vitának kiterjesztése más publikációs forrásra. Ilyen esetben szokásos és illik is válaszolni.

Másrészt — és ezt tartom a leglényegesebbnek — hangsúlyozni szeretném azt a körülményt, hogy nincs lényegbeli, elvi ellentét Farkas cikke és az én recenzióm között — még ha Farkas írásából látszólag kibékíthetetlen antagonizmus képe bontakozik is ki. Mindketten egyet akarunk, a marxista pszichológia fejlődését akarjuk szolgálni. Ez a körülmény már önmagában is elegendő indok a félreértések tisztázására.

Szedjük tehát sorra a félreértéseket! Recenzióm elején külön felhívtam a figyelmet arra, hogy nem *Kretschmer* elméleteinek védelme a célom, hanem a tudományos kritika minőségét, módszertani tisztaságát igyekszem megóvni. Hogy mennyire nem Kretschmert védem, annak bizonyítására utaltam korábbi publikációimra, amelyekből félreérthetetlenül kitűnik a biológizmussal szembenálló felfogásom. Vinczéék könyvét nem azért támadtam, mert Kretschmert bírálják benne, nem is azért, mert ideológiai szempontból bírálják, **hanem egyedül azért, mert *hibásan*** bírálják, ***kizárólag***

Digitized by Google

ideológiai szempontból bírálják, és *rosszul értelmezett, anakronisztikus, torzító* ideológiai bírálatot gyakorolnak. Ezt az állításomat igyekeztem is bizonyítani. Vinczéék könyvét három aspektusból ítéltem gyengének:

1. Bár Kretschmer életművének értékelésére vállalkoztak, sehol sem támaszkodtak a nemzetközi pszichológiai irodalom meglevő kritikáira, és nem igyekeztek Kretschmer empírikusan ellenőrizhető tételeivel, pl. a testalkat és a jellemvonások vagy a testalkat és az elmebetegségek összefüggéseinek tételével szemben adatokat gyűjteni, tényszerű ellenvetéseket hozni, holott úgy lett volna kritikájuk tudományos és plauzibilis.

2. Ehelyett Vinczéék Kretschmert egyedül ideológiai oldalról közelítették meg. Nem elégedtek meg Kretschmer valóban elavult reakciós nézeteinek és következteéseinek kiemelésével, hanem torzító módon mondatokat ragadtak ki eredeti összefüggéseikből, feltűnően kiforgattak egyes konkrét esetleírásokat, pszichiátriai kóresetekben is — oda nem illó módon — az osztálymeghatározottságot kérték számon Kretschmertől, majd azt nem találva, harsány jelzőkkel illeték stb.; tehát nem tiszta kritikai eszközökkel próbálták kimutatni újra és újra minden apró kretschmeri állításban a globálisan már amúgyis közismertet, Kretschmer filozófiai álláspontjának reakciósságát. Eközben elsikkadt minden más probléma, nem jutott hely a főbb tudományos tételek érvényességének vizsgálatára.

3. Szóba sem került Vinczéék könyvében, hogy Kretschmer egyes nézeteinek lehetett tudományos, heurisztikus értékük, például azáltal, hogy kutatásra indító, stimulatív kérdésfeltevést rejtettek magukban.

Mindent összevetve: azt kifogásoltam Vinczéék könyvében, hogy nem kreatív, *tudományos* kritikát írtak, hanem zsurnalisztikus tónusú szidalmazó jelzőgyűjteményt Kretschmer ellen, egyetlen mondatnyi lényeggel: Kretschmer teóriái reakciósak, gyerekesen együgyűek, elfogadhatatlanok. Utaltam arra, hogy ez a fajta hangnem káros a tudományban, tulajdonképpen bármire alkalmazható, és segítségével bármi beállítható reakciósnak, fáradság és szaktudás nélkül. Ez volt az a hangnem, amelynek néhány évvel ezelőtti uralma egész tudományokat — köztük a pszichológiát is — hallgatásra kényszerített, nemlétezőknek, illetve reakciósnak kiáltott ki. Nem Kretschmert védtem tehát, hanem Vinczéék munkáját kifogásoltam.

Ezzel szemben Farkas László hosszasan bizonygatja cikkében, hogy Kretschmer valóban reakciós, biologisztikus felfogású. Fejtegeti Kretschmer tanainak és az egzisztencializmusnak, fenomenológiának rokonságát, kapcsolatát a fajelmélethez, továbbá Nietzschéhez stb. való viszonyát. Állítja, hogy a recenzió szerzője „mértéktartóan fedezi" Kretschmert és „óvatlanul és kendőzetlenül mentőövet dob le a bajba jutott kretschmerizmusnak" (80. old.). Különösen megakad a recenzió egyik utolsó mondatán, amely hiányolja Vinczéék könyvében, hogy Kretschmer néhány híres könyvét egyszerűen figyelmen kívül hagyták, illetőleg hogy mindenütt Kretschmer munkáinak régi kiadásaira hivatkoznak, pedig ő átdolgozta és rugalmasabbra formálta fő műveinek újabb kiadásait. Ebből Farkas László azt véli kiolvasni, mintha a recenzió azt állítaná, hogy Kretschmer az újabb kiadásokban „szembefordult volna a kretschmerizmussal", holott csupán a tudományos kritika tárgyilagosságának és alaposságának számonkéréséről volt szó. Végezetül pedig Farkas László — miután a biologizmust előbb gondosan azonosítja a fajelmélettel — kijelenti a következőt: „Hogy nálunk is ható áramlat a biologizmus, arra éppen Buda Béla recenziója ad

Digitized by Google

példát." (87. old.); ezzel implikálja, hogy a recenzió szerzője az előzőleg súlyosan (és tegyük hozzá: némi joggal) inkriminált biológizmus híve!

Mi történt tehát? Én egy konkrét könyv bírálati módszereinek és felkészültségének elemzését végeztem, csak éppen paradeigmának használva a könyv témáját, Kretschmer elméleteit, Farkas viszont Kretschmer elméleteit támadja. Ez nyilvánvalóan félreértés. Farkas László csak deklaratíve védi meg Vinczééket, a recenzióban tett kifogások cáfolatát meg sem kísérli, sőt annak minden fontosabb részét egy-egy hangsúlytalan félmondatban (pl. 82. old. alul, 83. old, felül, 84. oldal első bekezdés stb.) elismeri. Cikkének összhangja viszont végül mégis a riadó izgatott akkordja: vigyázat, elevenen hat ma is a mélyen reakciós biologizmus, „nyugati csatornákon át kap erősítő injekciókat" (86. old.) és ennek hazai képviselői odáig merészkednek, hogy jószándékú munkákat, mint pl. Vinczéék könyvét, már azért is megtámadnak, mert egyáltalán van bennük ideológiai szemlélet! Nos, a cikknek ez a kicsengése — mint talán az előzőkből is jól látható — igaztalan, bántó jellegű. Legjobb esetben is csak félreértésen alapulhat, de sokkal inkább úgy tűnik, mintha Farkas László fedezné ezzel az eljárással „mértéktartóan" Vinczééket. Erre enged következtetni az is, hogy kritikámnak olykor kétségtelenül túlfűtött megállapításaiból Farkas László saját következtetései láncán haladva, nem pedig az én szóhasználatomat idézve fogalmazta meg azt, hogy Vinczééket mint „orthodox marxisták"-at bíráltam. Márpedig én nem éltem e jelzővel, nem is volt ilyen mondanivalóm.

Farkas cikke akkor találkozott volna a recenzióval, ha megpróbálja a konkrét bírálatok szintjén megvédeni Vinczééket. Ezt nem tette, talán azért, mert Kretschmer hibáit sokkal könnyebb volt kimutatni.

E pontnál van még egy másik félreértés is, amely már bonyolultabb és megbocsáthatóbb természetű. A recenzió egyszerűen megelégedett Kretschmer biológizmusának előzetes hangsúlyozásával, remélve, hogy ezzel — és a szerző ismert szociológiai beállítottságával — kellően elhatárolja magát Kretschmer védelmétől. Ennek a rövid elintézésnek a létjogosultságát egyrészt az a feltételezés adta, hogy a Magyar Pszichológiai Szemle olvasói valamennyien tisztában vannak a biologizmus marxista értékelésével, amely megtalálható a legelemibb szemináriumi anyagban is; másrészt pedig az a tudat, hogy biologisztikus beállítottságú magyar pszichológus napjainkban nincs. Ez a feltételezés igazoltnak vehető abból a tényből, hogy pszichológusok részéről nem is jelentkezett különösebb irodalmi visszhang, amely a szerzőt Kretschmer védelméért hibáztatná. Farkas László részéről van ilyen jellegzű reflexió, ő ezt az implicit körülményt nem értette meg, ez félreértés részéről, melyet korrigálni kell. Ennek a körülménynek magától értetődősége a Magyar Pszichológiai Szemle tudományos kvalifikációjából adódott, ennek részletes kifejtése feleslegesnek tűnt, és túl messze vezetett volna egy recenzió keretein belül. Ugyancsak magától értetődőnek látszott külön hangsúlyozni, hogy a marxista pszichológiában nagyjából lezárt ügy már egy-egy pszichológiai áramlat globális értékelése is. Annak, hogy Kretschmer globálisan reakciós elméleti alapokon áll, egy köteten át való ismételgetése szintén időszerűtlennek tűnt a közismertség miatt. Egy új monográfiának már mélyebbre kellett volna hatolnia a konkrétabb összefüggések felé. Ennek a jogos elvárásnak a csalódása is indokolja a recenzió kritikájának élességét.

Kretcshmer tanai összességükben, filozófiai alapjaikkal együtt, mint

Digitized by Google

„kretschmerizmus" már nem hatnak. Ilyen hatásnak sem irodalmi, sem tapasztalati nyoma nincsen — különösen nincs hazánkban. Anakronisztikus tehát Nietzschéig és Galtonig visszamenőleg, és főleg a személyiség polgári értelmezésének sokat ígérő címe alatt bírálni egy rég elavult elméletet és annak hibáit diadalmasan kimutatni. Ehelyett modern elméletek adekvát, tényszerű megalapozott ideológiai bírálata kellene, és hogy ilyen nincs, ezért elsősorban az a hozzáállás felelős, amely mind Vinczéék, mind pedig Farkas írásában is megnyilvánul: a kellően sokoldalú elemzés hiánya.

Vinczéék könyvének recenziója azt a célt szerette volna szolgálni, hogy a könnyebb megoldások tarthatatlanságát bizonyítsa, és ezáltal a mélyebb és felkészültebb ideológiai elemzések felszínrejutását segítse. Ezt kívánja szolgálni a jelen hozzászólás és válasz is.

Dr. Buda Béla

A szerkesztőség észrevétele

Buda Bélának a Magyar Pszichológiai Szemle 1984. évi 3. számában megjelent és disputát keltő bírálata szembetűnő példája volt annak a jelenségnek, amely ellen már évek óta hadakozik tudományos és ideológiai közéletünk: a türelmetlen kritikai hangnak, a tudományos analízist helyettesítő jelzők túlburjánzásának és a bírálati módszerek eltorzulásának. E hibát még az esetleg jogos indulat sem mentheti. Még fontosabbak Buda Béla elvi-ideológiai félreértései; Farkas László okkal reagált ezekre.

Most, amikor helyt adunk Buda Béla viszonválaszának, változatlanul hangsúlyoznunk kell néhány fenntartásunkat vele szemben. Így pl. jogosnak tartjuk a „kizárólagosan ideológiai-szempontú bírálat"-ot, amelyet Buda Béla elvet, s nem érthetünk egyet azzal a megtévesztő relativitású gondolattal sem, amely szerint az általa kifogásolt módszer „tulajdonképpen bármire alkalmazható, és segítségével bármi beállítható reakciósnak, fáradság és szaktudás nélkül". A reakciós elméleteket — közöttük Kretschmer társadalmi következtetéseit — nem az ezeket bírálók módszerei avatják reakcióssá, hanem *objektíve* azok; funkciójuk jól mérhető, hatásuk nyomon követhető. E néhány észrevétel is azt mutatja, hogy Buda Béla — bár megköveteli a tudományos életünk egészséges légkörét szolgáló konstruktív eszmecserék módszerét — még viszonválaszában sem tud eléggé megszabadulni az elfogult tárgyalásmódtól.

A félreértés elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy az említett hangnemet és vitamódszert — Buda Bélával egyetértve — elítéljük, és ezt az álláspontunkat nemcsak a múltra,

Digitized by Google

hanem a jelenre vonatkozóan is érvényesítjük, az adott esetben Buda Bélával szemben.

E válasz közreadásával a magunk részéről egyúttal be is fejezzük a konkrét kérdés vitáját. Jóllehet a Magyar Pszichológiai Szemlében később (az 1965. évi 1—2. számban) közölt hozzászólások szerzői *nem vették észre* Buda Béla recenziójának szokatlan hangnemét, mégsem bocsátjuk további vitára e témát. Elsősorban azért nem, mert az a véleményünk, hogy inkább a *személyiségelméletről, a marxista személyiségkutatásról* — amelybe végső fokon az érintett kérdések is torkollnak —, ennek fejlődéséről, több tudományág közös erőfeszítéseit igénylő műveléséről, *fontosabb* és *központibb*, egész tudományos és ideológiai életünk szempontjából *közvetlenebb* összefüggéseiről kell majd visszatérően számot adnunk. Kretschmer életművének és a kretschmerizmus mai hatásának elemzése továbbra is elsősorban a *szakfórumokon* kell hogy folyjék.

Digitized by Google

Tájékozódás

Az ipari termelés üteme és hatékonysága

Az SZKP Központi Bizottságának 1965. szeptemberi plénuma nagy figyelmet fordított a termelés hatékonyságával összefüggő kérdésekre, s a hatékonyság emelését lehetővé tevő feltételek kimunkálását a közgazdaságtudomány legfontosabb feladatai közé sorolta.

A szovjet ipar egészében gyors ütemű fejlődése az utóbbi években valamelyest lelassult. A fejlődési ütem lelassulásának fő oka az élő és holt munkaráfordítások nem eléggé hatékony felhasználása. Az utóbbi években csökkentek a termelő állóalapok teljesítménymutatói és a munkatermelékenység növekedési üteme is. A termelőeszközök és munkaerőforrások felhasználásának gyökeres megjavítása meggyorsíthatja a fogyasztási cikkek termelésének emelkedését, fokozhatja a termelői beruházások hatékonyságát és gyorsabbá teheti a nem termelő jellegű beruházások növekedését. A hatékonyság növelésének összetevői közül döntő jelentősége van az anyagi ösztönzés helyesen kialakított rendszerének, a tudományos-műszaki fejlődés fő irányait tükröző műszaki fejlesztési politikának és vele összefüggésben az ipar progresszív ágazati szerkezetének. E problémák közül cikkünk csak az ipari szerkezet kérdéseit tárgyalja.

A *fűtőanyag-iparágak* (szén-, olaj-, földgáz-ipar) termelése gyorsan növekszik; 1950 és 1958 között (egyezményes fűtőanyagra átszámítva) a kétszeresére, 1959—1964 között pedig a másfélszeresére emelkedett. A fejlesztés itt rendkívül beruházás-igényes. 1959—1963-ban 12,2 milliárd rubelt, vagyis az összes ipari beruházásoknak 18,2 százalékát fektették ezekbe az ágazatokba. Az ország fűtőanyag-energetikai mérlegében azonban így is nehézségek vannak. Ebben egyes energiaigényes iparágak gyorsított ütemű fejlesztése és nem megfelelő telepítése is szerepet játszik, de az is, hogy a Szovjetunióban alacsony a fűtőanyag és az energia hasznosításának hatásfoka, a fajlagos ráfordítások igen nagyok. A felhasználás hatásfokát javító korszerű fűtő- és kazánberendezések, valamint hőszigetelő eszközök széleskörű alkalmazásával a népgazdaság hatalmas mennyiségű fűtőanyagot takaríthat meg.

A *vaskohászat* struktúrájának javításához a hengerelt fém választékának és minőségének javítása szükséges. Ez egyben jelentős fémmegtakarítást tenne lehetővé.

Fafeldolgozó iparágak. A Szovjetúniónak óriási erdőkincsei vannak, s faipara az összes ipari munkásoknak több mint 10 százalékát foglal-

Digitized by Google

koztatja. (De a fafeldolgozó iparágak — a bútoripar kivételével — 2,27 millió dolgozójának mintegy 70 százaléka a kitermelésben és a fűrésziparban dolgozik, s csak 9 százalékuk a fakémiában, valamint a papír- és cellulóze-iparban.) A fafeldolgozás fejlesztésének, a struktúra megjavításának fő útja: a vegyi feldolgozás fokozása, vagyis a papír- és cellulóze-ipar fejlesztése.

A *gépgyártás* szerkezetének javítását (amely egyben hatékonysága növelésének hatalmas tartaléka is) a gépekhez szükséges tartalék- és cserealkatrészek és szerelvények széleskörűen szakosított gyártásával lehet elérni. A gépgyártás előnyösebb struktúrájának egy másik lényeges vonása a kisegítő termelő folyamatokat (a szállítást, az anyagmozgatást, a műszaki ellenőrzést) ellátó technika szakosított gyártásának fejlesztése.

Az ipar progresszív ágazati szerkezete folytán megvannak a feltételei az alapanyagok hatékonyabb felhasználásának. Ez azért is fontos, mert a modern iparnak az az egyik jellemvonása, hogy a termelési költségekben jelentősen növekszik a nyersanyagok és fűtőanyagok részaránya (a Szovjetunióban 1964-ben ez az arány 71,4 százalék volt).

A termelési erőforrások ésszerűbb felhasználása, a holtmunka megtakarítása rendszerint pótlólagos ráfordításokat igényel. A népgazdaság szempontjából helyesen értelmezett takarékosságot döntő módon az *alapvető iparágak progresszívabb struktúrája* biztosítja.

A hatékonyság növelése céljából a szocializmus gazdasági törvényeinek, a vállalatok és egyének anyagi érdekeltségének figyelembevétele alapján tökéletesíteni kell a társadalmi termelés szervezését. Az SZKP Központi Bizottságának szeptemberi plénumán hozott határozatok nagy jelentőségűek, mert megteremtik a tudományosan megalapozott bázist az egész ipar munkájának tökéletesítéséhez és hatékonyságának emeléséhez.

(Sz. Heinmannak a Kommunyiszt 1965. évi 16. számában megjelent cikke alapján)

A lenini külpolitika fontos elve

A kommunizmus elkerülhetetlen győzelméről szóló tanítás korántsem jelenti azt, hogy a szocialista és a kapitalista államok viszonyának valamiféle permanens háború jellegét kell öltenie. Az a tény, hogy a világ két egymással szembenálló rendszerre oszlik, nem zárja ki a népek és államok gazdasági, kulturális és egyéb kapcsolatainak szükségességét. Lenin nemegyszer hangsúlyozta, hogy akár akarják ezt a különböző kormányok, akár nem, az objektív körülmények, a gazdasági fejlődés törvényszerűségei a békés gazdasági és egyéb kapcsolatok útjára irányítják a különböző társadalmi rendszerekhez tartozó államokat. A Szovjetunió egész létének történelmi tapasztalatai is ezt tanúsítják. Volt olyan időszak, amikor megszakadtak üzleti kapcsolatai a kapitalista államokkal, de bizonyos idő után újrakezdődtek, és ha lassan és cikcakkosan is, de fejlődtek és terebélyesedtek. A Szovjetunió napjainkban több mint 90 országgal tart fenn gazdasági kapcsolatot, köztük a kapitalista államok többségével.

A békés egymás mellett élés ellenfelei azt bizonygatják, hogy ennek az elvnek „semmi köze a marx-

Digitized by Google

izmus—leninizmushoz". Ennek alátámasztásául a szocializmus és a kapitalizmus engesztelhetetlen ellentétére és a kapitalizmus elkerülhetetlen pusztulására vonatkozó lenini megállapításokat idézik. A két rendszer engesztelhetetlen ellentmondásának tényéből azonban nem szabad azt a következtetést levonni, hogy lehetetlen a két rendszer békés egymás mellett élése. A békés egymás mellett élés elve nem érinti a két rendszer történelmi sorsát, hanem arra vonatkozik, hogy milyen legyen a különböző társadalmi rendszerű államok viszonya, minthogy bizonyos időn át kénytelenek koegzisztálni.

Lenin nemegyszer ostorozta azokat, akik szerint a háború a szocializmus világméretű győzelmének elengedhetetlen feltétele. Szembeszállt a „baloldali kommunisták" úgynevezett elméletével, amelynek értelmében a forradalmat kívülről ösztökélni kell. Lenin hangoztatta, hogy nem szabad forradalmasdit játszani. A forradalom ugyanis nem akkor tör ki, amikor óhajtják, hanem aszerint bontakozik ki, ahogyan valamely országon belül kiéleződnek az osztályellentétek. A marxisták—leninisták egyidejűleg természetesen az ellenforradalom exportjával is szembeszállnak.

Alaptalan az az állítás, hogy aki ma elveti a háború elkerülhetetlenségének tézisét, az eltér az igazságos és igazságtalan háborúkról szóló marxi—lenini tanítástól. A marxisták—leninisták hű barátai mindazoknak, akik igazságos háborút vívnak az agresszorok, az elnyomók ellen. Ez azonban nem általában az államközi viszonyra vonatkozik, hanem az imperialista és a gyarmati országok viszonyára: nem lehetséges a béke az elnyomottak és elnyomóik között.

A békés egymás mellett élés lenini elvének semmi köze az „osztálybéke" elméletéhez: ez az elv nem tagadja a proletariátus osztályharcát, ennek különböző formáit, beleértve ebbe ennek legmagasabb formáját, a fegyveres felkelést is. A békés egymás mellett élés: harc, két világ harca. Állandó éberséget követel a burzsoázia befolyásával szemben, s szükségessé teszi, hogy nemzetközi síkon erélyesen harcoljunk a burzsoá ideológia ellen.

Mostanában sok szó esik a békés egymás mellett élés elvéről, egyes cikkek és brosúrák azonban pontatlanul magyarázzák ezt az elvet. Ez nem gyakori jelenség ugyan, de mégis szólni kell róla. Előfordul, hogy némelyek a békés egymás mellett élés elvét az osztályharcról szóló tanítással azonosítják, vagy a békeharccal veszik egy kalap alá. A békeharc nem függ össze az emberek osztály-hovatartozásával. A munkásosztály, ennek pártjai és a szocialista államok aktívan részt vesznek ebben a világméretű általánosdemokratikus mozgalomban, s ez elmélyíti annak össznépi jellegét, fokozza erejét. Akik figyelmen kívül hagyják a békés egymás mellett élés kérdésének osztálytartalmát, és azt bizonygatják, hogy a békés egymás mellett élésnek elengedhetetlen feltétele mindenféle uralom és rendszer tiszteletbentartása, azok akaratlanul is egy nevezőre hozzák a reakciós és a demokratikus kormányzatokat, a kapitalista és a szocialista rendszert. Az ilyen kérdésfelvetés természetesen helytelen. A dolgozók soha sem értettek és nem is érthetnek egyet a kapitalizmus létezésével.

(V. Golikovnak a Kommunyiszt 1965. évi 18. számában megjelent cikke alapján.)

Digitized by Google

Tallózás francia baloldali folyóiratokban

A francia elnökválasztás erősen befolyásolta a baloldali folyóiratok legutóbbi számainak tartalmát. Sok figyelmet fordítottak — érthető okokból — a gaulleizmus elleni harcra, s bár ezek a cikkek jellegzetes francia belpolitikai, gazdasági és kulturális kérdésekkel foglalkoztak, egyikük-másikuk a magyar olvasó számára sem érdektelen. (Érdekes cikk például a *Cahiers du Communisme* novemberi számában *Gérard Belloin A kultúrának is szüksége van demokráciára* című írása, amely a személyi hatalom hiányosságaira, hibáira mutat rá a szellemi élet területén.) Tovább tart az a humanizmusról folyó vita is, amely a személyi kultusz elemzésének és egyáltalában a XX. kongresszust követő nagy felélénkülésnek, a marxizmus—leninizmus művelői közötti felélénkülésnek egyik terméke. (Figyelemreméltó például *Jacques Goldberg Tézisek a humanizmusról* című cikke a *La Nouvelle Critique* novemberi számában.) A realizmus-vitához kapcsolódva — vagy attól függetlenül is — fel-felbukkannak olyan cikkek, tanulmányok, amelyek az írói, művészi alkotás új útjait kutatják. A *Les Temps Modernes* októberi számában például két cikk is foglalkozik *Robbe-Grillet* sajátos regényírói művészetének elemzésével; egyikük a Kafka-vitához is kapcsolódva fejti ki álláspontját. (*Didier Anzieu: A szorongatottság vitája, várbeszéde Robbe-Grillet regényeiben; Bernard Pingaud: A mű és az analitikus.*) Ugyanebben a témakörben érdekes az a nagyobb tanulmány, amelyet *Gilbert Moget* közöl a *La Nouvelle Critique* októberi és novemberi számában az olasz *Cesare Pavese*-nek *A Hold és a tüzek* című regényéről.

A folyóiratokban lapozgatva a legnagyobb figyelmet *Oscar Niemeyer*nek, a modern építészet egyik legnagyobb alakjának nyilatkozata keltheti. (*Propos sur l'architecture, La Nouvelle Critique*, 1965. nov.) Mint ismeretes, Niemeyer nemcsak kiemelkedő képességű építőművész, hanem a békének, a szocializmusnak nemzetközileg elismert nagy harcosa is, a nemzetközi Lenin-békedíj jutalmazottja. Nemrégiben, kevéssel *Le Corbusier* halála után, Párizsban neki ítélte a Mai Építőművészet zsűrije a nemzetközi építészeti díjat, s a beavatottak szerint ennek igen nagy jelentősége van: egyszerre adja meg az elismerést a nagy francia építőművész tanítványának, kortársának és harcostársának, de a szocialista meggyőződésű, harcos humanista magatartású brazil hazafinak is.

A nyilatkozat riportere, *Jean Deroche*, először *jelenlegi helyzetére és a brazíliai politikai viszonyokra* vonatkozóan tett fel kérdéseket Niemeyernek. A brazil építőművész elmondta válaszában, hogy 1964-ben Lisszabonban tartózkodott, amikor megtudta a brazíliai változások hírét. Néhány hónapi munka után még ugyanebben az évben visszatért hazájába, ahol különféle katonai vizsgálóbizottságok elé citálták. A művész különben már 1957 óta Brasiliában élt (az ország gyönyörűen, modernül kiképzett, felépített új fővárosában), vezető építőművésze volt a *Novacap*-nak, a brazil állami építővállalatnak, Brasilia építőjének, s magas tisztséget töltött be a fővárosban levő építészeti fakultáson. A zaklatások hatására mindkét meg-

Digitized by Google

bizatásáról lemondott, s levelet írt az egyetem rektorának, hogy csak elmozdított és zaklatott kollégáival együtt hajlandó visszatérni az egyetemre. Semmi súlyosabb incidens nem történt különben vele, helyzete azonban jelenleg egy turista körülményeire emlékezteti: hivatalos megbízatás nélkül, ott dolgozik, belföldön vagy külföldön, ahol feladattal bízzák meg. Magatartásával bebizonyította, hogy mit jelent nem könnyű, zavaros belpolitikai szituációban a demokratikus eszmékhez való hajlíthatatlan hűség.

A riporter azután még megkérdezte, hogy mi a véleménye az *elkötelezettségről*. Niemeyer leszögezte: sohasem értette meg azoknak a művészeknek és értelmiségieknek a magatartását, akik távoltartották magukat a politikától. „Az ilyenek apolitikusnak állítják be magukat, de tulajdonképpen határozottan állást foglalnak, mert engedékenységükkel szolidarizálnak mindazzal, ami körülveszi őket." Az apolitikusság is elkötelezettség a brazil művész szerint, de az ellenkező irányban. „Hogyan lehetséges az, hogy valaki ne foglaljon el világos és igazságos álláspontot, ne csatlakozzék a haladó mozgalmakhoz, amikor egy törpe kisebbség állandóan gazdagszik és elsatnyul, előjogaira támaszkodva? Az elnyomott országokban csak egy magatartás lehetséges: harcolni a haladó mozgalmakban, s tényleges elkötelezettséget vállalni." Ez a rendkívül tiszteletreméltó álláspont meglepő, de lényegében helyes tettekre ragadtatja időnkent a művészt. Volt idő, amikor ezzel az indokolással utasította vissza részvételét egy chilei egyetemen tartott értelmiségi találkozón: „Miképpen lehetne részt vennem egy olyan értelmiségi összejövetelen, amelyen az egész világ entellektüeljei vitatkoznak a művészet finomságairól, a tudomány haladásáról, s ugyanakkor testvéreim éheznek, kizsákmányolják őket, s az észak-amerikai imperializmus a hős kubai népet fenyegeti?" Megjegyzi, hogy talán szektásnak is mondható némiképpen ez a magatartása, mi azonban föltétlenül ott érezzük gesztusa mögött türelmetlen, szókimondó forradalmiságát.

Érdekesek nyilatkozatában az építőművészet és a társadalom kapcsolatáról szóló megjegyzései is: „Hiszek a társadalmi építőművészetben, amikor a szocializmus talaján valósítják meg ezt. Más országokban azonban ez nem lehet törvényszerűen bekövetkező fokozat, s majdnem mindig demagóg célkitűzés, ez pedig undorít engem." „Mégis hasznosnak tartom a vele való foglalkozást (kapitalista körülmények között is), mert tapasztalatok szerzését jelenti számunkra, s ezek a jövőben igen hasznosak lehetnek." Rendkívül érdekes állásfoglalása ez egy a tőkés világban élő építőművésznek nemcsak a jelzett problémáról, hanem az építőművészetre a szocializmusban váró jövőről is.

A teremtő építőművész a szabadság és a technika kapcsolatát s a technikának a művészetre gyakorolt hatását elemezve leszögezi az interjú befejező részében: „Úgy vélem: ahhoz, hogy az építészeti alkotás egyben művészeti alkotás is legyen, elengedhetetlenül szükséges a teremtés minimuma, azaz az építész személyes közreműködése. Az ellenkező esetben az építész nem csinál egyebet, mint ismételgeti a már ismert formákat és megoldásokat, amelyek lassanként akadémikusak és anakronisztikusak lesznek." Fontos megállapítás ez egy olyan társadalomban, amelyben minden áruvá vált, s amelyben az összes művészeti ágak közül éppen az építőművészet válik leggyakrabban a burzsoázia kiszolgálójává. „Ragaszkodom a rugalmas és majdnem határtalan művészi szabadsághoz (tévedések elkerülése végett: a formai elemek szabadságáról van szó), ahelyett, hogy meghajolnék szervilisen technikai és funkcionális szempontból meghatározott érvek előtt; ez

Digitized by Google

a szabadság elsősorban szíves invitálás a képzelet számára. Az új és szép dolgok harcosa vagyok, amelyeknek a merészsége és teremtő szelleme képes arra, hogy meglepje és meghassa az embert, s amelyek — ha kell — az extázis, az álom és a költészet légkörét teremtik meg."

A továbbiakban konkrétan elemzi ennek az álláspontnak a jogosságát és megvalósíthatóságát; ennek ismertetése már a szakemberekre tartozik. A nyilatkozat s főleg ez utóbbi fejtegetés azonban mindenkit érdekelhet, aki művészi tevékenységgel foglalkozik, vagy ennek eredményeit élvezi, elemzi, feldolgozza. Röviden még csak annyit, hogy Niemeyer a legszilárdabb politikai és szakmai szemlélet alapján vázolta itt fel a korunk intellektualizmusra való törekvésének megfelelő „gondolati építészet" alapelveit.

B. J.

Szociológia és tervezés

A bolgár népgazdasági tervek eddig gyakorlatilag a termelés fejlesztésének tervei voltak, s a szocialista fejlődés számos lényeges folyamatát nem vették figyelembe, így például a demográfiai folyamatokat, a társadalmi csoportok kérdését, a dolgozók szellemi életét, a társadalomellenes megnyilvánulásokat, a demokráciát stb. Nem lehet azonban tudományos pontossággal megtervezni a termelés fejlesztését, ha csupán a gazdasági feltételekből indulunk ki. A termelés társadalmi tevékenység, de a népgazdaság fejlődésében más társadalmi megnyilvánulások közvetlen együtthatása is fontos szerepet játszik (a kultúra, az életmód, az oktatás, az erkölcs, az irányítás, a tudomány, a kereskedelem, az egészségvédelem, a közlekedés stb.) Figyelembe kell venni, hogy a nem gazdasági megnyilvánulások fejlődése az általános szociológiai törvényeken kívül a gazdasági törvényektől minőségileg különböző sajátos törvényeknek is alá vannak rendelve; így pl. a tudománynak, az oktatásnak és a nevelésnek is megvannak a maguk különleges törvényszerűségei. A tervezésnek szabályoznia kell a fő társadalmi megnyilvánulások kölcsönös kapcsolatait és figyelembe kell vennie mindegyiküknek minőségi sajátosságát és viszonylagos önállóságát. A termelés ugyanis csak az egyik, bár a legfontosabb eleme egy általánosabb szociológiai rendszernek.

Hazánk fejlesztési tervét tehát olyan mutatókra kell bontani, amelyek az összes fő társadalmi megnyilvánulások fejlesztését magukban foglalják, előtérbe helyezve szociológiai kapcsolataikat. Köztük első helyen állnak azok a tudományok, amelyek a fő társadalmi megnyilvánulásokat tanulmányozzák: a politikai gazdaságtan, az ágazati gazdaságtannal együtt, a tudományos megismerés elmélete és szervezete, a pedagógia, az egészségvédelem elmélete és szervezete, a jog, az esztétika, az etika stb. A marxista szociológiát úgy kell tekinteni, mint az általános tervezés elméleti alapjának alkotórészét, mert ez a tudomány tanulmányozza az általános társadalmi törvények egész struktúráját.

A szociológiai tanulmányok felhasználása fontos hatást gyakorolhat a termelésre. Az anyagi termelés nagymértékben függ attól, hogy miként neveljük és milyen anyagi ter-

Digitized by Google

mélésre képezzük ki a felnövő nemzedékeket. E probléma tudományosan optimális megoldása nemcsak gazdasági, hanem szociális tényezőktől és feltételektől is függ (iskolaépületek, taneszközök, berendezések, szállítás, ruha, élelem stb.). Az anyagi termelés minden alapvető ágazata közvetlenül vagy közvetve összefügg az oktatási rendszerrel és viszont. Ezeket az összefüggéseket pedig a marxista—leninista szociológiának kell tanulmányoznia.

Fontos szociális problémacsoport továbbá a munkaerő mozgása (az átképzés, áthelyezés, foglalkoztatottság stb. problémái), amelyet a műszaki haladás, a munka termelékenységének emelése objektíve törvényszerűvé tesz. A műszaki fejlesztéssel kibővül és elmélyül a munka társadalmi megosztása, a munka terméke távolabb kerül attól, aki termelte. Növekszik tehát a kollektívitás jelentősége, s meg kell keresni a leghatékonyabb kapcsolatokat mind az adott kollektíva tagjai, mind a különböző kollektívák között. Ebben pedig a nem gazdasági tényezők is fontos, s néha döntő szerepet játszanak.

A marxista szociológia és a tervezés összehangolása hathatósan elősegíti a társadalmi irányítás tudományos színvonalának fejlődését, s minél korábban, minél teljesebben és minél jobban valósul meg, annál hasznosabb lesz a népgazdaság és az egész szocialista társadalom számára.

(Z. Sztajkovnak és Szt. Mihajlovnak a Novo Vreme 1965. decemberi számában megjelent cikke alapján)

Digitized by Google

Könyvekről

Keynes fő művének magyar nyelvű kiadásához

Harminc év telt el azóta, hogy angol nyelven megjelent *J. M. Keynes*nek *„A foglalkoztatás, a pénz és a kamat általános elmélete"* című műve. Csodálói ettől az évtől számítják „a keynesi forradalmat", az „új közgazdaságtan" kezdetét. A körülötte kibontakozott irodalom könyvtárnyi terjedelmű, és szüntelenül tovább szaporodik. Befolyása, hatása óriási. A keynesizmus (tehát egy — legalábbis alapgondolataiban — az Általános elméletben felvázolt, de a Keynes-tanítványok által sokban módosított és továbbfejlesztett közgazdasági-gazdaságpolitikai elmélet és számos változata) a mai állami monopolkapitalizmus gazdaságpolitikai rendszabályainak legfontosabb elméleti alapjává lett.

Ezelőtt harminc évvel a polgári közgazdasági elméletben *Say* ún. piactörvénye uralkodott. Ez lényegében azt mondta ki, hogy a kapitalizmusban az árukínálat automatikusan megteremti a megfelelő nagyságú árukeresletet: általános túltermelés nem lehetséges. Ebből, meg néhány egyéb, jórészt hasonlóan hamis tételből az következett, hogy a kapitalizmusban tendencia van minden munkát kereső foglalkoztatására. A netáni munkanélküliség csak rövid átmeneti nehézségek következménye, vagy pedig önként vállalt munkanélküliség lehet. Közben általános túltermelési válságok jöttek és múltak el, szemmel látható volt a tendencia a munkanélküliség növekedésére, de a polgári közgazdászok nem szemüknek és a tapasztalataiknak, hanem saját elméleteiknek hittek. Végül a 30-as évek roppant válsága és az ezt követő tartós depresszió mégis csak rákényszerítette őket, hogy szembenézzenek a valósággal. Csakhogy: néztek, de nem láttak. Nem értették, mi az okuk a válságoknak, még kevésbé láttak kiutat a depresszióból. *Marx*tól nem akartak tanulni: elviselhetetlen volt számukra az olyan tudomány, amely a tőkés rendet és a kizsákmányolást teszi felelőssé a válságokért, és azt hirdeti, hogy mindezek együtt szűnnek meg.

Ekkor jött Keynes új elmélete. Ez végre kimondta: a magánkezdeményezésre épülő kapitalizmusban elkerülhetetlenek a válságok. Ha ugyanis *egyébként azonos körülmények között* növelik a beruházások volumenét, akkor a konjunktúra túlfeszítésének, ha pedig csökkentik a beruházási tevékenységet, akkor visszaesésnek, gazdasági válságnak a feltételeit teremtik meg. De vannak olyan okok, amelyek következtében a magánkezdemé-

* Magyar nyelven kiadta a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.

Digitized by Google

nyezésre épülő kapitalizmusban időnként erősödnie, máskor pedig lanyhulnia kell a beruházási tevékenységnek: a ciklikus válságok tehát tényleg elkerülhetetlenek. És ez még nem minden. A beruházások fokozása ugyanis — úgymond — csak akkor teremt jó konjunktúrát, ha a „megtakarítási hajlam" nem nő még gyorsabban. De ha növekszik a nemzeti jövedelem, akkor az emberek jövedelemüknek csak egyre csökkenő hányadát hajlandók fogyasztásra költeni; mind nagyobb részét meg akarják takarítani. Csökken a „fogyasztási hajlandóság". Csakhogy: a beruházások végül is a fogyasztási cikkek termelését szolgálják, s ezért csökkenő fogyasztási hajlandóság esetén kevés lehetőség marad a beruházásra. Ugyanaz az ok — a nemzeti jövedelem növekedése — vezet a megtakarítási hajlam növekedésére és a megtakarított összegek beruházása lehetőségeinek a csökkenésére. A következmény: viszonylag kevés lesz a beruházás is, a fogyasztás is, a termelés is, a nemzeti jövedelem is — mégpedig nem csupán a ciklus válság- és depresszió szakaszában, hanem tartósan. A gazdag tőkés társadalom *normális* állapota a fokozódó munkanélküliség, a szekuláris stagnálás* — ha kitart a „laissez faire" elvei mellett.

Úgy látszott, ez az elmélet megmagyarázza, miért vannak válságok, és azt is, miért torkollott a 30-as évek válsága kilátástalannak látszó depresszió mocsarába. A hangsúly mégis Keynes végkövetkeztetésein volt: *az államnak* gondoskodnia kell a beruházási tevékenység magas szinten tartásáról, mellesleg a fogyasztást is fokoznia kell és akkor el lehet kerülni, vagy legalábbis enyhíteni lehet a válságokat, és meg lehet akadályozni a gazdag tőkés országok gazdaságának a stagnálását.

A marxista közgazdászok ma egyetértenek abban, hogy az állammonopolista rendszabályok valóban nem jelentéktelen mértékben járultak hozzá a tőkés országokban a válságok enyhítéséhez és olyan fejlődési ütem biztosításához, amely e rendszabályok nélkül a mai monopolkapitalizmus számára elérhetetlen volna. Ezek a rendszabályok egy vagy más módon jórészt szorosan kapcsolódnak Keynes elméletéhez. Valószínűtlen tehát, hogy ez az elmélet mindenben és teljesen hamis. Mi vajon Keynes válság- és stagnációs elméletének a valóság-magva?

Megkísérlem az erre adható választ a tőkés újratermelésnek azon a „modelljén" illusztrálni, amelyet Marx alkalmazott a *Tőke II.* kötetében. Ez a modell nagyon leegyszerűsíti a valóságot, s így a belőle levezethető magyarázat is csak hozzávetőleges lehet. De — remélem — annyi mindenesetre ki fog derülni magyarázat-kísérletemből, hogy amit Keynes 400 oldalon keresztül verejtékezve fejteget, és mégsem tud úgy kifejteni, hogy a nyugati világban a közgazdaságtant tanulók külön kommentárok nélkül megérthetnék, az a marxizmus fegyverzetével felszerelve nagyon könnyen belátható.

Mint ismeretes, Marx a társadalom tőkéjét a termelőeszközöket termelő I. és a fogyasztási cikkeket termelő II. osztályra bontotta; a megtermelt összes T értékű termelőeszközmennyiséget és a megtermelt összes F értékű fogyasztásicikk-mennyiségét tovább bontotta az érték-összetevői szerint a

$$T = C_1 + V_1 + M_1; \text{ és}$$
$$F = C_2 + V_2 + M_2$$

* A szekuláris stagnálás elméletét tulajdonképpen a Keynes-tanítványok hámozták ki világosan Keynes homályosabb megfogalmazásaiból.

Digitized by Google

részekre. Feltette továbbá, hogy az M értéktöbbletek az M_K tőkés fogyasztásra, az M_C termelőeszköz-felhalmozásra és az újonnan foglalkoztatandó munkások M_V bérére oszlanak, és kimutatta: ezt a társadalmi terméket akkor lehet teljes egészében az értékkel arányos árakon értékesíteni, ha érvényes a következő egyenlőség:

$$V_1 + M_{K1} + M_{V1} = C_2 + M_{C2}$$

Ez a bővített újratermelés zavartalan meneténck marxi alapegyenlete.

Marx, ha valamilyen tételt számokkal illusztrált, az értéktöbbletrátát többnyire 100 százalékosnak *vette fel.* Feltette tehát, hogy abban az országban, amelyre a példája vonatkozik, az értéktöbbletráta átlagos nagysága 100 százalék. Rendszerint mi is így teszünk.

Legyen például valamely országban a társadalmi termék összetétele 1700 T és 1300 F, ahol $C_1 = 850$; $(V_1 + M_1) = 850$; $C_2 = 500$; $(V_2 + M_2) = 800$. Ilyenkor jóformán gondolkodás nélkül a következő formában írjuk fel ezt a társadalmi terméket:

$$1700\ T = 850\ C_1 + 425\ V_1 + 425\ M_1;$$
$$1300\ F = 500\ C_2 + 400\ V_2 + 400\ M_2,$$

vagyis feltesszük, hogy a $(V + M)$ új érték egyenlő arányban oszlik meg V és M között.

Könnyű megmutatni, hogy ha ebben a felvett példában a felhalmozás nem változtat a tőke szerves összetételén, és ha történetesen $M_{K1} = 200$ és $M_{K2} = 40$ (tehát ha ekkora a tőkések személyi fogyasztása), akkor ez a társadalmi termék az értékkel arányos árakon értékesíthető. Most ugyanis M_1 felosztása a következőképpen adódik: $425\ M_1 = 200\ M_{K1} + 150\ M_{C1} + 75\ M_{V1}$, mert a szerves összetétel csak így nem változik. Hasonlóképpen: $400\ M_2 = 40\ M_{K2} + 200\ M_{C2} + 160\ M_{V2}$. És most $V_1 + M_{K1} + M_{V1}$ is, $C_2 + M_{C2}$ is 700 $(425 + 200 + 75 = 500 + 200 = 700)$. De éppen ez a feltétele annak, hogy mindent értékarányos árakon lehessen értékesíteni.

És most gondoljunk Keynes tételére. Tegyük fel, hogy a beruházási tevékenység *egyébként azonos körülmények között* megnő. Legyen tehát F ezúttal is annyi, amennyi az előbb volt, maradjon a tőkések fogyasztása is változatlan, de nőjön meg a termelőeszköz-termelés 1700 T-ről 2000 T-re, hogy a korábbinál többet lehessen beruházni. Ehhez persze C_1-t is, V_1-t is nagyobbnak kell felvenni, mint az előbb.

De vigyázzunk, mert nincs jogunk minden további nélkül feltenni, hogy az értéktöbbletráta 100 százalék lesz. Csak annyi biztos, hogy ha minden, ami változatlan maradhat, változatlan is marad, ha tehát az I. osztály szerves összetétele sem változik, akkor $(V_1 + M_1)$ ezúttal is akkora — az előbbi példához hasonlóan — mint C_1. Ha mégis megkíséreljük 100 százalékosnak felvenni az értéktöbbletrátát, a következő eredményt kapjuk:

$$2000\ T = 1000\ C_1 + 500\ V_1 + 500\ M_1;$$
$$1300\ F = 500\ C_2 + 400\ V_2 + 400\ M_2;$$
$$500\ M_1 = 200\ M_{K1} + 200\ M_{C1} + 100\ M_{V1}$$
$$400\ M_2 = 40\ M_{K2} + 200\ M_{C2} + 160\ M_{V2}$$

és íme, most $V_1 + M_{K1} + M_{V1} = 800$; $C_2 + M_{C2} = 700$; az újratermelés alapegyenlete nem teljesült. Úgy látszik, mintha most nem lehetne min-

Digitized by Google

dent értékarányos árakon értékesíteni, sőt, talán 800—700 = 100 értékű termelőeszköz egyáltalában eladhatatlan marad.

Csakhogy ez hamis következtetés, mert most az értéktöbbletráta sehogyan sem lehet 100 százalékos. Ezúttal a 2000 értékű termelőeszköz-mennyiségből csak 1000 C_1 + 500 C_2 =1500 C értékű szolgál pótlásra, 500 értékű felhalmozásra való, tehát M_C-jellegű. Ehhez, ha az egészet az I. osztályban halmozzák fel, ahol a szerves összetétel magasabb, 250 értékű új munkaerő foglalkoztatása szükséges, tehát M_V ilyenkor is 250, de ha a II. osztálynak is jut felhalmozásra, akkor M_V több 250-nél. Az 1300 értékű fogyasztásicikk-mennyiségből a tőkések elfogyasztanak 200 M_{K_1} + 40 M_{K_2} = = 240 értékűt. Marad a munkások számára 1060 értékű fogyasztási cikk, és ez legalább 500 V_1 + 400 V_2 + 250 M_V = 1150 értékű munkaerőt képviselő munkásnak jut. Vagyis — mint egyszerű arányosság-számítással kiszámítható — legfeljebb mintegy 830 értékű juthat belőle az 500 V_1 + + 400 V_2 = 900 V értékű munkaórát képviselő munkások számára, és legalább 1060 — 830 = 230 jut az M_V-re. Eszerint ezúttal az értéktöbblet legalább 500 M_C + 240 M_K + 230 M_V = 970 M értékű, a V-re jutó fogyasztásicikk-mennyiség legfeljebb 830 értékű, tehát — ha V-vel ezúttal nem a munkaerő értékét, hanem a dolgozó munkások reálbérét jelöljük — $V \leqq 830$; míg az értéktöbbletráta legalábbis $\frac{970}{830} = 100$, tehát *több* 100 százaléknál. Ez ellen legfeljebb azt lehetne felhozni, hogy talán nem sikerül az egész értéktöbbletet realizálni. Nos, bizonyítható, hogy ilyenkor erős tendencia van az egész értéktöbblet realizálására. Sőt, ezúttal is lehetséges, hogy mindent az értékével arányos áron értékesítenek.

Ezt illusztrálja a következő séma, amelyben az értéktöbbletráta mintegy 121 százalékosnak adódik ki. Ez az előbbivel azonos társadalmi érték realizálását ábrázolja, de a benne szereplő V-k a munkások reálbérét, az M-k az ilyen körülmények között tényleg realizálható értéktöbbletet jelölik.

$$2000\ T = 1000\ C_1 + 433{,}28\ V_1 + 566{,}72\ M_1;$$
$$1300\ F = 500\ C_2 + 346{,}62\ V_2 + 453{,}38\ M_2;$$

$$566{,}72\ M_1 = 200\ M_{K1} + 255{,}86\ M_{C1} + 110{,}86\ M_{V1}$$
$$453{,}38\ M_2 = 40\ M_{K2} + 244{,}14\ M_{C2} + 169{,}24\ M_{V2}$$

és most valóban minden áru az értékével arányos áron adható el, hiszen 438,28 V_1 + 200 M_{K_1} + 110,86 M_{V1} = 500 C_2 + 244,14 M_{C^2} =744,14. Egyetlen áru kel el az értékén alul, és ez a munkaerő. Az lehetséges ugyanis, hogy például az I. osztály munkásai pénzben most is 500 V_1-et kapnak. De most felmegy mindennek — mind a fogyasztási cikkeknek, mind a termelőeszközöknek — az ára, és az 500 összegű nominális bérük reálvásárló-ereje csökken, csak 433,28 V_1 értékű fogyasztási cikket vásárolhatnak meg vele. A különbség 66,72 *érték*egység. Épp ezért lesz az I. osztály tőkéseinek az értéktöbblete 500 M_1 helyett 566,72 M_1, mégpedig értékben mérve, pénzben mérve azonban ennél is több.

Íme, Keynes lényegében igazat mondott az imént ismertetett első tételével. Második példánk abban különbözik az elsőtől, hogy jóval több felhalmozásra termelt termelőeszközt ábrázolt, mint a megelőző. S az eredmény: megnő az értéktöbbletráta is, a profitráta is, az árak is emelkednek, tehát ez a példa kétségkívül jobb konjunktúrát ábrázol, mint a meg-

Digitized by Google

előző. És bizonyítható: ez nem példánk esetlegesen választott számaiból következik, hanem általában is igaz a következő tétel: ha egyébként mindenben azonos körülmények között többet termelnek felhalmozásra, és ha azt, amit ilyen célból termeltek, valóban fel is halmozzák — és erre ilyenkor erős ösztönzés hat —, akkor ez javítja a konjunkturális helyzetet. Illetve pontosabban: a tétel csak akkor nem igaz, ha az állótőke-termelés állapotából nem következik mégis az ellenkezője. Nos, a periodikus válságok előestéjén olyan az állótőke-termelés állapota, hogy bizony az ellenkezője válik igazzá; nevezetesen: a fokozott állótőke-beruházás olyan helyzetet teremt, amelyben lehetetlenség ezt a beruházási ütemet fenntartani — és erre bekövetkezik a válság.*

De gondolkozzunk tovább. Az értéktöbblet, anyagi mivoltát tekintve, csak három részből állhat: a felhalmozásra kerülő M_C termelőeszközmennyiségből, a tőkések M_K személyi fogyasztásából és az M_V pótlólagos munkaerőből. A fogyasztásicikk-termelésnek nagyjából együtt kell nőnie a termelőtőkével, hiszen a termelés végső fokon a fogyasztást szolgálja, és így együtt kell nőnie az M_C-vel és az M_V-vel is. De a tőkések fogyasztása nem nő, nem nőhet arányosan a fogyasztásicikk-termeléssel. Így tehát az (M + V) nemzeti jövedelem V + M_K + M_C + M_V részei közül az M_K részarányának csökkennie kell. Ezért az értéktöbbletráta — hosszú időszakot figyelembevéve —, csak akkor lehetne változatlan vagy éppen csökkenő nagyságú, ha a nemzeti jövedelem egyre növekvő részaránya kerülne beruházásra. De épp ez nem valósul meg számos okból, például azért, mert a kapacitások amúgyis krónikusan kihasználatlanok. Ennek azonban természetszerűen az értéktöbbletráta és a profitráta csökkenése a következménye. A profitráta tehát még akkor is csökkenne, ha a tőke szerves összetétele nem növekedne. És így épp a csökkenő profitráta válik a legfőbb akadályává annak, hogy a felhalmozás, a beruházás különösen gyorsütemű legyen, a nemzeti jövedelem növekvő részét vegye igénybe, mert az alacsony profitráta nem ösztönöz eléggé a termelés fejlesztésére. Az elmondottakkal szemben egyetlen alternatív lehetőség van: az értéktöbbletnek és így a profitrátának improduktív kiadások útján való növelése. Ez viszont — ha a vállalatokra kirótt adókból fedezik — egyfelől azt jelenti, hogy a megtermelt értéktöbbletnek ez a „mesterséges" növekménye jórészt kikerül a magántőke közvetlen birtokából és ellenőrzése alól, másfelől — bármiből fedezik is —, mindenképpen lassítja az elvontan lehetséges ütemhez képest a produktív termelés növelését. Tehát: Keynes második tétele is igazat mondott a végeredményt illetően. A gazdag tőkés országokat a fejlődés lelassulása, a stagnálás, a profitráta csökkenése fenyegeti.

És említsünk meg Keynessel kapcsolatban még egy-két pozitívumot. Nem személyes érdeme, hanem angolszász neveltetésének következménye, hogy közgazdasági gondolkodásában nem a Magyarországon ismertebb, teljesen inproduktív tulajdonképpeni határhaszon-iskola nyomdokain járt,

* Az állótőke-beruházás fogalmába ugyanis ebben az összefüggésben a felújítás is beleértendő. A depressziót követően fokozott ütemben, időben koncentráltan újítják fel az állóeszközöket. Tegyük fel, hogy a felújítási kampány utolsó évében az állótőke-állomány 20 százalékát újították fel. További számottevő mennyiségű felujításra egyelőre nincs szükség. A változatlan foglalkoztatottság fenntartása érdekében ilyenkor a következő évben 20 százalékos kapacitásbővítést kellene megvalósítani. Ennyire optimista beruházáspolitikára a tőkések általában nem hajlandók. De ha nem hajlandók, a kereslet csokkenni kezd.

Digitized by Google

hanem azt a *Marshall* nevéhez fűződő irányzatot követte, amely nem vetette el teljesen és mindenestől a klasszikusokat: legalábbis a „hosszú távlatot" illetően megtartotta a termelési költségek elméletét, amely mégiscsak rokona a munka-értékelméletnek. Ez nagyban segítségére volt Keynesnek abban, hogy ha fejtetőre állítva és torzítva is, de képes legyen a valóság egynémely lényeges oldalának a tükröztetésére. Másodszor, s ez már az ő érdeme: kényszerhelyzetben ugyan, de mert szakítani Say dogmájával. Harmadszor: kortársai nagy többségével szemben átváltott a mikroökonomiai kutatásról a makroökonomiai kutatásra — ebben van némi távoli rokonsága Marx-szal —, és ezzel iskolát csinált. Negyedszer: azzal, hogy rendszerének alapegységei közé felvette a „béregységet", a teljesen vulgáris közgazdaságtan álláspontjához képest a munka-értékelmélet felé tett egy nagyon bizonytalan és kétértelmű lépést.

Nagyon kétértelműt. Mert noha egy ilyen lépést valóban tett, még sokkal igazabb, hogy — híven a Marshall-iskola tradíciólhoz — mindent elkövetett a munka-értékelmélet lényeges következményeinek a megkerülésére.

Én a fentiekben a marxizmus szavaival mondtam el, és a marxista elmélet alapján bizonyítottam ama két tétel valóság-magvának az igaz voltát, amelyet Keynes valóban felfedezett polgári kortársai számára. De Keynes művében — vagy a mai keynesisták fejében — nyoma is alig van annak a gondolatmenetnek, amelyet Keynes egyes tételeinek a bizonyítására bemutattam.

Így mindenekelőtt: hogy a kapitalizmus nemcsak *fogyasztási cikkeket* termel, hanem *termelőeszközöket*, s így — köztük — *felhalmozásra váró* termelőeszközöket is, és hogy a termelőeszközöket a tőkések számára termelik, sőt, éppen ez a szakadatlan felhalmozás a tőkés termelés lényege — ez a tény abban a formában jelenik meg náluk, hogy *ha* az *emberek* nem hajlandók teljes jövedelmüket fogvasztási cikkek vásárlására fordítani, akkor kell lenniük egyeseknek, akik ezt a *megtakarított* pénzjövedelmet igénybe veszik, hajlandók kamatot fizetni érte, s e pénzzel *kiegészítik* a megtakarítások miatt elégtelen *keresletet*, oly módon, hogy beruházandó termelőeszközökre támasztanak *keresletet* vele. E kétféle kereslet összege a Keynes-féle „hatékony kereslet". Ezzel azonban a probléma a termelésről, a termelés egyensúlyáról és egyensúlyi feltételeiről lényegében véve átcsúszott a keresletre, a piacra, s az emberek takarékossági hajlamára.

Másodszor: Keynesnél természetesen nemcsak munkaérték nincs, hanem — igazából — értéktöbblet sincs, legfeljebb kamat van, a profit pedig csak „véletlen, váratlan profit" lehet. (Furcsa a dolog ezzel a profittal! Egyrészt bizonyos összefüggéseiben úgy tűnik, hogy nincs, másrészt más helyeken mégis van, hiszen a „tőke határhatékonysága" mégiscsak a profitráta. A valóság az, hogy a Marshall-féle iskola sohasem tisztázta egyértelműen álláspontját a profit kérdésében.) A beruházandó termelőeszköz nem eleve az értéktöbblet — realizált vagy realizálatlan — alkotórésze. Az a pénz, amellyel ezeket a termelőeszközöket megvásárolják, nem a tőkések realizált értéktöbbletének egy olyan része, amely eleve ezt a célt, a tőke korlátlan növekedési ösztönének a kielégítését szolgálja, tehát nem is a fogyasztásra való. Ez a pénz „emberek" megtakarítása, a nagyközönség „megtakarítása", amelyet más emberek, vállalkozók, kamat fejében igénybe vesznek.

Digitized by Google

Mert, harmadszor: Keynesnél az „emberek" lelki tulajdonsága, hogy amint jövedelmeik nagyobbak lesznek, jövedelmük egyre fokozódó részét takarítják meg, nem költik fogyasztásra — és épp ebből származnak a bajok. Keynes nem veszi tudomásul azt a statisztikailag igazolható tényt, hogy a valóságban a fejlett tőkés országokban a nemzeti jövedelem fogyasztásra fordított hányada egyáltalán nem csökken, vagy azt a szociológiai tényt, hogy a kis- és középjövedelműek, s így köztük a munkások is, lényegében mindig fogyasztásra költik el egész jövedelmüket.

Negyedszer: Keynesnél a beruházások kellő növelésének egyik fő akadálya a kamatláb magas volta, ennek fő oka pedig a likviditás-preferencia, az „emberek" lélektani eredetű vonakodása attól, hogy megváljanak a készpénztől. Itt eltűnik az, hogy 1. a kamatláb az értéktöbblet része, a profit függvénye; hogy 2. a pénzt és a hitelt nem az „emberek", hanem a bankrendszer teremti, mégpedig lényegében a működő tőkések felszabaduló pénztőkéjének tovább-hitelezésével teremti; hogy 3. éppen a beruházások pénztőke-szükségletét a kapitalizmus korai korszakában is lényegében maga a működő tőke halmozta fel, a részvénytársaságok pedig már Keynes idejében is, azóta pedig különös mértékben —, önfinanszirozást folytatnak. Tehát: Keynes „radikális követelése", a „járadékélvező", a „funkció nélküli beruházó" euthanáziája olyan figura fájdalom nélküli halálát proklamálja, aki már vagy 100—150 éve csendesen nyugszik a temetőben.

Ötödször: Keynesnél a beruházási tevékenység növelésének másik fő akadályozója a „tőke csökkenő határhatékonysága", vagyis — magyarul — a profitráta csökkenő tendenciája. Ez pedig nem a tőke szerves összetételének növekedéséből folyik, és nem is abból, hogy a profitráta csökkenését — az itt vázolt okokból — ettől eltekintve is csak állandóan növekvő részarányú beruházásokkal lehetne megállítani, hanem rövid szakaszban a csökkenő hozadék állítólagos törvényéből következik, hosszú szakaszban pedig abból, hogy a tőkejavak megszűnnek ritka javak lenni, ha elég sok van belőlük. Ez az „elég sok" pedig nyilván azt jelenti, hogy az emberi szükségleteket, a tömegek szükségleteit a telítettségig kielégítik a velük termelt termékek. Az ilyen állapot — jósolja Keynes —, egy-két generáción belül reálisan elérhető a kapitalizmusban! És ekkor a profit nullára süllyed, — a kapitalizmus pedig mégis kapitalizmus marad! Egyszerűen nem tudja, nem akarja tudni Keynes, mi az értéktöbblet vagy a profit. A profit, az értéktöbblet nullává válhat, a kapitalizmus mint a magánvállalkozás rendszere mégis fennmaradhat, a tőkések személyi fogyasztása, a tőkés beruházás M_C-je, az államapparátus roppant költségei (az Egyesült Államokban ez ma az összes értéktöbbletnek mintegy 60 százaléka) megmaradnak, de értéktöbblet, profit nem lesz!

Hatodszor tehát: ilyen módon sikerült egy olyan világot megalkotnia, amelyben a szekuláris stagnálás és a válságok nem a kapitalizmus, hanem a lélektani adottságok és a gazdagság következményeinek látszanak. Abból következnek, hogy ha a nemzeti jövedelem magas, akkor az „emberek" sokat szeretnének megtakarítani jövedelmükből, de ez csak akkor volna lehetséges, ha ugyanakkor ugyanannyit be is ruháznának. Csakhogy nem ruházhatnak be, ha magas a kamatláb, mégpedig azért magas, mert az „emberek" nem szívesen válnak meg készpénzüktől. Vagy pedig: miért ruházzanak be, ha már úgyis mindenből túl nagy a bőség, megszűnik a javak és így a tőkejavak ritkasági értéke is? És eközben, csak úgy mel-

Digitized by Google

lékesen, a monopolkapitalizmus is egyszerűen „gazdag társadalommá" vált. Nem folytatom a hibapontok felsorolását, gondolom ennyi is elég belőlük. Egyébként sem az a különös, hogy Keynes egy ennyire misztifikált — mégpedig apologetikusan misztifikált — gondolatkörben gondolkodott. *Ebben* Keynes egyáltalában nem különbözött polgári közgazdász-kortársaitól, jóformán mindegyikük ugyanezt tette. Mégcsak azt sem kell feltennünk, hogy maga Keynes nem hitt ebben a világképben. Valószínűleg hitt benne, ő már a „marginális" iskolák második-harmadik generációjához tartozott: ezt tanulta, körülötte minden tudóstársa ezen a nyelven beszélt, ennek a közgazdaságtannak a műveléséért tekintették komoly tudósnak; kényelmes és vigasztaló volt hinnie benne, tehát hitte. A különös, sőt csodálatra méltó épp az, hogy ennyire hamis tudattal, ilyen alkalmatlan eszközökkel mégis rá tudott mutatni — ha torz formában és torz indoklással is —, valami igen lényegesre. Arra, hogy nem lehetne általános túltermelési válság, ha a kapitalizmus mindig egyenletesen magas szinten tudná tartani a beruházási tevékenység színvonalát. Arra, hogy a mechanizmusaiban magára hagyott kapitalizmus nem lehet képes erre, sőt szükségképpen fokozódó mértékben képtelen rá. De ez még bizonnyal nem lett volna elég ahhoz, hogy egy korszak hősévé váljon. Ha csak ezt teszi, nem dicsérték, hanem elátkozták volna. De — természetesen — kimondta a varázsszót: a beruházási tevékenységet az állam ellenőrzése alá kell vetni, az államnak kell gondoskodnia a beruházások állandóan magas színvonaláról is, a kamatláb alacsonyan tartásáról is, a fogyasztási hajlandóság növeléséről is, s ekkor nem lesz nagy baj, a kapitalizmus fennmaradhat, tovább élhet, feltehetően az idők végtelenségéig. S ez azon a csak általános emberi hajlamok által szült nehézségeket ismerő, az osztályantagonizmusokat elhallgató világképen belül, amelyet ő adott az „érett társadalomról", egyáltalán nem is tűnt különösebb utópiának. Mindenesetre olyasminek látszott, amit érdemes kipróbálni. És Keynes e gondolatkör propagálásával valóban nagyban hozzájárult, hogy nyugaton a fiatal közgazdászok egy egész nemzedéke ne a szocializmusban keresse a megoldást a kapitalizmus bajaira.

Keynes tehát, anélkül, hogy ezt *így* tudta volna, hamis tudattal, az állami monopolkapitalizmus profétájává vált. A megfelelő pillanatban lépett fel. Azt hitte, ha elég harsányan szólal meg, felkel majd a nap, holott ezúttal ismét azért szólt a kakas, mert a nap már felkelőben volt. A monopolista centralizáció és koncentráció olyan fokra haladt már előre, s ez az ellentmondások olyan kiéleződését okozta, hogy egyfelől lehetővé, másfelől elkerülhetetlenné vált a monopolkapitalizmus átfejlődése *állami* monopolkapitalizmussá, elkerülhetetlenné vált, hogy az állam irányító befolyást gyakoroljon a termelés és benne a beruházás menetére.

De ne tagadjuk mindenestől Keynes érdemét — ha ez érdem — abban, hogy az állami monopolkapitalizmus ma — és ma még — funkcionál. Keynes elméletének kidolgozása előtt is bele kellett az államnak avatkoznia a gazdaság menetébe valahányszor nagy baj volt. De ő előtte a válságban pl. deflációs gazdaságpolitikát folytatott az állam, megnyirbálta a költségvetési kiadásokat, csökkentette az állami alkalmazottak fizetését, leállította a közületi beruházásokat stb., és mindezzel csak súlyosbította a válságot. Nos, azóta megtanulta Keynestől, hogy ennek épp az ellenkezőjét kell tennie, és ezt teszi. Ezzel valóban enyhíti a válságokat. Nem Keynes vagy tanítványai kényszerítették ki a tőkés államtól, pl. az USA

Digitized by Google

kormányaitól, a munkanélküli segélyt, a farmerek támogatását, a szociális ellátás bizonyos elemeit, hanem mindenekelőtt a tömegek osztályharca, de Keynes és követőinek elméletei megértették a tőkések legjobb, *F. D. Roosevelt*hez hasonló vezető egyéniségeivel, hogy saját fennmaradásukat biztosíthatják, sőt végső soron a tőkés osztály profitját is növelik, ha e kérdésben engedményeket tesznek. A keynesizmus zászlaja mögé sorakozott egy sor radikális polgári közgazdász, és mögéje sorakozott a reformista szakszervezetek nagy többsége, hogy a kapitalizmust megtartva engedményeket, reformokat kényszerítsenek ki a tőkés államtól. Biztos, hogy mindebben van sok haladó vonás is. Ez a dolog egyik oldala.

De van sok más oldala is. Keynes maga még *Swift*-i iróniával javasolt végső megoldásként improduktív kiadásokat és Swift-i elkeseredettséggel írta azt, hogy ha a politikusok nem tudnak kitalálni okosabbat, az is jobb a semminél, ha állami pénzen gödröket ásatnak, és ezeket újra telehordják földdel, mert ezzel is csökkenteni lehet a munkanélküliséget, ezzel is gazdagabbá lehet tenni a társadalmat. És ez a maró irónia valósággá vált. Valósággá vált egyfelől automatikusan, a túlfejlett tőkés társadalom belső logikájából, hiszen nemcsak az államapparátus bővült a sokszorosára, hanem az improduktív foglalkoztatás ezer másféle válfaja is. De valósággá vált nagyon is tudatosan, az ugyancsak Keynes és a keynesizmus nevében folytatott fegyverkezési verseny és egyéb hidegháborús kiadások, a háborús készülődések és — egyelőre — helyi háborúk képében. Az ilyesmi az improduktív kiadások leggonoszabb válfaja, és az ilyesminek a propagálása a keynesista ideológia legrosszabb fajtájú kinövése. Márcsak azért is veszélyes, mert a háborúhoz köti a hadiiparban foglalkoztatottakat, akik mindinkább úgy látják, hogy kenyerük, megélhetésük függ a tőkés gazdaság effajta „ösztönzőitől". A kép tehát, amelyet a keynesizmus hatásáról, társadalmi szerepéről kapunk, roppant bonyolult, sokrétű és ellentmondásos, mint ahogyan ellentmondásos a kapitalizmus egész valósága is.

Nos, nekünk meg kell kísérelnünk békésen együtt élni ezzel a kapitalizmussal. A tőkés országok munkásainak ebben a kapitalizmusban kell folytatniuk közvetlen osztályharcukat. Keynes elméletének van egy igazság-magva: a mai kapitalizmus nem működőképes, ha az állam nem avatkozik be gazdaságába. Az állam valóban beleavatkozik — a tőkés rend érdekében. A munkásosztály ma számos tőkés országban nem kezdeményezhet sikerrel közvetlen forradalmi akciókat, viszont mind közvetlenebbül gazdaságilag is az állammal áll szemben. Ugyanakkor egyes ilyen tőkés országokban lehetségessé válhatik a szocializmusba való viszonylag békés átmenet is. De ennek eléréséért harcolni kell, s e harc fő követeléseit jelentős részben közvetlenül az állammal kell szembeszegezni. E követelések között valóban szerepelnie kell sokféle konkrét formában is annak, hogy az állam tényleg irányítsa, de a dolgozók érdekében irányítsa a gazdaságot. Ezt a követelést a Nyugat munkásai megértik: ez — a keynesizmus hatásaképpen is — a „levegőben van". S ha a munkások szívósan harcolnak e követelés megvalósításáért, saját tapasztalataik, a harc logikája alapján eljuthatnak, és előbb-utóbb el is fognak jutni a végső következtetés levonásához is: a hatalomért való harc szükséges voltának belátásához.

Íme, ezért is ismerni, tanulmányozni, bírálni kell a keynesizmust.

Dr. Erdős Péter

Digitized by Google

A magyar dráma ügyében

Hubay Miklós: A megváltó mutatvány*

A színházi kultúrához a néző kultúráltsága is hozzátartozik, nélküle alig képzelhető el. Ezért üdvözöltük megelégedéssel az utóbbi években szaporodó drámaelméleti és színházi publikációkat. S most, hogy *Hubay Miklós* kis könyvét lapozgatjuk, mégis rá kell ébrednünk, hogy ezt a könyvet a magyar dráma, s főként a mai szocialista színház ügyében a ritka vállalkozások közé kell sorolnunk. Pedig nagyon jól tudjuk, hogy minden igazi színházi kultúra csak a hazai dráma felvirágzásában bontakozhat ki igazán, és ha viccekben, évadvégi értékelésében *Shakespearet, Molière-t,* vagy a rosszabb esetben *Achard*-t „magyarosítjuk" is, azért nagyon is érezzük a mai magyar drámai kezdeményezések langyosságát és ennek káros hatását színházi életünkre.

Pedig Hubay könyve nem kézikönyv, nem is egységes fonalú tanulmánykötet, hanem *egy drámaíró vallomásai,* amelyeket csupán egyetlen közös, összetartó szál szorít egybe: az a szenvedély, amellyel a magyar dráma ügyét, a színpadteremtés gondját akarja szolgálni. Írásainak polemikus tengelyében az a gondolat áll: hogyan kerüljük el azt a tragikus irodalomtörténeti tradíciót, amely *Katonának, Vörösmartynak* és *Madáchnak* nem engedte meg, hogy életükben színpadon láthassák műveiket. Hubay tiszteletreméltó szenvedéllyel szól a még be nem mutatott drámák védelmében, de inkább arra törekszik, hogy olyan légkör kialakításához járuljon hozzá, amelyben az *írásművészet,* a drámaírás legyen a színházi kultúra centruma, és ne fordulhasson elő az, hogy különféle színházi megfontolások, ízlésbeli véleménykülönbségek, vagy még inkább intrikák miatt fiókban maradjanak jelentős drámai vállalkozások. Az *alkotói atmoszféra javítása* az elsőrendű céljuk ezeknek az írásoknak, legalábbis a legújabb, mai műveket elemző részüknek. És ezzel a törekvéssel messzemenően egyet is értünk: valóban el kellene érnünk, hogy egy-egy színház bábaként, sőt az íráskedv serkentőjeként álljon ott az új magyar művek születésénél.

Hiányolnunk kell azonban a kötet gondolati egyensúlyából azt a problémát, hogy a műveket ápoló színházi műhely atmoszférájához vizsont *jó darabok,* vagy legalábbis bővérű irodalmi anyagok szükségesek. S Hubay — éppen a drámaíró őszinte pátoszától fűtve — kissé háttérben hagyja ezt a gondot; nem eléggé kritikus distanciából nézi a kortársi drámatermést. Mai darabelemzései — így pl. *Somlyó György,* vagy *Vészi Endre* új műveinek vizsgálatai — megrekednek az első kérdésnél: „miért nem kapnak színpadot ezek a darabok?", de nem lépnek tovább egy lépéssel, a művészi értékelés, a jó és a vitatható, vagy éppen problematikus megoldások felé. Pedig ezzel saját polémiájának — és a mi küzdelmünknek is — egy kicsit élét is veszi: a művészi gondok túlságosan tartózkodó kezelése nem vet fényt a kérdések hátterére, arra, hogy miért állunk olyan közepesen színpadképes, eszmeileg magasrendű darabok ügyében, miért nincsenek nagy társadalmi konfliktusokat vázoló írások, miért fél a művészi közvélemény a „rázósabb", közéletibb konfliktusoktól, és miben lelhető fel ennek a félelemnek az írói gyökere.

Ezek a gondolatok és hiányérzetek többnyire csupán a tanulmányok konklúzióiban, utalásaiban, vagy az olvasó kényszerű következtetéseiben élnek. A kitűnő *Móricz*-esszében úgy, hogy Hubay felveti azt az esztétikai problémát: miért

* Megvevtő Könyvkiadó, 1965.

Digitized by Google

maradt *Móricz* még a mi elképzeléseinkben is inkább novellistának és csak *közepes* drámaírónak, s miért nem kapott színpadot darabjainak jó harmada. Hubay itt kitűnő drámaírói érzékkel tapint rá ezeknek a daraboknak az alapvető gyengéjére, a belső feszültségek csökkentésére: Móricz eleve úgy formálja konfliktusait, hogy az ellenfeleket összetartó szálak erősebbek legyenek, mint a szembeállító erők, s így sikerülhessen a kibékülés, vagy a konfliktus felrobbanása. Itt világosan szétválik a művészi-irodalmi probléma — ti. a darabok konfliktusbeli tompítása — és a színipolitika kritikája.

A tanulmányok egy másik részében Hubay a töredékes magyar drámatörténet nagy alakjait veszi szemügyre, s újra a drámaíró szemével, de a francia esszékultúrán nevelkedett gondolkozó szellemességével is, egy másik nézőpontból próbálja áttekinteni ezt a fejlődést. Ezek az elemzései meglepetést keltenek az olvasóban. A megszokott irodalomtörténeti képek mögött Hubay egy mélyebb réteget fedez fel, és ezt tárja az olvasó elé. Így világosodik meg a *Csongor és Tünde* újabb problémavilága, a sajátosan magyar romantika drámai önbírálata, így kapjuk az *Ember tragédiájának* is egy a színpadi tipizálás titkaiig lenyúló elemzését. De talán a legérdekesebb az az előadásként fródott tanulmány, amely a mai magyar drámá összefoglaló áttekintése kíván lenni *(Az emberi tett hitelessége a modern színpadon).* Talán itt tudta először érthetővé tenni néhány darab belső elemzése azt a gondolati tartalmat, amelyet esetenként még az előadások értelmezése is eltakart. Így pl. *Illés Endre Türelmetlen szeretők* című darabjával kapcsolatban Hubay megjegyzi, hogy az *„alakoskodásnak"* ma más az értelme és funkciója, mint *Shakespeare* idejében. Ma, amikor az emberi tettek fokozatosan elveszítik autenticitásukat, néha már az alakoskodásban kell utat törnie egy-egy őszinte gesztusnak, magatartásnak. Ezzel a gondolattal nemcsak Illés darabjának kulcsát találta meg, hanem a mai magyar drámák egész sorának *egyik középponti* gondolatát is kiemelte. (A tanulmány igen szellemesen erre is építi egy sor más mű: *Sarkadi, Darvas, Csurka* stb. darabja elemzését is.)

Hubay jól ért ahhoz, hogy a gondolkodó művész aspektusából a művek új arculatát találja meg: a konvenciók által elfedett, vagy rossz „skatulyába" helyezett darabokat, szerzőket friss és találó elemzésével hirtelen más, testhezállóbb megvilágításban láttatja. Különösen *Sarkadi* életművének elemzésére vonatkozik ez: többször is visszatér erre (előbb *Lapok Sarkadi Imréről* című többtételes esszéjében, majd az imént már említett előadásában). Bátor kézzel éppen a legproblematikusabb és legtöbb vitát kavaró művet, az *Oszlopos Simeon*-t helyezi mérlegre. Az *Elveszett paradicsom* szintézisével szemben ezt a darabot disszonáns jellegűnek érzi, ugyanakkor Sarkadi tragikus önpusztítása új nézőpontot is ad neki e mű megértéséhez: a helyes cselekvés vágányáról lesiklott ember tragédiáját látja benne, azét a művészét, aki már csak csupa esztelen, borzalmas dolgot tud tenni, de nincs, aki visszabillentse. Nem tudok egyetérteni az elemzés alapgondolatával, hiszen ezt a tragikus *kritikát* Sarkadinál valami furcsa, önirónikus *helyeslés* is kíséri, és számomra ez félelmetesen hideggé és taszítóvá is teszi ezt a művét. De itt is — mint minden Hubay-elemzésben — egy új réteg tűnik át az eddigi kritikai konvenciókon, és ez, úgy hiszem, a kritikusi közéletre és a közgondolkodás fogalmaira, szemléletmódjára is frissítőleg hat.

Külön érdeme a kötetnek, hogy megalapozottan és az impressziókon túllépve elemzi a magyar színház egyik legelhanyagoltabb alkotóelemét, a színész- és szerep-portrékat, amelyekben a szerep és a művész egymást formáló dialektikáját kutatja. Kár, hogy ez a rész rövidre sikerült; itt olyasmit lehetne tanul-

Digitized by Google

ni tőle, amire eddig még nem volt képes a színikritika. Nálunk csak néhány sora, a konvenciók által panel-elemekbe szorított néhány jelzője volt erre a kritikai értékelésnek. Ezt a rossz hagyományt akarja példájával áttörni Hubay, s ez sikerül is neki.

Hubay fejtegetéseinek és a magyar dráma ügyében elmondott „perújrafelvételeinek" van egy rendkívül rokonszenves attitüdjük: *a modernség megalapozottabb értelmezése.* Ma, amikor olyan sok snob előítélet, avantgard hóbort színezi a „modernség" fogalmát — éppen a színház és a drámaírás terén, —, Hubay észreveszi, hogy egyszerre két véglet ellen kell fegyvert és gondolatot ragadni: szakítani kell a 19. század nyomasztó — és nagyjából félreértett — hagyatékával, de egyben vissza is kell nyúlni azokhoz a többnyire már csak példájukban, pátoszukban használható emlékekhez, amelyeket a legrégibb magyar drámai kísérletek jelentenek — a *Magyar Elektrától* a *Bánk bánig* —, vagyis küzdeni kell hagyományainkért. Ez a legmodernebbet a legrégibbel egybeötvöző szemlélet védelmezi meg őt a divatos modernség-fogalom csapongó hóbortjaival szemben. Ha sok túlzás vagy inkább művészi *munkahipotézis* van is e gondolatok mögött — hiszen pl. *Büchner, Csehov* modernsége, sőt a mai „irónikus színház" apja, *Shaw* is 19. századi jelenség —, mégis van itt is továbbgondolni való utalás.

Nem tartjuk viszont szerencsésnek a kötet válogatását: sokszor esetleges, kisszerű apropók révén néhánysoros megfogalmazásokba szorulnak nagy gondolatok, és így elnagyoltan, zsurnaliszta könnyedséggel szerepelnek az alaposan kidolgozott tanulmányok mellett. Véleményünk szerint alaposabb rostára lett volna szükség, éppen a gondolati szenvedélyesség élesítése céljából.

Jó lenne, ha a magyar színjáték-kultúra közüggyé válásának útján ezt a kötetet, mint első lépést, mások követnék. A kötet polemikus jellege, rendkívül szubjektív, írói-alkotói vallomás- és naplószerűsége jó indítás ebbe az irányba.

Almási Miklós

Neveléselmélet*

A pedagógiai kutatás a neveléselmélet terén is jelentős eredményeket ért el a felszabadulás óta eltelt húsz év alatt. A szocialista közoktatásügy napirenden levő „izgalmas" gondjainak megoldásában azonban még többet várunk a neveléstudomány művelőitől, különösen az oktatási reformtörvény végrehajtásának tapasztalatát megvizsgáló novemberi országgyűlési ülésszak után. Elsősorban az iskola és az élet kapcsolatára, az elmélet és a gyakorlat által felvetett eleven kérdésekre, a nevelés és az oktatás tartalmi és módszertani problémáira, a világnézeti, erkölcsi és közösségi nevelés feladataira gondolunk.

A pedagógiai irodalomban új színfoltot jelent a *dr. Nagy Sándor és Horváth Lajos* szerkesztésében megjelent *Neveléselmélet* című munka. Nagy feladatot sikeresen oldottak meg a szerkesztők, amikor a húsz fejezetből álló munkát összeállították, tizenöt társszerző elgondolását összehangolva.

Mindenekelőtt azért üdvözöljük örömmel e művet, mert — bár az egyes fejezetek színvonalában és megoldásában jelentős eltérések, egyenetlenségek is mutatkoznak — a munka egésze a nálunk eddig megjelent neveléselméleti munkáknál koncepciózusabb, színvonalasabb, rendszeresebb. Az új neveléselméleti összefoglalás egyik erénye, hogy útkeresése, következtetései kitapinthatóan a *hazai pedagógiai gyakorlatra támaszkodnak*, a reform által felvetett több fontos kérdésre igyekszik korszerű választ adni a pedagógiai tudomány jelenlegi fejlettsége szintjén.

* Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.

Digitized by Google

A könyv koncepciója tömören *„A nevelés célja és feladatai"* című fejezetben fogalmazódik meg (*dr. Nagy Sándor* munkája). A szerző történeti és filozófiai alapvetéssel fejti ki a szocialista nevelés célját és elemzi annak főfeladatait, majd a nevelés egyes színtereire vetíti ki a feladatokat.

A könyvnek értéke az a sokoldalú elemzés is — s ez feltétlenül a korszerűséget tükrözi —, amely a *gyermekről és a pedagógusról*, valamint *a kommunista nevelés folyamatáról* szóló fejezetekben jelentkezik, valamint az is, hogy *a közösségi nevelést* az eddiginél kiemeltebb helyen és módon tárgyalják a szerzők. (*Bakonyi Pál, Horváth Lajos, Juhász Ferenc, Pataki Ferenc, Szvétek Sándor*). A nevelési problémáknak a feladatcsoportok, majd a nevelési színterek szerinti elemzése, a pedagógiai tervezés és az iskolavezetés kérdéseinek kellő hangsúllyal való szerepeltetése mind-mind értékesen gyarapítja a korábbi neveléselméletek mondanivalóját.

A könyv húsz fejezetéből csak néhány — a kidolgozás színvonalával, a mondanivaló újszerűségével jelentkező — fejezetet szeretnénk kiemelni. Ezek közé tartozik a második fejezet: *„A nevelés lehetősége és szükségessége"* (*Vág Ottó* munkája). Megnyerő ennek az átöröklésre, a környezeti hatásokra vonatkozó okfejtése. A szerző jól követhető, könnyen érthető, világos és meggyőző kísérletekre utal. Úgy véljük, hogy ez a módszer a legalkalmasabb a pedagógia iránti érdeklődés felkeltésére, de egyúttal a szakembereknek is mond újat. A fejezeten belül méltán számíthat a pedagógusok érdeklődésére az idegrendszer velünk született struktúrájának elemzése, az öröklés helyének értelmezése a személyiség alakulásában. Most, amikor alsó- és középfokú oktatási intézményeink a nevelési terv birtokában tudatosabban végezhetik nevelőmunkájukat, a nevelhetőség tudományos értelmezése, az e kérdéssel kapcsolatos elméletek összevetése, értékelése jókor nyújthat segítséget munkájukhoz.

Tanítóink, tanáraink gyakran mutatnak rá pedagógiai elméletünknek arra a fogyatékosságára, hogy elméleti általánosításai csak bonyolult átételeken keresztül alkalmazhatók a gyakorlati tevékenységben. *„A gyermek és a pedagógus a nevelési folyamatban"* című fejezetben *Pataki Ferenc* jól közelíti meg azt a követelményt, hogy neveléstudományunk az alkotó-kísérletező nevelési gyakorlat általánosításaiból merítse megállapításait. Pedagógus-közösségeinknek egyik alapvető vonásává kell hogy váljon annak az igénye, hogy napjaink bonyolult nevelési szituációiban alkotó módon hasznosítsák a pedagógiai elméletet. Pataki Ferenc jól felépített munkája erre a munkastílusra inspirál.

A korszerűségre való törekvés jellemzi a könyvnek a *„Világnézeti nevelés"*-sel foglalkozó fejezetét. (*Horváth Lajos* művét), amelyet különösen időszerűvé tesz az a körülmény, hogy iskoláinkban ma még nem egységes, átgondolt, tervszerű és folyamatos a világnézeti nevelés. Ifjúságunk világnézeti arculatának értékelésében sok az ellentmondás. Reméljük, hogy a tanítványaink világnézetét befolyásoló tényezők alapos ismertetésével, a lehetőségek és tennivalók megfogalmazásával e könyv segítséget nyújt a gyakorlat számára, bár egymaga nem helyettesítheti az ezzel összefüggő ellentmondások differenciáltabb elemzését. E fejezeten belül azonban foglalkozni kellett volna a marxizmus—leninizmus, a kommunista világnézet, s a dialektikus és történelmi materializmus összefüggéseivel is.

Helyesnek tartjuk az *értelmi nevelésről* írott fejezet koncepcióját és módszerét is (*dr. Nagy Sándor* munkája). A fejezet megállapításai gondolatébresztők, segítséget nyújtanak a pedagógiai gyakorlathoz és további kutatásra is ösztönöznek.

Napjainkban különösen szükségessé vált a nevelés céljának egyértelmű, világos ismerete alapján az új ember nevelésére vonatkozó elképzelések, *programok* megfogalmazása. A pedagógiai kutatás azt is világossá tette, hogy ez a tervezés sajátos gondot is jelent. Ezt igyekszik megoldani a könyv *„Az iskolán belüli pedagógiai tervezés"*-ről szóló fejezete

Digitized by Google

(*Kiss Gyula* munkája). Elvileg jól megfogalmazott, gyakorlatias és sok tapasztalatról tanúskodó ez a fejezet. Meggyőzően foglal állást, a „fenti" és „lenti" pedagógiai tudatosság mellett, amely nem mellőzheti a tervezést. A tervezőmunkában pedagógiai invencióra van szükség, s ennek elsősorban nem a leírt tervben, hanem a jobb, tudatosabb, célratörőbb nevelői munka eredményeiben kell realizálódnia. Részletesen elemzi a szerző a folyamatosság, a koordinálás, a kollektívitás fontosságát is a pedagógiai tervezőmunkában.

A fel nem sorolt fejezeteknek is köszönhető, hogy a könyvről kialakult összkép *igen kedvező*. A kötetben helyenként még előforduló deklaratív módszert a további kutatás, a jobb nevelés- és fejlődéslélektani megalapozás, s mindenekelőtt a gyakorlatban tanulmányozott pedagógiai tevékenység alaposabb elemzése szoríthatja ki majd véglegesen. Ez ösztönözhet arra is, hogy a könyvben tükröződő bátor kezdeményező lépéseket újabbak kövessék.

Kevéssé lehet viszont egyetérteni *„Az esztétikai nevelés"*-ről szóló — egyébként egészében jól megoldott — fejezetnek azzal a megállapításával, amely szerint gyakori jelenségnek mondható az irodalom jelentőségének lebecsülése. Esztétikai nevelésünknek éppen az az egyik hibája, hogy túlzottan irodalom-centrikus. A fejezet beszél ugyan pl. a film jelentőségéről, de nem fejti ki meggyőzően az audio-vizuális kultúra (ezt a fogalmat nem is használja) — tehát a rádió, a tv, a film — szerepét az esztétikai nevelésben.

A kötet igen terjedelmes. Véleményünk szerint a helyenként megtalálható ismétlések megszüntetésével, a szöveg tömörebb fogalmazásával a *terjedelmet tovább lehetett volna csökkenteni.*

A *Neveléselméletet* még egyszer örömmel üdvözöljük, mert vele pedagógiai irodalmunk hasznos, jó munkával gazdagodott.

Voksán József

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME,

1965. december

L. Figueres: *Erősítsük a demokratikus erők egységét*

G. Willard: *A Tours-i kongresszus után: A Francia Kommunista Párt első évei* (1920—1932)

G. Cogniot: *A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa és a francia munkás- és demokratikus mozgalom*

R. Leclerc: *Mezőgazdasági szövetkezés, demokrácia, szocializmus* (Az FKP mezőgazdasági programjáról.)

F. Cohen: *A Szovjetunió és a világ. Gondolatok* (A Szovjetunió nemzetközi szerepe a múltban és a jelenben.)

G. Lachenal: *Merre tart Algéria?*

CRITICA MARXISTA

1965. szeptember—december

Hat kérdés a reformokról és a reformizmusról (A jelenlegi olasz helyzetről és a demokratikus erők harcáról szóló körkérdésekre G. Amendola, L. Barca, G. Napolitano, A. Reichlin és B. Trentin válaszol.)

E. Kardelj: *A társadalmi kritika Jugoszláviában* (A kritika társadalmi szerepe, a bírálat és a felelősség viszonya, a bürokratizmus és a bírálat, a bírálat és a gyakorlat kapcsolata.)

C. Bettelheim: *Az árpolitika és a profit szerepe Kínában* (A kínai gazdasági mechanizmus elemzése, helyszíni tapasztalatok alapján.)

J. Tepicht: *A lengyel földreform egyes problémáiról* (A lengyel mezőgazdaság eddigi fejlődése, perspektívái, problémái.)

L. Foa: *A szovjet reformok szocialista jellege* (Az SZKP szeptemberi plénumán elfogadott határozatokról.)

S. De Santis: *Vita a szocialista gazdálkodásról Kubában* (A Guevara és Bettelheim meg más közgazdászok között lezajlott vita a gazdaság irányításának elveiről és gyakorlatáról. A kubai gazdaságpolitika alakulása a forradalom győzelmétől napjainkig.)

F. Volpe: *Amerika négerei és a két demokrácia*

M. Stendardi: *Enyhülés és együttélés* (A két fogalom különbsége: az enyhülés visszafordítható folyamat.)

EINHEIT

1966. január

Pártunk tevékenységének tudományossága.

F. Barnetzky—H. Müller: *Kollektivitás — Komplexitás — folya-*

Digitized by Google

matosság (A természettudományi kutatómunka megszervezéséről.)

W. Rogge: *„Új technika — új formák" és a szakszervezeti érdekképviselet*

K. Eydam—J. Uhlig: *Minőségi munkát minden munkahelyen!*

O. Reinhold: *Az új szakasz új gazdasági intézkedéseket követel* (A szocialista országok új gazdasági mechanizmusáról.)

V. Platkowskij: *Új szakasz a szovjet gazdaság fejlődésében*

H. Luft: *Akkumuláció, pénzjövedelem és különbözeti járadék a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben* (A IX. Német Parasztkongresszus elé.)

H. Matthies: *Az NDK-ban folyó orvosi kutatómunka tervezéséről, szervezéséről és hasznossági fokáról*

L. Läsker—H. Rosenthal: *A molekuláris biológia vívmányai és perspektívái*

F. Staufenbiel— H. Kessler: *A kultúra és a műszaki forradalom* (A kultúra fejlődésének új problémái.)

O. Winzer: *A nyugatnémet atomfegyverkezés elleni harc néhány problémájáról*

W. Hübner: *„Védelemtudományi társaság" — a militarista vezető erők érdekszervezete* (A Nyugat-Németországban megalakult új szervezeről.)

P. Florin: *Egységesen harcolni az imperializmus ellen* (A kommunista és munkáspártok egységének fontosságáról.)

KOMMUNYISZT

1965. 17. szám

A párt a XXIII. kongresszus felé halad (A Szovjetunió bel- és külpolitikai sikereiről.)

D. Cseszmokov: *A szovjet szocialista államiság fejlődése*

V. Ahundov: *A szovjet gazdasági vezető* (Milyen tulajdonságok jellemzik ma.)

V. Kucevol: *A gazdasági kutatómunka* (Eredményei a lvovi területen az ipari termelés hatékonyságának emelésében.)

A társadalomtudományok magasrendű hivatása (A társadalomtudományok egyes ágazatainak példái illusztrálják, hogy feladatuk a szocializmusban: a tapasztalatok általánosítása, a gyakorlat útjának megvilágítása, s tudományos alap megteremtése a párt politikájához.)

G. Volkov: *Szociológia és technika* (A tudományos-műszaki haladás társadalmi következményei.)

„A társadalmi folyamatok tudományos irányítása" című témához fűződő anyagok visszhangjának szemléje (Az olvasóktól a 12. számban megjelent elméleti cikkre beérkezett válaszok és vélemények.)

V. Ivanov: *Hősiesség a mindennapi életben* (Irodalomkritikai bírálat arról, hogy egyes folyóiratok — pl. a Novij Mir — néhány anyagukban nem adnak hű képet a kommunista építés hétköznapjaiban megnyilvánuló hősiességről.)

W. Ulbricht: *A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának történelmi jelentősége*

A. Szolovjov: *Az oroszországi marxista munkáspárt forrásainál* (70 évvel ezelőtt jött létre a „Harci szövetség a munkásosztály felszabadításáért".)

V. Karaszjev: *Jugoszlávia népeinek nemzeti ünnepe* (A Köztársaság Napja.)

M. Dragiljev: *A tőkés országok munkásosztályának helyzetéről* (Hogyan érvényesül ma a munkásosztály abszolút elnyomorodásáról szóló tétel.)

Digitized by Google

1965. 18. szám

A párt gazdaságpolitikája és az 1966-os népgazdasági terv

S. Rasidov: *A szovjet emberek internacionalista nevelése*

J. Csadajev: *Centralizált tervezés és helyi kezdeményezés*

F. Petrenko: *A pártdemokrácia elvei*

I. Najgyisz: *Üzemi kollektíva, pártszervezet, igazgató* (Az ellenőrzés joga, egyszemélyi vezetés és demokrácia a termelés igazgatásában. A munkaaktivitás és ösztönzői.)

Sz. Geraszimov: *A szovjet filmművészet forradalmi szenvedélyessége*

I. Panchava: *Tudományos ateizmus — optimista világnézet*

M. Vaszilenko—Sz. Kolesznyev: *A falusi munkaerőtartalék felhasználásának problémái*

D. Kukin: *Pártkongresszus, amely meghatározta az ország iparosításának irányvonalát* (Az SZKP XIV. kongresszusáról.)

Akcióegység — a kommunisták internacionalista kötelessége

V. Golikov: *A lenini külpolitika legfontosabb elve* (E számunkban ismertetjük.)

J. Borko: *A sztrájk a proletariátus harci eszköze* (Azon burzsoá elméletet cáfolta, amely szerint a kapitalista országokban „kihalnak" a sztrájkok.)

LUPTA DE CLASA

1965. december

N. Giosan: *A mezőgazdaság vezetésének és tervezésének időszerű problémái* (A gépesítés, a kutatás, a kemizálás, a helyi források kiaknázása s az öntözés bővítése.)

I. Mărculescu—I. Serbănescu: *Engels Frigyes, a forradalmi gondolkodás és cselekvés óriása*

Gh. Şiclovan—H. Falcon: *Minőség és gazdasági hatékonyság*

A. Otetea: *Nicola Iorga, a román kultúra kiemelkedő személyisége*

M. Cernea: *A szocialista öntudat fejlődésének egyes vonatkozásai*

I. Tripşa: *A kutatómunka megszervezéséről* (A tudományos dokumentáció szerepe a kohászatban.)

F. Iorgulescu: *A kutatás és a tervezés anyagi alapja* (A dokumentáció jelentősége az energetikában.)

V. Jurubescu: *Az állattenyésztési szakemberek képzése* (Önálló állattenyésztő és állatorvosi fakultás létrehozásának gondolata.)

G. Hasan: *A felsőfokú pedagógiai oktatás átszervezése* (Javaslat a hároméves pedagógiai főiskola egy évvel való meghosszabítására.)

E. Hutira—I. Dinu: *A szocialista iparosítás — a párt gazdaságpolitikájának központi célja.*

MAXISM TODAY

1966. január

Szerkesztőségi jegyzetek (aktuális kérdésekről.)

A. Kettle: *A brit baloldal jövője* (A szerző vitára bocsát egy akcióprogramot, amely alternatívát kínál a Munkáspárt jelenlegi jobboldali politikájával szemben.)

B. Niven: *John Berger: Picasso sikere és kudarca* (Berger könyvének ismertetése és értékelése.)

Sz. Pronyin: *A szövetkezeti mozgalom céljai és elvei* (A szövetkezetek jellege és jelentősége a szocialista és a kapitalista országokban.)

E. Burns: *Nkrumah elnök a neokolonializmusról* (Nkrumah könyvének ismertetése.)

H. MacDiarmid: *A művészet szabadsága* (Vitacikk.)

Digitized by Google

A. L. Morton: *Rudyard Kipling újjáértékelése* (Vitacikk.)
D. N. I. J. Lewis— H. Fomison: *A dialektika törvényei* (Vitacikk.)
M. Costin: *Munkásmozgalom, hogyan tovább?* (Vitacikk.)
S. Sedley: *Erzsébet-kori népdalok* (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL

1966. 1. szám

A Nová Mysl szerkesztőségének beszélgetése J. Lénárt miniszterelnökkel (A januárban életbe lépő új gazdaságirányítási rendszerről.)
J. Shaba: *Mire megy a játék Kongóban?*
M. Hubert: *Az antikommunizmus és eszmei magatartásunk*
V. Milikovsky: *A filozófia és a tudomány*
J. Hendrych: *A CSKP XIII. kongresszusa elé*
M. Vaculik: *A fiatal nemzedék és társadalmunk*
J. Prokopec—V. Wynnyczuk: *Az emberek és a világ* (Az emberiség természetes szaporulatának problémáiról.)
N. Chochlov: *Gyarmati világ* (A volt Belga-Kongóról.)
J. Cutka: *Bújócska* (Hogyan értékeljük a modern művészeti irányzatokat?)
J. Lang: *A halhatatlan Romain Rolland* (Születésének 100. évfordulójára.)

NOVO VREME

1965. december

Z. Sztajkov—Szt. Mihajlov: *Szociológia és tervezés* (E számunkban ismertetjük.)
I. Lucov: *A felhalmozás tömege, normája és hatékonysága a termelőszövetkezetekben*
T. Kirov: *Demokrácia a pártban és a társadalmi életben*
B. Nonev: *A publicisztika és a korszerűség*
M. Szemov: *Hogyan ismeri meg az ember a világot?*
N. Behar: *Az amerikai közgazdaság és a háborús termelés*
K. Radoev: *A gazdasági mechanizmus tökéletesítése Magyarországon*
P. Velcsev: *Az ellentmondások vizsgálata a szocialista társadalomban* (Szovjet filozófusok nézetei a társadalmi ellentmondásokról.)

NOWE DROGI

1966. január

A külkereskedelem fejlesztésének kulcsfeladatai (Kivonat a PB beszámolójából a KB V. plénumán.)
A külkereskedelem fejlesztése és nagyobb hatékonysága döntő jelentőségű a következő ötéves terv megvalósításában (B. Jaszczuk beszéde a plénumon.)
W. Michajlov: *A lengyel biológia jelene és jövője*
E. Karelus: *A villamosítás néhány aspektusa* (A fejlődés a felszabadulás óta, a tervek 1980-ig.)
J. Adaszek: *A társadalmi öntudat cementje* (A munkásönkormányzati szervek tapasztalatai a wroclawi vagongyárban.)
M. Dyner: *Az EGK ma*
A. Józefowicz: *A világ demográfiai problémái* (A demográfiai világkongresszusról.)
R. Moniuszko: *Az 1966. évi állami költségvetés* (Főbb tételei.)
H. Olszewszki— Surmaczynski: *A népi tanácsok bizottságai és személyi összetételük* (Adatok).
A testvérlapok hasábjairól — Ismertetés a „Társadalmi Szemle" ről"

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Дьюла ШОМОДИ: Хозяйственные задачи на 1966 год. 3 — *Имре ТАР:* Укрепление и дальнейшее развитие социалистических производственных отношений в сельском хозяйстве. 9 — *Д-р Ласло ЧАПО:* Экономическая политика, механизм, плановое хозяйство и их взаимоотношение. 22 — *Ласло ДЬЮРКО:* Развитие и его противоречия. 33 — ИЗ НАШЕЙ НАУЧНОЙ ЖИЗНИ: *Д-р Ласло ХАЙ:* Баланс государственно-монополистического капитализма. 38 — МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: *Йожеф ХАВЕЛ:* Народы трех континентов на пути солидарности. 51 — *Дьёрдь МАРТОН:* Второй Ватиканский вселенский собор. 56 — КРИТИКА: *Роберт ФАЛУШ:* О литературном журнале «Надьвилаг». 64 — ОБОЗРЕНИЕ: *Йожеф БЕГЕЛЬ—Дьюла ЧОМА:* Перспективы обучения взрослых. 75.

INHALT

Gyula Somogyi: Aufgaben der Wirtschaft im Jahre 1966 3 — *Imre Tar:* Festigung und Fortentwicklung der sozialistisches Produktionsverhältnisse in der Landwirtschaft 9 — *Dr. László Csapó:* Wirtschaftspolitik, Mechanismen, Planwirtschaft und ihre Zusammenhänge 23 — *László Gyurkó:* Die Entwicklung und ihre Widersprüche 33 — AUS DER WISSENSCHAFT: *Dr. László Háy:* Bilanz des staatsmonopolistischen Kapitalismus 38 — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *József Hável:* Völker dreier Kontinente auf dem Wege der Solidarität 51 — *György Márton:* Das II. Vatikan-Konzil 56 — KRITISCHE BETRACHTUNGEN: *Róbert Falus:* Über die Weltliterarische Zeitschrift „Nagyvilág" 64 — RUNDSCHAU: *József Bőgel—Gyula Csoma:* Wohin bewegt ich der Erwachsenenunterricht? 75.

CONTENTS

Gyula Somogyi: Economic Tasks for 1966 3 — *Imre Tar:* The Consolidation and Further Development or Socialist Production Conditions in Agriculture 9 — *Dr. László Csapó:* Economic Policies and Mechanism, Planned Economy, and their Inter-dependence 22 — *László Gyurkó:* Development and its Contradictions 33 — SCIENTIFIC LIFE: *Dr. László Háy:* The Balance of State Monopolistic Capitalism 38 — INTERNATIONAL REVIEW: *József Hável:* Peoples of Three Continents on the Road of Solidarity 51 — *György Márton:* The Second Ecumenical Council in the Vatican 56 — CRITIQUE: *Róbert Falus:* On the World Literature Monthly „Nagyvilág" 64 — REVIEW: *József Bőgel* and *Gyula Csoma:* Trends in Adult Education 75

Digitized by Google

SOMMAIRE

Gyula Somogyi: Les tâches économiques de l'année 1966 3 — *Imre Tar:* Consolidation et développement des rapports de production socialistes dans l'agriculture 9 — *Dr. László Csapó:* Politique et mécanisme économiques, économie planifiée et leurs rapports réciproques 22 — *László Gyurkó:* L'évolution et ses contradictions 33 — DE NOTRE VIE SCIENTIFIQUE: *Dr. László Háy:* Le bilan du capitalisme monopoleur d'État 38 — REVUE: INTERNATIONALE: *József Hável:* Les peuples de trois continents sur la voie de la solidarité 51 — *György Márton:* Le IIe Concile du Vatican 56 — CRITIQUE: *Róbert Falus:* Sur la revue de littérature mondiale „Nagyvilág" 64 — REVUE: *József Bőgel—Gyula Csoma:* Où va l'enseignement des adultes? 75

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
– a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
– a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
– és bármely postahivatalnál
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.

Megjelent: 38 200 példányban
Az utolsó kézirat 1966. január 26-án érkezett a nyomdába.

Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

5.—

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

[illegible]

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

3

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. MÁRCIUS

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM, 3.
1966. MÁRCIUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPART ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

TÍMÁR MÁTYÁS 3 A gazdaságirányítási rendszer reformja és a pénzgazdálkodás

MÓD ALADÁRNÉ 13 Az életszínvonal néhány időszerű kérdése

CSIZMADIA ERNŐ 28 A mezőgazdaság szerepe és helye gazdasági életünkben

DR. LÉVAI TIBOR 40 Szocialista törvényesség, szocialista demokrácia

Nemzetközi szemle

KOMJÁT IRÉN 50 Az egység jegyében. (Az Olasz Kommunista Párt XI. kongresszusa)

RÉTI ERVIN 57 Amerikai agresszió Délkelet-Ázsiában

Tudományos életünkből

DR. KISS ISTVÁN, DR. OZSVÁTH KÁROLY, DR. TAHIN TAMÁS, DR. PÖRCZI JÓZSEF 72 Az ifjúság erkölcsi szemléletének kérdéséhez (Egy felmérés tapasztalatai)

DR. KELEMEN LÁSZLÓ 86 A pedagógiai kísérletezés néhány elvi kérdése

Tájékozódás

WIRTH ÁDÁM 97 Szociológiai kutatások a Szovjetunióban

DR. IVÁNYI KÁROLY 103 Érték- vagy idő-számbavétel?

LICSKÓ GYÖRGY 107 A társadalomtudományok integrációjának gyakorlati problémáiról

BÖGEL JÓZSEF 110 Francia marxista a regény körüli vitáról

Digitized by Google

Eszmecsere

VAS JÓZSEF 114 A vállalati törzsgárda megbecsüléséről

Könyvekről

DR. LÁZÁR VILMOS 117 Önköltség a szocialista mezőgazdaságban
ILLÉS LÁSZLÓ 119 Az irodalom vallomása önmagáról. („A világirodalom ars poeticái")
SZ. J. 121 Magyarország népesedése a két világháború között

124 Testvérlapjainkból

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
MOLNÁR ERIK
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SIK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475

A CIKKEK SZERZŐI

TIMÁR MÁTYÁS, pénzügyminiszter
MÓD ALADÁRNÉ, kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője;
CSIZMADIA ERNŐ, kandidátus, a Minisztertanács politikai munkatársa;
DR. LÉVAI TIBOR, a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyésze;
KOMJÁT IRÉN, újságíró, a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának tagja;
RÉTI ERVIN, újságíró:
DR. KISS ISTVÁN, kandidátus, tanszékvezető egyetemi docens;
DR. OZSVÁTH KÁROLY, főorvos;
DR. TAHIN TAMÁS, egyetemi tanársegéd;
DR. PÖRCZI JÓZSEF, orvos;
DR. KELEMEN LÁSZLÓ, kandidátus, tanszékvezető főiskolai tanár;
WIRTH ÁDÁM, kandidátus, a Valóság főszerkesztője;
DR. IVÁNYI KÁROLY, tudományos kutató;
LICSKÓ GYÖRGY, tudományos kutató;
BÜGEL JÓZSEF, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója;
VAS JÓZSEF, az Április 4. Gépgyár főmérnöke;
DR. LÁZÁR VILMOS, a mezőgazdasági tudományok doktora, egyetemi tanár
ILLÉS LÁSZLÓ, irodalomtörténész

Digitized by Google

TIMÁR MÁTYÁS:

A gazdaságirányítási rendszer reformja és a pénzgazdálkodás

Gazdaságirányítási módszereink a felszabadulás óta eltelt húsz évben jelentősen változtak. A felszabadulás utáni első években az erőket a helyreállításra, a termelés megindítására kellett összpontosítanunk. Az irányítási rendszert szükségszerűen meghatározta az államhatalom „kettős" jellege, a meglévő tulajdonformák, a jelentős kapitalista ipar, a széles magánkereskedelem és kisipar, a sok parasztgazdaság, amelyek között sok nagygazdaság volt. Ebben az időszakban az államosított ipar irányítási formái voltak a szocialista gazdálkodás előremutató módszerei.

A következő periódust — körülbelül 1949-től — a gazdaságirányítás rendkívül erős centralizációja jellemezte. Bizonyos mértékben indokolták ezt az államosítások, valamint a tervgazdaság kialakítására irányuló törekvések. Ez azonban párosult a Szovjetunióban, más történelmi és gazdasági feltételek között kialakult irányítási módszerek mechanikus alkalmazásával, a piac túlzott leszűkítésével, a teljesen kötött árrendszerrel, az anyagi érdekeltség elhanyagolásával. 1953 után voltak kísérletek a vállalati önállóság és az anyagi érdekeltség fokozására, a túlzott centralizáció csökkentésére. Ezek azonban egy ellentmondásos gazdaságpolitika keretében nem hozhatták meg a kellő eredményeket.

Jelentősebb változtatások az ellenforradalom utáni években történtek. A mezőgazdaságban megszűnt a begyűjtési rendszer, az iparban bevezettük a nyereségrészesedést, rugalmasabbá lett a bérek állami szabályozása, kibővültek a vállalati alapok, közöttük nagy súlyt kapott a műszaki fejlesztési alap. Valamelyest csökkentek a tervezés kötöttségei is.

A fejlődés tapasztalatai során egyre világosabbá vált, hogy — a termelőerők elért fejlettségi színvonalára és a mezőgazdaságban is megváltozott tulajdonviszonyokra támaszkodva — meg kell teremteni a gazdaság intenzívebb növekedésének feltételeit az iparban, a tech-

Digitized by Google

nika és technológia gyors fejlődésének, az erőforrások hatékonyabb felhasználásának, a munkatermelékenység gyors növekedésének útján.

Az 1960-as évek elejétől több vonatkozásban továbbfejlődött az irányítási rendszer, végrehajtottuk a vállalati átszervezést, amely kedvezőbb lehetőséget teremtett a termelőerők koncentrálására. Lépéseket tettünk az árrendszer javítására; ezek között jelentős volt az eszközlekötési járulék bevezetése. Problémáink azonban egyre inkább megkövetelték a gazdaságirányítási módszerek komplex felülvizsgálatát.

Megnőtt a termelőszövetkezetekben is az anyagi érdekeltséget érvényesítő jövedelemelosztási formák szerepe. Világossá vált ugyanakkor, hogy a termelőszövetkezeti önállóságnak fontos feltétele a mezőgazdasági árrendszer módosítása úgy, hogy jobban biztosítsa az érdekeltséget mind a jövedelemelosztásban, mind a fejlesztésben. A mezőgazdaság szocialista átalakítása ezen túl is számos új feladat elé állította a népgazdaságot. A gazdaságirányítási módszerek felülvizsgálata ezen a területen is szükségessé vált.

Alátámasztják e felülvizsgálat szükségességét a külkereskedelmi és fizetési mérleg problémái is. A termelési és a külkereskedelmi funkció elkülönülése akadályozza a gazdaságos exportot és kedvezőtlenül érinti az importgazdálkodást is. Az iparvállalatok a jelenlegi irányítási formák közepette nem érzékelik eléggé a világpiac szükségleteit, árait, műszaki követelményeit. Sürgetővé vált a termelést a piaccal jobban összekapcsoló lehetőségeknek a feltárása, olyan módszerek kialakítása, amelyek közt az ipar jobban érzékeli a világpiac árait, s anyagi érdekeltsége erősebb szálakkal kötődik a világpiachoz is.

A termelés és a szükségletek jobb összehangolásához szükséges módszerek fontosak természetesen a belső piac szempontjából is, ahol a minőségi és választéki követelmények nincsenek megfelelően kielégítve.

Az ipari és mezőgazdasági termelés intenzívebb fejlesztésének korlátai, a külkereskedelmi és fizetési mérleg problémái, a belső piac minőségi igényeinek kielégítetlensége, a túlzott készletemelkedés és sok más ok mind a gazdaságirányítási rendszer felülvizsgálatának és reformjának szükségességét mutatják.

A gazdasági irányítás reformja és a pénzügyek

1964-ben és 1965-ben közgazdák, tudósok, szakemberek bevonásával széles körű munka indult meg, amely arra irányult, hogy a meglévő helyzet kritikai felmérése és elemzése alapján tudományosan megalapozott és átfogó elképzeléseket alakítson ki a gazdaságirányítási rendszer tökéletesítésére. A reformnak a mechanizmus-bizottságok által kimunkált kiinduló irányelveit a Központi Bizottság 1965. év végén megvitatta és elfogadta. A megvitatott anyagokra támaszkodva a kialakítandó irányítási rendszer néhány főbb vonását a következőkben jelölhetjük meg az ipar területén:

Digitized by Google

A *folyamatos termelést* az adott igények és kapacitások nagyjából meghatározzák. A termelésre vonatkozó döntéseket ezért a termelő és megrendelő közvetlen kapcsolatára lehet és kell építeni és a központi megkötöttségeket a minimálisra kell szorítani. Megszűnik a termelési és egyéb tervutasítások eddigi rendszere, s nagyobb teret kapnak az áru- és pénzviszonyok, az értéktörvény. Központi irányítás és beavatkozás természetesen lesz, de elsősorban a közvetett módszerek érvényesítése révén. Ilyenek: a szállítási szerződések megreformált rendszere, a pénzügyi rendszer eszközei, az anyagi érdekeltség stb. Ezekkel összhangban kell kialakítani az árrendszert is.

A megreformált irányítási rendszerben a gazdaság kiegyensúlyozottabb fejlődését biztosítja a végső fogyasztás központi szabályozása. A nagy megrendelő-körök lényegében az állam kezében vannak. Ilyenek a belkereskedelem, mely a szabályozott vásárlóerő ismeretében, a kereslet eddiginél jobb felmérése alapján adja fel rendeléseit a termelő vállalatoknak, s az állami külkereskedelem, amely szocialista viszonylatban a hosszú lejáratú kereskedelmi szerződésekre támaszkodik, s a tőkés és fejlődő országok viszonylatában is kialakult piacokkal rendelkezik. Az állami megrendelő-körbe tartoznak a közületek, a szociális, kulturális, igazgatási és védelmi szervek, amelyeknek gazdálkodási kereteit a költségvetés szabja meg. Végül ilyen a beruházási javak piacán jelentkező vásárlóerő szabályozása, s különösen azok a nagy beruházások, melyeket ezután is központi forrásból finanszírozunk. Az állami megrendelések gazdaságpolitikai megfontolások szerint központilag bővíthetők vagy szűkíthetők.

A termelés *bővítésénél*, vagyis a fejlesztés tervszerű arányainak és struktúrájának kialakításánál arra törekszünk, hogy a beruházási hatáskörök ésszerűbben oszoljanak meg a vállalatok és a központi szervek között. Azokban a kérdésekben, amelyekben — a szükséges információk ismeretében — a vállalat tud jobban dönteni (pótlás, kisebb fejlesztések stb.), át kell adni a döntés jogát és a megfelelő anyagi eszközöket is a vállalatnak. Az egyéb beruházási források elosztásában és felhasználásában nélkülözhetetlen a központi szervek hatékony beleszólása, illetőleg a legfontosabb nagy beruházások központi elhatározása. Ennek feltétele a tervezés tudományos megalapozottsága, mert a tervnek kell meghatároznia a gazdaságfejlesztés fő céljait, az optimális egyensúlyt és fejlődési ütemet biztosító fő arányokat, s ezen belül a termelési struktúrát meghatározó beruházásokat.

Ebben az irányítási rendszerben a pénzügyi és hitelrendszer szerepe megnő a gazdálkodásban, különösen a következő területeken:

— a jövedelemelvonás és anyagi érdekeltség terén,
— a rövidlejáratú hitelezésnél,
— a beruházások finanszírozásánál,
— a devizagazdálkodásban, és
— a pénzügyi ellenőrzésben.

Digitized by Google

A jövedelemelvonás és az anyagi érdekeltség rendszere

A jövedelemelvonás formáit az árrendszer erősen befolyásolja. A mechanizmus átalakítására irányuló vizsgálatok, elemzések alapján a jövedelemelvonás fő formái a következők lennének: az állóeszközök és a forgóeszközök átlagos értéke után számított 5 százalékos eszközlekötési járulék, 25 százalékos illetményadó, a fogyasztói árak arányait szabályozó forgalmi adók, egyes területeken járadékok, vagy áreltérítési adófajták, valamint a nyereség. A nyereségből a vállalat:

— fedezi az alapbéren felüli keresetrészt (a mozgó bérrészt, nyereségrészesedést, prémiumot stb.),
— befizeti a költségvetésbe a nyereségadót,
— vállalatfejlesztési alapot létesít, amely kisebb beruházások fedezetéül szolgál,
— tartalékalapokat képez a gazdálkodás során előre nem látható események anyagi fedezetéül.

Az új jövedelemelvonási és érdekeltségi rendszernek a vállalatok nyereségét úgy kell szabályoznia, hogy az a vállalatok tevékenységében és népgazdasági eredményességében meglévő valóságos különbségeket tükrözze. Ezért az új áraknak megfelelő induló nyereséget, s az ezzel kapcsolatos „alapbefizetést" a rendszerre való áttérés évében meg kell állapítani.

Az új érdekeltségi rendszer az eddigivel ellentétben nem a nyereség növekményére, hanem — a nyereségadót szabályozó differenciált kulcsokkal — az egész nyereség tömegére épül. A személyi jövedelemnövelési alapból fedezi a vállalat az átlagbérek emelését, valamint a nyereségrészesedést és prémiumokat is. Az így kialakítandó mozgó bérrész aránya kezdetben mérsékelten, később erőteljesebben növekedne, a vállalati gazdálkodástól és eredménytől függően, és lehetőséget adna a személyi jövedelmek erőteljesebb differenciálására is. A nyereség tömegéből a személyes jövedelemnövelési alapot olyan központi előírásokkal kell meghatározni, amely az illető ágazat bérigényességét is figyelembe veszi. A személyi jövedelemnövelési alap kialakítása és a nyereségadó befizetése után fennmaradó összegből képezik a vállalatfejlesztési alapot. Ennek természetére, nagyságrendjére még kitérek.

A gazdálkodással kapcsolatos kockázatok fedezetére célszerű mind a személyi jövedelemnövelési alap, mind a vállalatfejlesztési alap tekintetében tartalékalapot létesíteni. Ennek minimumát elő kell írni. Elképzelhető ezenkívül az is, hogy a teljes nyereségből nagyobb mértékű operatív gazdálkodási tartalékalapot képezzenek, ezt azonban maximálni kellene.

A vázolt rendszerben lényegesen megnőne a személyes érdekeltség a nyereség növelésében és jelentősen kibővülnének a vállalat lehetőségei a fejlesztés terén.

Digitized by Google

Rövid lejáratú hitelezés

A kidolgozott és megvitatott elképezelések szerint a bank- és hitelrendszer szerepe jelentősen megnő. A termelést irányító minisztériumok tevékenységüket elsősorban iparpolitikai, iparigazgatási kérdésekre és az egyes iparágak jelentősebb fejlesztési kérdéseire koncentrálják. Az operatív gazdálkodás a vállalatokra hárul. E rendszerben a hitelezés a népgazdasági terv megvalósításának egyik fontos eszköze lesz, s megfelelő szelektivitással és kamatpolitikával a terv megvalósítását, a szükségletre termelést segíti elő.

A bank hitelezési tevékenységének alapja a kormány által jóváhagyandó hitelpolitikai irányelvek lesznek. Ezek kifejezik a hitelezésben érvényesítendő gazdasági követelményeket, azt, hogy mely területeket kell a lakosság jobb ellátása, az export támogatása stb. céljából hitellel, kamatkedvezménnyel jobban támogatni, vagy pedig hol kell nem kívánatos import megakadályozása, vagy nem keresett cikkek termelésének korlátozása végett megvonni, vagy magasabb kamattal terhelni a hitelt.

A hitelrendszer reformja a vállalatok forgóalapjának rendezését is megkívánja. Ezután elsősorban a nyereségből képezett fejlesztési alapból fogják a vállalatok többlet-forgóalapszükségletüket fedezni. Átmeneti forgóeszközszükségletüket a bank fedezi hitelből. A hitel és kamatfeltételek megállapításánál a bank figyelembe kell hogy vegye a vállalat hitelképességét, ezen belül elsősorban a forgóeszközök forgási sebességét. Ha a vállalat nem felel meg a követelményeknek, akkor a bank végső soron megtagadhatja a hitelt. Erre eddig nem volt lehetősége, mert a kötelező tervmutatók utasítást jelentettek a bank számára is.

Ami a kamatpolitikát illeti, helyesnek látszik, hogy a vállalatok és szövetkezetek célbetéteik után betéti kamatot kapjanak. Ennek mértékét a hitelkamatokkal összefüggésben kell megállapítani. A hitelkamatot az eddiginél erősebben kell differenciálni a hitel gazdasági célja és az eszközök forgási sebessége szerint.

Az elszámolások rendszerében általában a teljesítést követő fizetés a kívánatos. Ennek az elvnek legjobban az átutalás felel meg, de továbbra is lesz mód arra, hogy az eladó és a vevő vállalat szabadon állapodjon meg a fizetés módjában és időpontjában.

A beruházások finanszírozása

A beruházások a finanszírozás szempontjából három csoportra különíthetők:

Az első csoportba tartoznak azok a nagy beruházások, amelyeknek pénzügyi fedezetét továbbra is a költségvetés fogja biztosítani. Ezek általában olyan létesítmények, amelyeknek nagy szerepük van a népgazdaság fejlesztésében. Eddig az ilyen beruházások előkészítésében és lebonyolításában alapvető szerepe volt az illetékes terme-

Digitized by Google

lést irányító minisztériumnak, de nem érvényesült kellően a felhasználók igénye. E beruházásoknál célszerű lenne olyan magas szintű, a kormány által kinevezett bizottságokat létesíteni, amelyek nemcsak a termelést irányító szerveket, hanem a tervező, felhasználó, külkereskedelmi, pénzügyi szerveket is magukban foglalnák. Ez elősegítené a beruházások körültekintőbb előkészítését, a komplexitás fokozott érvényesítését. E beruházásoknál előre meg kell állapítani a megtérülési kötelezettséget a gazdaságossági számítások és az illető ágazat nyereségadója alapján. Az adóbefizetési kötelezettség összegszerű előírása érdekeltté teszi a vállalatokat a beruházás hatékonyabb megvalósításában és üzemeltetésében.

A szinttartó és kisebb fejlesztést biztosító beruházásokat a vállalat a jövőben saját amortizációs alapjából és megnövekedett fejlesztési alapjából fedezi. Vállalataink ily módon több milliárd összegű többletalaphoz jutnak. Az elképzelések szerint a beruházási hányadnak a vállalatnál hagyandó része a fejlesztési alappal és a felújítással együtt már az indulásnál valamelyest meghaladja a teljes amortizációt. Ez tehát azt jelenti, hogy a karbantartás és felújítás mellett a pótlási, szinten tartási és kisebb fejlesztési funkciók teljesen a vállalat hatáskörébe kerülnek.

Lehetővé kell tenni, hogy a bankrendszer — megfelelő hitelkeret birtokában — előleg-, sőt kiegészítő jellegű hitelt nyújthasson a vállalatoknak, megfelelő hatékonysági számítások és mérlegelések alapján. A hitellel megvalósítandó beruházásokkal szemben támasztott követelményeket (megtérülés. kamat stb.) a népgazdasági terv határozza meg. Kijelöli az eszközök elosztásának főbb arányait, egyes címzett célcsoportjait. Megjelölhet a terv funkcionális célcsoportokat is (pl. rakodás, szállítás, csomagolás, energiaracionalizálás, adminisztráció-gépesítés).

E keretek között a banknak megfelelő lehetőségekkel kell rendelkeznie, hogy szelektív hitelpolitikát folytasson. A hitelkérelmek elbírálásánál elsődlegesen a beruházási javaslat gazdaságosságából kell kiindulnia, a beruházások megtérülése alapján. Az így kialakult rangsort befolyásolja a vállalatoknak a finanszírozáshoz való, saját alapokból történő hozzájárulása. A hitelt a vállalat alapvetően saját alapjaiból törleszti, de — különösen az átmenet időszakában és a kedvezményezett beruházások esetében — a várt teljes nyereség megelőlegezése is szóba jöhet.

A beruházások finanszírozásának átalakításától várható, hogy ésszerűbb lesz a beruházási források elosztása, felhasználásuk pedig hatékonyabbá válik. A központi beruházások az eddiginél nagyobb súlyt kapnak, a vállalatokhoz decentralizált amortizációt és fejlesztési alapot kisebb adminisztrációval, nagyobb önállósággal, gazdaságosabban használják fel. A hitelekkel történő finanszírozás lehetővé teszi a beruházási keretek lokális érdekektől mentesebb, a népgazdaság központi érdekeinek jobban megfelelő felhasználását.

Digitized by Google

Devizagazdálkodás

Közismert, hogy népgazdaságunkban igen nagy a külkereskedelem jelentősége. Exportunk nagysága nemzeti jövedelmünknek mintegy harmadát teszi ki. Ilyen körülmények között gazdasági fejlődésünk szempontjából nagy jelentőségű a fizetési mérleg alakulása.

Az irányítási rendszer megreformálásának egyik sarkalatos kérdése, hogy biztosítsuk a termelő érdekeltségét a realizálásban, beleértve a külső piacokon történő realizálást is. Ez nemcsak export- és importtevékenységünk volumenének kedvezőbb alakulását, hanem a gazdaságosabb termelési struktúrára való átállást, a régi, elavult termékek konzerválására irányuló tendencia felszámolását is elő kell hogy segítse.

A külkereskedelem területén alkalmazandó módszereknek számolniuk kell a külföldi és belföldi árak különbözőségéből adódó problémákkal. A belföldi árakat, az árak színvonalát alapvetően meghatározza országunk termelőerőinek fejlettsége. Az exportált áru a külkereskedelmi tevékenység révén találkozik a világpiac értékítéletével, amely nem igazodik a belföldi ráfordításhoz, illetve árhoz. Amennyire helyesnek látszik azon követelmények és következtetések érvényesítése a gazdasági kapcsolatokban és árrendszerben, amelyek ebből az értékítéletből hasznosíthatók, annyira irreális lenne, ha a világpiaci árak egyszerű átültetésére törekednénk. A gyakorlatban helytelennek bizonyult az az eljárás is, amely — a gazdálkodó egységek érdekeltségét alig érintve — az államháztartásra rótta a belföldi és a külföldi ár különbözetének kiegyenlítését. Fontos, hogy elkerüljük a külföldi árnak a termelést és a forgalmat befolyásoló szélsőséges következményeit, de az is, hogy a világpiac hatása eljusson a termelőig és a felhasználóig. Ez változatos elszámolási intézkedésekkel biztosítható. Kívánatos, hogy az import vonatkozásában a külföldi ár egységes szorzón átszámítva, szabad árként hasson a termelőkre, illetve a felhasználókra mindaddig, amíg válogathatnak a szükséges importlehetőségek között. A termelőknél megvalósítandó „devizaérzékenység" fontos gazdasági ösztönzője lehet a termelők önkéntesen vállalt importtakarékosságának.

Az exporttevékenység során a külföldi árat is egységes szorzóval számítanánk át a termelő javára; ez az exporttevékenységhez fűződő nyereségforrás a vállalat számára. A nyereség annál nagyobb, minél alacsonyabb a termelési költség az export ellenértékéhez viszonyítva. A jobb, korszerűbb, értékesebb termékért magasabb árat fizetnek. Az önköltség csökkentése és a gazdaságosabb termékek részarányának növelése útján a vállalat többletnyereséghez juthat. Az új irányítási rendszerre való áttérés idején áthidaló pénzügyi megoldásokra lesz szükség olyan vállalatok vonatkozásában, amelyek számára a külföldi értékesítés kedvezőtlenebb, mint a belföldi. Az ilyen állami szubvenciók azonban csak időlegesek lehetnek.

Digitized by Google

A devizagazdálkodás reformjának alapelvei arra épülnek, hogy a vállalatok a kívánt mennyiségben, összetételben és időpontban megkapják az általuk gazdaságosnak és értékesíthetőnek tartott termeléshez szükséges importanyagokat és alkatrészeket. Nyilvánvaló azonban, hogy a jelenlegi kötöttségekből csak fokozatosan térhetünk át egyszerűbb devizagazdálkodásra, még a termelést közvetlenül szolgáló import területén is. Valószínűnek látszik, hogy a fogyasztási cikkek, különösen a luxuscikkek importja és általában a termelő szférán kívüli devizagazdálkodás területén mindaddig nem tehetünk könnyítéseket, amíg a termelés és a kapcsolódó külkereskedelmi tevékenység területén létre nem hozzuk tartalékainknak a zavartalan gazdasági növekedés üteméhez szükséges szintjét.

Pénzügyi ellenőrzés

A gazdaságirányítás előkészületben levő reformjának egyik jellegzetessége, hogy direkt utasítások helyett döntően a gazdasági folyamatok közvetett szabályozására épít. Ezért sem nélkülözheti az ellenőrzés erősítését. A vállalatoknak elsősorban gazdaságosságra, a termelés minőségi mutatóinak javítására kell törekedniük. Ez elsősorban az államháztartás és a vállalatok közötti kapcsolatok tükrében ellenőrizhető. Erősíteni kell tehát a pénzügyi ellenőrzést az államháztartás és a vállalatok pénzügyi kapcsolatai területén. Kézenfekvőnek látszik, hogy elsősorban az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítését ellenőrizzük, így az eszközlekötési járulék, az illetményadó, a forgalmi- és egyéb adók, valamint a nyereségadó befizetését. Mindezt csak a vállalat egész munkájának ismeretében lehet elbírálni. Az említetteken kívül növekszik a bankhitel útján való ellenőrzés fontossága is.

A termelőszövetkezetek pénzgazdálkodása

A mezőgazdaság szövetkezeti szektorában a gazdaságirányítási rendszer fejlesztése sok tekintetben hasonló elvekre épül, mint a vállalati, de a termelőszövetkezeti gazdálkodással összefüggő sajátosságokat is mutat. Egyebek között feltételezi a felvásárlási árak olyan színvonalát, amely lehetővé teszi, hogy a szövetkezetek nagy többsége bevételeiből fedezze a termelés folyamatos ráfordításait, s ezen kívül képes legyen visszafizetni az álló- és forgóalapok bővítésére igénybe vett hiteleket. Célszerűnek látszik, hogy egyes, ma még állami támogatásként juttatott költségtérítések fokozatosan épüljenek be az árba. Ehhez a szövetkezetnek saját alapokat (amortizációs alap, forgóalap, részesedési alap, felhalmozási alap) kell létrehoznia, s ki kell dolgozni az erre vonatkozó új gazdálkodási szabályokat is.

A pénzügyi szabályozásnak a termelőszövetkezeti gazdálkodásban is fontos eszköze a hitelrendszer. A termelés folyamatos ráfordításainak saját eszközökből átmenetileg nem fedezhető részét a termelő-

Digitized by Google

szövetkezetek rövid lejáratú forgóeszköz-hitel formájában vehetik igénybe. Alapvető szabály marad, hogy a rövid lejáratú forgóeszközhitellel való ellátásnak az árutermelés növelésére, az eredmény realizálására kell ösztönöznie. A forgóeszközök és állóeszközök bővítésére nyújtott hitelek révén a hitelrendszer jelentős szerepet játszhat a termelőszövetkezeti felhalmozás elősegítésében.

A jövedelemszabályozást az eddiginél jelentősebben fogja befolyásolni a termelőszövetkezeti adórendszer, melynek feladata a megfelelő fogyasztási és felhalmozási arányok elősegítése. A gyakorlati megvalósításban abból kell kiindulni, hogy a termelés fejlesztése és az ehhez szükséges erőforrások saját felhalmozásból való megteremtése szövetkezeti és államérdek; továbbá, hogy a szövetkezetek érdekeltek legyenek a pótlólagos ráfordítások növelésében. Vagyis az eredmény felosztásakor a személyi fogyasztásra szolgáló alapok is növekedhetnek, ha ez megfelelő ütemű felhalmozással párosul. Nem lehet eltekinteni attól sem, hogy a szövetkezetek között a gazdálkodás színvonalában ma is jelentős eltérések vannak; ezek elsősorban a föld minőségének különbözőségéből adódnak. A különbségek mérséklése szükségessé teheti a jövőben a földminőségen alapuló differenciált földadó-rendszer bevezetését.

A termelőszövetkezetek állami támogatása az elképzelések szerint lényegesen módosul. Két területen azonban fennmarad: a beruházások meghatározott körének támogatásában és a kedvezőtlen természeti adottságú termelőszövetkezetek gazdálkodásának támogatásában.

A beruházás jellegű támogatás megnyilvánul a termelés általános feltételeit biztosító beruházások állami eszközökből való megvalósításában. A kedvezőtlen természeti adottságú termelőszövetkezetek termelési támogatásának alapvető formájaként a földminőség és több éves termésátlag szerint meghatározott, a termelési költséget kiegészítő támogatási forma fenntartása indokolt, olyan módon, hogy ez ösztönözzön az árutermelésre.

Költségvetési gazdálkodás

A gazdaságirányítási rendszer fejlesztése során a társadalmi közös fogyasztást szolgáló intézmények gazdálkodása is módosul. Az aprólékos előírások helyett elegendő a társadalmi közös fogyasztás mértékét meghatározó összevont normatívák előírása. E normatívák betartása a minisztériumok és megyei tanácsok szintjén kötelező. Ezen belül a középirányító szerveket széles jogkörrel lehet felruházni, ez jelentősen növelné önállóságukat és felelősségüket. Egyszerűsödik a finanszírozás rendszere is. Megszűnik a költségvetési évek között eddig meglevő merev határvonal, s ez ésszerűbb és takarékosabb gazdálkodásra ad módot, mert így értelmetlenné válik az évvégi költekezés.

Jelentős változásokra szorul a költségvetési gazdálkodás, elsősorban a tanácsoknál. Az elképzelések szerint helyes tovább szélesíteni a

Digitized by Google

tanácsi bevételi forrásokat, és lehetővé tenni azt, hogy e megnövekedett forrásokból ne csak folyó kiadásaikat, hanem beruházásaiknak is növekvő részét fedezhessék. A központi tervező szervek egy-egy ötéves tervidőszakban csak a legfontosabb létesítmények jegyzékét hagynák jóvá, a tanácsok pedig a rendelkezésükre álló keretekből fontossági sorrendben valósítanák meg ezeket. Felmerült az a gondolat is, hogy helyes lenne a tanácsi beruházási alapot egyesíteni a községfejlesztési alappal.

*

Az itt vázolt gazdaságirányítási módszerek eredményességéhez nélkülözhetetlen a szintetikus mérlegek összeállítása és elemzése. Tovább kell fejleszteni az összefoglaló pénzügyi mérlegek tervezését is. Az eddiginél jobban ki kell dolgozni a költségvetés és a hitelmérleg összefüggéseit, a tisztánlátás érdekében jobban el kell határolni egymástól a költségvetési és hitelfinanszírozást. Fel kell tárni és az eddiginél pontosabban kell szabályozni a költségvetés és a fizetési mérleg összefüggéseit, különös tekintettel azokra a változásokra, amelyek a vázolt devizagazdálkodási rendszerben bekövetkeznek. Az összefoglaló pénzügyi mérlegek elkészítésében megnő a súlyuk a pénz- és a vásárlóerő szilárdságára irányuló vizsgálatoknak, ezt az eddiginél kötetlenebb ár- és bérrendszer indokolttá is teszi.

Az itt kifejtett elképzelések természetesen nem véglegesek. A gazdaságirányítás rendszerének reformja rendkívül szétágazó, sokrétű problémákat vet fel, s a pénzgazdálkodás területén ezek hatványozottan jelentkeznek. Az új gazdaságirányítási rendszer további pénzügyi elképzeléseit és szabályait a tervezési, ár-, vállalati gazdálkodási, beruházási és egyéb kérdésekkel együtt, szoros kölcsönhatásukban kell kidolgozni.

Digitized by Google

MÓD ALADÁRNÉ:

Az életszínvonal néhány időszerű kérdése

Az életszínvonal gyakorlatilag kimeríthetetlen, mindig időszerű téma, mert az élet állandó változása ennek mindig új és új eredményeit és problémáit állítja előtérbe. A következőkben három kérdéssel: az életszínvonal legáltalánosabb mutatószám-rendszerével, a munkások és parasztok életszínvonalának összehasonlításával és az életszínvonalról alkotott vélemények és tények összefüggésével foglalkozom. Mai körülményeink között ezek érdemelnek viszonylag nagyobb figyelmet.

Az életszínvonal összefoglaló mutatói

Az életszínvonal átfogó jellemzésénél kézenfekvő, hogy a nemzeti jövedelemből, ezen belül pedig a lakosság fogyasztásából induljunk ki. Ez azonban ez idő szerint nem célravezető. Köztudomású ugyanis, hogy jelenlegi gyakorlatunkban a nemzeti jövedelem fogalma csak az anyagi termelés körére terjed ki, így a lakosságnak is csak az anyagi fogyasztását tartalmazza. Pedig az anyagi javakon kívül a szolgáltatások is hozzátartoznak az életszínvonalhoz. A szolgáltatások egyre növekvő részét teszik ki összes fogyasztásunknak, s növekedésük esetenként lassabb, de esetenként gyorsabb, mint az anyagi javaké; ezért a nemzeti jövedelmen belüli lakossági fogyasztás sem a fogyasztás színvonalának, sem annak változásának jellemzésére nem alkalmas. Ez is egyik oka annak, hogy a statisztikusok felvetették: a nemzetijövedelem-számításoknak gyakorlati célokra alkalmasabbá tétele érdekében célszerű megváltoztatni a jelenleg alkalmazott nemzetijövedelem-koncepciót, olyan módon, hogy ne zárja ki a szolgáltatásokat, vagy legalábbis bizonyos fajtáikat.

Amíg azonban ez meg nem valósul, addig adott körülményeink között az életszínvonal legáltalánosabb mutatója: *az össznépesség egy főre jutó összes fogyasztásának, illetve összes jövedelmének reálér-*

Digitized by Google

*téke.** Valamely időszakban (a számításokban rendszerint egy-egy évben) a fogyasztás több vagy kevesebb is lehet, mint az ugyanazon idő alatti jövedelem, attól függően, hogy az egész jövedelmet felhasználják-e, vagy tartalékolják-e egy részét, illetve előző évek megtakarított jövedelmét is felhasználják-e. Hosszabb idő alatt ezek a különbségek természetesen kiegyenlítik egymást, egy-egy évben azonban a jövedelem és a fogyasztás között jelentős lehet a különbség; ezért kiszámítjuk mind a jövedelmet, mind pedig az adott évben ténylegesen fogyasztásra költött összeget.

A lakosság egy főjére jutó összes reáljövedelem a népesség minden rendű és rangú jövedelmét magában foglalja, attól függetlenül, hogy anyagi javakban, vagy szolgáltatásokban öltött-e testet, hogy pénzbeli, vagy természeti formában jelenik-e meg, hogy vásárlás, saját termelés, vagy ingyenes juttatás útján realizálódott-e, s hogy forrása a fogyasztó saját elhatározása, vagy valamilyen közösségi intézkedés volt-e. Ebből úgy jutunk el a fogyasztás reálértékéhez, hogy levonjuk a jövedelmekből a lakosság pénzbeli vagy természetbeli tartalékainak növekedését (illetőleg hozzáadjuk csökkenésüket), továbbá levonjuk az ún. pénzügyi kiadásokat (illetékek, bírságok stb.), amelyek a jövedelem részei ugyan, de nem tekinthetők fogyasztásnak. Ezek a mutatók, illetve a változást kifejező indexek a lakosság egészére vonatkoznak. Nagyon lényeges azonban annak a vizsgálata is, hogyan alakul a lakosság egészén belül az egyes fontosabb népességcsoportok helyzete. Ezért a legfontosabb szintetikus mutatókat külön is meghatározzuk, egyfelől a munkásokra és alkalmazottakra, másfelől a parasztságra.

A *munkás és alkalmazott* keresőkre vonatkozóan legáltalánosabban alkalmazott mutatószám: az *egy munkás és alkalmazott keresőre jutó reálbér.* Ez felöleli a bármilyen címen kifizetett munkabéreket (alap- és kiegészítő fizetéseket, bérpótlékokat, prémiumokat), továbbá a táppénzt és a nyereségrészesedést, ezeknek összegét pedig a béreket terhelő nyugdíjjárulékkal és kereseti adókkal csökkentjük. Az ily módon nyert nominálbért a fogyasztói árak indexével azonos vásárlóerejű bérösszegre számítjuk át (ha pl. a nominálbérek öt év alatt 21 százalékkal nőnek, de ez idő alatt a fogyasztói árak 10 százalékkal emelkednek, akkor a reálbér 10 százalékkal nő).

A reálbér jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy a végzett munka ellenértékét (illetve ennek változását) mutatja. A munkások és alkalmazottak életszínvonalát ugyanis korántsem csupán a bérek és fizetések határozzák meg: nagyon fontos az is, hogy hányan részesülnek bérben és fizetésben, hány embert kell belőle eltartaniok, s mennyi a béren kívüli egyéb jövedelem. Ez az utóbbi jövedelem két-

* A „reálérték" megjelölés arra utal, hogy ha ezt a fogalmat időbeli vagy térbeli változásában szemléljük, akkor a jövedelem mindig azonos vásárlóerőnek felel meg, azaz kiküszöböljük az árváltozások, illetve árkülönbségek hatását. Az árváltozások mérésének problémájával ehelyütt nem foglalkozom, mert ezek nem egyes mutatószámokkal függnek össze, itt pedig éppen az életszínvonal különböző mutatóiról van szó.

Digitized by Google

féle: társadalmi juttatás és személyes jövedelem. A társadalmi juttatások közül némelyiket pénzben kapja meg a munkások és alkalmazottak rétege, s felhasználása felől saját elhatározása szerint rendelkezhet. A társadalmi juttatások másik csoportja a természetben nyújtott szolgáltatások (mint az ingyenes egészségügyi, oktatási, szociális ellátás stb.). A béren kívüli egyéb személyes jövedelmek főként a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságából származnak, emellett ide tartoznak az államkölcsön-nyeremények, a kamatbevételek és a hasonló címen élvezett egyéb jövedelmek is.

Hogy tehát a reálbérből igazi életszínvonal-mutató legyen, ahhoz két dolgot kell tennünk. Egyrészt a béren kívül hozzá kell számítanunk a bármilyen más formát öltő összes jövedelmeket. Másrészt az így kapott összes jövedelmet most már nem a keresőkkel, hanem a munkás-alkalmazotti keresőkkel és eltartott családtagjaikkal *együttesen* kell összefüggésbe hoznunk, azaz egy *kereső* helyett a keresők és családtagjaik együttes számára, egy *főre* kell kivetítenünk. Ezt a mutatót *a munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelmének* nevezzük. Ez a mutató összefoglalóan kifejezi mind a bérek és fizetések, mind az ezeken kívüli (közkeletű szóval: a borítékon kívüli) jövedelmek változását, valamint a foglalkoztatottság változását.

Az életszínvonal egészének megítélésénél kétségtelenül figyelembe kell venni mind a vásárolt, mind az ingyen kapott javakat és szolgáltatásokat, de sok érv szól amellett, hogy külön is mutassuk ki a jövedelmek e két csoportját. Egyrészt: mert ez mutatja meg, milyen mértékben ad adott elosztási rendszerünk teret a munka szerinti, s milyen mértékben a szükségletek szerinti elosztásnak. (Az ingyenes társadalmi juttatások, ha nem is teljesen, de túlnyomórészt a szükségletekhez igazodnak.) Másrészt — s ez talán még inkább indokolja a különválasztást — közismert, hogy a lakosság nagyon különbözőképpen ítéli meg azt, amit saját pénzéből maga vásárol, és amit ingyen kap. Ezért az *egy főre jutó összes reáljövedelem* mellett külön kimutatjuk az *egy főre jutó személyes rendelkezésű reáljövedelmet*, és a *meghatározott rendeltetésű társadalmi juttatást*. Hasonló megkülönböztetést teszünk a fogyasztás mutatószámánál is.

Mint az eddigiekből kitűnik a munkások és alkalmazottak életszínvonalát három tényező határozza meg:

a bérek és fizetések színvonala,
a béren kívüli jövedelmek színvonala és
a foglalkoztatottság mérve (a keresők és eltartottak aránya).

A jövedelmeket meghatározó főbb elemek egymáshoz viszonyított nagyságrendje az 1964. évi adatok szerint a következő: Az összes reáljövedelemnek kereken 64 százalékát a munkabér-jövedelem, 10 százalékát a pénzbeli társadalmi juttatás, 7 százalékát a mezőgazdasági eredetű jövedelem, 3 százalékát pedig az egyéb személyes jövedelem adja. A fennmaradó 16 százalék a meghatározott rendeltetésű társadalmi juttatásokból tevődik össze.

Digitized by Google

Felmerül a kérdés: mindegy-e az, hogy melyik tényező révén változik a munkások és alkalmazottak életszínvonala? Egyáltalán nem! Ha a termelés emelkedése nem a munkaidő meghosszabbításának és az egyéni munkaintenzitás megnövekedésének, hanem a technikai színvonal emelkedésének és a munka jobb megszervezésének az eredménye, azaz ha a munkások és alkalmazottak ugyanannyi munkáért kapnak több bért, akkor ez egyértelműen életszínvonal-emelkedés. Nem egészen így van ez akkor, ha nem magasabb kereset, hanem több kereső, azaz több dolgozó, több munka révén emelkedik a reáljövedelem. Abban nincs különbség a kettő között, hogy így is emelkedik a jövedelem és vele együtt az életszínvonal, de abban már van, hogy ez milyen ellenszolgáltatás mellett történik.

A több munka különböző körülmények közt más-más jelentőségű. Bizonyos körülmények között szubjektíve is pozitívan értékelt tény az, hogy egyáltalán lehet dolgozni. S nemcsak a munkanélküliek érzik így, hanem azok is, akik nem puszta jövedelmi szempontból, hanem más okokból is szívesebben választják a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódást, mint pl. azt, hogy „háztartásbeliek" legyenek. Ez azonban nálunk, bár terjedő, de még nem teljesen általános jelenség. A többgyermekes anyák egy része objektíve sem érezheti egyértelmű életszínvonal-javulásnak, ha keresővé válik. Jóllehet már sokat tettünk a gyermekek ellátásának és a háztartási munkának a megkönnyítésére, de gyermekintézményeink viszonylag széles rétegeknél még nem tehermentesítik kellőképpen a kereső nőket; így azt a terhet, amelynek nagy részét a távolabbi jövőben az össztársadalom fogja viselni, egyelőre jórészt az egyes dolgozó nők érzik meg.

Utaltam már arra, hogy a dolgozók kevésbé értékelik a társadalmi juttatásokat, mint a személyes jövedelmet. De nemcsak szubjektíve előnyösebb a személyes jövedelem emelkedése, mint a társadalmi juttatásé, hanem bizonyos mértékig objektíve is. A lakosság ugyanis kívánságainak jobban megfelelő módon és olcsóbban elégíthetné ki némelyik szükségletét, ha személyes jövedelemként megkapná a társadalmi juttatás költségeinek egy részét (pl. a bölcsődei gyermek-elhelyezés, az üdülés, a munkaruha-juttatás költségeit), és maga dönthetne ennek elköltéséről.

Még egy másik szempontból is lényeges különbség van egyfelől a munkabér, másfelől a béren kívüli jövedelem és a foglalkoztatottság növekedésének hatása közt. A béremelés ugyanis — legalábbis elvben — minden keresőre kiterjedhet, ezzel szemben a társadalmi juttatások és a foglalkoztatottság emelése elvileg is csak szűkebb rétegeket érint. Újabb kereső csak kevés családból kerülhet ki, és ha emelkednek a béren kívüli jövedelmek — amelyek jórészt meghatározott szükségleteket elégítenek ki (nyugdíj, családi pótlék, iskola, kórház stb.) — akkor ez is csak a családok egy részére vonatkozik. A gyakorlatban természetesen a béremelés sem érinthet mindenkit, különösen egyformán nem, de általában mégis szélesebb rétegek vi-

Digitized by Google

szonylag kisebb mérvű életszínvonal-emelését eredményezi; a foglalkoztatottság növekedése viszont szűkebb rétegek viszonylag nagyobb arányú életszínvonal-emelkedésével jár együtt. Ez pedig egyáltalán nem mindegy.

A *parasztságnál* általában hasonló mutatószámokat használunk, mint a munkásoknál. Ezért itt csak azokra a sajátosságokra térek ki, amelyek miatt bizonyos mértékig másképpen jellemezzük a parasztság életszínvonalát, mint a munkásokét.

Az első sajátosság az, hogy a parasztságnál nem használjuk a munkások reálbérének megfelelő fogalmat, mert a parasztságnál a „kereső" gyakorlatilag nem határolható körül olyan egyértelműen, mint a munkásoknál. Mégpedig nemcsak a háztáji gazdaságokban nem, hanem jelentős mértékben még a közös gazdaságokban sem, hiszen az összes paraszti keresőkön belül tömegével vannak gyermekek és öregek, akiknek tevékenysége csak fél- vagy negyedértékű igénybevételt jelent.

A másik sajátosság az, hogy a parasztságnál — különösen az egymást követő évek változásában — lényegesen nagyobb a jövedelem és a fogyasztás évenkénti összege közötti különbség, mint a munkásoknál és alkalmazottaknál. Igaz ugyan, hogy a szövetkezeti gazdálkodás általánossá válásával lényegesen mérséklődött a parasztság jövedelmeinek ingadozása, de a természeti tényezők hatása még ma is erősen befolyásolja a parasztság egy-egy évi jövedelmét. (A háztáji gazdaságokban viszonylag nagy súlyuk van az olyan termelési kultúráknak — szőlő és gyümölcs —, amelyek különösen érzékenyek az éghajlati tényezőkre.) A parasztság személyes jövedelmeihez értelemszerűen hozzátartozik termelésének az a része is, amelyet az adott évben nem realizált, hanem a háztáji gazdaságban tartalékolt terményben vagy állatban. Ezért a mezőgazdasági alapok évenként érezhetően változnak s ez számottevően közrejátszik a parasztságra vonatkozó mutatószámok alakulásában. Például — két évet kiragadva — 1964-ben a parasztság egy főre jutó személyes rendelkezésű reáljövedelme 15 százalékkal volt nagyobb, mint 1962-ben, de fogyasztása csak ennél jóval kisebb mértékben, kereken 9 százalékkal nőtt. A munkásokkal való összehasonlítás céljára általában nem a paraszti jövedelem, hanem a paraszti fogyasztás mutatóját használjuk, mert ez kevésbé ingadozik évenként.

A paraszti életszínvonal jellemzésének külön problémája az értékelés. A parasztság által vásárolt termékek nem okoznak problémát, annál inkább fogyasztásuknak az a része, amelyet maguk termelnek meg (s bár ez csökkenő arányú, még mindig tekintélyes rész: élelmiszer- és italfogyasztásuknak 65—70 százaléka). A gyakorlatban ennek nincs ára, s így többé-kevésbé elhatározás dolga, hogyan értékeljük. Amikor (pl. a nemzetijövedelem-számításnál) a termelés részeként vesszük számba ezt a terméktömeget, akkor általában mezőgazdasági termelői átlagárat alkalmazunk. Amikor viszont az életszínvonal-számítások céljaira kell megállapítani ennek volumenét, akkor —

Digitized by Google

a munkásokkal való összehasonlítás lehetővé tétele végett — a munkásokéval azonos árakon kell értékelnünk a paraszti önfogyasztást, s ezért kiskereskedelmi és szabadpiaci mérlegelt átlagárakkal számolunk.

Más problémái is vannak a paraszti életszínvonal értékelésének. Meg kell vizsgálnunk ugyanis azt is, hogy a szövetkezeti parasztság jövedelmén belül hogyan alakul a közösből és a háztájiból származó rész. Ezt pedig természetesen nem munkás-fogyasztói áron kell értékelnünk, hanem azon az áron, amelyen a szövetkezeteken belül a valóságban végbemegy az elszámolás a közös és a háztáji gazdaság között. Ezért nem is lehet a parasztságnak a közös és a háztáji gazdaságból kimutatott jövedelme forintösszegét közvetlenül összehasonlítani a munkások reáljövedelmének összegével, mert a parasztság ilyen vonatkozásban kiszámított jövedelme termelői árszínvonalon van számítva. A számítások céljainak különbözősége következtében tehát a paraszti életszínvonal különféle vonatkozásaiban más-más nyelven kell beszélnünk, s ez sok zavar forrása.

A Statisztikai Hivatal a lakosság életszínvonalát elemezve az itt ismertetett mutatókon kívül részletesen elemzi a munkások és alkalmazottak körében az egyéni foglalkozás, képzettség, lakóhely, családnagyság és kereső-eltartott arány különbségének hatását az életszínvonalra, a parasztságnál pedig még a szövetkezetek állami támogatásának, s a szabadpiaci áraknak a hatását is. Mindezek a tényezők együttvéve alakítják ki a csoportátlagok körüli egyéni különbségeknek azt a szinte elképzelhetetlen tarkaságát, amelyet mutat például az, hogy 1963-ról 1964-re (amikor ezt a vizsgálatot végeztük) még viszonylag jelentős átlagos életszínvonal-emelkedés mellett is mind a munkás-, mind a parasztcsaládoknak csak kétharmad részében emelkedett, egyharmad részében pedig kisebb vagy nagyobb mértékben csökkent az egy főre eső jövedelem. A csökkenés oka legtöbbször a családi körülményekben rejlik — gyermek születik, korábbi kereső kiválik a munkából stb. —, vagy pedig nem rendszeres jövedelmek elmaradnak. De — bár ritkábban —, egyedi esetekben különböző okokból maguk a keresetek is csökkennek. A Központi Statisztikai Hivatal évenként közreadja a nemzeti jövedelem és a lakosság életszínvonalára vonatkozó rendszeres kiadványait, a háztartásstatisztika adatait és esetenkénti rétegvizsgálatainak eredményeit, amelyek átfogó képet adnak az életszínvonal alakulásáról, s egyben részleteiben is bemutatják ezt.*

A legfontosabb szintetikus mutatók tartalmi ismertetése után bemutatom a segítségükkel kapott képet: az életszínvonal változását 1949-hez képest. Az első grafikon a munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó reálbérének és egy főre jutó személyes rendelkezésű reáljövedelmének alakulását, a második a parasztság egy főre jutó személyes rendelkezésű reáljövedelmének és fogyasztásának alakulását mutatja be.

* Ezek könyvárusi forgalomban kaphatók.

Digitized by Google

A munkások és alkalmazottak egy főre jutó személyes rendelkezésű reáljövedelmének és egy keresőre jutó reálbérének indexei. (Index: 1949 = 100)

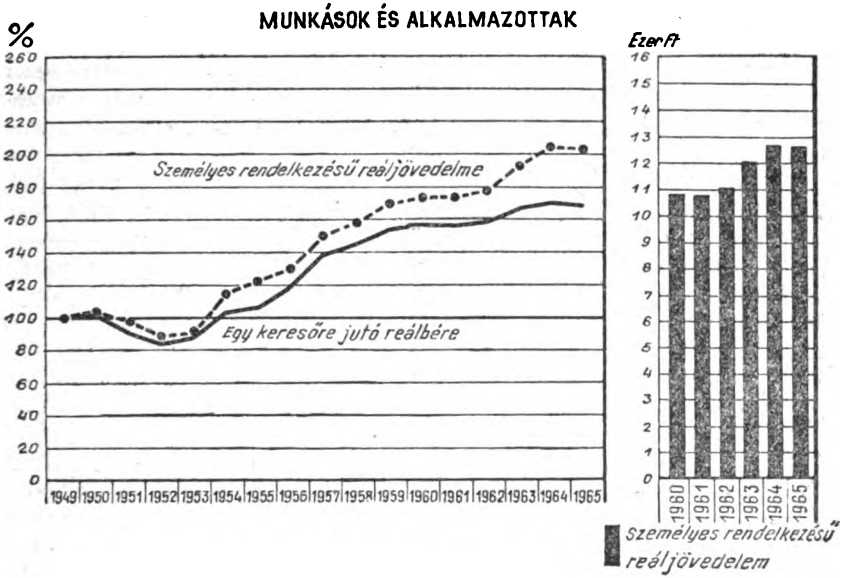

A parasztság egy főre jutó reáljövedelmének és fogyasztásának indexei (Index: 1949 = 100)

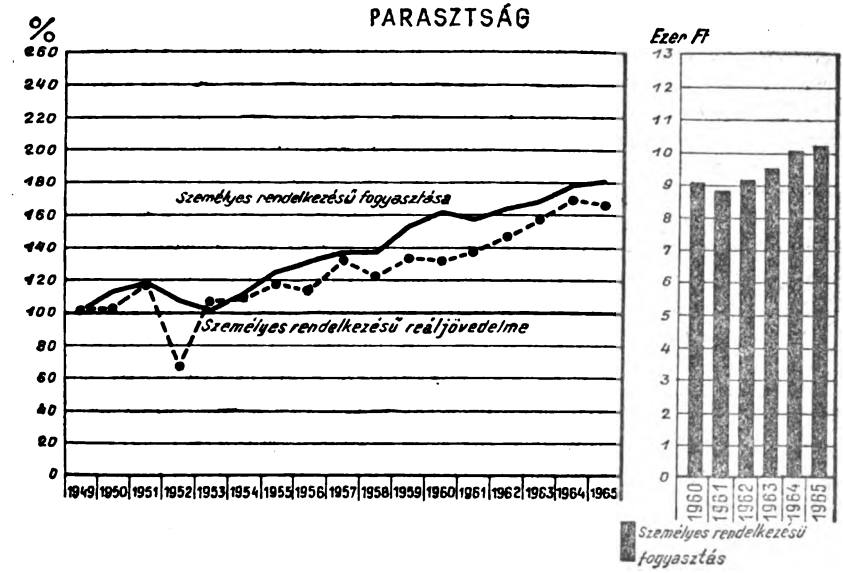

Digitized by Google

A munkás-alkalmazottakra vonatkozó grafikonok jól szemléltetik a bérek és a foglalkoztatottság különböző hatását. 1951—1953-ban a foglalkoztatottság nagyarányú növekedése következtében a reáljövedelem 1949-hez képest kisebb mértékben csökkent, mint a reálbér, a későbbi években pedig — ugyanebből az okból — jóval erősebben emelkedett is. A parasztságra vonatkozó grafikon jól mutatja a jövedelem évenkénti erős ingadozását és a fogyasztás viszonylagos kiegyenlítettségét.

Érdeklődésre tarthat számot a személyes rendelkezésű jövedelem illetve fogyasztás mellett a társadalmi juttatások alakulása is. Az ötéves terv idején ez ugrásszerűen — közel másfélszeresére — nőtt a parasztságnál, azonban még így is elmarad a munkás-alkalmazottaké mögött. Az összes jövedelem illetve fogyasztás alakulását 1960—65-ben az alábbi adatok tükrözik:

	Munkások és alkalmazottak egy főre jutó évi			A parasztság egy főre jutó		
	személyes rendelkezésű reáljövedelme	társadalmi juttatása	összes reáljövedelme	személyes rendelkezésű fogyasztása	társadalmi juttatása	összes fogyasztása
	1959. évi változatlan áron					
1960	10 800 Ft	2 000 Ft	12 800 Ft	9 100 Ft	1 250 Ft	10 300 Ft
1965 (előzetes adatok)	12 700 „	2 400 „	15 100 „	10 200 „	1 820 „	12 000 „
Index: 1965/1960	117-118%	116-117%	117-118%	112-113%	144-145%	116-117%

Sajátos körülményeink között az elmondottakon kívül nagy figyelmet érdemel a demográfiai tényezők hatása az életszínvonalra. A családok nagyságának növekedésével emelkedik a családi összjövedelem, s ugyanakkor erősen csökken az életszínvonalat nagymértékben meghatározó egy főre jutó jövedelem.* Ennek az az oka, hogy a nagyobb családokban általában több ugyan a kereső, mint a kisebbekben, de több a gyerek is, és ezért rosszabb a keresők és eltartottak aránya, azaz a keresőknek több ember eltartásáról kell gondoskodniuk. Némileg enyhít ezen a családi pótlék tavalyi és idei emelése, a tendencia lényegén azonban nem változtat.

A munkások és parasztok életszínvonalának összefüggései

Az idei ár- és bérintézkedések nyilvánosságra hozatalával sok kérdés vetődött fel. Az egyik sokat vitatott kérdés az, hogy miért kellett az intézkedéseknek kedvezőbben érinteniük a parasztságot, mint

* A grafikont lásd a 21. oldalon.

Digitized by Google

a munkásságot, hiszen az utóbbi években a szövetkezeti gazdálkodás általánossá válásával a parasztság helyzete átlagosan — nem utolsó sorban tetemes állami támogatás révén is — fokozatosan javult. Erre a kérdésre válaszolva ismételten rá kell mutatnunk: a felvásárlási árak emelésének elsősorban az volt a célja, hogy fokozza a termelőszövetkezetek önállóságát és serkentse a mezőgazdasági termelési kedvet. A termelés emelkedése a parasztságnál automatikusan magával hozza az életszínvonal emelkedését, ezért alakul a parasztság életszínvonala, ha egyedül a tervezett ár- és bérintézkedések következményeit nézzük, valamivel kedvezőbben, mint a munkásoké.

De hogyan alakult azelőtt a munkások és parasztok életszínvonala és milyen most?

A felszabadulás előtti időkhöz képest a parasztság egészének az életszínvonala nagyobb mértékben emelkedett, mint a munkásoké vagy az értelmiségieké. Jóllehet erre vonatkozólag nincsenek statisztikai adataink (a múlt rendszer óvakodott attól, hogy összefoglalóan dokumentálja a parasztság életkörülményeit), de adatok nélkül is biztosak lehetünk ebben, hiszen elég, ha az egykori „három millió koldus"-ra gondolunk. A parasztság egyes rétegeinek persze igen különböző mértékben változott az életszínvonaluk. A volt tehetős középbirtokos parasztság a közös gazdaságok keretében nagyrészt elvesztette azt az előnyt, amelyet azelőtt nagyobb és jobban felszerelt gazdasága nyújtott neki a kisbirtokos és földnélküli parasztokkal szem-

A jövedelmi színvonal a különböző nagyságú munkás-alkalmazotti háztartásokban (1964)

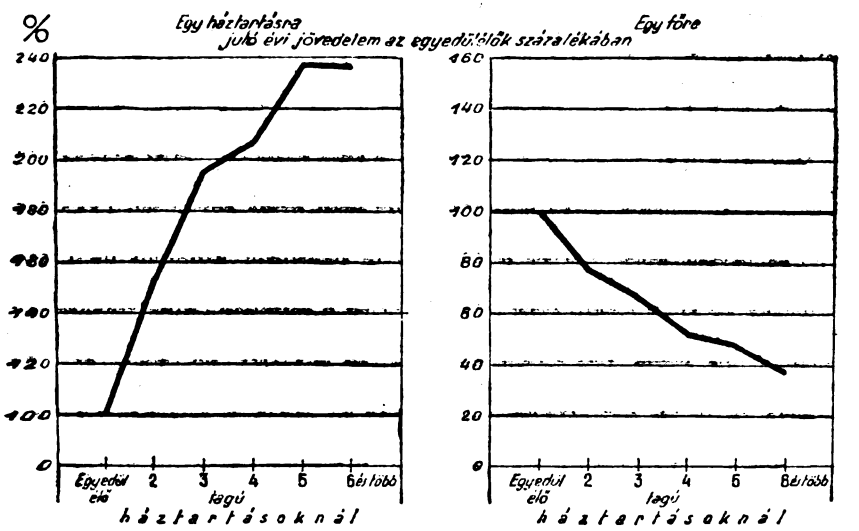

Digitized by Google

ben; így jövedelmi színvonala — bár kétségtelenül magasabb, mint a felszabadulás előtt volt — az átlagosnál kisebb mértékben emelkedett. Ezzel szemben a volt földnélküliek és törpebirtokosok nagy tömegének az életszínvonala — részben a felszabadulás utáni földreform, részben pedig a szövetkezetbe lépés eredményeképpen — az átlagost és ezzel együtt valószínűleg a munkások átlagát is jóval meghaladó mértékben nőtt a felszabadulás előttihöz képest.

Ma azonban — érthető módon — nem az érdekli legjobban az embereket, hogy a felszabadulás előttihez képest mi a helyzet, hanem az, hogy a mi rendszerünk fejlődése hogyan hatott ki a munkások és parasztok életszínvonalára. S kétségtelen ugyan, hogy a felszabadulás előttihöz képest a tulajdonviszonyok megváltozásával a parasztság összessége többet kapott a népi demokráciától, mint a munkásság, de 1949 óta a munkások és alkalmazottak életszínvonala alakult valamivel kedvezőbben, mint a parasztságé. Ezt az alábbi adatok mutatják:

	Egy főre jutó személyes rendelkezésű	
	reáljövedelem a munkás- és alkalmazotti népességnél	fogyasztás reálértéke a parasztságnál
1949	100,0	100,0
1952	87,5	106,6
1957	148,8	136,9
1960	172,6	161,5
1964	204,1	178,3

Eszerint 1949-hez képest a munkások és alkalmazottak átlagos életszínvonala valamivel jobban emelkedett, mint a parasztságé, de a most befejeződött ötéves terv körülbelül egyforma életszínvonal-emelkedést irányzott elő, s ezt a tervet lényegében teljesítettük is. A munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme 17—18 százalékkal, a parasztság egy főre jutó fogyasztásának reálértéke pedig 16—17 százalékkal volt magasabb 1965-ben, mint 1960-ban. (Végleges adataink csak később lesznek.)

A jövedelmek, illetve a fogyasztás *változása* azonban nem azonos annak *színvonalával*. Ismeretes, hogy a parasztság életszínvonala mintegy 15 százalékkal alacsonyabb, mint a munkás—alkalmazotti népességé. Helyesebb azonban, ha a parasztságot csak a munkássággal hasonlítjuk össze, így pedig csak kb. 10 százalék az elmaradás. Ha tehát a korábban rendkívül alacsony paraszti életszínvonal a múlthoz képest nagyobb mértékben emelkedett is, mint a munkásoké, még mindig csak erősen megközelíti, de nem egészen éri el azt.

Sok munkás kételkedik abban, hogy a parasztság életszínvonala így alakul a munkásokéhoz képest. Ez nem is csoda, hiszen a gyakorlati életben természetesen nem a statisztika eszközeivel mérik a

Digitized by Google

különbségeket, hanem sokszor egyes jelenségeket általánosítanak. Hol szereznek a munkások leginkább tapasztalatot a paraszti életszínvonalról? Két helyen — egyrészt a piacon, másrészt az üzemekben, a kétlakiak alapján. E kettő közül azonban egyik sem általánosítható. Ha az idénycikkek áremelkedése — amely az elmúlt öt év alatt jelentős volt — valóban a parasztság javára és a munkások rovására változtatja is meg a jövedelmi viszonyokat, ez nem hat ki olyan súlyosan az életszínvonal egészére, mint ahogyan ezt általában hiszik, és pusztán a szabadpiaci bevételekből nem is lehet a parasztság egész életszínvonalára következtetni.

Hasonló a helyzet a kettős jövedelmű rétegeknél is. Ez a réteg számbelileg jelentős, de mégsem azonosítható az egész parasztsággal, mert a parasztság több mint felének ma is kizárólag mezőgazdasági jövedelme van. Maguknak a kettős jövedelműeknek átlagosan valóban magasabb a családi jövedelmük, mint a munkásoké (munkabérkeresetük alacsonyabb ugyan, mert általában több közöttük a kevésbé kvalifikált munkaerő, de ezt pótolja a kiegészítő mezőgazdasági jövedelem). Az életszínvonalat ténylegesen meghatározó egy főre jutó jövedelem tekintetében azonban már nem ez a helyzet. A kettős jövedelmű családok ugyanis általában népesebbek — hiszen részben éppen azért válhatnak kettős jövedelműekké, mert a családban elegen vannak ahhoz, hogy mindkét fajta munkát elvégezzék —, s így a nagyobb családi összjövedelemből több embernek kell megélnie. Az erre vonatkozó adatok a következők:

	Személyes rendelkezésű reáljövedelem 1964-ben			
	a család egészére		a család egy főjére	
	havi átlag Ft	munkások reáljövedelme=100	havi átlag Ft	munkások reáljövedelme=100
Csak bérjövedelemmel rendelkező munkás családok	3 350	100	1 000	100
Kettős jövedelemmel rendelkező családok	3 700	110	930	93
Csak paraszti jövedelemmel rendelkező családok	2 400	72	880	88

De ha eddig a parasztságon belül külön beszéltünk is a tiszta paraszti és a kettős jövedelmű népességről, ezeknél még mindig igen nagy rétegek átlagos jövedelméről volt szó, amely viszonylag széles határok közt ingadozó különbségekből tevődik össze. Szükségszerűen nagyon sokan vannak viszonylag mélyen az átlag alatt, és nem kevesen vannak jóval fölötte is. Ha tehát van is a parasztságnak olyan rétege, amelynek jövedelmi színvonala nemcsak eléri, hanem jelentősen túl is haladja a munkások bizonyos rétegét, mégis — minthogy

Digitized by Google

maga a paraszti átlag alacsonyabb, mint a munkásoké — természetes, hogy a parasztságnak jóval nagyobb része tartozik az alacsony jövedelmű kategóriába, mint a munkásságnak.

Hogyan értékeljük az eddig mondottakat? Az ár- és bérintézkedések valamivel kedvezőbbek a parasztság, mint a munkásság számára. Minthogy a parasztság átlagos jövedelmi színvonala több mint 10 százalékkal alacsonyabb mint a munkásoké, s ezért aránylag többen vannak köztük olyanok, akik a legalsó jövedelmi kategóriába tartoznak, a javulás itt elemi szükségletek jobb kielégítését jelenti, azaz szociális szempontból indokoltnak tűnhet. A javulás azonban valószínűleg nem ebben az irányban fog hatni, mert feltehető, hogy az intézkedések nem a legalacsonyabb jövedelmű rétegek életszínvonalát emelik. Arra a statisztika természetesen nem vállalkozhat, hogy teljes bizonyossággal megmondja, milyen lesz a hatás. Annyi azonban előre is nyilvánvaló, hogy a fogyasztói árintézkedések hatásai — azaz a többségükben negatív hatások — általában kevéssé fogják érinteni a parasztságot, de az is valószínűnek látszik, hogy a parasztság alsó kategóriáinak jövedelme csak kismértékben fog emelkedni az intézkedések következtében. A felvásárlási árak emeléséből származó pozitív hatást ugyanis nagyobb mértékben előreláthatólag a parasztság gazdaságilag erősebb (s ezért eddig is viszonylag jobb színvonalon élő) rétegei fogják megérezni. Minthogy azonban a felvásárlási ár emelésének a rendeltetése elsősorban a termelési kedv növelése volt, az intézkedések mégsem csak a ma is viszonylag jobban élők életszínvonalát fogják tovább emelni, hiszen a parasztság többletjövedelme — ha csak közvetve is — az egész társadalom számára előnyös, mert a lakosság élelemiszer-ellátásának javítása és exportlehetőségeink szélesítése irányában hat.

Az intézkedések tényleges eredménye egyébként szükségszerűen különbözni fog az előre számbavett eredménytől; az előreszámítás ugyanis a jelenlegi fogyasztási struktúrán épül fel, márpedig a lakosság fogyasztása megváltozik, éppen az ár- és bérintézkedések hatására. Valószínű, hogy sokan, különösen a változatlan keresetűek, a felemelt árú cikkekből kevesebbet, a leszállított árúakból pedig többet fognak vásárolni (hogy milyen mértékben, az sok mindentől függ). De az is megtörténhet, hogy az állami fogyasztói árintézkedések hatása egyes más termékeknél a szabadpiacon is továbbgyűrűzik. Hogy mindez együttvéve végül hogy fog ténylegesen kihatni, azt csak utólag lehet statisztikailag megállapítani, de akkor sem tisztán önmagában, s ez nem is nagy baj. Az 1966. évi terv ugyanis az életszínvonalat érintő egyéb intézkedéseket is tartalmaz, és mindent egybevéve (az ár- és bérintézkedéseket is beleértve) a munkásoknál és parasztoknál nagyjából hasonló nagyságú reáljövedelem-növekedést foglal magában. A valóságban a jelenlegi ár- és bérintézkedések, valamint a reálbérrel és reáljövedelemmel kapcsolatos, 1966-ra tervezett és terven kívüli spontán hatások az év egészére vonatkozólag összefonódva fognak jelentkezni, s ezért a statisztika is csak a végső összhatást tudja az elérhető pontossággal mérni.

Digitized by Google

Vélemények és tények az életszínvonal alakulásáról

Az életszínvonal objektív kategória, de természetesen megvan a többé-kevésbé független, önálló, szubjektív vetülete is. Érdeklődésre tarthat számot és tanulságos az, hogyan viszonylik az életszínvonal objektív alakulása a szubjektív értékeléshez. Bizonyos támpontot ad erre egy korábbi vizsgálat; közvetve a legutóbbi ár- és bérrendezés szubjektív értékelésére is következtethetünk ebből.

A múlt év folyamán többek közt megvizsgáltuk, hogy az emberek véleménye szerint hogyan változott életszínvonaluk az egy évvel, illetve az öt évvel azelőttihöz képest. E véleményeket a háztartás-statisztikát vezető családoktól kértük, így e családok korábbi feljegyzései alapján össze is hasonlíthattuk a tényleges helyzettel.*

A tények és vélemények egybevetése azt mutatta, hogy *csak a jelentős jövedelem-emelkedést érzékelték a családok a valóságnak megfelelően;* ezen a kategórián kívül átlag minden kategóriába tartozók *a valóságosnál egy fokkal rosszabbnak érezték helyzetüket.* Így például az egy éven belüli 10 százalékos nominál jövedelem-emelkedést csak kisebb mértékű életszínvonal-emelkedésként érzékelték. Jóllehet nincs rá abszolút mérték, hogy mit kell kisebb és mit nagyobb életszínvonal-emelkedésnek tartani, de minthogy évenként 10 százalékos plusz öt év alatt az eredeti összegnek már jóval több mint a másfélszeresére emelkedését jelenti, ezt egyértelműen a nagyobb életszínvonal-emelkedés kategóriájába sorolhatjuk. Még érdekesebb azonban, hogy ugyanakkora változást másképpen ítélnek meg a családok akkor, amikor az emelkedés volt, mint amikor csökkenés: 3—5 százalékos jövedelem-emelkedést egyáltalán nem érzékeltek (akik azt válaszolták, hogy stagnált az életszínvonaluk, azoknál ennyi volt az átlagos emelkedés), de körülbelül ugyanakkora átlagos jövedelem-csökkenést már az életszínvonal nagyobb mértékű romlásaként érzékeltek. A tények és vélemények egybevetését a következő adatok mutatják:

Az életszínvonal változása az egy évvel azelőttihöz képest

A családok utólagos megítélése szerint	Tényleges nominál-jövedelem a megelőző év százalékában**	
	paraszti és kettős jövedelmű	munkás—alkalmazotti
	háztartásokban	
Nagyobb mértékben javult	116	123
Kisebb mértékben javult	109	110
Nem változott	103	105
Kisebb mértékben romlott	101	99
Nagyobb mértékben romlott	95	94
Átlagosan:	105	107

* Az egy évvel előbbi időre vonatkozó adatok 2000—2000 munkás-alkalmazotti, illetve paraszti-kettősfoglalkozású családtól származnak, az öt évvel azelőttiek pedig 600—600 családtól; ennyi család volt már öt évvel azelőtt is adatszolgáltató.

** Ugyanazoknak a családoknak korábbi konkrét feljegyzései szerint.

Digitized by Google

Nagyon hasonló képet kapunk akkor, ha nem egy, hanem öt évvel korábbi időhöz képest vizsgáljuk a helyzetet. A különbség csak a méretekben van: a családok csak az öt év alatti 30—40 százalékos emelkedést érzékelték nagyobb mértékű javulásként, körülbelül 20 százalékos emelkedést tartottak kisebb mértékűnek, a 10 százalék körüli emelkedést pedig stagnálásnak minősítették. A rövidebb és hosszabb időszak értékelése így tartalmilag fedi egymást.

Az elmondottakban az az ismert emberi vonás tükröződik, hogy a jobbat könnyen megszokjuk, de a rosszabbra érzékenyen reagálunk. Van azonban a fenti képben objektív mag is. A szóban forgó időben ugyanis egy év alatt átlag ½ százalékkal, öt év alatt pedig csaknem 3 százalékkal emelkedtek a fogyasztói árak, ennyivel tehát valóban kisebb az életszínvonal-emelkedés, mint amennyit a nomináljövedelmek emelkedése mutat. Igaz ugyan, hogy az árak együttvéve csak kis mértékben változtak, de az idénycikkek ára jóval nagyobb mértékben emelkedett (egy év alatt kereken 6 százalékkal, öt év alatt pedig 25 százalékkal), s ez az, amire a családok reagáltak. A vásárlókra semmiféle benyomást nem tesz a kiadásoknak az a csoportja, amelyeknél nem változtak az árak, de a kellemetlen változást, az áremelkedést (magától értetődőleg) regisztrálják. S így alakul ki az egyenleg: az összkép sötétebb lesz, mint ha együtt állapítjuk meg a változatlan és változó árú termékek árváltozását, holott a valóságnak ez felel meg. Mert ha az idénycikkek ára önmagában jelentősen emelkedett is, ezek az összkiadásoknak csak kb. 10 százalékát teszik ki, s így csak az idénycikkek áremelkedésének tizedrésze erejéig hatnak ki az összárszínvonalra. Hasonló a helyzet a burkolt árváltozásokkal is.

Csak részben lehet azonban az árakra vezetni vissza a tények és vélemények közötti szubjektív eltérést. Amikor ugyanis életszínvonalunkat érzékeljük, nem igen szoktuk különválasztani a múlttal való összehasonlítást a szükségleteinkkel való összevetéstől. A szükséglet pedig nem objektíve változatlan, hanem nagyonis dinamikusan változó szubjektív kategória. Természetesnek tartjuk, hogy a szocializmus építése során emelkedjék az életszínvonal. Igényeink, szükségleteink növekedése mindig előtte jár az elértnek, s ez nem is baj, hiszen ez is egyik hajtóereje a jobbra, magasabbra való törekvésnek. Emellett egyes családokban akkor is nőnek a szükségletek, ha színvonaluk önmagában nem változik. Egy harmadikos gimnazistára sokkal többet kell költeni, mint egy harmadikos általános iskolai tanulóra, de a családi pótlék mindkét esetben egyforma. Van persze ennek ellentétele is: egyes családokban a gyerekek kinőnek az iskolából, keresővé válnak, s ennek eredményeként ugrásszerűen emelkedik a család életszínvonala, ez azonban természetesen a családoknak csak kisebb részében következik be.

Mindez indokolja azt, hogy a szubjektív kép általában rosszabb, mint az objektív. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a családok jelentős része — parasztcsaládok közül több, mint a mun-

Digitized by Google

kás—alkalmazotti családok közül — nem is tudja pontosan, hogyan változtak életkörülményeik. Igen sokan voltak ugyanis olyanok — az összesnek 20—30 százaléka —, akiknek lényegesen jobb véleményük volt életszínvonaluk változásáról, mint ami a valóság.

Megkérdeztük azt is, mennyivel több jövedelemre lenne a családoknak szükségük ahhoz, hogy jövedelmi helyzetük lényegesen megjavuljon. A legalacsonyabb jövedelműek általában 400—600 forint havi többletet tartottak szükségesnek (ez jövedelmük 30—40 százalékát is elérte), a nagyobb jövedelműek pedig általában 800—1000 forint körüli összeget jelöltek meg (ez fele akkora arányú, körülbelül 20 százalékos többlet). A kisebb jövedelműek viszonylag nagyobb igényét érthetővé teszi egyfelől az, hogy ezekben a családokban még létszükségletinek tekinthető igények sincsenek teljesen kielégítve, s ez egyszerre és sürgetően érezhető, másfelől az, hogy az itt felmerülő szükségleteket — ha megvan a hozzá való pénz — aránylag könnyű kielégíteni. A magasabb jövedelműek elemi szükségletei viszont általában ki vannak elégítve, az ezen felüli igények — utazás, tartós fogyasztási javak, lakberendezés, lakás, autó stb. — lényegesen nehezebben elégíthetők ki, ennek reális tudata pedig csökkenti magát a szükségesnek ítélt összeget.

A „csak" szubjektív vélemények sok lényeges tanulságot rejtenek magukban. Az első: bár a tények sokoldalú, őszinte ismertetésével, s az ebben való bizalom elnyerésével sokat lehet és kell is tennünk azért, hogy közelebb hozzuk egymáshoz a tényeket és véleményeket, azt azonban sohasem érhetjük el, hogy ezek teljesen egybeessenek. A következő, rendkívül fontos tanulság az, hogy a *viszonylag kis, néhány százalékon belül mozgó életszínvonal-javulást, ha számszerűen ki lehet is mutatni, gyakorlatilag alig lehet érzékelni,* s a lakosság nagy része ezt a legjobb esetben is (több-kevesebb joggal) csak stagnálásnak tekinti. Végül igen figyelemre méltó tanulság az is, hogy a lakosság általában, kevés kivétellel, a ténylegesnél lejjebb sorolja az elért emelkedést. Hogy a szükségletek meghaladják az elért szintet, az egészséges jelenség: a fejlődés előrevivő motorja. De ugyanakkor az is jó volna, ha megtanulnánk világosabb különbséget tenni a kívánságok és a valóság, a jövő és a jelen között.

Nyilvánvaló: amikor erőteljes ütemben emelkedik az átlagos életszínvonal, amikor — ha nem is egyforma mértékben — de nagyjából minden réteg életszínvonala érezhetően javul, akkor a tények és vélemények lényegesen közelebb esnek egymáshoz. De nemcsak kívánság vagy elhatározás dolga az, hogy valóban erőteljesen emelkedjék az életszínvonal, hanem meg is kell teremteni ennek objektív alapjait. Ha mai körülményeink közt egyik napról a másikra nem várható is ugrásszerű változás, éppen most joggal bízhatunk abban, hogy gazdaságvezetésünk küszöbön álló reformja és megfelelő gazdaságpolitikai koncepció mellett, az egész ország dolgozó népének együttes erőfeszítésével, belátható időn belül újra elérjük életszínvonalunk gyorsabb ütemű emelkedését, s ezzel a tények és vélemények jobb összhangját is.

Digitized by Google

CSIZMADIA ERNŐ:

A mezőgazdaság szerepe és helye gazdasági életünkben

A Központi Bizottság tavalyi decemberi határozatát követő viták egyik figyelemreméltó tapasztalata, hogy az ország közvéleménye nem ismeri kellően a mezőgazdaságnak a népgazdaságban betöltött tényleges szerepét, és meglehetősen egyoldalúan ítéli meg a mai falusi helyzetet, különösen a parasztság jövedelmi viszonyait. Ebben igen nagy szerepe van annak, hogy bár az utóbbi években sikerült a mezőgazdaság kérdéseit az érdeklődés középpontjába állítani, de ez óhatatlanul bizonyos egyoldalúsággal párosult. Az átszervezés időszakában azért, mert akkor szinte minden kérdést csak a parasztság szövetkezeti belépésének mielőbbi és minél sikeresebb lebonyolítása szemszögéből közelítettünk meg, s az átszervezés melletti érvelésünk felfokozott várakozást keltett a termelés és életszínvonal alakulását illetően, városon és falun egyaránt. Az átszervezés befejezése után pedig a mezőgazdaságnak nyújtott milliárdok és az állami támogatás gyakori és egyoldalú hangsúlyozása idézett elő helytelen orientációt. A közvéleményben eléggé megerősödött az a hiedelem, hogy a parasztság a nemzet eltartottja, a mezőgazdaság nem képes támogatás nélkül, a maga lábán megállni. A valóság jobb megismerésének elősegítése érdekében érdemes sorra venni a téma legfontosabb összefüggéseit.

Milyen szerepet tölt be a mezőgazdaság a gazdasági életben?

Erre a kérdésre a gazdasági szakemberek leggyakrabban azzal válaszolnak, hogy röviden felsorolják: milyen arányban járul hozzá a mezőgazdaság a társadalmi termékhez és a nemzeti jövedelemhez. Esetleg még azt is hozzáteszik, milyen arányt képvisel a mezőgazdaság a külkereskedelemben, a lakosság foglalkoztatásában.

Ezeknek a mutatóknak az ismerete valóban igen fontos, ahhoz azonban nem elegendő, hogy reális képet alkossunk a mezőgazdaságnak a gazdasági életben betöltött *tényleges* szerepéről. Ha reális képet

Digitized by Google

akarunk kapni, akkor arról az oldaláról kell megközelítenünk a kérdést, hogy mit nyújt a mezőgazdaság *közvetlenül* és *közvetve* a dolgozóknak és a népgazdaságnak. Az ilyen megközelítésnél pedig rögtön kiderül, hogy bármilyen gyorsan fejlődik is a tudomány, belátható időn belül még a gazdaságilag legfejlettebb országokban sem várható az, hogy a mezőgazdaság élelmiszertermelését mesterséges úton előállított élelmiszerekkel lehessen helyettesíteni. Legfeljebb az történhetik, hogy meggyorsul a mezőgazdaság által nyers állapotban előállított élelmiszerek feldolgozása és ennek következtében egyre nagyobb arányokat ölt a feldolgozott élelmiszerek fogyasztása. A nyersanyagot azonban továbbra is a *mezőgazdaságnak* kell előállítania ehhez. Egészen addig, amíg el nem következik az élelmiszerek bőségének a korszaka, a társadalom életében nem csökkenhet a mezőgazdaság szerepe. Jelenleg pedig, amikor még ugyancsak messze vagyunk ettől a bőségtől, a népek elemi érdeke, hogy minél gyorsabb ütemben növekedjék a mezőgazdasági élelmiszertermelés.

Hazánk azok közé az országok közé tartozik, amelyek képesek arra, hogy *saját termelésükből* lássák el lakosságukat a legtöbb élelmiszerrel — mégpedig a legfontosabbakkal —, sőt tekintélyes mennyiséget exportáljanak is. Ez előnyös körülmény, s egyúttal azt mutatja, hogy hazánk gazdasági életében a mezőgazdaság nemcsak a dolgozók élelemiszer-ellátásában tölt be igen fontos szerepet, hanem a gazdasági élet más területein is. Exportjával hozzájárul más ágazatok fejlesztésének megalapozásához, vagyis *közvetve* is részt vállal a lakosság életszínvonalának emelésében.

Hazánk szegény ipari nyersanyagokban. A legfontosabb fűtő- és nyersanyagok iránti szükségletünket részben vagy egészében behozatalból fedezzük. Lényegében a bauxit az egyetlen olyan ipari nyersanyag, amely viszonylag jelentős mennyiségben található hazánkban. A kedvezőtlen nyersanyagviszonyok között nálunk a mezőgazdaságnak lényegesen nagyobb szerepe van a gazdasági életben, mint az ipari nyersanyagokban gazdag országokban. A mezőgazdaság, amelynek adottságai hazánkban viszonylag kedvezőek, a lakosság ellátásán kívül *az ipar nyersanyagellátásában és gépbeszerzéseiben* is fontos szerepet tölt be.

Más adottságaink is kiemelik a mezőgazdaság szerepét gazdasági életünkben. Így nem utolsó sorban azok a kedvező természeti körülmények, amelyeket nem is igen lehet *más módon* hasznosítanunk, mint a mezőgazdasági termelés fejlesztésével: kiváló minőségű vetőmagvak, zamatos, vitamindús gyümölcsök és zöldségfélék termelésével, amelyek mind itthon, mind exportálva igen jól hasznosíthatók.

Végül még egy fontos szempont: a mezőgazdaság népgazdaságunknak szinte egyetlen olyan fő ága, amelynek aránylag nagyon kevés *importból származó* anyagot kell felhasználnia termelése növeléséhez. Fejlesztése ezért biztosabban, előnyösebben oldható meg, mint azoké az ágazatoké, amelyeknek alapanyagát teljes egészében vagy nagyobb részben import útján kell beszereznünk.

Digitized by Google

Növekszik-e, vagy csökken-e, a mezőgazdaság szerepe dolgozóink élelmezésében?

A nemzetközi szakirodalom a napi átlagos *kalóriafogyasztás* szerint három csoportba sorolja az országokat. A 2250 kalória alatti fogyasztás a *rosszul* táplálkozó nemzetekre jellemző. 2250—2750 kalória fogyasztása a *közepes* színvonalat, a 2750 kalória feletti fogyasztás pedig a *jó* táplálkozási színvonalat jelenti. Az első csoportba tartozik a világ lakosságának csaknem a fele: ma a világon csaknem másfél milliárd ember elégtelenül táplálkozik (főleg Ázsiában, és Afrikában). A Szovjetunió, a szocialista országok többsége és köztük hazánk is, továbbá az USA és a nyugat-európai országok *a harmadik csoportba* tartoznak.

Magyarországon a felszabadulás előtt, 1934—1938 átlagában, 2800 kalória volt a fejenkénti tápanyag-fogyasztás, alig haladta meg tehát a közepes színvonalat. Az adatok azt mutatják, hogy kalóriában számítva már 1950-ben elértük a háború előtti szintet, azóta pedig lényegesen túl is haladtuk. Az utóbbi években az egy főre jutó fogyasztás 3000 és 3100 kalória között mozgott.

A fontosabb élelmiszerek egy főre jutó fogyasztása*

	1934—1938	1950	1960	1965
	kilogramm			
Liszt	144,7	141,2	132,8	133,9
Burgonya	130,0	108,7	97,6	79,9
Cukor	10,5	16,3	26,6	29,4
Húsfélék összesen	33,2	34,2	47,6	51.8
ebből baromfihús	8,3	8,4	9,8	10,8
Zsírok és olajok	17,0	18,7	23,5	24,4
Tej. tejtermék (vaj nélkül)	101,9	111,9	113,9	92,8
Tojás	5,2	4,7	8,9	10,0
Zöldség	50,0	75,3	85,5	64,5
Gyümölcs	45,0	39,6	53,5	64,7

* *Forrás:* A mezőgazdaság áruforgalma és az élelmiszerhelyzet alakulása. (KSH, Bpest, 1965.) Az 1965. évi adatok az OT becslései.

A mai élelmiszerfogyasztást a két világháború közöttivel összehasonlítva kitűnik, hogy *minden fontosabb élelmiszer* fogyasztása növekedett: legnagyobb mértékben a *húsé* és a *cukoré* nőtt. A jelenlegi, csaknem egymillióval nagyobb (kereken 10 milliós) népesség személyenként 18—19 kg-mal többet fogyaszt ezekből, mint a két világháború között. A liszt- és burgonyafogyasztásban bizonyos megállapodottság, illetve csökkenés tapasztalható, bár itt helyesebb is a csökkenő tendencia. Állandóan és jelentős mértékben nőtt a zsírfogyasztás.

A mezőgazdaság jelenleg a legtöbb élelmiszerből lényegesen nagyobb mennyiségeket szolgáltat a belső fogyasztás számára, mint ezelőtt bármikor. A lakosság összes fogyasztása például

Digitized by Google

húsból: 1934—1938-ban 3 130 000, 1965-ben 5 260 000 q
tojásból: 1934—1938-ban 845 millió, 1965-ben 1,8 milliárd db,
tej és tejtermékekből: 1934—1938-ban 1 116 millió, 1965-ben 1 340 millió liter
cukorból: 1934—1938-ban 948 000, 1965-ben 3 millió q
lisztből: 1934—1938-ban 13 092 000, 1965-ben 13 600 000 q volt.

Ma lényegesen, kb. 50 százalékkal több zöldséget és gyümölcsfélét is fogyasztunk. Burgonyából azonban az 1934—38. évek átlagos 11,5 millió q-ás fogyasztásához képest a jelenlegi fogyasztás kisebb, mindössze 8,2 millió q.

Az adatok azt mutatják, hogy egyre jobban megközelítjük a gazdaságilag fejlett országok élelmiszerfogyasztását. Kivétel ez alól a tej- és tejtermékfogyasztás, amelyben számottevően elmaradtunk. Örvendetes viszont az, hogy a húsfogyasztáson belül növekszik a könnyebben emészthető, kevésbé zsíros húsok és a halfélék fogyasztásának aránya. Egy főre jutó baromfihús-fogyasztásunk több mint kétszerese az európai átlagnak, ebben csak az Egyesült Államok és Kanada előz meg bennünket. Jelentősen növekszik a feldolgozott (félkész, konzervált, hűtött) élelmiszerek fogyasztásának aránya is.

Hogyan alakult a mezőgazdasági export?

A mezőgazdaság teljesítőképességének hazánkban leglényegesebb, de mégis csak az egyik mutatója az élelmiszerellátás alakulása. A másik fontos mutató az export. A mezőgazdasági termékek exportja — ha nem a belső ellátás rovására megy előnyös népgazdaságunk számára.

A második világháború után mezőgazdasági exportunk 1959—1960-ban érte el az 1934—38. évek átlagát. Azóta jelentős változások következtek be.

A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek külkereskedelmi forgalmának alakulása (millió devizaforintban)*

	Behozatal			Kivitel			Egyenleg		
	összesen	ebből		összesen	ebből		összesen	ebből	
		szocialista ország	fejlett tőkés ország		szocialista ország	fejlett tőkés ország		szocialista ország	fejlett tőkés ország
1960	829	575	206	2091	1061	990	1262	486	784
1961	1128	669	359	2294	1273	965	1166	604	606
1962	1274	518	523	2393	1275	1091	1119	757	563
1963	1509	385	780	3130	1511	1583	1621	1126	803
1964	1562	312	801	3280	1766	1432	1718	1454	631

* Urbán Károly: Mezőgazdasági exportforgalmunkról. (Magyar Mezőgazdaság, 1966., 3. sz., 3. oldal.)

Digitized by Google

A felszabadulás előtt is exportáltunk mezőgazdasági termékeket, bár belső fogyasztásunk alacsony és kedvezőtlen összetételű volt. Ma azzal egyidőben, hogy többet exportálunk, a legfontosabb élelmiszerekből *többet fogyasztunk is.* Az utóbbi években a mezőgazdasági termelés szerény mértékű, de állandó emelkedése révén egyaránt növelhettük a lakosság fogyasztását és az exportot. Ez annak köszönhető, hogy a mezőgazdaság az élelmiszerek többségéből lényegesen többet termel, mint amennyit a jelenlegi életszínvonalon a lakosság elfogyaszt.

Ha a mezőgazdaság termeléséből *csak a belső fogyasztást* kellene fedezni, akkor a legtöbb cikkből a mainál lényegesen jobb lehetne az ellátás. Húsból és húskészítményekből pl. az összes mennyiség 19—20 százalékát, több ezer vagon kiváló minőségű húst exportálunk. Igaz, hogy importálunk is, de a behozatal csak egyharmada a kivitelnek. Népgazdaságunk a húsexport révén tekintélyes mennyiségű devizához jut, főleg olyan piacokon, amelyeken *más árukkal nem is igen tudnánk fizetni.*

Népgazdaságunk jelentős behozatalra szorul. Ilyen körülmények között elengedhetetlen, hogy a lehető legnagyobb mennyiségben exportáljuk mezőgazdasági termékeinket, amelyek kiváló minőségűek és mindenben versenyképesek a világpiacon. Így érthető, hogy a tavalyi rossz terméső évben is a zöldség- és gyümölcstermés igen jelentős részét, mintegy 29 százalékát exportáltuk; ennek révén több devizához jutottunk, mint az előző évi jobb termésből, a tőkés exporttervet pedig túlteljesítettük.

Néhány mezőgazdasági cikkben és élelmiszerben *behozatalra* is szükségünk van. Elkerülhetetlen például bizonyos vetőmagvak, tenyészállatok és déligyümölcs behozatala. Rendszeresen szükség van takarmány-alapanyagok, elsősorban fehérjetakarmányok (halliszt, tejpor stb.), takarmánykiegészítő szerek, vitaminok, sőt abraktakarmány importjára is. A mezőgazdasági és élelmiszerbehozatal azonban mindig *jóval kisebb* a mezőgazdasági exportnál.

Mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeink kiviteli és behozatali egyenlege hosszú idő óta kiviteli többlettel zárul, tehát *aktív.* Többlete 1960-hoz képest a második ötéves tervben csaknem 80 százalékkal emelkedett. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar évről évre igen számottevő *devizabevétellel* járul hozzá külkereskedelmünk és ezzel népgazdaságunk egyensúlyához. A mezőgazdasági cikkek eladásából kapott devizán a mezőgazdaság számára szükséges anyagokon és gépeken kívül tekintélyes mennyiségű olyan ipari nyersanyagot és gépet is vásárolunk, amelyre az ipari üzemek zavartalan működéséhez van szükség.

A mezőgazdaság fejlesztése ezért a belső ellátás javítása mellett külkereskedelmi szempontból sem pusztán paraszti érdek, hanem egyuttal *az egész munkásosztály, az egész dolgozó nép elsőrendű érdeke is.* A mai jelentős mezőgazdasági export nélkül nem tudnánk az

Digitized by Google

általunk elhatározott mértékben *fejleszteni iparunkat,* s *foglalkoztatni* az ipari keresők egy részét.

Hogyan tükröződik a mezőgazdaság szerepe a nemzeti jövedelemben?

A főbb ágazatok gazdasági életünkben betöltött szerepét igen gyakran, a társadalom *összes termeléséhez* és a *nemzeti jövedelemhez* való hozzájárulás mértékével is jellemzik. Erről a következő képet mutatják az adatok:

Az ipar és a mezőgazdaság részaránya a társadalmi termékben és a nemzeti jövedelemben*

(1959. évi változatlan árakon.)

	Összesen milliárd Ft	Milliárd forintban			Százalékban		
		Ipar	Mezőgazd.	Egyéb	Ipar	Mezőgazd.	Egyéb
Társadalmi termék							
1938	113	48	55	10	42	49	9
1950	157	78	49	30	50	31	19
1960	340	211	63	66	62	19	19
1964	433	284	71	78	66	16	18
Nemzeti jövedelem							
1938	54	20	29	5	37	53	10
1950	75	33	28	14	44	38	18
1960	140	81	31	28	58	22	20
1964	172	111	32	29	65	19	16

* Forrás: A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei. (Statisztikai Időszaki Közlemények, Budapest, 1963—1965. évi kötetek.)

Hazánkban — az iparosodó országokhoz hasonlóan — *gyorsan növekszik az ipar bruttó termelése* és a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása, s *kisebb mértékben emelkedik a mezőgazdaság összes termelése* és a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása. Ez a folyamat törvényszerű velejárója a társadalmi munkamegosztás és munkatermelékenység növekedésének, a népgazdaság szerkezeti átalakulásának, a gyors ütemű iparosításnak.

A gazdasági értékelésekben *csak igen körültekintően* szabad azonban használni ezeket az arányokat. Ezek a mutatók ugyanis nem alkalmasak arra, hogy egyik vagy másik ágazatnak *gazdasági életünkben betöltött szerepét* jellemezzük velük, hanem főleg arra jók, hogy a társadalmi munkamegosztásnak, a népgazdaság szerkezeti összetételének alakulását mutassák be. De amikor erre a célra használjuk őket,

Digitized by Google

akkor is számolnunk kell azokkal a torzításokkal, amelyeket az érvényes árrendszer okozhat.

A jelenlegi árrendszer *a ténylegesnél lényegesen nagyobbnak tünteti fel az ipar arányát* a népgazdaságban, a *mezőgazdaságét pedig aláértékeli.* Jól szemlélteti az árrendszer ilyen irányú torzító hatását, az ha nemcsak az érvényes árakon, hanem a *társadalmi ráfordításokkal arányos* árak alapján is kimutatjuk a fő népgazdasági ágaknak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulását:

Az ipar és a mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez különböző árrendszerekben*

	Milliárd Ft-ban			%-ban		
	mezőgazdaság	ipar	egyéb	mezőgazdaság	ipar	egyéb
A mindenkori tényleges árakon						
1959	34,6	60,9	32,3	25,9	50,0	24,1
1963	33,4	96,5	39,5	19,7	57,0	23,3
A társadalmi ráfordításokkal arányos árakon						
1959	51,2	47,1	35,5	38,2	35,2	26,6
1963	59,2	63,6	46,6	34,9	37,6	27,5

Ha tehát nem akarunk elhamarkodott ítéleteket alkotni és kerülni akarjuk az irreális következtetéseket, akkor a gazdasági értékelésekben számolnunk kell az érvényes árrendszer következményeivel.

A közvélemény tájékoztatása miatt különösen fontos ez két szempontból. Egyrészt, hogy tisztán lássuk: miért szorul tulajdonképpen támogatásra a mezőgazdaság. Másrészt, hogy válaszolhassunk arra a kérdésre: más népgazdasági ágak számlájára finanszírozzuk-e a mezőgazdaságot, vagy nem.

* *Forrás:* A főbb népgazdasági arányok alakulása a társadalmi ráfordításokat tükröző árrendszerben. (KSH, Bpest, 1965.)

Hasonló számításokat az 1961. évi ágazati kapcsolatok mérlegének adatai alapján az Országos Tervhivatalban is végeztek, *Ganczer Sándor* vezetésével. Az OT számításai is az itt közöltekhez hasonló képet mutatnak. Ebben a számításban a mezőgazdaság részesedési aránya a nemzeti jövedelemből (1961-ben érvényes árakon) 20.4, az iparé 58.1 százalék. Érték-típusú árakon a megfelelő adat 33.8, illetőleg 37,7, termelési ár típusú árakon pedig 32.6, illetőleg 36.8 százalék.

A számításokban alapul vett árak nem olyan céllal készültek, hogy a jelenlegivel szemben reális árjavaslatokként kezeljük őket. Ezek pusztán azt mutatják be: milyen volna népgazdaságunkban a termelés és a felhasználás legfontosabb területeinek egymáshoz való aránya akkor, ha az árak arányosak lennének a társadalmi ráfordításokkal.

Digitized by Google

Miért szorul támogatásra jelenleg a mezőgazdaság?

Szocialista mezőgazdasági nagyüzemeink gazdálkodása *alapjában véve jó úton halad.* Mind az állami gazdaságok, mind a termelőszövetkezetek évről-évre jobban teljesítik azokat a feladatokat, amelyeket az ország ellátása és az exportigények kielégítése támaszt velük szemben. Az állami gazdaságoknak mintegy kétharmada, a termelőszövetkezeteknek is kb. egyharmada jól gazdálkodik. Közülük a legjobbak — néhány száz üzem — ma már mind felszerelésüket, mind gazdálkodásuk módját és eredményeit tekintve, korszerű nagyüzemek. Mind az állami, mind a termelőszövetkezeti szektorban igen nagyok azonban a különbségek az egyes üzemek között. A gazdaságok jelentős része *nem képes a maga bevételeiből fedezni ráfordításait.* Az állami gazdaságok egyharmada évről évre veszteségesen gazdálkodik. A termelőszövetkezeteknek több mint egyharmada bevételeiből a termelés bővítésére egy fillért sem tud a maga erejéből fordítani.

1962-től 1964-ig a szövetkezetek halmozott termelési értéke 18,4 százalékkal nőtt: 27,8 milliárd forintról 32,9 milliárd forintra. Az anyagköltségek azonban még gyorsabban, 29 százalékkal emelkedtek, s emiatt *netto termelésük értéke* lényegében *azonos szinten maradt.* Ilyen körülmények között csak akkor növekedhet a szövetkezeti szektorban a felhalmozás és a tagok jövedelme, ha külön intézkedések (dotációk, kedvezmények, hitelelengedések stb.) biztosítják ezt.

1964-ben a termelőszövetkezetek 11 107,5 millió forintot osztottak ki személyi jövedelemként. Ha azonban leírták volna az amortizációt és nem kaptak volna brutto jövedelmük növelésére külön állami támogatást, akkor lényegesen rosszabbul jöttek volna ki a jelenlegi árszínvonal révén realizált brutto jövedelmükből: vagy a felhalmozást kellett volna csökkenteniük, vagy a részesedést. Jól szemléltetik ezt a következő táblázat adatai:

A bruttó jövedelem és felhasználása a tsz-ekben*
(millió Ft)

	1963	1964
Szövetkezeti bruttó jövedelem	12 883,1	13 126,8
A bruttó jövedelmet növelő		
értékcsökkenési leírás	933,5	1 221,7
üzemviteli állami támogatás	1 451,1	1 491,5
Felhasználható bruttó jövedelem	15 267,7	15 840.0
ebből: föld és jövedelemadóra	1 267,3	1 315.5
üzemi felhalmozásra	3 383,3	3 416,0
személyes jövedelemre	10 617,1	11 107,5

* Forrás: A tsz-ek gazdálkodása és vagyoni helyzete (FM statisztikai közlemények, 1964. évi eredmények, III. kötet.)

Digitized by Google

Más adatok is azt mutatják, hogy a szövetkezetek szektorátlagban nem képesek árbevételeikből fedezni ténylegesen felmerülő költségeiket. Az utóbbi években pl. a szövetkezetek árbevétele mintegy 2 milliárd forinttal volt kisebb, mint a saját termelésű anyagok felhasználása nélkül számított termelési költség, továbbá a munkadíj-kifizetés és a központi befizetési kötelezettségek (adó, SZTK stb.) együttes összege.

Ez azt mutatja: ahhoz, hogy a mai viszonyok között a szövetkezetekben a felhalmozás és a részesedés az előző évivel azonos szinten maradjon vagy növekedjék, elengedhetetlen a szövetkezeti bruttó jövedelmet kiegészítő állami támogatás, dotáció, hitelelengedés, prolongálás stb. Nem azért van szükség erre, mert a szövetkezetek olyan rosszul gazdálkodnak, hogy a mai kis mértékű felhalmozást és jövedelmet is csak akkor érhetik el, ha az állam magára vállalja a veszteséget, hanem — gazdálkodásuk hibái mellett — főleg azért, mert az árak és egyéb eszközök révén a szövetkezetekben előállott új érték olyan nagy mértékben van *központosítva,* hogy ez lehetetlenné teszi, hogy a szövetkezetek a termelés bővítéséhez szükséges felhalmozással egyidőben a személyi jövedelmet is a kellő mértékben növeljék.

Ezt a helyzetet főleg az idézte elő, hogy az utóbbi években a mezőgazdasági termelői árszínvonal csak néhány százalékkal nőtt, a termelőszövetkezetek viszont nemcsak egyre több ipari anyagot és eszközt használtak fel termelésük növeléséhez, hanem drágábban is vásárolták ezeket. A gazdaságirányítási rendszerünk átfogó felülvizsgálatáról szóló, nyilvánosságra hozott referátum a következőket állapította meg erről: „A mezőgazdasági termelői árak színvonala lényegesen alacsonyabban, az ipari árak színvonala magasabban van megállapítva, mint a társadalmi ráfordítások." Az Országos Árhivatal számításai szerint: ha termelési áron határozzuk meg *a társadalmi ráfordítást,* akkor a mezőgazdasági árak színvonala *csaknem 26 százalékkal alacsonyabb,* mint a társadalmi ráfordításoké. Még nagyobb mértékben marad alatta az *ipari árak* szintjének, amely a társadalmi ráfordítások színvonalánál is 11 százalékkal magasabb.

Hazánkban tehát *indokolatlanul alacsony* a mezőgazdasági termékek felvásárlási árszínvonala, viszonylag magas viszont a mezőgazdaságban használt iparcikkek ára. Ez a gyakorlatban azzal a következménnyel jár, hogy a mezőgazdasági termékek egy részét országos átlagban is ráfizetéssel termeljük, mert a felvásárlási árak a ráfordításokat sem fedezik. Az utóbbi években több intézményben is végeztek mezőgazdasági költségszámításokat. A módszerek eltérése miatt ezek más-más képet mutatnak, egyben azonban megegyeznek: *a mezőgazdasági termékek egy részének — főleg az állati termékeknek — a felvásárlási ára alacsonyabb, mint az önköltsége.*

A mai helyzet kialakulásában jelentős mértékben közrejátszott az is, hogy 1959-ben ipari termelői árrendezést hajtottunk végre, s ez fölemelte a mezőgazdaság által vásárolt termelőeszközök árát. Ezt az

Digitized by Google

áremelést csak részben sikerült különböző intézkedésekkel ellensúlyoznunk, jelentős része *áthárult a mezőgazdasági üzemekre.* Becslések szerint a mezőgazdaságban használt ipari anyagok és eszközök árszínvonala 1965-ben — még a kedvezmények levonása után is — néhány százalékkal magasabb volt, mint 1958-ban.

A szövetkezetekben felhasznált ipari eredetű anyagok és eszközök mennyisége és aránya — a korszerű nagyüzemi gazdálkodás megalapozásával az élőmunka csökkenésével összefüggésben — szükségképpen fokozódik. A kisüzemi gazdaságok összes költségráfordításaiban mintegy 14 százalék körül mozgott az ipari eredetű eszközök és anyagok költségeinek aránya, szövetkezeti nagyüzemeinkben viszont 60 százalék ez az arány. Az utóbbi években erre a célra fordított összeg az egész mezőgazdaságban már megközelítette a 16 milliárd forintot, a termelőszövetkezetekben pedig a 10 milliárdot.

Pusztán a korszerűsítéssel járó nagy befektetések is tetemesen megnövelték tehát az üzemek anyagköltségeit, minthogy pedig ezzel egyidőben az anyag- és eszközárak is emelkedtek — *az üzemi jövedelmek elkerülhetetlenül csökkentek.*

Ilyen körülmények között a termelőszövetkezetek képtelenek arra, hogy a maguk erejéből kiépítsék a korszerű gazdálkodás nagy befektetéssel járó anyagi és műszaki alapjait. Ezért vált elkerülhetetlenné, hogy az állam különböző utakon *visszajuttassa* nekik a befektetéshez szükséges eszközöket, illetve ezek nagyobb részét. Így alakult ki az a gyakorlat, hogy a termelőszövetkezetek döntően állami hitelek, dotáció, stb. felhasználásával pótolták és bővítették termelőkapacitásukat. Az állami gazdaságokban pedig — amelyek a többi állami vállalathoz hasonlóan „ingyen" kapják a beruházásokat — árkiegészítéssel igyekezett az állam kompenzálni az alacsony árszínvonal okozta bevételkieséseket.

A mai gyakorlatnak azonban politikailag *kedvezőtlen hatása* van mind az üzemekben, mind a közvéleményben. Egyfelől: a növekvő hiteltartozások felhalmozódása nyomasztóan hat az érintett üzemekre. Másfelől: a munkás-alkalmazotti népesség úgy látja, hogy életszínvonala nem nőhet, mert a szövetkezeteket kell támogatnia. A közvéleményben széles körben elterjedt az hiedelem, hogy a mezőgazdaságért csak áldozatokat hoz az ország, s fejlesztéséhez rendszeresen más népgazdasági ágakból és a lakosságtól kell elvonni az eszközöket.

Más népgazdasági ágak számlájára finanszirozzuk-e a mezőgazdaságot?

A mezőgazdaság teljesítőképességét kifejező adatok szerint: *nem.* A tények azt mutatják, hogy a mezőgazdaság közvetlenül és közvetve is igen jelentős részt vállal *más ágazatok fejlesztésében.*

Miért tükröződhet ez mégis fordítva a köztudatban? Ez abból ered, hogy a szemüveg (az árrendszer), amelyen keresztül jelenleg a

Digitized by Google

gazdasági élet jelenségeit szemléljük, igen erősen torzít. Az értékmutatók alakulását ugyanis két tényező dönti el. Egyrészt maga az anyagi folyamat, amelyet ezek a mutatók jellemeznek; másrészt az, hogy milyen árakon történik e folyamatok számbavétele. Az értékmutatók az érvényes árrendszerben mint arról a nemzeti jövedelemmel kapcsolatban már szó volt — torzítva mutatják többek között azt is, hogy az egyes ágazatok milyen mértékben járulnak hozzá a társadalmi tiszta jövedelemhez, a népgazdaság akkumulációjához.

Vitathatatlan, hogy a társadalmi tiszta jövedelem létrehozásában — mint más ipari országokban — hazánkban is az iparnak van nagyobb szerepe. Hogy azonban a mezőgazdaságban előállított nemzeti jövedelem jóformán a dolgozók személyi jövedelmére zsugorodik, az főként a jelenlegi árrendszer következménye.

Vegyük sorra ennek legfontosabb bizonyítékait a mezőgazdasággal kapcsolatban.

A mai *ipari* árakat az jellemzi, hogy a ráfordításokon kívül igen jelentős *tiszta jövedelmet* tartalmaznak. A mezőgazdaság által vásárolt ipari eredetű eszközök és anyagok áraiban pl. a társadalmi tiszta jövedelem átlagosan 45—50 százalékot tesz ki. Meghatározott mértékű társadalmi tiszta jövedelem beépítése az ipari árakba természetesen indokolt. A nálunk kialakult arány azonban azt mutatja, hogy ezen az úton egyúttal *igen jelentős mennyiségű tiszta jövedelmet is központosítunk*, elvonunk a mezőgazdaságtól. Az összesítésekben ez az ipar eredményeként jelentkezik, holott az ipari árakba beépített társadalmi tiszta jövedelem egy részét tulajdonképpen azok az ágazatok termelik meg, amelyek ezeket az eszközöket felhasználják és ráfordításaik révén fedezik.

A gazdasági kapcsolatok másik fontos területe a mezőgazdaság részvétele a többi népgazdasági ág *anyagellátásában*. A mezőgazdaság termékeinek kb. felét rendszeresen más ágazatoknak adja át feldolgozásra, csomagolásra, forgalmazásra. A mezőgazdasági nyerstermékeket feldolgozó és forgalmazó ágazatok egy részének a szerepe a felhasználásra kerülő termékek előállításában lényegesen kisebb, mint a mezőgazdaságé. Különösen így van ez azoknál az élelmiszereknél — főleg a zöldség- és gyümölcsféléknél — amelyek lényegében nyerstermékek formájában kerülnek értékesítésre, felhasználásra. Ezek előállításához a kapcsolódó ágazatok csak tört részét teszik hozzá annak a munkának, amelyet a mezőgazdaság végzett.Mégis az *értékösszefüggésekben* közreműködésük legalább olyan, sőt sokszor nagyobb súlyú, mint a mezőgazdaságé. Ez annak a következménye, hogy a mezőgazdasági termékeket ezek az ágazatok igen *alacsony áron kapják meg*, feldolgozott termékeiket pedig már jelentős *társadalmi tiszta jövedelmet is tartalmazó árakon* adják tovább.

A mezőgazdaság és a szorosan hozzá kapcsolódó ágazatok együttműködésére tehát jelenleg szintén az a jellemző, hogy az adatok a

Digitized by Google

ténylegesnél jóval kisebbnek mutatják a mezőgazdaság szerepét a közreműködésével előállított társadalmi tisztajövedelemben.

A mezőgazdaságban azonban jelenleg is *több milliárd forint társadalmi tiszta jövedelem keletkezik.* Ha a mezőgazdaság által előállított nemzeti jövedelemből leszámítjuk a munkabéreket és egyéni jövedelmeket, akkor 1959-ben ez az összeg 6,6, a legutóbbi években pedig 4 milliárd forint volt. Igaz, hogy ez jóval kevesebb annál, amit az ipar jelenleg produkál, de több, mint amit a mezőgazdasági üzemek vissza nem térülő támogatásként az utóbbi időben évenként kaptak.

Az állami támogatásban tehát *nem segélyt kap* a mezőgazdaság, hanem dotáció és egyéb állami juttatások, kedvezmények formájában realizálja jövedelme egy részét, ahelyett, hogy termékeinek árában kapná meg ezt. Ez szüli azt a látszatot, mintha a mezőgazdaságot más népgazdasági ágazatok akkumulációjából kellene finanszírozni.

*

Mindaz, amit a mezőgazdaságról itt elmondtunk, nem az ipar vezető szerepének tagadása. Hiba lenne, ha a mezőgazdaság reális értékelése az ipar jelentőségének lebecsüléséhez vezetne. Az ipar népgazdaságunk kulcsfontosságú ágazata, gazdasági előrehaladásunk fő bázisa. Minél nagyobb eredményeket érünk el az adottságainkkal reálisan számoló iparfejlesztésben, annál megalapozottabban és gyorsabban juthatunk előre egész szocialista építésünkben, a mezőgazdaság korszerű nagyüzemi fejlesztésében is.

A Központi Bizottság határozata és az ezt követő kormányintézkedések azt mutatják, hogy a párt és a kormány nagyra értékeli a mezőgazdaság szerepét a népgazdaságban. A különböző pénzügyi intézkedések, a felvásárlási árak emelése is azt a célt szolgálja, hogy meggyorsítsuk a mezőgazdaság fejlődését.

A gazdasági intézkedésekkel egyidőben azonban a propagandistákra és az agitátorokra is nagy feladat hárul. A tényekre támaszkodva minél szélesebb körben világítsák meg a mezőgazdaságnak a népgazdaságban betöltött tényleges szerepét. Ezzel nemcsak az annyira szükséges közgazdasági gondolkodás térhódítását mozdítják elő, hanem konkrét, tételes ismeretekre alapozva állíthatják az agitáció középpontjába annak bizonyítását is, hogy a mezőgazdaság fejlesztése nem pusztán paraszti probléma, hanem a munkásosztály és egész népünk közvetlen gazdasági és politikai érdeke.

Digitized by Google

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

DR. LÉVAI TIBOR:

Szocialista törvényesség, szocialista demokrácia

A szocialista törvényesség és a szocialista demokrácia egymást kölcsönösen feltételező fogalmak. E kölcsönösség napjainkban objektív szükségszerűség, egyik a másik nélkül nem fejlődhet. A szocialista demokrácia befolyásolja a szocialista törvényesség tartalmát és érvényesülésének módját, a törvényesség pedig biztosítékát adja a szocialista demokrácia fennmaradásának és fejlődésének. A szocialista demokrácia meggyengülése a törvényesség sérelmét okozhatja, a törvényesség megsértése pedig kihat a szocialista demokrácia érvényesülésére is.

Vizsgáljunk meg néhány fontosabb területet, ahol a demokratizmus fejlődése a legnyilvánvalóbban hat a törvényesség alakulására.

*

A szocialista társadalom életében ma már általánossá vált szabály és egyben követelmény, hogy minden társadalmi viszony elsődleges, alapvető szabályozása *a törvényhozás* körébe esik. A törvények ugyanis kifejezik az adott társadalmi viszonyok fejlettségi fokát, az elért vívmányok továbbfejlődésének irányát és jogi kereteit. Minden más jogszabállyal szemben alapvető követelmény, hogy a törvényeken alapuljon, velük összhangban álljon, illetőleg a törvények adta kereteket töltse ki további tartalommal. A törvények magukban foglalják betartásuk biztosítékait, a garanciákat és a szankciókat is.

A törvényalkotásnál szinte legelső kérdés az, hogy milyen életviszonyok szabályozására szolgáljon a törvény, idejét múlta-e a régebbi törvény, s megoldhatók-e ennek részbeni módosításával a kritikus kérdések. Tartalmát tekintve a készítendő törvényt mindig az adott társadalmi és gazdasági rend, célját pedig a szabályozandó kérdések jellege, s végső fokon az uralkodó osztály törekvése határozza meg.

Digitized by Google

A törvény meghozatala előtt, a jogi „szakmai" feltételek vizsgálatával egyidejűleg, ismerni kell a tömegek jogtudatának fejlettségi fokát, a közvéleménynek az egyes jogszabályokra való reagálását, a hatályos rendelkezésekhez való viszonyát is. Anélkül, hogy eltúloznám a „társadalmi viták" jelentőségét, úgy vélem, egyes fontosabb kérdések szabályozásának előkészítő fázisában érdemes támaszkodni a társadalom tapasztalataira, véleményére. Egyetértek azzal a nézettel, hogy a törvényelőkészítés során nem a demokratizmus szélesítése, hanem a törvényelőkészítés szakmai szintjének tökéletesítése a központi kérdés. Mégis célszerűnek tartom, hogy a szorosan vett „szakmai" szempontok mellett a közvélemény részéről érkező javaslatokra és kritikai megjegyzésekre is fordítsunk figyelmet. Ezek között lehetnek olyanok, amelyek ráirányíthatják a szakemberek figyelmét egy-egy fontos jelenségre. Különösen nagy figyelmet érdemelnek a tanácsok állandó bizottságaitól, az országgyűlés szakbizottságaitól, illetve egyes szakmai szervezetektől, tömegszervezetektől érkező jelzések.

A jogszabályok társadalmi bírálata során helytelen nézetek is felbukkannak. Így pl. felmerül olykor az az igény, hogy a „rossz" törvényt figyelmen kívül kell hagyni, vagy „rugalmasan" kell kezelni. Véleményem szerint, amíg a jogszabály érvényben van, addig be is kell tartani. Ehhez azonban nyomban hozzá kell tennem, hogy nem minden érvényben levő jogszabály tekinthető jónak, vagyis olyannak, amely helyesen tükrözi az adott politikai, társadalmi, gazdasági viszonyokat. A jogi szabályozás — sajátos természete miatt — a társadalmi stb. viszonyok megmerevítését is előidézheti. Ezek az életviszonyok, objektív mozgástörvényeik folytán, nem tűrik meg az „elavult" jogi normákat, hanem feszítgetik, illetve túllépik ezek kereteit. A „jogi stabilizálás" és az „élet dinamizmusa" között kétségtelenül ellentmondások, súlyosabb esetekben konfliktusok is keletkezhetnek. Kérdéses, mit kell ilyenkor tenni, és kiknek a feladata cselekedni.

A jogszabály és az élet ellentmondásait *idejében* fel kell ismerni, s az összhangot *minél hamarább* meg kell teremteni. Ennek kapcsán nem az objektív viszonyokat kell a jogszabályok keretei közé gyömöszölni, hanem a tényeket figyelembe vevő *helyes jogi konstrukciót* kell kialakítani. Erre jellemző példa napjainkban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek ún. szoros értelemben mezőgazdasági (növénytermesztési, állattenyésztési stb.) és melléküzemi tevékenységének jogi szabályai és az ettől már részben eltérő gyakorlat. Egyre gyakoribb igény az, hogy a termelőszövetkezetek a hagyományos mezőgazdasági tevékenység mellett a helyi szolgáltató, esetleg javító tevékenység ellátásába is bekapcsolódjanak. Jelenlegi jogszabályaink azonban e tekintetben csak meglehetősen szűk teret adnak nekik. Különböző ügyeskedő elemek, szélhámosok, sőt bűnözők is gyakran kihasználják ezt az ellentmondást, s kerülő utakon, jogsértéssel mindenek-

Digitized by Google

előtt a maguk anyagi érdekeinek megfelelő vállalkozásokba kezdenek. A népgazdasági és a csoportérdek védelmében egyaránt arra kell törekedni, hogy megakadályozzuk a törvénysértéseket. A konkrét esetben véleményem szerint az a megoldás, hogy bővítsük jogszabályi úton a szövetkezetek hasznos melléküzemi tevékenységét.

Arra azonban nem lehet vállalkozni, hogy az esetleg hónapról hónapra változó új jelenségeket ugyanilyen ütemben kövesse a jogi szabályozás. A jogrend stabilitásához is fontos közérdekek fűződnek. A jogszabályalkotási igények és a jogszabályok stabilitásához fűződő érdekek közötti ellentmondásokat fel kell oldani, megfelelő *áthidaló* lehetőségek teremtése útján (pl. a jogszabály részleges módosításával).

A jogszabály alkalmazása során észlelt ellentmondások esetén egyedi ügyekben a jogalkalmazónak — *bár be kell tartania* az érvényben levő jogszabályt — *jeleznie* kell az ellentmondást. A jogszabályt kibocsátó központi szerveknek pedig részben a maguk közvetlen tapasztalatai, részben az alulról jövő jelzések értékelése alapján mérlegelniük kell, hogy van-e szükség új jogszabályi rendelkezésre. Vitás esetekben a jogalkotó szervek jogértelmezései, a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései megadhatják a kellő eligazítást, s ily módon esetenként megoldható az áthidalás. Pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működését szabályozó törvényes rendelkezések egyike-másika túlhaladottá vált, s bár az erre vonatkozó jogszabályt esetenként módosították, megnyugtató megoldást csak a készülő új szövetkezeti törvény ad majd. Kisegítő állásfoglalások azonban szükségesek voltak (pl. a termelőszövetkezetek földhasználatával kapcsolatos kérdésekben).

Az új jogszabályok alkotása során nemcsak a hatóságok előtt már megérlelődött problémákra kell figyelmet fordítani, hanem az érdekeltek igényeit is fel kell mérni. Így pl. igen elgondolkoztató javaslatokat tesznek a termelőszövetkezetek arra, hogy a társadalombiztosítási és nyugdíjigények elbírálásánál figyelembe kell venni a tagsági viszony időtartamát, a közös munkában való részvétel mértékét, az egyéni teljesítményt stb.

Más jogterületeken is hasonló a helyzet. A gyakorlati tapasztalatok általánosítása, a javaslatok gondos mérlegelése döntő szempont a módosításnál és új törvények megalkotásánál. A büntető eljárási törvény alkalmazása során pl. azt tapasztaljuk, hogy a törvényességet biztosító rendelkezések néha már „túlbiztosító" tényezőként hatnak, s öncélúságukkal gátolják az eljárás gyors lefolytatását. Ezért a közeljövőben a büntető eljárási törvény egyes rendelkezéseit részlegesen módosítani fogják.

*

A társadalom szerepe azonban nem merülhet ki a jogalkotás segítésében. A *törvényesség* lényegét tekintve feltételezi, hogy az érde-

Digitized by Google

keltek betartsák, illetve betartassák a törvényeket, s az ezeken nyugvó jogszabályokat. Mondhatjuk-e azt, hogy napjainkban egyértelműen érvényesül ez a követelmény? Elfogadott nézet-e az, hogy a törvények betartása össznépi érdek, nemcsak a hatóságok, hanem az állampolgárok kötelessége is, s hogy a törvények betartásának ellenőrzése össztársadalmi feladat? Úgy vélem: bár e kérdésekről sok szó esik napjainkban, korántsem mondhatjuk azt, hogy ebben a tekintetben mindenhol a helyes felfogás és gyakorlat uralkodik.

Hazánkban a törvényesség szilárd. Egyre inkább megvalósulnak azok az állami és társadalmi törekvések, amelyek a törvények tiszteletben tartására, a jogsértések megelőzésére, illetőleg orvoslására, a jogsértők felelősségrevonására irányulnak. Az alapvetően pozitív tendencia mellett azonban sok még az ellenható tényező. A széles közvélemény is ismeri és elítéli a konok bűnözők, a társadalmi, erkölcsi és jogi normákat tudatosan és ismételten megszegő elemek szerepét ebben. A törvények megsértése azonban gyakran a jogszabályok nem kellő ismeretéből, a szocialista jogtudat fejletlenségéből, a liberális vagy túlzó felfogásból és a szubjektivizmusból ered. E jelenségekkel szemben nem elsősorban büntetőjogi eszközökkel kell harcolni. A jogi képzés mellett igen nagy szerepe van a társadalmi együttélés szabályaira való nevelésnek, a jogpropagandának. Ebben a társadalmi szerveknek is igen fontos feladataik vannak.

A társadalmi összérdekeket, a demokrácia érvényesülését és további kibontakozását védelmező törvényeink érvényesülését *elsősorban* a magukban a törvényekben is meglevő *jogi garanciák* biztosítják. Ennek jelentőségéről itt nem kívánok szólni, hanem inkább a *társadalmi kontroll* szerepéről.

A probléma elsősorban az, hogy gyakran a meglevő jogi kereteket sem töltjük meg helyes tartalommal, itt is sok még a formális és bürokratikus vonás. Előfordul pl., hogy termelőszövetkezeti közgyűlésen a vezetőség vagy az ellenőrző bizottság nem tájékoztatja a tagságot kellőképpen a fontosabb kérdésekről (pl. a vezetőség működéséről, illetőleg az ellenőrző bizottság munkája során szerzett tapasztalatokról és tett intézkedésekről). A közgyűlés gyakran érdemi vita nélkül elfogadja a hiányos beszámolót, s később, tudomást szerezve a kellően nem ismertetett tényekről, elégedetlenség, sőt bizalmatlanság alakul ki a tagság és választott szervei között. Más területekről is vannak ilyen tapasztalatok.

Nem elegendő tehát az, hogy vannak a demokrácia érvényesülését biztosító jogszabályok. A demokratikus jogok gyakorlásához a szervezeti biztosítékokon kívül az emberek érdeklődésének, aktivitásának, felelősségérzetének fejlett fokára van szükség.

*

Csak akkor érvényesülhet jobban a társadalom szerepe a törvényesség biztosításában és erősítésében, ha egyes fogalmak, elsősorban

Digitized by Google

a törvényesség fogalma széles körben tisztázott. S itt sincs minden rendben.

Az állampolgárok elvárják, hogy az állam jogaikat, személyüket és tulajdonukat megvédje. Szocialista államunk e téren kifejtett tevékenységét megnyugvással veszik tudomásul, a jogrend és a közbiztonság erősödését helyesléssel nyugtázzák. A törvényesség betartása és betartatása azonban nem csupán a rendőrség, az ügyészség és a bíróság kötelessége. A törvények megtartásáért és a bűnözés ellen folyó harc csak akkor válhat eredményesebbé, ha elsősorban a bűncselekmények *megelőzésére* irányul. Ehhez azonban *összehangolt* társadalmi és állami erőfeszítések, a bűnözés okainak feltárását és kiküszöbölését célzó hatékony intézkedések szükségesek.

Úgy is felteszik esetenként a kérdést, hogy eltérhetnek-e a jogi normák az ún. társadalmi értékítélettől? Előfordul ugyanis, hogy a jogalkalmazás során egymástól elszakítva fogják fel a törvény „betűjét" és a törvény „szellemét". Némelyek betűrágó módon, tértől, időtől és az adott társadalmi viszonyoktól elvonatkoztatva próbálják védeni a „törvényességet". Ezzel a szemlélettel leginkább jogászkörökben találkozhatunk. De vannak olyanok is, akik figyelmen kívül hagyva a jogszabály írott rendelkezéseit, kizárólag a törvény „szellemére" hivatkoznak. Ez a felfogás nem kevésbé veszélyes, mint az előző. Az ilyen „szellemidézők" ugyanis többnyire szubjektív véleményükkel szeretnék helyettesíteni a jogszabályok tételeit.

Szerintem a törvény betűje és szelleme egymással „szinkronban" kell hogy legyen. A jogszabály szövegéből ki kell tűnnie a jogalkotó akaratának, azaz a jogszabály szellemének is. Ha ez nem így van, akkor fel kell vetni a törvény felülvizsgálásának kérdését.

A jogalkalmazás társadalmi ellenőrzéséhez alapvetően szükséges a megfelelő jogtudat kialakítása. Egyes büntetőügyek kapcsán gyakran felvetik pl. azt, hogy „nem kell X. Y.-t megbüntetni, hiszen csak a paragrafusokat sértette meg, de szubjektíve jót akar". „Igaz, hogy intézkedéseivel kárt okozott a társadalmi tulajdonban, de nem tapadt kezéhez egy fillér sem." „Rendes ember, sok hasznot hajtott a népgazdaságnak, nem kell felelősségre vonni azért, mert egy-két hibát vétett" stb.

Nos, ezzel kapcsolatban le kell szögezni azt, hogy az érdemek és a bűnök nem zárják ki egymást, és a felelősség vizsgálata során nem is kompenzálják egymást. Aki a népgazdaságnak jelentős hasznot hajtott és így kimagasló érdemeket szerzett, azt erkölcsileg és anyagilag megbecsülés illeti meg. Ha azonban ugyanez az ember vét a törvényesség ellen (kárt tett a társadalmi tulajdonban, közlekedési balesetet okozott stb.), akkor ezért felelősséggel tartozik. Az érdemeket és a törvénysértéseket külön-külön kell értékelni, és a felelősségrevonási eljárásban ezeket figyelembe is kell venni. A fegyelmi hatóság, a nyomozó szerv és a bíróság nemcsak a terhelő és súlyosbító, hanem a mentő és enyhítő körülményeket is hivatalból köteles mér-

Digitized by Google

legelni. Nemcsak a bűncselekménynek, hanem az elkövetőnek a társadalomra való veszélyességét is meg kell vizsgálni.

Jogrendszerünkben megvan tehát a törvényi garancia arra, hogy a helyes társadalmi értékítélet érvényesülhessen, *de nem a törvények ellenére,* hanem ezek kereteiben. Ha a differenciált fegyelmi határozat vagy bírói ítélet a tárgyi igazságot segíti érvényesülni, akkor ez végső fokon egybeesik a társadalom igazságérzetével is.

A helyes jogi szemlélet jelentősége a jövőben csak nőni fog, mint ahogy egy-egy területen a jogalkalmazó számára kevés lesz pusztán a jog ismerete. Az új gazdasági mechanizmus kialakításával pl. minden bizonnyal újabb követelmény lesz a jogalkalmazókkal szemben az, hogy szorosan vett jogi felkészültségükön kívül közgazdasági és egyéb szakmai ismereteik is legyenek. Új igény lehet pl. az, hogy a jogalkalmazó a vizsgálat közben helyesen ismerje fel az ésszerű gazdálkodással járó *kockázatvállalás* és a meggondolatlan hazardírozás megkülönböztető vonásait. Nyilvánvaló, hogy az új irányítási rendszer keretében a gazdasági vezetők eddig még ki nem taposott úton is fognak járni, új módszerekkel próbálkoznak, új termékekkel és technológiai eljárásokkal kísérleteznek. Ilyen feltételek között megnőhet a tévedések és — előre nem látható, véletlen tényezők fellépése folytán — a károk veszélye is.

A jelenlegi felelősségi rendszer hibáit kijavítva konkrétabbá válik a fontos kérdésekben döntést hozó személye is. A felelősség kérdésének vizsgálata kapcsán új módon kell a revizornak vagy a vizsgálatot végző hatóságnak is eljárnia ahhoz, hogy megnyugtató módon tisztázható legyen, ki és milyen mértékben felelős az esetleges rossz döntésért. Hiba lenne a továbbfejlődés új útjait kutató, az ésszerű kockázatot vállaló embert csekélyebb kár esetén súlyosan elmarasztalni. Ez fékezné a vezetők kockázatvállalási készségét. Súlyos hiba lenne azonban eltűrni a *törvényesség fellazítását,* vagy teret engedni ilyen szemléletnek olyan esetekben, amikor nyilvánvalóan bűnös felelőtlenség történt.

Van olyan téves nézet is, amely kizárólag a lopással, sikkasztással, rongálással stb. elkövetett cselekmények megakadályozásában látja a társadalmi tulajdon védelmét, de szemet huny olyan jelenségek fölött, amikor felesleges termékeket gyártanak, s ezzel tovább növelik az eladatlan készletek mennyiségét, vagy rossz minőségű, csökkent értékű termékek gyártásával „teljesítik" a termelési tervet. Széles a körük azoknak az eseteknek, hogy a rossz tárolási, csomagolási, vagy szállítási körülmények folytán értékcsökkenést szenvednek a megtermelt és minőségi tekintetben kifogástalan termékek.

A társadalmi tulajdont károsító tényezők között vannak a rossz munkaszervezés miatt bekövetkezett felesleges szállítások költségkihatásai, a kötbérek, bírságok és büntető kamatok stb. Ezek az ún. improduktív költségek csak külsőleges jelzői a valóságos károknak és hátrányoknak; mögöttük sokkal nagyobb veszteségek rejlenek,

Digitized by Google

amelyekről semmiféle mérlegbeszámoló vagy statisztikai kimutatás nem tud pontos képet adni (egy-egy fontos beruházás kései belépése a termelésbe, külkereskedelmi ügyletnek nem, vagy előnytelen módon való teljesítése stb.). Az ilyenfajta hibák és veszteségek nagyrészt a jelenlegi gazdasági irányítási rendszer fogyatékosságaiból erednek, mindenekelőtt abból, hogy a partikuláris érdekek gyakran nem esnek egybe a társadalmi érdekkel, sőt keresztezik ezt. Ezért gyakran előfordul, hogy a különböző szinten tevékenykedő gazdasági vezetők legjobb szándékkal hozott döntései is — bár esetleg helyesen ragadnak meg bizonyos partikuláris érdekeket — össztársadalmi szempontból hibásnak, károsnak bizonyulnak. Az irányítási mechanizmus ellentmondásai által okozott károk kiküszöbölésében és a valóban rossz döntésekért, a bűnös pazarlásért stb. viselt felelősség megállapításában igen nagy horderejű lesz *az új gazdasági irányítási rendszer* fokozatos bevezetése.

A gazdasági irányítás reformja kapcsán remélhetőleg csökken a társadalmi tulajdon károsítását elősegítő objektív tényezők száma. E folyamat azonban nem automatikusan megy végbe. Továbbra is figyelmet kell fordítani a tudatformálásra, az ellenőrzésre, a felelőtlenek, a harácsolók leleplezésére és elítélésére.

*

Rá szeretnék mutatni még a *társadalmasítással* kapcsolatos néhány problémára. A többi szocialista országhoz hasonlóan hazánkban is számos gyakorlati intézkedés történt a tömegeknek a kormányzati munkába való bevonására. Voltak felülről jövő kezdeményezések, amelyek rendszerint jogszabályi formát öltöttek, s — lényegesen nagyobb számban — alulról jövő kezdeményezések, amelyek külön jogszabályi felhatalmazás vagy központi intenciók nélkül, spontán módon, a helyi sajátosságoknak leginkább megfelelő szervezeti formákban valósították meg a társadalmasítást. (Ez az elhatárolás — a dolog természetéből adódóan — viszonylagos, hiszen a felülről jövő kezdeményezéseket is nemegyszer előzték meg, illetve váltották ki az az egyes területeken már alkalmazott és jól bevált kezdeményezések.) Országszerte több ezer különféle, többségében az egyes munkaterületek szakembereiből álló társadalmi bizottság segíti a tanácsi végrehajtó bizottságok és különböző szakigazgatási szervek munkáját (pl. továbbképzési munkaközösség, mezőgazdasági tudományos tanács, kiváló újítók tanácsa, társadalmi tulajdonvédelmi bizottság). Több megyében jó eredménnyel járt a tanácstagok, illetőleg a megfelelő állandó bizottság bevonása egyes államigazgatási ügyek elbírálásába. Hasznosnak bizonyult a lakosság igényeinek széles körű felmérése a községfejlesztési terv elkészítése előtt, a lakóbizottságok bevonása az állami lakóházak karbantartását szolgáló összeg egy részének felosztásába, a társadalmi aktivisták részvétele egyes szabály-

Digitized by Google

sértési ügyek elbírálásában stb. Szinte vég nélkül sorolhatnám tovább a helyes, jól bevált kezdeményezéseket.

Ami a felülről jövő kezdeményezésre történt intézkedéseket illeti, itt általában nem vetődtek fel törvényességi problémák, illetőleg a jogszabály előkészítése során kellőképpen tisztázni lehetett a felmerült elvi kérdéseket. A fő probléma a megoldás módja és az időpont megválasztása volt. Más a helyzet a helyi kezdeményezések tekintetében. A spontán társadalmasításnak ugyanis szinte elkerülhetetlenül vannak bizonyos vadhajtásai is. Ilyen mindenekelőtt a bizottságok túlburjánzása, amely inkább fékezi, mint elősegíti az állami feladatok ellátását. Felmerülnek emellett a társadalmasításnak más, elsősorban a törvényességgel összefüggő problémái is. Az egyes állami feladatok ellátásába bevont aktivisták és társadalmi szervezetek feladatainak és hatáskörének meghatározásánál szükségképpen felvetődött pl. az a kérdés, hogy *meddig terjed a helyi kezdeményezés határa*, melyek azok az intézkedések, amelyeket csak jogszabálymódosítás, illetőleg előzetes jogszabályi felhatalmazás alapján lehet megtenni.

Mindaddig, amíg az aktivisták vagy társadalmi szervezetek előkészítő, ellenőrző, illetve javaslattevő-véleményező tevékenységet fejtenek ki, a hatásköri probléma nem tűnik ki élesen. Más azonban a helyzet akkor, ha a társadalmasítás kapcsán valamely állami szerv jogszabályban biztosított *döntési jogkörét* akarják helyileg átruházni egy társadalmi szervre, illetőleg megosztani az aktivistákkal. Egyes megyékben pl. felmerül olyan elképzelés, hogy a szabálysértési ügyek elbírálásába bevont aktivistákat (a népi ülnökökhöz hasonlóan) szavazati joggal ruházzák fel, vagy hogy a háztartási és életjáradéki szerződések betartásának ellenőrzését végző aktivistákból békéltető bizottságot szerveznek, amelynek hatásköre a szerződés módosítására is kiterjed. Ezek a kezdeményezések nemegyszer a tanácsi végrehajtó bizottsági üléseken és egyéb fórumokon is vitát okoztak „a törvényesség hívei" és „a társadalmasítás hívei" között.

Ezzel kapcsolatban is utalni kell a szocialista demokrácia és a szocialista törvényesség dialektikus kapcsolatára. *Lenin* síkra szállt a tömegeknek az állami feladatok ellátásába való bekapcsolása mellett, de félreérthetetlenül rámutatott: „... ebből azonban egyáltalán nem következik az, hogy megengedhető akár a legkisebb zűrzavar, vagy legkisebb rendetlenség abban a tekintetben, hogy az egyes esetekben ki felelős bizonyos végrehajtási funkciókért, bizonyos rendelkezések végrehajtásáért."[1] Nyilvánvaló, hogy a *társadalmasítás nem idézheti elő a szocialista törvényesség fellazulását.* Nem lehet helyi kezdeményezéssel járásonként vagy éppen községenként más-más jellegű és elnevezésű társadalmi bizottságokat létrehozni egyes államigazgatási ügyek érdemi eldöntésére és kötelező erejű határozatok ki-

[1] Lenin a szovjet államapparátus munkájáról, Budapest, 1956. 71. old.

Digitized by Google

adására, mert ez teljes bizonytalanságot idézne elő mind az eljáró szervekben, mind a jogorvoslati fórumokon, és egyértelmű volna azzal, hogy az egységes törvényességet partikuláris jellegű „törvényesség" váltja fel.[2]

Véleményem szerint semmiképpen sem helyes úgy tenni fel a kérdést, hogy mi fontosabb: a társadalmasítás-e, vagy a hatályos jogszabályok megtartása. Ez ugyanis arra vezethet, hogy a szocialista demokráciára hivatkozva „bocsánatos bűnnek" számít a törvények megsértése.

Ez nem csupán a hatásköri szabályokra, hanem más eljárási rendelkezésekre is vonatkozik. Így tehát a társadalmi aktivistáknak, a tanácstagoknak vagy az állandó bizottságnak az egyedi ügyek előkészítésébe való bevonása nem járhat pl. az ügyintézés lassításával. Helyenként ugyanis tapasztalható, hogy a szakigazgatási szerv — önhibáján kívül — sorozatosan túllépi a 30 napos ügyintézési határidőt.

A társadalmasításra irányuló helyi kezdeményezéseknek tehát meg kell maradiuk a *hatályban levő jogszabályok* keretei között. A valamely államigazgatási szerv számára jogszabályban biztosított döntési jogkört nem lehet öntevékenyen társadalmi szervre ruházni át; ugyanígy nem lehet valamely társadalmi szervezetet feljogosítani arra, hogy állami kényszerrel biztosított döntéseket hozzon. Az ilyen jellegű intézkedések — sőt a kísérletezések is — mindenképpen jogszabálymódosítást, illetőleg határozott jogszabályi felhatalmazást igényelnek. A jogszabályrendezéskor kell gondolni arra, hogy bizonyos keretek között legyen lehetőség ésszerű, a társadalom fejlettségi fokának és igényeinek megfelelő kísérletezésre.

A jogszabályok — főként az államigazgatás egyes területein — legyenek még rugalmasabbak, s ésszerű keretek között tegyék lehetővé *a helyi sajátosságok* érvényre jutását. A gyakorlat bebizonyította, hogy nem válik be az olyan szigorú kötöttségeket tartalmazó szabályozás, amely kizárja a helyi kezdeményezést és az adott település sajátos viszonyainak figyelembevételét. Kétségtelen, hogy az egységes törvényességhez fűződő érdekek feltétlenül megkívánják a legfontosabb eljárási és anyagi jogi rendelkezések egységes, országos szintű szabályozását. Vannak azonban — nem kis számban — olyan kérdések is, amelyeket nem kell országos érvényű jogszabállyal a legapróbb részletekig rendezni, hanem célszerűbb e kérdések vonatkozásában lehetővé tenni a tanácsok számára a *rendeleti jogalkotást.*

Ez történhet akár úgy, hogy az adott kérdésre nézve csak ki-

[2] Itt jegyzem meg, hogy a szovjet jogi szakirodalom művelői a szocialista demokrácia kérdéseinek elemzése során mindig különös súllyal hívják fel a figyelmet a demokrácia és a szocialista törvényesség elválaszthatatlan kapcsolatára. Legutóbb pl. *M. G. Kiricsenko* mutatott rá nyomatékosan a szocialista demokrácia fejlődésének formáiról szóló cikkében: „A történelmi tapasztalat azt bizonyítja, hogy a demokrácia kibontakozása csak a törvényesség következetes megtartása mellett lehetséges." (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1965, 11. sz., 134. old.)

Digitized by Google

segítő jellegű rendelkezést tartalmaz az országos szintű jogszabály, akár úgy, hogy egyáltalán nem szabályozza országos norma a kérdést, hanem a megfelelő szintű tanácsot hatalmazza fel a szabályozásra. Az utóbbi években egyes jogszabályaink elvétve már alkalmaztak ilyen megoldást. A tanácsszervek részéről pl. egyre gyakrabban merül fel az a kívánság, hogy a tanács a helyi lakásviszonyok alapulvételével szabályozhassa az állami erőből épülő új lakások, valamint a megüresedő tanácsi rendelkezésű lakások kiutalásának feltételeit. (Számos helyen ki is alakítottak erre bizonyos irányelveket.) Véleményem szerint ez a javaslat feltétlenül megfontolást érdemel. De ezenkívül is számos olyan kérdés van, amelyben az eddiginél nagyobb teret kellene adni a tanácsok rendeletalkotási tevékenységének.

E probléma szoros összefüggésben áll a tanácsok hatáskörének, irányító szerepének növelésével. Eddig meglehetősen sok volt a kívánnivaló a tanácsok rendeletalkotó tevékenységében. Gyakran megtörtént, hogy egyes tanácsok minden változtatás nélkül vették át az országos hatáskörű szervek által kidolgozott rendeletmintát, vagy egyszerűen lemásoltak egy más megyében elfogadott tanácsrendeletet. Így pl. az egyik Nógrád megyei község tanácsa gépiesen átvette a Győr—Sopron—Ebenfurti Vasút rakodóiról és a révkikötőkről hozott rendelkezést, holott a községben nincs sem vasútállomás, sem hajózható folyó. A hatályban levő tanácsrendeletek egy része — a nem kielégítő előkészítés vagy az időközben elavulttá vált rendeletminta következtében — törvénysértő rendelkezéseket is tartalmaz. Ily módon a tanácsrendeletek csupán részben felelnek meg annak az alapvető követelménynek, hogy a hatályos jogszabályok keretei között a helyi sajátosságoknak legjobban megfelelő szabályozást adják.

A tanácsi rendeletalkotási tevékenység magasabb színvonalra emelése, *része a tanácsdemokrácia fejlesztésének* és ezzel *a szocialista demokrácia és törvényesség* fejlődési folyamatának. Elengedhetetlenül szükség van azonban arra, hogy megjavuljon a tanácsoknak, mint az államhatalom helyi szerveinek központi irányítása.

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

KOMJÁT IRÉN:

Az egység jegyében

Az Olasz Kommunista Párt XI. kongresszusa

Az Olasz Kommunista Párt XI. kongresszusa időben találkozott a balközép kormány[1] bukásával. A kormányválság története úgyszólván szemléletes bizonyítékokkal támasztotta alá azt az elemzést, amelyet a kongresszusi tézisek és a főtitkári beszámoló az olaszországi helyzetről adtak. A belpolitikai események igazolták a kommunista párt ítéletét, amely kimondta, hogy a balközép politika *végképp csődbe jutott,* és semmiféle átgyúrás sem húzhatja ki azt a zsákutcából.

Miért? A feleletet maga a Kereszténydemokrata Párt adta meg egy dokumentumban, amely a jövőre vonatkozóan is így jellemzi politikai vonalát: a kommunistaellenes diszkrimináció fenntartása, az Atlanti Szövetség iránti teljes lojalitás, a gazdasági reformok elodázása. Így *nem lehet* a válságból kiutat találni. A Moro-kormányt formálisan az óvodákra vonatkozó törvényjavaslat elvetése buktatta meg, de valójában a válság a politikai csődök sorozatának végaktusa. Az egész olaszországi fejlődés, összefonódva a külpolitikai helyzet kiéleződésével, kimutatta a balközép koalíció kudarcát.

A *nemzetközi helyzettel* behatóan foglalkoztak mind a kongresszus tézisei, mind a főtitkári beszámoló. Úgy jellemezték az amerikai imperializmus politikáját, mint a feszültség enyhülése ellen, a szocialista és antiimperialista erők visszaszorítására összpontosított törekvést, amely *súlyosan veszélyezteti a világot.* Az USA egész Délkelet-Ázsiára ki akarja terjeszteni a vietnami nép ellen indított agresszióját. San-Domingóban a demokratikus erők elnyomását fegyveres beavatkozással kísérli meg. Washington keze benne van az indonéziai tragikus eseményekben, s neokolonialista machinációi akadályozzák az afrikai országokat abban, hogy nemrég elnyert függetlenségüket megszilárdítsák.

[1] Az első balközép összetételű kormány 1963 decemberében jött létre a kereszténydemokrata, a szociáldemokrata, a szocialista és a köztársasági párt részvételével.

Digitized by Google

Az amerikai imperializmus vietnami háborúja nemcsak a nemzetközi feszültség enyhülésének folyamatát állította meg, de egész sor országban lökést adott a konzervatív és reakciós erők új offenzívájának is. A vietnami háború nem „helyi jellegű" tehát, hanem a Johnson-doktrína érvényesülése Délkelet-Ázsiában. Az USA agresszív politikája, — mondotta *Luigi Longo*, — „nem az imperializmus javára változott erőviszonyokból született, hanem ellenkezőleg, mindazoknak az ellentmondásoknak, mindannak a nehézségnek, az egész válságnak a kifejeződése, amellyel az amerikai imperializmus küszködik."[2]

Az USA ért el és érhet el egyes időleges sikereket, de nem változtathatja meg a történelem menetét, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalomból kiindulva *feltartóztathatatlanul halad a szocializmus felé*, és az országok között újfajta kapcsolatokat fog kialakítani. Jelenleg azonban a veszély igen súlyos, és növelik ezt a szocialista országok közötti ellentétek. A kínai elvtársak vonakodása attól, hogy a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal közösen foglaljanak állást az amerikai agresszióval szemben, *megnehezítette* a vietnami népnek nyújtandó segítséget.

Az OKP változatlanul arra törekszik, hogy egyesítsen minden antiimperialista erőt, hogy *összefogja mindazokat, akik őszintén akarják a békét*. „A békés egymás mellett élésért folyó harc — hangoztatják ugyanakkor a tézisek — ma az osztályharc legeredményesebb nemzetközi kifejezési formája."

A kommunisták azt követelik az új kormánytól, hogy tegyen *kezdeményező lépéseket* a vietnami háború megszüntetésére. A háborús veszély elhárítására irányul az OKP harca, leleplezve az olasz kormány „atlantizmusát", amelynek csak kárát látta az ország. Elveti a római szerződés olyanféle revízióját is, amelyet a „kis Európa" koncepció hívei javasolnak. Csak olyan nemzeti gazdasági program kidolgozásáról lehet szó, amely a szocialista országokkal és az ún. harmadik világ országaival való gazdasági együttműködésre támaszkodik.

Az olasz „gazdasági csodának" vége. Ez év januárjában a *munkanélküliek* száma Olaszországban elérte az 1 075 000-et, bár a kivándorlás — évente 280 000 fő — nem csökkent. Az ipari fejlődés és a mezőgazdaság elmaradása *fokozza a belső feszültséget;* az Európai Gazdasági Közösség országai közt itt a legalacsonyabbak az ipari munkásság bérei, a létfenntartás költségei pedig folyvást emelkednek.

A nagyburzsoázia, hogy a konjunktúra éveiben elért hatalmas profitokat tarthassa, *neokapitalista gazdasági átszervezést* hajt végre, amely a monopolista koncentráció további fokozásával, a monopóliumok hatalmának további megnövekedésével jár. A balközép kormány, amelynek a monopóliumok urai ezt a politikát diktálják, a Kereszténydemokrata Párt 1962-es nápolyi kongresszusán elfogadott igen szerény reformprogramot is feladta.

[2] Unita, 1966. február 26. 4. old.

Digitized by Google

Ami a külpolitikát illeti, az szigorúan *az amerikai imperializmus vonalát követte.* Mint Luigi Longo a Kommunista Párt kongresszusát megelőző sajtóértekezletén az újságírók előtt kifejtette, a balközép kormány — a nemzet érdekeivel ellentétben — elvetett minden olyan javaslatot, amely a nemzetközi feszültség enyhülésére vezethetne: ellenezte a NATO és a Varsói Egyezmény tagállamainak megnemtámadási szerződésére, az atommentes övezetek létrehozására vonatkozó javaslatokat, a népi Kína felvételét az ENSZ-be és megértést tanúsított az USA vietnami barbár agressziója iránt. A Kereszténydemokrata Párt koalíciós partnerei, *Nenni* pártját sem kivéve, alávetették magukat ennek a kormánypolitikának.

Ezért volt az OKP kongresszusának „fő célja: alternatívát javasolni a néptömegeknek, a katolikus és a nem vallásos baloldaliaknak; olyan harcot, amely kivezet a jelenlegi gazdasági válságból, megbuktatja a balközép kormányt, új többséget hív életre, elindítja a szocialista erők egyesítésének folyamatát, forradalmi és osztályalapon".[3]

A tézisek megjelenése után három hónappal a balközép kormány tényleg megbukott, és az OKP XI. kongresszusának nemcsak elvben és általánosan kellett kimunkálnia politikai vonalát, hanem konkrétan, úgyszólván már *a napi követelményekre* is alkalmazva. Harcot hirdetett az ellen, hogy a balközép politika leple alatt visszatérjen az ötvenes évek kereszténydemokrata kormányainak konzervatív, centrista politikája, harcot hirdetett a „neocentrizmus" ellen, amely „azt a fejlődési vonalat igyekszik megőrizni, amelyet a monopóliumok uralma követel meg" (Longo).

A monopóliumok arra törekednek, hogy a profit színvonalát minden süllyedéstől megóvják. A kormányt arra akarják felhasználni, hogy lenyomja a béreket, megnyirbálja a munkásosztály jogát a kollektív szerződésekre, leépítse a demokratikus intézményeket, és ezzel is akadályozza a dolgozók beleszólását a közügyekbe.

Az *értelmiség* egy része — különösen a műszaki értelmiség, az írók és a művészek — szembekerül a reakciós kormánypolitikával, szétfoszlanak illúziói, amelyek a balközép ígéreteihez fűződtek, meggyőződik róla, hogy a Kereszténydemokrata Párt állítólagos „osztályközi" jellege puszta demagógia. A monopolista újjászervezés a *kiskereskedőket, kisiparosokat* is sújtja, így a munkásosztály számára ezekben a rétegekben is bővül szövetségi politikájának társadalmi talaja. Falun az agrárkapitalizmus nyomása folytán nyílnak új lehetőségek *a mezőgazdasági munkásoknak, a kistermelőknek* a városi proletariátussal való összefogására.

Az állammonopolista kapitalizmus Olaszországban is kiszélesíti és kiélezi a társadalmi ellentéteket, de egyben *bővíti a lehetőségeket egy szélesebb monopóliumellenes szövetség kiépítésére,* s a kongresszus szerint ez az olasz munkásmozgalom aktuális történelmi feladata. Meg-

[3] Az OKP XI. kongresszusának tézisei. Unitá, 1965. november 7., 4. old.

Digitized by Google

oldásának a legnagyobb akadálya jelenleg a munkásmozgalom további osztódása.

Az OKP XI. kongresszusa *egységre és harcra* hívta fel az összes dolgozót, minden demokratát. A szükséges egység ténylegesen *fejlődőben van.* Ezt bizonyítják a fő iparágakban, a közhivatalokban, a mezőgazdaságban szüntelenül folyó sztrájkok, amelyek egységesen követelnek új gazdasági politikát. A kongresszus idején is tömegsztrájkok rázkódtatták meg, az országot, főleg az 1,2 milliós vasmunkássztrájk és az állami nagyüzemek januári munkabeszüntetései.

De a Szociáldemokrata Párt és a Szocialista Párt egyesülése szociáldemokrata alapokon, amelyet a két párt legutóbbi kongresszusain elhatároztak, nem egyesítő erő, hanem még csak *elmélyíti a munkásmozgalom megosztottságát,* és új manőverezési lehetőséget nyújt a kereszténydemokratáknak, az ő pozícióikat erősíti. A Kommunista Párt kongresszusa harcot hirdetett ez ellen az egyesülés ellen, amellyel szemben a baloldali mozgalmakban és szervezetekben máris *erős ellenzéki hangulat* uralkodik. Nenniéknek szociáldemokrata pozíciókra való lezüllése már szakadást okozott a Szocialista Pártban: új, 150 000-res taglétszámú munkáspárt alakult meg, a Proletár Egység Szocialista Pártja. A kommunisták azokat a haladó katolikus dolgozókat is bevonják a szociáldemokrata egyesítés elleni harcukba, akik megértik ennek a tendenciának reakciós jellegét. A Szocialista Párt tehát a munkásosztály további megosztását idézi elő, de a sztrájkokban, a szakszervezetekben, a községtanácsokban, a kulturális mozgalmakban *megvannak az egységtörekvések,* s ezek a katolikus dolgozók egyes rétegeiben is jelentkeznek. „Megvannak nemcsak a CGIL egysége megszilárdításának és valamennyi szakszervezet akcióegységének feltételei, de a dolgozó tömegekben új lehetőségek is érlelődnek egyetlen egységes szakszervezeti szövetség megteremtésére, a szakszervezeti autonómia, a demokrácia elvi alapján, s a kommunisták ebben a szellemben fognak dolgozni."[4]

Az egység érdekében a kommunisták *türelmes és kitartó vitákat* folytatnak mindenkivel, aki a haladás híve. Arra összpontosítják erőfeszítéseiket, hogy közelebb hozzák egymáshoz a baloldali elemeket, hogy kialakulhasson egy *új parlamenti többség,* új politikai irányvétellel, a legégetőbb nemzeti problémák megoldására. Egyidejűleg a szocialista erők egyesítésére törekednek, mert változatlanul ebben látják a szélesebb népi egység zálogát.

Az OKP nagy jelentőséget tulajdonít a *katolikus dolgozók* megnyerésének, mert az ő részvételük nélkül a demokratikus reformokért való harc nem lehet győzelmes Olaszországban. A katolikus munkásokkal, parasztokkal, értelmiségiekkel és egyes szervezeteikkel folyó dialógus nem világnézeti kérdéseket érint. Ezekben a beszélgetésekben arról van szó: mennyire érinti az *egész népet* egyrészt a háború fe-

[4] A XI. kongresszus politikai határozata. Unità, 1966. február 1. 5. old.

Digitized by Google

nyegető veszélye — az, hogy a NATO-ban való elkötelezettség belerántha tja Itáliát az amerikai imperializmus vietnami háborújába —, másrészt a demokratikus jogok mindennemű csorbítása.

Gramsci már 1924-ben beszélt arról, hogy a kommunista és a vallásos dolgozóknak közös ügyük a kizsákmányolás elleni harc. *Togliatti* a szocializmushoz vezető olasz út elméletének kidolgozásában ugyancsak számolt a katolikus tömegek részvételével. Az ellenállásban meg is valósult ez az összefogás; a tömegeknek van erről történelmi tapasztalatuk.

Az 1965. decemberében véget ért második Vatikáni Zsinat — ellentmondásai ellenére — végső soron *kedvezőbb légkört* teremtett a marxisták és a katolikusok dialógusa számára. A Vatikáni Zsinat szelleme — a béke sürgetésével, a tömbpolitika elvetésével — észrevehetően különbözik a kereszténydemokrata párt hivatalos politikájától, amely mereven elzárkózik a kommunistákkal való tárgyalások elől.

Olasz polgári lapok is elismerték a XI. kongresszussal foglalkozó cikkeikben, hogy a Kommunista Párt külpolitikai céljai, a békére irányuló törekvései, sőt egy új gazdaságpolitika kialakítását sürgető követelései is *találkoznak a katolikus dolgozók óhajaival.* Ez a sajtó kiemelte, hogy Longo beszámolója nem korlátozza a dialógust a katolikus dolgozókra, hanem magával a Vatikánnal foglalkozik, elismerően szól ennek külpolitikai megnyilatkozásairól és jelentőségükről.[5] A *„Corridoio Parlamentare"* — a katolikus mozgalom balszárnyának szócsöve — megállapította, hogy a Kommunista Párt, túl a béke és a demokrácia aktuális problémáin, a jelen belpolitika kérdésein, felveti a katolikusok előtt *a szocializmus perspektiváját.*

Tény, hogy az OKP XI. kongresszusa *továbbfejlesztette a párt egységpolitikáját* és a kommunistáknak olyan munkamódszereket ajánlott, amelyekkel nemcsak a szocialistákat, hanem a katolikus és más meggyőződésű embereket is megközelíthetik. Kidolgozta és alkalmazza az egység építésének sokszálú taktikáját, értékel minden, akár csak szerény közeledést is, behatol a nemzet életének valamennyi területére. Ezért *a Kommunista Pártot nem lehet elszigetelni.* A kongresszus — Togliatti szellemében — azt tanítja, hogy a párt feladata a politikai kezdeményezés, hogy a pártnak minden országos kérdésben saját javaslataival kell fellépnie, és harcolnia kell ezek megvalósításáért.

A kongresszus rendkívül behatóan foglalkozott a pártélet kérdéseivel, *a pártdemokrácia és pártegység* összekapcsolódó problémájával. Ezt a problémát — mondotta a politikai bizottság beszámolója — „sohasem lehet egyszer s mindenkorra megoldani, de megoldásához lényegesen hozzájárultunk ezekben az években".[6] Ezt bizonyítja ma-

[5] Corriere della Sera, 1966. január 26.
[6] Unitá, február 1., 5. old.

Digitized by Google

gának a kongresszusnak az előkészítése is: a tézisek megvitatásában egy és félmillió párttag és rokonszenvező vett részt. Az OKP ezután is folytatja a demokratikus vitát. Ennek során lényeges a felszólalások őszintesége, a nézetek világos szembesítése és a kérdések mind elmélyültebb tanulmányozása. Az így kimunkált határozatokat azután fegyelmezetten kell megvalósítani.

Megengedhetetlen, hogy az egész pártot, az elfogadott határozatokat mindig újra ismétlődő kétségekkel terheljék meg. „A minden dologra kiterjedő permanens vita, amely mindent újra meg újra kérdésessé tesz, végülis megakadályozza a pártot abban, hogy igazán elmélyítse a problémákat és hogy betöltse a biztos kezű vezetőnek és a harc élcsapatának szerepét."[7]

Fontos továbbá, hogy a párttagság *ismerje a viták menetét*, azaz azt a dialektikus utat, amelyen a határozat kialakult. Ezért a párt publikációiban közzéteszi a viták anyagát. El kell kerülni a nézetek megmerevedését, csoportosulások és frakciók alakulását, „amelyekről most is, mint azelőtt, azt tartjuk, hogy nem biztosítékai, hanem tagadása a pártdemokráciának, a szabad eszmecserének".[8] A vitáknak a pártegység erősítését kell szolgálniuk.

A kongresszus meghallgatta a *szervezeti kérdések* megvizsgálásával és az *alapszabálymódosító* javaslatok kidolgozásával megbízott bizottságot. Már a tézisek és a főtitkári beszámoló is rámutatott: a párt számszerű növekedése — jelenleg 1,8 millió tagja van — és tömegbefolyása, amelyet a választásokon nyert 8 millió szavazata is tükröz, kétséget kizárólag bizonyítja, hogy az OKP hatalmas tömegpárt, *a legnagyobb szervezett erő Olaszországban*. Ez a párt arra van hivatva, hogy *irányító befolyást* gyakoroljon a nemzet életére. Jelenleg is kétezer községet igazgat, más baloldali erőkkel közösen; a helyi tanácsokba 25 000 kommunistát választottak be. Az OKP iránti bizalom és ragaszkodás többek között abban is kifejezésre jutott, hogy az utóbbi három évben fejenkint átlag ötven százalékkal nőtt a tagság anyagi hozzájárulása a pártsajtó fenntartásához.

A kongresszuson elfogadott szervezeti módosítások a Kommunista Párt szervezeteit *decentralizálással* kapcsolják még szorosabban, még közvetlenebbül operatív tevékenységük területéhez. Másrészt a vezető szervek munkájának fejlesztése érdekében a Központi Bizottságon belül *több állandó bizottságot* létesítenek, azzal a feladattal, hogy különböző problémákkal kapcsolatban kidolgozzák a párt álláspontját és javaslatait.

*

A 871 küldött egyhangúlag fogadta el a kongresszus politikai határozatát. Előzőleg voltak nézeteltérések, de nem érintették a párt alap-

[7] Ugyanott.
[8] Ugyanott.

Digitized by Google

vető politikai vonalát, s a vita eloszlatta őket. Mint Longó elvtárs a sajtóértekezleten újságírók kérdéseire válaszolva megmondta: a balközép kormány megítélésével és a békés együttélés politikájának alkalmazásával kapcsolatban voltak nézetkülönbségek. Miután a viták megszüntették ezeket, a Kommunista Párt kongresszusa — amelyen a küldötteken kívül 900 meghívott és negyven testvérpárt küldöttsége is jelen volt — nagy nyilvánosság előtt a *lelkes egység* erőt sugárzó képét nyújtotta.

Nagy csalódást okozott mindez az olasz reakciónak, s ezt sajtója el is árulta. „Nincs válság a Kommunista Pártban." „Általános egyetértés Longo politikai irányelveivel" — ilyen címekkel jelentek meg a kommentárok. A burzsoá sajtó tiltakozott a kommunista pártkongresszus „fenyegetőzései" és „zsarolása" ellen. De az ott elhangzott beszédekben sem fenyegetőzés, sem zsarolás nem volt. A beszédek az ország valóságos helyzetét jellemezték és felelősségtudattal hívták fel a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyekkel a koalíció jobboldali irányú átalakítása (esetleg a munkásokra lövető Scelba bevonásával) Olaszországot fenyegetné. A kongresszus „mindenkinek a figyelmét ráirányította annak szükségességére, hogy határozottan meg kell változtatni a kormány és az ellenzék, a kormány és az ország egymáshoz való viszonyát, óva a válság provokatív jellegű megoldásától, amely még fokozná a jelenlegi feszültséget".[9]

A kongresszus Olaszország bel- és külpolitikai válságának, a balközép koalíció összeomlásának idején az osztályharc jelentős mozzanata volt. Az Olasz Kommunista Párt *egységes és egyesítő erőnek bizonyult*, amely hivatott arra, hogy Itáliát a jelenlegi kaoszból kivezesse a nemzeti felemelkedés, a szocializmus útjára.

Komjáti Irén

[9] Az Unitá vezércikke, 1966. február 3.

Digitized by Google

RÉTI ERVIN:

Amerikai agresszió Délkelet-Ázsiában

Délkelet-Ázsia földrajzilag nehezen körülhatárolható fogalom. Jóllehet a kínai és a japán feljegyzések, már évszázadokkal ezelőtt, az összefoglaló jellegű *Nan Jang,* illetve *Nan Jo* néven említették a déli tengerek vidékét, s a második világháborúban a hadviselő felek egységes délkelet-ázsiai parancsnokságokat alakítottak, abban a tekintetben eltérnek egymástól a vélemények, hogy pontosan mely országok tartoznak hozzá. Általában az *Indiai-óceán* és a *Sárga-tenger* határolta területet, tehát az *Indokínai-félszigetet,* valamint a *maláj szigetvilágot* soroljuk ehhez a térséghez. Abban viszont mindenki egyetért, hogy ma itt vannak a nemzetközi politika legkitapinthatóbb válsággócai. A világ gyors sodrású eseményeiben a központi helyet ma kétségtelenül az Egyesült Államok délkelet-ázsiai agressziója foglalja el.

Elég, ha szinte távirati stílusban idézzük fel a fejleményeket. *Dél-Vietnamban* nagy lendülettel folyik a népi felszabadító háború. Ugyanakkor az Egyesült Államok, néhány szövetségesével karöltve, nagyarányú erő-felvonultatással, beavatkozásának fokozásával igyekszik megtartani támaszpontjait. Amerikai B—52-es nehézbombázók árasztják el gyilkos terhükkel Dél-Vietnam erdőségeit, rizsföldjeit és lakótelepüléseit, s ezzel egyidőben a Vietnami Demokratikus Köztársaság elleni légitámadások is mindennapossá váltak. *Laoszban* folytatódnak a belső csatározások. Az ország lényegében két részre szakadt, napirenden vannak a polgárháborús összecsapások, s az amerikai bombázás Laosz szabad területeit sem kíméli meg. *Kambodzsa* határain állandósultak a határprovokációk. *Thaiföldet* még az amerikai sajtó is a legközvetlenebbül robbanásveszélyes területek közé sorolja. (Az *U. S. News and World Report* körképének címe: „Thaiföld a következő Dél-Vietnam?") *Indonéziában* továbbra is zavaros, nehezen áttekinthető a helyzet. A jobboldali szélsőségesek és a hadsereg vezetői által felszított antikommunista kampány természetesen az imperializmus kezére játszik. A *Fülöp-szigeteken* még a hivatalos adatok szerint is több mint száz halálos áldozata volt a nemrég lezajlott elnökválasztási harcnak. A neokolonialista célzattal létrehozott *Malaysia Államszövetséget* változatlanul belső ellentmondások emésztik. Észak-Borneo területein partizánharc folyik, s az angol fegyveres erők közbelépése nélkül a föderáció már alkotóelemeire hullott volna szét. (A londani Economist írja: „Anglia heti egymillió fontot költ az észak-borneói elfelejtett háborúra.") Az Indonézia és Malaysia közötti konfliktus sem zárult még le,

Digitized by Google

Jogos tehát a kérdés: miért éppen Délkelet-Ázsia? Csupán a sors különös szeszélye, véletlene-e, hogy erre a térségre összpontosultak a válságok, vagy megvannak ennek az okai és előzményei?

Az utóbbi esztendőkben szinte megszokhattuk, hogy látványos események sodrába került az úgynevezett harmadik világ: Ázsia, Afrika, Latin-Amerika fiatal, fejlődő államainak hatalmas területei, amelyeken az emberiségnek jóval több mint a fele él. Két évtizeddel ezelőtt e három földrészen a legtöbb ország gyarmati vagy félgyarmati sorban senyvedt, a kolonializmus összefüggő lánca uralkodott. A térkép csupán öt-hat színt viselt magán: a gyarmatosító hatalmak jelzéseit.

Azóta a gyarmati sorban élőknek mintegy 97 százaléka *kivívta szabadságát.* Vannak természetesen olyan területek, amelyeken még súlyos a helyzet, s szinte érintetlen a régi elnyomás. De akár a portugál gyarmatokat nézzük — *Angolát, Moçambique-ot, Guineát* —, akár *Adent,* vagy *Rhodésiát,* azt látjuk, hogy erőteljesen növekszik a belső ellenállás, kedvezők a külső körülmények, s a felszabadulás történelmileg valóban csak rövid idő kérdése. Az imperializmus gyarmati rendszere lényegét tekintve összeomlott. Ez a folyamat egyik alapvető része az erőviszonyok megváltozásának a világon. Természetes, hogy nem jöhetett volna létre a „harmadik világ", ha előzőleg nem alakul ki az imperializmussal szemben a szocialista világrendszer. De nem lényegtelen a kölcsönhatás sem: a harmadik világ megszületése végső soron a szocializmust és a békét erősíti.

A gyarmatosító hatalmak kényszerű általános visszavonulása azonban nem azt jelenti, hogy nem próbálkoznak *újra meghódítani* az „elveszett paradicsomot". E politikájuk formái és módszerei meglehetősen változatosak: a hajlékonyabb neokolonialista behatolástól a nyílt és nyers fegyveres beavatkozásig terjednek. Felhasználják a gazdasági ráhatás és zsarolás eszközét, voltak és vannak törekvéseik korrupt államvezetők megvesztegetésére, de nem idegen számukra a puccsok, összeesküvések, katonai rohamok szervezése sem. Mindez bizonyos hullámzást idézett elő a harmadik világban. S ha az események általában kedvezően alakulnak is a béke, a szocializmus erőinek javára, egy-egy országban átmeneti visszaesések és — ne féljünk kimondani — kellemetlen meglepetések, veszteségek is előadódhatnak. Hibát követnénk azonban el, ha a fáktól nem látnánk az erdőt. Az imperializmus hevesen küzd a harmadik világban, de csatározásai történelmileg csupán *utóvédharcok.*

Korántsem véletlen a harmadik világnak ez az előtérbe kerülése és berobbanása az újságok főcímeibe. Mert jóllehet a két szembenálló társadalmi, hatalmi rendszernek Európában, kontinensünk szívében

Digitized by Google

van a legsebezhetőbb érintkezőpontja, földrészünkön mégis *viszonylagos* nyugalom uralkodik. Az imperializmus vezető körei ugyanis kénytelenek voltak ráébredni a valóságos erőviszonyokra, s arra, hogy Európa közepén bármilyen kaland, a legkisebb incidens is könnyen *termonukleáris világháborúhoz vezethet.* Ebben az esetben szembetalálnák magukat a Varsói Szerződés egyesített erőivel, s számolniuk kellene provokációjuk következményeivel, beleértve az atomvisszacsapást is. Ezért jellemzi a korábbinál kétségtelenül nagyobb óvatosság az Egyesült Államok és a többi imperialista hatalom európai politikáját. Ezért szerepel szótárában — a korábbi „felszabadítás", valamint „visszaszorítás" helyett — a *„fellazítás".* Nyílt elismerése ez annak, hogy háború segítségével, erőszakos módszerekkel már maguk is lehetetlennek látják a kapitalista társadalmi rendszer visszaállítását az európai szocialista országokban.

Bíznak viszont abban, hogy a harmadik világban termonukleáris háború közvetlen kirobbantása nélkül is vissza tudják szerezni elvesztett területeiknek legalább egy részét; ezért nem rettennek vissza a katonai módszerektől, helyi háborúktól sem. Sőt egyes amerikai körök a *„szelektív koegzisztencia"* alkalmazását ajánlják, vagyis azt, hogy a Varsói Szerződés tagállamaival szemben tartsanak tiszteletben bizonyos diplomáciai szabályokat, más szocialista országokkal szemben viszont (Kuba, Vietnami Demokratikus Köztársaság) *a nyílt agressziót* is lehetségesnek tartják.

Amit a harmadik világról általában mondtunk, az különösen vonatkozik a délkelet-ázsiai térségre. A teljesség igénye nélkül megemlítjük ennek néhány összetevőjét:

1. Délkelet-Ázsia számos országa nem sokkal a második világháború után, viszonylag korán elnyerte függetlenségét, a maitól eltérő világhelyzetben, a hidegháború legkiélezettebb szakaszában. Az amerikai imperializmusnak és szövetségeseinek így sikerült népellenes rendszereket ülteniük több ország élére; a politikai függetlenség elnyerése után ezekben az államokban meg tudták őrizni *szinte töretlen gazdasági hatalmukat,* s több ország kettészakadását idézték elő. Ez volt a kiindulópont, amelyet később még súlyosbított az Egyesült Államok *tudatos válságkeltő politikája.* Különösen a koreai háború járt súlyos következményekkel, bár Korea földrajzilag nem tartozik a szűken vett délkelet-ázsiai térségbe.

2. Az 1953/54-ben a világon megkezdődött *enyhülési folyamatok* Ázsiára is kedvezően hatottak. Létrejött a koreai fegyverszünet. Genfben tárgyalások útján rendezték a vietnami problémát, s megállapodtak abban, hogy 1956 júliusáig szabad össz-vietnami választásokkal egyesítik a két országrészt. Ezeket a pozitív lépéseket *imperialista ellengőz* követte. Nem egészen fél esztendővel a genfi egyezmények megkötése után létrejött a SEATO, az Egyesült Államok délkelet-ázsiai katonai tömbje. Megszegték a genfi megállapodásokat, majd később a Laoszról kötött megegyezést is. Az amerikai imperializmus

Digitized by Google

talán sehol sem szegte meg olyan nyilvánvalóan a korábban általa is elfogadott szerződéseket, mint Délkelet-Ázsiában.

3. Az Egyesült Államok a délkelet-ázsiai térség vonatkozásában az ún. *dominó-elméletet* vallja. Eszerint ebben a térségben úgy sorakoznak egymás mellett az amerikai támaszpontok, mint a felállított dominók: ha valamelyik ledől, okvetlenül a többit is eldönti. Ez tulajdonképpen annak az elismerése, hogy az amerikai bázisok és szövetségesek *sehol sem olyan ingatagok*, mint Délkelet-Ázsiában, Washington azonban különleges fontosságot tulajdonít állásainak s egy lépést nem akar visszakozni. Látható tehát, hogy a „mindent, vagy semmit" elvét vallja. Ezért kockáztat annyit Dél-Vietnamban, ezért volt hajlandó elmenni a háború küszöbéig, sőt túllépni azt. Ez annyit is jelent, hogy Dél-Vietnamban nemcsak ezt az egy pozíciót, hanem a Dél-Koreától Thaiföldig húzódó egész támaszpont-láncolatot, sőt általában az Egyesült Államok ázsiai jelenlétét és világhatalmi presztizsét akarják megvédeni.

4. A képet még bonyolítja, hogy talán sehol sem olyan *sokfélék az érdekek*, mint ezeken a területeken. A helyi érdekeken túl ott vannak a különféle imperialista hatalmak, amelyek mind meg akarják őrizni befolyási övezeteiket. Mindenekelőtt az *Egyesült Államokról* van szó, de *Anglia* és *Franciaország* is folytatja a maga politikai játszmáját, s a legutóbbi években a *japán* aktivizálódás és a *nyugatnémet* — egyelőre inkább csak gazdasági — expanziós törekvés is szembetűnő. Az imperialista hatalmak érdekei időnként ütköznek egymással; leginkább a francia—amerikai viszonyban mérhetjük le ezt. Franciaország lassan már csak kültagja a SEATO-nak, s a vietnami válságban az Egyesült Államokétól merőben eltérő álláspontot foglal el. Természetes, hogy a *szocialista országok* számára sem mellékes, hogyan alakulnak a délkelet-ázsiai események. A *Szovjetuniót* különleges felelősség köti ehhez a térséghez, hiszen társelnöke volt a genfi konferenciának, s tevékenyen közreműködött a Laosz semlegesítését célzó egyezmény megkötésében. Érthető, hogy a délkelet-ázsiai térséggel határos *Kínai Népköztársaság* is érdekelt az események menetében. A kínai figyelmet — a földrajzi körülményeken túl — az is érthetővé teszi, hogy ugyanaz az amerikai imperializmus, amely agressziót követ el Vietnamban és másutt, lehetetlenné teszi Tajvan szigetének egyesülését az anyaországgal, meggátolja a Kínai Népköztársaságot abban, hogy elfoglalja törvényes helyét az ENSZ-ben, s nem adta meg neki a diplomáciai elismerést. Sajnos azonban a két szocialista nagyhatalom között — az ismert pekingi magatartás következtében — nincs meg a politikai összhang. Nem egy kínai akció akarva-akaratlanul a hidegháború bajnokainak kedvez és az imperialisták malmára hajtja a vizet.

A helyzet általános áttekintése után elengedhetetlen, hogy részletesebben megvizsgáljuk a válsággócok legsúlyosabbjait, természetesen mindenekelőtt a vietnami háborút.

Digitized by Google

2

Az utóbbi hónapok legjellemzőbb tünete, hogy *mind nagyobb méreteket öltaz Egyesült Államok különleges háborúja Dél-Vietnamban.* (Ennek a különleges háborúnak a sajátossága abban áll, hogy az emberanyagot — legalábbis a jelen helyzetben — elsősorban a dél-vietnami kormánycsapatok adják, de a vezetés amerikai kezekben van, s a felszerelés és a hadianyag az Egyesült Államokból származik. Vagyis Washington azon igyekszik, hogy a dél-vietnami háborút minél kevesebb veszteséggel, elsősorban saigoni zsoldosai révén vívja meg. A különleges háború akkor alakul át klasszikus értelemben vett helyi háborúvá, ha a fő terheket minden szempontból az amerikaiak kénytelenek viselni. Ilyen értelemben tehát a koreai háború, vagy a franciák által viselt vietnami háború helyi háború volt.)

A saigoni rezsim csapatai azonban *mind erőtlenebbnek* bizonyultak és bizonyulnak. Ezért 1965 folyamán megkezdődött az amerikai beavatkozás páratlan mértékű fokozása. Az *eszkalációval* (a háború fokozatos, lépcsőzetes kiterjesztésével) tulajdonképpen már bevitték a helyi háború egyes elemeit a korábbi különleges háborúba. 1964 januárjában 23 ezer amerikai katona állomásozott Dél-Vietnam területén, 1966 januárjára pedig számuk — a vietnami vizeken állomásozó 7. amerikai flotta személyzetével együtt — már 270 ezerre emelkedett. Tavaly 2—3 millió dollárt emésztettek fel a vietnami háború egy-egy napjának költségei, a múlt év végére pedig már 16—18 millió dollárra nőttek. Johnson tíz és fél milliárd dollár megszavazását kérte a vietnami háború céljaira a következő költségvetési évre. Gyakorlatilag tehát az amerikai költségvetés minden egyes dollárjából 48 cent jut közvetlen katonai kiadásokra, plusz 9 cent a vietnami hadviselés terheire. A fokozódó amerikai erőbevetés mellett azonban egyelőre még mintegy félmillió dél-vietnami kormánykatona részvételével is számolhatunk, s ez változatlanul e háború „különleges" jellegét mutatja.

A különleges háború kudarca azonban Washingtonban is egyre nyilvánvalóbbá válik. McNamara hadügyminiszter elektronikus számítógépekkel kialakított adatai szerint *legalább tízszeres számbeli fölényre* lenne szükség ahhoz, hogy Dél-Vietnamot az amerikai kívánalmaknak megfelelő szilárd befolyás alá vonják, „pacifikálják". A tízszeres fölényre azért volna szükségük, mert a kezdeményezés a partizánok kezében van, ők határozzák tehát meg a támadás helyét, idejét és módját. Az amerikai becslések pedig a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadítási Front regulárisan harcoló erőinek számát 250—300 ezer főre teszik, s ez a szám a szükségletek szerint növelhető, hiszen a szervezett partizán erők a lakosság széles körű tömegtámogatásában részesülnek. A McNamara-számítás alapján tehát az Egyesült Államok hadvezetésének legkevesebb 2—3 millió katonája kellene hogy legyen Vietnamban. Minthogy a saigoni rezsim embertartaléka gya-

Digitized by Google

korlatilag kimerülőben van, a szövetségesek pedig — Dél-Koreát leszámítva — nem hajlandók nagyobb csapatokat küldeni, milliós nagyságrendű amerikai utánpótlást kellene odaszállítani. Vagyis: amikor az Egyesült Államok a vietnami expedíciós hadsereg 400 ezer főre való emelését követeli, akkor ez önmagában véve veszélyes kiterjesztése és fokozása ugyan az amerikai agressziónak, de ez sem igen ad neki reményt arra, hogy képes lesz megoldani s a maga javára fordítani a katonai helyzetet.

Walter Lippmann, az ismert amerikai publicista, az amerikai tengeri és légi erőket a bálnához hasonlítja, amelynek nagyságát tekintve nincsen párja az óceánokon, a DNFF erőit pedig az elefánthoz, amely a legerősebb állat a dzsungelekben és a szárazföldön. Lippmann szellemes gondolatában az amerikai hadvezetés stratégiai dilemmája tükröződik. A hosszú, csipkézett dél-vietnami tengerparton az amerikaiak *kilenc nagy támaszpontból erős láncolatot* építettek ki; ezeket a 7. flotta védelme és nagy légierők segítségével tartani is tudják. A partizánegységek többször behatoltak ugyan a támaszpontokra, repülőgépeket és helikoptereket gyújtottak fel, de egyelőre természetesen nem képesek olyan erőt összpontosítani, hogy frontális támadással elfoglalják ezeket a bázisokat. Az amerikai csapatok viszont — hiába van anyagfölényük, magasabb hadi technikai szintjük — *igen nehezen tudnak behatolni* a dél-vietnami szárazföld belsejébe. Ha a tengerparti támaszpontokra koncentrálnak, akkor eleve lemondanak Dél-Vietnam területének nagy részéről, s ez továbbra is a felszabadított körzetekhez tartozik. Ha viszont területnyereségre akarnak szert tenni és szétaprózott helyőrségek sorát építik fel, akkor ezek viszonylag gyengék és állandó támadások célpontjai lennének.

Az amerikaiak azt gondolták, hogy a monszum-időszak végeztével *megsemmisítő csapásokat* mérhetnek majd a partizánokra, mert az esőzések elmúltával jobban alkalmazhatják a légierőt és a nehézfegyverzetet. Hiába váltotta fel azonban a monszunt a száraz évszak, az ország belsejébe törő amerikai erők *sorozatos vereségeket* szenvedtek. Plei Me, Pleiku, An Khe, Duc Co, az Ia Drang völgy — e helységnevekhez az amerikai kudarcok fűződnek.

A DNFF nemcsak katonai, hanem *politikai eszközökkel* is harcol Dél-Vietnamban. A felszabadított körzetekben végrehajtott *földreform* során az ország 3,6 millió hektárnyi termőföldjéből 2 millió hektárt felosztottak. Az ünnepek alkalmával kezdeményezett tűzszünetek, a hadifoglyok tömeges szabadonbocsátása, a majd ezután dezertáló kormánykatonák számára létesített földtartalék, s a többi hasonló példa mutatja, hogy a DNFF tisztában van a háború sajátosságaival és *sikeresen morzsolja-omlasztja a dél-vietnami kormányhadsereget.* A felszabadított területek egyik őserdejében orvosegyetem működik, a dzsungelbeli gyógyszergyárakban védőoltásokat, gyógyszereket, sőt vitaminokat is állítanak elő. Saigontól harminc—negyven kilométernyire is vannak már olyan iskolák, amelyekben a Felszabadítási Front tankönyvei és tantervei alapján folyik az oktatás. Még arra is jutott

Digitized by Google

energiájuk, hogy önálló írást alkossanak három olyan hegyvidéki kisebbségnek, amelynek eddig nem volt. A felszabadított területeken rendszeresen jelenik meg az időszaki sajtó, s működik a Felszabadulás rádióadó, amely öt nyelven sugározza adásait. A DNFF-nek állandó irodái működnek számos fővárosban — köztük Budapesten is —, s képviselői a helsinki béke-világkongresszuson éppúgy részt vettek, mint a havannai trikontinentális értekezleten.

Ilyen körülmények között az Egyesült Államokban is rá kellett döbbennie minden józanul gondolkodó elménének, hogy *katonai eszközökkel nem csikarhatják ki a dél-vietnami megoldást.* Johnson felkérésére Vietnamban járt egy öttagú szenátusi vizsgálóbizottság, Mansfieldnek, a demokrata többség vezetőjének irányításával. Mansfield és társai több más országban is végeztek vizsgálódásokat, de jelentésük kénytelen volt leszögezni, hogy az USA számára *nincsenek biztató távlatai* a dél-vietnami helyzetnek. Hangsúlyozták, hogy a saigoni kormány helyzete a nagy amerikai katonai erőfeszítések ellenére is bizonytalan, s ez a rendszer nem tartható fenn a végtelenségig. Ugyanakkor elismerik, hogy a vietnami háború „amerikai háborúvá változtatása rossz hatást tesz a vietnami népre és az egész világra".

Amit a Mansfield-jelentés szavakban is kimondott, azt az amerikai vezetés már korábban érzékelte. Az USA a vietnami beavatkozás válaszútjához érkezett: vagy elismeri a különleges háború csődjét, és visszavonul a vérrel áztatott földről, vagy kiszélesíti ezt a háborút, s vállalja következményeit. Washington az első lehetőséget elveti, de a másodikat is halogatná, s lényegében a jelenlegi keretek között szeretne döntést elérni. Ez ösztönözte arra, hogy a déli vereségekért Északon próbáljon bosszút állni, s a háború bizonyos formáit — a légi háborút — a Vietnami Demokratikus Köztársaságra is kiterjessze. Az 1964. augusztusi tonkini bevezetés után, 1965 február eleje óta mindennapossá váltak a VDK elleni amerikai légirohamok. Volt ugyan közben egy 37 napos átmeneti szünet, de 1966 januárjának utolsó napján ismét felújították a bombázásokat.

Az Egyesült Államok a bombázásokat azzal indokolja, hogy szét akarja zúzni az „utánpótlási" vonalakat. Szerintük ugyanis Dél-Vietnamban észak-vietnami reguláris csapatok harcolnak. Az igazság azonban köztudott: a DNFF *a dél-vietnami lakosság köréből* toborozza harcosait, s az egész dél-vietnami felkelés spontánul, az elkeseredés, a szörnyű népharag jeleként robbant ki. Maguk az amerikaiak is tapasztalhatták, hogy noha — saját állításaik szerint — a VDK hídjainak és átkelőhelyeinek több mint 85 százalékát lebombázták, s az országúti forgalmat is igen erősen lelassították, a dél-vietnami harcok hevessége nem csökkent, hanem *sokszorosára növekedett.*

Az amerikaiak igazi célja a bombázással az, hogy *zsarolási lehetőséget* kapjanak, s lerombolással fenyegessék a Vietnami Demokratikus Köztársaság fiatal iparát és városait, ha Délen folytatódik a

Digitized by Google

szabadságharc. Washington lélektani hadviselésének stratégái azt remélték, hogy az állandó bombázás pánikot, elégedetlenséget fog kelteni, s a lakosság teherbíróképessége nem lesz elég erős arra, hogy elviselje. Az amerikaiak is tudták, hogy a vietnami nép egy és oszthatatlan (Vietnam kettéosztottsága sokkal újabb keletű, mint Koreáé, vagy Németországé, s már eredetileg is csak kétéves, átmeneti időszakra szólt), s azt hitték, hogy az Észak elleni rohamok visszavonulást kényszeríthetnek ki a déli felszabadító harcban.

A Vietnami Demokratikus Köztársaság azonban *nem hajlandó alku tárgyává tenni függetlenségét, szuverenitását, határainak sérthetetlenségét.* Az összes haladó erők mélységesen elítélték és elítélik az amerikaiaknak azt a próbálkozását, hogy egy szocialista ország bombázásával igyekeznek „politikai csereeszközt" nyerni. Az elvi tarthatatlanságon túl azonban gyakorlatilag is, a legszűkebben vett katonai értelemben is ésszerűtlen az amerikai zsarolás. A bombázások adott esetben az egyik percről a másikra felújíthatók. (Szinte jelképes volt, hogy a buddhista Hold-újévet, a Tét ünnepét követően, már a tűzszünet lejárta utáni első percben, éjfél után egy perckor felszálltak bombaterhükkel az amerikai repülőgépek.) Egy sok éves, nem kis fáradsággal felépített partizánsereget és sajátos utánpótlási hálózatot viszont nem lehet az egyik percről a másikra újjászervezni. A Dél hadrakelt partizánseregének tehát addig kell megfelelő biztosítékokat kapnia a jövőre vonatkozólag, amíg fegyver van a kezében, amíg teljében van szervezett erejének.

A rendszeres terror-bombázások természetesen sok szenvedést, fájdalmat és kárt okoztak a Vietnami Demokratikus Köztársaság népének. Johnson arról beszélt, hogy az amerikai repülőgépek csak az „acélt és betont" támadják a VDK-ban. Ha így volna, akkor is kimerítené ez a nemzetközi jog megsértésének és a veszélyes provokációnak minden ismérvét. Hogyan is lehetne egy független, szuverén országban elvi különbséget tenni hadicélpont és békés objektumok között? E sorok írója azonban nemrég néhány hetet a Vietnami Demokratikus Köztársaságban töltött, s látogatása során személyes tapasztalatokat is szerezhetett a bombázott területeken. Több ezer lakóházacskát és bambuszkunyhót, 124 iskolát, 40 kórházat ért eddig pusztító támadás. Vietnam negyedik legnagyobb városára, a 80 ezer lakosú Vinhre mintegy ötezer rakéta és 2000-nél több bomba hullott, s a kihalt városban alig maradt néhány ép ház. Buddhista pagoda és katolikus templom, hetivásár és aggok menhelye egyaránt szerepelt a bombatámadások célpontjai között. A Thanh Hoa-i tbc-ellenes központ ötvenkét épületéből ötvenegy dőlt romba és — a sors véletlen szeszélye folytán — csupán a halottaskamra maradt épen. Négyszer egymásután támadták az Ázsiában egyedülálló lepra-gyógyintézetet Quinh Lapban; a bombák 139 beteget öltek meg. E bombázások sorozata annál inkább indokolttá teszi a legszenvedélyesebb felháborodást is, mert Hanoi már az első támadás után értesítette a Nemzetközi Vö-

Digitized by Google

röskeresztet és közvetve az Egyesült Államok kormányát is arról, hogy milyen célpontra szórták le gyilkos terhüket az amerikai repülőgépek. Támadások értek természetesen hidakat, utakat, vasutakat és laktanyákat, s igen nagy számban ipari üzemeket, gazdasági létesítményeket is. Az USA szemmeliláthatóan *meg akarja bénítani* a Vietnami Demokratikus Köztársaság normális életét, gazdaságának vérkeringését. A Ma folyó partján épült erőművet, amelyet magyar mérnökök terveztek és magyar gépekkel szereltek fel, 1965. április 4-e óta — a dátum jelképszerű véletlen! — három ízben tették használhatatlanná levegő-föld rakétákkal az amerikai repülőgépek.

A légikalózok erőteljesen fenyegetik a gátakat és öntözőrendszereket. Vietnam olyan trópusi mezőgazdasági ország, amelynek fő terménye a rizs, s a jó termés fő feltétele az öntözés. A genfi egyezmény óta egymilliárd munkaórával negyvenkét hatalmas gátrendszert létesítettek, illetve építettek újjá. A gátak ellen irányuló amerikai bombázások egyszerre idézik fel a pusztító áradások és — a víztárolók tartalékainak megfogyatkozása következtében — az aszályok rémét. Nehéz helyzetben van a VDK fővárosa, Hanoi, amely alacsonyabban fekszik a Vörös-folyó szintjénél: a gátak szétbombázása pusztítóbb fenyegetés lehet számára, mint a közvetlen támadás. A vietnami főváros félmillió lakosú belső negyedeiből ezért evakuáltak máris csaknem 300 ezer embert.

A VDK életét, gazdasági és honvédelmi tevékenységét, lakosságának harci szellemét a rendszeressé vált bombázások sem tudták megtörni. Az amerikai hadvezetésnek a légi háborúhoz fűzött reményei tehát nem valósultak meg, Észak-Vietnam népe páratlan hősiességről és teherbíróképességről tett tanúságot. Az országban nyoma sincs fejvesztettségnek vagy elégedetlenségnek, s nincsenek meg a háborús állapot ismert velejárói: az infláció, a drágulás, a spekuláció. A fejadagok szerények ugyan (havonta 13½ kiló rizs, 30 dekagramm hús, 10 dekagramm cukor, és természetesen a szabadpiacon is vásárolhatók élelmiszerek), de az alapvető ellátást mindenki megkapja. A közlekedés, a szállítás, a gazdasági élet rendkívüli nehézségekkel küszködik, nem egyszer le is lassul, de az ellenségnek nem sikerült megakasztania.

Különösen nagy fontosságú, hogy a légvédelem *össznépi üggyé* vált. A 19 millió lakos közül legalább 3—4 millió kezében fegyverrel várja a támadó repülőgépeket. Az első pillantásra egyenlőtlennek látszik a korszerű lökhajtásos gépek és a kézifegyverek párbaja. A sortüzek azonban megzavarják az alacsonyan repülő amerikai gépeket, s amikor feljebb emelkednek, a légvédelmi tüzérség és a korszerű rakétafegyverek hatósugarába kerülnek. Néhányszor az is előfordult, hogy a kézifegyverek lövedékei eltalálták és átlyukasztották a támadó repülőgépek üzemanyag-tartályát stb. s ez lezuhanásukat okozta. De a milicistáknak, a közvetlen katonai kihatáson túl, nagyfokú lélektani védettséget is ad tevékenységük: nem elesetteknek, hanem

Digitized by Google

harcban állóknak érzik magukat. Ha tehát van is különbség a fegyverek tűzereje között, a vietnami milliók érzik: folytatódik az a harc, amelyet már évtizedek óta szakadatlanul vívnak hazájuk függetlenségéért. Hiába dobtak le tehát 1965 folyamán — amerikai adatok szerint — 18 ezer tonna bombát, hiába szórtak le csaknem 150 millió röpcédulát, a légiháború katonai és lélektani vonatkozásban egyaránt hatástalannak bizonyult.

Miközben a légi háborúnak a Vietnami Demokratikus Köztársaságra való kiterjesztése nem hozta meg Washington számára az általa várt eredményt, *politikai nehézségei egyre nagyobbak.* Csupán tényszerű felsorolásban:

a) Minimálisra csökkent a *kelet—nyugati beszélő viszony.* Az Egyesült Államok tapasztalhatta, hogy miközben egy szocialista országot bombáz Délkelet-Ázsiában, nehezen tárgyalhat a többi szocialista országgal Európában a békés egymás mellett élés alapvető kérdéseiről.

b) A harmadik világ országainak többsége *elítéli az amerikai agressziót.* Az elítélés mértéke természetesen különböző: egyes országok következetesen véghezvitték, mások az agresszor megbélyegzése helyett csak testetlen békefelhívásokat tettek közzé, s voltak jószándékú, de naiv közvetítési kísérletek is. Általánosságban véve azonban a vietnami agresszió csökkentette az Egyesült Államok tekintélyét a harmadik világban, s növelte az antiimperialista érzéseket.

c) A világ csaknem minden országában *széles körű nemzetközi szolidaritás* nyilvánul meg a harcoló Vietnam iránt. Ennek kiemelkedő állomásai voltak a helsinki béke-világkongresszus és a havannai trikontinentális értekezlet. Jellemző példa: a japán polgári lapok országos közvéleménykutatása szerint Japán lakosságának 75 százaléka elítéli a VDK bombázását.

d) Az Egyesült Államok bizonyos tekintetben *nyugati szövetségeseitől is elszigetelődik* vietnami kalandjával. Érdekes emlékeztetni rá, hogy a koreai háborút az ENSZ kék zászlaja alatt, a NATO-tagállamok aktív közreműködésével vívta Amerika. Vietnamot illetően Anglia és Nyugat-Németország részéről is csak megfoghatatlan erkölcsi, illetve bizonyos technikai támogatásban részesül, Franciaország és Kanada pedig erőteljesen a beavatkozás ellen foglal állást. A koreai háború idején a pápa egyértelműen az agresszorokat támogatta, ma pedig VI. Pál békeüzeneteket intéz a szembenálló felekhez.

e) Az *amerikai nép körében* is számottevő tömegmozgalom alakult ki a vietnami háború ellen. Nem akarjuk túlbecsülni ezt a tömegmozgalmat — hiszen a munkások és a farmerek milliói még nincsenek ott soraiban —, az amerikai értelmiség legjobbjai, s más befolyásos társadalmi személyiségek azonban eddig nem ismert mértékben emelték fel szavukat a kormány politikájával szemben, s igen nagy a passzívan elégedetlenek száma is. Az is új vonása az Egyesült Államokon belüli hangulatnak, hogy csaknem száz képviselő és szenátor fog-

Digitized by Google

lalt állást, ha nem is a háború teljes beszüntetése, de legalább korlátozása mellett.

A vietnami kaland tehát máris pellengére állította az amerikai imperializmus veszélyes, békeellenes politikáját. Súlyos csapást mért Washington tekintélyére és hitelére. S miközben magában Vietnamban képtelen volt megvalósítani katonai célját, világszerte nőtt politikai elszigeteltsége.

Az Egyesült Államok kormánya e figyelmeztető és intő jelek ellenére sem akarja azonban abbahagyni a vietnami agressziót. Szeretné viszont csökkenteni a háborús kalandból eredő, számára kedvezőtlen hatásokat. Ezért indította meg Washington 1965 decemberében kéthónapos *„béke-offenzíváját"*. Kimondatlan célja az volt, hogy békeszándékainak bizonygatásával a Vietnami Demokratikus Köztársaságra hárítsa a háború folytatásáért való felelősséget. Amerika legtapasztaltabb diplomatái, tizennégy-pontos memorandummal a csomagjukban, végigutaztak negyven fővárost, hogy a feketét fehérre mossák, s a külföldet az amerikai érdekeknek megfelelően befolyásolják. Ez a tizennégy-pontos okmány, amely az amerikaik által tett „békeajánlatokat" összegezte, nem tartalmazott új elemeket: változatlanul *nem akar hallani az agresszió beszüntetéséről* és az amerikai csapatoknak Vietnamból való kivonásáról. Továbbra sem tisztázta, hogy *ki legyen a másik tárgyaló fél;* a dél-vietnami problémákról ugyanis nem a VDK-val, hanem a DNFF-fel kell az amerikaiaknak tanácskozniuk. S miközben a „béke-offenzíva" folyt, a katonai vezetők lázas ütemben készítették elő a további támadások terveit. Az amerikaiak egyetlen konkrét tette a VDK bombázásának időleges, 37 napig tartó felfüggesztése volt, de a bombázást is csakhamar újra kezdték. Angol lapok igen találóan azt írták, hogy ez a „béke-offenzíva" — „gigantikus alibi" a háború fokozásának előkészítéséhez.

Az Egyesült Államok javaslatait egyelőre *nem lehetett komolyan venni.* A szavai és tettei közötti szakadék azt bizonyította, hogy Washington továbbra is a katonai megoldás híve. A vietnami tárgyaló fél bizalmatlansága különben is érthető. Az amerikaiak a genfi egyezmény óta nem egy szerződést szegtek meg. Ha igazán békét akarnának, annak a legjobb módja az lehetne, hogy megkezdik a genfi szerződés figyelembe vételét és betartását.

A „béke-offenzíva" során az Egyesült Államok „merevnek" nevezte Hanoi álláspontját. A Vietnami Demokratikus Köztársaság azonban hangsúlyozta: hiába beszélnek az amerikaiak béke-erőfeszítésekről, a jelenlegi súlyos vietnami helyzet oka az amerikai imperialisták agressziója, s *ennek az agressziónak megszüntetése azonnal visszaállítaná a békét az országban.* A VDK kormányának korábban közzétett négy pontja is ebből az alapállásból indul ki.

A VDK egyébként hozzájárult egy igen lényeges engedményhez. A korábbi genfi szerződés szerint már 1956 júliusáig meg kellett volna történnie az újraegyesítésnek; most pedig a VDK hajlandó beleegyezni

Digitized by Google

abba, hogy átmenetileg két Vietnam álljon fenn, s az újraegyesítést majd *a két övezet népe* intézze. Ez gyakorlatilag a VDK mellett egy olyan Dél-Vietnam létezését jelentené, amelyet előreláthatólag *koalíciós kormányzat* igazgatna. A DNFF-nek mint a dél-vietnami nép képviselőjének természetesen meg kellene kapnia ebben *a megfelelő súlyt és szerepet.* Egyébként maga a DNFF is *koalíciós jellegű,* hiszen csaknem két tucat pártot és szervezetet tömörít soraiban.

A Vietnami Demokratikus Köztársaság tehát elvetette a képmutató amerikai „békeoffenzívát". Ugyanakkor — bizonyos körülmények között — nem veti el a tárgyalások gondolatát. Kinek is van több joga békéről beszélni: az agresszornak, vagy áldozatának? A válasz nyilvánvaló. Nem lényegtelen tehát a vietnami nép számára, hogy harcában összekapcsolja a katonai tevékenységet a politikai és diplomáciai tevékenységgel, s érvényesítse a küzdelem különböző formáinak megfelelő arányait.

3.

Gyakran visszatérő kérdés: *mit tesznek és mit tehetnek a szocialista országok* a vietnami népért, a Vietnami Demokratikus Köztársaság érdekében? Hogyan lehet a legjobban elhárítani az amerikai agressziót?

Nyilvánvaló: egy különleges háború, vagy akár egy helyi háború megszüntetésének nem az a módja, hogy az egy kiterjedtebb konfliktusba, esetleg egy *atom-világháborúba csapjon át.* Kínai és albán lapokban megjelent állásfoglalások azonban úgy hangzanak, mintha szerzőik azt szeretnék, ha a szovjet flotta a tonkini öböl vizein áttörne Vietnam partjaihoz, s ha kell, megütközne a nukleáris eszközökkel felszerelt 7. amerikai hajóhaddal. Ugyanilyen elgondolásokból kiindulva kínai küldöttek több nemzetközi értekezleten (pl. a havannai konferencián) támadták a Szovjetuniót, mert nem nyit új frontot Európában a délkelet-ázsiai helyzet könnyítésére. Egy kiéleződött krízis Európa szívében azonban ismét atom-világháborúval fenyegetne. Ebben a fontos kérdésben a kínai álláspont lényegében ugyanoda vezet, mint az amerikai „veszetteké", a legszélsőségesebb washingtoni háborús szárnyé, amely Vietnam kapcsán atomháborút szeretne felidézni.

A vietnami konfliktus megoldásának tehát *nem a háború szélesítése* és az amúgyis szép számban meglevő válsággócok növelése az eszköze. A jelenlegi keretek között kell minden tekintetben — katonailag, politikailag és diplomáciailag egyaránt — *ki nem fizetődővé tenni* az USA számára agressziójának folytatását. Nincsenek illúzióink: humanisztikus vagy lelkismereti okokból az imperializmus sohasem hagyta és hagyja abba kalandjait. Nem egyszer azonban már az Egyesült Államokat is sikerült rákényszeríteni olyan megállapodások elfo-

Digitized by Google

gadására és betartására, amelyek a béke szempontjából is kedvezők voltak.

A Szovjetunió és több más szocialista ország — beleértve hazánkat is — *fontos gyakorlati lépéseket* tett ennek a célnak érdekében. Teljes szolidaritásukról biztosították a vietnami népet. Messzemenő anyagi, gazdasági, katonai segítséget ajánlottak fel a VDK-nak, beleértve ebbe a korszerű légvédelmi rakétafegyvereket. Nagyszabású politikai akcióba kezdtek, hogy méginkább elszigeteljék az amerikai agresszorokat, s növekvő felháborodás célpontjává tegyék őket.

Peking részéről igyekeznek *lekicsinyelni* és eljelentéktelenníteni ezt a segítséget. A Renmin Ribao hasábjain olyan kitételekkel találkoztunk, hogy a „revizionisták" (kínai fogalmazás szerint: a Szovjetunió és más szocialista országok) csupán árulásuk álcázására adnak „segítség-morzsákat" a vietnami népnek. Úgy gondoljuk, hogy ebben a kérdésben *senki sem lehet jobb bíró, mint maguk a vietnami nép vezetői.* Ők pedig — legutóbb akkor, amikor az év elején Hanoiban járt a Szovjetunió küldöttsége, *Alekszandr Selepin* vezetésével — *ismételten köszönetet mondtak a szovjet népnek, a szovjet kormánynak és az SZKP-nak* azért a nagy és értékes segítségért, amelyet a VDK gazdasági fejlesztéséhez, védelmi képességének növeléséhez, a vietnami nép felszabadító harcához nyújt. Hanoiban — mint ez köztudott — aláírták a VDK további megsegítéséről szóló *új egyezményt* is.

Ha a segítség még nem bizonyulhatott eléggé ütőképesnek, akkor ez nem a Szovjetunión múlt. Ennek az oka az a helyzet, amely a nemzetközi munkásmozgalomban kialakult, éppen a kínai vezetők magatartása miatt. Ez több szempontból is károsan befolyásolja a vietnami események menetét:

1. Délkelet-Ázsiában *kulcsfontosságú* a Kínai Népköztársaság állásfoglalása. Vietnamban sajátos geopolitikai tényező is hozzájárul ehhez, mert az ország gyakorlatilag csak Kínán át közelíthető meg. Kínai részről azonban visszautasították *az egységes, közös segélynyújtásra* vonatkozó javaslatokat, s az átmenő forgalomban is nehézségeket támasztottak. Ezzel számottevően csökkentették a segítség hatékonyságát, gyorsaságát és operatívitását. Ha ezek a gátló körülmények megszűnnének, ugyanannyi erőkifejtéssel is sokkal többet lehetne nyújtani Vietnamnak .

2. Az amerikai imperialisták egyik legfőbb célja *az ellentétek élezése és szakadás előidézése* a két szocialista nagyhatalom között. A józan logika szerint a vietnami amerikai agresszió fokozásának közelebb kellett volna hoznia egymáshoz a Szovjetuniót és Kínát, még ha pártjaik között vannak is ideológiai nézeteltérések. Peking magatartásán azonban annyira úrrá lettek a nacionalista, hatalmi szempontok, hogy *mégsem ez történt.* A kínai álláspont szerint nem célszerű a nyílt vita beszüntetése, lehetetlen az akcióegység megvalósítása, s nincs semmi, ami az SZKP-t és a KKP-t, a Szovjetuniót és Kínát összekötné. Ezeknek a kínai nyilatkozatoknak az alapján Washington sok tekintetben

Digitized by Google

előre ki tudja számítani, hogy tervezett agressziós lépéseire mi lesz a válasz. Sőt politikailag bizonyos értelemben kifizetődőnek is tarthatja, hogy fokozza beavatkozását, mert ezzel párhuzamosan fenyeget a szakadás a nemzetközi munkásmozgalomban.

3. A békés egymás mellett élés elleni pekingi kirohanások taszítólag hatnak *a világközvélemény tekintélyes részére.* Kína ezzel nemhogy leleplezné az amerikai „békemanővereket", hanem lehetőséget ad Washingtonnak arra, hogy a kínai nézetekkel magyarázza és mentegesse a maga cselekedeteit. A politikailag tapasztalatlanabb rétegek között pedig ez az amerikai akcióknak játszik alá.

A félreértések elkerülése végett, szeretnénk határozottan leszögezni, hogy *Délkelet-Ázsiában egyetlen alapvető probléma van: az amerikai imperializmus agressziója.* Az egységgátló, szakadár kínai tevékenység azonban *bátorítja és alátámasztja* az amerikai támadást. Ez sajnos tény, s a tények akkor is tények maradnak, ha mégannyira ultraforradalmi jelszavakkal ködösítik is őket. A harcoló Vietnam ügye azt kívánja, hogy a szocialista országok — félretéve, vagy a nyílt polémia kizárásával folytatva vitáikat — *egyezzenek meg az egységes akcióban.* Aki megakadályozza ezt, az a legsúlyosabb történelmi felelősséget veszi magára.

A vietnami háború egyelőre nem igen ad lehetőséget arra, hogy gyors befejeződésére számíthassunk. Hosszú és súlyos válság következhet, de bizonyosak vagyunk abban, hogy *a vietnami nép győzni fog, s az amerikai agresszorokat kudarc éri.* Nem mindegy természetesen az, hogy ez a végkifejlet mikor és milyen áldozatok árán következik el. A szocialista országok — köztük hazánk is — ezért sietnek eleget tenni internacionalista kötelességüknek. Fokozzák cselekvő szolidaritásukat, megadnak minden szükséges támogatást Vietnam hős népének, s ugyanakkor fáradhatatlanul keresik a politikai megoldás útjait, hogy a vietnami nép érdekeivel egybevágóan, tárgyalások útján lehessen rendezni ezt a problémát is.

Délkelet-Ázsiában a vietnami háború a legsúlyosabb fenyegetés az egyetemes béke számára. De ennek a térségnek nem ez az egyetlen kritikus pontja.

Vehetjük akár Laosz példáját. 1962-ben, tehát viszonylag nem is régen, szintén Genfben, egyezmény született arról, hogy ki kell alakítani a semleges Laoszt, a három politikai irányzatot magában foglaló nemzeti egységkormány vezetésével. (A három irányzat: a baloldali *Neo Lao Hakszat,* a *semlegesek* és a jobboldali, úgynevezett *szavannakethi csoport.)*

Az Egyesült Államok azonban rövidesen megszegte az általa is elfogadott megállapodást. Washington egyenes utasítására a jobboldali csoport hadseregének létszámát a kétszeresére, 60 ezer főre emelték.

Digitized by Google

Az Air America gépein tízezer tonna számra szállították a dél-vietnami, thaiföldi és kuomintangista pilóták a hadianyagot a jobboldal egységeinek. CIA-ügynökök százai tűntek fel Laoszban.

Közben a nemzeti egységkormány rendes működését is lehetetlenné tették. Szakadást idéztek elő a semlegesek soraiban, majd gyilkos merényletet szerveztek Pholsena külügyminiszter, a semlegesek balszárnyának vezetője ellen, s más haladó miniszterek megölését is tervbe vették.

Laosz ily módon gyakorlatilag *kettészakadt.* A jobboldali csoport kezén levő területeken most már nyíltan megjelentek az amerikai tanácsadók, s az Egyesült Államok *Dél-Laosz átmeneti megszállását* tervezik. Azt gondolják, hogy ezzel értékes „második vonalat" építhetnek majd ki a dél-vietnami partizánhadsereg hátában. Időnként bombázzák a szabad területeket, s különösen 1965 szeptembere óta, Észak- és Kelet-Laosz felett is *állandósult a légiháború.*

Kambodzsa, a harmadik indokínai állam, hivatalosan a semlegesség, a békés egymás mellett élés eszméjét tartja politikája alapvonalának. Az amerikai külügyminisztérium 1965. december 21-én kelt nyilatkozata azonban azzal vádolta az országot, hogy menedéket ad területén a dél-vietnami szabadságharcosoknak. Ezért Washington felhatalmazta a Dél-Vietnamba vezényelt amerikai csapatokat, hogy adott esetben *támadják meg Kambodzsa területét.* Egy semleges ország elleni agresszióra szóló ilyen nyílt felhatalmazás — béke idején — szinte *példa nélkül álló dolog.* Kambodzsa a maga részéről bejelentette, hogy megvédi területét mind a Egyesült Államok, mind a dél-vietnami kormány csapatainak támadásai ellen, s a riposzt-politikát, vagyis a *fegyveres ellencsapást* fogja alkalmazni.

*

Ma Délkelet-Ázsia talán a legmozgalmasabb színtere a világeseményeknek. Bonyolult szövődmények, gyakran még tisztázatlan részletek teszik nehezen áttekinthetővé a helyzetet. Az alapvető erővonalak azonban itt is világosak: folyik a harc az imperialista agressziók visszaveréséért. S minthogy korunkban a béke egyetemes és oszthatatlan, magunkhoz közelinek érezzük e földrajzilag távoleső területek népeinek küzdelmét.

Digitized by Google

Tudományos életünkből

DR. KISS ISTVÁN,
DR. OZSVÁTH KÁROLY,
DR. TAHIN TAMÁS,
DR. PORCZI JÓZSEF:*

Az ifjúság erkölcsi szemléletének kérdéséhez

(Egy felmérés tapasztalatai)

A szocialista társadalom építésének időszakában lényegesen megnövekszik a tudati, s benne az erkölcsi tényezők szerepe. Történelmi szükségszerűség, hogy a szocialista társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok kibontakozása során az emberek gondolkodásában uralkodóvá válnak a szocialista erkölcs normái, szabályai. A szocialista társadalom felépítése nemcsak az emberek erkölcsi ismeretei alapján valósul meg; a tudásnak, az ismereteknek a mindennapi tevékenységben ,az emberek gyakorlati magatartásában is realizálódniuk kell. Ha ellentmondás van az emberek erkölcsi felfogása, szándéka és kívánsága, valamint gyakorlati cselekvésük módozatai között, ez mind a szocialista építés, mind a tudati fejlődés területén sikertelenségeket és konfliktusokat idézhet elő. Azt sem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a tudati, eszmei fejlődés nemcsak következménye, hanem feltétele is a szocialista társadalom felépítésének.

A morális faktor szerepének növekedése fokozatosan szükségessé teszi az emberek életének, változó erkölcsi szemléletüknek alaposabb megismerését. Ezért szükség van arra, hogy kiszélesítsük és az erkölcsi tudat szociológiai vizsgálatára is kiterjesszük a marxista etikai kutatások körét. A marxista—leninista etika mind közelebb kerül az erkölcsi ideálok és normák kutatásának a gyakorlati erkölcsi viszonyokkal egységben való vizsgálatához. Sok nehézséget okoz azonban az, hogy még csak *kezdeti stádiumban* van annak a tudományos módszernek a kidolgozása, amely lehetővé teszi az emberek erkölcsi szemléletének és gyakorlati erkölcsi magatartásának konkrét kutatását.[1]

* Az adatfeldolgozásban részt vett még *Kóczán György* és *Bajusz Balázs*.

1 Itt nem általában a marxista szociológia és a szakszociológiák módszereiről, hanem az etikai kutatások ezen új aspektusának, az erkölcsszociológiának a módszereiről van szó. E területen a polgári szociológia keveset ad számunkra, a marxista szociológia pedig csak a közelmúltban kezdett komolyabban fejlődni.

Digitized by Google

Élénk és hasznos viták folynak különböző folyóiratokban (pl. az *Új Írás*-ban, az *Élet és Irodalom*-ban) az erkölcsről, a mai fiatalokról. Ezekben a vitákban egyesek állásfoglalása hozzájárul az erkölcsi valóság adekvát megismeréséhez, mások azonban szívesen általánosítják egész ifjúságunkra az egyedi negatív jelenségeket, ismét mások pedig túlzottan is elnézők vele szemben.

A megnyilvánulások, bár rendkívül tarkák, alapjában a következő tendenciában találkoznak: egyesek — ha nem mondják is ki — csak *egyéni* életük jelene, múltja és jövője kapcsán képesek felfogni a társadalmunkban meglevő jót és a rosszat. Ha túllépik is ezt a keretet, más egyesek „eseteit" használják általános tételeik vagy megállapításaik bizonyítására; ezt a szubjektumot állítják a tárgyalt problémák centrumába, és azt is erre a szubjektumra vonatkoztatják, ami a társadalomban történik.

Az egyoldalú, hol jó-, hol rosszindulatú (néha igen absztrakt) állásfoglalásokból a legobjektívebb értelmezés ellenére is kicseng az erkölcsi haladás tagadásának két iránya. Az egyik túlságosan visszafelé (a „kőtáblák" felé), a másik túlságosan a jövőbe fordul (az elvont humánum felé). Mindkét felfogás menekülés mai társadalmi-erkölcsi életünk ellentmondásos és bonyolult problémáinak vizsgálatától, a nyílt politikai állásfoglalástól. Súlyos hiba volna elhallgatni, hogy a társadalmi, tudati fejlődésnek mindig van múltja, jelene és jövője. Ha azonban meghamisítva tükrözzük a jelent és a múltat, ha csak a „bűnt" és a rosszat látjuk benne, akkor a jövőre vonatkozó hipotéziseink is üresen hangzanak és erkölcsi prédikációkká válnak. Az ilyen morál, mint Marx mondja, „akcióba lépett tehetetlenség — ahányszor csak síkraszáll a bűn ellen, mindig vereséget szenved."

Az Ideológiai Irányelvek nemcsak útmutatást, hanem jelentős buzdítást is adtak számunkra, hogy e viták *kontrolljaként* szociológiai oldalról is megkíséreljük az ifjúság erkölcsi szemléletének vizsgálatát. Munkánk elméleti vonatkozásait és céljait társadalmi életünk, politikai és erkölcsi nevelőmunkánk mai igényei határozták meg, valamint a marxista szociológia általános követelményei, amelyeket azonban csak vázlatosan érintünk e tanulmányban.

A tudati jelenségek vizsgálatánál nem feledkezhetünk meg arról, hogy az ember és környezete dialektikus egységben van; az erkölcsi kutatások nem szakíthatók el azoktól a viszonyoktól, amelyek alapvetően meghatározzák az egyén tudatát és magatartását. Az individuum fejlődése csak a konkrét társadalmi viszonyok dialektikus kölcsönhatásának folyamatában mehet végbe. Mint Gramsci írja: „Mindenki oly mértékben módosítja és változtatja meg magát, amilyen mértékben módosítja és megváltoztatja mindazon viszonyok egészét, amelyeknek ő maga az összecsomósodási pontja ... Ha a saját individualitás ezen viszonyok összessége, akkor saját személyiséget teremteni annyi, mint *tudatosítani* e viszonyokat, s személyiséget ala-

Digitized by Google

kítani pedig annnyi, mint *megváltoztatni* e viszonyok összességét."[2] Nem lehet tehát ezektől a viszonyoktól elkülönítve vizsgálni és elvont képletekből magyarázni az erkölcsi tudatot.

A történetiség elve megköveteli, hogy a társadalmi jelenségeket — így a tudatot is — folyamatként értelmezzük, mert „az ember folyamat, pontosabban tetteinek folyamata, ... aktív viszonyok sorozata"[3], így nem tekinthetjük a tudatot sem — még kevésbé az ifjú nemzedék tudati fejlődését — valamiféle abszolút állapotnak. Azzal is számoltunk és számolunk, hogy a tudat bonyolult jelenség, amelyben az egyes társadalmi tudatformák kölcsönhatásban vannak egymással, különböző módon befolyásolják az erkölcsi tudat fejlődését, s ellentmondások is vannak köztük. Meggyőződésünk szerint az erkölcs-szociológiai vizsgálatoknál elkerülhetetlen a különféle szaktudományok együttműködése. Ezért munkánk során igyekeztünk összehangoltan alkalmazni a filozófia, a pszichológia és a matematikai statisztika különböző nézőpontjait.

Abból indultunk ki továbbá, hogy az *erkölcs* — felbontva itt a *szokásos* definíciót[4] — legalább *három aspektust* foglal magában:

a) A társadalomnak (az osztálynak) az egyénnel szemben támasztott erkölcsi követelményeit, az együttélés szabályait és normáit, amelyeket a közvélemény védelmez;

b) e normáknak és követelményeknek az egyén által való elsajátítását, azaz az individuum *tudati* viszonyát az erkölcsi követelményekhez, szabályokhoz, normákhoz;

c) az erkölcsi célok és normák *gyakorlati* realizálását, az emberek *ténylegesen érvényesülő magatartását* és a köztük levő valóságos viszonyokat.

Az erkölcs e három összetevője dialektikus egységet alkot, különkülön is tanulmányozható, és az egyénhez, a személyiséghez való közeledésnek három lehetséges útját foglalja magában:

Az *első* aspektus a kollektíva (társadalom, osztály stb.) eszmei, ideális erkölcsi modelljét mutatja, vagyis azt, hogy *milyennek szeretné látni, illetve tenni az adott társadalom önmagát*, az őt alkotó osztályokat és benne az egyéneket. Ennek vizsgálata viszonylag egyszerűbb, mint a másik kettőé, és talán ezen a területen lépett előre a legnagyobbat a marxista etika. Az elmélet és a gyakorlat, az absztrakt és a konkrét egységének elve azonban megköveteli, hogy ne álljunk meg a kutatásnak ezen a szintjén, hanem közeledjünk a társadalomban és annak egyes tagjaiban ténylegesen meglevő erkölcsi tudat és magatartás tanulmányozásához.

A *második* aspektus az egyén *erkölcsiségének foka*. Ide tartozik

[2] Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossuth, 1965. 49. old. (Aláhúzás tőlünk)

[3] Uo., 49. old.

[4] Siskin: A marxista etika alapjai. Kossuth, 1964. 13. old. — Az erkölcs általános definíciójának felbontását a konkrét szociológiai kutatás teszi indokolttá.

Digitized by Google

az egyénnek az erkölcsösről és az erkölcstelenről vallott felfogása, ennek meghatározott társadalmi, gazdasági és politikai célokkal való megegyezése, erkölcsiségének mértéke: ez lényegében az individuum belső erkölcsi világának és a társadalom képviselte erkölcsösnek a harmóniája vagy diszharmóniája. Munkánk jelenlegi stádiumában elsősorban az erkölcs *ilyen irányú vizsgálatára* összpontosulnak törekvéseink.

Az erkölcs *harmadik* aspektusa azt mutatja, milyen gyakorlati magatartást tanúsít kifelé az egyén (a kollektíva), hogyan *realizálja* erkölcsi lehetőségeit. Ez az emberi öntudat és jellem, a szándék és az eredmény viszonyát, ezek egységét és ellentmondását jellemzi. Kutatásaink később ennek az oldalnak a vizsgálatára is kiterjednek.

Ismételten szeretnénk azonban hangsúlyozni, hogy e három aspektus szétválasztása, amely módszertani okokból történt, viszonylagos jellegű. Az elméleti munka során ismét helyreállhat az egységük, ha a *köztük levő kapcsolatot* is kutatjuk. A kutatómunkában és a nevelés gyakorlatában előfordulnak olyan hibák, hogy elszakítják egymástól az erkölcs egyes vonatkozásait, illetve abszolutizálják valamelyik oldalát.

Az egyes társadalmi rétegek morális tudatának konkrét történelmi jegyeit és állapotát szociológiai kutatások alapján követhetjük legjobban. A kutatás tárgya itt a társadalmi vélemények, ismeretek állapota, illetve a tömegek erkölcsi magatartásának, cselekvésének vizsgálata.

Feladatunkul azt tűztük ki, hogy konkrét vizsgálatok alapján próbáljuk megmutatni az ifjúság erkölcsiségének néhány olyan jellemző vonását és tendenciáját, amelyre nevelőmunkánk során építhetünk. Az ilyen vizsgálat természetesen egyáltalán nem teszi fölöslegessé a magasabb absztrakciók szintjén folyó, tisztán elméleti jellegű kutatásokat, ha ezek — mint Lenin mondja — nem „eltávolodást", hanem „közeledést" jelentenek a valósághoz, a lényeghez, a törvényszerű tendenciák felismeréséhez. Ilyen kutatásokkal lehetne kimutatni például azt, hogyan illeszkednek be az ifjúság fogalmai az etikai gondolkodás történetébe, és milyen rokonságban vannak a tárgyalt és használt kategóriák az elmúlt korok etikusainak és filozófusainak kategóriáival, illetve ezek tartalmi értékelésével. Hiszen köztudomású, hogy az etikai kategóriák többsége már csaknem két és félezer éves, s az etikai irodalom nagyobbrészt ezeket a kategóriákat *értelmezi*. A konkrét kutatások szintjén sem érdektelen megvizsgálni, milyen ütemben megy végbe az etikai kategóriák átértékelése a tömegek tudatában. Ez abban is segítene bennünket, hogy megtanuljunk világosan és mindenki számára érthetően beszélni az erkölcsről.

A vizsgálatok azt sem hagyhatják figyelmen kívül, hogy nincs abszolút ellentmondásmentes erkölcsi tudat sem az egyéni, sem a társadalmi tudat szintjén, s a kommunizmus felső fokán sem lehetséges ilyen. Különféle hatások előidézhetik azt, hogy alapvetően pozitív

Digitized by Google

erkölcsi meggyőződésű és lényegében ilyen gyakorlatot folytató egyének is bizonyos *egyedi* esetekben olyan módon gondolkodnak és cselekszenek, amely eltér az általánosan elvárt erkölcsi felfogástól és gyakorlattól. Néha tudatosan teszik ezt. Ilyenkor különféle konfliktusok, vagy a rosszul felfogott és követett érdek ellentmondásainak bizonyos típusai állnak a háttérben. Van rá példa, hogy politikailag fejlett, etikailag tájékozott, sőt a szocialista munkaerkölcs követelményeinek is eleget tevő emberek az erkölcs más területein kifogásolható magatartást tanusítanak, politikailag és világnézetileg fejlett emberek erkölcsi tekintetben súlyos hibákat követnek el, megkárosítják a társadalmat, és szembekerülnek a közvélemény erkölcsi felfogásával. A szociológiai felmérések során ezeket a körülményeket és mozzanatokat is figyelembe kell venni, mert nélkülük nem érthetjük meg az erkölcsi közvélemény *valóságos* állapotát.

Az erkölcs kutatása tehát differenciált megközelítést igényel: az egyes erkölcsi szférák pozitív és negatív oldalainak, tendenciáinak feltárását is magunk elé kell állítanunk követelményként.

Hogy az emberek valóságos erkölcsi állapotáról képet kapjunk, ahhoz — mint ezt már hangsúlyoztuk — nem elég emberek vagy embercsoportok erkölcsiségéről informálódnunk. Nemcsak erkölcsi ismereteiket, intelligenciájukat kell megvizsgálnunk, hanem azt is, hogyan válnak ezek a normák az emberek *meggyőződésévé*, gyakorlati cselekvéseik vezérfonalává. Ez későbbi kutatásunk feladata lesz. Az erkölcsnek e területen való vizsgálata sokkal nehezebb, mint az egyszerű vélemények kutatása; a kutatás során minden lehetséges módszertani eszközt fel kell használnunk ehhez.

*

Szokatlan összetételű kutatócsoportunkat az ifjúság különböző rétegeivel hivatásszerűen foglalkozó szakemberek közös érdeklődése hozta létre; részben a felmérés területét és eszközeit is ez határozta meg. Az volt a célunk, hogy nagyobb reprezentatív csoporton dolgozzuk fel az ifjúság erkölcsi szemléletére jellemző adatokat. Elsősorban nem elméleti, hanem gyakorlati meggondolás alapján (a rendelkezésünkre álló személyi és anyagi lehetőségek miatt) a kérdőíves módszert választottuk.

Az erkölcsi tudat kérdőíves vizsgálatában azonban éppen olyan veszély az eredmények abszolutizálása, mint az elvont elmélkedés szintjén. Nem is szándékunk az, hogy kérdőíves kísérletünk eredményeit egyoldalúan úgy értelmezzük, mint az ifjúság kizárólagos erkölcsi állapotának képét; csak a szocialista erkölcsiség törvényszerűen kibontatkozó tendenciáját látjuk bennük.

Általában ún. „zárt" kérdésekkel dolgoztunk. Az egyes kérdésekre adható válaszokra ötféle alternatívát dolgoztunk ki.[5] A kérdőíveket 1965-ben 2500 különböző szociális kategóriákhoz tartozó — munkás,

Digitized by Google

paraszt, értelmiségi stb. — és különböző iskolai végzettségű 18 éves ifjúval (csak fiúkkal) töltettük ki.[6]

Itt öt kérdést mutatunk be. Ezek tartalmilag két típust képviselnek:

a) Kifejeznek bizonyos célt (a jelen cikkben: érvényesülés, boldogság) és e cél elérésének eszközeit (választható alternatívákkal). A cél és az eszközök együttesen más és más etikai tartalmat fejeznek ki (1. és 7. kérdés). (Ez nem azt jelenti, hogy a szereplő kapcsolatmódok a valóságban létezők összességét kimerítik, csupán a tipikusak lerögzítésére törekedtünk.)

b) Közérthető módon kiemelik a társadalmi gyakorlatban előforduló magatartásmódok egy-egy jellemző vonását, hogy ezzel konkrétan jelenítsünk meg egyes erkölcsi alapelveket és normákat (11. és 18. kérdés).

Arra törekedtünk, hogy a helyes módszertani feltételek betartásával maximálisan biztosítsuk a válaszok megbízhatóságát, valószerűségét. Hogy a válaszadó melyiket húzta alá az öt lehetséges választípus közül, azt természetesen addig bejárt életútja, elsajátított és gyakorlott erkölcsi normái határozzák meg. A kutató közvetlenül csak a döntés eredményét látja ebből a folyamatból, de a döntésben bizonyos mértékig az egyén erkölcsi arculata mutatkozik meg, az, hogy milyen viszonyban van a meghatározott erkölcsi tartalmat képviselő magatartásmódokkal és a célhoz vezető eszközökkel. Az eredmények tehát, ha összességükben tekintjük őket, nemcsak az egyén mozaikszerű képét nyújtják, hanem a megkérdezett reprezentatív csoport erkölcsi viszonyulásának általános tendenciája is kirajzolódik belőlük (természetesen nem a gyakorlati magatartásmódok, hanem az erkölcsi tudat szintjén). Ennek kimutatására a matematikai statisztika ismert eszközeit vettük igénybe.

Az érvényesülésre és életcélokra vonatkozó kérdéseink közül az alábbiakat emeljük ki:

[5] Az így kapott válaszok könnyebben dolgozhatók fel, de minthogy ennek a módszernek megvannak a maga hátrányai is, előbb egy nagyszámú (ötszázas) mintán ellenőriztük, hogy nem kell-e szaporítanunk az alternatívákat.

[6] A többféle lehetséges szociológiai összefüggés közül e tanulmányban csak a műveltségi kategóriákat emeljük ki.

	%	átlag		szóródás
középiskolás	27	110	±	15
szakmunkás	41	92	±	21
VIII. ált.	23	77	±	25
VII. ált.	3	62	±	22
VI. ált.	4	63	±	18
V. ált.	2	54	±	22

(A metodikát részletesen ismertettük a II. országos etikai konferencián. Megjelent: Tájékoztató. A M. M. marxizmus—leninizmus főosztályának elméleti folyóirata, 1966. 2. sz.)

Baranya megye egyes területi egységeinek hasonlóak az átlagértékei, bár az ipari jellegű településeké valamivel magasabb, a mezőgazdaságiaké pedig alacsonyabb a megyei átlagnál. Az egyes műveltségi kategóriák és a pozitív válaszok gyakorisága között egyenes arányú összefüggés van.

Digitized by Google

(1.) Ön szerint mi a legszükségesebb az életben való érvényesüléshez?

Alternatívák	érték[7]	összesen	felső[8] csop.	alsó csop.
			százalék	
a) legyenek jó összeköttetései	(2)	6	1	5
b) tudjon élni a lehetőségekkel	(4)	48	25	23
c) fáradságos munka, kellő hozzáértéssel	(5)	36	22	14
d) szerencse	(3)	4	1	3
e) ha mindig főnöke kedve szerint jár el	(1)	5	1	4
f) nem válaszolt	(0)	1	0	1

Az első rátekintésre is szembetűnik, hogy a „fáradságos munka" és a „lehetőségekkel való élni tudás" két pozitív válaszával szemben csak elenyésző kisebbség részesíti előnyben a jó összeköttetést, a szerencsét, vagy a főnök kedvében járást. Az is látható, hogy a legpozitívabb választ adó 36 százaléknak csaknem kétharmada a felső csoportból kerül ki, s a negatív válaszokat sokkal inkább az alsó csoportba osztottak adták. A „lehetőségekkel élni tudás" etikailag nem egyértelműen pozitív tartalmát már az is jelzi, hogy a felső és az alsó csoport tagjai csaknem egyenlő arányban adták válaszul.

Hogyan oszlanak meg az alternatívák *iskolai végzettség* szerint?

Alternatívák	középiskola	szakmunkás	VIII. osztály	VII. osztály	VI. osztály	V. osztály
	százalék					
legyenek jó összeköttetései	2	4	10	12	11	17
tudjon élni a lehetőségekkel	55	47	43	43	41	25
fáradságos munka, kellő hozzáértéssel	39	39	32	29	25	19
szerencse	2	4	7	6	9	8
ha mindig főnöke kedve szerint jár el	1	5	7	9	8	12
nem válaszolt	1	1	1	1	6	19

[7] Az egymáshoz viszonyított öt válaszlehetőség különböző erősödési tartalmakat fejez ki; ez szükségessé tette ezeknek matematikai kifejezését, a következőképpen: határozottan pozitív (5), inkább pozitív (4), semleges (3), inkább negatív (2), határozottan negatív (1).

[8] A lábjegyzetet lásd a 79. oldalon.

Digitized by Google

A táblázatban sajátos ellentétes tendencia jelentkezik: a negatív válaszok gyakorisága fordítottan arányos az iskolai végzettséggel. Kisebb mértékben a pozitív válaszokra is érvényes ez, s a többi kérdésünkre adott válaszok megoszlására is. Annál egyértelműbb az állásfoglalás, minél magasabb az iskolai végzettség. Ebből nem következtetünk arra, hogy az iskolai végzettség és az erkölcsösség foka között szoros összefüggés van, de azt megállapíthatjuk, hogy a magasabb iskolai végzettségűek biztosabban ismerik fel a problémaszituációkban levő pozitív erkölcsi tartalmakat. Ez azt is jelenti, hogy az ösztönösségtől, az emócionális hatásoktól a tudatos erkölcsiség felé való fejlődésnek egyik döntő tényezője az iskola. Ezt a lehetőséget a politikai gyakorlatnak, a mindennapi közösségi életnek kell az erkölcsösség, az erkölcsi gyakorlat területén realizálnia. Erre is áll Marx tanítása, amely szerint a kommunista tudatot csak a gyakorlati mozgalomban valósíthatjuk meg tömegméretekben.[9]

Egy másik kérdésünk:

(18.) Ön szerint melyik szemlélet a legerkölcsösebb?

Alternatívák	érték	összes	felső csoport	alsó
		százalék		
a probléma nélküli élet	(2)	6	1	5
élj és hagyj élni másokat	(4)	7	2	5
viseld sorsod türelemmel	(1)	5	1	4
légy jó mindhalálig	(3)	8	3	5
küzdj a magad és mások boldogulásáért	(5)	67	43	24
kihagyta	(0)	7	0	7

A válaszok megoszlása hasonló, mint az előző kérdésnél: a legtöbben a legpozitívabb választ adták, s a kevés negatív válasz is inkább az alsó csoport tagjaitól származik.

Sokan azt mondhatják: betanult szöveget mondanak a fiatalok. (A kérdőív alá nem kellett nevet írni!) Válaszként bemutatjuk a területi bontás adatait:

[8] A feleleteket erkölcsi tartalmuk értéke szerint „osztályoztuk", s az osztályzatokat összegeztük. Az átlagosnál nagyobb pontértékű szemelyek kerültek a felső, az átlagosnál alacsonyabbak pedig az alsó csoportba.

[9] Marx—Engels: Német ideológia. Szikra, 1962. 56. old.

Digitized by Google

Alternatívák	Pécs	komlói	pécsi	mohácsi	siklósi	szigetvári
	járás					
	százalék					
próbléma nélküli élet	6	6	6	7	7	3
élj és hagyj élni másokat	9	8	5	7	7	6
viseld sorsod türelemmel	6	3	6	6	5	4
légy jó mindhalálig	6	7	8	8	8	12
küzdj a magad és mások boldogulásáért	68	73	64	69	63	62
kihagyta	5	3	11	3	10	13

Most mi kérdezzük: mi magyarázza meg azt, hogy hat különböző területen végzett felmérés a válaszoknak csaknem azonos százalékos megoszlását eredményezte? Lehet, hogy egyformán *tanulták be* „a hivatalos álláspontnak leginkább megfelelő választ?"[10]

Miért kell eleve ilyen szkeptikusan szemlélni az ifjúságot? Azért, mert *megtanulták*, hogy melyek társadalmunk pozitív erkölcsi elvei? Mi mindenképpen pozitívan ítéljük meg azt, hogy a 18 éves fiúk kétharmada egyik járásunkban sem választja a problémanélküliség kispolgári, vagy a mindenbe beletörődés idealista elvét.

(8) Hogyan ítéli meg társadalmunk napi életét?

Alternatívák	érték	összes	felső csoport	alsó csoport
		százalék		
nem politizálok	(3)	17	5	12
attól függ, mennyi a dohány és milyen hangulatban vagyok	(1)	1	0	1
túl sok a visszaélés minden területen	(2)	7	4	3
többet és nagyobb felelősséggel kell dolgoznunk	(5)	60	36	24
úgy látom, minden jól megy a maga útján	(4)	13	5	8
kihagyta	(0)	2	0	2

[10] Felsőoktatási Szemle. 1965., 12. sz. 760. old.

Digitized by Google

Örvendetes, hogy a fiúk 60 százaléka *több és nagyobb felelősséggel való munkálkodást* tartja szükségesnek, 13 százalékuk pedig rendben levőnek tartja társadalmunk életét. 17 százalékuk nem politizál és 7 százalékuk csak a negatívumokat látja. Az sem rossz jel, hogy fiataljaink nem az anyagiasság oldaláról közelítették meg a kérdést, sőt, a komolytalanságra is alkalmat kínáló második választ alig 25-en adták 2500-ból. A területi megoszlás itt is majdnem ugyanilyen.

(11.) Melyik ember elvét vallja a magáénak?

Alternatívák	érték	összes	felső csoport	alsó csoport
		százalék		
a) aki csak magának és családjának él	(3)	13	5	8
b) aki küzdelem nélkül tudja élvezni az élet örömeit	(1)	4	2	2
c) aki mindenbe beletörődik	(2)	5	1	4
d) aki nem kíván magának többet, mint amennyi megilleti	(5)	58	30	28
e) aki másokért él	(4)	18	12	6
f) kihagyta	(0)	2	0	2

A fiataloknak több mint a fele a szocialista társadalom elvét vallotta a magáénak. Az ifjúkor érzelmi sajátosságai is megnyilvánulnak abban, hogy mindössze 9 százalék választja a negatív b) és c) alternatívát, s emócionális tényezőknek van szerepük az a) és e) válaszokban is. Az a) válasz az általános iskola felső tagozatában megrekedteket, a „másokért élés" „placebo"-nak szánt alternatívája a magasabb műveltségűeket vonzotta jobban.

Milyen itt a területek szerinti arány?

Alternatívák:	Pécs	komlói járás	pécsi járás	mohácsi járás	siklósi járás	szigetvári járás
	százalék					
a)	16	10	12	12	14	9
b)	4	4	4	3	3	3
c)	3	5	7	6	6	5
d)	55	60	60	59	56	62
e)	20	20	14	17	17	17
f)	2	1	3	3	4	4

Digitized by Google

A statisztikai elemzést abszolút számokkal végeztük, a szemléltetés érdekében tértünk át a százalékos arányokra, s magunk is meglepődve tapasztaltuk az egyezést. Ha (szkeptikusan) csupán intelligencia-vizsgálatnak tekintenénk e kérdőívet — ezt is szemünkre vetik sokan —, akkor is azt bizonyítaná ez: van a vizsgált fiatalok tudatában valami azonosság, s ez azonos társadalmi faktorokra vezethető vissza. Ezekről a tényezőkről a mi empirikus felmérésünk nem tud felvilágosítást adni, a vizsgálat első állomásán nem is tűztünk ki magunk elé ilyen, egyébként már számonkért feladatot. Mi azt mondjuk — megfordítva az okoskodást —: spekulatív alapon nem vonható kétségbe, hogy a fiatalok őszintén válaszoltak, de nem is bizonyítható. Mindenesetre furcsának tartjuk, hogy valaki két évtizedes nevelőmunka hatását kétségbe vonva, csupán betanult frázisokat lát az ifjúság szemléletében. Ha több lenne a negatív válasz, reálisabb volna?

(7.) Mi a boldogság?

Alternatívák	érték	összes	felső csoport	alsó csoport
		százalék		
kényelem és anyagi jólét	(1)	7	2	5
küzdelem és alkotómunka	(5)	22	13	9
testi szerelem és szenvedélyek szabadsága	(1)	3	1	2
lelki gyönyör és nyugalom	(1)	6	2	4
igazi szerelem és felelősség a családban	(3)	58	32	26
nem válaszolt	(0)	4	0	4

A marxi boldogságfogalmat, a „küzdelem és alkotómunká"-t a megkérdezett fiatalok egyötöde választotta. A sorrendben utolsó válasz frekventáltsága is pozitívan értékelendő, bár idealista nézetek is belejátszhattak. Ez a kérdés összességében ismét azt bizonyítja, hogy a három negatív jellegű alternatívát mindössze 16 százalék választotta. (Iskolai és területi rétegezésben teljesen ugyanaz a tendencia, mint az eddigi kérdéseknél.) A „küzdelem és alkotómunka" eszményét választók aránya így is kedvező, mert a kollektivizmus tendenciáját mutatja, a partikuláris érdekek rovására.

Hogyan vélekedett más, hasonló tartalmú kérdésekről ez a 22 százalék? Akik a „küzdelem és alkotómunka" választ adták, azoknak többsége a 8. kérdésnél a „többet és nagyobb felelősséggel kell dolgoznunk", a 18. kérdésnél pedig a „küzdj a magad és a mások boldogulásáért" alternatívát választották. Ha e fiataloknak az érvénye-

Digitized by Google

sülésre vonatkozó (1. számú) kérdésben elfoglalt állásfoglalását vizsgáljuk,[11] akkor a következő megoszlást kapjuk:

	százalékban	abszolút számokban
összeköttetés	0,5	13
lehetőség	9,0	226
munka	11,0	273
szerencse	0,5	12
főnöke kedve	1,0	27
Összesen:	22,0	551

A fiatalok döntő többsége tehát következetes volt ebben a tekintetben.

A lehetőségekkel való élni tudás az élelmes ember sajátsága, s mind pozitív, mind negatív tartalmú lehet. Az 1. számú kérdésre b) választ adók (48%) és c) választ adók (36%) a 7. számú kérdésre adott válaszaik szerint a következőképpen oszlanak meg:

Alternatívák	lehetőség	munka
a) kényelem és anyagi jólét	4	2
b) küzdelem és alkotómunka	9	10
c) testi szerelem és szenvedély	2	1
d) lelki gyönyör és nyugalom	3	2
e) igazi szerelem és család	30	21
	48%	36%

A 7. kérdésre válaszolóknak az az 58 százaléka, amely „az igazi szerelem és felelősség a családban" boldogságfogalmat választotta, a 8. kérdésre 38 százalékban azt válaszolta: „többet és nagyobb felelősséggel kell dolgoznunk", s ezeken kívül a 18. kérdésre 30 százalékuk azt a feleletet választotta, hogy „küzdj a magad és mások boldogulásáért'. Ez tehát azt jelenti, hogy az igazi szerelem és család boldogságeszményét választó 1450 fiatal közül 750 a 8 és 18. kérdésben a *szocialista erkölcs* alternatíváját vallotta.

Az ilyen összefüggések feltárása is arról győzött meg bennünket, hogy az egyes kérdések megválaszolása nem mindig következetes. Ezt azonban nem is várhatjuk, mert az erkölcsi tudat kialakulásában, a konkrét állásfoglalásokban sok külső és belső momentum működik közre, bonyolult egymásrahatásban. Az erkölcsi tudat el-

[11] Kontrollképpen az adott pozitív, illetve negatív válaszok közötti korrelációt határoztuk meg. Matematikai definíció helyett: megvizsgáltuk, hogy akik az egyik kérdésben a pozitív alternatívát választották, a másik hasonló tartalmú kérdésben milyen gyakorisággal választották a pozitív lehetőséget. Hasonlóan jártunk el a negatív válaszokkal is. Bizonyos fokig az is az őszinteség kontrollja, hogy a pozitív, illetve a negatív alternatíva választói mindkét kérdésben többnyire azonosak. A legfontosabb kontroll természetesen az lesz, ha a választott alternatíva és a *gyakorlati tevékenység* között is bebizonyíthatjuk a szoros interkorrelációt.

Digitized by Google

lentmondásossága — amelyre már utaltunk — ezekben az alternatívaválasztásokban is megnyilvánul. Az is természetes, hogy minél több kérdésben keressük a válaszadók közül az azonos személyeket, annál inkább csökken ezeknek a száma. Ez a reális, s ez szintén ellene szól annak, hogy a megnyilatkozások „nem őszinték".

*

Amikor a vizsgálatsorozat gondolatát mérlegeltük, elsősorban az a cél vezetett bennünket, hogy valamilyen formában objektív képet kapjunk ifjúságunk erkölcsi szemléletéről: milyen tendencia érvényesül benne, mennyire hatják át tudatukat a szocialista társadalom anyagi és kulturális vívmányai, lemérhető-e az objektív és szubjektív tényezők szerepe, s köztük nevelőmunkánk eredménye? Az ifjúság körében végzett mindennapi munkánk alapján kétkedve fogadtuk és fogadjuk azokat az egyoldalúan negatív véleményeket, amelyek naponta valamelyik kedvezőtlen oldaláról általánosítják fiataljaink erkölcsi szemléletét és magatartását.

Tisztában vagyunk azzal, hogy másfél tucat kérdésünk nem ad ifjúságunk egész világszemléletéről hű képet. Felmérésünk elemzése után azonban állítjuk azt, hogy fiataljaink erkölcsi szemléletében *a szocialista társadalom elvei az uralkodók*, s ha a marxista etikával egyező és a vele ellentétes állásfoglalás között kell választaniuk, kétharmaduk pozitívan dönt. A priori megítélni e döntés motívumait, kétségbevonni, vagy konformizmussá leegyszerűsíteni őszinteségét — annyit tesz, mint figyelmen kívül hagyni a tudatformáló külső és belső hatások, élmények ellentmondásosságát. Sokkal kényelmesebb néhány felületi jelenség alapján elmarasztalni az ifjúságot — amelynek mi, idősebbek, nem mindenben tudunk példaképeivé válni —, mint a bonyolult összefüggések alapján ítélni.

Vizsgálatunk megerősítette azt a meggyőződésünket, hogy ifjúságunk megkérdezett korosztálya — amely reprezentatívnak tekinthető — döntő többségében *tudatában van* társadalmi feladatának és ismeri a szocialista társadalom legfontosabb erkölcsi követelményeit. Valószínűnek tartjuk, hogy későbbi felméréseink igazolják majd azt a feltevésünket, hogy ifjúságunk pozitív arculatát nemcsak eszmei megnyilatkozásai, hanem mindennapi életének és tevékenységének példái is bizonyítják.

Tapasztalataink alapján kiállja a próbát az Ideológiai Irányelveknek az a megállapítása, amely szerint „ifjúságunk szemléletét és magatartását már főleg a szocializmus élménye alakítja".[12] Elsősorban rajtunk, felnőtteken áll az, hogy miképpen realizálja az ifjú-

[12] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei. Kossuth, 1965. 33. p.

Digitized by Google

ság azt a tudást, energiát és lelkesedést, amelyet vitathatatlanul szocialista életünk alakított ki benne.

Igaz, a mai ifjúság *más*, mint az idősebb generáció, s hogy más, az azt jelenti: ez az ifjúság teljesen az általunk is megélt kor gyermeke. Magatartását nagyobb érzékenység, gyors reagálóképesség, az új iránti fogékonyság, társadalmi méretű aktivitásra való törekvés jellemzi. Társadalmunknak egyik legfontosabb feladata az, hogy a legnagyobb mértékben és a szocializmus érdekében bontakoztassa ki az ifjúságban rejlő potenciákat. E lehetőség valóraváltásának megvannak az objektív feltételei: ez mindenekelőtt a szocialista gazdasági és politikai viszonyok összessége.

Hogy azonban az ifjúság mind teljesebben, mindinkább szocialista tartalommal realizálja ezeket a lehetőségeket, ahhoz nekünk is meg kell szabadulnunk az ifjúsággal szembeni negatív előítéletektől és illúzióktól. Szerintünk ezek két oldalról hatnak. Az *egyik* felfogást az ifjúság lebecsülése jellemzi, valamint a problémáival szembeni merevség, s mindezek alapmotívumaként: a bizalmatlanság. E bizalmatlanságnak a bázisa egyrészt az, hogy egyesek nem értik, vagy nem akarják tudomásul venni a tömegekkel, s benne az ifjúsággal való közvetlen, eleven kapcsolat politikai és erkölcsi jelentőségét; másrészt az, hogy a konkrét viszonyok elemzése nélkül, véletlenszerű impressziói alapján alkotják meg elmaraszta1ó értékítéleteiket. Legalább ennyire veszélyes a *másik* álláspont is; ennek képviselői illúzórikus és formális véleményt alkotnak az ifjúságról és törekvéseiről, s ezt próbálják objektív valóságként feltüntetni. Nem veszik észre, hogy ezzel azt a hibát követik el, amely a legveszedelmesebb lehet a forradalmár számára.

Mindkét álláspont képviselői — az előbbié nyíltan, az utóbbié burkoltan — szükségszerűen elveszítik a kontaktust az ifjúság tömegeivel. Így teret engednek ultrabal- és jobboldali, társadalmunk *mai* eredményeit lebecsülő és minden jövőbeli célt eleve szkeptikusan szemlélő nézetek terjesztésének. Ezzel a defenzív állásponttal átengedik a politikai és ideológiai harc, valamint az erkölcsi nevelés területét azoknak, akik az ifjúság hivatott ügyvédeinek pózában tetszelegnek ugyan, de akiknek tevékenysége arra irányul, hogy a nemzedékek közötti ellentmondást tüntessék fel a szocialista társadalom fő ellentmondásaként.

Meg kell ismernünk az *erkölcsi tudat valóságos állapotát*, hogy meg tudjuk változtatni. Amíg az igazat, a valót — úgy, ahogy van! — nem ismerjük, addig nem is tudunk komolyan változtatni rajta, addig minden tervünk csak illúzió és ábrándozás, s továbbra is „mogy minden a maga útján". Tudomásul kell ugyanis vennünk, hogy a szocializmus építése során az erkölcsi tudat fejlődését alapvetően az anyagi és politikai gyakorlat determinálja, de az utóbbiak nem szülnék automatikusan szocialista erkölcsöt, szocialista tudatot.

Digitized by Google

Az etikusoknak nem az a feladatuk ebben a folyamatban, hogy a visszafelé mutató, negatív erkölcsi tendenciákat állítsák előtérbe, hanem az, hogy a tömegek tudatában és gyakorlatában meglevő pozitív erkölcsi tendenciákat tárják fel és tudatosítsák. A negatív elemek túlhangsúlyozása a pozitívakkal szemben — zűrzavart kelt, pesszimizmusra vezet, és az ösztönösségre bízza az új, szocialista erkölcsi tudat kibontakoztatását. A másik, a helyes megközelítési mód viszont lehetővé teszi, hogy szükségszerű tendenciából össztársadalmi méretekben végbemenő, tudatosan ellenőrzött és irányítható folyamattá tegyük a szocialista erkölcs térhódítását. Politikai szempontból pedig nem mindegy az — de etikai szempontból sem —, hogy az *ösztönösség,* vagy a *tudatosság* jegyében tevékenykedünk-e.

DR. KELEMEN LÁSZLÓ:

A pedagógiai kísérletezés néhány elvi kérdése

A pedagógiai kísérletezés az iskolareform szolgálatában

Napjainkban a nevelés és az oktatás korszerűsítése, hatásfokának növelése világszerte gondot okoz. A rohamos társadalmi és tudományos fejlődés egyre nagyobb követelményeket támaszt, s a hagyományos iskola és oktatásügy egyre kevésbé tud megfelelni ezeknek. Közismert és tudományosan is ellenőrzött tény, hogy néhány évvel ezelőtt iskoláink — a nevelők minden igyekezete és a tanulók túlterhelése ellenére is — csak igen kis mértékben tudták elsajátíttatni tanulóinkkal a tantervekben előírt ismereteket és készségeket, az életre való általános felkészítésük pedig különösen hiányosnak bizonyult. Valóban mély és alapvető társadalmi és pedagógiai szükségletek indokolták és hívták életre nálunk és még sok más országban az iskolareformot. A magyar iskolareform megadta azt a szervezeti alapot, amelyen az új, szocialista iskola felépülhet. Az iskola munkájának *módszertani továbbfejlesztése* azonban — felhasználva az iskolareform által kialakított tartalmi és szervezeti kereteket — még hosszú időre szóló feladata oktatásügyünknek és neveléstudományunknak.

A nevelés és az oktatás *új és hatékonyabb módszereinek* felkutatása ma központi feladata a pedagógia elméletének és gyakorlatának. Magát ezt a kutatást is új módon kell azonban végezni, nagyobb tudományossággal, mint eddig. A pedagógiai tapasztalatok megfigyelése, elemzése és általánosítása önmagában nem elégséges, vagy csak

Digitized by Google

igen lassan, kis hatásfokkal vezet eredményre. A pedagógiai gyakorlat mint egyszerű empiria, vagy ehhez kapcsolódó elméleti elemzés legfeljebb csak részleges és bizonytalan általánosításokat ad. Általános érvényű és igazolt törvényszerűségeket a pedagógiában is, éppenúgy, mint más területeken, elsősorban *a tudományosan átgondolt kísérletezés* tárhat fel.

A kísérletezés az a kutatási módszer, amely a jelenségek szándékos és ismételt előidézésével, a feltételek variálásával és a mennyiségi összefüggések feltárásával megrövidíti a tapasztalás útját, behatol a sokszor ellentmondásos tapasztalati tények mélyére, és felfedezi az egyes esetek tarka szövedékében *az általánost, a törvényszerűt.* Elsősorban ezek a kísérletileg igazolt törvényszerűségek lehetnek szilárd alapjai az iskola módszertani megreformálásának és tehetik a pedagógiai tevékenységet valóban tudományosan irányított és hatékony folyamattá. A pedagógiai kísérletezés tehát *társadalmi és tudományos igény.* Az iskolareform megvalósítása, oktatási és nevelési módszereink továbbfejlesztése egyre sürgetőbben követeli meg a kísérleti módszerek bekapcsolását a neveléstudományi kutatásokba. Abban a nagy módszertani forradalomban, amely ma világszerte kibontakozóban van (gondoljunk csak a programozott oktatásra, az oktatógépekre, a csoportpszichológiára és a csoportoktatásra stb.), kísérleti módszerekkel nyert eligazításra van szükség; elsősorban ezektől várhatjuk az optimális hatékonyságú módszerek hiteles kiválasztását és igazolását.

A kísérleti módszer szerepe a tudományok fejlődésében

Közismert tény az, hogy az újkori természettudomány, ha csak kutatás-módszertani szempontból nézzük a kérdést, elsősorban a kísérleti módszernek köszönheti szédületes eredményeit. Nem véletlenül tekintenek a társadalomtudományok művelői is sóvár szemekkel a természettudományos kísérletezésre és tesznek kísérleteket az egzakt kísérleti módszerek bevezetésére. Napjainkban különösen elemi erejű ez a törekvés, mert a kibernetikai és matematikai módszerek segítségével egyre több társadalomtudomány (a logika, nyelvtudomány, pszichológia, szociológia stb.) területére hatolt be a strukturális és matematikai elemzés, és ezzel a természettudományos értelemben vett *egzakt kísérletezés.* Igen fontos metodológia probléma az, hogy milyen sajátos lehetőségei vannak a társadalomtudományokban a kísérletezésnek és a matematikai egzaktságnak. Bár az egzakt kísérletezés minden tudományban eszmény, és a „matematizáció" sem véletlenül vált a tudományosság egyik döntő kritériumává *(Lafargue* emlékezéseiben olvashatjuk *Marx* mondását: „valamely tudomány csak akkor igazán fejlett, ha elérkezett odáig, hogy fel tudja használni a matematikát"), mégis nyilvánvaló az, hogy *a magasabb mozgásformák* tanulmányozásában, főként a társadalmi jelenségek vizsgálatában lé-

Digitized by Google

nyegesen *nehezebb és problematikusabb* az egzakt kísérletezés és a matematikai módszerek alkalmazása, mint mondjuk az élettelen természet kutatásában. Még inkább áll ez a pedagógiára, a neveléstudományra, amelyet *Makarenko* a legdialektikusabb, legbonyolultabb és legsokoldalúbb tudománynak nevezett.

Nem véletlen, hogy a neveléstudomány, amelynek művelésén évszázadok óta olyan sok kiváló elme dolgozott, viszonylag távol áll még az egzaktságtól, s területén a kísérleti módszer még csak igen szerény eredményeket ért el. Súlyos hiba volna, ha ennek okát csupán e tudomány művelőinek szubjektív adottságaiban keresnénk. Az elmaradásnak és az eredmények elégtelenségének elsősorban *objektív okai vannak,* s ezek a pedagógiai jelenségek bonyolult, komplex voltából és a segédtudományok eddigi fejletlenségéből származnak. (Az „eddigi" szót azért kell hangsúlyoznunk, mert napjainkban éppen a segédtudományokban rohamos a fejlődés. Ez a neveléstudományi kutatásban is fokozatosan éreztetni fogja kedvező hatását.) Könnyen belátjuk ezt, ha alaposabb vizsgálat alá vesszük a pedagógiai jelenségek sajátos jellegét és azokat a követelményeket, amelyeket az egzakt kísérletezés támaszt a vizsgálandó jelenségekkel szemben.

A pedagógiai jelenségek sajátos jellege

Mi jellemzi a pedagógiai jelenségeket, helyesebben a *pedagógiai folyamatot?* A pedagógiai folyamatban a nevelők, illetőleg nevelőközösségek a társadalom által meghatározott gazdasági, társadalmi és politikai céloktól vezetve, megfelelő tartalmú ismeretek, készségek stb. segítségével irányítják a gyermekek és gyermekközösségek fejlődését. Bonyolult *irányítási* folyamat tehát ez, amelyben az egyik oldalról, a nevelők tevékenységén keresztül, a társadalomban felhalmozódott etikai és politikai, tudományos és kulturális értékek hatnak a felnövekvő nemzedékre, a másik oldalon pedig a gyermek meghatározott biológiai és pszichológiai törvények szerint, önmozgás formájában fejlődik e pedagógiai hatások folyamatában.

E folyamat összetettsége nyilvánvaló. Mindenekelőtt az teszi bonyolulttá, hogy *különböző* (biológiai, társadalmi) *mozgásformák* találkoznak benne. Tudományos elemzését az is rendkívül nehézzé teszi, hogy a gyermeket igen sok külső (társadalmi, természeti) és belső hatás éri (gondoljunk például az ideg- és a hormonrendszer szerepére), s ezeknek izolált vagy együttes értékelése egyelőre szinte megoldhatatlan. Végül: a pedagógiai folyamat egy sajátos *bipoláris folyamat,* amelyben a nevelő tevékenység csak a gyermeki személyiség fejlődésével együtt értékelhető. A pedagógiai ráhatás mint ok különböző alkatú, élettörténetű és fejlettségű gyermekekben igen sokféle okozatot, visszahatást kelthet. Minden gyermeki személyiség mint sajátos „önszabályozó rendszer", egyedileg dolgozza fel a pedagógiai

Digitized by Google

hatásokat (bár vannak e hatások érvényesülésének közös, objektív törvényei).

Már ebből is kitűnik, hogy e folyamatot nehéz kísérletileg vizsgálni. Valóban, milyen mértékben lehet a kísérleti módszer követelményeit érvényesíteni a pedagógiai folyamat tanulmányozásában? Az egzakt kísérletezésnek három *fő kritériumát* szokták emlegetni: 1. a jelenségek mesterséges, szándékos előidézése és tetszés szerinti megismétlése, 2. a feltételek variálása, és 3. a változások mérése. Hogyan valósíthatók meg ezek a követelmények a pedagógiai kísérletezésben? Bizony, mindegyikkel kapcsolatban számottevő és sajátos nehézségek jelentkeznek.

A pedagógiai jelenségek szándékos előidézése

A pedagógiai folyamat egyes mozzanatait mesterségesen, szándékosan is előidézhetjük, főként az *oktatási* mozzanatokat. A *nevelési* folyamatoknál azonban már lényegesen nehezebb ez. Büntetési vagy jutalmazási helyzet például nem idézhető elő szándékosan, ezeket az élet a gyermekek viselkedése nyomán, esetlegesen hozza létre. A mesterségesen teremtett nevelési helyzet egyébként is ritkán egyenlő értékű a természetessel. A pedagógiai kísérletezésben nem véletlenül igény az, hogy a természetes körülményekhez való minél nagyobb hasonlóságra kell törekedni. Ezért dolgozta ki annak idején *Lazurszkij* az ún. *természetes kísérlet módszertanát*, amely szerint a kísérleti személyt természetes tevékenysége közben kell tanulmányozni, de a feltételek bizonyos változtatásával. A természetes körülményekre való törekvés nem jelenti azt, hogy nem lehet vagy nem szabad mesterséges (pl. laboratóriumi) körülmények között vizsgálni a pedagógiai folyamat egyes mozzanatait. Lehet és sok esetben kell is, de ilyenkor ellenőrizni kell a kapott eredményeket, azaz a nevelési folyamat és a gyermeki személyiségfejlődés egészében is el kell helyezni őket.

A nevelési folyamat egészétől izolált egyedi kísérlet adatai ugyanis könnyen félrevezethetnek. Hiába vizsgálom meg pl. külön, laboratóriumi körülmények között a gyermek figyelmét — az érdeklődés és a személyiség, valamint a nevelési helyzet egészének ismerete nélkül még nem tudom meg belőle azt, hogy a gyermek figyelmes, vagy figyelmetlen lesz-e az iskolában. Az igazi pedagógiai kísérlet lényegéhez ugyanis hozzátartozik maga a *pedagógiai szituáció*, a nevelői ráhatás, amely a gyermeki közösségeken és az egyes személyiségeken átszűrődve jut érvényre, és az a viszonylat, amely a nevelők és a gyermekek, valamint ezek közösségei között alakult ki.

A kísérletezésnek fontos feltétele a *megismételhetőség*. Ennek révén tudjuk ellenőrizni a kísérlet eredményét, akár a magunk, akár mások kísérletéét. A megismételhetőség azonban szintén nehezen valósítható meg a pedagógiai folyamatban. Ebben a folyamatban ugyanis minden szüntelen változásban van. Egy későbbi időpontban már nem

Digitized by Google

ugyanaz a nevelő és a tanuló, más a tananyag, más fejlettségi szinten áll tudásuk, közösségi életük stb., nincs tehát két tökéletesen azonos és megismételhető pedagógiai helyzet.

Feltételvariálás a pedagógiai kísérletezésben

Látszólag könnyebben tudunk eleget tenni a pedagógiában a második kísérleti kritériumnak: a feltételek variálásának. Viszonylag természetes módon tudjuk pl. a pedagógiai folyamatban megváltoztatni a nevelés és az oktatás módszereit. és egybevetni e változtatások hatását. Igen nehéz azonban elkülöníteni e változtatott feltételek hatását a többi feltétel hatásától. A pedagógiai folyamatban ugyanis rendkívül sok tényező játszik közre, és ezeknek egy része rejtett, véletlenszerű tényező. Ha tehát csak egyetlen feltételt variálok, mondjuk a pedagógiai módszert, akkor nem biztos, hogy a kapott eredményváltozás csupán e feltétel megváltozásának a következménye. Közben ugyanis sok más feltétel is megváltozhatott. Melyik feltételváltozás okozta elsősorban a változott eredményt? Közismert, hogy a *Stuart Mill*-féle indukciós eljárásokkal többféle módon is megkísérelhetjük kiküszöbölni ezt a problémát. A „különbözés" eljárásával arra törekszünk, hogy az egyetlen variált feltételen kívül a többi feltételt azonossá, azaz invarianssá tegyük. Így pl. végezhetünk oktatási kísérleteket párhuzamos osztályokban: ugyanazt a tananyagot ugyanaz a nevelő tanítja, más-más módszerekkel. Itt a kísérleti osztályok színvonalának „egyenlővé tétele" okoz nagy gondot. Enélkül ugyanis a feltétel-variálásra bekövetkező eredményváltozás az osztályok színvonala közötti különbségből is származhatik.

Ezt a nehézséget többféle kísérleti technikával is kiküszöbölhetjük. Az egyik a *Zankov* által kezdeményezett ún. *keresztező eljárás;* az, hogy a kétféle pedagógiai módszert váltakozva mindkét osztályban (illetőleg osztálycsoportban) kipróbáljuk. Sajnos, ennek az az ára, hogy a tananyag azonosságát kell feladnunk, mert ugyanazt a tananyagot ugyanannak az osztálynak nem taníthatjuk kétszer és kétféle módszerrel (ez ellenkezne a pedagógiai folyamat természetes rendjével, és eleve torz eredményre vezetne). A másik eljárás az osztályok színvonal-különbségéből eredő hiba kiküszöbölése: megfelelő *elő- és utóvizsgálatok* beállítása. Kísérleteinkben a kísérleti időszak előtt és után szintfelmérő vizsgálatokat végeztünk. Az elővizsgálatok megmutatták az osztályok induló szintjét, az utóvizsgálatok az ehhez viszonyított fejlődést. (Előzetesen külön vizsgálatban egybevetettük az elő- és utóvizsgálati kérdéssorok nehézségi fokát.) A variált módszerek hatását így a viszonylagos szintkülönbségekből olvashattuk ki. Nyilván azt a módszert tartottuk eredményesebbnek, amelyik az induló szinthez viszonyítva a legnagyobb színvonal-emelkedést hozta létre.

Egy másik indukciós eljárás, amelyet a pedagógiai kísérletekben alkalmazhatunk, a *„párhuzamos változás"* módszere. Ha két jelen-

Digitized by Google

ség párhuzamosan együtt változik, akkor a két jelenség közt feltehetően oksági viszony, vagy egy közös ok van. Természetesen ez esetben is kívánatos, hogy a többi feltétel viszonylag azonos szinten maradjon. Tudjuk, hogy két jelenség együttes változását a korrelációszámítási technikákkal már viszonylag jól tudjuk regisztrálni, és ennek már vannak értékes hagyományai a pedagógiai kísérletezésben.

Egy harmadik indukciós eljárás lehet a pedagógiában a *„megegyezés"* eljárása; itt a sokféle, különböző feltételű jelenségből az azonos feltételeket emeljük ki és hozzuk oksági összefüggésbe az elért eredményekkel. Ez a kísérleti eljárás jól megfelel a pedagógiai jelenségek komplex jellegének. Itt is fel kell azonban tételeznünk a többi feltétel esetlegességét és egymást kiegyenlítő hatását. A pedagógiai folyamatban igen sok rejtett, véletlenszerű tényező hat. A megegyezés eljárásánál elvonatkoztatunk ezek szerepétől és azt tesszük fel, hogy nagyszámú kísérlet esetén az esetleges tényezők hatása lényegtelen, illetőleg kiegyenlíti egymást, az igazán lényeges feltétel viszont utat tör magának és minduntalan jelentkezik. Itt tehát a statisztikai valószínűségre építünk; nem véletlen, hogy ez az eljárás a legújabb időkben került előtérbe, amikor a pedagógiába is behatoltak a statisztikai eljárások (gondoljunk *Itelszon* és *Landa* munkásságára).

A mérés problémája a pedagógiai kísérletezésben

Külön problémát okoz a pedagógiai kísérletezésben a mérés. Bár az egzaktság szempontjából döntő fontosságú ez a kísérleti kritérium, a pedagógiában éppen itt a legtöbb a nehézség. Ez érthető, mert a pedagógiai folyamatban a pszichológiai hatások dominálnak, a pszichológiai jelenségeket pedig nem tudjuk közvetlen módon mérni. A közvetett mérésnek azonban megvannak a viszonylag jól kidolgozott eljárásai. Így a gyermek teljesítményét mennyiségileg értékelhetjük a jó és rossz teljesítmények esetszámával, százalékával, pontozásával, rangsorolásával stb.

Nem ilyen egyszerű mennyiségileg kifejezni pl. a pedagógus ráhatásának mértékét. Az oktatásban itt is könnyebb a helyzet. Manapság pl. pontosan kiszámíthatjuk már a pedagógus által nyújtott információk számát, sőt értékét is. Ha egybevetjük ezt a tanulók teljesítményével, igen pontos, egzakt összefüggéseket tárhatunk fel az oktatás módszere és a tanulók teljesítménye között.

A pedagógiai kísérletezés egzaktsága — minden nehézség ellenére is — egyre inkább megvalósíthatóvá válik. Főként a *matematikai statisztika* segít ebben sokat a pedagógiai kísérletezésnek. A felsorolt nehézségeket (a pedagógiai jelenségek rendkívül komplex voltát, a sokféle ismeretlen tényező szerepét, a megismételhetetlenséget stb.) a modern statisztikai eljárások tudják leginkább elhárítani.

Digitized by Google

A pedagógiai jelenségeket ugyanis úgy foghatjuk fel, mint sztochasztikus folyamatokat, amelyekben sok az esetleges, határozatlan mozzanat, és amelyek ezért elsősorban statisztikai törvényszerűségekkel ragadhatók meg. Tudjuk, hogy a kibernetika ma már szigorúan tudományos módszerekkel végzi az ilyen folyamatok irányítását, szintén statisztikai törvényszerűségekre, valószínűségekre építve. Elvileg ugyanilyen egzakt módon tervezhetjük el a pedagógiai irányítás folyamatát is. Más kérdés az, hogy a sok ismeretlen tényező miatt (nincsenek szigorúan tudományos programjaink, nem ismerjük kellő egzaktsággal a pszichológiai folyamatokat stb.) a pedagógiai folyamat egyelőre — *Landa* kifejezése szerint — még „rosszul irányított folyamat". *Elvileg* azonban megvan a lehetőség, s a helyes kísérleti módszerekkel és a matematikai statisztika eljárásaival egyre több pedagógiai törvényszerűség felfedezéséhez juthatunk el. Bármilyen sok is az esetleges mozzanat a pedagógiai folyamatban, a statisztikai törvényszerűség — a nagy számok törvénye értelmében — utat tör magának. Így a pedagógiai jelenségek sokszor kuszának és ellentmondásosnak tűnő világban is *feltárhatóvá válnak az objektív törvények.* Ehhez azonban igen nagy körültekintés és tudományos alaposság kell. Vizsgáljuk meg ennek néhány követelményét.

Néhány követelmény a pedagógiai kísérletezéssel kapcsolatban

A pedagógiai kísérletnél — éppenúgy, mint minden más kísérletnél — igen fontos *a hipotézis helyes felállítása.* Ez egyrészt azt jelenti, hogy a tudomány eddigi eredményeinek és az összes körülményeknek számbavételével világosan fogalmazzuk meg a kísérlet célját, a vizsgált jelenséget, a variáns és invariáns feltételeket. Másrészt jól fontolóra kell vennünk, *mit érdemes és szükséges kísérlet tárgyává tenni.* Nyilvánvalóan felesleges és értéktelen volna, ha közismert és nyilvánvaló pedagógiai tényeket vagy törvényeket igazolnánk nagy kísérleti apparátussal. *Ellentmondó pedagógiai nézetek* közti döntéshez, vagy téves pedagógiai felfogások, „pedagógiai babonák" felszámolásához viszont lényeges a kísérleti igazolás vagy cáfolás. A kísérleti módszer segítségével egyre több igazolt pedagógiai tényhez, törvényhez juthatunk, és így fokozatosan igazolt és egzakt törvényekkel válthatjuk fel a neveléstudományban a „vélekedéseket", az empirikus megállapításokat.

A már említett statisztikai módszereken kívül segítségünkre lehetnek az ún. *strukturális elemzések,* amelyek lehetővé teszik a statisztikailag feltárt funkcionális összefüggések modellálását. A kibernetika strukturális modelljeihez hasonlóan pl. valamely tanulási teljesítmény vizsgálatában is elképzelhető a segítő és a gátló tényezők funkcionális összefüggéseinek matematikai képlethez hasonló rögzítése. Itt természetesen nem az egzakt formulák hajszolása a cél, hanem az egymással kapcsolatos hatótényezők viszonyának és az *okszági összefüggések* különböző típusainak a tisztázása. A valóságban

Digitized by Google

ugyanis az okségi összefüggéseknek sokféle típusa lehetséges. Előfordul, hogy egy okozat létrejöttéhez többféle feltétel együttes megléte szükséges (ezt konjunkciós okságnak nevezhetnénk); máshol több feltétel közül bármelyik külön, vagy együtt hozza létre az okozatot (diszjunkciós okság). De hasonló módon implikatív, ekvivalens, kölcsönös okságot stb. is találunk a jelenségek között. Mindezek logikai-strukturális elemzése igen nagy hasznunkra lehet a pedagógiai kísérletezésben és a pedagógiai jelenségek értelmezésében: ahol eddig csak különféle hatások és következmények zűrzavaros halmazát láttuk, ott most törvényszerű összefüggések körvonalai rajzolódhatnak ki.

A pedagógiai kísérletezésben mindig *elegendő esetet* kell megvizsgálni. Ha a kísérletet szűk körben végeztük, akkor megesik, hogy egy-egy esetleges jelenség elfedi a lényeget, és téves eredményhez jutunk. A pedagógiai tapasztalatok hagyományos, empirikus feldolgozásának éppen az volt a logikai gyengéje, hogy egy vagy néhány esetből általánosítottak, hogy okségi összefüggést tételeztek fel egy pedagógiai eljárás és a tanulók valamely viselkedése, teljesítménye között, holott sokszor más, rejtett tényezők voltak az igazi okok. Ezért azután más esetekben már nem vált be az egyszer jónak tapasztalt módszer. Egyébként a pedagógiai folyamatban még a statisztikailag igazolt törvényekre is ügyelni kell. Egy átlagosnak bizonyult teljesítmény-szintnek meglehet a felső és az alsó határa, amelyen a kivételes esetek helyezkednek el. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a pedagógiában az egyes esetek gondos elemzése nem vezethet értékes eredményekre. Kiváló kutatók néha egyes esetek mélyreható elemzésével is fontos tudományos megállapításokhoz jutottak el. Az egzakt törvényszerűségekhez vezető átlagosan megbízható út mégis a *tömeges kísérlet.* Hogy mekkora tömeget vizsgáljunk meg, arra nézve is a statisztika ad útbaigazítást. Megfelelő táblázatok tartalmazzák az „elengedően nagy számokat", azaz a megvizsgálandó esetek szükséges számát. A „véletlen számok táblázata" a reprezentatív mintavételhez nyújt segítséget. Viszonylag kevés számú esetből pedig a megfelelő becslési eljárásokkal számíthatjuk ki a jelenségek közti összefüggés szignifikáns voltát.

A statisztikai eljárásokat azonban, bármilyen megbízható számítási eszközök is és bármilyen tetszetősek is a velük nyert eredmények, *nem szabad öncélúan alkalmazni.* Csak gondos minőségi elemzésekre, jó tartalmi kategórizálásra építve van értelme a statisztikai feldolgozásnak. Értéktelen, semmitmondó, vagy éppen téves adatok statisztikai feldolgozása nemcsak haszontalan, de egyenesen veszélyes is lehet. A matematikai apparátus egymagában ugyanis még nem biztosítja a feldolgozott tételek igazságát. A matematikai számítások precíz gépezete hamis kiindulású tételeket és tényeket is feldolgozhat. A dolog itt annál veszélyesebb, mert a tévedésnek *tudományos látszatot* ad.

Digitized by Google

Az alapvető feltétel tehát az, hogy a kísérlet legyen minden tekintetben átgondolt. A már említett világos kérdésfeltevésen, a helyes hipotézis-alkotáson, s a gondos minőségi és strukturális elemzésen kívül arról is gondoskodni kell, hogy legyen meg a kísérletnek *minden már tárgyalt kritériuma.* Különösen a szabatos feltétel-variálásra és a hatások mérésére kell ügyelni. E tekintetben a pedagógus köztudatban, sőt még a szaksajtóban is meglehetősen felhígult a „kísérlet" fogalma. Manapság jóformán minden vizsgálatot kísérletnek neveznek. Kísérlet lett az egyszerű felmérés, egy tankönyv vagy módszer kipróbálása bizonyos osztályokban stb. Valójában sokszor még az sem igazi kísérlet, amikor pl. kísérleti és kontroll-osztályok szerepelnek, mert legtöbbször csupán egymás mellett fut a kétféle tankönyv vagy módszer kipróbálása és egy végső eredményfelmérés. A kísérletezés technikájának fontos szabályait (egyéb feltételek egyenlővé tétele, keresztező eljárás, vagy elő- és utóvizsgálati szintfelmérés egybevetése stb.) gyakran elhanyagolják. Sokan kísérleti módszereknek nevezik a *teszteket* is, holott ezeknél hiányzik a feltétel-variálás, azaz éppen a kísérlet leglényegesebb mozzanata. Ezen a téren is el kell jutni a szabatos, tudományos szó- és fogalomhasználathoz.

Helyes szemléletmód a kísérletezésben

A kísérletezéssel kapcsolatban igen fontos a helyes szemléletmód kialakítása. Minthogy a pedagógiai folyamatban a nevelőhatás és a gyermeki személyiségfejlődés kölcsönhatását tanulmányozzuk (éppen ez adja meg a pedagógiai kísérlet egyik specifikumát), el kell sajátítanunk a pedagógiai jelenségeknek ezt a viszonylatokban való látását, *dialektikus szemléletét.* A pedagógiai ráhatás önmagában még nem nevelés, s így nem is lehet igazi kísérletezés tárgya. Hasonlóképpen nem lehet önmagában pedagógiai kísérletezés tárgya (legfeljebb egy pszichológiai vizsgálaté) a gyermekek teljesítménye vagy viselkedése sem. A pedagógiai kísérletben a nevelő hatást és a gyermeki fejlődést *egymással való vonatkozásában* vizsgáljuk. Azt nézzük, hogy a nevelő hatás mit eredményez a gyermeki fejlődésben, illetve, hogy a gyermek adott fejlettsége milyen feltételeket nyújt a nevelő hatás számára. Minthogy pedig a nevelés és az oktatás az optimális eredményre törekszik, a pedagógiai kísérlet a pedagógiai feltételek variálásával a pedagógiai hatás optimumát, legjobb hatásfokát igyekszik kinyomozni. Ehhez rendkívül mozgékony, a feltételeket szabatosan, de rugalmasan változtató *kísérleti technikára van* szükség. Ezt a technikát és szemléletmódot csak valóban dialektikus gondolkodású kutatógárda alakíthatja ki, hosszan tartó munkával.

Egyelőre le kell küzdenünk néhány a közvéleményben még élő *téves nézetet.* A szülők és a pedagógusok közül sokan hajlanak arra, hogy a pedagógiai módszereket önmagukban értékeljék, és a körülményektől, gyermektől függetlenül vitáznak „jó" és „rossz" módsze-

Digitized by Google

rekről. Látva azt, hogy ugyanannak a módszernek különböző körülmények között nagyon különböző a hatása, sokan nem tudnak eligazodni a pedagógiai jelenségek bonyolult és ellentmondásosnak látszó szövevényében, és végül is szkeptikus és nihilista felfogásba csapnak át. Azt állítják, hogy a pedagógiában mindent lehet tenni, csak jó érzékre van szükség, s mindent lehet mondani, mert minden tétel egyformán bizonyítható. Ezek ellen a nézetek ellen csak a dialektikusan felépített kísérletek *egzakt bizonyítékaival* harcolhatunk hatásosan. Ezzel nemcsak tudományunk tekintélyét óvjuk meg a rágalmaktól, de az általános pedagógiai szemléletmódot és gyakorlatot is formálhatjuk.

A helyes kísérletezési szemléletmód kialakítása annál inkább fontos, mert a kísérletezés ma már (nagyon helyesen) nemcsak a tudományos kutatással hivtásszerűen foglalkozók belső ügye, hanem a *pedagógusok széles táborának a mozgalma is.* Nem elegendő azonban fellelkesítenünk a pedagógusokat e nagyszerű és fontos munkára, hanem kellő elméleti és gyakorlati segítséget kell adnunk nekik, hogy megóvjuk őket a tájékozatlanságból fakadó tévedésektől és a dilettantizmustól. Elismerésméltó kezdeményezés az, hogy az *Országos Pedagógiai Intézet* már több ízben is foglalkozott a pedagógiai kutatás módszertani kérdéseivel, és a sajtóban közreadta értékes vitaanyagát. Eddig a felmérés és a megfigyelés módszerét tárgyalták meg. Időszerű lenne szélesebb körű vitát kezdeményezni *magáról a kísérleti módszerről is,* s a legfőbb tanulságokat a pedagógus-közvélemény elé tárni. Ezzel egyidőben a pedagógiai kutatók széles táborának erőfeszítéseket kell tennie arra, hogy a napjainkban egyre több eredménnyel kecsegtető kísérleti módszer, a kibernetikai-matematikai eljárásokkal kiegészítve, a pedagógiai törvényszerűségek feltárásának hatékony eszközévé váljék.

A pedagógiai kísérletezés két fő feladata

Az említett célok érdekében lényegében két, egymással szorosan összefüggő területen használhatjuk fel a pedagógiai kísérletezést: egyrészt a *pedagógiai hatások és visszahatások* (eredmények) *közti törvényszerű összefüggések kutatásában,* másrészt *a leghatékonyabb pedagógiai eljárások és módszerek kiválasztásában.* (Az utóbbiak törvényszerű alapját nyilván az előzők teremtik meg.)

Az első esetben *általános törvényszerűségeket* keresünk a nevelés és az oktatás folyamatában. Ilyenek lehetnek pl. a szemlélet, a kép, a szó, a fogalomrendszer, az értelmi műveletek és a cselekvés kölcsönös kapcsolatának törvényszerűségei az oktatási folyamatban.

A második esetben azt döntheti el a kísérleti módszer, hogy meghatározott feltételek között mely pedagógiai eljárások és módszerek *a legeredményesebbek.* Ilyen kísérletileg eldönthető módszertani problémák napjainkban pl.: a programozott oktatásban és a hagyományos

Digitized by Google

oktatásban alkalmazott különböző eljárások és eljáráskombinációk eredményességének egybevetése, a csoport-oktatás különböző formáiban elért eredmények összehasonlítása, az oktatógépek hatásának ellenőrzése az oktatási folyamat különböző mozzanataiban, továbbá: a közösség vezetésében, tartalmi és szervezeti irányításában alkalmazandó különféle nevelési módszerek hatékonyságának kimutatása, az egyes életkorokban optimálisan elérhető neveltségi és oktatási szinteknek és ezek feltételeinek meghatározása a nevelési és oktatási tervek számára stb.

Az ilyen és ezekhez hasonló kísérleti feladatok megoldása természetesen hosszú időt vesz igénybe, és a kutatással foglalkozó intézmények, valamint a gyakorló pedagógusok szoros együttműködését teszi szükségessé, nemcsak hazánkban, de nemzetközi méretekben is. Bármilyen nagy is ez a feladat és bármilyen szerények is lehetőségeink, érdemes támogatni és szorgalmazni ezt a pedagógiai kísérleti munkát, mert elsősorban ez adhat *szilárd tudományos alapot* a pedagógiai tevékenységnek és fokozhatja eredményességét, hatásfokát. Ez pedig elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy megvalósuljon a minden eddiginél eredményesebb, új, szocialista iskola.

Digitized by Google

Tájékozódás

Szociológiai kutatások a Szovjetunióban

A marxizmus kialakulásának és fejlődésének egész története arról tanúskodik, hogy a marxista társadalomelmélet a társadalmi tények gondos feltárása és elemzése. a konkrét társadalmi folyamatok beható kutatása és általánosítása alapján jött létre. *Marx* és *Engels* sohasem elégedtek meg a társadalmi fejlődés törvényeinek általános kifejtésével, hanem számos munkájukban elemezték ezeknek érvényesülését a konkrét viszonyok között, a társadalmi fejlődés különböző szakaszain és különböző országokban, felkutatva és felhasználva minden hozzáférhető történelmi, etnográfiai, közgazdasági, irodalmi stb. anyagot. Szerteágazó konkrét társadalmi kutatások fűződnek *Lenin* nevéhez is. Elég megemlítenünk a kapitalizmus oroszországi fejlődésére, az imperializmusra, az agrárkérdésre és a nemzetiségi kérdésre vonatkozó kutatásait. Figyelmet érdemel, hogy 1918 májusában a Szocialista Társadalomtudományi Akadémiáról készített rendelettervezetében kiemelte és hangsúlyozta a konkrét társadalmi kutatások szükségességét, s azt írta, hogy „az egyik legelsőbbrendű feladat több társadalomtudományi kutatás megszervezése."[1]

Ismeretes, hogy a személyi kultusz és a dogmatizmus nagy károkat okozott a marxista elméleti munkának. Így többek között átmenetileg visszavetette és elsorvasztotta azokat a konkrét szociológiai kutatásokat is, amelyek a Szovjetunióban a huszas és a harmincas években megindultak. A szocialista fejlődés azonban szükségképpen napirendre tűzte a társadalmi valóság pontosabb megismerését és ismét felfrissítette a helyes marxista tradíciókat. Az elmúlt évtizedben a Szovjetunióban (mint más szocialista országokban is) rendkívül megnövekedett az érdeklődés a szociológia iránt, konkrét kutatások indultak meg és viták bontakoztak ki.

A marxista szociológia újjászületését és gyors fejlődését dokumentálja azoknak a kiadványoknak nagy száma, amelyek beszámolnak a Szovjetunióban az utóbbi években megindult és széles körben folyó szociológiai kutatások eredményeiről, s ezek között a *„Szociológia a Szovjetunióban"* című kétkötetes munka, továbbá *„A társadalmi kutatások"* című gyűjtemény (mindkettő tavaly jelent meg). E két kiadvány természetesen nem ad-

[1] Lenin Művei, 27. kötet, 407. oldal.

Digitized by Google

hat teljes és kimerítő képet a szovjet szociológusok munkájáról, de gyűjteményes jellegük folytán betekintést nyújt ebbe a munkába. Nem értékelhetjük külön-külön a bennük megjelent tanulmányokat, amelyek jellegüket és színvonalukat tekintve is különböznek egymástól; célunk csak az, hogy a Szovjetunióban folyó szociológiai kutatások néhány általános vonására hívjuk fel a figyelmet.

*

Mindkét kiadvány szerzői kiemelik *a marxista és a polgári szociológia ellentétét.* A polgári szociológia — amint ezt polgári szociológusok is bevallják — nem képes arra, hogy egységes szociológiai elméletet dolgozzon ki, s ilyen elmélet híján, a lapos, leíró jellegű empirizmus zsákutcájába jutott. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a polgári szociológia mentes mindenféle filozófiai előfeltevéstől. A szűk empirizmus éppen azt tükrözi, hogy a polgári szociológusok a filozófiai pozitivizmus szellemében egyre inkább lemondanak a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek tudományos feltárásáról.

A marxista szociológusok természetesen nem közömbösek a polgári empirikus szociológia tapasztalataival szemben sem. A szovjet szociológusok a konkrét kutatások folytatása mellett a polgári szociológia fejlődését is nagy figyelemmel tanulmányozzák. (A Szovjetunióban az utóbbi időben több elemző munka jelent meg a mai polgári szociológiáról; így pl. *G. V. Oszipov:* A mai polgári szociológia, *G. M. Andrejeva:* A mai polgári empirikus szociológia.) A kritikai elemzés azt mutatja, hogy a mai polgári szociológia felhasználható tapasztalatokat is ad, különösen a kutatások metodikáját és technikáját illetően, de nagyon kétes értékű elméleti és metodológiai alapokra épül, s egyáltalán nem lehet mintaképe a marxista szociológiának.

A marxista szociológia elválaszthatatlan a marxista filozófiától és ezen belül *a történelmi materializmustól.* Ez abban is kifejezésre jut, hogy a marxista szociológia nem elégszik meg a társadalmi jelenségek leírásával, hanem a szociológiai törvényszerűségek feltárására törekszik. „A marxista szociológia a társadalmi-gazdasági alakulatok keletkezésének, fejlődésének, változásának törvényszerűségeiről szóló tudomány, s a törvényszerűségek megnyilvánulási formái különböző konkrét társadalmi (anyagi és szellemi) jelenségek, folyamatok, tényezők — írja *G. V. Oszipov.*

A marxista szociológia *tárgyának* pontos meghatározásáról vita folyik a Szovjetunióban is. Ebben a vitában némelyek a marxizmus egészét szociológiának nevezik, mások csak a tudományos kommunizmus elméletét, megint mások szerint a szociológia úgy viszonylik a történelmi materializmushoz, mint a tudomány alkalmazott területe az elméletéhez, s ezeken kívül még más álláspontok is vannak. A vita folytatásához a szovjet szociológusoknak ma gazdagabb tapasztalataik vannak, mint néhány évvel ezelőtt.

A szovjet szociológiai irodalomban *szűkebb értelemben* vett szociológiai kutatásoknak azokat a kutatásokat tekintik, amelyek a társadalmi folyamatok törvényszerűségeinek megismerésére irányulnak, természetesen nem csupán ezeknek általános formában, hanem konkrét megnyilvánulásaikban, működésükben való megismerésére. Ettől megkülönböztetik a *szélesebb értelemben* vett konkrét társadalmi kutatásokat, amelyek a különböző szaktársadalomtudományok (közgazdaságtudomány, jogtudomány, pedagógia, etnográfia stb.) keretében folynak. Külön kiemelik a komplex társadalmi ku-

Digitized by Google

tatások jelentőségét, amelyekben több tudományág képviselői vesznek részt.

A szociológus sohasem teljesen üres lappal, előzetes ismeretek és fogalmak nélkül közeledik valamely konkrét probléma vizsgálatához. Munkáját rendkívül megkönnyíti, ha az addigi társadalmi megismerés szilárd eredményeire támaszkodhat, a társadalmi fejlődés alapvető törvényszerűségeit helyesen tükröző fogalmakkal közelíti meg a valóságot; rendkívül megnehezíti viszont az, ha nem tud vagy nem akar az addigi megismerés eredményeire támaszkodni, s az általa használt fogalmak helytelenül, hamisan tükrözik a társadalmi összefüggéseket. A történelmi materializmus a társadalmi fejlődés legfontosabb törvényeit általánosítja, kategóriái lényeges társadalmi összefüggésket fejeznek ki (társadalmi lét és társadalmi tudat, alap és felépítmény, termelőerők és termelési viszonyok, osztály és osztályharc stb.), ezért a történelmi materializmus *a marxizmus általános szociológiai elmélete*, és alapvető metodológiai jelentősége van, tehát feltétele minden konkrét szociológiai kutatásnak.

A tudományos *metodológia* és *metodika* szoros kapcsolatára mutat rá tanulmányában *G. P. Francev*. A metodológia a mélyebb összefüggések feltárására alkalmas elméleti és kutatási eljárások összessége, amely alapvetően meghatározza a társadalmi megismerés útját; a metodika pedig az a konkrét módszer, amellyel az ehhez szükséges tényeket összegyűjtik és feldolgozzák.

*

Ami a szociológiai kutatások *konkrét metodikáját és technikáját* illeti, a szovjet szociológusok a legváltozatosabb módszereket és eljárásokat használják fel, a kutatások konkrét tárgyától és céljától függően. Ezen a területen a polgári szociológia tapasztalataiból is sok mindent felhasználnak. Ez a felhasználás azonban nem mechanikus másolás, hiszen a konkrét metodika és technika nagyon szorosan összefügg a metodológiával, ebben pedig a polgári és a marxista szociológia gyökeresen eltér egymástól. A kutatási metodika és technika marxista elemzése és tökéletesítése igen fontos része tehát a marxista szociológusok munkájának. Ezt tükrözte az SZKP Központi Bizottságának *Társadalomtudományi Akadémiáján* tartott szociológiai szeminárium is, amelynek témája a konkrét szociológiai kutatások tapasztalata és metodikája volt. A szeminárium anyaga könyv formájában is megjelent, *„A konkrét szociológiai kutatások tapasztalatai és metodikája"* címmel.

Első helyen kell megemlítenünk azokat a módszereket és eszközöket, amelyeknek segítségével a marxista szociológus összegyűjti és feldolgozza a társadalom objektív folyamatainak jellemző adatait. Ebből a szempontból nagy jelentősége van *a statisztikának és a statisztikai módszernek*. A „Szociológia a Szovjetunióban" című kétkötetes munkában *Nyemcsinov*, „A konkrét szociológiai kutatások tapasztalatai és metodikája" címűben pedig *Johat* tanulmánya foglalkozik a statisztika szerepével a szociológiai kutatásban. Ezek a tanulmányok sokoldalúan fejtegetnek olyan fontos módszertani kérdéseket, mint a társadalmi-statisztikai tény fogalma, a társadalmi-statisztikai törvény értelmezése, a statisztikai elemzés és a társadalmi-gazdasági elemzés viszonya stb.

A szovjet szociológusok munkájában egyre inkább előtérbe kerül a *matematikai módszerek* széles körű felhasználása. Valóban kétségtelen, hogy a társadalmi megismerésben is nagy fejlődést jelent a matematika alkal-

Digitized by Google

mazása, a statisztikai módszerek elterjedése, matematikai modellek készítése stb. Ez azonban újabb módszertani kérdéseket vet fel, s ezek tisztázása nélkül a matematikai módszerek nem hozhatják meg a várt eredményt. A társadalomtudományokban való alkalmazásuk csak akkor lehet eredményes, ha szilárd társadalomtudományi metodológiára épül, s ha a mennyiségi elemzés dialektikus egységben van a minőségi elemzéssel. Ma a Szovjetunióban kiterjedt kutatómunka folyik a matematikai módszerek társadalomtudományi alkalmazásának kérdéseiről, így pl. a társadalmi-matematikai modellek kidolgozásáról. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának *Központi Gazdasági-Matematikai Intézete* a népgazdaság dinamikus modelljének kialakításán munkálkodik, az akadémia szibériai tagozatán pedig (*Novoszibirszk*ben) intenzíven dolgoznak a matematikai módszerek társadalomtudományi alkalmazásán. Az említett két gyűjteményben is több tanulmány tesz kísérletet arra, hogy alaposabban elemezze a matematikai módszerek társadalomtudományi alkalmazásának módszertani problémáit (*B. A. Grusin, V. V. Szadovszkij, P. P. Maszlov, A. G. Aganbegjan, V. N. Subkin, E. A. Arab-Ogli, G. T. Zsuravlev* stb. tanulmányai).

A szociológiai kutatások konkrét módszerei közül a szovjet szociológusok széles körben alkalmazzák a kérdőíveket, interjúkat, külső és belső megfigyeléseket, a személyi dokumentumok készítését és tanulmányozását. Ezeknek az eszközöknek különösen akkor van nagy jelentőségük, amikor olyan jelenségeket kell vizsgálni, amelyekről nincs elegendő objektív adatunk, s más eszközökkel nem is szerezhetünk ilyent. Különösen a szubjektív folyamatok, a tudati jelenségek vizsgálatában van nagy szükség rájuk. A kérdőívek módszerét alkalmazza széles körben a *Komszomolszkaja Pravda* mellett működő közvéleménykutató intézet is. Ezek a módszerek azonban buktatókat és hibalehetőségeket is rejtenek magukban, alkalmazásukhoz tehát nagy körültekintés és óvatosság, számos módszertani kérdés tisztázása szükséges: tisztázni kell a reprezentáció mértékét, helyesen kell kiválasztani a kérdéseket, figyelembe kell venni a válaszadás konkrét körülményeit stb.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a leghasznosabb a *különféle módszerek kombinálása;* ez lehetővé teszi a különböző utakon kapott eredmények összevetését és ellenőrzését. A *leningrádi egyetem* szociológiai laboratóriuma például megvizsgálta, hogy milyen tényezők befolyásolják a fiatal munkások viszonyát a munkájukhoz. Ehhez mindenekelőtt azt kellett megállapítaniuk, milyen jelenleg a fiatalok különböző csoportjainak a munkához való viszonya. E célból tanulmányozták a fiatalok által végzett munka objektív mutatóit (tervteljesítés, selejt, újítások stb.), felhasználták a művezetők véleményét, s végül kérdőívek, interjúk segítségével próbálták megállapítani a fiatal munkások szubjektív viszonyát munkájukhoz. Az így kapott információk együtt, egymást kiegészítve adtak alapot ahhoz, hogy a munkához való viszonyuk szerint csoportosítsák a vizsgált fiatal munkásokat. Egy másik vizsgálatnál — amelyet *V. B. Olsanszkij* folytatott egy moszkvai üzemben és más munkahelyeken arról, hogy hogyan függ össze a személyiség fejlődése a munkahelyi kollektíva „csoport-tudatával" és értékideáljával — a kérdőívek útján kapott válaszok kontrolljául és kiegészítéséül az szolgált, hogy a vizsgálatot vezető szociológus hónapokat töltött munkásként az üzemben, belülről, észrevétlenül megfigyelte a kollektíva életét, és személyes tapasztalataival kiegészítette a más úton kapott eredményeket.

Komplex módszereket alkalmaztak a novoszibirszki szociológusok is a fiatalok munkába állásával és pályaválasztásával kapcsolatos vizsgálatokban,

Digitized by Google

amelynek tanulságairól *V. N. Subkin* számol be tanulmányában. A vizsgálat célja az volt, hogy megállapítsa a különböző szakmák és munkafajták népszerűségét az ifjúság körében, feltárja azokat a lényeges tényezőket, amelyek befolyásolják a fiatalok szakmai hajlamait és pályaválasztását, megvizsgálja az iskolákban folyó szakmai képzés hatékonyságát, s ennek alapján javaslatot tegyen a tervszerű munkaerőképzés tökéletesítésére. A feladat megoldásához sokféle információt kellett összegyűjteni és feldolgozni: a társadalmi munkamegosztás objektív mutatóit, a népgazdaság jelenlegi és várható munkaerő-igényeit, a szakmai képzés kialakult struktúrájára és lehetőségeire vonatkozó adatokat, a végzős diákok személyes terveit és szakmai hajlamait, a tervek megvalósulását jellemző adatokat, a tényleges elhelyezkedés reális mutatóit.

•

A szociológiai kutatásoknak a szocialista társadalomban az a céljuk, hogy *segítsék a szocialista gyakorlatot*, s a szociológiai törvényszerűségek mélyebb megismerése, a társadalmi valóság konkrét tanulmányozása alapján javaslatokat tegyenek a szocialista társadalmi viszonyok és intézmények fejlesztésére. Ezért a Szovjetunióban a szociológiai és tágabb értelemben a konkrét társadalmi kutatás nemcsak a tudósok szűk csoportjának ügye, hanem *a párt-, az állami és társadalmi szervek munkájának is mindinkább szerves részévé és jellemzőjévé válik:* úgy is, hogy a párt szervei szociológiai kutatásokat kezdeményeznek és irányítanak, feladatokat adnak a szociológusoknak, közvetítve a társadalom ilyen irányú igényeit, s úgy is, hogy a szociológiai elemzés a pártmunka állandó vonásává válik.

A leningrádi városi pártbizottság például 1963-ban elhatározta, hogy megvizsgálja az okait a *munkaerővándorlásnak*, amely évről évre súlyos károkat okozott a város üzemeinek. A vizsgálat, amelyet közvetlenül a pártbizottság irányított és amelyben aktívan részt vettek a leningrádi szociológusok is, több mint 10 ezer olyan munkásra terjedt ki, aki a közelmúltban megváltoztatta munkahelyét. Az előzetes feltételezés az volt, hogy a munkaerővándorlás fő oka a jobb kereseti lehetőségre való törekvés. A vizsgálat azonban megmutatta, hogy ez az indíték korántsem játszik akkora szerepet, mint feltételezték: a munkahelyet változtatóknak csak 21,4 százalékát tették ki azok, akik magasabb fizetés reményében hagyták el munkahelyüket. Az indítékok között a rossz munkakörülmények és a munkaszervezés hibái voltak az első helyen, de a művezetővel vagy más felettesükkel való rossz viszonyuk miatt is sokan változtattak munkahelyet. Ez a megállapítás arra késztette a leningrádi pártszerveket, hogy a gyakori munkaerővándorlás csökkentésére elsősorban a munkakörülményeket javítsák meg, a munka jobb megszervezéséről gondoskodjanak. Ehhez az is segítséget adott, hogy a vizsgálat konkrétan is fényt derített a fogyatékosságokra, s a munkások sok használható javaslatot tettek a fogyatékosságok megszüntetésére. A vizsgálat tehát — amelynek eredményét a leningrádi szociológusok monográfiában is feldolgozzák — gyakorlati haszonnal járt.

Egy rövid ismertetésben nem sorolhatjuk fel a Szovjetunióban folyó szociológiai kutatások összes területeit, inkább csak a kutatások széles skálájának érzékeltetésére említünk meg néhányat.

A szovjet szociológusok munkájának fontos területe *a szovjet társadalom osztálystruktúrájának* elemzése. A Szovjetunióban a szocialista forradalom megszüntette az osztálykizsákmányolást és megindította az osztályok meg-

Digitized by Google

szünésének folyamatát. De a tapasztalatok azt mutatják, hogy a szocializmus felépítésével még nem tünt el teljesen és nyomtalanul minden osztálykülönbség. A szovjet társadalom struktúrájának elemzésénél a szovjet szociológusok abból indulnak ki, hogy a szovjet társadalom struktúráját olyan osztályjellegű különbségek határozzák meg, amelyek nem vezethetők vissza a technikai munkamegosztásból eredő szakmai különbségekre, sem egyéni különbségekre, de amelyeknek az anyagi forrása ugyanakkor különbözik az antagonisztikus osztálytársadalom osztálykülönbségeitől is. A még meglevő osztálykülönbségek alapvető forrása az, hogy a szocialista tulajdonnak két formája van: az össznépi (állami) tulajdon és a szövetkezeti csoporttulajdon. Ez szükségszerűen tükröződik a munka szervezetében, a jövedelem forrásában és mértékében is; ez az alapja a két nagy szocialista dolgozó osztály, a munkásosztály és a kolhozparasztság megkülönböztetésének, s a város és falu közötti szociális különbség is ebben fejeződik ki legvilágosabban. A szovjet társadalom szociális tagozódásában az is szerepet játszik, hogy a termelés jelenlegi anyagi és technikai színvonalán még szükségszerűen megvan a szellemi és fizikai munka elkülönülése, s ennek alapján az értelmiség önálló társadalmi réteget alkot. A szovjet szociológusok konkrétan vizsgálják a Szovjetunióban még létező osztályok egymáshoz való kapcsolatát, a köztük levő határok elmosódásának és fokozatos eltűnésének útjait, az egyes osztályokon belüli folyamatokat, a különböző társadalmi rétegek és csoportok helyzetét.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának *Filozófiai Intézete* Gorkij város üzemeiben 14 ezres minta alapján vizsgálta a *műszaki fejlődés hatását* a munkásosztályra. Jelenleg — a *harkovi* szociológusokkal együttműködve — a harkovi üzemek adatai alapján vizsgálja a munkásosztály szociális összetételét. Más városokban is folynak hasonló kutatások. A *kolhozparasztság* helyzetét és fejlődését is konkrét vizsgálatok kutatják, közülük különösen a *moldvai* vizsgálatok említésre méltók; itt a háború előtti szociológiai felvételek történelmi összehasonlításra is lehetőséget adnak. (1937—38-ban ugyanis román polgári szociológusok végeztek felvételeket az akkor Romániához tartozó moldvai falvakban).

A szovjetunióbeli szociológiai kutatások kiterjednek a városépítészet szociális problémáira (*Moszkva, Kijev, Leningrád* új lakónegyedeiben szociológusok bevonásával komplex vizsgálatokat végeznek az új lakónegyedek elrendezésének tapasztalatairól), az életformára, a szokásokra (a Tudományos Adadémia *Néprajzi Intézete* elsősorban a kolhozparasztság életformájának, szokásainak megváltozását vizsgálja), a család fejlődésére (*A. G. Harcsev* kutatásai Leningrádban), a szabad idő kutatására, időmérleg-vizsgálatokra (az időmérleg-vizsgálatoknak nagy hagyományuk van a Szovjetunióban, *Sztrumilin* már a huszas években végzett ilyen vizsgálatokat, jelenleg pedig *Prugyenszkij* kutatásait kell megemlítenünk).

*

Az a kép, melyet itt a Szovjetunióban folyó szociológiai kutatásokról adtunk, szükségképpen vázlatos és töredékes; reméljük azonban, hogy így is szemlélteti a szovjet szociológusok munkájának méreteit és főbb irányait. A publikációk (melyeknek csak egy részét említettük) az eddigi munka eredményeit és hiányosságait is visszatükrözik. A szovjet szociológiai kutatásokat legteljesebb reprezentáló kétkötetes gyűjtemény szerkesztői sem hall-

Digitized by Google

gatják el ezeket a gyengeségeket. Elismerik, hogy a kötetben megjelent írások egy részét még szűk empirizmus jellemzi, és sok esetben a kutatás metodikája és technikája tekintetében is van még kívánni való. Az összkép azonban így is feltétlenül pozitív, és az eddigi eredmények publikálása, beleértve a vitatható és problematikus írásokat is, további termékeny vitáknak lehet alapja, nem is beszélve az így nyilvánosságra került hatalmas tényanyagról, amelyet széles körben használhatnak fel a társadalomkutatók és a propagandisták. Könyvkiadásunk hasznos munkás végezne akkor, ha a legfontosabb kiadványokat a magyar olvasó számára is hozzáférhetővé

Wirth Ádám

Érték- vagy idő-számbavétel?

(Vita az NDK-ban a társadalmi munka hatékonyságának méréséről)

A társadalmi munka hatékonyságával, a termelékenység növelésével összefüggő problémák az utóbbi években a szocialista gazdaság szakemberek növekvő érdeklődését keltik fel. A szocialista gazdaság fejlődése és a technikai forradalom sok olyan új kérdés felvetéséhez vezetett, amelyeknek helyes megválaszolása újabb, az eddiginél fejlettebb vizsgálati módszereket, gazdasági mutatókat, nagyobb pontosságot igényel.

A fejlődés a társadalmi munka hatékonyságának növelésének újabb és újabb lehetőségeit teremti meg, de egyben e lehetőségek messzemenő kihasználását is szükségessé teszi. A szocialista gazdaság fejlődésének korábbi szakaszában a társadalmi munka (a termelés a kutatástól az értékesítésig) a mennyiségi kategóriák primátusán alapult. napjainkban azonban már a gazdaságosság, az áru- és pénzviszonyok követelményeinek érvényesítése, a termelékenységből fakadó termelésnövekedés az alapja a további gyors fejlődésnek. Ezek válnak a társadalmi termelés, a munka hatékonyságának döntő jelentőségű tényezőivé, a gazdasági és társadalmi fejlődés motorjává.

A minőségi kategóriák helyes meghatározása azonban, fejlett elemzési módszerek tudományos kimunkálását igényli. A szocialista közgazdászok a problémát különböző oldalakról igyekeznek megközelíteni. A Német Demokratikus Köztársaság közgazdászai abban a vitában, amely az *Einheit* hasábjain folyik, elsősorban annak a kérdésnek a megvilágítására, illetőleg eldöntésére törekszenek, hogy a társadalmi munka hatékonyságát *közvetlenül időegységben* (a termékenkénti élőmunka-ráfordítással) vagy pedig *értékformában* (a nemzeti jövedelem, illetőleg a nyereség formájában) célszerű-e kifejezni.

Harry Nick véleménye szerint[1] a szocialista gazdaságban csak értékformában mérhető a termékenkénti társadalmi ráfordítás és ezzel kapcsolatban a társadalmi munka hatékonysága, s csak ilyen módon lehet

[1] Harry Nick: Wertrechnung oder Zeitrechnung? Einheit, 1965. július

Digitized by Google

összevetni a hatékonyság különböző oldalait. Az időegységben való mérés kísérlete — véli Nick — ellentmond annak az általánosan elfogadott elvnek, hogy a szocializmusban is árutermelés folyik, de ellentmond az új gazdasági mechanizmusnak is, amely az árutermelés kategóriáinak a technikai forradalom eredményein alapuló megfelelőbb felhasználására és a szocialista tervezéssel való szerves összekapcsolására irányul. Nick leszögezi: okfejtésével nem azt akarja elérni, hogy egyoldalúan megszüntessék az időben való számbavételt — amely gyakran értékes eredményekre vezetett —, nem tartaná azonban helyesnek, ha az időegység-számítást a hatékonyság mérésének domináns módszereként használnák, vagy ami még helytelenebb, ha az érték-számbavétellel helyettesítenék.

Vitatkozik *Fritz Behrens* professzorral, aki a társadalmi munka hatékonyságának mérésére a munkatársaival együtt korábban kidolgozott időmennyiség-számbavételi módszert tartja helyesnek. Behrens a következő definíciót adja: „A termékegységre fordított élőmunka a termelékenység fordított kifejezése." De mi történik a tárgyiasult munka részarányával, illetőleg megtakarításával? — kérdezi Nick. Behrens erre vonatkozóan ezt mondja: „Az előállított használati értékben tárgyiasult munkaráfordítás fordított kifejezése a tárgyiasult munka hatásfoka. Ilyen módon az összes munkaráfordítás indexét kifejezetten munkaidőben vagy pénzben, mint árat számíthatjuk, amelyben az élő és tárgyiasult munkára történő ráfordítás indexeit összegezve összevonhatjuk."

Behrens felfogása tehát a következőképpen foglalható össze: A munkatermelékenység — csak a termékenkénti élőmunka-ráfordítás fordított kifejezése; a tárgyiasult munka hatásfoka — csak a tárgyiasult munka-ráfordítás fordított kifejezése; a társadalmi munka hatásfoka — az első kettő összegezése, de az index-számításnál figyelembe kell venni a tárgyiasult és élőmunka-ráfordítás különböző súlyát.

Behrens felfogásában Nick veszélyeztetve látja a tárgyiasult munkával való gazdálkodást. Véleménye szerint Behrens nem veszi figyelembe azt a *Marx* által felállított tézist, hogy a termelés fejlődése során fokozatosan csökken az élőmunka részaránya a termékekre fordított összes munka-ráfordításban, mégpedig erősebben csökken, mint ahogyan a tárgyiasult munka-ráfordítás nő. Behrens — folytatja Nick — túlságosan sokat merít a klasszikusokból, s deduktív módszerrel vezeti le felfogását. Marx alapján csak abban lehet egyetérteni Behrens-szel, hogy a produktív erő a hasznos konkrét munka. A konkrét munka élőmunka, következésképpen a munkatermelékenység „az élőmunka hatásfoka". De ez természetesen nem azt jelenti, hogy a termelékenység csak az élőmunkával való gazdálkodáshoz kapcsolódik, hogy a tárgyiasult munkát nem kell alaposan számbavennünk. Kétségtelen, hogy a szocializmusnak a kapitalista rendszer kizsákmányolása ellen folytatott politikai küzdelmei során nagyobb jelentősége volt az élőmunka vizsgálatának, illetőleg szerepének, de ma az élőmunka, illetőleg a munkaidő-számbavétel tézisének primátusa ellentmond a szocialista gazdaság, a technikai forradalom követelményeinek.

Hogyan is lehetne az élőmunka költségeinek elemzésével értékelni a társadalmi munka megtakarítását, illetőleg hatékonyságát, amikor az

Digitized by Google

NDK-ban az állami iparban a tárgyiasult munka hányada az önköltségben átlagosan 80 százalékot tesz ki? Az adatok azt bizonyítják, hogy a gazdasági fejlődés, a termelékenység javítása tendenciájában a tárgyiasult munka megtakarítását igényli, és a technikai forradalom folyamatában növekvő jelentőségű ez a tendencia. Ez megköveteli, hogy a tárgyiasult munka megtakarítását, értékelését híven tükröző mutatókat dolgozzunk ki, és visszaszorítsuk az élőmunka primátusát képviselő szemléletet.

Behrens azzal kezdi válaszát[2] Nick kritikájára, hogy Nick tulajdonképpen nyitott kapukat dönget követeléseivel , hiszen tudomása szerint nincs olyan közgazdász az NDK-ban, aki az értékszámítást az időméréssel akarja felcserélni. Sőt — írja Behrens — ő és munkatársai nagyjából egyetértenek Nick álláspontjával, a különbség kettőjük között csak az, hogy Nick a gyakorlatban el akarja hagyni az időmérést, ők viszont az időmennyiség számbavételének módszerét — az értékszámítást sem nélkülözve — helyesebbnek tartják a szocialista gazdaság fejlettségének jelenlegi színvonalán.

Behrens egyebek között a következőket írja: Az új gazdasági mechanizmus is azt szolgálja, hogy a szocialista árutermelés alapján elmélyítsük az áru- és pénzviszonyokat. A munkatermelékenység növelése, mint a munkafolyamat kategóriája, az önköltség csökkentésének fő forrása, de egyben ez a fő forrása a gazdaságosságnak, a nyereség növelésének is. A szocialista árutermelés egyúttal munka- és értékalkotó folyamat. De a munka- és értékalkotó folyamat között kölcsönhatás van, s az alap: a munkafolyamat kategóriái, mint általános gazdasági kategóriák. A munkatermelékenység növelése a társadalmi munka hatékonysága növelésének a fő tényezője, de ez nemcsak az élő, hanem a tárgyiasult munka hatékonyságát is tartalmazza. Nem arról kell tehát vitatkozni, hogy idő- vagy értékszámítást dolgozzunk-e ki, hanem egységes mennyiségi, idő- és értékszámítást kell meghatároznunk. Más szóval: az egységes szocialista gazdasági számbavétel már meglevő elemeit kell továbbfejleszteni.

Behrens az időmennyiség vizsgálati módszerét a munkatermelékenység-mérés jelenlegi legjobb módszerének tekinti, s szerinte az összmunka hatékonyságának helyes megközelítéséhez két utat kell járni. Először: összevont mérlegek alapján meg kell kísérelni a különböző munkaperiódusokban az egyes konkrét termékek előállításához szükséges élőmunka-ráfordítás összevonását. Másodszor: össze kell kapcsolni az idő- és a költségmennyiség számításának módszerét. Az utóbbi munka gyorsan és viszonylag kis erővel elvégezhető, de az első még intenzív kutatómunkát és sok gyakorlati tapasztalatot igényel.

Mi — írja tovább Behrens — összes élőmunka-ráfordításon az újratermelési folyamat össz-munka-ráfordítását értjük, azaz az egy egy konkrét termék termeléséhez szükséges élőmunka összegét. Ebben az össz-ráfordításban valóban csak élőmunka-ráfordítás van, és ez más, mint az egy konkrét termék előállításához szükséges élő- és tárgyiasult-munkaráfordítás összege az össz-munkaráfordítás egy periódusában. Ez az össz-ráfordítás az élőmunkát mint az újratermelési időszakot, a tárgyiasult munkát pedig mint a termelési időszakot foglalja magában. Úgy közelíti tehát

[2] F. Behrens: Zum Problem des Nutzeffektes der gesellschaftlichen Arbeit. Einheit, 1965. november.

Digitized by Google

meg az érték és költség szokásos fogalmát, hogy mérése szorosan az önköltségcsökkentéshez kapcsolódik. Behrens az élő és tárgyiasult munka összegét mint a termékre fordított összráfordítás fogalmát, az élőmunka összráfordítását mint komplex munka-ráfordítást jelöli meg.

Behrens és Nick vitájába *Ottmar Lendle* és *Helmut Mann* is bekapcsolódik.[3] Ők a többlettermék és a nyereség, a tárgyiasult munka arányának az árkalkulációba való bevonása, valamint az árnak a társadalmilag szükséges munkaráfordításhoz való közelítése szempontjából vizsgálják meg a kérdést.

A jelenlegi árkalkulációk csak hozzávetőleges becsléssel adják hozzá a többlettermék arányát (a $c+v+m$-ből az m-et) az önköltség tényezőihez, s így nem állapítható meg, hogy az ár mennyire tér el az értéktől. Lendle és Mann véleménye szerint pontosan ki kellene számítani a többlettermék nagyságát mégpedig az idő-egység számítás módszerével, ahogy ezt Marx kidolgozta. Úgy vélik, hogy ezt a marxi sémát régebben nem jelentősége szerint alkalmazták. Igaz ugyan, hogy Marx vizsgálatai a tőkés gazdaságra vonatkoztak, de módszere itt is teljesen alkalmazható, mert a tőkés értéktöbblet nálunk mint a szocialista társadalom birtokába kerülő többlettermék jelenik meg, tehát lényegesen más, szocialista tartalommal telik meg. A többlettermék értéknagyságának helyes számítása lehetővé tenné, hogy a társadalom hasznára végzett többletmunkából számolják az akkumulációt és az üzemi nyereséget. Ez lényegesen javítaná a jelenlegi, becslések alapján történő számításokat.

A szerzők egyetértenek Nick-kel abban, hogy a tárgyiasult munka arányát, teljes súlyával számításba kell venni. Ez azt jelentené, hogy az önköltség-számításon kívül körültekintő munkaidő-számítást is be kellene vezetni. Van azonban egy másik megoldási lehetőség is, s bár az első pillanatra ez talán paradoxonnak látszik, lényegét tekintve mégsem az: Ha a munkaeszközökben a társadalmilag szükséges tárgyiasult munkaráfordítást számítjuk és az árakban — amelyek megfelelnek a társadalmilag szükséges ráfordításnak — kifejezzük ezt, akkor az alapok valóban képviselik a munkaráfordítást. Ilyen módon a mai értékcsökkenési leírási becsléseket — beleszámítva az erkölcsi kopást is — a tárgyiasult munka tényleges súlyával meghatároznánk. Végeredményben tehát az a célravezető, ha az árak a tárgyiasult- és élőmunka-számbavétel alapján a megtermelt egész, nem pedig csupán az új érték felé közelednek.

Dr. Iványi Károly

[3] Ottmar Lendle: Für eine einheitliche Mengen-, Zeit- und Wert- (Geld) rechnung. Einheit. 1965. november. — Helmut Mann: Der Preis unter den Bedingungen der technischen Revolution, Einheit, 1965. december.

Digitized by Google

A társadalomtudományok integrációjának gyakorlati problémáiról

A Lengyel Egyesült Munkáspárt elméleti folyóiratának, a *Nowe Drogi*nak tavaly augusztusi—novemberi számaiban érdekes vita folyt a társadalomtudományok integrációjáról, pontosabban ennek szükségességéről.

A vita résztvevői gyakorlati szempontok szerint vizsgálják a problémát; nem arra helyezik a súlyt, hogy azt bizonyítsák, mennyire szükséges az integráció, hanem elemzik, hogy mi akadályozza ezt, s kutatják a gyakorlati megvalósítás lehetőségeit. Ez a gyakorlatiasság egyenes következménye annak, hogy a lengyel tudományos életben már régi hagyománnyal vannak a szociológiának. Ezért ez a kérdés is úgy merült fel, mint a társadalomtudományok körébe tartozó, különféle szakirányú felméréseknek és vizsgálatoknak közös szempontból való értékelése, s a különböző szaktudományok művelőinek gyakorlati együttműködése.

Ilyen értelemben indította el a vitát a folyóirat szerkesztősége, csupán néhány soros megjegyzésben hivatkozva arra, hogy a tudományos vizsgálatok integrációja már régi követelmény, de gyakorlati megvalósítása egyáltalán nem könnyű dolog. A vita tárgyát így jelölte meg: *„A tudományos vizsgálatok integrációja a társadalomtudományok területén."* Minthogy a téma rendkívül aktuális, érdemes röviden ismertetnünk a vitában felmerült főbb gondolatokat.

Az első cikk — szerzője: *Stefan Zołkiewski* — egy módszertani kérdéssel foglalkozik: *a tudományos nyelv átformálásával.* Az utóbbi száz évben ugyanis egyre inkább eltávolodott egymástól a köznyelv és a tudományos nyelv. A tudományos nyelv természetesen nem egységes, hanem az egyes tudományágak külön, speciális terminológiát alakítottak ki maguknak. Így tehát van egy ismeretterjesztő tudományos irodalom, amelyet mindenki megért, és van egy titokzatosnak látszó tudományos irodalom, amelyet nemcsak az átlagember képtelen megérteni, de a tudományok művelői sem értenek meg akkor, ha a maguk speciális területén kívüleső témáról szól. Magától értetődik, hogy éppen ez az utóbbi irodalom tárgyalja a tudományok aktuális elméleti problémáit. A mai helyzet viszont majdnem lehetetlenné teszi, de legalábbis nagyon megnehezíti, hogy az egyes tudományok művelői kellőképpen megismerjék a munkájukhoz egyébként szükséges, de az ő szakterületükön kívüli aktuális problémákat és tudományos eredményeket.

A szerző ezután a nyelvtudomány jelenkori fejlődésére és eredményeire utal. Megállapítja, hogy a nyelvtudomány sok módszerbeli eredményét több más humántudomány is átvette. Sőt az információelmélet kifejlődésével a nyelvtudományi módszerek alkotják az utolsó hidat a humántudományok és a technika, kibernetika stb. között.

A társadalomtudományok integrációjának lehetőségét a szerző *a tudományos intézetek szervezeti együttműködésében* látja, amely még a legegyszerűbb tudományos felmérésnél is elkerülhetetlenül szükséges. Igazi együttműködésre mégsincs példa Lengyelországban, csupán néhány próbálkozás. Ezek a kísérletek azt mutatják, hogy jobb eredményt lehet el-

Digitized by Google

érni akkor, ha egy-egy intézet komplex feladatok elvégzésére törekszik, mint ha különböző intézetek próbálnak speciális feladatokat összehangolni. Ennek az oka a szerző szerint megint csak az, hogy a különböző területek specialistáinak nincsen meg a közös tudományos nyelvük. Ezért módszertanilag igen fontos, hogy kialakuljon a társadalomtudományok művelői között az a közös tudományos nyelv, amely összekapcsolja a speciális ágazatok nyelvezetének eddigi „autonóm dialektusait".

A vita egy másik résztvevője, *Antoni Rajkiewicz*, azt vizsgálja, hogyan függ össze egymással a társadalomtudományok integrációja és a gyakorlattal való kapcsolatuk. E célból a következő problémákat tárgyalja: a kutatási témák kiválasztása, a kutatók közösségének létrehozása, a kutatás megszervezése, eredményeinek általánosítása és továbbadása, az elmélet és didaktika gazdagítása ezekkel az eredményekkel.

A szerző — többek között — hangsúlyozza *a kutatási téma jó kiválasztásának* fontosságát. Az érdekes és hasznos téma még akkor is értékes lehet, ha kiválasztása ellentmond a „követelmények hierarchiájának". A jól megválasztott kutatási témák olyan eredményekre és tapasztalatokra vezetnek, amelyeket sok más területen is lehet alkalmazni. Rajkiewicz a kutatások szervezési kérdéseivel foglalkozva kimutatja, hogy egyes intézményekben gyakran megmerevednek a szervezeti rendszerek, s ez akadályozza a különböző felméréseket végző kutatók munkájának egymáshoz közelítését. Ezért a kutatások, felmérések szervezeti rendszereinek *dinamikus, rugalmas módon* kell működniük. Például egyes területek iparosítására vonatkozóan sokféle felmérést kell végezni: meg kell vizsgálni a terület lakosságának strukturális változásait, a kulturális igények alakulását stb. A kutatóknak öntevékenyen kell működniük, és arra kell ösztönözni őket, hogy felmérésük témáját *a változó körülményeknek megfelelően* válasszák meg. Ily módon lehetővé válik, hogy a szervezést rendeljék alá a kutatás követelményeinek, nem pedig fordítva. Ehhez természetesen az kell, hogy már az egyetemeken is hasonló önállóságra neveljék azokat a hallgatókat, akik szociológiai kutatómunkát tanulnak. A követelmények változásait követő dinamikus kutatómunka már magában foglalja a társadalomtudományok közötti választóvonalak tompítását.

Wlodzimierz Brus első lépésként egy *minimális program* megvalósítását javasolja cikkében. Ez a minimális program a *tudományszervezésre* vonatkozik. A cikk szerzője napjaink egyik legfontosabb gyakorlati problémájából kiindulva bizonyítja a tudományágak integrációjának szükségességét. A gazdasági ösztönzés helyes módjainak kutatása már évek óta vitatott kérdés; megoldása azonban komplex elemzést kíván, amelynek legfontosabb része a gazdasági, szociológiai, pszichológiai és technika-szervezési vizsgálatok lennének. Sajnos, ennek nagyon kevés jele van. Különösen el van hanyagolva ilyen vonatkozásban a *pszichológia*. Pedig a helyes gazdasági döntésnek pszichológiai tényezőket is figyelembe kell vennie.

A továbbiakban a szerző vitázik az előző két hozzászólóval, mert ők a módszertani problémákat helyezik előtérbe. Szerinte — minimális programként — először azt kell elérni, hogy a kutatások ne egymástól különállóan, hanem komplex módon folyjanak; a módszertani problémák csak akkor kerülnek majd előtérbe, ha ez megvalósul.

Végül az *egyetemi oktatás* jelenlegi struktúrájával foglalkozik Brus. Úgy véli, hogy az egyetemek vannak leginkább predesztinálva az integ-

Digitized by Google

ráció megvalósítására. A jelenlegi tanszéki struktúra azonban nem alkalmas erre. Természetesen nem azt gondolja, hogy likvidálni kell a tanszékeket, hanem azt, hogy *sokkal rugalmasabbá kell tenni* az egész egyetemi szervezeti rendszert. Létre kell hozni ún. „tanszékek közötti szerveket", amelyeknek tudományos-didaktikai jellegük lenne. A szerző célszerűnek látja szemináriumok szervezését az egyetemeken, doktori és magiszteri szinten; ezek fenntartanák a különböző tantárgyak közötti kapcsolatot. Befejezésül a szerző hangsúlyozza, hogy nem a specializálódás ellen szól, csak azt szeretné, ha a specialistáknak megvolna a lehetőségük más tudományágak megismerésére is, s az egyetemeken kialakulna e lehetőség felhasználásának szervezeti formája.

Maksymilian Pohorille is a tudományok szervezésének kérdéseivel foglalkozik. Az integráció szempontjából élesen megkülönbözteti egymástól magukat a tudományokat és a tudományos felméréseket. A tudományok szintézise — írja — a felhalmozott anyag és a tudományok fejlődése következtében jön létre. A tudományos felméréseket viszont meg kell tervezni. A felmérések összekapcsolása is tervezés és szervezés kérdése tehát.

A legfőbb akadálynak azt tartja a cikkíró, hogy a humántudományoknak és e tudományok iskoláinak „archaikus jellegük" van. A társadalomtudományos képzés — mondja — nem ad vizsgát az életre. Arra ösztönzi a fiatalokat, hogy minél előbb szerezzenek tapasztalatot a maguk szűk területén, s ez egyrészt elszakítja őket minden más területtől, másrészt egyéniségük kifejlődését is gátolja. Amikor egyes felmérések más tudományokkal közösen végzendő munkát tesznek szükségessé, az együttműködés csak ad hoc módon jön létre és rövidesen újra megszűnik, pedig kitartónak, részletekbe menőnek kellene lennie. Állandó jellegűvé kell tehát tenni a tudományos kutatásokon munkálkodó különféle szakemberek együttműködését, s a tervezés és a tudományszervezés oldaláról is biztosítani kell.

A vita sorrendjében utolsó résztvevője, *Ignacy Sachs*, a megfelelő *tudományos káderek képzését* látja kulcsfontosságú dolognak. Szerinte a komplex tudományos felmérések megszervezéséhez „polispecialistákra" van szükség. Csak olyan emberek tudják ugyanis jól előkészíteni a komplex felméréseket, akik ismerik a tudományok néhány speciális ágazatát, és egyben a belőlük fakadó általános problémákat is képesek áttekinteni. Ily módon az „emberről szóló tudományokat" egy széles értelemben vett *antropológiában* kell összefogni. Ehhez az is szükséges, hogy rehabilitálják a közvélemény előtt a polispecialistákat, akiket ugyanis általában dilettánsoknak tartanak. De a legfontosabb dolog az, hogy a társadalomtudományok területén működő káderek kapjanak jobb előkészítést a tudományok integrációjára.

A Nowe Drogi szerkesztőségének rövid zárszava azt a reményt fejezi ki, hogy a vita új gondolatokra serkenti a problémával foglalkozó kutatókat, hogy megoldják a felmerült elméleti, módszertani és szervezeti kérdéseket.

Licskó György

Digitized by Google

Francia marxista a regény körüli vitáról

Korunk jellegzetes tulajdonsága, hogy — már háromnegyed évszázada — szereti újraértékelni az alapvető fogalmakat. Természetes ez, hiszen az emberiség történelmének döntő szakaszába érkeztünk: le kell rombolnunk egy meghaladott, bomló világot, s fel kell építenünk a szocializmus, s később a kommunizmus világát, amely gyökeresen különbözni fog minden előző társadalomtól, s amely rendelkezni fog a tudomány és a művészet minden nagyszerű produktumával. Ilyen körülmények között érthető a lázas újrafogalmazás, a hétköznapi szemmel világosnak és változhatatlannak látszó fogalmak tisztázása. Nem vitás, hogy a marxizmus—leninizmus képviselőinek részt kell venniük ezekben a vitákban, át kell venniük a jót, az előremutatót, a továbbfejleszthetőt, s el kell utasítaniuk a rosszat, a retrográd nézeteket.

Ebbe a folyamatba tartozik bele — a maga helyén és fontosságával — az a nemzetközi méretekben folyó vita, amely az egyik legnépszerűbb irodalmi műfaj, a *regény* törvényeit és jövőjét kutatja. Nem lesz érdektelen, ha a magyar olvasó megismeri e diskurzus egyik érdekes összefoglalását és értékelését, annál is inkább, mert a vita egyik világszerte híres részvevője, a francia „új regény" képviselője. *Alain Robbe-Grillet* nemrég nálunk járt, s előadást tartott sajátos regényelméletéről. Előadásáról olvashattunk ismertetést, de részletekbe menő elemzést nem. *Claude Prévost*nak *A regény aktuális problémái* című, a Francia Kommunista Párt egyik igen tekintélyes elméleti folyóiratában, a kéthavonként megjelenő *Recherches Internationales a la lumière du marxisme* című szemlében közölt tanulmánya (1965. novemberi—decemberi szám) ezt az alapos elemzést végzi el. A tanulmány azért is érdekes, mert lezárja a vita egy szakaszát, értékelést ad a *francia „új regény"*-ről, s tudományos apparátusa is igen alapos. Emellett a jelenkor egész regényirodalmára kitekintést ad, s így irodalomtörténészek számára is fontos olvasmány.

Bevezetésképpen Prévost megállapítja, hogy szerte a világon rengeteg regény jelenik meg, nagy példányszámban, s felvetődik a kérdés: tud-e a regény, pontosabban véve a regényíró újat mondani? A vitalitás jele-e a műfaj nagy sarjadzása, vagy a betegségé? Az orvosok mindenesetre készen állnak, hiszen az utóbbi években több nemzetközi kollokvium folyt a „beteg" sorsáról. Ilyen volt például a Csehszlovákiában 1963-ban rendezett *Kafka-kollokvium*, ugyancsak az évben a *leningrádi konferencia*, 1964-ben ugyancsak a regényről a *berlini írótalálkozó*, tavaly pedig — ismét Csehszlovákiában — a *Čapek-vita*. Ismeretes, hogy az olasz *Gramsci Intézet*, továbbá a *Paese Sera* című lap is folytatott vitát a regény jövőjéről.

Franciaországban is megszaporodtak a regényről írt tanulmányok. Kiadták *Lukács György* regényelméleti, regénytörténeti munkáit, könyvek jelentek meg *Diderot*-ról, *Flaubert*-ről, *Proust*-ról, akiket mindig akkor szoktak az utóbbi évtizedekben emlegetni, ha a regény további útjáról van szó. Élénkítették a vitát az „új regény" körüli csatározások is. E regényírói irány-

Digitized by Google

zat legnagyobbjai egyúttal elméleti műveket is alkottak, s ezzel a francia irodalom legjobb hagyományait folytatták. Különösen a már említett *Robbe-Grillet* és *Natahalie Sarraute* regényei és megnyilatkozásai szültek vitákat, teremtettek új irányzatot, s egyúttal epigonokat is.

Az eszmék és álláspontok tisztázása és végül megítélése céljából a következőkben — a már említett Claude Prévost-cikk segítségével (aki sokat idéz a felsorolt íróktól és egy fontos regényelméleti munkából: *Lucien Goldmann*-nak *A regény szociológiája* című tanulmánykötetéből) — megpróbáljuk összefoglalni *a francia „új regény" híveinek, alkotóinak és bírálóinak gondolatrendszerét.*

Az új regény alkotóinak és teoretikusainak a kiindulópontja a következő állásfoglalás: „A regényíró munkája kutatás; leleplez és életre hív egy ismeretlen valóságot. Egyúttal megkísérli szétrombolni a sztereotípiákat, szétzúzni a konvenciókat." Véleményük szerint tehát az író magatartása tulajdonképpen *a tudós magatartása,* mert ez felel meg legjobban korunk követelményeinek, a korszerűség, a modernség művészi eszményeinek. Minden további jellegzetessége ebből az alapállásból következik. „A konvencionális regény alapja — mondják — a személyiség." Minthogy azonban a tudós górcsöve alatt nem létezik személyiség, az „új regény" egészen más alapra épül. A hajdani nagyrealista regények — mondják — tele vannak tárgyakkal. A balzaci tárgyak világa azonban a győztes polgárság tárgyainak világa; Balzac korában és regényeiben még elszakíthatatlan volt a kapcsolat az ember és a tárgyi világ között. Ezzel szemben ma „a regénynek egy olyan világ valóságát kell kifejeznie, amelyhez *már nincs kulcsa* az embernek. Az ilyen regényben az jellemzi a tárgyakat, hogy senkihez nem tartoznak, s nincs semmi célja létezésüknek". Természetes, hogy az így ábrázolt világból eltűnik az előbb említett személyiség, hiszen a regényíró célja — mint mondottuk — csak kutatás, de „ennek végét, célját ráadásul nem is látja.. nem tudja, mit keres, kutatása nem előzménye a teremtő cselekvésnek". Továbbá: „Ha van felfedezés, az csak az olvasóé... Életműve így lesz igazán mai, s így magyarázza meg kétségtelenül korunkat."

Ennyit e regényírók álláspontjáról. Az máris kiviláglik belőle, hogy az egész elmélet és gyakorlat *nagyon messze áll a marxista—leninista esztétika alaptételeitől és a lenini tükröződési elmélettől* (a személyiség szerepe passzív benne, a tükrözés passzív folyamat stb.) Bonyolítja azonban a helyzetet az, hogy az új regény teoretikus hívei nemegyszer tetszetős elméletbe burkolják ezt a kétségtelenül nagy hatású és jelentős regényírói irányzatot. A már említett Goldmann szerint „a mai regényben a személyiség nagyobb vagy kisebb mérvű eltűnése figyelhető meg, továbbá nem kevésbé fontos a tárgyak autonomómiájának megerősödése". Mi ennek az oka? „A mai kapitalizmus olyan társadalmakat teremt — írja Goldmann —, amelyekben az *emberi* — mint egyéniség és közösség — elvesztette minden lényeges, valós tulajdonságát, s ezzel párhuzamosan a tárgyak világa autonóm egyetemességgé válik, sajátos szerkezettel." Ennek alapján Goldmann — meglehetősen önkényesen — három korszakra osztja fel a regény történetét, aszerint, hogy miképpen bontakozik ki az említett álláspont és társadalmi helyzet. *Cervantes* és *Dosztojevszkij, Kafka* és *Sartre,* végül pedig *Robbe-Grillet* neve fémjelzi ezeket a korszakokat. S az a problematikus és — őszintén

Digitized by Google

szólva — egyúttal tetszetősen veszélyes dolog, hogy Goldmann szociológiai fogalmakkal és szemlélettel állítja fel hibás téziseit. Végső konkluzióként megállapítja, hogy „a regény legyen a legközvetlenebbül és a legegyértelműbben összefonódva a társadalmi szerkezettel, a szó legszorosabb értelmében."

A felületes szemlélő azt hiheti, hogy valóban ez az egyedül üdvözítő ábrázolási módszer, hiszen ez aztán igazán összefonódik a valósággal, s így nagyon alkalmas korunk ábrázolására. Vessük össze ezt még azzal, hogy az új regény képviselői nagyonis hisznek ebben az egyedül üdvözítő jellegben. Sarraute — Robbe—Grillet-vel együtt — a saját módszerét nevezte igazán forradalminak, haladónak a leningrádi konferencián, a szocialista országokban uralkodó ábrázolási tendenciákat pedig konzervatívnak, sőt burzsoá álláspontúnak.

Nem vitás, hogy nagy szükség van ebben a kérdésben *árnyalt, alapos, de egyúttal határozott marxista értékelésre.* Ezt kísérli meg tanulmánya második részében Claude Prévost, aki a marxista esztéta világos okfejtésével boncolgatja az „új regény" híveinek álláspontját. Véleménye szerint a régi regény valóban eltűnőben van, s „az új regény a hagyományos regény hamvaiból megéledett főnix." A kérdés azonban az: hol és kikkel, milyen alkotásokkal kezdődik az új regény (már ti. a szélesebb értelemben értett), milyen hagyományokat lehet átvenni, milyen regényformák szűnnek meg? A legnagyobb baj az, hogy Goldmann és mások nem veszik figyelembe: *nemcsak francia irodalom létezik,* s ezen belül sem csak úgynevezett „új regény". Gondosan kell elemezni a népi demokráciák, köztük az NDK új regényirodalmát, amelyben sajátosan vegyülnek össze a hagyományos és a modern regényírói módszerek, mégpedig gazdag, sokszínű regényirodalom keretében. A szovjet irodalomban is nagy a fejlődés. Itt *Berezko* szovjet irodalomtörténész megállapítását idézi Prévost. Eszerint a (regény-)irodalom egyre inkább vertikális jellegű lesz, szaporodnak a rövid vagy hosszabb terjedelmű, de mindenképpen kis területről hírt adó, lélektani alapossággal kidolgozott regények. Ezek Prévost szerint is a gazdagodás jelei, s egyúttal a módszer sokfajta lehetőségét mutatják.

Nem igaz, folytatja Prévost, hogy *Solohov* Nobel-díja a konzervatív regényírói technika előtti tiszteletadás: „Életműve technikáján keresztül is századunkhoz tartozik." Az olasz, a spanyol, a délamerikai regényirodalom elemzése is fejlődést bizonyít. Az „új regény" hívei azt felelnék erre, hogy ezek az irodalmak még nem érték el a Goldmann szerinti (Robbe-Grillet nevével fémjelzett) harmadik fokozatot, s egyik-másikuk még a másodikat sem. Dehát az NSZK regényirodalma és a legújabb amerikai regények is azt bizonyítják — állapítja meg Prévost —, hogy a regény nem föltétlenül a cselekménytelenség, a személyiség nélküliség műfaja, a legfejlettebb kapitalista társadalmi viszonyok közepette sem.

Ezután Prépost megvonja a francia „új regény" mérlegét. Elsősorban azt tartja nagy eredménynek, hogy az ide tartozó alkotások jetősen bővítik lélektani ismereteinket, hírt adnak arról a korról, amelyben íróik élnek — s különösképpen az elembertelenedés folyamatáról, amelyet tapasztalnak —, feltérképeznek társadalmi tendenciákat és rétegeket. Ez pedig nem megvetendő eredmény. Nagy eredményük, hogy — gondolati színházhoz hasonlóan, s egyáltalában, korunk egyik legjellegzetesebb tö-

Digitized by Google

rekvését követve — elgondolkoztatják az olvasót s ezzel értékes tanulságot adnak az irodalom hatalmáról. A tanulmány írója itt a zenéhez hasonlítja az „új regény" kiemelkedő reprezentánsait, mondván, hogy „ez (ti. az „új regény") korunk muzsikája, de közelebb áll *Boulez*, mint *Bartók* zenéjéhez." Mindenesetre „az új regény, kiemelkedő fontosságot tulajdonítva a technikai kérdéseknek, gazdagította az irodalmat, új eszközökkel gyarapította, s közreműködött abban, hogy a regényírók tudatában legyenek fontosságának." Nem elhanyagolható tény az sem, hogy az „új regény" egyes alkotói megteremtették a próza (az epikus próza) és a költészet közötti szorosabb kapcsolatot. „Vannak regények — írja Prévost —, amelyek inkább az autonóm egyetemesség megszerkesztésének szükségességét hangsúlyozzák, a szó szoros értelmében a költői egyetemesség szükségességét, mint egy, a történelemhez kötött emberi kaland megírását." Az eredmények ilyen fesorolása arra vall, hogy Prévost — a világirodalmi kitekintés és összevetés alapján — világosan látja az új hullám sok jellegzetességét, s jóindulatúan sorolja fel vitathatatlan és elgondolkoztató értékeit, amelyek kétségtelenül gazdagítják a huszadik század regényirodalmát.

Az alapvető és már említett filozófiai—esztétikai különbözőségeken túl természetesen az a kérdés lényege — fejtegeti tovább Prévost —, hogy amikor általánosítani akarunk és tendenciákat állapítunk meg, nem szabad a jelenségeknek csupán egy részét vennünk figyelembe. Az „új regény" „hulláma" *csak az egyik irányzat a sok közül* a regényírás óriási folyamatában. Eredményeit nem lehet abszolutizálni, egyedül üdvözítőnek kikiáltani, annál is kevésbé, mert ezek a regények *egy meghatározott társadalmi-történelmi korszak termékei*, s egy társadalmilag és történelmileg nagyon pontosan meghatározott *szemlélettel és módszerrel* vannak megalkotva. (Mi még megjegyezzük ehhez, hogy ezekben a modern nyugati társadalmakban — többek között — egyre elviselhetetlenebbé válik az elidegenedés, az eldologiasodás, a fetisizálódás, következésképpen egyre inkább őrlődik a személyiség, csökkennek a humánum kibontakozásának lehetőségei, s mindez *jó táptalaja* az „új regény" teóriájának.)

Prévost szerint különben egyáltalában *nem biztos*, hogy az irodalom törvényei és a természettudományos felfedezések, gondolkodás között *szoros összefüggés* van. Gondoljanak csak ennek az elméletnek a hívei *Zolára*, akinek utolsó alkotói periódusában éppen az okozott bizonyos művészi hanyatlást, hogy túlzottan akarta alkalmazni regényírói munkásságában korának különböző tudományos eredményeit. A regény műfaja elválaszthatatlanul össze van kötve *a humanizmussal és a demokráciával*, amelyek a legmagasabb fokon *a szocializmusban* valósunak majd meg. A regényírás korunk egyik leggazdagabb alkotói folyamata; állandóan megvan benne a régi elhalása és az új kialakulása. „Ez a folyamatosság nem az ismétlésre támaszkodik, hanem ellenkezőleg, megengedi az új technikák kibontakozását, elősegíti az invenció, a teremtés örök nyugtalanságát."

Bőgel József

Digitized by Google

Eszmecsere

A vállalati törzsgárda megbecsüléséről

Üzemi értekezleteken ,taggyűléseken vagy tudományos egyesületi vitákon gyakran vetődnek fel az anyagi és eszmei érdekeltség problémái. Az egyéni és a közösségi érdek összehangolatlansága sok zavart okoz mind a termelésben, mind a műszaki fejlesztésben. Az „egyenlősdi" visszaszorítja a magasabb szaktudás kezdeményező készségét és lassítja a fejlődést. E problémákkal a mindennapi munkában mint műszaki-gazdasági vezető, gyakran találkozom. Ezért érdeklődéssel tanulmányoztam *Kovács Ferenc* elvtárs *„Anyagi érdekeltség és szocialista tudat"* című cikkét, és a cikk nyomán e folyóiratban megindult vitát.

Minden gazdasági vezető számára — bármilyen nagy vagy kis egységnek az irányításával van megbízva — fontos feladat, hogy az 1964. decemberi párthatározat rávonatkozó intézkedéseinek érvényt szerezzen. E kötelezettségből kiindulva a termelőmunka minden területén keresnie kell a megfelelőbb megoldásokat.

Egyetértek Kovács elvtárs cikkének azon megállapításával, hogy „a szocializmus építése során, a szocialista társadalmi tulajdon megteremtésével, az egyéni érdek nem rombolja, hanem megalapozza, erősíti és fejleszti a szocialista tudatot a szocializmus teljes felépítésében, a kommunizmus győzelmében való eszmei érdekeltséget." A pártnak, az irányító és operatív szerveknek igen fontos feladatuk úgy szervezni meg a társadalmi erők mozgósítását, hogy az egyéni érdekeltség révén mind nagyobb tömegekben alakuljon ki a szocialista tudat. E célkitűzésnek reális alapja van, mert legjobban a közvetlen egyéni anyagi ösztönzés hat az egyénre. A gazdasági vezetésnek elsősorban *az egyéni ösztönzés tökéletesítését* kell megoldania.

A munka szerinti elosztás jelenleg alkalmazott formáinak legfőbb hiányosságuk az, hogy az érintett dolgozó az ösztönzők ismeretében is alig, vagy egyáltalán nem tudja befolyásolni saját anyagi körülményeit. Ez a hiba az ipari termelés problémáinak megoldása során egyre élesebben tűnik ki. Jelenleg a kiváló, nagyobb teljesítményt nyújtó dolgozók csak *kis mértékben* élveznek anyagi előnyt a közepes teljesítményt nyújtó, gyengébb felkészültségű dogozókhoz képest. A teljesítmény-plafonok és a bérkategória-határok nem teszik lehetővé a jelentősebb különbségtételt. Az igazság kedvéért azonban azt is meg kell mondanom, hogy a gazdasági vezetők legtöbbször a bérkategóriák meglevő, viszonylag csekély differenciálási lehetőségeivel sem élnek, s a kialakult egyenlősdit a szakszervezeti funkcionáriusok is támogatják.

Ezek a körülmények nem kedveznek *a vállalati törzsgárdák kialakulásának, megszilárditásának*, pedig a fejlődés követelte növekvő feladatok megoldásában a nagy tapasztalatok-

Digitized by Google

kal rendelkező, jól képzett törzsgárdának *igen nagy szerepe van.* A megfelelő bánásmód, a kedvező munkakörülmények és az erkölcsi elismerés fontos részei az ösztönzésnek, de nem merítik ki azt. Kívánatos, hogy a dolgozókat — mindenekelőtt a törzsgárda tagjait — egyéni anyagi érdekeik révén is a vállalathoz fűzzük. A közelmúltban hozott bérügyi intézkedések sok szakmában adnak ugyan lehetőséget a helyzet javítására, de további intézkedések is szükségesek ahhoz, hogy nagyobb eredményeket érhessünk el.

Jelenleg például egy géplakatos, magasan kvalifikált esztergályos, hegesztő vagy kazánszerelő a legtöbb gyárban megközelítően *azonos bérezésben részesül.* Pedig az lenne a célszerű, ha mindegyik szakmunka ott részesülne a legnagyobb anyagi és erkölcsi megbecsülésben, ahol az adott szakmunkának — a termelés sajátosságaiból adódóan — *kulcsjellege van.* A speciális munkateljesítményt és minőséget nyújtó dolgozok munkáját speicálisan magas bérezéssel kellene elismerni. Ezzel sok kellemetlenségtől mentesíthetnék magukat a vállalatok. A közelmúltban Nyugat-Németországban voltam tanulmányúton. Egyebek között ellátogattunk a hannoveri HANOMAG gyárba. Itt a marósok általában 3—4 márka körüli óradíjért dolgoznak. De az a szakmunkás, aki elkülönített, kondicionált helyiségben egy félmillió márkát érő, numerikus vezérlésű maróművet kezel, 7 márka órabért kap, és minden idegszálával azon van, hogy jól és pontosan használja a gépet; gondosan kezeli azért, hogy ezt a viszonylag magas keresetet hosszú időre biztosítsa magának. Az ilyen megkülönböztetett bérezés feltehetően nálunk is hasonló hatású volna.

Egy-egy magasnyomású berendezés hegesztését nem tudja akármelyik hegesztő elvégezni. Erre a munkára hosszú idő alatt és nagy költséggel képezünk ki szakembereket. De ezek azután több száz atmoszféra nyomás alatt, magas hőfokon működő edényzeteket vagy csővezetékeket is röntgenbiztosan tudnak hegeszteni. Ilyen feladatok elvégzésére — országos átlagban — száz hegesztő közül csak egy-kettő ha alkalmas. Ez a hegesztő azonban csekély nehézség esetén is könnyen otthagyhatja speciális tudást igénylő munkahelyét, mert könnyedén elhelyezkedik — mondjuk — egy szövetkezetben vagy egy mezőgazdasági gépgyárban, ahol ekecsoroszlya hegesztéséért — amit 100 hegesztő közül 90 megfelelően el tud végezni — ugyanannyi, vagy még magasabb bér is fizetnek neki.

A kiragadott példa a fizikai munkaterületek sok ágazatára érvényes. Nem jobb a helyzet *a műszaki munkaterületeken* sem, bár itt a nagy gyakorlatú, magas képzettségű mérnökök anyagi megbecsülésére lehetőséget ad a kiemelt bérezés rendszere. Ezt is korlátozzák azonban a béralap és az átlagbér megkötöttségei. A jól képzett, közepes gyakorlattal rendelkező mérnök kitűnő konstruktőr lehet, de ilyen minőségben csak közepes jövedelmet érhet el. Ezért könnyen elmegy idegen munkaterületre is, pl. beruházási műszaki ellenőrnek, ha ily módon 300—400 forinttal emelkedik a fizetése. A népgazdaság számára azonban előnyösebb, ha konstruktőri minőségben vesz részt a technika fejlesztésében. Az egyénnek is ez megfelelőbb, hiszen itt tudná kibontakoztatni konstruktőri képességeit. Anyagi érdeke azonban ez ellen hat.

A bérezési formákat úgy kellene módosítani, hogy a vállalatokban a kulcs-szakmák dolgozói *lényegesen nagyobb* anyagi és erkölcsi megbecsülést kapjanak, mert a társadalom számára itt tudják legjobban gyümölcsöztetni tudásukat.

A törzsgárda azonban nemcsak a

Digitized by Google

legmagasabban kvalifikált speciális szaktudású dogozókból áll, hanem az *előkészítő és mellékfeladatok* elvégzésével megbízott szorgalmas dolgozók is idetartoznak. A törzsgárda kollektívájának megbecsülésére is megfelelőbb módot kellene találni. A bányászatban a hűségjutalom bevezetésével elég jól megoldották e problémát. Nem lenne-e célszerű megvizsgálni, milyen módon lehetne *más iparágakban* is előbbrejutni e kérdésben? Azok a kísérletek, amelyeket egyes vállalatok ebből a célból a nyereség-visszafizetés felosztásában alkalmaztak, nem hoztak megfelelő eredményt, mert a hosszabb időt egy helyen eltöltött dolgozó a legjobb esetben is csak két-három nyereségnappal kapott többet, mint az átlag. Ez 150—200 forint többlet, és semmi esetre sem áll arányban a dolgozónak több éven keresztül egy helyen végzett becsületes munkája eredményével. Itt is ki kell lépni a nivellálás bűvköréből, és módot kell találni megfelelő mértékű elismerésre az éves kereset arányában.

Itt említem meg a *mellékfoglalkozások* problémáját. A fizikai és szellemi dolgozók is nagyobb keresetre törekszenek. Ha a vállalaton belül nem tudják elérni ezt, akkor a vállalaton kívül keresnek rá megoldást: a munkaidő ledolgozása után más vállalatnál, nem egy esetben idegen szakmában vállalanak mellékfoglalkozást. Minthogy pedig a vállalatok az állományon kívüli béralapból fizetik a mellékfoglalkozást, ez nem érinti a vállalati átlagbért, sem pedig a vállalaton belül kialakult átlagkeresetet. Ezért áll elő gyakran az a fonák helyzet, hogy az egyik tervezőiroda dolgozói más vállalatnál mellékfoglalkozást vállalnak, esetleg olyan vállalatnál, amelynek a tervezői segítenek be — ugyancsak mellékfoglalkozásban — megint másutt, vagy éppen az elsőnek említett tervezőirodában. A dolgozó így eléri egyéni célját, mert a mellékfoglalkozással általában jelentős anyagi előnyhöz jut, de vajon arányban van-e az ilyen mellékfoglalkozásban végzett munka eredményessége a ráfordításokkal? Érdemes-e fenntartani ezt az állapotot?

Nem érzem hivatottnak magam ennek eldöntésére, nem is végeztem ilyen irányú kutatást, de gyakorlati munkámban azt tapasztaltam, a vállalaton belül is megvan a kapacitás arra, hogy a mellékfoglalkozásban kiadott munkát elvégezzék — mégpedig olcsóbban és rövidebb idő alatt — túlmunkában elszámolva, de a fennálló rendelkezések *nem teszik ezt lehetővé.* Az új mechanizmus kialakítása során a vállalatoknak meg kellene adni azt a jogot, hogy *maguk döntsék el* a túlmunka indokoltságát a gazdaságosság függvényében. Ez egyúttal a vállalati törzsgárda érdekeltségét is fokozná, mert éppen a törzsgárdából vállalnak sokan munkát a vállalaton kívül.

A törzsgárdának nagyobb erkölcsi és anyagi megbecsülése révén való stabilizálása hasznos a vállalatnak és az egész népgazdaságnak. A gyakorlott dolgozónak nem kell apró, részletekbe menő technológiai utasításokat adni, elég, ha a megszokottól eltérő műveletekre hívják fel a figyelmét. A begyakorlottság egyenletesebb, nagyobb teljesítményt és lényegesen jobb minőségű munkát eredményez.

Mindent összevetve: a törzsgárda fokozottabb megbecsülése, a speciális, magasan kvalifikált munka magasabb anyagi és erkölcsi elismerése *mind a vállalat, mind a népgazdaság számára megtérül.* A kollektíva állandósulásával javulnak a feltételek a politikai munkához, javul a dolgozók morális hangulata, és az anyagi érdekekkel megegyezően a dolgozók egyre szélesebb rétegei tudatosan vállalnak részt a szocialista építésben.

Vas József

Digitized by Google

Könyvekről

Önköltség a szocialista mezőgazdaságban

Nemcsak a mezőgazdasági termelésben és a mezőgazdasági ökonómia területén tevékenykedők, de a közgazdaságtudomány összes ágaiban munkálkodók körében igen nagy érdeklődés kíséri a mezőgazdasági termelés gazdaságosságával, illetve az agrártermelés önköltségszámításával foglalkozó írásokat. Érthető ez a figyelem, hiszen az ötvenes évek második feléig a dogmatizmus miatt — amely a mezőgazdaság területén vétót emelt mind az önköltségszámítás, mind a jövedelmezőség fogalmának használata ellen — nemigen láthattak napvilágot ilyen témájú publikációk. Nyilvánvaló tehát, hogy az *Erdei Ferenc* és *Fekete Ferenc* szerkesztésében, 16 tagú kollektíva közreműködésével megírt, mintegy 800 oldal terjedelmű monográfia megjelenése valósággal a reveláció erejével hat.

A mű a címben jelzett témának a Magyar Tudományos Akadémia Agrárgazdasági Kutatóintézete által végzett kimunkálását summázza. Az adott keretek között tüzetes ismertetése nem lehetséges, még kevésbé kritikai elemzése: csupán dús tartalmának rövid ismertetésére szorítkozhatunk, s néhány kiváltképpen kiemelkedő fejezetére irányíthatjuk rá a figyelmet.

A szerzők az önköltség szerepének gazdag problematikáját három részben tárgyalják, oly módon, hogy a termékegységre jutó termelési költség kiszámításának metodikáján túl, sorra veszik az önköltségszámítás alkalmazásának területeit is a szocialista mezőgazdaságban.

Az első rész, mely a költségelmélet kérdéseit vizsgálja az agrárgazdaságtanban, magában foglalja az áru-, pénz- és értékviszonyok szerepét, mint az önköltség közgazdasági alapjait, valamint az önköltség-kategória tartalmát és termelőszövetkezeti sajátosságait, majd gazdagon dokumentált anyag segítségével tisztázza az önköltségmutató közgazdasági és üzemgazdasági összefüggéseit. Itt fel kell hívnunk a figyelmet az olyan, sok vitát okozó komplexumra, mint az értéktörvénynek a szocializmusban való érvényesülése, s arra a helyes állásfoglalásra, amelyet a fejezet szerzője elfoglal ebben.

A második rész tárgya: a mezőgazdaság önköltségszámításának módszertana, a termelőszövetkezeti élőmunka-költség elszámolása, a munkaegység-részesedésnek és élőmunka-költségként való elszámolásának problematikája, s az önköltségszámításra vonatkozó nézetek és módszerek összevetése. Az egyes fejezeteket különböző szerzők írták ugyan, de az ajánlott módszerek szempontjai egységesek, helyesnek

• Szerkesztette *Erdei Ferenc* és *Fekete Ferenc*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

Digitized by Google

látszanak és végső fokon az állam gazdaságpolitikai döntéseinél is figyelemreméltók. A munkaegységrészesedés történeti áttekintéséről szóló alfejezet igen tanulságos része a könyvnek; a szerző gazdag bizonyító anyaggal mutatja be ennek a fontos kategóriának a termelőszövetkezetek fejlődésével párhuzamos változásait.

A monográfia harmadik része, amely elsősorban a költség- és jövedelemszámítási rendszerekkel foglalkozik, a legheterogénebb tartalmú. Egyes fejezetei egyrészt a tőkés és a szocialista országokban szokásos különböző költség- és jövedelemmutatók felhasználását tárgyalják (*Erdei Ferenc* munkája), másrészt már a mezőgazdasági számvitel vizeire vezetik át az olvasót, anélkül azonban, hogy ez megtörné a gondolatmenetet. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a szocializmus építése folyamán a mezőgazdasági költségszámításnak — egyéb gazdasági ágak költségszámításához hasonlóan — a számvitel a legfőbb adatszolgáltató eszköze. Még inkább a fejezetbe beágyazottá teszi ezt a részt az, hogy szerzője — helyesen — elsősorban a termelőszövetkezeti költségszámítás megjavítása szempontjából tárgyalja a számvitel helyzetét és perspektíváit.

Végül, a könyv utolsó fejezete már az üzemszervezésnek azokat a komponenseit boncolja, amelyek elválaszthatatlanok az agrárökonómiától; azt veszi ugyanis sorra, hogy milyen lehetőségei vannak a termelőszövetkezetekben az önköltségcsökkentésnek. Az üzemszervezés témájába torkolló befejezés már a gyakorlat nem egyszer rögös útját jelzi, oly módon, hogy száz termelőszövetkezet reprezentatívnak mondható adatai alapján a növénytermelés és állattenyésztés főbb ágaiban folyó gazdálkodást vizsgálja, s ily módon igyekszik segítséget adni a gazdaságosság javításához, illetve az önköltség csökkentéséhez. Önmagában is jelentős tény az, hogy ez a témáját igen sokoldalúan, marxista módszerekkel megvilágító monográfia az önköltség kategóriáját elemzi. Ez nagyon is időszerű, s nemcsak a tudomány és a gyakorlat közeledését jelzi, hanem a gazdaságvezetés gyakorlata és a tudományos kutatás erősebb kapcsolatára is utal.

Gazdasági rendszerünk reformja kapcsán éles reflektorfénybe kerülnek az ismertetett mű fejezetei, s tanulmányozásuk közelebb viszi az olvasót különböző kategóriáknak, (mint piac, ár, önköltség, nyereség stb.) olyan átértékelt megértéséhez, amilyent szocialista világunk követelményei sürgetnek.

A könyv értékének általános elismerése mellett érdemes a figyelmet néhány kimagaslóan sikerült részre ráirányítani. Ilyen *Fekete Ferenc* bevezetője, amely nagy anyagismerettel, határozottan megvont kontúrokkal, mintegy előzetes keretét adja az egész műnek. Emellett azt is világossá teszi, mi volt az oka az önköltség és általában az értékkategóriák, a szocialista áruviszonyok torz megítélésének, degradációjának, s bebizonyítja a termelőszövetkezeti önköltség fontosságát a gyakorlat és az elmélet számára.

Napjaink egyik nagy horderejű gazdasági intézkedését támasztja alá, és ezért külön kiemelésre méltó a hatodik fejezet 61. része. Ebben *Rácz Lajos* az állóeszközök amortizációs költségeinek elszámolására keres megoldást. Ennek a kérdésnek a vizsgálata úttörő jelentőségű az agrárökonómiai kutatásban, s a termelőszövetkezetek saját bevételen alapuló önálló gazdálkodásának lehetőségei felé mutat.

Az „Önköltség a szocialista mezőgazdaságban" című mű megjelenése agrárközgazdasági irodalmunk jelentős gazdagodása. A téma sokrétű feldolgozása kellő elismerést érdemel. Maga az a tény is, hogy a monográfia kiemelte az önköltség problematikáját abból a Prokrusztész-ágyból, amelybe a dogmatizmus belekényszerítette, nagymértékben hozzájárulhat szocialista mezőgazdasági üzemeink megszilárdításához, gazdasági feladataink megoldásához.

Dr. Lázár Vilmos

Digitized by Google

Az irodalom vallomása önmagáról

„A világirodalom ars poeticái"*

Mire való az irodalom és melyek belső törvényszerűségei? Erről vall költeményben, prózában, levélben és kiáltványban, az antik időktől napjainkig, mintegy harmadfélszáz íróművész ennek a vaskos, ezer oldalas könyvnek a lapjain. *Lengyel Béla* és *Vincze Flóra* elmélyült gonddal végezték az összeállítás és jegyzetelés munkáját, s egy utószóban igyekeznek eligazítani a vallomástengeren végigtekintő olvasót. Ugyanezt az útbaigazítást szolgálja *Kardos László*nak az ars poeticák mibenlétét elemző miniatűr esszéje a kötet élén.

A hivatás értelméről valló eszmélkedések mélyén az a múlhatatlan vágy munkál, hogy a poéta, az író elsősorban maga képes legyen meghatározni helyét a világban. Ismerni, tudni szeretné, honnan erednek azok a rejtélyes és ellenállhatatlan impulzusok, amelyek tudat- és lelkivilága tartalmainak közlésére kényszerítik. Szeretné tudni, hol helyezkedik el a tudatrendszerek között az általa művelt övezet, amely nem azonos az utánzással, sem a tudománnyal, sem egyszerűen az ismeretek terjesztésével, az oktatással, mégis valami nemes, emberformáló hatás sugárzik belőle, s amely végül is oly nélkülözhetetlen a világról alkotott emberi szemlélet folyamatos teljességének megőrzésében, fejlesztésében.

Egy cseppet sem csodálatos, hogy az emberiség gyermekkorában, de még később is, egyenesen isteni eredetűnek tartották a költészetet, mágikus varázserőt tulajdonítottak neki. A racionalitás kora óta már csak mosolyog ezen a felvilágosult ember, de a korábbi vélekedésekkel rokor fogantatású vátesz-elmélet még ma is él, fel-felbukkan néha, noha napjainkban már egyre kevesebb az olyan alkotóművész, aki szerényen el ne hárítaná ezt az ijesztően súlyos méltóságot. Századunkban gyakran már egyszerűen mesterségnek tartják ezt a tevékenységet; *Majakovszkij* egyenesen termelésnek fogja fel a vers világrahozását. Ez a folyamat, amelynek során az Olümposz ködbe borult csúcsairól a nagyvárosi utcák zsivajába érkezik le a költő, az író, noha nem zárja le a költészet mibenlétéről, társadalmi szerepéről folytatott vitát, mégis sok tapasztalatot halmoz fel. Ezeknek fényében — ha sok mindennel ki lehet is egészíteni —, mégis el lehet fogadni *Szaltikov-Scsedrin* találó megállapítását: „Az író társadalmi szerepe (és milyen más szerepe is lehetne?) az, hogy fényt derítsen mindennemű erkölcsi és szellemi zűrzavarra, hogy mindenfajta áporodottságot az eszmény fuvallatával eloszlasson. Az, hogy milyen úton lehet ezt a célt elérni, minden tehetség egyéni tulajdonságaitól függ, de a lényeg az, hogy az az író, akinek a szíve nem szenvedi el annak a társadalomnak minden fájdalmát, amelyben él és működik, az irodalomban legfeljebb átlagos és gyorsan múló jelentőségre tarthat igényt."

Ez a mély értelmű megfogalmazás ad olyan rangot az írónak, amely felér a régi ünnepélyes megkoszorúzással, de olyan kötelezettségekre is emlékezteti, amelyeknek természete nagyon is konkrét, nagyon is emberi — és megkerülhetetlen. *E. A. Poe-tól Mallarmén* és *Verlainen* át *M. Proustig* és *B. Croceig* számtalanszor és különböző megközelítéssel fogalmazták meg az irodalom, a költészet magának valósága elvét, az ösztönösség, a szépség önkultuszát, a dallam, a zene mindenekfeletti elsőségét, a költészet fentibb régiókban való honosságát. Némelyek a tömeg, a közember világától való távolodásban vélik felfedezni érdemét, azt, hogy „kevesek műve

* Gondolat Kiadó, 1965.

Digitized by Google

és hitvallása legyen". Helyesen jegyzi meg *Plehanov*, hogy „a művészek és művészet iránt élénken érdeklődő emberek vonzalma a *művészet a művészetért* elméletéhez — az őket körülvevő társadalmi környezettel kialakult reménytelen meghasonlásuk talaján jön létre." Ilyen értelemben, egyes elszigetelt esetekben, még a kor durvasága elleni elvont tiltakozásnak is felfogható az elefántcsont-toronyba vágyódás; de bizonyos, hogy mindig is messzebbre hangzott azoknak a szava, akik nem a menekülés útját választották, hanem a küzdelemét, mert ezt tartották igazán emberhez méltónak. Az elkötelezettség — amelyről lényegében Szaltikov-Scsedrin szól — széles terénum: a messzi korok költőjétől egy *Eötvösön*, *Petőfin* át napjainkig, egészen a pártos költészetig terjed vallóinak sora. Ezek az alkotóművészek arra buzdítanak, hogy a költő lépjen ki saját kis köréből, vegye vállára mások terheit, avatkozzon be a sokaság ügyeibe, szálljon szembe az elnyomással, szövetkezzen a néptömegek ügyével — így majd felszáll a dal.

Az ember teljes társadalmi, szellemi, érzelmi világának bonyolult gazdagságát mélyen megélő író eszménye nem mai keletű. Ott munkál ez az igény már az antikvitásban (néha arra gondolunk: szinte mindent tudtak már ezek a görögök!), újabbkori megfogalmazását ott találjuk *Fieldingnél*, s napjainkban szinte alig van jelentős írástudó, aki ne vallaná a valóságban való megmerülés szükségességét. Az ezoterikus polgári költészet olyan kiemelkedő képviselője, mint *T. S. Eliot* is erről vall, noha ezt az igényt, sok más polgári íróhoz hasonlóan, nem kívánja aktív küzdelemre váltani. Úgy tetszik, igaza van *Belinszkijnek*, amikor azt írja: „Minden nagy költő azért nagy, mert szenvedései és boldogsága mélyen a közéletben és történelemben gyökereznek, ennélfogva a társadalomnak, korának, az emberiségnek szerve, képviselője. Csak a kis költők boldogsága és boldogtalansága ered önmagukból, korlátozódik önmagukra — ezért aztán csak ők maguk hallgatják madárdalaikat, amelyekről nem akar tudni sem a társadalom, sem az emberiség."

A költői ars poeticáknak ez az arca, amelyen tehát a hivatás értelme fénylik, azt a mély törekvést is kifejezi, amely az emberi lét viszonylatainak elrendezésére irányuló szüntelen-nyugtalan fáradozás célja — ez az eszménykép a teljesség és a harmónia. Nem mindig az adott válaszokban fejeződik ki ez. *Csehov* egyenesen kimondja, hogy nem a kérdések helyes megoldása, hanem helyes felvetésük a művész feladata, már ez maga is felbecsülhetetlen szolgálatot tesz abban a küzdelemben, amely a fenti cél elérésére mozgósítja a társadalmi erők valamennyi rétegét. Nem is a művi harmóniáról van itt szó, hanem a kiküzdöttről. *Romain Rolland* a nép színházáról szólva azt fejtegeti: a művészetnek nem az a célja, hogy a derűs korokon ábrándozva elfojtsa, hanem hogy végigküzdje a harcot, s így zúzza össze azokat a méltatlan körülményeket, amelyek közé az emberiség tudata került.

Ez tehát a költészet, tágabban az irodalom elhivatottsága: a küzdelem az emberarc szépségéért, az igazságért. De van az ars poeticáknak egy másik értelmük is, ez pedig szorosabban a mesterség belső műhelygondjaival kapcsolatos. Az ars poeticák elsődleges értelme éppen ez volt, csak később telt meg a fogalom a költői magatartás, a világgal szemben elfoglalt álláspont tényezőivel. Az évezredes költészettan sok-sok eleme elidegeníthetetlen öröksége a mai művészetnek. A tapasztalat megpróbálta és megfényesítette ezeket; másokat azonban — új korok új tartalmait kifejezni akarván — elégteleneknek talált a költői gyakorlat és elhagyta őket. Vannak olyan mesterek, akik a dráma, a költészet egész szabályzatát dolgozták ki, mások viszont elkeseredett szenvedéllyel vitatták el a merevnek érzett formulák létjogát

Digitized by Google

— elég, ha *Victor Hugo* gúnyos kifakadásaira, vagy *Bertolt Brecht* realizmus-tanításaira lapozunk rá. A végtelenül hullámzó életet formák, törvények rendjébe kényszeríteni akaró indulat és a változó, alakuló valóság hívó szavát követő lázadás örök mérkőzése munkál itt; mindig is a tehetség és a megalkotott mű dönti el, eggyé vált-e a forma és a lényeg, vagy külön utakra tévedt mindkettő.

Sokat foglalkoznak az ars poeticák a költői tehetség természetével. Vannak, akik csak erre esküsznek, mások ezt csupán lehetőségnek tartják, amelyet az állandó művelés, a kor ismereteivel, tudásával való átitatás — *Plutarkhosz* szerint a filozófiával való telítés — tesz csupán képessé a teremtésre. A költői mű lényegével együtt említik a nemes ízlést, az arányérzéket, a stílus választékosságát; *Bernard Shaw* pl. ez utóbbinak a tiszaságában a gondolat világosságát fedezi fel. Gazdag és szinte kimerithetetlen a költészet, az irodalom értelméről, mibenlétéről szóló vallomások sora, s ha e sokféle nézet, vélemény gyakran felesel is egymással, vitázik is, de korrigálják és kiegészítik is egymást, s az egész nagy folyamatból mégis kibomlik az a felismerés, amelyet a halhatatlanságról elmélkedve, *Sartre* így fogalmazott meg: „Az írásművészet az, amivé az ember teszi, önmagát megválasztva azt is megválasztja."

Illés László

Magyarország népesedése a két világháború között*

A magyar történelem kutatói a legutóbbi időkig nehézségekkel küzdöttek, ha a két világháború közötti korszakot vizsgálva népesedési adatokat akartak megismerni és felhasználni. A népesség számáról, összetételéről, a demográfiai struktúra változásairól sok tanulmány látott ugyan napvilágot, de az összefoglaló munka hiánya megnehezítette az áttekintést. A korszak második felére vonatkozó adatok pedig hiányosak voltak és az adatok korabeli csoportosítása sem mindenben felel meg a mai követelményeknek.

A *„Magyarország népesedése a két világháború között"* című mű célja elsősorban a régi adatközlések hiányának pótlása és az adatoknak a mai szempontoknak megfelelő, az összehasonlítást lehetővé tevő átcsoportosítása. Emellett nemcsak forráskiadvány a kor történeti kutatása számára, hanem a speciális történeti vizsgálatokban is segítséget nyújt a demográfiai tényezők szerepének tisztázásához.

A két világháború közötti korszak népesedése érdekes és sajátos vonásokat mutat. Egyfelől kétségtelen, hogy a népesség „újratermelését" meghatározó reprodukciós folyamatok, a termékenység és halandóság alakulása a század húszas-harmincas éveiben lényegében a „békebeli" irányzatok folytatásának tekinthető. Másfelől az első világháború és az ezt követő forradalom nem múlt el nyomtalanul, hatásuk a következő időszakban is érvényesült. Az első világháború előtti időkhöz viszonyítva jelentős mértékben megváltozott a népesség összetétele, s változtak azok a társadalmi és gazdasági tényezők is, amelyek a népesedésre hatnak. A két világháború közötti időszak népesedésében új vonások tűntek fel, amelyek

* Szerkesztette: Dr. Szabady Egon. Írták: Dr. Acsádi György és Dr. Klinger András. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1965.

Digitized by Google

egy mintegy negyedszázados periódusra jellemzők.

Magyarországon a múlt század utolsó negyedében gyors ütemben — bár meglehetősen nagy késéssel — kezdett kibontakozni a fejlett kapitalista országokban már régebben elkezdődött „demográfiai forradalom", amelyet a halandóság csökkenése, ebből következően az élettartam növekedése, a szaporodás átmeneti meggyorsulása, majd a termékenység csökkenése jellemez. E folyamat eredményeként kialakult a népesség megújulásának új rendje, a „takarékos reprodukció", amely a népesség lélekszámát, kisebb mértékű szaporodását megváltozott korösszetétel mellett, kevesebb szüléssel biztosította. E folyamat keretében az 1870-es években még magas (35 ezrelék feletti) halandóság az első világháború kitöréséig több mint egyharmadával csökkent, a 45—47 ezrelék körüli születési arányszám pedig egynegyedével lett kisebb, közben viszonylag magas (10—14 ezrelékes) szaporodási színvonalat biztosítva. A világháború — a felére csökkent újszülött háborús évjáratok és az emberveszteségek révén — megszakította ezt a folyamatot, de nem vetett véget a születési és halálozási arányszámok csökkenésének.

A népesedés alakulása 1919-től kezdve új szakaszába lépett. Továbbra is a termékenység és a halandóság csökkenése a jellemző, de a századforduló körüli évtizedekben a termékenység lassabban csökkent, mint a halandóság, most pedig a halandóság csökkenése meglassult, a termékenységé viszont meggyorsult, s ez a természetes szaporodást a korszak végére 6 ezrelék alá csökkentette.

A negyedszázados Horthy-korszak a népességtörténet szemszögéből legalább három periódusra osztható. A demográfiai periodizáció a következő: a háború utáni időszak (1919—1924), a reprodukciós irányzat ingadozásának és korszakváltozásának időszaka, beleértve a gazdasági világválság következményeit (1925—1935), és a reprodukció újabb háborús krízisbe torkolló stabilizálódásának időszaka (1936—1945).

Az első világháborút követő években a születési arányszám átmenetileg rendkívül megnövekedett; az 1919—23. években az élveszületési arány évi átlagban 30,2 ezrelékre emelkedett, de még így is 14 ezrelékkel alacsonyabb, mint az utolsó békeévek (1908—1913) élveszületési gyakorisága. A halálozási arányszám ebben az időszakban még viszonylag magas (1919 és 1924 között 20—21 ezrelék körül mozgott), de alacsonyabb, mint a háborús években.

1925 után néhány évig a születési arányszám csökkenése mérséklődött, szinte stagnálni látszott, majd 1929—1930-ban, a világválság bekövetkeztével, újabb rohamos esésnek indult. 1933—1934-ben már csak 22 születés jutott 1000 lakosra. A halálozási arányszám viszont 1925 és 1930 között jelentősen csökkent; ez a csökkenés a válság éveiben lelassult. A halandóság a 20-as évek elején mért 20—21 ezrelékkel szemben 1925 és 1929 között 17—18, 1930-ra pedig 15 ezrelékre esett. A válság éveiben, 1931-ben és 1932-ben, a halálozási arányszám átmenetileg emelkedett, a következő években azonban folytatódott a csökkenés 15, majd 14 ezrelékre.

A harmadik időszakban (1935 után) megtört a születési arányszám esése; 1939-ig négy év alatt 0,9 ezrelékkel csökkent, majd 1940 és 1943 között egy állandósult szint körül ingadozott. A háború kitörésekor a magyar születési arányszám Európában az alacsonyabbak közé tartozott, halandósági arányszámunk pedig — a viszonylag nagyarányú javulás ellenére — közepes helyet biztosított Magyarországnak. A várható átlagos élettartam nálunk 1930—1931-ben 49, illetve 52 év volt, holott a legtöbb nyugat-európai országban már meghaladta az 55 évet, Svédországban és Hollandiában pedig a 60-at is.

A két világháború közötti korszakban a népesség összetétele jelentősen változott. Az új reprodukciós irányzatok hatására a népesség kor-

Digitized by Google

összetétele öregedett. Az öregek száma 1910 és 1941 között 64 százalékkal nőtt, a fiataloké viszont 9 százalékkal csökkent, 1920-ban a fiatalok aránya 30,6, az öregkorúaké pedig 9 százalék volt, 1941-ben a megfelelő arányszámok 26 és 10,7 százalékot tettek ki. A produktív korúak aránya nem változott olyan jelentősen, mint a fiatal- és öregkorúaké, de itt is megnőtt a 40—59 évesek aránya, 19 százalékról csaknem 23 százalékra.

A népesség korstruktúráját jelentősen befolyásolták az első világháború népességi hatásai; elsősorban a nagymértékű születéskiesés, amely négy korosztály létszámát felére apasztotta, másodsorban a háborús halálozások, amelyek csökkentették a fiatal produktív korúak számát, és módosították a két nem egymáshoz való arányát.

A kapitalizmus előretörésére jellemző, hogy a mezőgazdasági népességhez képest megnövekedett a többi gazdasági ágban dolgozók, elsősorban az ipari munkásság és a szellemi dolgozók aránya.

Ezek a változások bizonyos mértékig a népesedés irányzatait is befolyásolták. Némiképp csökkent azokhoz a társadalmi-gazdasági csoportokhoz tartozók aránya, amelyekben a halandóság szintje magas volt és jelentős volt a termékenység. A növekvő arányú társadalmi rétegek népesedési jellemzői ugyanakkor ellentétesek ezzel: alacsonyabb halandóság mellett viszonylag alacsonyabb termékenység. Hozzájárultak a népesedési irányzat alakulásához az iskolázottsággal kapcsolatos változások is: emelkedett az iskolát végzettek aránya. Általános tapasztalat pedig, hogy a magasabb iskolai végzettségűek között alacsonyabb a termékenység és csökken a halandóság.

Folytatódott a faluból való „menekülés", s a városi népesség, főleg a budapesti lakosság aránya a falusi népesség rovására növekedett. 1920-ban Budapesten élt az ország lakosságának 15,4, 1930-ban 16,6, és 1941-ben 18,4 százaléka. A többi város népességének aránya alig változott, és így, bár a községek népességének aránya visszaesett, a lakosság nagy többsége még mindig községekben, falvakban lakott.

A könyv bevezető tanulmánya a vázolt kérdéseknek nemcsak időbeli, hanem nemzetközi összehasonlítását is adja, s ez megkönnyíti a szélesebb perspektívában való tájékozódást, az alapvető demográfiai összefüggések és az általános irányzatok felismerését, illetve megítélését.

A két világháború közötti népesedésnek, a demográfiai és a társadalmi folyamatok egymásrahatásának értékelése még hátralevő feladat. Megoldását ez a könyv a jelentős adatanyag közreadásával, a korszakra vonatkozó statisztikai adatok egységes történeti visszatekintő sorokba foglalásával és a mai szempontoknak megfelelő átcsoportosításával is elősegíti. A korabeli — követelményeinknek meg nem felelő — adatfeldolgozások eredményeit természetesen nem lehet módosítani. A szerzők azonban módot találtak többek között arra, hogy a régi vármegyei közigazgatási beosztás szerint kimutatott területi adatokat a községi adatfeldolgozások segítségével a mai területi egységeknek megfelelően átrendezzék; hogy a foglalkozási csoportokat másodlagos átrendezéssel a társadalomtudományi elemzés szempontjainak sokkal inkább megfelelő társadalmi-foglalkozási csoportosításban mutassák ki; hogy az eltérő haláloki feldolgozásokat a legújabb nemzetközi haláloki jegyzéknek megfelelően, az összehasonlítást lehetővé téve csoportosítsák át stb. Az elemzést megkönnyítő viszonyszámok és átlagok kiszámítása, a statisztikai fogalmak és technikai kérdések magyarázata ugyancsak jól szolgálja egy nagy változásokat hordozó korszak népesedési tendenciáinak jobb megértését.

Sz. J.

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME
Január

J. Duclos: *AZ ELNÖKVÁLASZTÁS, AZ EGYESÜLT BALOLDAL NAGY SIKERE ÉS TANULSÁGAI*

A. Vieuguet: *A DEMOKRATIKUS ERŐK GYŐZELME EGYSÉGÜKTŐL FÜGG* (A francia belpolitikai helyzetről.)

A. Barjonet: *IGAZI DEMOKRÁCIA ÉS GAZDASÁGI HALADÁS* (A franciaországi gazdasági helyzettel kapcsolatban.)

R. Clément: *MILYEN FRANCIAORSZÁGOT SZERETNE AZ IFJÚSÁG?*

A. Lajoinie: *A MEZŐGAZDASÁGI SZAKSZERVEZETI MOZGALOM FRANCIAORSZÁGBAN*

P. Lefranc: *AZ NDK ÚJ TERVEZÉSI RENDSZERE*

H. Fiszbin: *A PÁRIZSI TAPASZTALATOK* (Az FKP tömeges tagtoborzása.)

EINHEIT
Február

INTERJÚ W. ULBRICHT ELVTÁRSSAL, AZ „EINHEIT" MEGJELENÉSÉNEK 20. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL (A marxista—leninista elmélet jelentősége az NSZEP politikájának fejlődése szempontjából.)

O. Reinhold: *KORUNK POLITIKAI GAZDASÁGTANA*

W. Jarowinsky: *A GAZDASÁG IRÁNYÍTÁSÁNAK ÉS TERVEZÉSÉNEK ÚJ RENDSZERE A KERESKEDELEMBEN IS BEVÁLIK*

H. Wolf: *A GAZDASÁGI ELMÉLET PROBLÉMÁI AZ ÚJ GAZDASÁGI RENDSZER MÁSODIK SZAKASZÁBAN*

K. Stubenrauch: *A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FEJLŐDÉSÉNEK PROBLÉMÁI* (A szocialista országok együttműködése.)

A. Donda: *A STATISZTIKA MINT IRÁNYÍTÁSI ESZKÖZ*

H. Wachowitz: *MEZŐGAZDASÁGUNK FEJLŐDÉSI PROBLÉMÁI* (A IX. Német Parasztkongresszus előkészítése.)

L. Berthold: *NEMZETI TÖRTÉNELMI KÉPÜNK* (A német munkásmozgalom történetéről.)

L. Maier: *A MARXIZMUS ÉS A NYUGATNÉMET MUNKÁSOSZTÁLY*

K. Lüders: *A NYUGATNÉMET MUNKÁS BÉKEHARCÁRÓL*

F. Kohlsdorf—H. Opitz: *AZ ÖNHITT SZKEPTICIZMUS* (Az NDK értelmiségi köreiben tért hódító szkepticizmusról.)

L. Läsker—H. Rosenthal: *A MOLEKULARIS BIOLÓGIA VÍVMÁNYAI ÉS PERSPEKTÍVÁI* (A cikk befejező része.)

KOMMUNYISZT
1. szám

A PÉLDAMUTATÁS EREJE (Hogyan mutassanak példát a kommunisták a gazdasági építőmunkában, a tanácsokban és a szakszervezetekben.)

I. Glotov: *A MUNKÁSOSZTÁLY ÉS A KOLHOZPARASZTSÁG SZÖVETSÉGÉNEK GAZDASÁGI ALAPJAIRÓL* (A mezőgazdasági termelés fellendítésére tett intézkedések tovább erősítik a munkásosztály és a kolhozparasztság szövetségét.)

V. Berjozov: *A MAGASRENDŰ FELELŐSSÉGTUDAT JEGYÉBEN* (A leningrádi pártszervezetek munkastílusának új vonásai.)

A PÁRTSZERVEZETEK TETTEI ÉS TERVEI (Pártmunkások beszámolói pártszervezetük munkájáról, pártkongresszusi előkészületeiről.)

A TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGŰ TASKENTI NYILATKOZAT

A. Rumjancev: *A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY ÉS A NÉPGAZ-*

Digitized by Google

DASÁG IRÁNYÍTÁSA (Milyen kérdéseket kell a népgazdasági irányítómunka tökéletesítésével kapcsolatban kidolgozniuk a közgazdászoknak.)

V. Zaluzsnij: *ŐRIZZÜK A NÉPVAGYONT* (A felelőtlen gazdálkodás és pazarlás ellen.)

Sz. Anufrijenko: *A FOGYASZTÓNAK DOLGOZZUNK, NE A RAKTÁRNAK* (Minőségrontó „megtakarítások" a konfekcióiparban, amelyek mindenkire károsak.)

P. D. Borogyin: *A GYÁR ÚJ MÓDON AKAR DOLGOZNI.* (A termelés tervezésének és a dolgozók anyagi ösztönzésének új rendszere a moszkvai Lihacsov autógyárban.)

E. Bregelj: *A KOHOLMÁNYOK ÖSSZEOMLANAK, AZ IGAZSÁG MEGMARAD* (A szovjet gazdaság „kapitalista evolúciójáról" terjesztett burzsoá rágalmak cáfolása.)

F. Konsztantyinov: *LENINI PÁRTOSSÁG A FILOZÓFIÁBAN ÉS A JELENKOR*

O. Dorticos: *A FORRADALOM SIKEREI AZ ÁLLAMÉPÍTÉSBEN* (A Cuba Socialista-ból.)

R. Uljanovszkij: *A FELSZABADULT ORSZÁGOK NEM KAPITALISTA FEJLŐDÉSÉNEK EGYES KÉRDÉSEI*

LUPTA DE CLASA
Január

AZ ÚJ ÖTÉVES TERV KEZDETÉN

N. Adaniloaie: *A ROMÁN FEJDELEMSÉGEK EGYESÜLÉSE* (Az évfordulóra.)

G. Necula: *A MEZŐGAZDASÁG TARTALÉKAINAK HATÉKONY KIHASZNÁLÁSA* (Bukarest tanyományi tapasztalatok.)

R. Manescu: *AZ ÉRTÉMUTATÓK FELHASZNÁLÁSA A GÉP- ÉS TRAKTORÁLLOMÁSOK TEVÉKENYSÉGÉBEN*

G. Tunsoiu: *AZ AUTOMATIZÁLÁS A KORSZERŰ GAZDASÁG LEGFŐBB KÖVETELMÉNYE* (Eredmények néhány üzemben.)

M. Draganescu—M. Petrescu: *AZ ELEKTRONIKA TERÉN VÉGZETT KUTATÁSOK*

N. Facon: *DANTE ÉS KORA* (Az évfordulóra.)

A. Fotache: *A TUDOMÁNY ÉS A GYAKORLAT EGYSÉGE*

N. Gavrilescu: *PROPAGANDAELŐADÁSOK ÚTJÁN* (Pártoktatási tapasztalatok.)

A. Loghin: *AZ OKTATÓ-NEVELŐ TEVÉKENYSÉG TÁMOGATÁSA* (a pártszervezet részéről, az iasi egyetemen.)

N. Apostolescu: *AZ EGYETEMI ÉS PEDAGÓGIAI FŐISKOLAI OKTATÁS IRÁNYÍTÁSA*

M. Paraschivescu: *AZ ÉLET KÖVETELMÉNYEINEK MEGFELELŐEN KÉPEZZÜK KI A SZAKEMBEREKET* (Az állatorvosok szakosításának szükségességéről.)

A PORTUGÁL KOMMUNISTA PÁRT PROGRAMJA (Elfogadta a VI. kongresszus.)

MARXISM TODAY
Február

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK (aktuális kérdésekről.)

J. Cohen: *PROFIT ÉS ÉRTÉKTÖBBLET A KAPITALIZMUSBAN ÉS A SZOCIALIZMUSBAN*

E. Hobsbawm: *PÁRBESZÉD A MARXIZMUSRÓL.* (Vitaindító előadás a marxista eszmék elterjedéséről, eltorzításáról és alakulásáról.)

J. S. Garale: *A TRÓPUSI AFRIKA HAGYOMÁNYOS TÁRSADALMAI* (A gyarmatosítás előtti trópusi Fekete-Afrika társadalmainak jellemzése.)

J. Dunman: *RUDYARD KIPLING ÚJRAÉRTÉKELÉSE* (Vitacikk.)

P. Rodway: *A MŰVÉSZET SZABADSÁGA* (Könyvismertetés.)

M. Steadman: *A DIALEKTIKA TÖRVÉNYEI* (Vitacikk.)

A. Osman: *TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FORMÁK* (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL
2. szám

J. E. Divis: *A NEMZETKÖZI KOMMUNISTA MOZGALOMNAK EGYSÉGRE VAN SZÜKSÉGE*

M. Blahynka: *MŰVÉSZET ÉS VALÓSÁG*

J. Srovnal: *AZ ORSZÁGOS FILOZÓFUS-TANÁCSKOZÁS ELŐTT*

Digitized by Google

J. Táborsky: *A JÖVŐ VÁRJA A FIATAL SZAKEMBEREKET*

J. Filipec: *AZ IPARVÁLLALATOK ÖSSZEVONÁSÁRÓL*

V. Skrlant: *A NAGY KÍSÉRLET KÜSZÖBÉN* (A gazdasági reformról.)

J. Litera: *POLITIKA A MINDENNAPI ÉLETBEN* (A párttagok politikai aktivitásának szükségességéről.)

3. szám

P. Auersperg: *POLITIKAI ÉS SZOCIÁLIS VÁLTOZÁSOK TÁRSADALMUNKBAN* (A munkásosztály vezető szerepe, a szocializmus és a szabadság értelmezése, a szocialista demokrácia.)

F. Motyčka: *A KOMMUNISTA FELELŐSSÉGRŐL* (Munka a pártalapszervezetekben; pártegység; hatékony érvelés; ki legyen párttag?)

J. Jancovičova: *A CSALÁD A SZOCIALISTA TÁRSADALOMBAN*

M. Barvik: *IFJÚSÁG ÉS ZENE*

A PRÁGAI NÉMET IRODALOM A FASIZMUS ELLENI TÁRSADALMI HARCBAN (A Liblice-i konferenciáról.)

Z. Sulc: *MUNKAVERSENY MA ÉS HOLNAP* (A szocialista munkaversenyben való részvételről és az anyagi ösztönzésben előforduló hibákról.)

D. Slejska: *A SZOCIOLÓGIAI KUTATÁS ÉS MÓDSZEREI*

NOVO VREME
Január

A PÁRT GONDOSKODÁSA A NÉP JÓLÉTÉNEK SZAKADATLAN EMELKEDÉSÉRŐL

G. Filipov: *A NÉPGAZDASÁG ÚJ TERVEZÉSI ÉS IRÁNYÍTÁSI RENDSZERÉNEK JELLEGZETESSÉGEI* (Lényege, jellemvonásai, gazdasági mechanizmusa, és a burzsoá koholmányok.)

D. Vladov: *A MEZŐGAZDASÁG FŐ PROBLÉMÁI*

I. Mironov: *GAZDASÁGOSSÁG ÉS ANYAGI ÖSZTÖNZÉS AZ IPARVÁLLALATOKNÁL*

D. Jancsev: *AZ ÁRUTERMELÉS ÉS A SZOCIALISTA ÁLLAM GAZDASÁGI SZEREPE*

B. Iliev: *AZ ÁRAK ÉS A MŰSZAKI HALADÁS*

I. Koen: *AZ OPTIMÁLIS GAZDASÁGOSSÁGI EREDMÉNYEK ELÉRÉSÉNEK EGYES FELTÉTELEI*

V. Dobrjanov: *A TERVEZÉS ÉS IRÁNYÍTÁS ÚJ RENDSZERÉVEL FOLYTATOTT KÍSÉRLET EGYES MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI*

N. Jahiel — Sz. Mihajlov: *A MUNKÁSOSZTÁLY RÉSZVÉTELÉNEK PROBLÉMÁI A TERMELÉS IRÁNYÍTÁSÁBAN A NÉPGAZDASÁG ÚJ TERVEZÉSI ÉS IRÁNYÍTÁSI RENDSZERÉBEN*

Zs. Kalderon: *A DEMOKRATIZMUS KISZÉLESÍTÉSE A VÁLLALATOK IGAZGATÁSÁBAN*

I. Nikolov: *DÖNTŐEN JAVÍTANI KELL AZ EGYES VÁLLALATOK SZERVEZÉSÉT ÉS IRÁNYÍTÁSÁT*

G. Georgijev: *AZ IPARVÁLLALATOK MUNKÁSAI ÉS ALKALMAZOTTAI KERESETÉNEK SZABÁLYOZÁSA*

V. Vutov: *TUDOMÁNYOS SZÍNVONALÚ TERVEZÉST*

D. Nanov: *AZ EGYESÍTETT VÁLLALATOK MUNKASZERVEZÉSÉNEK TÖKÉLETESÍTÉSE*

D. Nacsev: *A BELSŐ GAZDASÁGI SZÁMÍTÁS AZ ÚJ RENDSZER FELTÉTELEI KÖZÖTT*

D. Dokov: *A DEMOKRATIZMUS KISZÉLESÍTÉSE A NÉPI TANÁCSOK SZERVEZETÉBEN ÉS TEVÉKENYSÉGÉBEN*

Sz. Kovacsev: *A SZOCIALISTA BULGÁRIA SOKOLDALÚ FELEMELKEDÉSE* (Áttekintés a felszabadulás óta.)

NOWE DROGI
Február

K. Secomski: *AZ IPAR TÉRBELI STRUKTÚRÁJÁNAK ALAKULÁSA* (A vajdaságok iparosodásának helyzetéről.)

S. Kuzinski: *A FOGYASZTÁSI IPARCIKKEK KIVITELÉRŐL*

J. Lisikiewicz: *A NÉPGAZDASÁGFEJLESZTÉS EGYIK ALAPVETŐ TÉNYEZŐJE* (A műszaki fejlesztés helyzete az egyes iparágakban 1961—65-ben.)

Digitized by Google

K. Grzybowski: *„A LENGYEL KULTÚRA EZERÉVES TÖRTÉNETE"* (A lengyel püspökökhöz a német püspökökhöz intézett üzenetéről.)

H. Greniewski: *A KÖZGAZDASÁGI KIBERNETIKA OSKAR LANGE FELFOGÁSÁBAN* (Könyvismertetés.)

Cz. Farkowski: *VÁLTOZÁSI TENDENCIÁK AZ EGYÉNI GAZDASÁGOK TERMELŐEREJÉBEN* (Gyengülő termelőkapacitásuk okai.)

J. Kleer: *A HARMADIK VILÁG DIFFERENCIÁLÓDÁSÁNAK STRUKTURÁLIS ALAPJAI*

Sz. Larwa: *AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI REFORM MEGVALÓSÍTÁSÁNAK MENETE ÉS JELENLEGI HELYZETE*

H. Romanska: *A LENGYEL DIÁKSZÖVETSÉG VI. KONGRESSZUSA*

WEG UND ZIEL

Január

F. Muhri: *ORIENTÁLÓDÁSUNK* (Tekintettel a Néppárt legújabb kommunistaellenes kampányára, a cikk utal a kommunista párt XIX. kongresszusának irányelveire és határozataira.)

F. Fürnberg: *MUNKA ÉS SZABOTÁZS* (A Néppárt magatartása néhány fontos kérdésben.)

W. Truger: *A LENGYEL—NÉMET HATÁR* (Keletkezése és a nyugatnémet revíziós követelések.)

L. Carvalan: *CHILE FORRADALMI MOZGALMÁNAK PERSPEKTÍVÁI* (A pártkongresszusi beszámolóból.)

W. Erus: *CENTRIZÁLÁS — DECENTRALIZÁLÁS: A SZOCIALISTA GAZDASÁG TULAJDONKÉPPENI PROBLÉMÁJA* (A szocialista gazdasági rendszer fejlődése Lengyelországban.)

F. Marek: *A MARXISTA HUMANIZMUS* (Adam Schaff-nak „A marxizmus és az egyén" c. könyvéről.)

VITAFÓRUM (Hozzászólások Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" c. cikkéhez.)

Február

E. Scharf: *A KOMMUNISTÁK HATÁROZATA UTÁN* (Arról a határozatról, hogy a márciusi választáson csak egy körzetben állítanak jelöltet.)

T. Prager: *ESEDÉKES STRUKTURÁLIS VÁLTOZTATÁSOK* (Osztrák gazdasági problémákról.)

W. Truger: *AZ ATOMVESZÉLY EURÓPÁBAN*

W. Rochet: *DEMOKRÁCIA ÉS SZOCIALIZMUS* (Az FKP Központi Bizottságának legutóbbi ülésén elmondott beszédből.)

F. Marek: *ANTONIO GRAMSCI* (Születésének 75. évfordulójára.)

VITAFÓRUM (Hozzászólások Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" c. cikkéhez.)

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
– a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
– a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
– és bármely postahivatalnál
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3

Megjelent 37 900 példányban
Az utolsó kézirat 1966. február 24-én érkezett a nyomdába.

66.00621/2 Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

INDEX SZÁM: 25 803

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Матьяш Тимар: Реформа управления народным хозяйством и финансы — *Аладарне Мод:* Актуальные вопросы жизненного уровня — *Эрне Чизмадия:* Место и роль сельского хозяйства в хозяйственной жизни нашей страны — *Д-р Тибор Леваи:* Социалистическая законность, социалистическая демократия — МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: *Ирен Комят:* Под знаменем единства (XI съезд Итальянской Коммунистической Партии) — *Эрвин Рети:* Агрессия США в Юго-Восточной Азии — ИЗ НАУЧНОЙ ЖИЗНИ: *Д-р Иштван Киш, д-р Карой Ожват, д-р Йожеф Пёрци, д-р Тамаш Тахин:* К вопросу о моральных взглядах молодежи (Опыты одного обследования) — *д-р Ласло Келемен:* Некоторые принципиальные вопросы педагогических опытов.

INHALT

Mátyás Timár: Reform des wirtschaftlichen Lenkungssystems und Geldwirtschaft — *Frau A. Mód:* Zeitgemässe Fragen des Lebensstandardes — *Ernő Csizmadia:* Rolle und Platz der Landwirtschaft in unserem Wirtschaftsleben — *Dr. Tibor Lévai:* Sozialistische Gesetzlichkeit, sozialistische Demokratie — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *Irén Komját:* Im Zeichen der Einheit (Der XI Parteitag der KPI) — *Ervin Réti:* Die amerikanische Aggression in Südostasien — AUS DER WISSENSCHAFT: *Dr. István Kiss, dr. Károly Ozsváth, dr. József Pörczi, dr. Tamás Tahin:* Zur moralisschen Anschauung der Jugend (Ergebnisse einer Studie) — *Dr. László Kelemen:* Einige Grundsatzfragen der pädagogischen Versuche.

CONTENTS

Mátyás Timár: The Reform of the Economic Directive System and Financial Management — *Mrs. Aladár Mód:* Some Topical Questions relating to Living Standards — *Ernő Csizmadia:* The Role and Part of Agriculture in our Economic Life — *Dr. Tibor Lévai:* Socialist Legality, Socialist Democracy — INTERNATIONAL REVIEW: *Irén Komját:* In the Spirit of Unity (The 11th Congress of the Italian Communist Party) — *Ervin Réti:* American Aggression in South-East Asia — SCIENTIFIC LIFE: *Dr. István Kiss, dr. Károly Ozsváth, dr. József Pörczi, dr. Tamás Tahin:* On the Question of Young People's Moral Outlook (The findings of a survey) — *Dr. László Kelemen:* Some Questions of Principle concerning Paedagogical Experimentation

SOMMAIRE

Mátyás Timár: La réforme du système de direction de l'économie et l'économie monétaire — *Mme Aladár Mód:* Quelques problèmes d'actualité du niveau de vie — *Ernő Csizmadia:* Le rôle et la place de l' agriculture dans notre vie économique — *Dr Tibor Lévai:* Légalité et démocratie socialistes — REVUE INTERNATIONALE: *Irén Komját:* Sous le signe de l'unité (Le XIe Congrès du Parti Communiste Italien) — *Ervin Réti:* L'agression américaine dans le Sud-Est asiatique — DE NOTRE VIE SCIENTIFIQUE: *Dr István Kiss, dr Károly Ozsváth, dr József Pörczi, dr Tamás Tahin:* A propos des vues morales de la jeunesse (Expérimences d'un sondage) — *Dr László Kelemen:* Quelques questions de principe de l'expérimentation pédagogique.

Digitized by Google

Digitized by Google

5.—

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

LIBRARY
MAY 10 1966
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

4

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. ÁPRILIS

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM, 4.
1966. ÁPRILIS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKASPART ELMELETI ES POLITIKAI FOLYOIRATA

TARTALOM

KESERŰ JANOS 3 A termelőszövetkezetek gazdaságirányítási reformjának alapelveiről
DR. CSANADI GYÖRGY 14 Vállalati gazdálkodás, felelősség, törvényesség
FALUSNÉ DR. SZIKRA KATALIN 23 A bérezés néhány aktuális problémája és a munka szerinti elosztás
DR. SZECSKŐ TAMAS 35 Társadalmi döntések, politikai önismeret
FULEKI JÓZSEF 49 Párttagságunk művészetszemléletéről

Nemzetközi Szemle

KÖVES VINCE 67 Az európai béke és biztonság
KALMÁR GYÖRGY 74 Mi van az afrikai államcsínyek mögött?

Szemle

S. MOLNÁR EDIT 84 Közvéleménykutatás és társadalmi élet

Eszmecsere

BODNÁRNÉ DR. KARSAI ÉVA 92 Kommunista meggyőződés – ösztönzőbb bérezés

Konzultáció

BALOGH JÓZSEF 99 Az ideológia fogalmáról

Tájékozódás

JOHN PROCTOR 103 Az Új Baloldal
NYIRŐ JÓZSEF 108 Tallózás szovjet folyóiratokban

Digitized by Google

Forum

SCHIRÓ ÖDÖN 112 A gyermeki világképtől a differenciált látásig

Megjegyzések

DR. SZILÁGYI PÁL 117 Milyen iskolai végzettség kell a bíráláthoz?
KÁLMÁN ENDRE 118 Vannak rejtélyek

Könyvekről

MILEI GYÖRGY 120 Kun Béláné: Kun Béla
MÉSZ LÁSZLÓ 125 A gondolat forradalma
SZERDAHELYI EDIT 130 Elio Vittorini: A vörös szegfű

131 Testvérlapjainkból

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
MOLNÁR ERIK
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475

A CIKKEK SZERZŐI:

KESERŰ JÁNOS, földművelésügyi miniszterhelyettes;
DR. CSANÁDI GYÖRGY, kandidátus, tanszékvezető egyetemi docens;
FALUSNÉ, DR. SZIKRA KATALIN, kandidátus, egyetemi docens;
DR. SZECSKÓ TAMÁS, a Magyar Rádió és Televízió főmunkatársa;
FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője;
KÖVES VINCE, tudományos kutató;
KALMÁR GYÖRGY, újságíró;
S. MOLNÁR EDIT, kandidátus, a Magyar Rádió és Televízió osztályvezetője;
BODNÁRNÉ, DR. KARSAI ÉVA, üzemi közgazdász;
DR. BALOGH JÓZSEF, egyetemi adjunktus;
S. NYÍRŐ JÓZSEF, a Kossuth Kiadó osztályvezetője;
DR. SCHIRÓ ÖDÖN, pedagógus;
DR. SZILÁGYI PÁL, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa;
KÁLMÁN ENDRE, a Társadalmi Szemle szerkesztője;
MILEI GYÖRGY, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa;
MÉSZ LÁSZLÓ, tanszékvezető egyetemi docens;
SZERDAHELYI EDIT, egyetemi hallgató

Digitized by Google

KESERŰ JÁNOS:

A termelőszövetkezetek gazdaságirányítási reformjának alapelveiről

Gazdaságirányítási rendszerünk átfogó reformja a népgazdaság minden területét érinti, így a mezőgazdaságot és ezen belül a termelőszövetkezeteket is. A mezőgazdaság gazdaságirányítási reformjának általános vonásai megegyeznek a népgazdaság egyéb területein végbemenő változásokkal, vannak azonban sajátos vonásai is. Ez következik abból, hogy az iparban elsősorban az jelezte a reform szükségességét, hogy a termelés összetétele nem felelt meg a keresletnek, és ezért az egyik oldalon árukészletek halmozódtak fel, a másikon pedig kielégítetlen igény mutatkozott; a mezőgazdaságban viszont nem halmozódtak fel készletek, ellenkezőleg: az irányítási rendszer hibáit a termelés fejlődésének lassúsága, s eközben a termelési kapacitásoknak és a termelőszövetkezeti nagyüzemi forma lehetőségeinek a kihasználatlansága jelezte. Az ipari és a mezőgazdasági termelés alapvető problémái tehát egymástól eltérő módon utaltak arra, hogy tervutasításokkal és a centralizált gazdasági vezetés egyéb módszereivel nem lehet megszüntetni a hibákat.

A mezőgazdaságban irányítási elveink és módszereink alapvetően az átszervezés időszakának körülményeihez igazodva alakultak ki, és lényegében utána sem változtak. Ma azonban már erősen fékezik a termelőszövetkezetek fejlődését, s ezért a változtatások e téren elkerülhetetlenek. Így pl. a termelőszövetkezetekben a gazdaságirányítás reformjával egyidejűleg kell elvégezni a hitelrendezést, az állami támogatás átalakítását is. Más területeken nincsenek ezekhez hasonló teendők. A gazdaságirányítás reformjával összekapcsolva a mezőgazdaságnak a népgazdaságon belüli helyzetét is rendezni kell. Ezt a mezőgazdaságnak az életszínvonal-politikával való szoros összefüggése, a külkereskedelemben, főként a tőkés fizetési mérleg alakulásában játszott szerepe, néhol súlyos munkaerő-helyzete stb. teszi szükségessé.

E sajátosságok folytán a termelőszövetkezetek gazdaságirányítási rendszerének átalakításával kapcsolatos előkészületek előbb kezdődtek meg, mint az egész népgazdaságot felölelő reform előkészületei. A ter-

Digitized by Google

melőszövetkezetek irányítási rendszerének átalakítására is az egész népgazdaságot átfogó reform teremtette meg azonban a kedvező helyzetet.

A szövetkezeti formából adódó lehetőségek kihasználásának akadályai

A mezőgazdaságban mutatkozó problémák okainak beható vizsgálata azt mutatja, hogy gazdaságirányítási rendszerünk ma már számos területen akadályozza a termelőszövetkezeti formában rejlő lehetőségek kibontakozását. A fő figyelmet tehát a termelőszövetkezetek hatékonyabb működésének útjában álló akadályok elhárítására kell összpontosítanunk.

Mezőgazdaságunk irányítási rendszerének egyik legfőbb hiányossága ma az, hogy sok olyan gazdasági döntést, amelyhez a termelőszövetkezeti vezetőség és tagság *helyi ismereteinek tömege* volna szükséges (ilyen pl. a termelési szerkezetre, a beruházásokra, a pénzgazdálkodásra stb. vonatkozó döntések zöme) a szövetkezeten kívül, lényegében az irányító szervek szintjén hoznak meg. Ennek következtében ezek a döntések a megengedhetőnél több hibalehetőséget hordanak magukban, s az a következményük, hogy a lehetségesnél alacsonyabbak a termelési eredmények, a ráfordítások rosszul térülnek meg, alacsony színvonalú a termelési kedv stb. Mindez egyaránt hátrányos a népgazdaság és az üzem számára. Lényegében tehát az a legfőbb probléma, hogy *a termelőszövetkezetek vállalati önállósága* a gazdasági döntések azon csoportjában sincs kielégítően biztosítva, amelyben pedig ez nélkülözhetetlen volna.

A vállalati önállóság hiánya nemcsak a termelőszövetkezetek helyi lehetőségeinek jobb kihasználását akadályozza, hanem ellentétes is a *termelőszövetkezeti forma alapvonásaival.* A termelőszövetkezetekben ugyanis, ahol a tagok jövedelme úgyszólván kizárólag a termelőszövetkezeti jövedelem alakulásától függ (szemben az állami vállalatokkal, ahol az állam eddig minden körülmények között biztosította a dolgozók bérét), alapvető követelmény, hogy azok döntsenek az e jövedelmekre is kiható alapkérdésekben, akik *ennek az anyagi következményeit viselik,* vagyis maguk a tagok.

A gazdasági döntések hatékonyságának biztosítása céljából az egész népgazdaságban az a kívánatos, hogy a döntést hozó szerv vállalja is döntéseinek kockázatát. A termelőszövetkezetek tagjai — a bruttó jövedelmi érdekeltség rendszerén keresztül — általában döntéseik teljes kockázatát viselik. Ha helyesek a döntéseik, akkor növekszik személyes jövedelmük és gyarapszik a gazdaság vagyona, ha pedig helytelenül döntenek, akkor megérzik ennek gazdasági hátrányait. Hogy azonban ez a kockázatvállalás — a szövetkezeti jellegből következően — *magasabb fokon* érvényesüljön, mint az állami vállalatokban, ahhoz a termelőszövetkezeteknek olyan helyzetben kell lenniük, hogy meglegyenek a *pénzügyi alapjaik* vállalkozásaikhoz és ezek esetleges kudarcainak bi-

Digitized by Google

zonyos fokú elhárításához is, s az általános, mindenkire érvényes szabályokat betartva, *szabadon rendelkezhessenek* ezekkel az alapokkal. Nem lehet normálisnak tekinteni azt az állapotot, hogy a termelőszövetkezeteknek csak egy egészen kis hányada, a legkiválóbbak tudnak a pénzügyi önelszámolást lehetővé tevő alapokra szert tenni, a szövetkezetek túlnyomó többségének pedig sem folyó kiadásaihoz, sem termelése bővítéséhez nincs meg a szükséges pénzeszköze, s így a kockázati alapja sem. Ebben a helyzetben a szövetkezeteknek, ha szeretnének is valamilyen feladat elvégzésére vállalkozni, nincsen módjuk rá, mert az ehhez szükséges pénzzel nem ők rendelkeznek, hanem a tőlük független, rajtuk kívül álló szervek, s a vállalkozás jóváhagyásáról, vagy elutasításáról is ezek döntenek. Így a szövetkezetek önállósága meglehetősen *formális.*

Az állami vállalatoktól eltérő sajátosságuk a termelőszövetkezeteknek az is, hogy *állandó, illetve kötött taglétszámuk van.* A tagok tulajdonosai és egyben dolgozói is szövetkezetüknek; a szövetkezet ennek következtében nem csökkentheti tagjainak létszámát, ha csökken a munka mennyisége, s nem növelheti, ha ez ismét növekszik — mint sok időszakonként eltérő munkaigényű állami vállalat —, hanem gondoskodnia kell tagjainak folyamatos foglalkoztatásáról. A termelőszövetkezetnek tehát nagyfokú önállósággal kell rendelkeznie, hogy kiegészítő munkaalkalmak útján is biztosítsa a tagság folyamatos foglalkoztatását. Jelenlegi irányítási rendszerünk azonban szigorúan alapfeladatuk, a mezőgazdasági termelés ellátására szorítja a termelőszövetkezeteket, és — kevés kivételtől eltekintve — gátakat szab a kiegészítő munkaalkalmak létrehozásának. Ezzel lényegében akadályozza *a termelőszövetkezeti munkaerő nagyobb fokú kihasználását* és leszűkíti a *jövedelmi forrásokat.*

A jelenlegi irányítási rendszer tehát akadályozza a *termelőszövetkezeti formában* rejlő lehetőségek kihasználását, elsősorban azzal, hogy nem biztosítja a termelőszövetkezeteknek az eredményes működésükhöz szükséges *önállóságot,* s ez népgazdasági és üzemi szinten egyaránt kedvezőtlen. A szükséges önállóság természetesen nem jelenthet valami anarchikus állapotot. A termelőszövetkezeteknek ugyanis *szocialista tervgazdálkodási rendszerünk keretei* között kell a megfelelő önállósággal rendelkezniük. Ez pedig azt jelenti, hogy a gazdasági döntések *vállalati* (termelőszövetkezeti) és vállalat feletti döntésekre oszlanak. A termelőszövetkezeteknek alá kell vetniük magukat a szocialista állam általános gazdasági döntéseinek, többek között hatósági előírásainak.

A jövőben azonban az állam nem csak és nem elsősorban hatósági előírásokkal hat a termelőszövetkezetekre, hanem a *gazdasági befolyásolás eszközeivel.* De az eddigitől eltérően csak olyan eszközt helyes használnia és csak olyan mértékben, amely *nem fosztja meg a termelőszövetkezeteket az önálló gazdasági döntés lehetőségeitől,* és ezzel nem gátolja a hatékony működést. Lényegében tehát arra kell töre-

Digitized by Google

kednie, hogy az irányítási rendszer ne emelje a szövetkezeten kívüli szférába azokat a döntéseket, amelyeket a szövetkezetben lehet a legmegfelelőbben meghozni — mert ott ismeretesek legjobban a döntéshez szükséges körülmények —, ne csökkentse tehát ezzel a termelőszövetkezetek önállóságát. A döntési körök megszabásánál különösen nagy figyelmet kell fordítani arra, hogy a termelőszövetkezeti tagoknak más a helyzetük, mint az állami vállalatok dolgozóinak: ők jobban függnek a maguk üzemének működésétől, ezért nagyobb beleszólásuk is kell hogy legyen ennek ügyeibe.

Tervgazdálkodási rendszerünk és a termelőszövetkezeti tervezés

Szocialista népgazdaságunkban az irányító szervek és vállalatok alapvető gazdasági döntései *egységes tervgazdálkodási rendszert* alkotnak. A tervgazdálkodási rendszer magában foglalja a termelési célok meghatározását, ezek anyagi megalapozását, s felöleli mindazon gazdaságpolitikai és hatósági eszközöket is, amelyekkel az állam a népgazdasági célok megvalósítása irányában hatást gyakorol a vállalatokra. Ebből következően a döntő feladat annak biztosítása, hogy a tervgazdálkodás különböző elemei összhangban legyenek egymással, és végső soron optimálisan hassanak az állami és szövetkezeti vállalatok működésére.

Az állam a termelőszövetkezetek működésére a tervgazdálkodási rendszeren belül legfőképpen a *tervezés* rendszerével, az *árpolitikával*, és az *anyagi érdekeltség* eszközeivel hat. A gazdaságirányításnak ezek az elemei a legfőbb biztosítékai a termelési anarchia megakadályozásának, egyben a legfőbb hordozói a vállalati önállóság érvényesítésének és ezzel az egész tervgazdálkodási rendszer hatékonyabb működésének is.

A termelőszövetkezetek tervezési rendszerének legfőbb problémája mostanáig az volt, hogy — a népgazdaság más területeihez hasonlóan — a népgazdasági tervnek *felülről az üzemekig való lebontásán* alapult. Az országos szervek a népgazdasági tervet megyékre, ezek járásokra, a járások pedig termelőszövetkezetekre bontották. Igaz, hogy a termelőszövetkezet is készített előterveket, s a járás a lebontásnál figyelembe vette ezeket, de a termelőszövetkezeti terv kialakulásánál mégis a felülről lebontott irányszám volt a döntő. A termelőszövetkezetet ugyanis sok minden késztette arra, hogy elfogadja a járás indítványát (pl. az, hogy csak a terv alapján kötött szerződésekre kap hitelt stb.), a járási tanács pedig azért törekedett a lebontott irányszám elfogadására, mert az ő munkájának egyik legmérhetőbb része a tervek „kihelyezése" volt. Ily módon a termelőszövetkezetek — bár törvényeink, határozataink „tervezésre kötelezett, de nem tervkötelezett" vállalatoknak mondják ki őket — a *valóságban mégis tervkötelezetté váltak.*

Ez év tavaszán a tervezés gyakorlatán az a módosítás történt, hogy

Digitized by Google

— a kenyérgabona kivitelével — megszűnt a járási tanácsok tervlebontó és terv-jóváhagyó funkciója, s csupán *terv-felülvizsgálatot* végeznek. Ez már fontos lépés abban az irányban, hogy a tervezés rendszerén belül helyesen legyenek megosztva a döntési körök, s maguk a termelőszövetkezeti üzemek döntsenek a tervezésnek azokban a kérdéseiben, amelyekhez elsősorban üzemi ismeretek szükségesek (termelésszerkezet, üzemi beruházások stb.).

A termelőszövetkezetek tervezési önállósága természetesen az eddiginél *nagyobb követelményeket* állít a szövetkezeti vezetők és az egész szövetkezeti kollektíva elé. A szövetkezeti vezetőknek nyilván könnyebb volt a járás által megszabott előírásokat kész tervvé formálniuk, mint a szövetkezet adottságai és számos más tényező mérlegelése alapján valóban reális, a szövetkezet érdekeinek és viszonyainak legjobban megfelelő tervet összeállítaniuk. Az új tervezés során a szövetkezeti vezetőknek és tagoknak a következőket kell mérlegelniük terveik összeállításánál:

— Az országos szervek által a termelőszövetkezetek számára kiadott *ismertetőket.* Ezek tartalmazzák a következő tervidőszak várható ártendenciáit, az állam hitelnyújtási szándékait és feltételeit, az értékesítési lehetőségek várható alakulását, az anyagi és műszaki ellátás várható színvonalát és összetételét stb.

— A termelőszövetkezetekkel kapcsolatban álló vállalatok *szerződési szándékait,* feltételeit, információit.

— Azokat a *területi információkat,* amelyek a jövő szempontjából figyelembe veendők (pl. a közelben épülő konzervgyár, öntözőcsatorna, ipari vagy kommunális beruházás stb.).

— A termelőszövetkezet *saját körülményeit:* a föld termőképességét, a gazdaság munkaerő-viszonyait, termelési tapasztalatait, a gépek, épületek mennyiségét, összetételét, állapotát stb.

Mindezek sokoldalú és alapos elemzése alapján kell a termelőszövetkezeteknek teljes felelősséggel dönteniük egy vagy több év tervéről és sokszor olyan tervfeladatokról, amelyek hosszú időre meghatározzák a gazdaság termelési profilját, jövedelmi lehetőségeit (szőlő- és gyümölcstelepítések, építkezések stb.).

A termelőszövetkezetek nagyobb tervezési önállósága minden bizonnyal szükségessé teszi egy olyan szakértő, segítségnyújtásra kész szervezet kialakítását, amelyhez bizalommal fordulnak a termelőszövetkezeti vezetők a döntések tudományosan is megfelelő megalapozása végett. Erre a célra alkalmasnak látszik a *szaktanácsadási rendszer,* amely jól képzett, tapasztalt szakemberekkel, a szükséges elemző, gépi adatfeldolgozó, laboratóriumi stb. felszerelésekkel igen hasznosan működhet közre a termelőszövetkezetek felkérése alapján.

A termelőszövetkezeteknek az önálló tervezésre való áttérése esetén természetesen felmerül az a probléma, hogy mi történik akkor, ha az elkészült termelőszövetkezeti tervek végül *nem egyeznek a népgaz-*

Digitized by Google

daságilag kívánatosnak ítélt termelési szerkezettel. Ebben az esetben a következő helyzet alakulhat ki:

— *Az eltérés kicsiny.* Ez jelenleg is előfordulhat, s erre — különösen a mezőgazdaságban, ahol az időjárás is okozhat bizonyos eltéréseket — mindig számítani kell. Ezért a népgazdaságnak mindig kell hogy legyen elegendő *tartaléka* az ilyen problémák elhárítására.

— Az eltérés *nagyobb mértékű,* de *pozitív irányban,* s olyan termékekben mutatkozik, amelyek *jól értékesíthetők.* Ebben az esetben nincs különösebb probléma, csak az értékesítés nagyobb volumenének lebonyolítása okozhat gondot.

— Az eltérés *nagyobb mértékű,* ugyancsak *pozitív irányban* de olyan termékekben mutatkozik, amelyek *nem jól értékesíthetők.* Gazdaságirányítási rendszerünknek alapjában alkalmasnak kell lennie arra, hogy ezt a helyzetet *megelőzzük.* Ha mégis előfordul, ennek következményeit (a tartósítás, tárolás stb. költségeit) a termelőszövetkezetek és az állam közösen viselik.

— Az eltérés *nagyobb mértékű,* de *negatív irányban.* Ebben az esetben az országos vezetésnek *felül kell vizsgálnia a gazdasági ösztönzőket,* s változtatnia kell rajtuk.

Mindez azt mutatja, hogy a tervezés új rendszerében is meg lehet találni a tervtől való eltérés levezetésének a módját döntően közgazdasági eszközökkel. Ez a rendszer a jelenlegi tervlebontáson, tervutasításon alapuló rendszernél sokkal közelebb áll a termelőszövetkezeti jelleghez, s ezért sokkal jobban ösztönzi őket adottságaik kihasználására.

Az árrendszer szerepe
a termelőszövetkezeti gazdálkodásban

A tervezési rendszer mellett a termelőszövetkezetek gazdaság-irányításában kiemelkedő szerepe van az *árrendszernek* (a mezőgazdasági termékek értékesítési árszínvonalának, a termékek árarányainak, az árképzés és árképződés módjának, továbbá a mezőgazdaságban használt iparcikkek árainak).

Az *árszínvonal* mindenekelőtt a termelőszövetkezetek önálló gazdálkodásának alapját: a *pénzügyi feltételeket* befolyásolja. Ha az árszínvonal fedezi a termelés költségeit, s emellett a szövetkezeti tagság megfelelő színvonalú jövedelmének biztosítására és tartalékolására is módot nyújt, akkor az árszínvonalat az önálló pénzügyi gazdálkodás feltételeinek megteremtésére alkalmasnak tekinthetjük. Az ellenkező esetben az árszínvonal nem biztosítja az önálló gazdálkodás pénzügyi feltételeit. Az *árarányoknak* a termelés összetételére van nagy hatásuk. Attól függően, hogy a különböző termékek árai mennyiben kedvezőek számukra, a termelőszövetkezetek az egyik terméket nagyobb, a másikat kisebb arányban termelik. A *termelési technológiára* is erősen kihat az árrendszer. Ha például a termelés egyes műveletei kézzel és

Digitized by Google

géppel egyaránt végezhetők, s a használható gépek ára — elhasználódásukat és üzemeltetésüket egyaránt figyelembe véve — alacsonyabb önköltséggel jár, mint a kézzel végzett munka, akkor az árrendszer a gépesítés fokozására ösztönöz; az ellenkező esetben fékezi a gépesítést.

Az elmondottak csupán néhány vonatkozásban érzékeltetik az árrendszer hatását a termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységére. Ez a hatás szélesebb körű ennél, de ennyiből is jól látható, hogy az árrendszer kulcshelyzetet foglal el a termelőszövetkezeti gazdálkodásban.

A termelőszövetkezeti gazdálkodást befolyásoló jelenlegi árrendszer sok tekintetben *nem felel meg az eredményes gazdálkodás követelményeinek.* Ennek az a legfőbb oka, hogy *túlságosan alacsony* a mezőgazdasági termékek értékesítési árszínvonala. A különböző szerveknél végzett számítások nagyjából megegyeznek abban, hogy olyan árrendszer kialakításához, amelyben a termelőszövetkezetek túlnyomó többsége számára biztosítva vannak az önálló gazdálkodás pénzügyi feltételei, a mezőgazdasági értékesítési árszínvonalnak mintegy 35 százalékos emelkedése volna szükséges (az idei, mintegy 9 százalékos felvásárlási árszínvonal-emelkedéssel együtt).

Az így kialakított mezőgazdasági árszínvonal a következő főbb elvi és gyakorlati megfontolásokon nyugszik:

A mezőgazdasági árszínvonallal szemben *elvileg* az a követelmény támasztható, hogy — miként a népgazdaság más területein — *tükrözze a társadalmilag szükséges ráfordításokat,* vagyis nyújtson fedezetet a felhasznált álló- és forgóeszközök pótlására, biztosítsa a mezőgazdaságban dolgozók anyagi érdekeltségét megteremtő személyes jövedelmet, s adjon lehetőséget olyan társadalmi tisztajövedelem-hányad realizálására, amely a más népgazdasági ágazatok termékeinek termelői árában foglalt átlagos rátának megfelel.

A *gyakorlatban* a mezőgazdasági árszínvonal meghatározása ma a társadalmilag szükséges ráfordítások figyelembevétele szempontjából *az általánostól némileg eltérő* megoldást kíván. A népgazdaság más ágazataival azonos alapon figyelembe vett álló- és forgóeszközmennyiség ugyanis — többek között a földnek a mezőgazdasági termelésben elfoglalt helye miatt — a legrosszabb természeti és közgazdasági feltételek közötti ráfordítás alapul vételét indokolná. Ebben az esetben azonban egyrészt rendkívül nagyarányú tisztajövedelmet kellene a jobb körülmények között gazdálkodóktól centralizálni, másrészt az így kialakított mezőgazdasági árak az élelmiszerek fogyasztói árát magas szintre emelnék; ezért lehetségesnek látszik az, hogy a természeti és közgazdasági feltételek tekintetében *az átlagos és a legrosszabb között elhelyezkedő üzemcsoport ráfordításainak átlaga* legyen a kiindulópont. Ebben az esetben természetesen a mezőgazdasági és az egyéb népgazdasági ágak árai továbbra sem lesznek teljesen azonos tartalmúak. Az üzemeknek azon csoportjai számára tehát, amelyeknek az árak nem nyújtanak fedezetet az álló- és forgóeszközök pótlására,

Digitized by Google

de amelyeknek termelésére a társadalom igényt tart, továbbra is más úton kell pótolni a hiányt (pl. dotáció nyújtásával).

A társadalmilag szükséges ráfordítások másik csoportjánál, a *személyes jövedelmek* biztosításánál viszont már abból kell kiindulni, hogy nem lehet megakadályozni, sőt a mezőgazdasági munkaerő-helyzet továbbbi romlásának meggátlása végett elő kell segíteni, hogy érvényesüljön az (azonos munkaidőre vetített) ipari és mezőgazdasági jövedelemparitás irányába ható tendencia. Ha ugyanis a mezőgazdasági lakosság szükségszerű csökkenésének — egyébként ismert — tendenciája az ipari és mezőgazdasági személyi jövedelmek színvonal-különbsége mellett megy végbe, akkor a mezőgazdaságban zömében csak a minőségileg gyengébb munkaerő marad meg; ilyen munkaerőszelekcióval pedig nem képzelhető el fejlett nagyüzemi mezőgazdasági termelés.

A mezőgazdasági árakban is a népgazdaság többi ágazatának a termelői áraiban foglalt *átlagos tisztajövedelem-rátának* megfelelő *társadalmi tisztajövedelem* kellene hogy realizálódjon, mert csak ez esetben volnának „értékarányosak" a mezőgazdaságnak és a népgazdaság többi ágazatának a termelői árai. Az ily módon kialakított árak alapján válnék lehetővé — népgazdasági és üzemi szinten egyaránt — egyes értékmutatók (gazdaságosság stb.) helyes és következetes alkalmazása. Az említett árszínvonalban azonban e tisztajövedelem-hányad — gyakorlati megfontolások alapján (fogyasztói árral való összefüggés stb.) — még mindig az átlagostól kis mértékben eltérítve szerepel. Ez is a mezőgazdasági termelőüzemek önálló pénzügyi alapjainak egyéb úton való kiegészítését indokolja.

A mezőgazdasági termékek értékesítési árainak az alacsony árszínvonal mellett a másik lényeges problémája ma az, hogy nem mindig a népgazdaságilag kívánatos termelési szerkezet kialakítása irányában ösztönöznek; nem megfelelőek tehát az *árarányok*. Nem tükrözik például kielégítően a népgazdaság *külkereskedelmi érdekeit*. Pedig ezek igen fontosak, hiszen összes mezőgazdasági termelésünknek mintegy 20 százaléka, egyes termékeknek pedig még ezt is jóval meghaladó hányada kerül külföldre. Ezeknek a termékeknek az áraiban a jelenleginél jobban figyelembe kellene venni *a nemzetközi árviszonyokat*. Az új árarányokban jobban kellene tükröződnie annak, hogy mely termékek exportja előnyösebb, s melyeké előnytelenebb a népgazdaság számára, hogy mely termékekből célszerű teljes önellátásra törekednünk, s melyekből előnyösebb esetleg az import. A külkereskedelmi érdekekhez hasonlóan az árarányoknak *a termőfölddel, a munkaerővel és beruházásokkal való takarékosságra* is ösztönzően kell hatniuk.

Lényeges eleme az árrendszernek az *árképzés, illetve árképződés rendje*. Ha az árképzési rendszer túl merev, ha nem igazodik szorosan a gazdasági élet követelményeihez, akkor akadályává válik a fejlődésnek. Jelenlegi mezőgazdasági árképzési rendszerünket sok tekintetben ez jellemzi. Ennek a fő oka az, hogy a termékek túl széles körére ter-

Digitized by Google

jed ki a központi ármegállapítás, s a szükségesnél szűkebb az a kör, amelyben a megfelelő korlátok között a kereslet és a kínálat hatására ingadoznának a termékek árai. Kívánatosnak látszik, hogy az *értéktörvény* e vonatkozásban a jelenleginél *szabadabban* érvényesüljön, mert ez előreláthatóan abba az irányba hatna, hogy kiegyenlítődjenek a jó és rossz termésű évek szövetkezeti jövedelmei.

Ennek érdekében az látszik célszerűnek, hogy a *központi ármegállapítás* döntően azokra a cikkekre vonatkozóan maradjon továbbra is fenn, amelyeknek felvásárlásánál az állam monopolhelyzetben van (kenyérgabona, cukorrépa, fűszerpaprika stb.). Ezekben az árakban nagymértékben figyelembe kell venni a termelési költségeket, s jóval a termelési ciklus előtt kell meghirdetni őket, hogy a termelők időben kialakíthassák termelési szándékaikat. Azokra a jelentősebb cikkekre vonatkozóan, amelyeknek értékesítése állami felvásárló szervek útján és piaci úton egyaránt lehetséges (pl. baromfi, egyes zöldség- és gyümölcsfélék stb.), csak *tájékoztató* árak kiadása látszik célszerűnek (átlagár, irányár, „tól-ig-os ár" stb.); ezen belül e termékek a kereslethez és kínálathoz igazodó árakon kerülnének forgalomba. A kisebb jelentőségű és döntően szabadpiaci cikkeknél pedig a *megegyezéses, szabad áraknak* kellene előtérbe kerülniük. Az árképzés és árképződés ilyen, tehát a jelenleginél sokkal kevéssé központosított rendszere minden bizonnyal képes lesz megszüntetni azoknak a hibáknak a zömét, amelyek a túlcentralizált árképzési rendszer ismert következményei.

A termelőszövetkezetek gazdálkodására — a mezőgazdasági termékek értékesítési árszínvonala, árarányai, árképzési rendje, tehát árrendszere mellett — leginkább *a mezőgazdaságban használt iparcikkek árai* hatnak. Ezeknek árszínvonala jelenleg — a mezőgazdasági értékesítési árakkal ellentétben — magasabb a társadalmilag indokoltnál, és gyorsabban emelkedik, mint a mezőgazdasági értékesítési árszínvonal. Az ebből eredő problémákat csak az oldja meg, ha az iparcikk-árak lecsökkennek a társadalmilag indokolt szintre.

Az árrendszernek a termelőszövetkezeti gazdálkodásban betöltött nagy szerepe indokolta azt, hogy — nem várva be a gazdaságirányítási rendszerünk átfogó reformja keretében 1968-ban végrehajtandó árreformot — már az idén részlegesen megváltoztattuk a mezőgazdasági felvásárlási árakat, s mintegy 9 százalékos emelést hajtottunk végre. Ennek a mezőgazdasági termelésre gyakorolt kedvező hatását máris számos jel mutatja, és a gépamortizáció bevezetésével szövetkezeteink megtették az első lépést az önálló pénzügyi alapképzés útján. Mindez jobb munkára, a termelékenység fokozására és az önköltség csökkentésére ösztönzi a mezőgazdaság dolgozóit.

A termelőszövetkezeti anyagi érdekeltség rendszere

A termelőszövetkezeti gazdaságok *közös jövedelmének* és a *személyi jövedelmeknek* az alakítása olyan társadalmi funkció, amelyet az állami irányítás a felhalmozásnak és fogyasztásnak, továbbá a lakosság

Digitized by Google

különböző rétegei jövedelmeinek az arányosítása céljából végez. Ez a tevékenység számottevően befolyásolja a termelőszövetkezetek belső életét, s erősen kihat tagjaik munkakedvére.

A termelőszövetkezetek anyagi érdekeltségét jelenleg alapvetően a termelés során keletkező társadalmi tiszta jövedelem túlnyomó részének *központosítása és címzett újraelosztása* befolyásolja. A központosítás fő csatornája az árrendszer, amely népgazdasági szinten akkumulálja a keletkező tiszta jövedelmeket. Az adórendszernek e tekintetben ma csak kiegészítő szerepe van. Az újraelosztás fő csatornája viszont a hitelrendszer, amelyet meglehetősen bonyolult támogatási rendszer egészít ki.

A termelőszövetkezeti jövedelemszabályozásnak ez a túlcentralizált rendszere *alapvetően ellentétes a szövetkezeti önállóság követelményével,* és számos hibának a forrása. A legfőbb probléma az, hogy olyan nagy mértékben centralizálja a mezőgazdasági termelés során keletkező társadalmi tiszta jövedelmet, hogy ez már jelentősen akadályozza az önálló pénzgazdálkodás kifejlődését a szövetkezetekben, vagyis nem eléggé teszi a termelőszövetkezeti gazdaságokat anyagilag érdekeltté termelésük fokozásában. A másik probléma az, hogy ez a központosítás, minthogy főleg az árrendszer útján valósul meg, *nem differenciál:* nem különböztet meg jó, közepes, és nehéz viszonyok között gazdálkodó szövetkezeteket, s ezzel erősen sújtja, lényegében megoldhatatlan helyzetbe hozza a közepesnél rosszabb körülmények között levőket. Ezzel szemben annak a jövedelemszabályozásnak, amely inkább az *adón* keresztül valósulna meg, az volna a fő előnye, hogy *jobban igazodna az adottságokhoz,* s az adók helyes megállapítása esetén a túlzott differenciálódás csökkentése irányában hatna, akkora progresszivitással, amely még nem tenné érdektelenné a jó körülmények között gazdálkodó szövetkezeteket abban, hogy kihasználják adottságaikat.

A társadalmi tiszta jövedelem megfelelő hányadának *hitelek* és *állami támogatás* útján való visszajuttatása a termelőszövetkezetekhez alkalmas arra, hogy az állami irányító szervek oda irányítsák a szükséges összegeket, ahol — megítélésük szerint — legjobban hasznosítják ezeket. Ezért a termelőszövetkezeti átszervezés idején és a szövetkezeti gazdálkodás megalapozásának első időszakában bizonyos mértékig megvolt ennek a módszernek a létjogosultsága. Ma azonban a termelőszövetkezetek túlnyomó része már képes arra, hogy a népgazdaság szempontjából is kellő gazdaságossággal, sőt a helyi ismeretek birtokában hozott döntések alapján még gazdaságosabban használja fel a rendelkezésre álló társadalmi tiszta jövedelmet. Ezért semmi sem indokolja azt, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás költségei, a felhasznált forgóeszközök, sőt az állóeszközbővítés is a jelenlegi arányokban kerüljenek központi újraelosztás útján, vagyis hiteleken, támogatásokon keresztül a felhasználókhoz. Sokkal indokoltabbnak látszik, hogy olyan helyzetet teremtsünk, amelyben e pénzeszközök decentralizáltan,

Digitized by Google

a termelőszövetkezetekben képződnek, s a szövetkezetek *a maguk elhatározása szerint* használják fel őket.

Gazdaságirányításunk reformja keretében tehát a termelőszövetkezeti jövedelemszabályozást új alapokra kell helyeznünk. Az egyik oldalról: az árrendszer már említett és fokozatosan végrehajtandó módosításával — *az össztársadalmi* (honvédelmi, iskola-fenntartási stb.) *költségekhez való hozzájárulás kivételével,* amelyet az árakon kívül az ezekhez igazodó földadó is biztosít — *meg kell szüntetnünk a társadalmi tiszta jövedelmek központosítását;* a másik oldalon: az ennek eredményeként a termelőszövetkezetekben képződő pénzügyi alapok *megfelelő szabályozásával* biztosítanunk kell azt, hogy a szövetkezeti bruttó jövedelmeknek indokolt hányada jusson *a személyi jövedelmek növelésére és a felhalmozásra,* s ne keletkezzék e tekintetben aránytalanság.

A termelőszövetkezetek *mindenekelőtt a termelési költségeket* fogják fedezni pénzbevételeikből; ilyen költség a folyó termelési kiadások mellett az amortizáció is. Jogosnak látszik, hogy a szövetkezeti tagok által elvégzett munka minimális, a társadalom más területein dolgozók legalacsonyabb kereseteivel arányosított (tehát a rövidebb munkaidő stb. figyelembevételével számított) munkadíját lényegében termelési költségként viselkedő bruttó-jövedelmi hányadnak tekintsük. Az ez után megmaradó bruttó-jövedelemrész két nagy csoportra oszlik: *felhalmozásra és fogyasztásra.* A kettő egymáshoz való arányának kialakításában állami szabályozásnak kell érvényesülnie. Ez megvalósítható úgy, hogy e bruttó-jövedelemrésznek a fogyasztásra, vagyis a tagok közötti kiosztásra jutó hányada — az egy tagra jutó jövedelem nagysága alapján — *progresszív jövedelemadó* alapja lesz. (A jövedelemadó progresszivitása természetesen csak olyan mértékű lehet, amely nem teszi érdektelenné a jó körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezeteket abban, hogy fokozzák eredményeiket.) Ezzel a módszerrel a társadalom számára kívánatos felhalmozási és fogyasztási arányokat is biztosítani lehet, s egyben a termelőszövetkezetek kellő anyagi érdekeltségét is.

*

Az elmondottakban csupán néhány területét érintettem a termelőszövetkezetek gazdaságirányítási reformjának. A tervezésről, árrendezésről és a termelőszövetkezetek anyagi érdekeltségének rendszeréről elmondottakból látható, hogy ezen a területen is — mint a népgazdaság más területein — irányítási rendszerünk *lényeges és fokozatosan végrehajtandó megváltoztatására van szükség.* Ennek célja: a gazdasági döntési körök helyesebb megosztása, az irányítás más elemeinek és intézményeinek továbbfejlesztése útján gazdaságirányításunk olyan tökéletesítése, amely a termelőszövetkezeti forma hatékonyabb működését eredményezi.

Digitized by Google

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

dr. CSANÁDI GYÖRGY:

Vállalati gazdálkodás, felelősség, törvényesség

I.

A gazdasági irányítás reformjának célja olyan mechanizmus kialakítása, amely a jelenleginél jobban képes biztosítani a népgazdasági terv megvalósítását: a termelés tényezőinek optimális felhasználását és fejlesztését, a műszaki szint emelését, a szükségleteknek megfelelő termelést, az életszínvonal növekedését. Ez a gazdasági cél az adott körülmények között csak a *vállalati önállóság növelése* útján érhető el: egész sor kérdésben, melyek eddig központi elhatározásnak voltak fenntartva, a vállalatra ruházzuk a döntés jogát, és közgazdasági eszközök sokoldalú rendszerével igyekszünk biztosítani, hogy a vállalatok úgy használják ki ezt az önálló hatáskört, hogy ez összességében a népgazdaság szempontjából optimális eredményt adja. A gazdasági irányítás reformja tehát egyben *demokratizálás* is: nagymértékben kiszélesíti azoknak a személyeknek körét, akiknek érdemleges szerepük van a fontos gazdasági döntések meghozatalában.

A gazdasági mechanizmus átalakítása a közgazdaságtudománytól a közgazdasági eszközökkel való irányítás sokoldalú, differenciált módjainak kidolgozását igényli, és sok vonatkozásban eddigi álláspontjainak alapos kritikai felülvizsgálatát is. Az új mechanizmus jogi apparátusának is ehhez a magasabb fejlettségi fokhoz kell igazodnia. A bonyolultabb feladatok, amelyek elé a reform a jogtudományt állítja, minden bizonnyal a jogi eszközök finomításához, a jogi eszközök és a társadalmi befolyásolás más eszközei közötti viszony alaposabb kimunkálásához is hozzá fognak járulni. Időszerűvé válik, hogy a változott helyzetből adódó társadalmi szükségletek elemzése alapján kritikailag átvizsgáljuk a gazdasági élet viszonyainak szabályozása során felhasznált jogi kelléktárunkat.

E problémák egy részét *Szabó Imre* elvtárs már felvázolta „Demokrácia és felelősség" c. cikkében.[1] Hozzászólásomban — részben e

[1] Társadalmi Szemle 1966. évi 1. sz.

Digitized by Google

cikkhez kapcsolódva — megkísérlem néhány olyan kérdés felvetését, amely a hatáskörök decentralizálásával, az ebből adódó felelősségi és törvényességi problémákkal függ össze.

II.

A vállalati önállóság növelése, a döntésre jogosultak körének kiterjesztése *közvetlenül* az egyszemélyi vezető, az igazgató hatáskörének növekedését jelenti, de természetesen továbbsugárzik a vállalaton belül. A döntések *ténylegesen* minden nagyobb vállalatban decentralizálva vannak, és még ha az igazgató magának tartja is fenn a döntést az ügyek bizonyos csoportjában, e döntésben akkor is az egész vállalati kollektíva, különösen pedig a vezető beosztásúak kezdeményezései és mérlegelései összegeződnek.

Korlátozzuk figyelmünket egyelőre a vállalat kulcsemberére: *az igazgatóra.*

A képlet világos: *nagyobb hatáskör — nagyobb felelősség.* A vállalati vezetőnek nagyobb lehetősége van arra, hogy intézkedéseivel — vagy azzal, hogy elmulasztja az intézkedést — befolyást gyakoroljon a vállalati kollektíva erkölcsi és anyagi helyzetére, a társadalmi tulajdonra, sőt esetleg az egész népgazdaság helyzetére. Nagyobb szükség van tehát arra, hogy a társadalmat képviselő szocialista állam vagy a vállalati kollektíva kifejezésre juttassa, hogy helyesli-e az igazgató tevékenységét, vagy sem. Nagyobb jelentősége lesz az igazgató felelősségérzésének, vagyis annak a szubjektív viszonynak, amely ehhez a várható vagy megtörtént társadalmi értékeléshez fűzi. Ennek a *tág értelemben vett felelősségnek* kialakításában a társadalmi ráhatás egyéb fajai mellett a *jogi eszközöknek* is nagy szerepük van; ezek a jogi eszközök azonban nem korlátozódnak az ún. *jogi felelősségre.*

A jogi felelősségnek a jogintézmények közt kiemelkedően fontos szerepe van, mégis *csak egyike azoknak a jogilag szabályozott eszközöknek,* amelyeken keresztül a tág értelemben vett társadalmi felelősség érvényesül, s amelyeknek révén a tevékenység társadalmi értékelése kifejezésre jut. A jogi felelősség olyan *jogellenes,* a társadalomra veszélyes magatartásokra reagál, amelyeknél a felelősségre vont személyt *szubjektív hiba* terheli: szándékosan követett el jogellenes cselekményt vagy gondatlanul járt el.[2] Tárgyunk szempontjából ennek a felelősségnek legfontosabb válfajai: a polgári jogi, a munkajogi és a büntetőjogi felelősség. A felelősség egy adott esetben az említett objektív és szubjektív feltételek *egyedi vizsgálata* alapján érvényesül.

[2] Ennél a megállapításnál figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy a polgári jogban — különösen a vállalati kártérítési felelősség körében — előfordul kártérítési felelősség, szándékosság és gondatlanság hiányában is. Figyelmünket az egyéni felelősségrevonás területei, így főleg a munkajogi és büntetőjogi felelősség felé fordítjuk. Figyelmen kívül hagyjuk azt is, hogy a polgári jog tudományos művelőinek egy jelentős csoportja még tágabban fogja fel a „felelősség" fogalmát; lényegében minden szankciós helyzetet belevon ebbe.

Digitized by Google

Vannak azonban a társadalmi értékelésnek más fajai is. A jogi felelősséggel szembeállítva, azt mondhatjuk, hogy ezekben az egyéb esetekben csak *maga a teljesítmény, az eredmény* kerül értékelésre, függetlenül attól, hogy a gyenge teljesítmény, káros következmény az értékelés alá vont személynek felróható-e. A legfontosabb esete ennek *az anyagi ösztönzés*, amely automatikusan hat. Ilyennek tekinthető a valamely posztról *alkalmatlanság* miatt való *leváltás*, ez azonban már egyedi vizsgálat alapján történik. Nagyjából azt mondhatjuk, hogy az automatikusan ható értékelési formák a szokásos, normális teliesítményre reagálnak, a felelősség (és egyéb, egyedi vizsgálatot kívánó értékelési formák) alkalmazására pedig rendkívüli estekben kerül sor.[3])

Érthető, hogy a jogi eszközök közt előtérben áll a felelősség, hiszen a társadalmi viszonyok széles körében a szervezett társadalmi értékelés csak jogi — főleg büntetőjogi — felelősségrevonás formájában történik. A gazdasági élet viszonyainak azonban állandó, normális eleme a teljesítmények értékelése: *az ellenszolgáltatás értékel.* Áll ez a vállalaton belüli viszonyokra is (a bér különböző válfajai) és a vállalatok közti kapcsolatokra is (árak); persze az árak is a vállalat pénzügyi eredményébe futnak be, és végső soron a nyereségrészesedés és prémiumok közvetítésével fejtik ki ösztönző hatásukat. Az *anyagi ösztönzés* a társadalmi értékelésnek olyan faja, amelynek a gazdasági viszonyokban való érvényesítésére e viszonyok jellegénél fogva állandóan megvan a lehetőség, s amely többé-kevésbé valóban érvényesül is. Így az anyagi ösztönzés a maga automatizmusával tehermentesítheti a jogi felelősséget, elvégezheti az értékelést és befolyásolást olyan területeken, amelyeket, ha hatékony anyagi ösztönzés nem volna, állandóan a felelősség seprűjével kellene rendben tartanunk.

Nem térek itt ki arra, hogy melyik a finomabb, a fejlettebb eszköz a kettő közül. Úgy tűnik, hogy a felelősség, hiszen ez mélyebben vizsgálja a visszásság okait. Amikor súlyos következmények felől kell döntenünk, olyankor valóban csak a jogi felelősség módszerei alkalmazhatók. De az automatikus módszernek is vannak nagy előnyei: alkalmas arra, hogy rendkívüli erőfeszítésekre ösztönözzön, biztonságos, és tömeges esetekben gyakran megbízhatóbb is, mint a jogi felelősség módszere.

Közismert, hogy a gazdasági irányítás reformjával a vállalatoknak nemcsak az önállóságuk fog megnövekedni, hanem az érdekeltségük is. Előreláthatólag a vállalat vezetőinek, elsősorban igazgatójának a jövedelme nagymértékben függeni fog a vállalat eredményétől. A vállalatvezető társadalmi felelőssége tehát jelentősen nőni fog. *Egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy ez növelni fogja a jogi felelősség eszközeinek szerepét.* Az a sáv ugyanis, amelyben az érdekeltség automatikus hatása érvényesül, szintén ki fog szélesedni, megnő az anyagi érdekeltség befolyásoló ereje, és ez alighanem elegendő is lesz az igazgatói hatás-

3) Lásd Eörsi: A jogi felelősség alapproblémái, Budapest, 1961. 33. o.

Digitized by Google

kör megnövekedésében jelentkező többletnek társadalmi értékelés alá vonására.

Semmiképp sem akarom ezzel azt mondani, hogy a *büntetőjogi, munkajogi felelősségre vonás* elveszti szerepét. De nem valószínű, hogy az igazgató társadalmi felelősségének érvényesítésében megnőne ez a szerep. Annál kevésbé, mert a jogi felelősséget a felelősségre vont személy tevékenységének egy *körülhatárolt részére*, pl. meghatározott mulasztásra alapítjuk. Márpedig amint a vállalat munkáját nem lehet egy kiragadott résztevékenység alapján megítélni, ugyanúgy az igazgató munkájának szakszerűsége és gondossága is csak hosszabb időt átfogó tevékenység egészének vizsgálata alapján ítélhető meg megbízható módon. Lévai Tibor elvtárs „Szocialista törvényesség, szocialista demokrácia" című cikkében[4] ezzel ellentétes álláspontot foglal el, de az ellentét csak látszólagos. „Az érdemek és a bűnök nem zárják ki egymást, és a felelősség vizsgálata során nem is kompenzálják egymást — írja —. Aki a népgazdaságnak jelentős hasznot hajtott és így kimagasló érdemeket szerzett, azt erkölcsileg és anyagilag megbecsülés illeti meg. Ha azonban ugyanez az ember vét a törvényesség ellen (kárt tett a társadalmi tulajdonban, közlekedési balesetet okozott stb.), akkor ezért felelősséggel tartozik." A gondatlan halálos gázolást persze nem kompenzálja a kiváló gazdasági munka (legfeljebb enyhítő körülmény). Az igazgató egyébként eredményes munkája természetesen nem mentesíti őt egy visszaélés vagy egy botrányos, nagy kihatású hanyagság következményei alól. De nem lehet az egyébként eredményesen dolgozó igazgató intézkedései közül kiragadni egy-két rosszul sikerültet, amelyről a gondatlanság is kimutatható, és ezt fegyelmi vagy büntetőjogi értékelés alá vonni. A „tűrt selejt" nemcsak a szalag mellett álló dolgozó kímélete, hanem egyben a termelés közvetlen érdeke is, mert ellenkező esetben a dolgozót olyan aggodalmaskodóan lassú munkára kényszerítenénk, hogy ez a tűrt selejtben megtestesülő kárnál jóval többel károsítaná meg a termelést. Különösen áll ez az elv akkor, ha az igazgatótól nem egyszerűen utasítások teljesítését vagy szabályok betartását várjuk el, hanem a vállalatok hosszabb távra is eredményes, koncepciós vezetését, és ha tudomásul vesszük, hogy a passzivitás, a lehetőségek ki nem aknázása gyakran sokkal nagyobb fokban károsítja meg a népgazdaságot, mint egy-egy aktív hiba.

A szorosan vett felelősségi eszközök helyett nézetem szerint inkább a *leváltás* szerepe fog növekedni. Az anyagi érdekeltséggel szemben az az előnye ennek, hogy nem automatikus, a felelősségi módszerekkel szemben pedig az, hogy az igazgató tevékenységének *egészét* vonja vizsgálat alá, és egyaránt használható, akár hibák sora, akár egyszerűen az alkalmatlanság a leváltás oka. Az alkalmasság elbírálásában ma nehézségeket okoz az, hogy a vállalat eredményében nehéz különválasztani az igazgató tevékenységének és a részletekbe menő felső uta-

[4] Társadalmi Szemle, 1966. évi 3. sz.

Digitized by Google

sításoknak a hatását. Ha a nagy számú, részletes utasítással való irányítás módszerét a vállalat nagyobb önállóságára alapított irányítás váltja fel, akkor a vállalati eredmény sokkal alkalmasabb lesz arra, hogy jellemezze az igazgató vezető tevékenységének színvonalát.

Ezzel kapcsolatos és élesen felvetődő probléma: mennyi „kifutást" kell adni egy igazgatónak? Nyilván helytelen lenne túlságosan rövidre szabni azt az időt, amely alatt az igazgató igazolhatja alkalmasságát, hiszen a vezetés számos eredménye és gyengéje csak hosszabb távon jelentkezik, de nem lehet egy-egy alkalmatlan vállalatvezető elháríthatatlan istencsapása sem a kollektíva, sem a népgazdaság számára. Azt hiszem, e kérdésben nem lehet konkrét szabályokat felállítani, legalábbis ma nem, amikor még nincsenek tapasztalataink az új mechanizmusban működő igazgatókkal kapcsolatosan.

III.

Mindenképpen nagy fontosságú marad továbbra is az a kör, amelyben az igazgatóval és más vezető beosztásúakkal szemben a nem automatikus értékelési eszközök (jogi felelősség, leváltás) érvényesülnek. A vállalat egyéb dolgozói esetében pedig változatlanul ezek az eszközök maradnak előtérben, többek közt azért is, mert e dolgozóknál az elvárt magatartás sokkal könnyebben ellenőrizhető, az értékelés rövidebb szakaszokban is elvégezhető, s így a visszásságok, a mulasztások könnyebben különíthetők el a dolgozó egész tevékenységétől.

A vállalati funkcionáriusok (beleértve az igazgatót is) és a többi dolgozó kötelességének és felelősségének szabályozása jogunknak fejletlen részei közé tartozik. Igaza van *Szabó Imre* elvtársnak, amikor hiányolja azt, hogy jogunk nem fejezi ki kielégítő módon az irányítási, vezetési, ellenőrzési felelősség és az intézkedési felelősség közti különbséget.[5] Ez azonban nézetem szerint csak egyik része annak a fogyatékosságnak, hogy a vállalat belső viszonyai terén *nem világos a jog és az üzemszervezési tudomány közti helyes munkamegosztás;* jogi szabályozás alá vonunk (és különösen a múltban vontunk ez alá) sok olyan kérdést, amelyben nem volt sok értelme az ilyen szabályozásnak, ami pedig valóban a jogi szabályozás tárgya lenne, az elkerülte jogalkotásunk figyelmét. Az állami vállalatok belső hatásköri és felelősségi viszonyainak szabályozását jogalkotásunk már az ötvenes évek elejétől kezdve figyelemben részesítette[6]. De ezekkel a jog-

5 Idézett cikk, 24. old.

6 Először a nemzeti vállalatról szóló törvényben szerepel az igazgató helyzetének rövid szabályozása (1948. évi XXXVII. tv. 17. §.), majd az állami vállalatról szóló 1950. évi 32. tvr. 7—8. §-a intézkedik az igazgató, 11—12 §-a a főkönyvelő helyzetéről. Külön jogszabályban az igazgató helyzetét az 1077/1954. (IX. 21.) sz. kormányhatározat, a főmérnökét a 123/1951. (VI. 17.) M. T., a főkönyvelőét a 125/1951. (VI. 17.) M. T. sz. rendelet, a művezetőét az 1023/1951. (VII. 15.) sz. kormányhatározat szabályozta. Ez utóbbi jogszabályokat hatályon kívül helyezte a 23/1964. (IX. 19.) Korm. sz. rendelet „az állami ipari vállalatok vezetőinek jogállásáról" — ez az igazgatónak, a főmérnöknek, a főkönyvelőnek, és az ipari nagyvállalatok megfelelő vezető funkcionáriusainak, illetőleg a gyáregység-vezetőinek helyzetét szabályozza —, továbbá a 35/1964. (XII. 29.) Korm. sz. rendelet a művezetőkről.

Digitized by Google

szabályokkal kezdődött el egy olyan bizonytalanság, amelyet még ma sem sikerült kiküszöbölnünk a vállalatszervezeti jogszabályokból.

Az igazgató „egyszemélyi felelős vezető". Ez a megállapítás végeredményben helyes, de tévedés azt hinni, hogy ezzel tisztázva van az igazgató jogi helyzete. A megállapításnak az a része, amelyben a „jogi jelleget" láttuk megtestesítve, hogy ti. „felelős" vezető, önmagában jóformán semmit sem mond, hiszen egy jogviszonyban mindenki felelős, ha kötelességeit vétkesen megszegi. Legfeljebb azt tették még hozzá a jogszabályok, hogy milyen utakon érvényesülhet a felelősségre vonás (kártérítési, fegyelmi, büntető stb. úton). De hogy mik azok a kötelezettségek, amelyeknek elmulasztása esetén a felelősség beáll, vagyis mi a tartalma a felelősségnek, annak a tisztázásához semmivel sem járultak hozzá a jogszabályok. Pedig a kérdés éppen az: mik a vezető kötelességei? A jogszabály (az 1964. évi kormányhatározat) megkísérelte, hogy mélyebben belemenjen az igazgatói feladatok szabályozásába, de ez csak a vállalat fontosabb tevékenységi köreinek felsorolását eredményezte, annak a megemlítésével, hogy az igazgató felel ezekért („az igazgató felelős a terv teljesítéséért" stb.). Ez pedig ismét nem mond semmi újat, hiszen az igazgató a vállalat egészének vezetője, és nincs a vállalat tevékenységének egyetlen olyan ága sem, amelyre elvileg ne terjedne ki vezető funkciója. Mindez azonban nem dönti el, *milyen mélységben* kötelessége az igazgatónak az, hogy vállalata ügyeit a kezében tartsa.

Még sajátosabbak az igazgató helyetteseinek (a főmérnököknek, a főkönyvelőnek) és a termelés közvetlen vezetőjének (a művezetőnek) a jogállására vonatkozó jogszabályok. Az 1951. évi rendeletek szinte tisztán üzemszervezési szerepet játszottak: meghatározták, hogy a vállalati munkamegosztásban melyek azok az ügyek, amelyek az egyes vezetők munkakörébe tartoznak. Ennek természetesen volt pozitív szerepe is: a fejlettségnek ezen az alacsony fokán már annak is megvolt a jelentősége, hogy a jogi szabályozás kötelezővé tett olyan üzemszervezési megoldásokat, amelyek (legalább is a tipikus esetekben) ésszerűek voltak. De az is világos, hogy ez általában — és különösen a fejlettség magasabb fokán — *nem jogszabályi feladat;* a vállalaton belüli hatásköri megosztást általában nem helyes országos jogszabályokkal kötelezően rendezni. A célszerű üzemszervezési megoldás sok esetben más is lehet, mint az, ami a tipikus esetben jó. A jogi szabályozás feladata *elvontabban,* ha úgy tetszik mélyebben ragadható meg. Valóban „kötelező erővel tipizálható", jogi szabályozást kíván tehát az, hogy *a vállalat köteles meghatározni a fontosabb beosztottak munkakörét.* Hogy a munkakör mit ölel fel, az helyi célszerűség kérdése; itt legfeljebb tudományos (esetleg jogszabályi) ajánlások lehetnek segítségére a vállalatnak. *Általánosan* szabályozandó kérdés az is, hogy a vezetőnek milyen jogai és kötelességei vannak (esetleg a vezetők fontosabb típusai szerint elkülönítve), hogy a dol-

Digitized by Google

gozó köteles-e, és ha igen, milyen körben köteles figyelmeztetni felettesét a helytelen utasításokra stb.

A vállalati vezető funkcionáriusokra vonatkozó 1964. évi jogszabályok már igyekeznek megszabadulni az üzemszervezési leírás jellegétől (a művezetői rendeletre ez kevésbé mondható el), és így az igazgatói hatáskört elvi színvonalon, a főmérnökit és a főkönyvelőit pedig az előbbi rendeleteknél sokkal nagyvonalúbban, kevésbé részletezve sikerült meghatározniuk. Azt mondhatjuk, hogy ezzel a javítással a vállalati vezetőkre vonatkozó jogszabályok már nem korlátozzák az ésszerű, de a szokásostól eltérő üzemszervezési megoldásokat[7], és megteszik az első lépéseket abban az irányban, hogy szabályozzák a vállalat belső viszonyainak olyan vonatkozásait, amelyek valóban igénylik ezt. De még csak az első lépéseket. Szembetűnő, hogy a vezető hármas és a művezető helyzete szabályozva van — de fontos vállalati csomóponton (pl. a főmérnök és a művezető között) álló funkcionáriusokról hallgat a törvény. Célszerű lenne kellő megszűrés után, a szükséghez képest differenciáltan, minden vezetőre, illetőleg dolgozóra *általánosítani* azokat az elveket, amelyek a különböző vállalati funkcionáriusokra vonatkozó jogszabályokban felbukkannak, és amelyek többnyire valamely általánosabb elv kifejezései.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy az ilyen jogszabály hiánya különösebb akadálya a jogalkalmazásnak. A gyakorlat végeredményben eddig is ezeket az ésszerű szabályokat alkalmazta, ha konkrét felelősségi eset kapcsán el kellett bírálnia egy-egy dolgozó kötelességeit, vagyis a gyakorlat nagyjában-egészében elvégezte ezt az általánosítást. Ez azonban csak azt bizonyitja, hogy a közmeggyőződésben már kialakultak ezek a szabályok; jogszabállyá avatásuk, jogszabályként való kidolgozásuk kívánatos a kötelességek világosabbá tétele, a jogtudat fejlesztése céljából.

IV.

Végül néhány szót a felelősség és a törvényesség viszonyáról, nevezetesen a következetesség követelményéről a felelősség érvényesítésében.

A fontos társadalmi érdekek féltése érthetően olyan irányban befolyásolja a jogalkotást, hogy ezeknek az érdekeknek megsértőivel szemben *minél erőteljesebb szankciók érvényesitését tegye lehetővé.* Természetesen a jogalkotó előtt is világos, hogy a szankció felső határa csak a konkrét esetek egy részére fog illeni, más részére nem; ebből azonban nem származik méltánytalanság, hiszen a törvény ilyenkor nem teszi kötelezővé a szankció maximumának alkalmazását, sőt esetleg azt sem, hogy egyáltalán szankciót alkalmazzanak, hanem

7 Helyesen tette az ipari nagyvállalatról szóló 2/1963. (I. 29.) Korm. sz. rendelet, hogy a nagyvállalat szervezeti sémájának kialakitásában nagyon óvatos volt és a konkrét szabályozásban a szervezeti szabályzatnak engedte át a teret.

Digitized by Google

ezt, tág határok közt, a jogalkalmazó szerv mérlegelésére bízza. Ilyen szabályozás a jellemző a büntetőjogban, de széles körben fordul elő a munkajogban is és alkalmas arra, hogy összeegyeztesse a törvény szervező erejének és a konkrét eset körülményeihez igazodó, individualizált jogalkalmazásnak a követelményét.

Vannak azonban olyan büntető és munkajogi szabályaink is, amelyek felismerhetően *tágabban vannak megfogalmazva* a szükséges mértéknél: büntetést szabnak ki olyan esetre, amelyben a jogalkalmazás tanúsága szerint sincs szükség büntetés kiszabására, illetőleg lehetővé tesznek olyan súlyú szankciókat, amelyeket a gyakorlat (a törvényes felhatalmazás alapján) rendszeresen mellőz.

Illusztráljuk ezt néhány példával. Büntető törvénykönyvünk szerint bűntett a társadalmi tulajdon hanyag kezelése és gondatlan rongálása, ha az okozott kár meghaladja a 200 forintot. Nyilvánvaló, hogy az ügyész nem fog vádat emelni az ellen, aki a vendéglőben egy ügyetlen mozdulattal lerántotta a terítőt és ezzel a 300 forint értékű edényt összetörte. Teljesen elegendőnek fogja tartani azt a kártérítési szankciót, amely az ügyetlenkedőt a polgári jog szabályai alapján éri. Nincs szükség büntetőjogi beavatkozásra a gondatlanságból okozott 3—400 forint értékű selejtkár esetén sem. Nem az itt a probléma, hogy akadnak esetek, amelyekben az ügyész a *kivételes,* méltánylást érdemlő körülmények alapján eltekint a vádemeléstől — ez rendjén is lenne —, hanem éppen az az *általános,* hogy ilyen esetekben nincs szükség büntető eljárásra.

A munkajogból is hozhatunk hasonló példát. Az 1964. évi 29. tvr.-el módosított munkakódex szerint fegyelmi vétséget követ el az a dolgozó, aki munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségét vétkesen megszegi, de ha a vétség csekély jelentőségű, *mellőzhető* a fegyelmi felelősségre vonás. Nézetem szerint azonban olyankor, amikor a kötelességszegés tárgyi súlya, a vétkesség alanyi foka igen csekély, akkor *nem helyes fegyelmi vétségről beszélni.* Ilyenkor nem valamiféle fegyelmi vétség van jelen, amely felett a főnöki méltányosság behunyja a szemét, hanem csak olyan kötelességszegés, amely nem éri el a fegyelmi vétség küszöbét, és ezért főnöki figyelmeztetést, elvtársi kritikát kell hogy kiváltson.

Még élesebb a *munkajogi kártérítés* új szabályozása. Korábbi munkajogi szabályaink — 1964. végéig — a világ legenyhébb szabályát állították fel a dolgozó kártérítési felelősségére vonatkozóan: ha gondatlanul okozott kárt a vállalatnak, akkor az egy-egy hónapban elkövetett károkozásért összesen legfeljebb havi bérének 15 százalékát lehetett kiszabni kártérítésként. Ezt a szabályt az 1964. évi novella szigorította és ez önmagában helyes. A szigorítás azonban most *nem állapít meg havi plafont* arra a kártérítésre, amit a gondatlan károkozások miatt ki lehet szabni, hanem *károkozásonként* teszi lehetővé a havi bér 15, illetőleg 50 százalékáig terjedő kártérítést. Ez tehát meg-

Digitized by Google

engedi, hogy gondatlanságból eredő sorozatos selejtokozás miatt egy-egy hónapban, selejtveszélyes munkánál, a vállalat a dolgozó havi bérének megfelelő vagy akár ennél nagyobb összeget is kiszabhasson kártérítésként. A jogalkalmazás természetesen itt is megáll az észszerű határoknál: a vállalatvezetők nem merítik ki a kártérítés-kiszabási lehetőséget a törvény által megengedett maximumig. A jogszabály fel is hatalmazza az igazgatót arra, hogy a kártérítést a törvényes mértéknél alacsonyabb összegben szabja ki, ha ezt „az eset összes körülményei", „a dolgozó körülményeiben az átlagostól eltérő tényezők" indokolják. A valóság azonban az, hogy ha *átlagos* esetről van szó, tehát a gondatlan károkozást nem színezik különleges súlyosbító körülmények, minden ésszerűség amellett szól, hogy a beosztott dolgozók gondatlan károkozásai esetén havonta legfeljebb a havi bér 40—50 százalékát engedjük kártérítésként kiszabni. A gyakorlat még eddig a határig sem megy el. Itt is felvetődik a kérdés: van-e értelme a szabályok ilyen tág megfogalmazásának? Láthatja-e ebből a vállalati igazgató, hogy a társadalom milyen kártérítés-kiszabási politika alkalmazását várja el tőle a dolgozók károkozása esetén? Ad-e ez útbaigazítást, ha úgy tetszik, a vállalat ellenőrző szerveinek ahhoz, hogy mikor lenne szükséges az igazgatót felelősségre vonni a vállalat kártérítés-kiszabási gyakorlatának liberalizmusa miatt? Hiszen a törvény kártérítésre kötelezi az igazgatót, ha „elmulasztja" a kártérítési felelősség érvényesítését a dolgozókkal szemben. Ilyen jogszabály-szerkesztés mellett hol az a lakmuszpapír, amely megmutatja, hogy meddig terjed az ésszerű jogalkalmazás, az igazgató kártérítés-mérséklési joga, és hol kezdődik a liberalizmus?

A jogalkalmazásnak természetesen feladata, hogy a jogszabályt a konkrét esethez *finomítsa*. De aligha feladata, hogy a jog *önkritikájának* szerepét töltse be. A jogi felelősségnek nagy visszatartó ereje van, de a felelősség *nem Damokles-kardja*. Nem fenyegetés, amely vagy bekövetkezik vagy nem, hanem rendszeresen, normálisan be kell hogy következzen akkor, ha valaki elkövette azt a magatartást, amelyre a törvény a szankciót kiszabja. Kivétel lehet az, ha az eset sajátos körülményei mellőzhetővé teszik azt a szankciót, amely a tipikus esetekben kijár. Ha az válik tipikussá, hogy nem alkalmazzák a szankciót, akkor ez már a jogalkotás és jogalkalmazás közti divergencia. Ennek az eltérésnek pedig — ha nem is kell feltétlenül törvénysértésnek tekintenünk —, megvan az a súlyos veszélye, hogy kikezdi a felelősségi szabályok komolyságát. A felelősség nagy nevelő erejű eszköz, de csak akkor, ha érvényesítésében következetesek vagyunk.

Digitized by Google

FALUSNÉ, dr. SZIKRA KATALIN:

A bérezés néhány aktuális problémája és a munka szerinti elosztás

Bérezési és egész anyagi ösztönzési rendszerünk továbbfejlesztése során két alapvető feladatot kell megoldanunk. Az egyik: biztosítani az egyéni képességek maximális kifejtésére való ösztönzést, hogy ki-ki szellemi és fizikai képességeinek teljét nyújtsa munkájában. A másik: biztosítani azt, hogy az egész vállalati kollektíva a jelenleginél sokkal inkább érdekelve legyen a gazdaságos és a társadalom mindenkori szükségleteinek megfelelő termelésben. Ez a két probléma csak látszólag teljesen különálló; a valóságban szorosan összekapcsolódnak, s megoldásuk anyagi ösztönzési rendszerünk hasonló irányú továbbfejlesztését igényli.

Társadalmunk alapvető elosztási elve a végzett munka szerinti elosztás. A végzett munka fogalma két mozzanat egysége: egyrészt a dolgozó által betöltött munkakört, az általa végzett munkafeladatot foglalja magában, másrészt e munkakör ellátásának a színvonalát, mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. Az első mozzanatnak a bérarányokban való érvényesülésével is vannak problémák: a nagy szaktudást, felelősségvállalást igénylő munkakörök bérezése gyakran nincs arányban a velük szemben támasztott követelményekkel, más esetekben pedig a fizikailag nehéz és a könnyebb munkák bére között nincs meg a szükséges különbség. A fő hiányosság azonban jelenleg a második mozzanattal kapcsolatos.

A munkakör betöltésének színvonala ma alig tükröződik a bérekben. Hasonló munkakör esetén alig különbözik egymástól a kiváló és a gyenge teljesítményű dolgozó keresete. A munkásoknál is ez a helyzet — főleg az időbérben dolgozóknál —, de még inkább az alkalmazottaknál. Az azonos beosztásban dolgozó alkalmazottak bére főleg csak az iskolai végzettség és a gyakorlatban eltöltött idő tartama sze-

Digitized by Google

rint különbözik egymástól. A magasabb iskolai végzettség és a hosszabb gyakorlat azonban csak nagy átlagban esik egybe a jobb teljesítménnyel, nem pedig minden esetben. Hosszú gyakorlattal és magas iskolai végzettséggel is dolgozhat valaki rosszul. És ami a döntő: ezeknek a körülményeknek a bérben való figyelembevétele nem ösztönöz jobb munkára, pedig ez volna a lényeges. Igaz, hogy bizonyos helyzetben a magasabb beosztás magasabb díjazása is a teljesítmény fokozására ösztönözhet; tudniillik akkor, ha az illető dolgozó csak állandó magas színvonalú munkával tarthatja meg jobban fizetett magasabb beosztását, vagy ha magasabb beosztásba való előléptetését várhatja kiváló teljesítményétől. Az első eset nem általános gyakorlatunkban, a már elért magasabb beosztás megtartása gyakran nem kíván különösebb erőfeszítést. De a másodikként jelzett ösztönző erő is csak korlátozottan hat, hiszen mindenki nem léphet elő magasabb beosztásba, különösen ma nem, amikor kicsiny a létszámnövekedés, és ezért kevés a betölthető új vezető állás.

Mindez azt támasztja alá, hogy az adott munkakörön belül igyekezzünk nagyobb előlépési, keretnövelési lehetőséget adni az embereknek, természetesen csak a teljesítmény megfelelő emelkedése alapján. A mai helyzet a teljesítmények kiegyenlítődése irányában hat és az átlagos középszerűségnek nyit teret. Ezzel szemben *a béreknek a teljesítmény szerint való nagyobb differenciálása* nagyobb eredmények elérésére sarkallja az egyént és ezzel a kollektívát is. Egyben elősegíti a megfelelő kiválasztódást, a munkakörök betöltésénél. Arra készteti az egyént, hogy olyan munkaterületet válasszon magának, ahol a legjobban fejtheti ki képességeit, ahol kiváló teljesítményt nyújthat.

A teljesítmény szerinti bérdifferenciálás előnyei közismertek. Ezért központilag kialakított bértarifa-rendszerünk mind a munkásoknál, mind az alkalmazottaknál csak az alsó és a felső határát szabja meg az egyes munkakörökhöz tartozó bértételeknek. A kettő közötti jelentős különbség (amely általában 50 százalék körül mozog) éppen a munkateljesítmény szerinti differenciálásra szolgál. Miért élnek olyan kevéssé ezzel a jogukkal a vállalatok? Mi korlátozza őket ebben? Mindenekelőtt két körülmény: bérgazdálkodásunk jelenlegi rendszere és az egyenlősítésre hajló közfelfogás.

Bérgazdálkodásunk az átlagbér-ellenőrzés rendszerén alapul; az ipar nagyobb részében ez abszolút módon valósul meg, azaz a vállalat számára előírt átlagbér-szint magassága független a vállalat eredményeitől. A vállalat a termelékenységi vagy más mutatónak terven felüli javítása esetén sem lépheti túl a megállapított átlagbért.[1]

Ennek az elvnek a kiindulópontja az a felfogás, hogy az egyes egyének teljesítményében jelentős különbségek lehetnek ugyan —

[1] Bizonyos eltérést hozott ettől a létszámmegtakarítás 1965-ben bevezetett anyagi ösztönzési rendszere, amelynek alapján a létszámmegtakarításból eredő béralap-megtakarításnak 50, illetve (1966-ban) 75 százalékát az átlagbérek terven felüli emelésére lehet fordítani.

Digitized by Google

szorgalmuktól, képességeiktől függően — de nagyobb létszámú dolgozó-csoportnál ezek kiegyenlítődnek. Nincs okunk feltételezni, hogy egy több száz főből álló dolgozó-csoport átlagban tehetségesebb, szorgalmasabb, mint egy hasonló nagyságú másik; nincs ok tehát arra sem, hogy ha képzettség szerinti összetételük és munkakörülményeik hasonlóak, átlagos keresetük különböző legyen, még akkor sem, ha munkájuk termelékenysége, vagy tevékenységük hatásfokának más mutatója eltérő is. Ez ugyanis döntően rajtuk kívül álló körülményektől függ (jobb technika, a munka jobb megszervezése a vezetők által stb.).

Ez a koncepció azonban hibás. Igaz: nagyobb létszámú csoportban kiegyenlítődnek az egyéni képesség- és szorgalombeli különbségek. De valóban csak tagjainak eredeti képességeitől és szorgalmától függ-e egy munkás-csoport teljesítménye? Nyilvánvalóan nem. Ugyanolyan összetételű csoport is dolgozhat fegyelmezettebben vagy kevésbé fegyelmezetten, intenzívebben vagy kevésbé intenzíven, a munka szervezettségétől és a munkafegyelem általános légkörétől függően. Persze az is igaz, hogy a munka jobb szervezettsége, a nagyobb munkafegyelem nem egyszerűen az egyes munkás érdeme, hanem nagyrészt a munkafolyamatot szervező, a munkafegyelmet kialakító műszaki vezetőké. De akárkié is az elsődleges érdem, az biztos, hogy a szervezettebb, fegyelmezettebb munka mindig nagyobb erőkifejtést követel meg a munkáskollektívától, s ez joggal vár anyagi ellenszolgáltatást ezért. Ha nem kapja meg, erőfeszítései lanyhulni fognak. Átlagbér-ellenőrzési rendszerünk alkalmazása során ez bebizonyosodott.

Az átlagbér-ellenőrzés rendszere elvileg nem akadályozza meg, hogy az egyes dolgozók keresete munkateljesítményüktől függően különbözzön egymástól. Amennyivel az előírt átlagszint alatt helyezkedik el a dolgozók egyik részének keresete, annyival e fölé emelkedhet a másiké. Arra is van mód, hogy — az engedélyezett bérfejlesztés keretei között — a teljesítmények általános növelése is megkapja anyagi elismerését. A gyakorlatban azonban mindez nem ilyen egyszerű. Az átlagbérnövelés mértéke erősen korlátozza, „behatárolja" az általános teljesítménynövekedés elismerésének lehetőségét. Ha a vállalatok valami korlátot nem szabnak a teljesítmények növekedésének, akkor szüntelenül az átlagbér-túllépés veszélye fenyegeti őket, a maga egyáltalán nem jelentéktelen szankcióival. Gyakran alkalmaznak tehát bérplafont és degresszív bérformákat. Ez elsősorban azzal fékezi a teljesítmények növekedését, hogy korlátozza a lehetséges bérdifferenciákat. A bérplafon csak formailag jelent egységes bérkorlátozást, ténylegesen azonban *a jó képességű munkás kereseti lehetőségeit sokkal inkább megnyirbálja, mint a gyengébbét* (a gyenge munkás amúgy sem tudná túlhaladni a plafont). A keresetek nivellálódnak, s ez a teljesítmények nivellálódásával jár együtt: a munkások jobb képességű része nem fejti ki képességeit.

Ezek a problémák az alkalmazottak körében is ugyanígy megvan-

Digitized by Google

nak: az átlagbér-ellenőrzés gyakorlata ítt is nagyon korlátozza a tarifarendszer nyújtotta bérdifferenciálási lehetőségeket. Az átlagbérnövelés évi mértéke kicsiny, ennek nagy részét is a munkaköri aránytalanságok enyhítésére kell fordítani, s a teljesítmény szerinti differenciálásra alig jut belőle. Szinte mindenkit a megfelelő kategória átlaga, illetőleg felső bérhatára köré sorolnak be. A premizálás mai rendszerében szintén sok az egyenlősítés. A prémiumalap nagysága egészen a legutóbbi időkig csak kismértékben függött a vállalat eredményeitől, kimagasló munka esetén sem haladhatta meg az előre meghatározott keretet, s az egyéni prémiumok felső határa is rögzítve volt.[2]

Többször is utaltunk az átlagbér-növelés kis mérvére, s ezért önkéntelenül is felmerül a kérdés: vajon valóban az *átlagbér-ellenőrzés rendszere* korlátozza-e a bérdifferenciálási lehetőségeket vagy egyszerűen *a bérszínvonal kisméretű növekedése?* Talán az átlagbér-rendszer keretein belül is megoldható a probléma az átlagbérszint megfelelő emelkedés esetén? Ezt a feltevést látszik igazolni az a körülmény, hogy a bérgazdálkodási rendszerünkkel kapcsolatos nehézségek — főként az utóbbi években — a kis mértékű átlagbér-növekedés idején éleződtek ki.

Valóban, az átlagbér-színvonal gyorsabb növekedése időlegesen enyhíti a problémát, tágítja a bérdifferenciálás korlátait. Tágítja, de nem szünteti meg, mert ezek magából *az átlagbér-ellenőrzés rendszeréből fakadnak,* abból, hogy a bérnövekedés mértéke független a dolgozó kollektíva eredményeitől. Ebből következik az, hogy az átlagbér-ellenőrzés rendszere mellett előbb-utóbb szükségszerűen kicsinnyé lesz a bérszínvonal növekedése. Az átlagbér-ellenőrzési rendszer zavartalan funkcionálása a bérszínvonal állandó erőteljes emelkedését igényelné, éppen ez a rendszer hátráltatja azonban azt, hogy az ehhez szükséges feltételek létrejöjjenek.

Bérgazdálkodási rendszerünk tehát jelentős mértékben korlátozza a teljesítmény szerinti bérdifferenciálás lehetőségeit. A gyakorlatban azonban azt tapasztaljuk, hogy a vállalatok még ezekkel a korlátozott lehetőségekkel sem mindig élnek. Ez az egyenlősítésre hajló közfelfogással magyarázható.

Az emberek nagy része nálunk elsősorban a fogyasztó oldaláról tekinti a munkadíjazás kérdéseit, s gyakran szem elől téveszti a bér ösztönző funkcióját. A munkabért sokkal inkább a szükségletekkel állítja párhuzamba, mint a teljesítménnyel. Ez a kiindulópont logikusan elvezet a bérezési egyenlősítés igényléséhez, főleg a hasonló munkakörben dolgozókat illetően. Sokan akkor sem tartják szükségesnek, hogy az azonos munkakörben dolgozók keresete eltérő legyen, ha e keresse-

[2] Az 1966-ban bevezetett új prémiumrendszer előrelépést jelent ebben a tekintetben elsősorban azzal, hogy feloldja a premizálásra fordítható összegek merev keretét, s a vállalati jövedelmezőség javulása esetén lehetővé teszi növelését, másrészt azzal, hogy megszünteti az egyéni prémiumok korlátozását. Ez azonban átmeneti prémiumrendszer, amely enyhíti ugyan a réginek több súlyos fogyatékosságát, de gyökerükben nem szüntetheti meg őket.

Digitized by Google

teknek eltérő munkateljesítmények felelnek meg. Ez az egyénlősítő szemlélet fejlődésünk bizonyos sajátosságaival is összefügg. Így mindenekelőtt azzal, hogy bár az utolsó két évtizedben óriásit nőtt hazánkban az életszínvonal, de az igények, a közfelfogás által is kielégítendőnek elismert szükségletek legalább ilyen mértékben növekedtek meg. Számos területen a keresetek olyan színvonalon mozognak, amelyet a közvélemény csak az illető réteg, foglalkozási csoport széles értelemben vett létminimumának tekint. Ez magától értetődően a teljesítmény szerinti bérdifferenciálás ellen hat. A közvélemény sok esetben a szociális szempontot részesíti előnyben az ösztönzés szempontjával szemben, s társadalmi szerveknél sem ritka dolog ez.

A dolgozóknak munkateljesítményük szerinti megkülönböztetése mindig kényes feladat. Még tőkés viszonyok között is. A régi Magyarország tőkés vállalataiban például bevett szokás volt „bizalmasan" intézni a fizetések megállapítását és a jutalmazásokat, nehogy egyik dolgozó megtudja, mit kap a másik. Persze, nálunk ez elképzelhetetlen. Nekünk nyíltan kell tennünk ezt, nyíltan meg kell mondanunk: „a te munkád kiváló, a tied közepes, a tied pedig nagyon gyenge". És ennek az értékelésnek számszerűen, forintban is ki kell fejeződni. Ez nagyon nehéz, kényelmetlen feladat, különösen az egyenlősítő közfelfogás körülményei között. Ilyen helyzetben nem elég az, ha csak a lehetőségét teremtjük meg a bérek nagyobb differenciálásának; olyan feltételeket kell teremtenünk, amelyek rá is szorítják erre a vállalati vezetőket, s egyúttal az egész kollektívával megértetik, hogy nekik is elsőrendű érdekük a kereseteknek a teljesítmények szerinti differenciálása.

Ezek a feltételek csak akkor vannak meg, ha az egész vállalati kollektíva munkadíjként szétoszthatő jövedelme valamiképpen a széles értelemben vett *teljesítményétől függ*. Ha ez így van, akkor a vállalat rákényszerül a teljesítmény szerinti differenciálásra, arra, hogy minden egyes dolgozót a közös eredményekhez való maximális hozzájárulásra ösztönözzön. Akkor ugyanis ez már az egész kollektíva legközvetlenebb anyagi érdeke, s ezért a közhangulat is jobban támogatja. A közvélemény annyiban fogadja el a bérek nagyobb differenciálását, amennyiben ez az egész közösség jólétét mozdítja elő. Ma vállalati viszonylatban nem érezhetik ezt eléggé a dolgozók.

De melyik legyen az a *vállalati teljesítményt kifejező mutató*, amelyhez a kollektíva érdekeltségét kötni kell, amelytől a vállalati dolgozók jövedelmét függővé kell tenni? Nyilvánvaló, hogy olyan mutatónak kell ennek lennie, amely a legfontosabb jellemzőit fejezi ki a vállalat tevékenységének. Ezek: a termelés gazdaságossága és társadalmi hasznossága, ez utóbbin azt értve, hogy mennyiben felel meg a vállalati termelés a társadalom tényleges szükségleteinek. Ebből következően a szóban forgó mutatónak feltétlenül olyannak kell lennie, amely a vállalati munka társadalmi elismerését, a vállalatnak a termékei eladása során elért eredményeit is tükrözi. Ilyen a *vállalati nyere-*

Digitized by Google

ség, vagy a vállalati bruttó jövedelem. (A vállalati bruttó jövedelem: az árbevétel, levonva belőle az anyagköltségeket és az amortizációt.) A gazdaságirányítási rendszer reformjának a Központi Bizottság 1965 novemberi ülésén elfogadott irányelvei az egyik legfontosabb pontjukban kimondják: elsősorban a vezetők személyi jövedelmének, de bizonyos fokig a dolgozók keresetének is a vállalati jövedelem (nyereség) alakulásától kell függnie.

Persze, a vállalati jövedelem, vagy nyereség alakulását a vállalaton kívüli tényezők is befolyásolják. Az elért árbevétel olyan körülményektől is függ, amelyek esetleg kívül esnek a vállalati kollektíva hatáskörén. Lehetetlen pontosan kiszűrni ezeket, de nem is szükséges ez. Sok ugyanis az olyan körülmény, amelyet közvetlenül nem tud befolyásolni a vállalat, de közvetve igen. Ezért a vállalati kollektívának a tőle ténylegesen vagy látszólag függetlenül létrejött körülmények következményeiből is kell bizonyos részt vállalnia.

A vállalati kollektíva jövedelmének a nyereséghez kötése mindenképpen azzal a következménnyel jár, hogy a különböző vállalatok dolgozóinak keresete vállalatuk eredményeitől függően különböző lesz, hogy *azonos munkáért* egyes vállalatok *nem azonos bért fizetnek.* Ez elméleti és gyakorlati problémákat vethet fel.

A fő elméleti, ideológiai aggály az, hogy ez sérti a szocialista elosztási elvet, a munka szerinti elosztást, mert ebben az „egyenlő munkáért egyenlő bért" elve is benne foglaltatik. Vagy más oldalról tekintve, és kissé pontosabban fogalmazva: a szocialista tulajdonnak csak az alacsonyabb formájára, a szövetkezetre jellemző az, hogy a dolgozó keresete a vállalati eredményektől függ, s ha az állami vállalatokban is bevezetjük ezt, akkor az alacsonyabb foknak megfelelő elosztási rendszert érvényesítjük ott, ahol a szocialista tulajdon magasabb foka alapján magasabbrendű formát kellene alkalmaznunk.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy az állami vállalatok között eddig sem valósult meg teljesen „az egyenlő munkáért egyenlő bért" elve. Elég, ha ismét utalunk rá: miközben kínosan ügyeltünk arra, hogy ne térjen el egymástól a hasonló képzettségű és hasonló munkafeltételek között dolgozó nagyobb kollektívák átlagos keresete, olyan helyzet alakult ki — mind a nagyobb kollektívák, mind az egyes személyek esetében —, hogy az azonos bér mögött gyakran igen eltérő teljesítmény húzódik meg. Valójában tehát különböző munkáért fizettünk azonos bért. De bizonyos gazdaságpolitikai célok elérése végett sokszor tudatosan is eltértünk az említett elvtől, a gyors ütemű iparosítás éveiben például a nehéziparban többet fizettünk ugyanazért a munkáért, mint másutt. Dunaújvárosban pl. az üzem gyors fejlesztése idején az országos béreknél magasabb béreket fizettünk stb.

Az „egyenlő munkáért egyenlő bért" elvét feltétlenül érvényesítenünk kell, eredeti értelmében, úgy, ahogy annak idején zászlajára tűzte a munkásosztály: abban az értelemben, hogy a bér nagysága sem a dolgozó nemétől, sem korától, sem faji hovátartozásától nem

Digitized by Google

függhet. De nem szabad fetist csinálni ennek szocialista elvvé való kiszélesítéséből.

De magát a munka szerinti elosztást sem szabad fetisizálnunk. Ez az elv egymagában még nem határozza meg a kialakítandó kereseti arányokat. Először is: nem lehet pontosan összemérni egymással különböző bonyolultságú munkákat, erre nincsen közvetlen mérték. Másodszor — és ez legalább ilyen fontos — a munka szerinti elosztás nem öncélú morális elv, hanem a szocialista gazdaság fejlesztésének eszköze. A *kereseti arányoknak* nem egyszerűen a munka szerinti elosztás elvont követelményét kell kielégíteniük, hanem *a népgazdaság optimális fejlődését kell segíteniük.* A helyes kereseti arányok csak a mindenkori helyzet konkrét elemzéséből vezethetők le. Ha az, hogy a dolgozók jövedelme a vállalati eredményektől függ, elősegíti szocialista gazdaságunk gyorsabb fejlődését — és minden jel arra mutat, hogy ez így lesz —, akkor az ezen az alapon kialakuló kereseti arányokat helyeseknek kell tartanunk. Mindenesetre sokkal helyesebbeknek, mint az olyanokat, amelyek ha megfelelnek is valami vélt igazságossági ideálnak, de fékezik az általános gazdasági előrehaladást, és ezzel az életszínvonal emelkedését is. A dolgozók legszélesebb rétegei is megértik ezt, mert ők nem bizonyos morális tételek merev megvalósításához ragaszkodnak, hanem mindenekelőtt életviszonyaik állandó javulását várják a szocializmustól.

Az természetesen nagyon fontos, hogy az emberek igazságosnak érezzék a kialakuló kereseti arányokat. A részletek kidolgozásában és a végrehajtásban maximális figyelmet kell fordítani erre. Az igazságtalannak érzett ösztönzési rendszer nem is lehet igazán hatékony. Emellett az is kétségtelen, hogy ha az emberek nem is egyszerűen morális tételek megvalósítását kívánják a szocializmustól, de azért ezt is kívánják.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak és nem is elsősorban az állami vállalatokban kifizetett jövedelmek esetleges aránytalanságai sértik a dolgozók igazságérzetét. Ezen a területen gyakran filléres eltéréseknek is nagy jelentőséget tulajdonítunk, holott általában jóval bántóbbak azok a sokkal nagyobb aránytalanságok, amelyek az állami keresetek és egyes kiugró „maszek"-jövedelmek között vannak. Az emberek itt is joggal várják el a szocialista állam korlátozó politikáját. Nagy részük viszont igazságosnak tartaná, ha a tényleges teljesítmények arányában az állami szektorban a jelenleginél jóval nagyobb kereseti lehetőségek nyílnának az egyes egyének és a kollektívák számára is. És tulajdonképpen ez bérezési rendszerünk tervezett továbbfejlesztésének egyik fontos vonása.[3]

[3] Az 1966. február 1-én életbe léptetett ár- és bérintézkedések bizonyos elemei (elsősorban a progresszív nyugdíjjárulék) önmagukban kétségtelenül a bérdifferenciák (reálbér-differenciák) kiegyenlítődése irányában hatottak. Ez azonban nem változtat azon, hogy alapvető törekvésünk ebben a vonatkozásban a tényleges munkateljesítménytől függő bérdifferenciák növelése.

Digitized by Google

A munkadíjazási rendszernek a gazdaságirányítási rendszer reformja keretében tervezett továbbfejlesztése nem eltérés a szocialista elosztási elvtől, hanem előreláthatóan hatékonyabb, eredményesebb érvényesítése ennek. A marxizmus alkotó, forradalmi szelleméből következik, hogy nem ragaszkodik bizonyos tételek hagyományos értelmezéséhez, ha az élet túlhaladta ezeket. Itt is részben ez történik, részben pedig éppen a marxizmus bizonyos régen ismert tételeinek következetesebb, bátrabb érvényesítése. Marx és Engels valóban úgy vázolta fel a szocialista társadalom elosztási rendszerét, hogy ott az egyénnek a megtermelt javakból való részesedését kizárólag egyéni munkája határozza meg. („Ki mennyi munkát ad a társadalomnak, annyit kap vissza.") Lenin azonban, aki sokkal közelebbről, a megvalósulás útján láthatta ezt a társadalmat, már arra is utal, hogy a gyár (vállalat) általános eredményeihez mérten, ezektől függően kell megállapítani a munkabért. Ez szükségszerűen következik az állami vállalatok bizonyos fokú gazdasági önállóságából.

*

Az önálló gazdasági elszámolás a szocialista állami vállalatok gazdálkodásának régóta általánosan ismert rendszere. Fő vonásait minden politikai gazdaságtan tankönyv tárgyalja. Ezek közül az egyik legfontosabb: a vállalat bizonyos gazdasági önállósága, a másik: a dolgozó kollektíva anyagi érdekeltsége a vállalat eredményes, gazdaságos működésében. A valóságban mind két követelmény csak nagyon korlátozottan, sok tekintetben *formálisan valósult meg.* Az a nagyszabású munka, amely hazánkban és más szocialista országokban is a gazdasági mechanizmus átalakítása érdekében folyik, jelentős részben e régen elfogadott tételeknek a teljesebb megvalósítását és a szocialista gazdálkodási rendszer egészébe való beillesztését célozza. Hosszú ideig nem volt mód erre, ma azonban már nemcsak lehetségessé, de feltétlenül szükségessé is vált ez.

A vállalati önállóság sok tekintetben formális volta szükségszerűen együttjár a kollektív vállalati érdekeltség gyengeségével. Valóságos vállalati önállóság nélkül a kollektív vállalati érdekeltség is csak formális lehet. Nem véletlen tehát, hogy napjainkban együtt jelentkezik az igény a vállalati gazdálkodás e két vonásának erősítése iránt.

Ha az állami tulajdon keretében a vállalatoknak semmiféle önállóságuk sincs, akkor semmi sem indokolja azt, hogy az egyéni keresetek a vállalati eredménytől függjenek. Ha azonban megnő a vállalatok önállósága, akkor ennek megfelelő anyagi érdekeltséggel kell kiegészülnie. Csak ilyen módon lehet ezt az önállóságot a kívánatos mederbe terelni. Természetesen a közvetlen szabályozás, a központi utasítások rendszere is ezt szolgálja. De minthogy a központi utasítás bizonyos mértékben mindig csorbítja az önállóságot — leegyszerűsítve: az *önállóság ott kezdődik, ahol az utasítások végződnek* —, nyilvánvaló,

Digitized by Google

hogy ebben a szabályozásban nagy szerepet kell kapniuk a *közvetett módszereknek*, az anyagi érdekeltségnek.

Az anyagi érdekeltségnek csak akkor van reális tartalma, ha egyúttal egyéni érdekeltséget is jelent. A vállalati kollektív érdekeltségnek egyéni érdekeltséggé is kell válnia. Végső soron tehát az *egyes dolgozók egyéni jövedelmének kell a vállalati eredményektől függenie*. Ebből pedig az következik, hogy *az állami vállalatok között* — ha ezek a vállalatok valóban önállóak — *nem érvényesülhet hiánytalanul az „azonos munkáért azonos bért" elve*. Az ennek mindenáron érvényesítésére való törekvés súlyosan sérti a vállalatok gazdálkodási önállóságát. (Nem véletlen, hogy vállalataink éppen a bérezésre vonatkozó megkötéseket sérelmezik leginkább.)

Az állami vállalatot még nem teszi szövetkezetté az, ha az egyes dolgozók jövedelme a vállalati eredménytől függ. A múltban bizonyos mértékben eltúloztuk, szinte ellentétté merevítettük az állami vállalatok és a szövetkezetek közötti gazdasági különbségeket, ezen belül a munkadíjazás különbségeit is. Az állami vállalatoknál csak az össztársadalmi fogyasztási alaptól, a szövetkezeteknél pedig ellenkezőleg, csak a vállalati eredményektől való függésről beszéltünk, holott a valóságban nem ilyen merev a határ. A szövetkezeti tagok jövedelme is nagymértékben az össz-népgazdasági helyzet függvénye, az állami szektorban pedig növelnünk kell a vállalati eredmények szerepét a keresetekben. Ez azonban nem szünteti meg a kétfajta elosztás közötti különbséget. A szövetkezetben, a tagok tulajdonosi elkülönültségének megfelelően, mindig nagyobb lesz a vállalati eredményeknek az egyéni jövedelmekre való befolyása. Az állami szektorban sokkal inkább megvan a munkajövedelmek vállalatok közötti koordinálásának a lehetősége, ezért itt mindig kisebb lesz a hasonló munkával elérhető keresetek közötti eltérés.

Sokan elismerik ugyan, hogy szükségszerű az állami vállalatokban is a vállalati eredményben való anyagi érdekeltség, de azt a kérdést teszik fel, hogy miért kell ezt minden dolgozóra kiterjeszteni, azokra is, akiknek — munkakörüknél fogva — csak elenyésző befolyásuk van a vállalati össz-eredményekre. Nem volna-e elegendő — kérdik —, ha csak a vezető dolgozóknál fokoznánk ezt a kapcsolatot?

Valóban igaz, hogy a vállalati dolgozók túlnyomó része, a fizikai munkások és beosztott alkalmazottak egyénenként csupán kis részfeladatot végeznek az össz-munkafolyamatban, mégpedig vezetőik által pontosan meghatározott módon, és ezért a vállalati össz-eredményekre való egyénenkénti befolyásuk is kicsiny. De a vállalati termék éppen ezeknek a kis részmunkáknak az összessége. A maga területén, munkája mennyiségével és minőségével, minden dolgozó hozzájárul ehhez. Ha a vállalat vezetése nagyobb eredmények elérését tűzi ki célul, ha például a piaci igényekhez rugalmasabban alkalmazkodó termelési politikát folytat, akkor ez általában az egész kollektívára nehezebb feladatokat ró (gyorsabban változnak a termékek, ennek megfelelően

Digitized by Google

a munkafeladatok is, új megmunkálási módokat kell alkalmazni stb.). De ami még fontosabb: ha minden dolgozó érdekelve van a vállalati össz-eredményekben, nemcsak a vezetők, akkor ez *a vezetők és a beosztottak* között olyan *érdekközösséget* teremt, amely a vállalati élet egész légkörére előnyösen hat, előmozdítja, hogy az egész kollektíva támogassa a vezetőknek a gazdasági eredmények javítására való törekvését. Figyelembe kell venni azt is, hogy ha a vezetők jobban érdekelve vannak az eredményekben, akkor nyilván a mainál jóval nagyobb jövedelmet is elérhetnek. Ezért is fontos tehát, hogy az egész kollektíva részesüljön a jó eredmények előnyeiből, mert máskülönben a vezetők megnövekedett jövedelme feszültségeket okozhat.

Nyilvánvaló azonban, hogy a vezetők és a beosztottak egyéni keresete *nem függhet azonos mértékben* a vállalati össz-eredményektől. A vállalat eredményei közvetlenül tükrözik a vállalati vezetők munkájának színvonalát, az ő keresetüknek tehát elsődlegesen ezektől kell függenie. Minthogy pedig ezek az eredmények igen eltérők lehetnek, a vállalati vezetők bérében indokoltak a mainál jóval nagyobb különbségek és mozgások, felfelé és lefelé egyaránt. Kimagasló eredmények alapján elképzelhetők ma még szokatlanul magas vezetői jövedelmek is, de másrészt ebben a kategóriában az alapbért sem kell teljes egészében garantálni: rossz gazdasági eredmény esetében ez is csökkenhet.

Más a helyzet a dolgozók nagy tömegeinél. A munkások, a beosztott alkalmazottak keresetét *elsődlegesen saját egyéni teljesítményüknek* kell megszabnia. Ösztönzésük csak így lehet hatékony. A vállalati eredmények itt csak másodlagos szerepet tölthetnek be. Kockázatvállalásuk csak jóval kisebb lehet, mint a vezetőké. Keresetüknek túlnyomó részét, alap- és teljesítménybérüknek teljes egészét vagy csaknem teljes egészét garantálni kell, a vállalati eredményektől függetlenül. A függés mértékét a keresetek általános szintje is befolyásolja. Ha az általános reálbér-színvonal emelkedik, akkor a kockázatvállalás is nagyobb lehet.

Hazánkban az állami vállalatokban dolgozók keresetének ma is van egy olyan része, amely a vállalati eredménytől függ: a nyereségrészesedés. Az utóbbi években azonban erősen lecsökkent ennek ösztönző hatása. Milyen alapon várunk az egyéni keresetek és a vállalati eredmények jövőbeli összekapcsolásától a jelenleginél nagyobb eredményt?

A nyereségrészesedés ösztönző hatása részben azért gyengült, mert maga a részesedés kicsiny volt, illetve jelentősen csökkent. (A kifizethető maximális részesedés: négy heti átlagbér. 1964-ben átlagosan 10 napot fizettünk ki.) A jövőben ennél jóval nagyobb mértékben kell összekapcsolódnia a vállalati eredménynek az egyéni keresetekkel, és ez már maga is nagyobb hatást ígér. De más okokból sem bizonyult túlságosan hatékony ösztönzési formának a nyereségrészesedés. Csak hosszú idővel a nyereséget létrehozó teljesítmény kifejtése után számolták el

Digitized by Google

és fizették ki. Így a dolgozók az év egész folyamán bizonytalanságban voltak a várható részesedés nagyságát illetően. (Fokozta ezt a bizonytalanságot az, hogy az irányító szervek év közben és év végén rendszeresen korrigálták a számítási alapul szolgáló nyereség nagyságát. Ezek a korrekciók — kiszűrve a ténylegesen, vagy látszólag a vállalattól függetlenül létrejött tényezőket — a vállalatok közötti egyenlősítés irányában hatottak.) Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a nyereségrészesedés nem az egyetlen lehetséges módszer az egyéni keresetek és a vállalati eredmények összekapcsolására. Vannak más formák is; ilyen például az, hogy a várható nyereség (bruttó jövedelem) egy részét előzetesen használják fel a bérek emelésére, vagy jutalmazásra, éppen a nagyobb eredmény érdekében. Nyilvánvaló, hogy ez hatékonyabb ösztönző forma, s a jövőben ezzel is élni kell.

De bármilyen formákat alkalmazzunk is, a kereseteknek a vállalati eredményektől függővé tétele nem szünteti meg a bérszínvonal és a bérarányok központi szabályozásának szükségességét. Nem szabad megengedni, hogy a különböző vállalatok dolgozóinak keresetei között túl nagyok legyenek a különbségek. (Nem engedhető meg, mondjuk az, hogy ugyanolyan munkával az egyik vállalatnál kétszer-háromszor annyit keressen a munkás, mint a másiknál.) Az ilyen aránytalanságoknak megfelelő szabályozással elejét lehet venni, s itt bizonyos utasításszerű adminisztratív előírások is szóba jöhetnek. Így például minden bizonnyal a jövőben is szükség lesz központilag kialakított bértarifa-rendszerre, amelyet a vállalatok nem hagyhatnak figyelmen kívül. A döntő szerepet azonban a *közgazdasági eszközökkel történő szabályozásnak* kell betöltenie. A vállalatok által kifizethető munkajövedelmek magasságát, alapbérre és nyereségből származó részre való megoszlását elsősorban a vállalati adózás és a jövedelemelvonás különféle formáinak alkalmazásával kell befolyásolni. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet arra, hogy a gazdasági módszerek alkalmazása egymaga még nem biztosítja a vállalat szükséges önállóságát a munkadíjazásban. Adózási és jövedelemelvonási módszerekkel éppenúgy gúzsba lehet kötni a vállalatot, mint utasításokkal.

Természetes, hogy ez a szabályozás csak mérsékelheti, de nem szüntetheti meg az egyes vállalatok kereseti szintje közötti különbségeket. A jó eredménnyel működő vállalatban így is magasabb lesz a dolgozók jövedelme, mint a gyengén működőben. Ez a koncepció lényegéből következik. És itt felmerül egy gyakorlati jellegű aggály: az, hogy a kereseteknek ez az eltérése nem vezet-e majd a munkaerő tervszerűtlen fluktuációjához, nem áramlanak-e majd a dolgozók tömegesen a gyengébben fizető vállalatokból a jobban fizetőkbe?

Először is azt kell figyelembe vennünk, hogy a jól működő vállalat ilyen körülmények között sem fog több munkaerőt alkalmazni, mint amennyire valóban szüksége van, mert máskülönben romlanak az eredményei. Ez tehát máris erősen korlátozza az elszívó hatást. Másod-

Digitized by Google

ezor: ha a jó eredményt felmutató vállalatok valóban az átlagosnál könnyebben elégíthetik ki munkaerő-szükségletüket, és így jobb lehetőségük lesz arra, hogy ilyen úton is növeljék termelésüket, akkor ez inkább pozitív, mint negatív jelenség, mert jó eredményük a társadalom szempontjából hasznosabb tevékenységüket tükrözi, s a nagyobb munkaerőmozgás feltehetően azt eredményezi, hogy a munkaerő a társadalmi szükségleteknek megfelelőbben oszlik el a termelésben.

Egy másik aggály az, hogy azok a jövedelmi különbségek, amelyek a kereseteknek a vállalati eredményektől való függése következtében jönnek létre a vállalatok illetőleg az iparágak között, a bérszínvonal általános, gazdaságilag meg nem alapozott emelkedésére vezetnek; hogy a keresetek egy-egy területen való „kiugrása" másutt is feszítőerőként hat, s ez végülis — ha nincs megfelelő árufedezet — a fogyasztói árszínvonal emelkedését, inflációs folyamatok kialakulását idézheti elő.

Valóban: a túl nagy kereseti különbségek esetleg ott is béremelést kényszeríthetnek ki, ahol nincsenek ennek megfelelő gazdasági eredmények. Ezzel kapcsolatban azonban ismét utalnunk kell arra, hogy szó sincs a kereseti arányoknak valamiféle teljesen szabad, spontán alakulásáról, s hogy a központi irányító szerveknek megvannak az eszközeik a nagyobb aránytalanságok elhárítására. Ezzel a szabályozó tevékenységgel egyúttal az is elérhető, hogy a vállalati eredmények javulása alapján bekövetkező béremelkedés progresszív arányban kisebb legyen, mint a létrejött többletérték. Így az állam olyan pótlólagos eszközökhöz juthat, amelyek más területek béreinek az emelésére is fedezetet nyújtanak (például a nem termelő szférában). Végül meg kell állapítanunk, hogy a fogyasztói árszínvonal változatlansága sem lehet öncél, ezt is alá kell rendelni a gazdasági fejlődés általános feladatainak. Amikor a reálbér növelésének kicsiny a lehetősége, akkor esetleg csak úgy lehet érdemlegesen javítani a kereseti arányokat, illetőleg a teljesítmények növelésére való ösztönzést, hogy a nominálbéreket gyorsabban növeljük, mint a reálbéreket. Ha ezt a folyamatot az állam jól a kezében tartja, ha tehát a fogyasztói árszínvonal mérsékelt ütemben emelkedik és a reálbérek is nőnek, akkor ez nem az a legnagyobb rossz, amelytől félnünk kellene.

•

A gazdasági mechanizmusunk reformjának keretében tervezett új anyagi ösztönzési, illetőleg bérezési rendszer nem csodaszer, nem várható tőle az, hogy egycsapásra megold minden nehézséget és ellentmondást. Bizonyos problémái előre is láthatók, mások majd csak a gyakorlati alkalmazás során bukkannak ki. Mégis bizonyosra vehető, hogy segíti a fejlődésnek magasabb szintjére emelkedni gazdaságunkat.

Digitized by Google

dr. SZECSKŐ TAMÁS:

Társadalmi döntések — politikai önismeret

Az élet egységes, mert konkrét. A társadalom életére éppúgy érvényes ez, mint az egyénére. A tudományok absztrakciójával megbonthatjuk ugyan ezt a szerves egységet — elkülönítve vizsgálhatjuk például a gazdasági mozgások terét, vagy különválaszthatjuk a politikai cselekvést a társadalmi gyakorlat többi formájától —, de még a tudományos kutatásban is csak módjával élhetünk az absztrakciónak ezzel a lehetőségével. Időről időre vissza kell térnünk a részről az egészhez, az analízistől a szintézishez. S ha a társadalmi folyamatok törvényszerűségeit kutatjuk, nem elégedhetünk meg azzal, hogy az időben egymás után következő események között tárunk fel oksági kapcsolatokat, hanem figyelnünk kell az időben egymás mellett létező jelenségeket szükségszerűen összefűző szálakra is. A társadalomtudományok nemcsak azt vizsgálják például, hogy a gazdasági növekedés mennyiben módosítja a munkaerő-állomány szerkezetét, hanem azt is, hogy milyen kölcsönhatás van a munkaerő e szerkezeti változása és a vele egyidőben kibontakozó tömeges munkaerő-vándorlás között, mennyiben változtatja meg ez a bonyolult mozgás az egyes dolgozó rétegek tudatformáit, politikai aktivitását, erkölcsi rendszerét. Röviden: még a tudományos absztrakció szintjén is számolni kell a gazdasági és általában bármilyen társadalmi mozgás továbbgyűrűző hatásával. S különösen számolni kell a társadalmi gyakorlatban, ahol minden fontosabb esemény hatása végigrezeg a társadalom életének szinte minden szféráján: a gazdasági mozgások hatása a politikán, az ideológián, és viszont.

Ha tudatosul bennünk a társadalmi gyakorlat e belső szerves egysége, akkor már az sem hat a meglepetés erejével, hogy felfedezzük: az utóbbi hónapok legfontosabb közéleti vitáit hasonló, szinte azonos társadalmi szükségletek élesztik. A gazdasági mechanizmus vitája, a demokratizmusról kibontakozó eszmecsere és a szerteágazó ideológiai vita látszólag különálló és egymástól könnyen elhatárolható terepen

Digitized by Google

folyik. Legalább is a felszínen — mert a mélyben összefutnak gyökereik. Mindhárom vita arra törekszik, hogy a jelen, vagy inkább a jövő társadalmának anyagi szerkezetéhez alakítsa társadalmi viszonyainkat. Azt a felismerést tükrözi mindegyik, hogy a termelőerők gyors fejlődése, a termelési viszonyok egyes elemeinek átformálódása, a társadalmi tudat fejlődése — nemcsak hazánkban, hanem szinte valamennyi szocialista országban — olyan helyzetet teremtett, amelyben gazdasági és politikai mechanizmusaink tervszerű továbbfejlesztése, átalakítása is szükségessé válik. S hogy még jobban hangsúlyozzam ennek az új helyzethez való alkalmazkodásnak tervszerű, tudatos jellegét, a továbbiakban a „mechanizmusok" kifejezése helyett — ennek „automata", „önműködő" mellékzöngéje miatt — inkább a „döntések" kifejezést használom. Hiszen vitáink gyújtópontjában tulajdonképpen a döntések állnak. A gazdasági mechanizmus vitája kulcskérdésként azt kívánja tisztázni, hogy az egyes gazdasági döntések milyen szinten és milyen keretek között történjenek, vagyis hogy a vállalati önállóság mely foka és a népgazdasági tervezés milyen formája a társadalmilag leghatékonyabb kombináció. A demokratizmus vitája arra vonatkozik, hogy kik részesedjenek a fontosabb társadalmi döntésekben és az ezekkel járó felelősségben, milyen már kipróbált vagy most kialakítandó politikai és jogi intézmények felhasználásával. Végül az ideológiai vita — egyebek között — annak tisztázásához is hozzájárul, hogy a döntésekben résztvevők a tudatosság milyen fokán, milyen értékrendszer alapján válasszanak a különböző lehetőségek között, és hogyan jussanak a döntéshez szükséges információkhoz.

A társadalom anyagi mozgásainak feszítőereje formálja és teszi aktuálissá tehát napjaink közéleti kérdőjeleit. „Melyek parlamenti rendszerünk tökéletesítésének lehetőségei?" „Milyen politikai tudatformák jellemzők egyik vagy másik társadalmi rétegre?" „Milyen társadalmi tényezők torzítják a nemzeti érzést néhol nacionalizmussá?" „A politikai propaganda mely módszerei a leghatékonyabbak jelenleg?" „Hogyan csökkenthetők az államigazgatás bürokratikus tendenciái?" Ki tagadhatná, hogy ezek a mindennapok gyakorlatban felvetett, tisztán politikainak, ideológiainak tűnő kérdések is az érdekek bonyolult hálózatában és ezen keresztül a társadalom anyagi létében gyökereznek? A másik oldalról pedig a gazdasági kérdések is igen gyakran elválaszthatatlanok politikai vagy ideológiai vetületüktől. Mióta például a gazdasági mechanizmus vitája a szakemberek tárgyalóasztalai mellől a szélesebb nyilvánossághoz jutott, sokszor merülnek fel a kérdések így, több oldalú megvilágításban. A vállalatok tervezett nagyobb önállóságával szemben például a közvélemény — óvatos szavak mögé rejtve, vagy nyílt őszinteséggel — többek között ilyen aggályokat fogalmaz meg: lesznek-e az új mechanizmusban intézményes garanciák arra, hogy a vállalati érdekek és a társadalmi — nem szűken népgazdasági — érdekek valószínű ütközéséből végülis az utóbbiak kerüljenek ki győztesen? Vagy egy másik: az igazgatók jogkörének kiterjesz-

Digitized by Google

tésével, önállóságuk növelésével nem alakul-e ki társadalmunkban egy viszonylag elkülönült és nehezen ellenőrizhető társadalmi csoport, a „szocialista menedzserek" rétege?

Ezeknek az aggályoknak az eloszlatásával itt nem foglalkozhatunk részletesebben, csupán arra emlékeztetjük az olvasót, hogy az új mechanizmusban a vállalati önállóság növekedésével párhuzamosan a központi, népgazdasági tervezés fontossága is növekszik. Tudományosabb, távolabb tekintő lesz az eddiginél, és aprólékos, részletes tervutasítások helyett gazdasági eszközökkel, tehát valószínűleg hatékonyabban mozgatja a vállalatokat az össztársadalmi érdekek irányába. Másrészt a gazdasági reform irányelvei szerint, az igazgatói jogkör és felelősség kiterjesztésével egyidőben, a társadalmi ellenőrzés különböző formáit is hatékonyabbá kell tenni, sőt — a felügyelőbizottságok alakjában — egy új szervezeti forma is kialakul. A gazdasági mechanizmus vitájában részt vevő cikkek és tanulmányok alaposabban elemzik ezeket a problémákat, de mondanivalónk szempontjából amúgy is inkább a formája érdekes az előbbi kérdések felvetésének. Az, hogy a közvélemény politikai szempontból is mérlegel speciális gazdasági problémákat, s ösztönösen is hangsúlyozza — ha más megfogalmazásban s áttételesen is —, hogy a szocialista társadalom racionalizmusa nem szűkíthető le gazdasági racionalizmusra.

Persze, az volna természetellenes, ha ez nem így történne. A vállalat nem csupán termelőhely és a nemzetgazdaság sem csak termelő közösség. Legalább is nem kizárólag anyagi javakat termel, hanem társadalmi viszonyokat is — magát az embert. A társadalmi cselekvés maga vonja így egységbe a gazdasági, politikai, ideológiai mozgások szféráit. A kapitalizmus mindennapjaiban azonban az elidegenedés hatására, elkülönülnek egymástól ezek a szférák — Marx szavai szerint a „burzsoá" és a „citoyen" mint külön-külön szerep jelentkezik —, a kizsákmányolás megszűntével viszont helyreáll szerves egységük anyagi alapja. Így a szocializmus „homo oeconomicus"-ának, „gazdasági ember"-ének állampolgári kötelessége, hogy jól sáfárkodjék, s gazdasági kötelessége, hogy éljen állampolgári jogaival.

A társadalmi fejlődés tehát komplex formában fogalmazza meg az újabb és újabb kérdéseket, s ezt az összetettségét a társadalmát tervszerűen alakító szocialista ember minden eddigi társadalom tagjánál jobban érzi. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egymással összefonódott problémák megoldásában nem kell bizonyos fontossági sorrendet tartanunk. Abban a hosszabb időt igénybe vevő folyamatban például, amelyben társadalmi intézményeinket, mechanizmusainkat, tehát döntéseink rendszerét hozzáigazítjuk társadalmi létünk megváltozott körülményeihez, elsőnek természetesen gazdasági dolgainkat rendezzük. E tevékenység során azonban ellenőriznünk kell önmagunkat: vajon az, amit a gazdasági életben létre akarunk hozni, nincs-e ellentétben azzal, amit — esetleg később — politikai intézményeink

Digitized by Google

fejlesztésével kapcsolatban kívánunk tenni. Másrészt már most, gazdasági mechanizmusunk újrateremtésének időszakában, tudatosan kell készülnünk a következő, szintén hosszabb időt igénybe vevő feladatra: politikai intézményeink korszerűsítésére, hatékonyabbá tételére, a szocialista demokratizmus kiteljesítésére.

Gazdasági alternatívák politikai töltéssel

A gazdasági mechanizmus reformját előkészítő viták maguk is több olyan problémakört érintettek, a döntések különböző típusai között olyan választási lehetőségek latolgatására késztették a szakembereket, amelyek politikai szempontból is figyelmet érdemelnek. A következőkben néhány ilyen döntési alternatívát sorolunk fel, elsősorban nem a közöttük való választásnak, hanem a belőlük fakadó politikai kérdések megfogalmazásának igényével.

A távlati és a közeli, vagyis a stratégiai és a taktikai gazdasági döntések párosával kapcsolatban tisztázásra vár, hogy szocialista társadalomban a távlati gazdasági döntések mennyiben „gazdaságiak", a szó szoros értelmében. A szocializmus nem csupán az ember gazdasági felszabadítását, hanem az ember teljes felszabadítását tűzte ki céljául. Távlatainkat tehát nem mérhetjük kizárólag gazdasági mércével. Ebből az alapelvből azonban pusztán józan logikával még nem tudjuk megállapítani azt, hogy egy-egy távlati gazdasági tervünkben mennyi lehet a gazdaságon kívüli tényezők szerepe, vagy hogy mi az a feltétlenül szükséges gazdasági hatékonyság, amely mellett a társadalom összes céljai, tehát a gazdasági kritériumokban nem összegezhető célok is, elérhető közelségbe kerülnek. És azt sem, milyen pedagógiai és eszmei munka szükséges — a családi neveléstől egészen a művészetek közvetett hatásáig — ahhoz, hogy ezek a nem gazdasági célok a társadalom minden tagjában tudatossá váljanak.

A távlati gazdasági döntések egy belső ellentmondást is rejtenek magukban. A távoli jövő oly sok, ma még egyáltalán nem, vagy csak nehezen látható elemet tartogat, hogy az ide irányuló stratégiai döntéseket csak igen jó képességű szakemberek, közgazdák és politikusok kollektívája készítheti elő, összefüggő tudományos rendszer alapján, az átlagember számára nehezen áttekinthető módszerekkel. E távoli jövő azonban az egész társadalom jövője — az ilyen döntések majdnem mindig globális jellegűek —, minden ember joggal várja tehát, hogy kikérjük a döntéshez véleményét. Az ellentmondás feloldása valószínűleg csak politikai úton történhet, a képviseleti demokrácia egyes alkotóelemeinek finomításával, s ha szükséges, újak kifejlesztésével. Az országgyűlés szerepének növekedése a távlati gazdasági döntésekben például hozzásegítene ahhoz, hogy ezek az egész társadalom életét hosszú távra befolyásoló döntések, államigazgatási jellegüket elvesztve, mindinkább államhatalmi aktusokká váljanak. Az információs rendszer

Digitized by Google

tökéletesítése pedig hozzájárulhat ahhoz, hogy a társadalom „a hozzáértő nép okos gyülekezeté"-vé váljon.

Az információ problémája tulajdonképpen már át is vezet a következő kettőshöz, a szakértői és a laikus döntések párosához. Bárhol kezd is megmerevedni a bürokrácia, bármilyen korszakban tűnnek is fel technokrata tendenciák, azonnal terjed — nem utolsósorban épp a technokrata vagy bürokrata rétegből kiindulva — egy olyan ideológia, amely történelmileg szükségszerűnek tünteti fel ezt a fejlődést. Arra hivatkozik, hogy a társadalmi munkamegosztás hálóját mind bonyolultabbra szövő huszadik században vége a laikus döntések, az „agora" vitáiban született határozatok korának; a társadalom életét érintő kérdések túlnyomó többségében csak szakemberek dönthetnek. Ám ez az érvelés nemcsak politikailag antidemokratikus, hanem történetileg, sőt közgazdaságilag sem helytálló. Az természetes, hogy a modern állam vagy a korszerű vállalat vezetéséhez és irányításához sokkal több szakmai ismeretre, nagyobb tudományos bázisra van szükség, mint ötven vagy száz évvel ezelőtt. Kapitalista és szocialista termelési viszonyok között egyaránt világosan megfigyelhető ez a tendencia. A gyorsan változó világban azonban nemcsak a társadalmi munkamegosztás válik bonyolultabbá és nemcsak a kulcspozíciókban levő szakemberek tudása fejlődik, hanem az átlagember tudata, a társadalom „laikus" tagjának műveltsége is. Továbbá: az elektronikus gépek mind szélesebbkörű alkalmazása a döntésekkel kapcsolatban egy újszerű mozzanatot tárt fel. Egyre több döntést lehet a gépekre bízni, de a sok bizonytalansági tényezővel számoló, tehát a gépre gyakorlatilag átruházhatatlan döntések körében növekszik az ún. „heurisztikus" döntések fontossága. E döntés-típusnál elsősorban nem szakértelemre van szükség, nem a szakemberek rutinjára, hanem olyan ötletekre — néha egyenesen „vad ötletek"-re —, amelyek áthágják e rutin szabta gondolkodási korlátokat; így bizonyos szempontból laikus döntésnek tekinthetők.

Nem hozzáértő döntésekre természetesen nincs szüksége a társadalomnak. A laikus azonban, ha szakértő nem is, de hozzáértő lehet egy-egy olyan döntés alkalmával, amelynek eredménye közvetlenül befolyásolja a maga érdekeit és amellyel kapcsolatban a legfontosabb alapinformációkat a tudomására hozták. A termelési tanácskozások például nem azért váltak az üzemek egy részében formális összejövetelekké, mintha az üzem kollektívája nem értene saját ügyeihez, s így képtelen volna érdemi döntést hozni a tanácskozás elé kerülő kérdésben. Tevékenységük elszürkülésének inkább az az oka, hogy a vállalati dolgozó egyrészt nincs érdekelve a termelési tanácskozás döntéseiben, hiszen ezek többnyire papíron maradnak, nem realizálódnak, főképp jelenlegi gazdasági mechanizmusunknak az önálló kezdeményezéseket gátló hatása miatt. Másrészt a vállalat tökéletesnek egyáltalán nem mondható információs csatornái nem szállítanak neki elég tényanyagot

Digitized by Google

— gyakran csak a vállalat éves tervét ismeri, s ezt is csak nagy általánosságban —, s így érdemben nem is szólhat bele a döntésekbe.

Hozzá kell tennünk ehhez, hogy az információs rendszer hibái — üzemi, hivatali, vagy akár társadalmi síkon is — nemcsak a döntésektől távolítják el a dolgozó embert, hanem meg is nehezítik azonosulását munkakörével. És az az általában racionális követelmény, hogy — a nagyobb gazdasági hatékonyság érdekében — minél több döntést utaljunk a szakértők hatáskörébe, itt csap át az ellentétébe: a gazdasági ésszerűtlenségbe. Mert a munkájában helyét nem lelő embernek csökken a termelékenysége, romlik a keze alól kikerülő áruk minősége. Személyisége és terméke tehát együtt silányul.

Van a társadalmi döntések között különbség aszerint is, hogy egy személy hozza-e a döntést, vagy valamilyen csoport, bizottság, testület. Az egyszemélyi és a testületi döntések e kettősével kapcsolatban legalább annyi a megoldatlan probléma, legalább annyi az illúzió, a téves elképzelés, mint az előbbi párosoknál. A leggyakoribb az a félreértés, hogy az egyszemélyi döntés és vezetés eleve demokráciaellenes, autokratikus, a testületi döntés és vezetés pedig egyértelműen demokratikus. A társadalomtudományok vizsgálatai azonban bőséges empirikus anyaggal bizonyítják, mennyire téves ez az azonosítás. Köztudomású például, hogy a testületi döntéseknél gyakran érvényesül valamiféle „legkisebb közös nevező" elve: a viták és ebből következően a döntés szakmai színvonala a testület gyengébb képességű, vagy legkevésbé tájékozott tagjainak a színvonalához kerül közel. Ha pedig túlságosan nagy a tagok közötti színvonal-különbség, könnyen megtörténik, hogy ez a formailag demokratikusnak tűnő döntés autokratikussá válik, mert a legerősebb, a hangadó egyéniség akarata érvényesül. A testület könnyen hozhat autokrata jellegű döntéseket akkor is, ha tagjai között személyi függőségi viszonyok vannak, ha a testületen belül merev koalíciók alakulnak, vagy ha tagjainak többsége nincs birtokában a döntéshez szükséges információknak.

A másik oldalról viszont: az egyszemélyi döntések nem feltétlenül antidemokratikusak. A demokratikus centralizmus elvi modellje például — a vezetők beszámolási kötelezettsége és visszahívhatósága folytán — a döntések és a felelősség egyszemélyi jellege mellett is demokratikus. A testületi döntések legtöbbjével szemben az az előnye is megvan, hogy jóval rugalmasabban reagál a helyzet, a döntést befolyásoló körülmények változására. Gramsci szerint a demokratikus centralizmus „a mozgás centralizmusa, vagyis a szervezet folyamatos alkalmazkodása a valóság mozgásához, az alulról jövő lökések mérséklése a felülről jövő utasításokkal, a tömegek mélységeiből felbukó elemek szüntelen beolvasztása az uralmi apparátus szilárd keretei közé, ami a folyamatosságot és a tapasztalatok rendszeres felhasználását biztosítja."

Természetes, hogy — bármily előnyös tulajdonságai vannak is —

Digitized by Google

a demokratikus centralizmus döntési formája sem alkalmazható mechanikusan, minden szinten, bármilyen körülmények között. Társadalmunk életében esetenként szükség lehet határozottan centralizált döntésekre is, minden demokratizmus nélkül. A „szakértői" döntések egy része ezt a formát követeli meg, nemcsak a gazdasági életben, de az államigazgatás bizonyos területein is. Másutt viszont szükség lehet a demokrácia elemeinek kifejlesztésére, a centralizmus legteljesebb mellőzésével. Lehetséges, hogy a helyi tanácsok tevékenységének egyes területein merül majd fel ilyen igény, de az is lehet, hogy bizonyos társadalmi szervezetek fejlődése követeli meg ezeket az öntevékeny formákat.

Egyelőre még csak feltételes módban gondolkodhatunk minderről. De a „lehetséges", az „úgy tűnik" kifejezés gyakori használata nem valami tétova óvatosság, hanem annak a hangsúlyozása, hogy mielőtt konkrét választ adnánk az előbbiekhez hasonló kérdésekre, alaposan tájékozódnunk kell. Csak a tudományos és tapasztalati társadalomismeretnek az utóbbi években gyorsan gazdagodó anyagát módszeresen elemezve juthatunk el oda, hogy korszerűsítsük társadalmi döntéseink rendszerét. Csak társadalmunk képének pontos ismeretében, a részérdekek és kollektív érdekek hálózatának részleges feltárásával vállalkozhatunk arra, hogy megállapítsuk, milyen érdekeltségi szinteken, kik, és milyen intézményes formákban döntsenek: hol van szükség egyszemélyi és hol kollektív döntésekre, hol célszerű a szakemberekre bízni a döntést és milyen kérdésekben célszerű kikérni az egész lakosság véleményét, vagy hol elegendő csupán a döntés végrehajtásába s ellenőrzésébe bekapcsolni a szélesebb tömegeket.

A társadalom politikai profilja

A gazdasági jövőnket alakító mechanizmus-reform munkálatainak első szakaszában a közgazdák részletekbe menő alapossággal feltárták népgazdaságunk konkrét szerkezetét, a gazdasági mozgások jellemző formáit. Vagyis leírták és kritikailag elemezték a jelenlegi gazdasági mechanizmust. Politikai jövőnk formálása érdekében ugyanilyen szükséges politikai életünk konkrét mozgásainak, összefüggéseinek, tendenciáinak, törvényszerűségeinek részletes, tudományos igényű leírása, elemzése. Röviden: analizálnunk kell a munkásosztály hatalomgyakorlásának konkrét formáját, Magyarországon, a 60-as évek második felében.

A szocializmust építő társadalom politikai profiljának felrajzolása bizonyos szempontból könnyebb, más szempontból viszont nehezebb, mint az előző, a kapitalista társadalomé. Könnyebb, mert a tulajdonviszonyok egyszerűbb, jobban áttekinthető formákra redukálódtak, a jövedelmek egalizálódtak, a társadalom ellentmondásai elvesztették antagonisztikus jellegüket, s az érdekek hálózatát sem mindenütt takarja oly áthatolhatatlan hamis tudati lepel, mint a kapitalizmusban.

Digitized by Google

Ugyanakkor viszont — és ez már nehezíti a politikai analizist — eltűnt a társadalom elsődleges metszésvonala: nem kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra, nem elnyomókra és elnyomottakra tagozódik a társadalom, így a legfontosabb politikai mozgásokat már nem magyarázhatjuk pusztán ezen az alapon. Az antagonisztikus érdekek összeesapása helyett a gazdaságilag közvetettebben determinált, s így nagyobb önmozgással rendelkező egyéni és csoportérdekek ütközésének gyorsan változó terepén kell tájékozódnunk. A szocializmus az emberiségben évszázadokon át szunnyadó vágyak kiteljesítéseként teremti meg önmagát. Érzelmileg is telített tehát ez a teremtő aktus, ez pedig hajlamossá tesz bennünket arra, hogy idealizáljuk az általunk létrehozott intézmények működését, hogy nehezebben vegyük észre álmaink s a kezünk alatt formálódó valóság eltérését.

Szaporítja a politikai elemzés problémáit az a tény is, hogy a szocialista társadalom építése erőteljes gazdasági növekedéssel párosul. A társadalmi csoportok és rétegek emiatt mozgékonyabbak: a szétesés és az újraszerveződés szakaszai gyorsan követik egymást. Ez nemcsak általában a társadalmi szerkezetet, hanem a politikai, hatalmi szerkezetet is — mint a társadalmi szerkezet egyik vetületét — mozgással teliti, vibrálóbbá teszi. A hagyományos, zártabb családtípus például jobban meghatározta tagjainak politikai tudatát, egységesebbé tette politikai állásfoglalásukat, mint az iparosodás és a városi élet körülményei közepette kialakuló, nyitottabb család, amelyben a családtagok politikai szempontból is függetlenebbek egymástól. További nehézségeket okoz az elemzésben az, hogy esetünkben még nem „tiszta" társadalmi formációról van szó: átmeneti, a szocializmushoz közelítő társadalomban élünk, s így politikai reflexeink, gondolataink is részben még a polgári társadalmat tükrözik.

De bármily nehéznek tűnik is, szükséges elvégezni ezt a tudományos alaposságú politikai analizist, a társadalomtudományok: a közgazdaságtan, az állam- és jogtudományok, a szociológia, a szociálpszichológia empirikus kutatásaira támaszkodva. A szocialista társadalom történetfilozófiai alapelveiből — lévén ezek filozófiai jellegű, tehát magas fokon absztrahált törvények — elméleti következtetéssel csak a nagyobb összefüggések felismeréséig, a hatalom gyakorlásának általános törvényszerűségeig juthatunk el. Olyan politikai kategóriák, mint a párt vezető szerepe, a demokratikus centralizmus, a tömegek alkotó energiájának politikai hasznosítása, a tömegszervezetek közvetítő feladata, a mindennapok gyakorlatában válnak tartalmilag gazdaggá, élővé. S a mindennapok — hónapok, évek, történelmi szakaszok — mozgásaiból, ennek ellentmondásaiból rajzolódik fel végül is a legjellemzőbb tendenciákat kifejező általános törvényszerűség. A szocialista iparosítás például általában serkenti a tömegek politikai aktivitását, mert növeli a munkásosztály arányát a társadalomban és fokozza szervezettségét. E fejlődés azonban nem egyenesvonalú: abban az átmeneti

Digitized by Google

állapotban, amelyben a paraszt már ipari munkásként dolgozik ugyan, bent a városban, de még régi, falusi környezetében lakik, erkölcsi normarendszere pedig épp átalakulóban van, tagadva a régit, de még nem fogadva magába az újat — politikai aktivitása még régi, paraszt létének színvonalához mérten is csökkenhet.

Társadalmunk politikai profiljának tehát — filozófiailag kifejezve — nemcsak az általános, hanem a különös jellegzetességeit is meg kell vizsgálnunk, az osztályok, rétegek, csoportok politikai jellemzőit, aktivitásuk formáját és intenzitását, a politikai erők mozgását és ennek intézményes kereteit, a politikai szervezetek tevékenységét, a politikai döntések szintjét és hatókörét, a politikai tudat formáit, s mindezeknek kapcsolatát a társadalom életének gazdasági és ideológiai szféráival.

Társadalmi szerkezet és politikai szerkezet

Már a teendők ilyen sommás felsorolásából is kiderült, hogy e gyakorlati politikát alátámasztó tudományos munka két legfontosabb területe: a társadalom politikai szerkezetének elemzése és a politikai mozgások vizsgálata.

A „politikai szerkezet" — a kifejezés formai újszerűsége ellenére — tulajdonképpen már régen ismert fogalom minden politikus, minden politikailag aktívabb állampolgár, sőt talán minden figyelmesebb újságolvasó számára. Azt a tényt fejezi ki ugyanis precízebb formában, hogy a társadalom, a tulajdonviszonyok különbözősége, a bonyolult munkamegosztás és egyéb másodlagos tényezők hatására, osztályokká, rétegekké és csoportokká szerveződik, s ezek — egymástól eltérő érdekeik miatt — különböző szerepet játszanak a politikai életben. Ha politikailag aktív és közömbös rétegekről beszélünk, ha céljainkat magukénak valló tömegeket és politikánkkal szemben ellenséges csoportokat említünk, ha különválasztjuk a politikailag művelt és a képzetlen társadalmi rétegeket, akkor önkéntelenül is a társadalom politikai szerkezetére utalunk.

Társadalunk gyors fejlődése következtében azonban mind jobban érezhető az a szükséglet, hogy e tapasztalati tudás, a mindennapos politikai gyakorlatban felhalmozódó ismeretek mellett a politikai szerkezet tudományos, tehát alaposabb, részletesebb és árnyaltabb elemzésének eredményei is segítsék a politikai döntéseket s végrehajtásuk hatékonyságát.

A politikai szerkezet elemzése során támaszkodhatunk a társadalom általános szerkezeti modelljére, amely a társadalomnak osztályokra, rétegekre és csoportokra való tagozódását írja le, gazdasági, szociológiai és demográfiai ismérvek alapján. A társadalmi szerkezet ugyanis befolyásolja a politikai mozgásformákat és a politizáló társadalmi rétegek nagyságát, elhelyezkedését, de — rögtön hozzá kell tennünk —

Digitized by Google

nem határozza meg őket szigorú egyöntetűséggel. Szerkezeti elemzésünket így sajátos politikai ismérvekkel szükséges kiegészítenünk. Az általános szerkezeti modellben például egy rétegben, a „vezető beosztású vidéki értelmiség" kategóriájában szerepel a megyei pártbizottság titkára, aki egyben a Központi Bizottság tagja is, a nagy lábon élő, apolitikus főorvos, valamint a megyeszékhely püspöke és kanonokja. Természetes, hogy a politikai szerkezetben külön-külön rétegbe kell sorolnunk őket. A politikai cselekvésben a társadalmi tudat elemeinek — akár ideológiai, akár kulturális vagy morális jellegűek ezek — sokkal nagyobb szerepük van, mint a társadalmi cselekvés sok más formájában. Ebből következik, hogy társadalmunk politikai szerkezetét a tudati elemek fokozott figyelembevételével célszerű vizsgálni. Igaz, hogy a politikai mozgások az osztályok, rétegek és csoportok érdekütközésének kifejezői, de a mozgás irányát, lendületét általában nem az egész osztály vagy réteg határozza meg, hanem ennek legtudatosabb része. A társadalom politikai képére gyakorolt hatása szempontjából például lényegesen kisebb a különbség egy politikailag aktív ipari munkás és egy épp ilyen tsz-paraszt között, mint ez utóbbi és egy politikailag teljesen közömbös falubelije közt.

A politikai szerkezet elemzésében egy másik leegyszerűsítő tendenciától is őrizkednünk kell. A társadalom politikai szerkezete hatalmi, tehát vezetési és alávetettségi viszonyokat is tükröz. Ezért bizonyos szempontból irányítási rendszernek is felfogható. A társadalom másik irányítási rendszere: a gazdasági mechanizmus. A termelési viszonyoknak a társadalmi viszonyokon belüli meghatározó szerepe miatt a kettő természetesen szoros kapcsolatban van egymással — Lenin szerint a politika a gazdaság koncentrált kifejezése —, de félrevezető volna a politikai irányítási rendszer minden sajátosságát a gazdasági mechanizmus konkrét formájából származtatni. Az ötvenes évek elején az erőltetett ütemű iparosítás szükségleteit kifejező, erősen centralizált gazdaságirányítási modell természetesen a politikai életben is elősegítette a centralizmus fokozódását. Ökonomista hiba volna azonban, ha kizárólag erre vezetnénk vissza az akkori politikai vezetési módszerek egyoldalúvá torzulását, s ha nem vennénk észre, hogy egy idő után már épp e bürokratikus centralizmus alakította a gazdasági mechanizmust is a termelőerők adott színvonalához mérten aránytalanul központosítottá. Vagy fordítva: azzal például, hogy az új gazdasági mechanizmus a gazdasági döntések nagy részét decentralizálja, még nem jár szükségszerűen együtt a tanácsok államhatalmi tevékenységének fellendülése. Sőt, még a termelési tanácskozások sem kapnak nagyobb szerepet az üzem életében, pusztán annak következtében, hogy a kollektíva gazdasági önállósága növekszik. A gazdasági intézkedéseken túl még egész sor politikai, ideológiai, kulturális tényező módszeres átformálása is szükséges mindehhez.

Valószínűleg már e vázlatos gondolatokból is kiderül, hogy a tár-

Digitized by Google

sadalom politikai szerkezetének elemzése tudományos pontosságú térképet adhat a társadalmi döntéseket előkészítő és e döntésekben résztvevő politikusok, közgazdák, szociálpolitikusok kezébe. Nemcsak a döntésekkel kapcsolatos érdekeltségi körök kijelölését könnyíti meg, vagy annak a felmérését, hogy milyen társadalmi rétegekre, csoportokra lehet számítani e döntések meghozatalában, végrehajtásában, s a végrehajtás ellenőrzésében, hanem — egyebek között — az apolitikus rétegek természetrajzát is segíti felderíteni. S azzal, hogy megismerjük e rétegek demográfiai, szociológiai és szociálpszichológiai jellemzőit, már közelebbb jutottunk azoknak a módszereknek kidolgozásához is, amelyekkel azután őket is be lehet kapcsolni a társadalom politikai vérkeringésébe. Végül, de nem utolsósorban, a politikai szerkezet elemzése ahhoz is hozzásegít, hogy előre lássuk: a társadalom mely pontjain a legvalószínűbbek a súrlódások, érdekellentétek, konfliktusok.

Politikai dinamika

A szerkezeti elemzéssel egyidőben — mint erre már utaltunk — feltétlenül szükséges a politikai mozgásokat is vizsgálnunk. A társadalom politikai szerkezete csupán csontváz maradna, a valóságot meghamisító élettelen mozdulatlanság, ha mellőznénk a politikai dinamika elemzését. A politikai erők mozgása, egyensúlyi és ütközési helyzete, a politikai cselekvés különböző típusai, e cselekvések határozott vagy tétovázó jellege, s indítóokaik — mind-mind a politika dinamikai elemzésének területe. S éppúgy, mint a szerkezeti analízisnél, itt is tömegével halmozódott fel szocialista társadalmunk másfél évtizedes történetének tudományos elemzésre váró tapasztalata.

A szervezett, hivatalos közvéleménykutatás és az empirikus szociológiai kutatások eredményei még újkeletűek, s a társadalom politikai mozgásának csak egyik vagy másik típusára vonatkoznak. De tudományosan értékelhető adalékokként rendelkezésünkre állnak például a pártszervezetek és tömegszervezetek jegyzőkönyvei, határozatai, hangulatjelentései, hosszú évekre visszamenően. A tanácsok politikai tevékenységét sem vizsgáltuk még tudományos alapossággal. A jelentősebb párt- és kormányhatározatok visszhangja és gyakorlati hatása a lakosság körében, vagy például a sajtó-archívumok anyagai mind megannyi kincsesbánya e tekintetben. És így sorolhatnánk még tovább azt a „nyersanyagot", amely nem egy-egy kutatónak, hanem egész intézeteknek adhatna igen sok támpontot a politikai dinamika elemzéséhez. A dokumentumok, jegyzőkönyvek „papírformá"-ja ugyanis kisebb jelentőségű vagy országos érvényű politikai, gazdasági döntéseket takar, ezek végrehajtásának gördülékeny vagy akadozó menetét, az állampolgárok, csoportok és rétegek reakcióit a döntésekre, — tehát a társadalmi valóság politikai mozgásait.

A tegnap történelmének ebből a gazdag anyagából azonban csak akkor juthat tényleges valóságértékű elméleti következtetésekre a po-

Digitized by Google

litikai dinamika elemzése, ha határozottan leszámol azzal az időnként még most is kísértő nézettel, amely szerint a konfliktus, az érdekek ütközése — tehát a politika dinamikus eleme — csupán rendellenes tünet társadalmunkban, kizárólag a kapitalista múlt maradványa, vagy a legjobb esetben is, véletlen deviáció a társadalmi és politikai fejlődés általunk elképzelt — de csupán gondolatainkban létező — ideálisan egyenes vonalától. Fölöslegesnek tűnik vitatkoznunk itt ezekkel a társadalmi mozgások dialektikáját semmibe vevő, filozófiailag már amúgy is ízekre szedett nézetekkel — tévedésük több mint két évezredes: a szofistákhoz hasonlóan, nem a mozgásból magyarázzák a nyugalmi állapotot, hanem a nyugalomból próbálják levezetni a mozgást. Azzal azonban számolnunk kell, hogy e tudati torzulás — még ha kritizáljuk is — csak lassan, fokozatosan tűnhet el a szocialista társadalom fejlődéstörténetében, hiszen régebben a marxizmus mechanisztikus leegyszerűsítése maga is ezt a tudatot táplálta. Másrészt a köznapi gondolkodásban sajátos érdekek fűződnek ehhez a felfogáshoz: kényelmesebb álomvilágban élni, amelyben úgyis maguktól megoldódnak a problémák, mint a valóság felismert ellentmondásai közepette keresni feloldásuk lehetőségét, annak tudatában, hogy azután ismét meg ismét vállalnunk kell ezt a sorsot, a valóban emberi életet. Lassú ez a folyamat, de valamelyest gyorsíthatjuk, ha társadalmi méretű terveinket — és nemcsak a gazdasági, de a politikai terveinket is — eleve annak figyelembevételével állítjuk össze, hogy nem ellentmondásmentesen, hanem konfliktusokon keresztül fognak megvalósulni... sőt épp az érdekütközések, konfliktusok tudatos számbavétele, feloldása lesz a céljainkhoz vivő leghatékonyabb erő.

Néhány szó a társadalomkritikáról

A politikai konfliktus — a politikai cselekvésnek tudati elemekkel való telítettsége miatt — mindig a kritika formáját ölti magára, a tettek vagy a szavak kritikájának köntösét. Ha a szavazópolgár nem választja meg ismét a régi tanácstagot, mert elégedetlen tevékenységével, e cselekedetével kritikát mond róla. Ez a politikai tett egy valóságos érdekütközés tükröződése: hanyag munkájával a tanácstag nem szolgálta kielégítően az őt megválasztó kollektiva érdekeit. Más formában ugyan, de hasonlóképpen az egyéni és a kollektív érdek ütközését tükrözi az a helyzet is, amikor például a pártszervezet egyik tagja szóban kritizálja az alapszervezeti vezetőség beszámolóját. Időnként az is előfordulhat, hogy az adott helyzetben a felszólaló egyén képviseli a szélesebb, a társadalmi érdeket, az alapszervezet pedig a szűkebb csoport, az üzemi kollektíva érdekeit. És kritika a Népszabadságnak vagy a rádiónak írott panaszos levél, a bejelentés a KNEB-nél, a politikai vicc, de többnyire a felvásárlási hullám is az, vagy a termelékenység hirtelen csökkenése egyik-másik üzemben. Ez utóbbiak ismét a tettek kritikáját testesítik meg.

Digitized by Google

A szocialista társadalom fejlődésével minden bizonnyal közelebb kerül egymáshoz a kritika két formájának, a tettek és a szavak kritikájának hatékonysága, jelenleg azonban még távol vagyunk ettől. Márpedig politikai intézményeink tökéletesítéséhez, a szocialista demokratizmus kibontakoztatásához reális társadalmi önismeretre törekszünk. A szerkezeti és dinamikai elemzés során tehát azon is érdemes gondolkodnunk, milyen döntéstípusokhoz célszerű mellérendelni a jelenleg még hatékonyabbnak tűnő formát, a tettek kritikáját — a visszahívási jog tényleges gyakorlásától a fegyelmi felelősségrevonáson át egészen a jogászok által már felvetett gondolatig, az „alkotmánybíróság" jellegű szerv esetleges létrehozásáig —, és milyen döntések ellenőrzésében lehet a szavak kritikájára támaszkodni.

Mindez azonban nemcsak azt a feladatot hárítja ránk, hogy a társadalmi döntésekkel együtt meghozataluk és végrehajtásuk kritikáját is intézményesítenünk kell, hanem egy társadalomfilozófiai, etikai kérdést is felvet. Hiába intézményesítjük ugyanis a bírálatot, ha a társadalom politikai tudatába nem ágyazódik be szervesen és élő erővel a szocialista társadalomkritika két alapvonása: az, hogy egyrészt a rendszeren belülről, másrészt a jövő álláspontjáról bírál.

Az antagonisztikus osztályellentétekkel terhelt társadalmakban a kritika sohasem viselhette együtt tartósan mindkét jegyet. Az uralkodó osztályok ideológusainak, politikusainak társadalomkritikája a maguk rendszerén belüli volt ugyan, de az aktuális jelennek, vagy legalábbis idealizált formájának az álláspontjáról bírált. Így a bírálat végső soron konzerváló, a fennálló állapotot megőrző volt, s legfeljebb ennek kiteljesítésére törekedett. Az elnyomott osztályok kritikája ezzel szemben a jövő álláspontjáról eredt. Ez eleve a rendszeren kívülivé tette bírálatukat, tehát forradalmian újító, de egyben a fennállót romboló jellegűvé. (A kispolgári formát öltő, a jelent a múlt szemszögéből bíráló nézeteket itt figyelmen kívül hagyjuk, mert mondanivalónk szempontjából másodlagos fontosságúak.)

A szocialista társadalomkritika a két vonást egységbe ötvözi. A rendszeren belüli jellege és a jövő álláspontja így új tartalmat ad a bírálatnak. A társadalomkritika „megőrizve-újító" lesz: az értékek felhalmozója, a selejt kirostálója, és egyben a múlt szerkezetéből mechanikusan nem következő, forradalmian új megteremtője is.

Mi a biztosíték rá, hogy valóban ez a fejlődés iránya? A lehetőségek anyagi alapját megteremtette a szocialista forradalom a kizsákmányolás megszüntetésével. Ezt az anyagi alapot erősíti tovább most a gazdasági mechanizmus reformja: az önálló — személyes és kollektív — döntéseket helyezi társadalmunk fejlettségi színvonalához méltó helyre, növelve ezzel az egész társadalom tudatosságát és a gazdálkodó állampolgár felelősségérzetét. De — egy sor más tényező közt — még az is szükséges hozzá, hogy minden állampolgárban már gyermekkorától kezdve tudatossá váljék, hogy a politizálás nem csak alkalmazkodás és nem is csupán kritika, hanem a két oldal szerves és rugalmas egy-

Digitized by Google

sége. A „kuruc és labanc", a „kálvinista és pápista", a „48-as és mameluk" történelmi ellentétpárok valamikor reális, de a XX. században már rég idejétmúlt hagyományainak fel-felködlő hatásával szemben mindennapjaink politikai gyakorlatának kell bizonyítania: a politika nem a konformizmus-antikonformizmus hamis alternatívája közötti vergődés, hanem a társadalmi cselekvés legmagasabbrendű formája. És hogy politizálni csak állandóan, hozzáértéssel és felelősséggel lehet. Ahogy Togliatti írja: „Az egyes ember számára, aki elérkezett a valóság kritikai felfogásához és annak a feladatnak a megértéséhez, amely rá a valóság átalakításában vár, erkölcsi létének lényege is a politikában rejlik."

Nagy vonásokkal a szocialista politikus profilja is felrajzolható a társadalomkritika és általában a politika előbbi jellegzetességeiből. A szocialista politikus mint a társadalmi kritika megszemélyesítője bírálja a hatalom gyakorlásának adott formáját. És mint a hatalomgyakorlás megszemélyesítője bírálja a társadalmat, a társadalom jelen helyzetét. Ezzel a történelemnek talán legnehezebb és legszebb társadalmi szerepét vállalja.

Digitized by Google

FÜLEKI JÓZSEF:

Párttagságunk művészetszemléletéről

Az utóbbi időben több oldalról is megnőtt az érdeklődés a művészet és a közönség viszonya iránt. Elegendő ok is van erre. Hiszen a művészet, a műalkotás értelmét a műélvezet adja meg. Társadalmunk gyors fejlődése, a kulturális forradalom előrehaladása megváltoztatja, korszerűsíti az egyes osztályok és rétegek művelődési állapotát. Ez a folyamat sem mentes azonban az ellentmondásoktól, s új egyenlőtlenségek is születnek. A szocializmus előtti társadalmakban a művészetek és a tömegek igazi találkozása mindig csak alkalomszerű volt. A mi társadalmunkban ez törvényszerűvé válik. Mégis azt látjuk, hogy egyes esetekben szakadékká mélyülnek a különbségek a műalkotás és a közönség, a közvélemény viszonyában.

Megvizsgálandó kérdés az is, hogyan hat társadalmunkban az új, a leghaladóbb művészet, *a szocialista realizmus.* Nemrégen záródott le sok értékes esztétikai és művészetpolitikai tanulsággal a szocialista realizmusról folyó, elsősorban művészetelméleti jellegű vita újabb szakasza. Nos a hagyományról, az újításról, az értékrendről, a formanyelvről kialakult álláspontok és minden más elméletileg tisztázott kérdés is kizárólag a *gyakorlatban* igazolhatja igazságát és életképességét. Ez a gyakorlat pedig nem más, mint az élő művészet *társadalmi hatása:* az alkotás és a befogadás dialektikus egysége, a világnézeti, politikai, erkölcsi és esztétikai szándék és irányultság, s e hatások mint emberformáló erők, mint műélvezet, mint a cselekvés motivációja, mint *társadalmi mozgásforma.*

Ha a közönség oldaláról vizsgáljuk ugyanezt a kérdést, újabb problémára bukkanunk: vajon a bonyolult képletű, a világnézet, politikai álláspont, műveltségi szint és minőség, érdeklődés, ízlés, életmód, és más tényezők szerint differenciált közönség soraiban *milyen az élenjáró, a leghaladottabb társadalmi erőt képviselő emberek művészetszemlélete?* Hogyan ítélik meg mai művészetünket, hogyan fejlődik műértésük, mennyire azonosulnak a szocialista realista törek-

Digitized by Google

vésekkel? Ha ezekre a kérdésekre választ akarunk, akkor a kommunisták művészetszemléletének áttekintésével megközelítően pontosan megkaphatjuk. Nem azért, mintha a leghaladottabb társadalmi erőket kizárólag a kommunisták körére szűkíthetnénk le, hanem azért, mert a párttagság szemlélete mint művészeti közvélemény, jellemző módon tükrözi azokat a vonásokat, amelyek szélesebb körre is vonatkoznak.

A KÉRDÉSFELTEVÉS

Joggal teheti fel valaki azt a kérdést, hogy a művészet és a közönség viszonyában egyáltalában *megkülönböztethető egység-e* a párttagság? A tényleges különbségek nem teszik-e eleve kilátástalanná e téma vizsgálatát? Ebben a vonatkozásban nem több-e az, ami elválasztja, megosztja a kommunistákat, mint az, ami összeköti, közösséggé forrasztja össze őket? Amióta kommunista pártok léteznek, vezérlő elvüknek, gyakorlati kritériumnak tekintik a párttagság politikai, ideológiai és szervezeti egységét. Ez azonban nem vonatkoztatható a párttagság művészetszemléletére, művészeti igényeire és reflexeire. Már csak azért sem, mert a műveltség szintje és konkrét tartalma, az ízlés minősége és irányultsága, az érdeklődés, a művészetélvezet formái, mélysége és az ehhez kötődő szokások — ha az *egész* párttagság vonatkozásában tekintjük őket — valóban *sokféleséget* mutatnak. Márpedig e tényezők, amelyek kölcsönösen feltételezik egymást és hatnak egymásra, sok tekintetben egy-egy műalkotás fogadtatását, de általánosabb vélemények kialakulását is meghatározhatják.

Miben lelhető mégis fel hát valamilyen *közös mozzanat* a kommunistáknál, mint közönségnél, mint közvéleményalakító erőnél? A leginkább közös tényező a párt művelődéspolitikája, művészetpolitikája, s elsősorban annak főbb elvei, *a pártos, szocialista humanizmust kifejező művészet igénye.*

A párttagság zöme — összhangban az 1964 szeptemberi ideológiai konferencia vitaindítójával — egyetért a pártnak mai művészetünkről adott ideológiai értékelésével. Helyesli a szocialista realista tendenciák megerősödését, a mai téma előtérbe kerülését, az összetettebb, mélyebb emberábrázolást. Helytelenítí és élesen kritizálja azonban művészeti életünk negatív vonásait: a pártosság, az elkötelezettség tagadását, egyes alkotók olyan nézeteit, amelyekkel az osztályharcon, a politikán fölül álló helyet keresnek maguknak, a hatalomnak az erkölcsi rosszal való azonosítását, a történelmietlen, romantikus vátesz-elméletet. Mélyen elítéli a nyugati polgári eszmeirányzatok kritikátlan fogadtatását, az öncélú moralizálást, életünk periférikus jelenségeinek jellemzőként való ábrázolását, s általában a társadalmunkat torzító, vele szemben ártalmasan ellenzékieskedő művészi magatartást.

A sokféleségben ez a szemlélet hat az egység irányában, ez tölti be itt a katalizátor szerepét. Hiszen a művészetpolitika csak úgy való-

Digitized by Google

sítható meg, ha *bázisként* építhet a kommunisták cselekvő támogatására. És viszont: a párttagság joggal elvárhatja, hogy igényeljék véleményét, hogy „beavassák", hogy tájékoztassák őket. Ebben és *csak ebben a tekintetben* — a többi tényező (műveltség, ízlés, érdeklődés, művelődési életmód stb.) hatása ellenére is — szűkebb határok között mozog a különbség a kommunista munkás, funkcionárius, pedagógus, népművelő, tsz-tag, tisztviselő és művész között. Ismétlem: egyéni, személyes művészeti érdeklődésük ugyanakkor más és más, olykor szinte ellentétes.

A teljesség igénye nélkül csak ebből a nézőpontból ítélhető meg, hogy mi jellemzi a kommunistáknak a művészeti, az irodalmi közvélemény megnyilvánulásaiban és alakításában objektíve betöltött szerepét. Fejlett társadalmakban nem közvetlen a művész és a műélvező kapcsolata. Kettőjük közé bonyolult mechanizmus iktatódik be. Ezért a műalkotások hatásán kívül a véleményüket befolyásoló *művészetkritikára,* a közvetítésben fontos szerepet vállaló *népművelésre* is figyelemmel kell lenni.

Előre kell bocsátanom: amennyire hibás, idealista álláspont elmarasztalni a tömegeket a művészet és közöttük meglevő különbségért, esetleg szakadásért, legalább annyira felesleges idealizálni a párttagság művészeti szemléletmódját. A mát azonban ez esetben sem lehet megérteni a tegnap tanulságai nélkül.

AZ IDŐ ISKOLÁJA

A közműveltség változását nem lehet hónapokkal, évekkel mérni, hanem legalább évtizedekkel. A felszabadulás után 21 évvel már ezt is megtehetjük. A mi „eget ostromló" Tanácsköztársaságunk művelődéspolitikailag egész történelmünkre szóló büszkeség és tanulság, de néhány hónap nem formálhatta át népünk kulturális arculatát, s művészetismeretét sem. A felszabadulás óta eltelt évtizedek azonban mély, alapvető strukturális változást hoztak hazánk közművelődésében, s a párttagság művészetítéletének és -értésének nyomon követésére is lehetőséget adnak.* A most következő áttekintésben *csupán néhány* fontos tényező felvázolására van lehetőségem, csak azokról szólok, amelyek máig is megérződő hatásaikkal elsősorban a kommunistákat segítették vagy gátolták a művészetek teljesebb megismerésében, ízlésük formálásában.

Az 1945—48-as periódusban, a hatalomért folyó harcban, két mindent eldöntő tennivaló fonódott össze: a gazdasági (az újjáépítés) és a politikai (a proletárdiktatúra kivívása). Nem kísérte fegyverropogás ezt a harcot, de a kommunistáknak és a velük együtt küzdő baloldali

* A következőkben **kényszerűen** nélkülözni kell az alkotóművészet önmozgásának, fejlődésének, ellentmondásainak áttekintését az elmúlt két évtizedben, jóllehet ennek igen fontos funkciója van a közönség változásaiban. Lásd: ehhez az e lapban megjelent **cikkek közül Tóth D. (1965., 5. sz.) és Szabolcsi M. (1965., 6. sz.) írásait.**

Digitized by Google

cselekvő embereknek mégis kevés idejük jutott a múzsák számára. Ehhez a szinte történelmileg szükségszerű körülményhez kapcsolódik még az a hatásában máig is élő ellentmondás, hogy a cselekvő kommunisták mint a kulturális forradalom úttörői, lelkesítői és szervezői, a maguk művelődésének ügyét kénytelenek voltak alávetni a nép érdekeinek. A társadalmi harcok és megbízatások közepette ugyanis nekik volt meg a legkevesebb tárgyi feltételük (szabad idejük stb.) ahhoz, hogy — a feltétlenül szükséges, de az általános műveltséget mégsem helyettesítő politikai és világnézeti képzést nem számítva — lényegesen és rendszeres képzéssel fejlesszék műveltségüket. A művészetpolitika vonatkozásában ez azzal a következménnyel járt, hogy a párttagság elvileg megismerte a művészetek mint *tudatforma jelentőségét*, politikai, ideológiai súlyát, a nevelésben, a tudatformálásban játszott szerepét. Felismerte annak szükségességét, hogy a társadalmi harcoknak a művészetek változását kell magukkal hozniuk. Sokat tanult az akkor még jórészt kétfrontos harc taktikájából, a polgári dekadencia elleni küzdelemből. Egyetértett azzal a művelődéspolitikai céllal, hogy a művészet élvezetétől addig elzárt tömegeket — elsősorban a haladó kultúra kincseivel — kapcsoljuk be a művészet áramkörébe. (Ne feledjük el, hogy e feladat feltételei és realitása sem voltak rögtön meg a felszabadulás után: még jó ideig a polgári-tőkés kultúra bázisai is léteztek.) Arra azonban nem volt lehetősége, hogy eközben a maga esztétikai, ízlésbeli fejlődését is megszervezze. A felismerések nem párosulhattak a kellő élménnyel és elmélyüléssel, a műalkotások rendszerező feldolgozásával. Többek között ez a körülmény is egyengette a dogmatikus, szektás művészetpolitika fellépésének útját.

Az 1949—53-as évek dogmatikus, voluntarista művészetpolitikája egész művelődésügyünkben mély nyomokat hagyott, de elsősorban a párttagság tudat- és érzésvilágában. És különösen mély nyomokat hagyott a „művészeten kívüli művészetiség", tehát *nem a művek* (bár ekkor már lényegesen számottevőbb ezeknek a jelentősége), hanem a művészet hivatásáról, a hazai művészet helyzetéről és mulasztásairól kialakult ítéletek és összkép. A művészetpolitika hibás álláspontja következtében ezekben az években szilárdult meg a párttagságban a művészet és a politika, s főleg az irodalom és a politika viszonyának téves, helytelen értelmezése. Ekkor vált általánossá az irodalom közvetlen politikai szerepének eltúlzása, kritikai hangjának korlátozása, az egyoldalúan tematikus igény. Káros hatást tett az *elmélet és a gyakorlat* elszakadása egymástól, a szubjektivizmus. Ahogy az elméletben elismertük a gazdasági törvények objektív jellegét, de a gyakorlatban sorra megsértettük őket, úgy a művészetnek mint tudatformának a viszonylagos önállósága is ismert és elismert igazság volt, de valójában mégis korlátoztuk a folyamatosságot. A lukácsi esztétikával összhangban szinte kizárólag a polgári, illetve kritikai realista hagyományfolytonosság létjogosultságát ismertük el. A példából minta, a mintából séma lett: szinte maradéktalanul elfogadtuk az ismert zsdanovi

Digitized by Google

felfogást. A vulgarizált visszatükröződési elmélet pedig az adott valóságnak nem hű, igaz, hanem egyoldalú mását kérte számon a művészettől. A művészetpolitika — összhangban az esztétikával és a kritikával — a leegyszerűsített ábrázolást igényelte, mellőzve vagy tagadva az alkotói szubjektivitást, a művészet teremtő mozzanatát, a tartalom formanyelvének dialektikus, folytonos megújhodásra törekvő fejlődését.

Ez a koncepció (amely a művészet befolyásolásának normájává vált) a pártélet mindennapjaiba is mélyen behatolt. Az esztétikailag kellően nem iskolázott párttagság ezt ismerte meg a művészet szocialista útjaként, ez látszott a pártosság követelményének is. Hozzá kell tenni, hogy a műalkotások is e szemlélettel egybevágó élményvilág kialakítását szolgálták: a párttagság valóban kereste és kézbe vette azokat a könyveket, megnézte azokat a filmeket és színműveket, amelyeket a „hivatalos" álláspontok és a párt agitációja — nagyon szűkkeblűen — szocialista jellegűnek minősített. Ezzel egyidőben fellendült a kétségtelenül nagy értékű, de mégis csak egyféle művészi orientációt képviselő kritikai realizmus (Mikszáth, Balzac, Thomas Mann, és az orosz realisták) iránti érdeklődés is. Azt mondhatjuk, ellentétes egységbe került egymással a primitív „szocialista realizmus" és a kritikai realizmus. A festészetben ekkor vált egyeduralkodó példává Munkácsy, a zenében Erkel, a filmben a „regénysodrású", cselekményes alkotások tömege. A más indíttatású kiváló szocialista realista művészekkel, József Attilával, Derkovitscsal, Eluard-ral és másokkal való őszinte azonosulást, s néha még a feléjük való közeledést is egy sor értetlenség keresztezte (pl. az „izmusok" sommás elvetése).

Hiba volna azonban azt mondanunk, hogy a szocialista realizmusnak minden időtálló értékét kizárta ez az egyoldalúság. Elég, ha Solohovra, Aragonra és másokra hivatkozunk, hogy belássuk: már akkor megvolt a mai, differenciáltabb és igazabb művészetszemlélet kialakulásának több feltétele. És ne feledjük el azt sem, hogy a nagyközönség is, a párttagság is ebben az időszakban kapott — főleg igényeiben, érdeklődési körében — máig is ható, pozitív indításokat (a kulturális forradalom teljesebb kibontakozása, a színházak, az opera munkásközönségének kialakulása, a művészeti ismeretek szervezett terjesztésének megkezdése stb.). Ekkor kezdte éreztetni termékeny hatását a klasszikusok megismerése. És az irodalmi, művészeti élet bírálata *jó értelmű, hasznos ideológiai érzékenység magvait is elhintette* a párttagság körében.

Az 1954—56-os időszak megzavarta, febolygatta a párttagság művészetszemléletét, de egyúttal egy életre szóló tanulságot is adott neki. Az ellenséges osztályerők támadásának célja elsősorban hatalmi, politikai volt, de kezdeti kibontakozásra és látványos felvonulásra mégis a művészetek látszottak az egyik legalkalmasabb terepnek, azonkívül, hogy *önmagukban* is jó lehetőségeket nyújtottak az ellenforradalom ideológiai előkészítésére. Más kérdés az, hogy az ellenforradalmi erők

Digitized by Google

vonzásába került írók 1956-ban már nem is annyira az irodalomban, mint inkább a közélet közvetlen politikai fórumain tevékenykedtek.

E hároméves időszakban szerencsétlenül estek egybe egészséges, új hangok a visszahúzókkal és a múltat visszasóvárgókkal, a gazdagodó formanyelv az ellensematizmussal, a mélyebb valóságlátás a „tényirodalommal" és a történelem- és osztályfeletti „igazat mondás" művészeti programjával. Ez maga is megnehezítette a művészeti életünkben való tájékozódást és az állásfoglalást. Tetézték ezt a párt egész politikájában és művészetpolitikájában is meglevő bizonytalanságok, következetlenségek. A józan, az elvhű kommunisták többsége nem alaptalan gyanúval, okkal idegenkedve, sőt felháborodva figyelte az „írástudók" egy részének árulását. Végül is az ellenforradalom napjai — a maguk ismert művészeti jelenségeivel az árulás, a visszarettenés és a tanácstalanság széles skáláján — mély nyomokat hagytak a kommunisták művészetszemléletében. Megerősítettek egy hibás tendenciát is: azt a szemléletet, hogy az irodalom és a művészet a politika legfőbb tartománya. (Ez paradox módon mindig egybeesett a jobboldalnak azzal a törekvésével, hogy a művészeket, írókat „vezető erő"-vé, vátesszé nyilvánítsa.) De maradandó tanulságot is adtak: megszilárdították azt a meggyőződést, hogy a társadalom fejlődésével lépést tartó s egyre következetesebb eszmeiséget lehet és kell igényelni a művészetektől, hogy megkülönböztetett támogatást érdemelnek a szocializmust vállaló, a munkásosztály érdekeivel közvetlenül azonosuló művészek.

A konszolidáció (amely szinte egyidőben építette újjá a szocializmus hadállásait a politikában, a hatalomban, az erkölcsben és a művészetben is) sok év múltán ismét lehetőséget teremtett a valóban kétfrontos harc, a mindenféle előjelű torzítástól mentes művészi fejlődés, kritika, művészetszemlélet és közönségigény felnövekedése számára. Ez annak ellenére is igaz, hogy e korszak elejének műalkotásaiban jóval kevesebb volt a kellemesen élénk, mint a komor színeket mutató. Nemcsak Tűztánc volt, de a sekélyesség kispolgári hulláma is, nemcsak „Kormos ég", de semmitmondó színművek és importfilmek is. Az ötvenes évek legvégére már megvolt a lehetősége egy viszonylag széles egységnek a fejlődő művészet s a kommunista és nem kommunista közönség között. Politikában, közéletben és művészetben is fokozatosan megszabadultunk a magunk teremtette korlátoktól, az értelmetlen tilalomfáktól. A valóságnak ismét nagyobb lett az értéke, mint az illúziónak. Megértőbbek lettünk a hagyományok megítélésében, s szélesedett látókörünk a nagyvilágra. A tömegek tanulásában méltóbb helyre került az általános műveltség; a párttagok és a funkcionáriusok tömegesen láttak hozzá a sokoldalú képzést nyújtó, iskola-rendszerű tanuláshoz, amely a művészetismeretnek is egyik legfontosabb feltétele. Egyúttal azonban bizonyos *egyenlőtlen fejlődés is* megkezdődött: az irodalom és a művészetek — legalábbis törekvőbb, értékesebb képviselőik — gyorsabban hódítottak meg új, vagy hosszú ideig mellőzött tartományokat (ezt mutatta például a témagazdagodás, a formanyelv-

Digitized by Google

differenciálódás, a határozott intellektualizálódás, a tragikus konfliktusok, a kritikai hang, a szociográfikus irodalom), mint ahogyan a tömegek, közöttük a kommunisták esztétikai műveltsége, mű-megismerő gyakorlata, ízlésvilága objektíve lépést tarthatott volna ezzel. Bonyolították a helyzetet a művészetben permanensen és párhuzamosan mutatkozó „balos" és jobboldali jelenségek is. Igaz, a párttagság véleményének alakításában, a tudatosság fejlesztésében nagy segítséget jelentettek a kulturális élet egészét vagy egy-egy részét elemző párt-dokumentumok (a művelődéspolitikai irányelvek, a kritikai életünkről, a népi írókról szólók stb.). Így jutunk el a mai valóság küszöbéhez, mai problémáink, nyitott kérdéseink közelébe.

A felszabadulás utáni két évtized e vázlatos áttekintéséből is levonhatunk *néhány tanulságot.* Az elmúlt húsz évből párttagságunk a művészetszemlélet és -ismeret vonatkozásában egyaránt hozott magával értékes energiaforrásokat és felesleges ballasztokat. Megtanulta, hogy a művészet mint tudatforma fontos alakító tényező a társadalomban, de nem tudott megszabadulni bizonyos tartózkodó és felületes általánosításra hajló előítélettől vele szemben; a dogmatizmus eleve sugallta ezt, a revizionista, ellenséges művészeti alkotások pedig táplálták. A hazai és külföldi realista értékek megismerése gazdagította művészetszeretetüket és élményvilágukat, de bizonyos konzervatív egyoldalúságot is kialakított bennük mindenféle újítással, formabontással, útkereséssel szemben. A sokszor nyíltan politikai érdekű és súlyú művészeti csaták értékes érzékenységet fejlesztettek ki soraikban, de olykor ez szűk tematikai számonkérésben, a művészi összetettségre nem figyelő ítéletalkotási szándékban jut kifejezésre. A felszabadulás után harcoló magyar kommunistáknak hervadhatatlan érdemük, hogy millió nehézség ellenére, sok áldozat vállalásával küzdöttek a politikai, világnézeti és szakmai tudásanyag birtokbavételéért, de a történelmi szituáció nem tette lehetővé, hogy a művészetek kincsestárából is annyit sajátítsanak el, amennyi a többi tudásanyaggal *egyenértékű* volna. A kommunisták jelentős része otthonosan mozog az irodalomban, de idegen a képző- és építő- (díszítő-) művészet, a zene, a táncművészet világában. A mérleg bizonyára nem teljes, de amikor napjaink jelenségeit megítéljük, azzal is számolnunk kell, amit most felsoroltunk: hogy mit hozott magával történelmi poggyászában párttagságunk.

A MAI MŰALKOTÁSOK A KOMMUNISTA KÖZVÉLEMÉNY MÉRLEGÉN

E kép megrajzolásában még nem ígérhetjük sem a teljességet, sem a kívánatos differenciáltságot. (Pl. a párttagság rétegei szerinti elemzést.) Inkább csak néhány jellemző ellentmondást és okozati összefüggést mutatunk be.*

* A helyzetkép a párton belül végzett szociológiai felmérés hiányában kizárólag empirikus adatokra, pártszervektől kapott információkra és kommunistákkal folytatott beszélgetésekre, vitákra támaszkodik.

Digitized by Google

A párttagság művészetszemléletének közéleti kezelésében is találkozunk végletes álláspontokkal. Jobbról betokosodottnak, hozzá nem értőnek, tulajdonképpen figyelemre sem méltónak akarják ezt beállítani, „balról" pedig a „megszorításra", az adminisztratív beavatkozások általános szükségességére kovácsolnak érveket helyzetéből. Mi is a valódi helyzet? Kétségtelen, hogy a kommunisták és általában leghaladóbb társadalmi erőink művészetszemléletének mélyén a következő *ellentmondást* lehet kimutatni: a művészeti problémák esetében (néha ugyanazon műalkotás kapcsán) is bizonyos (elsősorban esztétikailag, esetleg etikailag) *konzervatív ítéletalkotás* együtt jelentkezik a *magas eszmei és politikai igénnyel,* amelyet éppen a bonyolult harcok során fejlesztett ki a párt a tagság soraiban. Egyes esetekben e magas igény már szinte irreális, nincs tekintettel az adott összefüggésre. Ezt az ellentmondást egyfelől a *művészetpolitika* mulasztásai táplálják, erősítik, másfelől azok az ellentmondások, amelyek társadalmunk fejlődés-állapota és a művészetek mozgásirányai és ténylegesen elért értékei, illetve értéktelenségei (azaz mai művészetünk gyengeségei, hibái, idegen törekvései) között vannak.

Azt tapasztaljuk, hogy a párttagság fejlett érzékenységgel reagál mai művészetünkre — igaz, olykor csak felszínesen, félreértésektől zavarva; hogy több támpontot, kapaszkodót igényel a művészetek értékeléséhez — igaz, olykor „szent" és végleges állásfoglalást is; hogy néha szocialista realista alkotások körül is nagy a véleményeltérés, sőt ez bizonyos esetekben szakadékká mélyül — igaz, legtöbbször nem tartósan. Ha az egyes műalkotások fogadtatásában közrejátszó mozzanatokat vizsgáljuk, igen nehéz, olykor lehetetlen a sajátos jegyeket elválasztani az általános közönség-véleménytől. Mégis, erre törekedve, a következőkben az alábbi kérdésekről lesz szó: a *műértés* adott fokából, a sajátos *formanyelv* ismeretéből és értelmezéséből adódó nehézségek, a művészet, a műalkotások *politikai értelmezésének* erényei és hibái, a *mű és az alkotó* szükséges megkülönböztetésének elmulasztása, a művészet *társadalomkritikai* hivatásának vitatása.

Vizsgáljuk meg először néhány műalkotás visszhangján ezeket a problémákat.

Nagyon gyakran megesik, hogy *szocialista realista alkotások is* visszatetszést, ellenkezést keltenek párttagságunkban, vagy a jobbik esetben hideg fogadtatásra találnak. A *Húsz óra* című filmről hónapokig folyt vita; igen sok kommunista értetlenül állt hivatalos elismerésével és a marxista művészetkritika igen kedvező értékítéletével szemben. A tv országosan is ismertté tette azt a vihart, amely *Somogyi Józsefnek Szántó Kovács*-szobra körül *Hódmezővásárhelyt* kerekedett, abban a városban, amelyben hagyományos otthona és kisugárzása van a képzőművészetnek, s tévedés volna azt hinni, hogy a párttagság többsége megértette a művész szándékát. Szomorú esetek egész sorát lehetne elmondani színházi életünkből is, például amikor közönyre találtak *B. Brecht* drámái. A felsorolt műalkotásoknál is többek közt a

Digitized by Google

szokatlan forma, a még kellőképpen meg nem értett formanyelv áll a párttag-közönség és a kiváló mondanivaló közé, megakadályozva az önfeledt műélvezést. Belejátszik ebbe egy történelmileg kialakult hibás analógia is: minthogy annak idején az „izmusok" elleni harcban nagyon összemosódott az eszmei kifogás a forma kritikájával, a párttagságban máig is tovább él az, hogy e szokatlan forma mögött politikailag is gyanúsat keres. Hivatkozhatunk *Sánta* és *Fábri* szimultán (montázs-) technikájára, amely pedig talán egyedül volt alkalmas arra, hogy művészileg ábrázolják az objektív igazság és a sok-sok szubjektív igazság bonyolult társadalmi viszonyát; vagy *Somogyi* lényegre törő művészi felfogására (hiszen valóban nem is Szántó Kovács *képmását* akarta megmintázni!), amely az egyénben a mozgalmat, a megtörtségben is az erőset, a fojtottságban is a szárnyalót akarta odaállítani az emberek elé; vagy a brechti dramaturgiára, amely szakítva a hagyományos arisztoteleszi úttal, *közvetlenül* appellál a néző gondolkodására, rációjára, az elidegenítés kétségtelenül szokatlan eszközével élve.

Példáinknál maradva: a *Húsz óra* körüli párton belüli viták nem egyszerűen és nem is főképpen az újnak tűnő forma miatt robbantak ki. (Meg kell jegyezni, hogy a formai megoldás a filmben *valóban* okozott felesleges nehézségeket, többet mint az irodalmi változatban.) A legtöbb ellenvetést politikai meggondolások szülték, elsősorban Varga Sándor, a párttitkár alakja miatt. Pedig ezek a kifogások sem fogadhatók el, mert az egész mű — főképpen a kommunista igazgató-Jóska megszemélyesítésével — a mi igazságainkat, a szocializmus igazságait sugározta. Nem tagadható viszont, hogy az író eszmei gyengéit több ponton is helyesen ismerte fel a párttagság. Sokakat megzavartak Sánta Ferenc ismert nyilvános állásfoglalásai is. A művészet megítélésében azonban a mű, nem pedig alkotója mondja ki a döntő szót, még akkor is, ha *más* tekintetben a művészek közéleti tevékenysége sem mellékes kérdés. *Somogyi* szobránál az említetteken kívül bizonyos régebben berögződött szűklátókörű történelemszemlélet is közrejátszhatott: annak meg nem értése, hogy ha később diadalmaskodtak is Szántó Kovács mozgalmának eszméi, az adott történelmi helyzetben a reakció mégis letörte a mozgalmat. *Brechtnél* szembetűnően csak formanyelvi problémák játszanak közre. Mert lehet-e kommunistának politikai, világnézeti ellenérzése az ő alkotásaival szemben? A művészi megformálás újszerűsége, idegenszerűsége máskor is útját állja a megértésnek. A „Sodrásban" című filmet a fiatal kommunisták egy része is közönnyel fogadta; a mai líránk értékes hajtásaihoz tartozó költészet (Juhász Ferencé. Nagy Lászlóé és másoké) sem találkozik sok olvasó tetszésével (ahogyan egy tsz-pártmunkás mondta: „nem cseng a fülembe"). A nagyrealizmus alkotó módszeréből megszokott formanyelv közvetlensége, amelyet művészeti áganként más-más dolog jellemez: az epikus, cselekményes hömpölygés, képrendszereinek közelsége, ábrázolásmódjának kiegyensúlyozottsága, szerkezeti harmóniájának zavartalansága stb.) így elzárhatja az utat az új előtt.

Digitized by Google

Persze a hagyományos ízlés és a politikai, az eszmei igényesség igen gyakran termékenyen talál egymásra. Nem beszélve a többé-kevésbé a kritikai realizmus alkotó módszeréhez közel járó szocialista realista művészetről (Gorkij vagy Solohov regényei, Váczi Mihály vagy Simon István költeményei, s mások). Hasonló a helyzet olyan íróknál és művészeknél, akik a párttagság széles rétegeire hatnak, nagyrészt azért, mert az új mondanivalót a megszokott formában tolmácsolják. *Urbán Ernő* (anekdotázó hangjával), *Fehér Klára, Berkesi András* („maiságával") és mások igen nagy népszerűsége pedig az előbbiekkel rokon tényezőkön túl oda is elvezet bennünket, ahol a jó eszmei és politikai törekvések már nem egyszerűen a nagyrealizmus szerkesztési-ábrázolási útjait járják, hanem a legkönnyebben felfogható olvasmányosság, sőt a kalandosság területére lépnek. Márpedig a pártosság és a korszerűség egymást feltételező elvek, s nem járhatnak tartósan külön vágányokon.

Az értetlenségben érdemes még egy mozzanatra felfigyelni. Ahogyan távolodunk az irodalomtól a drámán és filmművészeten túl a képző-, tánc- és zeneművészet tartományaiba, úgy növekednek a mai műalkotások fogadtatásának problémái is. Milyen látási és hallási kultúrával, ennek milyen megalapozásával számolhatunk a tömegekben (leszámítva a legfiatalabb nemzedéket), a párttagság tömegeiben is? És kitől, honnan kapnak segítséget, hogy előbbre jussanak? Szinte jelképes érvényű az egyik szegedi építőipari vállalat pártmunkásának keserű megjegyzése: „a két kezünkkel mi építjük valósággá az új, korszerű épületterveket, de tulajdonképpen nem értjük, hogy mit építünk, ott helyben senki sem magyarázza meg nekünk". Márpedig a műélvezés nem valami misztikus dolog, lényegét pontosan nyomon követhető pszichés (érzelmi, akarati, racionális stb.) és társadalmi folyamatok alkotják. Az ebben levő hiányok éppúgy részei örökségünknek, mint húsz évvel ezelőtt az írástudatlanság, vagy a közéleti járatlanság, a demokratizmus nem ismerése volt. És ezért gondol az ember joggal arra, hogy a gicc ellen szervezett hadjáratainkat (amelyekkel 10—15 perc alatt szeretnénk kiábrándítani az embereket az évtizedek alatt megszeretett gombolyagos cicákból és holdfényben bőgő szarvasokból) egymagukban ugyanolyan meddő kísérletek, mintha az írás-olvasás tanítása nélkül szeretné valaki megszüntetni az analfabétizmust.

A műértésen kívül azonban vannak egyéb tényezők, amelyek zavarják a szocialista realista alkotásokkal való azonosulást; ezek már sürgősebb tennivalókra hívják fel a figyelmet. Nem lehet elfogadni a *művészet és politika* viszonyának meglehetősen széles körben tapasztalható helytelen értelmezését. Vitathatatlan, hogy a kettő között szoros a kapcsolat, s éppen a revizionizmus akarja ennek tagadásával a kettő közötti ellentétet bizonyítani. Ez a kapcsolat azonban nemcsak megengedi, hanem egyenesen feltételezi, hogy a különbségeket is jól lássuk. A dogmatikus művészetpolitikának az volt az egyik legsúlyosabb tévedése, hogy ezt a különbséget elmosva, a pártosság címén a

Digitized by Google

közvetlen, napi politikát, ennek igényeit kérte számon a művészektől. Elfogadhatatlanok azok a vélemények is, amelyek elvitatják a művészetek *társadalomkritikai* hangjának jogosságát. A szocializmus sem mentes az állandóan újraszülető belső ellentmondásoktól, s egyes művészek éppen ezekre, mint emberi konfliktusokra figyelve tudják az élet igazabb, teljesebb ábrázolását nyújtani. Hibásak azok a nézetek is, amelyek a művészet megítélésében felcserélik a *mű és az alkotó* helyét. Éppen a szocialista realizmusról folyó és egyik szakaszában nemrég összefoglalt vita igazolta azt, hogy elsősorban a műalkotások alapján kell vizsgálni és értékelni a szocialista realizmus fejlődését. Egy kiváló szocialista realista mű akkor is időtálló érték, ha alkotója politikailag zavaros nyilatkozatokat tesz, vagy ha valamilyen okból — talán csak ideiglenesen — eltávolodott a munkásosztálytól.

Egyoldalú és hamis volna a kép, ha nem mutatnánk rá nyomatékkal a leghaladóbb közvéleménynek, s benne a párttagságnak egy történelmileg kialakult, *egészséges, a haladást, új művészetünk fejlődését segítő tulajdonságára.* Ez pedig a politika és a világnézet viszonyát helyesen elrendező, *magas eszmei igényesség.* A párttagság joggal támaszt magas eszmei és társadalmi igényt mai művészetünk iránt. Hevesen és indulatosan reagál az igazságainkat kikezdő, kritika címén mocskolódó, a valóságot meghamisító, vagy múltunk hősi hagyományait lábbal tipró műalkotásokra. A párttagság felháborodva reagál nemcsak az egész haladó közvéleményben kisebb-nagyobb háborgást okozó művekre (többek között: Csurka: „Szájhős"-e, a Kis Színpad „Fogad 3-tól 5-ig" című kabaréja, Csák „Békesség a bűnösöknek" című írása, Végh Antal szabolcsi riportjai stb.), hanem a mai művészetünkben fel-felbukkanó kommunista-ábrázolásokra is. Felteszi a kérdést: mi indítja a művészeket arra, ki és honnan bátorítja őket abban, hogy a kommunistákat egyoldalú, suta, betokosodott, konzervatív, vagy felesleges emberekként ábrázolják? (Többek közt a „Férjek a küszöbön" című tv-játék, a „Butaságom története" című film, Galgóczi Erzsébet egy-egy írása kerül gyakran szóba e tekintetben.) Erkölcsileg romboló hatásúnak tartották Dunai „Nadrág" című vígjátékát, politikailag vaknak a Csonka gyároscsaládról az Élet és Irodalomban megjelent írást, életformánkkal ellentétesnek a nyugatról átplántált, erotikától és antihumanizmustól szennyes filmeket és más műveket. Még ma is emlegetik azt a felháborodást, amelyet a „Mélytengeri áramlás" című írás Nádudvaron és környékén keltett. Ugyanígy elítélik a nyugatról, a valódi értékekkel együtt besodródó, vagy becsempészett, életünktől és életmódunktól idegen, káros, bomlasztó hatású „kultúrtermékeket" is. Ez az *egészséges, pozitív töltésű közvélemény* olykor messzebbre nem jut el, egységes fogalmazást sem kap: sok-sok esetben hallatszik, de rendszerint csak kis közösségekben, elvtársi, baráti környezetben. Csak a viták hozzák napvilágra őket, pedig művészek, kritikusok és népművelők egyaránt támaszkodhatnának rá. Ennek értékéből semmit sem von le az, hogy néha

Digitized by Google

a kommunisták véleménye is kibogozhatatlan szövevénybe bonyolódik. A „Pirostövű nád" tv-változata körül például nagyon megoszlott a párttagság állásfoglalása. Az értelmiségi és iparban dolgozó kommunisták közül sokan gondolatébresztő és művészileg értékes alkotásnak tartották, de paraszti körökben legtöbben bántónak, anakronisztikusnak, erkölcsileg ferde hatásúnak minősítették és szenvedélyesen vitatták.

A MŰVÉSZETKRITIKA IRÁNT TÁMASZTOTT IGÉNYEK

A kommunisták művészetszemléletébe erőteljesen belejátszanak a különböző társadalmi tényezők, közöttük a művészetkritika is.

A művészetkritikának szép hivatása, hogy hidat verjen a művészetelmélet, az alkotóműhelyek és a közönség között. Az utóbbi években élesszemű, marxista kritikusgárda nőtt fel. Kritikai életünknek meglehetősen tág mozgástere alakult ki: egy sor művészeti, irodalmi és kritikai folyóirat, hetilap látott napvilágot, s a napilapok is megértőbben szorítanak helyet a kritikának. A kritika mégis csaknem annyi bírálatot kap, mint amennyit ad. A párttagság jelentős része — főleg munkás- és parasztkörökben — úgy érzi, hogy a kritika és olykor a kultúrpolitika is túlságosan elvont kritériumokra támaszkodik a művészeti értékrend kialakításában. A legtöbben Berkesi Andrásra hivatkoznak: munkásságát jelentősebbnek, magukhoz közelebb állónak tartják (Játék a tisztességgel, Húszévesek stb.), mint a kritika állásfoglalásai. A párttagság zöme ma még sajnos nem forgatja a kritikai, irodalmi és művészeti folyóiratok egy részét, ezért művészetszemléletük alakításában (akárcsak a nagyközönségében) különösen nagy szerepük van a *napilapok, a rádió, a tv kritikai rovatainak.*

Egyfelől: ezek sem mentesek a szakfolyóiratok hibáitól (esetleges ítéletek, szubjektív, impresszionisztikus hangvételű kritikák, a mélyebb elemzés hiánya). Másfelől: az a típusú szakszerűség, amely a szakfolyóiratokban még helyénvaló, a napi fórumokon olykor már elzárkózásnak, sőt arisztokratizmusnak hat. Pedig mástól is, de a napilapoktól különösen joggal várhatnak olvasóik *közérthetőséget:* világos, nyílt állásfoglalást, gondos mérlegelést és mindenekelőtt *orientálást.* Manapság az irodalmárnak is nehéz eligazodnia akár csak a (hazai és külföldi) szépirodalmi könyvkiadásban is, s a film-, zene-, az építő- és a képzőművészetben sem könnyebb a helyzet. *Egyre nehezebb válogatni, választani.* Olykor más nyelven beszél az olvasó és a kritikus: az olvasó megbízható *iránytűt* igényel, a kritikus meg azt mondogatja, hogy nem lehet mindenkinek mankót nyomni a hóna alá. A párttagság (és most nem a hivatásos népművelőkről, a kulturális tisztséget viselőkről van szó, akiket munkájuk többre kötelez) ezenkívül azt érzi — indokoltan —, hogy mint kommunistának is állást kellene foglalnia napjaink művészeti kérdéseiben, egy-egy nagyobb hullámokat

Digitized by Google

verő műalkotás ügyében, s azt kérdi: *milyen segítséget kap ehhez?* Hogyan és hol tájékozódjék? Elolvasson-e egy-egy alkotásról nyolc-tíz, legtöbbször egymásnak is ellentmondó kritikát? Ha tehetné is (de nem teheti), kinek adjon igazat? Vagy hol keresse a teljesebb igazságot?

Józan ember nem gondolhat arra, hogy uniformizáljuk az ezerarcú, ezerszínű művészetkritikát, hogy „pecsétes" állásfoglalások jelenjenek meg, hogy a naponta megjelenő írásokat bárki is az abszolút igazság rangjára emelje. De az jogos igény, hogy a *rádió, a tv és a napilapok* ne tartsák rangjukon alulinak a tömegek közérthető művészeti kalauzolását, az egyszerű tájékoztatást, a földönjáró műbírálatot. Jogos az a kívánság, hogy *a pártfórumok* (Népszabadság, Pártélet, Társadalmi Szemle) gondoljanak többet a kommunisták igényeivel, elháríthatatlan szükségleteivel, hogy egyértelműbben foglaljanak állást és orientáljanak. Vannak kedvező jelek: ilyen többek között a tv nem annyira kiforrott, mint inkább csak ígéretes kritikusi eszmecseréje, a Népszabadság nemrég felújított, nagyobb áttekintést nyújtó rovatai, a rádió Gondolat című műsora és egyes könyvszemléi.

A párttagság egészére semmiképpen sem jellemző valami türelmetlen, általánosító, művészetkritika-ellenes hang. Általában megértéssel mérlegelik nehézségeit, felfedezik eredményeit. De a jobb orientáció iránti igény — teljesen jogos.

A NÉPMŰVELÉS, A KOMMUNISTA NÉPMŰVELŐK FELELŐSSÉGE

A legtöbb műalkotás valamilyen *közvetítéssel* — a rádió, a televízió, valamelyik művelődési intézmény révén —, egyszóval a *népművelés* útján találkozik a közönséggel. A tömeges hírközlő eszközök jelentősége mérhetetlenül megnövekedett: nélkülük szinte lehetetlen még beszélni is a közvélemény vagy az ízlés alakulásáról. A kommunisták is érintik e népművelő intézmények felelősségét, elismerésükben és bírálatukban egyaránt.

Egy-egy műalkotás nyilvánosságának mértéke igen különböző lehet: az egy-két ezres példányszámú folyóirattól vagy verseskötettől a tv-ig és a rádióig igen széles a skála. Ha az utóbbiak műsorukra tűznek (dramatizálnak, tv-játékká dolgoznak fel) egy novellát, vagy bemutatnak egy verset, ezzel a közvélemény számára egycsapásra kiemelik az ismeretlenség homályából ezt a művet. Lényegében hasonló a szerepe minden kiadónak, szerkesztőségnek, színháznak, művelődési otthonnak. Ezért elsősorban a kellő értékelésen nyugvó *válogatásban* nagy a felelősségük a népművelőknek, az intézmények kommunista vezetőinek. Végül is itt dől el a művészetpolitika elveinek realizálása, nem pedig előbb. A népművelőknek mindenekelőtt a kellő *arányok* kialakításában kell nagy józanságot és körültekintést tanúsítaniuk. Még az egyes rétegek igényeinek arányos mérlegelésénél is fontosabb, hogy

Digitized by Google

a népművelés különböző csatornáin keresztül nyilvánossá tett műalkotások milyen belső, tartalmi, értékrendbeli arányokat képviselnek *összességükben.* Ha a kommunisták pl. a tv műsorpolitikájában a bárgyú, keveset vagy semmit sem mondó nyugati filmeket, a szélsőségesen avantgard fogantatású tv-játékokat, az életünket egyoldalúan kezelő műveket bírálják, akkor igen gyakran nem ezeknek egyszerű meglétét kifogásolják, hanem az arányok eltolódását, a domináló jelleget, az összhatást. Széles körben kifogásolják például a Nyugat hamis csillogását kritikátlanul tálaló tv-filmeket, illetve közvetítéseket.

Azok a jelenségek, amelyeket a tömeges hírközlő intézményekkel, a népműveléssel kapcsolatban szóvá tettünk, korántsem adnak teljes képet a népművelés művészetközvetítő munkájáról. Alig van ember, aki pl. több év munkáját mérlegelve kétségbe vonná a tv műsorpolitikájának fejlődését (hogy e cikk témakörében maradjunk, a tv újabb kezdeményezései közül elismeréssel fogadták például a lakáskultúrával foglalkozó sorozatot és a mai szovjet költészet bemutatásánál alkalmazott új megoldást).

Nem volna érdektelen, ha a művészetek pártossága mellett a *népművelés pártosságát* is mérlegelnénk. Ennek követelmény-rendszere elég sokoldalúan ki van munkálva, de *gyakorlati* elemzése több figyelmet érdemelne. Biztató előjelek mutatkoznak a pártszervezetekben. Ha még nem is általános, de már felnövőben az olyan típusú kommunista vezető (párttitkár, tsz-elnök stb.), aki *egyszerre* gondolkodik politikai, gazdasági és kulturális kategóriákban, s akinek egyaránt szívügye a termelőberendezés, a jól felszerelt könyvtár, és főleg: az olvasó, művelődő ember.

A KOMMUNISTÁK ÉS A MŰVÉSZETPOLITIKA

A párttagság megkülönböztetését a nagyközönségen belül elsősorban a művészetpolitikához való két irányú kapcsolatával indokoltuk. A felsorolt tények azonban azt mutatják, hogy egyes műalkotások megítélésében igen gyakran konfliktusba keveredik a művészetpolitika és a párttagság egy kisebb-nagyobb része. Hogyan értelmezhető tehát az egység és az ellentmondás? Mivel magyarázhatók az egyes esetek? Az okot — leegyszerűsítve — abban látjuk, hogy az *egység,* az *egyetértés* a párttagság zöme és a párt művészetpolitikája között elsősorban a célok, a *főbb törekvések, a főbb elvek* tekintetében van meg. Az egyes esetekben való eltérést pedig két körülmény magyarázza. Az egyik az, hogy a művelődéspolitika megvalósítása sem zökkenőmentes: gyakori a végrehajtás során a következetlenség, a hiba is. Másodszor: a párttagságban még *nem elég alapos* az elveknek a megértése. Ezt részben érthetővé teszi, hogy 1957 óta pártunk a valóság bonyolultságát sokkal jobban alapul vevő elveket alkalmaz, s ezeket nem lehet olyan egyszerűen felfogni (különösen, ha megértetésük,

Digitized by Google

propagálásuk sem hiánytalan!), mint a valóságot leegyszerűsítő, következtetéseiben is egyoldalú régebbi elveket.

A félreértésekre, a nem alapos megértésre példaként néhány jellemző kérdésre hivatkozom, amelyek eléggé jellemzőek széles pártkörökre. Értelmiségi kommunisták sem tudnak megbirkózni azzal a kérdéssel, hogyan lehet eredményesen leküzdeni az új művészetünk és a művészetértés mai színvonala közötti ellentmondást. (Hibásan, néha az is szóba került, hogy nem kellene-e „lejjebb szállítani a színvonalat", ha az emberek felemelkedése hozzá csak bizonyos tempóban mehet végbe.) Sokan úgy vélik, hogy túl is becsüljük a tömegek világnézeti, tudati és műértő állapotát, amikor olyan vitatható polgári műalkotásokat is publikálunk, amelyeket *csak* kritikával lehet fogadni.

Sok gondot okoz még a párttagság körében művészetpolitikánk egy fontos elvének megértése. Pártunk művészeti politikája az utóbbi években hazai és külföldi műalkotásokra egyaránt dialektikusan alkalmazza a *támogatás — tűrés — tagadás* módszerét. Mit jelent ez? Azt, hogy aktívan támogatjuk a mi eszméinket kifejező, a munkásosztály, a szocializmus, a szocialista humanizmus, a haladás érdekeinek megfelelő művészetet, megkülönböztetett előnyökben részesítjük a szocialista realista műalkotásokat; megtűrjük azon szerzők műveit — vagyis hol szűkebb, hol szélesebb körű fórumot teremtünk nekik —, akik számunkra (részben vagy egészben) elfogadhatatlan választ adnak a társadalmi kérdésekre, a mai polgárság szorongását, reményvesztettségét kiúttalanul, bár művészileg érdekesen és tanulságosan ábrázolják; és tagadjuk (nem visszük a nyilvánosság elé, ideológiailag cáfoljuk) a szocializmus, a haladás, a béke érdekeivel ellentétes, elsősorban politikailag ellenséges szándékú, antihumánus, morbid irodalmat és művészetet. A legtöbb problémát általában az első két kategória okozza (a „megtűrt" polgári műalkotások is sok-sok nehézséget, félreértést, hibalehetőséget okoznak, mert kritériumaik is kiforratlanok még), a harmadikat (bár nem teljes sikerrel) általában kiszorítjuk kulturális életünkből. Néha azonban meglepő ellentmondások nehezítik meg a tájékozódást: egyik vidéki színházunknak nem ajánlották egy Ionescodarab bemutatását, de ezzel egyidőben egy tv-vetélkedőnek tárgya („feltétele") volt Ionesco életműve.

A művészetpolitika realizálása nem hibátlan: „fent" és „lent" is előfordulnak következetlen intézkedések. De a mai helyzet ismeretében e területen különösen fontos, hogy megélénküljön a párttagsággal folyó tapasztalat- és eszmecsere, hogy az egyes intézkedések esetében is minél több ponton verjen hidat a megértés.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

Néhány metszetében és mozzanatában áttekintettük a kommunista közvélemény mai állapotát. A kapott kép mozgó és ellentmondásos,

Digitized by Google

s mozgásában is az egyenlőtlen fejlődés számos következményét mutatja. A legfontosabb mégis az, hogy jobban serkentsük a kommunisták eszmei, politikai, művelődésbeli fejlődését, hogy felkutassuk azokat az emelőket, amelyek segítik a *valóságos és a szükséges közötti különbségek csökkentését.*

A tennivalók sokban azonosak, vagy hasonlóak azokkal, amelyeket a nagyközönség ízlésének és művészetszeretetének fejlesztésében is feltételként emlegetünk. (Például az *általános műveltség* emelése mind az iskola-rendszerű továbbképzés, mind az önművelés útján. A párttagság fiatalabb korosztályai — a 25—30 évesek — máris új szint, nagyobb érdeklődést, elmélyültebb, hozzáértőbb szemléletmódot, új minőséget képviselnek. Sokkal otthonosabban mozognak a művészetek világában, érzékenységük is nagyobb. A párttagság állandó utánpótlása maga is fontos tényezője a belső közvélemény alakulásának, de persze nemcsak ettől kell várnunk a változást.) Fontosabb azonban, hogy *sajátosan a párttagságra* érvényes következtetéseket keressünk.

Érett a helyzet arra, hogy felvessük a *párton belüli fórumok* szükségességét. Hogy művészetpolitikánk építhessen és támaszkodhasson a pártközvéleményre, ahhoz ennek a kereteit is meg kellene teremtenünk. A taggyűlések, a pártnapok, a pártoktatás adnak bizonyos lehetőséget arra, de *alapvető* változást nem várhatunk tőlük, hiszen a művészetekkel való foglalkozás csak egyik része egy vezető párt gondjainak, tennivalóinak (és az ideológiai képzésnek is). Ezért érdemes általánosítani azokat a módszereket, amelyekkel egyes megyei és városi pártbizottságok az utóbbi években már okosan éltek: vitát rendeztek a párttagságot megmozgató egy-egy kérdésről, művészek, szakemberek bevonásával, segítve a tisztázódást, a vélemények egyeztetését. Az ilyen eszmecserék gyümölcsözőek: nagy a súlyuk a helyi művészeti élet orientálásában (és kívánatos volna, ha nemcsak megyeszékhelyeken, hanem járásokban, községekben is tartanának ilyeneket), eligazítást adnak, és a művelődéspolitika, a népművelés is támaszkodhat rájuk. S nem utolsó sorban: ha csínján akarunk bánni az adminisztratív intézkedésekkel, akkor ilyen módon sikerrel járható a másik út. (A sok példa közül ide kívánkozik egy Fejér megyei: Szopoli Nagy Lajos tollából divatos, de hamis szociográfikus írás született — megnevezetlenül — Polgárdiról; a kommunisták kezdeményezésére helyben, az író jelenlétében eszmecserét szerveztek. Az izzó vita tisztázta az igazságot és talán tanulságul is szolgált.)

Szükségesnek látszik, hogy a párttagság a mindennapi pártéletben is többet és rendszeresebben halljon (információkban és eszmecserékben) *művészetpolitikánk elveiről, gyakorlatáról,* az egyes döntésekről. Fel kell figyelni arra, hogy főleg *az általános elvek és az egyes esetek közötti* összefüggés nem világos sok párttag számára.

Digitized by Google

Az egyetértés és támogatás megszerzéséért újra és újra meg kellene magyaráznunk az új jelenségeket; semmiféle fáradozás nem lehet sok ebből a szempontból. E kérdésekben — az említett okok miatt — még nagyobb a kommunisták *igénye* a folyamatos tájékoztatásra, az állásfoglalásra. (Az idősebb kommunista munkások és parasztok — akiknek megvan ugyan az érdeklődésük, de akik a művészetek teljesebb megértéséhez szükséges feltételeiken már nem változtathatnak lényegesen — nagyon egyszerű, népszerű tájékoztatást és eligazítást igényelnek.) Többet várnak ebben a pártszervezetektől, de a *pártsajtótól* is. Ez az igény azért is jogos, mert művelődéspolitikánk nem stagnál, az elméleti viták is — mint legutóbb a szocialista realizmusról folyó eszmecsere — új gondolatokkal gazdagítják művészetpolitikánkat, segíteni kell tehát a lépéstartásban.

Mindebben megtisztelő felelősség hárul a *kommunista értelmiségre*. A kommunista művészek, kritikusok, esztéták, művészettörténészek olykor kizárólag két területre korlátozzák működési körüket: az alkotó munkában való pártos helytállásra és a saját pártszervezetükben végzett tevékenységükre. Pedig egy harmadik, terület is ide kívánkozna: segíteniük kellene az ipari és mezőgazdasági párttagságnak a mindennapok fogas kérdéseinek megértetésében, a művészetszeretet ápolásában, az új szocialista műalkotásokkal való azonosulásban. Nem falujárásra gondolok, hanem sokszálú kapcsolatra, amelyet egyaránt fűthet a kölcsönös tanulás haszna és a felvilágosítás öröme. A felszabadulás előtti kultúrmozgalom nemes és ismert hagyományai várnak itt folytatásra, s követendők a jelen olyan példái is, mint Fodor Imre színházigazgatónak, Horváth Ferenc színművésznek, Soltész Elekné zenetanárnőnek és másoknak a munkások és parasztok közötti tevékenysége.

Alapos, mély felmérések híján nehéz volna hiteles összehasonlítást végezni a párttagság és a teljes nagyközönség művészetszemlélete, -értése és színvonala között. Az bizonyos, hogy nem túl hosszú időtávon a társadalmilag, politikailag leghaladóbb erőknek a művészeti közvéleményben is éppen olyan vonzó, ösztönző tényezővé kell válniuk, mint az élet más területein. Ez pedig magasabb igényeket támaszt. A pártértelmiség, a vezetők, a funkcionáriusok a problémák mélyebb elemzésére vállalkozhatnának: nagyobb felvértezettségre volna szükség az ítélet- és véleményalkotásban. Ha valahol összeférhetetlen a társadalmi helyzettel az igénytelenség, a tartalmatlan szabadidő-felhasználás — ez éppen ezekben a rétegekben kézenfekvő.

Ahogy a párttagság egésze művészeti ízlésében is egyre jobban betölti az élcsapat hivatását, úgy várható, hogy megnő a közvetlen be-

Digitized by Google

folyása a szocialista realista művészet fejlődésére és az egész művészeti közvéleményre.

*

Hazánkban és szerte a világon érdeklődéssel és bizalommal várják a szocializmustól a művészet megújulását, a „társadalmi művészet" új gyakorlatát és sikereit. És hiszik — mint mindig az emberiség fellendülő történelmi korszakaiban — a művészet és a közönség egymásra találásának új minőségét, gyümölcsöző hatását. Feltételeink valóban megvannak ehhez, és sok tekintetben valósággá is vált ez a kölcsönhatás. De e valóban nemes, humanista hivatás teljesítéséért még sokat kell munkálkodnunk, párttagságunk soraiban is.

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

Az európai béke és biztonság

Az európai béke és biztonság megteremtése alapvető jelentőségű nemcsak Európa, hanem az egész világ békéje és biztonsága szempontjából is. Erre tanít a történelem. Korunk legnagyobb vérzivatarai, az első és a második világháború, Európában robbantak ki, a német imperializmus idézte elő őket.

Napjainkban Európa a két társadalmi rendszer: a szocializmus és a kapitalizmus fő érintkezési területe. Itt vannak a Varsói Szerződés és a NATO mennyiségileg és minőségileg leglényegesebb erői. Ezért egy esetleges európai konfliktus közvetlenül a termonukleáris világháború veszélyét rejti magában. Igaz, hogy néhány év óta nem Európában a legélesebb a nemzetközi feszültség, de ez semmivel sem csökkenti az európai béke és biztonság kulcsfontosságát. Ezért szerepel változatlan aktualitással ez a probléma hivatalos és nem hivatalos nemzetközi találkozókon, kormányfői és külügyminiszteri értekezleteken, tudományos, kulturális és más konferenciákon.

*

Az európai béke és biztonság szempontjából döntő szerepe van a német kérdésnek. Ez a probléma azért nincs ma sem megoldva, mert a nyugati hatalmak megszegték a jaltai és a potsdami egyezményeket. A jaltai értekezlet hivatalos közleménye kimondta: „Szilárd és megingathatatlan elhatározásunk, hogy megsemmisítjük a német militarizmust és gondoskodunk arról, hogy Németország soha többé ne zavarhassa meg a világ békéjét." Németország keleti határainak rendezésével kapcsolatban pedig megállapította: „Lengyelország területének jelentős mértékben gyarapodnia kell észak és nyugat felé."

A potsdami értekezlet megerősítette a jaltai konferencia nyilatkozatát, s Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió kijelentette: „A német militarizmust és nácizmust gyökeresen kiirtják, s megegyez-

Digitized by Google

nek abban, hogy most és a jövőben más intézkedéseket is foganatosítanak, amelyek szükségesek ahhoz, hogy Németország soha többé ne veszélyeztesse szomszédait vagy a világbékét." A szövetségesek kötelezettséget vállaltak arra, hogy támogatják a német népet a demokratikus pártok és intézmények megteremtésében, abból a célból, hogy e pártok és intézmények megerősödése után olyan össznémet kormány alakuljon meg, amellyel a szövetséges hatalmak mielőbb megköthetik a békeszerződést.

A nyugati hatalmak a második világháború után sorozatosan megsértették a potsdami egyezményt, megakadályozták az egységes, demokratikus és békeszerető Németország kialakulását. 1947-ben egyesítették az angol és az amerikai megszállási övezetet, egy évvel később a francia övezet is csatlakozott ehhez, s pénzreformot vezettek be. Ezt a folyamatot a külön nyugatnémet állam, a Német Szövetségi Köztársaság létrehozása tetőzte be 1949 szeptemberben. Érintetlenül hagyták, sőt a Marshall-tervvel meg is erősítették a német imperializmus gazdasági bázisát, megőrizték, majd fejlesztették a német militarizmus alapjait, s ez 1954-ben a NSZK-nak a NATO-ba való bevonásához vezetett.

Németország keleti részében ugyanakkor hiánytalanul megvalósították a potsdami egyezmény előírásait, felszámolták a német imperializmus és militarizmus gazdasági alapjait. Eredményes munkát végeztek a fasizmus és militarizmus összes maradványainak a kiirtásában. A keleti övezet lakossága a Német Demokratikus Köztársaság megteremtésével válaszolt a nyugatnémet állam létrehozására, s *ez fordulópontot jelentett Európa történetében.*

A két német állam politikai és társadalmi fejlődésének útja is különvált egymástól. Az NDK, az első német munkás-paraszt állam, a szocialista fejlődés útjára lépett, az NSZK-ban viszont restaurálták az imperializmus és a militarizmus erőit.

Napjainkban az európai biztonság megteremtése, a német kérdés rendezése szempontjából tekintve alapvető tény az, hogy két német állam létezik. E történelmi realitást figyelembe véve kell megkeresni azokat a lehetőségeket, utakat és módokat, amelyekkel fokozatosan elősegíthető e két probléma megoldása.

*

A Német Demokratikus Köztársaság kormánya a közelmúltban nagy jelentőségű javaslattal fordult minden európai állam kormányához. Az NDK ezt indítványozta a kormányoknak:

1. Fokozatosan csökkentsék az európai feszültséget a fegyverkezés korlátozására vonatkozó megállapodás útján, különösen pedig azzal, hogy az atomfegyverekkel nem rendelkező összes államok mondjanak le az atomfegyverek bármilyen formában való birtoklásáról.

Digitized by Google

2. Tartsák tiszteletben az európai status quo-t, beleértve ebbe a jelenlegi határok sérthetetlenségének határozott elismerését és a határrevízióra irányuló mindennemű törekvésről való lemondást.

3. Fokozatosan normalizálják az európai államok egymáshoz fűződő kapcsolatait, beleértve ebbe a két német államhoz való viszonyuk normalizálását is.

Az NDK-nak nem ez az első kezdeményezése az európai biztonság érdekében. A Német Demokratikus Köztársaság kormánya 1957 júliusában „A német nép útja a béke biztosításához és Németország egyesítéséhez" című nyilatkozatában a többi között javasolta: a két állam kössön megállapodást, amely megtiltja atombombáknak és atomfegyvereknek német földön tárolását és előállítását, s a két német állam lépjen ki a Varsói Szerződésből, illetve a NATO-ból. 1961 novemberében az NDK kormánya indítványozta, hogy mindkét állam jelentse ki: lemond az atomfegyverkezésről. Az NDK volt az egyik kezdeményezője a balti térség atomfegyvermentesítésére vonatkozó javaslatnak is.

Ezek a kezdeményezések is azt bizonyítják, hogy az NDK létével és tevékenységével konkrétan támogatja az európai biztonság ügyét.

*

Az európai biztonság szempontjából ma az egyik legfontosabb feladat annak megakadályozása, hogy a Német Szövetségi Köztársaság atomfegyverhez jusson. Az NSZK atomfelfegyverzése súlyos fenyegetés és veszély volna nemcsak Európa, hanem az egész világ békéje és biztonsága számára is.

Az Egyesült Államok és Anglia vezető körei a sokoldalú NATO-atomütőerő tervének (MLF) védelmében gyakran azzal érvelnek: ez megakadályozhatja, hogy az NSZK közvetlenül saját atomfegyverre tegyen szert. Szerintük az MLF a béke és a biztonság ügyét, az NSZK törekvésének megfékezését és ellenőrzését szolgálná. Ezeknek az állításoknak a megcáfolására elég, ha csak Schuman volt francia külügyminisztert idézzük, aki megállapította: „Lehetetlen vég nélkül azt mondani a németeknek: az MLF célja az, hogy nukleáris fegyverekhez juttassa őket, s ugyanakkor az oroszoknak azt mondani: az MLF célja az, hogy megakadályozza Németország atomfelfegyverzését."

*

A két német állam létrejöttével kialakult új helyzetben a Szovjetunió tette az első átfogó kezdeményezést az európai biztonság megteremtésére. Az 1954 január—februári négyhatalmi külügyminiszteri értekezleten olyan általános európai kollektív biztonsági szerződés megkötését indítványozta, amelyben minden európai állam, köztük a

Digitized by Google

két német állam is részt vesz. A nyugati hatalmak akkor elutasították ezt a szovjet javaslatot, majd az 1955 júliusi genfi négyhatalmi csúcstalálkozón és az 1955 október—novemberi genfi négyhatalmi külügyminiszteri konferencián is megismételték ezt.

Ilyen körülmények között nagy szerepet kaptak a részleges megoldásra irányuló olyan lépések, mint a Szovjetuniónak és a szocialista országoknak azok a javaslatai, amelyek a közép-európai, a Balti-, illetve a Földközi-tengeri, a balkáni és Adriai-tengeri atomfegyvermentes övezet megteremtésére, illetve az atomfegyverek befagyasztására, továbbá a külföldön állomásozó csapatok kivonására, a fegyveres erők és a katonai költségvetések csökkentésére, a Varsói Szerződés és a NATO tagállamai meg nem támadási szerződésének megkötésére, a meglepetésszerű támadások megelőzésére vonatkoznak.

A skandináv országok is jelentős pozitív kezdeményezéseket tettek az európai biztonság ügyében. Az ENSZ 1961. évi közgyűlésén Unden svéd külügyminiszter azt javasolta: hozzák létre az atomfegyverrel nem rendelkező országok „klubját", azzal a céllal, hogy a benne résztvevő országok nem gyártanak és nem vásárolnak nukleáris fegyvereket, s nem engedik meg, hogy területükön más államok ilyen fegyvereket tároljanak. Kekkonen finn köztársasági elnök 1963-ban azt indítványozta, hogy a skandináv államok — amelyek gyakorlatilag atommentes övezetnek tekinthetők — kössenek szerződést ilyen övezet létesítéséről. Tavaly novemberben a finn köztársasági elnök norvég—finn megnemtámadási szerződés megkötését kezdeményezte, s felvetette, hogy az Északi Tanács (Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország és Izland kormányainak és parlamentjeinek tanácskozó szerve) vitassa meg ülésén Észak-Európa atommentesítését.

E kezdeményezések hathatósan hozzájárulhatnak az európai biztonság ügyéhez, s azt mutatják; nagy és kis államoknak egyaránt megvan a lehetőségük arra, hogy elősegítsék a feszültség enyhülését, az európai béke ügyét.

•

Európában jelenleg az NSZK az egyetlen olyan állam, amely a status quo megváltoztatására törekszik, és külpolitikája fő céljának a második világháború következményeinek revízióját, a fennálló határok megváltoztatását tekinti. Azelőtt a német munkás-paraszt állam „bekebelezésének" tervében összpontosultak Bonn elképzelései, a nemzetközi erőviszonyok azonban a szocializmus, a haladás és a béke erőinek javára változnak meg. Ez a tény még a nyugatnémet és más imperialista körök előtt is egyre nyilvánvalóbbá válik. „A Nyugat felismerte — írta erről Z. Brzezinski amerikai professzor —, hogy nem szüntetheti meg a kelet-európai országokban a kommunista uralmat, hogy közvetlen politikai akcióval nem hozhatja létre Né-

Digitized by Google

metország újraegyesítését"..[1] Most tehát új módszerekkel próbálkoznak: a „fellazítás" módszerével.

W. Jaksch, a Német Szociáldemokrata Párt parlamenti képviselője, az úgynevezett Áttelepültek Szövetségének elnöke, javaslatot terjesztett elő a „Kelet irányában folytatandó új politikára". Arról van szó ebben, hogy „alacsony kamatra mintegy 50 milliárd márka hitelt nyújtanának olyan tervek finanszírozásához, amelynek megvalósításában Bonn részt venne. Így az európai népi demokratikus országokat felhasználnák a Szovjetunió elleni cselszövényekre, valamint az NDK elleni széles körű diszkriminációs rendszabályok támogatására".[2] Willy Brandt, a nyugatnémet szociáldemokrata párt elnöke, tavaly nyilvánosságra hozott memorandumában a gazdasági kapcsolatokon kívül a kulturális együttműködés fejlesztésére is nagy súlyt helyez. A már idézett Brzezinski professzor pedig új Marshall-tervet javasol a kelet-európai országok számára. Ez — úgymond — keleten és nyugaton egyaránt „óriási vonzóerőt gyakorolhatna". Felesleges hangsúlyoznunk e tervek irreális voltát. Világos, hogy az első német munkás-paraszt állam nem lehet alku tárgya.

Az európai szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió, szilárd politikai védelmezői az európai status quó-nak. „A Szovjetunió és sok más európai ország nem hajlandó attól függővé tenni biztonságát, hogy az NSZK kormánya elégedett-e, vagy sem a második világháború eredményeivel. A szocialista országok bármelyikének a határai elleni támadást a Szovjetunió határai elleni támadásnak tekinti, az összes ebből adódó következményekkel" — jelentette ki egyik legutóbbi beszédében Gromiko szovjet külügyminiszter.

*

Az a tény, hogy az NSZK vezető körei a második világháború következményeinek revíziójára törekszenek, gátolja a normális államközi kapcsolatok megteremtését és fejlődését, általában is, és különösen a két német állam között. A bonni kormány szerint az NSZK-nak joga van és csak neki van joga arra, hogy az egész német népet képviselje. Az úgynevezett Hallstein-doktrína értelmében az NSZK más államok részéről „barátságtalan lépés"-nek tekinti azt, ha elismerik az NDK-t, s kész megszakítani diplomáciai kapcsolatait az ilyen állammal. A nyugati hatalmak is támogatják ezt az álláspontot, amely kizárja, hogy normális államközi kapcsolatok jöjjenek létre a két német állammal, s amely beavatkozást jelent harmadik államok ügyeibe. Így aztán napjaink Európáját az államközi kapcsolatok teljességének a hiánya is jellemzi: a szocialista országok — a Szovjetunió kivételével — nincsenek diplomáciai kapcsolatban az

[1] Die Zeit, 1965., március 12.
[2] Béke és szocializmus, 1965. 9. szám.

Digitized by Google

NSZK-val, az európai tőkés államok pedig — Finnország kivételével — nem tartanak fenn diplomáciai viszonyt az NDKval.[3])

Az NSZK „kizárólagos képviseleti" igénye nem számol a történelmi realitással, de nem is tudja megakadályozni az NDK nemzetközi tekintélyének növekedését. Az NDK ma már 14 áliammal tart fenn diplomáciai kapcsolatot nagykövetí vagy követi szinten, 9 államban van főkonzulátusa, 13 államban kormányszintű kereskedelmi képviselete. Eddig mintegy 900 nemzetközi egyezményt kötött — közülük 170-et nem szocialista országokkal —, tagja 110 multilaterális nemzetközi egyezménynek és 11 államközi nemzetközi testületnek.

A két Németország létének és egyenjogúságának elismerése biztosítaná a békét Németországban és Európában. A világ államai — mindenekelőtt az európai államok — és a két német állam közötti kapcsolatok normalizálása egyben hozzájárulna az európai biztonság megteremtéséhez is, s elősegítené a két német állam közötti megértést.

Az utóbbi időben egyébként több nyugati vezető államférfi és politikus a régebbinél nagyobb készséget mutat arra, hogy figyelembe vegye a realitásokat. Tükröződik ez azokban a hivatalos álláspontokban, amelyek ellenzik az NSZK atomfelfegyverzését, s amelyek a német kérdést elsősorban a németek közeledése útján, a szomszédos államok érdekeinek figyelembevételével és együttműködésével, az európai biztonság keretében kívánják megoldani. Új aspektust adott az európai biztonság kérdésének De Gaulle elnök „európai Európa" gondolata, amelyben mint a „különböző rendszerű európai országok együttműködésében — Péter János külügyminiszter szavai szerint —, a magyar nép és a világ békeszerető népei legszentebb ügye érvényesülésének lehetőségeit látjuk."

Az európai államok gazdasági érdeke, s kereskedelmi, tudományos és műszaki együttműködésének fejlesztése is új kereteket, új megközelítést követel. Egy angol munkáspárti képviselő az európai kereskedelem problémájáról a következőket állapította meg: „Minden jel arra mutat, hogy ismét meg kell kezdeni a párbeszédet Európa jövőjéről, egész Európáéról, amelyben minden európai országnak — függetlenül attól, hogy az EGK-hoz, az EFTA-hoz, a KGST-hez, vagy egyikhez sem tartozik-e — szerepet kell játszania."[4] S az ehhez hasonló vélemények egyre gyakoribbak. .

*

A Magyar Népköztársaság kormánya nagy jelentőséget tulajdonítva az európai béke és biztonság kérdéseinek, támogatja az európai biztonságnak és a német kérdésnek olyan megoldását, amely az európai realitások, a két német állam léte alapján, az európai biz-

3 Finnország kormányszintű kereskedelmi kirendeltség révén mindkét német állammal azonos kapcsolatot tart.
4 The Guardian, 1965., aug. 3.

Digitized by Google

tonsági rendszer keretében valósul meg, s teljes mértékben szolidaritást vállal a német Demokratikus Köztársasággal. Ezt fejezte ki Péter János külügyminiszter az országgyűlés legutóbbi ülésszakán, amikor megállapította: „Európa biztonsága és jövője, s végeredményben az egész nemzetközi helyzet szempontjából döntő kérdés a Német Demokratikus Köztársaság elismerése. Európa nyugati országai is végeredményben a Német Demokratikus Köztársaságnak köszönhetik békéjüket. Minden olyan nyugati manipuláció, amely a Német Szövetségi Köztársaságnak az össznémet nép képviseletére való törekvését és a militarista ambíciót táplálja, növeli a veszélyt nemcsak Európa, hanem az egész világ békéje ellen is. Viszont minden megnyilatkozás és intézkedés a nyugati hatalmak részéről, amely növeli kapcsolataikat a Német Demokratikus Köztársaság felé, az európai és általában az egész világra kiterjedő béke és biztonság ügyét szolgálja."

Hazánk földrajzi fekvésénél és helyzeténél fogva különösen érdekelve van abban, hogy fejlődjenek és elmélyüljenek a Duna menti népek kapcsolatai. Kormányunk továbbra is kész minden olyan erőfeszítésre és kezdeményezésre, amellyel fejlesztheti a közép-európai és Duna menti államok együttműködését, s örömmel fogadja más országoknak is minden erre irányuló pozitív javaslatát, mert ezzel hozzájárulhatunk a béke és biztonság megszilárdulásához nem csak a Duna-medencében, hanem egész Európában.

Köves Vince

Digitized by Google

Mi van az afrikai katonai államcsínyek mögött?

Afrika nyugtalan hónapokat él át. Puccsok, államcsínyek rázkódtatják meg, s bár a legtöbb országban csupán az egyik csoport billenti ki a másikat a hatalom nyergéből, sokhelyütt a politikai rendszert meghatározó, lényegbe vágó változások is történnek. Ha az afrikai képet odatesszük az amerikai uralom ellen lázadó Dél-Amerika mellé és Ázsia mellé, amelyet a vietnami háború terhe különösen sújt, akkor forrongó, sok tekintetben zavaros, ellentmondásos panorámát kapunk, amelyben a biztató, reményt keltő színek sötéttel keverednek. S ha ezt a képet összehasonlítjuk a tíz évvel ezelőttivel, a bandungi konferencia, a Pancsa Sila időszakával, amikor a harmadik világ problémái sokkal egyértelműbbek, a kormányok törekvései sokkal egybehangzóbbak voltak, s amikor a gazdaság önálló fejlődése, a nemzeti függetlenség megalapozása volt mindenütt az első probléma, akkor a különbség feltétlenül gondolkozásra, elemzésre késztet.

Természetesen a „bandungi aranykorban" sem volt szabad *általában* a harmadik világ problematikájáról beszélni, s azóta egyáltalán nem csökkent a differenciálódás. Ma sem lehet eléggé hangsúlyozni: milyen veszélyes volna egy kalap alá venni — mondjuk — Indonéziát és Nigériát, vagy akár csak Ghanát és Nigériát is. Az események külső hasonlósága nem jelent okvetlenül tartalmi összefüggéseket. Nagyon nagy figyelemmel kell megkülönböztetni az egyes országok helyzetét, társadalmi és gazdasági viszonyait, s rendkívüli módon óvakodni kell minden hamis általánosítástól.

Mégis van lehetőség néhány átfogó következtetés levonására, általános összefüggések felderítésére. Például — hogy ezt előre kiragadjuk a gondolatmenetből — nyilvánvalóan van összefüggés az amerikai politika vietnami agresszivitása és afrikai agresszivitása között. Az is biztos, hogy a nemzetközi munkásmozgalom belső vitái közvetve vagy közvetlenül igen nagy hatással vannak mind az ázsiai, mind az afrikai eseményekre. S az sem lehet véletlen, hogy ezek a puccsok és rendszerváltozások éppen most, ennyire koncentráltan, sűrűn követik egymást — csak az utolsó hónapokat említve: Kongó, Dahomey, Közép-Afrikai Köztársaság, Felső-Volta, Nigéria, Ghana —; egymásutániságuk okát aligha lehet a csillagok állásában keresni.

*

Az okok vizsgálatában, véleményem szerint, az alábbi tényezők és összefüggések elemzése a legfontosabb:

Digitized by Google

1. A második világháború után az imperialista gyarmatbirodalmakat *szétfeszítették az új erők, új követelmények,* s egy sor nagyhatalmat *súlyos vereség ért.* A tőkés világ nem tudta megakadályozni ezt, s most a „második menet"-ben igyekszik kártalanítani magát. Az imperializmus ellentámadásba ment át. A tegnapi gyarmatosítók ma lehetőleg hatalmi, adminisztratív kényszer nélkül, gazdasági eszközökkel akarnak hozzájutni ugyanahhoz a haszonhoz, amelyet azelőtt gyarmataikról szereztek, sőt ennél is nagyobbhoz. Ez a törekvésük egybevág azoknak az imperialista nagyhatalmaknak a szándékaival, amelyek csak neokolonialisták lehetnek, kolonialisták már nem. Sem Franciaország és Anglia, a két „öreg" koloniális hatalom, sem új és „renovált" versenytársaik, az USA és Nyugat-Németország, nem járhatnak tovább a régi, gyarmati úton. Azért sem, mert ez ma már nem kifizetődő, s mert gazdasági kényszerrel többre mennek, mint brutális erőszakkal — de azért sem (s mindenekelőtt azért nem), mert erről a régi útról az ébredő Afrika és Ázsia népei lesöpörték őket, s így kénytelenek más állásokba visszavonulni.

Afrika és Ázsia fő ellensége napjainkban a *neokolonializmus,* amely géppuskák helyett mezőgazdasági felvásárlási árakkal lő. Ez nem zárja ki azt, hogy az imperializmus bizonyos helyeken és bizonyos esetekben nem üt brutálisan „régi módon" vissza, hogy bizonyos helyzetekben és bizonyos körülmények között nem tér vissza a finom módszerekről a durvákra. Megtörténhet, hogy valahol veszélyessé kezd válni számára a neokolonialista módszer, s hirtelen attól kell tartania, hogy a zsákmány kicsúszik a markából. Megtörténhet, hogy valamilyen, számára veszélyes ponton példát ajánlatos statuálnia. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a neokolonializmus most már a régi módszerhez tért vissza. Ezek a brutális, erőszakos módszerek nem válhatnak az imperialista befolyás fenntartásának fő eszközévé.

Nem is volna helyes minden afrikai vagy ázsiai államcsíny mögött imperialista kémügynökségeket keresni, amelyek az ütemterv szerint sorra kerülő országban megszervezik a puccsot. Ez is megtörténik, nem is ritkán, ezen a húron is játszanak. De Afrika és Ázsia fiatal, független országainak továbbra is attól kell legjobban tartaniuk, hogy gazdasági kiszolgáltatottságukat felhasználva finoman, észrevétlenül, de annál biztosabban próbálják megfojtani őket.

Az imperializmus már csak azért sem tér vissza a direkt „gyarmati" módszerekhez, a közvetlen beavatkozáshoz, mert minden puccs, államcsíny, erőszakos hatalomátvétel *kockázattal jár.* Egyáltalán nem biztos, hogy a zűrzavarban éppen a nekik megfelelő emberek kerülnek az élre, vagy hogy az egyszer megbolydult államrend nem borul fel azután újra meg újra, s akkor már hiába szeretnének bizonyos fokú stabilitást, amely még a gazdasági fojtogatáshoz is elengedhetetlenül szükséges. Volt erre példa Kongóban elég.

Hogy miként keverednek össze a belső tényezők és az imperialista érdekek, arra az egyik legjobb példa a togói: az a puccs, amely

Digitized by Google

1963-ban Sylvanus Olympio meggyilkolásával kezdődött. Olympiónak mint volt francia gyarmat államfőjének, „hivatalból" Párizzsal kellett volna „jóban lennie". De a togói elnök Nyugat-Németország, az Egyesült Államok, sőt még a Szovjetunió felé is kacsingatott, és néhány kellemetlen pillanatot okozott a francia politikának. Ezek tulajdonképpen jelentéktelen kellemetlenségek voltak, s az egész ország olyan gyenge gazdaságilag, hogy ha nem kap francia támogatást, nem tudja kifizetni állami hivatalnokait sem. Ezért nem is volt szükség arra, hogy a francia kémszervezet vagy más, erre illetékes hivatal puccsot szervezzen Olympio megdöntésére. (A szegénység persze viszonylagos: Togóban nagy foszfátbányák vannak — francia tulajdonban.) Ha nem tesznek semmit, akkor is számolhatnak azzal, hogy növekszik a függetlenségtől most már végre jobb életet váró togói nép elégedetlensége. Ez azonban önmagában kevés a felkeléshez, csupán melegágya annak. 1963-ban jó alkalom kínálkozott: a háborút viselt katonák magasabb zsoldot követeltek, elégedetlenkedtek, s ilyenkor a katonai lázadók — bármilyen kevesen vannak is — az eseményeket eldöntő fegyveres erőt jelenthetik. Az Olympio politikájával elégedetlen európai titkosszolgálatoknak elegendő volt ezen a ponton kapcsolódniuk az eseményekbe, s nagyobb erőfeszítések nélkül is el tudták tenni útjukból a renitens togói elnököt, akit katonái lőttek agyon az amerikai követségre menet.

Az alapvető tényező tehát, amely mindenekelőtt rávilágít a mostani események hátterére, az, hogy az imperializmus — amely részben kényszerből, részben számításból tudomásul vette gyarmatbirodalmának elvesztését — egyáltalában nem mondott le arról, hogy amit addig, azt ezután is megkapja Afrikától — illetőleg jóval többet is annál. Ez az imperialista törekvés beleütközik az afrikai országok gazdasági függetlenségi törekvéseibe, konfliktusokra vezet maguk az afrikai országok között is, és ezzel egyidőben a tőkés nagyhatalmi érdekek között is. A neokolonializmus módszerei egészen mások, mint a kolonializmusúi. A leglényegesebb különbség: az utóbbi sokkal ügyesebb és veszélyesebb.

2. A harmadik világ országainak többsége új állam: szervezetlen, kádereinek egy része nem eléggé képzett az állami irányítás munkájában és járatlanok az európaiak fortélyaiban. Az államigazgatás voltaképpen a *városokra* koncentrálódik, hatalmas területek maradnak ellenőrzés nélkül, s minden országban *kettős hatalom* érvényesül: a hagyományos, félig ősközösségi, félig feudális törzsi hatalom, és a modern államhatalom. Ezeknek az összhangja csak addig van biztosítva, amíg az állam hajlandó alkalmazkodni a törzsfőnökökhöz, de könnyen felborul, amint megkísérli korlátozni a tradicionális uralkodók hatalmát. Kwame Nkrumah egyik nagy belső nehézsége az volt, hogy nem törzsi politikus volt, hanem nemzeti államot akart teremteni, s korlátozta, gyengítette a törzsfőnökök befolyását, szerepét, akik azonban gyakorlatilag a lakosság nagy részét vezették. A lakos-

Digitized by Google

ság többsége falun, a dzsungelekben él; a törzsfőnökökkel szemben az államhatalom elsősorban a városokra támaszkodik. A törzsi hatalmat az állami hatalomnak valahogyan ellensúlyoznia kell, s mi mással tudná ezt megtenni, mint a rendőrség és a hadsereg segítségével. Nem utolsósorban azért, mert például Ghanában a törzseknél sok fegyver van — régi kovás puska, de mégiscsak fegyver —, rendszerint parádékon, díszlövésre használják őket, de golyót is lehet tenni belé-jük, ha úgy fordul a dolog.

Hadseregen nem kell feltétlenül nagy hadsereget érteni. Ezekben az országokban *viszonylag kis hadseregek nagy erőt jelentenek.* Sokhelyütt a hadsereg az egyetlen olyan szervezet, amely ténylegesen végrehajtja vezetőinek utasításait, s amelyben rend és viszonylagos fegyelem van. Ezeknek a hadseregeknek a tisztikara a legtöbb országban a volt gyarmati hadseregben nőtt fel, s az európaiak sok esetben ma is meg tudják találni a hangot hozzájuk. Nem elhanyagolandó az sem, hogy a hadseregekben sok a világlátott, a háború alatt Európában járt ember, akinek tágabb a látóköre, aki a háború után jobbat, többet követel magának, s aki tulajdonképpen mindig kész rá, hogy kifejezést adjon elégedetlenségének.

Az államhatalom sokhelyütt határainak védelme végett is kénytelen a hadseregre támaszkodni. A *nemzetté válás* útján megtett első lépésekkel a határok *egyszerre jelentőssé válnak.* A nacionalizmus első fellobbanása néha előássa a szomszédokkal szemben a rozsdás harci bárdokat is, s ha netán hiányoztak ezek, gondoskodnak róluk a gyarmatosítók. A togo—ghanai határ mesterséges meghúzása az angol és a francia gyarmati rendszernek soha nem okozott annyi bajt, mint a független Ghana és a független Togo között. Etiópia és Szomália, Kenya és Szomália határain mindennaposak az összeütközések. A gyarmatosítók, mielőtt távoznak, s miután elmenni kényszerültek, igyekeznek kiélezni a törzsi ellentéteket. Mielőtt Kenya függetlenné vált, óriási kampányt kezdtek a tartományok önállósítása érdekében, s egymás ellen uszították a különböző törzseket — a kikujukat, luokat stb. —, pedig amíg ők voltak nyeregben, nagyon sokat fáradoztak azon, hogy lecsendesítsék az ellentéteket ugyanezek között a törzsek között.

A felsorolt okok miatt megnövelt hadsereg *veszélyt rejt magában.* Ez ugyanis az egyetlen olyan apparátus, amelynek vezetését birtokolva egy államcsínyhez szükséges sebességgel és pontossággal a kezébe tudja kaparintani a hatalmat az, aki erre törekszik. Ezt a hatalmon levők is tudják, s igyekeznek jól ellátni a tisztikart. Ghanában a tiszteknek kitűnő fizetésük volt, nem is beszélve a rendőrség vezetőiről. Ez azonban alapvetően meghatározta egész szemléletüket: a gazdagokhoz, a vagyonosokhoz tartoztak, és politikailag lassanként szembekerültek azzal a rendszerrel, amelyet mint katonáknak, védeniük kellett. S mert a rendszerhez való ragaszkodásuk nem nőtt olyan mértékben, mint pénzéhségük, s mert mindig töb-

Digitized by Google

bet és többet akartak szerezni maguknak — a Nkrumah által képviselt meggazdagodás-ellenes politika ellenfeleivé váltak; így nem volt nehéz felhasználni őket a rendszer megdöntésére.

3. Tudomásul kell venni, hogy *a felszabadított gyarmatok kiszolgáltatottsága felszabadulásuk után közvetlenül nem csökken, hanem növekszik.* A gyarmati felszabadulás nagy hullámával egyidőben az egész világon rohamosan csökkent a legtöbb olyan mezőgazdasági terméknek és nyersanyagnak az ára, amelynek az exportjából él ma a harmadik világ. A kakaó-árak évről évre való csökkenése több kárt okozott Kwame Nkrumah politikájának mint az egész CIA-kémügynökség együttvéve. 1956-ban Ghanában 264 ezer tonna kakaó termett, s ennek az ára a világpiacon összesen 247 ezer font volt, 1964-ben 408 ezer tonna termett, s Ghana összesen 170 ezer fontot kapott érte.

A szorítóból egy kivezető út van: feltárni az ország ásványi kincseit, s e nyersanyagokra építve szolid iparfejlesztést valósítani meg. De a legkisebb mértékű iparosításhoz, bánya-feltáráshoz is *horribilis összegek* kellenek. Nincsenek térképek, kevés a feltárt terület, fogalmuk sincsen róla, mi van a földben. Ha felkutatják — ez évekbe telik —, akkor utakat, vasutakat, kikötőket kell építeni, s mérhetetlen összeget kell elkölteni addig is, amíg az első bányát megnyitják. A gyárépítés is sokkal nehezebb a dzsungelben, mint a Csepel szigeten. A fiatal országoknak egyáltalán nincs ilyen méretű, készpénzzé tehető erőforrásuk; valahová segítségért kell fordulniuk. A szocialista országok valóban sokat segítenek, de olyan összegeket, amilyenek például Guinea híres vasérchegyének feltárásához, vagy a ghanai bauxit kiaknázásához szükségesek, mi ma nem tudunk adni.

A tőkés országokban csak kormánytámogatással adnak a vállalatok nagy összegű hitelt. Olyan világcég, mint az amerikai Kaiser, csak úgy ment bele a ghanai Volta erőmű felépítésébe, hogy az amerikai kormány garanciát vállalt arra az esetre, ha Ghana államosítani akarna. A nyugati kormányok pedig nem csinálnak titkot abból, hogy gazdasági segítségüknek politikai ára van. Van-e ezeknek a gyengén fejlett országoknak más lehetőségük, mint hogy elfogadják a felkínált feltételeket?

Ha elfogadják, akkor kétféle veszélyes lehetőség is van. Az első az, hogy élnek a kölcsönnel, biztosítják a nyugati tőkének mindazt, amit kíván: adómentességet, vámmentességet, ingyen telket, ingyen közszolgáltatást. A kormánykörök igyekeznek a lehető legjobb kapcsolatot tartani fenn velük, esetleg egy-egy miniszter személyesen is részt vesz az üzletben. Ez természetesen köztudottá válik, s rányomja bélyegét a közerkölcsökre, a közfelfogásra. Olyan helyzet alakul ki, mint Nigériában volt, ahol az egész állami rendszer korrumpálódott, a három nagy politikai párt felosztotta egymás között az országot, mindegyiküknek saját bankháza volt, a pártvezetőségi tagok a magán-, vegyes és külföldi vállalatok igazgatósági tagjai, s egyben a

Digitized by Google

bankok vezetői lettek. S ekkor egy szervezett csoport, a *hadsereg*, felhasználta az általános elégedetlenséget arra, hogy a maga kezébe kaparintsa a hatalmat, a lakosság pedig eltürte, vagy támogatta ezt, anélkül, hogy a politikai célokat kérdezte volna, mert a helyzet úgysem lehet rosszabb, mint amilyen volt.

Egy másik lehetőség az, hogy a kormány beengedi ugyan a külföldi tőkét, de korlátozza: meghatározza, hogy a profitnak hány százalékát lehet kivinni az országból, hány százalékát kell beruházni, szigorúan elhatárolja a külföldi magánvállalatokat a hazai tőkések vállalkozásaitól, s ez utóbbiaknak csak kis, jelentéktelen üzletek nyitását engedélyezi. Ez történt Ghanában. S akkor a kormány szembekerül a meglevő, vagy születő nemzeti burzsoáziával. A külföldi nagytőke pedig — attól tartva, hogy a kormány egy adott pillanatban államosít — mindent elkövet, hogy olyan emberek kerüljenek a vezetésbe, akiktől nem kell tartania. S ha más körülmények is közrejátszanak, s kedvezőnek ítéli meg a pillanatot — megszorítja a hurkot... 1963 augusztusában Accra mellett, Tema városában, Nkrumah felavatott egy szappangyárat, amelyet a tőkés világ egyik legnagyobb monopóliuma, a Unilever épített. Ebből az alkalomból szokatlan gyáravató beszédet mondott: „Önök nem jótékonyságból építették ezt a gyárat, hanem mert úgy vélik, hogy pénzük biztonságban van, és tisztességes haszonra tehetnek itt szert — mondotta a Unilever jelenlevő igazgatóinak. — Ha a külföldi tőkét azért ruházzák be, hogy minél gyorsabban, minél több profitot szerezzenek, akkor ahelyett, hogy gazdagítanának, szegényebbé tesznek bennünket. Mi haszna van a népnek például abból, ha külföldről hozott gépekkel, alacsonyan fizetett munkásokkal kitermelik és elszállítják érceinket? Végül is kimerül a bánya, s elviszik a gépeket máshová. A munkások nem keresnek annyit, hogy félre is tudjanak tenni belőle, s így a jövő számára nem marad semmi. Az ilyesfajta beruházásokat nem fogjuk megtűrni."

Nkrumah tehát pontosan tudta: milyen kockázatos dolog az, hogy a nyugati nagytőke segítségével valósítsa meg terveit, holott senkinek sem állnak kevésbé érdekében ezek, mint ennek a nagytőkének. Ha azonban nem vállalja a kockázatot, akkor le kellett volna mondania arról, hogy Ghanát gazdaságilag független, iparral rendelkező országgá tegye. Belement a játékba, s belebukott.

Van természetesen más lehetőség is. Külföldi tőkeberuházások nélkül *megmaradni ugyanolyan nyersanyagszolgáltatónak, amilyen az ország volt.* Néhány Coca Cola- és sörgyárral befejezettnek tekinteni az iparosítást. Ugyanolyan függő viszonyban maradni az egykori gyarmattartóval szemben, mint addig, s tudomásul venni, hogy lényegében nem változik semmi. Sem előre, sem hátra nem lépni — csak vegetálni. Így áll ma több francia befolyás alatt levő afrikai ország, például Elefántcsontpart.

Digitized by Google

De ez sem garancia a puccs ellen, bár az ilyen országokban viszonylag ritkábban hajtanak végre államcsínyt. Legalábbis egyelőre. Ezekben az országokban ugyanis a „vegetálás" nyilvánvalóan a társadalmi polarizálódást, a kapitalista fejlődést, a munkás- és ültetvényi munkás-réteg lassú növekedését takarja. Ez bizonyos idő múltán feltétlenül változás követelésére, mégpedig *valóságos* változás követelésére vezet. Ennek előrevetített példája a Brazaville-i, ahol a felháborodott munkások — elsősorban a szervezett munkások — vezetésével tényleges felkelés támadt Youlou abbénak a franciákat kiszolgáló, burzsoáziát teremtő nyomorpolitikájával szemben, s ahol progresszív kormányt ültettek a régi helyébe.

Igaz, a függetlenség kivívása után mindenképpen nehéz helyzetbe kerülnek a fiatal államok. Amíg egy ország gyarmati sorban van, minden megy a maga évszázados útján. A gyarmatosítók elviszik a magukét, a helybeli törzsfőnökök, királyok is megkapják a magukét, a paraszt is eladja, amit tud, és él, ahogy tud, a bányász keres, amennyit kereshet, a koldus koldul, amennyit koldulhat. A katona tiszteleg, s a cipőtisztító fiú a városi utca sarkán nem vágyik többre, mint valamivel több piszkos cipőre. S csak a tanult emberek kis csoportjai látnak túl törzsükön, falvaikon, az ország határain, az országén, amely annyira sem az övék, hogy állampolgárai lehetnének. Hiszen a függetlenségig még akkor is angol vagy francia állampolgárok, ha soha életükben nem látták Nagy-Britannia vagy Franciaország egét. A függetlenség kikiáltása után azonban a gyarmatosító „kivonul", s az egész csődtömeget az afrikaiakra hagyja, akik soha nem tanulták az országvezetés nehéz mesterségét, sőt nagyrészt iskolázatlanok is.

S most itt a függetlenség, és egy csapásra minden megváltozik. A bányász emberi életet követel, a paraszt jó árat termékeiért, a katona több zsoldot, a cipőtisztító fiú iskolába akar járni, és ösztöndíjat szeretne, hogy Európába mehessen egyetemre. A koldus összekuporgat egy kis pénzt, vásárol egy pár tucat cseh zsebkendőt és tíz pár japán gumiszandált, s kiül vele kereskedni a főutca sarkára. Az emberek újságokat olvasnak és felháborodnak azon, hogy mit csinál az ENSZ Kongóban. A törzsfőnök új Pontiac gépkocsit rendel New Yorkból, s az új minisztérium új államtitkára, aki tegnap még írnok volt a segédhivatalban, nem tudja, mit válaszoljon annak az előzékenyen mosolygó német úrnak, aki egy Mercedes kulcsait nyújtja át neki, s csak arra kéri, hogy minél hamarabb írja alá a szőban forgó „előnyös" szerződést. Az európai nagyvállalatok egyszerre kevesebbet fizetnek ugyanazokért a nyersanyagokért, amelyeket eddig is megvettek, viszont többet kérnek ugyanazokért az iparcikkekért, amelyeket eddig is eladtak. A kormánynak elő kell teremtenie a pénzt alkalmazottainak fizetésére, iskolákra, kórházakra s még nagyon sok mindenre, amit addig az angol vagy francia kincstár fizetett. A jövedelem azonban, amelyből a függetlenség előtt ezt fedezték, továbbra

Digitized by Google

is Európába vándorol. Kénytelenek adókat, vámokat kivetni, emelkednek az árak, az élet pedig nemhogy könnyebb lenne, hanem egyelőre nehezebbé válik. És mindenki többet kér, többet vár, többet követel. Hallatlanul bonyolult lesz minden; európai, ázsiai, amerikai világvárosokban figyelnek arra, hogy mit mond, hogyan foglal állást néhány bátor ember, aki kénytelen szembenézni azzal az öreg igazsággal, hogy mindig könnyebb harcolni valamiért, mint gazdálkodni vele, ha már a miénk.

4. Tudomásul kell végül venni még egy tényt: egyetlen újonnan függetlenné vált ország sem volt még és nem is lehetett olyan helyzetben, hogy *emelni tudta volna a lakosság életszínvonalát.* Elsősorban a rászakadó terhek, a csökkenő mezőgazdasági és nyersanyagárak, a növekvő iparcikk-árak miatt. Az önállóság, a saját nemzetgazdaság kiépítésével járó nagy áldozatok később meghozzák ugyan gyümölcsüket, egyelőre azonban belső nehézségeket okoznak. Saját erejük nincsen a talpraálláshoz, potenciális szövetségeseik, a szocialista országok nincsenek a fejlődés olyan stádiumában, hogy betöltsék azt a gazdasági szerepet, amelyre a harmadik világnak ma égetően szüksége volna. Azoknak a segítségével kell talpraállniuk, pontosabban: kénytelenek nagymértékben igénybe venni azoknak a segítségét, akiknek az az érdekük, hogy megakadályozzák az ő talpraállásukat, s nyersanyag-szállítónak tartsák meg őket. Ezt azonban a tőkés kormányok politikai okokból nem vallhatják be, s így mégis kénytelenek bizonyos segítséget adni a talpraálláshoz. Az is szorítja őket, hogy ezzel elősegítik a helyi burzsoázia, a velük szövetséges, tőlük függő burzsoázia erősödését, s ez életbevágó érdekük.

Ilyen helyzetben nyilvánvaló, hogy gyors előrehaladásról a harmadik világ egyetlen olyan országában sem lehet szó, amely gazdaságilag a kapitalizmustól függ, s hogy a *tényleges nemzeti függetlenség felé tett minden lépésenek hatalmas ára van.* S ezt többnyire a dolgozó rétegek fizetik meg. Azok az afrikai országok, amelyek vállalkoztak arra, hogy saját pénzt bocsátanak ki, s függetlenítik pénzügyeiket volt gyarmattartóik bankjaitól, amelyek tehát megszüntetik azt a lehetetlen állapotot, hogy saját nemzeti bankjuk sincs, s hogy összes pénzügyeiket egy idegen bankház ellenőrzi, azok a függetlenségnek egy teljesebb fokát tudták ugyan elérni, pénzük értéke azonban minden esetben jelentősen csökkent. Ennek pedig a lakosság nagy tömegei látták kárát. A vámok bevezetése ugyanakkor az importot is korlátozza, s a lakosság ezt is megsínyli. A beruházások, az államigazgatás terhe szintén rájuk hárul. A függetlenség kivívása után emelkedik ugyan a bérük, kétségtelenül több lesz a munkaalkalom, megjavul szociális és kulturális helyzetük, de amit a függetlenségtől vártak, a jobb életet, azt korántsem érik el egycsapásra.

Mindez nyilvánvalóan növeli a belső nyugtalanságot, s ennek néha csak egy szikra kell ahhoz, hogy kirobbanjon. S az a ritkább eset, hogy a szikrát azok pattantják ki, akik haladó, népi átalakulást

Digitized by Google

kívánnak. Ez történt Brazzaville-ben. Más esetekben csupán a hatalmon levő csoport törzsi hovatartozása vagy tőkés orientációja változik: az előbbi történt Dahomeyben, az utóbbi Togóban. S van olyan eset, amikor céltudatosan kihasználják a feszültséget jobboldali, imperialistabarát államcsíny végrehajtására, ahogy ez Ghanában történt.

Mi a válasz tehát arra a kérdésre, hogy miért nem fejlődik napjainkban olyan győzelmesen tovább a gyarmati felszabadító mozgalom, mint néhány évvel ezelőtt, miért akasztják meg puccsok, államcsínyek, s hogyan történhet meg az, ami Ghanában történt?

A válasz: *a felszabadító mozgalom ma bonyolultabb, nehezebb szakaszába érkezett.* Ebben a szakaszban elkerülhetetlenül lassabb a fejlődése, az előrehaladása, a nemzetközi körülmények, a két tábor erőviszonyai miatt és saját belső nehézségei következtében: azért, mert elválnak útjai, mert most már másfelé tart az az ország, amelynek vezetői a kapitalista utat választották és egyelőre ezen járnak, s másfelé azok a népek, amelyek a nem kapitalista utat keresik. Néhány éve még vállvetve harcoltak földrészük szabadságáért — ma már megesik, hogy ellenfelekké válnak. S az országokon belül is kettéváltak az utak: másfelé tart az, aki a társadalmi átalakulásért folyó forradalmi munkával akarja folytatni a függetlenségi küzdelmet, s másfelé az, aki a maga gazdagodásában látja a nemzeti függetlenség kivívásának értelmét. Ebben az új szakaszban *nem várhatunk látványos eredményeket;* sikerek és kudarcok, jól és rosszul végződő rendszerváltozások és államcsínyek követik s fogják ezután is követni egymást. *Ma számonkérni a tegnapi egyértelműséget — anakronizmus.*

A marxisták előtt nem ismeretlenek ezek a forradalom győzelmét követő nehézségek. Az elkerülhetetlen problémákat, az objektív nehézségeket súlyosbítja az, hogy a harmadik világ haladó erőinek, amelyek eddig egyértelműen válaszoltak arra a kérdésre, hogy az imperializmus vagy a szocializmus oldalán állanak-e, most arra is felelniök kell, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban vitázó felek közül melyiket támogatják. S ez igen nagy nehézségeket okoz nekik; felmérhetetlen az a hátrány, amely azért hárul rájuk, mert a szocialista világ, a kommunista mozgalom nem egységes.

A mi poziciónkat az a tény erősíti, hogy sem a Szovjetunió, sem a forradalmi munkásmozgalom internacionalista zászlajához hű többi párt nem követel a harmadik világ haladó erőitől valamiféle „elkötelezettséget" a maga oldalán. A mi álláspontunk az, hogy félre kell tenni saját vitáinkat, s *egyesíteni kell erőfeszítéseinket a közös ellenség ellen.* S ebben Afrika, Ázsia és Latin-Amerika legjobb erői velünk értenek egyet.

Mindez meglehetősen nyilvánvaló. Van azonban egy kérdés, amelyre még nem feleltünk azzal, hogy leírtuk a mai helyzet bonyolultságát. Melyik az erősebb tendencia: a függetlenség, vagy a függőség fenn-

Digitized by Google

tartása? Meg tudják-e ezek az akadályok gátolni, fel tudják-e tartóztatni a történelem objektív folyamatát? Nem esett-e Afrika cseberből vederbe, amikor a kolonializmustól megszabadulva, a neokolonializmus karjaiba futott? Ha a kettő között csak annyi a különbség, hogy az utóbbi még ráadásul „neo" is, nyert-e egyáltalán valamit ezen a cserén?

Van erre a kérdésre példa. Kenya Afrikának egyik igen gazdag országa, de más módon gazdag, mint a nagy többség. Mezőgazdasági művelésre kitűnően alkalmas felföldjei vannak, s ezeken a fehér telepesek ragyogó mintagazdaságokat építettek fel. Kivételes helyzetben voltak: ingyen „kapták" a földet, konkurrenciával nem kellett számolniuk, mert az afrikaiak nem ültethették ugyanazokat a növényeket, amelyeket ők, s nem is lakhattak a Fehér Felföldön. Kenyának a függetlenség időpontjában szembe kellett néznie azzal: vagy elnyeri a fehér telepesek támogatását, akik kenyai polgárokká válnak, s gazdaságilag biztonságban érezve magukat, fenntartják és növelik a gazdaságokat — vagy olyan politikát folytat, amely radikális változásokat, földosztást, a földek visszavételét tűzi ki céljául. Mindkét belpolitikának külpolitikai folytatása is van. Az első nyilvánvalóan nyugatbarát, a második következetesen semleges és a szocialista országokkal jó kapcsolatokat fenntartó külpolitikát jelent. A kenyai kormány — helyesen-e, vagy nem, ez más kérdés — a telepes-barát, nyugatbarát politikánál kötött ki. Az első időkben ez nem volt nyilvánvaló, de mostanában már meglehetősen pontosan kirajzolódnak ennek a körvonalai. A nyugatbarátság, a telepesek kedvében járás a kenyai afrikaiak nagy tömegei számára azt jelenti: a föld továbbra sem az övék, az országban tulajdonképpen kevés dolog változik, s amíg ez a kormánypolitika, addig Kenya számára a tényleges függetlenség csak perspektíva marad. De azt jelenti-e ez, hogy függetlenségének kivívása nem volt felmérhetetlen jelentőségű lépés előre? Dehogy jelenti! Nagy lépés volt, olyan lépés, amely elengedhetetlen feltétele annak, hogy mai nehézségeikből kiláboljon. A politikai függetlenség, az alkotmányos függetlenség kevés, s most tudjuk csak igazán, milyen nagyon kevés — de hogyan lehet tovább haladni, ha ez is hiányzik?

Az nincs kizárva, hogy egyes országokban, egyes időpontokban a nehézségek feltartóztatják a fejlődési folyamatot — vissza azonban nem fordíthatják. A legrosszabb afrikai kormány is ezerszer jobb, mint a legszínvonalasabb európai adminisztráció, ezt minden afrikai tudja. Ha pedig a földész egészét tekintjük, amelyen afrikai kormányok — igaz, hogy széttöredezett, igaz, hogy gazdaságilag saját lábukra állni képtelen, igaz, hogy tenger nehézséggel küszködő, de mégis — független afrikai kormányok tucatjai teszik meg kínlódva, nehezen, visszavisszavettetve az első lépéseket, akkor kézenfekvő a következtetés. Fájdalmas, nehéz szakasz ez, nehezebb és fájdalmasabb mint gondoltuk volna, s valószínűleg jóval tovább is tart, mint szeretnénk — de a továbbvivő út ezen keresztül vezet.

Kalmár György

Digitized by Google

Szemle

Közvéleménykutatás és társadalmi élet

Napjainkban alig van aktuálisabb probléma, mint a gazdasági életünk struktúrájával kapcsolatos feladatok megoldása. S talán még soha nem is láttunk ilyen fokú társadalmi aktivitást a gazdasági problémák megvitatásában, mint most. A vélemények széles körű megnyilvánulása azt jelzi, hogy gazdasági feladataink megoldása közéletünk további demokratizálódásával is együttjár.

A gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos tervek igen széles rétegek, lényegében egész népünk érdekeit érintik, s ezért természetes, hogy nagy vitákat keltenek. A széles körű véleménycserék pedig, felszínre hozva a szakemberek és az érdekelt dolgozók javaslatait, előmozdítják a döntések szakszerűségét és megkönnyítik a megvalósításukat is. Bőségesen megtérül az e vitákra fordított erőkifejtés, ha a feladatok megvalósítására kerül sor, mert a közvélemény alapjában már megértette a tennivalókat, mielőtt még bárki előírta volna számára. Tapasztalataink igazolják azt a marxisták számára elemi igazságot, hogy a pártnak tanulmányoznia kell a tömegek problémáit, hangulatát, véleményét, s hogy a tömegek tapasztalatának fényében kell ellenőriznie irányvonalának helyességét. Ez egyáltalában nincs ellentétben azzal a követelménnyel, hogy a párt vezesse a tömegeket, formálja, alakítsa véleményüket, sőt ellenkezőleg, ez a vezetés egyik döntő mozzanata.

A közvélemény erejével még azoknak a pártoknak és államoknak is számolniuk kell, amelyek nem a dolgozó tömegek érdekeit képviselik. Napjainkban az egész világon elterjedt kutatások folynak a közvélemény jellegének és szerkezetének megismerésére, annak megállapítása céljából, hogy miként lehet befolyásolni a közvéleményt, illetve hogy a közvéleménynek milyen megnyilvánulásaival kell különféle intézkedések esetén számolni. A legtöbb fejlett tőkés országban ma már nagy, országos, többnyire államilag finanszírozott közvéleménykutató intézmények működnek, a közvéleménykutatás számottevő

Digitized by Google

nemzetközi szakirodalommal, jól bevált kutatási módszerekkel rendelkezik, s a társadalomkutatásnak egyik tudományágává vált.

A közvéleményt sokhelyütt a nemzetközi politikai élet és a belső, központi intézkedések fokmérőjének, kontrolljának tekintik. A nagy tőkés országokban a politikai választásokat közvéleménykutatások előzik meg, mert a közvélemény befolyásolásával való manipulálást csak az teszi lehetővé, hogy a vezető pártoknak a választás kimeneteléről előzetesen van valami elképzelésük. Március első napjaiban például nagy feltűnést keltett a nemzetközi sajtóban az angol közvéleménykutatásnak az a megállapítása, amely az elmúlt választásokhoz képest 11 százalékos többletet jósol Wilsonnak. A konzervatív pártnak csakis az ilyen jellegű országos keresztmetszet felrajzolása ad lehetőséget arra, hogy előre számoljon a várható szavazatveszteség okaival, hogy elemezze, miként lehet még befolyásolnia a szavazás előtt a közvéleményt, hogy milyen rétegekre kell elsősorban hatnia stb. Ez a politikai közvéleménykutatás sokak számára a demokratizmus látszatát kelti, valójában azonban antidemokratikus, mert a vélemények igen durva befolyásolására is lehetőséget ad.

Szocialista államban a közvéleménykutatás célja természetesen nem az, hogy lehetővé tegye a közvéleménnyel való manipulálást, hanem az, hogy segítse a valóban össznépi érdekeket képviselő, demokratikus intézkedések megszületését. A közvélemény ismerete azonban nem merülhet ki abban, hogy megismerjük: hogyan nyilatkozik az emberek nagy része bizonyos aktuális kérdésekről.

A közvélemény olyan sajátos társadalmi jelenség, amelynek meghatározott szerkezete, jól kitapintható irányzatai és áramlatai vannak, s ezek mögött különféle intenzitású erők hatnak. A közvélemény szerkezetének, a közvélemény alakulására ható tényezőknek pontos ismerete segítséget nyújthat ahhoz, hogy tájékozódjunk a rendkívül változékony, sokszor igen megoszló vélemények labirintusában, illetve hogy helyesen értelmezhessük az aktuális eseményekkel, intézkedésekkel kapcsolatban megnyilvánuló véleményeket.

Hogyan jellemezhetjük a közvéleményt? A jellemzés márcsak azért sem könnyű feladat, mert az emberek többnyire a maguk véleményét igyekeznek közvéleményként feltüntetni, s el sem tudják képzelni, hogy a más érdekeltségű csoportok, a más forrásból származó információk, a másként értelmezett információtartalmak az adott kérdésben szerkezetében változtatják meg a közvélemény egészét. Másrészt megfigyelhetjük azt is, hány ember kezdi így mondanivalóját: „Véleményem szerint . . .", „Az a véleményem, hogy . . .", vagy „Az én véleményem egészen más . . ." stb. S ilyenkor úgy érzi, hogy az ő állásfoglalása a lehető legésszerűbb és legfüggetlenebb; egyáltalán nem gondol arra, hogy véleménye számtalan tényező együttes hatásának eredménye, s többnyire visszavezethető arra, hogy ő valamilyen osztály vagy csoport tagja, és véleménye is általában magán viseli hovatartozásának jegyeit.

Digitized by Google

Emellett az egyértelmű jellemzés azért is nehéz, mert a közvélemény ismertetőjegyei különneműek. Vannak a közvéleménynek olyan elemei, amelyek minden szituációban állandóak, változatlanok. Így például igen valószínű, hogy egy esetleges atomháború kitörésével szemben mindig elítélő lesz a közvélemény. De vannak a közvéleményben állandóan változó, szüntelenül forrásban levő, higanyszerűen mozgó folyamatok is; ezek a napi politikai élettel, az államapparátus éppen akkor aktuális intézkedéseivel vannak kapcsolatban. Előfordul, hogy a közvélemény szimpatizál ezekkel, másokat viszont elítél, vagy — a társadalmi csoportok, osztályok érdekeit kifejezve — igen megosztott is lehet.

Hogy jellemezni tudjuk a közvéleményt, hogy a mindennapi gyakorlat során el tudjunk igazodni gyakran útvesztőszerű áramlataiban, s hogy méréseket végezhessünk a közvélemény alakulásáról, vagyis hogy előre ki tudjuk számítani, bizonyos szituációkban mit éreznek, mit gondolnak, mit szándékoznak tömegméretekben tenni az emberek, ahhoz ismernünk kell a közvélemény keletkezésének sajátosságait, a közvélemény szerkezetét.*

Említettem, hogy az emberek egyéni véleményei magukon viselik azon csoportok véleményének jegyeit, amelyekhez tartoznak. Egy-egy ember azonban igen sokféle csoportnak lehet tagja. Tagja mindenekelőtt családjának, munkacsoportjának. Tagja lehet a szakszervezetnek, valamely sportegyesületnek, vagy tudományos társaságnak, munkahelyén esetleg pártvezetőségi tag stb. Megint más csoporthoz tartozást jelent az, hogy az illető férfi vagy nő, városi vagy falusi lakos, idős vagy fiatal, általános iskolát vagy főiskolát végzett-e. Az emberek véleményét elsősorban alakító csoporthatások és az e hatásokat képviselő csoportok természetesen nem véletlenszerűen jönnek létre, hanem szerveződésük, hatékonyságuk iránya és erőssége elsősorban attól függ, hogy e csoportok milyen társadalmi osztályokhoz tartoznak, milyen társadalmi osztályérdekek képviselői. A finomabb elemzés azonban megköveteli, hogy egy-egy társadalmi osztályon belül is behatóan vizsgáljuk meg a csoporthatásokat, mert így teljesebb és pontosabb képet kapunk egy adott társadalmi osztály állásfoglalásáról egy-egy kérdésben. (Ha pl. a munkásosztály állásfoglalását akarjuk megvizsgálni valamely kérdésben, akkor nem helyes csupán a legjobban kereső szakmunkások véleményét kérdeznünk meg.) Amikor a vélemények alakulását és ennek okait kutatjuk, akkor csak nagy vonalakban igazíthat

* Ennek megközelítően is pontos leírásához azonban néhány elhatárolást kell tennem. Az első az, hogy ahol a továbbiakban közvéleményről beszélek, ott elvonatkoztatok azoktól a helyzetektől, amelyekben a közvélemény egyértelműen egységes. Ezért a közvélemény szerkezetének leírásánál azokat a társadalmi folyamatokat próbálom megrajzolni, amelyek az emberek véleményét alakítják s társadalmi folyamatoknak megfelelően különféle véleménycsoportokba rendezik. Emellett az elemzésbe be kell foglalni a véleménycsoportok kialakulásának, szerveződésének egy másik aspektusát is: azt, hogy a különféle információtartalmak milyen mechanizmus során válnak a véleményeket befolyásoló, a vélemények irányát meghatározó tényezőkké.

Digitized by Google

el bennünket az a tény, hogy a megkérdezett személy munkás-e vagy értelmiségi. Osztályhovatartozásán belül vagy mellett annak az ismerete is szükséges, hogy amikor az illető véleményének hangot ad, akkor milyen csoporthoz való tartozása dominál, illetve mitől függ az, hogy bizonyos csoportoknak erősebb, másoknak viszont gyengébb hatásuk van véleményének alakulására.

Napjainkban igen sok szociológiai vizsgálat foglalkozik a csoporthatás vizsgálatával. Tapasztalataik azt mutatják, hogy az emberek véleményeit befolyásoló csoporthatások többféleképpen érvényesülhetnek. Így elsősorban személyes kapcsolatok útján. Nem kell különösebben magyarázni azt, hogy az egy családban élő, vagy közös munkahelyen dolgozó emberek közötti közvetlen kapcsolatnak milyen hatása van nézeteikre. De úgy is érvényesülhet csoporthatás, hogy véleményünk kialakításában vezérfonalnak fogadjuk el egy-egy csoport (vagy pontosan körülírható szervezet) irányelveit, normáit, s még akkor is betartjuk, ha számunkra személy szerint senki sem írja elő.

A különböző jellegű és erősségű csoporthatásoknak különböző típusú csoportok felelnek meg. Elsődleges csoportoknak azokat tartjuk, amelyeknek tagjai személyes kapcsolatban vannak egymással, szinte naponta együtt vannak (pl. a család vagy a munkahely). Beszélhetünk másodlagos csoportokról is. Az emberek nagy része tagja lehet olyan szervezeteknek, egyesületeknek, amelyekben — a szervezet jellegénél fogva — nincsen igény arra, hogy a csoporttagok személyes kapcsolatban is legyenek egymással, bensőbb kapcsolat alakuljon ki közöttük. S végül vannak olyan csoportok, amelyeknek semmiféle szervezeti formájuk nincsen. Minden ember odatartozik valamilyen életkor-csoporthoz, a férfiak, illetve a nők csoportjához, lakóhelye szempontjából valamilyen közigazgatási területhez. A legnagyobb hatásuk a vélemények alakulására az elsődleges csoportoknak van. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy mennyire rányomja bélyegét például a gyermek iskolai magatartására az, hogy a szülei ateisták-e vagy hívők.

A csoport számos jellemző vonása között — mint pl. a nagysága, vagy az, hogy hogyan és hányan vesznek részt a döntésekben stb. — a legnagyobb összetartó ereje az érdekek közös volta. Az egyes emberek szempontjából vizsgálva ezt, azt mondhatjuk: a csoport befolyása a résztvevők véleményének alakulására különböző erejű lehet aszerint, hogy milyen erős benyomást kelt a csoport résztvevőiben az, hogy érdekei részben vagy egészben egybeesnek a csoport egészének érdekeivel.

Az a megállapítás azonban, hogy az emberek véleményei mögött azok a csoportérdekek, csoportvélemények, csoportnormák húzódnak meg, amelyekbe ők elsődlegesen tartoznak, még mindig leegyszerűsíti a vélemények kialakulásának és változásainak komplex problémáját. Az adott kérdésben meglevő közvélemény mérésénél még legalább két problémát kell figyelembe vennünk.

Az egyik az, hogy az emberek, s egy-egy csoport tagjai is, élet-

Digitized by Google

módjuk, anyagi lehetőségeik, vérmérsékletük, személyiségük és számos más sajátosságuk alapján rendkívül sok mindenben különböznek egymástól. A másik az, hogy az ún. tömegközlési eszközök: a film, a sajtó, a rádió, a televízió a napnak szinte minden percében az információk óriási mennyiségével árasztják el az egész földkerekséget, s a vélemények irányát és mozgását nagymértékben meghatározó tényezővé váltak. A hírek tartalma maga is befolyásolja az emberek véleményét. Emellett a tömegközlési eszközöket irányító intézményeknek az a céljuk, hogy a hírek közlésével, az egyéb tájékoztató, oktató, műélvezetet jelentő és szórakoztató tevékenységükkel, állandó, egységes hatást gyakoroljanak közönségükre. Minthogy pedig a közvélemény elsősorban a hírekből, az információkból táplálkozik, mindenfajta közvéleménykutatásnak elsőrendű programja az, hogy felmérje: az információtartalmak milyen mechanizmus útján, milyen közvetítéssel, milyen áttételekkel jutnak a köztudatba, s milyen hatást keltenek, vagyis hogyan kristályosodnak ki közvéleménnyé.

Hogy a valamely hírforrásból eredő tájékoztatás, meggyőzési szándék milyen hatást kelt, az igen sok tényezőtől függ; elsősorban az információt befogadó személy vagy közösség saját véleményétől. Az információt adó hírforrás valamilyen közvéleményt feltételez azzal kapcsolatban, amit közöl. A befogadó fél véleménye meghatározott politikai irányú, különböző intenzitású, s erősségétől, szilárdságától függ az, hogy a hírforrás megszilárdítja-e ezt a véleményt vagy valamilyen irányban elmozdítja-e.

A közölt információk hatása nagymértékben függ attól is, hogy a közönség hogyan értékeli az információt közlő intézményt vagy személyt. Más hatást ér el közléseivel az olyan ember, akit általában kedvelünk, mint az, aki taszító számunkra. Kevésbé hisznek az emberek annak az újságnak, amelynek hírei olykor valótlannak bizonyulnak. Közismert, hogy vannak olyan rádióadók, amelyeknek nagyobb presztizsük van, mert tárgyilagosan, gyorsan és bőségesen tájékoztatnak, s vannak olyan külföldi adók (pl. a Szabad Európa), amelyek hiányos adataikat erősen tendenciózus, rosszindulatú kommentárokkal egészítik ki.

Képes-e a közvéleménykutatás arra, hogy reálisan feltárja a véleményeket?

Érthető, hogy családi vagy baráti körben, munkatársakkal vagy ismerősökkel folytatott beszélgetésekben általában másként nyilvánulnak meg a vélemények, mint akkor, ha valamilyen intézmény nevében ismeretlen személy csönget be váratlanul az ajtón, és esetleg úgynevezett „kényes" kérdésekben kéri ki véleményünket, hogy válaszainkat egy kérdőívre feljegyezze. Még ha le is számítjuk azokat, akik ilyenkor megtagadják a válaszadást, vagy nem valódi véleményüket mondják meg a közvéleménykutatónak, akkor is tekintetbe kell vennünk azt, hogy az emberek igyekeznek minél kedvezőbb színben fel-

Digitized by Google

tüntetni magukat, minél tájékozottabbnak látszani, vagy legalábbis mindenképpen véleményüknek azt a részét mondják el, amely alkalmas arra, hogy nyilvánosan is deklarálják. Közismert például az, hogy a nyugati országokban a választásokat megelőző közvéleménykutatásokon a baloldali szavazatok előrejelzése valamivel mindig alatta marad a tényleges szavazási eredményeknek, mert sokan nem szívesen vallják be az állami közvéleménykutató intézmény kiküldött munkatársának, hogy a baloldalra adják szavazatukat.

A közvéleménykutatás módszertanának szakirodalma igen nagy figyelmet szentel arra, hogy milyen módon lehet a valóságnak leginkább megfelelő válaszokat kapni, s részletekbe menő útmutatásokat ad arról: hogyan kell feltenni a kérdéseket, hogyan viselkedjék az interjút készítő közvéleménykutató stb. Valószínűnek látszik azonban, hogy a válaszok őszinteségében döntő szerepe van annak, hogy mennyire szokott hozzá a lakosság a közvéleménykutatáshoz, hogy volt-e már lehetősége érezni a közvéleménykutatás eredményeit (tehát egyrészt azt, hogy személy szerint senkit sem ér bántódás a véleményéért, másrészt azt, hogy a közvéleménykutatás eredményeként kedvező intézkedések születtek), s hogy általában milyen a felmérő intézmény presztizse a lakosság körében.

A Magyar Rádió és Televízió mintegy három éve szervezetten és rendszeresen folytat közvéleménykutatást. És bár hazánk lakossága még nem szokott hozzá az interjú-jellegű közvéleménykutatáshoz, s ezért kezdetben meglehetősen nagy volt az idegenkedés az adatgyűjtő közvéleménykutatók megjelenésével szemben, ezt szerencsésen ellensúlyozza a Magyar Rádió és Televízió általános közkedveltsége és presztizse a lakosság körében.

A Magyar Rádiót és Televíziót az a törekvés vezeti, hogy minél jobban elégítse ki a közönség igényeit, s hogy politikai, népművelő és szórakoztató műsorai minél hatékonyabbak legyenek. E célok eleve más jelleget adnak az egész közvéleménykutató munkának, mint amilyen a nagy nyugati rádió- és televízió-szervezeteké. Ezeknek elsősorban a műsorok „eladhatósága" a fontos, ezért ott a közvéleménykutatás — amelyet többnyire a reklámokat és hirdetéseket feladó cégek finanszíroznak — szinte kizárólag annak a megállapítására irányul, hogy mekkora tömegek hallgatják egy-egy időpontban a műsorokat.

A Magyar Rádió és Televízió közvéleménykutatása az elmúlt három évben több országos felmérést végzett. Ezek során nagyjából sikerült felderíteni, hogy a különböző foglalkozási és életkor-csoportokhoz tartozó emberek általában mikor hallgatnak rádiót, mikor nézik a televíziót: hogyan alakul a műsor napi „hallgatási görbe". Ez igen fontos adat a műsorpolitikai törekvések szempontjából, s alapot ad arra, hogy a különböző igényű és érdeklődési körű csoportok abban az időpontban kapják a nekik leginkább megfelelő műsorokat, amikor van is lehetőségük rá, hogy meghallgassák.

Digitized by Google

Egy három évvel ezelőtti felmérés azt mutatta, hogy az egyéb tájékozódási lehetőségek (újság, személyes kapcsolatok stb.) közül a lakosság elsősorban a Magyar Rádiót ismeri el a tájékozódás fő forrásának, és országos méretekben is a közismert Esti Krónika az egyik legkedveltebb műsorszám. A vizsgálat azt is feltárta azonban, hogy éppen a politikai tájékoztatás terén a legnagyobbak a lakosság igényei, s ennek alapján kifogásolták a tájékoztatás lassúságát és a közvetített tájékoztatás mennyiségét. Örvendetes ez az igény, s egyúttal fontos figyelmeztetés is: figyelmeztetés arra, hogy a rádió közönségének jelentős része a gyorsabb és bőségesebb tájékozódás igénye miatt gyakran külföldi adókhoz is fordul.

Közismert dolog az, hogy az országos intézményekhez, különösen olyanokhoz, amelyek információkat közvetítenek, bőségesen érkeznek jelzések, levelek. Ezeknek egy része szinte állandóan azonos módon vet fel kérdéseket. Gyakran olyan mennyiséget érnek el az ilyen jelzések, levelek, hogy az illető intézmény vezetőiben azt a benyomást kelthetik, mintha a lakosság nagy részének véleményét képviselnék. Fel kell figyelni ezekre, bár egyáltalában nem biztos, hogy nagyobb tömegek, szélesebb rétegek álláspontját reprezentálják. Csak akkor reagálhatunk helyesen az ilyen jelzésekre, ha felmérjük, hogyan helyezkednek el ezek a vélemények az egész lakosság véleményében, hogy ennek mekkora részét képviselik.

A rádióhoz például nagy mennyiségben érkeznek olyan levelek, amelyek kétségbevonják a komoly zene élvezhetőségét, ezért azt kérik, hogy a rádió szüntesse be a komoly zene közvetítését, s helyette sugározzon magyar nótákat. Egy országos, a lakosság művészi ízlését feltérképező felmérés alkalmával azonban megvizsgáltuk, hogy lakosságunknak milyenek az igényei a rádió zenei műsorával szemben, s adataink szerint a megkérdezetteknek mindössze 2 százaléka állította azt, hogy senki sem élvezi a komoly zenét. És még ennek a 2 százaléknak is csak egy igen kis része az, amely tollat is ragad azért, hogy közölje véleményét. De ebből a töredéknyi csoportból is juthat a rádióhoz jó néhány száz levél, azt a benyomást keltve, hogy a lakosság nagy része nem szereti a komoly zenét.

E példa természetesen elsősorban módszertani érdekesség, de alátámasztja azt a tényt, hogy a vezetés nem mondhat le — más, elsősorban a pártszervek által eddig is alkalmazott, hagyományos eszközök mellett — a közvéleménykutatás módszeréről sem.

A Magyar Rádió és Televízió közvéleménykutatása jelenleg az ország egyetlen közvéleménykutató intézménye. Az itt folyó felmérések a műsorpolitikai célokon túlmenően már eddig is adtak tájékoztatást a lakosságnak politikai és kulturális kérdésekben kialakított véleményéről. Emellett ma már a lakosság egyre kedvezőbben fogadja a közvéleménykutatást. Minél inkább érzi, hogy a közvéleménykutatás bátran nyúl a legégetőbb problémákhoz, annál őszintébbek a beérkező vá-

Digitized by Google

laszok. Egyre inkább átmegy a köztudatba az is, hogy a közvélemény széleskörű feltárása, állandó, rendszeres mérése elősegíti közös problémáink megoldását.

Tapasztalataink felvetik egy, a rádió és a televízió közvetlen céljain túlmenő, jóval általánosabb célokat maga elé tűző közvéleménykutatás megindításának szükségességét, olyan közvéleménykutatását, amely az országos politikai és gazdasági problémákról, a konkrét intézkedésekről kialakult véleményeket vizsgálja. A szomszédos szocialista országokban és a Szovjetunióban is már megindult ilyen intézmények szervezése. Úgy véljük, ez nem véletlen jelenség, hanem egybeesik a hatékonyabb politikai munka, az új rendszerű gazdasági irányítás, a közéleti demokratizálás programjával.

S. Molnár Edit

Digitized by Google

Eszmecsere

Kommunista meggyőződés — ösztönzőbb bérezés*

Gazdaságirányítási rendszerünk átfogó reformjának széles körben vitára bocsátott irányelvei egyik súlyponti kérdésként kezelik a személyes anyagi érdekeltség hatékonyságának növelését. A tudatosság szerepét, a tudatformálás fontos feladatát pártunk politikájának tengelyében az Ideológiai Irányelvek húzták alá. Az e lap hasábjain *Kovács Ferenc* tanulmányával megindult vita egy aspektusból szintézisbe kapcsolja e két fontos problémakört. Ezért a vita — mint a *ma*, de különösen a *jövő* elméleti alapjainak tisztázása — igen figyelemreméltó kezdeményezés a gyakorlati tevékenység irányelveinek egyértelmű meghatározása szempontjából.

Kovács Ferenc elsősorban filozófiai-ideológiai síkon, a hozzászólók részben közgazdaságtudományi nézőpontból (dr. Piritvi Ottó főleg a munkaügyi diszciplína oldaláról) interpretálják nézeteiket. Megjegyzéseim és kiegészítéseim elsősorban a filozófiai vonatkozásokhoz, majd a hozzászólók által felvetett közgazdasági és bérgazdálkodási kérdésekhez kapcsolódnak.

Az „Anyagi érdekeltség és szocialista tudat" c. tanulmány legfőbb érdeme annak ismeretelméleti alátámasztása, hogy az eszmei és anyagi érdekeltség nem ellentétes egymással, hanem az előbbi az utóbbinak koncentrátuma, általánosított tükröződése. A *létérdek* tudatosodásával kapcsolatos fejtegetéseiből azonban a hamis tudatnak a létérdek félreismerésével való azonosítása tűnik ki. Nézetem szerint a hamis tudat nem szimplifikálható a létérdek félreismerésére. A létérdek és a tudat kölcsönhatása összetettebb. A kérdés egyik oldala, hogy a tudat viszonylagos önállósággal bír; a létet nem mindig pontosan tükrözi, s ha elmarad a léttől, akkor *általában* nem képes a létérdek helyes felismerésére. Az összefüggés másik vonatkozása az, hogy az érdek és a tudat kapcsolata *az érdekeltségi rendszer meghatározott, kialakult mechanizmusának alkalmazásán keresztül jut érvényre.* Az érdekeltségi rendszer megvalósulásának *nem megfelelő mechanizmusa* — mint közvetítő áttétel-rendszer — épp úgy előidézhető a létérdek (a problémakör

* Hozzászólás Kovács Ferenc: „Anyagi érdekeltség és szocialista tudat" c. tanulmányához: (1965/10. sz.), dr. Varga György és dr. Piritvi Ottó hozzászólásaihoz (1965/11. és 1966/1. sz.).

Digitized by Google

konkrétumában: anyagi érdek) félreismerését, mint a hamis tudati kiindulás. Az érdek tudatos, társadalmilag helyes felismerése mellett is előfordul, hogy annak érvényesítési, megvalósítási folyamata — éppen az érdekeltségi rendszer konkrét formáinak közvetítésével — válik konfliktussossá, és ez okoz nem szándékolt hatásokat. Hiába ismerjük fel helyesen valamely konkrét gazdasági cél realizálásának és az erre irányuló érdekeltségi rendszer alkalmazásának szükségességét, ha ezt a vállalati, egyéni érdekeltségi rendszer áttételének konkrét formái (a nyereségrészesedési, premizálási, besorolási feltételek, a nem kívánt irányba ösztönző bérrendszer, a kereseti aránytalanságokat előidéző bérezési gyakorlat) ennek ellentmondó módon közvetítik. A létérdek (anyagi érdek) félreismerése tehát *egyaránt következhet* hamis tudatból, a tükrözési folyamat viszonylagos önállóságából és a közvetítő érdekeltségi mechanizmus nem megfelelő voltából.

Nézetem szerint a szocializmus felépítésében való eszmei érdekeltség sem azonosítható egyértelműen az öntudattal. Pontosabban az ez irányú eszmei érdekeltségnek a *kommunista meggyőződés* az elméleti alapja. A társadalmi öntudat fejlődési folyamatában ugyanis az egyének öntudata összegeződik partikuláris, réteg-, majd osztályöntudattá; ezekből válik — minőségi kategóriaként — társadalmi öntudattá. Nyilvánvaló, hogy szocialista viszonyok között is teljesen más elemeket tartalmaz például a nagyüzemi *szakmunkás*, az egyénileg gazdálkodó *paraszt*, a *kisiparos* és a magánpraxist is folytató *orvosprofesszor* öntudata, akkor is, ha egyébként mindegyikük tudatosan, kommunista meggyőződéssel, azonos materialista világnézeti alapokon áll. Az igen eltérő egyéni öntudat-elemekből kifejlődött társadalmi öntudat így csak *általános tendenciájában* közelíti meg a szocializmus felépítésében való eszmei érdekeltséget, de *nem egyenlő* vele. Ennek kiemelését azért tartom lényegesnek, mert a személyes anyagi érdekeltség és a szocialista tudatosság egységét a bérezés konkrét gyakorlatában végső soron egyénenként, névre szólóan, külön-külön kell realizálnunk. Ha az előbbi példában említett négy személyre utalunk, nyilvánvaló, hogy ezeknek hatékony anyagi ösztönzése nem oldható meg azonos módszerekkel, differenciálás nélkül.

Bár a példa szerint — kommunista meggyőződésük elméleti alapján — mindannyian érdekeltek a szocializmus felépítésében, ezt az érdekeltséget eltérő módon, formában és intenzitással fogja közvetíteni egyéni öntudatuk. A kommunista meggyőződés mint általános fogalom tehát részleteit tekintve eltérő öntudati, tudati formákban nyilatkozik meg.

Kovács Ferenc tanulmánya politikusan, kritikusan világítja meg az anyagi érdekeltség megsértése vonatkozásában a személyi kultusz éveiben elkövetett dogmatikus hibák elvi alapjait. Valóban: a kommunista meggyőződés és az anyagi érdekeltség nem állíthatók mesterségesen szembe egymással, nem lehetnek egymás ellenpólusai, a kommunista meggyőződésre való általános hivatkozás nem lehet alapja annak, hogy megsértsük, vagy *tartósan* ne vegyük figyelembe az egyén *reális* személyes anyagi érdekeit. Magam azonban nem *csak* ezekben látom a múltbeli dogmatikus hibák forrását, elméleti alapját. A személyi kultusz éveiben hangoztatott általános elvek csak az osztály- és érdekeltségi viszonyoknak olyan sematizálása, a társadalmi struktúrának olyan szimplifikálása mellett lehetnének egyetemes érvényűek, amely akkor is *csupán papírforma szerint nyert polgárjogot*, de valósággá nem vált és nem válik. A társadalom szerkezete, rétegződése a valóságban sokkal bonyolultabb. Bár a szocializmusban az alapvető érdekek azonosak, de: „... Nagyon fontos eleme a szocialista demokráciának az, hogy

Digitized by Google

a különböző *társadalmi kategóriák* érdekeit helyesen egyeztessük..." „... Átmeneti érdekellentétek mutatkoznak a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság között. Vannak átmeneti jellegű ellentétek bizonyos *munkáskategóriák* és a *vezetés* között a bérek, juttatások kérdésében is. Ezeket az érdekellentéteket megfelelő módon egyeztetni: a szocialista demokrácia fontos követelménye." Az idézett cikkben (Társadalmi Szemle 1965/11. szám, 5. old.) *Szirmai István* elvtárs elemzi az érdekeltségi viszonyokat és utal ezek bonyolultságának figyelembevételére.

Kovács Ferenc kiemeli a kommunisták példamutató áldozatkészségének a többi dolgozóra tett jelentős politikai és morális hatását is, mely valóban a párt vonzóerejének egyik forrása. Ezen a *lényegen* az ellentétes irányú hatás esetleges felszínre kerülése sem változtat. (Mikor lehet ez a morális hatás ellenkező oldalról is igaz? E gondolatot a következő példákkal konkretizálom: Két erre azonosan érdemes kommunista és pártonkívüli közül az utóbbi fizetésemelést kap; az előbbi azért nem, mert „ő úgyis megérti, hogy nem kaphat, neki elég a meggyőződése". Vagy azért, mert „sok társadalmi munkát végez, pártmegbizatásai esetenként elvonják gazdasági feladataitól, a pártonkívülinél ez nem áll fenn, ezért indokolt, hogy az utóbbi részesüljön anyagi előnyben." Az ilyen „preferenciák" esetleges halmozódása ellentétes politikai és morális hatást fog felidézni a tömegek körében; gyengítheti a kommunisták kötelezettség- és áldozatvállalásának példamutató erejét.)

A vitaindító tanulmány alaptétele: *„a társadalmi érdek elsőbbségének elve minden partikuláris érdekkel szemben"*. Erre a megállapításra dr. Varga György reagált hozzászólásában. Az ő észrevételeivel teljesen egyetértek; ezért erre vonatkozólag csupán néhány kiegészítő megjegyzésemet közlöm. Kovács Ferenc a társadalmi érdek primátusának kategórikus hangsúlyozásával éppen a két érdek *ellentétes, ellentmondásos* oldalát domborítja ki. Nézetem szerint ahol túlságosan gyakran és kategórikusan hangoztatják a társadalmi (népgazdasági, vállalati) érdek elsőbbségének elvét az egyéni érdekkel szemben, ott kevés törekvés van a két érdek dinamikus összhangjának megteremtésére, a kettő közötti szükségszerű és tartós egység *lehetőségének* realizására, — amelyet éppen a szocializmus teremt meg és amelynek megvalósítása így *alapvető feladat*.

Messzemenően egyet lehet érteni a tanulmány következő megállapításával: „Gyakran a szocialista viszonyok fejletlenségéből adódó objektív akadályai is vannak annak, hogy az *egyén átlássa* a maga érdeke és a közérdek tényleges viszonyát..." Nemcsak az csökkentheti azonban a személyes anyagi ösztönzés hatékonyságát, ha az egyén nem látja át megfelelően ezt a viszonyt. A társadalom (népgazdaság, vállalat) illetékes képviselőjével szemben legalább azonos mértékben támasztható az igény, hogy tudatosan, politikusan és világosan *„átlássa"* a közérdek és az egyéni érdek tényleges viszonyát.

Ha viszonyaink között már egyáltalán nem volna *nem megfelelően felismert* társadalmi (népgazdasági, vállalati) érdek, akkor már lényegesen közelebb volnánk annak az Engels által felismert történelmi tendenciának a felszámolásához, mely szerint: „...roppant aránytalanság van a kitűzött célok és elért eredmények között; ...az előre nem látott hatások túlsúlyban vannak..."[1] Nyilvánvalóan éppen a *vélt* társadalmi érdek az *egyik* oka

[1] Engels: A természet dialektikája. Marx—Engels: Válogatott Művek, II. köt. 46. old. (Kiemelés tőlem, K. É.)

Digitized by Google

annak, hogy — bár csak bizonyos vonatkozásokban, korlátozottan, szűkebb keretek között — szocialista társadalomban is érvényesülhet ez a tendencia. Ezért a társadalmi érdek elsőbbségének kategórikus kijelentéséhez *objektív, mérhető ismérveinek, kritériumainak beható elemzése*, megfelelő mérce hiányában bizonyos *óvatosság* szükséges.

Ha a társadalmi és egyéni érdek egységének domináns voltát domborítjuk ki, a következőképpen fogalmazhatunk: *szocialista viszonyok között a társadalmi érdek az egyéni érdek megvalósulásának általános formája.* E meghatározásom természetesen nem lép fel a lexikális pontosság igényével. Úgy vélem azonban, hogy e meghatározáson belül az időlegesen felszínre kerülő eltérő érdekek, az *egyes* vagy *különös* érdekek korlátozása, felszínre kerülésük megakadályozása szükséges.

Tanulmánya végén Kovács Ferenc megállapítja, hogy a munka szerinti elosztás alapelve, természetesen még „a burzsoá jog maradványa", (bár ezt idézőjelben közli), és — ezzel együtt — a munka szerinti elosztást szükségesnek tartja a szükségletek szerinti elosztás jövendő megvalósításához. Ez utóbbihoz kapcsolódva és ezzel egyetértve szükségesnek tartom azonban a következők hangsúlyozását. Az SZKP programja szerint: „...*a kommunizmus építésének* az anyagi érdekeltség elvére kell támaszkodnia..."[2] Az MSZMP Központi Bizottságának 1965. november 18—20. ülésén a gazdaságirányítás átfogó reformjára vonatkozó referátum szintén kiemeli annak a szükségességét, hogy a munka szerinti elosztás szocialista alapelvének „következetesebb és teljesebb megvalósítására törekedjünk..."[3]

Így a munka szerinti elosztás elve *a kommunista társadalom teljes felépítéséig* fennmarad; sőt érvényesítése a gazdaságpolitikában fokozott hangsúlyt kap. Ezért nem célszerű ezt — még idézőjelben sem — „a burzsoá jog maradványává" degradálni. Ez bizonyos értelemben ellentmondásban is lehet azzal, hogy a szerző szerint (és nézetem szerint is) a szükségletek szerinti elosztás csak a munka szerinti elosztás következetes megvalósításának útján közelíthető meg. Jelenlegi bérezési rendszerünk hatékonyságát — talán legerőteljesebben — az korlátozza, hogy *lényegesen nagyobb különbség van a végzett munkák társadalmi hasznossága, mint az értük fizetett bérek között;* ebből adódóan a bérnivellálódás általános tendenciája helyenként már nemcsak a munkaerőkapacitás kihasználását gátolja, hanem kisstílű munkamódszerek és középszerű dolgozók eluralkodásának nyit teret. A *munkák különbözőségét* — objektív alapokon, lehetőleg a munkavégzés jellemzőinek számszerűsíthető ismérvei és az ismérv-értékek összehasonlítása alapján mérve — *a bérek nagyságának* is követnie kell; ez jelenti a munka szerinti elosztás következetes megvalósítását.

Hogyan jutunk el innen a szükségletek szerinti elosztásig? E lap hasábjain is volt szó a munkamegosztás és a személyiség mindenoldalú fejlődésének kérdésében a Szovjetunióban folyó filozófiai vitáról.[4] A vita, valamint *Marx műveinek helyes értelmezése* alapján leszögezhető, hogy a munkák különbözősége a kommunizmus teljes felépülése után sem tűnik el; így nyilvánvaló, hogy az eltérő fizikai vagy szellemi igénybevétel *bizonyos mértékig eltérő* szükségleteket is indokolhatnak. A munkák különbözőségének fennmaradó mértékéig — feltehetően — a munka szerinti elosztás bi-

[2] Az SZKP XXII. Kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 789. old.
[3] A gazdasági irányítás átfogó reformja. Kossuth 1965. 36. old.
[4] Társadalmi Szemle 1964/1. sz.

Digitized by Google

zonyos elemei is fennmaradhatnak; illetve éppen a munka szerinti elosztás következetes megvalósítása csap át, fejlődik át majd a szükségletek szerinti elosztásba, oly módon, hogy a korábbi elosztási mód kibővül a dolgozó emberi, társadalmi, családi igényeinek a szükségletek szerinti kielégítésével.

Egy hozzászólás keretében nem törekedhetünk teljességre. Így dr. Varga György hozzászólásának sem lehetett célja, hogy az érdekek „alá-" és „fölé"-rendelésének teljes skáláját megvilágítsa; ezért *csak* a népgazdasági és a vállalati érdek szükséges összehangolásának kérdésére tért ki. Az *egyéni* érdek vonatkozásában a problematika azonos, és ez elsősorban azért emelendő ki, mert nem jelentéktelen számú esetben a vállalati érdek egyéni érdekként *jelenhet* meg. (Például egy, vagy néhány igazgató egyéni érdekeként.) Ezzel a vezetői szinttel sokat foglalkoztunk az utóbbi időben, bérezésük, kinevezésük, hatáskörük stb. oldaláról (talán túlságosan is sokat, az „alá"- és „fölé"-rendelt vezetői szintek hasonló problémáinak figyelmen kívül hagyásával). Ez arra utal, hogy a vállalati érdek egyéni érdekként való megjelenése a jövőben még inkább várható *ezen a ponton.* Az érdekek szükséges egyeztetésénél ez sem hagyható figyelmen kívül.

Dr. Pirityi Ottó hozzászólása szerint a bérezés különböző formái és megvalósítási módjai nemcsak anyagi, hanem erkölcsi elismerést, ösztönzést is jelentenek. Az „anyagi" egyben „erkölcsi" értékítélet is: ez valóban erőteljesen érvényesül a gyakorlatban, pozitív és negatív vonatkozásban, hatásban egyaránt. A helytelen bérezési gyakorlat negatív erkölcsi reakciójának jelenségeit sokoldalúan feltárta hozzászólásában. Az anyagi elismerésben megnyilvánuló „erkölcsi" hatás együtt jelentkezik, egybenfonódik, nehezen választható el. E terminológiához igazodva, *„tiszta erkölcsi" ösztönzés* különféle alkalmazási formáiról is célszerű említést tenni; problémákkal itt is találkozunk. A kérdések feltevésénél a legáltalánosabb „tiszta erkölcsi" ösztönzési formákat említem. Hogyan valósítja meg a munkaügyi gyakorlat a szükséges differenciálást a szocialista brigádok helyezésénél, erkölcsi elismerésének különböző formáinál (vándorzászló, jutalomkirándulás stb.), valamint a „kiváló dolgozó" oklevél és jelvény odaítélésénél. Vannak-e olyan jelenségek a „tiszta erkölcsi" ösztönzési formáknál, mint a bérezés gyakorlatának helytelen elemeiben? Vannak-e itt is olyan jelenségek, hogy „ma nekem, holnap neked", „minden alkalommal más, hogy senki ki ne maradjon", és hogy ki kapjon először, abban az adott munkahelyen eltöltött idő-e az *egyetlen* meghatározó tényező (holott ez csak az *egyik* lehetne)? Azt kell felelnünk, hogy a „tiszta erkölcsi" ösztönzés formáinál is előfordulnak ilyen jelenségek. Az ez irányú helytelen gyakorlat káros hatása „az erkölcsit is magában foglaló anyagi" ösztönzés negatív jelenségeinek morális hatásánál is rombolóbb lehet.

A munkavégzéssel kapcsolatos „aktív" nevelő körülmények közé kívánkozik még egy igen fontos körülmény kiemelése, amelyet a gyakorlat sokszor nem vesz fontosságának megfelelően figyelembe. Aktív nevelő körülményt, de egyben — az előbbiekhez kapcsolódóan — „tiszta erkölcsi" ösztönzést is jelent a dolgozóknak a kollektív vezetésbe való bevonása, a *helyesen értelmezett* üzemi demokrácia megvalósítása. Ez nem merülhet ki a dolgozók véleményének kikérésében és meghallgatásában (bár erre a vonatkozásra, mint erkölcsi ösztönzőre sem fordítunk mindig elég gondot); hanem minden esetben a dolgozók észrevételeinek, ésszerű javaslatainak *érdemi elbírálását,* s lehetőség szerinti megvalósítását is kell hogy jelentse. A munka-

Digitized by Google

végzés oldaláról megvilágítva a kérdést: ha a dolgozó látja végzett munkájának eredményét — akár egy megtervezett műszaki konstrukció *megvalósítása*, egy munkaszervezési javaslat *bevezetése* ez, akár a műveletterv módosítása a gépen dolgozó munkás ésszerű felvetése alapján — ez a munkavégzés értelmét, szükségességét, produktív, alkotó jellegét domborítja ki; s a munkát végző emberben a munkájára való támaszkodás, saját munkája társadalmi hasznosságának, sőt fontosságának tudatát kelti. Az ellenkezője éppenúgy cinikussá, közömbössé tesz és rontja a munka hatásfokát, mint a béraránytalanságok.

Dr. Piritvi hozzászólásának példája szerint helyes, ha az öreg szakmunkás látja, hogy fiának, a kiváló mérnöknek nyitva áll az út az érvényeesülés felé, hiszen szépen keres, autót vesz. Egészítsük ki ezt a példát azzal, hogy a fiú felesége is mérnök, s így ketten valóban nagyon szépen kereshetnek. Ez jelenti-e érvényesülésük egyetlen kritériumát? Lényeges kritériuma, de nem az egyetlen. Lehetséges, hogy a mérnökasszony technikusi végzettséget igénylő munkakört lát el, illetve férfi munkatársai között alacsonyabbrendű feladatokkal bízzák meg. Lehetséges, hogy a kiváló mérnök hiába harcol egy újítása bevezetéséért, vagy egyéb vonatkozásban nem lát egyértelmű összefüggést végzett munkája, törekvései, továbbképzése és ennek eredményessége, hasznosítása között. Az *érvényesülés is „részben erkölcsi" kritérium;* így kibővítendő az egyén tudásának, szakképzettségének legjobb hasznosításával; a magas bér elérése és az autó vásárlása csupán az anyagi oldal. A magas bér elérése akkor válik az érvényesülés *döntő*, de nem egyetlen kritériumává, ha nem fognak egyesek magasabb fizetést kapni, mint amekkorát a munka szerinti elosztás következetes alkalmazása indokolna. A bérek nivellálódásának folyamatában ugyanis ez a tendencia is érvényesül; esetleg éppen a közhangulat nyomására, a szubjektív tényezők, a rosszul értelmezett szocialista humanizmus, vagy a formális besorolási ismérvek túlzott figyelembevétele miatt.

Dr. Piritvi a bérek nivellálódási folyamatának elemzése során elhatárolja *a magasabb és az alacsonyabb bérű munkakörökben ható egyenlősítő tényezőket;* az előbbinél hat, az utóbbinál négy tényezőt említ. Nézetem szerint vannak olyan nivelláló tényezők, melyek minden munkakörben és munkaterületen hatnak; éles határ itt nem vonható, egyes tényezők átmennek egymásba. Például az egyenlősdi, mint „a könnyebb ellenállás vonala", szinte mindenhol hat; magas fizetésű alkalmazotti kategóriáknál ugyanúgy, mint a munkásbérezés változatos formáinál. (Így például a degresszív munkás-bérformák szintén tompítva tükrözik a teljesítmény-arányokat. Vagy: az ipari munkák jelentős hányadára alkalmazott munkabesorolási rendszer bértételei a legcsekélyebb differenciálással sem vehetik figyelembe a munkavégző ember egyéni specifikumait; ez is az „egyenlősdi" egy formájaként értelmezhető.) Feladat az, hogy a bérezés nivelláló tényezőit — mind az alacsonyabb, mind a magasabb bérű munkakörökben — *egyaránt* korlátozzuk, fokozatosan számoljuk fel, következetes harcossággal, politikusan, a közhangulat, közfelfogás alakításával, s esetleg a vezetői népszerűség átmeneti feláldozásával is. Ha a bérezés helyes, ösztönző differenciálása — éppen a kommunista tudatosság és meggyőződés segítségével, és nem ennek ellentéteként — következetesen megvalósul, ez a képességek legjobb kifejtését, a maximális anyagi-erkölcsi elismerés elérésére való általános törekvést fogja eredményezni.

Digitized by Google

A gazdaságirányítási rendszer bevezetendő reformja szocialista társadalmunk legjelentősebb *kollektív vállalkozása* a következő időszak belpolitikájában, s messzemenően kíván építeni az *egyén* személyes anyagi érdekeltségére. A reform megvalósításában minden egyes *ember* egyéni felelősségérzetére, kommunista meggyőződésére szükség van, s ennek legjobb kibontakozását a személyes anyagi érdek azonos irányba ható emelői kell, hogy segítsék. Az egyén specifikuma, az érdekek rétegződése, az öntudati elemek bonyolultsága a hatékony személyes ösztönzés megvalósításánál nem uniformizálható. Éppen az általános elvek, bizonyos érdekszférák primátusának túlhangsúlyozása hozhat érdek-konfliktusokat felszínre. Fontos feladat ezeknek a feloldása, a tudatosság és az anyagi érdekeltség együttes, hatékony felhasználása. A gazdaságirányítási rendszer reformjának sikeres megvalósításában a jószándékú dolgozó *emberek* millióinak akaratára, helytállására és öntudatára kell támaszkodnunk. Döntő eszközként e cél érdekében a kommunisták, a vezetők *meggyőződése* és *hatékonyabb anyagi ösztönzésének egysége* tekinthető.

Bodnárné, dr. Karsai Éva

Digitized by Google

Konzultáció

Az ideológia fogalmáról

Az ideológiai irányelvek vitái során sokan kérdezték: mit is jelent tulajdonképpen az a kifejezés, hogy „ideológiai"? Marx és Engels „A német ideológia" című művükben az ideológiáról mint hamis tudatról írnak; Lenin viszont a marxizmust az egyetlen tudományos ideológiának nevezte. Nincs-e ellentmondás a két felfogás között? Mit nevezhetünk tehát ideológiának, milyen széles az ideológia köre, hiszen az irányelvekben nemcsak filozófiai, hanem gazdasági, politikai, művészeti és erkölcsi kérdésekről is szó van?

Az ideológia fogalma a különböző korok és gondolkodók számára mást és mást jelentett. Az ókori görögök *fogalomtant* értettek rajta, és úgy vélték: az ideológia feladata a fogalmak természetének és eredetének a keresése. Az újkorban, a XVII—XVIII. században azt tartották, hogy az ideológia az *eszmék tudománya*, amely nem egyszerűen a fogalmak, hanem általában az eszmék keletkezésének és sajátosságainak a feltárására törekszik. A XIX. században az ideológia már *az eszmék és nézetek rendszerét* jelenti. Ennek megfelelően beszélnek a hűbériség, a felvilágosodás, vagy a francia forradalom stb. ideológiájáról.

A marxizmus felismerte, hogy az eszméknek és nézeteknek ez a rendszere mindig *osztályjellegű*. Más szóval: az ideológia kifejezi az osztályok érdekeit, gazdasági és politikai törekvéseit. Amilyen az osztály léte, helyzete, olyan jellegű az ideológiája. Az emberek lét- és osztályhelyzete először is érzelmeikben, szimpátiáikban és szokásaikban tükröződik. Ezek a spontánul keletkező érzelmek és szokások erősítik az osztály, a réteg törekvését és célját. E szinten — a társadalmi és osztálypsziché szintjén — az emberek nem magyarázzák helyzetüket és viszonyaikat, csak érzik (lásd például az ösztönös munkásmozgalom korszakát, vagy a köznapi cselekvés közvetlen indítékait). Az ideológia azonban nem egyszerűen „éreztet", hanem a tudatos rendszerezés igényével elméleti módon *magyarázza* az ember, a társadalom,

Digitized by Google

a világ helyzetét, természetét. Ez a magyarázat gondolati úton fejezi ki valamely osztály vagy réteg érdekeit. Az ideológia ily módon az ember társadalmi viszonyait értékelő eszméket tartalmaz; bár nagymértékben felhasználja az érzelmeket, s akkor igazán hatékony, ha összhangban áll a nemzeti, osztály-, vagy réteg-érzelmekkel, mégis más: a társadalmi *tudat* szintjén álló formáció.

Az ideológia tehát valamely nemzet, osztály vagy réteg létének megfelelő eszméket foglal magában. A funkciója az, hogy olyan célokat, eszményeket állítson fel, amelyek *elősegítik* e csoport gazdasági és politikai szükségleteinek kielégítését, *érdekeinek érvényesítését*. Az ideológia segítségével szerveződik alapvetően azonos módon tevékenykedő egységgé az osztály, nemzet vagy csoport. Az ideológia célja tehát nem egyszerűen az érdekek tükrözése, hanem az ember, a csoport tevékenységének *befolyásolása* az érdekek megvalósításának irányában, a csoport cselekvési integritásának megteremtése. Az ideológia úgy valósítja meg ezt a hatását, hogy indokolja, magyarázza, más szóval tudatosítja a célok és az elérésükért megkívánt cselekvés szükségességét és elkerülhetetlenségét; ezzel céltudatossá teszi az ember társadalmi tevékenységét.

Ezek szerint az ideológia a társadalmi rendszerek, az osztályok, rétegek, vagy nemzetek *uralmának fenntartására vagy megváltoztatására szolgáló eszmei erő*, olyan nézet-rendszer, amely az érdekek tükröződéseiként, egységes célokat állít fel az illető közösséghez tartozó egyének számára, és megmutatja e célok elérésének eszközeit is, különösen az erkölcsi, politikai és művészeti magatartás szabályainak formájában. Az ideológia tehát nemcsak és nem is elsősorban „tiszta", filozofikus alakjában hat a csoport tagjaira és másokra, hanem főként a politikán, a valláson, a tudományokon és a művészeteken keresztül, hiszen az emberek elsősorban ezekkel a tudatformákkal vannak tömegesen kapcsolatban. Az érdekeknek megfelelő azonos magatartásmódokat (szokásokat) értékítéleteket (például azt, hogy mit tekintünk jónak vagy rossznak, erkölcsösnek vagy erkölcstelennek, haladónak vagy reakciósnak, humánusnak, vagy gyűlöletesnek) tudományos, politikai, vallási, művészeti eszközökkel egyaránt ki lehet alakítani. A modern korban új hatékony eszközök is vannak a tömegek (nemcsak az illető osztály tömegeinek) ideológiai befolyásolására: a film, a rádió, a televízió napról napra, óráról órára szinte házhoz szállítja a leírt formájú ideológiai eszméket (normákat és ideálokat).

A különféle megközelítések és formák ellenére az biztosítja az eszméknek ugyanahhoz az ideológiához való tartozásukat, hogy hasonló módon (például polgári vagy marxista módon) oldják meg a felmerülő kérdéseket, konfliktusokat; így hasonló természetű gondolatokat keltenek, hasonló típusú magatartásra serkentenek. A magatartás gyakorlati megnyilvánulása pedig már valamilyen érdek képviselete, érvényesítése. Naponta tapasztalható, hogy különféle tartalmú és formájú eszmék azonos társadalmi alapra helyezkednek, mert azonos kiindulásból ítélik meg az emberek egymás közti viszonyait. Ezzel a különböző helyeken és különböző formákban megjelenő nézetek *objektíve egységes eszme-rendszert alkotnak*, akkor is, ha esetleg nincsenek is tudományosan, elméletileg rendszerezve.

Az ideologikus eszme-rendszer alapja mindig valamilyen (materialista vagy idealista) *filozófiai tanítás*, amely megadja az ideológia világnézeti alapját és jellegét. De az ideológia *nem azonos a filozófiával*, mint sokan hiszik. A filozófia — mint láttuk — csak az egyik formája az ideológiának.

Digitized by Google

Vannak ennek más formái is, mint például a politikai, jogi, erkölcsi, vallási, művészeti vagy tudományos (különösen a társadalomtudományi) nézetek. Minden olyan nézet, amely az ember társadalmi viszonyulását vizsgálja, ideológiai. Eszerint a természettudományos nézetek nem ideológiaiak, bár (mint a tapasztalat mutatja) ideológiai elemeket is tartalmaznak (például Kopernikusz vagy Darwin nézetei).

Ellentétes érdekű osztályok ideológiái szembenállnak egymással mind a társadalmi, mind a természeti kérdésekben. Amikor Marx és Engels kimutatták az érdekellentéteket, valamint az érdekek és az ideológia összefüggését, akkor ezzel az ideológiák közti ellentmondás és harc alapját is kimutatták. Azok az osztályok, amelyek érdekeinek megvalósulása *elősegíti a társadalom fejlődését,* haladó ideológiát vallanak, amelyek érdekei viszont szembekerülnek a haladással, létükből fakadóan konzervatív ideológiai eszméket hirdetnek. A kizsákmányoló osztályok, vagy a kizsákmányolásban szerepet vállaló rétegek ideológiájának — érdekeik partikuláris volta miatt — osztálykorlátaik vannak, ha konzervatívak ezek az osztályok, akkor nagyobb mértékben, ha haladók, akkor kisebb mértékben. Ha ideológiájuknak konzervatív funkciója van, akkor torzítja a valóságot, ha haladó, akkor is csak részben tárja fel (amennyire osztályérdekeik megengedik), s így mindenképpen hamis módon ábrázolja a környezetet. Az antagonisztikus társadalmak ideológiáinak e jellegzetességéből fakadóan Marx és Engels az „ideológia" kifejezést sokszor a „hamis tudat" értelmében használták, mert a társadalmi valóságot vagy misztikus formában tükrözik vissza (például a vallás), vagy önkényesen (például a szubjektív idealizmus), vagy torzított formában (például a földrajzi determinizmus). Különösen az idealizmus talaján létrejövő etikai, művészeti, társadalomelméleti ábrázolásokra áll ez; ezekben — mint Engels mondja — a valóság és feje tetején áll, ezek az eszmékből, a másodlagos, sőt sokszor a tizedrangú tényezőkből indulnak ki, és ezeket tekintik az emberi és a társadalmi élet abszolút alapjának.

Később Marx és Engels, de különösen Lenin a marxizmusról is mint ideológiáról beszél, tehát már nemcsak a hamis tudatot tekintik ideológiának, hanem az ember társadalmi viszonyait hűen tükröző és értékelő elméleteket is. Azt tartották, és mi is azt tartjuk, hogy a marxizmus és a szocialista ideológia nemcsak a munkásosztály érdekeit tükröző eszme-rendszer és cél, hanem a *valóságot adekvátan felismerő elmélet* is. A marxista szemléletben alapvetően egységben van egymással a gyakorlati és a tudományos vagy megismerő oldal.

A proletariátus tevékenységét megértő elmélet elsősorban ideológia, amely pártosan fejezi ki az osztály érdekeit és törekvéseit, de ugyanakkor *tudomány is.* A kommunisták a valóság nyújtotta lehetőségeknek megfelelően állítják fel eszményeiket. A munkásosztályt tehát alapjában véve semmi sem gátolja meg abban, hogy tudományos vagy művészeti formában *feltárja a társadalmi valóságot,* sőt érdekei ezt egyenesen *szükségessé* teszik számára. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a marxistáknak, vagy általában a marxizmusnak minden egyes megállapítása és kijelentése az abszolút igazság szintjén áll; a marxista ideológiára is áll az, hogy állandóan továbbfejlődik, tökéletesedik, s újra meg újra ki kell küszöbölnie a hamis vagy téves nézetet.*

* Irodalom: Morx—Engels: Német ideológia, Engels: Anti-Dühring, Lenin: Mi a teendő?, Az MSZMP KB ideológiai irányelvei.

Digitized by Google

A szocialista ideológiának szintén sokféle alakja van, így a marxista filozófia, a politikai gazdaságtan, a tudományos szocializmus, a szocialista erkölcsi tudat, a szocialista művészet és a marxista társadalomtudomány sokféle formája. Ezeknek mindegyikét áthatja az a világnézeti alapállás, amely Marx filozófiai nézeteiben kifejezésre jut. A párt ideológiai munkájának ma az a célja, hogy a társadalomtudományokat és a művészeteket, az egyének erkölcsi és politikai (többek között gazdaságpolitikai) gondolkodását hassa át a marxi, a szocialista érdekeken alapuló szemlélet.

Az utóbbi időben vita folyik marxista gondolkodók között az ideológia funkcióiról. Ez a vita természetesen az ideológia fogalmát is érinti. A vita lényege körülbelül ez: van-e az ideológiának — a célkitűző mozzanaton keresztül a gyakorlati, az érdekmegvalósításhoz kapcsolódó (röviden: gyakorlati) funkcióján kívül — megismerő funkciója is, és ha igen, milyen viszonyban áll egymással ez a kettő. Egyesek (a francia marxisták közül pl. L. Althusser) szerint az ideológiának nincs megismerő funkciója, mások szerint lényegileg csak megismerő funkció jellemzi (lásd pl. Ágh Attila cikkét a Valóság februári számában).

Véleményem szerint, ha az ideológiának nem volna megismerő funkciója, akkor „gyakorlati" funkciója sem lehetne. Ha az ideológia megismerő oldalának létét tagadjuk, akkor az ideológiát végül is a hamis tudattal azonosítanánk. Maga a vita az ideológia természetének és funkciójának alaposabb elemzését eredményezi, s ebben az értelemben feltétlenül pozitív jelenség, de egyoldalúan elválasztani egymástól az ideológia két funkcióját márcsak azért sem lehet, mert ez a két oldal összefügg; a szocialista ideológia gyakorlati, érdekmegvalósító funkciója erősen meghatározza azt, hogy milyen mértékben adekvát a tükröző, a megismerő funkció. (Kölcsönviszonyuknak természetesen fordított oldala is van.) A marxizmus mint ideológia nem tudná betölteni a maga konkrét, gyakorlati funkcióit, ha nem volna megismerő oldala is, illetve ha ez a megismerő oldala hamisan tükrözné a valóságot. A marxizmus ebben az értelemben lesz „mindenható, mert igaz".

Balogh József

Digitized by Google

Tájékozódás

Az Új Baloldal*

Fiatalabb nemzedéke lázba hozta Amerikát. Országszerte megindultak a fiatalok, s korunk haladó közdelmeinek élvonalában haladnak. Aktivitásuk és bátorságuk meghódította az ország képzelőerejét, s tevékenységük közvetlenül hozzájárul a felszín alatt pezsgő és a társadalmi változások irányába mutató óriási erők felszabadításához.

Mind északon, mind délen a fiatal aktivisták százai ismerték meg belülről is a börtönöket. Számtalan fiatal vállalta a fenyegetéseket, sértéseket, tűzoltófecskendőket és gumibotokat. Sok ezer mérföldnyi sztrájkőrség, tonnaszámra röpiratok a sokszorosító gépek százaiból, éjszakákon át tartó összejövetelek düledező székházakban, szavalókórusban ismételgetett harci jelszavak, tiltakozó dalok éneklésétől rekedt hangok — mindez egyre több amerikai fiatal mindennapi életének tartozéka.

Ezek az amerikaiak a szó szoros értelmében napjaink hősei. Nem írhatunk cikkeket róluk anélkül, hogy tisztelettel ne adóznánk nekik és ne üdvözölnénk őket. Általánosan szólva őket nevezik az „Új Baloldal"-nak.

KIKET FOGLAL MAGÁBAN AZ ÚJ BALOLDAL?

Az Új Baloldal elsősorban a diákok ügye. A szervezetek nevei is ezt tükrözik: a Diákok Erőszakmentes Koordináló Bizottsága (SNCC), a Diákok a Demokratikus Társadalomért (SDS), és az Északi Diákmozgalom (NSM), a most szárnyát bontogató Déli Diákok Szervezeti Bizottsága (SSOC). A többi mozgalomnak is vagy az egyetemeken van a bázisa, vagy pedig a diákság széles körű támogatását élvezi.

Az Új Baloldal szervezeteiben változik a tagság; a fiatal aktivisták egészen szabadon lépnek át egyik csoportból a másikba, és ugyanilyen szabadon írnak egymás lapjaiba is. 1964 végéig tevékenységük három területre terjedt ki: polgárjogi kérdések délen, polgárjogi kérdések északon, beleértve a szegénység igazi leküzdéséért folytatott harcot és a gettókban

* Rövidítve közöljük a *Political Affairs* (az Egyesült Államok Kommunista Pártjának elméleti folyóirata) decemberi számában vitaindítóként megjelent cikket, amelynek szerzője egy fiatal kommunista egyetemi hallgató.

Digitized by Google

folyó szervezkedési kísérleteket, s végül: szembenállás az Egyesült Államok vietnami háborújával.

Az Új Baloldalhoz tartozó diákok büszkén viselik ezt a nevet, ennek mindkét részét. Baloldaliak, mert *mint rendszert* ellenzik az amerikai rendszert, és egyre inkább követelnek átfogó strukturális változásokat. Harcosak, nem tűrik a kompromisszumot, és általában elismerik, hogy csak egy egészen új rendszer, talán a szocializmus valamilyen formája lehet igazi kiút az amerikai válságból. „Új"-nak tekintik magukat, mert új indulást látnak a haladó tevékenység jelenlegi fellendülésében, és mert mozgalmaik nem kapcsolódnak a hazánk megalapítása óta lezajlott küzdelmekhez. Valamennyien lebecsülik azt, amit ők „a baloldalt a harmincas években megosztó frakcióharcok"-nak neveznek; úgy látják, hogy ezek kicsinyes ideológiai ellentétek voltak és a mai küzdelmek szempontjából nincs jelentőségük. Többségük a marxizmus mai jelentőségét is tagadja, s bár nem tűri a kommunisták üldözését, a kommunistákat nem tekinti fontosaknak, harcosaknak, korszerűeknek.

DÖNTŐ KÉRDÉSEK AZ ÚJ BALOLDAL „IDEOLÓGIÁJÁBAN"

Az Új Baloldal ideológiáját nem könnyű elemezni, mert nagyon gyorsan változik, és nincs olyan időpont, amikor az egész mozgalom egységesen elfogadná. Sokan azt állítják, hogy nincs is ideológiája.

Vannak marxisták és kommunisták is, akik egyénileg az Új Baloldal szervezeteibe tartoznak, de nem azonosítják magukat az Új Baloldal gondolkodásmódjával, még általános irányával sem. Aktívan részt vesznek csoportjuk programjának végrehajtásában és segítenek új programok és taktikák kidolgozásában, de ugyanakkor bírálják az Új Baloldal elképzeléseinek gyengeségeit, és minden lehetőséget megragadnak a marxista—leninista eszmék helyességének védelmére.

Az Új Baloldal fő vonalának jellemzőjeként két fő kérdést kell megvizsgálnunk: koalíció és kompromisszum — vagy független politikai erő; strukturális, programot adó vezetés — vagy „közvetlen demokrácia". A legtöbb más állásfoglalásuk is e két kérdésben elfoglalt magatartásukból fakad.

Az Új Baloldal túlnyomó része ellenez mindenféle kompromisszumot vagy koalíciót a politikai fő erőkkel, ide értve mindenekelőtt a „Johnson-liberálisokat". Staughton Lynd, az Új Baloldal egyik vezető felnőtt személyisége, minden erre irányuló kísérletet így nevez: „koalíció a tengerészgyalogosokkal", s ezen azt érti, hogy Johnson belpolitikai téren engedményeket akar tenni az amerikai népnek, ha cserébe az támogatja a vietnami háborút.

AZ ELLEN-KÖZÖSSÉG KONCEPCIÓJA

Elvileg elvetve mindenféle koalíciót bárkivel, aki valamilyen kapcsolatban áll az „intézményekkel", beleértve a szakszervezeteket, a régebbi polgári csoportokat, vagy a baloldali csoportosulásokat is, az Új Baloldal fő csoportjai elvonulnak a „politikai vadon"-ba, hogy kiépítsék azt, amit időnként „radikális hatalmi központok"-nak, „fekete politikai erő"-nek, vagy leggyakrabban „ellen-közösségek"-nek neveznek.

Digitized by Google

Mindezek a koncepciók a küzdelem tagadását jelentik, mert nem szólítják fel a népet szervezkedésre, hogy harcoljon a rendszer ellen, ennek megváltoztatásáért, hanem helyette párhuzamos társadalmakat próbálnak létesíteni, az 1800-as évek utópistáihoz hasonlóan: visszavonulnak a társadalomtól, annak konkrét valóságától, hogy a gonosz társadalom közepette megteremtsék a „jó"-nak kis oázisait.

Az ellen-közösségek rendszerint nem állítanak jelölteket, hogy ezek a nép nevében beszéljenek, mert ha megválasztanák őket, akkor bekerülnének az „intézmények" törvényhozásába, s a mindennapi politika és a kompromisszumok nyomásával „megvásárolnák" őket. Teljesen rendben levőnek tartják, ha vereséggel végződik a hatalmi struktúrával szembeni alkalmi harc, mert ez „radikalizálja" a népet, és megmutatja neki, hogy „radikális változásokra" van szükség. A győzelem viszont csak olyan illúziókat ébresztene benne, hogy megbízhat a politikusokban és számíthat rájuk, amikor kedvezmények eléréséért harcol.

Az ellen-közösségek híveinek nincsenek világosan körülhatárolt, hosszútávú terveik. Általában úgy látszik arra számítanak, hogy végső soron ezek az egyéni erőközpontok egy országos csoportosulásba kapcsolódnak majd össze, amelynek elég nagy hatalma lesz és amely elég tiszta lesz ahhoz, hogy ellenálljon a „megvásárlás" csábításának. Nem világos azonban, hogy szándékuk szerint, mit *tesz* majd a nép ezzel a hatalommal.

Az Új Baloldal ideológiájának a második lényeges pontja az, hogy minden vezető iránt bizalmatlan és minden strukturálisan kiépített szervezetet elvet. Ritkán találkozunk a központból kiinduló irányítás jeleivel, és nem is szívesen fogadják ezt. Az Új Baloldal nagy része a jelek szerint valamiféle egyéni, egzisztencialista szocializmus híve: olyan társadalomé, amelyben senki sem ad vagy kap parancsokat, hanem az emberek közvetlen személyi kapcsolatban vannak egymással és együttesen jutnak megegyezésre abban: hogyan kell irányítani a gazdaságot a közjó, nem pedig az egyéni nyerészkedés érdekében.

ROMANTIKUS HŐSIESSÉG ÉS NACIONALIZMUS

Az Új Baloldal gondolkodásának egy harmadik és lényeges tényezője: a romantikus és érzelmi jellegű fekete nacionalizmusnak egy különleges fajtája, amelyben bizonyos fokig a mozgalomban részt vevő legtöbb néger és a fehérek nagy része is osztozik. Ez a nacionalizmus abból fakad, hogy a mozgalom nagyrészt speciálisan polgárjogi kérdések körül összpontosul, és abból a tényből, hogy bármilyen problémával állnak is szemben, az ellenség mindig a fehér hatalmi struktúra, amely az országot irányítja. A monopolkapitalizmust talán nehéz pontosan meghatározni egyesek számára, de amerikai változatának színe kristálytisztán látható.

A fehérek romantikus hősiességet látnak abban, hogy elvetik saját fehér társadalmukat és csatlakoznak a négerekhez a küzdelemben. Ez drámai és szembetűnő szakítás azzal a társadalommal, melyről ösztönösen érzik, hogy rothadt a faji megkülönböztetéstől. A legtöbben bűnösnek érzik magukat azért, mert fehérek, és kétségbeesetten tudják, hogy valójában sohasem érthetik meg, mit jelent négernek lenni Amerikában. Igyekeznek, hogy beszédmódban és ízlésben négerebbek legyenek a négereknél, de néger munkatársaik megvetően kinevetik őket ezért.

Digitized by Google

A romantikus nacionalizmus jól összeillik azzal az elmélettel, hogy csak az ellen-közösségek négerei elég „tiszták" ahhoz, hogy ellenálljanak a politikai csábításoknak. A fiatal négerek és fehér barátaik közötti bizalmatlanság gyakran elég erős ahhoz, hogy akadályozza a küzdelem konkrét megnyilvánulásait.

AZ OSZTÁLYOK SZEREPE

A marxisták és a kommunisták számos kérdésben nem értenek egyet az Új Baloldal elgondolásaival. A mi meggyőződésünk szerint a munkásosztály növekvő osztály és az Egyesült Államok legforradalmibb osztálya. Elismerjük, hogy a munkásosztály különféle csoportjainak speciális problémáik vannak, ebből azonban nem csinálunk új osztályelméletet.

A néger nép nagy többsége például a munkásosztályhoz tartozik. Vannak nem a munkásosztályhoz tartozó négerek, akiknek közösek a problémáik a néger munkásokkal, s ez azt jelenti, hogy e kérdésben több osztály részvételével folyhat a harc, de nem azt, hogy a négerek külön osztályt alkotnak. Minden négernek közös ügye, osztály-hovatartozásától függetlenül, hogy véget vessen a faji megkülönböztetésnek és szavazati jogot kapjon; ezekben a kérdésekben a legnagyobb egységre van szükség. Lehet, hogy eljön az idő, amikor az éles szakítás elkerülhetetlenné válik, de ezt az időpontot a közös harci célok hiánya határozza majd meg, nem pedig a fiatal radikálisok érzelmei. Ha ennél előbb jön létre a szakadás, ez csak gyengítheti *ennek* a szakasznak a legfontosabb harci feladatát, és meghosszabbíthatja a faji megkülönböztetés létezését. Ahelyett, hogy elvetné a polgárjogi mozgalom kevésbé haladó csoportjait, az Új Baloldal fontos szerepet játszhatna abban, hogy megnyerje a néger értelmiség és középosztály nagy részét, és a munkásosztály mellé állítsa a szocializmusért folyó harcban.

Az Új Baloldal szubjektív indokok alapján elkülöníti a „szegényeket" a munkásosztálytól („radikálisabbak", „nem vásárolhatók meg"), s ezzel megfosztja a munkásosztálynak ezt a jelentős rétegét a vezetéstől és a már szervezett, hallatlanul nagy erejű rész segítségétől. Igaz, hogy a szakszervezeti mozgalomnak megvannak a maga problémái és gyengeségei, s az utóbbi időben vonakodott teljes mellel kiállni a polgárjogi küzdelemért és a szegénység elleni háborúért, de azért nem lehet megtagadni a munkásosztálynak ezt a leghatalmasabb erejét, egy kalap alá venni a reakció erőivel, és ellenségnek tekinteni.

Az Új Baloldal jogosan háborodik fel azon, hogy ez a társadalom elidegeníti az emberek tömegeit és eltűri, hogy intézmények és bürokraták manipuláljanak életükkel. De ebben nem annak a megnyilvánulását látja, hogy egy osztály uralkodik a másik felett, hanem absztrakt módon azt a következtetést vonja le, hogy *minden* vezetés manőverező, és *minden* szervezkedés, még a munkásosztályé vagy a népi mozgalmaké is, önmagában negatív jelenség.

Az Új Baloldal nem a munkásosztály mozgalma, hanem elsősorban középosztálybeli diákoké és értelmiségieké. Diákok, akik oly sok időt fordítanak tanulmányaikra és intellektuális vitáikra, nem tudják elhinni azt, hogy a képzetlen munkások valóban látják a szervezettségnek, a folyamatos harcnak és az egyre magasabb szintű követelések felállításának szükségességét. Az Új Baloldal túlzott érzékenysége a szegények irányításának kérdésé

Digitized by Google

ben — lényegében saját leereszkedő voltának tükröződése, mert azt jelenti; nem bíznak abban, hogy a szegények vagy a munkásosztály fel tudja mérni, mi áll érdekében.

AZ EGYSÉG SZÜKSÉGESSÉGE A CSELEKVÉSBEN ÉS A VITÁKBAN

Az Új Baloldal potenciálisan a munkásosztály nagy szövetségese, s a kommunistáknak kötelességük, hogy mindent megtegyenek ennek a szövetségesnek a megnyeréséért. Túl hosszú ideig kerültük a kapcsolatot az Új Baloldallal. Új politikánkká kell tennünk, hogy együtt harcolunk vele, amikor csak lehetséges és a mi szempontunkból helyes. Ez még nem jelenti annak garantálását, hogy mindig csatlakozunk az Új Baloldal fellépéséhez, de azt jelenti, hogy nem szabad automatikusan kivonnunk magunkat minden akcióból, mihelyt véleményeltérés keletkezik.

Az Új Baloldallal felmerülő nézeteltéréseinkben — ebben bizonyosak vagyunk — nekünk van igazunk és a történelem bebizonyítja majd a mi igazunkat. De légüres térben az igazság egyáltalán nem igazság. Hogy hatékonyan bírálhassuk az Új Baloldalt és megtaníthassuk mindarra, amit mi már tudunk, ahhoz az kell, hogy az Új Baloldal elfogadjon és megbecsüljön bennünket. Ez pedig csak akkor lesz meg, ha tudják, hogy a kommunisták részt vesznek a sztrájkőrségekben és vállalják a börtönt.

Azt hiszem, az Új Baloldallal folytatott együttműködésből a mi fiatal elvtársaink is megtanulnak valamit: a merészséget az akciókban, a kérdések közvetlen megközelítési módját, amely egy ideje hiányzott pártunkból.

Természetesen nem elég az, hogy fellépéseinkkel csatlakozunk az Új Baloldalhoz, hanem nekünk is a legkülönbözőbb akciókat kell kezdeményeznünk mind a baloldalon, mind pedig a legszélesebb népi mozgalmakban. Nekünk kell azt a szerepet is betöltenünk, hogy megpróbáljuk közelebb hozni az Új Baloldalt a többi baloldali csoporthoz és segítünk neki megérteni azt, hogy szükség van nem baloldali erőkkel való együttműködésre is. Harcolnunk kell az ultrabaloldali nézetekkel szemben is, és meg kell nyernünk közülük az Új Baloldal olyan tagjait, akik tévedésből kerültek oda.

Azt hiszem, az Új Baloldalnak egy meglepően nagy része kész hallgatni a kommunistákra és figyelni a kommunista elgondolások megvalósulását. Itt az ideje átfogó erőfeszítést tennünk azért, hogy megnyerjük osztályunk számára az ifjúságnak ezt a bátor és harcos részét!

John Proctor

Digitized by Google

Tallózás szovjet folyóiratokban

A FOLYÓIRATOK MEGÚJHODÓ ARCULATA

Aki figyelemmel kíséri a szovjet folyóiratokat, s rendszeresen tájékozódik az egyes számok tartalmáról, az újszerű fejlődés lehelletét érzi rajtuk. Azt is, hogy növekszik az olvasásra csábító írások száma, azt is, hogy szinte minden műfajban emelkedik a színvonal, de ennél többet is: a szovjet folyóiratok egyre nagyobb felelősségérzettel munkálkodnak azon, hogy egyetemessé váljék az az *elsőség*, amelyet *világtörténelmi szinten* már 1917-ben kivívott magának a Szovjetunió.

A kommunista társadalom felépítése megköveteli a termelőerők és tudományok példátlan arányú fejlesztését, a gazdasági problémák egész tömegének megoldását és a tudományok eredményeinek gyakorlati hasznosítását. E grandiózus történelmi feladat tudományos megtervezése és megvalósítása bizonyos szintkülönbségeket és aránytalanságokat is mutat, új teendőkre serkentve mind az elmélet, mind a gyakorlat munkásait.

A szovjet folyóiratok — a szépirodalmi folyóiratok is — ennek megfelelően nagy súlyt helyeznek *az univerzális tudományos tájékoztatásra*. Keresőlencséjüket ma már az egész földgolyón végighordozzák, hogy a világfejlődés minden új jelenségéről beszámolhassanak olvasóiknak. Ami pedig a szovjet társadalom belső életét illeti, igyekeznek egyre kisebb szelvényekre bontani a nagy összefüggéseket, mintegy mikroszkóp alá téve a szovjet társadalom sejtjeit. Ez utóbbi vonatkozásban elég, ha csak a szovjet szociológia, demográfia, gazdaságtan, üzemgazdaságtan, üzemszervezéstan újabb kutatásaira gondolunk. De érvényes ez a történettudományra is, amely mind teljesebb, mind részletesebb képet alakít ki a történelmi eseményekről, persze nem viták nélkül.

Ez is egyik magyarázata annak, hogy noha egy időben a túlságosan gyakori és egyoldalú emlegetéssel elkoptattuk a „szovjet példa" jelszót, ma már az érdeklődő olvasónak nagyon is oda *kell* figyelnie arra, ami a szovjet tudomány különböző területein végbemegy, mert az ott napirendre kerülő kérdések túlnyomó többsége a mi kérdésünk is. Az űrkutatás, az űrsikerek, a kibernetika, a rakétatechnika, az atomtechnika korában a „szovjet példa" kifejezés megszabadul az elkoptatottság mellékízétől, visszanyeri forradalmi igazságát és eredeti jelentését, s egyben megtelik a dialektikus kölcsönösség mozzanatával. Köznapi nyelven ez azt jelenti, hogy van cseh, lengyel és magyar példa is, hogy a tapasztalatok hasznosítása internacionalista szellemben fejlődik.

ÁLLÁSFOGLALÁSOK A NEMZETKÖZI VITÁKBAN

A múlt évben a magyar sajtóban is széles körű, sokoldalú vita folyt *a realizmus és a szocialista realizmus* kérdéseiről. A vita nem zárult le, hullámai tovább gyűrűznek, keretei nemzetközi méretekben is tágulnak. Az *„Inosztrannaja Lityeratura"* (a mi „Nagyvilág"-unkhoz hasonló jellegű lap), amely már előbb is több figyelemre méltó hozzászólást közölt az említett vitában (gondoljunk a Szucskov—Garaudy párbeszédre, Knyipovics cik-

Digitized by Google

kére, amely a „Parttalan realizmus?" című kötetben jelent meg magyarul stb.), 1966. évi 1. számában áttekintést közöl L. Szimonyan tollából a nemzetközi méretű vita állásáról. A cikk utal — többek közt — F. Kautmannak a prágai *„Plamen"*-ben közölt írására, amely fenntartás nélkül elfogadja Garaudy álláspontját, s azt bizonygatja, hogy a dilemma feloldhatatlan.

Szimonyan ezután egyetértően idézi a *„Társadalmi Szemle"* 1965. februári számában „A szocialista realizmusról" címmel közzétett munkaközösségi tanulmány több megállapítását. Röviden ismerteti a tanulmány szerzőinek Lukács György „nagyrealizmus"-elméletével kapcsolatos álláspontját, majd szó szerint s helyeslőleg idézi azokat a mondatokat, amelyek Garaudy és Ernst Fischer koncepcióját bírálják. Szimonyan a „parttalan realizmus" bírálói közül megemlíti az NDK-beli Erwin Prachtot, aki — magyarul is ismert cikke után — „Mítosz és realizmus" címmel írt tanulmányt a *„Deutsche Zeitschrift für Philosophie"* című folyóiratba, s kimutatta a mítoszteremtés Garaudy által abszolutummá emelt elvének tarthatatlanságát. Mint a szemléből megtudjuk, a mítoszteremtés problémájához Garaudyval vitázva hozzászólt a buenos-airesi Raul Siaretta és a kanadai I. Story is (az előbbi a *„Quadernos de cultura"* című argentin, az utóbbi a *„Dialog"* című amerikai folyóiratban). Egyetértéssel fogadja az „Inosztrannaja Lityeratura" szemléje Mesterházi Lajos „Játék és varázslat" című cikkének több megállapítását is. Befejezésül éppen Mesterházi szavait idézve buzdít a vita folytatására.

Hasonlóképpen emlékezetes az a vita, amely a magyar sajtóban a *népesedésről*, a születések számának csökkenéséről és más, e témakörbe vágó problémákról folyt. Érdemes megfigyelni, hogyan látja ezeket a problémákat egy szovjet professzor, V. Poksisevszkij, aki „A világ népessége és a jövő" címmel írt érdekes cikket a Tvardoszkij által szerkesztett *„Novij Mir"* 1966. évi 1. számában.

A szerző, aki a múlt év szeptemberében a szovjet delegáció tagjaként Belgrádban részt vett az ENSZ által szervezett népesedési világkonferencián, mindenekelőtt rövid áttekintést nyújt a szovjet demográfia problémáiról. Utal arra, hogy a Szovjetunióban hosszú ideig lebecsülték a demográfiai kutatásokat. „Hallgatólagosan megegyeztek abban — írja —, hogy mivel a szocialista forradalom megoldotta a fejlődés fő gazdasági problémáit, megszűntek azok a demográfiai nehézségek is, amelyekbe a burzsoá országok a kapitalizmus strukturális ellentmondásai folytán beleütköztek. És csakugyan, a gazdaság szocialista átalakítása révén viszonylag gyorsan megszüntettük a munkanélküliséget; úgy tetszett, a gazdaság tervszerű irányítása lehetővé tette, hogy irányítsuk a munkaerő újraelosztását az ágazatok között, illetve átcsoportosítását az egyik vidékről a másikra." Igen ám, mondja, de a lakosság mozgása, növekedése és csökkenése számtalan egyéni, közvetlenül nem tervezhető tett eredményeképpen alakul ki. És noha a városok rohamos növekedése kétségkívül alá volt rendelve bizonyos törvényszerűségeknek, ezeket senki sem tanulmányozta alaposan. „Ezért azután az élet gyakran megcáfolta azokat a prognózisokat és számításokat, amelyekkel a városépítő tervező szervezetek »kisipari« módon foglalkoztak. Nem ismertük eléggé a népességszaporulat mutatóit, a nemi és életkori megoszlást. Közben időről időre »önkényesen« igen felelősségteljes határozatokat hoztak, s ezeknek végrehajtása lényeges ellentmondásba került a népesség valóságos mozgásával." 1936-ban például megszüntették a nőnek az abortuszhoz való jogát — amelyet még Lenin idejében ismertek el —, és ez a tilalom tizenkilenc éven át, 1955-ig érvényben is volt. Másrészt a sta-

Digitized by Google

tisztikai szervek nem szívesen publikálták a népességre vonatkozó adatokat; az 1939-es összeírás adatait csak egészen általános formában hozták nyilvánosságra. „Később még a Szovjetunió lakosságának számát is kevésbé lehetett a demográfiai publikációk alapján megállapítani, mint inkább a dokumentumokban és a vezetők beszédeiben található alkalmi megjegyzésekből." Ugyanakkor afféle alapvető doktrínává vált az az elképzelés, hogy a szocialista tervgazdaság automatikusan helyreállítja az összes demográfiai arányokat (csak a háború okozta aránytalanságokat ismerték el, de a hangsúlyt arra helyezték, hogy ezek gyorsan megszűnnek, ez pedig korántsem felelt meg a valóságnak). Nem vették komolyan és nem elemezték azokat a figyelmeztetéseket, hogy a Szovjetunióban is lehetségesek részleges nehézségek a teljes foglalkoztatottság biztosításában (például, a bányavidéken a nők, a textilipari központokban a férfiak esetében).

Ez az idő azonban elmúlt — írja a szerző. A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala ismét tudományos szervezetté válik, mint a húszas években volt. Nagy lépéseket tettek a konkrét kutatások fejlesztésében, így a közgazdászok intenzíven foglalkoznak a munkaerőtartalékok mérlegével, a demográfusok sokkal elmélyültebben tanulmányozzák a Szovjetunió és más országok népességét. És nagyon hamar kiderült, hogy a valóság sokkal bonyolultabb, mint amilyennek a sematikus elképzelések tekintik, s ezek — még ha alapjukban többé-kevésbé helyesek voltak is — a múltban sok kárt okoztak.

A fő kérdés, amely az említett konferencia résztvevőit foglalkoztatta, valóban bonyolult: 1900-ban a világ népessége valamivel több mint $1\frac{1}{2}$ milliárd fő volt, 1960-ra elérte a 3 milliárd főt, s ha megmarad a növekedés mostani üteme (amely egyes országokban a 30, sőt 35 ezreléket is eléri, ez pedig azt jelenti, hogy a lakosság 23 év alatt megkétszereződik), akkor 2000-ben, tehát alig 40 év múlva elérheti a 6—7 milliárd főt. A konferencián e prognózis körül is vita folyt. A maximális változat 6,9 milliárdra, a minimális 4,9 milliárdra teszi a 2000-re kialakulható létszámot, de a legvalószínűbbnek a közbülső 6,3 milliárdot ismerték el. A. J. Bojarszkij szovjet professzor a konferencián a 4,2—5 milliárdos számot tartotta valószínűnek. Még hevesebb volt a vita abban a kérdésben, hogy eltarthatja-e a Föld az emberiséget, hiszen sok ország már ma is súlyos élelmezési problémákkal küzd.

Ez a kérdés már egymással összeegyeztethetetlen ideológiai álláspontok összecsapásának porondjává vált. Noha a nyugati küldöttségek között is voltak különféle árnyalatok, részleges nézeteltérések, s referátumaikban szép számmal voltak figyelemre méltó adatok és következtetések, Poksisevszkij professzor végül is így volt kénytelen összegezni a különféle amerikai „alapítványok" képviselőinek felszólalásait: „Valamennyien azt sugallják a fejlődő országok politikusainak, hogy nagyon bonyolult dolog, sőt talán lehetetlen is leküzdeni azt a »bűvös kört«, amelybe az önálló élet útjára lépett országok kerültek". A cikkíró itt összefoglalja az amerikai véleményeket e „bűvös körről", amelyet ők a tőkeszegénységgel, az éhséggel, a szakképzés és a gépesítés feltételeinek hiányával indokolnak, malthusiánus álláspontról, a túlnépesedés következményeiként. Végkövetkeztetésük az, hogy ezért az új országok továbbra is szegények maradnak; ám akkor — írja Poksisevszkij — „megjelennek a fehér varázslók: ma a »Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank« üzletemberei, holnap az amerikai »Békehadtest« hölgyei..."[1]

Digitized by Google

A szovjet tudósok az ilyesfajta okoskodással a marxista—leninista népesedési elméletet szegezték szembe, amelyet ezen a konferencián új adatokkal és érvekkel támasztottak alá. Ez abból a felfogásból indul ki, amely a munkát tekinti minden gazdaság és emberi jólét forrásának. A munka az a kategória, amely az emberiség lehetőségeit megjelöli, s e lehetőségek realizálásának feltételei: a társadalmi és gazdasági átalakulások.

Poksisevszkij professzor végső következtetései még nyomatékosabban hangsúlyozzák azokat a feladatokat, amelyek mind a kutatásban, mind a hasonló nemzetközi konferenciákon várnak a tudományok és a tett embereire.

Ş. Nyírő József

Digitized by Google

Fórum

A gyermeki világképtől a differenciált látásig

(Gondolatok a szocialista hazafiságra való nevelésről)

A szocialista hazafiságra való nevelés lényegében összefoglalója az erkölcsi, a közösségi, a kulturális és a munkára nevelésnek, egyúttal pedig tetőzése a politikai nevelésnek, s ezért megmutatkozik benne a nevelés egyes részterületein folyó jó vagy kevésbé jó munka eredménye is.

A szocialista hazafiságra való nevelésben évekig a nacionalizmus maradványai elleni harc állt az első helyen. Ez elvileg ma is helyes és érvényes feladat. Gyakorlati megvalósítása során azonban olykor azt értük el, hogy az emberek (az ifjúság) tudatában szembekerült egymással a szocialista internacionalizmus és a haza szeretete. Kevés iskola jutott el odáig, hogy a pozitív célt tegye a főhelyre, vagyis *a hazaszeretet és a szocialista internacionalizmus egységéből* induljon ki.

Bonyolítja a feladatot az, hogy társadalmunk állandó változásban van, és a változás az iskolába járó ifjúságra — életkorától, fejlettségétől, életkörülményeitől függően — különféle módon és intenzitással hat. A gyermekeket — főképp az általános iskolásokat — a társadalom alapvető jellemzőiből fakadó hatások pozitívan alakítják; a társadalmi ellentmondásokból fakadó negatív hatásokra csak később válnak érzékennyé. Ezért az általános iskolában viszonylag könnyű a szocialista hazafiságra való nevelés és általában a politikai nevelés, a következő fokon azonban meginognak az itt elért eredmények, és nem ritkán össze is omlanak.

Ezzel a problémával eddig keveset foglalkoztunk, holott többéves tapasztalataim alapján mondhatom, hogy ma ez iskolai nevelésünk egyik döntő kérdése. Ebben az írásban — egyelőre mellőzve a szocialista hazafiságra való nevelés más fontos kérdéseit — azt keresem, hogy azokat az erkölcsi-világnézeti pozitívumokat, amelyek kedvező körülmények között az általános iskolás gyermekekben felhalmozódnak, miképpen menthetjük át, fejlődésük következő szakaszába, sőt hogyan erősíthetjük meg.

A feladat nem könnyű, mert a változás folyamata újabb és újabb problémákat vet fel. Amikor az általános iskolásokban végbemenő változásokra felfigyeltem, először csak a fejlődés jegyeit láttam meg, a későbbi törés tünetei akkor még nem mutatkoztak meg észrevehetően.

Digitized by Google

Elsőízben 1959-ben tapasztaltam azt, hogy az akkor végző nyolcadikosok mások, mint a korábban végzettek. Még nagyobb volt az eltérés, amikor az elsősöket hasonlítottam össze a korábbi hatévesekkel. Meglepett mind a nyolcadikosok, mind a kisebbek kiterjedt érdeklődési köre. Minden érdekelte őket, ami a világban és itthon történt: a nemzetközi méretekben folyó osztályharc eseményei, az űrkutatás eredményei és saját építő munkánk.

A tanítási és osztályfőnöki órákon, az iskolagyűléseken, az óraközi szünetekben igyekeztem minél közelebb kerülni a gyermekekhez, hogy tisztában lássam a bennük lejátszódó változást. Azt hamarosan megtudhattam, hogy viszonylag nagy politikai tájékozottságukat hírszolgálatunknak, a hírközlő rendszereknek köszönhetik. A nagyobbak között sok volt a rendszeres újságolvasó, többen irodalmi és technikai folyóiratokat olvastak, majdnem mindnyájan — a kicsik is — hallgatták a rádiót és (ahol volt) nézték a televízió hírszolgálatát. De mert minden eseményt a mi információink révén ismertek meg, *a megismerés számukra egyúttal állásfoglalást is jelentett.* Láttam, hogy a mai gyerekek úgy sajátítják el a szocialista tudat irányába mutató szemléletet, ahogyan anyanyelvüket tanulták meg. Eleinte azt gondoltam, hogy az adott viszonyok között a politikai nevelés már nem okoz gondot, hiszen a megváltozott társadalom eleve magához asszimilálja az ifjúságot, az iskolának tehát csak az a feladata, hogy rendszerezze és elmélyítse a gyermekeket érő társadalmi hatásokat.

Később azonban azt kellett látnom, hogy a kérdés nem ilyen egyszerű: a gyermekek még csak globálisan, főbb vonásaiban látják a politikai és társadalmi eseményeket, a részletekkel nem foglalkoznak. Mindaz, amit tudomásul vesznek, elsősorban érzelmileg hat rájuk, a történések közötti összefüggéseket még nem ismerik fel, a részletek iránt nem érdeklődnek. Ez a gyermekesen globális, elsősorban érzelmileg megalapozott világkép azonban *nem tartós.* Ahogy a gyermek előrehalad a megismerés útján, ahogy egyre differenciáltabban látja a valóságot, úgy szenved mind súlyosabb csorbákat a gyermeki világkép. Érdemes közelebbről is megvizsgálni ezt a kérdést. Segítséget kell nyújtanunk az ifjúságnak a gyermeki világképtől a differenciált látásig vezető úton: támogatnunk kell őket a felnőtté válásban. Ehhez azonban közelebb kell kerülnünk a gyermekhez, ismernünk kell tudata funkcióját, megismerő tevékenységét, érzelmi életét.

Amikor a kisgyermek elindul a világ megismerésének útján, a dolgokat egy jó ideig csak globálisan, főbb vonásaiban érzékeli. A fogalmaknak először csak néhány, nem is mindig a leglényegesebb jegyét ismeri; ezért a művelődés további útja nemcsak új fogalmak megismerését, hanem a már ismert fogalmak gazdagodását, mélyülését is jelenti számára. A kisgyermek világképében jóformán csak két szín van: a hófehér és a koromfekete. A világot olyannak látja, amelyben a jók harcolnak a gonoszok ellen, a társadalmi kérdéseket nem összetettségükben, bonyolultságukban látja. Az ő szemében a történelem, a társadalmi harcok szereplői vagy egyértelműen jók, vagy egyértelműen gonoszak. Amilyen mértékben azután előrehalad a világ megismerésében, úgy árnyalódik világképe lépésről-lépésre. Ez a folyamat kezdetben nem okoz különösebb nehézségeket, a változás csak akkor válik rohamossá, sokszor törésszerűvé, amikor a gyermek eléri a serdülőkort, s a felnőttekhez való korábbi viszonya is megváltozik.

Lényegében az ifjúság fejlődésének egy régen ismert sajátossága ez, amely azonban a mai viszonyok között sokkal több gondot okoz, mint a

Digitized by Google

társadalmi fejlődés lassúbb szakaszaiban. A gyermekre ugyanis eleinte — bármilyen különösen hangzik is ez — a társadalmi fejlődésnek csak a lényege hat. Amikor azonban (14—15 éves kora körül) látásmódja érzékenyebbé válik, egyszerre zúdulnak rá mindazok a negatív hatások, amelyekkel szemben korábban, azt mondhatjuk, immunis volt.

A serdülő gyermekben *szocializmust építő társadalmunk alapvetően pozitív jellemzői és az átmeneti korszak meg nem oldott nehézségeiből fakadó negatívumok ütköznek össze;* ez okozza azt a törést, amelyen eddig nem tudtunk úrrá lenni. Minél több élményt és ismeretet szerez a serdülő a felnőttek világáról (akár közvetlenül — pl. szünidei munkavállalással —, akár a családi gondok mind alaposabb megismerésével), annál jobban erősíti a környezeti tapasztalatok szélesedése és mélyülése mind a pozitív, mind a negatív társadalmi hatásokat.

Előfordul, hogy maguk ezek a tényleges *(objektív)* hatások okozzák a családást az általános iskolát követő években, akkor, amikor a serdülőnek még sem annyi életismerete, sem tudásra alapozott tájékozódási készsége nincs, hogy higgadtan és helyesen értékelhetné az okokat és a kibontakozás módjait. Ilyen objektív okok — csak az iskolai életből véve a példákat — egyes pedagógusok gépies, bürokratikus módszerei, a tettek és szavak ütközése, a felnőttek részéről tapasztalható képmutatás, a protekcionizmus stb. Ide tartoznak a boldogulási gondok is: ha a gyermek azt tapasztalja, hogy törvényeink és erkölcsünk szerint képességei alapján mindenkiből minden lehet ugyan, de neki mégis nehéz vagy lehetetlen bekerülnie az általa választott munkahelyre vagy magasabb iskolába, vagy ha kezdi felmérni az egzisztenciális nehézségeket, a lakásszerzés, a családalapítás, majd a gyermeknevelés nehézségeit is. A megdöbbenés vagy csalódás azonban tudati természetű *(szubjektív)* is lehet: ha az élet egyes jelenségei arról győzik meg a serdülőt, hogy környezete tévesen vagy ellenségesen ítéli meg a fejlődés tényeit és tendenciáját, ő pedig arra kényszerül, hogy a maga megítélése szerint válassza ki az általa mind kritikusabban szemlélt felnőttek — akár egységes, akár ellentmondásos — véleményei közül a leghelyesebbet, a legmeggyőzőbbet.

Az iskola pedagógiai hatása nem helyettesítheti a serdülőre évről évre erőteljesebben ható általános környezeti és társadalmi tapasztalatokat. Ami azonban a helyes tájékozódást és a téves tudatban gyökerező (objektíve nem indokolt) csalódásokat illeti, ezekért — legalább részben — *az iskola is felelős.* Lényegében azt kívántuk az ifjúságtól, hogy egy történelmileg igen nehéz szakaszban *a maga erejéből,* minden segítség nélkül jusson el primitíven globális látásmódjától a dialektikus szemléletig.

Azok a felnőttek, akik a szocializmus építésének hívei s végigküzdötték a máig elvezető utat, figyelemmel kísérhették az eddigi eredmények, de a fonákságok kialakulását is. Tudják, vagy legalábbis bizton remélik, hogy a hibák csak átmenetiek, mert ismerik a továbbfejlődés eszközeit — mégis megdöbbennek egy-egy visszás jelenség láttán. Mennyivel nehezebb helyzetben vannak a fiatalok! Amíg gyermeki világképük alapján látják a társadalmat, mindent a helyén levőnek tartanak, amikor azonban már kritikus szemmel vizsgálják társadalmi életünk jelenségeit, egyszerre zuhanyként érik őket ennek negatívumai.

A *differenciáló* látást nem rosszallhatja a pedagógia, sőt a passzív tudomásulvétellel nem is elégedhet meg, hanem kötelessége, hogy módszeresen,

Digitized by Google

a valóság *dialektikus* szemlélete irányában fejlessze. Enélkül a (korábbi) globálisan pozitív világkép a kritikus életkorban szintén globális, de negatív világképpé deformálódhat; az a tévhit támadhat a fiatalokban, hogy a társadalomnak minden, korábban nem észlelt hibája természetes, megváltoztathatatlan és a lényegre jellemző.

Mind élesebben mutatkozik meg, hogy nem elég nevelési célként a szocialista emberré nevelés és az életre nevelés, hanem ezt konkrét tartalommal kell megtölteni. Olyan szocialista embert kell nevelnünk, aki megállja a helyét a mai és a közel-holnapi ellentmondásos társadalomban, aki a hibák miatt nem fordul szembe vele, hanem ereje teljes bevetésével harcol a hibák ellen. A valóságos életnek kell „bejönnie" az iskolába, minden értékével és gondjával: a szocializmus építésére kell az ifjúságot alkalmassá tennünk. Eddig valahogy úgy végeztük nevelő munkánkat, mintha a ránk bízott ifjúságra már a megvalósult szocializmus várna. Ennek a túlságosan optimista szemléletnek a kialakulásában nyilvánvalóan része volt annak a nézetnek, amely szerint a szocializmus megvalósulása csak egészen rövid idő kérdése. Ma már tudjuk, hogy ez nem ilyen egyszerű: a szocializmus alapjainak lerakása után is kemény munkát és szívós harcokat követel az új társadalom teljes felépítése. Erre a kemény munkára, erre a szívós harcra kell alkalmassá tennünk az ifjúságot.

A probléma megoldása azonban nem olyan nehéz, mint amilyennek az első pillanatban látszik. Nem a negatív jelenségek megismerése okoz törést a gyermek fejlődésében, hanem az, hogy *nem ismerik ezeknek a gyökereit.* A felnőttek, akik e kérdésekről beszélnek, sokszor úgy tüntetik fel a hibákat, mintha ezek a szocializmus szükségszerű velejárói volnának. Ez rendíti meg a fiatalokat, ez teszi tanácstalanná, ezen a ponton kell tehát átsegítenünk őket. Meg kell láttatnunk velük, hogy olyan folyamatokat kell irányítanunk, amelyekről még nem lehetnek tapasztalataink, s hogy a gyors fejlődés periódusában a vezetés sokkal nehezebb, mint a lassabb szakaszokban. Nem nehéz megértetnünk a fiatalokkal — hiszen sok ide vágó tapasztalatunk van —, hogy a hibák nagy része az emberek elmaradt gondolkodásából fakad, hogy sokan még nem ismerték fel a közösségi és az egyéni érdekek kölcsönösségét, s ezért nem jutottak még a szocialista erkölcsig, különösen a tudatos munkafegyelemig. És mert a vezetés, a szocializmus lényegéből folyóan, nem élhet az osztálytársadalmak sokszor kíméletlen kényszerítő eszközeivel, még igen sok a kívánni való a munka intenzitása, a termelékenység növelése és a közösségi tulajdon megóvása körül.

Másképpen hatnak az ifjúságra a hiányosságok és a visszásságok, ha megismerik ezek valóságos okait, s ha meglátják, hogy a hibák nem a szocialista társadalom lényegéből fakadnak. Csak ha hozzásegítjük tanítványainkat ennek felismeréséhez, akkor támadhat bennük az az elhatározás, hogy felnőtt korukban a szocialista erkölcs szellemében fognak élni és dolgozni.

A szocialista hazafiságra való nevelés és az erkölcsi nevelés természetes egységben van egymással. Ezért a helyes történelemtanítás sok segítséget adhat céljaink eléréséhez. Meg kell ezt a tantárgyat szabadítanunk újból és újból kiütköző absztrakt jellegétől, élményszerűvé kell tennünk anyagát, s arra kell törekednünk, hogy az elmúlt korok eseményei, történései mintegy megelevenedjenek a gyermekek előtt.

A legtöbb helyesbíteni valónk a legújabb kor tanításában van. Eddigi történettanításunk nem tette élővé diákjaink számára azt a harcot, amelyet

Digitized by Google

a munkásosztály az összes dolgozók élén minden elnyomás ellen folytat. A szocialista forradalomról és a győzelmet követő helyzetről sem alakulhatott ki a valóságnak megfelelő kép az ifjúságban. Nem látja világosan, hogy a forradalmi átalakulások idején nemcsak tudatos forradalmárok és a kiváltságaikhoz makacsul ragaszkodó reakciósok állnak egymással szemben, hanem ott vannak, ott élnek azok a rétegek is, amelyeknek érdekei csak részben egyeznek meg a forradalom céljaival, azok az emberek is, akiknek az új rendért küzdők között volna a helyük, de még nem találták meg ezt, azok is, akik — mert nem ismerik fel érdekeiket — szembefordulnak a forradalommal.

A felszabadulás után hazánkban is ilyen volt a társadalom keresztmetszete, sőt még ma sem vagyunk túl a nehézségeken. Éppen ezért egyik legfőbb feladatunk ma a tömegek felvilágosítása, nevelése. Ha minden magyar dolgozó egyértelműen látná a társadalmi céloknak és a maga egyéni érdekeinek kapcsolatát, akkor sokkal gyorsabban és könnyebben haladnának előre. Ennek felismeréséhez a fiatalokat is hozzá kell segítenünk. Látniuk kell, hogy a forradalmi átalakulás nemcsak hősi harcot, bátor kiállást követel meg, hanem az elmaradt gondolkodás, a tunyaság a felelőtlenség és az egyéni érdekhajhászás elleni szívós küzdelmet is. Meg kell érteniük, hogy a forradalmi harc nemcsak barrikádokon folyik, hanem éppen ilyen fontos az emberek gondolkodásában élő maradiság leküzdése is.

Nem szabad a véletlenre bíznunk, hogy mikor és hogyan ismeri meg az ifjúság a társadalmi valóságot. Nem szabad tétlenül várakoznunk, míg kritikai érzékének fejlődése valósággal rádöbbenti arra, hogy addigi világképe hamis volt. Ez a kiábrándító felismerés nem egy fiatalt az iskolával, sőt a társadalommal is szembefordíthat. Már az iskolás kor első éveitől kezdve módszeresen kell törekednünk arra, hogy helyesen gazdagodó kép alakuljon ki az ifjúságban arról a világról, amelyben él.

A társadalmunk lényegéből fakadó pozitív hatások ellenállhatatlanul akakítják és asszimilálják a gyermekeket. A társadalmi ellentmondásokból fakadó negatív hatások azonban nem ilyen kényszerítő erejűek, mert nem a társadalom lényegét fejezik ki. Csak akkor tesznek romboló hatást, ha az erre hivatott felnőttek nem eléggé segítik nehéz helyzetében a felserdülő ifjúságot.

Ebben az írásomban csupán néhány fontos tennivalót jelölhettem meg, a megoldás módjáról márcsak azért sem beszélhettem, mert a módszereket valójában többnyire még csak ezután kell kidolgoznunk. Ha ugyanis a mai iskolásokat a rájuk váró életre akarjuk nevelni, akkor sokat kell változtatnunk eddigi módszereinken, többek között meg kell szabadulnunk mindenféle pedagógiai formalizmustól. Változtatnunk kell azon a szemléleten, mondhatni: beidegzettségen, amely miatt az iskola jóformán egyáltalán nem foglalkozott a társadalom égető kérdéseivel.

Sok a keresni és kutatni való. A kívánatos eredményt csak akkor érjük el, ha oktató és nevelő munkánk minden ága a szocialista hazafiságra való nevelést szolgálja, ha benne a központi helyre a pozitív célt, a szocialista hazaszeretet lépcsőzetes kiépítését tesszük, és ha kitartóan küzdünk az ifjúságot érő minden negatív hatás ellen.

Schiró Ödön

Digitized by Google

Megjegyzések

Milyen iskolai végzettség kell a bírálathoz?

Ma is és a jövőben is nagy szükség van arra, hogy minden becsületes állampolgár, munkahelyi beosztásától függetlenül, szót emeljen, ha valahol hibát vagy hiányosságot lát. Persze, a hibák kijavítására irányuló beleszólásnak, bírálatnak különböző feltételei lehetnek.

Van olyan terület, ahol a gyakorlati tapasztalat nem elég ahhoz, hogy észrevegyük a hibákat, hanem egyetemi, vagy más magasabb képzettség kell ehhez. Egy műszaki vagy közgazdasági kutatóintézetben például nem könnyű dolog feltárni a kutatási beszámoló hiányosságait vagy hibáit, s megmutatni, hogy mi hogyan volna helyesebb. Ehhez már magas képzettség, az illető tudományágban való jártasság szükséges, mert elméletileg is bizonyítani kell a helyes választ. Aki nem így bírál, arra joggal mondják, hogy „ledorongol". S nemcsak kutatóintézetekre vonatkozik ez, hanem egyes vállalatokra, hivatalokra is.

Sok hiba azonban olyan természetű, hogy feltárásához semmiféle különösebb képzettség nem kell. Minden dolgozó látja, ha munkahelyén cselleng valaki, lopja a napot, pocsékolja az anyagot, nem törődik mindnyájunk vagyonával. Az ilyen hibákat minden olyan munkás, vagy termelőszövetkezeti parasztember szóvá teheti és kell hogy tegye, akinek csak egy kis lelkiismerete is van. S aki ilyen jellegű hibákat feltár, attól igazán nem volna bölcs dolog bármiféle iskolai bizonyítványt kérni.

Mégis előfordul ilyesmi. Szerencsére nem szakran, de többször, mint kellene. Legutóbb a Rinyaújlaki Haladás Tsz (barcsi járás) zárszámadó közgyűlésén hallottunk ilyen kijelentést, meglehetősen nyersen fogalmazva, egy jogász szájából. Az történt ugyanis, hogy a szövetkezet ellenőrző bizottságának idős elnöke elmondotta tapasztalatait a munkáról. Azzal kezdte beszédét: „Az eredményekről nem beszélek, erről már volt elég szó, hanem arról, hogy ez az eredmény még jobb is lehetett volna." (A tsz valóban jól dolgozott: egy munkaegység értéke — háztáji nélkül — csaknem elérte az 52 forintot). S nem fukarkodott a bírálattal: egyenként, név szerint megmondta, ki dolgozott hanyagul, és milyen kár származott ebből. A tagok többsége bólogatva helyeselte a bírálatot.

Digitized by Google

Utána szót kapott a szövetkezet jogásza. Ritkán hallottunk olyan „beolvasást", amilyent az idős parasztember kapott azért, mert szóvá tette a hibákat. A lényeg az volt: csak akkor bíráljon valaki valamit, ha megvan hozzá az iskolája. De hát kellett-e érettségi bizonyítvány az ellenőrző bizottság elnökének ahhoz, hogy meglássa: kik a lógósok, akiknek hanyagsága miatt a széna egy része tönkrement? Tudta ezt minden tsztag, hiszen nyitott szemmel járnak! A jogász rögtön meg is kapta tőlük a magáét.

Egy szót sem érdemelne az eset, ha máshol — gyárakban, vállalatokban is — nem fordulna elő hasonló. De bizony előfordul, hogy lelkiismeretes dolgozót: „mit értesz te ehhez, milyen iskolád van?" Szólni kell tehát róla, még mielőtt széltében-hosszában elterjedne.

Arról a nem csekély dologról van ugyanis szó, hogy a lelkiismeretes dolgozók egyre inkább a tulajdonos szemével és szívével látnak és éreznek. Ezért teszik szóvá a hibákat, ezért követelik megszüntetésüket. És ahol ez nincs így, vagy ahol ilyen fölényeskedőn visszaverik a bírálatot, ott nagy bajok vannak a megbíráltak gondolkodásával és magatartásával. Ez pedig a többi ember gondolkodását, magatartását is visszaveti, s a népgazdaságnak is káros. Jól teszik, ha ilyen esetben a sarkukra állnak a pártmunkások és minden szinten azok a vezetők, akiket a párt vagy az állam vezető beosztásba helyezett, s akiket azért helyezett oda, hogy a nép érdekeit képviseljék.

Dr. Szilágyi Pál

Vannak rejtélyek

ebben a mi szép világunkban. Már régóta töröm a fejem például a következőn, mégsem tudok rájönni a nyitjára.

Egy régi regényről, versről, képről, szoborról, zeneműről, épületről, ruhadarabról alaposabb kultúrtörténeti tudás nélkül is, pusztán általános műveltségünk segítségével, többé-kevésbé pontosan meg tudjuk mondani, mikor készült. Elárulják ezt azok a stílusjegyek, amelyeket mindegyikük magán visel. De miről fogja majd az utókor a mi időszakunk, a kilencszázhatvanas évek kulturális termékeit csalhatatlanul felismerni?

Miután sokat töprengtem rajta, ideiglenesen ezt a választ adtam magamnak erre a kérdésre: Korunk kultúráját a fanyarság, a rideg anyagszerűség, az érdesség, az érzelmességtől való mentesség, az érzelmeknek emberi normák alá nem vonható természeti jelenségekként való szemlélése jellemzi. A „szikár" szót manapság úgy használják, mint legfőbb dicsérő jelzőt; mindjárt utána a „szigorú". követke-

Digitized by Google

zik a rangsorban. Művészeink tudatosan kerülnek mindent, ami lendületes, fényes, élénk színű, vagy ami érzelmeik hőfokát elárulná. A nyersen odalökött tárgyiasság a divat, a látszólag céltalan vonal, a hepehupás, rozsdás felület, mint fiataljaink öltözködésében az ágrólszakadtság. Persze, van ennek igen sok változata és árnyalata, köztük egymástól egészen elütők is, dehát az általános sohasem esik teljesen egybe a különössel. Így már-már megnyugodtam abban az általános megállapításban, hogy korunk fő stílusirányzata: az antiszentimentalizmus, az antiromanticizmus, az antiheroicizmus, a neonaturalizmus, vagy a neokonstruktivizmus.

Igen ám, de van itt egy bökkenő: a művek stílusa egészen más, mint az értekező prózáé, s benne a művekről szóló műveké. Azokban az írásokban, amelyek közvetve vagy közvetlenül a divatos stílusért lelkesednek (s itt főleg az esztétikai írásokra gondolok), nyoma sincs stílusbeli érdességnek és nyerseségnek, szikárságnak és szigornak. Annál több bennük az agyoncsiszolt modorosság, az affektálás, magyarul a szenvelgés. Ennek is két fő típusát különböztethetjük meg: a homlokráncoló és a derékriszáló szenvelgést. Az elsőt az ünnepélyes és köntörfalazó (ál)tudományosság, a másodikat a maga finomságának negédes fitogtatása jellemzi. De mindkettő úgy zsúfolva van félhomályos sokértelműségekkel, cifra szó-arabeszkekkel, mély bókokkal, funkció nélküli szólam-tornyocskákkak, gondolati labirintusokkal, hátsó- és csapóajtókkal, mint egy századeleji „jobb polgári lakás" párnácskákkal, tükröcskékkel, nippecskékkel és egyéb csecsebecsékkel. A szerzők kisujjukat begörbítve, összecsippentett hüvelyk- és gyűrűsujjal nyúlnak tárgyuk felé; igen, csak feléje, de sohasem hozzája. A kérdéseket mindig csak „megközelítik", vagy még inkább „a megközelítés lehetőségének kiindulópontjait keresik" — de hogy megfogják, megragadják, vagy pláne megoldják őket, az még igénynek is túl durva, túl primitív volna nekik.

Hogyan nevezzem ezt a stílust? Neorokokónak? Vagy neoszecessziónak? És főleg: hogyan fér össze ez az előbbivel? Ez rejtély számomra.

Kálmán Endre

Digitized by Google

Könyvekről

Kun Béláné: Kun Béla*

Kun Béla születésének nyolcvanadik évfordulója alkalmából jelentette meg a Magvető Kiadó Kun Bélánénak férjéről írt visszaemlékezéseit Viharos idők kiemelkedő alakját mutatják be a könyv lapjai, úgy, ahogyan a hivatásos forradalmár feleségének nehéz sorsát vállaló Kun Béláné látta, s hozzátenném: ahogyan évtizedek múltán, megtisztult emlékekkel, lehiggadt, de fel-feltörő indulatokkal érzékelheti Kun Béla tragikusan végződött, s mégis győzelmes, nagyszerű életét.

Kun Béla neve az országhatáron innen és túl, barát és ellenség számára egyaránt összeforrott a Magyar Tanácsköztársaság nevével. S hogy a felszabadulás után Kun Béla szerepét mégis hosszú ideig negatív előjellel emlegettük, az a személyi kultusz egyik szörnyű tévedése volt. Ennek következtében az első magyar proletárdiktatúrához joggal és gyakran fűzött „dicsőséges" jelző sem csilloghatott teljes fényében.

Az SZKP XX. kongresszusa után az MSZMP politikája tette lehetővé, hogy a Tanácsköztársaság mint népünk felszabadulás előtti históriájának legnagyobb, jelenünk és jövőnk szempontjából legjelentősebb eseménye, a helyére kerüljön nemzeti történetünkben. E folyamatot az is segítette, hogy megindult a szervezett kutatás a Tanácsköztársaság vezetői és mindenekelőtt Kun Béla történelmi szerepének tudományos igényű feltárására, és megkezdődött e kutatás eredményeinek népünk elé tárása. Ez a munka azonban még éppen csak megkezdődött. A Kun Béla születésének nyolcvanadik évfordulójával kapcsolatos hazai és külföldi megemlékezések, s Kun Béláné könyvének megjelenése egyaránt a még előttünk álló feladatokra és kötelezettségekre figyelmeztetnek.

Ez a könyv nem tudományos életrajz, hanem elsősorban visszaemlékezés, bár több is ennél, mert a hiányzó emlékeket gyakran pótolja az utóbbi évtizedben feltárt, a széles olvasóközönség számára eddig ismeretlen dokumentumoknak és kortársak visszaemlékezéseinek idézése. A szerző szubjektív emlékei kiegészítik, sőt nem egy esetben megelőzik a történeti feldolgozásokat: a magyar és nemzetközi munkásmozgalom eseményeinek egy-egy ismeretlen mozzanatát tárják elénk.

* Magvető, Budapest, 1966.

Digitized by Google

A Kun Béla fiatal éveiről eddig megjelent sommás, általános megállapítások e könyv lapjain élettel telnek meg. Feltárul előttünk a család képe, a környezeté, amelyben a gyermek és az ifjú felnőtt. Megelevenedik a gimnazista alakja, aki Petőfitől, Aranytól, Adytól tanulja a haza és a nép szeretetét. Érdekesen, helyenként izgalmasan rajzolja meg a szerző a fiatal újságíró nagyváradi és kolozsvári működését, heves és bátor természetét, első lépéseit a munkásmozgalomban, ismerkedését a szocialista tanokkal, első összeütközéseit a „rend"-del, a kizsákmányolók hatalmával, majd vezető szerepét az erdélyi szociáldemokrata mozgalomban. Látjuk Kunt a tüntető, sztrájkoló kolozsvári munkások élén 1912—1913 túlfűtött politikai légkörében, a világháború előestéjén, amelynek vihara hamarosan őt is elragadta.

Egykorú dokumentumok, újságok, brosúrák, továbbá harcostársak visszaemlékezései alapján ismerteti meg a szerző az olvasóval azt a nagyszabású munkát, amelyet a hadifogságba került Kun Béla a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén és az ezt követő hónapokban végzett fogolytársai, a magyar és más nemzetiségű munkások, parasztok és értelmiségiek között. Szervezte az internacionalista csapatokat, s maga is fegyverrel a kezében harcolt a szovjethatalom megszilárdításáért.

Ebben az időben ismerkedett meg Kun Béla Leninnel. A könyv a Lenin és Kun kapcsolatát őrző, ismert dokumentumokon kívül a magyar olvasó előtt még ismeretlen dokumentumokat is idéz, számos személyes emléket elevenít fel. Feltárul előttünk az a tanítványi tisztelet, amellyel Kun Lenint övezte, s az a forradalmárnak járó elismerés, az az elvtársi gondoskodás, amely Leninnek Kunhoz fűződő kapcsolatát jellemezte. A könyv, ha nem is a teljesség igényével, de beszél Lenin elvtársi bírálatáról is, amellyel Kun Bélát illette.

Kun Béla 1918-került a nemzetközi kommunista mozgalom élvonalába. Mint a hadifogolyként Oroszországba szakadt magyar, német, osztrák, csehszlovák, jugoszláv, román és más szocialista munkások vezetője, a magyar kommunista csoport és az OKP külföldi csoportjai föderációjának elnöke, sokat tett a Kommunista Internacionálé megalapítása érdekében. Leninnel, Liebknechttel, Luxemburggal és Marchlevskyvel együtt ő is aláírta a III. Internacionálé első kongresszusát előkészítő kiáltványt.

1918 november közepén érkezett Budapestre. A kötet lapjain megelevenednek a hazatért kommunisták és az itthoni baloldali, forradalmi szocialisták tárgyalásai a KMP megalakításáról, a Vörös Újság kiadása, a Visegrádi utcai pártközpont tevékeny és eredményes napjai, a munkástömegeket magával ragadó lelkes agitáció, s elénk tárul mindaz, amit 1918 végén és 1919 elején a kommunisták a szocialista forradalom előkészítéséért tettek. E hónapok eseményeire rányomta bélyegét Kun hallatlan munkabírása, vitakészsége, magával ragadó szónoki tehetsége, személyes bátorsága, tudása, az a képessége, hogy mindenki másnál világosabban felismerje a kor parancsát, a hazai fejlődés követelményeit, s megvalósításukért harcra szervezze és vezesse a tömegeket. E napokban vált Kun a forradalmi magyar proletariátus vezetőjévé, igazi népvezérré.

Kun Béláné emlékei felidézik előttünk a polgári-szociáldemokrata kormány 1919 februári támadását a kommunista párt és vezetői ellen, a Kun Béla elleni rendőrmerényletet, Kun rendíthetetlen hitét a munkásság győzelmében, a jobboldali szociáldemokrácia által támogatott polgári rend

Digitized by Google

összeomlását, a két munkáspárt egyesülését és a Tanácsköztársaság kikiáltását.

A proletárdiktatúráról szóló fejezetben viszonylag kevés a személyes visszaemlékezés Kun Bélára. „Őszintén szólva, személyes emlékem szinte nincs róla — írja e hónapokról szólva a szerző —, alig láttam őt. Még azt sem tudtam, hol, merre jár." De ez az „alig láttam őt", valamint Kun napi munkájának villanásszerű ábrázolása is sokat elmond arról a gigászi munkáról, amelyet Kun Béla vezetésével a magyar munkásosztály a régi rend lerombolásáért, az új, szocialista állami, gazdasági és társadalmi rend kialakításáért és megvédéséért véghezvitt. E viharos, „eget ostromló" idő ábrázolását sok egykorú dokumentumnak, Kun beszédeinek és későbbi írásainak idézésével oldja meg a szerző, méltóképpen érzékeltetve a Tanácsköztársaság nemzeti és nemzetközi jelentőségét. „A forradalmak egyre fiatalodnak, szépülnek, és némely kortárs indulatokból fakadó »észrevétele« az idők folyamán jelentéktelennél is jelentéktelenebbé zsugorodik össze a Nagy Tett mellett. Elvégre a Magyar Tanácsköztársaság nemcsak a magyar nemzeti történelemnek volt része, mint ahogy 1514 és 1848 sem volt csak az. Az 1919-es magyar forradalom Prágától Bukarestig, Varsótól Belgrádig, Münchentől Bécsig, Párizstól Washingtonig, Moszkvától Bolognáig, Londontól Pekingig kihatott, és lett a világtörténelemnek, a világforradalomnak egy fejezete, amelyet a népek újra meg újra méltatnak és értelmeznek, hogy okuljanak belőle" — írja a szerző.

Itt, ebben a fejezetben különös erővel érvényesül a könyv harcos hangvétele. Kun Béláné bátran visszautasítja azokat az évtizedes, alaptalan vádakat, amelyek a magyar kommunista mozgalmat, a Tanácsköztársaságot és Kun Bélát érték, s amelyek néha még ma is fel-felbukkannak, valamint a téves nézeteket. Igaz, eközben néha elragadja az indulat, de ez, úgy véljük, bizonyos fokig együtt jár a visszaemlékezés szubjektív műfajával.

Többször szól a szerző a korszakkal foglalkozó történészek feladatairól, munkáik hiányosságairól (helyenként az indokoltnál kissé türelmetlenebb hangon). A hibák, a tanulságok elemzése természetesen nem tekinthető „történelemellenes kicsinyeskedésnek", hanem olyan kötelességnek, amelyről más helyütt maga a szerző is szól. Kétségtelen azonban, hogy a hibák vizsgálatánál nagyobb figyelmet kell fordítani okaik, előzményeik sokoldalú feltárására.

Sokszor és sokféleképpen elmarasztaltuk pl. az 1919-es kommunistákat, mindenekelőtt Kun Bélát az agrárkérdés megoldásában elkövetett hibáért, szemükre vetve, hogy nem követték a bolsevikok 1917 októberi példáját a föld felosztásában. A bírálat természetesen jogos, indokolt volt. A sommás elmarasztalás azonban — mint az összefüggések alaposabb elemzése mutatja — a történelem leegyszerűsítéséből fakadt. Nem vettük eléggé tekintetbe, hogy 1917 novembere előtt az *egész* nemzetközi munkásmozgalomban (a bolsevik pártban is) a föld társadalmi kisajátítását és társas megművelését tekintették a földkérdés egyetlen lehetséges megoldásának a szocialista forradalomban. Lenin politikai zsenialitása kellett hozzá, hogy 1917 októberében, az orosz parasztság körében *már kibontakozó földfoglaló és földosztó mozgalom* hatására a szovjethatalom a földosztást írja zászlajára. De a forradalmi türelmetlenség sok helyütt már 1918-ban oda vezetett, hogy kísérleteket tettek az 1917-es „engedmény" visszavonására, mezőgazdasági kommunák alakítására. Ez történt 1919-ben a német—osztrák megszállás alól felszabadult Ukrán Tanácsköztársaságban is. A tapaszta-

Digitized by Google

latok késztették azután a bolsevik pártot arra, hogy leintse a türelmetleneket, szüneteltesse a kommunák megalakítását. A hadifogoly magyar kommunisták azonban 1918-ban éppen az „engedmények" visszavonására tett kísérletek idején szerezték alapvető tapasztalataikat az agrárkérdés megoldásáról. Hazatérve azt tapasztalták ugyan, hogy a parasztság a földosztás mellett van, de 1919 tavaszán, a proletárforradalom előestéjén több megyében *szövetkezeti mozgalom bontakozott ki a magyar parasztság körében.* Ebben nézeteik megerősítését látták a kommunisták, és ez is kihatott a Tanácsköztársaság agrárpolitikájára. A Magyar Tanácsköztársaság negatív tapasztalatai, s egyáltalán: gyakorlati tapasztalatok is kellettek ahhoz, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomban bizonyos társadalmi fejlettségű országok számára általánosan elfogadott elvvé legyen a földosztás politikája a szocialista forradalom kezdeti és nem is túl rövid időszakában. A szerző jól érzékelteti a küzdelmes 133 nap politikai légkörét és változásait. Különösen plasztikus a május 2-i mozgósításnak, a június 24-i ellenforradalomnak, a bukás napjának és az ellenforradalom előli menekülésnek a leírása.

Élénk színekkel ecseteli Kun Béláné a magyar kommunisták ausztriai internálásának sok-sok megpróbáltatását, s azt: hogyan értelmezték a gyakorlatban az osztrák szociáldemokrata vezetők a menedékjogot, leírja a Kun Béla és más kommunista vezetők ellen Horthy különítményesei által előkészített merényletkísérleteket is. Az olvasóközönség számára először nyílik lehetőség arra, hogy részletesebben megismerje azt a harcot, amely Kun Béla és társainak szabadon bocsátásáért folyt az osztrák hatóságokkal, valamint Kun tevékenységét Szovjet-Oroszországban.

Kun életének alig ismert eseményei tárulnak fel a Vrangel ellen harcoló Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának Frunze és Kun által aláírt s most közölt dokumentumaiban, továbbá a könyvnek azokon az oldalain, amelyek Kunnak a felszabadult Krím Forradalmi Bizottságában, az urali munkások és pártmunkások között, a Komszomol Központi Bizottságában, a Kommunista Internacionáléban végzett munkájáról szólnak. Megindítóak azok a sorok, amelyekből megtudjuk: mekkora erőfeszítéseket tett Lenin és Kun Béla a szovjet kormány segítségével, hogy kiszabadítsa a bebörtönzött és halálra ítélt magyar népbiztosokat és más forradalmárokat, s hogy megkönnyítse elhelyezkedésüket, a szovjet életbe való beilleszkedésüket. Bepillanthatunk a magyar kommunista emigráció életébe, Kun Béla bécsi és berlini illegális pártmunkájába, a magyar nép, a munkásosztály szabad és boldog életéért lankadatlanul küzdő kommunista vezető tetteibe.

De nemcsak történeti adatokkal egészíti ki ismereteinket Kun Béláné visszaemlékezése. Emberileg közelebb hoz egy jelentős történelmi személyiséget, megmutatja, milyen egy nagy forradalmár a magánéletben, mint férj, apa, barát, honvággyal küzdő ember. Mindnyájunk számára szembeötlő a barátok, harcostársak (Münnich Ferenc, Hajdu Pál, Pollacsek László, Sorger Ignácz, Szántó Rezső, Czóbel Ernő és sok-sok más elvtárs) meleg ábrázolása egy-egy jellemző eset kapcsán.

A könyv behatóan foglalkozik Kun Béla 1928-ban történt bécsi letartóztatásának, az ellene indított pernek a visszhangjával, a kiszabadításáért, a magyar ellenforradalmi kormánynak való kiadatása megakadályozásáért indított impozáns és eredményes nemzetközi megmozdulással. Megismerjük Kun helytállását az osztrák bíróság előtt, ahol leleplezte a per

Digitized by Google

reakciós indítékait, s rámutatott arra, hogy ez lépés Ausztria fasizálása felé. Elmondotta, hogy a per egy olyan paragrafus alapján folyik, „amely a Kaunitz- és Metternich-korszak terméke, s amely a magyar ellenforradalom múltjában gyökerezik. Ez a paragrafus nemcsak az olasz karbonárik ellen irányult, hanem a magyar jakobinusok ellen is, amikor a Habsburgok, az akkori uralkodó osztályokkal egyetértve, börtönbe vetették őket. Másodszor ezt a paragrafust 1852-ben a bécsi és a magyar forradalom véres leverése után Kossuth Lajos ellen alkalmazták."

Kun életének utolsó évtizedéről csupán az utószó tartalmaz néhány oldalas vázlatot. Ez is érzékelteti azonban Kun Béla letartóztatásának és halálának történelmi és emberi tragédiáját.

Azóta több mint egy negyed évszázad telt el. Az a cél, amelyért Kun Béla önmagát nem kímélve küzdött a harcosok első sorában: a szocializmus világa, hazánkban és az egész földön közelebb jutott a megvalósuláshoz. De sok még a tennivaló. S ezek valóra váltásában Kun Béla harcos, bátor életének, tettrekészségének példája is segíthet bennünket. A mi dolgunk, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalapítója és vezetője, a Magyar Tanácsköztársaság vezéralakja, a nemzetközi kommunista mozgalom e kiemelkedő személyisége elfoglalja méltó helyét népünk tudatában, történelmünk legnagyobbjai mellett.

Kun Béláné érdekesen megírt, magával ragadó és gondolatokat ébresztő könyve az eddigieknél átfogóbb képet ad férjének életútjáról és sikerrel járul hozzá Kun Béla történelmi érdemeinek megismertetéséhez. Külön említést érdemel az a szerénység és őszinteség, amellyel a szerző a maga személyét és szerepét kezeli. Ez önkéntelenül rokonszenvet ébreszt az olvasóban.

A Magvető Kiadó gondos munkáját dicséri a könyv szép kiállítása és a gazdag illusztrációs anyag is.

Milei György

Digitized by Google

A gondolat forradalma*

„A marxizmus nem pusztán *egyik* filozófiája korunknak, hanem *értelme* is" írja Garaudy, nálunk nemrég kiadott könyvének befejező mondatában, szinte összefoglalásképpen. Mert az *egész* munka ezt a szemléletet sugározza: a Marx által véghezvitt gondolati forradalom korunknak is eleven szellemi tartalma, amelyet hívei és ellenfelei egyaránt minden emberi forrongás erjesztő kovászának tartanak.

A téma nem új, sokan feldolgozták már, maga Garaudy is ismételten birkózott vele, más-más aspektusból. Köztudomású, hogy az ideológiai irodalomban a marxizmus keletkezéstörténete elsősorban nem történetírói téma, hanem elvi, elméleti probléma, s évtizedek óta folynak viták körülötte. A polgári és a marxizmus lényegét eltorzító revizionista vagy szektás tendenciák ismételten kísérletet tettek arra, hogy a marxi forradalmat a 19. század *egyik* megnyilatkozásának tüntessék fel; egyrészt olyannak, amely több-kevesebb önállósággal folytatja azt, amit a klaszszikus német filozófia, a polgári nemzetgazdaságtan, a korabeli szocialisták és kommunisták írtak, másrészt megpróbálták elszakítani a polgári gondolkodás legmagasabb szintű megnyilatkozásaitól.

A marxista igényű feldolgozások hátterében a munkásmozgalom egyik, vagy talán a legéletbevágóbb problémája húzódik meg: az a szükségszerűség, hogy a munkásmozgalomnak változatos formában és körülmények között, de ismételten erőfeszítéseket kell tennie akcióegység létrehozására a nem proletár, de a feudalizmus, a monopoltőke, majd a fasizmus és az imperializmus elleni erőkkel, egyben pedig szakadatlan harcot kell folytatnia elvi és szervezeti integritásáért, a kispolgári tendenciák kiküszöböléséért soraiból. *Elméleti* téren ugyanígy: a marxizmus, amely „nem a civilizált világ fejlődésének országútjától *távol* jött létre" (Lenin), csak úgy maradhatott eleven tan és hű Marx szelleméhez, hogy mindig kész volt magába fogadni — elveinek és a gyakorlat követelményeinek megfelelően átdolgozva — a világkultúrában megszülető szellemi értékeket, de vitázva és harcolva a polgári eszmevilággal való megbékülés ellen.

Maguk a marxizmus megalapítói is megharcolták ezt az ellentmondásos feladatot, nagyon kemény szellemi munka árán, s koruk társadalmi-eszmei küzdelmeiből kiemelkedő részt vállalva váltak a proletariátus eszmei vezetőivé, forradalmi marxistákká. Ebből következik az, hogy életútjuk, szellemi fejlődésük egy-egy mozzanatát s különösen ifjúkori fejlődésük egyes állomásait kiragadva, olykor magából Marxból vagy Engelsből kiindulva is elvi alapot lehet kovácsolni a marxizmus félremagyarázására.

Garaudy könyve úgy mutatja be a marxizmus születését, hogy figyelmét azokra a tényezőkre koncentrálja, amelyek a marxi gondolat örökifjú jellegének forrásává váltak, arra az emberi gondolkodás történetében egyedülálló tulajdonságára, hogy a társadalmi valóság forradalmi, szocialista megváltoztatásának gyakorlatából nő ki, és egyben tudata, eszmei vezetője is annak.

* R. Garaudy: A gondolat forradalma, Karl Marx. Kossuth, 1965.

Digitized by Google

Garaudy ismételten aláhúzza könyve megírásának fő motívumát: ahhoz akar impulzust adni, hogy napjaink marxistái a marxi tant *valamennyi* dimenziójában fejlesszék tovább, maradéktalanul használják fel ehhez Marx művének *egész* gazdagságát, ne engedjék át a terepet a polgári eszmék számára, s ne hagyják, hogy korunk társadalmi valóságának egyetlen olyan problémája is legyen, amelyből kirekesztődik a tevékeny, alkotó marxizmus. Nem kell talán bővebben hangsúlyoznunk, hogy ez a törekvés nálunk is rendkívül aktuális, s teljesen egybevág a pártunk által kiadott Ideológiai Irányelvek követelményeivel.

*

Roger Garaudy, a Francia Kommunista Párt Politikai bizottságának tagja, nem első művével jelentkezik a magyar nyelvű ideológiai irodalomban. A felszabadulás utáni időszakban, különösen 1959 után, számos könyve, tanulmánya jelent meg nálunk. A magyar olvasó ezekből a munkákból úgy ismerte meg, mint aki fáradhatatlanul és kitűnő felkészültséggel küzd a marxista gondolat elterjedéséért, aki eleven, aktuális írásokban bírálja a szellemi életet jelentősen befolyásoló polgári eszmeáramlatokat, különösen az egzisztencializmust, s aki a kulturális és ideológiai front legújabb és legnehezebb kérdéseihez is bátran nyúl hozzá, keresve a problémák marxista megoldását, a dogmatikus maradványok leküzdésére törekedve. Egy bátran, önállóan gondolkodó ideológus számára szinte elkerülhetetlen, hogy elméleti kérdésekben ne jusson vitatható gondolatokra. A legutóbbi évek során marxista gondolkodók körében sokat vitatták Garaudy esztétikai nézeteit, mindenekelőtt a realizmus fogalmát, amelynek partjait Garaudy valóban értelmezhetetlenül „parttalanná" szélesítette.

A most tárgyalt könyv gondolati előzményei Garaudynak nálunk is kiadott írásai közül elsősorban *Marxista humanizmus* című könyvében találhatók meg, amely elemzi az elidegenülés kategóriáját és bírálja J. P. Sartre-nak 1956-ot követő megnyilatkozásait. Ez a kritika folytatódik a *Válasz J. P. Sartre*-nak című könyvében, reflektálva Sartre *A dialektikus ész bírálata* című művére. S végül az előzmények között megemlítjük Garaudynak azt az előadását is, amelyet a XXII. kongresszus után tartott a kommunista filozófusok feladatairól és Sztálin filozófiai tévedéseiről.*

A gondolat forradalma kísérlet arra, hogy e viták néhány tanulságát figyelembe véve, olyan képét adja Marx gondolatvilágának, amely — megítélése szerint — a mai marxizmus számára eleven kiindulópontja lehet az új kérdések elemzésének, a mai feladatok kidolgozásának és a polgári gondolat erre érdemes képviselőivel folytatandó további eszmecserének.

*

A jelen keretek között nem adhatjuk R. Garaudy könyvének részletekbe menő ismertetését és a vele kapcsolatban felmerülő elméleti problémákat is csak jelezni tudjuk. Elsősorban az a célunk, hogy fő mondanivalóját és ennek is kivált filozófiai vonalát emeljük ki.

Miben látja Garaudy Marx filozófiai forradalmának lényegét? Min-

* A francia kommunisták a filozófiáról c. kötetben, Kossuth, 1963.

Digitized by Google

denekelőtt abban, hogy Marx a talpára állított és materialista módon világított meg három nagy filozófiai témát: a *szabadságot*, az *objektivitást* és a *gyakorlatot*. Ezzel túlhaladta a klasszikus német filozófia idealista-metafizikus megoldásait, de fel is használta, be is olvasztotta a benne rejlő termékeny kezdeményezéseket, olyan integrációs elvek szerint, amelyek lehetővé teszik a marxizmus korlátlan gazdagodását.

A klasszikus német filozófiában elsősorban Fichte gondolatvilágában látja Garaudy e három nagy filozófiai téma forrását, de hangsúlyozza, hogy Fichténél ezek csak idealista-misztifikált formában vannak meg. Bár ebben az ismertetésben nem vállalkozhatunk a felvetett problémák érdemi megvitatására, legalább jelzésként mégis meg kell említenünk, hogy a Fichte filozófiájára és ennek a marxizmus létrejöttében játszott szerepére vonatkozó, Garaudy által hangsúlyozottan középpontba állított filozófiai állásfoglalást felettébb vitathatónak tartjuk. Garaudynak az az álláspontja ugyanabba az irányba mutat, amelyet — mint említettük — esztétikai nézeteiben is számos marxista vitat. Nem vonjuk kétségbe, hogy elméletileg termékeny törekvést lehet feltárni és kidomborítani a marxizmus előzményeiben és magában a marxizmusban a szubjektum aktivitásának Fichtéig visszanyúló mozzanatát. E tekintetben bizonyos torzítások, a mechanikus materializmus szintjére való visszacsúszások kiigazítására is szükség van. A marxista gyakorlat-felfogásnak azonban elengedhetetlen mozzanata, hogy az elmélet csak akkor lehet a gyakorlat tudata, ha az objektív folyamatokat, s bennük magát az emberi gyakorlatot is visszatükrözi. Enélkül — mint Garaudy is hangsúlyozza e könyvében, főleg ennek a politikai gazdaságtani és politikai elméleti fejezetében — nem kerülhető el a szubjektivizmus. Úgy látjuk, hogy a „fichtei" mozzanat előtérbe állítása, valódi hegeli és főleg marxi túlhaladásának ábrázolása nélkül, éppenúgy parttalanná teszi a materializmus koncepcióját, mint ahogyan a tükrözési elmélet materialista elveinek mellőzése a realizmus felfogását.

A klasszikus német filozófiában, ha idealista elvontságában is, de cselekvő, alkotó lényként jelent meg az ember, s ez a felfogás kiindulópontot adott azoknak, akik a francia forradalomtól megihletve, a prometheuszi éretnekséget hirdették: az ember vegye a maga kezébe történelmi sorsának intézését. Garaudy szerint Marx éppen ezt a „fichtei" mozzanatot hiányolta az előző materializmusban akkor, amikor első Feuerbach-tézisében azt írta: „Minden eddigi materializmusnak... az a fő fogyatékossága, hogy a tárgyat, a valóságot, az érzékiséget csak az *objektum vagy a szemlélet* formájában fogja fel; nem pedig mint *érzéki-emberi tevékenységet, gyakorlatot*, nem szubjektívan. Ezért a *tevékeny* oldalt elvontan a materializmus ellentétében az idealizmus — amely természetesen nem ismeri a valóságos érzéki tevékenységet mint olyant — fejtette ki."* Hegel művében is azt emelte ki Marx fő pozitív vonásként, hogy idealista-elvont formában ugyan, de saját munkájának eredményeként ábrázolja az embert. Az érett marxizmus történelemfelfogása ebből a gondolati sorból sarjadt ki: „Az emberek maguk csinálják a történelmüket, de nem szabadon, nem magukválasztotta, hanem közvetlenül készentalált, adott és örökölt körülmények között."

* Marx—Engels Művei, 3. köt., 7. old.

Digitized by Google

Marx vezérgondolata — amely nagy elméleti, ideológiai forrásainak a munkásosztály történelmi harcai és érdekei *talaján* való feldolgozásából fakadt —: váljék minden ember alkotóvá, igazán emberré. Ez a kulcsa filozófiájának, gazdaságtanának és politikájának is. Ezt bizonyítva sorakoztatja fel Garaudy a könyv három fő fejezetében a marxi teljesítmény elemzését a filozófia, a politikai gazdaságtan és a politikai tanok területén.

A filozófiai fordulat elemzésének középpontjába Garaudy a Gazdaság-Filozófiai Kéziratokat helyezi; bennük látja — joggal — azt a munkát, amelyben egy mederbe folyik a marxizmus három elméleti, ideológiai forrása. Nagy érdeme ennek az elemzésnek, hogy a leggyakrabban használt megoldási séma helyett — amely egyvonalúan kapcsolja egybe a marxizmus forrásait alkotórészeivel, kimutatva a filozófiának filozófiai, a politikai gazdaságtannak közgazdaságtani és a tudományos szocializmusnak a szocialista tanokban rejlő előzményeit —, ő a maga összetettségében igyekszik bemutatni a források kölcsönös egymásba kapcsolódását és Marx által való merőben új alapon végbe vitt szintetizálását.

A klasszikus német filozófia fényt vetett ugyan az ember önlétrehozó természetére, de ennek titkát megfejteni csak annak a közgazdasági felismerésnek a segítségével lehetett, amely a munkában találta meg a gazdasági értékek termelőjét, s a társadalmat munkaszervezetként mutatta be. A polgári közgazdaságtan kategóriái viszont nem árulták volna el a tőkés termelés átmeneti jellegét és gazdasági látszatok mögé búvó törvényeit, ha a klasszikus német filozófia által kiművelt dialektika és elidegenedés-elmélet nem ad ehhez kulcsot; hogy pedig ez a kulcs beleillik-e zárba, az csak azért derülhetett ki, mert a Marx előtti szocialista és kommunista tanok az osztályok gyakorlatában kezdik megtalálni a társadalmi gyakorlat lényegét. Magánál Marxnál is fejlődött a gyakorlat értelmezése, s a források korlátai is csak akkor váltak igazán világossá, amikor a gyakorlat már egyértelműen a proletariátus konkrét gyakorlatát jelentette. Ezt a konkrét gyakorlatot Marx a kapitalizmus közgazdasági elemzéséből vezette le. Az elméleti források *mind* belül voltak azon az ideológiai körön, amelyet Marx elidegenült tudatként leplezett le, amely elfogadja a polgári társadalom illúzióit és előítéleteit, s így apologetikus feladatot tölt be.

Csak a gyakorlatnak ez a materialista, forradalmi értelmezése törte át a német idealizmusnak azt az alaptételét, hogy „nincs tárgy alany nélkül". Ily módon az „aktív oldal" beépítése a filozófiába nem jelenti az idealizmus e dogmájának elfogadását, de leküzdi az előző materializmus két illúzióját: az adott korban ismert természettudományos törvények rávetítését a természetre, és ezzel a természetszemlélet megmerevítését, továbbá azt az — alapvetőbb — dogmatikus illúziót, amely elvonatkoztatott a megismerés aktív, történeti jellegétől. Így Marx törvényszerűen arra az eredményre jut, hogy a természet megismerése sem az ember aktív gyakorlati, átalakító tevékenységének körén kívül megy végbe. A marxi materializmus tehát semmikép sem a hegeli idealizmus megfordítása, amely csak annyiban nyújtana újat, hogy anyagot mond ott, ahol Hegel szellemet — nem naturalizált hegelizmus. Ez a materializmus a természet eleven, sokszínű képét adja, nem pedig az anyag-fogalom holt absztrakcióját. Ebből a gazdag anyagfelfogásból meríti a dialektika is egész értelmét. A Sartre-féle egzisztencializmus vádjával szemben a marxi dialektika nem

Digitized by Google

naturalista dogmatizmus, bár nem korlátozza a dialektikát az ember és a tárgy közötti viszonyra, nem tekinti az elidegenedés termékének, mint Sartre véli, hanem a tudatunktól függetlenül létező természetdialektika elismerését is magában foglalja.

•

A könyv következő fejezetei a politikai gazdaságtan és a politikai tanokban végbevitt marxi forradalom módszertanát adják, a filozófiai forradalom eredményei alapján. Ezt a módszertani alapot Marx filozófiai kutatásainak legfontosabb eredménye: a történelmi materializmus adta meg.

A vulgáris közgazdaságtan a közvetlen tapasztalatban érzékelhető tényeket fogadja el a gazdasági élet törvényeként. Ennek a pozitivizmusnak egyúttal nagyon határozott osztályjellege van, mert a felszín tényeinél való megragadás a tőkés rend örökkévalóságának, a kapitalista kategóriák természettől való voltának látszatát kelti. A vulgáris, apologetikus polgári közgazdaságtan szemszögéből tudománytalannak látszik minden olyan törekvés, amely a gazdasági folyamatok mélyén ezekkel a „tényekkel" szembenálló, ezeknek ellentmondó, ezeket tagadó törvényeket fedez fel. Marx pedig éppen ezeket fedezte fel.

A történelmi materializmus filozófiai szemléletének alkalmazása a dologi megjelenési formák mögött emberi viszonyokat fedezett fel, s az egyenlő értékek cseréjének látszata mögött megmutatta a kizsákmányolás törvényeit. Egyúttal azt is feltárta, hogyan jönnek létre az árutermelés folyamatában, saját logikájukat követve, ezek a törvényszerűségek. Ezzel pedig újra eljutunk az emberhez, az alkotóhoz, aki minden gazdagság teremtője, s egyben ahhoz a felismeréshez is, hogy a tőkés kizsákmányolás nem örökkévaló formája a munkának. Így nyílik kilátás az emberiség előtörténetének korszakaira és a jövőre is: maguk a tőkés viszonyok teremtik meg, saját dialektikájuk folytán, a kommunizmus anyagi feltételeit és teszik gazdasági létrejöttét elkerülhetetlenné. Mindez persze a dialektika további kimunkálását is megkívánta, azét a dialektikáét, amelynek az a legmélyebb jellemvonása, hogy a módszer nem válik el a tartalomtól.

A politikai elmélet területén Marx azt a feladatot tűzte maga elé, hogy objektív ismérvek alapján pontosan meghatározza a proletariátus történelmi küldetését. „Nem arról van szó — írta —, hogy egyik vagy másik proletár, vagy akár az egész proletariátus mit *képzel el* céljának. Arról van szó, hogy *mi* a proletariátus, és hogy e *létének* megfelelően történelmileg mit lesz kénytelen tenni."* Ennek a tudatnak a kialakításához pedig politikai harcokat kell folytatnia, egy szervezett mozgalom, egy eleven organizmus, a párt vezetésével. A forradalmi tudatot szakadatlanul ki kell vívnia, az uralkodó eszmékkel, a kispolgári opportunizmussal, az álforradalmi összeesküvősdivel és az utópizmussal folytatott vitában.

Marx hirdette azt, hogy a proletariátus az egyetlen következetesen forradalmi osztály, de ostobának és veszélyesnek tartotta azokat a nézeteket, amelyek a proletariátuson kívül csak reakciós tömegeket látnak, s így a proletariátus elszigetelődéséhez vezetnek. Szükségesnek tartotta, hogy a munkásosztály a materialista és dialektikus módszer alkalmazásával minden országban az adott történelmi helyzetnek megfelelően dolgozza ki

* Marx–Engels Művei, 2. köt., 35. old.

Digitized by Google

stratégiáját és taktikáját. Csak az ilyen szellemű történelmi és elméleti elemzés tudta a 19. század második felének olykor fellendülő, máskor vereségeket szenvedő mozgalmából úgy vonni le a tanulságokat, hogy az államelmélet, a forradalom elmélete, a proletárdiktatúra elmélete egyre kidolgozottabb, sokoldalúbb formát öltsön.

Az elméleti források és a kibontakozó marxi tan, a materializmus és a dialektika, a gyakorlat és a megismerés kérdéseinek imponálóan ívelő eggyé markolása megragadó olvasmánnyá teszi Garaudy művét. Ezt a könyvet — a jelzett fenntartásokkal — ebben a műfajban a legjobb ismeretterjesztő, a marxizmus alapkoncepcióját a köztudatba elevenen elültető művek közé sorolhatjuk.

Mész László

Elio Vittorini: A vörös szegfű

(Három regény. Európa Könyvkiadó, 1965. Fordította Zsámboki Zoltán, utószavát írta Szabó György)

Érdekes, ellentmondásos pályafutású képviselője Vittorini a modern olasz irodalomnak. Előbb a „politikamentes" írócsoport tagja, majd az antifasiszta ellenállás harcosa volt, a negyvenes évek második felében azonban liberális-radikális álláspontra visszakozott, s elfordult a munkásmozgalomtól. A kötetben közölt három kisregény az író pályájának legfontosabb állomásait reprezentálja.

A vörös szegfű a harmincas évek közepén jelent meg. Diák-hőse a fasiszta mozgalom bűvköréből igyekszik szabadulni: a mű középponti gondolata az, hogy a helyes közéleti útválasztás feltétele a magánéletet uraló hamis érzelmek elvetése. Kavargó cselekménye, zilált kompozíciója azonban inkább az író eszmei tapogatózásának irányairól vall, mint eredményeiről. Az *Emberek és farkasok* a milánói ellenállás emléke, a harcokkal egyidőben született, az immár tisztán látó író tollából. A naturális tényekből felsejlő szimbólikával megalkotott mű mondanivalója az író életművének egyik legfontosabb gondolata: korunkban elsősorban azok harcolhatnak az egész emberiségért teljes emberként, akik maguk is ismerik a teljes emberi boldogságot. A *Simplon rákacsint a Fréjusre* a háború utáni időben keletkezett. Fejlődésének újabb állomása: a kristálytiszta szerkezet magas szintű formai tökéletesedésről tanúskodik, gondolatilag azonban hanyatló tendenciájú: a családját robusztus étvágyával romlásba döntő nagyapa önkéntes halálba vonulásának története kortalan legenda, nem pedig a társadalmi helyzet történetileg konkrét művészi elemzése. E megtorpanás ellenére Vittorini a leglényegesebb világnézeti kérdések megválaszolásának igényével és becsületes pátoszmentességével a két világháború közötti olasz prózairodalom haladó szárnyának élvonalába tartozik.

Szerdahelyi Edit

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME
Január

R. Leroy: *A szükséges egység.* (A francia baloldal egységéről.)

J. Poulain: *A gaulleista hatalom továbbra is a monopóliumok hatalma marad.*

G. Frischmann: *1966 — „szociális év"?* (A gaulleizmus szociális demagógiájáról).

A. Kahn: *Vietnam: az amerikai agresszió fokozódása.*

G. Marchais: *Az egyre aktívabb és erősebb kommunista pártért.*

V. Labeyrie: *A genetika egy évszázada Mendel óta.*

F. Castro: *A Trikontinentál: a népek nemzetközi szolidaritásának nagy megnyilvánulása.* (A záróülésen mondott beszéd).

Az FKP KB-ának levele a Kínai KP KB-ához. (1965. október 21.)

R. Guyot: *Jean Lurcat világító fáklyája.* (Gyászbeszéd.)

Aragon „A kivégzés" című könyvéről. (Olvasók levelei. Roland Desné válasza.)

EINHEIT
Március

R. Herber: *Az NSZEP tudományosan megalapozott vezető tevékenységének lényege és fejlődése.*

H. Poschel: *Kutatás — technika — ideológia.* (A 11. plénum határozatainak megvalósításáról.)

K. Stiemerling: *Az államháztartás és a hitel mérlegkészítésének problémái az NDK-ban.*

R. Miller, U. Schmollack: *A szocialista ember képe reális erőt és alakot kap.*

G. Roger: *A főiskolai tanárok felelőssége a szocialista személyiség nevelésében.*

H. Bartel, D. Fricke: *A német munkásmozgalom történetéhez* (1917-ig).

H. Wiesner: *Az NDK katonai doktrínájának néhány kérdése.* (A Nemzeti Néphadsereg fennállásának 10. évfordulója alkalmából.)

W. Jopke: *Karl Marx és a polgári filozófia válsága.* (A Nyugat-Németországban folyó polgári Marx-hamisítás új irányzatairól.)

M. Schmidt: *A nyugatnémet polgári parlamentarizmus ma.*

H. Schilling: *Paraszti termelői egyesülések Nyugat-Németországban és jelentőségük.*

F. Trappen: *A latin-amerikai kommunista mozgalom stratégiájának és taktikájának aktuális kérdései.*

G. Langendorf: *Munkatermelékenység és értékkategóriák.* (Vitacikk.)

S. Heyde: *A tárgyiasult munka lebecsülése ellen.* (Vitacikk.)

Digitized by Google

KOMMUNYISZT

2. szám

A kommunizmus építőinek eszmei meggyőződése. (Az eszmei nevelés fontosságáról.)

V. Mzsavanadze: *A Lenin által mutatott úton.* (Grúzia fejlődése a szovjethatalom megalakulása óta.)

A. Maszjagin: *Egy gyár kommunistái.* (A Gorkij autógyár kommunistáinak példamutató termelő munkájáról.)

A Szovjetunió: a kommunizmus nagy építéseinek országa. (Tények és számadatok a hétéves tervben az iparban elért eredményekről.)

V. Batirjev: *A gazdasági reform és a hitel növekvő szerepe.*

P. Kozlov: *A mi kolhozunk.* (Egy kolhozelnök gazdaságuk fejlődéséről és gondjairól.)

I. Frolov: *A materialista dialektika és a modern biológia.*

V. Szuhomlinszkij: *A nép tanítója.* (A szerző 15 éves tanári pályájának tanulságai.)

L. Kovalenko: *A tudomány és a gyakorlat szövetsége az öntözéses földművelésben.* (A talajjavítás és öntözéses földművelés fejlesztésének perspektívái 1966—1970-re.)

A falusi munkaerő-tartalékok felhasználásának problémái. (A tavalyi 18. számban megjelent cikkre érkezett hozzászólások.)

R. Leclerc: *A Francia Kommunista Párt munkája falun.*

A. Szurkov: *Az emberiség felháborodott lelkiismeretével ellentétben.* (Az Egyesült Államok vietnami agressziójáról.)

V. Aboltyin: *A monopóliumok és a háborúk.* (Az amerikai monopóliumok haszna a fegyverkezési hajszából.)

F. Korovin—D. Guszev: *Távol az időszerű problémáktól.* (A „Kulturális nevelőmunka" c. folyóirat bírálata.)

3. szám

A szovjet társadalom továbbfejlődésének ötéves terve. (A kongresszusi irányelvek tervezetéről.)

V. Konotop: *Az SZKP Központi Bizottságának márciusi plénumán hozott határozatok a megvalósulás útján.* (A moszkvai terület mezőgazdaságában.)

B. Plisevszkij: *Ütem, arány, hatékonyság.* (A termelés fejlődésének üteme a hatékonyság legszemléltetőbb kifejezője.)

B. Polevoj: *Tavaszi szelek.* (Riport egy kolhozról.)

J. Faggyejev: *Az ember és a világegyetem.* (Mit adnak és adhatnak az embereknek az űrkutatások, hogyan segítik elő sok tudományág gyors fejlődését.)

V. Murian: *A kommunista eszmény a művészetben.*

M. Petroszjan: *A szocialista társadalom és a személyiség.*

V. Pugacsov: *Az optimalitás problémái a népgazdaságban.* (Hogyan érhető el, hogy a gazdasági fejlődés üteme és a népgazdasági arányok optimálisak legyenek.)

G. Kulagin: *A vállalati egyesülés és a minisztérium.* (A cikkíró minél több önállóságot igényel a vállalatok számára.)

F. Vaganov: *A mezőgazdaság átalakítása.* (Történeti áttekintés.)

Szt. Todorov: *Az együttműködés a szocialista országok fejlődésének nagy hatású tényezője.* (A bolgár miniszterelnökhelyettes nyilatkozata.)

J. Bocskarjov: *A havannai értekezlet az imperialistaellenes erők tömörülése.*

G. Sztarusenko: *A neokolonializmus elleni harc minden nép ügye.* (A neokolonializmus módszereiről.)

M. Panov: *A nyugat-európai monopóliumok kizsákmányolják a külföldi munkásokat.* (A „vendégmunkások" élet- és munkakörülményei Nyugat-Európában.)

Digitized by Google

LUPTA DE CLASA
Február

I. Oprea, N. Popescu, C. Almasan: *A vasutasok és kőolajipari munkások 1933. január—februári hősi harcai.*

E. Almasan: *Az energetikai források ésszerű felhasználása.* (Románia tízéves villamosítási tervének főbb mutatói.)

G. Moldovan, I. Miclescu: *A szövetkezeti mezőgazdaság fejlődésének új távlatai.* (A múlt év végén elfogadott tsz-alapszabály jelentősége.)

I. Marculescu: *Tudományos objektivitás és véleménycsere.* (A tudományos megismerés problémáiról.)

Gh. Achitei, Gh. Stroia: *Gondolatok a román irodalomkritika és irodalomtörténet időszerű kérdéseiről.*

M. Witzman: *A vállalatok közötti szerződéses kapcsolatok megjavítása.*

Z. Boholt: *Operativitás a műszaki-anyagi ellátásban.* (Brassó tartomány raktárainak működéséről.)

Gh. Buzdugan, Al. Fransua: *Tökéletesítsük a műszaki oktatást.*

C. Pintilie: *A közgazdász profilja és a technikai fejlődés.* (A gazdasági szakemberek szakosított egyetemi oktatását javasolja.)

L. Longo: *Jelentés az Olasz Kommunista Párt IX. kongresszusán.* (Kivonat a kongresszusi beszámolóból.)

T. Caraciuc: *A kapitalista országok munkásosztálya harcának mozzanatai.* (Adatok a fő kapitalista országok dolgozói életszínvonalának csökkenéséről és sztrájkmozgalmáról.)

MARXISM TODAY
Március

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről).

J. Lewis: *Párbeszéd a keresztények és a marxisták között.* (Olasz, francia, jugoszláv, belga marxisták tavaly májusi vitája keresztény teológusokkal és filozófusokkal.)

B. Davis: *Haladó, reakciós, vagy közönyös az angol ifjúság?* (A különböző pártokhoz tartozó fiatalok tevékenysége és a kommunisták feladatai.)

H. Selsam: *A dogmatizmus ellenszere.* (Cornforth „Marxism and Linguistic Philosophy" c. művéről.)

L. McGree: *Változások a bérstruktúrában.* (Vitacikk.)

D. Bowman: *Változások a bérstruktúrában.* (Vitacikk.)

B. Reid: *A művészet szabadsága.* (Vitacikk.)

A. Spence: *A dialektika törvényei.* (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL
4. szám

M. Pecho: *Gondolatok a nemzetiségi problematikáról.*

M. Bruzek: *Ideológia, kultúra, politika.*

J. Stein: *Az antikommunizmus és az ipari társadalom.*

J. Kohout: *Az igazgatói szakma.* (Az igazgatók kiválasztásáról és neveléséről.)

L. Lehár: *A még mindig élő február.* (Az 1948-as februári eseményekről.)

M. Cermák: *Az új gazdaságirányítási rendszer erősíti a gazdálkodás szocialista jellegét.*

K. Falx: *A nyugatnémet monopóliumok és befolyásuk a bonni politikára.*

5. szám

L. Háková: *A nők és a jelenkor.*

M. Cihák: *A hármas forradalom elmélete. — A kapitalizmus kiutat keres.* (A termelőerők fejlődésének hatása a kapitalista országok gazdasági problémáira.)

Digitized by Google

M. Bruzek: *A realizmus helye a szocialista művészetben.*

A. Svárovská: *A demokratikus centralizmus hívei vagyunk.*

J. Michek: *A falu kulturális és lakásszínvonala.*

M. Stary: *Az atomhalál ellen.*

NOVO VREME

Február

A béke és nemzetközi együttműködés aktív politikája. (A békés egymás mellett élésről.)

B. Balgaranov: *Szocialista hazánk új, sokoldalú felvirágzásáért.* (Mérleg az országgyűlési választások küszöbén.)

D. Dzsurov: *A béke erőteljes őre.* (A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete első ülésének 10. évfordulójára.)

G. Petrov: *A jövedelmek jellegéről a szocializmusban.*

Sz. Jordanov: *A gépipar ágazati struktúrája a Bolgár Népköztársaságban.*

V. Petkov: *A jogász szerepe szocialista társadalmunkban.*

V. Nejkov: *Gondolatok a barátságról és elvtársiasságról.* (Elvtársiasság a szocialista társadalomban.)

C. Kardasev: *A biofizika módszertani kérdései.*

T. Todorovics: *„Vertikális integráció" a kapitalista mezőgazdaságban.*

Sz. Szavov: *Az automatizálás szociális következményei a kapitalizmusban.*

A. Melamed: *A japán „mágnásklikk" ismét színre lép.*

NOWE DROGI

Március

S. Werewka: *A minőség és a korszerűség a figyelem középpontjában.*

M. Misiak: *A tervezési és gazdaságirányítási reform megvalósításának néhány aspektusa.*

W. Szyndler—Glowacki: *A beruházások.* (Áttekintés Lengyelország húsz évi beruházásairól, összehasonlítás külföldi beruházásokkal.)

E. Zadrzynski: *Az elektronikus számítógépek az igazgatás nélkülözhetetlen eszközei.*

T. Janczyk: *Szolgáltatások a mezőgazdaság számára, ellátási és értékesítési szövetkezetek.* (A Paraszti Önsegély és más falusi szövetkezetek tevékenységéről.)

J. Lider: *Herman Kahn, az atomháború politikai eszközként való felhasználásának teoretikusa.* (Műveinek, különösen eszkalációs elméletének bírálata.)

S. Palczewski: *Vietnam a vietnamiaké!*

I. Sachs: *A társadalmi formákról folyó vita új szakasza.* (Az ázsiai termelési módról folyó vitáról.)

B. Czarminski: *A lengyel mérnökök és technikusok V. kongresszusa.*

„A tervtől az eredményig." (A Trybuna Ludu ankétja az ipari beruházások megjavításáról.)

WEG UND ZIEL

Március

A szocialista párt programja Ausztria számára.

W. Truger: *A koalíció jövője.* (Az osztrák kormánykoalícióról.)

E. Fiala: *A konjunkturális helyzet 1966 elején.* (A kapitalista világban.)

F. Hager: *A paraszt válaszúton.* (Az osztrák mezőgazdaság helyzetének elemzése.)

L. Spira: *Az Egyesült Államok intervenciója Vietnamban és a nemzetközi jog.*

F. Marek: *Az egyházi átoktól a kommunisták és a keresztények mai párbeszédéig.*

Vitafórum. (Hozzászólás Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" c. cikkéhez.)

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Янош КЕШЕРЮ: Об основных принципах реформы хозяйственного руководства производственных кооперативов — *Д-р Дьердь ЧАНАДИ:* Экономика предприятия, ответственность, законность — *Д-р Каталин СИКРА:* Некоторые актуальные проблемы оплаты труда и распределение по труду — *Д-р Тамаш СЕЧКЕ:* Общественные решения и политическое самосознание — *Йожеф ФЮЛЕКИ:* О подходе членов нашей партии к искусству — МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: *Винце КЕВЕШ:* Мир и безопасность Европы — *Дьердь КАЛЬМАР:* Что скрывается за военными путчами в Африке? — КРУГОЗОР: *Эдит Ш. МОЛЬНАР:* Обследование общественного мнения и общественная жизнь — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Д-р Эва КАРШАИ:* Коммунистическая убежденность и более стимулирующие формы оплаты труда — КОНСУЛЬТАЦИЯ: *Йожеф БАЛОГ:* О понятии идеологии.

INHALT

János Keserű: Die Grundsätze der Reform in der Wirtschaftslenkung der Produktionsgenossenschaften — *Dr. György Csanádi:* Betriebswirtschaft, Verantwortung und Gesetzlichkeit — *Dr. Katalin Szikra:* Einige zeitgemässe Fragen des Lohnsystems und die Verteilung nach Arbeit — *Dr. Tamás Szecskő:* Gesellschaftliche Entscheidungen und politische Selbstkenntnis — *József Füleki:* Die Kunstanschauung unserer Parsteimitgliedschaft — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *Vince Köves:* Friede und Sicherheit in Europa — *György Kalmár:* Was verbirgt sich hinter den militärischen Staatsstreichen in Afrika? — RUNDSCHAU: *Edit S. Molnár:* Meinungsforschung und Gemeinschaftsleben — GEDANKENAUSTAUSCH: *Dr. Éva Karsai:* Kommunistische Überzeugung und anreizenderes Lohnsystem — KONSULTATION: *József Balogh:* Über den Begriff der Ideologie.

CONTENTS

János Keserű: On the Basic Principles of the Reform of the Economic Directive System in Co-operative Farms — *Dr. György Csanádi:* Company Management, Responsibility, Legality — *Dr. Katalin Szikra (Mrs. Falus):* Some Topical Problems of the Wage System, and the Distribution according to Work Performed — *Dr. Tamás Szecskő:* Social Decisions and Political Self—realization, — *József Füleki:* On the Art Concepts of the Party Membership — INTERNATIONAL REVIEW: *Vince Köves:* European Peace and Security — *György Kalmár:* Background to the African Military Coups d'État — REVIEW: *Edit S. Molnár:* Public Opinion Polls and Social Life — EXCHANGE OF IDEAS: *Dr. Éva Karsai (Mrs. Bodnár):* Communist Convictions and a More Incentive Wage System — CONSULTATION: *József Balogh:* The Concept of Ideology

Digitized by Google

SOMMAIRE

János Keserű: A propos des principes de la réforme de la direction économique dans les coopératives agricoles de production — *Dr. György Csanádi:* Gestion, responsabilité, légalité à l'échelle des entreprises — *Mme dr. Katalin Szikra:* Quelques problèmes actuels du système des salaires et la rétribution selon le travail — *Dr. Tamás Szecskő:* Décisions sociales, autognose politique — *József Fülekí:* Les vues de nos militants au sujet de l'art — REVUE INTERNATIONALE: *Vince Köves:* La paix et la sécurité en Europe — *György Kalmár:* Les dessous des coups d'État militaires en Afrique — REVUE: *Edit S. Molnár:* Sondage de l'opinion et vie sociale — ÉCHANGE DE VUES: *Mme dr. Éva Karsai:* Conviction communiste — système de salaires stimulant mieux — CONSULTATION: *József Balogh:* A propos de la notion d'idéologie.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat Igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
– a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
– a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
– és bármely postahivatalnál
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Csekkszámlaszám egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.

Megjelent 37 700 példányban
Az utolsó kézirat 1966. március 24-én érkezett a nyomdába

66.00962/2 – Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár L.

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

5.—

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

LIBRARY
JUN 28 1966
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

5

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. MÁJUS

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM, 5.
1966. MÁJUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPART ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	Lenin pártjához méltó kongresszus
LAKOS SÁNDOR	13	A párt gazdasági munkájáról
DR. RÉDEI JENŐ	28	A piaci érték, a piaci ár és az ár a szocializmusban
DR. NAGY LÁSZLÓ	39	Gondolatok az új termelőszövetkezeti törvényről
DR. TAKÁCS IMRE	52	A tanácsdemokrácia fejlesztésének lehetőségeiről

Nemzetközi szemle

DOBSA JÁNOS	61	A bonni „békeoffenzíva" és ami mögötte van
HELTAI ANDRÁS	67	Ausztria és Kelet-Európa

Eszmecsere

GAAL GYULA	73	Érdekeltség és erkölcs
ERDEI MIHÁLYNÉ	77	Megjegyzések a doktrinérség és a hamis tudat viszonyáról

Tájékozódás

HERBERT APTHEKER	85	A legújabb ideológiai fejlemények az Egyesült Államokban
BÉKÉS TAMÁS	89	Tallózás olasz folyóiratokban
BÖGEL JÓZSEF	92	A Cahiers du Communisme Romain Rolland-ról
G. SZABÓ LÁSZLÓ	94	A Költészet Napja, 1966

Megjegyzések

KÁLMÁN ENDRE	99	Inventarisztika
FULEKI JÓZSEF	101	Vétkes végletek

Digitized by Google

Könyvekről

DR. BALOGH JÓZSEF	103	Történelem és filozófia
PÁNDI PÁL	106	Magyar Lajos: Késői tudósítások
STENCZER FERENC	110	Érdekes színek szépprózánkban
F. R.	114	Lucian Blaga: Mágikus virradat
DR. LÉNÁRD FERENC	115	A helyes gondolkodás pszichológiája
MIKLÓS PÁL	118	Picasso sikere és kudarca
PAVLOVITS MIKLÓS	120	Keszthelyi Zoltán: Feltámadt nyár
	120	J. Wolker: Vendég áll a házhoz
	122	Testvérlapjainkból

A szerkesztő bizottság elnöke:

BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:

FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
MOLNÁR ERIK
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SIK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475

A CIKKEK SZERZŐI:

LAKOS SÁNDOR, kandidátus, a Népszabadság és a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának tagja

DR. RÉDEI JENŐ, kandidátus, a Konjunktúra- és Piackutató Intézet igazgatója;

DR. NAGY LÁSZLÓ, kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár;

DR. TAKÁCS IMRE, egyetemi docens;

HELTAI ANDRÁS, újságíró;

DOBSA JÁNOS, újságíró;

GAAL GYULA, közgazdász

ERDEI MIHÁLYNÉ, egyetemi adjunktus;

BÉKÉS TAMÁS, a Magyar Rádió főmunkatársa;

BÓGEL JÓZSEF, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója;

G. SZABÓ LÁSZLÓ, a Munka rovatvezetője;

KÁLMÁN ENDRE, a Társadalmi Szemle szerkesztője;

FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője;

DR. BALOGH JÓZSEF, egyetemi adjunktus

PÁNDI PÁL, egyetemi docens;

DR. LÉNÁRD FERENC, kandidátus, az MTA Pszichológiai Intézetének tudományos osztályvezetője

STENCZER FERENC, a Tankönyvkiadó tudományos munkatársa;

MIKLÓS PÁL, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa;

PAVLOVITS MIKLÓS, egyetemi hallgató

Digitized by Google

Lenin pártjához méltó kongresszus

Ezeroldalas könyvet megtöltő roppant anyagot adott a Szovjetunió Kommunista Pártja 1966. március 29-e és április 8-a között lezajlott XXIII. rendes kongresszusa. Tíz napon át nemcsak a szovjet közvélemény, hanem a világközvélemény figyelme is a moszkvai Kreml kongresszusi palotájára szegeződött, ahol csaknem ötezer küldött gyűlt össze, s küldöttséggel hivatalosan képviseltette magát a világ 86 kommunista és munkáspártja, forradalmi demokratikus és baloldali szocialista pártja.

Az SZKP Központi Bizottsága 1965. szeptember 29-i ülésén hozott határozatot arról, hogy erre az időpontra összehívja a XXIII. kongresszust. Napirendjére a következő négy pontot tűzték ki:

1. Az SZKP Központi Bizottságának beszámolója.
2. Az SZKP Központi Ellenőrző Bizottságának beszámolója.
3. Az 1966—70. évi szovjet ötéves terv kongresszusi irányelveinek kidolgozása.
4. A párt központi szerveinek megválasztása.

A pártkongresszusi küldöttek megválasztása az év első hónapjaiban történt országszerte, titkos szavazással. A képviseleti arányt úgy szabták meg, hogy minden 2500 párttag egy szavazati jogú, minden 2500 tagjelölt egy tanácskozási jogú küldöttet delegált a kongresszusra.

*

A Szovjetunió Kommunista Pártjának jelenleg mintegy tizenkét és félmillió tagja és tagjelöltje van. A párt tekintélyét és az iránta megnyilvánuló bizalmat mutatja, hogy az 1961 őszén megtartott XXII. kongresszus óta 2 millió 755 ezer új tag lépett a soraiba.

A Központi Bizottság beszámolója és a kongresszus határozata szigorú követelményként hívta fel a figyelmet a párt sorainak tisztaságára, a pártba lépőkkel szemben az egyéni elbírálás elvének alkalmazására és az igényességre. A pártdemokrácia és a pártfegyelem elvének érvényesítése, a pártalapszervezetek munkájának további javítása nagy súllyal szerepelt a kongresszuson, mint az egész párt helyes és ered-

Digitized by Google

ményes munkájának építőköve. Nem kisebb követelményeket támasztott a pártkongresszus a pártmunkásokkal és a párt vezető szerveivel szemben, hangsúlyozva mind a kollektív vezetés, mind az egyéni felelősség szerepét.

A XXII. pártkongresszus önálló napirendi pontként tárgyalta a szervezeti szabályzat módosítását, ezúttal viszont a Központi Bizottság beszámolója és a küldöttek felszólalásai tartalmaztak a szervezeti szabályzat módosítására vonatkozó javaslatokat.

A kongresszus a tagfelvétellel kapcsolatban három új rendelkezést iktatott be az SZKP szervezeti szabályzatába. Az első szerint 23 éves életkorig a fiatalok csak a Komszomol útján léphetnek be a pártba. A második előírja, hogy a felvételt kérelmező ajánlóinak legalább öt éve párttagoknak kell lenniük. A harmadik rendelkezés úgy szól, hogy az alapszervezeti taggyűlésnek legalább kétharmados szótöbbséggel kell megszavaznia a kérelmezőnek a pártba való felvételét. A kongresszus célszerűtlennek minősítette és megszüntette a tagjelöltté való visszaminősítést.

Lenin idejében, majd 1941-ig a Szovjetunióban többször tartottak pártértekezleteket, amelyek a kongresszusok közötti időszakban a központi bizottsági üléseknél szélesebb körben tárgyaltak meg fontos politikai problémákat. A XXIII. pártkongresszus most visszaállította az országos, illetve a köztársasági pártértekezletek gyakorlatát.

Az SZKP Központi Bizottsága, amely most 195 tagból áll, ismét főtitkárt és Politikai Bizottságot választott a korábbi első titkár és Elnökség helyett. Az SZKP KB főtitkára Leonyid Brezsnyev lett. Rajta kívül tíz elvtársat választottak be rendes tagként és nyolcat póttagként a Politikai Bizottságba. A korábbi Elnökséghez képest részben az az eltérés, hogy a 71 esztendős *Mikojan* és a 78 esztendős *Svernyik* nem került be a Politikai Bizottságba, a póttagok között nem szerepel *Jefremov*, a sztavropoli határterületi pártbizottság első titkára. Mindhárman tagjai maradtak az SZKP Központi Bizottságának. A szövetségi köztársaságok jelentőségének növelésére irányuló tendencia nyilvánul meg abban, hogy *Pelse*, a Lett KP KB első titkára a Politikai Bizottság tagja, *Kunajev*, Kazahsztán Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára és *Maserov*, Belorusszia Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára pedig a Politikai Bizottság póttagja lett. Pelse emellett betölti a Központi Bizottság mellett működő Pártellenőrzési Bizottság elnökének tisztét is.

*

Az SZKP tekintélye szervesen következik a leghatalmasabb szocialista ország életében betöltött szerepéből. A szovjet ország belső fejlődésének egyetlen új lépcsőfoka sem képzelhető el irányító kezdeményezése nélkül. Másrészt a Szovjetuniónak az SZKP irányításával elért kolosszális eredményei, amelyek ez irányítás tudományos megalapozottságát, helyességét és célirányosságát bizonyítják, a Szovjetunió Kommunista Pártjának vitathatatlan nemzetközi tekintélyt és ezzel

Digitized by Google

együtt vezető szerepet biztosítottak olyan világpolitikai akciókban, mint az antiimperialista erők világméretű mozgósítása, akcióegységük kialakítása, a termonukleáris világháború megakadályozásáért folyó harc, általában a világforradalmi célok megvalósításához a legkedvezőbb feltételek megteremtése.

Az SZKP feladatait ilymódon egyfelől a kommunizmus építésének időszerű követelményei, másfelől a szovjet pártnak a testvéri szocialista országokkal és a világ dolgozóival szemben vállalt internacionalista, forradalmi kötelezettségei szabták és szabják meg. E feladatokat rögzíti az SZKP XX—XXII. kongresszusain kidolgozott és a mostani kongresszuson tovább érvényesített vonal, az SZKP XXII. kongresszusán egyhangúlag elfogadott program, valamint a nemzetközi kommunista mozgalom két olyan alapvető okmánya, mint az 1957-es kiáltvány és az 1960-as nyilatkozat.

A XXIII. pártkongresszus mindenekelőtt megmutatta, hogy az SZKP jelentős eredményeket ért el legfőbb belső feladatainak megoldásában, a kommunizmus anyagi és technikai alapjának létrehozásában, a szocialista társadalmi viszonyok tökéletesítésében és a dolgozók kommunista nevelésében. A kongresszusi beszámolók és felszólalások egyöntetűen megerősítették, hogy ezeknek az eredményeknek az elérésében és további eredmények szilárd alapjának megvetésében döntő szerepe volt az SZKP Központi Bizottsága 1964 októberi ülésének. Ezzel megkezdődött a népgazdaság irányítási formáinak és módszereinek tökéletesítése, azoknak a szubjektivista és voluntarista hibáknak a kiküszöbölése, amelyek veszélyeztették az ország politikai és gazdasági élete irányításának tudományosságát, ezzel egyszersmind realitását és hatékonyságát is. Az SZKP XXIII. kongresszusának érdeme, egyben a párt érettségének és komolyságának bizonyítéka, hogy az elkövetett hibák bírálata nem öltötte személyeskedések jellegét és megmaradt olyan határok között, amilyenek optimálisak a jövőre vonatkozó tanulságok levonásához.

Ugyanez az érettség és komoly mértéktartás jellemezte az SZKP XXIII. kongresszusát a nemzetközi kommunista mozgalomban támadt nézeteltérések és viták kérdésében. Az SZKP Központi Bizottsága meghívta a Kínai Kommunista Párt küldöttségét a pártkongresszusra. A KKP vezetői elutasították ezt a meghívást, így különös jelentőséget kapott az a kérdés, hogy az egyes testvérpártok képviseltetik-e magukat az SZKP XXIII. kongresszusán, és milyen szintű delegációt küldenek Moszkvába. A (Kínán és Albánián kívüli) tizenegy szocialista országból legmagasabb vagy igen magas szintű küldöttség vett részt a kongresszuson, ezenkívül 45 testvérpárt magas szintű küldöttségét, további 18 párt pedig képviselőit küldte el a szovjet pártkongresszusra. Ez a részvétel a küldöttségvezetőknek olyan felszólalásaival párosult, amelyek elismerték az SZKP-nak a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egysége és az antiimperialista akcióegység érdekében kifejtett pozitív erőfeszítéseit, és azt a türelmes munkát, amelyet a nézeteltérések megszüntetése céljából folytat.

Digitized by Google

Leonyid *Brezsnyev* meggyőző adatokat sorakoztatott fel amellett, hogy az SZKP milyen aktívan vesz részt a testvérpártok nemzetközi kapcsolatainak elmélyítésében. Elmondotta, hogy csupán az utolsó másfél évben 60 testvérpártnak több mint 200 küldöttségével találkoztak az SZKP vezetői. A szovjet pártnak az a véleménye, hogy a kétoldalú és többoldalú találkozók, az ezeken folyó tapasztalatcsere és az időszerű feladatok elvtársi megvitatása helyes és hasznos gyakorlat, egyben jól járható útja a kommunista mozgalom tömörítésének.

„Az SZKP Központi Bizottsága teljes mértékben osztja és támogatja a testvérpártoknak azt a véleményét, hogy a kommunisták internacionalista egysége biztosításának, az élet által felvetett új problémák kollektív megvitatásának fontos és kipróbált formája a kommunista pártok nemzetközi értekezlete. Mi újabb értekezlet megtartása mellett vagyunk, amikor ehhez megérnek a feltételek" — ez állt a Központi Bizottság beszámolójában, és a kongresszus határozata is leszögezte az újabb értekezlet összehívásának célszerűségét. Hasonló szellemben nyilatkozott a kongresszus külföldi vendégeinek jelentős része, hozzáfűzve, hogy a nemzetközi helyzet bonyolult változásai szükségessé teszik a kommunista pártok közös új stratégiájának kidolgozását.

Az SZKP kongresszusa a hegemonizmussal a pártok egyenjogúságának és a be nem avatkozásnak, a nacionalizmussal a proletár internacionalizmusnak, a szakadársággal az elvi alapon álló egységnek a követelményét állította szembe.

*

Vitathatatlan, hogy a XXIII. kongresszus egész munkájának középpontjában a kommunizmus építésének gazdasági kérdései álltak. A hétéves terv lezárása után a Szovjetunió 1966-ra szóló évi terv alapján kezdett gazdálkodni, s ez jelenti az átmenetet, a „startvonalat" az 1970-nel záródó ötéves tervhez, amely négy-öt hónap múlva ölti fel végleges, terv-törvény formáját.

A gazdasági kérdések azonban sokkal általánosabb megfogalmazásban szerepeltek a kongresszus előtt, mint egy újabb ötéves terv irányelveinek meghatározása. „A kommunizmus építése a Szovjetunióban, a szovjet szocialista társadalom tökéletesítése minden vonatkozásban — ez az SZKP-nak, az egész szovjet népnek a legfőbb hozzájárulása a világméretű forradalmi folyamathoz, ahhoz a harchoz, amelyet a népek az imperializmus ellen, a békéért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért és a szocializmusért vívnak" — hangsúlyozta a kongresszus határozata, rámutatva arra, hogy a Szovjetunióban folyó kommunista építés nemzetközi jelentőségű, mert fokozza az egész szocialista rendszer gazdasági, politikai és védelmi erejét, előmozdítja a szocializmus eszméinek elterjedését és megszilárdulását az egész világon.

Ebből következik az SZKP roppant felelőssége a Szovjetunió egész gazdasági fejlődéséért. A XXIII. kongresszus meggyőzően tanúsította, hogy a múlt kritikus szemléletében és a jövőre vonatkozó tervek reális kitűzésében egyaránt példamutató a szovjet pártnak ez a felelősségérzete.

Digitized by Google

A múlt kritikus szemlélete persze nem a kongresszussal, hanem jóval előbb kezdődött meg. A kongresszus már a hétéves terv példáján illusztrálni tudta az utóbbi másfél év központi bizottsági üléseinek az elkövetett gazdasági hibákra vonatkozó megállapításait. Korántsem az történt, hogy a hétéves terv során a szovjet gazdaság „válságba jutott", mint egyes polgári megfigyelők állították. Ebben az időszakban a szovjet ipar termelése 84 százalékkal, a fogyasztásra és felhalmozásra használt nemzeti jövedelem 53 százalékkal, a termelés állóalapjainak értéke országosan 1,9-szeresére, az iparban kétszeresére növekedett. Hét év alatt majdnem 17 millió új lakás, illetve családi ház épült a Szovjetunióban. Megnövekedett a Szovjetunió részaránya a világ ipari termelésében. A lenyűgöző eredmények azonban nem vonhatták el az SZKP figyelmét arról, hogy a hétéves terv néhány vonatkozásban teljesítetlen maradt. Ez volt a helyzet bizonyos vegyipari termékeknél, gépeknél, tüzelőanyagoknál. Elmaradás mutatkozott a mezőgazdaságban. Lelassult a termelés és a munkatermelékenység növekedésének üteme, csökkent a beruházások hatékonysága. Végeredményben a nemzeti jövedelem nem nőtt olyan arányban, mint ahogy a hétéves terv előírta, s ennek következményeit nem kell külön részletezni.

Miben kellett keresni mindennek az okát? Elsősorban a népgazdaság irányításának hibáiban, az irányítás gazdasági módszereinek lebecsülésében, az anyagi és erkölcsi ösztönzők nem kellő felhasználásában, bizonyos tervezési hibákban, egész sor gazdasági probléma megoldásának szubjektivista megközelítésében. Mindehhez járult 1963-ban és 1965-ben a rossz termés. Az SZKP nem titkolta azt sem, hogy a nemzetközi helyzet kiéleződése miatt nagyobb összegeket kellett az ország védelmének erősítésére fordítani.

Az SZKP XXIII. kongresszusa az 1966—70-es új szovjet ötéves terv irányelveibe ötvözte a márciusi plénum és a szeptemberi plénum döntéseit, a népgazdasági tervezés, az ipari és mezőgazdasági termelés megjavítására kidolgozott intézkedéseket, az egész szovjet népgazdaságot átfogó nagyszabású reformot. Már az irányelvek tervezeténél tudományosan számításba vették az ország erőforrásait, lehetőségeit, igyekeztek optimális fejlesztési arányokat tűzni ki a különböző gazdasági ágak elé, biztosítani a termelés hatékonyságának lényeges növelését.

A kongresszusi vitában mintegy félszáz felszólalás hangzott el, zömében gazdasági témakörben, az első és a harmadik napirendi pont megtárgyalása során. Egyöntetű elismerést kapott a február 20-án országos vitára bocsátott irányelv-tervezet realitása, emellett folytatódott a javaslatok előterjesztése, azzal a törekvéssel, hogy a terv kész változata minél jobban tekintetbe vegye a helyi adottságokat, a koordinációs követelményeket.

Két nappal a kongresszus befejezése után jelentek meg a szovjet sajtóban az ötéves terv irányelvei, amelyekbe már beleépítették a XXIII. kongresszuson elhangzott vagy tolmácsolt javaslatok egy részét. A kongresszusi irányelvek szerint a szovjet ipar termelése ebben

Digitized by Google

a fél évtizedben másfélszeresére, a mezőgazdaság átlagos évi termelése az előző ötéves időszakhoz képest 25 százalékkal emelkedik. A nemzeti jövedelem 38—41 százalékos növekedésére számítanak. Öt év alatt 310 milliárd rubelt ruháznak be a szovjet népgazdaságba, ebből 71 milliárd rubelt a mezőgazdaságba. A reáljövedelmek egy lakosra vetítve hozzávetőleg 1,3-szeresükre emelkednek.

Az anyagi termelés valamennyi ágát együtt tekintve, a szovjet népgazdaság több mint 7 százalékos évi növekedési ütemet fog elérni. A termelési eszközök termelésének elsődleges fejlesztése mellett az új szovjet ötéves tervben lényegesen közeledik egymáshoz a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek termelésének növekedési üteme. Ez az ötéves terv is hozzájárul a szellemi és a fizikai munka, a város és a falu közötti lényeges különbségek megszüntetéséhez, előbbre viszi a szövetségi köztársaságok fejlettségi szintje kiegyenlítődésének máris határozottan érezhető folyamatát.

E cikk keretei nem engedik meg, hogy minden vonatkozásában elemezzük az ötéves tervet, de a kongresszusi vita alapján külön ki kell emelnünk a népjóléti előirányzatokat. Már javaslat formájában osztatlan elismerést keltett és megvalósításakor bizonyára hasonló fogadtatásban részesül a munkások és alkalmazottak minimális bérszintjének emelése, a szavatolt havi kereset biztosítása a kolhozok dolgozói számára, a nyugdíjak emelése, az árak leszállása, az ötnapos munkahétre való átállás stb.

•

A kommunizmus építése nemzetközi jelentőségű belpolitikai feladat, s a teljesítésével járó felelősség egyaránt megköveteli a szükséges belső és külső feltételek megteremtését. A külső feltételek ugyanúgy a terv realitását biztosítják, mint a belsők.

A kommunizmus építésének elsőrendű külső feltétele a béke. A béke fenntartása korántsem csupán politikai feladat, hanem nagymértékben közvetlen gazdasági feladat is, hiszen a szocialista nagyhatalomnak létre kellett hoznia és állandóan tökéletesítenie kellett azt a katonai potenciált, amely alkalmas az agresszor elrettentésére, ez pedig anyagi, technikai, tudományos erőforrások mozgósításával járt. Másfelől minden szovjet népgazdasági terv végrehajtása nagy lépéssel viszi előre a nemzetközi erőviszonyok megváltozását a szocializmus, a béke erői javára.

A XXIII. kongresszus a nemzetközi helyzetet, a Szovjetunió nemzetközi szerepét két síkban, a politikai és gazdasági kapcsolatok síkjában tárgyalta. Mindkét síkban külön vette tekintetbe mai világunk három fő államcsoportját: a szocialista országokat, a fiatal, független államokat és a fejlett tőkés országokat.

A szovjet *külpolitika* céljait a kongresszus a következőkben határozta meg:

— a többi szocialista országgal együtt kedvező nemzetközi feltételeket teremteni a szocializmus és a kommunizmus építéséhez,

Digitized by Google

— erősíteni a szocialista országok egységét, testvériségét, barátságát,

— támogatni a nemzeti felszabadító mozgalmakat, minden téren együttműködni a fiatal, fejlődő országokkal,

— következetesen érvényesíteni a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elvét, határozottan visszaverni az imperializmus agresszív erőit, megmenteni az emberiséget az újabb világháborútól.

A Szovjetunió *nemzetközi gazdasági* kapcsolatainak alakulását a következő irányelvek szabják meg:

— a szocialista államokhoz fűződő gazdasági kapcsolatok továbbfejlesztése és a nemzetközi szocialista munkamegosztásban rejlő előnyök kihasználása a proletár internacionalizmus és a testvéri kölcsönös segítés elvei alapján, a szocialista világrendszer erősítése érdekében,

— a fejlődő országokkal való gazdasági együttműködés bővítése, részben a kereskedelmi kapcsolatok szorosabbra fűzése útján, részben gazdasági és műszaki segítség nyújtásával, hogy megerősödjék ezen országok független nemzetgazdasága,

— a többi országokkal folytatott kereskedelem fejlesztése.

A fejlődés megerősítette az SZKP-nak és az egész kommunista mozgalomnak azt a korábbi megállapítását, hogy korunkban a történelmi fejlődés fő irányát a szocialista világrendszer s azok az erők határozzák meg, amelyek az imperializmus ellen, az emberi társadalom szocialista átalakításáért harcolnak. Az SZKP XXIII. kongresszusa hangsúlyozta, hogy ma különösen nagy történelmi felelősség hárul a szocialista országokra. A szocialista világrendszer a nemzetközi munkásosztály legnagyobb vívmánya, korunk fő forradalmi ereje, a társadalmi és nemzeti felszabadulásért küzdő népek megbízható támasza.

A szocialista világrendszer erejének egyik fő forrása a hozzá tartozó országok együttműködése és szolidaritása a marxizmus—leninizmus, a szocialista internacionalizmus alapján, az egyenjogúság, a belügyekbe való be nem avatkozás, egymás megbecsülése, a pártok és az államok önállósága alapján. Ebből indul ki a szovjet külpolitika, amikor a szocialista országok és az ezekben működő testvérpártok vonatkozásában ezeket az elveket érvényesíti.

Ami a politikai együttműködést illeti, itt nagy szerep jut a baráti, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződéseknek, a politikai vezetők rendszeres konzultációinak, a pártok állandó érintkezésének, a rendszeres eszme- és tapasztalatcserének, a nemzetközi akciók összehangolásának, a világpolitika időszerű kérdéseiben az egységes platform kialakításának. Különösen nagy aktualitást kap mindez akkor, amikor az imperializmus a szocialista világrendszer egyik államát fegyveres merényletének célpontjává teszi.

A gazdasági együttműködés területén a Szovjetunió egyaránt kivette részét a kétoldalú és a sokoldalú kapcsolatok fejlesztéséből, a szakosításból és a kooperációból. Az új szovjet ötéves terv a szocia-

Digitized by Google

lista országokkal előzőleg folytatott tervegyeztetési tárgyalások főbb eredményeit is tekintetbe veszi. A gazdasági kapcsolatokban mind jelentősebb helyet kap a tudományos és technikai együttműködés, valamint a gazdasági reformok terén szerzett tapasztalatok kicserélése. A XXIII. kongresszus hangsúlyt tett a szocialista országoknak a KGST-ben megvalósuló mind átfogóbb együttműködésére.

Az SZKP továbbra is mindent megtesz azért, hogy erősödjék a szocialista országok katonai együttműködése, különös tekintettel a nemzetközi feszültség kiéleződésére, az amerikai imperializmus békebontó akcióiban és a nyugatnémet revansszellem feltámadásában rejlő veszélyekre. Tovább tökéletesedik a Varsói Szerződés mechanizmusa, erősödik katonai potenciálja, s ebben oroszlánrészük van a szovjet fegyveres erőknek, a szovjet haditechnikának, a szovjet állam egész gazdasági potenciáljának.

A Szovjetunió és a szocialista országok bensőséges, testvéri kapcsolatairól beszéltek a szó legószintébb értelmében azoknak a küldöttségeknek a vezetői, amelyek az SZKP kongresszusán tizenegy európai, ázsiai és amerikai szocialista ország hatalmon levő pártját képviselték. *Kádár* János, a magyar pártküldöttség vezetője a kongresszus szónoki emelvényéről kijelentette: „A Szovjetuniót és a Magyar Népköztársaságot ma az eszmék és a célok közösségén alapuló mély barátság, együttműködés, jó szövetségi viszony füzi össze. Ezek a kapcsolatok nem függnek az időjárástól, nem szezonjellegűek, hanem szilárdak, maradandóak, történelmiek."

A nemzeti felszabadító mozgalmak támogatását, a fiatal, független államokkal való együttműködést a Szovjetunió mindig internacionalista kötelességének tekintette, hangsúlyozva, hogy ennek a támogatásnak és együttműködésnek messzemenő kihatása van a nemzetközi osztályharcra. „Ha a Föld népeinek többsége ma már felvonhatja saját nemzeti zászlaját, ha szét tudta törni a gyarmati rabszolgaság láncát — mutatott rá kongresszusi beszédében *Gromiko* külügyminiszter —, akkor ebben óriási segítséget kaptak és kapnak államunktól, amely a népek szuverén jogainak védelmét, igazságos harcának támogatását nemes internacionalista kötelességének tartja."

És ha volt valaki a világon, aki kétségbevonta ezt a szovjet segítséget és támogatást, annak csattanós választ adott a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadítási Front vagy az angolai demokratikus, hazafias erők képviselőjének kongresszusi felszólalása, vagy Armando *Hart Davalos*, a kubai pártküldöttség vezetője, aki hangsúlyozta, hogy a szovjet segítség a proletár internacionalizmus példája, és hogy „senkinek nincs joga tagadni ezt". E tanúságtétellel felérő megnyilatkozások a legilletékesebbek részéről hangzottak el és ezért visszhangjuk messze túlterjed a kongresszusi palota falain.

A Szovjetunió és a többi szocialista ország támogatásának különös jelentőséget ad, hogy az imperializmus egyre arcátlanabbul beavatkozik a felszabadult országok belügyeibe, igyekszik megakadályozni őket állami függetlenségük kivívása után gazdasági önállóságuk megszilárdításában. Megszaporodtak az imperialista merényletek olyan államok

Digitized by Google

kormányaival szemben, amelyek mélyebb társadalmi átalakítást hajtottak végre.

Az SZKP XXIII. kongresszusa kénytelen volt foglalkozni a „harmadik világ" egyes országaiban folyó kommunistaüldözéssel. A tapasztalatok azt mutatják, hogy annál eredményesebb a fiatal államok nemzeti függetlenségének megszilárdításáért és a társadalmi haladásért folyó harc, minél összeforrottabbak az összes hazafias, haladó demokratikus erők ezekben az országokban. Ebben a harcban aktívan részt vesznek a kommunisták, s ők védelmezik legkövetkezetesebben és legönfeláldozóbban a népek érdekeit. Ahol megfeledkeznek erről, sőt üldözik a kommunistákat, ott szükségképpen kárt szenved a szabadság és a nemzeti függetlenség ügye.

Beszámolójában Leonyid Brezsnyev meggyőző adatokkal illusztrálta a fejlődő országoknak nyújtott sokrétű szovjet segítséget: 600 ipari és egyéb objektum, több mint száz főiskola és tudományos központ, tanulási lehetőség szovjet főiskolákon, ázsiai, afrikai és latinamerikai fiataloknak, szovjet tanerők a fejlődő országokban, szovjet orvosi segítség.

Ami a gazdasági kapcsolatokat illeti, a Szovjetunió ezután is elsősorban gépeket, ipari berendezéseket exportál a fejlődő országokba, hogy ezek kiépíthessék független nemzetgazdaságukat, s műszaki és tudományos segítséget nyújt a maguk programjának megvalósításához. Nagy politikai jelentősége van annak, hogy a Szovjetunió támogatja a különböző nemzetközi fórumokon a fiatal, független államok gazdasági és egyéb kezdeményezéseit, osztja a főbb világgazdasági problémákra vonatkozó nézeteiket.

A moszkvai pártkongresszus behatóan foglalkozott a világimperializmus jelenlegi magatartásával annak a kérdésnek az elemzése kapcsán, hogy milyen legyen a Szovjetunió viszonya a legfejlettebb tőkés országokhoz. Az SZKP abból indul ki, hogy az imperializmus aktivizálódása nem jelenti azt, mintha az erőviszonyok a szocializmus rovására változtak volna meg. Arról van szó, hogy a kapitalizmus általános válságának elmélyülése, ellentéteinek kiéleződése fokozza az imperializmus kalandorságát, veszélyességét a népekre, a béke és a társadalmi haladás ügyére nézve.

Nem véletlen, hogy az SZKP XXIII. kongresszusa külön nyilatkozatban bélyegezte meg az Egyesült Államok vietnami agresszióját. Az amerikai imperializmus voltaképpen az egész délkelet-ázsiai nemzeti felszabadító mozgalom elfojtására törekszik. Hasonlóan veszélyes nemzetközi feszültség-góc a revanstervektől megszállott Nyugat-Németország, amely mindent elkövet, hogy atom- és rakétafegyverekhez jusson céljainak kieszközlése végett.

Ilyen körülmények között a Szovjetunió három fő irányba összpontosítja politikai erőfeszítéseit: erélyesen visszavágni az imperialista erőknek, megakadályozni a nemzetközi feszültség további éleződését, és harcolni a világháború kitörésének veszélye ellen. Egyszersmind mindhárom területen az összes háborúellenes, antiimperialista erők tömörítésén munkálkodik.

Digitized by Google

A Szovjetunió a békés együttélés elveire akarja építeni a tőkés világ országaival való kapcsolatait; arra törekszik, hogy a vitás államközi kérdések ne háborúval, hanem tárgyalások útján oldódjanak meg. A békés együttélés tétele azonban kizárólag az államközi viszonyok szférájában érvényesülhet, nem pedig az osztályharcban és az ideológiai harcban, vagy a nemzeti felszabadító harc belső folyamataiban, az elnyomók és elnyomottak, a gyarmattartók és a gyarmati rendszer áldozatai között.

Ami a Szovjetunió és a tőkés országok államközi kapcsolatait illeti, az SZKP azon van, hogy gazdasági, tudományos és kulturális területen, a kapcsolatok békés jellegén túlmenően, minél szélesebb és kölcsönösen előnyös kapcsolatok épüljenek ki. Amint *Koszigin* miniszterelnök kongresszusi beszámolójából kitűnt, az utolsó öt évben másfélszeresére nőtt a Szovjetunió külkereskedelme a tőkés országokkal, de az Egyesült Államok gátolni igyekszik ezt a folyamatot. A Szovjetunió érdekelve van a kelet-nyugati kereskedelem fejlesztésében, támogatja a hosszú lejáratú kereskedelmi és hitelegyezmények gyakorlatát.

*

A XXIII. pártkongresszus anyagának tanulmányozása világszerte folyik. Az érdeklődés érthető, hiszen az a párt tartott kongresszust, amelynek irányításával majd fél százada végbement az Októberi Forradalom, a világon először valósult meg — a Lenin által kidolgozott terv szerint — a szocializmus építése, s kezdődött meg a munka a kommunista társadalom létrehozásáért. Ez a kongresszus méltó volt Lenin pártjához és ahhoz a nagy néphez, amely erre a pártra bízta sorsát, jövőjét.

Digitized by Google

LAKOS SÁNDOR:

A párt gazdasági munkájáról*

A gazdasági területen végzett pártmunka szerepéről manapság széles körben vita folyik, és egymástól igen eltérő nézetek is hangot kapnak benne. Vannak, akik alapjában megfelelőnek tartják a mai gyakorlatot (némi, főleg kisebb módosításokkal), de olyanok is akadnak, akik a párt gazdasági munkájának a szükségességét is kétségbe vonják, és teljes megszüntetését, vagy hatókörének radikális szűkítését javasolják. A kérdés megítélése bizonyos értelemben ütközőpontja egyéb, más jellegű vitáknak is.

I.

Nem elég csak azt látnunk: mai módszereinkben mi a jó és mi a rossz, azt is tudnunk kell, hogyan alakult ki a mai helyzet.

A magyar dolgozók politikai öntudata számottevően megnövekedett. A marxista színvonal tekintetében hosszú ideig igen nagy különbség volt párttagok és pártonkívüliek között. A párt (nem utolsósorban éppen a gazdasági területen működő pártszervezetek révén) rengeteget tett azért, hogy csökkentse e kirívó különbséget, növelje a pártonkívüli dolgozók politikai színvonalát, elfogadtassa velük a párt céljait. Húsz év ilyen irányú munkája nem maradt eredménytelen. Egészében véve csökkent a politikai színvonalkülönbség párttagok és pártonkívüliek között, bár a párttagság az új helyzetben is megőrzi fölényét a politikai színvonal tekintetében. A mai körülmények között a párt vezető szerepének másként kell érvényesülnie.

Például nem lenne indokolt és helyes, ha a pártszervezet ma a gazdasági vezetésnek valamiféle „politikai ellenpólusa" kívánna lenni. Világos, hogy erre a múltban nemegyszer nagyon is szükség volt. 1945 és 1948 között például a gazdasági vezetők jó része még nem fo-

* A szerző e témáról készített hosszabb tanulmányának egy részlete. A következőkben további részeket is közlünk.

Digitized by Google

gadta el, nem helyeselte a párt vonalát. Ebben az időben reális veszély volt a szabotázs, a kártevés. A koalíción belül politikai harc és igen éles küzdelem folyt a gazdasági fejlődés iránya, módja körül is. Ilyen helyzetben a pártszervezet sokszor ellenpólusa lehetett és volt a gazdasági vezetésnek: a párt politikájának és céljainak ismeretében aktívan tevékenykedett a gazdaságpolitika helyes végrehajtásáért, éles küzdelmet folytatva az előrehaladást gátló törekvések ellen. Némileg hasonló volt a helyzet az ellenforradalmat követő esztendőkben, amikor az ismert körülmények miatt egyes állami és gazdasági vezetők nem biztosították a helyes politika érvényesülését. A pártszervezetek — az ellenpólus szerepét játszva — mint a politikailag legszilárdabb erőközpontok, olykor korrigálták a gazdasági vezetés munkáját, esetenként konkrétan harcoltak is a gazdasági feladatok megfelelő megvalósításáért.

Nem férhet kétség hozzá: helyesen tették, hogy ilyen szerepre vállalkoztak; az akkori körülmények megkövetelték ezt. Viszont az is világos, hogy a mai helyzet semmilyen szempontból sem hasonlítható ezekhez az időszakokhoz. A mindenki által ismert fejlődés eredményeként nemcsak nagy vonalakban alakult ki egyetértés a párt és a pártonkívüli gazdasági vezetők között, hanem a szocialista építés legtöbb konkrét célját illetően is. A konkrét tennivalók megítélésében alig van differencia a párttag és a pártonkívüli vezetők között, s ami van, az nem különbözik lényegesen a kommunista vezetők közötti normális, munka közbeni nézeteltérésektől. Ezért a mai szituáció semmiképpen sem indokolná a pártszervezeteknek valamiféle ellenpólus-szerepre való törekvését, mert a pártszervezet és a pártonkívüli gazdasági vezetők egyet akarnak, és mert az egységes fellépésnek megvannak az igen kedvező objektív és szubjektív feltételei.

Az elmúlt tizenöt év alatt a magyar ipar lényegesen korszerűbb színvonalra emelkedett. Gyökeresen megváltoztak a termelési folyamat műszaki feltételei. Ezért ma új és másfajta szakmai ismeretek szükségesek a gazdasági munka megítéléséhez. A párt káderei sokkal bonyolultabb termelési folyamattal állnak szemben, mint régebben. Ez nem teszi lehetővé a korábbi, egyszerűbb követelményekhez mért tevékenység folytatását. Régebben gyakran sikerrel törekedhettek arra, hogy a termelési folyamat *minden részét* áttekintsék, ma azonban ez szinte megoldhatatlan feladat.

Változást igényel a pártmunka közgazdasági oldalról nézve is. Gazdaságirányítási rendszerünk alapvető reformra szorul. Az új irányítási szisztéma egyik legfontosabb eleme a gazdasági vezetés nagyobb önállósága és felelőssége. Az új helyzetben másképpen vetődik fel az áru—pénzviszonyok szerepe, a reformkoncepció ebből a szempontból elvileg is újat ad. A szocialista építés elméleti összefüggéseinek mélyebb megismerése más megvilágításba helyezi munkánk egyes vonatkozásait, új követelményeket támaszt. Ez önmagában is új módon, másképpen veti fel a párt helyét és szerepét a gazdasági munkában.

Digitized by Google

II.

Az új helyzetben tovább kell fejleszteni a pártmunka bevált, jó formáit, módosítani kell azokat az elemeket, amelyek a régi formájukban már nem adhatnak kielégítő eredményt, és el kell hagyni mindazt, amit az idő túlhaladott. A következőkben először a leggyakoribb hibák áttekintésére törekszünk.

A gazdasággal foglalkozó pártmunka egyik legnagyobb hibája jelenleg a túlzott operativitás, a termelési folyamatokba való közvetlen beavatkozás, az „ügyintézés", egyszóval: bizonyos prakticizmus. A gazdaság pártirányítását sok helyen úgy értelmezték — (a cikkben főleg a területi, üzemi pártszervezetek szemszögéből vizsgáljuk a témát) —, hogy a pártszervezetek gyakorlatilag magukra vállalták a gazdasági vezetés feladatainak jó részét. Ez helytelen irányzat. Bármennyire vonzó is némelyek előtt, látni kell, hogy nagy veszélyekkel jár és ma már károkat okozó tendencia.

Amikor a pártapparátus (vagy egy-egy funkcionárius) konkrét ügyekben intézkedik (pl.: „elintézi" egy üzemnek, hogy a tervezettnél több anyagot, vagy beruházást kapjon), többnyire konkrét hiányosságok megszüntetésére törekszik; a vezetési rendszer hibáiból keletkező fennakadások, vagy torzulások felszámolását segíti elő. Világos, hogy a mai helyzetben ilyen jellegű intézkedésekre sokszor valóban szükség van, ezt gyakran éppen a gazdasági vezetés igényli. (Sőt, az ilyen jellegű „tűzoltó munkára" maga a gazdasági vezetés is rákényszerül, holott ez ennél sem helyes.) Viszont azt is látni kell, hogy ezek az operatív akciók távlatilag és elvileg nem igazolhatók, mert — egyebek között — a tervszerű fejlődést is zavarhatják. Az *ily módon*, tehát kijárással megszerzett többletet (pl. anyagban) gyakran olyan helyről veszik el, ahol ez nem kevésbé szükséges. Az effajta gyakorlat tehát óhatatlanul sok véletlen elemet visz a gazdasági folyamatokba.

Nem kisebb baj ennél, hogy a pártszervezet ezzel az operatív fellépésével tulajdonképpen a felelősséget is leveszi a gazdasági vezetés válláról. Hiszen a tervek, a megállapodások, az állami, gazdasági szerveknél formálódtak ki, s a helyi (és néha magasabb) pártszervezetek munkatársainak konkrét intézkedései, mivel hatásuk tovább gyűrűzik, sok vonatkozásban hatálytalanítja ezeket.

A „gazdaság" és „politika" összefüggéseinek sajátos felfogása tükröződik ebben. Sok helyütt azokat a feladatokat, melyek végrehajtásában nehézség mutatkozik, „politikai kérdéssé" minősítik, és ezen az alapon hárítják át a pártszervezetre. Ez kettős értelemben is hibás. Ha igaz is, hogy a nehezebb feladatok megoldásában politikai mozgósításra, meggyőzésre is szükség van, ebből távolról sem következik, hogy *csak ez* adja a politikai munka tartalmát. A politika ebben az értelmezésben az emberek szemében többnyire rossz, nyűgös, kellemetlen dolgokhoz kötődne. Ez a felfogás alkalmas lenne arra, hogy elijessze az embereket a politikától.

Digitized by Google

Politikai kérdés természetesen nemcsak a rosszul, hanem a jól menő dolog is, nemcsak a hiba, hanem az eredmény is, tehát munkánk egésze. Politikánk megvalósulása éppen az eredményekkel jelezhető, így tehát a pártnak (a helyi pártszervnek) arányosan az eredményekért is „felelnie" kell. Ez más szóval azt jelenti, hogy a gazdasági hiányosságokért *elsősorban* a gazdasági vezetésnek kell vállalnia a felelősséget, nem háríthatja ezt — politikai indokkal — a pártra.

Az előbbi szemlélet másfelől teljesen felmenti a gazdasági vezetést a politikai munka alól. Helyes-e az az állapot, hogy a gazdasági vezetők hozzák meg a döntéseket, és a pártszervezet vállalja azok „megmagyarázását és indokolását"? Helyes-e az olyan munkamegosztás, melyben az egyik helyen meghozott döntést a másik helyen világítják, vagy védik meg? A mi gazdasági vezetőink politikai vezetők is, s akár párttagok, akár nem, döntéseik politikai következményeit is vállalniuk kell! Nemcsak az a dolguk, hogy kiadják a rendeleteket, de mindent el kell követniük azért, hogy meggyőzzék a dolgozókat ezek helyességéről, és az embereket „politikai eszközökkel" is mozgósítsák a feladatok végrehajtására. Szocialista rendszerben ez nem szűken vett pártfeladat, hanem kivétel nélkül minden vezető kötelessége, mert nálunk az emberek joggal várják el, hogy ne csak utasítsák, hanem meg is győzzék őket a tennivalókról. Ez elválaszthatatlan a szocialista gazdaság lényegétől.

A torz gyakorlatból következik a politikai tevékenység bizonyos nem indokolt és nem kívánatos háttérbe szorulása a gazdasági pártmunkában. Napjainkban különös hiba ennek elhanyagolása, mert a nemzetközi helyzet bonyolult és feszült: imperialista agressziók, fegyveres provokációk váltják egymást. Nem könnyen áttekinthető a nemzetközi munkásmozgalom helyzete sem, és sok új eleme van a párt politikájának is. Érthető, hogy ilyen helyzetben a bizonytalanság, a tisztánlátás hiánya csökkentheti a munkakedvet, rombolhatja a jövőbe vetett hitet, tehát károsan hathat a termelő munkára is. Ha megszüntetjük a pártszervezeteinket túlterhelő túlzott operativitást, lehetővé válik a politikai felvilágosító munka feltétlenül szükséges erősítése. Bár természetesen igaz, hogy rendszerünkben minden vezetőnek politikai tevékenységet is kell folytatnia, vitathatatlan, hogy ebben a munkában kimagasló, különleges szerep jut a pártnak.

Az aprólékos ügyintézés túltengése magával hozza az erők dekoncentrálását. A napi munka menetét követve a pártszervezetek roppant szélességű skálán dolgoznak; tevékenységük felöleli a termelésnek szinte minden területét. Ez rendkívül megnehezíti az elmélyülést, és inkább a kijáró, telefonáló, sürgető „tűzoltó" módszernek kedvez. A pártszervezet — jóval kisebb apparátussal — gyakran ugyanannyi témával foglalkozik, mint a gazdasági vezetés, ami mindenképpen hiba. Ennek megváltoztatásához főleg azt a helytelen szemléletet kell felszámolni — amellyel ezt a módszert néhol „elméletileg"

Digitized by Google

igazolni próbálják —, hogy „a helyi pártszervezetnek mindennel kell foglalkoznia, mert amivel nem foglalkozik, az nem is oldódik meg". Ez a vezető szerep vulgáris értelmezése. Vannak kérdések (pl. a kommunisták munkája stb.), melyekben a pártszervezet közvetlenül dönthet, de másokban csak tanácsadói szerepe lehet, ismét más esetben a tömegek véleményének továbbítása a feladata, és így tovább. A pártszervezeteknek tehát nem azonos mértékben és nem azonos módon kell az egyes kérdésekkel foglalkozniuk.

A túlzott szélességű feladatvállalás szükségszerű velejárója: a pártmunka bürokratikus, formális oldalainak az erősödése. Jól látható ez például a termelés pártellenőrzésének a felfogásában. Korábban általános volt és még ma is eléggé elterjedt az a nézet, hogy ebben a termelés tételes (tehát tervmutatókhoz, vagy mérlegbeszámoló adataihoz kötődő) részletes ellenőrzése a döntő. Persze, ismét nem arról van szó, hogy teljesen elmarasztaljuk ezt a gyakorlatot. A termelés számszerű eredményeinek figyelemmel kísérése és *egyes* fontos részadatok ellenőrzése hasznos és fontos is lehet. De a túlzott részletességű tételes ellenőrzés célszerűsége nem igazolódott. A látszólag nagyfokú igényesség ellenére az ilyenfajta ellenőrzés többnyire csupán formális volt, mert sokszor nem mutatta ki a termelés leggyengébb területeit, és így nem adott kellő útmutatást a pártmunkában.

És ez nemcsak az ellenőrzés problémája. A múltban a párt gazdasági munkájának egésze is a tervmutatók, számok sokaságához kötődött. Emiatt általában is sok volt benne az üresjárat, a formalitás. Nagy létszámú brigádok vizsgáltak nem jelentős szakmai részkérdéseket, sokszor hónapokig, sok hosszú és kimerítő ülésen, anélkül, hogy végül kimutatható eredmény született volna. A pártösszejövetelek sokat veszítettek életszerűségükből, mert a beszámolók a részadatok tömegét tartalmazták, s ezekhez a párttagság nem tudott kellően hozzászólni. Formálisnak bizonyult sok helyen az igazgatók beszámoltatása, mert túlságosan általánosságban mozgó, mindenre kiterjedő aktussá vált, és így nem tette lehetővé a pártszervezet érdemi állásfoglalását. A formalitások kiküszöbölése is megköveteli a munkának néhány alapvető összefüggésre való koncentrálását, a konkrét ügyintézés helyett az érdemi, elmélyült elemzés előtérbe helyezését.

Természetesen az elmondottakat semmi esetre sem tekinthetjük a párt gazdasági munkája általános értékelésének. Amikor arra törekedtünk, hogy a legtipikusabb hibákat felvázoljuk, az a szándék vezetett bennünket, hogy bemutassunk néhány rossz, túlhaladott módszert, s ezzel is segítséget nyújtsunk a helyes út megtalálásához. Az igazságnak tartozunk most annak megállapításával, hogy együttesen nagyon kevés helyen fordul elő mindez a hiányosság. Sőt, nem is mindenhol meglevő hibák ezek. Vannak a pártszervezetek gyakorlatában szép számmal pozitív tapasztalatok is, voltaképpen mindegyik kérdés megoldására. Ezekre a feladatok megjelölésénél visszatérünk, mert éppen ezekből merítjük az általánosítható tapasztalatokat.

Digitized by Google

III.

A helyes álláspont kialakítása érdekében roppant fontos a végletek elkerülése. A pártmunka túlzott operativitása például kétségtelenül helytelen irányzat, mely korrigálásra szorul, de ez nem szolgálhat ürügyül a párt ez irányú tevékenységének teljes elvetéséhez, summás elítéléséhez.

Először is látni kell, hogy a ma joggal túlzottnak tartott operativitás voltaképpen egy pozitív irányú fejlődés eredménye. Korábban a pártmunkában a „tiszta" politikai jelleg dominált, amelyet joggal bírált meg annak idején pártunk Központi Bizottsága. A gazdaságnak hátat fordító, attól elszakított „politizálás" hibásnak bizonyult. A pártmunka tisztán politikai felfogásának bírálataként a pártszervezetek egyre nagyobb figyelmet fordítottak a gazdasági kérdésekre, komolyan és felelősségteljesen kezdték tanulmányozni a konkrét gazdaságot. Az esetek túlnyomó többségében a pártszervezetek gazdasági tevékenységükkel érdemi és tényleges segítséget nyújtottak a vezetésnek és az ügynek. Ez a megítélés kiinduló és meghatározó mozzanata.

Az elmúlt tíz év egészének pozitív összmérlegén belül különösen a legutóbbi három-négy esztendőben vált túlzott méretűvé s öltött gyakran helytelen formákat ez a munka. Ez objektív okokkal is magyarázható. Éppen az elmúlt három-négy esztendőben váltak jobban érezhetővé a gazdasági mechanizmus hiányosságai. A pártszervezetek azért fokozták az operativitást, hogy ellensúlyozzák a gazdasági mechanizmus vagy a gazdasági vezetés hibáit. A pártszervezeteknek külön érdemük, hogy napi munkájukkal egyben az új mechanizmus kialakításához is hozzájárultak, annak legértékesebb előkészítői voltak. Elsősorban a párt s különböző helyeken dolgozó káderei voltak azok, akik újból és újból felvetették a gazdasági vezetés hiányosságait, szorgalmazták és sürgették a helyesebb módszerek kimunkálását. Ha a pártszervezetek nem foglalkoztak volna intenzíven és közelről a gazdasággal, talán egyáltalában nem, vagy mindenesetre csak jóval később alakulhatott volna ki az új irányítási rendszer koncepciója. A párt gazdasági munkájának mérlege tehát feltétlenül pozitív, és ebből az is következik, hogy semmiképpen sincs szükség valamiféle gyökeres fordulatokra, látványos változásokra. *Az új követelményeknek megfelelőbb módszerek kialakításáról, a munka tökéletesítéséről, megjavításáról, nem pedig az elítélésről van szó.*

Ennek érdekében viszont szembe kell szállni az ellenkező előjelű véglettel is. Vannak olyan funkcionáriusok, akik csakis a munka eredményét, jó oldalait akarják meglátni, és sértésnek tartják annak mindenfajta bírálatát. Ezek az elvtársak nem veszik észre, vagy nem értik meg kellően a társadalomban végbement változásokat. A pártmunkáról adott, egészében pozitív kép semmiképpen sem szolgálhat ürügyül bizonyos régi és rossz módszerek átmentésére vagy megvédésére. Egyik végletnek sem tehetünk engedményt. Nem engedhetjük kétségbe vonni a párt gazdasági munkájának *mindenkor, tehát a jövőben is döntő szerepét,* mert ezzel egyik legfontosabb erőforrásától fosz-

Digitized by Google

tanánk meg társadalmunkat. És nem tehetünk engedményt azoknak sem, akik személyes érdekük, hiúsági vagy presztizs-szempontok miatt nem akarják elfogadni az eddigi munka megjavításának *alapvetően fontos igényét.*

Mint ismeretes, nemzetközi méretekben is vitatott téma a párt gazdasági tevékenysége. A vitában egyaránt felbukkan mind a munka politikai, mind gazdasági oldalainak végletes kezelése, abszolutizálása. Találkozunk olyan felfogással, mely a pártnak a gazdaságban betöltött szerepét a politikai felvilágosítással, a propagandamunkával azonosítja, arra korlátozza. Ezt az álláspontot pártunk elutasítja. Nem azért, mintha kétségbe vonnánk a politika fontos, sőt elsődleges szerepét — ez marxisták számára nem lehet vita tárgya —, hanem azért, mert ez a gyakorlat az ismert marxi tétel káros leegyszerűsítése, vulgarizálása. Tetézte ezt a múltban, hogy egyes vezetők idézetgyűjteményeit szinte mindennél fontosabb gazdasági emelőnek tekintettük. A tapasztalatok azt mutatták, hogy egy-egy ilyen cikk elolvasása nem növeli meg „ugrásszerűen" a termelést.

Másutt arról vitatkoznak, hogy nem kellene-e a gazdaságot „depolitizálni". Azt értik ezen, hogy megszűnne a pártszervezetek beleszólási lehetősége a gazdasági kérdésekbe. Még akkor sem érthetünk egyet ezzel a felfogással, ha fel is tételezzük, hogy e követelmény megfogalmazását a túlzott operativitás megszüntetésének szándéka diktálta. Ha így járnánk el, az egyik túlzást a másik, még súlyosabb túlzással „orvosolnánk". A párt szerepének csökkentése vagy teljesen formálissá tétele a túlzott operativitásnál jóval nagyobb hiba. Ez nem más, mint a gazdasági munka fetisizálása, misztifikálása.

A helytelen felfogások mélyén a technikai forradalom szerepének hibás értékelése rejlik. Némelyek azt vallják, hogy technikailag magas szintű nagyiparban a munkások, különböző képviseleti szerveik, s elsősorban a helyi pártszervezetek nem képesek *érdemben* beleszólni a termelés ügyeibe. Ezért nem is tartják helyénvalónak, hogy a pártszervezetek foglalkozzanak gazdasági kérdésekkel. Úgy vélik: a mai helyzetben a pártszervezetek feladata az üzemekben a nevelésre, a szociális és kulturális ügyek megszervezésére korlátozódik.

Ezek természetesen nagyon fontos dolgok, a pártnak e kérdésekre nagy figyelmet kell fordítania. De a termelőegységekben a központi kérdés mégis: a termelés. Ha a *termelőegységek* pártszervezeteit megfosztjuk a gazdasági tevékenységtől, a lényegtől fosztjuk meg őket. Enélkül önképzőkörökké, vagy másfajta társadalmi egyesületekké formálódnának, de semmiképpen sem lennének alkalmasak a párt vezető szerepéből rájuk háruló feladatok megoldására.

Akik úgy látják, hogy a dolgozók (és szervezeteik) a korszerű termelési folyamatban csupán a szociális, bérezési és nevelési kérdésekkel *tudnak* foglalkozni, a szocializmus sajátos, megkülönböztető vonásairól, e szempontból meglevő fölényéről feledkeznek meg. Lényegében csak akkora szerepet szánnak a tömegeknek, amennyit azok egyes tőkés üzemekben is kiharcoltak maguknak. Világos, hogy nálunk

Digitized by Google

a dolgozók a termelés döntő kérdéseibe is beleszólhatnak, csupán az a kérdés, hogy hogyan. S az sem vitás, hogy a technika fejlődése sem változtat lényegesen ezen. Szerintünk már a kérdés megfogalmazásában van a hiba.

Mert minden attól függ: mit is értünk *érdemi* beleszóláson? Ha ez részügyek intézését és eldöntését jelenti, akkor igaz lehet az érvelés: ez a párt részéről alsó és felső szinten egyaránt megoldhatatlan. De ennek távolról sem a technikai forradalom, a műszakilag bonyolultabb gazdaság az oka. Vajon korábban, amikor egyszerűbb, áttekinthetőbb volt a termelés, eldönthette-e felelősen a pártszervezet a részproblémák sokaságát? Nem, ezt akkor sem tudhatta megtenni, ez minden helyzetben megoldhatatlan feladat.

Az *érdemi* beleszólás elvileg is csak az esetben valósítható meg a párt részéről, ha ez csakis a legfontosabb pontokra irányul (ami persze más üzemi, és más országos szinten, és eltérő lehet a különböző időszakokban is). Így felfogva a dolgot, világos, hogy mind a munkásosztály, mind pártja *tud érdemben beleszólni* az ügyekbe. Ha nem is érthetünk tehát egyet az előbb körvonalazott álláspontokkal, el kell ismerünk: a maguk módján jogosan teszik fel a kérdést: *hol és miről döntsenek?* Azt hisszük, éppen ezen múlik a helyes válaszadás is. Mindenhol csak arról szabad dönteni, sőt tulajdonképpen tárgyalni is, amiben érdemben állást lehet foglalni. A pártmunkának már csak ezért is olyan össszefüggések vizsgálata felé kell eltolódnia, amelyek érdemben megítélhetők. Ha a túlzott operativitást megszüntetjük és erőnket ésszerűen koncentráljuk, a technikai bonyolultság nem lehet a pártmunkával szembeni érv, mert akkor *olyanfajta kérdésekkel foglalkozunk, amelyekről a pártszervezeteknek érdemben van mondanivalójuk.*

A technikai forradalom olyan értelmezése, mintha az csökkentené a tömegek, a munkások s pártjuk szerepét, más szempontból is vitatható. A műszaki fejlődés nem kerüli ki a munkásosztályt sem. Ami pedig a pártot (a párttagok összességét) illeti, kiváltképp nem fogadhatjuk el „a törvényszerű lemaradás" elméletét. Hiszen a párt *élcsapat,* a pártban a legfejlettebb dolgozók tömörülnek, a párttagság képzettségi szintje a múltban is gyorsabban növekedett, s a jövőben is feltehetően gyorsabban nő, mint a dolgozók egészéé. Ha még azt is megállapítjuk, hogy a pártba új tagként belépők általában a legműveltebb dolgozókból kerülnek ki, joggal állíthatjuk, hogy a párt egészét tekintve csak növekedhet annak képzettségi előnye. Semmi okunk sincs tehát arra, hogy a műszaki fejlődést úgy kezeljük, mint a párttól függetlenül létező és a vezető szerepét korlátozó, keresztező tényezőt.

Ebben az összefüggésben is fontos annak hangsúlyozása, hogy a párt vezető szerepe mindenekelőtt a helyes politika kidolgozásában és végrehajtásában ölt testet. Ebből az is következik, hogy a vezető szerep semmiképpen sem mérhető kizárólag a párt tagjainak és szervezeteinek tevékenységével. A párt társadalomformáló szerepét poli-

Digitized by Google

tikájával, elméletével, s ennek valóra váltásával érvényesíti. A pártvezetés fő módszere a gazdaságban is az erők összefogása, mozgósítása, a munka irányítása és koordinálása. A vezető szerep hatékonysága abban is kifejezésre jut, hogy a pártonkívüliek kisebb, vagy nagyobb része aktivizálódik-e a párt hívó szavára. A tapasztalatok egyértelműen azt mutatják, hogy a pártonkívüliek egyre nagyobb része vállal aktív részt a párt munkájából. Ebben közvetve annak elismerése is kifejeződik, hogy a párt aktivistái és szervei a gazdaságban is eredményesen realizálják a párt társadalomformáló szerepét, képesek és alkalmasak rá, hogy a munkát segítő célok érdekében irányítsák a dolgozók törekvéseit. A termelés technikai oldalának bonyolultabbá válása tehát egyáltalában nem csökkenti szükségszerűen a párt vezető szerepét a gazdaságban, de másfajta érvényesítését követeli.

A párt vezető szerepére mindenhol, és így a gazdaságban is szükség van, feltétlenül szükség van, mégpedig növekvő mértékben. A szocialista rendszerben mindenkor marad olyan speciális feladatkör, amelyet semmilyen állami vagy gazdasági szerv nem oldhat meg, csakis a párt. A kapitalizmusban a nagyobb kereseti lehetőség reménye mellett a létbizonytalanság az, mely a termelési rendet (és nem utolsó sorban a fegyelmet) betartatja. A mi körülményeink között helyükbe a gazdasági érdekeltség és a szocialista gondolkodásmód lép. Az egyéni érdekeltség még a legfejlettebb formában sem képes arra, hogy önmaga kellően ösztönözzön és fegyelmezzen. Dolgozóink magatartását és munkáját alapvetően befolyásolja a tudat fejlődése, a demokrácia hatékonysága, az emberek társadalmi aktivitása. Mindennek alakításában is döntő szerepe van a pártnak. A termelés megszervezésének szocialista módja elválaszthatatlanul magában *foglalja a legfejlettebb dolgozók szervezeti tömörülését, egybehangolt fellépését, a többi dolgozóra kifejtett kollektív hatását, a leghaladóbb, legkövetkezetesebb osztályálláspont képviseletét.* Éppen ez a párt hivatása, és a párt ebbeli szerepéről a gazdaságban sem mondhatunk le.

IV.

Gyakori az aggály: nem csökkenti-e a párt gazdasági funkcióját az új gazdaságirányítási rendszer? Vannak, akik úgy vélik: az áru-, pénz- és piaci viszonyok központi helyre kerülésével másodrendűvé válik a termelés politikai, emberi tényezője, és emiatt a párt tevékenysége is. Ez a dolgok teljes félreértésén, helytelen felfogásán alapuló vélekedés. Az új gazdasági mechanizmus semmivel sem csökkenti, ellenkezőleg, tetemesen növeli a párt szerepét a gazdaságban. És ez teljesen törvényszerű.

Az új gazdaságirányítási rendszerben jelentősen nő a vállalatok önállósága, s általában az alsóbb szintű szervek felelőssége. A nagyobb önállóság, a nagyobb döntési jog óhatatlanul megnöveli nemcsak a gazdasági vezetés, hanem a pártszervek felelősségét és hatás-

Digitized by Google

körét is. Világos, hogy a nagy horderejű helyi döntések meghozatalánál a gazdasági vezetők fokozottabban fognak támaszkodni a pártszervezet erejére, mert jobban rá vannak utalva segítségére, támogatására. A nagyobb hatáskör sokszor nagyobb kockázat-viselést is követel, melynek vállalásától némelyik gazdasági vezető húzódozik. A párt, ismerve a tömegek véleményét, bátorítást adhat ilyen esetekben. A bátorítás nem a felelősség megosztását jelenti, hanem az üzem tényleges lehetőségeinek *együttes* vizsgálatát.

A nagyobb önállóság a dolgozók széles tömegeinek is nagyobb kezdeményezési *lehetőségeket* biztosít. De ezt a lehetőséget *valósággá* kell váltani. Megnövekszik ezért minden szinten a dolgozók kezdeményezéseinek jelentősége s az azt segítő munka súlya is. Világos, hogy ebben alapvető szerepet játszhat a párt, melynek meg kell sokszoroznia ez irányú tevékenységét. Különösen fontossá válik az újat kereső, kutató szakemberek munkájának felkarolása, az új szellemű munka támogatása.

A nyereség központi helyre kerülése gyakran veti majd fel a népgazdasági és helyi érdek összefüggését. Természetesen arra számítunk, hogy az új mechanizmus az esetek többségében gazdasági eszközökkel biztosítja a népgazdasági és helyi érdek egybeesését, a társadalmi érdek elsődleges érvényesülését. De a gazdasági eszközök ehhez sokszor valószínűleg nem lesznek és talán nem is lehetnek elegendőek. A közgazdasági irányítási eszközök nem szabhatják meg olyan részletességgel a feladatokat, hogy látszólag, illetve helyileg (azonos gazdasági eredmények elérése esetén is) ne lehessen választani a népgazdaság számára többé vagy kevésbé előnyös változatok között. A megnövekedett vállalati önállóság helyenként feltehetően erősíteni fogja a partikuláris, helyi érdeket, és ez néhol túlsúlyba is kerülhet. A pártszervezeteknek mint politikai testületeknek nagy szerepük lesz ilyenkor a helyes álláspont kialakításában. Általában, persze nem várható el (és nincs is szükség arra), hogy a helyi pártszervek saját üzemük érdeke ellen lépjenek fel. Ez már csak azért sem képzelhető el, mert a pártszervezetek benne élnek az üzemi kollektívában. Amellett nyilvánvaló, hogy a helyi érdekek fokozottabb érvényesülésétől jobbára pozitív eredményt várunk: a munka hatékonyságának növekedését. De amikor a helyi törekvések *nyilvánvalóan, szemlátomást* sértik a népgazdaság érdekeit — s azért ilyen eset is van —, akkor a politikailag legfejlettebb embereket magában tömörítő pártszervezet felléphet és ilyen esetekben fel is kell lépnie ezek ellen. Ezt már ma is sokszor igénylik a legöntudatosabb dolgozók.

Az áru-pénzviszonyok és a nyereség központi helyre állítása gazdaságilag igen sok előnyt ígér. Ugyanez a politikailag is kedvező következmények mellett károsakkal is járhat. A nyereség idealizálása nem kívánatos hatást gyakorolhat, elferdítheti a szocialista gondolkodást, tudatot. Számolni lehet helyenként nem megfelelő eszközök igénybevételével, nyerészkedéssel. A *legtökéletesebb* mechanizmusban és a *legjobban átgondolt* vezetési rendszerben is lesznek ki-

Digitized by Google

búvók, érvényesülnek nem kívánatos tendenciák. Ezek elhárításában nagy feladatai lesznek a pártnak, mert ez a harc elsősorban ideológiai, nevelési eszközöket igényel.

Az új mechanizmust egyébként sem helyes elvontan, pontosabban az emberektől elvonatkoztatva felfogni. A legtökéletesebb mechanizmus sem szabályozhatja automatikusan a gazdasági folyamatokat: az emberi viszonylatoknak mindig helyük lesz benne. Ezek jelentősége bizonyos értelemben még növekszik is az új irányítási rendszerben. A korábbi merev utasításos szisztéma egyik hátránya éppen az volt, hogy gúzsba kötötte az embereket, nem tette lehetővé a képességek, kezdeményezések alkotó kibontakozását. Ez elszürkítette nemcsak a munkát, hanem sokszor az embereket is, nem egyszer átlag-végrehajtókká tette őket. Az új koncepció abból indul ki, hogy most tág tere nyílik az egyéni elképzelések gyümölcsöző érvényesítésének. De az is világos, hogy százszor nagyobb figyelmet, törődést és főleg *segítő foglalkozást igényel a kezdeményező, kísérletező, alkotó ember,* mint a szürke végrehajtó. Az emberekkel való törődés (termelési, de egyéni szempontból is) fontosabbá válik ezzel, s jóllehet ez a gazdasági vezetésnek is feladata, bizonyos, hogy megkülönböztetett figyelmet követel a párttól.

Külön is megnöveli a pártmunka szerepét az új mechanizmus *előkészítése és bevezetése.* A párt nyilvánosságra hozta elképzeléseit, és hozzákezdett azok végleges kimunkálásához, de az előkészítő munka még hosszú ideig folytatódik. Ebben az időben feltehetően két probléma okoz majd elsősorban gondot. Az egyik: a mechanizmustervezet alapvető irányvonalának következetes érvényesítése, a másik: a bevezetés időszakának gazdasági munkája.

Ami az elsőt illeti: a gazdasági mechanizmus fő irányvonalát széles körben helyeslik. E koncepciókat általános formában szinte senki sem vitatja. Ám az is nyilvánvaló, hogy ez az egyetértés csak addig ilyen osztatlan, amíg általánosságban mozog, de lényegesen kevésbé lesz az, amikor a végrehajtásra kerül a sor. Más dolog elvileg helyeselni egy új módszert, és megint más azt bevezetni, miközben kényes, személyeket is érintő átalakításokat hajtunk végre. Más dolog elvileg egyetérteni a központi kötöttségek felszámolásával, és ismét más azt a saját hivatalnál realizálni. Már ma is mutatják bizonyos jelek, hogy egyes hivatalok többnyire a másik portáján látnak racionalizálási lehetőségeket, de olykor oroszlánként küzdenek a saját hatáskörük megtartásáért. A mechanizmus bevezetése ilyen szempontból harci kérdés is. Az irányelvek helyes, torzulásmentes megvalósulását elsősorban a párt ereje, szervezett fellépése biztosíthatja.

Ebből következik — másodszor —, hogy a pártnak továbbra is döntő részt kell vállalnia a mechanizmus előkészítéséből. Minden erejét latba kell vetnie annak érdekében, hogy a tömegek helyesen ismerjék meg a reform irányelveit. Meg kell világítania, hogy az új rendszerre való áttérés alapvető célja: a termelőerők gyorsabb és hatéko-

Digitized by Google

nyabb fejlesztése, a szocialista gazdálkodásban rejlő igen nagy tartalékok kiaknázása. Nagy gondot kell fordítani arra, hogy széles körű propagandamunkával meggyőzzük az embereket a tervezett lépések indokoltságáról, helyességéről. A megvalósítás során pedig arra kell ügyelnünk, hogy az irányelveknek megfelelően valósuljanak meg elképzeléseink. Ez is új és nagy feladatokat ró a pártra.

A gazdasági mechanizmus reformja tehát semmivel sem csökkenti, ellenkezőleg, növeli a párt szerepét a gazdaságban.

V.

Külön tanulmányt, sőt írások sorát igényelné annak elemzése: *hogyan* módosítsuk az előbbiek figyelembevételével a párt gazdasági munkáját. A problémakörnek eme oldalára még visszatérünk, bár most is megjegyezzük, hogy itt viszonylag sok a kidolgozatlan rész, melyet kívánatos lesz széles körű eszmecserében, kollektívan kimunkálni. Hogy a kép — ha csak megközelítőleg is — teljesebbé váljék, most arra szorítkozunk, hogy felvázoljunk néhány különösen fontos feladatot.

Vitathatatlannak tűnik, hogy a jövőben lényegesen nagyobb súlyt kell fektetni a gazdasági területen működő pártszervezetek *politikai munkájára.* Az előbbiekben említett körülmények fokozták a dolgozók politikai érdeklődését. Ami a nemzetközi kérdéseket illeti, a feladat a rendszeresebb és alaposabb tájékoztatás. De nem kisebb a jelentősége a hazai és üzemi problémák megvilágításának. Különösen figyelemre méltó tünet, hogy sok helyen szisztematikusabban és jobban is tájékoztatják a dolgozókat a nemzetközi problémákról, mint az ország és még inkább az üzem kérdéseiről. A jövőben különösen fontossá válik a gazdasági folyamatok *összefüggéseinek* megvilágítása. A gazdasági mechanizmus megértetése óhatatlanul megköveteli a gazdaságpolitikai célkitűzések behatóbb és érdemibb magyarázatát. A helyes közgazdasági gondolkodás kialakítása elsőrendű politikai feladattá válik. Tetemesen növekszik tehát a gazdaságpolitikai nevelés és tájékoztatás jelentősége. A pártszervezetekben ez eléggé elhanyagolt feladat volt eddig. A következő időben nagy figyelmet kell rá fordítani, mert enélkül a formálisan deklarált beleszólási jog a termelés ügyeibe sem párttagok, sem pártonkívüliek részére nem válhat valósággá.

Eddigi gyakorlatunk szerint elsősorban a politikai oktatást és a különféle gyűléseket, összejöveteleket tekintették csak politikai munkának. Sok jelenleg a hosszú, unalmas beszámoló, a lényeget nem érintő formális értekezlet. A rengeteg papír (jelentés, feljegyzés) mind-mind alkalmas arra, hogy csökkentse az érdeklődést és aktivitást. Semmiképpen sem fogadható el az a felfogás, mely szerint a tömegeket ma kevesebb politikai kérdés érdekli, mint korábban. Az igazság valószínűleg ennek az ellenkezője. Az csupán a baj, hogy a politikai munka sok helyen elsekélyesedett. Itt bátor és kezdeményező újításokra is szükség van. Az újfajta körülmények újfajta mód-

Digitized by Google

szereket is igényelnek. Elsőrendűen fontos lenne a kommunisták számára további fórumok teremtése, s itt nemcsak lehetővé tenni, hanem az eddiginél jóval inkább igényelni is az érdemi beleszólást. Ennek formáiról és módozatairól külön is érdemes lenne beszélgetni és vitázni. Célszerű volna a politikai munka problémáit a pártdemokrácia továbbfejlesztésével való kölcsönhatásban vizsgálni.

Úgy véljük, a jövőben is szükség lesz arra, hogy a pártszervezetek gazdasági kérdésekkel közvetlenebbül is foglalkozzanak. Viszont világosabban el kell határolnunk a központi és a helyi szervek sajátos feladatait. A Központi Bizottság és szervei elsősorban a gazdaságpolitika kidolgozásával, a területi és üzemi pártszervek pedig főleg a végrehajtás problémáival foglalkoznak. Természetesen nem lehet szó merev elhatárolásról. A Központi Bizottság szervei döntéseik meghozatalánál messzemenően támaszkodnak az alapszervezetek, a párttagok véleményére, bevonják őket a politika kidolgozásába. Az alsóbb szervek, amikor elemzik a végrehajtás problémáit, olyan tapasztalatokra tesznek szert, melyek a politika kialakítása szempontjából is figyelmet érdemelnek. Mégis nyilvánvaló, hogy céltalan törekvés lenne minden alapszervezetben gazdaságpolitikai koncepciók kialakításával foglalkozni; itt a fő feladat azok helyes megértése és végrehajtása.

Ebből az is következik, hogy a párt központi szervei, a központi apparátusok az eddiginél következetesebben fordítják figyelmüket az alapvető kérdésekre: a gazdaságpolitika lényeges elemeire, a fejlődés fő irányára és ütemére. A Központi Bizottság szerveit meg kell szabadítani a direkt jellegű, túlnyomóan operatív feladatoktól; általában nem kívánatos, hogy egyes ágazatok konkrét feladatáig lemenő határozatokat hozzanak. Előtérbe kerül az elvi, elemző munka, s ezt szervezeti megoldásokkal is alá kell támasztani.

Fokozatosan csökkenteni kell az operatív részügyek intézését az üzemi alapszervezetekben is (azonnali radikális változás nem lehetséges), és érezhetően javítani, erősíteni az elemző, értékelő tevékenységet. Az új helyzet azt követeli, hogy a pártszervezet *más oldalról és más módon* közelítse meg a gyakorlatot, mint a gazdasági vezetés. Ezért helyes lenne szakítani a „széles skála' elméletével („a pártnak mindennel kell foglalkoznia"), és az eddiginél jobban koncentrálni a figyelmet a különösen fontos problémákra. Erre már a következő időben is volna és van is lehetőség. Külön vitát érdemel, hogy *milyen* kérdések legyenek azok, amelyekre a pártnak érdemes az erejét összpontosítania, s az is, hogy *milyen módon* foglalkozzék ezekkel. Háromnégy legfontosabb ilyen téma kiragadása és ezek felelősebb, elmélyültebb elemzése jelentékenyen javíthatja a munkát.

Az eddigi pozitív tapasztalatokból leszűrhető tanulság: a jövőben célszerű lesz tovább erősíteni a pártszervezet részvételét a perspektivikus fejlesztési tervek kialakításában. Az elmúlt hónapokban megyei és kerületi pártszervezetek többéves gazdaságfejlesztési terveket, javaslatokat dolgoztak ki, széles aktíva-gárda részvételével.

Digitized by Google

Fontos és új lehetőségekre irányította e munka a figyelmet (iparteleplés, a mezőgazdasági termelés kívánt struktúrája, a munkaerő-probléma megoldása stb.), olyan tennivalókra, melyeket az illetékes gazdasági szervek a tervek összeállításánál is gyümölcsöztethetnek. Ha lekűzdjük az egyes gazdasági szervekben tapasztalható ellenkezést e tervek felhasználásával szemben, új, nagy erőforrás tárulhat fel. Ez a munka a pártszervezeteket is jó irányba fejleszti, mert a távlati elképzelések eligazítanak a politikai munkában is, megadják annak alapját.

A pártmunkának szerves része lesz — feltehetően a jövőben is — bizonyos jelenségek, folyamatok *ellenőrzése*. Jelentékenyen csökkenteni lehet valószínűleg a széles skálán mozgó, tételes (mutatókhoz és statisztikai adatokhoz kötött) ellenőrzést. Ennek is megmarad természetesen a feltétlenül szükséges része, de kiküszöbölődnek a túlzások. A pártellenőrzésben is az érdemi oldal kerül előtérbe: területenként vagy üzemenként más-más három-négy kérdést lehet kiragadni, s ezeket figyelemmel kísérni, nemcsak abból a célból, hogy utólag megállapíthassuk az elkövetett hibát, hanem elsősorban azért, hogy már menet közben is segíteni lehessen e döntő fontosságú pontokon. Megvitatandó kérdés: *hogyan* válasszák ki pártszerveink ezeket a témákat, *milyen módon*, és *milyen* fórumokon folyjék az ellenőrzés, mi legyen annak tartalma és lényege.

Az eddiginél sokkal többet kell foglalkozni a gazdasági pártmunkában *a vezetési módszerekkel, a gazdasági vezetők munkastílusával*. Ez olyan területe a munkának, melyet sem a felsőbb állami, gazdasági szervek, sem más szervek nem láthatnak olyan közelről és sokrétűen, mint éppen a helyi pártszervek. A pártmunka gazdag tapasztalatot szolgáltat arról, hogyan dolgozik a gazdasági vezetés. Ha a konkrét visszásságok megoldása, a hibák operatív kijavítása *helyett* a pártszervezetek elsősorban arra irányítják figyelmüket: mi idézte elő a nem kívánt eredményt, akkor szükségszerűen a munkamódszerekben rejlő hibákhoz, az általánosabb tapasztalatokhoz jutnak el. Ebben az esetben nemcsak *egy adott*, hanem több ismétlődő hiba kijavítását is elősegíthetik azzal, hogy konkrét javaslatot tesznek a vezetés munkájának megjavításához. Ez a gazdasági vezetés segítésének sokkal célszerűbb, racionálisabb és hatékonyabb módja, mint a részletekben való elmerülés.

Az eddiginél lényegesen többet kell a pártnak a *káderkérdésekkel* foglalkoznia. Az új gazdaságirányítási rendszerben a gazdasági vezetőkön sokkal több múlik, mint régebben, amikor — gyakran akaratukon kívül — csupán egyszerű végrehajtók voltak. Az új rendszerben jóval több lehetőség kínálkozik a bátor, eredményes kezdeményezésre, de gyorsabban kiütközik egyes vezetők alkalmatlansága is. Világos ezért, hogy sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk a káderkiválasztásra, a káderek megítélésére. Egy-egy vezető munkája — az új helyzetben sokkal inkább, mint korábban — rányomja bélyegét a termelő egység tevékenységére, jó és rossz értelemben egya-

Digitized by Google

ránt. A legtöbbet azzal segíthetünk, ha biztosítjuk a megfelelő vezetők kiválasztódását. Figyelembe véve, hogy az üzem is nagy önállóságot fog élvezni, különösen fontos, hogy semmilyen formában ne kapjon teret a szubjektivizmus. A különböző szintű gazdasági vezetők kiválasztásában feltehetően nagyobb jogokat kell biztosítanunk a pártszervezeteknek, s úgy véljük, hogy itt még növekedhet is a szerepük, esetleg bizonyos vétójogot is gyakorolhatnak felső szerveknél. A pártszervezet alkalmas arra, hogy a tömegek véleményének ismeretében, reális értékítéletet alkosson az egyes dolgozókról, és azt érvényesítse is a különböző posztok betöltésénél.

S végül — ez az elmondottakban is benne volt, de helyes és indokolt külön is kiemelni — a gazdasági területen folyó pártmunkában *általában is központi helyre kell állítani az emberekkel való foglalkozást,* akár kommunistákról, akár pártonkívüliekről van szó. A pártszervezetek ne elsősorban az adott ügyekkel, hanem az ügyek emberi, politikai oldalaival foglalkozzanak. Ne ügyeket intézzünk közvetlenül, hanem találjuk meg azt az embert, aki azt a legmegfelelőbben elvégzi. Ne *egyes* jelenségeket vizsgáljunk, hanem a mögöttük rejlő összefüggéseket keressük, amelyek ismét emberekhez, azok munkájához, munkamódszeréhez vezetnek el. Ne a szakmai hiányosságokban veszszünk el, hanem elemezzük azok politikai hatását, kutassuk és erősítsük a gazdasági előrehaladás politikai feltételeit. A szakmai kérdéseket is az emberek oldaláról közelítse meg a párt, tehát főleg vélemények, javaslatok összegyűjtésével, értékelésével és a megvalósítás elősegítésével. A pártmunka előterében az ember áll, nemcsak általános értelemben, mint az ország gazdája, hanem a gazdasági pártmunka szempontjából is, mint a termelés fő tényezője. Ebben foglalható össze talán legrövidebben az új igény.

Digitized by Google

DR. RÉDEI JENŐ:

A piaci érték, a piaci ár és az ár a szocializmusban

I.

Az utóbbi esztendőkben jelentős mértékben sikerült tisztázni azt, hogy a szocialista gazdaságban lényeges szerepe van az árutermelésnek és olyan, ennek szolgálatára rendelt kategóriáknak, mint a pénz, az ár, a nyereség stb. Ez indokolttá teszi azt az igényt, hogy alaposabban ismerkedjünk meg az árutermelés mechanizmusával, mindenekelőtt az ár *funkciójával* és *szerepével.*

Az *árutermelés nemcsak a kapitalista rend sajátossága,* hanem az előző társadalmakban is megvolt. E tekintetben az különbözteti meg a tőkés társadalmat, hogy itt *általánossá* válik az árutermelés, s nemcsak a munka terméke válik áruvá, hanem a *munkaerő* is, vagy — ami ennek a sajátosságnak egy másik vetülete — itt az árutermelésnek (mint az egész kapitalista gazdálkodásnak) nem a társadalom igényeinek magas szinten való kielégítése a célja, hanem a dolgozók kizsákmányolása révén *értéktöbblet termelése.* Ez alapvető, tartalmi különbség. A kapitalista társadalomban a *nyereség* nemcsak *gazdasági kategória,* hanem sajátos társadalmi rendeltetése van: a munkaerő kisajátítása és kizsákmányolása a tőkésosztály és szövetségesei hasznára és érdekében.

Amikor kiiktattuk a társadalom gazdasági életéből a tőkésosztályt, s megszüntettük vagy jelentéktelen szerepűre korlátoztuk a termelőeszközök magántulajdonát, a nyereség káros társadalmi funkciója is megszűnt. A szocializmusban *új társadalmi szerepük* van az árutermelés gazdasági kategóriáinak, köztük a nyereségnek. Felhasználásuk célja ezután az lesz, hogy növeljük az egész társadalom jövedelmét, s úgy irányítsuk az egyes gazdasági egységek működését, hogy ezek önállóan működve az egységes állami akarattal meghatározott gazdasági közegben, társadalmi szinten is az optimumot produkálják. A szocialista államnak nemcsak hogy koncentráltabb jóléti funkciókat kell betöltenie és magasabbrendű szabályozást kell alkalmaznia, mint a monopolkapitalista államnak, hanem *alapvető minő-*

Digitized by Google

ségi különbség van a kettő között: nekünk a társadalmat kellett a termelőeszközök tulajdonosává tennünk, mert csak így változhat meg a nyereség, a pénz, az ár stb. társadalmi funkciója.

Eddig *társadalmi funkciókról* volt szó, mi pedig e kategóriák *gazdasági funkciójáról* akarunk szólni. Elválasztható-e egyáltalán a kettő egymástól? Össztársadalmi rendeltetésüket és hatásukat tekintve aligha; az árutermelés egyes kategóriáinak a gazdasági életben betöltött „technikai" funkcióját véve azonban figyelembe, megengedhető, hogy magában is megvizsgáljuk a pénz, az ár, a nyereség általános mozgástörvényeit (nem tévesztve szem elől természetesen azt, hogy a szocializmusban és a kapitalizmusban más-más társadalmi funkció tapad ezekhez a gazdasági kategóriákhoz). Bármely árutermelő társadalmi rendszerről van is szó, kétségtelenül vannak ilyen *általános mozgástörvények*.[1] A már jelzett alapvető társadalmi különbségtől eltekintve, nincs okunk feltételezni azt, hogy a szocializmusban minőségileg olyan alapvetően különbözővé válik a társadalom technikai-termelési szervezete, hogy ezzel már az árutermelés mozgástörvényei is lényegesen módosulnának. A szocialista tervgazdaságban természetesen nem úgy érvényesülnek az árutermelés törvényei, hogy teljesen szabad teret engedünk a kereslet és kínálat törvényének a gazdaság minden szektorában: az árutermelés törvényeit figyelembe véve nemcsak tudatosan, hanem centrálisan is irányíthatjuk a gazdaság meghatározott szektorait. Ilyen értelemben általánosságban valóban nem az jellemzi a szocialista gazdaságot, hogy *árutermelő* gazdaság, hanem az, hogy *tervszerű* gazdaság, amely tudatosan teret enged az árutermelés törvényeinek.

Ha megengedett dolog — az említett megszorítással — általánosságban is vizsgálni az árutermelés kategóriáit, akkor indokolt, hogy megpróbáljunk a kapitalista gazdaságban lezajlott jelenségekről — megfelelő értelmezéssel — levonni olyan következtetéseket, amelyek a mi árutermelő gazdaságunkra is érvényesek, s hogy Marxhoz forduljunk, akinél teljesebben senki sem bontotta elemeire a kapitalista árutermelés kategóriáit. A következőkben tehát megkíséreljük, hogy a Marx által adott elemzéseket felhasználva vessünk fel néhány, a szocialista árutermelésre is vonatkoztatható lényeges problémát.

II.

Marx „A tőke" III. kötetében tárgyalja az általános profitráta kiegyenlítődését. Miután a jelenségek mélyére hatolva, „A tőke" I.

[1] „Úgy tűnhetnék tehát, hogy ahhoz, hogy egyáltalán termelésről beszéljünk, vagy követnünk kell a történelmi fejlődési folyamatot különböző szakaszaiban, vagy már előre ki kell jelentenünk, hogy egy meghatározott történelmi korszakkal foglalkozunk, tehát pl. a modern polgári termeléssel, amely valóban tulajdonképpeni tárgyunk. De minden termelési korszaknak vannak bizonyos közös ismertetőjelei, közös meghatározásai. Az általánosságban vett termelés absztrakció, de értelmes absztrakció, ha csakugyan kiemeli, rögzíti a közöset és ezzel megtakarítja számunkra az ismétlést." (Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához — Szikra, 1951., 9. o'd.) A marxi megállapítás értelemszerűen nemcsak a termelési korszakokra utal, hanem az árutermelés különböző korszakaira vonatkozó általános jegyek, mozgástörvények vizsgálatának indokoltságára is.

Digitized by Google

kötetében megoldotta az érték keletkezésének problémáját, a III. kötetben választ ad arra: hogyan egyeztethető össze az értékelmélet azzal a gazdasági élet felületén megfigyelhető jelenséggel, hogy a verseny és a tőkék szabad áramlása következtében kiegyenlítődik a profitráta a különböző szerves összetételű iparágak között. Marx itt egy új fogalmat vezet be: a termelési árat. Ez magyarázza meg, hogyan egyenlíti ki a különböző profitrátákat a konkurrencia egy általános profitrátává, s hogy miért nem az értékükön, hanem termelési árukon adják el egyes ágakban az árukat. A termelési ár azonban meghatározott értelemben még maga is absztrakció, s a valóság jelenségeinek megértésére Marx még két másik, e tanulmány szempontjából fontos fogalmat is ismertet: a *piaci értéket* és a *piaci árat*. (Itt most nem szólunk a kamatról és a földjáradékról, amelyre a marxi elemzés szerint az értéktöbblet a profittal együtt felbomlik.)[2]

Marx szerint a „piaci értéket egyrészt úgy kell majd tekintenünk, mint a termelés egy területén termelt áruk *átlagértékét*, másrészt mint azoknak az áruknak egyéni értékét, amelyeket az illető terület átlagos feltételei között termelnek, és amelyek e terület termékeinek *nagy tömegét alkotják*". (214. old.)

Ez a piaci érték — mint Marx később kifejti — nem esik okvetlenül egybe az átlagos, a „középső" feltételek között termelt áruk értékével. Marx itt — a legrosszabb, a közepes és a legjobb feltételek között termelt árukról beszélve — közepes feltételeken a statisztikai mediánt, nem pedig a számtani átlagot érti. Ennek alapján Marx megengedi azt, hogy ha „a rosszabb feltételek között előállított tömegrész viszonylag jelentékeny nagyságú, mind a közepes tömeghez, mind a másik szélsőséghez képest: akkor a piaci értéket, vagyis a társadalmi értéket a rosszabb feltételek között termelt tömeg szabályozza." (219. old.)

Ugyanígy, ha a közepesnél jobb feltételek között termelt árutömeg jelentékenyen felülmúlja a rosszabb feltételek között termeltet, és még a közepes viszonyok között termelt árukhoz képest is jelentékeny nagyságú, akkor a piaci értéket a legjobb feltételek között termelt rész szabályozza. Amikor Marx eltekint az áruk egyéni értékétől, és egyetlen társadalmi értékké, piaci értékké való kiegyenlítődésüket emeli ki, még mindig absztrakciót alkalmaz, mert eltekint a konkurrenciától, a valóságos piactól. Az előzőkben említett lehetséges piaci értékekről Marx ezt írja: „A piaci értéknek ezt az itt *elvontan kifejtett megállapítását* a valóságos piacon a vevők konkurrenciája viszi véghez, feltéve, hogy a *kereslet éppen akkora, hogy az árutömeget az így megállapított értéken felszívja.*" (220—221. old. Aláhúzás tőlem. — R. J.)

[2] „Amit itt (lásd a következőket — R. J.) a piaci értékről mondottunk, a termelési árra is érvényes, mihelyt ez a piaci érték helyébe lép. A termelési ár minden egyes területen szabályozva van, s ugyancsak a különleges körülmények szabályozzák. Ő maga viszont ismét középpont, amely körül a napi piaci árak ingadoznak és amivé bizonyos időszak alatt kiegyenlítődnek." (215. old.)

Digitized by Google

Szakítsuk meg a marxi okfejtést egy rövid utalással, amely a jelenlegi árviták egy vissza-visszatérő gondolatához kapcsolódik. A marxi *piaci érték* fogalma tulajdonképpen azoknak az igényét elégíti ki, akik szerint az árnak a helyesen értelmezett társadalmi átlagos ráfordításokat kell tükröznie, és ennek megfelelően a *népgazdasági tisztánlátást* kell szolgálnia. S bár Marx az árnak a tőkés áruforgalomban betöltött funkcióját elemzi, az idézett elképzelések pedig a most folyó árvitában merültek fel, amely az árnak a szocializmusban betöltött szerepét akarja tisztázni, mégis — úgy véljük — ez esetben teljesen indokolt a Marxra való utalás. Az ár az árutermelésnek objektív kategóriája, mozgástörvényeit nem lehet voluntarista módon értelmezni. Amennyiben az árutermelés, az ár, a pénz hat, annyiban úgy hat, ahogyan ezt Marx kifejtette — természetesen a szocialista gazdaságnak abban a szférájában, amelyben hatni engedjük. Más dolog az — és erről még szólunk —, hogy a szocialista gazdaság tudatosan teremthet olyan viszonyokat, amelyek között e törvények az egész társadalom számára hasznosan fejthetik ki hatásukat. Az előzőkből következően — véleményünk szerint — nem helyes azt mondani, hogy a szocializmusban az ár *elsősorban* a gazdasági tisztánlátást szolgálja, mert lehet ugyan alkotni ilyen „absztrakt" árat — a marxi piaci értéket —, de ennek nem lesz *tényleges ár-funkciója*. Az árnak — ha hatni hagyjuk, és ott, ahol működését kifejtheti — az a funkciója, hogy a termelőket és a felhasználókat olyan gazdasági döntésekre *orientálja*, amelyek biztosítják vagy helyreállítják a kívánt arányosságot a kereslet (a fogyasztás vagy a szükséglet) és a kínálat (a termelés vagy a meglevő alapok) között.

Nem mond ennek ellent az, hogy ami a kapitalista társadalomban a *tőkék automatikus mozgása* révén alakul ki mint termelési ár (erről Marx azt mondotta, hogy ez olyan középpont, amely körül a napi piaci árak ingadoznak), azt a szocialista társadalom *tudatosan alakítja ki* mint kívánatos *árcentrumot*. Nem szabad eltúlozni azonban az árcentrum rendeltetését. Vele csak társadalmi átlagban megközelítjük, illetve a termelőegységek szintjén — a jövedelemelvonás különböző módszereivel — csak hozzávetőleges pontossággal alakítjuk ki a kívánatos ártípust, de nem határozhatjuk meg matematikai pontossággal a különféle áruk árát. Nemcsak azért nem tehetjük meg ezt, mert szigorú előírást nem is adhatunk központilag az autonóm döntésekre feljogosított termelőegységeknek (hiszen ezzel a sok tízezer termékre vonatkozó központi ármegállapítás rendszerét vezetnénk be), hanem elméletileg is ellentmondásos lenne az ilyen intézkedés; így ugyanis azt a jogos követelményt, hogy a szocialista rendszerben az áraknak átlagban a társadalmi ráfordításokat kell tükrözniük, azonosítanánk azzal az igénnyel, hogy minden egyes áru ára fejezze is ki ezt a társadalmi átlagot, ez pedig hatálytalanítaná a célszerű gazdasági mozgásokat, a szükséges gazdasági manőverezéseket.

Figyelembe kell venni például azt, hogy a kereslet és kínálat játéka (erről a későbbiekben még szólunk) olyan helyzetet teremthet,

Digitized by Google

hogy egy termelőegységen belül nem egyenletesen osztják el a termékekre a költségeket (beleértve ezekbe az államnak befizetendő adókat.) Ahol a kínálat kisebb a kereslethez képest, ott a költségeknek arányosan nagyobb részét, ahol pedig a kereslet a verseny élessége miatt nagyobb a kínálathoz képest, ott a költségeknek arányosan kisebb részét terhelhetik rá az egyes árukra. Amikor az árcentrum elvét úgy értelmezik, hogy a jövedelemelvonás meghatározott módja nem határozza meg az egyes termékekre ráterhelt tisztajövedelmi elemeket (és más elv nem is lehet reális), akkor tulajdonképpen már helyesen alkalmazták azt a marxi elvet, hogy a piaci érték csak absztrakció, s csak akkor azonos a piaci árral, ha a kereslet és a kínálat pontosan ezen az értéken egyensúlyozódik ki.

III.

Marx szerint azonban a kereslet és kínálat nagymértékben befolyásolja az *árak valóságos mozgását.* „Az árutömeg nemcsak szükségletet elégít ki, hanem ezt a szükségletet társadalmi méretekben elégíti ki. Ha viszont az árumennyiség kisebb vagy nagyobb, mint a rá irányuló kereslet, a piaci ár eltér a piaci értéktől. Az első eltérés abban mutatkozik, hogy ha a mennyiség túlságosan kicsi, a piaci értéket mindig a legrosszabb feltételek között termelt áru szabályozza, ha pedig túlságosan nagy, akkor mindig a legjobb feltételek között termelt áru; hogy tehát a piaci értéket a két véglet egyike határozza meg, noha pusztán a különböző feltételek között termelt árutömegek aránya alapján más eredménynek kellene mutatkoznia." (221. old.)

Piaci viszonyok nélkül, kereslet és kínálat nélkül, a piaci értéktől való szükségszerű eltérítés nélkül az ár — absztrakció. Az ilyen absztrakt ár bizonyos értelemben valóban tisztánlátást nyújt, nevezetesen az áru termeléséhez társadalmilag szükséges átlagos munkamennyiséget tükrözi. Ez a tisztánlátás azonban olyan, mint amikor például a vizet alkotóelemeire bontjuk: a hidrogén két atomja és az oxigén egy atomja külön-külön nem víz ugyan, de tisztán mutatják, hogy milyen elemekből áll a víz. Az érték, a piaci érték is megmutatja ugyan az ár genezisét, de nem maga az ár. Az ár csak akkor ár, ha kifejezi a társadalmilag szükséges munkamennyiséget is és a piaci keresletet is. *Áru nélkül nincs ár, piac nélkül nincs áru, kereslet és kínálat nélkül nincs piac.*

Folytassuk a gondolatmenetet: lehetséges-e az, hogy a kínálat és kereslet egyensúlya éppen a piaci értéken nyugszik, azaz, hogy a piaci ár azonos a piaci értékkel? Marx ezt írja: „Kereslet és kínálat akkor fedik egymást, ha olyan viszonyban vannak, hogy egy meghatározott termelési ág árutömegét piaci értékén lehet eladni, sem magasabban, sem alacsonyabban... Ha a kereslet és kínálat fedik egymást, hatásuk megszűnik, s éppen ezért az árut piaci értékén adják el. Ha két egyenlő nagyságú erő ellentétes irányban hat, semlegesítik egymást, kifelé egyáltalán nem hatnak, s az ilyen feltételek

Digitized by Google

között végbemenő jelenségeket más okokkal kell magyarázni, nem pedig e két erő hatásával." (225—226. old.) A marxi gondolatkör zárt: amikor a kereslet és kínálat kiegyenlíti egymást, azaz amikor nem hat, akkor a termelési érték magyarázza az árat, a termelési érték fogalma pedig csak a tőkés termelés belső mozgástörvényeivel magyarázható. De vizsgálódásunk szempontjából most egy másik összefüggésre akarunk rámutatni, arra, hogy csak *egyetlen* esetben lehet eltekinteni a kereslet és kínálat, a piac szerepétől: akkor, ha a kereslet és a kínálat teljesen fedik egymást, egy adott ponton, a piaci érték pontján. Ez a politikai gazdaságtani elemzés szempontjából teljesen elfogadható, mert csak így ismerhetők fel a belső törvényszerűségek. Marx szerint azonban: „A kereslet és kínálat valójában sohasem fedi egymást, vagy ha mégis, ez csak véletlen, tehát tudományos szempontból 0-nak kell vennünk, nemlétezőnek kell tekintenünk." (226. old.) Ehhez Marx hozzáteszi ezt a számunkra fontos gondolatot: „... egy hosszabb vagy rövidebb időtartamot a maga egészében véve, a kereslet és kínálat mindig fedi egymást; de csak mint a már végbement mozgás átlaga, s csak mint ellentmondásuk folytonos mozgása." (Uo.)

Ezek szerint egy hosszabb periódusban a kereslet és kínálat okozta piaci ármozgás végül is egy olyan értéknagyságban egyenlítődik ki, amely azonos a piaci értékkel. Megfordítjuk a gondolatot: lehet-e hosszabb időszakra olyan keresleti és kínálati viszonyokat teremteni, hogy a piaci árat pontosan a piaci érték fejezze ki? Az ár akkor is piaci ár, de egybeesik a piaci értékkel, mert a kereslet és a kínálat egyensúlyban van. Kíséreljük meg ezt a kérdést olyan társadalmi viszonyokra konkretizálni, amikor a termelést tervszerűen irányítják, a termelőeszközök az állam, nem pedig különböző tőkés termelők tulajdonában vannak, és az áruk piaci cseréje a társadalom által megszabott keretek között megy végbe (szabályozva van a vásárlóerő és a termelés, nagyságában és bizonyos mértékben összetételében is, előrelátható a forgalom mind a fogyasztási, mind a termelési szférában stb.) Annál indokoltabb vizsgálni ezt a kérdést, mert éppen „A tőké"-nek ebben a részében van Marxnak egy történelmileg híres utalása. Itt szól Marx arról az esetről, hogy bár egy árutömegben társadalmilag szükséges munkamennyiség van, de minthogy a szóbanforgó árut a folyó társadalmi szükségleteket meghaladó mértékben termelték, „az árutömeg a piacon a társadalmi munka sokkal kisebb mennyiségét képviseli, mint amennyit valóban tartalmaz." Ehhez a következő megjegyzést fűzi: „Csak ott, ahol a termelés valóban a társadalom tervszerű irányítása és ellenőrzése alatt áll, teremti meg a társadalom az összhangot a meghatározott cikkek termelésére fordított társadalmi munkaidő és az e cikkek által kielégítendő társadalmi szükséglet terjedelme között." (223. old.)

Az a véleményünk, hogy a marxi utalás azt a *lehetőséget* mutatja, amely a szocialista társadalomban megteremthető egy cikk termelésére fordított munkaidő (azaz a termelés mennyisége) és az iránta

Digitized by Google

megnyilvánuló kereslet között. (Bár — mint ismeretes — Marx azt gondolta, hogy a szocializmusban már nem lesz árutermelés.) Ez nem automatikus összhang, szükségszerű egybeesés — a szocialista társadalomban sem. E lehetőség megvalósításához a tervszerű irányításnak olyan módszere szükséges, amely a termelőerők fejlettségének adott fokán, az összhang megteremtése érdekében a piaci kapcsolatokat is igénybe veszi. A piaci törvények korrekt felhasználásával a szocialista társadalomban jórészt elkerülhető — de sohasem teljesen elkerülhető (mert a teljes összhang mindig absztrakció) — az, ami a kapitalista árutermelésben gyakran előfordul: hogy a piacon utólag derül ki, hogy valamely árumennyiségre nincsen szükség, és ezért — a marxi szavakkal élve — „ezeket az árukat piaci értékük alatt kell elkótyavetyélni, sőt egy részük teljesen eladhatatlanná is válhat." (Uo.)

A szocialista tervszerű gazdálkodásban nagyjában-egészében biztosítható az összhang, ha a tulajdonviszonyok és a termelőerők fejlettségi szintjéhez képest adekvát eszközöket rendelünk. Az eddigi tapasztalatokból úgy látjuk, hogy ezek az eszközök éppen nem azok, amelyek a termelőerők adott fejlődési szintjén általában megkerülik a piacot, s egy tervezőközpontnak a termelőegységekhez címzett utasításaival irányítják az egész termelést és fogyasztást. Nem mintha az elméletileg elképzelhetetlen volna, hanem mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a termelőerők jelenlegi fejlődési szintjén, amikor még szükségünk van a termelők közvetlen árukapcsolataira, ez utópia. És hogy ennek az utópiának ára van, azt az mutatja, hogy a *szigorúan központi tervezés és elosztás* módszere a társadalmi tulajdon talaján is olyan jelenségeket produkált, amilyeneket Marx éppen a tervszerűen irányított társadalomban elkerülhetőnek tartott: az áruk egy részének piaci értékük alatt való eladását, sőt azt is, hogy egy részük teljesen eladhatatlanná vált. (Nyilvánvaló, hogy bizonyos veszteség nélkül semmilyen mechanizmus, semmilyen gazdasági rendszer nem működhet. A piaci kapcsolatok azonban esetleg lehetővé teszik, hogy hamarabb felszínre kerüljenek a veszteségek, s ott érvényesüljenek, ahol keletkeztek.)

IV.

Ha szükségünk van a piaci kategóriákra, akkor *korrekt módon kell alkalmaznunk őket.* A szocialista piac *irányított piac,* s ez azt jelenti, hogy a szocialista állam — felismerve a piaci törvényeket, tudatosan élve velük, egy-egy területen más törvények, más kategóriák alkalmazásával semlegesítve vagy eltérítve hatásukat, ahol pedig ez szükséges, állami beavatkozást is igénybe véve — a felismert gazdasági törvényszerűségeknek megfelelően igyekszik biztosítani a gazdaság optimális növekedését. Az irányított piac semmiképpen sem azt jelenti, hogy megmásíthatjuk a piaci törvényeket, önkényes értelmezést adhatunk a piaci kategóriáknak. A piaci törvényeket és kategóriákat tiszteletben kell tartanunk, ha azt akarjuk, hogy jól szolgálják a tervszerű gazdálkodást.

Digitized by Google

Ebből az értelmezésből kiindulva kanyarodjunk vissza a már felvetett gondolathoz: *lehet-e úgy megállapítani a piaci árat, hogy a piaci értéknek feleljen meg?* Mint láttuk: hosszabb időszak társadalmi átlagában a kereslet és kínálat kilengései semlegesítik egymást és a piaci árak átlaga azonosul a piaci értékkel. Mi történik azonban ezen az időszakon belül? A kereslet hol nagyobb a kínálatnál, és ez felemeli a piaci árat, hol kisebb nála, és ez lenyomja a piaci árat.[3] Ha a piaci árat változatlan szinten akarjuk tartani — figyelembe véve a kölcsönhatást —, akkor az állam gazdasági hatalmára támaszkodva a kereslet és kínálat mozgását kell szabályoznunk. Ha az árak stabilitása mellett a megfelelő gazdasági eszközökkel enyhítjük a kereslet és kínálat kilengéseit, akkor ez ugyanolyan hatású, mintha a kereslet és kínálat hatására az ár mozog: egyensúlyi helyzet jön létre.

Tudatosan leegyszerűsített sémával élve: ha tőkés piacon a piaci ár nem fedi a keresletet, akkor az áremelkedés figyelmezteti a termelőket a kínálat fokozására, ha pedig az ár a kínálathoz képest magas, akkor ez a csökkenés révén arra figyelmezteti őket, hogy szükítsék a kínálatot. Ez az áruvilág zömére igaz, de nem minden tőkés módon értékesített árura. Ez a mechanizmus — amely a monopolkapitalista gazdaságban módosított és sokszor eltorzult formában érvényesül — alapjában véve az irányított piaci kapcsolatokkal élő szocialista társadalomban is szabadon kell hogy érvényesüljön azokon a területeken, amelyeken árukapcsolatok érvényesülnek. A szocialista árutermelés szférájában is lehetnek azonban olyan területek, amelyeken a társadalmi és gazdasági szükségszerűség azt teszi kívánatossá, hogy korlátozzuk vagy szüntessük meg az árak ingadozását. Ez esetben az a teendő, hogy változatlanul hagyva az árak szintjét (később még szólunk arról, hogy milyen ponton célszerű rögzíteni őket) *meghatározott eszközökkel* hassunk a keresletre illetve a kínálat nagyságára.

Hangsúlyozzuk, hogy az összes áraknak ilyenfajta szabályozása tulajdonképpen már *az árutermelés egész kategóriájának teljes eltörlésével volna egyenlő.* Azt jelentené: a társadalomnak módjában áll úgy irányítani a termelést, hogy nem — mint Marx mondta — csak véletlenül, kivételesen, hanem rendszeresen az ún. piaci értéken bonyolítsa le az egész áruvilág forgalmát. Ekkor azonban a „piacnak" már nem az a funkciója. hogy összehozza egymással a termelőket és a fogyasztókat, vagy hogy a termelés és a fogyasztás kívánatos összhangjának megteremtése céljából ütköztesse őket, hanem valami gigantikus „clearing-house"-zá alakul át, amelyben az értéknek és az árnak nincs más funkciója, mint az, hogy közös mértékegységként szolgáljon a különnemű áruk racionális elosztására.

Más dolog azonban az — s teljesen megvalósítható és szükséges

[3] Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy ha a szocialista állam él a rendelkezésére álló gazdasági hatalommal, akkor szabad áralakulás esetén is jelentősen tudja tompítani az áringadozásokat.

Digitized by Google

—, hogy bizonyos árufajtákra ilyenféle stabil árat rendszeresítsünk, azaz a kereslet és kínálat rugalmas változtatásával az adott színvonalon tartsuk áraikat. Mi szükséges ehhez?

a) Ha a kereslet oldaláról akarjuk biztosítani a fix árat, akkor:

— a fizetőképes kereslet szabályozása,

— a helyettesíthető termékek árának módosítása.

b) Ha a kínálat oldaláról akarjuk biztosítani a fix árat, akkor:

— az ellátás szabályozása a termelési vagy a behozatali mennyiségek módosítása révén,

— a helyettesíthető termékek kínálatának növelése.

Félreértés ne essék: ezek olyan változatok, amelyek mellett a *keresletkielégítést nyer*, azaz egyensúlyba kerül a kínálattal; eltekintünk tehát az olyan esetektől, amelyek kényszerelosztást, kiutalásos rendszert, jegyrendszert jelentenek, és amelyeknél csak *látszólagos* az egyensúly, mert a kereslet nagy része kielégítetlen marad, és az ún. fix ár valójában „privilegizált ár", amelyen csak azok jutnak hozzá az áruhoz, akik kiutalást kaptak rá. Ilyenkor könnyen előfordulhat, hogy az áru szűkössége áttöri a hivatalos fix árat, a hivatalos piac mellett kialakul a fekete piac, s a „kedvezményezettek" itt a hivatalos árnál drágábban adják tovább az árut. Ha viszont túlteng a kínálat, de adminisztratív módszerekkel továbbra is érvényesítjük a fix árat, vagyis nem csökkentjük a kínálatot, akkor ez az ár *fiktív árrá* lesz, amely mellett eladhatatlan készletek halmozódnak fel, mert ezen az áron nincs szüksége a társadalomnak ezekre az árukra.

Mi azonban másból indulunk ki. Azt mondjuk: lehetséges *az áruk egyes csoportjaira stabil árat alkalmazni* akkor, ha megvannak az eszközeink a kereslet és kínálat mozgatására, s élni is tudunk velük; ebben az esetben ezek a stabil árak teljesen megfelelnek az árutermelés törvényeinek, sőt alkalmazásuk nagyon hasznos lehet a termelés vagy a forgalom valamely szférájában. A tőkés társadalom is alkalmaz ilyen stabil árakat az alapvető élelmiszerek, egyes szolgáltatások és bizonyos nyersanyagok esetében. Alkalmazása különféle célszerűségi okokból történhetik: a munkásság nyomására, vagy elégedetlenségének csillapítására, a béremelések meggátlására, a termelés egy-egy alapvető szférájában a továbbgyűrűző árhullámzások megfékezésére stb. Ilyenkor azonban az államnak megvannak azok a készletei — áru- vagy devizatartalékai —, amelyek révén biztosítani tudja ezt a kívánatosnak ítélt árszínvonalstabilitást. (Ismeretes például, hogy az USA az ón- és alumíniumárak emelkedését az állami stratégiai készletek piacra dobásával, vagy e lehetőség meghirdetésével szabályozza.) Ilyenkor nem az ár alakul a kereslet és kínálat szabályai szerint, hanem a kereslet vagy a kínálat igazodik az árhoz.

A szocialista állam sokkal szélesebb mértékben képes stabil árakat alkalmazni, mert gazdasági hatalma nemcsak összehasonlíthatatlanul nagyobb, de — ami még lényegesebb — társadalmi vonatkozásaiban nem is ellentmondásos jellegű. Ezek a stabil árak — és ez a lényeges —

Digitized by Google

nem hatálytalanítják a piaci törvényeket, a kereslet és kínálat szabályozó szerepét, marxi kifejezéssel élve tehát ezek nem piaci értékek, hanem *piaci árak,* amelyeknek stabilitását gazdasági módszerekkel biztosítjuk. A piaci egyensúlyt kifejező egyenletben most nem a kereslet és a kínálat a független változó, s a piaci ár a függő változó, hanem fordítva: független változónak a piaci árat, s függőnek a keresletet és a kínálatot tekintjük.

Hol szabjuk meg ennek a stabil árnak a szintjét? Tegyük-e az árat a piaci értékkel azonos nagyságúvá (és ekkor ez az ún. „társadalmi tisztánlátást" szolgálná), vagy a termelési értéktől eltérő szinten szabjuk meg? Az eddig elmondottakból, azt hiszem, világosan következik, hogy a stabil ár szintjét ott kell megszabnunk, ahol az adott időszakban *a kereslet és a kínálat körülbelül — különösebb gazdasági beavatkozás nélkül — feltehetően kiegyenlíti egymást.* Ez nem azt jelenti, hogy nem mozdulhat el erről a pontról és így nem válhat esetleg szükségessé, hogy az árstabilitás érdekében a keresletet vagy a kínálatot is megmozgassuk, de olyan egyensúlyi árat jelent, amely lehetőleg huzamosabb időre biztosítja a kereslet és a kínálat összhangját.

Ez nem törvényszerű követelmény, inkább csak az *ésszerűség* diktálta elv. Nem vitatjuk tehát annak a lehetőségét sem, hogy pontosan az árcentrumban, vagy az alatt állapítsuk meg a stabil árat. Mi szólhat például amellett, hogy aránylag alacsonyra szabjuk meg az árat? Ilyen meggondolás lehet az, hogy a szóban forgó áruk vagy árucsoportok magas árának különösen nagy árfelhajtó hatása van sok más termékre is (például a fűtőanyagok árának). Ebben az esetben meg kell lennie a szükséges áru- vagy kapacitástartaléknak ahhoz, hogy fedezhessük azt a keresletet, amelyet az adott árszínvonal kielégítetlenül hagy. Azt is számításba kell vennünk: mibe kerül a társadalomnak önmagában és továbbgyűrűző hatásában az, hogy a szóban forgó áruk vagy árucsoportok árában esetleg még a társadalmilag szükséges munka sem térül meg, ha az árat a piaci érték alatt határozzuk meg. Vagy: milyen veszteségekkel jár az, ha a szóban forgó áruk vagy árucsoportok árában az adott időszakban megtérül ugyan a társadalmilag szükséges munka, de a további kereslet fedezéséhez már importra van szükség, vagy olyan pótlólagos kapacitásokat kell igénybe venni, amelyek már csak az átlagosnál rosszabb feltételekkel tudnak termelni.

Ilyen esetekben mindenekelőtt abban fejeződik ki a továbbgyűrűzés káros hatása, hogy a továbbfeldolgozó vagy a fogyasztó gazdasági egységek számára homályossá válik a tényleges társadalmi önköltség nagysága, és a vállalatok számára ésszerű döntések népgazdaságilag ésszerűtlennek bizonyulnak (pl. mesterségesen alacsony áron tartott nyersanyagok bázisán erős továbbfeldolgozó kapacitás fejlődik ki). Mégsem tartjuk kizártnak az ilyen, a kívánatosnál alacsonyabb szinten való árrögzítést, de figyelembe kell venni, hogy *ez csak kivételes eset lehet,* mert különben az egész gazdasági szerkezetben egyensúlyi zavarok léphetnek föl.

Digitized by Google

V.

Felmerülhet az a kérdés, hogy az elmondottakban nem becsültük-e túl a kereslet és kínálat szerepét a szocialista gazdaság egyensúlyának megteremtésében. Úgy véljük: *nem.* A kereslet és kínálat törvénye az árutermelés immanens része, amelyet lehet korlátozni, szabályozni, de eltekinteni tőle nem lehet. Nem abban van a lényeges különbség a szocialista és a kapitalista gazdasági rend között, hogy az előbbi nem alkalmazza az árutermelést, az utóbbi pedig igen, hanem abban, hogy *nálunk az árutermelés* — a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján — *a dolgozók érdekeit szolgálja*, a kapitalizmusban pedig a tőkés értéktöbblet-termelést, hogy itt *felismerik és alkalmazzák* az árutermelés törvényeit, ott pedig — ha közelítenek is megismerésükhöz — tudatos alkalmazásuk mindig fogyatékos, s a társadalmi bázis miatt mindig ellentmondásos. A szocialista gazdaságban tehát az árutermelés törvényei, a kereslet és a kínálat kiszolgálják a szocialista államot, hogy az a leghatékonyabban elégítse ki a társadalom szükségleteit. Ha azonban a szocialista állam a termelőerők fejlettségének adott szintjén szükségesnek tartja, hogy egyes szférákban alkalmazza a piaci törvényeket, az már nem áll módjában, hogy *megváltoztassa* őket. A beruházási javak piacán például a szocialista államnak figyelembe kell ugyan vennie az értékrendeket, de hozhat olyan döntéseket is, amelyek nem felelnek meg a piac közvetlen kínálati és keresleti viszonyának. Ebben az esetben azonban számolnia kell azzal, hogy milyen hatásuk lesz döntéseinek a gazdasági élet egyéb szféráiban, ahol közvetlenül érvényesül a kereslet és kínálat törvénye.

A szocialista állam, élve koncentrált gazdasági hatalmával, ott is szabályozhatja a piaci törvények hatóerejét, ahol e törvények lényegében érvényesülnek. Nem sértheti meg azonban e törvényeket, *nem téveszthetí össze a maga céljait az árutermelés objektív törvényeivel. Nem helyettesítheti a gazdasági elemzést szubjektív értékelésekkel, a törvények ismeretét és az azokat figyelembe vevő gazdasági stratégia kidolgozását voluntarista elhatározásokkal.* Ez a dolog lényege; ennek belátása nem csökkenti a szocialista tervgazdaság hatékonyságát, hanem azt a kötelezettséget rója ránk: ismerjük meg és vegyük figyelembe a törvények hatóerejét, hogy *a tudatos cselekvés szolgálatába* állíthassuk őket.

Digitized by Google

DR. NAGY LÁSZLÓ

Gondolatok az új termelőszövetkezeti törvényről

A gazdaságirányítási rendszer reformjának előkészületi munkái, az irányelvekről eddig lefolyt viták, s a mezőgazdasági termelőszövetkezet életviszonyaira vonatkozó pártvizsgálatok világossá tették, hogy a gazdasági és politikai intézkedéseket átfogó kodifikációs munkának is követni kell. Ismeretes, hogy a gazdasági intézkedések túlnyomó része jogi öltözetben jelenik meg; a gazdasági élet jelenségei mint gazdasági kategóriák, rendszerint egyben jogintézmények is (pl. a terv, a gazdaságos önelszámolás, a vállalat, a gazdasági szerződés). Ezért a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztésével módosítani kell a polgári törvénykönyvet, az államigazgatási eljárásról szóló törvényt, a munka törvénykönyvét, s új mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény, vagy törvényerejű rendelet megalkotása is napirendre kerül.

AZ ÚJ TÖRVÉNY SZÜKSÉGESSÉGE

Nincsen semmi meglepő abban, hogy a szocialista állam időnként újból szabályozza, újra kodifikálja a gazdasági élet egy-egy szektorát. A jogszabály, ha előremutató is, mindig a termelési viszonyok fejlődésének bizonyos szakaszát tükrözi. Egy idő múlva a termelési viszonyok feszegetni kezdik a jogszabály kereteit, a jogszabály elavulttá válik, s aktív ráhatás helyett megmereviti, konzerválja a társadalmi viszonyokat. Tapasztalataink szerint eddig a szocialista törvényhozás kb. nyolc-tíz évenként volt kénytelen felülvizsgálni a gazdasági viszonyokat rendező kódexeket, s a társadalmi fejlődés megkívánta módon és mértékben a követelményekhez igazítani őket. Ennek szükségessége ma a mezőgazdaságban legszembetűnőbb.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek életviszonyait az 1959. évi 7. sz. tvr. rendezte. Ez a jogszabály — első ízben a magyar termelőszövetkezeti mozgalom történetében — törvényi szinten kodifikálta a mezőgazdasági termelőszövetkezetek életviszonyait, s szakítva a korábbi mintaalapszabály-rendszer kötöttségeivel, nagyobb önállóságot biztosí-

Digitized by Google

tott számukra. Ez a tvr. lényegében az agrárpolitikai téziseket öntötte jogszabályokba. Jelentőségét nemcsak az húzza alá, hogy számos addig nem szabályozott kérdésben rendezte a szövetkezeti jogviszonyokat, hanem az is, és elsősorban az, hogy biztosította a *tömeges átszervezés törvényes kereteit;* e tekintetben pozitív történelmi szerepe volt.

Az elmúlt hét esztendő alatt a mezőgazdasági termelési viszonyok lényegesen fejlődtek. Nemcsak a tömeges átszervezés valósult meg, hanem a termelőszövetkezetek belső életében is sok változás ment végbe, s ezeknek következtében az említett jogszabály számos rendelkezése túlhaladottá vált. Lényegében ellentmondás támadt a termelőszövetkezetek fejlődő termelési viszonyai és a jogszabály között. A tvr. sok tekintetben már nem tölti be a jogszabály aktív és dinamikus szerepét; nem elősegítője a termelési viszonyok megszilárdításának, hanem inkább fékezője. Ebben a vonatkozásban a jogértelmezésnek szinte már minden lehetőségét kimerítettük, nem is szólva arról, hogy a sok jogszabály és bírói szervek által hozott elvi állásfoglalás szinte áttekinthetetlenné teszi a termelőszövetkezeti vezetők számára a szövetkezeti gazdaságokra vonatkozó joganyagot. Ez azt jelzi, hogy megérett a helyzet az új termelőszövetkezeti törvény megalkotására.

E tanulmányban nem vehetünk sorra minden kérdést, amelyet a szükségesnek vélt új törvénynek rendeznie kell, hanem csak azokat a főbb problémacsoportokat tekintjük át, amelyekben a termelőszövetkezeti törvény alapvető módosításra szorul. Ezek végső megfogalmazásáig azonban még sok részletkérdést kell tisztázniuk az elméleti és gyakorlati szakembereknek. Szem előtt tartva azt az alapelvet, hogy a tervezett törvény a termelőszövetkezeti forma *jelentőségének növelését és az e forma nyújtotta lehetőségek további kiaknázását* kell hogy szolgálja.

A TERMELŐSZÖVETKEZET TEVÉKENYSÉGI KÖRE

1 A szövetkezetek lehetőségeinek jobb kihasználása azt igényli, hogy az eddigitől lényegesen eltérően szabályozzuk a termelőszövetkezetek *tevékenységi körét,* s helyüket a népgazdaságban és a szocialista társadalmi rendszerben. Itt a következőket kell figyelembe vennünk:

A mezőgazdasági termelőszövetkezet *kettős jellegű* társadalmi formáció: egyfelől a szövetkezeti tulajdon alapján működő, *vállalatszerűen gazdálkodó mezőgazdasági nagyüzem,* másfelől a tegnap még rétegekre bomlott parasztság *legátfogóbb társadalmi szervezete.* E kettős jellegnek a szövetkezet működési rendjében éppúgy kifejezésre kell jutnia, mint vezetésének felépítésében. A kettősség a tagság jellegében is megnyilvánul: a szövetkezeti tag *szövetkezeti gazda* (tulajdonos), s egyben *szövetkezeti dolgozó* is. A tagsági jogok és kötelezettségek körének megállapításában meghatározó erejű ez a kettősség.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet *önállóan gazdálkodó egység,* nem pedig felvásárló vállalatok „kihelyezett" termelési bázisa. Úgy kell

Digitized by Google

tehát megszabni tevékenységi körét, hogy ez *gazdasági önállóságot* biztosítson neki. Ezért meg kell adni a termelőszövetkezetnek a lehetőséget arra, hogy a gazdálkodás során ne csak azt tehesse, amit a törvény egyenesen *megenged*, hanem mindazt, amit a törvény *nem tilt*. Ehhez kell igazítani a termelőszövetkezet *jogi személyiségét* is. Valamely jogi személy *jogképességének* tartalmát ugyanis mindig azok a konkrét célok és feladatok szabják meg, amelyeknek elérésére ez a jogi személy megalakult.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet *szocialista társadalmi rendszerünk szerves része*. Ezért az összhangot meg kell teremteni a szövetkezet termelése és a népgazdaság szükségletei között. Ezt az összhangot azonban a szövetkezet önállóságának megfelelő gazdasági eszközökkel kell biztosítani. Az adminisztratív jellegű kapcsolatok csak az államigazgatási tevékenységben, az ún. hatósági rendelkező jogkörben (a mezőgazdasági szakigazgatásban, a tsz-igazgatásban stb.) létjogosultak.

1 A mezőgazdasági termelőszövetkezet gazdálkodási tevékenységének körét e követelményekkel összhangban kellene szabályozni és bővíteni. Az új jogszabálynak azt a szemléletet kellene tükröznie, hogy bár a mezőgazdasági termelőszövetkezet *elsődlegesen termelési célokat* szolgál, de elválaszthatatlan ettől *belső fogyasztói, feldolgozói, értékesítő tevékenysége* és nem utolsó sorban a helyi lakosság szükségleteinek megfelelő *szolgáltatói* tevékenysége is. Az életviszonyok fejlődése és az önállóság biztosítása azt kívánja, hogy a termelőszövetkezet kapjon *nagyobb cselekvési szabadságot a gazdálkodásban*. Felül kell vizsgálni tehát azokat a jogszabályokat, amelyek a termelőszövetkezet termelő tevékenységét indokolatlanul és mereven elválasztották a feldolgozó tevékenységtől, számos területen e tevékenységet megnehezítő megkötöttségeket tartalmaztak, külön engedélyhez kötöttek, s végeredményben kirekesztettek a szövetkezet fő tevékenységéből olyan mozzanatokat, amelyek szervesen beletartoznak a mezőgazdasági termelésbe.

A gazdálkodás vázolt összetevői *egységükben* kezelendők; ezt a termelőszövetkezet fejlődése szempontjából le nem becsülhető és egymással szoros kölcsönhatásban álló olyan tényezők indokolják, mint a termelőszövetkezeti tagok folyamatos foglalkoztatottsága, a jövedelmezőség és a gazdaságosság. A *foglalkoztatottság* vonatkozásában utalhatunk arra a közismert tényre, hogy a mezőgazdasági munka jellemzője az idényszerűség. A növénytermelési munkacsúcsok idején termelőszövetkezeteink munkaerőhiánnyal küzdenek, holott egyre feszítőbb gondjuk, hogy nem tudják az egész évben foglalkoztatni tagjaikat. Különböző számítások szerint 1964-ben pl. a tagok munkaerejének csak kb. 75 százaléka volt hasznosítva. Az állandó foglalkoztatás természetesen a szövetkezet bevételeire is kihat. Ha a szövetkezeti tagság állandóan foglalkoztatva lenne, akkor több milliárd forinttal emelkedne a termelőszövetkezeti szektorban előállított termelési érték. A termelőszövetkezet feldolgozó tevékenységének kiterjesztése pedig nem lebecsülendő gazdasági tényező; a termelő és a feldolgozó üzemek túlzott

Digitized by Google

szétválasztása ugyanis olykor megbontja a betakarítás és a feldolgozás összhangját, torlódásokat okoz, s ezek miatt évente milliós értékek mennek tönkre. (1964-ben pl. Bács megyében jelentős mennyiségű szőlő ment kárba ennek következtében.)

A termelőszövetkezetek tevékenységi körének kibővítését az is indokolja, hogy a termelőszövetkezet vagyontárgyai (a föld kivételével) saját tulajdonában vannak. Elméletileg már túl vagyunk — szerencsére — azon a felfogáson, amely szerint a termelőszövetkezetnek nem lehet alapvető termelőeszköz a tulajdonában, mert akkor „előnyös helyzetbe" kerül az állami vállalatokkal szemben, de szélesebb körben és konzekvensebben kellene gyakorlati intézkedéseket tennünk ezzel a felfogással szemben. Ha igaz az a tulajdonjogi tétel, hogy a tulajdonosnak joga van másra átruházni tulajdonjogát — ez pedig igaz —, akkor elméletileg sem tartható fenn az, hogy pl. értékesítési tevékenységük során adminisztratív módon korlátozzuk a termelőszövetkezeteket szerződéses partnerük megválasztásában. Indokolt tehát, hogy az új törvény a termelőszövetkezetnek a vagyontárgyaival való *tulajdonosi rendelkezési jogát* úgy szabja meg, hogy ez megfeleljen a gazdasági mechanizmus munkálatai során kialakult szemléletnek, s a szövetkezeti tagság valóban jobban rendelkezhessék saját vagyontárgyaival. Így pl. közvetlenül is köthessen értékesítési szerződést a fogyasztásban érdekelt szervekkel (kórházakkal, szállodákkal stb.). Korántsem azt javasoljuk, hogy a termelőszövetkezetek alakuljanak át „vegyeskereskedésekké", vagy a feldolgozás vonatkozásában „magyar népi kohókká" — mint a tevékenységi kör kiszélesítésének ellenzői mondják —, hanem azt szeretnénk, hogy a gazdasági eszközök ösztönözzék a termelőszövetkezeteket a *fő tevékenységre*. Ez csökkentené annak a veszélyét, hogy *indokolatlanul* kiterjesztik gazdasági tevékenységüket, s ugyanakkor nem volna korlátja az olyan termelési vagy szolgáltatási tevékenységnek, amely a népgazdaságnak és az üzemnek egyaránt előnyös. Az új szövetkezeti jogszabálynak tehát azon a koncepción kellene alapulnia, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet *alapvetően termelést folytató, de egyben beszerzési, fogyasztási és értékesítési funkciót is betöltő egységes mezőgazdasági szövetkezet.*

3 A szövetkezeti tevékenységi kör helyretétele a szövetkezetek árukapcsolatait realizáló *szerződéseket* is érinti. Megvizsgálva ugyanis a termelőszövetkezetek gazdasági szerződéseit, illetőleg ezek rendszerét, nemcsak azt észleljük, hogy mind a szerződéskötések során, mind a feltételek realizálásakor sok sérelem éri a mellérendeltség és egyenjogúság elvét, hanem azt is, hogy e sérelmek egyik alapvető oka maga a jelenlegi szerződéses rendszer. A termelőszövetkezet ma tulajdonképpen csak két szerződéstípus révén realizálhatja árukapcsolatait, s bár már sokszor volt szó a termelési és terményértékesítési szerződések további csiszolásának szükségességéről, nem biztos, hogy ez önmagában megoldja a kérdést. A csiszolgatások helyett inkább azt kellene az új gazdasági mechanizmusban vázolt önállósági követelmények alapján megvizsgálni, hogy milyen *új szerződéstípusok* felelnének

Digitized by Google

meg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági kapcsolatainak. A jelenlegi termelési szerződés ugyanis tipikusan a kisárutermelő mezőgazdaság testére szabott szerződéses forma. A kisárutermelők százezreinek tervszerű befolyásolásában igen nagy szerepet játszott, sőt a termelőszövetkezeti mozgalom első éveiben a termelőszövetkezetek vonatkozásában is sikerrel töltötte be ezt a funkciót, ma azonban, a már kialakult és önálló szövetkezeti nagyüzemekkel pl. nem a *területre,* hanem a *termékmennyiségre* célszerű szerződést kötni. A jogtudomány azzal nyújthat tehát segítséget gazdaságirányítási mechanizmusunk teljesebbé tételéhez, hogy kidolgozza azokat a gazdasági szerződéstípusokat, amelyek tiszteletben tartják a termelőszövetkezet *gazdasági önállóságát,* de egyben biztosítják a központi *készletgyűjtést* is, s mind az eladó, mind a vevő szempontjából *biztonságos alapokra helyezik az árukapcsolatokat.*

A VÁLLALATI ÉS TÁRSADALMI OLDAL EGYSÉGE

Ha összetett társadalmi jelenséget elemzünk, akkor — objektív és szubjektív okokból — hajlamosak vagyunk arra, hogy *csak* azt az oldalt hangsúlyozzuk, amelyet az adott fejlődési szakaszban erősítenünk kell. Minthogy pedig az utóbbi hónapokban a szövetkezet *vállalati* oldalának kialakítása és megerősítése került — teljesen jogosan — előtérbe, a *társadalmi* oldal erősítésének szükségességéről kevesebbet beszélünk. S nem is az a baj, hogy a vállalati oldal erősítésének halaszthatatlanságát hangsúlyozzuk, hanem az, hogy olykor a *társadalmi oldal rovására* tesszük ezt. Az *üzemi szemlélet nem szoríthatja háttérbe a politikai szemléletet,* s az utóbbi sem az előbbit. Napjainkban a termelőszövetkezet mindkét oldalának az erősítése társadalmi szükséglet. E két oldal a kölcsönös feltételezettség viszonyában áll egymással; a vállalati gazdálkodás megszilárdítása elképzelhetetlen a kollektíva összetartása és fegyelmezettsége nélkül. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szövetkezetnek — sajátos helyzete folytán — nincsenek meg azok a fegyelmező eszközei, amelyeket az állami vállalat alkalmazhat a hanyagul dolgozó, a vállalati kollektívát bomlasztó személlyel szemben (pl. a felmondási okok széles skálája). A társadalmi oldal hangsúlyozásának konzekvenciájaként az eddiginél nagyobb figyelmet kell tehát szentelni azokra a közvetlen, és rendszerint jogi természetű eszközökre (pl. a szövetkezet ügyeiben való részvételre), továbbá azokra a közvetett eszközökre (nevelési ráhatások: tanfolyamok, könyvtár, kultúrház stb.), amelyek elősegítik, gyorsítják az egységes szocialista szövetkezeti parasztosztály kialakulásának történelmi folyamatát.

Ebben a vonatkozásban az eddigi hatályos jogszabályi rendelkezések lényegében azokban a normákban merültek ki, amelyek elrendelik a szociális-kulturális alap létrehozását, illetőleg megállapítják az alap feltöltésének kötelességét. A szocialista társadalom szövetkezeti törvényének azonban már bevezető alaprendelkezéseiben szövetkezeti feladattá kell tenni a *parasztság társadalmi, gazdasági és kulturális egysé-*

Digitized by Google

gének, szocialista nevelésének megvalósítását. E vonatkozásban egyébként az 1947. évi XI. tc. teljesebb volt, mert a szövetkezet céljai közé azt is odasorolta: „Gondoskodni kell... arról is, hogy tagjai közösségi szellemben nevelkedjenek, s egyúttal a szövetkezet tárgyának megfelelő szaktudást, a szövetkezeti önkormányzati ügyekben és üzletvitelben való jártasságot, közgazdasági, illetőleg társadalomtudományi tájékozottságot szerezhessenek." A 114. § pedig egyenesen közfeladattá tette a szövetkezeti eszme fejlesztését és a szövetkezeti szakoktatást. Semmi szégyellni való sem lenne abban, ha a kodifikációs munka során újra felélesztenénk — természetesen a termelőszövetkezetek lényegéhez hozzáigazítva — az 1947. évi szövetkezeti törvény helyes célt kitűző szakaszait.

A FÖLDTULAJDON ÉS FÖLDHASZNÁLAT

A termelőszövetkezeti tulajdonviszonyok, illetőleg a tulajdonosi rendelkezési jog szabályozása kapcsán egy másik rendezésre váró kérdést is szóvá kell tennünk: a szövetkezeti földhasználat *állandóságának* törvényi biztosítását. Az 1959. évi 7. sz. tvr.-nek azok a szabályai ugyanis, amelyek a szervezés időszakában elősegítették a közös földhasználat kialakítását, a maguk ellentétébe csaptak át, s ma nem egy vonatkozásban bizonytalansági tényezői a szövetkezeti földhasználatnak. Ez a főként a kilépéshez kapcsolódó *földkiadásnak* és a termelőszövetkezetekben levő földek *öröklésének* szabályozására vonatkozik, amely ma már elavult és problematikus. Az 1959-es rendelkezések szerint ugyanis, ha a tag kilép a termelőszövetkezetből, akkor ki kell neki adni a földet. Ha egy termelőszövetkezeti tag meghal, akkor jogszabály szerint örökösének — ha kéri és ha élethivatásszerűen foglalkozik a mezőgazdasággal — a bevitt földet ki kell mérni, ha nem élethivatásszerűen foglalkozik mezőgazdasági termeléssel, akkor az örökös csak a föld tulajdonjogát örökli, s a földre nézve haszonbérleti jogviszony keletkezik közötte és a földet használó szövetkezet között.

Közismert dolog, hogy az ipar elszívó hatása következtében sokan megváltak a termelőszövetkezetektől, s ez földkiadási vitákkal, a haszonbér nagysága körüli vitákkal járt együtt. Az elmúlt esztendőkben csak a jogszabályok értelmezése által nyújtott lehetőségekkel sikerült jogalkalmazó szerveinknek elsimítaniuk a haszonbér körüli vitákat. Termelőszövetkezeti tagságunk átlagos életkora magas, s minthogy a falusi fiatalság egy jelentős része városba költözött, a potenciális földörökösök egy része nem foglalkozik élethivatásszerűen mezőgazdasági termeléssel. Ennek az a következménye, hogy évről évre nő annak a földnek a mennyisége, amely nem állami és nem is szövetkezeti tulajdonban van, hanem amelynek tulajdonosai *a szövetkezeten kívül álló személyek.* Ma a szövetkezeti földnek 15—20 százaléka ún. külső személyek tulajdonában van (általános elnevezéssel: haszonbérelt föld), s ez az arány évről évre növekszik.

Ez az állapot — különösen a távlatot tekintve — több okból is hátrányos a termelőszövetkezetekre. A földekért évről évre nagyobb ösz-

Digitized by Google

szegű haszonbért fizetnek ki. Tavaly — durván számítva — kb. 250 millió forintot fordítottak erre, s a következő években még magasabb lesz ez az összeg, mert a földek volumene a közeli években kb. 1—2 százalékkal, később pedig a korösszetétel arányának megfelelően, gyorsuló ütemben nő. Ezen a folyamaton a falura való visszaköltözés sem változtat alapvetően, mert ez csak mérsékli, de nem állítja meg a mezőgazdasági lakosság számának törvényszerű csökkenését.

Egyetlen jószándékú dolgozó előtt sem lehet vitás, hogy a nagy erkölcsi és anyagi ráfordítással közös használatba vont földek egyben tartása nagy társadalmi érdek. Ebből a szempontból pedig nemcsak a belső tényezőknek (a jövedelmezőségnek stb.) van kohéziós erejük — bár ezek az elsődlegesek —, hanem a külső tényezőknek is. Külső tényező az a jogi szabályozás, szűkebb értelemben a földhasználatnak az a jogi rendje is, amely *biztosítja a termelőszövetkezetek földhasználatának állandóságát.* Az a kívánatos, hogy — ezt a külső eszközt igénybe véve — a termelőszövetkezetek és a külső személyek közötti haszonbérleti viszonyt olyan *határidő nélküli földhasználati jogviszonnyá* alakítsuk át, amelyben a termelőszövetkezet lényegében teljes jogú földhasználatot élvez, a tulajdonos pedig használati díjra jogosult. A használati díj nagyságát *irányárak* alapján kellene megállapítani, s e földekre célszerű volna kimondani a *földkivitel tilalmát.* Ez korántsem jelenti a földtulajdon társadalmasítását, de a közösség érdekeinek rendeli alá a magán tulajdonjog gyakorlását. (Ennek az álláspontnak már a földjog tudományának művelői is hangot adtak a szaksajtóban, s a Legfelsőbb Bíróság is lényegében ilyen értelemben foglalt állást.)

A VEZETÉS

Mezőgazdasági termelőszövetkezeteink gazdálkodása egyre inkább megfelel a vállalatszerű gazdálkodás követelményeinek. De vállalatszerű gazdálkodásuk megszilárdítása (nem egy helyen pedig még csak kialakítása) ismét új kérdések elé állítja a jogalkotókat. Az új jogszabálynak mindenekelőtt mélyebben kell szabályoznia a termelőszövetkezetek *vezetésének* kérdéseit, mind az egyes vezető szervek vonatkozásában, mind pedig az egyes vezető szervek egymáshoz való kapcsolatát tekintve. E problémakörből három kérdést veszünk itt szemügyre.

A vállalatszerű vezetés és a termelőszövetkezeti demokrácia összhangjának érvényesítése kettős — látszatra ellentmondó — igényt támaszt a kodifikációs munkával szemben: mélyíteni *a közgyűlés* hatáskörét, és szélesíteni *a vezetőség* hatáskörét.

A közgyűlés hatáskörét nem azzal lehet mélyíteni, hogy növeljük a közgyűlés hatáskörébe tartozó ügyek számát, hiszen ma is az a probléma, hogy a szövetkezeti tvr. túl sok kérdést utalt ide. Ha a közgyűlés a kizárólagos hatáskörébe tartozó minden ügyet megtárgyalna, akkor legalább havonta kellene ülésezni. Valójában a közgyűlés elé tartozó ügyek egy része szükségszerűen a vezetőség hatáskörébe került át. A közgyűlés súlyának növelésére tehát ez az extenzív út nem járható, mert a döntési jog sok esetben máris formálissá vált.

Digitized by Google

A közgyűlés tekintélyének megóvása és szilárdítása céljából csökkenteni kellene a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyek számát, s csak a termelőszövetkezet létével kapcsolatos *alapvető hatásköröket* kellene meghagyni. A közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyek vonatkozásában azonban olyan lehetőségeket kellene teremteni, hogy a közgyűlés tagjai *valóban a szövetkezet gazdáinak* érezzék magukat. Így például az eddiginél sokkal nagyobb jogkört kellene kapniok *alapszabályuk elkészítésében*, a tartalmi mondanivalók kialakításában. Egyben meg is kellene követelni — fegyelmi szankció terhe mellett — a szövetkezet vezetésétől, hogy a közgyűlés a jogi követelményeknek eleget téve tárgyalja meg az új törvény után elkészítendő alapszabályt, éppúgy, mint a termelőszövetkezet életének alakulását alapvetően befolyásoló egyéb ügyeket. Például továbbra is a közgyűlésnek kellene megválasztania a termelőszövetkezet vezetőit, felvennie az új tagokat, megtárgyalnia és jóváhagynia a más szövetkezettel való egyesülést, szövetkezeti vállalat alapítását, a távlati és éves terveket, valamint a zárszámadást. A felügyeleti hatóságoktól pedig jobban meg kellene követelni, hogy a közgyűlés hatáskörének új módon való rendezése után, nyomatékosabban álljanak ki a közgyűlés anyagi és alaki szabályainak betartásáért.

Az operatív jellegű belső igazgatási és munkaszervezési feladatokat eleve a *vezetőség hatáskörébe kellene utalni* (például a munkaszervezet kialakítását, a munkák operatív irányítását, a fegyelmi és kártérítési ügyeket, az ügyletkötéseket). A vezetőség hatáskörének bővítését az üzem és az üzem mögött álló egész tagság érdeke diktálja, hiszen a vezetőség sorozatosan kerülhet szembe olyan feladatokkal, amelyeket azonnal, vagy egész rövid idő alatt kell megoldania; s ilyenkor a gyors döntés legtöbbször gazdasági eredményt hoz, a késedelem pedig anyagi hátrányt okoz. A vezetőség tehát nem pusztán a közgyűlés *végrehajtó szerve*, hanem egyben a szövetkezet legfontosabb *operatív igazgatási szerve* is.

A vezetőség státusának kialakítása kapcsán nemcsak a hatáskört kellene a vállalatszerű gazdálkodás követelményeihez igazítani, hanem a *vezetés jogi biztosítékait* is. Az 1959-es rendelkezések igen szegényesek ebben a vonatkozásban, s csak nagy általánosságban fogalmazzák meg az elnök jogkörét (nem is szólva a vezetőség többi tagjáról). Jó volna, ha az új jogszabály tételesebben szabályozná a vezetők jogállását. Tisztáznia kellene a vezetőségnek, a vezetőség egyes tagjainak jogkörét, fegyelmi és anyagi felelősségét, megválasztásuk, leváltásuk és visszahívásuk szabályait. Itt meg kell jegyeznünk, hogy — tekintettel a szövetkezetek belső fejlődésére — az új szabályban túl kell menni az „elnök—agronómus—könyvelő" hármason, s az azóta kialakult vezetőségi pozíciókat is rendezni kell (üzemág-vezető, műhelyvezető stb.). Célszerű volna megvizsgálni: nem kellene-e helyet adni a vezetőségben a *bizottságok* vezetőinek.

A *vezetőségre* vonatkozó szabályozásnak abból kellene kiindulnia, hogy a termelőszövetkezetben is indokolt és kívánatos az *egyszemélyi*

Digitized by Google

vezetés és a *kollektív* vezetés összhangjának megvalósítása. A szövetkezet vezetésének szabályozásánál a vezetőség és az elnök között is a jelenleginél egészségesebb munkamegosztást kellene teremteni.

4. Hogy a termelőszövetkezeti vezetés tartalmasabbá váljék, a területi vezető szervek, s elsősorban a közgyűlés *alaki (eljárási)* szabályait is felül kellene vizsgálni. Ma ugyanis ritkaságszámba megy, ha a közgyűlés már első összejövetelkor határozatképes. (Veszprém megyében azt mondják, hogy a megye termelőszövetkezeteinek legfeljebb egytizedében határozatképes az első ízben összehívott közgyűlés, s azt hisszük, ez más megyékre is vonatkozhat.) Ma mindenki egyenlő jogú tagja a közgyűlésnek, aki a belépési nyilatkozatot aláírta, akár dolgozik, akár nem, akár nyugdíjas, akár nem. Ezért a felügyeleti szervek nem is veszik szigorúan a határozatképességre vonatkozó törvényi előírásokat, a közgyűlés veszít súlyából, sok esetben formális, ez pedig egyes termelőszövetkezetekben a közgyűlések számának csökkenésére, végső fokon pedig a termelőszövetkezeti demokrácia sorvadására vezet.

E problémakör rendezésére többféle megoldás is elképzelhető. Mindenekelőtt elvként kellene kimondani, hogy a tag úgynevezett *szervezeti jogai is elvégzett munkájához igazodnak;* aki tehát önhibájából nem teljesítette munkakötelezettségét, annak ne legyen szavazati joga a szövetkezet ügyeiben, az ne legyen sem választó, sem választható. Egy másik megoldás a küldöttgyűlés és a részközgyűlés jogállásának rendezése. A *jelenlét* és a *határozatképesség* vonatkozásában mérsékelni lehetne a ma meglehetősen magasan megállapított mértéket.

5. A szövetkezetek *társadalmi jellegének* az az egyik kifejezője, hogy az egész tagság részt vesz a szövetkezet ügyeinek intézésében. Az ügyintézésben való részvétel azonban nemcsak a közgyűlésen való megjelenésből, illetőleg az ott kifejtett aktivitásból áll. A közvetlen demokrácia gyakorlásának jó eszközei lehetnek a termelőszövetkezetek különféle *bizottságai* is. A bizottságok vonatkozásában — a jogi szabályozás szegényes volta ellenére — érdekes, bár ellentmondó jelenségek vannak a termelőszövetkezetekben. Olyan bizottságok, amelyeknek a hatáskörét viszonylag kielégítően körülírják a szabályok, nem működnek kielégítően. Áll ez mind a fegyelmi bizottságra, mind pedig az ellenőrző bizottságra. Ennek feltehetően az az oka, hogy e két bizottságnak általában népszerűtlen ügyekben kell javaslatokat tennie, és az a jogi védelem, amelyet tagjaiknak élvezniük kellene, nincsen arányban munkájuk jellegével. Különösen az indokolt, hogy rendezzük az *ellenőrző bizottság* tagjainak jogait és kötelezettségeit, a vezetéshez való viszonyukat, „mentelmi" jogukat, az ellenőrzésre fordított munkájuk díjazását stb., mert különben továbbra is egyhelyben fog topogni az ellenőrző bizottságok tevékenysége.

Egy további negatív tapasztalat az, hogy a szövetkezetek nem mindig adják meg a bizottságok tevékenységéhez nélkülözhetetlen *anyagi feltételeket.* Így például hiába javasolta 1961-ben a Földművelésügyi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium és a Termelőszövetkezeti

Digitized by Google

Tanács a szociális-kulturális alap kettéválasztását, 1963-ban az országos felmérések szerint mégis 9:1 volt a szociális és a kulturális ráfordítások egymáshoz való aránya.

Az országos felmérések szerint általános tendencia *az új bizottságok* létrehozása. Így például a szentgáli kezdeményezés, a *háztáji bizottság* megalakítása, ma már országos méretűvé vált. Nem minden új bizottság létrehívása ilyen pozitív, és nem mindegyik valami új szükségletének megnyilvánulása. Hajdú megyében nyilván azért javasolták a termelőszövetkezeteknek a *társadalmi tulajdont védő bizottság* létrehívását, mert az ellenőrző bizottságok, amelyeknek a társadalmi tulajdon védelme is feladata, nem tevékenykedtek eredményesen.

A tapasztalatok arra mutatnak, hogy a bizottságok kínálta lehetőségeket még korántsem aknáztuk ki, és a termelőszövetkezeti demokrácia tartalmasabbá tétele érdekében az eddiginél nagyobb figyelmet kell szentelni a bizottságok feladatainak jogi szabályozására.

A TAGSÁGI VISZONY

Az 1959. évi termelőszövetkezeti törvényerejű rendelet viszonylag szegényesen rendezi a *tagsági jogokat és kötelezettségeket.* A tagsági viszony tartalmát, a tagok jogait és kötelezettségeit a termelőszövetkezeti mozgalomban végbement fejlődés követelményeihez igazítva, az eddiginél tételesebben és behatóbban kellene rendeznünk. Ezt több körülmény indokolja: a tagság kettős jellege, a termelőszövetkezetek belső üzemi fejlődése, s az az aránytalanság, amely a szövetkezeti tag és a szövetkezeti alkalmazott jogi helyzetének szabályozása között fennáll. Az alkalmazott jogait és kötelezettségeit a Munka Törvénykönyve részletesen rendezi, a termelőszövetkezeti tagét nem. A termelőszövetkezeti tagok jogainak és kötelezettségeinek tételesebb szabályozása nemcsak a kötelezettségek jobb számonkérését tenné lehetővé (bár ez sem lényegtelen a vállalatszerű gazdálkodás szempontjából), hanem egyben törvényi védelmet is nyújtana a tagnak, a termelőszövetkezet esetleges törvénysértéseivel szemben. Végül a tagsági viszony rendezését sürgeti az a körülmény is, hogy a termelőszövetkezetek szervezésének kezdeti időszakában egységes jogi helyzetet élvező szövetkezeti dolgozók köre erősen differenciálódott: ma a szövetkezetekben vannak dolgozó és nem dolgozó termelőszövetkezeti tagok, dolgozó és nem dolgozó szövetkezeti családok, pártoló tagok, nyugdíjasok, alkalmazottak stb. A jogi szabályozásnál erre a differenciálódásra is figyelemmel kell lenni.

A tagsági viszony tartalma lényegében három fő részre bontható: *vagyoni eredetű* jogokra, és kötelességekre (vagyonbevitel, földjáradék, háztáji gazdaság stb.), a *munkavégzés* jogára és kötelességére, s az ehhez igazodó részesedésre, és a *szervezeti* jogokra és kötelességekre (aktív és passzív választójog stb.). E jogok és kötelességek egységet alkotnak; a három rész kölcsönhatásban áll egymással, mert az egyik részben foglalt kötelesség megsértésének valamiképpen ki kell hatnia a másik kettő által egybefogott jogok gyakorlására. E részeknek azonban viszonylagos önállóságuk is van, mert egyiküknek a megsértése maga

Digitized by Google

is joghátrányt okozhat. Az is mutatja önállóságuk relatív voltát, hogy a fejlődés során az egyes részek tartalmilag átalakulnak, pl. a vagyoni eredetű jogok fokozatosan elvesztik magántulajdonosi jellegüket, egyes elemek közülük lassanként elsorvadnak (pl. vagyonbeviteli értéktérítés), másoknak a jelentősége pedig fokozatosan nő.

Az eddigi szabályozás (az 1959. évi 7. sz. tvr.) — tapasztalatok híján — csak utalásszerűen rendezte a három rész közötti összefüggést és áthatást. A háztáji föld mértékének megállapításában, a kártérítésre kötelezett termelőszövetkezeti tagra kirótt kártérítési összeg mérséklésében a tag által végzett munka is szerepet játszik. Később erősítette ezt a tendenciát a termelőszövetkezetek fegyelmi szabályzata, az anyagi természetű szankciók felvételével: ha valamely szövetkezeti tag a munkában való hanyag magatartása miatt fegyelmi büntetést kap, akkor joghátrányként egyes kedvezményeket is meg lehet tőle vonni, illetőleg csökkenteni lehet háztáji földterületét.

Nem véletlen, hogy jogunk 1959-ben a *vagyoni eredetű* jogokat és kötelezettségeket rendezte legrészletesebben; akkor ugyanis a termelőszövetkezetbe belépő parasztságnak napi kérdése volt a vagyonbevitel módja, az ellenérték megtérítése, az oszthatatlan alaphoz való hozzájárulás, a földbevitel, a földjáradék (s az ezzel kapcsolatos tulajdonosi és használati kérdések szabályozása, a háztáji gazdaság stb.). Annál hiányosabbak a *munkavégzési* jogra és kötelességre vonatkozó rendelkezések, s meglehetősen egysíkú a *szervezeti* jogok és kötelességek szabályozása.

A fejlődés során fokozatosan csökken az egyes vagyoni eredetű jogok volumene és jelentősége, de egyre inkább előtrébe kerül a *munkavégzési jog és kötelesség*. Ezért az új jogszabályban az eddiginél mélyebben kellene rendezni mindazokat a körülményeket és feltételeket, amelyek a termelőszövetkezeti tagoknak a munkához való jogát és kötelességét megszabják. A szövetkezetek vezetői és tagjai — ha nem is munkajogi, hanem üzemszervezési elgondolásoktól vezettetve — egyformán keresik azokat a formulákat, amelyek — a tervből kiindulva — egyénekre és tartósan konkretizálják a munkavégzési jogot és kötelességet. Egyre gyakoribbak a *munkamegállapodások* a termelőszövetkezetek és tagjaik között. S bár e megállapodásokban sok az esetlegesség és jogi fogyatékosság, a tendencia mégis helyes, s a kodifikációs munka szempontjából mélyrehatóan elemezni kell ezt a kezdeményezést. A törvény előkészületi munkái során különös gonddal kell megvizsgálni azt is, hogy mennyire lehet befolyásolni a munkavégzési jog és kötelesség teljesítése által a szervezeti és vagyoni eredetű jogok gyakorlását.

A tagsági viszony tartalmának kialakításánál nagy figyelmet kellene fordítani azoknak a feszültségeknek jogi eszközökkel való feloldására is, amelyek — az eltérő jogi helyzet következtében — a termelőszövetkezeteken belül *az alkalmazottak rétege és a tagság között keletkeztek*. A társadalombiztosítási szolgáltatások kiterjesztésével a párt- és állami vezetés fontos lépést tett ennek az ellentmondásnak a feloldása felé.

Digitized by Google

De nemcsak az anyagi természetű juttatások területén van meg ez az ellentmondás, és ezért a juttatások kiterjesztése még nem oldja fel teljesen a feszültséget, két másik területen is szükséges és lehetséges közelebb hozni egymáshoz e két dolgozó réteg jogi pozícióját. Egyfelől: az alkalmazottakat is nagyobb mértékben kellene érdekeltté tennünk a termelőszövetkezet eredményes gazdálkodásában és bizonyos mértékű kockázatvállalást rónunk rájuk. Másfelől: a két dolgozó réteget jogi státusukat érintő egyéb kérdésekben is közelebb kellene vinni egymáshoz.

A jogi szabályozás egy ideig nem nyújtott lehetőséget arra, hogy a termelőszövetkezet alkalmazottjának díjazása részben a termelőszövetkezet jövedelmezőségétől függjön. A gyakorlatban azonban a termelőszövetkezetek — jó ösztönnel — kialakították az alkalmazottak *kettős díjazásának* rendszerét; eszerint az alkalmazottnak van egy fix, garantált bérrésze, jövedelmének többi része pedig mozgó jellegű, s a termelőszövetkezet jövedelmezőségétől függ. Az 1024/1964. (IX. 13.) Korm. sz. határozat a termelőszövetkezeti szakemberek díjazásában is meghonosította az alap- és az ezt kiegészítő eredményességi javadalmazást. S ha az alkalmazottak oldalán sikerült kialakítani ezt a rendszert, akkor a másik oldalon, a tagság oldalán is célszerű lenne a jogi szabályozásban különválasztani a termelőszövetkezeti tagok garantált díjazását szolgáló ún. munkadíj-alapot, és a gazdálkodás eredményességétől függő részesedést. Ez természetesen a jövedelemfelosztás jelenlegi sorrendjének korrekcióját is igényli, mert a garantált díjazást az amortizációs jóváírással együtt, minden más kiadást megelőzve, *termelési költségként* kellene elszámolni. Ha ezt megoldjuk, akkor megvalósítottuk a kétoldalú közelítés helyes elvét. Végül: rendelkeznie kell az új jogi szabályozásnak az esetleges *veszteségviselés* módozatairól is a tagok és az alkalmazottak vonatkozásában.

Egyéb jogi kérdésekben is célszerű közelebb vinni egymáshoz a termelőszövetkezetek tagjainak és alkalmazottainak a munkaviszonyát. Ilyen kérdések: az alkalmazotti felmondásnak és a tagsági viszony megszűnésének egymáshoz való közelítése, e két réteg fegyelmi és kártérítési felelősségének közelítése, a tagok vonatkozásában a fizetett szabadság, a munkakörhöz való jog realizálása stb. A szabályozás során természetesen gondosan kell majd ügyelni arra, hogy a munkajog rendelkezéseit ne mechanikusan vigyük át a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyba, hanem a termelőszövetkezet sajátosságainak megfelelően adaptáljuk. De arra is gondolnunk kell, hogy a termelőszövetkezeti alkalmazottak munkaviszonyába is fokozatosan beépítsük a tagsági jogviszonyok sajátosságait. Szerencsés megoldás e tekintetben például az 1024/1964. (IX. 13.) Korm. sz. rendelet, amely szerint az alkalmazott felmondási ideje azonos a szövetkezeti tag „kilépési" idejével. E jogszabályi rendelkezés szerint azt kell javasolni a termelőszövetkezeteknek, hogy a munkaviszonyban foglalkoztatott szakemberekkel kötött szerződésük lehetőleg 6 hónapban határozza meg a felmondási időt (a tagok „kilépési ideje" is ennyi).

Meg kell vizsgálnunk azt is, milyen módon lehetne kiterjeszteni az

Digitized by Google

alkalmazottakra egyes olyan jogokat, amelyek eddig csak tagokat illettek meg, és olyan kötelességeket, amelyek csak őket terhelték. Az alkalmazottnak azt a jogát például, hogy tanácskozási joggal részt vehet a közgyűlésen, egyes kérdésekben szavazati joggal is ki lehetne bővíteni. Az alkalmazotti jogviszonyt tehát fokozatosan termelőszövetkezetjogivá kell tenni, a tagsági jogviszonyt pedig fokozatosan munkajogivá. Csak kétoldalú közelítéssel érhetjük el azt, hogy egyfelől az alkalmazott is egyre jobban közösséget vállaljon a szövetkezeti gazdasággal, s ne degradálás legyen számára a taggá válás, másfelől a termelőszövetkezeti tagság is élvezze az alkalmazottakat megillető jogokat. Hangsúlyozni kell azonban, hogy e két jogviszonynak egymáshoz való közelítése nem egyértelmű a kettő *azonosításával.* Még hosszú éveknek kell elmúlniuk ahhoz, hogy a közelítés eredményeként e két jogviszony azonossá váljék.

Az új szövetkezeti törvény kidolgozása során azokat a megoldásokat kell megkeresni, amelyek a tagsági viszonyt erősítik, és arra ösztönzik az alkalmazottakat, hogy szövetkezeti taggá váljanak.

*

Az elmondottakban korántsem vetettük fel az új szövetkezeti törvényben rendezésre váró összes problémákat. E cikk célja csupán az, hogy felhívja a termelőszövetkezeti mozgalomban érdekelt és érintett szakemberek, párt- és állami funkcionáriusok figyelmét e kérdések fontosságára és az érlelődő, de még ki nem forrott kérdések tisztázásának szükségességére. Az új szövetkezeti törvény megalkotása azt igényli, hogy az elmélet és a gyakorlat művelői teljes odaadással vegyenek részt e termelői kollektíva jogviszonyainak a társadalmi igényeknek megfelelő továbbfejlesztésében, az új termelőszövetkezeti törvény kidolgozásában, s ezzel mezőgazdasági termelőszövetkezeteink megszilárdításában.

Digitized by Google

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

DR. TAKÁCS IMRE:

A tanácsdemokrácia fejlesztésének lehetőségei

A tanácsdemokrácia fejlesztésének aktuális problémáira a szakirodalom és az állami gyakorlat egyaránt nagy figyelmet fordít. Egzakt módszerekkel folyó vizsgálatok alapján megállapították azokat a kezdeti eredményeket, amelyeket a ma hatályos jogszabályok adta keretek között folyó kísérletek révén elértek. Különösen nagy figyelmet fordítanak az állandó bizottságok tevékenységének fejlesztésére, a tanácsi szervek munkájának tervszerűbbé tételére, a testületi szervek irányító szerepének fokozására. Az 1954-ben elfogadott tanácstörvényben még nem szabályzott új szervezeti megoldások alkalmazására is folynak kísérletek. A továbbhaladást ma leginkább az segítené elő, ha a tanácsok tevékenységében *minél maradéktalanabbul megvalósíthatók volnának a törvényben előírt elvek,* ha a tanácsülések és a végrehajtóbizottsági ülések határozatai a legfontosabb feladatok helyes megoldására tudnák mozgósítani mind az apparátust, mind a lakosságot. Az adott jogok, hatáskörök teljesebb kihasználásával ki lehet terjeszteni az eddig kialakított cselekvési kör hatósugarát.

A tanácsdemokrácia *a szocialista államhatalom helyi gyakorlásának módszere,* a forradalmi élcsapata által irányított munkásosztály állami szervező tevékenységének egyik formája, amelynek segítségével a proletariátus a falvak és városok lakosságát az államhatalom részesévé teszi. A tanácsi demokrácia elvi kérdései, szervezeti-jogi formái mind társadalmi és politikai vetületükben, mind az államjogtudomány oldaláról még további elemzést igényelnek. Feloldásra vár pl. a tanácstagokra háruló lakóterületi és bizottsági munka időigényessége és a tanácstagok jó részének nagy társadalmi lekötöttsége közötti ellentmondás. Tovább kellene növelni a küldöttek szerepét választókörzetükben; ez megalapozná a testületekben végzett munkájukat is, és lehetővé tenné felelősségük realizálását.

Nem célom, hogy leltárt készítsek a megoldás alatt álló, vagy soron levő szervezeti problémákról, mégis utalásszerűen jelzem, hogy a tanácsok hatáskörének jobb kihasználását nagymértékben előmoz-

Digitized by Google

dítják a folyamatosan végrehajtott terület-összevonások vagy várossá szervezések. A járás-összevonások és várossá szervezések üteme tervszerűséget és átgondoltságot tükröz, a községek vonatkozásában azonban nincs meg ugyanez a következetesség; e tekintetben a megyei tanácsokra hárult a kezdeményező szerep, és ennek realizálása nagyon eltérő. Sokszor az objektív adottságok indokolják a megyék közötti különbségeket, s nem is ajánlanánk az eddig alkalmazott sémák merev értelmezését. *Baranya megye* jól összekapcsolt apró-falvas vidékein könnyebb például a községek közös tanács alá rendelése, mint *Veszprém megye* dombos tájain. A több települést átfogó községek kialakításában továbbra sem szabad csorbítani az arányos képviselet elvét. Messzemenően figyelembe kell venni az érintett falvak lakosságának, termelőszövetkezeteinek és tanácsainak az álláspontját a közös tanács létrehozásáról. Az igazgatási igények körzetesítéssel való kielégítése akkor is megoldható volna, ha a kisebb falvak megtartanák önálló tanácsaikat.

*

A szervezeti kérdések mellett néhány olyan hatásköri problémát szeretnék érinteni, amely a tanácsdemokrácia fejlesztése érdekében alapos elemzést és körültekintő megoldást igényel.

Az egyik lényeges feladat az *alsó szintű tanácsok hatékonyabb szerepének kialakítása* a községek és városok fejlesztésében.

A községek és városok (városi kerületek) az állam területi-szervezeti beosztásának legkisebb egységei. Elsődleges területi közösségek, amelyek a munkahelyi kollektívák mellett a szocialista társadalom természetes alapegységei, hiszen a település gazdasági, kulturális és politikai élete, kommunális szükségletei szoros egységbe fogják össze a lakosságot. Ezért a tanácsi szervezetben a községi és városi (városi kerületi) tanácsok az „alapszervezetek", mert ezek fogják össze közvetlenül a lakosságot és egyesítik államilag a különböző társadalmi osztályokat, rétegeket. Az alsó fokú tanácsok — képviseleti alapon — a lakosság egészének érdekében tevékenykednek; a rendelkezésükre álló anyagi forrásokból ki kell hogy elégítsék a helyi igényeket. Itt jutunk el a tanácsdemokrácia egyik sarkalatos kérdéséhez. A tanácsdemokrácia megvalósulásának az az egyik feltétele, hogy a tanácsi szervek eredményesen elégítsék ki a lakosság jogos igényeit. Ez nagy követelményeket támaszt a községi és városi tanácsokkal szemben, s szükségessé teszi a helyi törekvések, igények összehangolását az össztársadalmi érdekekkel.

A társadalmi tapasztalatok meggyőzően bizonyítják, hogy a tanácsdemokrácia fejlesztésének központi kérdése ma nem a szervezeti keretek és működési formák átalakítása, hanem *a hatáskörök növelése*, mégpedig elsősorban a gazdasági szervező hatáskörök realizálását lehetővé tevő *anyagi eszközök* biztosítása. Ez nem vezethet a demokratizmus szervezeti elemeinek a lebecsüléséhez, de ez idő szerint elsősorban a gazdasági hatáskörök fejlesztésére kell nagyobb figyelmet fordítanunk.

Digitized by Google

A tanácsok gazdasági hatáskörének megállapításában sokszor nem vonják le a tanácsi szervezet szintek szerinti tagolódásának konzekvenciáit. A tanácsi demokratizmus fejlődését erősen korlátozza az olyan szabályozás, amely a legalsóbb szintű tanácsok szerepét javaslatok, kérelmek előterjesztésére redukálja. Tudomásul kell venni azt, hogy a községi és városi tanácsok állnak a legszorosabb kapcsolatban a lakossággal, ők ismerik legjobban a megoldásra váró kommunális, egészségügyi, kulturális, szociális stb. igényeket, s ők alkalmasak arra, hogy maximálisan kiaknázzák a helyi erőforrásokat.

Kézenfekvő, hogy az új gazdasági mechanizmus kialakításában és funkcionálásában olyan eszközöket kell megteremtenünk, amelyek a tanácsok gazdasági tevékenységének jelentős továbbfejlesztéséhez vezetnek. A tanácsok hatáskörét úgy kell szabályoznunk, hogy valóban kibontakozhassék a tanácsok *gazdálkodása.*

A tanácsi gazdálkodás fő területei: a *költségvetési gazdálkodás* és a költségvetési beruházások, a *községfejlesztés,* valamint a *vállalat-gazdálkodás.* Az egyes területek jelentősége tanácsszintenként változik. Pl. a községekben leginkább a községfejlesztés révén tud a tanács aktív, irányító és önálló kommunális politikát folytatni; megyei szinten már a költségvetési beruházások és a vállalat-gazdálkodás kérdései kerülnek előtérbe.

A gazdaságirányítás formáinak és eszközeinek a megállapítása során a gazdasági eszközökről, felhasználásuk módjáról, az eljáró szervek feladatairól és hatáskörük szabatos meghatározásáról, az ellentétes, összeütköző álláspontok kiegyenlítését szolgáló jogi eszközökről is gondoskodni kell. A szervezeti-jogi elemek kidolgozása két vonatkozásban kerül előtérbe: egyrészt a gazdasági irányítást ellátó állami szervek gazdaságpolitikai tevékenységének a formáit, különösen a tervezési eljárást kell majd jogszabállyal is részletesen rendezni, másrészt a tanácsoknál is háttérbe szorul az operatív gazdasági szervező munka a hatósági felügyeleti funciók gyakorlása mögött.

A tanácsok gazdasági szerepét csak a tanácsok államjogi, államigazgatási és politikai funkcióinak szem előtt tartásával, a konkrét társadalmi feladatok teljessége alapján lehet helyesen kialakítani.

A tanácsi gazdálkodás jelentőségét a *költségvetés* adatai illusztrálják.

A tanácsi költségvetés kiadási előirányzatainak alakulása:

Év	állami költségvetés összesen (ezer forint)	ebből tanácsi	
		ezer forint	százalék
1961	75 724 472	12 488 471	16,49
1962	83 885 907	14 240 730	16,97
1963	88 930 213	15 913 158	17,89
1964	92 711 059	17 853 888	19,25
1965	97 810 894	17 612 479	18,—
1966	95 409 216	17 873 010	18,73

Digitized by Google

Az adatok kifejezik azt, hogy évről-évre javult a kommunális szolgáltatások színvonala, fejlődött a kulturális, egészségügyi és szociális ellátottság. A tanácsok tevékenységének továbbra is egyik legfontosabb területe marad a helyileg megoldható szükségletek kielégítése, a közüzemi hálózat fejlesztésével a kommunális szolgáltatások biztosítása, a közoktatási, népművelési és szociális feladatok megoldása. E feladatok finanszírozására a tanácsok költségvetésében kell biztosítani a kiadások fedezetét. A költségvetésben működő intézmények mellett nagy szerepük van a vállalati típusú szerveknek is. A tanácsoknak kell arról gondoskodniuk, hogy bővítsék a helyi ipari vállalatok szolgáltató tevékenységét, a helyi ipar fejlesztésével elősegítsék a lakosság, különösen a nők és a csökkent munkaképességű dolgozók foglalkoztatását. Tanácsi feladat a kereskedelmi ellátás javítása, az üzlethálózat fejlesztése is.

Még hosszú ideig előtérben fog állni a tanácsi tevékenységben a *lakásgazdálkodás*. A feladatok sorából ezért kiemelkedik a lakásépítésre fordítható keretek felhasználása, a lakások állagának megőrzése és fejlesztése, s végül a lakásügyi hatósági feladatok megoldása.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy tanácsaink a felsorolt feladatokat *egyre magasabb színvonalon* oldják meg. A második ötéves terv éveiben az összes beruházási hitelek 25 százalékát a tanácsok használták fel, az ő rendelkezésükre állt továbbá a költségvetési felújítási hitelek 41 százaléka. A fejlesztési lehetőségeket szolgáló, most említett két címen tanácsaink több mint 70 milliárd forint felhasználását szervezték meg, s ez lehetővé tette, hogy a meglevő intézmények fejlesztése mellett jelentősen javítsák a kommunális ellátottságot, megteremtsék az általános iskolai oktatás rendkívüli feszítőerővel jelentkező feltételeit, s a középiskolai és a szakmunkásképzésben felkészüljenek a megnövekedett igények kielégítésére. A felhasznált hitelek 28 százalékát a kommunális szolgáltatások, 33 százalékát pedig a kulturális és egészségügyi ellátás fejlesztésére fordították a tanácsok.

1963-ban 216 tanácsi kommunális szolgáltató vállalat működött, 95 995 dolgozóval. A szolgáltatások értéke csaknem 7 milliárd forint volt. A kommunális ellátás színvonala az utóbbi években különösen figyelemreméltóan emelkedett. Ez egymagában természetesen nem nyugtatja meg azokat az állampolgárokat, akik valamely közüzem szolgáltatásában zavarokat észlelnek, vagy akik jogosan panaszkodnak a városi közlekedés elmaradottsága miatt. Tanácsaink azonban reális fejlesztési terveket dolgoztak ki a szolgáltatások színvonalának emelésére és mindent megtesznek e tervek végrehajtásáért, s ez azt mutatja, hogy jó gazdái ezeknek a feladatoknak.

Ezzel kapcsolatban a *községfejlesztés* kiemelkedő eredményeire is hivatkozhatunk.

A második ötéves terv időszakában községfejlesztési alapokból 724 km szilárd burkolatú út és 4901 km járda épült, 228 községet villamosítottak és 2430 km villanyhálózatot létesítettek, 783 autó-

Digitized by Google

buszváró, 106 közfürdő épült, 1394 km vízvezetéket létesítettek, az ivóvíz-ellátás javítására 596 fúrt kutat és 120 kis vízművet adtak át, 224 km belvíz-elvezető csatornát ástak, 78 km fedett szennyvízcsatorna épült, 422 orvosi rendelőt, 287 orvosi lakást és 56 egészségházat építettek fel, 1215 bölcsődei és 10 629 óvodai férőhely létesült, 958 általános iskolai tantermet és 564 művelődési házat (kultúrotthont) építettek. Ezek a létesítmények a lakosság tömeges részvételével valósultak meg. Beszédes, a tanácsdemokrácia ezen oldalát is jól kifejező adat erre az, hogy az egy lakosra jutó társadalmi munka előirányzata 80 forint volt, a teljesítés értéke viszont 142.6 forint.

A tanácsok gazdasági tevékenységében fontos szerepet tölt be *a vállalat-gazdálkodás* is. Ez azonban nem fejlődött kielégítő mértékben. Ezért a vállalat-irányítás területén a tanácsok gazdasági hatáskörének további alakítása nem korlátozódhat a vállalati önállóság fokozására. Gondos felmérést igényel ezenkívül az is, hogy milyen tevékenységi kör ellátása igényel a jövőben tanácsi vállalati formát, és hogy a helyi beruházási, felújítási feladatok megoldásában, valamint a lakosság szükségleteinek kielégítésében milyen mértékben vegyenek részt központilag irányított vállalatok, kisipari termelő szövetkezetek és magán-kisiparosok. Az utóbbi években krónikus kapacitás-hiány mutatkozott az építőiparban, az épület-karbantartásban, továbbá az útépítésben és javításban, s ez arra figyelmeztet, hogy engedélyezni kell a tanácsoknak a házilagos kivitelezéstől kezdve a termelőszövetkezeti építőbrigádok igénybevételéig a változatos formák kihasználását, a lehetőségekkel való rugalmas gazdálkodást.

A tanácsi vállalatok nehéz körülmények között, rendkívül szétaprózott üzemekben kezdték tevékenységüket, mégis elősegítették az iparcikkek választékának bővítését, növelték a lakosság helyi foglalkoztatottságát, jelentős mértékben hozzájárultak a népgazdaság termelőerőinek fejlesztéséhez, s szakmunkások ezreit képezték ki az állami nagyipar számára. 1964-ben a tanácsi könnyűipar 257 vállalata 77 547 munkást foglalkoztatott, éves termelési értékük megközelítette a 7 milliárd forintot. Ebből mintegy félmilliárd forint jutott a lakosság részére végzett méretes, ipari javító, személyi szolgáltatási és lakáskarbantartási ipari tevékenységre. A tanácsi könnyűipari vállalatok zöme központi árualapokra termel. Nehézségekbe ütközik a javító és szolgáltató tevékenység fejlesztése, pedig a lakosság elsősorban ezt igényli.

Az 1964. július 1-én létrehozott megyei beruházási irodák működésének megindulása óta fejlődött *a tanácsi építőipari tevékenység.* Ez lehetővé tette a tervező kapacitás koncentrálását. 1965 végére a műszaki tervezés teljesítmény-értéke megháromszorozódott az 1961. évihez képest, jóllehet a létszám csak 170 százalékkal nőtt. A tanácsi építőipari vállalatok termelése a második ötéves terv idejében átlag évi 7 százalékkal emelkedett; az építőipari kapacitás koordinációja azonban gyenge. Arra kellene törekedni, hogy a vállalati kapacitást a nagyobb építkezésekre koncentrálják, a kisebb felújítások, karbantartások elvégzését pedig házi brigádokra profilirozzák, s a szövetkezeti

Digitized by Google

és a magánszektort a kisebb költségvetési és községfejlesztési hitelek felhasználására vegyék igénybe.

A tanácsok gazdasági tevékenysége teremti meg a tömegkapcsolatok szilárd alapját, s keretet ad a lakosság öntevékeny, kezdeményező munkájának a településfejlesztésben, a falvak és városok külső képének alakításában. A gazdasági tevékenység a lakosság szükségleteinek megoldása révén szilárdítja is a szocialista rendszer politikai bázisát, elősegíti a kulturális felvilágosító munka, a szocialista tudatformálás feltételeinek javulását, a közgondolkodás fejlődését. Ezért a gazdasági tevékenység fejlődését akadályozó túlzott megkötéseket, merev sémákat fel kellene oldani a gyorsan és változatosan jelentkező helyi igények megoldása érdekében.

A gazdasági munka hatékonyságának fokozására növelni kell a tanácsok gazdasági önállóságát. Fokozni kellene a tanácsok érdekeltségét a költségvetési bevételek biztosításában. A költségvetés bevételi oldalának forrásai: a tanács saját bevételei, az átengedett adók és a deficitet fedező állami hozzájárulás. Az utóbbi években, az állami hozzájárulás növelésével, emelkedtek az előirányzatok. A bevételek ilyen szerkezete mellett szükségszerű a tervezési előirányzatok merev betartatása a tanácsokkal.

Jelenleg csupán a saját bevételek alakulása függ többé-kevésbé össze a tanács tevékenységével. A jelenlegi rendszer mellett a saját bevételek túlteljesítése csak kis részben járulhat hozzá ahhoz, hogy a tanács tartalékot teremtsen újabb feladatok megoldására. Kívánatos lenne a költségvetés bevételi oldalának olyan átalakítása, amely biztosítaná a tanácsok érdekeltségét a bevételi terv teljesítésében.

A költségvetési tervezetek előkészítésének egy másik problémája, hogy az éves előirányzatok nagyobb hányada a már meglevő intézmények működését, kiadásait tartalmazza, néha időközben már elavult normák alapján, s csak kisebb része irányoz elő olyan fejlesztést, amelynek elhatározása már valóban érdemi döntést kíván. Célszerű lenne több évre előre megállapítani a fejlesztési feladatokat és a fedezetet, s bevezetni a több évre szóló költségvetés rendszerét, mert ez tervszerűbbé, zavartalanabbá tenné a munkát. Ugyanakkor gondoskodni kellene, hogy az új rendszer ne merevítse meg évekre a gazdasági mozgás lehetőségét.

Évek óta élénk vitát okoz a beruházási és a felújítási hitelek merev elkülönítése. A tanácsi vezetők sokszor valóságos manőverezésre kényszerülnek, mert a hatályos előírások megnehezítik a hitelek felhasználásának koncentrálását.

A tanácsi munka finanszírozásának más területein is érvényesíteni kellene a községfejlesztési tevékenység pozitív vonásait. Az alapokkal való gazdálkodás a kulturális feladatok területén is hasznosítható lenne.

Mind a költségvetési, mind a községfejlesztési hitelek rendeltetésszerű felhasználását elősegítené a *kivitelező kapacitás* bővítése. Egyes megkötések feloldásával nagyobb segítséget kellene adni a ta-

Digitized by Google

nácsoknak ahhoz, hogy saját vállalkozásukban végezzék el a fedezettel rendelkező építőipari munkákat. Egyrészt fejleszteni kellene a tanácsi építőipari vállalatokat. A munka termelékenységét növelő nagyobb fokú gépesítés elősegítené a munkaerőhiány leküzdését, s egyúttal lehetővé tenné a kapacitás növelését. A jobb szervezés, a nagyobb koncentrálás újabb forrása lehetne a teljesítmény növelésének. Nem szabad lemondani arról, hogy legyen a tanácsnak apróbb javításokat, karbantartást ellátó építőipari kapacitása az állagmegőrzés céljából. Ezt a tanácsok házi kezelésben oldhatnák meg a legcélravezetőbben.

A gazdaságirányítás reformjának a tanácsokat érintő elvei előirányozzák ezeket a megoldásokat. Több anyagi eszközt, kötetlenebb kereteket és nagyobb önállóságot helyeznek kilátásba a tanácsok számára. Célszerű lenne bevezetni, hogy a vállalatok és szövetkezetek kötelezően járuljanak hozzá a közérdekű beruházások fedezéséhez. Ez a kommunális adó, amely a központi támogatás helyett a területükön működő vállalatok, szövetkezetek befizetései révén közvetlen bevételi forrás lenne a tanácsok számára, növelné a tanácsok önállóságát és felelősségét.

*

Működési területén a tanács a neki alá nem rendelt szervek vonatkozásában a szállásadó gazda funkcióit hivatott ellátni. A kapcsolatok elveit a tanácstörvény megállapítja: ezen alapulnak azok az irányelvek is, amelyeket az Elnöki Tanács 11/1955. sz. határozata megállapított. Eszerint más természetű kapcsolatok létesülnek az alá nem rendelt hatóságokkal (rendőrség, ügyészség, bíróság stb.) megint más jellegűek a központi irányítású intézményekkel (egyetem, központi kórház, szanatórium stb.) és végül mások a minisztériális vállalatokkal is (állami gazdaság, ipari nagyüzem, MÁV stb.).

A tanácsok és a velük azonos területen működő hatóságok együttműködése kielégítően fejlődött. Kézenfekvő pl. a járásbíróság és a járási tanács kapcsolatának a megteremtése. Sokkal kialakulatlanabb azonban a vállalatokkal való együttműködésük. A tanácsi szervek hatósági jogkörükben jogosultak arra, hogy — az irányítás formájától függetlenül — minden szervvel szemben eljárjanak. Pl. az építési engedélyek kiadása, a közegészségügyi hatáskörök gyakorlása a nem tanácsi vállalatok vonatkozásában is az illetékes tanács szakigazgatási szerveire hárul.

Kevésbé van biztosítva a tanácsi szervek kezdeményező fellépésének hatékonysága a lakosság érdekeinek a képviseletében. Pl. a városi tanács csak néhány kérdésben hozhat a városban működő ipari nagyüzem vezetőjére kötelező határozatot, és alig tud hatékonyan fellépni akkor, ha az üzem működése valamilyen módon sérti a lakosság érdekeit: legfeljebb ajánlás-jellegű határozatot hozhat az üzem működéséről (pl. a lépcsőzetes munkakezdésről, az energiahálózat túlterhelése ellen stb.).

Digitized by Google

Vannak olyan szervezeti kísérletek, hogy a társadalmi-politikai szervek koordinálják a tanács és az alájuk nem rendelt szervek tevékenységét. Ezt a módszert alkalmazzák *Ózdon*, ahol a kohászati vállalat működése meghatározó jelentőségű a lakosság mindennapi élete szempontjából. Itt összevonták a városi és az üzemi pártbizottságot, s így mind a termelési egység, mind a területi közösség politikai munkáját egy pártszervezet irányítja. *Dunaújvárosban* az üzemi pártbizottság — a szakszervezet javaslata alapján — értesíti a városi tanácsot, hogy kik a soronlevő igényjogosultak a vasmű dolgozóit megillető lakásokra. Tanulságos, hogy a nyilvánosság bevonásával elbírált és besorolt kérelmek intézése során alig nyújtanak be fellebbezést. Ilyen jó példákat hosszasan lehetne még sorolni. De nem lehet csupán a pártirányítás oldaláról megoldani a kérdést.

Nem kétséges, hogy az együttműködési kötelezettség *mindkét oldalon egyaránt* fennáll. A tanácsok számára azonban *ezen túlmenő jogosítványokat* is kell adni. Ez a tanácsok államhatalmi jellegéből következik. Nem elég az, hogy a tanács plénuma beszámoltatja a vállalatok és intézmények vezetőit a lakosság érdekeit érintő kérdésekről. Szükséges tehát, hogy ebben a vonatkozásban a végrehajtóbizottság is önálló jogosítvány birtokába jusson. Egy másik lehetőség az, hogy a jogi szabályozás teremtsen hatékonyabb eszközöket a tanácsi szervek ajánlásainak megvizsgálására, javaslataik alkalmazására.

A Német Demokratikus Köztársaságban a tanácsok megállapodásokat kötnek azokkal a vállalatokkal, intézményekkel, amelyek valamilyen formában segítik a tanácsok tevékenységét. A vállalatok és intézmények kötelezik magukat, hogy közreműködnek a lakosság szükségleteinek kielégítésében, a tanácsok pedig a szociális ellátásban, a lakásépítésben, a szakember-utánpótlásban vállalják az üzemek, vállalatok munkájának segítését. Ezeket a megállapodásokat szerződésbe foglalják és megerősítésre a tanácsülések elé terjesztik.

A legfontosabb feladat ebben a vonatkozásban azonban a *komplex területi tervezés fejlesztése* és benne *a tanácsok szerepének növelése* lenne. A tanácsokat nem szabad kirekeszteni a területfejlesztési tervek kidolgozásából. A szocialista országokban általában törvény szabja meg, milyen módon nyilváníthatnak véleményt az államhatalom helyi szervei a területük fejlesztését célzó tervekről, és hogyan kell elbírálni javaslataikat. Nálunk azonban a komplex fejlesztési tervek elkészítésében kevés lehetőség van a tanácsok közreműködésére, és ez a lehetőség is legfeljebb megyei szinten realizálódik.

A megyei tanácsok végrehajtóbizottságai észrevételeket, javaslatokat tehetnek a megyére lebontott ágazati tervekkel kapcsolatban. Az esetleges eltéréseket az Országos Tervhivatal (vagy a kormány) egyenlíti ki. A tanácsok részéről nem folyik komplex területfejlesztési tervezés, minthogy a tanácsi apparátus tevosztályainak a feladata a tanácsi gazdaság tervmunkáinak ellátása. Sokszor még a tanácsi szektorban előirányzott fontosabb vállalkozások felvétele is az Országos Tervhivatalban történik meg. Így bizonyos egyoldalúság mutatkozik

Digitized by Google

a népgazdasági tervezésben. A tanácsi gazdasági szervező munka lényegében a kommunális szükségletek kielégítésére korlátozódik. Egyes összefüggések, a település-hálózat fejlődését meghatározó gazdasági tényezők csak későn jutnak felszínre. A tanácsoknak vállalkozniuk kell arra — részben választóiktól kapott felhatalmazásuk, részben a központi szervektől kapott megbízatás alapján —, hogy területük gazdáiként, az egész népgazdaság szemszögéből, lakosságuk érdekeit is szem előtt tartva foglalkoznak a komplex területi fejlesztési tervekkel. Az Országos Tervhivatalnak nagyobb mértékben kell támaszkodnia a tanácsok ilyen irányú közreműködésére.

Regionális tervezési munka eddig is folyt. A Balaton parti megyék az egységes rendezés, az összehangolt fejlesztés érdekében összehangolt tevékenységet folytattak és folytatnak ma is.

A komplex fejlesztési tervek legközvetlenebbül a beruházási politikát érintik. Helyes lenne, ha a jövőben egy-egy termelési egység működésével kapcsolatban az összes gazdasági tényezők számbavétele kötelező volna, beleértve a létesítmények közüzemi igényeit és a vállalatfejlesztéssel együttjáró kommunális és lakásépítési igényeket is.

Az elsődleges követelmény továbbra is a kommunális jellegű és lakásépítési beruházási keretek tanácsi kezelése. Csak így biztosítható az egységes községpolitikai tevékenység, a településfejlesztés megoldása. Az ágazati fejlesztési tervekben a beruházóknak továbbra is vállalniuk kell a járulékos beruházások terheit.

A tanácsi demokrácia teljességéhez hozzátartozik a tanácsok feladatainak ilyen széles körű felfogása. Véleményünk szerint az egész népgazdaság csak nyerhet azzal, ha a túlzottan ágazati szemléletet valló gazdasági vezetők is fokozottabban számolnak a gazdasági fejlesztés területi vetületét kifejezésre juttató tanácsi javaslatokkal.

Sokan a gazdálkodás hatékonyságát féltik a tanácsi vezetőktől, mondván, hogy ezek nem elég felkészültek a szélesebb körű gazdasági irányító munkára. A tapasztalatok hiányával valóban számolni kell, hiszen az eddigi kötöttségek nem segítették elő a tanácsi vezetők önállóságának fejlődését. Kockázatvállalásuk sokszor rossz tapasztalatokkal járt, a kezdeményezéstől való tartózkodást pedig a felsőbb szervek sokszor fegyelmezett és kiegyensúlyozott munkaként értékelték.

Dicséret illeti a tanácsokat és vezetőket, hogy ilyen körülmények között is számottevő eredményeket tudtak elérni. Ez az egyéni kvalitások és az áldozatkész munka mellett elsősorban *a tanácsrendszerben, a tanácsi munka demokratizmusában rejlő erőforrásoknak* köszönhető. Ha a tanácsok gazdasági lehetőségeit a népgazdaság teherbírásához képest minél szélesebb körben növeljük, akkor a jövőben még inkább építhetünk ezekre az erőforrásokra.

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

A bonni „békeoffenzíva" és ami mögötte van

Ez év elején feltűnően borongó hangú kommentárokban foglalkoztak a nyugatnémet publicisták az új esztendő külpolitikai kilátásaival, és aggódva mutattak rá arra, hogy az NSZK külpolitikailag egyre inkább elszigetelődik. Főleg arra hívták fel a figyelmet, hogy Bonn eddigi pozícióit két fronton is veszély fenyegeti, mégpedig szövetségesei részéről: az egyik „viharfelhő" Genf, a másik pedig Párizs felől. A genfi leszerelési konferencián ugyanis olyan megállapodás jöhet létre az atomfegyverek elterjedésének megakadályozásáról, amely becsapná az ajtót a bonni atomigények realizálása előtt, Párizs pedig a NATO „fellazításával" fenyeget. Néhány kommentátor ezenkívül még egy harmadik „viharfelhőre" is rámutatott, nevezetesen arra a jelenségre, hogy a hidegháborús propaganda jelszavai a nyugatnémet lakosság körében is egyre inkább hitelüket vesztik. Így például a *Welt* egyik vezércikke a nemzetközi helyzetet elemezve arról panaszkodott, hogy a német kérdés nyilvánvalóan zsákutcába jutott, majd a következő megállapításokat tette: „Úgy látszik azonban, hogy e szemmellátható megrekedés ellenére vagy éppen emiatt, valami mozgásba jött a szövetségi köztársaságban. Azt hisszük, nem csalódunk, ha úgy véljük, hogy ez a mozgás kritikai gondolkodás kezdeteit mutatja; már nem akarnak megelégedni azzal, ami eddig változhatatlannak számított, hanem nyomatékos kérdéseket tesznek fel, a dolgok mélyére igyekszenek hatolni, és e kérdések sok tabut sem kímélnek már meg." (Die Welt, 1966. február 18.)

Visszatérve a bonni politikát fenyegető „viharfelhőkre", Genfben még nem jött létre megállapodás. A nyugati partnerek miatt nagyon lassan folynak a tárgyalások, de nem szakadtak meg, s ez érezteti hatását a bonni politikán. Párizsban viszont *de Gaulle* elnök a NATO-integráció teljes felmondásával jóval messzebbmenő lépéseket tett, mint amilyenekre Bonnban számítottak. A NATO-válság két különböző síkon érezteti ma hatását Nyugat-Németországban.

Digitized by Google

1. Elsősorban abban, hogy megélénkültek azok a törekvések, amelyek gyakorlatilag a nyugati szövetségen belül egy Washington—Bonn tengely összekovácsolására irányulnak. Bonn arra igyekszik kihasználni a mostani NATO-válságot, hogy a megmaradó „csonka NATO-ban" kiemelt szerepet szerezzen magának. Olyan hangok is hallatszanak, hogy nem kell sokat törődni de Gaulle-lal, hanem gyakorlatilag amerikai—nyugatnémet szövetséggé kell átalakítani a NATO-t. Nem kell bővebben fejtegetni, hogy ez a Washington—Bonn tengely — mégpedig a szélsőjobboldali körök sürgette hidegháborús platform alapján — mennnyire növelné a feszültséget Európában.

A kormánytáboron belül is vannak azonban olyan tendenciák, hogy a NATO-válsággal kapcsolatban Bonnak meg kellene őriznie bizonyos manőverezési lehetőséget Washington és Párizs között, mert a Párizzsal való teljes szakítás távlatilag káros lehet a nyugatnémet érdekekre. A kormánypárt többsége jelenleg mindenesetre *Erhard* és *Schröder* atlanti vonalát támogatja, s a bonni iránytű nem ingadozik Washington és Párizs között, hanem határozottan a washingtoni kurzusra van beállítva.

2. A belpolitikában azzal a hatással járt a NATO-válság, hogy a CDU—CSU-ban megszilárdult az *Erhard* kancellár, *Schröder* külügyminiszter és *von Hassel* hadügyminiszter vezette „atlantista szárny" pozíciója. A CDU Erhardot választotta elnökévé a visszavonuló *Adenauer* helyett. A döntő ok itt persze abban keresendő, hogy a finánctőke vezető hatalmasságai még mindig — az SPD Bad Godesberg-i programja ellenére is — kockázatosnak tartják a szociáldemokratáknak a kormányba való bevonását. Ugyanakkor de Gaulle-nak a NATO-integráció ellen intézett offenzívája is megriasztotta a CDU funkcionáriusokat és defenzívába szorította Erhard párton belüli ellenzékét. Már csak azért is defenzívába szorultak, mert a Bonn—Párizs tengely Adenauer által kezdeményezett politikájának hidegháborús és antikommunista koncepciót kellett volna szolgálnia, de Gaulle mostani lépései azonban kihúzták a szőnyeget e koncepció alól.

Nyugat-Németországban csak most kezdi éreztetni hatását a NATO-válság. Sok jel azonban máris arra mutat, hogy széles körökre kijózanítólag hat a válság, mert szemléltetően érzékelteti az „erőpolitika" kudarcát, s új utak keresésének, a nemzetközi helyzet realisztikus felmérésének szükségességét sugallja.

*

Az NSZK vezető köreiben már jó néhány éve folyik a vita arról, hogyan kellene „korszerűsíteni" a nyugatnémet külpolitikát. Ez a vita persze nem érinti a politika alapvető célját: azt, hogy az NSZK gazdasági kapacitását kiaknázva, politikai és katonai hegemóniát szerezzen Nyugat-Európában, s e hatalmi bázisra támaszkodva azután megpróbálja kikényszeríteni a második világháború után kialakult határok megváltoztatását, a két Németországnak a monopolkapitalista társadalmi rend alapján való egyesítését. A vezető körökben elsősorban

Digitized by Google

e cél elérésének módszereiről folyik vita. Ezt tükrözik a kormánytáboron belül a „kemény" és a „rugalmas" külpolitika képviselői közötti, időnként kiélesedő villongások. De az utóbbi irányzat képviselői sem hagynak kétséget afelől, hogy a külpolitikai módszerek „rugalmasabbá" tételén nem a status quo megváltoztatására irányuló fő cél feladását értik, és hogy a sokat hangoztatott „újraegyesítés" számukra ma is, változatlanul az NDK bekebelezését jelenti. Ennek az irányzatnak egyik-másik képviselője néha óvatosan elejt ugyan egy-egy célzást arra, hogy ma, a megváltozott körülmények között, az újraegyesítés fogalmát is rugalmasabban kell már értelmezni (így például *Mende* alkancellár tavaly egy New Yorkban mondott beszédében arra utalt, hogy „az össznémet folyamatnak sok fokozaton át kell lezajlania"), de rendszerint csakhamar visszatáncolnak az ilyen kijelentésektől, és visszatérnek a régi sablonok hangoztatásához. Úgy tűnik, hogy ezek a politikusok belátják ugyan az eddigi politika kudarcát, de úgy vélik: csak a módszereken kell változtatni, nem a célokon.

A polgári publicisták között azonban már többen akadnak, akik hajlandók végiggondolni az „erőpolitika" kudarcából adódó egyenletet, olykor ki is mondják a logikus következtetést, s óvatos formában arra célozgatnak, hogy az újraegyesítési politikának nem lehet reális, békés úton megvalósítható célja az NDK bekebelezése, hanem az újraegyesítéshez csak hosszú és bonyolult folyamat eredményeképpen, valószínűleg csak a két német állam konföderációján át lehet majd egyszer eljutni. *Karl Hermann Flach*, a *Frankfurter Rundschau* helyettes főszerkesztője, egy hamburgi előadásában kifejtette, hogy az úgynevezett „aktív keleti politika" hirdetői voltaképpen úgy képzelik el a szocialista országokkal szemben folytatandó „rugalmasabb külpolitikát", hogy a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztésével, később pedig politikai kapcsolatok kialakításával „elszigetelhetik" a szocialista táborban az NDK-t, és így előidézhetnek egy „az újraegyesítés számára kedvező konstellációt". Flach azonban hangsúlyozta, hogy ez a politika éppúgy illúziókat kerget, akárcsak a hidegháborúban fogant „erőpolitika", s nem fogja meghozni a Bonn által jelenleg követelt formában való újraegyesítést. „Az a nap — mondotta —, amely egyszer majd meghozza a német kérdés megoldását, nem úgy fog lezajlani, hogy az NSZK átveszi a hatalmat az NDK-ban."

A közelmúltban nagy feltűnést keltett Nyugat-Németországban egy televízió-film, amelynek témája a német újraegyesítés problémája volt. A televízió-képernyőn lepergetett képzeletbeli eseménysorozat azzal kezdődött, hogy Erhard kancellár 1966 őszén az összes pártok támogatásával kormánykoalíciót alakít (alkancellár a szociáldemokrata *Hellmut Schmidt*, belügyminiszter pedig *Willy Brandt* lesz), az új kormány ünnepélyesen lemond mindenféle atomfegyver-igényről, elismeri a fennálló európai határokat, s javaslatot tesz egy paritásos alapon álló össznémet bizottság megalakítására. A nyugati hatalmak és a semleges országok is sorra elismerik az NDK-t és ezzel megindul az a folyamat, amely — bár időközben még sok nehézség és bonyodalom merül fel —

Digitized by Google

tíz év alatt elvezet a „Német Szövetség" (Deutscher Bund) nevű konföderáció megalakításához. A hidegháborús politikusok és publicisták dühös kirohanásokkal reagáltak erre a fiktív film-riportázsra, melynek ezt a címet adta szerzője: „A Német Szövetség — egy nem is fantasztikus program az újraegyesítés számára". (A televízió óvatos volt ennek a bonni téziseknek ellentmondó filmnek a közvetítésében: csupán a brémai, a hamburgi és a nyugat-berlini adó helyi programjában szerepeltette.) Többen azonban védelmére keltek; *Egon Bahr,* Willy Brandt sajtófőnöke például kijelentette: az újraegyesítés minden valószínűség szerint csak ilyen körülmények között jöhet valamikor létre. S nem csekély feltűnést keltett, amikor kitudódott, hogy e „nem is fantasztikus újraegyesítési program" szerzője nem más, mint *Rüdiger Altmann,* kereszténydemokrata publicista, aki Erhard kancellár tágabb tanácsadói köréhez tartozik.

Altmann filmje említésre méltó jelenség, mert jellemző tünete annak a véleményformálódásnak, amely a nyugatnémet közéletben és különösen az értelmiség jelentős részében megfigyelhető: egyre többen ismerik fel az eddigi politika kiúttalanságát, bár konzekvenciákat levonó tettek egyelőre még nem követik ezt a felismerést. Egyúttal azonban ennek a politikailag még nem artikulált közhangulatnak a terjedése rendkívül dühödt reakciót kelt a hidegháborús és revansista körökben, amelyek attól tartanak, hogy ez elmossa majd az évtizedes uszító propagandával a fejekbe vert rögeszméket.

*

Az NSZK kormánya március végén jegyzéket küldött több mint 90 ország kormányának, köztük — az NDK kivételével — a szocialista országok kormányainak is. Ez a jegyzék tulajdonképpen arra irányuló kísérlet volt, hogy „békésebb" köntösbe öltöztessék az úgynevezett újraegyesítési politikát, hogy azt a benyomást keltsék külföldön: az NDK-nak az NSZK-hoz való csatolása Bonn minden igényét kielégítené, s a népeknek nem kellene amiatt aggódniuk, hogy a „Drang nach Osten" valami újabb megnyilvánulása háborús katasztrófába sodorja őket. A nagy propagandával beharangozott diplomáciai akció elindítására az a megfontolás bírta rá a bonni kormányt, hogy ellene hasson egyre fenyegetőbb külpolitikai elszigetelődésnek, mentesítse magát azok alól a nyugati világban hallható bírálatok alól, amelyek a szocialista országok irányában merevséggel és mozdulatlansággal vádolják, és megpróbálja ellensúlyozni a Német Demokratikus Köztársaság legutóbbi nagy jelentőségű békekezdeményezéseit. E jegyzékben Bonn elhallgatja a német imperializmusnak a második világháború kirobbantásában játszott végzetes szerepét, a békeangyal köntösét ölti magára, az NSZK-nak a NATO-hoz való tartozását a Szovjetunió állítólagos fenyegetésével magyarázza.

A jegyzék azt bizonygatja, hogy a kormány igyekszik jó viszonyt teremteni a kelet-európai államokkal és „nem folytat sem revans-, sem restaurációs politikát. Tekintetét nem hátra, hanem előre fordítja". Ám egy szóval sem említi a diplomáciai kapcsolatok felvételét a szo-

Digitized by Google

cialista országokkal és ismét leszögezi, hogy „Németország nemzetközi jogilag továbbra is az 1937. december 31-én érvényes határok között áll fenn, mindaddig, amíg egy szabadon választott össznémet kormány más határokat nem ismer el." Csehszlovákiával kapcsolatban kijelenti, hogy „az 1938-as müncheni egyezményt Hitler széttépte, s annak most már semmiféle területi jelentősége nincs". Odáig azonban nem megy el, hogy kimondaná: az NSZK teljesen érvénytelennek tekinti ezt a Hitler által kizsarolt egyezményt, és az semmiféle tekintetben nem lehet joghatályos. Nem tesz említést a Német Demokratikus Köztársaság létezéséről, s továbbra is az egész német nép egyetlen jogos képviselőjének tekinti magát.

A jegyzék a következő javaslatokat terjeszti elő:

1. A szövetségi kormány tudatában van azoknak a veszélyeknek, amelyekkel az atomfegyverek további terjedése jár. Ha túl nehéz az el nem terjedés problémájának átfogó rendezése, akkor a szövetségi kormány tanácsosnak tartja, hogy lépésről lépésre haladjanak előre.

2. Senki sem állíthatja, hogy a megsemmisítő atomfegyverek terén folyó verseny növeli Európa és a világ biztonságát. Ezért a szövetségi kormány késznek nyilatkozik, hogy hozzájáruljon egy olyan egyezményhez, amelyben a szóba jövő államok kötelezik magukat, hogy nem növelik tovább, hanem fokozatosan csökkentik az atomfegyverek számát Európában. Az ilyen egyezménynek ki kellene terjednie egész Európára, meg kell őriznie az erőviszonyokat összességükben, hatékony ellenőrzést kellene előirányoznia.

3. Az NSZK mint hasadóanyagot átvevő ország olyan nemzetközi ellenőrzéseknek vetette alá magát, amelyek biztosítják, hogy nem használja fel ezt az anyagot magfegyverek előállítására. Mint szállító ország a Német Szövetségi Köztársaság kész arra, hogy az Euratom területén kívül fekvő és ilyen anyagokat átvevő országokkal kötendő szállítási szerződéseiben megkövetelje a Nemzetközi Atomenergia Szervezet által eszközlendő megfelelő ellenőrzést.

4. Nyugati szövetségeseivel az NSZK már kölcsönösen nyilatkozatokat cserélt az erőszakról való lemondásról. Minthogy a Szovjetunió és néhány kelet-európai állam kormánya ismételten kifejezte aggodalmát egy német támadás miatt, a szövetségi kormány azt javasolja, hogy a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia és minden más ezt kívánó kelet-európai állam kormányával olyan formális nyilatkozatokat cserél, amelyekben mindkét fél lemond arról, hogy nemzetközi vitás kérdések megoldása végett erőszakot alkalmazzon a másik néppel szemben.

5. Hogy eloszlassa az „állítólagos" német agressziós szándékok miatti bizalmatlanságot, a szövetségi kormány azt javasolja továbbá: kössenek kétoldalú megállapodásokat a szovjet, lengyel, csehszlovák, magyar, román és bolgár kormánnyal arra vonatkozóan, hogy kölcsönös katonai megfigyelőket küldenek egymás fegyveres erőinek gyakorlataira.

Digitized by Google

6. Végül a szövetségi kormány kész részt venni és konstruktív szellemben együttműködni egy leszerelési világkonferencián, vagy minden más leszerelési konferencián, ha ez sikert ígér.

E javaslatokból kitűnik, hogy a tetszetős csomagolásba öltöztetett bonni „békeoffenzíva" (a nyugatnémet kormánysajtó nevezte el így ezt az akciót) továbbra is nyitva akarja tartani az ajtót a nyugatnémet agresszív körök két fő követelésének megvalósítása számára. Az a javaslat ugyanis, hogy „a nukleáris hatalmak állapodjanak meg: nem adnak magfegyvereket más országok nemzeti ellenőrzése alá", nem zárná ki azt, hogy valamilyen „közös NATO-atomhaderő" révén Bonnt fel ne vegyék a nyugati atomklubba.

Még jobban rávilágít Bonn igazi céljaira a 2. pontnak az a kikötése, amely szerint az NSZK csak azzal a feltétellel járul hozzá az európai atomfegyverek „befagyasztásához", illetve számuk fokozatos csökkentéséhez, ha ezt a megállapodást összekapcsolják „a közép-európai politikai problémák megoldásában teendő döntő előrelépésekkel". Minthogy az európai feszültség megszüntetése a bonni kormány szerint csak a német újraegyesítésnek az ő receptje szerinti megvalósításával képzelhető el, ez a kikötés világosan mutatja, hogy Bonn még nem mondott le az NDK bekebelezéséről.

Természetesen örvendetes lenne, ha a bonni kormány kézzelfogható jelét adná annak, hogy a „közép-európai politikai problémák megoldásában" az eddiginél reálisabb álláspontra helyezkedik, és hajlandó a két német állam közti közeledés útján hozzájárulni az olyan helyzet kialakulásához, amelyben — mint *Lorenz Knorr*, a Német Béke Unió egyik vezetője írta — „a németek példát szolgáltatnának a világnak két különböző rendszer együttélésére és együttműködésére". Ennek hiányában azonban a bonni „békeoffenzíva" csak propagandamanővernek tekinthető, s igazat kell adni azoknak a nyugatnémet polgári lapoknak, amelyek maguk is erre utalnak. Erre az okmányra hivatkozva a nyugatnémet kormány alibit keres az új, reális utakat sürgetőkkel szemben.

Azért is fontos e hamis alibi megdöntése, mert ez az egyik feltétele annak, hogy folytatódjék az NSZK-ban az erejedés és kijózanodás folyamata. A demokratikus és békeszerető erők kétségkívül harcuk eredményének és sikerének könyvelhetik el, hogy Bonn végre rájött: hidegháborús módszerekkel nem lehet operálni. De az európai béke és biztonság, s a most már — legalábbis szavakban — Bonn által is szükségesnek és hasznosnak elismert összeurópai együttműködés érdekében újabb lépés megtételére van szükség: a bonni kormánynak fel kell ismernie azt, hogy nemcsak politikai módszereit kell „modernizálni", a megváltozott világpolitikai körülményekhez alkalmaznia, hanem azokat a célkitűzéseit is felül kell vizsgálnia, amelyek változatlanul az európai status quo felborítására irányulnak.

Dobsa János

Digitized by Google

Ausztria és Kelet-Európa

Amikor 1918-ban felbomlott az ötvenmilliós lakosságú Osztrák-Magyar Monarchia, s egy évvel később a saint-germaini békeszerződés egy alig hétmilliós népnek szemre oly szűknek tűnő határokat jelölt ki, a publicisták „súlyos politikai sokkról" beszéltek. Nyilván nem alaptalanul. Eltűnt egy nagyhatalom, amely az európai történelemben századokon át tekintélyes szerepet játszott, s amelynek külpolitikai érdekei a földrész egy sor népének életét meghatározták.

Az első osztrák köztársaság — takarékossági okokból — felszámolt számos, a monarchiától örökölt minisztériumot. Közöttük volt a külügyeké is. A megszüntetett tárcákat néhány év múlva újjászervezték, a külügyinek azonban évtizedeket kellett várnia erre. Addig a külkapcsolatok a kancellári hivatal hatáskörébe tartoztak. Csak 1954-ben kezdte meg működését az önálló külügyminisztérium a Ballhausplatzi palotában.

A második világháború befejezése után a külügyek felelőse először a néppárti *Karl Gruber* volt. a kancellári hivatalban működő államtitkár, illetve miniszter rangjában. Gruber elszánt ellensége volt Ausztria akkor már erőteljesen kibontakozó semlegességi koncepciójának. Száz százalékban támogatta azt a — később feladott — amerikai álláspontot, amely egy semlegesített Ausztriától a NATO érdekeit féltette. Gruber posztját *Leopold Figl*, az 1945—53 közötti időszak kancellárja, a néppárti mérsékeltek nemzetközi tekintélyű személyisége vette át. Az ő miniszterségének idejére esett (1955-ben) az államszerződés, a semleges, független Ausztria megszületése.

Több mint egy évtizede egyetlen józan osztrák sem vonja kétségbe az újjászületett, második osztrák köztársaság állami létének és külpolitikájának alapját: az önként vállalt örökös semlegességet. Hivatalos körök nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy az ország külpolitikai tevékenységét, s így természetesen a kelet-európai országok irányában folytatott politikáját is alapvetően a semlegesség határozza meg.

Mint ismeretes, a semlegességi státus eszméjét mindkét 1945 óta kormányon levő osztrák párt, a Néppárt és a szociáldemokrata párt is, a magáénak vallja. A polgári táborban azonban sokáig élt — s az alkalmanként elhangzó cáfolatokból következtetve, úgy látszik, helyenként ma is él — egy meggondolás (s természetesen gyakorlati következtetések is levonhatók belőle): az, hogy az államszerződés amolyan, a kölcsönös előnyökön alapuló csereüzlet volt. A nagyhatalmak (elsősorban a Szovjetunió) csak akkor voltak hajlandók kivonni csapataikat az országból, ha Ausztria egyik táborhoz sem csatlakozik; miután tehát Ausztria önkéntes semlegességre kötelezte magát, „jutalmul" megszabadult a megszállóktól.

Ez a vulgarizáló formájú nézet persze hamis. Az csak természetes, hogy a Szovjetunió, Ausztria egyik felszabadítója, meg kívánta akadályozni a felszabadított országnak a nyugati agresszív katonai tömbbe való bevonását. Ilyen tervek ugyanis kétségkívül voltak,

Digitized by Google

Sven Allard, aki hosszú évekig Svédország bécsi követe volt, nyíltan ír erről emlékirataiban: „Amint a többi között Dulles külügyminiszter kijelentéseiből is kitűnt, a nyugati hatalmak el akarták kerülni, hogy az államszerződésekbe olyan rendelkezések is bekerüljenek, amelyek Ausztria számára később lehetetlenné teszik a NATO-ba való belépést... A nyugati hatalmak régóta remélték, hogy Ausztria ilyen vagy olyan formában saját kezdeményezéséből csatlakozni fog a NATO-hoz."

A Néppárt egyes hangadói, a szociáldemokrata jobbszárny egyes képviselői gyakran állították azt, hogy az államszerződés a Nyugat győzelme volt. Az államszerződés megkötésével valójában az imperialista hatalmaknak le kellett mondaniuk Ausztria bekapcsolásáról a NATO-ba. Az örökös semlegesség vállalása másfelől az osztrák nép érdekeit tükrözte.

Julius Raab, „az államszerződés koncellárja" — ahogy a néhány éve elhunyt néppárti politikust hazájában emlegetik — a széles közvéleménynek hangot adva szögezte le: „1918 óta az államszerződés ad először lehetőséget az igazán aktív és tevékeny osztrák külpolitikára." Erre a külpolitikai aktivitásra természetesen szüntelnül rányomta bélyegét a sajátos osztrák helyzet: a csaknem egyenlő erőviszonyok alapján húsz éven át együttesen, koalícióban kormányzó két nagy párt viszonya.

A néppárti és a szocialista vezetők egyértelműen hangsúlyozták, hogy belpolitikai összecsapásaik, nézeteltéréseik ellenére — külpolitikai koncepciójuk közös, s vonalvezetésükben nincs említésre méltó különbség. Ez a megállapítás lényegében csak egy kérdésben száz százalékig érvényes: a semlegesség értelmezésében. Mindketten egyetértenek ugyanis abban, hogy Ausztria semlegessége katonai, nem pedig világnézeti és politikai semlegesség. Az ország vállalta, hogy nem csatlakozik katonai tömbökhöz, s nem engedi meg idegen hatalmaknak, hogy támaszpontokat állítsanak fel területén. Világnézetileg és politikailag azonban Ausztria egyáltalán nem semleges. Az Osztrák Köztársaság egyértelműen a nyugati polgári demokrácia híve, s külpolitikájában nemegyszer az Egyesült Államokat és az NSZK-t támogatja. „Ausztria polgárainak — mondotta tavaly novemberben *Klaus* kancellár az amerikai Stanford egyetem hallgatói előtt a Semmeringen — szabadságukban áll, hogy harcba szálljanak a kommunizmus mint ideológiai és társadalmi rend ellen." A szocialista párt vezetői is hasonló nézeteket vallanak.

Egy bécsi polgári publicista szerint „Ausztria viszonya a nyugati hatalmakhoz hagyományosan kiegyensúlyozott, a Kelethez pedig korrektül hűvös". Az elmúlt esztendőkben azonban az osztrák külpolitika Kelet-Európa vonatkozásában aktivizálódott. „Az utóbbi időben már természetellenessé vált, hogy Ausztria éppen azoktól a népektől legyen elzárva, amelyekkel sok osztrák vérrokonságban van, s amelyekkel Bécset egész sor — ha nem is mindig kellemes — történelmi emlék köti össze". A szocialista Arbeiter-Zeitungnak ez a mondata

Digitized by Google

(amely *Péter János* külügyminiszternek tavaly áprilisi bécsi látogatása alkalmával jelent meg) a régi és az újabb keletű szélsőjobboldal viszonylag szűk körét kivéve kétségtelenül a legszélesebb osztrák közvélemény egyetértésével találkozik. S természetesen a szocialista országokéval is. Amiről kevesebbet vagy kevésbé őszintén beszélnek Bécsben, az Ausztria kelet-európai politikájának egy másik oldala, amely kívül esik a szívélyes, kölcsönösen előnyös kétoldalú gazdasági, kulturális, emberi kapcsolatok fogalomkörén: ennek bizonyos nemzetközi vonatkozásai.

Az utóbbi években a két legerősebb osztrák párt vezetői szorosabb kapcsolatokat építettek ki külföldi testvérpártjaikkal és nemzetközi csúcsszervezetükkel. Kelet-Európával való kapcsolatkeresésüknek azóta nyilvánosan hangoztatott oka: „a kelet-európai országok irányában folytatott politika összehangolása, s ily módon megjavítása".

Bizonyára nem véletlen, hogy *Pittermann* osztrák alkancellár ebben a ciklusban a Szocialista Internacionálé elnöke. Megválasztásában szerepet játszottak Kelet-Európában kiépített kapcsolatai. E tevékenységéről tavaly januárban beszámolt az európai szociáldemokrata pártok vezetőinek bizalmas salzburgi csúcsértekezletén.

A népi demokráciákkal való államközi kapcsolatok vonalán számottevő aktivitást fejtett ki Kreisky, az ugyancsak szociáldemokrata külügyminiszter. *Kreisky* — e kérdésben teljes összhangban mind a szociáldemokrata párttal, mind pedig a Néppárttal — csak akkor volt hajlandó a kapcsolatok javítására, ha előzőleg a vagyonjogi kérdések rendezéséről megállapodás jött létre Ausztria és az illető szocialista országok között. Lengyelország, Bulgária és Románia után tavaly hazánk is kötött Ausztriával ilyen egyezményt. Bár magyar—osztrák vonatkozásban az esetek zömében nincs nagy összegről szó — a bécsi lapok által büszkén közölt tekintélyes summából az ellenkövetelések leszámítása után csak alacsony összeg jár Ausztriának —, az osztrák kormány igyekszik ezt a propagandaszempontból maximálisan kiaknázni. A még hátralevő egyetlen vagyonjogi megállapodást Csehszlovákiával kell Ausztriának megkötnie. Ez különleges eset, mert az összeg többszázmilliós nagyságrendű. Bonyolítja a helyzetet, hogy az osztrák fél — természetesen ugyancsak főként belpolitikai meggondolásokból — eddig nem volt hajlandó lemondani a háború után Ausztriába került, Csehszlovákiából kitelepített szudétanémetek anyagi igényeiről.

Az osztrák—magyar diplomáciai kapcsolatok 1964 decemberében nagyköveti szintűre emelkedtek. Kreisky 1964 decemberi budapesti látogatását („Új korszak kezdetén állunk, amely nagy jelentőségű lehet népeink számára" — mondotta fővárosunkban az osztrák külügyminiszter) a következő év tavaszán *Péter János* viszonozta. Útja a teljes siker jegyében állott: az osztrák Gyáriparosok Szövetségének zsoldjában álló hetilap kivételével az egész közvélemény örömmel üdvözölte az osztrák—magyar közeledés újabb állomását.

Digitized by Google

Gazdasági területen — amelyen egyébként régebbi keletű a közeledés — biztatóak az eredmények. Ausztria exportjának mintegy 15 százalékát szállítja az európai szocialista országokba, s behozatalának 10 százaléka származik ezekből az államokból (Összehasonlításul: az EGK-országok 47—48 százalékkal, az EFTA tagállamai 18—19 százalékkal részesednek Ausztria külkereskedelmében.) Az osztrák—magyar kereskedelem volumene az utóbbi évtizedben több mint a kétszeresére nőtt, s értéke ma már meghaladja az évi 71 millió dollárt. Az árucserén kívül az utóbbi években megállapodás jött létre a magyar külkereskedelem és osztrák államosított gyárak, vállalatok között a harmadik piacokon való közös fellépésre, valamint technikai kooperációra, licencek kölcsönös átengedésére vonatkozóan. Figyelemre méltó, hogy Pittermann, volt alkancellár legutóbbi budapesti látogatásáról visszatérve leszögezte: az osztrák—magyar kereskedelem nem lehet „egyirányú utca", s további fejlesztésére csak akkor van lehetőség, ha az osztrák piac több magyar árut tud felvenni. Kreisky is rámutatott arra, hogy új munkamegosztásra van szükség Közép- és Kelet-Európában. A nyugati országoknak fel kell készülniük arra, hogy a „Kelet" nyersanyagok és mezőgazdasági termékek helyett egyre több kész- és félkészárut kínál majd.

Kreisky ugyanakkor szívesen beszélt arról is, hogy a kelet-európai országokban differenciáltan kell érvényre juttatni — Ausztria révén — a Nyugat „jelenlétének" politikáját, a (polgári) demokrácia „kisugárzó hatását". Néhány hónapja a svájci Caux-ban, az Erkölcsi Felfegyverzés Szervezete nevű hidegháborús intézmény tanácskozásán arról beszélt, hogy „a kommunizmus nem veszíti el agresszív jellegét. Kihívására a Nyugatnak pozitív alternatívával, a modern demokrácia sokrétű gazdaságával kell válaszolnia". „Die Herausforderung" (A kihívás) című könyvében pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a koegzisztencia (kommunista) jelszava „nem téveszthető meg a Nyugatot, a szabad világnak óvatosnak kell lennie. Kelet-Európa kis országaival mindenesetre lehetséges és fejlődőképes bizonyos koegzisztencia-politika. Abból kell kiindulni, hogy folytatódik a fellazulás jelenlegi folyamata".

A Néppártnak a Kelet-Európa irányában folytatandó osztrák politikára vonatkozó megnyilatkozásai érdemileg nemigen térnek el ettől.

Tavaly Klaus meghívására Salzburgban tanácskozott az európai kereszténydemokrata pártok „internacionáléja". A bizalmas jellegű értekezlet napirendjén szintén ott szerepeltek a Kelet-Európa irányában folytatandó kereszténységszocialista politika kérdései — s köztük a „fellazítás" kérdései —, különös tekintettel az osztrák tapasztalatokra. Nem véletlen, hogy a tanácskozásról adott nyilatkozatában *Franz Karasek*, Klaus kabinetfőnöke tagadta, hogy a néppárti politikának a „fellazítás" a célja. Másfelől védekezett azok ellen a — nyilván saját pártjában jelentkező — aggodalmaskodó hangok ellen, amelyek szerint a kommunista országokkal való behatóbb kapcsolatok „ideológia-

Digitized by Google

lag fellazítják" — a polgári tábort... Karasek egyébként helyesli mind *de Gaulle*, mind az Egyesült Államok kelet-európai kezdeményezéseit, csak azt fájlalja, hogy a Nyugat egységes Európa-politikájának még a körvonalai sem látszanak. Amíg ez meg nem születik — véli —, addig Ausztriának az a legfontosabb feladata, hogy erősítse azokat a szálakat, amelyek elszakíthatatlanul összekötik a Nyugattal.

Az idei márciusi választások a Néppárt váratlan nagyarányú győzelmét, abszolút parlamenti többségét és ennek következményeképpen a második Osztrák Köztársaság történetének egyik legjelentősebb fordulatát hozták: az 1945 óta fennálló koalíció helyett először alakított egyedül kormányt a Néppárt. Ez a politikai élet kézzelfogható jobbratolódását jelzi.

Bár mind a néppárti, mind a szocialista vezetők egy része megegyezésre törekedett, a Szocialista Párt rendkívüli kongresszusa az alapszervezetek nagy nyomására elvetette a Néppárt feltételeit. A kongresszusi határozat szellemében a pártvezetőség az ellenzékbe vonulás mellett döntött, s elutasította a bármely pillanatban felmondható koalíciót, az olyan kormányban való részvételt, amelyben csak érdemi hatáskör nélküli miniszteri tárcákat kínálnak neki. Ez a döntés tehát az egyszerű alapszervezeti tagok, a dolgozók, a párt vezetői balszárnyának győzelme. A baloldal a szocialisták erejének visszanyerését várja a Néppárttal szemben folytatott ellenzéki politikától.

Az új kormányban Bruno Kreisky helyett *Lujo Toncic-Sorinj*, az Európa Tanács volt alelnöke került a külügyminiszteri posztra. Nem kerülheti el a figyelmet Karl Gruber miniszterelnökségi államtitkári kinevezése sem. (Személyéről már szóltunk cikkünkben.)

A kormánynyilatkozat külpolitikai részében lényegbevágó dolog: a Néppárt régi terve, az ország közös piaci társulása a külpolitikai program legelső pontja. Ez kedvezőtlenül hathat Ausztria és a szocialista országok viszonyára. A Szovjetunió és a szocialista országok ugyanis Ausztria közös piaci társulását nem tartják összeegyeztethetőnek semlegességével és függetlenségével.

Az új kormány — Klaus szavai szerint — „nem tesz alapvetően új kezdeményezéseket a kelet-európai országok vonatkozásában". Ugyanakkor „nagy jelentőségűnek tartja a Duna-medence államaival való kapcsolatok elmélyítését, s e téren a kulturális, a gazdasági, az emberi és a turisztikai kapcsolatoknak tulajdonít különös szerepet".

A számottevően megerősödött Néppárt követendő politikájára nyilván az eddiginél is erősebb lesz hatása a nyugatnémet CDU—CSU-nak.

Ausztria hat szomszédja közül három szocialista rendszerben él, mégpedig éppen az a három, amelyhez régi, még a monarchia korából eredő szálak fűzik az országot. Az eddigi osztrák külpolitika hivatalosan nem számolt az NDK-val, sem a távol-keleti szocialista országokkal (el sem ismerte őket), de a közvetlenül határos szomszédokkal feltétlenül számolnia kell. A szocialista szomszédok jelenléte 1945 és 1955 között Ausztria számára jelentős amerikai támogatást biztosított. Köztudott, hogy a másfélmilliárd dolláros Marshall-segély hozta

Digitized by Google

meg az ország gazdasági fellendülését. E segítség kézenfekvő oka: a politikai-gazdasági demonstráció „a szabad világ határán". A következő évtizedekre azonban nem garantálja a nemzetközi helyzet alakulása az anyagi segítségnek ezt a formáját (bár bizonyos amerikai pénzek körforgása ma is az osztrák beruházások egyik támasza). Ausztriának — ma inkább, mint valaha — magának kell megoldania problámáit.

A gazdasági indítékok nem hagyhatók figyelmen kívül. Az ipari részvénytőke kerek egyharmadát képviselő államosított szektornak új felvevőpiacokra és nyeresanyag-forrásokra is szüksége van, a szocialista országokkal való technikai együttműködés pedig olyan lehetőségeket kínál, amelyek az Ausztriánál fejlettebb tőkés országok viszonylatában ki vannak zárva.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy a békés egymás mellett élés elveit valló magyar külpolitika kívánja és szorgalmazza egyetlen tőkés szomszédunkkal való kapcsolataink fejlesztését. A két országnak, amint ezt külügyminisztereink tanácskozásain is kiemelték, elsősorban a közép--európai térség viszonyainak konszolidálásában, a koegzisztencia példájának megteremtésében lehet szerepe. Ezt tükrözte az elmúlt évek közeledése: a különböző államközi szerződések aláírása, a gazdasági és kulturális együttműködés, a kölcsönös turisztika fellendülése. Kormányunk, sajtónk szinte minden alkalmat megragad, hogy — összhangban a közvéleménnyel — üdvözölje ezt az előrehaladást, s az együttműködésnek, a megértésnek új lehetőségeire is rámutasson. Nem hallgattuk el — természetesen a beavatkozás igénye nélkül — bíráló álláspontunkat sem. Hogy is hallgathattunk volna például a tavalyi neo-náci tüntetések, a fasiszta háborús bűnösök egész sorát felmentő ítéletek hallatán? Nem térhetünk szó nélkül napirendre az osztrák sajtó és televízió hazánk elleni támadásai felett sem. Az is köztudomású, hogy az osztrák semlegességet a legkülönbözőbb nyugati és diverzáns szervezetek arra használják fel, hogy a szocialista országok elleni munkájuk központjait osztrák földön működtessék. Példa erre a Szabad Európa Rádió nagy létszámú bécsi irodája. Nem titok az sem, hogy fenntartásokkal fogadjuk Ausztria közös piaci társulásának tervét (amelyet elsősorban a Néppárt szorgalmaz). Bonn növekvő befolyása, a keleti kereskedelemnek Brüsszel által máris bejelentett korlátozása joggal gondolkoztatja el a szomszédot: hogyan lehet majd összeegyeztetni az osztrák semlegességet a nemzetek feletti EGK határozataival?

Európa mai és kialakulóban levő politikai-gazdasági viszonyai között joggal remélhetjük, hogy az egész osztrák közéletben uralkodóvá válik a realitásokkal számoló, józan álláspont. A polgári demokratikus rendszer gyakran és szívesen hivatkozik „a közvélemény elhatározó erejére". Nos, nem kétséges, hogy az osztrák közvélemény nagy többsége az őszinte osztrák—magyar barátság és együttműködés oldalán áll, nem pedig a gyakran tapasztalható kommunistaellenes uszítás és az erőszakos „fellazítás" pártján.

Heltai András

Digitized by Google

Eszmecsere

Érdekeltség és erkölcs

Örömmel olvastam Kovács Ferenc „Anyagi érdekeltség és szocialista tudat" című, nagyon időszerű és érdekesen megírt cikkét.* Zavaró volt azonban számomra, hogy a szerző az *eszmei érdek* kifejezést kettős értelemben használta. Egyrészt feloldotta ebben a fogalomban az érdek anyagi oldalát (amely a meghatározó oldal), másrészt belemosta az erkölcs fogalmába az érdek tudati, eszmei mozzanatát. Gondolok itt például erre a megállapítására: „A kommunisták *érdekeltsége* a szocializmus, a kommunizmus felépítésében elsősorban *eszmei* (politikai, erkölcsi) *érdekeltség*, személyiségük egyik alapvonásává vált belső *meggyőződés*. Ez teszi érthetővé *áldozatvállalásaikat* a szocializmus és a kommunizmus győzelméért folytatott harcban."

A szerző részletesen kifejti „hogy az »eszmei« érdekeltség nem ellentéte az »anyaginak« (mint ismeretelméleti értelemben), nem állítható tehát szembe vele, hanem koncentrált kifejezése, általánosított tükrözése annak." Mégis, a gondolatsort következetesen végigvíve, szándéka és meggyőződése ellenére csak önfeláldozásnak tarthatja a szerző a kommunista magatartást, éppúgy, ahogy szerinte „a kommunista magatartás a kispolgár álláspontjáról önfeláldozásnak látszik, pedig nem az, hanem *a belső meggyőződés, az eszmei érdek érvényesítésére való törekvés*," tehát önmegvalósítás."

Anélkül, hogy lebecsülnénk az erkölcsi meggyőződés szerepét, vagy — ehhez hasonlóan — tagadnánk az érdek szubjektív mozzanatát, meg kell jegyeznünk, hogy ezek a kategóriák vagy mozzanatok csak másodlagosak.

Az érdek ellentmondásos, az objektív és a szubjektív ellentmondását hordozza magában: tudatossá vált szükséglet. Semmiféle érdekről sem lehet azt mondani, hogy elsősorban eszmei; objektíve minden embernek, az egész emberiségnek anyagi-emberi „érdekeltsége" a kommunizmus. Lehetnek az egyes ember életében csak eszmei indítékok: számosan áldozták és áldozzák életüket „csak" eszmei célért, annak reménye nélkül, hogy az óhajtott cél még az ő életükben megvalósulhat. Ez azonban inkább az erkölcs területére visz, itt már elsősorban nem érdekről van szó, hanem erkölcsi meggyőződésről.

* 1965., 10. szám.

Digitized by Google

Az érdek és az erkölcs kölcsönhatásban is állnak egymással és el is különülnek egymástól. Az elkülönülést vizsgálva, abban látom az érdek és az erkölcs egyik megkülönböztető jegyét, hogy az érdek közvetlenül a társadalom gazdasági alapjához, az erkölcs pedig a felépítményhez tartozik. Ismételten hangsúlyozom, hogy ez nem metafizikus elkülönítés, hiszen a társadalom bármelyik jelensége gazdasági, politikai, erkölcsi és más szempontból is elemezhető, értékelhető, s értékelendő is. De ez a sokoldalúság nem okozhat zavarosságot, eklekticizmust. Ha gazdasági kérdést kell eldönteni, akkor a gazdasági szempontokat kell elsődlegesnek tekinteni, bár tudjuk, hogy a döntésnek számos más területen is van hatása (például az erkölcs területén).

Időszerű felhívni erre a figyelmet a pártoktatásban, a tömegpropagandában. Ezen a területen ugyanis gyakran tapasztaljuk, hogy gazdasági jellegű kérdéseket erkölcsi alapon ítélnek meg. De nem az erkölcsi értékelés a hiba (azt kellene hibának tartanunk, ha nem volna meg ez), hanem az, hogy sokszor nem is történik ennél több, hogy az erkölcsi megítélés *helyettesíti* a gazdasági vizsgálatot. A gazdasági elemzést Marxnál sem helyettesítette az erkölcsi felháborodás. A munkásosztály nem erkölcsi okok miatt szünteti meg a kapitalizmust, és Marx nem az erkölcsi, hanem a gazdasági okokat elemezve bizonyítja be a kapitalizmus bukásának szükségszerűségét, nem tagadva az erkölcs igen jelentős szerepét sem.

Különösen a kialakítandó új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos vitákban válik — véleményem szerint — ez a kérdés jelentőssé.

Az anyagi érdekeltségi rendszer milyensége például elsősorban nem erkölcsi kérdés. Minden erdekeltségi rendszer kitermeli a neki megfelelő erkölcsi viszonyokat. Az erkölcsi törvények nem kőtáblákon élnek, hanem keletkeznek, változnak és elmúlnak. Nemcsak abban a vonatkozásban igaz ez, hogy a kapitalizmus erkölcsét felváltja a szocializmus erkölcse, hanem abban az értelemben is, hogy a *szocializmus régi erkölcsi viszonyai helyébe a szocializmus új erkölcsi viszonyai lépnek*. Ez — ha közvetve is — a szocializmus gazdasági alapjának változásaiból fakad. Óvatosan kell tehát bánnunk ma használatos (szocialista) erkölcsi kategóriáinkkal, mert valószínű, hogy a gazdasági mechanizmus megváltozása az erkölcsi viszonyok felett sem múlik el nyomtalanul. Talán erre is utal hozzászólásában Piritvi Ottó,* amikor olyan közhangulat kialakítását tartja kívánatosnak, hogy „ha különbség van két azonos beosztású dolgozó munkája között, akkor az egyenlő bért tartsa igazságtalannak a kollektíva, és a teljesítménnyel arányosat igazságosnak."

A teljesítménnyel arányos bér, vagyis a munka szerinti elosztás elve ismét felvet néhány kérdést, mindenekelőtt az anyagi érdekeltséggel való kapcsolat kérdését. Egy igen elterjedt álláspont szerint, ha az anyagi érdekeltséget úgy alkalmazzuk, hogy a jobb vállalat — nagyobb nyeresége révén — ugyanazért a munkáért több bért fizethet alkalmazottainak, mint más vállalat, akkor ezzel megsértjük a munka szerinti elosztás elvét. Elismerve, hogy itt valóban van magyarázatra szoruló probléma, nem érthetünk egyet azokkal, akik erkölcsi megfontolásokból vagy a munka szerinti elosztás, vagy az anyagi érdekeltség elvét sérthetetlennek tartják. Ha e két elv közül bármelyiket erkölcsi dogmává merevítjük, akkor megmagyarázhatatlanná válik a közöttük levő viszony. Minthogy pedig ezek elsősorban gazdasági kategóriák, magyarázatuk elsősorban gazdasági elemzést követel.

* 1966., 1. szám.

Digitized by Google

Mind a munka szerinti elosztás, mind az anyagi érdekeltség változó természetű gazdasági kategória. A munka szerinti elosztás megvalósulása folyamat, és a megvalósulás tökéletessége attól is függ, hogy tudjuk-e és milyen pontossággal tudjuk mérni azokat a mennyiségeket, amelyek révén a munka szerinti elosztás megvalósul. Valószínűleg nem érhető el a tökéletességnek az a foka, amelyen egy és ugyanazon munkáért pontosan azonos értékű juttatásokat lehet egy gazdaságban adni, hiszen a munkák összehasonlítása maga is csak igen pontatlanul végezhető el. (A munka eredménye lényegesen pontosabban mérhető. Már itt felbukkan az a probléma, hogy az egyéni erőkifejtés vagy a társadalmi hasznosság szempontjából kell-e értelmezni a teljesítményt.)

Mellékesen utalni szeretnék arra is, hogy a mérések pontossági korlátaitól eltekintve sem lehet — még időlegesen sem — abszolút elv a munka szerinti elosztás, mert a szocialista társadalom fennállásának egész ideje alatt (ma is) a gyakorlatban bizonyos vonatkozásokban szükségletek szerinti elosztás is van.

Az elosztás összetett folyamat, és csak fenntartással egyszerűsíthető le oly módon, hogy a munkabér a közvetlen, a béren kívüli juttatás pedig a közvetett elosztása a megtermelt javaknak. A munkabér maga is a termelés közvetlen és közvetett elosztásának eredménye. A közvetlenné abban az értelemben, hogy valamely gazdasági egységben (vállalatban) a meghatározott munkáért a meghatározott bértételek szerinti bér jár. De *közvetett* abban az értelemben, hogy a vállalat bérfizetési lehetőségeit az általa végzett munka társadalmi elismerése szabja meg. (Vagyis a vállalat és a népgazdaság viszonyában is munka szerinti elosztás van.) A munkabérnek ez a közvetettsége a munka szerinti elosztás *többszintűsége* nyilvánvalóbbá válik az olyan gazdasági mechanizmusban, amely nyíltan épít is erre. Valójában azonban eddig is ilyen *tartalom* alapján történik a vállalat és a társadalom közötti elosztás, ha szubjektív formában is. A vállalati munka értékének társadalmi elismerése húzódott meg amögött, hogy egyes vidékek, iparágak stb. területén a munkáért más bért fizettünk és fizetünk. Ma *előzetesen és feltétel nélkül* történik a munka fel- vagy leértékelése, az új mechanizmusban pedig ez *utólagosan és feltételesen* fog történni, a megtermelt javak társadalmi értékelése útján. Ez az utólagosság nem a piac utólagos szabályozó hatását jelenti, hanem csupán azt, hogy a termelés megelőzi az elosztást, most már nemcsak össztársadalmi szinten, hanem a vállalatok bérgazdálkodásában is.

Bár eddig a munka szerinti elosztásról szóltam, azt hiszem, eközben azt is bizonyítottam, hogy az anyagi érdekeltség és a munka szerinti elosztás nem ellentéte egymásnak. A munka szerinti elosztás elvéből nem következik, hogy ugyanolyan munkáért ugyanannyi bért kell fizetni. A munka szerinti elosztás nem az egyén erőkifejtésének mértékét veszi alapul, hanem az erőkifejtés *társadalmi* eredményét. Nem kevésbé igazságos ez, mint ha az egyéni eredményt értékelnénk. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a munka szerinti elosztás egyenlőtlenségeket idéz elő, mert minden ember más-más teljesítményre képes, akkor azt is el kell fogadnunk, ami ebből következik, hogy ti. ha mindenki képes volna ugyanazt a teljesítményt nyújtani, akkor is fennállna egyenlőtlenség, minthogy az azonos egyéni teljesítmények mögött más-más egyéni erőkifejtések állanak.

Gazdasági mechanizmusunk megváltoztatásával elképzelhető az, hogy két azonos profilú vállalatban, amelyek a technológiai folyamatnak csupán egyetlen mozzanatában (és csak műszaki színvonal tekintetében) különböznek egymástól, az azonos színvonalú munkahelyeken foglalkoztatott dolgozók is különböző béreket kapnak. (Feltételezve azt is, hogy az azonos

Digitized by Google

beosztású dolgozók egyéni teljesítményei is azonosak.) Ennek az oka az lesz, hogy abban a vállalatban, amely a kérdéses szakaszon alacsonyabb színvonalú technológiával termel, a termelés végeredménye is alacsonyabb szintű lesz; ezért tehát nemcsak a vállalat tevékenységének eredménye lesz kisebb, mint a másik vállalaté, hanem az itt kifizethető bér is. Sőt feltételezhetünk két termelésüket tekintve teljesen azonos vállalatot is, amelyek csak értékesítési tevékenységük színvonalban különböznek egymástól (például eltérő anyag- és készáru-készletekkel végzik munkájukat). Ebben a két vállalatban is eltérők lesznek a (munkás) bérek (is), legalábbis azért, mert különféle eszközlekötéssel dolgoznak, végülis tehát ráfordításaik különbözők.

Arra a kérdésre, hogy az egyéni erőkifejtés egyéni vagy társadalmi hasznosságát (eredményét) kell-e a munka szerinti elosztás során értékelni, véleményem szerint, csak úgy válaszolhatunk, hogy a *társadalmi eredményt* tekintjük meghatározónak. A marxizmus—leninizmus klasszikusai *ilyen formában* nem foglalkoztak a kérdéssel, megfogalmazásaikból azonban ehhez hasonló álláspontra következtethetünk. Lenin például „Állam és forradalom" című munkájában, a „Gothai program kritikájá"-t elemezve, ezt írja: „A társadalom minden egyes tagja elvégzi a társadalmilag szükséges munka bizonyos hányadát és igazolványt kap a társadalomtól bizonyos mennyiségű munka elvégzéséről. Erre az igazolványra a fogyasztási cikkek társadalmi raktárából megfelelő mennyiségű terméket kap. Minden munkás tehát, annak a munkamennyiségnek levonása után, amely a társadalmi alapba kerül, ugyanannyit kap a társadalomtól, amennyit adott neki."*) A társadalom raktárába azonban nem az egyéni teljesítmény kerül be, hanem az, amit a társadalom ebből társadalmi teljesítményként ismer el. Ha ez nem így történne, akkor — ad abszurdum vive a dolgot — oda jutnánk, hogy az kapná a legtöbb anyagi juttatást, aki a legtöbbet dolgozik, nem pedig az, aki a legtöbbet termel.

Szül-e ellentmondásokat a vázolt, anyagi érdekeltségi rendszer? Szül, de elsősorban nem erkölcsieket, hanem gazdaságiakat. (Mi lesz a „rosszabb" vállalattal? Hogyan hat ez az egész társadalmi termelésre?) Ezek *mellett*, de másodsorban, erkölcsi ellentmondások is kialakulnak. Például: igazságtalannak lehet tartani az olyan elosztási rendszert, amely aszerint is különbözőkké teszi a dolgozókat, hogy milyen színvonalon termelő vállalatban dolgoznak, holott egy új vállalat esetében például az ott dolgozóknak semmiféle részük sincs abban, hogy milyen ez a vállalat. Ez azonban ad abszurdum vitele és metafizikus felfogása a dolgoknak. Mihelyt már nem új vállalatról van szó, rögtön nyilvánvaló, hogy az egész kollektívának része van abban, milyen ez a vállalat (feltételezve, hogy a vállalatok beruházásai zömükben saját eszközeikből történnek, s hogy a munkaerő mozgási és mozgatási szabadsága is lényegesen nagyobb, mint ma). Az új vállalat esetében lényegesen nagyobb a munkavállaló cselekvő szerepe, mert nem azt kell eldöntenie, hogy *ottmarad-e*, a régi, megszokott, bár viszonylag rossz helyen, hanem azt, hogy *elmegy-e* az új vállalathoz dolgozni.

Ha megvalósul a munka szerinti elosztás és az anyagi érdekeltség új rendszere, igazságtalan helyzetbe kerülhet a dolgozó. Ez azonban nagyrészt csak lehetőség. A dolgozó nem tekinthető csupán gazdasági tényezőnek, hanem része egy ennél lényegesen tágabb rendszernek, a társadalomnak; mint a *társadalom tagjának* pedig — a különböző demokratikus intézmé-

* Lenin Ö. M. 33. kötet, 84. oldal. Kossuth, 1965.

Digitized by Google

nyek révén (elsősorban a párt, a szakszervezet újtípusú funkciói révén) — lehetősége lesz a társadalmi igazságtalanság kivédésére. Az egyéni mozgási szabadság fontos ugyan, de csak másodlagos; a fő biztosíték a társadalom egészének demokratikus jellege. Csak történelmileg változtathatunk viszont azon az alapvetően „igazságtalan" helyzeten, hogy az egyén csak annyit kaphat a társadalomtól, amennyit testi-szellemi színvonala által meghatározott teljesítményével ad a társadalomnak. (A szükségletek szerinti elosztás „igazságtalanságairól" most nem is beszélek.)

Gazdasági kérdésekben csak akkor lehet megoldáshoz eljutni, ha gazdasági alapról közelítjük meg ezeket a kérdéseket. Ez nem a gazdaság és az erkölcs abszolút szétválasztása, vagy kölcsönhatásuk tagadása, hanem annak az elismerése, hogy a gazdasági kérdések elemzésében a gazdasági tényezők a meghatározók, hogy szükséges az olyan absztrakció, amely önmagából magyarázza a gazdaságot. Csak amikor a vizsgálat már eljutott ide, akkor lehet bekapcsolni az egyéb tényezőknek, például az erkölcs hatásának vizsgálatát is. Sőt lehet a vizsgálatnak olyan részmozzanata is, amely csak az erkölcsnek a gazdaságra gyakorolt (vissza)hatását kutatja.

Gaal Gyula

Megjegyzések a doktrinérség és a hamis tudat viszonyáról

A Társadalmi Szemle 1966. januári számában Huszár Tibor érdekes fenomenologikus leírását adja a doktrinérségnek, s megpróbálja feltárni okait. Írását több szempontból újszerű kérdésfeltevések jellemzik. A kérdések megválaszolásakor egy sor tényt friss szempontok szerint csoportosít, s így ezek elősegítik a tényleges elméleti problémák feltárulását. Jól sikerült rész a tudat önmozgásának sajátosságából adódó okok elemzése. A cikknek a doktrinérség társadalmi forrásait elemző részei azonban véleményem szerint igen lényeges fogyatékosságokat tartalmaznak. Ezt a részt szeretném tehát néhány szempontból helyesbíteni és kiegészíteni, természetesen nem a teljesség vagy a végleges megoldás igényével.

A cikk többek között szól a dogmatizmus és a hamis tudat viszonyáról. A doktrinérség társadalmi okait kutatva ramutat arra, hogy „a tőkés tulajdonviszonyok felszámolásával automatikusan nem szűnik meg a hamis tudat kialakulásának lehetősége". Ezt a lehetőséget egyrészt az elmélet és a gyakorlat viszonyának új szerkezetéből, nevezetesen abból vezeti le, hogy a szocializmus építésében közvetlenebb a kölcsönhatás az elmélet és a gyakorlat között, s így a marxizmusnak még kitaposatlan ösvényeket kellett és kell bevilágítania, „a mozgásban levő társadalmi viszonyok fejlődési vonalát kellett előzetesen felrajzolnia." Másrészt a doktrinérség térnyerésével kapcsolja azt össze.

Hogy a Huszár elvtárs által felvetett problémák megoldása nem járt kellő eredménnyel, annak okait a következőkben látom:

Egyrészt: amikor az elmélet (nyilvánvalóan a marxizmust érti ezen) doktrinér kezeléséről beszél, nem tisztázza, hogy a szocializmus viszonyai között tulajdonképpen a marxizmusnak *milyen ideológiai megnyilvánu-*

Digitized by Google

lásait azonosítja az elmélettel. Másrészt: nem differenciálva a különböző elméleti szintek között, eltekint azoktól *a közvetítő láncszemektől*, amelyek az elvont elméleti megállapításoktól a gyakorlathoz átvezetnek, s amelyek nélkül az általános eszmék nem realizálódhatnak a gyakorlatban. S végül; az elmélet és gyakorlat ellentmondásosságának sokféleségét s ezen ellentmondások megoldódásának és újrakeletkezésének módjait egyetlen megnyilvánulási formával — a hamis tudati elemek keletkezésének és leküzdésének formáival azonosítja, erre szűkíti le.

A félreértések elkerülése végett mindenekelőtt jelzem, hogy én az elméletet (adott esetben természetesen a marxizmus elméletét) a szocializmus viszonyait illetően a következő összetevőkre bontanám:

1. az ideológusok egyéni tudatában megjelenő tartalmakra,

2. a „hivatalos ideológiá"-ra, mégpedig kettős értelemben: egyrészt a párt által elméletileg elfogadott, másrészt a párt és az állam gyakorlatában realizálódó elméleti álláspontokra,

3. a munkásosztály elméletének a hétköznapi tudat részévé vált elemeire. (Ez utóbbi szintet itt nem tárgyalom, minthogy Huszár elvtárs cikke is inkább a két előző szinten jelentkező doktrinér torzulásokat érinti.)

Ezt a szerkezetet természetesen nem a lexikoni pontosság igényével vázoltam fel, de a megkülönböztetéseket az ideológiai viszonyok valóságos tényei teszik elkerülhetetlenné. Ennek a differenciálásnak szükségességére utal pl. Antonio Gramsci „Marxizmus, kultúra, művészet" címmel megjelent munkájában egy konkrét ideológiai forma, a filozófia viszonylatában: „Tulajdonképpeni filozófiai elemek között azonban »különféle fokok« szerint megkülönböztetéseket tehetünk — így a filozófusok filozófiája, az uralkodó csoportok felfogásai (filozófiai kultúra) és a nagy tömegek vallásai között, és akkor látni fogjuk, hogy e fokok mindegyikén az ideológiai kombinációk különféle formáival van dolgunk." E fokok között természetesen a kölcsönhatásoknak egész szövevénye van, s ennek részleteire most nem térek ki.[1]

E szintek megkülönböztetésének különösen akkor van nagy jelentősége, amikor azt vizsgáljuk: hogyan, milyen körülmények között jöhet létre az elmélet torzulása, s e torzulás egyik konkrét formája, az elmélet doktrinér kezelése. A marxista pártok gyakorlata ugyanis azt bizonyítja, hogy a torzulások nem mindig jelentkeznek minden szinten. Másrészt az egyes szinteken jelentkező ferditések súlya, jelentősége is más és más. Nyilvánvaló, hogy egyes ideológusoknak esetleges torz elképzelései kevesebb kárt okoznak, mint ha a párt- és állami vezetés ideológiai vonalvezetésében vannak torzulások.[2]

A szocializmus adta lehetőségek között, amikor a marxizmus uralkodó ideológiává válik, kiszélesedik azoknak az ideológusoknak a tábora, akik a marxista elmélet fejlesztésén dolgoznak. Mint később ki fogjuk mutatni: szükségszerű az, hogy egyik-másik elképzelésük jelentős negatívumokat,

[1] Csak a tárgyalt probléma szempontjából utalok például arra, hogy a szocializmus viszonyai között az ideológusok tevékenysége és a hivatalos ideológia között sokkal szorosabb a kapcsolat, mint más társadalmi formációkban, amelyekben — különösen hanyatlásuk időszakában — az ideológusok egy részének tevékenysége elszakad az uralkodó ideológiától, sőt szembe is kerül vele.

[2] Itt jegyzem meg, hogy ha Huszár elvtárs bekapcsolta volna az elemzésbe a szinteket, akkor még érdekesebb és tartalmasabb lett volna cikkének az a része, amely a doktriner szemlélet keletkezésének műhelytitkairól szól (appercepció). Itt ugyanis világos, hogy az egyéni tudat szintjén ragadja meg a problémát. De éppen ezért fokozottabban szükséges lett volna megmagyarázni, hogy milyen kapcsolatban van más szintekkel és a logika szféráján kívüleső tényezőkkel az egyéni tudat fokán megjelenő doktriner szemlélet.

Digitized by Google

dogmatikus vagy revizionista torzításokat is tartalmazzon. A marxizmus mint olyan nem azonosítható azonban egyes ideológusok koncepcióival, s a valamely országban egy meghatározott időpontban kialakult elméletekkel sem (bár természetesen nem is létezik ezektől függetlenül). A mi viszonyaink között is meg kell az egyesek ideológiájától különböztetni az adott időpontban általános érvényű, a „hivatalos" ideológiát, illetve azt, amely a szocialista társadalom építése során gyakorlatilag megvalósul. Ez semmiképpen sem azonos azzal az ideológiával, amely esetleges, egyedi, s talán csak egyes gondolkodók „ideológikus agyréme". Ez a differenciálás feltétlenül szükséges, mert az átmenet időszakában egyes ideológusok elképzeléseiben szükségszerűen fellépnek ugyan torzítások, többek között az elmélet doktrinér kezelése folytán, az azonban nem szükségszerű, hogy a párt által ténylegesen alkalmazott elmélet is mindig tartalmazzon ilyen elemeket. Sőt ebben a vonatkozásban — minden torzulás és „kacskaringó" ellenére — a marxizmus helyes irányú alkalmazása és fejlesztése a szükségszerű és általános tendencia, minthogy a párt és a szocialista állam a munkásosztály osztályálláspontját képviseli, s ezért el tudja határolni magát a különböző polgári és kispolgári áramlatoktól.

Az ideológia különböző szintjeinek elhatárolására azért is szükség van, mert az a bonyolult folyamat, amelyben az elvont elméleti tételek gyakorlattá válnak (és viszont), meghatározott fokozatokban valósul meg, s e fokozatok a vázolt ideológiai szintekre épülnek.

Huszár elvtárs cikkében nem vetődik fel az probléma, hogy milyen út vezet az elvont elméleti tételektől a gyakorlathoz, hogyan lesz az elvont doktrinából hibás gyakorlat. Ezzel kapcsolatban csupán a következőket mondja összefoglalóan: „Az elmélet és gyakorlat eltérései tehát korántsem automatikusan oldódnak fel. Ellenkezőleg: ha az elmélet doktrinává merevül, s kizárólag saját egyenes vonalai szerint halad, a különbözőség ellentétté transzformálódik. S ehhez hozzátehetjük: minthogy *az elmélet közvetlenül szövődik bele* a társadalmi gyakorlatba, téves kapcsolásai szükségszerűen zárlatot okozhatnak. A gondolati merevség, a tudákosság, az új iránti érzéketlenség nemcsak a gondolkodás »esztétikumát« homályosítja el; az elmélet és gyakorlat ellentéte *óhatatlanul szociális feszültséggé tételeződik*." (A kiemelés tőlem származik. E. M.). Kétségtelen, hogy az elvont teóriák kisebb-nagyobb mértékben (egyéni vagy társadalmi szinten) gyakorlattá válnak, de korántsem automatikusan, korántsem azonnal, és korántsem „kizárólag saját egyenes vonalai szerint". Ellenkezőleg: hosszú és bonyolult út vezet az elvont teóriától a gyakorlathoz közelebb fekvő „középszintű" elméleteken át a gyakorlatot közvetlenül instruáló teorémákig, a propagandáig és az agitációig.

Igaz ugyan, hogy a szocializmusban az elmélet közvetlenebbül nyer alkalmazást, mint az előző társadalmi rendszerekben, s egyáltalán: a társadalmi folyamatok megismerésére irányuló tudatos tevékenység végső célja itt a szerzett ismeretek gyakorlati alkalmazása. Ez azonban nem azt jelenti, amit Huszár elvtárs állít, hogy t. i. itt az elmélet *„közvetlenül szövődik bele a társadalmi gyakorlatba"*. Egy-egy probléma elvont elméleti felrajzolásához ugyanis számos konkrétabb elméleti megoldásra van szükség (nemcsak a természettudományokban, hanem a társadalomtudományokban is), hogy az elméletet gyakorlatilag alkalmazni lehessen. Másrészt meg kell lenniük a konkrét társadalmi feltételeknek ahhoz, hogy a konkrét megoldások kialakulhassanak. Vegyük csak Sztálinnak az osztályharc állandó éleződéséről szóló általános elméleti megállapítását, amelyet 1929-ben fogalmazott meg. Hogy ez az elvont tétel konkrét gyakor-

Digitized by Google

lati következményeivel együtt beleszövődjön a gyakorlatba, ahhoz egyrészt a személyi kultusz kialakulását elősegítő konkrét társadalmi feltételeknek kellett kialakulniuk, másrészt olyan, az általánost konkretizáló további tételeknek, mint például az, hogy a szocializmus előrehaladásával elsősorban a párton belül kell keresni az ellenséget. Innen azután már egyenes út vezetett a törvénytelenségek gyakorlatához. Az általános doktrinák ugyanis sohasem közvetlenül és egyenesen szövődnek bele a gyakorlatba, hanem számos konkrét, ugyancsak doktrinér koncepció közvetítésével.

Igaza van Huszár elvtársnak abban, hogy a marxizmus történelmileg a valóság helyes tükrözéseként jött létre. Abban is igaza van, hogy bár ennek az ideológiának az a követelménye önmagával szemben, hogy állandóan nyomon kell követnie a valóság objektív folyamatait, s a múltra és a jelenre támaszkodva a jövőbe kell mutatnia, — s hogy ugyanakkor ebből nem következik, hogy bármilyen körülmények között mentes maradhat a hamis elemektől. Ha viszont úgy kezeljük a hamis elemek megjelenését (s ebben nem érthetek egyet Huszár elvtárssal), mint ami állandó és szükségszerű része a hivatalos ideológiának is, akkor eltúlozzuk azt a kétségtelen tényt, hogy *bizonyos* hibák és kerülők (de nem feltétlenül alapvető hibák és végzetes kerülők) időnként elkerülhetetlenek. Úgy gondolom, e kérdések kifejtésénél fokozottan hangsúlyozni kell azt az ismert megállapítást, hogy a marxista ideológia — szemben a régebbi társadalmi elméletekkel —, nem hamis tudat. Éppen a marxizmus klasszikusai mutatták ki és bizonyították be gyakorlatilag is a társadalommagyarázat egzaktságának lehetőségét. Marx és Engels pl. az 1848-as németországi forradalom előtt már világosan látta a forradalom közelségét. Engels 1845-ben, három évvel a forradalom előtt ezt mondta „Két elberfeldi beszéd" című írásában: „Amilyen bizonyossággal adott matematikai alaptételekből új tételt vezethetünk le, olyan bizonyossággal következtethetünk a fennálló gazdasági viszonyokból és a nemzetgazdaságtan alapelveiből egy küszöbönálló szociális forradalomra."

Bizonyos konkrét körülmények között azonban, mint később megpróbálom kimutatni, a marxista ideológia általános állományába is beszüremelhetnek hamis elemek. Ez többek között azzal is összefügg, hogy ideológiánk[3] szigorúan tudományos, valósághű jellege — most már nem általában tekintve, hanem konkrét helyet és időpontot véve alapul —, bizonyos vonatkozásokban csak lehetőség, s újra meg újra valósággá kell változtatni, hogy megfeleljen a valóság követelményeinek, és ezzel mintegy elzárja az utat a téves elméletek realizálódása előtt. Bizonyos feltételek között természetesen az a lehetőség is megvan, hogy az új problémákra torz válaszokat ad. Erre a lehetőség-jellegre Huszár elvtárs is utal, amikor jellemzi ideológiánk önmegújító voltát: „A marxi gondolatot a szigorú történelmiség jellemzi. A gondolkodásba beszüremlő doktrinér elem ezért a marxizmus legmélyebb lényegét homályosítja el. A változások, az örökös mozgás iránt érzékeny dialektikát — az ítélkező szubjektív szándékától függetlenül — metafizikával, a valóság szigorú törvényeit tükröző materializmust ideatannal cseréli fel. Nem a fogalmakat igazítja a valósághoz, hanem ellenkezőleg. A valóságot gyömöszöli holt fogalmak Prokrusztészágyába."

3 Tekintettel arra, hogy az ideológia fogalmáról viták folynak, leszögezem, hogy ideológián itt általában a társadalmi jelenségek elméleti szinten rendszerezett tükrözését értem.

Digitized by Google

Huszár elvtárs felfogásával szemben azonban én azt hangsúlyoznám, hogy ideológiánk adekvát jellege csak *bizonyos vonatkozásokban* nem több lehetőségnél. A társadalmi valóság örökös mozgása ugyanis nem zárja ki a dolgokból a viszonylagos állandóság mozzanatait. Így a marxizmus sok alapvető megállapítása több-kevesebb ideig lényegében helyesen tükrözi a társadalmi mozgás alapvető összefüggéseit, egyik-másik oldalát. A marxizmus nemcsak azért lehet eszmei orientátor, mert egy általános materialista és dialektikus megközelítési módszert jelent számunkra, hanem azért is, mert elméleti rendszere ilyen viszonylag állandó elemeket is tartalmaz. Ezeket a törvényeket és alapelveket illetően kettős feladatunk van. Egyrészt meg kell győződnünk adott esetben érvényességükről, másrészt konkrét megvalósulási módjaikat kell tanulmányoznunk ahhoz, hogy a valóságról az adott esetben helyes képet alkothassunk.

Napjainkban például konkrétan meg kell vizsgálni az imperializmus jellemző vonásait, és megmutatni a lenini ismérvek mai konkrét érvényesülési módját; enélkül nem értékelhetjük helyesen pl. a monopolista állam mai szerepét, a gazdasági folyamatokba való fokozottabb beavatkozását stb. Ha ezt nem hangsúlyozzuk, akkor — akarva, akaratlanul — hallgatólagosan tagadjuk a társadalomban a mozgás és a viszonylagos nyugalom dialektikáját. A mozgás ilyen értelmű abszolútizálása az elmélet síkján relativizmusra vezet. Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy a társadalom mozgása során a csak részlegesen módosult jelenségek mellett gyökeresen új dolgok és folyamatok is állandóan keletkeznek, s ezeknek tanulmányozása, elméleti értékelése egyik központi feladata a megismerésnek. De még ezek helyes értékelése sem történhet meg a marxizmus érvényben lévő alapvető elveire való támaszkodás nélkül.

Ezekből a meggondolásokból kiindulva azt gondolom, hogy a doktriner gondolkodásmód ellen nem akkor harcolunk helyesen, ha a gondolatok megcsontosodása ellen tiltakozva, a valóság tudati képének csak állandóan szükségszerű változásait hangsúlyozzuk, hanem arra is rá kell mutatnunk, hogy ezek a változások *csak a viszonylag állandó elemekhez kapcsolódva, ezekre épülve adnak hű képet a valóságról.* Hogy azonban bizonyos időpontban melyek az elméletben azok a vonatkozások, amelyek továbbra is érvényesek, s melyek azok, amelyek módosításra, fejlesztésre szorulnak, azt minden esetben csak a konkrét vizsgálat döntheti el.

Cikkének további részeiben Huszár elvtárs közvetlenül az elmélet és gyakorlat általa felvázolt (és cikkem elején idézett) elvont viszonyából vezeti le a hamis tudati elemek keletkezésének lehetőségét. Ez azonban több szempontból is vitatható eljárás. Huszár elvtárs — ígérete ellenére — adós marad a válasszal arra a kérdésre, hogy mennyiben és milyen körülmények között válik szükségszerűen valósággá ez az általános formában vázolt lehetőség. Így az általános ok megjelölése mellett elhanyagolja azokat a *konkrét társadalmi körülményeket, gazdasági és osztályviszonyokat,* amelyek között a torz tükröződés a lehetőségből valósággá lesz. Másrészt nem tesz olyan különbséget, hogy az elmélet különböző szintjein mennyiben és milyen feltételek között realizálódik ez a lehetőség. Olyan „átfogó szempont" magaslatára emelkedik tehát, ahonnan nem lehet konkrétan megmagyarázni a tükrözés valóságos folyamatait.

Hazánkban az átmenet időszakában, különösen az átmenet kezdeti, a hatalom átvételét követő szakaszában, igen számottevő társadalmi tényezőt képviseltek egyrészt a megdöntött burzsoázia erői, másrészt a széles kispolgári tömegek; hatásuk nemcsak gazdasági, de ideológiai területen is

Digitized by Google

erősen megérződött, s többé-kevésbé összefüggő ideológiai rendszerekben is kifejeződésre jutott (például a szociáldemokrata ideológiában, vagy a falu fejlődésére vonatkozó kispolgári, a narodnyikság felé hajló elképzelésekben). Még napjainkban is, amikor pedig már lényegesen leszűkült a kispolgáriság társadalmi bázisa, észlelhetők a kispolgári különérdekek, szokások, erkölcsök, legkülönbözőbb megnyilvánulásai. Tisztában vagyok azzal, hogy társadalmi valóságunk jelen helyzete részben még objektíve is létrehoz ilyen jelenségeket. Emellett azonban úgy vélem, hogy az ilyen magatartás jóval gyakoribb, mint amilyennek gazdasági és politikai viszonyainkból következően lennie kellene. A kispolgári önzés, a társadalmi ügyektől való elfordulás, az egyéni érdekeknek a közérdek rovására való kielégítése mindennapos jelenség. Társadalmunk jelenlegi átmeneti fejlődési szakaszában a dolgozók jelentős csoportjaiban észlelhető a polgári vagy kispolgári ideológiai rendszerek, vagy szemléleti elemek továbbélése.

Ezek a jelenségek a szocializmus viszonyai között tevékenykedő ideológusok egy részére is hatnak, s ezzel hamis tudati elemek keverednek elméleteikbe. Fejlődésünk jelenlegi szakaszában ez szükségszerű, állandóan valósággá váló lehetőség, s csak jelentkezésének mértéke az, ami nem vezethető le egyszerűen a társadalmi fejlődés adott szintjéből. Egyéni szinten az ideológiát művelők felkészültsége, tehetsége, a gyakorlattal való kapcsolata is közrejátszik a torz tudat térnyerésében, mint ahogyan ide vezethet a valóságos viszonyok nem elegendő ismerete is. Azt a hatást is számításba kell itt venni, amelyet az imperialisták fellazítási politikája kelt. E körülmények vezethetnek arra, hogy az átmenet időszakában *egyes marxista ideológusok* tevékenységében is szükségképpen realizálódik a hamis tudat elemei keletkezésének lehetősége. Mindez azonban az *egyes emberekre* vonatkozik, bár a jelenlegi időszakban még meglehetősen tömegméretekben. Mindebből nem lehet levezetni a torzításoknak, s köztük a doktrinér szemléletnek a „hivatalos ideológia" szintjén való uralkodásává válását, vagy akár csak keletkezését is.

A marxizmus párt- és állami szintű torzításainak lehetősége csak sajátos körülmények között válhat valamely országban valósággá. Kétségtelen, hogy a hivatalos ideológia nem kizárólag abszolút igazságokat tartalmaz. Az ismereteknek ezen a szinten is vannak viszonylagos oldalai. A viszonylagosság megjelenési formája azonban helyes párt- és államvezetés esetén általában nem a hamis tudatelemek jelentkezése, a valóság egyes oldalainak torz tükrözése. Az igazság viszonylagosságának sokféle megjelenési formája lehet, s ezek tartalmilag egyáltalán nem azonosíthatók. (A klaszszikusok határozottan utalnak néhány ilyen formára, pl. az ismeretek részlegességére, vagy igazságtartalmuk konkrét helytől, időtől való függőségére stb.). A gyakorlat nyilvánvalóan minden időpontban sok olyan új problémát vet fel, amelyre az elmélet az adott pillanatban nem tud azonnal részletekbe menő választ adni. A tudományos magyarázat e hiánya mielőbb pótlandó, de nem azonosítható egyszerűen a valóság egyik vagy másik oldaláról kialakított illuzórikus, torz képpel, akkor sem, ha egyik-másik ideológus torz választ ad a felmerült kérdésre. Ha ugyanis megvan a megfelelő szabad vita-légkör, akkor ez lehetővé teszi, hogy a felmerült új problémákat a tényeknek megfelelően, újszerűen kezeljék, az egyes ideológusok elképzeléseiben jelentkező torz képződmények pedig a vita során korrigálódnak, s az igazság kikristályosodik azokból az igazságelemekből, amelyeket a vitatkozók álláspontjai kisebb-nagyobb mértékben

Digitized by Google

rendszerint tartalmaznak. Nem tekinthető tehát elkerülhetetlennek az, hogy a hamis eszmei képződmények az elmélet megvalósításra kerülő tartományának is részeivé legyenek.

A hamis tudat vagy tudatelemek csak akkor jelennek meg és válnak megvalósult lehetőséggé a hivatalos ideológiában is, ha a szocializmust építő ország párt- és állami vezetésében lényeges hibák vannak. Ekkor válhat a dogmatizmus, a doktrinérség ezen a szinten is a hamis tudat ismeretelméleti okává. E dogmatizmus mélyebben fekvő társadalmi forrása viszont a személyi kultusz. E kérdés elemzésénél, a doktrinérség szülőokait keresve, mindenképpen e mélyebben fekvő társadalmi forráshoz jutunk. A személyi kultusz sok területen vagy megnehezíti, vagy lehetetlenné teszi az elméletnek ezt az állandó korrekcióját. A személyi kultusz körülményei például nem kedveznek az alkotó, szabad vitáknak. Ezért nincs meg a kellő lehetőség arra, hogy a marxista platformon állók a vitában megfelelően lekoptassák ideológiai termékeiknek esetleges hamis elemeit. (Így ha elméleti megoldásaik egyeznek a dogmatikus vezetés elképzeléseivel, akkor hamis elemeikkel együtt átkerülnek a hivatalos ideológiába.) A szabad viták hiánya persze azt is feltételezi, hogy egyes ideológiai kérdéseket a tekintélyelv alapján döntenek el, s az így hozott legfelsőbb szintű döntések, mint vitathatatlan elvek, visszahatnak a további elméleti munkára, akadályozva ennek további fejlődését. A felülről kisugárzó negatív tendenciák az eszmék további torzítása irányában befolyásolják az ideológusokat.

Csak utalni szeretnék arra, hogy ezek a tényezők annál is inkább kihatnak az ideológia fejlődésének különböző területére, előidézve és élesztve a torz elemeket, minthogy az ideológiai hibák legközvetlenebbül a politikai eszmékben jelentkeznek, ez pedig, mint ismeretes, az a legfontosabb áttétel, amelyen keresztül más ideológiai szférákban tükröződnek a gazdasági és politikai élet jelenségei. Ha a politikai gyakorlat és a politikai ideológiai forma torz elemeket tartalmaz, ez maga is arra vezet, hogy a hibák végiggyűrűznek a jogi, filozófiai, művészeti stb. eszmék egész állományán.

Végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a hibás vezetés igényei szükségszerűen végrehajtanak egy olyan egészségtelen szelekciót, amely az elmélet dogmatikus kezelőit helyezi előtérbe. (Hozzá szeretném azonban tenni, hogy mindezek a tényezők a vázolt körülmények között is csak akadályozhatják, lassíthatják, de végső fokon nem gátolhatják meg az ideológiai fejlődést.)

Ezekhez az alapvető tényezőkhöz kapcsolódnak azok a következmények, amelyekről Huszár Tibor ír, pl. az az illúzió, „hogy a klasszikusok örökségében a szocializmus tervrajzai készen állottak", másrészt az, hogy a gyors sikerek következtében keletkezett illúziókkal nem állítottuk szembe a szocializmus építésének reális lehetőségeit stb. Az előbb kifejtett tényezők nélkül ezek magukban álló, és ezért érthetetlen jelenségek.

Huszár elvtárs úgy kezeli cikkében a hamis tudati elemek keletkezését, mint az elmélet és gyakorlat ellentmondásosságának általános és ugyanakkor egyedüli megnyilvánulási formáját. Ha ezt vesszük alapul, ebből az következnék, hogy mivel az elmélet és a gyakorlat között soha, a szocializmus viszonyai között sem lehetséges *teljes* megfelelés, ez az ellentmondás mindig hamis tükrözést idéz elő. Ebben az esetben a marxista elmélet szükségszerűen bukdácsol az egyik torz tükrözéstől a másikig, és soha vége nem szakad ennek a folyamatnak. A gyakorlat azonban ennek éppen az

Digitized by Google

ellenkezőjét bizonyítja. Elméletünk egzakt képet ad korunk alapvető kérdéseiről: a béke megőrzésének lehetőségeiről, a kapitalista kizsákmányolás megszüntetésének feltételeiről és módozatairól, a gyarmati népek felszabadító harcainak fejlődéséről, a gazdasági irányítás fejlesztésének szükségességéről stb. Az elmélet adekvát jellege mellett kivételes feltételek között fellépő jelenség az, hogy hamis képzetek is jelentős szerepet játszhatnak a hivatalos ideológiában, ezért tehát ez kiküszöbölhető. A marxizmus éppen ebben a tekintetben újtípusú elmélet az eddigiekhez képest, amelyek *lényegüket*, osztálytartalmú funkcióikat illetően tartalmaznak hamis tudati elemeket, vagy jelentenek közvetlenül hamis tudatot. Ez a szembeállítás különösen napjainkban fontos, amikor a polgári ideológia hamis tudatképződményei — a burzsoázia reakciós osztályérdekeinek megfelelően — az egész burzsoá ideológiában uralkodók.

Cikkében Huszár elvtárs a doktrinérséget — helyesen — közvetlen kapcsolatba hozza a hamis tükrözéssel. Bizonyos mértékig — bár nagyon elvontan — mindezeknek a szektarianizmussal való kapcsolatára is utal itt. Még csak utalás sincs azonban arra, hogy a revizionista koncepciók sem csak az elméleti relativizmust rejtik magukban módszertani elvként, hanem ugyanakkor rendszerint jó adag doktrinérséggel is párosulnak. Vagyis: a doktrinérség a marxizmustól való *bármely* elhajlás esetén szükségszerűen fellépő jelenség. Ha viszont úgy értelmezzük Huszár elvtárs álláspontját (mert a kifejtés homályossága erre is lehetőséget ad), hogy a szektarianizmus csak felerősíti és megsokszorozza a megismerés sajátosságából adódó és minden szinten meglévő hamis elemeket, akkor lebecsüljük a szektás hibákból adódó torzítások szerepét, mert akkor ezek csak egy amúgy is meglévő és kiküszöbölhetetlen torzulás „felerősödései".

Úgy gondolom, hogy a Huszár elvtárs cikkében felvetett problémák gyakorlatilag nagy jelentőségűek, s annak szükségét jelzik, hogy a marxista ismeretelméletnek a jövőben behatóbban kell foglalkoznia a társadalmi jelenségek megismerésének a természeti folyamatok tükrözésétől eltérő, specifikus vonásaival.

Erdei Mihályné

Digitized by Google

Tájékozódás

A legújabb ideológiai fejlemények az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államokban a legutóbbi nemzedék ideológiai irányzatait döntő mértékben befolyásolták a hidegháború és az időközönként kirobbant forró háborúk. Ennek a jellemzésére néhány adat: a brutto nemzeti össztermelésnek 10 százaléka függ közvetlenül a háborús termeléstől, de a tudósok és műszaki szakembereknek 80 százalékát foglalkoztatják ténylegesen katonai jellegű erőfeszítések keretében. Nyilvánvaló okokból ez főleg természettudósokra vonatkozik, így fizikusokra, vegyészekre, biológusokra, mérnökökre; tény azonban, hogy egyre inkább kiterjed szociológusokra, pszichológusokra, közgazdászokra, a politikai tudományok művelőire, filozófusokra, történészekre is.

Tekintetbe véve az Egyesült Államok tudományos és műszaki fejlődését és azt, hogy szinte korlátlan pénzalapok folynak be „gyakorlati" kutató munkára, természetszerűen el is értek lenyűgöző eredményeket. Ez különösen a társadalomtudományokon kívül álló ágazatokra vonatkozik, amelyekben kevésbé nyilvánvalók a politikai és etikai megfontolások, de a társadalomtudományokban is jelentős előretörés történt, főleg műszaki, statisztikai és mennyiségi tekintetben. A kormányzat és a pénzügyi óriások agresszív és reakciós jellege azonban antiracionalista hatást tesz a tudományos törekvésekre. Így az Egyesült Államokban 1945 óta a társadalomtudományokban a következők az uralkodó jellegzetességek:

1. Nagyobb hangsúlyt vetnek a mennyiségre, mint a minőségre.
2. Hangsúlyozzák, hogy az értékítéletek lényegtelenek az „igazi" tudományos munka szempontjából, vagy ellentétben vannak vele.
3. Erős a hajlandóság a mechanista felfogásra, s egyben szembetűnően hiányzik a dialektikus kölcsönhatások és összefüggések megértése.
4. Idealisztikus hajlam uralkodik, amely azt hangsúlyozza, hogy az eszmék jelentik a forrást és a gyökereket, vagy hogy csak ezek „igazán" fontosak.
5. Van egy „tiszta" és túlzott empirizmus, amely elveti a hipotéziseket és őrizkedik az általánosításoktól.
6. Előtérbe kerültek a nyíltan mechanikus és ún. „objektivizmus"-ba süllyedt behaviorista irányzatok.

* Megjelent a *Political Affairs* (az Egyesült Államok Kommunista Pártjának elméleti folyóirata) decemberi számában. Rövidített szöveg.

Digitized by Google

7. A jelenségeket befejezett, statikus tényekként vizsgálják; kerülik a folyamatok, s különösen a változás és a fejlődés kérdéseinek tanulmányozását.

8. Meglehetősen határozottan megkülönböztetik az „elit"-et, s ez néha nyílt faji megkülönböztetés formáját ölti; a faji megkülönböztetés szinte feltámadt az Egyesült Államok „tudományos" köreiben, különösen a pszichológiában és az antropológiában.

9. Többé-kevésbé nyíltan kifejezésre jut a konzervatív irányú eltolódás, s egyúttal a klasszikus népies-demokratikus elgondolások és feltevések elvetése.

10. A marxizmust elavultként, jelentéktelenként és bűnösként is karikírozzák

•

Biztató tény azonban, hogy az Egyesült Államok intellektuális életének e visszahúzó jellegzetességei ellen egyre több oldalról és egyre szélesebb körökből indulnak sikeres támadások. Kétségtelen, hogy most olyan lendületes ez a támadás, amilyenre az 1930-as évek óta nem volt példa. Az intellektuális életnek ez a lendülete egybeesik az agresszív külpolitika feléledésével, s a kormánynak nem cekély problémát okoz az, hogy egyidejűleg ellentétes intellektuális fejlődés bontakozik ki. E pozitív tünetek abból fakadnak, hogy a józan ész elárulása ellentétben áll a tudományos munka alapvető szükségleteivel és sérti a tudományos élet lényegét, hogy az országon belül útjában áll a szociális fejlődésnek, hogy nincs összhangban az újonnan felszabadított országok és a szocialista világ ellentétes fejleményeivel, hogy kihívás az emberek lelke mélyén élő nemzeti érzelmekkel és jellegzetességekkel szemben. Mégis óvatosnak kell lennünk a fejlődés megítélésében, mert — mint sok tény bizonyítja — a neokonzervativizmus még mindig az uralkodó nézet az USA-ban.

Rendkívül jelentős azonban az a körülmény, hogy tömeges elszakadás is tapasztalható a neokonzervatív és reakciós eszméktől. Ez főleg háromféle formát ölt; az első: az egyetemeken lezajló lázadás a diákok, tudósok és (többnyire a fiatalabb) tanszemélyzet körében; a második: megsokszorozódott a különvéleményt képviselő lapok, iskolák, intézetek és szervezetek száma; a harmadik: valamennyi tudományág körében egyre több frontális támadás tapasztalható a reakció pozícióival szemben.

Az egyetemi lázadás alapvető jellegzetessége, hogy az ösztöndíj-rendszer megjavítását, a kategóriákba sorolás elvetését követelik, s azt, hogy a tudományos munka konkrét alapjává és a tudomány lényegévé a pozitív értékek legyenek. Lázadás ez a lélektelenség, a cinizmus, az elgépiesedés és az önzés ellen.

E lázadás egyik jellegzetessége az a követelés is, hogy minden kérdést meg lehessen vizsgálni, nem utolsósorban a marxizmust és a szocializmust is. Harminc év óta nem volt még ilyen komoly, mélyreható és széles körű érdeklődés a marxizmus és a szocializmus iránt, mint amilyen jelenleg tapasztalható az amerikai főiskolákon, az egyetemeken és a tudományos munkakörökben. Például: jelenleg az Amerikai Filozófiai Szövetség integráns és fejlődő részeként működik a Dialektikus Materializmus Tanulmányozására Létesült Társaság. 1965-ben indult az „International Journal of Psychiatry", amely a nemzetközi viták ösztönzésére törekszik, s különösen arra, hogy megismertesse a szocialista és a nem szocialista világ tudósait egymás nézeteivel és eredményeivel.

Digitized by Google

A béke problémáit vizsgáló történészek nemrég társaságot alapítottak. Hasonló szervezetek létesültek a filológusok, a politikai tudományok művelői és a természettudósok körében. Nem azt értem ezen, hogy ezek a tudósok békeszervezeteket alapítottak, hanem hogy szervezeteket hoztak létre a béke tudományos tanulmányozására.

Ehhez hozzáfűzhetjük még, hogy az akadémikusok vezető országos szervezeteinek tudományos találkozói és folyóiratai már nem zárkóznak el teljes mértékben a radikális, sőt a marxista tudósok közreműködésétől sem.

Körülbelül egy évvel ezelőtt egy maroknyi tudós lefektette az alapját a szocialista tudósok későbbi első konferenciájának. Ez 1965. szeptemberében ült össze a Columbia Egyetemen; itt számos tudós tanulmányokat terjesztett elő és kifejtette nézeteit. Az ország különböző részeiből körülbelül kilencszázan vettek részt. A leglátogatottabb az az ülés volt, amelyen „A szocializmus kilátásai az Egyesült Államokban" témát tárgyalták.

Talán a legjelentősebb megnyilvánulása az Egyesült Államokban végbemenő változásnak az a tény, hogy 1966-ban az Indiana-i Notre Dame Egyetemen nemzetközi vitát rendeznek „Marx és a nyugati világ" címmel; világos, hogy ez nem boszorkányüldözők összejövetele lesz, hanem a téma iránt őszintén érdeklődő tudósoké. Lényeges körülmény továbbá a Marxista Tanulmányokkal Foglalkozó Amerikai Intézet (AIMS) biztató fejlődése. Ez az intézet sok vitaértekezletet rendez, s ezeken sok egyetem professzorai vesznek részt.

A következőkben röviden illusztrálom néhány társadalmi tudomány legutóbbi megnyilvánulásainak néhány vonatkozását.

A *történelemtudomány* területén egyre inkább elvetik a neokonzervativizmust, különösen a fiatal tudósok. A radikális múlt, a jelentős változásra irányuló erőfeszítések, a demokratikus küzdelmek, a szakszervezetek és a néger nép mozgalmai, az imperializmus és a háború elleni tiltakozások — mindezeket a kérdéseket egyre több cikk és könyv tárgyalja. Ezek nem tartózkodnak az értékítéletektől, és világosan kifejezésre juttatják írójuk demokratikus és gyakran radikális álláspontját.

Szociológiai téren: 1964-ben New York-ban az Oxford Egyetem ünnepi tanulmánygyűjteményt adott ki az elhunyt C. Wright Mills tiszteletére, „Az új szociológia" címmel. Az ebben megjelent tanulmányok többségét az Egyesült Államok szociológia-professzorainak ifjabb gárdája készítette. Ezek a tanulmányok elvetik a kérdések nem normatív megközelítési módját; megerősítik, hogy a társadalmi változás iránti érdeklődés a klasszikus szociológia központi kérdése és döntő fontosságú ahhoz, hogy a jelenlegi körülmények között hasznosan működjék; hangsúlyozzák, hogy nem kell tartani az általánosításoktól, s kiemelik, hogy a tudomány alapvető célja az emberi élet nemesebbé tétele, és a tudósnak legfőbb kötelessége, hogy segítséget nyújtson ehhez.

Az Amerikai Szociológiai Társaság 1965. évi értekezletén a figyelem középpontjában általában a társadalmi változások állottak, s különösen Marx elemzése és ennek kihatása az Egyesült Államok életére. A küldöttek konkrétan és gyakran beszéltek arról, hogy a nagytőke alapítványai akadályozzák a kritikai alapon folyó kutatómunkát.

Az Amerikai Pszichológiai Szövetség 73. évi kongresszusán nagyrészt hasonló módon közelítették meg a kérdéseket. A Szövetség 24 000 tagja közül majdnem tízezer vett részt a kongresszuson. A fő előadást Gordon

Digitized by Google

W. Allport professzor tartotta. Hangsúlyozta, hogy a behavioristák az apró részletekre koncentrálják figyelmüket és nem vesznek tudomást az egészről. Nem általánosítják, nem integrálják az adatokat; valami aritmetikai empirizmus van náluk túlsúlyban. „Nincs más racionális módszerük, csak a matematika — mondotta Allport professzor —, s nem jutnak racionális következtetésekre."

A *politikai tudományokban* az analóg tendenciák a legvilágosabban az American Political Science Review című folyóirat 1965. márciusi számának egyik cikkéből tűnnek ki, amelynek címe „Politika és álpolitika: kritikai értékelés egy behaviorista irodalmi termékről". A cikk írója dr. Christian Bay, a kaliforniai Stanford Egyetem Emberi Problémákat Tanulmányozó Intézetének igazgatóhelyettese. Dr. Bay konkrétan támadja azt az álláspontot, hogy „a politikai kérdések tanulmányozóinak mint tudósoknak nem szabad értékítéleteket mondaniuk azokban az emberi vagy társadalmi vonatkozásokban, amelyeket kutatásaikkal szolgálni kívánnak." Hangsúlyozza, hogy „a politikai magatartást taglaló jelenlegi munkák nagy része elmulasztja az igazi értékítéletek hangsúlyozását, és ennek a semlegesnek hitt irodalomnak a politikai hatása általában konzervatív jellegű..." Hatékonyan érvel „intellektuálisan védhetőbb és politikailag felelősségteljesebb elméleti keretek kidolgozása mellett; az ilyen elmélet nagyobb jelentőséget adna kutató munkánknak, még ha csekélyebb volna is fogalmi és operacionális tisztasága." Dr. Bay véleménye szerint a politika azért van, hogy „fokozatosan elhárítsa a szabad emberi fejlődést leginkább fékező akadályokat, mindenekelőtt a legsúlyosabb akadályokat". Hangsúlyozottan elítéli, hogy véleménye szerint „idő előtt elvetik a klasszikus demokratikus polgárság eszményét, amely szerint a józan ész a politika egyik hangsúlyozottan döntő tényezője".

Bay ismételten hangsúlyozza az etikai szempontokat; egy másik jó példa erre Robert H. Welkernek, a clevelandi Case Institute of Technology professzorának legutóbbi cikke (Nation, 1965. november 1.) A professzor gúnyosan „Az erkölcsiség lényegtelensége" címet adta cikkének; ebben szétzúzza azoknak az akadémikusoknak az érveit és álláspontját, akik mentegetik az Egyesült Államok galád háborúját Vietnam népe ellen. „Ennél nagyobb hazugságok sohasem hangzottak el" — írja, s annak hangsúlyozásával fejezi be cikkét, hogy „az irányadó erkölcsi mércék (pl. a hetvenkedőt, a behatolót, az emberkínzót, a gyilkost illetően) világszerte még mindig óriási és valószínűleg döntő erőt jelentenek általában az emberi életben — s talán még rájönnek, hogy saját Amerikájukban is így van ez."

Az előbbiekkel közvetlenül összefügg az is, hogy az elmúlt 12 hónapban számos kitűnő bíráló jellegű mű jelent meg az Egyesült Államok külpolitikájáról. Íróik általában a kiválóbbak közül kerülnek ki, és kiadóik is az Egyesült Államok legbefolyásosabb kiadói közé tartoznak. Íme, tíz példa erre: R. J. Barnet és M. G. Raskin: Húsz év múltán — A hidegháború alternatívái Európában (1965, Random House); D. Horowitz: A szabad világ kolosszusa — A hidegháborús külpolitika bírálata (1965, Hill & Wang); G. Alperowitz: Atomdiplomácia — Hiroshima és Potsdam (1965, Simon & Schuster); Ch. O. Lerche jr.: A hidegháború — és utána (1965, Prentice-Hall); S. Melman: Kimerült társadalmunk (1965, Holt); O. C. Cox: A kapitalizmus mint rendszer (1964, Monthly Review Press); A. Rapoport: Stratégia és lelkiismeret (1964, Harper); B. Cochran: A háborús rendszer (1965. Macmillan); D. Wise és T. J. Ross: A láthatatlan kormány (1965, Random House); A. Etzioni: Győzelem háború nélkül (1964, Doubledy).

Digitized by Google

Mindezekben a kötetekben — és ezek csak példák — közös a kérdések bíráló megközelítése, az ésszerű állásfoglalás, a humanista nézőpont. Rámutatnak, hogy növekszik az amerikai értelmiség elégedetlensége, és segítenek magyarázatot adni az egyetemeknek a kormány politikája elleni lázadására, amely a legutóbbi szakaszban az amerikai élet oly biztató jelenségének bizonyult.

Két okból hangúlyoztam a pozitív tényezőket: először is azért, mert a pozitív az új és az erősödő, másodszor azért, mert azzal a tendenciával találkozunk, hogy — éppen újszerűsége miatt — nem értik meg, elutasítják vagy tagadják. Meggyőződésem szerint ez súlyos tévedés. Nagyarányú eltolódás érezhető az Egyesült Államok ideológiai szeljárásában, és ez nem átmeneti dolog.

Aki — bárhol a világon — lemond az amerikai népről, az alapvető hibát követ el. Az uralkodók nem azonosak a néppel, ezt az akadémikusok és az értelmiségiek körében is mindinkább megértik. Az Egyesült Államokban az utolsó szót nem az ostobaság és a gyűlölködés, a háborúra törekvés és a faji gyűlölet mondja majd ki, hanem ellenkezőleg: a demokratikus tömegek, a munkásosztály, a néger nép, az ifjúság legkiválóbbjai, az ébredező és egyre inkább sarkukra álló tudósok és természettudósok. S ez a szó: testvériség, társadalmi haladás, béke lesz.

Herbert Aptheker

Tallózás olasz folyóiratokban

A tőkés országok kommunista pártjainak ideológiai munkáját a politikai célok s feladatok tudatossága, valamint a polgári propaganda konkrét s elemző visszautasítása jellemzi. Ez utóbbi mozzanat egyáltalán nem jelent valamiféle eszmei defenzívát, sőt ellenkezőleg: a modern polgári tudomány és filozófia kritikai elemzése is *egyik* alkotórésze a marxizmus továbbfejlesztésére és alkalmazásra irányuló erőfeszítéseknek, s a szocialista országok kommunistái számára is tanulságos.

Rendkívül változatosak ennek a sokrétű ideológiai harcnak a formái is. Ahol a polgári filozófia megannyi változata „államilag szentesített" ideológia és garmadával árasztja el a tömegeket, ott a kommunisták egy pillanatra sem hagyhatják figyelmen kívül a burzsoá és revizionista mesterkedések új meg új tüneteit. Nyugat-Európában — a népfrontpolitika céljainak s testvérpártjaink rendkívül rugalmas taktikájának megfelelően — a kommunisták úgy csinálnak erényt a nyílt sisakos eszmei harc szükségességéből, hogy azonnal reagálnak a különböző rétegeket, nem utolsósorban az értelmiséget foglalkoztató eszmei kérdésekre, sőt olykor saját folyóirataikat is a vitapartnerek rendelkezésére bocsátják.

Az Olasz Kommunista Párt két ismert folyóiratában, a Togliatti alapította *Rinascita*-ban és a *Critica marxista*-ban a tematikai változatosság s az elméleti igényesség ragadja meg az olvasót. A hetilapként megjelenő *Rinascita* legfrissebb számainak gazdag anyagából hadd utaljunk csak a közvetlenül ideológiai és kulturális közéleti érdekességű cikkekre:

Egy „kerekasztal-vita" az olasz nyelv egyetemi oktatásával foglalkozik, s a beszélgetés hét résztvevője azzal a problémával igyekszik megküzdeni, hogy miért kell és hogyan lehetne megreformálni az olasz-szakos tanárjelöltek képzését,

Digitized by Google

Ötven évvel a dadaizmus születése után kiállítás nyílt Genfben e különös életű mozgalom dokumentumaiból. Erről tudósít *Antonio del Guercio* cikke, aki a mozgalom születési helyét (a zürichi Voltaire Kabarét) említve megjegyzi, hogy svájci emigrációja idején Lenin is járt ott. Kár, hogy ez a történeti adalék két gondolatjel közé szorul.

A március végi szám ismerteti a Francia Kommunista Párt Központi Bizottságának vitáját az aktuális politikai és kulturális kérdésekről, majd közli a testvérpárt határozatait.

Az *Il Contemporaneo* — a *Rinascita* havi melléklete — nemrég három cikket is szentelt az Egyesült Államok társadalmi problémáinak. Kettőben („Amerika különböző véleményen" és „Az Új Baloldal önkritikája") azt a belső erjedést elemzi, mely az önmagukra ébredő amerikaiak — főképp értelmiségiek — soraiban megy végbe Johnson politikájával szemben. A harmadik tanulmány az amerikai munkások helyzetével — pontosabban szólva, a munkásosztály 40—50 milliós, nyomorba süllyedt rétegével — foglalkozik. Az erre vonatkozó adatokat a felelős állami bizottság jelentése alapján közli.

Érdekes cikk szól a pszichiátria és a társadalmi-gazdasági problémák összefüggéseiről.

A „Film és erőszak" című tanulmány a vadnyugati és kémfilmek, valamint a krimik káros és deformáló hatását vizsgálja, rámutat e filmek halálideológiája és a fasizmus közötti rokon vonásokra.

Figyelmet érdemel a „Marx dialektikája" című recenzió, mely *Mario Dal Pra h*asonló című könyvét ismerteti. A színes tudósítások, glosszák, riportok sorából hadd emeljük ki a hazánk kulturális életéről szóló folytatásos beszámolót, melynek első része a magyar zenei életről tájékoztat, majd *Aczél György* és *Köpeczi Béla* elvtársak nyilatkozatát közli.

Az előbbiekhez hasonlóan, a kéthavonként megjelenő *Critica marxista* szerkesztési koncepciója is olasz testvérpártunk politikai s ideológiai élénkségét tükrözi. Ez évi első száma egyúttal azt a törekvést is dokumentálja, hogy olasz elvtársaink közvetlenebbé akarják tenni a marxisták és nemmarxisták párbeszédét. Ezt a szándékot többek között az a féktelen kommunistaellenes propaganda indokolja, mely a tőkés országokban a marxizmus csődjéről hangoskodik, összekeverve a vágyálmot a valósággal.

Ilyen helyzetben feltétlenül helyénvaló vállalkozás a *„Sartre és a marxizmus"* című vita. Nem mintha a világhírű francia filozófus politikai *ellenségeink* közé tartozna (sőt számos alapvető politikai kérdésben a kommunisták szövetségesének tekinthető), hanem mert a marxizmus és az egzisztencializmus „összeegyeztetésére" irányuló kísérletei eszmei *ellenfeleink* táborában marasztalják. Ismeretes, hogy Sartre ebbeli igyekezete végül is csődöt mondott, s minden esetben a szubjektív idealizmus sajátos színezetű és terminológiájú változatába torkollott. Kísérlete mégis sokakat megtéveszt, s a nyugati országokban élő értelmiségiekre gyakorolt tömeghatása vitathatatlan. Ezért érdeklődésre tarthat számot *Pietro Chiodi „Sartre és a marxizmus"* című könyve, melyről a folyóirat 1965/4. száma közölt terjedelmes méltatást, mintegy a szélesebb körű vita nyitányaként.

Pietro Chiodi kötetének fő részében Sartre legutóbbi művét, „A dialektikus ész kritikáját" boncolja. Mindjárt műve elején kifejti: nem szabad elhamarkodottan kijelenteni azt, hogy Sartre eszmei közeledése az elnemkötelezettségtől az egyértelmű elkötelezettség irányába vezeti filozófiáját. Ez érthető is, hiszen az „egzisztencializmusból a marxizmus felé" formula nem pontos és nem is világos. „Nem pontos azért, mert »A dialektikus ész kritikája«-

Digitized by Google

ban *legalább* annyi az egzisztencializmus, mint a marxizmus, s nem világos azért, mert Sartre nem értene egyet sem az olyan marxizmussal, amely minden formájában »elkötelezett« filozófia, sem az olyan egzisztencializmussal, amely minden formájában »el nem kötelezett« filozófia" — hangsúlyozza Pietro Chiodi. Az a tény pedig, jegyzi meg a szerző, hogy Sartre szerint a marxizmust még csak megreformálni sem elég, hanem valójában ezután kell majd megteremteni, világosan mutatja, hogy a modern egzisztencializmus fő ideológusa elveti a marxizmus tradícióit, és lényegét vonja kétségbe.

A folyóirat recenzense két fő gondolatot emel ki Chiodi könyvéből. Az első Sartre két legfontosabb munkájának — „A Lét és a Semmi", illetve „A dialektikus ész kritikája" — ismeretelméleti bírálatát nyújtja, különös tekintettel az elidegenedés, az egyén és a világ (a Másik, a Többiek) konfliktusának egzisztencialista értelmezésére. Chiodi rámutat, hogy ez a viszony Sartre-nál nélkülözi a társadalmi objektivitást: az egyén és a külvilág mágikus-idealista viszonyításában minden emberi együttélés végső fokon reménytelennek, az elidegenedés pedig megszüntethetetlennek tűnik.

Az ismertetés második részében a Sartre-művekből levonható politikai-elméleti nézetek rendszerét összegezi a szerző. Chiodi alapján. Marx — mutat rá — úgy vélte, hogy az ember felszabadítása csak a tárgyi világ társadalmasítása útján valósítható meg, Sartre azonban nem bízik ebben, hanem a társadalmi csoportok megszüntethetetlen sokféleségét tartja az elidegenedés gyökerének. Ismeretelméletével összhangban, ez ad tragikus színezetet Sartre történetfelfogásának. Az egzisztencialista felfogás az egyént tolja előtérbe a társadalom egészével és csoportjaival szemben, s ezzel ismeretelméletileg szolipszizmusba, politikai vonatkozásban individualizmusba fullad.

Mind Chiodi könyve, mind az említett recenzió sok új gondolattal gazdagítja az egzisztencializmus marxista kritikáját. Érveik továbbfejlesztésének kulcskérdése, hogy az alapos korvizsgálat, a jelenkori társadalmi és ideológiai viszonyok konkrét elemzése töltse meg szilárdabb tartalommal az elvi síkú bírálatot.

A folyóirat idei első számában *André Gorz* egészen más nézőpontból bírálja Chiodi könyvét és ennek méltatását. Ő marxistának és egyúttal sartreiánusnak vallja magát; az egzisztencializmus nívós szócsövéül szolgáló francia folyóirat, a *Les Temps Modernes* szerkesztőbizottsági tagja lévén, védelmébe veszi Sartre művét, mégpedig úgy, hogy eközben kétségbe vonja vitapartnereinek marxista meggyőződését és módszerét. Idézettömegei és homályos érvelése csak megnehezítik az amúgyis nehézkes könyv érthetőségét. Gorz hat pontban foglalja össze ellenérveit. Ismeretelméleti vonatkozásban azt hangsúlyozza, hogy Sartre dialektika-értelmezése nem állítja szembe az egyént a társadalommal, s hogy az emberi gyakorlat jelentőségét is elismeri. Az elidegenedés problémáját — Sartre szellemében — úgy fogalmazza meg, hogy gyakorlati szükségszerűséget lát realitásában, amely valamiféle társadalmasított létfilozófiával küzdhető le.

Gorz ilyen vonatkozású gondolatai kevéssé újszerűek, az olasz marxisták következtetéseit pedig érdemlegesen nem cáfolják. Marxizmus-ellenes felfogása világosabban fejeződik ki államelméleti fejtegetéseiben. Sartre véleményét osztva optimista és rendkívül sietősen kitalált (!) kategóriának minősíti a proletárdiktatúra eszméjét, s ehelyett — homályos fejtegetésekkel — valamiféle „önkéntes kooperációt" ajánl az emberiségnek, amelyben ne legyenek sem uralkodó csoportok, sem vezetők, sem társadalmi hierarchia, hanem... az egyesült egyének ismerjenek el, fogadjanak el, s rögtön valósítsanak is meg mindenféle kezdeményezést.

Digitized by Google

Gorz kellemes-romantikus utópiája nemcsak tudománytalan „program", hanem arra is jó példa, hogy a talpig atomba öltöztetett nemzetközi burzsoáziának egy csepp oka sincs félelemre az efféle „világmegváltástól". S hiába a sok Marx-hivatkozás a cikkben, sem a filozófia alapkérdéseiben, sem a társadalomelméletben nem képes közös nevezőre hozni a marxizmust az egzisztencializmus alapjában szubjektív-idealista bölcseletével.

Mint már említettük, indokolt és helyes az a koncepció, hogy olasz elvtársaink közvetlen eszmecserét folytatnak a rangos vitapartnerekkel. S bár a folyóirat kommentár nélkül közölte André Gorz tanulmányát, bizonyos, hogy a vita nincs lezárva, sőt a francia szerző érvei és következtetései a vita folytatásának s mélyítésének kiindulásául tekintendők.

A *Critica marxista* ez évi első számának legérdekesebb vállalkozása kétségtelenül e kivonatosan ismertetett cikk közlése volt, de egyéb rovatai és írásai is felkeltik a figyelmet. *Harry Magdoff*-nak az amerikai kapitalizmusról szóló tanulmányát a *The Socialist Register* című folyóirat nyomán közli a szerkesztőség. *Wlodzimierz Brus* a gazdaság és a politika viszonyáról ír, egy másik közgazdasági tanulmány szerzője, *Rodolfo Banfi* pedig a használati érték marxi felfogását elemzi. *Cesare Luporini* a marxista filozófiában oly gyakran használt valóságfogalom vizsgálatára összpontosítja figyelmét, s a történelmi materializmus módszerével keres a történetiség problémáira is választ. Némileg hasonló kérdést boncolgat a francia *Louis Althusser*, a konkrét és absztrakt történetiség dialektikus értelmezését hangsúlyozva.

Bátor kezdeményezések és új gondolatok jellemzik az olasz testvérpárt folyóiratait. A viták nyílt fórumú vállalása a kommunisták szellemi frissességét és önbizalmát tanúsítja, nemzetközi méretekben is tanulságos következtetéseik pedig — összességükben, végső fokon — a marxizmus további fejlődését segítik.

Békés Tamás

A Cahiers du Communisme Romain Rolland-ról

A Béke Világtanács határozata alapján ez év januárjában a világon mindenütt megünnepelték *Romain Rolland születésének századik évfordulóját.* Eddig is hozzáférhetők voltak hazai és külföldi marxista Romain Rolland-értékelések, tanulmányok, mégis különleges figyelmet érdemel *Pierre Abraham*-nak a *Cahiers du Communisme* idei 3. számában megjelent „Romain Rolland születésének századik évfordulójára" című tanulmánya, vagy inkább esszéje. A szerző frappáns megállapításokat tesz benne a nagy francia író életművének egyes szakaszairól, e szakaszok jelentősebb alkotásairól, s könyvkiadásunk, színjátszásunk szempontjából is fontos művekre hívja fel az olvasó figyelmét. Mindezeken túl „formai örömöt" is kelt az olvasóban a tanulmány: Pierre Abraham példát mutat arra, hogyan lehet jól felépített, világos, marxista alapállású esszét írni a tudományosság, az olvasmányosság és a népszerűsítés szempontjait egyaránt és messzemenően tiszteletben tartva.

Felteszi a kérdést: a XIX. század utolsó, vagy a XX. század első írója-e Romain Rolland? Válasza, amelyet különben az esszé tovább részében bizonyít is: *Rolland a XIX. század írói eszközeit használja fel és összegezi,*

Digitized by Google

de alkotásai a XX. század első felének problémáit, gondolatait, tendenciáit ragadják meg.

Rolland életművében rendkívül nagy szerepet játszott a *zene:* nemcsak írt róla és kiemelkedő művészeiről, hanem szépprózai alkotásainak szövetébe mintegy bele is ivódott a muzsika. Abraham hivatkozik azokra a forrásokra, amelyek a Jean-Cristophe-ot, Rolland egyik legnagyobb regényalkotását, regény-folyamát „zenei regénynek", „zenei költeménynek" nevezik (a melléknévképző „i" nélkül kifejezőbb volna a francia kifejezések fordítása); rámutat arra, hogy a zene iránti olthatatlan szerelem egyik fontos mozzanata Rolland írói nagyságának. Zenei tudásával, a zene iránti rajongásával akkor tette sajátos módon közkinccsé a zenét, amikor még ismeretlen volt a távközlés s a zenét konzerváló hanglemez-technika. Kora polgársága csak otthon, a maga szórakoztatására játszott vagy játszatott zenét. Rolland nagy egyéni élményét regényei, életrajzai, tanulmányai útján egyúttal a közönség, az olvasók nagy táborának kollektív élményévé avatta.

Rolland egész életműve tele van a *cselekvésre sürgetés* gondolataival, gesztusaival, alkotásaival. Nem „filoszkodás"-ból, pénzszerzési vágyból vagy pozitivista bogarászásból születtek ezek, hanem abból a szándékból, hogy modellként mutassák a nagyszerű tettek útját. Az életrajzokban és a regényekben is tapasztalható az a jelenség, hogy az író erősen szuggerálja az olvasó számára a főhőssel, a jellemzett személlyel való azonosulást. Ilyen vonatkozásban valósággal versengés támad az író életműve és az olvasó között: *versengés a jó elsajátításáért,* követéséért.

Rolland *politikai-világnézeti fejlődése* — a polgári humanizmustól a Szovjetunióval való rokonszenvig és barátságig, a francia kommunistákkal való fegyverbarátságig — nem volt mentes kitérőktől, buktatóktól. Gyorsan eljutott azonban oda, hogy meg tudja különböztetni az imperializmus diktálta békét a szocializmus erői által megteremtett békétől, az imperialista háborút az igazságos, a felszabadító, a forradalmi harctól, háborútól. Rolland Európa demokratikus erőinek egységét sürgette, a fasizmus előretörésének megállításán fáradozott. Elgondolkodtató humanista állásfoglalásait közli ezzel kapcsolatban az idézett folyóirat, Abraham cikkének illusztrálásaképpen. Az egyiket 1937-ben tartott konferenciájára küldte Rolland a Francia Kommunista Pártnak, amely — írja — „nemcsak Franciaország népének és nemzetközi hivatásának egyedüli képviselője, hanem egyúttal az egészséges és igazságos francia politikának is." Dokumentumként közölt másik, ugyanabban az évben a dijoni ifjú kommunistákhoz írt levelében is (amely eddig kiadatlan volt) a fasizmus, a nemzetközi reakció elleni összefogás szükségességét hirdeti.

Abraham részletesen foglalkozik Romain Rolland korszakalkotó fontosságú színházelméletével és gyakorlatával. A *népszínház* és a *forradalmi szellemű színház* nála azonos fogalmak voltak. *Robespierre* című darabját most kezdik felfedezni a franciák. Mi nem kapcsolódunk bele ebbe a színházi Rolland-reneszánszba?

Bőgel József

Digitized by Google

A Költészet Napja, 1966

Harmadízben ünnepeltük április 11-én, József Attila születésének évfordulóján a Költészet Napját — ez már mindinkább szép hazai hagyományunkká válik. S az ünnep egyúttal a számvetés napja; ekkor mutatkozik meg, mennyien érdeklődnek nálunk a versek iránt, s mindinkább a költők személye iránt is. Bőven adtak erre példát a költőink és olvasóink között az ünnepen s a rá következő héten megrendezett találkozók, s örvendetes, hogy e beszélgetésekre éppen a szocialista szellemben alkotó költők vonzották a legtöbb érdeklődőt.

Szinte felbecsülhetetlen az a szerep, amelyet a Költészet Napja immár évről évre népművelésünkben betölt. Nemcsak formálisan kötődik legnagyobb proletárköltőnk születésének évfordulójához, hanem tömegeket mozgat meg az ő szellemében, az ő nevével, újabb ezreket és ezreket tesz a költészet igaz értőivé és élvezőivé. Ennek is köszönhető, hogy hazánkban a verseskönyvek átlagos példányszáma már magasabb, mint bármikor volt, s hogy „versfogyasztás" tekintetében elértük, sőt túl is haladtuk a világszínvonalat. (Ezért feltűnő és érthetetlen viszont az, hogy a rádió, amely a legnagyobb tömegekhez szól, — a televízióval ellentétben — újabban hónapról hónapra kevesebb műsoridőt szán versekre.)

Könyvkiadásunk, mint az eddigi években, most is letette a maga obulusát a költészet ünnepe alkalmából: megközelítően húsz verses mű jelent meg az ünnep égisze alatt, tovább bővítve ezzel az idei első negyedév költői termését.

E verseskönyvek között tallózva különös örömmel üdvözöljük *Komját Aladár Életre köszöntő* című válogatott versgyűjteményét (Magyar Helikon). Az első magyar kommunista költő — amint irodalomtörténetünk számon tartja — immár líránk klasszikusai közé sorolható. Verseinek nagy része máig ható érvényű, s az igényes eszközökkel művelt, közvetlenül agitáló szocialista költészet szép példájának számít. Érthető, hogy az MSZMP 1958-ban megjelent művelődéspolitikai irányelvei s az irodalmunk 15 éves fejlődéséről szóló tézisek első helyen emelték ki Komját költészetét, amikor proletárirodalmunk addig elhanyagolt értékeire irányították a figyelmet. Csak az csodálatos, hogy egyáltalában szükség volt erre a figyelmeztetésre. Pedig így van: a magyar szocialista-realista irodalom egyik első jelentős egyéniségének munkássága és pályafutása éveken át éppúgy homályba borult, mint több más, ugyancsak jelentős kommunista íróé. Ez a kötet, amely a legutóbbi kiadás óta elfogyott válogatott verseket adja újra az olvasók kezébe — a gyomai Kner Nyomdának az alkalomhoz illő kivitelében —, ismét meggyőz arról, hogy ez a fegyelmezett, feszültséggel teli költészet az élet szépségét, az építő ember nagyságát hirdeti és szolgálja.. A kötet megjelenése egyébként egybeesik a korán elhúnyt költő születésének 75. évfordulójával.

A Költészet Napja kiadványaként látott napvilágot néhány ismert, Komjátnál is idősebb, de még alkotó költő új termése. *Gellért Oszkár Zuhanóban* című kötete (Szépirodalmi Kiadó) szinte meglepően bizonyítja a goethei kort túlhaladott, még a Nyugat első nemzedékéhez számító költő változatlan alkotóerejét. Gellért Oszkár érezhetően felszabadult az utóbbi években őt ért sorscsapások nyomasztó hatása alól; ez a versgyűjteménye derűt, tetterőt, e korban szinte szokatlanul szenvedélyes közéleti érdeklődést sugároz. Lehet, hogy a modern költészet bonyolultabb formanyelvével,

Digitized by Google

kifinomultabb eszközeivel már megbarátkozott olvasók túlságosan direktnek érzik majd e versek stílusát, s túlhaladottnak a költő kifejezésmódját, formai megoldásait. Mégis van mit tanulnia Gellért Oszkártól több fiatal költőnknek; elsősorban gondolatgazdagságot, benneélést a világ dolgaiban, az olvasóval gyorsan kontaktust teremtő közvetlenséget, megejtő egyszerűséget.

Mindez sok tekintetben két idős költőnőnkre is áll, akik most szintén új verseikkel jelentkeztek. *Lányi Sarolta Múlt és jelenidő* című kötete (Magvető Kiadó) első részében szoros válogatást tartalmaz a költőnőnek pályakezdése óta írt, s az idő próbáját minden bizonnyal megálló társadalmi ihletésű és szerelmi verseiből, 1910-től 1964-ig. A második ciklus azonban új, a legutóbbi két évben írt verseit gyűjti csokorba, s ezek az öregedés csöndes bánata mellett is belső optimizmust, derűs életérzést sugároznak. Olyan alkotóra vallanak, aki érzi, hogy beérett munkásságának gyümölcse, nem élt hiába. Kisebb tehetségű alkotót ez mintegy „költői stagnálásra", az elért színvonalon való megrekedésre csábíthatna. Ez a csaknem hetven új vers azonban további gazdagodást mutat, mind témakörben, mind költői eszközökben. Alaphangjuk a szerénység, valami bölcs önirónia, minden eddiginek keveslése — ez teszi a költeményeket különösen rokonszenvessé. Ebből fakad a más versekben megnyilvánuló tettvágy, a jelennel való aktív együttélés is (pl. a *Május 1, Könyvnap, Nénike, A jelenről* című versekben). A szerző sohasem volt harsány hangú, priméren közéleti indulatú költő; e versein is érződik a „szordinó", némi áttételesség. De mintha most magasabb fokon élné át újra mindazt, aminek révén szovjetunióbeli emigrációja idején jelentős költővé érett, s aminek eredménye költészetének finom és mély líraisággal való átitatódása.

A másik költőnő *Várnai Zseni*, aki alkatilag lényegesen különbözik Lányi Saroltától, s akinek új versei most *Nyugtalan madár* címmel jelentek meg (Szépirodalmi Kiadó). Az utóbbi években egymást követték gyűjteményes és új verseket is tartalmazó kötetei. Nevét már az első világháború előtti olvasók is megjegyezhették: *Katonafiamnak* című versének refrénje („Ne lőj fiam, mert én is ott leszek!") nemzedékek szállóigéjévé vált a militarizmus elleni tiltakozásban. Verseivel később is közvetlen hatást gyakorolt kora munkásmozgalmára; számos harcos, agitatív írását nem annyira irodalmi értéke, mint inkább társadalmi hasznossága tette eseménnyé. Mélységesen asszonyi ez a líra, s általában mindenkor megejtő közvetlenséggel szólt az egyszerű emberek szívéhez és értelméhez egyaránt. Költészetének legjobb hagyományait fejleszti tovább e kötetében Várnai Zseni. Újabb verseiben új és egyre erősödő hang az elszánt szembenézés a közelgő elmúlással. Sajátos ellenpont csendül fel e lírában: az emberi haladáson érzett öröm harmonizál az egyén csöndes rezignációjával, azzal a felismeréssel, hogy számára személy szerint már nem sokat tartogat a jövő. S éppen ez teszi az olvasó számára élményszerűvé e lírát, különösen a szimbolikus értelmű, megrázó címadó verset.

Az ismertebb költők közül még ketten jelentkeztek új kötettel (mindkét mű a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg). *Gereblyés László Versek mozgóképre* című gyűjteménye a legutóbbi két év termését tartalmazza. Egy részük szinte kínálkozik arra, hogy a felületes ítélő a „finom lírai reflexiók" kategóriájába sorolja, egészében azonban a kötet sokkal több ennél; a bennük vibráló belső nyugtalanság teszi többé. Ennek oka születésük körülménye: többségük betegágyban keletkezett. A kötet lényegében hű tükre annak, hogy a cselekvéshez, mozgalmas élethez szokott ember

Digitized by Google

hogyan reagál kora eseményeire, ha testi állapota helyhez köti, tettvágyát tollára korlátozza. Mindig harcos, mozgalmas költészet volt a Gereblyésé; a közvélemény olyan ízig-vérig szocialista költőként tartja számon őt, aki tevékeny részese, alakítója akar lenni az eseményeknek. Szép összefoglalása volt eddigi pályájának két évvel ezelőtt *Még tovább!* címmel megjelent válogatott kötete. Gereblyés e mostani könyvének tanulsága szerint is azon lírikusaink közé tartozik, akiknek — egyik versének záró sorait módosítva — nemcsak a szívük, hanem testük-lelkük is a kommunizmusé. Most sem a befelé fordulás jellemzi. Szándéka arra tör, hogy helyhez szegezve is egy ütemre lélegezzék a világgal, az emberiséggel. Ezért is tartozik témái közé Vietnam, Dominika, s a meggyötört Gizenga sorsa ugyanúgy, mint a tavalyi dunai árvíz pusztítása.

Demény Ottónak negyedik kötete az *Örömöt, könnyű álmot* című versgyűjtemény. A szerző tudatosan munkásköltőnek vallja magát, s az is: nemcsak szemléli a munkáséletet, nem is csupán „beleéli magát", hanem mint saját életformájáról vall róla. Határozott erkölcsi tartás, egy tiszta ember arcéle bontakozik ki e versekből, sohasem hivalkodóan. Az igazsághoz tartozik azonban az, hogy előző köteteihez képest e kötetében nem látunk számottevő továbblépést, sőt mintha az önismétlés veszélye is fenyegetné a költőt. Vigyáznia kell arra, hogy eddigi köteteiben következetesen megénekelt magatartása, amelynek őszinteségében nem kételkedhetünk, idővel pózzá, modorossággá ne merevedjék. Demény bizonyára tudja, hogy nem ő az egyetlen munkásköltő mai líránkban, s tehetsége azzal biztat, hogy megtalálja továbbfejlődésének útját.

Két évtized költői termését tartalmazza *Darázs Endre Szarvasok futása* című gyűjteményes kötete (Szépirodalmi Kiadó). Terjedelme nem nagyobb, mint egy szokásos, az újabb termést bemutató verseskönyvé, pedig a most negyvenévesek korosztályába tartozó költő mögött már kilenc önálló verseskötet áll. Három kötet anyaga teljesen kimaradt a válogatásból, s a többié is erősen megrostálódott. Mondjuk meg: a szűrés indokolt volt, csak jót tett. A válogatásnak érdeme, hogy Darázs költészetének igazi értékeit tartalmazza, mindazokat a verseket, amelyek annak idején méltán irányították az olvasók és a kritika figyelmét a 20—21 éves költőre, s a későbbi versek közül is azokat, amelyek új líránk maradandó értékeinek számítanak. Egyértelmű képet alakít ki ez a gyűjtemény Darázsról: napjaink sodrában élő, szocialista szellemű, erőteljes, szép magyar nyelven éneklő lírikus egyéniség, akinek hangja sajátos szín költészetünk gazdag kórusában.

A Költészet Napja kiadványait gazdagította *Garai Gábor Nyárvég* című, a költő válogatott termését tartalmazó kötetének második kiadása. (E kötetért kapott a költő tavaly Kossuth-díjat. Sok más fórum sorában a Társadalmi Szemlében is önálló méltatás jelent meg e kötetről.) Elgondolkoztató adat: az új kiadással együtt immár több mint 17 ezer példányban forog közkézen Garai verseskönyve, szép példájaként annak, hogy olvasóközönségünk ma már a lírában is fel tudja fedezni az igazi értéket.

Költőink legfiatalabb nemzedékét *Bella István Szaggatott világ* című kötete képviselte a költészet ünnepén. (A füzet a Magvető *Új Termés* sorozatában jelent meg.) Első kötet, s ez bizonyos fokig mindig „hivatalosan" is költővé avatást jelent. Ilyenkor az olvasó óhatatlanul keresi és többnyire meg is találja a példaképek, mesterek hatását. (Bella esetében például József Attiláét, Juhász Ferencét, s kissé Weöresét, Sinkáét is.) De azután örömmel konstatálhatja, hogy a legtöbb vers tanúsága szerint valami új nőtt ki e hatásokból, lényegileg más, egyéni és korszerű. Majdnem azt mondanánk — sok ifjú költőnk pályakezdését ismerve —: végre egy olyan

Digitized by Google

fiatal lírikus, aki költészetében is akar és mer fiatal lenni, „olyan fiatal, hogy testétől meggyullad inge"! S e fiatalság lángolása, lobogása, hevülése fűti át legtöbb versét, ennek sodró erejét, impozáns energiáit érezzük akkor is, amikor a költő sivár emlékeket elevenít fel, vagy jelenének nem éppen rózsás körülményeire utal. Érthető, hogy e lendület nem tarthat egy köteten keresztül; vannak Bellának kevésbé sikerült, sőt zavaros képei is, esést jelentő, fáradt versvégei. Kötete ezzel együtt is kellemes meglepetés, egy figyelmet érdemlő tehetség jelentkezése. Végső fokon is nem az az elégedetlenség, türelmetlenség, ideológiai kiforratlanság jellemzi a kötetet, amely egyik-másik versében (pl. a *Válasz nélkül* című-ben) megnyilvánul; inkább az az őszinte óhaj, amelyet egy helyen ilyen emlékezetesen juttat kifejezésre: „Hej, fiatalság, forradalom, zúduló évszak, csak el ne hagyj"!

A Költészet Napjának egyik reprezentatív kiadványa a *Szép versek, 1965* című kötet, a Magvető gondozásában. (Csehszlovákia számára is készült belőle 3200 példány.) Ez a most harmadik évfolyamába lépő antológia 55 költőnk több száz versét tartalmazza a legújabb versek, általában az 1965 folyamán kötetben vagy lapokban megjelentek közül, s az eddiginél is gazdagabb, sokrétűbb versanyagot közöl. A költemények nagy része méltó ahhoz az évhez, amelyben felszabadulásunk 20. évfordulóját ünnepeltük — a kötet ezért is nagy sikernek ígérkezik. Bizonyos, hogy abban az olvasóban, aki figyelemmel kíséri a napi verstermést, némi hiányérzetet kelt a kötet, hiszen az a meggyőződése, hogy több költő publikált szép verset a múlt évben, mint ahányan helyet kaptak a gyűjteményben. (Nevek felsorolása túl hosszadalmas volna.) Egészében véve azonban a válogatás híven mutatja be élő líránkat, s ezen belül megfelelők a tematikai arányok is; örvendetes, hogy nagy súllyal szerepel a kötetben a közéleti ihletésű líra. E kiadványt eddig csak a Versbarátok Köre tagjai kapták meg, a kiadó ajándékaként; az idén könyvárusi forgalomba is került, s így az olvasók szélesebb rétegei is hozzájuthatnak.

Reprezentatív kiadvány *A magyar valóság versei* című kétkötetes, a Magvetőnél megjelent gyűjtemény is, amelyet *Csanádi Imre* költő szerkesztett. Azokat a verseket közli — a XV. század végétől századunk derekáig, felszabadulásunkig —, amelyek a költészet eszközeivel rögzítették történelmünk folyását, az egymást váltó nemzedékek harcait és mindennapjait, örömeit és gondjait. S bár a felszabadulás utáni költészetünket már több antológia is bemutatta, ez nem csökkenti hiányérzetünket amiatt, hogy a versek sora 1945-nél megszakad. E legújabb korszakból egy másik gyűjteményt is ígér ugyan az előszó, de kérdés, hogy nem lett-e volna helyesebb e válogatásban is érzékeltetni a történelmi folyamatosságot.

A Gondolat Kiadó *Miért szép?* című kötete — szintén ünnepi kiadvány — a modern verselemzésbe, a századelő és Ady fellépése óta kialakult új magyar líra műhelyébe vezet be; a benne közölt kerek félszáz verset esztéták, kritikusok, irodalomtörténészek elemzik. A kötet célja, hogy még szélesebb tömegeket tegyen a versek értő olvasójává és élvezőjévé, s minden bizonnyal el is éri ezt. Az olvasó joggal hiányolja azonban a verselemzések szerzőinek sorából olyanok nevét, akiknek szakavatott kritikai érzékéről, a műfajban való otthonosságáról már régen meggyőződött, pl. *Pándi Pálét*, *Szabolcsi Miklósét* és másokét.

Régebbi klasszikus költőink neve is szerepel az ünnepi könyvlistán: *Arany János Összes Költői Művei* csaknem 2000 oldalon a Helikon-könyveknél megszokott szép kiállításban kerülnek az olvasó kezébe, s ugyanennél a kiadónál, linómetszetekkel illusztrált, bibliofil kivitelben ért meg újabb

Digitized by Google

kiadást jelentős felvilágosodáskori költőnk, *Fazekas Mihály* halhatatlan *Ludas Matyi*-ja.

A külföld költészetét s egyúttal költői műfordítás-irodalmunkat négy kiadvány képviseli. A Szépirodalmi Kiadó bocsátotta közre *Kosztolányi Dezső Idegen költők* című műfordítás-gyűjteményének új, bővített kiadását. A *Kövek* című antológia (Európa Kiadó) a világlírában újabban élre tört modern görög költészet legszebb darabjait mutatja be. A Kozmosz Könyvek sorozatában az *Olasz költők antológiája* jelent meg a költészet ünnepe alkalmából; a népköltészettől és a XII. századi olasz költőktől a legmodernebbekig terjed a válogatás. S különös örömet szerez *A modern szlovák líra kincsesháza* című nyolc, kis formátumú kötetből álló (dobozos) gyűjtemény (Európa Kiadó), benne északi szomszédnépünk 13 ma élő költőjének verseivel; a verseket válogatta és valamennyi költőt bemutatja *Zádor András*, a csehszlovák irodalom kiváló hazai szakértője.

Összefoglalva: az idei Költészet Napja alkalmából megjelent könyvtermés gazdag volt; szerepeltek benne a legkülönbözőbb nemzedékekhez tartozó hazai költőink, napvilágot láttak különféle szempontok alapján szerkesztett, színvonalas antológiák, magyar és külföldi versekből. Ezek nyilván növelik majd a költészet híveinek táborát. A kiadói tervezés mégsem bizonyult eléggé előrelátónak, s még kevésbé arányosnak. Szóvá kell tennünk, hogy a megjelenési időpont bizonytalansága nem is egy, egyébként erre érdemes művet elütött attól, hogy ünnepi kiadványként kerüljön az olvasóhoz (pl. *Képes Géza* új kötete, vagy a fiatal *Ratkó József* első kötete). Ezek a könyvek végső soron — ha késve is — a boltokba kerültek, de *Illyés Gyula*, *Juhász Ferenc*, *Vas István* új könyvei még tavaly láttak napvilágot, *Csoóri Sándor*, *Mezei András* kötetei pedig csak a könyvhétre készülnek el. Így hát a skála mégsem volt olyan széles, s a színvonal sem olyan magas, mint ahogyan — talán kissé túlzott igényekkel — vártuk. Végül: különösen szembetűnő a *szovjet költészet* teljes hiánya. (Ez nemcsak a Költészet Napja alkalmából megjelent kiadványokra vonatkozik, hanem az egész idei első negyedévi verseskönyv-termésre is.) Márpedig nálunk hatalmas olvasótábora van az utóbbi években megújhodott szovjet költészetnek; ezt bizonyította a közelmúltban *Jevtusenko*, *Rozsgyesztvenszkij*, *Vinokurov*, *Voznyeszenszkij* és mások köteteinek kelendősége. Remélhető, hogy könyvkiadásunk hamarosan ezt a mulasztását is pótolja.

G. Szabó László

Digitized by Google

Megjegyzések

Inventarisztika

Ez egy új szó, magyarosabban talán „leltárászat"-ot írhatnék helyette. Azt a törekvést jelölöm vele, amely egyre erősebben kibontakozik a társadalomtudományok néhány ágában, divatosan szólva tehát: e tudományoknak egy új aspektusát. A lényegét ennek körülbelül így fogalmazhatnám meg: „Hagyjuk már végre abba az örökös elemzést meg értékelést, a lényeges összefüggések feltárására törő kutatást! (Ennek az eredményei amúgy is mindig vitákat idéznek elő.) Elégedjünk meg helyette azzal, hogy számbavesszük a tapasztalati tényeket, statisztikailag regisztráljuk őket, s a lehető legpontosabb, leghiánytalanabb leltárat vesszük fel róluk. A teljes leltárból aztán matematikai módszerekkel levezethetünk majd minden szabályt, normát és törvényszerűséget."

Lenin azt tanácsolta „hétszer mérj, mielőtt egyszer vágsz!" Azelőtt nem törődtünk ezzel, hanem vagdalkoztunk mérlegelés nélkül. Most azonban mindent pótolunk, amit elmulasztottunk: folyik a méricskélés hegyen-völgyön. Bízvást elmondhatjuk: ha továbbra is így haladunk, fűszál nem marad megszámlálatlan, porszem leméretlen széles e hazában. Egyesek a vízcseppeket vizsgálják, hogy ebből levezessék a tenger mozgását, másokat pedig nem is holmi praktikus cél vezérel, hanem a mérés szép szenvedélye. De persze, mint minden újszerű törekvésnek, ennek is vannak ellenzői. Már olyan jelszót is hallottam, hogy „kevesebb inventárt, több invenciót!"

Anélkül, hogy érdemileg beleszólnék ebbe a vitába, két példával illusztrálom itt az új irányzat eredményeit.

A szociológiai inventarisztikának sikerült szorgalmas munkával kimutatnia, hogy azoknak a munkásoknak, akik nagy távolságról, esetleg vonattal járnak be munkahelyükre, lényegesen kevesebb idejük marad szórakozásra, művelődésre, pihenésre, mint azoknak, akik közvetlenül üzemük közelében laknak. Másfelől viszont megállapítást nyert, hogy a „bejáró" munkásoknak is van szükségük alvásra.

A nyelvtudományban is vannak értékes eredményei az inventarisztikának. Egy nemrég megjelent tanulmány sok adattal (16 oldalnyi táblázattal) bizonyítja be azt a meglepő tényt, hogy Csepelen 1895 és 1962 között állandóan változott az újszülötteknek adott egyes keresztnevek előfordulásának gyakorisága, mégpedig mind a férfi, mind a női neveké. De ami a legérdekesebb: a férfi és a női nevek gyakoriságának változása egyes esetekben hasonló volt, más esetekben pedig nem, s egészében véve a csepeli keresztnévadás hol hasonló tendenciát mutat, mint a józsefvárosi, hol pedig nem (bár van bizonyos közeledés a kettő között).

Digitized by Google

Ami pedig az inventarisztika jövőjét illeti, ezt legjobban talán az a cikk érzékelteti, amelyet egyik vidéki folyóiratunkban olvastam néhány hónappal ezelőtt. A cikk szerzője az irodalmi stíluselemzés egyetlen tudományos módszereként a következőket javasolja: Írói szótárban össze kell gyűjteni minden egyes szót és szóalakot, amelyet a vizsgált író használt, s azt is, hogy hányszor használta, azután összehasonlítani ezt a (kidolgozandó) általános gyakorisági szótárral. Így világosan kitűnnek az író kedvelt szavai. Meg kell állapítani az egyes jelentésárnyalatok használatának gyakoriságát is. Az írói szótár elkészítése után az lenne a következő lépés, hogy monográfiáiban összeállítsuk az író által teremtett elemi képeket — jellemeket, természetleírásokat —, persze, kellőképpen osztályozva őket. Ha már több író vonatkozásában elvégeztük ezt, akkor különféle összehasonlításokra is lehetőségünk lesz. Ezután jöhetnek majd az irodalmunk egyes korszakaira, majd az egész magyar irodalomra, s végül (ha más országok is ilyen szorgalmasak lesznek) az egész világirodalomra kiterjedő összesítések. Ezeknek eredményeit pedig újra alkalmazhatjuk az egyes írókra.

Annyira szembetűnők a javasolt módszer előnyei, hogy igazán csak a gyengébbek kedvéért mutatok itt rá néhányukra:

1. Az eddiginél sokkal részletesebb és emellett matematikailag abszolút pontos képet kapunk majd egy-egy íróról. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nemcsak a szerző által említett írói szótárat és monográfiát lehet összeállítani — például — Sproncz Ödön, a jeles költő művei alapján, hanem olyan tanulmányokat is korlátlan mennyiségben, mint pl. „A múltidejű melléknévi igenév spronczi használata" című. (Ezeknek hiányát már régóta érezzük.) S hol vannak még a több írót, vagy több nemzetet átfogó, különféle nézőpontú tanulmányok!

2. A kínálkozó feladatoknak ez a beláthatatlan tömege nemcsak hogy biztosítja a következő jó néhány generáció egész irodalomtudós-gárdájának teljes foglalkoztatottságát, de alighanem még egy nagyobb káder-átcsoportosítást is szükségessé tesz (esetleg beruházásaink terhére).

3. Ugyanakkor új tudományágak kifejlesztésére is lehetőség nyílik. Az említett cikk szerzője utal arra, hogy később talán egy-két képlettel jellemezni tudjuk majd valamely író nyelvét. Nos, e képletek alapján ki lehet majd fejleszteni az irodalmi függvénytant, vagy az integrálesztétikát, vagy a műalkotások paramétereinek matematikai szimbolisztikáját.

4. Minthogy nemcsak a műveket lehet képletekbe komprimálni, hanem a képleteket is fel lehet oldani művekké, a megfelelő képletek segítségével könnyen megvalósítható lesz az elektronikus gépi műalkotás.

5. Azzal, hogy az esztétika teljesen egzakt tudománnyá válik (legalábbis matematikailag), a meddő viták és az egyéni állásfoglalással járó kockázatok is eltűnnek. Vitatkozni csak olyanféle kérdéseken lehet majd (ha ugyan valakinek is lesz kedve erre), hogy 112 jelzői értékű hátravetett határozó található-e Sproncz műveiben, vagy csak 97.

6. Miután az esztetikai művek az írók szavainak, hasonlatainak és egyéb sajátos vonásainak leltáraivá alakultak át, a nagyközönség mentesül az alól a kulturális kötelezettség alól, hogy elolvassa őket, vagy legalábbis hogy szorgalmasabban olvassa őket, mint — mondjuk — a Fővárosi Kultúrcikk Kiskereskedelmi Vállalat készletjegyzékeit.

Nem folytatom az előnyök felsorolását, hanem a mozarti finálével fejezem be soraimat:

„Akinek ennyi jó kevés,
Azt érje gá-áncs é-és megvetés!"

Kálmán Endre

Digitized by Google

Vétkes végletek

Miért kell nekünk minduntalan belegabalyodnunk a végletek hálójába? — tesszük fel magunknak olykor a kérdést. A hasonlatot a ló két oldaláról már annyira elkoptattuk, hogy szinte a fizikai fájdalom szisszenetével kapjuk fel a fejünket, ha felemlítik. Miért van az, hogy ha valamit ki akarunk igazítani, csak az előjel változik, a szélsőség marad? Hogyan alakul ki minduntalan az a szó szerint is hibás kör, amely képletben kifejezve így fest: hibás cselekvés — gondolkodás — kritika — következtetés — hibás cselekvés. Nem napjaink általánosan jellemző képe ez, nem is valami statisztikailag uralkodó átlag. Inkább sok-sok egyedi eset, amely rontja közéletünket, itt-ott rozsdapöttyöket oxidál politikai fegyvereinkre, bosszantja a történelemből valóban okulni vágyó embert.

Mert csakugyan képtelenség régmúlt évtizedek nagy magyar természettudósait, professzorait, feltalálóit gyanúval vegyes lekezeléssel illetni pusztán azért, mert nem voltak marxisták, nem támogatták az illegális kommunista szervezkedést, mert ferde elképzelésük volt a társadalomról. De ezt helyreteendő, miért lesz például a sok ezer példányban kinyomtatott lap hasábjain a keresztény-fasiszta tőkés egyik prototípusa, a gyáros Csonka — *szociális* példaképpé?

Más kelet- és közép-európai népeknek, illetve dolgozó osztályaiknak is éppen elegendő okuk lehetett a volt földbirtokos osztállyal való leszámolásra, ott is sok osztály- és individuális gyűlölet halmozódhatott fel. Mégis a legtöbb környező országban — bár elkergették a grófot — a kastély megmaradt a közösségnek. Jelképesnek is tartom — ha nem is forradalmi tett munkált közre —, hogy nálunk a kastélyok százai váltak a földdel egyszintűvé. És most, húsz év múltán, azt olvassuk, hogy a Nyugatról turistaként ideutazó földesurat egy delegátushoz hasonló díszkísérettel üveznek, s úgy mutatják be neki a hajdani birodalmán nőtt közös gazdaságot. Vérszemet is kapott — bejelentette a jogigényét!

Legfrissebben pedig a *Művészet* című folyóirat 1966 márciusi számának meleg hangú írása késztetett eltűnődésre. Mert *Láncz Sándor*, a cikk írója, valóban megértéssel, a művészet és a művész iránti áhítattal írta meg terjedelmes — az illusztrációkkal együtt öt oldalra rúgó — méltatását *Domján Józsefről*, a fametszés művészéről. A józan ítélet azonban ismét a mérlegelés, a tisztánlátás hiányát fedezheti fel. Nem kételkedünk Domján művészi kvalitásaiban. Nem vonjuk kétségbe a genfi, a lausanne-i, a New York-i, a bostoni és egyéb rangos kiállítások zsűrijeinek és műértőinek választását, a nyugati műkritikusok hozsannájának megalapozottságát. De a Kossuth-díj egykori birtokosa, aki az ellenforradalom alatt disszidált, majd Svájcban 1957-ben megjelentette *Ungarische Legende* (Bilder aus einem Jahrtausend Geschichte) című metszet-sorozat albumát, amelyben gyalázatos rossz-

Digitized by Google

indulattal és reakciósan állította egy sorba hősi hagyományainkat a néphatalom elleni támadással — milyen címen kerül egyenlő elbírálás alá a népükhöz hű magyar művészekkel? Igaz, Láncz Sándor nem hamisít, csak *hibázik*, nem hallgatja el Domján bűnét sem, csak éppen a látszat-objektivitás kényelmes karosszékéből szemléli a dolgokat. Ez a látszat azonban megtévesztő. Mert rokonszenves a tékozló fiú hasonlata, nem is vitatjuk a tékozlást — de hol a *megtérés?* Mert a cikk sorai, Domjánnak a magyar néptől való „elválaszthatatlanságáról" és „szoros egybeforrottságáról" hamisan csengenek annak, aki tudja, hogy éppen a jelzett „Ungarische Legende" volt az ajánlás, vagy inkább ajánlkozás a Rockefeller-ösztöndíj elnyeréséhez. Milyen fajta „egybeforrottság" a néppel — legnagyobb vívmányainak a megtagadása, gyalázása?

A politikai vakság ez esetben ismét nemzeti önérzetünk megsértésévé is válik. Idegen közeg abban a legbensőbb értékrendünkben, amelynek tisztaságát Ady, József Attila, Bartók és egy sor élő művészünk hazafisága fémjelezte, s amelyben a néppel való összeforrottság, a hazaszeretet egyúttal a társadalmi haladás törekvéseivel fonódott össze.

Füleki József

Digitized by Google

Könyvekről

Történelem és filozófia

A történetkutatás és a filozófia közös problémái: a történelemszemlélet és a történeti megismerés sajátosságai ideológiai életünk legfontosabb problémái közé tartoznak. A történetírás egyike a világnézeti nevelés leghatékonyabb tényezőinek, szemlélete és módszere döntő módon befolyásolja az olvasók, a tanuló ifjúság tudatának jellegét és összetételét. Marxista történetírásunk, különösen az utóbbi években, jelentős eredményeket könyvelhet el e tekintetben. Még sok azonban az emberek gondolkodásában az idealisztikus vonás, a nacionalista hiedelem. Sokszor csak a felszínt bíráljuk, s ennek az az egyik oka, hogy még adósak vagyunk a magyar polgári történetírás társadalomszemléletének és módszerének bírálatával. Ennek az adósságnak a törlesztése nélkül pedig sem a tudományban, sem a köznapi gondolkodásban nem küzdhetjük le a polgári történetfelfogás ma is élő következményeit. E nézetek *sikeres, meggyőző bírálatát* csak azzal adhatjuk, hogy nem a felületet, nem csupán a mai megnyilvánulási formát vesszük „tűz alá", hanem az alapokat, a gyökereket is, amelyekből táplálkoznak.

E kívánalom teljesítésével vált a szakmai közvélemény előtt igen megbecsültté az utóbbi évben Szigeti József könyve: „A magyar szellemtörténet bírálatához".* A mű a magyar polgári ideológia legjelentősebb és leghatékonyabb iskolájának, a Szekfű Gyula és mások által képviselt irányzatnak és ezen irányzat következményeinek mélyreható kritikáját tartalmazza.

Kiindulásul a szerző az *„Ismeretelméleti-módszertani megjegyzések"* című fejezetben vázolja a téma kifejtésének marxista alapjait, érdekesen fejtegetve a történész munkája és az osztályérdek közötti kapcsolatot. Rendkívül fontos kiindulás ez, hiszen a múlt ideológiájának egysíkúan egységes kezelése, antidialektikus szemlélete már a kezdet kezdetén valami vulgáris kritikát predeterminálna. Szigeti helyesen bizonyítja, hogy az osztályérdek „csak" végső kiválasztó, szelektáló elv. A haladó osztály érdekei szempontjából elítélendő szellemtörténeti iskola különböző irányainak és képviselőinek nem teljesen azonos a helyzetük, s a köztük lévő

* Kossuth Kiadó, 1964.

Digitized by Google

ellentmondások differenciált ábrázolásához a polgári osztály különféle rétegeinek politikai és egyéb érdekei közötti különbségeket is figyelembe kell venni. Az árnyalt ábrázolás a társadalmi és az ideológiai szituáció sokoldalú megközelítésén alapszik. Szigeti József törekvése: bemutatni a történeti igazság megismerésének bonyolult folyamatát. Vizsgálja az elméleti állásfoglalás és a hétköznapi tudat viszonyát az igazsághoz, az igazság mozzanatainak dialektikáját, az érzékelés szerepét az elméleti gondolkodásban, az elvont általános és a konkrét általános viszonyát, az empirikus formáknak és általánosításuknak szintézisét. A polgári nézetek gazdag, elemző kritikájával a történeti megismerés sajátosságait igyekszik kimutatni. A jelenből való kiindulás szerepét a történeti értékelésben valóban alapos vizsgálat alá kell vetnünk, ez ugyanis a múlt megértésének kulcsa is lehet, de a szubjektív aktualizálás alapja is. A könyv itt olyan fontos problémákat is tárgyal, mint az individuális szerepe a történeti kutatásban, a részek szerepe a totalitásban és a pártos anyagfeldolgozás problémája. Szigeti nemcsak kifejti a marxista módszer bizonyos alapelveit, hanem hézagpótló munkát is végez a történeti megismerés eddig elhanyagolt metodikájának kidolgozásában.

„A szellemtörténeti újjáértékelés nyitánya" című fejezetben Szigeti József elemzi a szellemtörténeti iskola harcát a liberalizmus és a magyar proletárforradalom ellen. Bírálatának középpontjában Szekfű „Három nemzedék"-e áll. Kimutatja: hogyan vezetik Szekfűt sokszor szubjektíve őszinte illúziói egy objektíve hamis kép megalkotásához, s hogyan teremti meg a tömegekhez való „keresztény" és „nemzeti" leereszkedés — minden demagógia ellenére — azt a politikai állásfoglalást, amelynek középpontjában egy mítosz: a hamis Széchenyi kép áll. Szigeti feltárja ennek a mítosznak és Szekfű egész politikai romantikájának forrásait és ellentmondásait. A szellemtörténet mítoszai szülik és erősítik a magyar faji nacionalizmust, amelynek alapja pedig nem más, mint a nagybirtok védelme. Szigeti biztos érzékű és árnyalt felfogására jellemző, hogy — a közfelfogással ellentétben és a nagybirtokosi érdekvédelem ellenére is — a „Három nemzedék" szemléletét nem egyszerűen feudális-klerikális ideológiának tekinti, hanem a nem antifeudális burzsoázia elméletének. Így válik világossá, hogy Szekfű koncepciója az imperialista korszak szükséglete. Ugyanilyen alapossággal vezeti le a harmincas évek társadalmi szükségleteiből Mályusz koncepcióját, illetve Szekfű és Mályusz ellentétét is.

A könyv a szellemtörténet eszmei törekvésének és társadalmi bázisának részletes elemzése után *filozófiai-módszertani alapjait* tárja fel. Ennek az iskolának a keletkezése nemzetközi viszonylatban egyenes reakció a történelem materialista felfogásával szemben (Dilthey). Magyar vonatkozásban Hóman, Joó és mások nézeteinek bírálatával tárja fel a szerző az iskola filozófiai szemléletét, illetve a pozitivizmussal és különösen a marxizmussal való szembenállását. A gazdag elemzés kibontakoztatja az olvasó előtt a szellemtörténet világnézeti és ideológiai struktúráját. A szerző azonban nem egyszerűen elveti és bírálja ezeket a nézeteket, hanem szembeállítja velük a helyesen értelmezett történelmi materializmus árnyalt, sokoldalú tételeit, pozitív kifejtéssel párosítja tehát a negációt.

A könyv következő, *Nacionalizmus és kozmopolitizmus* című fejezetében a szerző feltárja, hogyan vezet el a haladás tagadása a nemzeti jelleg abszolútizálásához, amely pedig egyben a nemzeti jelleg lényegének meg nem értése is. A szellemtörténeti iskola számára a nemzet eszméje arra szolgál, hogy ideológiailag elmossa az osztályok létezését és

Digitized by Google

ellentmondásait. A szellemtörténet — indirekt aktualizálás. A Kelet-ellenesség történeti koncepciójának objektív tartalma: a belső forradalom elleni védekezés, és egyben a Nyugat szövetségének biztosítása a Duna-medencében megszerzendő magyar hegemóniához. A „nemzeti" eszméjének nacionalizmussá válása tekintetében tűnik ki leginkább a szellemtörténet osztály- és politikai tartalma. A Szekfü és Mályusz közötti különbségek is csak ugyanazon az osztályon belüli, ugyanazon az irányzaton belüli különbségek voltak. A faji-nemzeti jellegnek a szellemtörténeti iskola által való abszolútizálása szükségessé teszi, hogy a szerző részletesen elemezze a *fajmítosz* és a *kultúrkörök* elméletét. Annak kimutatása, hogy a fajelmélet szorosan kapcsolódik a szellemtörténethez, egyik igen értékes része a könyvnek. Szekfünek vannak ugyan fajelmélet-ellenes megjegyzései, mégis indokolt dolog rámutatni a szellemtörténet és a fajmítosz kapcsolatára. A történelmileg felfogott népfaj mindig biológiai fogalom is és egyben nagyon kétértelmű fogalom. Minthogy a „faj" kategóriája a szellemtörténet egyik axiomája, Szekfü gondolkodása is csupán történelmiesített módon biológiai gondolkodás. Szükségszerűen a fajmítoszhoz kapcsolódott Szekfünek a kultúrkörökről és ezek hierarchiájáról vallott felfogása is. A „magyar kultúrfölény" eszméje nem más, mint a soviniszta, a revíziós-iredenta törekvéseknek „népfaj" koncepciójából kiinduló ideológiai megalapozása.

A könyv utolsó fejezete szerényen az *„Utószó"* címet viseli, mégis túlnő a mű keretein. Utószó, mert nem közvetlenül a szellemtörténet kérdéseit tárgyalja, hanem a nacionalizmus mai formáit és a „nemzeti" szerepét, s túlnő a szokásos befejezés és konklúzió-levonás keretein, mert színvonalas hozzászólás a marxista társadalomtudományunkat ma leginkább foglalkoztató vita-problémákhoz. Ezzel egyben utal arra, hogy a szellemtörténeti irányzat nacionalizmusa még ma is ható, nem teljesen megsemmisített tényező a tudományos, a propagandisztikus és a hétköznapi tudat területén. Szigeti József helyesli Molnár Eriknek a nacionalizmus elleni fellépését a nemzet, a haza és a hazafiság kérdésében, de több ponton bírálja is nézeteit (így pl. azt, hogy Molnár a szellemtörténet „honvédő parasztja" helyébe ennek mechanikus ellentétét, a „hazátlan parasztot" állítja). Helyteleníti, hogy Molnár Erik az osztályok átmeneti összefogását empirikus tényként, nem pedig az ellentétek egységeként kezeli, s a haza és a nemzet ideológiáját egyszerűen a becsapás eszközének tekinti. Bár ezekben a kérdésekben nem mindenütt értünk egyet a szerzővel, nézeteinek részletes indokolása Molnár Erik koncepciójának legszínvonalasabb bírálata.

Szigeti József nagy filozófiai és történeti anyag birtokában tárja fel a magyar szellemtörténet lényegét, s könyve kultúráltságánál, főként pedig elméleti és módszertani eredményeinél fogva marxista irodalmunknak, a filozófiának és történettudománynak egyaránt jelentős értékévé vált. Olyan könyv ez, amelyre — ha jóval megjelenése után is — méltán hívjuk fel újra a marxista közvélemény figyelmét.

Dr. Balogh József

Digitized by Google

Magyar Lajos: Késői tudósítások

„A vád az, hogy a proletariátust a polgári osztály ellen gyűlöletre izgattam... Elismerem: egész publicisztikai működésemben az osztályharc alapján állottam. De tekintetes Törvényszék! az emberiség történelme osztályharcok történelme..."

1920. január 28-án mondotta ezeket a szavakat az ellenforradalmi bíróság előtt Magyar Lajos. Pontosabban: csak belekezdett védőbeszédébe, mivel azonban a tárgyalás elnöke minduntalan félbeszakította, a vádlott lemondott a védekezés jogáról. Magyar Lajost forradalmi magatartásáért és cikkeiért tíz évi börtönre ítélték. Két esztendő múlva szabadította ki őt a Szovjetunió, egy fogolycsere alkalmával. Harmincegy éves volt, amikor a Szovjetunióba került. A szabadulását követő tizenkét esztendőben hírszolgálati irodát szervezett és a kommunista sajtóban dolgozott, tanított és diplomáciai megbízásoknak tett eleget. Nyugat-Európától Pekingig, a Kominterntől a Vörös Egyetem tanári katedrájáig sok helyen képviselte a forradalom ügyét. Közben valóságos kínai szakértővé képezte ki magát: könyveket írt Kína mezőgazdaságáról, kereskedelméről és iparáról. A lázas tevékenységgel töltött élet tragikus véget ért: Magyar Lajos a harmincas évek közepén törvénytelenség áldozata lett. A megkésett igazságszolgáltatás nem teheti jóvá a jóvátehetetlent. Mégsem fölösleges a törvénytelenségek eszmei-politikai és morális korrekciója: ez is fokozza elhárítóképességünket a szocializmus létérdekeit sértő törvénytelenségek megismétlődésével szemben.

Magyar Lajos írásainak most megjelent kötete négy részből áll. Az első részt — *A háború kulisszái mögül* — a jószemű újságíró riportsorozata az első világháborúról. A második rész — *A magyar forradalom* — tudósítás az 1918-as polgári forradalom főhadiszállásáról, ahol Magyar Lajos a Nemzeti Tanács tagjaként dolgozott. A harmadik rész a *Védőbeszéd* a horthysta bíróság előtt, a negyedik pedig — *A tiszta erkölcs kritikája* — egy börtönben írt filozófiai fejtegetés hét fejezete. Magyar Lajos munkásságának nagyobb részét, emigrációban írt cikkeit és könyveit nem tartalmazza ez a gyűjtemény. A párttörténészek feladata, hogy a külföldi magyar nyelvű, illetve az orosz és német kommunista sajtóból összegyűjtsék ennek a nagy műveltségű, gazdag szellemű publicistának és politikusnak a hagyatékát.

Magyar Lajos radikális szellemű polgári újságíróként kezdte pályafutását. Az 1910-es években gyorsan halmozódó történelmi tapasztalatok s jellemének tisztasága és ereje vezették el a kommunisták táborába. Két évig volt haditudósító a császári és királyi hadseregfőparancsnokság sajtóhadiszállásán. Amit itt és innen látott, az bőségesen elegendő volt ahhoz, hogy szembeforduljon a monarchiát dicsőítő hivatalos újságírással. A személyes tapasztalatok, a körülötte kavargó jelenségek és jelentések, a hadvezetőkkel folytatott lehangoló beszélgetések két felismerést érleltek meg a társadalmi igazságokra amúgy is fogékony újságíróban. Magyar Lajos, közelről látva a monarchia hadvezetését, rádöbbent arra, hogy a császári és királyi államrend rothadó és roskatag. A hadvezetés első vonaláig hatoló kretenizmus, a tehetségtelen tisztek és főtisztek légiói, a presztízsharcokba bonyolódó tábornokok, a hadseregszállítók bitang bandái a csa-

• Kossuth Kiadó, 1966.

Digitized by Google

pások tömegét zúdították a hadseregre és a hátország lakosságára. A lövészárkokban már akkor megindultak a kiábrándulás folyamatai, amikor fent, a császári udvar és a vezérkar köreiben még képtelenek voltak felfigyelni az összeomlás előjeleire. A másik felismerés az előbbivel szoros összefüggésben alakult ki a radikális szellemű tudósítóban. Magyar Lajos hamar ráébredt arra, hogy az osztrák—magyar monarchia védelme nem azonos a haza érdekeinek védelmével, a lövészárkokban pusztuló nép érdekei nem azonosak a hadműveleteket irányító udvar és vezérkar érdekeivel. Ezek a felismerések érlelték meg Magyar Lajosban az osztályharcos szemléletet. Pontosabban: először felismerte, hogy az események mögött közvetlenül vagy közvetve osztály-jellegű erők működnek, s aztán — következetesen végigvíve a gondolatot — vállalta az osztályok közti harcot: a munkások, a parasztok, az igazságot kereső értelmiségiek oldalán.

Epizódok és politikai fejtegetések, dokumentum-értékű feljegyzések és hiteles anekdoták váltakoznak az 1918-as forradalom főhadiszállásáról tudósító könyvben. A Nemzeti Tanács működésének első napjairól írott fejezeteket olvasva ma is megkap a történelmi levegő, az átélt helyzetek izgalma és érdekessége, a történelmi tanú igaz vallomásának ereje. Magyar Lajos úgyszólván válogatás nélkül vetette papírra — lelkiismeretes krónikásként — a sokszor komikus és tragikomikus, felemelő és lehangoló élményeket. Íróasztala előtt a történelem pereg; a Nemzeti Tanács pecsétje, melyet kezében tart, a hatalom operatív eszköze e káotikusan is nagyszerű napokban. Magyar Lajos nem szépít, nem kozmetikázza a történelmet: ezért lehet ez a kis munka a vérben, szennyben születő forradalom első napjainak maradandó értékű dokumentuma.

A jótollú újságíró erényeivel az egyre mélyebben gondolkodó forradalmár képességei párosulnak ebben a munkában. Magyar Lajos színesen ír; pontosan érti a publicisztika mesterségbeli titkait. S egyre többet lát meg az események sokszor zavaros felszíne mögött kavargó történelmi erőkből. Elemzései politikai-történészi szempontból is figyelmet érdemelnek. Két fontos gondolatát emeljük ki ennek az 1918-ban(!) írt tudósításnak. Az egyik: a munkásosztály szerepének megvilágítása az októberi forradalom körülményei között. Miniatűr politikai esszék hívják fel magukra a figyelmet e könyv lapjain. „A legszervezettebb katonai erőt a matrózoktól kaptuk. A dunai flotilla legénysége volt a magyar forradalom avant gardeja." S következik a pontos indokolás: „Ez természetes is. A matrózlegénység ipari munkásságból rekrutálódik, folyton együtt van, egy testületet alkot, egy nagy családot, és nem olyan fluktuáló, folyton változó elem, amilyen a gyalogság." Másutt a budapesti szervezett munkásságról ír, „amely példátlan és emberfeletti erőfeszítéssel védelmezte a főváros gyárait, perifériáit, üzemeit, műhelyeit, pályaudvarait a martalócok ellen. Budapest lakossága sohasem hálálhatja meg eléggé amit a munkásság ezekben a napokban a maga hallatlanul gyönyörű fegyelmezettségével, hűségével, öntudatosságával, helytállásával valamennyiünkért tett." Ennek az ősznek a politikai tapasztalatai nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Magyar Lajos a munkásság vonzásába kerülve, vállalja és vallja a munkásosztály forradalmi ideológiáját is. Egy másik vonásra is rá kell mutatnunk, mely híven jellemzi Magyar Lajost s ezt az őszirózsás forradalomról írt könyvecskét. Magyar tudott tájékozódni az élet tényeinek sűrű erdejében. A legmámorosabb órákban is képes volt a reális helyzet-értékelésre, s a legnehezebb pillanatokban sem mondott le a forradalmi cselekvés igényéről. Számára a forradalom nem szalonbeli események szín-

Digitized by Google

játékát jelentette, hanem olyan társadalmi mozgást, amely nemcsak a nagy igazságok megvalósulását kényszeríti ki, hanem szennyet is felkavar, nemcsak az igazakat juttatja szóhoz, hanem az igazságot álarcként hordozókat is. Magyar Lajos mindezt reálisan mérlegeli, s az egyedül helyes következtetésre jut: a forradalom fő sodrásában kell állni, s nem szabad a sötét mellékjelenségek láttán szem elől téveszteni a lényeget.

A *Védőbeszéd* fennmaradt szövege emberi méltósága magaslatán, forradalmi energiái teljében mutatja Magyar Lajost. Bizonysága a kommunisták erkölcsi erejének a horthysta bíróságok előtt. Dokumentuma a kor politikai viszonyainak, az ismerteknek s a nem ismerteknek. Izgalmas sajtótörténeti adattár is. Magyar Lajos érvelése valóságos körképet rajzol a polgári sajtómorál korabeli teljesítményeiről. S jelentős ez a védőbeszéd azért is, mert betekintést enged a proletárdiktatúra bukása utáni kommunista álláspont formálódásának folyamatába. Egyetlen gondolatát emeljük itt ki ennek a védőbeszédnek. Ismeretes, hogy az ellenforradalom propagandája huszonöt éven át szórta a hazafiatlanság vádját a kommunistákra, a Tanácsköztársaságra. Tudjuk, ez a negyedszázados ellenforradalmi propaganda nem volt hatástalan. De újra és újra fel kell idéznünk a Tanácsköztársaság előtti, alatti és utáni politikai eseményeket, hogy a forrásnál rámutathassunk az ellenforradalmi vádak hazug voltára. Magyar Lajos már 1920-ban visszautasította a hazafiatlanság vádját: „Igazságot írtam. Méltóztassék csak visszaemlékezni arra, hogy felragyogott derék burzsoáink arca májusban, amikor megjött annak a híre, hogy a szocialista magyarországi tanácsköztársaság csapatai vereséget szenvedtek a román fronton. És valóságos gyásznapja volt a magyar burzsoáziának, amikor a dolgozók fegyvere visszaszerezte Kassát. A románok bevonulása Budapestre volt a jel a nemzeti zászlók kitűzésére. Úgy tudom, hogy egy hazafias újságban dicsekedett el Romanelli, hogy magyar vezérkari tisztek hadihíreket közöltek vele abból a célból, hogy azokat a román vezérkar tudomására hozza... Hivatkozom arra, hogy a szegedi kormány és a csehszlovák köztársaság kormánya szoros összeköttetésben állottak egymással, és Szeged Prága szikratáviratából értesült a Duna—Tisza közti ellenforradalom kudarcáról, és ugyanebben a szikratáviratban Prága azt tanácsolja Szegednek, hogy az ellenforradalmi agitáció súlypontját Nyugat-Magyarországra helyezze át. Íme, a burzsoázia nemzetközi szolidaritása." Az érvek sorozata ez ama burzsoá rágalommal szemben, hogy 1919-ben a magyar munkásosztály és pártja „hazafiatlan" magatartást tanúsított. Ellenkezőleg! Az ellenforradalmi *burzsoázia* kereste a *román* és a *cseh burzsoázia* szövetségét, hogy visszaszerezze a maga *osztály*uralmát.

A *Késői tudósítások* utolsó írása *„A tiszta erkölcs kritikája"*. Ebben a tanulmányban az erkölcs fogalmát, osztály-meghatározottságát elemezte Magyar Lajos. Megállapításai ma már alig hatnak az újdonság erejével. De ha figyelembe vesszük keletkezésének időpontját (1920) és születésének körülményeit (börtönben írt tanulmány ez!), akkor vonzó emberi fények derengését fedezzük fel a közismereti anyaggá lett mondatokon. A nagy politikai élmény, a győzelmek és a súlyos vereség után mérleget készítő kommunista írása ez, aki szenvedélyesen keresi azoknak a tévedéseknek és mulasztásoknak az okait, amelyek hozzájárultak a Tanácsköztársaság bukásához. Nem is a magyar filozófiatudomány történetében van ennek a munkának a helye, inkább az 1919-et követő kommunista önvizsgálat irodalmában. Nem véletlenül foglalkozik behatóan Magyar Lajos a forradalmi erély, a következetesség, a diktatúra „ököljogának",

Digitized by Google

a kérdésével. Súlyos tapasztalatok árán jutott ahhoz a felismeréshez, hogy a létében veszélyeztetett Tanácsköztársaság belső viszonyai között az ellenforradalmi erőknek kedvezett az az álláspont, amely a hatalom következetes erélyével, az adott helyzetben *szükségszerű* erőszakkal az enyheséget, az erőszak-ellenességet állította szembe. Magyar Lajos jól tudta, hogy a proletárdiktatúra nem tekintheti öncélnak az erőszakot. De tudta azt is, hogy a kellő helyen és időben elmulasztott határozottság a proletárhatalom alapjait ássa alá. A tragikus történelmi tapasztalatokból tanulva írta le a következő sorokat: „Azok, akik Magyarországon az enyhe diktatúra, humanitás, osztályközi erkölcs hirdetésével segítettek kicsavarni a fegyvert a proletárság kezéből, irtózatos szenvedéseket, nyomorúságot zúdítottak a proletárságra, mérhetetlen véráldozatok okozói lettek, és — minden emberi előrelátás szerint — szaporították a magyarországi burzsoázia szenvedését, véráldozatait is." Magyar Lajos itt már olyan hibákat érint, amelyekben magát is vétkesnek tartja. De nem a moralizáló, nem az érzelgős önbíráló arca néz felénk ezekből a sorokból, hanem az önkritikáig következetes forradalmáré, aki tudja és vallja a korrekciónak egyetlen lehetséges útját, s vállalja az ehhez egyedül méltó magatartást: „Remélem — írja — hogy nemcsak írásban, hanem cselekedettel is módomban lesz jóvátenni tévedéseimet." A szerény szavak erejével hat ez a mondat. S csak növekedni fog a csendes fogadalom hatóereje, ha majd számbavesszük Magyar Lajos utolsó tizenkét esztendejének fontos és széleskörű forradalmi tevékenységét.

A Késői tudósítások-at Magyar Lajos első felesége, *Péchy Blanka* rendezte sajtó alá. *Regény* című könyve után, amely közvetlen emberi közelségbe hozta egy forradalmár vonzóan gazdag jellemét, most Magyar Lajos publikált és publikálatlan műveit nyújtja át az olvasónak. A kötet gazdagítja ismereteinket a magyar proletárforradalmi hagyományokról, s Péchy Blanka szép előszava megismerteti az olvasót Magyar Lajos életével. Egyetlen kritikai megjegyzésem van csupán: úgy hiszem, helyesebb lett volna Magyar Lajos szövegeit minden stiláris korrekció nélkül adni át a mának.

Pándi Pál

Digitized by Google

Érdekes színek széppróżánkban

Nemcsak mennyiségileg gazdagodik regényirodalmunk, hanem eszközeiben, a művészi látás és megformálás szélesedő skálájának hangjaiban is. A megélénkülésnek s izmosodásnak az a folyamata, amelyet az elmúlt évek termésében szembetűnően talán *Fejes Endre*, *Sánta Ferenc* és *Cseres Tibor* regényei jelöltek, s amely sok ezernyi olvasóban keltett szenvedélyes visszhangot, a kritika figyelmét is felhívja egyre-másra. A legfontosabb és legfeltűnőbb jelenség az, hogy a szocialista realizmus igazságát és *művészi* fölényét az *eszmeileg* legtudatosabban megkomponált művek igazolják (ami a marxisták szemében természetes, de korábbi csorbulások által késleltetett eredmény). Ezzel együtt kell azonban felfigyelni arra is, hogy a jó irányú fejlődés szükségképpeni velejárója az *ellentmondásosság*, s ennek sok konkrét megjelenési formája lehetséges: ellentmondás — például az író közvetlen tudata és alkotó módszere között, a stílusirányzatok különbözőségének módszerbeli különbözőségbe való átcsapása, a modern polgári regény ábrázolási vívmányainak és buktatóinak átplántálása a szocialista széppróżába stb.

Ennek az ellentmondásos és sokszínű *fejlődésnek* legáltalánosabb és legbiztatóbb jegye, hogy a valóság vonzása aktív mozzanattá érlelődik a művészi tudatban, olyan *elkötelezettséget* alakítva ki, amelyet természetes erkölcsi és alkotói alapállásul választanak legjobb íróink, s amely bátran lép túl az adott világ passzív elfogadásán, éppen ennek a világnak — szocialista életünknek — forradalmi tökéletesítésén munkálkodva. Az alkotói szenvedély forrósodása készteti a tehetséges, igényes, felelősségteljes írókat a valóság dialektikus megragadására; az ember lelki szépségének s nagyságának felmutatása és a valóban emberi társadalom, a szocializmus igenlése vezeti tollukat akkor is, ha a múlt vagy a jelen torzulásait és negatívumait tárják fel.

Az új és a jobb *szubjektív* akarása a legfőbb szemléleti-erkölcsi-politikai záloga annak, hogy művekben *objektivizálódjék* a jó szándék. Eközben óhatatlanul bukkannak föl tévedések, hibák is: a kísérlet nem szükségképpen és nem mindig szül maradandó értéket. Ám a művészi folyamat vargabetűire magának a kritikának is úgy kell figyelnie, hogy a fejlődés összetettségét lássa — akár egyes írók, akár irányzatok munkásságában —, s az alapjában és célzatában igaz, részleteiben vagy technikájában hibás művekben is az eszmei és megformálási komponensek kölcsönhatását állítsa az elemzés tengelyébe.

Két ígéretes, sőt máris megbecsülendő értékeket felmutató írónk új könyvének sommás áttekintése is erre a kritikai teendőre és módszerre figyelmeztet. Nagyon is különböző alkatú írókról van szó: *Mezei Andrást* meleg szívű és tiszta indulatú lírikusként ismertük meg, *Galambos Lajost* a munkás és paraszti jelen átélése és szenvedélyesen sűrített ábrázolása emelte legjobb íróink sorába. Mezei most műfajilag is, hangvételében is újat nyújt; Galambos már kiérlelt módszerét tökéletesíti tovább, a valóság szélsőséges mozzanatainak szembesítésével. Alkati különbözőségük ellenére is az rokonítja tehát őket, hogy újat és jobbat követelnek önmaguktól, de ugyanilyen igényesek a világgal szemben is, akár akkor, ha lírai hangvétellel kényszerítik az olvasót, hogy a fasizmus szörnyűségeit ismét felidézze magában (Mezei), akár akkor, ha tragikus keménységgel a régebbi paraszti világ társadalmi és lelki sivárságát festik meg (Galambos).

* Mezei András: A csodatevő, Szépirodalmi Kiadó, 1966; Galambos Lajos: Zsilipek, Szépirodalmi Kiadó, 1965.

Digitized by Google

Egyik mű sem „hibátlan" regény, nemcsak azért nem, mert ilyen talán soha nem is született a világirodalomban, hanem mert íróik valóságlátása és módszere bizonyos pontokon megbicsaklik, esztétikailag károsítva meg magukat a műveket. Éppen ezeknek a kritikus pontoknak a kitapintása segítheti elő, hogy a további kísérletek egyértelműbb és művészileg sikeresebb eredményeket hozzanak.

Mezei András „A csodatevő" című kisregénye a magyar történelem legszörnyűbb és legmocskosabb korszakába vezeti az olvasót. 1944 őszén játszódik a történet, a zsidóüldözés, a fasiszta terror véres napjaiban. Egy Klauzál téri gyümölcsárus kisfia, Lebovits Joskele a regény hőse, az ő néhány napjának és csodás-misztikus álmainak kavargását meséli el az író. Pontosabban szólva: nem „elmeséli", hanem úgy jeleníti meg, hogy a kisfiú elhurcoltatásának, megmenekülésének és apja halálának alig pár epizódját ábrázolja leíró (epikus) eszközzel, a regény terjedelmi többségét s mintegy művészi lényegét az álmok és képzelődések közbeszövése alkotja. Nem a belső monológ divatos módszerének utánzásából fakad ez a megoldás, hanem — kiindulását tekintve — meggyőző összhangban van a regény tárgyával, cselekményével s a hős alkatával: a fojtogató és gyilkos valóságot, amely kicsiny gyermekkora óta kínozta Joskelét, csak álmodozásával szépíthette meg, mert ezekben az álmokban teljesedett ki az adott viszonyok között valóra válthatatlan életszomja és igazságvágya. Szívet szorító s igaz eszközökkel tudja megragadni Mezei ezt a lelkiállapotot, melyben a gyermeki képzelődés nemcsak pótolja, hanem szinte már helyettesíti is a valóságot.

Tudatos a megoldás. A kis hős álmai nem egyszerűen kitalálások, hiszen — mint maga az író jellemzi Joskelét — „a veszélyes álmodozók közé tartozott, akik a valóságban is végig akarják játszatni, amit a képzeletükben már megrendeztek. Lehetetlen lenne a megtörtént s meg nem történt dolgokat elválasztani, Joske kettős világát külön-külön megismerni, hiszen egyik sem jellemző reá önmagában, a másik nélkül." Akkor is megállja a helyét ez a felfogás, amikor az elhurcoltatás poklát ábrázolja az író: mintegy a gyermeki élet és tisztaság meseszerű jutalmaként, csakugyan *az* történik, amit a kisfiú ébren álmodik (ezért tűnik önmaga előtt is csodatevőnek), amikor pedig apja temetésére érkezik haza, a nyilasok elől megmenekülve, a szabadulás valósága közeledik álmai beteljesítésére.

Mezei egyik örvendetes szépírói erénye: az atmoszféra-teremtés. Tények, apróságok, hangulatok sokaságával hitelesíti a külső és belső történést. Nemcsak az alapötlet megválasztásában, hanem a megformálás részleteiben is a tudatosság válik művészi igazsággá. Nem véletlen például, hogy a *sárga* jelző milyen sokszor tűnik fel az összetételekben: sárga szél, sárga lovak, sárga víz, sárga kereszt és — sárga csillag. Stílusa egyéb elemeivel is a lényegre koncentrál, „amelyben a csodák még nincsenek tekintettel a valóságra, mely minden képzeletet felülmúl." Érti az olvasó figyelmének újra-megragadását, mégpedig erőltetés nélkül: néha csupán a szórend megbolygatása kell hozzá, a zaklatott futású vagy éppen apró mondatok közbeiktatása, a kérdő- és felkiáltójelek kellő alkalmazása. Lírával teremtett és drámai konfliktusokban gazdag próza ez. Nem árasztja el az olvasót a regény epikus sodrása, mert már az írót sem a szálak sokasítása érdekelte elsősorban, hanem a gyermeklélek elmélyült rajza, az álmaiban és szenvedélyeiben életet követelő humanitás. Ezért is nő az olvasóban a feszültség, mind teljesebb szolidaritást vállalva a kis hőssel.

A történésbe szőtt nemes erkölcsi példázatok mellett emlékezetesnek ígérkezik az a fejezet, melyben egy angyalföldi munkáscsalád veszi magához a deportálás elől megmenekült kisfiút. Azért ígérkezik annak, mert itt a

Digitized by Google

direkt ábrázolás módszerével igazolja az író, hogy Joske emberségszomja nem elszigetelt furcsaság, hanem másokban, a minden elnyomást felszámolni hivatott munkásemberekben is reálisan él. *Itt* ugyanis ez a probléma Mezei látásmódjának leglényegesebb része.

Mit értünk ezen? A belső ábrázolás — eleve, esztétikai minőségénél fogva — csak részleges képet adhat a való világról, az adott hős (vagy hősök) szubjektív gondolatain, érzésein, álmain át tükrözve ezt. S bármily sokat megélt, szenvedett és tapasztalt is a kis Joske, csodatevőként sem lehet képes arra, hogy az őt körülvevő világ bonyolultságát mindenben reálisan mérje fel. A tények, persze tények, bárkinek a szemével mutatja is meg az író, mint például Joske nagyanyjának elhurcoltatása és a szemtanú parasztok tétlen közömbössége. Az azonban már nem mindegy, hogy az emberek kategorizálása (jó emberek — rossz emberek) és az események logikája egy kisfiú megkínzott tudatán keresztül vetül-e az olvasó elé, vagy pedig e tudatvilágot is a reális valóság részeként ragadja-e meg az író.

Mezei szinte tökéletesen azonosul gyermekhősével, ezért lebegteti a csodák világában, *azonos szinten*, a tényleges történést a képzelettel, s ezért mondott le arról a távolságtartó objektivitásról, amely a mélyebb realitásnak *egyik* metodikai kulcsa. Módszere ezen a ponton válik problematikussá, részleges érvényűvé.

Természetes, hogy Mezei hősének életében a zsidóüldözés jelenti a fasizmust, s hogy csak néhány távoli kis epizódban merül fel, miképpen nyomorította tönkre a Horthy-korszak rendje *minden* elnyomott és kizsákmányolt ember életét. Ennek az átfogóbb társadalomlátásnak igénye és jogossága érvényesül **Galambos Lajos „Zsilipek" című regényében,** noha nem a fasizmus végvonaglását ábrázolja, hanem annak a társadalmi, szellemi és lelki kiszikkadásnak tragikus következményeit, mely még a felszabadulást követő évek során át is gyötörte, fojtogatta az elesetteket.

Az 1945-ös földosztással indul a történet, s az ellenforradalom leverését követő konszolidáció kezdetekor fejeződik be. A „patkóshomlokú" Bán Jakab és családja sorsa áll a cselekmény középpontjában. Gonosszá zsugorított szörnyalak ez a Bán, a volt földesúr egyik legalázatosabb szolgája. Hét leány és egy fiú marad az éppen elhalt felesége után, de ő — gőgösen is, gyáván is — visszalöki a felkínált földet, mert az uraság „avizójára" vár most is. Így aztán, népes családjával együtt, felesbérletbe, uzsorakölcsönre szorul, az élet peremére kerül.

Ez a szinte állati sor határozza meg egész gondolkodását és erkölcsét. Az asszony temetését követő estén vizes kötéllel veri Mari lányát, egyik bokájánál fogva a fához köti. A megnyomorodott lábú Marit — még alig cseperedik fel — nagybátyja házába adják cselédnek, s következnek az újabb kínok és megaláztatások, de legalább nincs otthon, nem látja, hogy a család egymást öli a földért, a megélhetésért. Pedig eközben „kint", az országban, rohamosan változik az élet, a helytállás és emberség nehéz próbái jönnek, sikerek, kiábrándulások sorában. A Bán-családban azonban csak a téboly és önemésztés rémei dúlnak: az apa elméje elborul, gyilkossá lesz, tizenöt évre ítélik; a többi lány egymást marja, Marit meg új, de semmivel sem emberségesebb környezete gyötri. Elzüllik, s mégis tiszta marad: a tsz elnökétől szült leánya ad neki erőt, hogy lássa élete értelmét; majd amikor olyan kérője akad, aki rokkantságában s elesettségében is becsüli Mari emberségét, akkor talál vissza igazán a közösség, a jobbá változott világ kereteibe.

Sokrétű s mély élményt dolgozott fel regényében Galambos: majd minden lapról a történelem sodra csap felénk. Nemcsak rögzíti az eseményeket, hanem felelősséggel értékeli is, természetesen nem közvetlen módon, hanem

Digitized by Google

alakjainak és a szituációknak zsúfolt sokaságával. Akkor válik igazán szenvedélyessé a hangja, amikor az egészséges törekvésekről szól. A falu több mint tíz éves életének kanyargós sorsa talán még jobban érdekli, mint a Bán-család fülledt kis-világának tragédiái, s ez nemcsak a szereplők és kitekintő epizódok halmozásával jár együtt, hanem a szélsőségek már-már irreális feszítésével is. Már csak azért is szükséges hangsúlyozni, hogy Galambos parasztábrázolása *lényegében* hiteles és művészileg meggyőző, mert nemrég bemutatott drámájának balsikere kapcsán némely túlbuzgó kritikusunk az író életismeretét s morális elvtisztaságát is kétségbe vonta. Egy valamire azonban a *Zsilipek* parasztábrázolása kapcsán is rá lehet (és rá kell) mutatni: arra, hogy Galambos a hatalom és a parasztság viszonyításában olykor szélsőséges, tárgyilag pontatlan, elvileg tisztázatlan túlzásokat alkalmaz. A regény társadalmi összképének helyességét bontja meg azzal, hogy a népi demokrácia hatalmának *népi* jellegét a hatalomhoz csapódott, osztályidegen, s csekély hitelű figurák révén kétségessé teszi.

Bánék közül természetesen Mari a legkedvesebb számára. S bár e végletesen megkínzott és megalázott leány világában s jellemében nem volna nehéz Móricz- vagy Nexő-reminiszcenciákat fölfedezni, nem ez a lényeges, hanem Galambos sajátos látása és teljesítménye: aligha lehet a mi világunkban sötétebb bugyor, mint amelyben Bán Mari vergődik, s éppen ennek a pokolnak a legyőzése, a leány emberré emelkedése sűríti magába azt a *törvényszerű* humánumot, amely lelke és jellemzője a szocializmusnak. Kevés ennyire döbbenetes írói alkotást olvashattunk az 1945 utáni faluról!

A *döbbenetes* és *igaz*, mint esztétikai kategória, mégsem feltétlenül vág egybe, hiszen az érzelmi vihar felidézésére megannyi különféle értékű eszköz áll az írók rendelkezésére. S ha Mezei módszerében a szubjektivizáló megoldást mint a teljességet leszűkítő és bizonyos fokig el is torzító megoldást találtuk hibaforrásnak, Galambos regényében *ellenkező előjelű túlzást* vélünk annak. Szélsőséges poentírozása azért csorbítja meg a mű realizmusát, mert Bán Jakab és családja esete — még ha a *való életben* megtörtént is e sok szörnyűség s aljasság — oly groteszk, hogy a *művészi megformálás* egy-egy részlete (s nem is kevés) inkább a naturalista másolásnak, mint a tipikus és a jellemző megragadásának benyomását kelti. Az öreg Bán ördögi alkata, leányának — az állítólagos fattyúnak —, Margitnak a különcködése, a Mari fölött zsarnokoskodó házaspár őrületes gonoszsága, Mari éveken át tartó bávasága — mindez megrázó, de nem mindig meggyőző. Még Bán Mari is, akivel kapcsolatban a fejlődés törvényszerűségét említettük az imént, magában kevéssé alkalmas a világ változásainak s új igazságainak képviseletére. Ez készteti az írót olyan kompozíciós módszer választására, amelynek egyik szálán Mari sorsa, másikán a szélesebb történelem fut, s ez a két szál nem kapcsolódik össze elég szervesen, elég indokoltan: Mari életében nem mindig érződnek azok a változások, melyek leírására — nem pedig írói érzékeltetésére — Galambos annyi teret szánt. És fordítva: a történelmi tabló is megállná a helyét Mari és az egész Bán-család sorsa nélkül is.

A véletlen és a szükségszerű, az egyes és az általános dialektikus érvényesítése nem teljes következetességgel sikerült. Ez egyszerre jelent lélekábrázolási és szerkezeti hibaforrást. S ha mégis azt mondjuk — ismételjük —, hogy Galambos Lajos regénye a legutóbbi hónapok szépprózai termésének talán legjelentősebb darabja, ezzel korántsem csak az író igazságkeresését kívánjuk méltatni, hanem ezzel együtt, ebből fakadóan azt a művészi erőt is, melynek birtokában új színekkel gazdagította a paraszti világ ábrázolását.

Digitized by Google

Mezei András és Galambos Lajos regényét áttekintve azokat a magatartási és szemléleti rugókat vázoltuk, melyek mindkét írót a *művészi igazság* megragadására feszítik. Szándékuk és teljesítményük szembesítése alkalmas lehet arra, hogy az *írói elkötelezettség* és a *művészi magasrendűség* összefüggését, de a szemléleti megtorpanás és az ábrázolási lépéstévesztés kapcsolatát is megmutassa.

Mindkét író további s még jelentősebb fejlődés előtt áll — műveik a biztosíték erre. Lehet, hogy a megformálás technikáját tekintve sok más alkotónk már a tudás magasabb régióit hódította meg, s ez éppen nem mellékes tényező a műalkotásban. A múlt és a jelen szenvedélyes, hivatástudó megragadása azonban olyan érték, amely a művészi jobbat-akarásnak és az alkotói munka tökéletesítésének legfőbb erkölcsi bázisa.

Stenczer Ferenc

Lucian Blaga: Mágikus virradat

(Európa Könyvkiadó, 1966)

Könyvkiadásunkat, s különösen az Európa Könyvkiadót dicséret illeti meg azért, mert sorra-rendre jelentet meg a testvéri szocialista országok költészetét bemutató köteteket. Ezek a kiadványok — művelődéspolitikai jelentőségükkel együtt — új meg új színekkel gazdagítják világirodalmi ismereteinket, s nem ritkán váratlan, mégis magasrendű gyönyörűséggel ajándékozzák meg az olvasót.

Ilyen kötet a *Domokos Sámuel* tudományos alaposságú s lelkes gondozásában kiadott *Mágikus virradat* is, amely *Lucian Blaga* költészetének java termését közvetíti hozzánk. Blaga a XX. század román lírájának Arghezi mellett talán legjelentősebb egyénisége. Költői pályája önmagában is tanulságos, eszmélteto: életfelfogása s művészi hitvallása, amely az irracionális bölcselet áramlataiból ötvöződött egybe, a Románia felszabadulását követő másfél évtizedben — a költő 1961-ben bekövetkezett haláláig — az egyéni és társadalmi lét valós megragadásának irányában új tartalommal kezdett telítődni. Blaga azonban már akkor is az emberi lélek és a természet újszerű s aktív átélésének költője volt, amikor misztikus-transzcendentális látással közeledett a világhoz; ezért tudta élete alkonyán is lényegében töretlenül folytatni ifjúkori munkásságát. A finom, olykor csak rezdülésekben élő sejtetések áhítatos dalba öntésével, a nyelv muzsikájának és a képalkotásnak bámulatosan gazdag tökéletesítésével jutott el a román líra s a világirodalom élvonalába.

Blaga művészi eszközei századunk intellektuális költészetének szinte minden lényeges újítását tükrözik — egyéni áttételekkel, a nemzeti hagyományok és a világirodalmi lelemények gondos kimunkálású egységében. A magyar olvasónak nem véletlenül tolul gondolatai s érzései előterébe hol Ady, hol Radnóti emléke, kortársaink költészetében pedig főképp Illyés és Áprily rokon hangjaira csendülnek Blaga versei. A bő válogatásban kiadott hagyaték tolmácsolásában tizenegy jeles műfordítónk vállalt részt. Éppen *Áprily Lajos*, továbbá *Garai Gábor* és *Jékely Zoltán* fordításai tűnnek a legszebbeknek, mind gondolati hűség, mind formai finomság tekintetében.

A misztikus-irracionális szépségeszmények vagy a fájó befelé fordulás s prófétikus magányérzés hangjai inkább irodalomtörténeti érdekességűek, s nem annyira a jövőbe mutatók. Blaga elhivatottság-tudata, igazságszomja, humánus életszeretete és sok-sok művészi finomsága azonban maradandó értéke a modern lírának.

F. R.

Digitized by Google

A helyes gondolkodás pszichológiája

A tudomány egyre inkább közvetlen termelőerővé válik társadalmunkban. Ez szembetűnő akkor, ha egy üzem mellé épített kutatólaboratóriumban folyó tudományos munka a termelékenység fokozását, a termelés növekedését és ezzel a társadalmi termelés fejlesztését eredményezi. Már nehezebb belátni ezt az összefüggést olyankor, amikor a tudományos munka nem közvetlenül az iparral vagy a mezőgazdasággal, hanem például a helyes gondolkodás pszichológiájával foglalkozik.

Az előttünk fekvő könyv szerzője fiatal lengyel kommunista pszichológus. Munkájának előszavában hangsúlyozza, hogy a gondolkodás fejlesztésével „nem egy zártkörű szellemi elit kialakításáról és az ezzel járó előnyökről van szó, hanem egyszersmind az egész társadalom kulturális, értelmi színvonalának emeléséről. Ez a színvonal — annak arányában, ahogyan felszámoljuk gazdasági elmaradottságunkat — a szocialista és a kapitalista rendszer versenyében kétségkívül a fölény egyre fontosabb kritériuma lesz." „Mivel a gondolkodásbeli erőfeszítés, ennek előkészítése, vezető szerepet játszik az eredményes emberi tevékenységben, a gondolkodás alakítása lényegbevágó gyakorlati feladat. A haladás meggyorsítása szempontjából rendkívül nagy jelentőségű az emberek értelmi kultúrájának növelése, és az értelem társadalmi rangjának emelése. E tekintetben az egyén érdekei egybeesnek a társadalom érdekeivel, hiszen tagadhatatlan, hogy — egyébként egyenlő feltételek mellett — minél többet tud és minél helyesebben gondolkodik valaki, annál több bonyolult képességre tesz szert, annál gyorsabban sajátítja el szakmáját, végez tökéletes munkát, és annál termelékenyebb szellemi, sőt, gyakran fizikai erőfeszítése."

E gondolatok jegyében sorolja fel Pietrasiński mindazokat a tudományos megállapításokat, amelyeket a pszichológia napjainkban fel tud mutatni a gondolkodási tevékenység vizsgálatának területén. Munkájában elsősorban a szovjet pszichológia eredményeire, különösen *Leontyev* képesség-elméletére épít, de kritikailag felhasználja azokat a nyugati vizsgálatokat is, amelyek a gondolkodási tevékenység törvényszerűségeinek feltárását célozzák.

Pietrasiński művének a kulturált gondolkodásról szóló része mindenkit érdekelhet, aki szívén viseli a mások és a maga műveltségének fejlesztését. A technikai gondolkodás bemutatása hasznos lehet azok számára, akiket az újítás, a termelő munka fejlesztése érdekel. Az egész könyv pedig elsősorban a pedagógusok széles rétegei számára hasznos olvasmány.

„A tudománynak közvetlen termelőerővé változása gyökeresen átalakítja majd az emberi munkát. A szocializmus feltételei között nemcsak az emberi munka jellegét változtatja meg, hanem egyszersmind az ember egész anyagi és szellemi életformáját is átalakítja." Az SZKP XXIII. kongresszusának ez a megállapítása lényegében azt jelenti, hogy a tudományok, s többek között *a tudományos emberismeret*, vagyis a pszichológia egzakt eredményeinek alkalmazása, így például a gondolkodás törvényszerűségeinek felismerése és a gyakorlati munkában való érvényesítése, hatással lesz az emberi munka egyre hatékonyabb végzésére és ezzel az ember, a munkát végző ember személyiségének sokoldalú és harmonikus kifejlesztésére, az emberi életforma átalakítására.

* Z. Pietrasiński: A helyes gondolkodás pszichológiája. Gondolat, 1966.

Digitized by Google

Mit nyújt számunkra ebből a nézőpontból Pietrasiński könyve?

Az első kérdés, amely a marxista pszichológia pozíciójából felvetődik, az, milyen álláspontot foglal el a szerző a képességek és így az értelmi képesség, pontosabban a *gondolkodási képesség tartalmát illetően.* Pietrasiński világosan kifejti — és ezzel egyet is értünk —, hogy az ember „az emberi nem társadalmi tapasztalatát, amely többek között a tárgyakkal végzett különféle tevékenységek és egész nemzedékek által kidolgozott értelmi műveletek alakját ölti, az egyén élete folyamán sajátítja el." (74. old.) Ez szembenáll azzal a helytelen, idealista szemlélettel, amely a képességeket kizárólag az örökléstől teszi függővé, s összhangban van *Rubinstein* nézetével, amely szerint (a szerző után idézem) „az ember szellemi és fizikai hatalma valamint tevékenységének a színvonala nemcsak jelentős mértékben közvetlenül agyának anatómiai és fiziológiai tulajdonságaitól függ, hanem nagymértékben az emberiségnek a társadalmi-történelmi fejlődés folyamán elért színvonalától is." A szerző azt állítja, hogy napjainkban egyre rohamosabban fejlődik a társadalmi tapasztalat különleges formája, a társadalmi tapasztalat átadásának módszertana, az oktatás módszertana, amely részben a képesség fejlesztésének metodikája is. Pietrasiński azonban meg is szépíti a valóságot azzal, hogy a képességek fejlesztésének módszertanát máris mint tényt kezeli, nem pedig úgy, mint egyre sürgetőbb társadalmi követelményt. A jelenlegi oktatási módszertanokban még nem rajzolódik ki kellőképpen az, hogy milyen képességek fejlesztését tűzték célul, és milyen eljárásokkal iparkodnak kifejleszteni ezeket a képességeket.

Szerencsésen ragadja meg a szerző az értelem munkájának, a *gondolkodásnak a lényegét a probléma-megoldásban.* Helyesen tárja fel a problémák sajátosságait is. Gyengéje, hogy nem kísérleti vizsgálatok alapján ismerteti a probléma-megoldás folyamatának szakaszait, pedig a valóságban lefolyó gondolkodási tevékenység megismeréséhez csak kísérleti vizsgálatok útján juthatunk el. Ennek elmulasztása okozza, hogy a szerző e kérdés tárgyalásában csupán elnagyolt megállapításokra jut. Munkája erősen szimplifikálja a probléma-megoldás folyamatát, és azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy az eredményes gondolkodáshoz nem is kell nagyobb erőfeszítés. Ha az olvasó magáévá teszi ezt a nézetet, akkor nem lehet csodálkozni azon, ha egy-két sikertelen próbálkozás után abbahagyja valamely probléma feszegetését. Emellett azonban egyes elszigetelt gyakorlati kérdésekben a szerző értékes tanácsokat ad.

A marxista pszichológia egyre erőteljesebben hangsúlyozza, hogy a különböző tevékenységekben mindig az *egységes egészet alkotó emberi személyiség* vesz részt és ennek a személyiségnek tulajdonságai — köztük a képességek — jelentékeny szerepet kapnak a különböző tevékenységekben. Ennek szemszögéből a szerző munkájában a következő ellentmondást találjuk: a 227. oldalon helyesen hangsúlyozza, hogy „az értelem formálásáról szóló fejtegetéseknek csak a sokoldalúan fejlett személyiség elvének alapján van mélyebb értelmük." A 147. oldalon viszont engedményt tesz, azt állítja ugyanis, hogy „az alkotó munka rendszerint annyira sokrétű problémák megoldásából áll, hogy nemcsak az intellektust, de az egész személyiséget igénybe veszi." A szerzőnek erősebben kellene hangsúlyoznia, hogy a személyiség a gondolkodási tevékenység minden megnyilvánulásában részt vesz. Hogy valaki mit lát problémának, hogyan nyúl ennek megoldásához, közömbösen szemléli-e, vagy nem nyugszik addig, amíg megoldásra nem jut stb., az mind-mind személyiségbeli, nem pedig pusztán értelmi sajátosság.

Digitized by Google

Szocialista iskolareformunk megvalósításának időszakában egyre határozottabban fordul a gyakorló pedagógusok és a pedagógia gyakorlatával foglalkozók érdeklődése mindazon eljárások felé, amelyek az oktató-nevelő munka hatékonyságát fokozzák. Az utóbbi évek tudományos közleményei alapján ezekben az eljárásokban középponti helyet foglal el a gondolkodási tevékenység fejlesztése. Pietrasiński munkája ebből a szempontból is figyelemre méltó, s könyvének jelentőségét még növeli az, hogy megállapításai és igen értékes következtetései messze túlnőnek a pedagógia keretein.

Az *alkotó munka pszichológiája* című részben a szerző részletesen vizsgálja a technikai alkotás természetét, a feltalálók, az újítók eljárásainak pszichológiai sajátosságait, s az ezekkel kapcsolatban tett megállapításai már *közvetlen kapcsolatban vannak a termelő gyakorlattal.* Vizsgálatai alapján megállapítja, hogy a lengyel tanulók számára idegen a technikai alkotás problematikája (153—155. old.). A technikai alkotás fejlesztésének gyökereit — mint látható — az iskolában kell keresni. A szerző — helyesen — hangsúlyozza, hogy „a problémamegoldó tevékenységnek a lehető legkorábban kell megkezdődnie, és megfelelően intenzív méreteket öltenie. Hiszen az ember életének első évei különleges jelentőségűek nemcsak a jellem kiformálódása, hanem az értelem fejlődése szempontjából is. A problémákat természetesen a gyermek lehetőségeihez kell idomítani, s kezdetben pusztán gyakorlati alakot kell ölteniök, amelyek az észlelés, a manipulálás és a konkrét gondolkodás képességét fejlesztik." (219. old.)

Az ember gondolkodási tevékenységének természetét és fejlesztésének lehetőségeit ismerhetjük meg e munkából, nem egyoldalú elméleti bemutatásban, hanem a gyakorlati élet különböző területeire alkalmazva. Ezért hasznos vállalkozása volt a Gondolat könyvkiadónak, hogy megjelentette ezt a közérthető munkát.

dr. Lénárd Ferenc

Digitized by Google

Picasso sikere és kudarca*

Az angol marxista író és kritikus kétszáz oldalas, bőven illusztrált esszéjében a hagyományostól eltérő, újfajta Picasso-képet akar megrajzolni. Mint a könyv címe jelzi, nem hajlandó félistenként ünnepelni a XX. század legnagyobb művészének tartott (s általa is annak tartott) Picassót. Ehelyett megkísérli, hogy földi valóságához kissé közelebb kerülve elemezze és értelmezze a legendás mítosszá növesztett festőt és művészetét. Esszéjében nem ad új adatokat, hanem a közismert szakmunkák és dokumentumok alapján kialakult pályaképet értelmezi újra.

E kísérletének az az alapja, hogy John Berger a szokásosnál nagyobb jelentőséget tulajdonít Picasso élete két fontos körülményének. Csodagyerek-pályakezdéséből eredezteti a művész magatartásának a mágikussal való kapcsolatát (a megszállottként festő Picasso) és művészetének játékosságát, spanyol és önkéntes száműzött mivoltából pedig (az anarchizmussal való feltételezett, de nagyon valószínű megismerkedéséből) művészetének a tagadásra, a rombolásra való hajlamát, s művészi magányosságát, az európai művészet hagyományaival való szembenállását.

Ez utóbbiak nyilvánulnak meg legtisztábban Picasso kubista korszakában (1907-től 1914-ig számítja ezt); Berger ezt tartja a művész egyetlen olyan korszakának, amelyben valóban fejlődött. *Az avignoni kisasszonyok*kal kezdődő művészeti forradalomban Berger szerint Courbet materializmusa és Cézanne dialektikája ötvöződik festészeti dialektikus materializmussá; ugyanakkor hite a tudományban s a tudomány révén remélhető fejlődésben a kubizmust jellegzetesen a XIX. századi eszmekörhöz kapcsolja. Ezt a hitet rombolja le s teszi lehetetlenné az első világháború, amely Picasso művészetében is nagy változást okoz: elveszti a talajt lába alól. Ennek bizonyságául Berger a *Parádé-balett* 1917-es függönyét elemzi: ez az idilli kép, mint a balett is, voltaképp a polgárság vigasztalójának szerepét töltötte be, s elterelte a figyelmet a bemutató előtt egy hónappal lezajlott tragikus eseményről, a német ellentámadásról, amelynek a becslések szerint 120 000 francia halottja volt.

Picasso előbb a nagyvilági életben keres vigaszt — ekkor már jómódú —, majd a visszavonultságban. Ennek nyomai művészetében is megvannak: az előbbinek az idealizáló vagy klasszicizáló portrékban, kiábrándult visszavonulásának pedig az európai művészet hagyományait célba vevő karikatúráiban (Ingres, Poussin s a klasszicizmus karikatúrája — Berger ennek tekinti Picasso vaskos, úgynevezett „klasszicizáló" nőalakjait a húszas évek elejéről). Majd az önként vállalt száműzetésben és visszavonultságban élő művész egyre inkább az érzékiség piktúrájába zárkózik be, amelynek végső állomásai azok az önmagukat jelentő művek, amelyek a torzat s az érthetetlent abszolutizálják. Ezek mégis jelentős művek: a festői nyelvezet lehetőségeinek kitágítása teszi őket azzá. Hasonlóképp ellentmondásos értékek a negyvenes évek végén készült Árkádia-témák (például az *Életöröm*), amelyeknek lezáró nagy műve, a *Háború és béke*, 1952 békét jelképező tablója: a játékosság, a varázs itt az időtlenséget vagy az ősi idillek hangulatát hordozza. Ilyen időtlenség jellemzi a háború elleni tiltakozás szándékával született műveket is, például a *Koreai vérfürdőt*. A pályakép tanulsága az, hogy Picasso alap-

* John Berger: Success and Failure of Picasso. Penguin Books, 1965.

Digitized by Google

jában polgári forradalmár; spanyol hazájához kötődése elvileg magyarázza ezt, hiszen Berger szerint ott még a polgári forradalom lehet politikai program.

Az esszé második része — a pályaképből kiszakítva — két korszak műveit elemzi, hogy Picasso művészetének fő vonásait mutassa be velük. Az 1931-től 1942-ig terjedő évtized azért jelentős, mert ebben Picasso — részint egy nagy szerelem, részint egy nagy politikai élmény révén — olyan témákat képes találni, amelyekkel sikerül kifejeznie önmagát. Egyfelől a harmincas évek elején készült, erősen erotikus tartalmú művek sora, másfelől a *Guernica* humanista vészkiáltása — amely ma már legendás jelkép s a század leghíresebb festménye — dokumentálja ezt. (A két témát a *Minotaurosz*-kompozíciók kötik össze.) A másik korszak: részletesen tárgyalja Berger azt az ellentmondásos helyzetet, amely Picassónak a kommunista párthoz való csatlakozásából fakadt. Abban az időben elsősorban Picasso személyét üdvözölték és fogadták be a mozgalomba; művészetét vagy nem is említették meg (a Szovjetunióban), vagy óvatosan mentegették (Franciaországban). Berger szerint Picasso eddig nem kapott elvtársaitól olyan segítséget, amilyent kaphatna. Pedig ezen a réven széles tömegeknek, az emberiség legnagyobb erejének a támogatásában részesülhetne, s erre égetően szüksége is volna, hogy kiléphessen magányosságából, elszigeteltségéből, s olyan remekműveket alkothasson, amilyenekre képessé teszi őt tehetsége. Élete sivársága (amelyet H. Parmelin könyve alapján idéz fel a szerző), bezártsága (1917-ben Itáliában járt, de azóta sehol!) abban a művészi zsákutcában látható meg, amelyet Berger szerint az utóbbi időkben festett nagy parafrázisai jelentenek (Delacroix, Velazquez képeiről): a nagy művésznek nincs önálló témája. De ezt jelzik rajzsorozatai is, amelyekben befelé fordulva, az öregkor szexuális problémáival vívódik. A kiúthoz Berger szerint arra volna szükség, hogy Picasso francia barátaitól és elvtársaitól (pl. Aragontól) ne csak provinciális istenítést, hanem elemzést és bírálatot is kapjon.

Talán ennyiből is kitűnik, hogy a könyv, bár szerzője ért a művészethez, s marxistának vallja magát, voltaképp nem szakmunka, hanem publicisztikai esszé. Így talán nincs is értelme, hogy számonkérjük módszerének fogyatékosságait, például a pályakép egészéből kiszakított, önkényesen kiemelt időszakokat, vagy a művek „objektív" jelentésének és élményből való megmagyarázásuknak folytonos összekeveredését. A műfajhoz illően a szempontok eklektikus halmozása erény is lehet; Berger könyvét ez mindenesetre színessé, érdekes olvasmánnyá teszi. A könyv elsősorban a műveknek s a művészi pályának a megszokottól eltérő, bár olykor eredetieskedő s erőltetett értelmezésében nyújt újat (a „karikatúra"-művek, az érzéki piktúra gondolata; a személyiség magyarázatára szolgáló csodagyerek és a spanyol anarchia-motívumok kiemelése; erőltetett viszont a kubizmus értelmezése). Igen érdekesen tételez fel bizonyos összefüggéseket egy-egy mű és korának politikai eseményei közt (például a Parádé-balett háttere, a korai képek spanyol valóság-háttere stb.). Csupán azt kell mindehhez hozzátennünk, hogy ez még nem marxista művészettudomány, bár a szerzőnek s művének jószándéka kétségtelen.

Ez a jószándék itt mítoszromboló, s ezt jogosultnak érezzük. Elég, ha csak a legutóbb magyarul megjelent Picasso-esszére gondolunk (R. Garaudy), hogy belássuk: amit a szerző élesen, s olykor — talán személyes elfogultságból — kiélezetten is a francia kommunisták szemére vet, azt nehéz volna tagadni (az idézett műben, amelyet Berger, úgy látszik, nem ismer, Picassót

Digitized by Google

szószerint is istenhez hasonlítja a szerző). A mítoszrombolás azonban csak első lépés; az elemzést és az újjáértékelést semmiképpen sem tekinthetjük lezártnak Berger sok vitatható gondolatot is magában rejtő írásával.

Miklós Pál

Keszthelyi Zoltán: Feltámadt nyár

Szépirodalmi Kiadó, 1965.

Keszthelyi Zoltán immár harmincéves költői pályájának új kötete nem tartogat meglepetéseket az olvasó számára. Azt nyújtja, amit mindenki vár tőle: komoly, letisztult gondolatokat. A magyar közönség régóta ismeri már a többszörös József Attila-díjas költőt, műfordítót, akinek nagyobb ellentmondásoktól és buktatótól mentesnek látszó útja, beváltva a várakozást, ismét szép eredményeket mutat fel.

Most az utolsó két év versterméséből bocsátja közre. A ciklusokba való rendezés alapja a formák, másutt a témák hasonlósága, illetve kapcsolódása. A *Két világ között* című, első ciklusban levő versek tematikailag előző kötetéhez *(Nyár volt)* kapcsolódnak, ennek hangulatokkal átszőtt, vívódó, s olykor az elvontságban szinte többszörösen összetett világához kötődnek. A második ciklus, az *Elégia*, látszólag szerelmes versek gyűjteménye. A szerelem azonban tágabb értelemben szerepel itt: a versek úgy lesznek egy-egy érzelmi töltet megszemélyesítései, hogy kulcsuk a pillanat lírai átélésében van, s így az általánosítás magasabb fokára emelkednek. Keszthelyi költészetének egyik fő erénye a gazdag, sokrétű képalkotás, de kerüli a keresettséget, és hasonlatait leginkább egyszerű természeti képekből - építi. Legfrissebb versei utazásai alkalmából íródtak, ezek a *Négyr Mária* ciklusban találhatók. A szonett itt formai lehetőségeket nyújt a költő számára, hogy egybeötvözze az élményt az intellektussal, s egyetemes problémák megszólaltatásához jusson el (a *Békéjét melengető kor, Nemzetközi nyelv* c. versekben).

Keszthelyi Zoltán talán utolsó ciklusában áll előttünk legteljesebben *(Ébred a hold)*. Egy-egy jellel megkapóvá tudja tenni már az öregedést, magát az elmúlást, az ettől való félelmet, a még el nem készültség érzéseit és a meg-megjelenő magánossággal vívott küzdelmet. Visszatérő motívumai közé tartozik a költői harc a kifejezésért, annak igazságáért.

Ott éldegéltem, hol az élet dobban,
s a gond cipeli súlyos puttonyát,
szavak hideg vizével eloltottam
lobogó lázam, viruló Világ

(Példázat a teremtésről)

Az őszinteség és a felelősségérzet adja meg Keszthelyi kötetének szocialista tartalmát, vívódásai pedig emberségéről tesznek tanúságot.

J. Wolker: Vendég áll a házhoz

(Válogatott versek)

Magyar Helikon, 1965.

Nemcsak azért kell örömmel üdvözölnünk ezt a kötetet, mert a kiadó vállalkozása új lépés a szomszéd népek irodalmának megismerése felé, hanem azért is, mert a proletárköltészet számunkra újabb és mindenképpen jelentős dokumen-

Digitized by Google

tumát kapjuk kezünkbe vele. Nem véletlen, hogy épp József Attila az, aki elsőnek fordítja magyarra a húszas évek talán napjainkig egyik legtehetségesebb cseh költőjét, Wolkert, hiszen a két költő indulása is sok rokon vonást mutat.

Jiři Wolker a háború utáni fiatal cseh köztársaság, s a benne lezajló társadalmi mozgások tükrözője volt. Indulásához Apollinaire-től veszi át a szimultanizmus eredményeit, képszerkesztésére Rilke romanticizmusa hat és a cseh népdal egyszerű formáival ötvöződik. Így rövid pályafutása alatt kép- és gondolatgazdag költővé érik.

Első kötete, *Vendég áll a házhoz* (1921), még a formai és ezért olykor önmagukért való megoldások viszonylagos uralmát és némi keveredését árulja el, amelyet nem mindig tud megfelelő tartalommal megtölteni. Az egyszerű dolgok költészete (pl. a *Kályha, Postaláda, Ablak* c. versekben) — állandó harcban a maga romantikus szemléletmódjával — egyengeti számára az utat afelé, hogy a proletariátus énekesévé legyen. Statikussága a dalformák feloldásával dinamikába csap át, verseinek tartalma pedig a társadalmi mondanivaló felé tolódik. Jó példa a *Rab* c. verse: „Nap / Küldd ide minden sugarad, / Oly egyedül van ez a rab, mint a mag a föld alatt:" A hasonlat kettős, egyaránt tartalmazza a bezártságot és a csíraképességet is, mint jövőszimbólumot.

Az izmusok iskoláin való túllépést a *Szenthalom* című verse mutatja. Benne már megváltozik az egyes és az általános viszonya, álakjai konkrétabbak, több életszerűséggel megrajzoltak, mint az *Egövben*: ez már a realizmus előretörését jelzi.

1922-es, második és utolsó kötetében *(Vajúdás)* már tudatos, osztályharcos költőként áll előttünk. Megteremti a modern balladát, *(Ballada a meg nem született gyerekről, Ballada a fütő szemeiről stb.)*, amelyben a végzet nem más, mint társadalmi szükségszerűség, a tanulság pedig az, hogy megváltoztatható. A Majakovszkij és József Attila által klasszikussá emelt proletárköltészetnek csaknem minden eleme megvan már Wolkerben, hangja magabiztos, öntudata munkás-öntudat.

A válogatás, amelynek legnagyobb erénye az, hogy teljes pályaképét adja, egyúttal arról az érzékeny veszteségről is meggyőz bennünket, amely tragikusan korai halálával érte a cseh és egyben a világirodalmat.

Pavlovits Miklós

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME

Március

G. Plissonnier: *Az egységnek és a tömegek akciójának újabb sikereiért.*

L. Mathey: *A nemzet érdekeinek megfelelő közös program*

H. Chauveau: *A demokráciának szüksége van a pártokra.*

J. Flavien: *A francia mezőgazdaság helyzetéről.*

J. Duclos: *Az Olasz Kommunista Párt XI. kongresszusa.*

F. Billoux: *A Finn Kommunista Párt kongresszusa.*

J. Suret-Canale: *Az „ázsiai termelési mód" marxista fogalmáról.*

J. Colpin: *Hogyan erősítsük pártunkat?* (Nord megyei tapasztalatok.)

P. Abraham: *Romain Rolland centenáriumára.*

EINHEIT

Április

P. Fröhlich: *Pártunk élete* (Húszéves az NSZEP.)

H. Matern: *A német munkásmozgalom forradalmi hagyományai az NSZEP harcában élnek.*

K. Hager: *A párt és a tudomány.*

A. Norden: *A munkásosztály és a nemzet.*

G. Mittag: *A párt alkotó munkája a szocialista gazdasági rendszer kialakításában.*

A. Neumann: *A szocialista racionalizálás alapkérdései.*

G. Schürer: *A távlati terven való további munka problémái.*

S. Böhm: *A népgazdaság-tervezés problémái a tervezés és irányítás új gazdasági rendszerének második szakaszában.*

L. Gläser: *Pártunk iskolapolitikájának folyamatosságáról.*

S. Wagner: *A szocialista nemzeti kultúra alkotó továbbfejlesztéséért az NDK-ban.*

K. Jarmatz: *A német kultúra megújhodása az NDK-ban.*

O. Schröder: *A „formált társadalom" a béke és a demokrácia ellen.* (Erhard e koncepciójának bírálata).

P. Florin: *Konstruktiv politika az imperialista manőver ellen.* (A szocialista országok külpolitikájáról).

Ernst Thälmann feljegyzéseiből. (Dokumentumok).

KOMMUNYISZT

1. szám.

Jobban használjuk ki a termelés tartalékait (Ennek fontossága az ötéves terv szempontjából).

T. Kiszeljov: *A nagy út fontos szakasza* (Bjelorusszia gazdasági és

Digitized by Google

kultúrális eredményei a XXII. pártkongresszus óta.)

A. Dovba, V. Csernih: *A munkatermelékenység fejlődése az iparban* (A műszaki fejlesztésről, a progreszszív technológia lehetőségeinek kiaknázásáról, a tudományos munkaszervezésről).

V. Dozorcev: *A műszaki fejlődés gazdasági ösztönzése.* (Olyan ösztönzési rendszer kialakításáról, amely speciálisan a műszaki fejlesztést szolgálja.)

Az irányelv-tervezetet olvasva... (Hozzászólások az ötéves terv irányelv-tervezetéhez.)

Tökéletesítsük a pártmunka módszereit és formáit. (A pártkonferenciák tanulságaiból).

A. Maszjagin: *Új horizontok felé.* (A gorkiji városi pártkonferencia tanulságai.)

V. Osejko: *Erdő és sztyeppe.* (A mezővédő erdősávok telepítéséről.)

A. A. Jezsoszkij: *Fejlődik a mezőgazdaság műszaki felszereltsége.* (Hogyan szilárdul meg 1966-ban a kolhozok és a szovhozok anyagi-műszaki bázisa.)

V. Pasuta, V. Szalov, L. Cserepnyin: *A pártosság elve a történelemkutatásban és ennek mai bírálói.*

A. Csakovszkij: *Boldogok-e a lelki szegények?* (A nyugati filozófusok körében divatos az „ideológiaellenesség". Egyes szovjet műalkotások is kitérnek a társadalmi értékelés elől.)

V. Kulikov: *A szovjet parasztság* (Adatok kulturális és műszaki színvonalának emelkedéséről.)

Sz. Menysikov: *A mai kapitalista ciklusok és válságok sajátosságai.* (A ciklusok menete módosult, de a válságok továbbra is periódikusan ismétlődnek.)

M. Oszmova: *A gazdasági együttműködés hatékonysága* („A nemzetközi szocialista munkamegosztás gazdaság: hatékonysága" című könyv ismertetése).

5. szám

J. Sztaszova: *A diadalmas út határkövei* (Az SZKP történetéből).

A párt a XXIII. kongresszus előtt.

A. Szkaba: *A párt és a nép. Október zászlaja alatt.* (Egy-egy munkás, kolhozparaszt, tudós, művész gondolatai az SZKP XXIII. kongresszusáról.)

L. Levsin, A. Jeremin: *A szocializmus gazdasági előnyei és ezek realizálásának útjai.*

V. Cshikvadze, V. Kotok: *A szovjet szocialista demokrácia.*

N. Dzsangyilgyin: *Egységes, soknemzetiségű kultúra.* (A Szovjetunióban élő nemzetiségek kultúrájának fejlődéséről).

Javaslatok és megjegyzések az új ötéves tervhez.

G. Szorokin: *A szocialista világgazdaság fejlődéstörvényei és történelmi perspektívái.* (A KGST, a nemzetközi szocialista munkamegosztás eddigi eredményei, a továbbfejlődés tendenciái).

T. Tyimofejev: *A tőkés országok munkásosztálya a világforradalmi folyamatban.*

A. Iszkengyerov: *A fejlődő országokban levő szocialista irányzatokról.* (Konzultáció).

B. Bihovszkij: *Filozófiai képecskék egy kommunistaellenes kiállításról.* (Szatírikus cikk G. Siewert és Helmuth Dahm nyugatnémet filozófusok nézeteiről.)

T. Legvinova: *A nép emlékezetében és szívében.* (V. I. Leninről szóló gyűjtemények és visszaemlékezések ismertetése.)

LUPTA DE CLAS.

Március

A szövetkezetesített mezőgazdaság új fejlődési távlatai. (A termelőszövetkezeti parasztság első kongresszusán hozott határozatokról.)

I. Radulescu: *Szocialista államunk szerepéről*

G. Gusti, V. Joanid: *Időszerű vá-*

Digitized by Google

rosrendezési tennivalók. (Romániában).

A. Alexa: *A személyes felelősség a munkavédelemben.*

E. Nicolau: *A kibernetika hatása a jelenkori tudományra.*

V. Streinu: *Költészet és költői kifejezés.* (A román költészet problémáiról.)

A. Beles: *A tervezés és kivitelezés elválaszthatatlanul összefüggő tevékenység.*

T. Ispas: *Egyszerű számítás: modern technológia = gyors ütem + alacsony költség.* (A bukaresti lakásépítkezésekről.)

V. Ianovici: *A gazdasági követelményekkel szoros összefüggésben.* (A geológiai kutatásokról.)

B. Manescu: *Tudományos szempontok a zöldségtermesztés fejlesztésében.*

C. Avram: *A műszaki főiskola egyes kérdései.* (Az oktatás alaposabb szakosításáról.)

I. Egri: *A mérnökképzés problémái.*

Z. Brincu: *A gazdasági gyarapodás és a néprajzi tényező.* (Összehasonlító adatok világviszonylatban.)

MARXISM TODAY

Aprilis

Szerkesztőségi jegyzetek (Időszerű kérdésekről.)

F. Nicholson: *Egy fogyasztó véleménye a főiskolai oktatásról.* (Az angol főiskolai oktatásban részt vevők osztálytagozódásáról.)

D. Greaves: *Gondolatok a húsvéti felkelés 50. évfordulójáról.* (Az 1916 áprilisi ír felkelésről.)

H. Vernon: *A dél-vietnami felszabaditási harc kialakulása.*

K. Muir, J. G. Roddick: *A baloldal jövője.* (Vitacikkek).

C. Dukes: *Párbeszéd a marxizmusról.* (Vitacikk).

G. Woolley, D. David: *Változások a bérrendszerben.* (Vitacikkek).

G. Gray: *A dialektika törvényei.* (Vitacikk).

NOVÁ MYSL

6. szám.

M. Sabolcik: *Az életszínvonal az érdeklődés előterében.*

V. Markvart: *Úton a kommunizmus felé.* (A Szovjetunió hétéves tervének eredményei.)

V. Stepanov: *Az SZKP kongresszusa előtt.*

J. Cvekl, V. Ruml, M. Kaláb: *A csehszlovák filozófusok tanácskozásáról.*

V. Zahálka: *A bank és a szocialista vállalat.*

V. Zima: *Tekintély, áldozatkészség, önkéntesség és öntudat.*

A. Penicka: *A kommunisták politikai tömegmunkája.*

H. Fagan: *A brit Labour-mozgalom.*

7. szám

J. Krilek, J. Koci: *A mezőgazdaság sajátosságai s hatásuk az irányitásra.* (A mezőgazdaság irányításának kérdéseiről.)

J. Loukotka: *Ideológiai harc és a humanizmus problémái.*

M. Horálek: *Az anyagi és az erkölcsi tényező a munkára való ösztönzésben.*

L. Silhánová: *Az ifjúság élet- és világszemléletének problémái.*

V. Janku, L. Sobotka: *A számítástechnika társadalmunkban.*

I. Stanek: *A kapitalista mezőgazdaság szociális struktúrája.*

J. Krylová: *Gazdasági reform Magyarországon.*

L. Hrzal: *Milyen lesz a világ 2000-ben?*

NOVO VREME

Március

Tíz esztendő a BKP KB áprilisi plénuma által megnyitott úton.

Sz. Dalbokov: *A nemzeti jövedelem* (a netto termelés) *elosztása és felhasználása.*

J. Aroyo: *A szocialista vállalat*

Digitized by Google

közgazdasági természete és irányításának formái.

V. Tadzser: *A centralizmus megszilárdítása és a demokratizmus kiszélesítése — a népgazdaság irányításának párhuzamos feladata.*

Sz. Dimitrov: *A pártmunka egyes kérdései és a tervezés új rendszere a mezőgazdaságban.*

D. Sopov: *A mérnökök, technikusok és alkalmazottak jövedelmének kritériumairól.*

Z. Zlatev: *A termelési alapok megadóztatásáról.*

J. Dacsev: *Az új irányítási rendszer alkalmazásának néhány kérdéséről.*

E. Nikolov: *A tv-adások néhány kérdése.*

K. Kolev: *A kultúráról az ember életében és magatartásában.*

P. M. Lima: *Brazília politikai helyzete és a kommunisták pozíciója.*

T. Valcsev: *A kapitalista szabályozás formái és hatékonysága.*

T. Trendafilov: *A „hármas forradalom" — egy új szociális utópia.*

L. Nikolov: *Az esztétika kapitulációja a valóság előtt a mai burzsoá művészetelméletekben.*

NOWE DROGI

Április

Az állam és az egyház viszonyának kérdéséről. (A megélénkült reakciós klerikális tevékenységről.)

W. Bielecki: *„Az aranykor"* (A XVI. századi Lengyelország társadalmi fejlődéséről.)

A. Zahorski: *A május 3-i alkotmány* (Az 1788—92. évi szejmen elfogadott alkotmányról.)

I. Malecki: *A lengyel technika ezer év távlatában.* (A lengyel technika történetének szakaszai, az ipari termelés fejlődése, az elmúlt húsz évi fejlődés).

D. Galaj, T. Hunek: *Változások a parasztgazdaságokban a mezőgazdasági körök szolgáltatásai nyomán.*

B. Gdanski: *Az ipari gazdálkodási rendszer reformjának nehéz problémái.* (Az egyesülések működésének problémái, a vállalati tevékenység problémái, a kísérleti üzemek eredményei.)

A falusi ifjúsági szövetség III. országos kongresszusa.

Fontosabb ipari beruházások 1961—1965-ben.

WEG UND ZIEL

Április

Nemzeti tanács-választás, 1966. (A márciusi választásokról.)

L. Spira: *Az antiszemitizmus mint választási eszköz* (a Néppárt kezében.)

K. Flanner: *Harc a Rax-művekért* (A Néppárt terve egyes államosított vállalatok reprivatizálásáról.)

P. Villon: *30 évvel ezelőtt. A népfront Franciaországban.*

L. Prager: *A rákos daganat — a fegyverkezés.*

W. Frank: *A tudomány és a munkásmozgalom.*

Vitafórum. (Hozzászólás Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" c. cikkéhez.)

Digitized by Google

В НОМЕРЕ

Съезд, достойный партии Ленина — *Шандор ЛАКОШ:* О хозяйственной работе партии — *д-р Йенс РЕДЕИ:* Рыночная стоимость, рыночная цена и цена при социализме — *д-р Ласло НАДЬ:* Мысли о новом законе о производственных кооперативах — *д-р Имре ТАКАЧ:* О возможностях развития демократии местных советов — МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: *Янош ДОБША:* «Мирная инициатива» Бонна и что за ней скрывается — *Андраш ХЕЛТАИ:* Австрия и Восточная Европа — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Дьюла Гааль:* Заинтересованность и мораль — *Михайне ЭРДЕИ:* Замечания по вопросу о взаимоотношении доктринерства и ложного сознания.

CONTENTS

A Congress Worthy of the Party of Lenin — *Sándor Lakos:* On the Party's Economic Work — *Dr. Jenő Rédei:* Market Value, Market Price and Price is Socialism — *Dr. László Nagy:* Observations on the New Agricultural Cooperatives Law — *Dr. Imre Takács:* On the Possibilities of Developing Local Council Democracy — INTERNATIONAL REVIEW: *János Dobsa:* Bonn's „Peace Offensive" and Its Background — *András Heltai:* Austria and East Europe — EXCHANGE OF VIEWS: *Gyula Gaal:* Incentives and Morality — *Mrs. Mihály Erdei:* Observations on the Relations between Doctrinairism and False Consciousness.

Digitized by Google

INHALT

Ein Kongress, würdig der Partei Lenins — *Sándor Lakos:* Über die wirtschaftliche Tätigkeit der Partei — *Dr. Jenő Rédei:* Marktwert, Marktpreis und Preis im Sozialismus — *Dr. László Nagy:* Gedanken über das neue LPG-Gesetz — *Dr. Imre Takács:* Die Mölichkeiten einer Fortentwicklung der Räte-Demokratie — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *János Dobsa:* Die Bonner „Friedensoffensive" und was dahinter steckt — *András Heltai:* Österreich und Osteuropa — GEDANKENAUSTAUSCH: *Gyula Gaál:* Materieller Anteil und Moral — *Frau M. Erdei:* Das gegenseitige Verhältnis von Doktrinärtum und falschem Bewusstsein.

SOMMAIRE

Un congrès digne du Parti de Lénine — *Sándor Lakos:* Du travail économique du Parti — *Dr. Jenő Rédei:* Valeur marchande, prix du marché et prix tout court dans le socialisme — *Dr. László Nagy:* Réflexions sur la nouvelle loi sur les coopératives agricoles de production — *Dr. Imre Takács:* Les possibilités de développement de la démocratie à l'échelle des conseils locaux — REVUE INTERNATIONALE: *János Dobsa:* „L'offensive de paix" de Bonn et ses dessous — *András Heltai:* L'Autriche et l'Europe orientale — ÉCHANGE DE VUES: *Gyula Gaal:* Intéressement et morale — *Mme Mihály Erdei:* A propos des rapports entre l'esprit doctrinaire et la fausse conscience.

Digitized by Google

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta

Előfizethető:

- a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
- a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
- és bármely postahivatalnál

Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Csekkszámlaszám egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u 3

Megjelent 38 000 példányban
Az utolsó kézirat 1966. április 23-án érkezett a nyomdába

66.01163/2 Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár L.

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

LIBRARY
JUL 11 1966
UNIVER[illegible]

6

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. JÚNIUS

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM, 6.
1966. JÚNIUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKASPART ELMELETI ES POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

3 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról

KOVÁSZNAI GYULA 36 Gazdasági kérdések az SZKP XXIII. kongresszusán

SZABÓ GYÖRGY 45 Izlés és világnézet

SIPOS JÁNOS 57 „A marxista gondolat hete" és a francia baloldal kirajzolódó összefogásának problémái

Nemzetközi Szemle

BARACS DÉNES 70 A vietnami agresszió és a nemzetközi közvélemény

PATKÓ IMRE 79 A Citynek minden kormány jó, ha...

Tudományos életünkből

DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN 87 Az európai népi demokratikus forradalmak néhány kérdéséről

Szemle

DR. VARGA GYULA 98 A parasztság fogyasztásának és életkörülményeinek változásáról

Konzultáció

DR. KALOCSAI DEZSŐ 106 Az individualizmus társadalmi gyökereiről

Tájékozódás

BÖGEL JÓZSEF 115 Merre tart a francia filmművészet?

Digitized by Google

Fórum

VÁRHIDI GYULÁNÉ 119 Középiskolai visszhang

Könyvekről

BLASKOVITS JÁNOS 122 Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből
S. NYIRŐ JÓZSEF 124 A marxista esztétika forrásainál
PAVLOVITS MIKLÓS 130 Ernst Fischer: Korszellem és irodalom
ERDŐS ERZSÉBET 133 Ralph Fox: A regény és a nép
SZERDAHELYI EDIT 134 Ungvári Tamás: Modern tragikum – tragikus modernség
F. R. 135 Dante a középkor és a renaissance között
BIRÓ GYULA 136 Szimonov: Nem születtünk katonának
SEBŐK MAGDA 137 Gelléri Andor Endre: Egy önérzet története
SEBŐ ILDIKÓ 138 Gyertyán Ervin: A múzsák testvérisége

139 Testvérlapjainkból

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
MOLNÁR ERIK
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SIK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475
111–400

A CIKKEK SZERZŐI

KOVÁSZNAI GYULA, az MTA Közgazdasági Intézetének tudományos csoportvezetője

SZABÓ GYÖRGY, az Új ÍRÁS rovatvezetője

SIPOS JÁNOS, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa

BARACS DÉNES, újságíró

PATKÓ Imre, újságíró

DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN, kandidátus, egyetemi docens

DR. VARGA GYULA, az MTA Agrártudományi Kutatóintézetének tudományos munkatársa

DR. KALOCSAI DEZSŐ, tanszékvezető egyetemi docens

BOGEL JÓZSEF, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója

VADHIDI GYULÁNÉ, gimnáziumi tanár

BLASKOVITS JÁNOS, a Pártfőiskola tanszékvezető tanára

S. NYIRŐ JÓZSEF, a Kossuth Kiadó osztályvezetője

PAVLOVITS MIKLÓS, ERDŐS ERZSÉBET, SEBŐ ILDIKÓ, SEBŐK MAGDA, BIRÓ GYULA, SZERDAHELYI EDIT egyetemi hallgatók.

Digitized by Google

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága május 25-én, 26-án és 27-én kibővített ülést tartott. Az ülés napirendre tűzte és megtárgyalta a gazdasági mechanizmus reformjának és a harmadik ötéves tervnek az irányelveit, majd folyó ügyeket tárgyalt. A Központi Bizottság Nyers Rezső elvtárs előadói beszámolója alapján, széles körű, beható vita után a gazdasági mechanizmus reformjáról a következő határozatot fogadta el:

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról

Gazdasági életünk elemzése alapján, jövendő fejlődésünk érdekében a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága gazdasági mechanizmusunk reformjának megvalósítását kezdeményezi, javasolja a dolgozó népnek, az országnak. A reform célja, hogy:

— erősítse szocialista rendszerünket, gyorsítsa meg pártunk és népünk céljának elérését, a szocialista társadalom teljes felépítését;
— fejlessze a szocialista tulajdonviszonyokat és a termelőerőket, növelje a szocialista vállalatok önállóságát, javítsa tevékenységüket;
— biztosítsa a gazdaság fejlődésének nagyobb tervszerűségét, fejlessze és korszerűsítse a szocialista tervgazdálkodás módszereit;
— hatékonyabban érvényesüljön a szocialista bérezés elve, fokozottabban ösztönözze a vállalati kollektívákat, az alkalmazottakat és minden dolgozót a szorgos, jó minőségű munkára;
— segítse elő, hogy a társadalom összmunkája hatékonyabbá, s azon belül minden gazdasági egység munkája szervezettebbé váljon.

I.

A gazdasági mechanizmus reformjának fő vonásai

A reform mindenekelőtt gazdasági mechanizmusunknak, ezen belül a gazdaságirányítás rendszerének a reformja, ugyanakkor szorosan összefügg pártunk gazdaságpolitikájával, s annak továbbfejlesztésére is irányul. Megőrzi és fejleszti gazdasági életünk jónak és időállónak bizonyult elemeit, vonásait, s felszámolja mindazt, ami elavult. A reform eszközül szolgál ahhoz, hogy a gazdaság mechanizmusát összhangba hozzuk az előtérbe kerülő új feladatokkal, hogy jobban megvalósítsuk pártunk, népünk alapvető céljait. Nagy horderejű társadalmi, politikai feladat, egyik döntő

Digitized by Google

állomása a szocializmus megvalósításához vezető forradalmi utunknak.

A reformot közgazdasági és politikai okok indokolják. Közgazdasági szükségessége végső fokon abban gyökerezik, hogy a gazdasági növekedés korábbi fontos forrásai, tartalékai erősen kimerülőben vannak, s a jövőbeni gyors növekedés csakis a gazdaság belső tartalékainak intenzívebb feltárása, a műszaki fejlődés meggyorsítása révén lehetséges. A reform politikai fontossága mindenekelőtt abban rejlik, hogy a tömegek életszínvonalának jövőbeni gyorsabb emelését hivatott biztosítani, s arra törekszik, hogy az egyes dolgozó életszínvonala a jelenleginél jobban függjön munkája társadalmi hasznosságától, egyéni teljesítményétől és a kollektív munka eredményességétől. Politikai cél továbbá, hogy megszüntessük az egyéni kezdeményezést és felelősséget gátló, túlzott kötöttségeket, visszaszorítsuk a bürokratikus tendenciákat. A szocializmus fejlődését, a közérdeket szolgáló alkotómunka szabadabb kibontakozására van szükség. Végül politikai cél, hogy a reform révén kedvezőbb feltételeket teremtsünk a szocialista demokrácia további fejlődéséhez. A gazdasági ügyek intézését a vezetők hozzáértésére, széles hatáskörére és személyes felelősségére kell alapozni, s emellett minden szinten kellő teret kell biztosítani a demokratikusan választott testületek ellenőrző tevékenységének és a nyilvánosságnak.

A gazdasági mechanizmus reformja összefügg pártunk gazdaságpolitikájának továbbfejlesztésével. A reform lehetővé teszi a népgazdaság fő folyamatainak jobb központi áttekintését és irányítását, s egyúttal megnöveli a helyi szervek és vállalatok önállóságát, öntevékenységét. Ezáltal lehetővé válik a központi és a helyi, vállalati gazdaságfejlesztési célok jobb kimunkálása, s a gazdasági erőforrások racionálisabb felhasználása. A reform tehát maga is fontos tényezője a gazdaságpolitikai fejlődésnek.

Pártunk gazdaságpolitikája hosszú távra szóló általános társadalmi célokat szolgál. Ilyen perspektivikus cél jelenleg a szocializmus teljes felépítése, mely magában foglalja a munka társadalmi termelékenységének nagymértékű növelését és a dolgozók életviszonyainak lényeges javítását. E cél megkívánja társadalmunk szocialista alapjainak erősítését, a szocialista termelési viszonyok formáinak fejlesztését. Gazdaságpolitikánk egyik meghatározója tehát a perspektivikus cél. Egyéb meghatározói a mindenkori gazdasági helyzet, a fennálló gyakorlati problémák megoldása, a lehetőségek és adottságok reális és helyes számbavétele, a társadalom, a dolgozó tömegek érdeke és akarata.

Tervgazdálkodásunkat a szocialista tulajdon mindkét formájának, az állami és szövetkezeti tulajdonformának (beleértve a szövetkezeti tagok háztáji gazdaságát) együttes fejlesztésére alapozzuk. A szocialista szektor döntő fölénye mellett kiegészítő

Digitized by Google

szerepében megmarad a létjogosultsága a magánszektornak, beleértve a kisipart, kiskereskedelmet, a termelők piaci kereskedelmét és a nem parasztok kisegítő gazdaságát.

Gyorsabb ütemű gazdasági növekedésre törekszünk a gazdasági egyensúly biztosítása mellett. Ennek megfelelően minden területen fokozottabban kell érvényre juttatni a termelés és a fizetőképes szükségletek összhangját.

Népgazdaságunkban a mainál nagyobb teret biztosítunk — államilag megszabott keretek között — a vállalatok gazdasági versenyének, amely a gazdaságosabban dolgozó, a vevők igényeit jobban kielégítő vállalatok gyorsabb fejlődésére vezet. Főként a fogyasztási cikkek termelésében és értékesítésében célszerű lehetővé tenni az állami vállalatok közötti, valamint az állami vállalatok és szövetkezetek közötti versenyt, leginkább a szolgáltatások terén pedig a magánszektorral folytatott versenyt is. A verseny akkor indokolt, ha az általa okozott társadalmi többletköltségnél többre értékelhetők a belőle származó különféle előnyök.

A gyorsabb gazdasági növekedés megköveteli a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk fokozását, a belőle fakadó előnyök jobb kihasználását. Fejlődésünk szempontjából elsőrendű jelentőségű a jövőben is a szocialista országokkal való gazdasági együttműködésünk, gazdasági kapcsolataink fejlesztése. Ezzel egyidejűleg a nem szocialista országokkal is bővíteni kell kereskedelmi kapcsolatainkat. Lehetővé kell tenni, hogy külföldi piacok erősebb ösztönző hatással legyenek termelésünkre, kereskedelmünkre, gazdasági fejlődésünkre.

Népgazdasági terveinket az ipar és a mezőgazdaság egyidejű, arányos fejlesztésére alapozzuk. Az ipar gyorsabb fejlesztése, súlyának növelése a gazdaság össztermelésében a jövőben is fontos célunk marad. De az ipar növekedése hazánkban reálisan csak a mezőgazdaság egyidejű fejlesztése mellett lehetséges. A fejlesztési arányok megállapításában számba kell venni a mezőgazdaság eddigi viszonylagos elmaradását, az ipar és a mezőgazdaság kölcsönhatását, valamint termékeik exportképességét.

Szocialista rendszerünkben a termelés fejlesztésének végső célja a dolgozók életszínvonalának, élet- és munkakörülményeinek rendszeres javítása. Gazdaságpolitikánk fontos elve a lakosság jelenlegi foglalkoztatottsági színvonalának jövőbeni fenntartása és a dolgozók munkához való jogának biztosítása, számolva azzal, hogy ez a jövőben csakis a vállalatok és ágazatok közötti — a termelés kívánatos szerkezeti módosulásával összefüggő — munkaerőmozgás és átcsoportosítás mellett lehetséges. Az ebből eredő átmeneti problémákat a szocialista államnak egyrészt az átképzés és átcsoportosítás szervezett megvalósításával, másrészt megfelelő szociálpolitikai intézkedésekkel kell áthidalnia. Az életszínvonal emelését a jövőben — a munka szerinti elosztás elvének megfele-

Digitized by Google

lően — jobban hozzá kell kapcsolni a munkateljesítményekhez és a munka eredményességéhez. A fogyasztással kapcsolatban nyújtott állami kedvezményeket a jelenleginél szűkebb térre kell szorítani és csak tudatos szociálpolitikai elvek és elhatározások alapján szabad érvényesíteni.

A gazdaságpolitika fenti irányelveit figyelembe véve kell megreformálni a gazdaságirányítás rendszerét, és kidolgozni a népgazdasági tervek keretében a konkrét gazdaságpolitikát, következetesen törekedve arra, hogy a gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmus összhangban legyen, utóbbi megfelelően elősegítse a gazdaságpolitika érvényre juttatását.

A reform megvalósítása bonyolult összefüggések és gyakorlati problémák egész sorának átgondolását és megoldását követeli meg. Az új gazdasági mechanizmus lényegesen eltér a jelenlegitől, a termelés és forgalom folyamatosságát, a gazdasági egyensúlyt pedig mindenképpen biztosítani kívánjuk. Ezért az áttérés csak gondos előkészítés után lehetséges. Viszont az új mechanizmus összefüggő rendszer, elemei kölcsönösen feltételezik egymást, kedvező gazdasági hatásukat csak együttműködésükben fejtik ki, s ezért nem lehet az egyes elemeket időben egymás után bevezetni.

Az új gazdasági mechanizmus alapvető elemeit megfelelő időt igénylő gondos előkészítés után, 1968. január 1-én kell életbe léptetni. Ezzel az új gazdasági mechanizmus működni kezd. 1966—67 tehát az előkészítés időszaka, 1968. január 1-én vezetjük be az új mechanizmust, s az ezt követő mintegy 2 év (1968—1969) az új mechanizmus kibontakozásának időszaka.

A reform hatalmas jelentőségű programjának megvalósítására harcba hívunk minden kommunistát, mindazokat, akik a szocializmus zászlaja alatt hajlandók teljes szívvel harcolni a munkások a parasztok, az értelmiségiek és minden dolgozó ember jobb jövőjéért, szocialista hazánk erősödéséért és fejlődéséért.

A népgazdasági tervezés és a piac szerves egysége a szocialista gazdaságban

A termelőerők elért fejlettségi szintje és a szocialista termelési viszonyok megszilárdulása, a népgazdaság intenzív jellegű növekedésére való következetesebb áttérés szükségessége, a műszaki haladás meggyorsult üteme, népgazdaságunk olyan sajátosságai, mint nagyfokú ráutaltsága a nemzetközi munkamegosztásra és a mezőgazdaság jelentős szerepe, végül, de nem utolsósorban pártunk gazdaságfejlesztési (gazdaságpolitikai) célkitűzéseinek megvalósítása — meghatározott követelményeket támasztanak a gazdasági mechanizmus reformjával szemben. A szocialista gazdaság működésének olyan mechanizmusát kell kialakítanunk, amely biztosítja:

Digitized by Google

— a gazdasági döntéseknek az informáltság és az érdek szempontjából a legmegfelelőbb szinteken történő megvalósulását, tehát az ország fejlődésének alapvető kérdéseiben központi döntések érvényesülését, a tervszerű központi irányítás nagyobb hatékonyságát;
— a vállalatok önállóságát, kezdeményezését és felelősségvállalását, tehát a vállalkozó kedvet és mozgékonyságot, a vállalati érdek összehangolását a társadalmi érdekkel, ez utóbbi kialakításában és megvalósításában kellő szerepet juttatva a vállalati érdekek ütközésének is;
— a dolgozó emberek kezdeményezésének fejlődését, tevékeny részvételüket a gazdasági folyamatok irányításában és ellenőrzésében, uralmuk megerősítését a dolgokon és saját társadalmi viszonyaikon.

A népgazdaság tervszerű fejlődése a gazdaság fejlettségének jelenlegi fokán azt kívánja, hogy

— *a népgazdasági tervezés és a tervszerű irányítás új, a mai és jövőbeni követelményeknek megfelelő módszerét alakítsuk ki, amelynek lényege, hogy az irányításban nem az adminisztratív, hanem a közgazdasági eszközök dominálnak. Építsünk jobban a tudomány és a gazdasági élet kölcsönös kapcsolatára és együttműködésére, mint a fejlődés mind jobban előtérbe kerülő feltételére;*
— a *vállalatok maguk határozzák meg terveiket.* Szűnjön meg a gazdasági irányítás „tervlebontásos" módszere, vagyis az a rendszer, hogy az éves népgazdasági tervet a középirányító szerveken keresztül kötelező tervutasítások, tervmutatószámok formájában lebontsák a vállalatokra;
— tágabb érvényesülési teret, aktívabb szerepet biztosítunk a szocialista gazdaságban szükségképpen létező, e gazdaság jellemző vonásaihoz tartozó áruviszonyoknak, s ezek kategóriáinak: a piacnak, pénznek, áraknak, jövedelmezőségnek, hitelnek;
— a népgazdasági tervezésben is, a vállalati gazdálkodásban is segítsük elő a szükséges és hasznos kísérletek lehetőségét, a gazdasági kockázat helyes felmérését és számbavételét.

Az eladók és vevők közötti árukapcsolatoknak, a piaci mechanizmusának a felhasználásával megszabadíthatjuk a központi tervezést a milliónyi — méghozzá folyton változó — részfolyamat és összefüggés számbavételének megoldhatatlan feladatától. Kibontakoztathatjuk a vállalatok kezdeményezését, ösztönözhetjük őket arra, hogy célszerűen válasszák meg és használják fel a különböző gazdasági erőforrásokat, hogy kielégítsék vevőik igényeit (a keresletet), s új igényeket is ébresszenek, hogy fejlesszék termelési módszereiket és termékeiket. A piaci mechanizmus felhasználá-

Digitized by Google

sával rugalmasabbá, hatékonyabbá tehetjük a szocialista tervgazdálkodást, elősegíthetjük a termelés és a szükségletek közötti kedvező kölcsönhatás kibontakozását.

Gazdasági mechanizmusunk reformjának alapvető vonása legyen *a népgazdaság tervszerű központi irányításának és az áruviszonyok, a piac aktív szerepének szerves összekapcsolása a termelőeszközök szocialista tulajdona alapján.* E szerves kapcsolat megteremtésével elérhetjük, hogy egyfelől a népgazdasági tervekben továbbra is központilag döntjük el a gazdaságfejlesztés fő célkitűzéseit és fő arányait, s a megfelelő eszközök kombinációjával az eddiginél hatékonyabban biztosítjuk ezek megvalósulását, másfelől a szocialista gazdaság összmechanizmusában tág teret biztosítunk a piaci mechanizmus működésének, vagyis a kereslet-kínálat-árak közvetlenül érvényesülő kölcsönhatásának, tehát az eladók és vevők közötti valóságos árukapcsolatoknak. Ezzel a gazdasági döntések nagy része a vállalatok hatáskörébe kerül, megnövekszik tehát a decentralizált döntések köre.

Az új gazdasági mechanizmusban a tervezés és a piac szerves egységét úgy kell kialakítani, hogy a piac működési feltételeit és szabályait a népgazdasági tervben összehangolt központi döntések határozzák meg. A piac tehát nem lehet valamiféle magárahagyott, szabadversenyes piac, hanem olyan piacnak kell lennie, amely úgy szabályoz, hogy ő maga is központilag szabályozva, irányítva van, s ezáltal elősegíti a megalapozott népgazdasági tervek megvalósulását. Számításba kell venni, hogy a decentralizált döntések és a piaci folyamatok vissza is hatnak a népgazdasági tervre, formálják azt és ellenőrzést gyakorolnak felette. A piaci folyamatok a tervtől való eltérésre is vezethetnek, s ha ez a terv fő arányainak megvalósulását nem zavarja, és a népgazdaság szempontjából kedvezőbb, nem kell a szabályozó eszközökkel az eredeti tervcélkitűzések megvalósulását erőltetni.

A piac aktív szerepének a kibontakoztatása megkívánja, hogy a központosított anyag- és termékgazdálkodás nehézkes, bürokratikus rendszerét, e termékek hatósági elosztását felváltsuk *kereskedelemmel,* vagyis lehetővé tegyük, hogy

— a termelő vállalatok maguk dönthessenek arról, hogy tevékenységi körükön belül miből mennyit gyártanak és kínálnak eladásra, illetve pénzükért milyen mennyiségben, mely vállalatoktól vásárolják meg a számukra szükséges termelőeszközöket; a vásárlás tekintetében hasonló választási szabadsága legyen a közlekedési, kereskedelmi, szolgáltató és egyéb vállalatoknak is;

— a termelő és felhasználó vállalatok szabadon létesíthessenek egymással közvetlen kereskedelmi, illetve kooperációs kapcsolatot; külön speciális kereskedelmi vállalatok közbeiktatódása a gazdasági célszerűség alapján történjék; a

Digitized by Google

ezek a náluk jelentkező kereslet túlnyomó részét raktárról elégítsék ki, az eladók és vevők szabadon állapodjanak meg a szállítás feltételeiben, s az állami árszabályozás keretei között az árakban is;

— a vevők — a népgazdasági érdek diktálta korlátokon belül — választhassanak a hazai és az importáru között, az eladók pedig a hazai vagy az exportra történő értékesítés között.

A termelőeszköz-kereskedelem kialakításánál figyelemmel kell lennünk népgazdaságunk bizonyos belső feszültségeire, különösen az importigények eddigi kielégítetlenségére néhány nagy súlyt képviselő anyagnál (terméknél). Ez szükségessé teszi, hogy átmenetileg bizonyos adminisztratív jellegű korlátozó eszközök is alkalmazásra kerüljenek. A gazdálkodás általános módszereinek és a belföldi piac szervezetének kialakításánál azonban nem az átmeneti korlátozást szükségessé tevő kivételekből kell kiindulni, hanem abból, hogy az áruk túlnyomó részénél a gazdasági szabályozás útján megteremthető a fizetőképes kereslet és a kínálat egyensúlya, tehát célszerűbben alkalmazhatók a kereskedelmi módszerek, mint a hatósági termékelosztási rendszer.

Az új gazdasági mechanizmus fontos vonása, hogy egyfelől lehetővé teszi a termelőerők további fokozatos koncentrációját, másfelől a népgazdaság, a fogyasztók érdekében az eddiginél nagyobb szerepet biztosít a szocialista vállalatok gazdasági versenyének, versenyre készteti őket a piacon. Továbbra is ösztönözni és segíteni kell a nagyszériájú, gazdaságosabb gyártást mindazon termékekben, ahol ez kereskedelmileg is előnyös, emellett bizonyos áruk gyártását célszerű nemcsak egyetlen, monopolhelyzetben levő vállalatnál, hanem több vállalatnál is lehetővé tenni. Népgazdaságunk szocialista jellege, tervszerűen irányított volta biztosítja, hogy a verseny egészségtelen túlzásait, a piaci anarchiát elkerüljük. A versenynek nagy jelentősége lehet a vállalati kezdeményezés kibontakoztatása, a gazdasági hatékonyság növelése, a műszaki fejlődés, a vevők igényeinek jobb kielégítése szempontjából.

Az ipar számos területén (ágában) a termelés koncentrációjának, specializációjának, tömegszerűségének előnyei célszerűvé teszik olyan nagyvállalatok (vagy vállalati egyesülések, trösztök) működését, amelyek — különösen kis országok esetében — szervezetileg monopolhelyzetben vannak, vagyis egyes termékeknek lényegében kizárólagos termelői az országban. A szocialista államnak azonban ügyelnie kell arra, hogy ne önkényesen, hanem a gazdasági fejlődés objektív törvényei szerint járjon el, ne teremtsen (bizonyos kivételektől eltekintve) hatóságilag biztosított kizárólagosságot és ne adjon vállalatoknak hatósági jogkört más vállalatokkal szemben. A vállalat szervezetileg monopolista helyzete a népgazdaság

Digitized by Google

szempontjából hátrányokkal is jár, amennyiben elkényelmesedésre, a műszaki fejlesztés elhanyagolására, a vevők kiszolgáltatottságára, árfelhajtó törekvések érvényesülésére vezethet. A gazdasági mechanizmus reformjánál tehát törekedni kell mindazoknak az eszközöknek, versenyformáknak a biztosítására, amelyekkel e hátrányok kiküszöbölhetők, vagy legalábbis erősen csökkenthetők. Ilyenek az adott keresletet némileg meghaladó kínálati lehetőség, a kereskedelmi árukészlet megfelelő színvonala, az egymást helyettesítő belföldi termékek közötti verseny, az importáruk potenciális és valóságos versenye, továbbá az a verseny, mellyel a belföldön monopolhelyzetben levő vállalatnak termékei exportja esetén a külső piacokon kell megküzdenie. Emellett a szocialista államnak, sőt a társadalomnak is fokozott ellenőrzést kell gyakorolnia a monopolhelyzetben levő vállalatok (és trösztök) fölött.

A feldolgozóipar sok ágában viszont a szükségletek egyedibb jellege, a szükséges rugalmasság, a gyártmányok gyors cserélődése és más okok folytán a közepes, sőt esetleg a kis vállalatok is előnyösebben működhetnek, mint a nagyvállalatok. Hasonló a helyzet a szolgáltatások széles területén is. Itt tehát nem indokolt monopolhelyzetben levő vállalatokat létrehozni. A gazdasági tevékenységnek ezen a területén az új mechanizmusnak elő kell segítenie a verseny kibontakozását a szocialista vállalatok, állami és szövetkezeti vállalatok között, elkerülve a szövetkezetek hátrányos megkülönböztetését.

Ugyancsak szélesebb teret kell biztosítani a belkereskedelemben a különböző vállalatok és üzletek közötti versenynek (különböző állami vállalatok, szövetkezetek boltjai, termelővállalatok mintaboltjai, piaci termelői és magánkereskedelem). Ahol az iparban monopolhelyzetben levő vállalat működik, ott sem indokolt kereskedelmi monopóliumot szembeállítani vele.

A tervszerű központi irányítás javítása

Népgazdaságunk központi tervszerű irányítását a szocialista állam végzi, támaszkodva a termelőeszközök szocialista (döntő részben állami) tulajdonára. *E központi irányítás alapját a népgazdasági tervek képezik.* Az új gazdasági mechanizmusban a népgazdasági tervezés alapvető feladata olyan tervek kidolgozása, amelyek — a szocialista állam gazdaságpolitikáját kifejezve és konkretizálva — meghatározzák a gazdaságfejlesztés fő céljait, a gazdasági növekedés lehető legkedvezőbb egyensúlyt biztosító fő arányait, s megfelelő alapot adnak a megvalósítást szolgáló gazdasági eszközök koordinált alkalmazására. A tervek készítése során tehát koncentrálni kell a figyelmet az alapvető népgazdasági összefüggésekre és arányokra, a népgazdaság fejlődésének valóban központilag eldöntendő nagy kérdéseire. Emellett a tervezés szer-

Digitized by Google

ves részévé kell tenni az irányítás gazdasági eszközeinek megtervezését is.

A népgazdasági tervezés ilyen felfogásából következik, hogy az új gazdasági mechanizmusban a tervezőmunka hangsúlya a távlati (hosszú- és középtávú) tervekre helyeződik. Különösen fontos szerephez jut a középtávú (ötéves) terv, mert ebben a népgazdaságfejlesztési döntések már eléggé konkretizálhatók, s ugyanakkor a döntések jelentős részének a szabadságfoka még elég nagy. A gazdasági irányító eszközök alkalmazása is részben a középtávú tervekhez kapcsolódik. Az ötéves tervek számára viszont a hosszútávú terv szolgál szükséges alapul. A rövidtávú (éves) terv a kormány összehangolt operatív intézkedéseinek terve lesz, s jórészt olyan gazdasági folyamatok befolyásolására irányul, amelyek szabályozását alapvetően a piaci mechanizmusra támaszkodva akarjuk megoldani.

A népgazdasági tervezésnek ez a szerepe megköveteli a tervezőmunka magasabb színvonalra való emelését, a tervek tudományos megalapozottságának fokozását. Ez főképp a következőket jelenti:

— a tudományos, műszaki és gazdasági fejlődés fő tendenciáinak, haladó irányzatainak, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok várható fejlődésének alaposabb, mélyebb feltárása és értékelése;
— a távlati tervek belső összhangjának fejlesztése, ezen belül az értékbeni és természetbeni folyamatok összhangjának biztosítása;
— döntésre alkalmas tervváltozatok kidolgozása és a leghatékonyabb változat kiválasztását szolgáló módszerek fejlesztése, alkalmazása;
— a tartalékképzés kívánatos formáinak és mértékének tudományos meghatározása;
— a gazdasági irányító eszközök hatásainak tudományos vizsgálata és az eszközök mennyiségi változásától várható eredmények felmérése;
— a népgazdasági tervezés információ-igényének kidolgozása, az információ-áramlás tudományos megszervezése, az adatfeldolgozás és a különféle számítások gépesítése;
— a korszerű matematikai módszereknek és az ezeket felhasználó tervezési eljárásoknak fokozott felhasználása a tervezői munkában;
— a szakemberek széles körének változatos formákban (például szakértő-tanácsadó testületek formájában) történő bevonása a tervek kidolgozásába.

Az új gazdasági mechanizmus alapvető sajátossága — a tervszerű központi irányítás és a piac aktív szerepének szerves összekapcsolása — mindenekelőtt abban jusson kifejezésre, hogy a

Digitized by Google

szocialista állam a népgazdasági tervek megvalósulását, tágabban a gazdasági folyamatok központi szabályozását nem a tervlebontás módszereivel, hanem az áruviszonyok adta lehetőségek kihasználásával, vagyis főként gazdasági eszközökkel biztosítja. Ilyen gazdasági eszközök a vállalati jövedelem részbeni állami elvonására és az ott hagyott jövedelem felhasználására vonatkozó szabályok, a különféle adók, az állami költségvetés meghatározott célokra irányuló kiadásai, a hitelnyújtás feltételeinek szabályozása és a szelektív hitelpolitika, a bérek és az árak állami szabályozása, a valutaárfolyamok, devizaszorzók megszabása, valamint a devizagazdálkodásra, az export- és importtevékenységre vonatkozó szabályok stb.

A népgazdaság működési rendjének és a társadalmi érdekek érvényesülésének a biztosítása azonban azt is megkívánja, hogy a szocialista állam különböző területeken olyan *hatósági szabályokat* — engedélyezéseket, tilalmakat, előírásokat — alkalmazzon, amelyek közvetlen hatással vannak a vállalatok gazdasági tevékenységére, a gazdasági folyamatokra. Ezenkívül közérdekből — amikor a kívánt cél más eszközökkel nem, vagy csak tökéletlenül érhető el — sor kerülhet az állami vállalatoknak adott *utasításokra* is, vagyis a gazdasági cselekvés közvetlen, egyedi jellegű megszabására.

Az ágazatokat irányító (azok felett felügyeletet gyakorló) minisztériumok munkáját úgy kell kialakítani, hogy felelősek legyenek ágazatuk egészének gazdaságpolitikai irányításáért, az állami vállalatok, tanácsi vállalatok, szövetkezetek, magánszektor megfelelő működéséért.

A beruházási eszközök hatékonyabb felhasználása

A gazdasági mechanizmus reformjának egyik fő feladata, hogy elősegítse a beruházási erőforrások helyesebb elosztását, hatékonyabb felhasználását. Ehhez szükséges, hogy a beruházási folyamatok tervszerű központi irányítását rugalmasabbá tegyük, megszabadítsuk bürokratikus vonásaitól, hogy a beruházások terén is nagyobb szerepet juttassunk a vállalati döntéseknek és érdekeltségnek, a várható jövedelmezőségnek, a piaci impulzusoknak, s ugyanakkor a fejlesztés fő kérdéseiben biztosítsuk a kellően megalapozott és összehangolt központi döntések jobb érvényesülését.

Szükséges, hogy a szocialista állam beruházási politikája, irányító és befolyásoló szerepe a beruházások egész körére kiterjedjen. Ez a beruházási politika azonban a jövőben kisebb részben közvetlenül az egyes konkrét beruházási célok és feladatok meghatározásán át, nagyobb részben a hitelpolitikán, a jövedelemelvonási és anyagi érdekeltségi rendszer szabályainak megálla-

Digitized by Google

pításán, valamint a költségvetés szférájában a költségvetési előirányzatokon keresztül érvényesüljön.

A kormány vagy az általa felhatalmazott gazdaságirányító szerv gyakorolja a döntési jogokat a *nagy-beruházások* körében. Ide tartoznak a termelés körében az új vállalatok és nagyüzemek létesítése, az országos jelentőségű nagyvállalatok nagyméretű bővítései és teljes rekonstrukciói, továbbá a nem termelő szféra nagy egyedi beruházásai. A beruházási javaslatok kidolgozása a szakminisztériumok (vagy tanácsok) feladata. A javaslatok véleményezésébe be kell vonni az Országos Tervhivatalt és az illetékes minisztériumokat. A beruházások egy további részére a kormány döntése összevontan a fejlesztés irányát, céljait és kereteit határozza meg, a részletes beruházási döntésekkel azonban valamely államigazgatási szervet bíz meg. Ilyenek lehetnek például az energiahálózat és általában az országos vezetékhálózatok fejlesztése, az országos útépítés, a nagyobb csatornahálózati fejlesztések, az egészségügyi és oktatási beruházások jelentős része.

A jövőben a beruházási döntések körében jelentékeny súlyt kell juttatni *a bankhitelből finanszírozott beruházásoknak.* A népgazdaság középtávú (ötéves) tervei az ágazatok fejlesztésére irányelveket és a beruházási bankhitelek ágazati elosztására viszonylag tág tól-ig-os határokat szabjanak meg. E kereteken belül a bank a hitelkérelmekről a beruházások várható jövedelmezősége alapján dönt, figyelembe véve a már felhalmozott vállalati saját eszközök nagyságát is. A bank aktív hitelpolitikát folytasson, dolgozza ki a beruházási hitelek nyújtásának konkrét feltételeit, és döntsön a hitelek egyes vállalatoknak való odaítéléséről. A vállalatok döntsenek azonban arról, hogy a bank által meghatározott kamat és törlesztési feltételekkel igénybe vesznek-e beruházási hitelt, s milyen célra.

Jelentősen bővíteni kell a jövőben a vállalatok által beruházási célokra felhasználható *saját pénzügyi források* képzésének lehetőségét. E források felhasználásáról a vállalatok önállóan dönthessenek. Irányelvnek kell tekinteni, hogy a vállalatok önálló gazdálkodási és döntési körébe célszerű utalni és fokozatosan saját beruházási forrásból célszerű megvalósítani az állóalapok szintentartásával és kisebb méretű bővítésével kapcsolatos beruházásokat.

A beruházások finanszírozási forrásai legyenek tehát a költségvetés, a bankhitel és a vállalat meglevő saját eszközei. A termelő jellegű beruházásoknál biztosítani kell, hogy a beruházó anyagilag is érdekelt legyen az eszközök ésszerű, gazdaságos felhasználásában. Ezért a költségvetésből finanszírozott termelő jellegű beruházásoknál a vállalat a kapott állóalapok után — ezek értékétől függő — pénzbeni ellenszolgáltatást legyen köteles fizetni. E többletfizetési kötelezettséget a vállalati jövedelemelvonás rendszerébe célszerű beépíteni. A bankhitelből és saját

Digitized by Google

pénzügyi forrásokból finanszírozott beruházásoknál a hitelfeltételek, illetve a vállalati jövedelemelvonás rendszere biztosítsa a megfelelő anyagi érdekeltséget.

Következetesebben kell alkalmazni az anyagi érdekeltséget minden beruházás ésszerű, takarékos kivitelezésében is. A kivitelező vállalatok helyes irányú anyagi érdekeltsége általában a bevételen és a nyereségérdekeltség rendszerén keresztül érvényesüljön.

Lényegesen egyszerűsíteni kell és a különböző beruházási kategóriákra differenciáltan kell megállapítani az előkészítés és a kivitelezés központi szabályait. Bizonyos általános, a szakigazgatási követelmények megvalósítását szolgáló szabályozáson túlmenően a vállalati saját forrásból megvalósuló beruházásokat központi szabályokkal megkötni nem szükséges. Biztosítani kell a beruházók számára a műszaki tervező és kivitelező szerv megválasztásának lehetőségét. A kivitelezési jogosultság mai korlátait fel kell oldani és lehetővé kell tenni, hogy az állami vállalatok, szövetkezetek, tanácsok és nagyobb költségvetési intézmények megfelelő szabályozás keretében saját kivitelező részlegeket hozzanak létre.

Ésszerűbb és rugalmasabb árrendszer kialakítása

A tervszerű központi irányítás és az áruviszonyok aktív szerepének szerves összekapcsolását megvalósító új gazdasági mechanizmusban az árak alapvető funkciója, hogy helyesen orientálják és ösztönözzék a termelőket és a fogyasztókat gazdasági döntéseikben, azaz segítsék elő a gazdasági erőforrások ésszerű felhasználását, a termelés idomulását a kereslethez, a technika gyors fejlődését, a korszerű termékek elterjedését, a gazdaságos fogyasztási struktúra kialakulását, a kereslet-kínálat egyensúlyát.

Alapvető funkciójukat az árak akkor töltik be, ha a következő tényezők együttes hatására alakulnak:

— a termelés költségei,
— a piacok értékítéletei,
— állami preferenciák (gazdaságpolitikai előnyben részesítések).

E tényezők együttesen és egymásra hatva határozzák meg az árakat. A termelési költségeknek és a piacok értékítéleteinek időbeni változása miatt ez csak olyan árrendszerben lehetséges, amelyben az árak csak az áruk szűkebb körében kerülnek hatóságilag megszabásra, továbbá, amelyben az állami árszabályozás rugalmasan működik.

A gazdasági mechanizmus reformjának egyik lényeges elemeként 1968. január 1-ével a valóságos értékviszonyok megfelelő érvényesülése érdekében általános termelői árreformot kell végrehajtani. Ezzel összefüggésben változtatásokat szükséges végezni

Digitized by Google

a fogyasztói árak meghatározott körében is, oly módon, hogy az a dolgozó tömegek életszínvonalát és érdekeit ne sértse.

Az ipari termékek új árainak kialakításánál a hagyományos költségtényezőkön kívül *költségtényezőnek, termelési költségnek kell tekinteni az* állami központosított tiszta jövedelem egyes formáit is, azokat a befizetési kötelezettségeket, amelyek a vállalat szempontjából költségként jelentkeznek. Ilyenek először is a munkabért terhelő befizetési kötelezettségek: a társadalombiztosítási hozzájárulás és az illetményadó. E költségtényezők mérsékelhetők vagy elengedhetők azokban az ágazatokban, amelyekben jelentős az egyéb szektorok szerepe, s e befizetési kötelezettségek hátrányos helyzetbe hoznák a szocialista vagy ezen belül az állami szektort. Ide tartozik másodszor a lekötött álló- és forgóeszközök után fizetendő eszközlekötési járulék, amely a lekötött eszközöktől elvárható minimális hatékonyság kifejezője. Végül termelési költségként jelentkezik az ipari vállalatok számára az adó formájában megvalósuló járadékelvonás (mindenekelőtt a bányajáradék részbeni elvonása), amely főleg a kedvezőbb természeti erőforrások igénybevételéhez kapcsolódik.

A kereskedelem szerepének növekedésével összhangban az árreformnak általában meg kell növelnie a kereskedelmi árréseket. Ez nem emelheti a fogyasztói árak általános színvonalát, hanem a növekedést a forgalmi adó terhére kell megvalósítani.

A szövetkezeteknek a termelőeszközöket általában az állami iparral azonos feltételek mellett kell átadni, biztosítva, hogy azok áraiban csak a vásárlás eltérő kondíciói miatti költségkülönbözetek jelentkezzenek.

Indokolt és szükséges a mezőgazdasági és az ipari árszínvonal további fokozatos összehangolása, a mezőgazdasági árak színvonalának olyan kialakítása, amely — a mezőgazdasági munka növekvő termelékenysége mellett — növeli az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek bevételeit, hogy ezáltal túlnyomórészt saját felhalmozásukból valósíthassák meg álló- és forgóeszközeik szükséges bővítését. Az erőforrások hatékonyabb felhasználásának és a mezőgazdaság kívánatos ütemű fejlődésének a biztosítása szükségessé teszi 1970-ig a mezőgazdasági termékek felvásárlási árszínvonalának további emelését. Mindazoknak a belföldön előállított vagy importált termelőeszközöknek az árát, melyek kizárólagos vagy fő felhasználója a mezőgazdaság, a mezőgazdasági felvásárlási árakkal összhangban kell kialakítani.

A mezőgazdasági árszínvonal emelését össze kell kötni a mezőgazdasági árak arányainak javításával. A mezőgazdasági árak helyes arányainak meghatározásánál továbbra is igen fontos annak figyelembevétele, hogy a különböző termékek a termelésükhöz szükséges élőmunkához (annak költségeihez) képest nagyobb vagy kisebb földterületet igényelnek, hiszen tulajdonképpen a földlekötés is költsége a termelésnek. A lekötött föld viszonylagos

Digitized by Google

nagyságának, fekvésének és minőségének tehát meg kell mutatkoznia a mezőgazdasági termékek árarányaiban. Emellett a mezőgazdasági árarányok kialakításánál tekintettel kell lenni egyes termékek különösen kedvező exportgazdaságosságára, az eszközigényesség eltéréseire, továbbá a termésingadozásokkal és egyéb tényezőkkel kapcsolatos eltérő kockázatra is.

Az ipari és mezőgazdasági termékek valóban érvényesülő konkrét árainak sok esetben el kell térniük a termelési (+ forgalmi) költségek arányaitól. A piacok (a belső piac és a külső piacok) ugyanis a különféle árukat költségarányaiktól gyakran eltérően értékelik. Ennek fő okai: a piac a felhasználásban az egymást helyettesíteni képes termékeket objektív vagy szubjektív használhatóságuk szerint értékeli, a használhatóság pedig gyakran nincs arányban a termelési költségekkel; a piac értékítélete függ a különböző áruk kínált mennyiségétől, e mennyiség pedig gyakran több vagy kevesebb annál, mint amennyi a piacon költségarányos áron eladható; a külső piacok értékítéletei eltérnek a hazai termelési költségek arányaitól. *A piacok értékítéleteinek kifejezésre kell jutniuk az árakban,* hogy egyfelől az ily módon differenciálódó nyereségek hassanak a termelés (a kínálat) szerkezetének alakulására, másfelől pedig az ilyen árak a keresletre gyakorolt ösztönző vagy fékező hatásuk révén is segítsék elő a piaci egyensúly megvalósulását. Ezért az új árrendszerben lehetővé kell tenni, hogy az árak széles körben az eladók és a vevők megegyezése alapján alakulhassanak.

Az árreformnak létre kell hozni a *belföldi árak szerves összefüggését a külkereskedelmi árakkal.* Erre a célra a forintvaluta hivatalos aranytartalmától független, egységes devizaszorzókat kell meghatározni a devizák átlagos népgazdasági kitermelési költségeinek figyelembevételével.

Alapelv, hogy a felhasználók az importált termelőeszközökért a devizaszorzó alkalmazásával forintra átszámított árakat fizessék, s az exportra termelő vállalatok a devizaszorzóval forintra átszámítva kapják meg az exporttermékek devizaárát.

A mezőgazdasági exporttermékek esetében a devizaszorzós árképzést nem a termelőknél, hanem a kereskedelemnél kell érvényesíteni.

Ahol az új árrendszerrel összhangban vámokat alkalmazunk, s ezek nem kerülnek elengedésre vagy visszatérítésre, e vámok emelik a szóban forgó importtermékek devizaszorzóval átszámított belföldi árát.

Az 1968. évi árreformnak szükségképpen változást kell hoznia az anyagi javak és szolgáltatások fogyasztói árainak rendszerében is. Ez következik a piac aktív szerepének biztosításából, az ipari termelői árak változásából, valamint a termelői és fogyasztói árak éles elkülönítésének megszüntetéséből, a mezőgazdasági árszínvonal emeléséből, a szabadon vagy hatósági megkötéssel mozgó

Digitized by Google

árak széles körű alkalmazásából. A fogyasztói árak reformja nélkül az új gazdasági mechanizmus nem működhet. A fogyasztói árak változása azonban a lakosság valamennyi rétegét érintő, politikai szempontból is jelentős kérdés. Ezért az *1968. január 1-i árreformot úgy kell megvalósítani, hogy az a fogyasztói árak általános színvonalát lényegében ne érintse, s az árak arányaiban csak olyan indokolt és egymást nagyjából kiegyenlítő változásokat jelentsen, amelyek az életszínvonal emelkedése mellett a lakosság egyetlen nagyobb rétegének a reáljövedelmét sem csökkentik.*

Az új gazdasági mechanizmusban az árrendszernek rugalmasnak kell lennie. A hatósági árrendszernek szabadabb árrendszerrel való felcserélése azonban csak fokozatosan irányozható elő.

Az új árrendszerben a következő három fő árszabályozási formát kell alkalmazni:

— rögzített (fix) hatósági árak (például egyes alapanyagokra és mezőgazdasági termékekre, alapvető fogyasztási cikkekre és szolgáltatásokra);
— hatósági megkötéssel mozgó, megállapodásos árak (például az építőipari tevékenységre, bizonyos nyersanyagokra, széles választékú fogyasztási cikkek jelentős részére);
— szabad árak (például beruházási gépekre, kooperációs félgyártmányokra és alkatrészekre, bizonyos fogyasztási cikkekre).

Mindig szem előtt kell tartani azt az alapkövetelményt, hogy az állam közvetlen árszabályozása a szükséges minimumra korlátozódjék, nehogy az árstabilitásra irányuló célkitűzés a hatósági árrendszer bürokratikus formáinak fenntartására, illetőleg visszaállítására vezessen. Az új gazdasági mechanizmus kibontakozásának időszakában arra kell törekedni, hogy az egyes termékcsoportok árszínvonalának emelkedését a választékok árának hatósági szabályozása nélkül gátoljuk vagy korlátozzuk. Ebben az időszakban tehát viszonylag széles körben kell alkalmazni a részleges hatósági árszabályozást.

Vállalati önállóság és anyagi érdekeltség az állami szektorban

A tervszerű központi irányítás összekapcsolása a piaci mechanizmus működésével lehetővé teszi és megköveteli a *szocialista állami vállalatok önállóságának, döntési hatáskörének, ezzel együtt kezdeményezésének és felelősségének jelentős növelését.*

E vállalatok tulajdonosa a szocialista állam. Ez kifejezésre jut a terméktöbblet felhasználása fölötti állami rendelkezésben, a munkadíjazás állami szabályaiban, a vállalatok alapítására, megszüntetésére, összevonására vonatkozó állami jogok gyakorlásában és egyéb, tulajdonosi pozícióból történő beavatkozásokban, abban, hogy a vállalati igazgató az állam megbízottja, állami szervek nevezik ki és mentik fel.

Digitized by Google

A vállalat tevékenységi körét a fő tevékenység és a fontosabb melléktevékenységek olyan körülírásával kell meghatározni, amely a lehetőség határáig szabad teret enged az álló- és forgóalapok és a vállalat kollektívája által képviselt szellemi kapacitás célszerű kihasználására, s ugyanakkor kifejezésre juttatja a vállalat specializáltságát is.

A vállalatok munkájának átfogó értékelése és elbírálása a felügyeletüket ellátó miniszter feladata. Ezt részben minisztériumával, részben esetenként kiküldött komplex szakértő bizottságokkal, bizonyos esetekben pedig hosszabb időre kinevezendő vállalati felügyelő bizottságokkal végeztesse, mely utóbbiakban a vállalat dolgozóit képviselő szakszervezet delegáltjai is képviselve vannak.

A szocialista állami vállalatokban együttesen kell érvényesíteni az igazgató egyszemélyi felelős vezetését és a dolgozók kollektív részvételét a vállalat ügyeinek intézésében. Ezt a két elvet nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő elvként kell felfogni szocialista viszonyaink között. Az igazgatók egyszemélyi felelős vezetésének elvét kell érvényesíteni minden termelési, áruforgalmi, vállalatfejlesztési kérdés végső eldöntésében.

A szocialista állam, mint tulajdonos, rendelkezik az állami vállalatok fölött. Tulajdonosi jogaival oly mértékben és oly módon él, hogy nagyfokú önállóságot biztosít vállalatainak, mert ez szolgálja jobban a szocialista tervgazdaság hatékony működését és az alapvető gazdaságpolitikai célok megvalósítását. Éppen ez indokolja, hogy a szocialista vállalat maga dönthessen tervéről, főként a folyó tevékenységével kapcsolatos (tehát lényegében az egyszerű újratermelés körébe tartozó) kérdésekben, de részben — a központi döntések által viszonylag szorosabban megszabott keretekben és azok által terelve — a fejlesztés és a bővítés kérdéseiben is. Ebben a döntési szférában nem nélkülözhető a vállalat helyzetismerete, kezdeményezése, rugalmas idomulása a változó körülményekhez.

A vállalati önállóság növekedésének együtt kell járnia azzal, hogy a vállalatok az eddiginél közvetlenebbül és nagyobb mértékben élvezzék a jó gazdálkodás előnyeit, és saját anyagi eszközeikből fedezzék a gazdálkodás hátrányos következményeit. A beruházások, a termelés, a bel- és külföldi értékesítés következményeit a jövedelmezőségre maguknak a vállalatoknak kell viselniük. A vállalati tartalékalapok létesítésével elő kell segíteni, hogy a termelés és ellátás fejlesztésének, a jövedelmezőség növelésének érdekében a vállalatok képesek legyenek megfelelő körültekintés mellett ésszerű kockázatokat is vállalni.

A vállalatok megfelelő — a döntések fentebbi szférájára kiterjedő — önállósága csak akkor valósítható meg, ha a vállalatok olyan gazdasági viszonyok (körülmények) között működnek, amelyek a társadalmi érdekeknek megfelelő cselekvésre ösztönzik és

Digitized by Google

kényszerítik őket. Ilyen gazdasági viszonyokat alakít ki az új gazdasági mechanizmusban a szocialista állam a szabályozott piac formájában, az irányítás gazdasági eszközeinek alkalmazásával.

Ilyen körülmények között lehetővé és szükségessé válik, hogy *a szocialista állami vállalatok gazdasági tevékenységének fő irányítője és mércéje a nyereség (hosszabb távú) alakulása legyen.* A nyereség összefoglalóan tükrözheti a vállalat ráfordításai és eredményei közötti viszony alakulását, mégpedig a piac által társadalmilag értékelve, kontrollálva, tehát szintétikus mutatója a vállalati tevékenységnek. A szocialista termelés társadalmi célja természetesen nem a nyereség, hanem a társadalmi szükségletek minél jobb kielégítése. De lehetséges és szükséges a szocialista gazdaság olyan mechanizmusát megteremteni, amelyben a vállalatok törekvése nyereségük tömegének növelésére — ez a vállalati *cél* — hatékony *eszközzé* válik a társadalmi cél elérésére, a szükségletek lehető legjobb kielégítésére.

A nyereség az új gazdasági mechanizmusban akkor töltheti be a szerepét, ha az állami vállalatok anyagi érdekeltségét a nyereség alakulásához kapcsoljuk. Olyan helyzetet kell tehát teremteni, hogy a vállalat fejlődési lehetősége függjön a nyereség alakulásától, s ez utóbbi jelentős befolyást gyakoroljon a vállalat dolgozóinak személyi jövedelmére is.

Az új mechanizmusban a vállalat bizonyos előre — lehetőleg hosszabb időre — meghatározott mértékű befizetéseket eszközöl nyereségéből az állami költségvetésbe. E nyereségelvonás két formája a szükség esetén alkalmazandó alapbefizetés a nyereségből (ez a vállalat évi fix összegű adója) és az általánosan alkalmazandó nyereségadó, amely a nyereségnek csak az alapbefizetésen felüli részét terheli. A nyereségből történő alapbefizetés és a nyereségadó rendszerét úgy kell kialakítani, hogy az új gazdasági mechanizmus működésének kibontakozása során ne akadályozza meg a nyereség alakulása alapján történő erőteljes differenciálódást a vállalatok között a fejlődésben és a személyi jövedelmekben sem. A munkásoknak és az alkalmazottaknak (a vezetők meghatározott körén kívül) az alapbérét minden esetben ki kell fizetni, függetlenül a vállalat nyereségének alakulásától.

A vállalatok a náluk maradó nyereséget különböző célokra használhatják fel: tartalékalap feltöltésére, vállalatfejlesztésre, szociális-kulturális célokra, a dolgozók személyi jövedelmének kiegészítésére. A nyereség felhasználásának a különböző célok közötti megosztását ágazatonként differenciáltan központilag szabályozni kell, főleg azért, hogy ne következzék be a személyi jövedelmek indokolatlan mérvű növekedése a vállalatfejlesztés és a tartalékolás rovására.

Központilag kell szabályozni, hogy a vállalatoknál maradó nyereség mekkora hányada kerüljön a *vállalatfejlesztési alapba.*

Digitized by Google

A fejlesztési alapba kerülő nyereségrész összege tehát az elért nyereség összegétől fog függni, a nyereséggel együtt fog nőni vagy csökkenni.

A fejlesztési alap az amortizációval együtt alkotja a vállalatnak azt a saját pénzügyi forrását, amelyből kicserélhetők az elavult állóeszközök és — kezdetben még kisebb mértékben — fejleszthetők, bővíthetők is mind a vállalat állóalapjai, mind pedig forgóalapjai.

Központilag kell szabályozni — figyelembe véve a bérek és a nyereség eltérő arányát a termelés különböző területein —, hogy a vállalatoknál maradó nyereségnek mekkora része kerüljön a *részesedési alapba,* hogy tehát ez az összeg a nyereség összegétől függjön, utóbbival együtt nőjön vagy csökkenjen.

A részesedési alapnak az új gazdasági mechanizmusban két fő funkciója van:

— felhasználható a személyi jövedelmek (munkabérek) kiegészítésére: évközi premizálásra, jutalmazásra és év végi részesedés kifizetésére, továbbá vállalati jóléti és kulturális célokra. Nagyobb nyereség elérése esetén tehát ilyen célokra többet fordíthat a vállalat;

— lehetővé teszi — nagyobb nyereség elérése esetén — a vállalati bérszínvonal emelését, s egyúttal korlátozza, fékezi a béremelés mértékét, amennyiben a vállalati bértömegnek a bérszínvonal emelkedése folytán előálló növekményét (vagy annak egy részét) központi előírás szerint le kell vonni a részesedési alapból.

A nyereségérdekeltségi rendszerrel összhangban kell kialakítani a vállalati jóléti, kulturális és sportfeladatok és intézmények finanszírozási rendszerét. Azt, hogy a részesedési alapból mennyit különítenek el szociális, kulturális célokra, a vállalatok határozzák meg.

Népgazdaságunk jelenlegi helyzetében a fejlődés nagy tartalékát képezi a vállalati dolgozók munkaerejének, munkaképességének jobb hasznosítása, aminek egyik feltétele, hogy lényegesen jobb munkával lényegesen többet lehessen keresni. A vállalati dolgozók széles tömegének anyagi ösztönzése továbbra is alapvetően a bérek révén valósuljon meg, de számottevően növelni kell a nyereségből különböző formákban történő részesedésüket. A megfelelő népgazdasági arányt a személyi jövedelem és a társadalmi tiszta jövedelem alakulása, s ezzel a személyi reáljövedelem és a munkatermelékenység alakulása közt a vállalati jövedelem elvonására és felhasználására vonatkozó szabályok rendszerével kell és lehet biztosítani. Emellett — a béraránvok befolyásolása végett — az egyes szakmák, munkakörök, munkaköri csoportok számára továbbra is indokolt alsó és felső (tól-ig) bérhatárokat központilag meghatározni a szakszervezetek közremű-

Digitized by Google

ködésével, ügyelve arra, hogy ez a szabályozás ne nivelláljon és adjon kellő mozgási szabadságot a vállalatok vezetői számára.

A magas színvonalú alkotómunkát végző és beosztottként dolgozó szakemberek fokozottabb anyagi megbecsülése végett a bérrendszert úgy kell átalakítani, hogy a kiemelkedő eredményeket felmutató műszaki és gazdasági szakemberek — az érvényes bérrendszerek keretei között — beosztotti minőségben is elérhessék vagy megközelíthessék a különböző szintű vállalati vezetők keresetét.

A vállalati nyereségből, pontosabban a részesedési alapból kifizethető bérkiegészítésekben nagyobb hányadot kell képviselni azoknak a dolgozóknak az összkeresetében, akik nagyobb mértékben tudják befolyásolni a vállalati nyereség alakulását. Ennek megfelelően viszont a vállalat veszteségessé válása esetén az állam nem biztosítja, hogy a vezető állású dolgozók bére teljes egészében kifizetésre kerüljön.

A vállalatok maguk döntsék el, hogy a részesedési alapból kifizetésre kerülő bérkiegészítéseket milyen arányban osztják meg a dolgozók között a vállalat össztevékenységére gyakorolt befolyásuk mértékétől függően. Viszont központilag indokolt megszabni az alapbérek százalékában a részesedési csoport-maximumokat.

A vállalat felügyeleti szerve határozza meg az igazgatónak és helyetteseinek kifizethető részesedés együttes összegét és ezen belül az egyéni részesedés nagyságát. Ennek megállapításánál a szóban forgó évben elért jövedelmezőségen (a nyereség és a lekötött eszközök arányán) kívül figyelembe kell venni más fontos mozzanatokat is, például azt, hogy hogyan változott a nyereség tömege, mennyire vett részt a vállalat a fizetőképes szükségletek kielégítésében, milyen erőfeszítések történtek a műszaki fejlesztés előmozdítására, hogyan fejlődött a vállalat általában, mennyire készült fel a várható igények kielégítésére, hogyan illeszkedett bele tevékenysége a gazdaságpolitika általános és ágazati irányelveibe.

A vállalatok legfontosabb vezető állású dolgozóinál és a műszaki fejlesztésen dolgozó szakembereknél igen lényeges, hogy megfelelően érdekeltek legyenek a távolabbi célok elérésében is. Fel kell használni erre a bérrendszer már említett módosítását (ti. azt, hogy a beosztottak is elérhessenek magas béreket), valamint főleg a jutalmazás-premizálás és a részesedési alap felosztását.

Nemzetközi munkamegosztás és külkereskedelem

A tudomány és a technika jelenlegi színvonala és fejlődésének üteme parancsolólag követeli meg mindazoknak az előnyöknek és lehetőségeknek a kihasználását, amelyeket a nemzetközi munkamegosztás, vagyis a tudomány és technika elért eredményeinek,

Digitized by Google

az áruknak és szolgáltatásoknak a cseréje, a termelési kooperáció, a valutáris, hitel- és egyéb nemzetközi kapcsolatok nyújthatnak.

A nemzetközi gazdasági, tudományos és műszaki kapcsolatok fejlesztését mindenekelőtt a szocialista országok közösségén belül kell elősegíteni, de törekedni kell azok fejlesztésére a nem szocialista országokkal is.

Az új gazdasági mechanizmusnak szerves kapcsolatot kell teremtenie a belső piac és a külföldi piacok között. Fokoznia kell a külső piaci impulzusok hatását a hazai termelésre, értékesítésre és fogyasztásra, az export és import struktúrájára. Csökkentenie kell a hazai termelés túlzott védettségét — kiküszöbölve az ebből fakadó elkényelmesedést. Elő kell segítenie, hogy a nemzetközi munkamegosztás, a külkereskedelem olyan tényezővé váljék, amely az eddiginél jelentősen jobban gyorsítja a termelés előrehaladó specializálódását, műszaki színvonalának fejlődését, a társadalmi munka termelékenységének növekedését.

Hazai termelésünket és a belső piacot természetesen nem szabad kiszolgáltatni a világpiaci erők játékának, s a külkereskedelmi tevékenységnek is bele kell illeszkednie a népgazdaság tervszerűen irányított fejlődésének összfolyamatába. *Az új gazdasági mechanizmusnak tehát biztosítania kell a külkereskedelmi forgalom hatékony központi irányítását.*

A külkereskedelem központi irányításának alapja is a középtávú terv lesz, mely beszerzési és értékesítési piacaink és belső termelési feltételeink várható alakulása alapján jelöli ki az áruforgalom összetételének és viszonylati megoszlásának kívánatos irányait.

A népgazdasági terv külkereskedelmi előirányzatait sem kell lebontani a vállalatokra, és a vállalati terveket sem szükséges központilag jóváhagyni. A külkereskedelmi forgalmat a központi szervek elsősorban gazdasági eszközökkel befolyásolják; erre szolgálnak a devizaszorzók, a jövedelemelvonási és anyagi érdekeltségi rendszer, a szubvencionálás, az árszabályozás, a vámok, a hitelpolitika és a külkereskedelempolitikai célokat szolgáló pénzügyi alap. E gazdasági eszközök elsődlegessége mellett azonban a külkereskedelem területén nem nélkülözhető az állam rendszeres közvetlen irányítása és ellenőrzése sem. Ennek fontos eszköze az export és import engedélyhez kötése a külkereskedelmi hatóságok által. Kivételes esetben, ha fontos állami érdekek másként nem érvényesíthetők, sor kerülhet utasítás kiadására is.

A különféle külföldi fizetési eszközök (valuták) és ezekre szóló követelések (devizák) forint-valutára való átszámítása a külkereskedelmi forgalomban devizaszorzóval történik. Minden devizára egységes devizaszorzót kell megállapítani, nem téve különbséget a devizáért eladott vagy vásárolt áru fajtája szerint.

Az új mechanizmusban olyan feltételeket célszerű kialakítani.

Digitized by Google

hogy a vállalatok a kívánt mennyiségben, minőségben és időben hozzájuthassanak az *importtermékekhez*. Ez felel meg ugyanis leginkább annak a követelménynek, hogy a vállalatok a leghatékonyabban gazdálkodjanak eszközeikkel. Ezzel általában feleslegessé válnak az anyag- és importgazdálkodás jelenlegi kötöttségei; az importot a vállalatok érdekeltsége a szükséges mértékben korlátozza, mivel a nyereség növelése — figyelembe véve az importhoz szükséges devizák viszonylag magas árát és a forgóeszközöket terhelő járulékot, kamatot — az importeszközökkel való ésszerű gazdálkodásra szorítja őket.

A reform bevezetését követő időszakban azonban számolni kell olyan tendenciákkal, amelyek eddig kielégítetlen importigényekből, a korábbi időszakból örökölt megszokásból az anyagellátás zavaraitól való félelemből fakadnak és az importigényeket lehetőségeinket meghaladó mértékűre növelhetik. Ezért eleinte gyakrabban kell majd élni az import korlátozásának közvetlenebb eszközeivel. Ügyelni kell azonban arra, hogy a kezdeti időszakban átmeneti jelleggel alkalmazott „fékek" minél kevésbé gátolják a vállalati önállóságban és érdekeltségben rejlő tartalékok kibontakozását.

A lakosság szükségleteinek jobb kielégítése és különösen a választék bővítése végett a jelenleginél nagyobb arányban célszerű felhasználni az importot. E kívánatos irányzatnak azonban még hosszabb ideig keretet szab az export növelésének lehetősége. A korláton belül azonban tág teret kell adni a belkereskedelemnek az importálandó áruk összetételének megválasztásában.

Új vámrendszert kell kialakítani, amelyet kereskedelem- és iparpolitikai célokból felhasználunk az import szabályozására.

Az *export* népgazdasági jelentőségét és a fizetési mérleg dinamikus egyensúlyának követelményét szem előtt tartva, a termelő vállalatok számára érdekeltséget kell teremteni a jövedelmező exporttevékenység fenntartására és továbbfejlesztésére, új exportlehetőségek feltárására. Ezt a célt alapvetően gazdasági eszközökkel lehet és kell biztosítani.

Az exporttevékenységet folytató vállalatok az exportált termék külföldi eladási árát a megállapított devizaszorzóval forintra átszámítva kapják meg. Az export révén elért nyereség szerves része legyen a vállalati nyereségnek, ezért — indokolt kivételtől eltekintve — elvonása is a vállalati nyereségelvonásra általában alkalmazandó formák szerint történjék. A vállalati nyereségnek ez az egységes kezelése általában a gazdaságos termelésre és értékesítésre, ezen belül a gazdaságos exportra ösztönöz.

Emellett azonban szükség lesz az export állami támogatására, szubvencionálására is. A szubvenció engedélyezését alapos vizsgálatnak kell megelőznie és a szubvenciót szigorú feltételekhez kell kötni. Ilyen feltételek lehetnek például:

Digitized by Google

— a vállalat meghatározott időn belül vállalja exportjának jövedelmezővé tételét, és ennek eléréséig évről évre előre megállapított mértékben csökkenő támogatást kap;
— az exporttámogatás folyósítását meghatározott exportszinthez kötik.

A külkereskedelmi mechanizmus átalakításánál alapvető szempontnak a termelés, az import és az export *gazdasági* egységének megteremtését kell tekinteni. Ezt elsősorban gazdasági módszerekkel, a vállalatoknak a gazdasági eredményekben való közös érdekeltségével kell elérni. Indokolt esetben *szervezetileg* is össze kell kapcsolni a külkereskedelmi tevékenységet a termeléssel, vagy a belföldi kereskedelemmel.

A megfontolt előrehaladás szükségessége a szervezeti téren, továbbá az a körülmény, hogy a nemzetközi kereskedelemben, elsősorban pedig a szocialista országokban a külkereskedelmet általában nagy specializált vállalatok bonyolítják le, indokolttá teszi, hogy az áruforgalom volumenének nagy részére fenntartsuk a specializált külkereskedelmi vállalatokat. Viszont a jelenleginél tágabb körben célszerű megadni nagy termelő és kereskedelmi vállalatoknak a közvetlen exportálás és importálás jogát.

Új módon kell szabályozni a termelő és a külkereskedelmi vállalatok kapcsolatát. A külkereskedelmi vállalatoknak is alkalmazni kell a különféle gazdasági elszámolási formákat, ezeken belül széles körben a bizományosi formát, mert a külkereskedelmi tevékenység specializációjának előnyei mellett ez a legalkalmasabb forma arra, hogy a vállalatok közös érdekeltségét megvalósítsuk.

Az import és export lebonyolításában messzemenően érvényesíteni kell az állam kereskedelempolitikai érdekeit, és ki kell használni mindazokat az előnyöket, amelyek a külföldi piacokon való koordinált fellépésből származhatnak.

A Magyar Nemzeti Bank központilag kezeli az arany- és devizakészleteket, a devizabeszolgáltatási kötelezettség további fenntartásával.

Fontos, hogy az új gazdasági mechanizmus elősegítse hazánk és a többi szocialista ország közötti gazdasági együttműködés fokozott kibontakozását. A szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlődése nagy előnyökkel jár az egész szocialista tábor és ezen belül Magyarország számára. A szocialista országokból kedvező feltételek mellett vásárolhatunk számunkra nélkülözhetetlen árukat, s ugyanakkor ezek az országok előnyös és stabil piacai is termékeinknek. Gazdasági mechanizmusunk reformjával olyan feltételek mellett vásárolhatunk számunkra nélkülözhetetlen árugazdasági együttműködés népgazdasági előnyei jobban érzékelhetők legyenek a vállalatok számára is, hogy maguk a vállalatok még inkább kezdeményezzék a gazdasági kapcsolatok szélesedését.

Digitized by Google

A népgazdasági és a vállalati érdek egybeesésének megteremtésével együtt egyre inkább be kell vonni a nemzetközi szerződések előkészítésébe az érdekelt vállalatokat. Az ilyen módon vállalt állami kötelezettségek egyúttal a vállalatok kötelezettségei is.

Termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek

Társadalmunkban a szövetkezetek gazdasági, politikai és társadalmi téren egyaránt fontos szerepet töltenek be. Célszerű és szükséges a szövetkezetek szerepének növelése, működési körének további bővítése. A szövetkezetek működésének, az állam és a szövetkezetek viszonyának alapja a szövetkezetek önigazgatásának, továbbá a szövetkezetek és állami vállalatok egymás közötti kapcsolatában az egyenjogúság elismerése és alkalmazása. A szocialista állam támogatja a szövetkezetek széles körű tevékenységét, *különösen nagy fontosságot tulajdonít a három nagy szövetkezeti ágazat, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a földművesszövetkezetek és a kisipari szövetkezetek további fejlődésének. Számít arra, hogy a szövetkezetek mindinkább eredményesen és hasznosan működnek a mezőgazdasági és az ipari termelés, a szolgáltatások, a kereskedelem és az ellátás bővítésében, minőségi fejlesztésében.*

A szövetkezeti szektorban kiemelkedően nagy jelentősége van a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek.

A felvásárlási árszínvonal emelésével lehetővé kell tenni a mezőgazdasági termelőszövetkezetek *önálló gazdálkodásának megszilárdítását*, a jövedelemelvonás és az állami támogatás rendszerének átalakítását. A jövőben is szükség van a mostoha természeti viszonyok között működő termelőszövetkezetek rendszeres, valamint az átmeneti pénzügyi nehézségekkel küzdő termelőszövetkezetek időleges állami támogatására. A mezőgazdaság fejlesztését, a mezőgazdasági üzemek korszerű gazdálkodását az állam más eszközökkel is előmozdítja. Az utak építése, a villamoshálózat fejlesztése, a nagyobb öntözőművek és csatornarendszerek létesítése, a talajjavítás stb. döntően állami feladat. Az állam a fentieken túlmenően is hozzájárul a mezőgazdaságban a termelés bővítéséhez, a beruházásokhoz.

Az állam fontos feladata annak elősegítése, hogy a tagok személyes jövedelme és a felhalmozás között a termelőszövetkezetekben is helyes arány alakuljon ki, továbbá, hogy az eltérő viszonyok között gazdálkodó termelőszövetkezetek közötti túlzott jövedelemdifferenciálódás csökkenjen. E céloknak megfelelően kell kialakítani az állami jövedelemelvonás rendszerét, növelve ezen belül a földadó szerepét. Arra kell törekedni, hogy az állam a termelőszövetkezetek jövedelméből elsősorban azt a részt vonja

Digitized by Google

el, amely nem a tagok munkájának, hanem földjük jobb minőségének és kedvező fekvésének következménye.

A termelőszövetkezetek pénzbevételeikből fedezzék az anyagi ráfordításokat, a termelés folyamatosan felmerülő költségeit, és képezzék az elhasználódott állóeszközök pótlásának pénzügyi forrását, az amortizációs alapot. Az árszínvonalnak a jövőben lehetővé kell tennie, hogy a termelőszövetkezetek teljes állóeszközállományuk után képezzenek amortizációs alapot.

A termelőszövetkezetek a bruttó jövedelemből részesedési alapot, jövedelembiztonsági alapot, felhalmozási alapot, szociális-kulturális alapot képeznek, s biztosítják az adók, hitelek és ezek kamatainak fizetését. A mezőgazdasági ár-, adó- és hitelrendszer továbbfejlesztése során rendezni kell a termelőszövetkezeteket terhelő hitelállományt, hogy az esedékes hiteltörlesztés arányban legyen a termelőszövetkezetek teherbíró képességével.

A termelőszövetkezetekben a személyi jövedelmek színvonala, a jövedelemelosztás és munkadíjazás formái változatosak. *A jövedelemelosztás formáinak megválasztása az egyes szövetkezetek belső ügye.* Arra kell azonban törekedni, hogy a termelőszövetkezeti tagok jövedelme (amelyet a szövetkezet a részesedési alapban tervez meg) két részre oszoljon: a) a munkadíjra (vagy más szóval az évközi, a szövetkezet által garantált részesedésre), b) az év végi kiegészítő részesedésre. A gyenge termelőszövetkezeteket az állam támogatásával tegye képessé arra, hogy tagjaiknak — a közös munkában való részvétel mértékétől függően és ennek előmozdítására — az adott viszonyoknak megfelelő munkadíjat fizethessenek.

A mezőgazdasági termelés természeti sajátosságai és a mezőgazdasági üzemek adottságai a beszerzésben, az anyag- és eszközellátásban, valamint a beruházások terén fokozott rugalmasságot, a kereskedelmi módszerek előtérbe kerülését teszik szükségessé. Az anyag- és eszközellátás fő formájaként a mezőgazdasághoz kapcsolódó nagykereskedelmi vállalatok útján történő beszerzést célszerű alkalmazni, de ahol erre lehetőség van, ki kell építeni a gyártó és a mezőgazdasági felhasználó üzemek közvetlen kapcsolatát is.

A termelőszövetkezetek termékeiket — az állami monopolcikkek kivételével, a hatósági előírások betartása mellett — egyaránt *értékesíthetik* felvásárló vállalatoknak, vagy közvetlenül a fogyasztóknak, illetve fel is dolgozhatják azokat. A termelőszövetkezetek és a felvásárló vállalatok szerződéses kapcsolatát szigorúan a kölcsönös gazdasági előnyökre kell alapozni, s meg kell szüntetni minden olyan zavaró adminisztratív előírást, amely ma e téren még megtalálható.

A mezőgazdasági termékek *feldolgozását* továbbra is elsősor-

Digitized by Google

ban állami nagyiparunk végezze. Indokolt azonban — a szállítási költségek csökkentése és a termelőszövetkezeti tagok rendszeresebb foglalkoztatásának elősegítése végett, valamint a mezőgazdasági termékek azon sajátossága miatt, hogy bizonyos termékeket a termelés helyén lehet a legkisebb veszteséggel, a legelőnyösebben feldolgozni, tartósítani, ipari feldolgozásra előkészíteni — a termelőszövetkezetek feldolgozó tevékenységének a kiszélesítése. A mezőgazdasági termékek üzemi feldolgozását kiegészítő tevékenységként minden olyan területen engedélyezni kell, ahol ezzel adottságaik kedvezőbb kihasználása lehetővé válik, ahol a belföldi vagy exportigények újabb kapacitások kialakítását igénylik, s ahol az előírt egészségügyi és egyéb feltételeket biztosítani tudják.

A termelőszövetkezetek számára lehetővé kell tenni számos *szolgáltató tevékenységet* is (például gépjavítás, karbantartás, fuvarozás stb.). A mezőgazdasági építkezésekben növelni kell a termelőszövetkezeti — esetleg állami gazdaságokkal vagy földművesszövetkezetekkel közös — építőszervezetek szerepét. A termelőszövetkezetek önálló értékesítő, feldolgozó és szolgáltató tevékenysége kibővítésének feltételeit folyamatosan, de legkésőbb az új árak élebeléptetésével együtt meg kell teremteni.

A szövetkezeti jelleg megtartása mellett erősíteni, fejleszteni szükséges a *vállalatszerű gazdálkodást.* Ki kell fejleszteni a szövetkezetekben a vállalati gazdálkodás olyan kategóriáit, mint az értékcsökkenési leírás, a forgóalap, tartalékalap, rendszeres munkadíj, önköltség és nyereség. A vállalati jelleg erősítése céljából fokozni kell a vezetőség (igazgatóság) önállóságát az operatív gazdaságvezetési ügyekben. A vállalatszerű gazdálkodás erősítése végett célszerű, ha a vezetőség kétoldalú munkaszerződéseket köt a tagokkal, amelyek tartalmazzák mind a vezetőség, mind a tagok kötelezettségeit és jogait.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek önálló gazdálkodásának erősödése szükségessé teszi, hogy a jövőben az eddiginél szorosabb kapcsolatba kerüljenek egymással a termelési szerkezet koordinálásában, az értékesítési tevékenységben, a jogi képviselet ellátása, a közös vállalatok alakítása terén, a közös beruházások megvalósításánál stb. E feladatokat célszerű nem állami útra terelni, hanem a szövetkezetek erre a célra létrehozott önkéntes egyesülései, szövetségei keretében ellátni. *Termelőszövetkezeti szövetségeket* általában a területi elv alapján célszerű létrehozni (például egy-két járásra, vagy megyénként járási irodákkal). A szövetségek sajátos gazdasági központok és érdekvédelmi szervezetek legyenek, választott testületből álljanak, és csak kis függetlenített apparátussal rendelkezzenek.

A gazdaságirányítási rendszer reformja segítse elő a *háztáji* gazdaságok indokolt mértékű, differenciált fejlesztését. Ezért or-

Digitized by Google

országosan egységesen csak a háztáji földterület kiterjedését célszerű meghatározni. A háztáji gazdaságokban tartható állatlétszámot viszont az eddiginél differenciáltabban indokolt szabályozni, s ott, ahol a korszerű nagyüzemi termelés feltételei kedvezőtlenek és rövid időn belül nem is tehetők kedvezővé, a háztáji állatállományt e körülmények figyelembevételével célszerű kialakítani, illetve növelni. A jelenleg egységes háztáji adót művelési ágak szerint differenciálni kell.

A tanácsok gazdasági tevékenysége

A reform keretében a tanácsok gazdasági feladatait az új mechanizmus jellegének megfelelően kell körvonalazni, s e feladatok ellátását a *tanácsi önállóság és felelősség kiszélesítésével* kell biztosítani.

A tanácsok alapvető, sajátos gazdasági feladata a város- és településfejlesztés, valamint a kommunális ellátás. Az ilyen igényeket a tanácsok mérjék fel és hangolják össze a lehetőségekkel. A tanácsok gazdasági feladatainak egy része hatósági jellegű. E feladatok ellátása során a tanácsok — törvényes kereteken belül — a közigazgatási területükön működő valamennyi gazdálkodó szervre, állami vállalatokra és intézményekre, szövetkezetekre, továbbá társadalmi szervekre és az állampolgárokra egyaránt kötelező intézkedéseket hoznak. A tanácsok felügyelete alá tartozó vállalatok és költségvetési szervek gazdasági önállósága, irányításuk és működésük módja alapvetően azonos legyen a nem tanácsi irányítás alá tartozókéval. A költségvetési szervek aprólékos, normákon alapuló tervezési és finanszírozási rendszerét meg kell szüntetni, s az e szervek sajátosságainak leginkább megfelelő normatív tervezési és finanszírozási rendre kell áttérni.

A tanácsok irányítása (felügyelete) alá tartozó vállalatok és költségvetési intézmények tevékenységének további fejlődését biztosítani kell. A vállalatok jelenlegi tevékenységi körének fenntartása mellett bizonyos feladatkörök, mint az építőipar és a műszaki tervezés, bővítése szükséges.

A mezőgazdaság területén a tanácsok az eddigi operatív gazdaságszervezés helyett erősítsék és fejlesszék hatósági-igazgatási tevékenységüket. Fontos feladatuk legyen a területük egészére vonatkozó mezőgazdasági fejlesztési tervek kialakítása, a termelőszövetkezetek állami támogatása.

Az alapvető gazdaságpolitikai célkitűzéseket egy-egy gazdasági körzet vagy közigazgatási terület vonatkozásában továbbra is központilag kell meghatározni. *A területi gazdaságpolitikai célkitűzések kialakításában és megvalósításában azonban a tanácsi szerveknek az eddiginél nagyobb hatáskört és önállóságot kell biztosítani, hogy a helyi igények kielégítésére a társadalmi kez-*

Digitized by Google

deményezésben rejlő erőket jobban össze tudják fogni és fel tudják használni.

Hosszútávú területfejlesztési és telepítéspolitika kialakításával, s ezt kifejező népgazdasági tervek kidolgozásával meg kell teremteni az alapját annak, hogy a különböző ágazatok területi és a körzetek komplex fejlődése a kívánatos irányba befolyásolható legyen. A hosszú- és középtávú területi tervek a népgazdasági terv részei, gazdasági körzetek és közigazgatási területek szerint készülnek. *A tanácsok tervei saját programjaik,* amelyek a népgazdasági tervvel és különösen annak területi fejezeteivel összhangban kerülnek kidolgozásra. A népgazdasági terv és a tanácsok tervei közötti kapcsolat azonban nem közvetlen. A tanácsi terveket a tanácsok maguk állítják össze, maguk határozzák meg tartalmukat és kidolgozásuk módszereit.

A tanácsok gazdasági önállóságának növelése pénzügyi megalapozást igényel. A jelenleghez képest az összes bevételeken belül *lényegesen növelni kell a tanácsok saját bevételeinek arányát* és csökkenteni az állami támogatását. A tanácsok pénzalapja a jövőben két részből álljon: a költségvetési szervek működési és fenntartási kiadásait, valamint az e célre felhasználható bevételeket összesítő költségvetésből; továbbá a tanács felügyelete alá tartozó vállalatok és költségvetési szervek fejlesztésével kapcsolatos kiadásokat és az erre fedezetet biztosító bevételeket rendszerbe foglaló fejlesztési alapból. A fejlesztési alap megelőlegezésére a tanácsok számára lehetővé kell tenni bankhitelek igénybevételét.

A tanácsi bevételek köre és mértéke, valamint az állami támogatás összege a középtávú népgazdasági terv alapján hosszabb időszakra kerüljön megállapításra. *Az állami támogatás nagyságát a mainál objektívebb kritériumok szerint, fix összegben kell megállapítani és a tanácsok rendelkezésére bocsátani.* E támogatásnak bizonyos mértékű kiegyenlítő szerepet kell betöltenie a gyengébb és a fejlettebb gazdasági alappal rendelkező területek között. A tanácsok bevételeinek többségét a felügyeletük alá tartozó vállalatoknál realizált jövedelmekből átengedett rész tegye ki. A tanácsok további újfajta bevételeként célszerűnek látszik bevezetni a tanács területén működő valamennyi vállalat kommunális adóját. A tanácsi bevételeknek továbbra is jelentős forrásai maradnak a szövetkezetek és a lakosság befizetései, ezek között a községfejlesztési hozzájárulás, amelynek körét és jelentőségét célszerű megnövelni.

A tanácsi költségvetésben a kiadásokat a jelenleginél összetettebb kategóriákban kell csoportosítani. A tanácsok számára lehetővé kell tenni, hogy — a központilag megállapított szabályok szerint — az egyes kiadási tételek között saját hatáskörben átcsoportosításokat hajtsanak végre.

Digitized by Google

II.

A szakszervezetek az új gazdasági mechanizmusban

A gazdasági mechanizmus reformjának egyik fontos politikai célja, hogy kedvezőbb feltételeket teremtsen a szocialista demokrácia további fejlődéséhez, elősegítse a dolgozók véleményének, javaslatainak hasznosítását, kollektív részvételüket a gazdálkodás irányításában és ellenőrzésében. Ezért az új gazdasági mechanizmusban jelentősen fokozódik a szakszervezeteknek, mint a dolgozók képviseleti szerveinek a szerepe.

A szakszervezetek képviseljék a dolgozók érdekeit, egyeztessék azokat az állami, társadalmi szempontokkal. Foglalkozzanak a dolgozók bérezési, munkaügyi kérdéseivel. Nyilvánítsák véleményüket a gazdasági élet mindazon kérdéseiben, amelyek a dolgozó tömegeket érintik. Segítsék a szocialista szektorban az eredményes, jó munka kifejlődését. Szervezzék a munkaversenyt, fejlesszék a dolgozók aktivitását, karolják fel és szélesítsék a szocialista brigádmozgalmat.

A Szakszervezetek Országos Tanácsa, mint a szakszervezeti mozgalom vezető szerve, nyilvánítsa véleményét a főbb gazdaságpolitikai célokról és főbb gazdasági intézkedésekről, amelyekben felső állami szervek döntenek. Különösképpen vonatkozik ez az országos szintű, a szakmák összességét érintő bérezési és munkaügyi kérdésekre.

Az állami szervek, a minisztériumok minden olyan intézkedésüknél, amely érinti a bérből és fizetésből élő dolgozók élet- és munkakörülményeit, legyenek kötelesek döntés előtt az állami célokat egyeztetni az illetékes szakszervezet véleményével, több szakmát érintő kérdésekben pedig a SZOT véleményével.

A vállalatok önállóságának és ezzel a vállalati vezetők döntési hatáskörének kibővülése folytán megnövekszik a vállalati szakszervezeti szervek szerepe.

Az üzemi demokráciát, a dolgozók bevonását a vállalaton belüli vezetésbe, ameddig lehetséges, közvetlen módon, ezen túl pedig közvetve, a szakszervezeti képviselet útján kell megvalósítani. A vállalatoknál, gyárakban működő üzemi tanácsok hatáskörét és funkcióját a megfelelő szakszervezeti szervek vegyék át. A dolgozóknak a vállalatok vezetésébe való bevonását a szakszervezeteken keresztül úgy kell megvalósítani, hogy az segítse — ne pedig akadályozza — az egyszemélyi felelős vezetőket.

A vállalati szakszervezeti szervek a vállalat dolgozóinak érdekeit úgy képviseljék, hogy ez ne kerüljön szembe a dolgozók összességének érdekeivel, tehát ne csorbítsa a népgazdasági érdekek érvényesülését. A dolgozók kollektív érdekeinek képviselete mellett fontos feladatuk az egyes dolgozók egyéni jogainak, érdekeinek képviselete és védelme is.

Digitized by Google

A vállalati szakszervezeti szervek a közreműködésükkel kialakított vállalati feladatok megvalósítására mozgósítsák a dolgozókat, és vegyenek részt az erre irányuló munka szervezésében. A termelési aktivitás kibontakozásában nagy szerepe van a szocialista munkaversenynek. A verseny irányítása és szervezése, az eredmények értékelése a gazdasági vezetők és a szakszervezeti szervek együttes feladata.

A vállalati szakszervezeti szerv a vállalat vezetésével egyetértésben a vállalati kollektív szerződésben foglalja össze a dolgozók élet- és munkakörülményeit érintő szabályokat. A vállalati kollektív szerződésnek tartalmaznia kell a munkaviszonyra, a munkabérekre, a munkavédelemre, az anyagi és erkölcsi ösztönzés rendszerére stb. vonatkozó szabályokat. A vállalati kollektív szerződést a vállalatvezetés és a dolgozók viszonyát szabályozó „alkotmányként" kell kezelni.

A vállalati szakszervezeti szervek önállóan döntenek a dolgozók szociális, egészségügyi és kulturális ellátását érintő kérdésekben, az ilyen célokra a vállalatnál rendelkezésre álló pénzügyi kereteken belül. A döntés meghozatala előtt ki kell kérni az illetékes gazdasági vezetők véleményét.

Ellenőrzési, esetenként egyetértési jog illeti meg a vállalati szakszervezeti szerveket a dolgozók munkaviszonyával, a munkaidővel, az anyagi és erkölcsi ösztönzési rendszerekkel, valamint a személyi jövedelmek elosztásával kapcsolatosan. A vállalati gazdasági vezető köteles döntése előtt kikérni a vállalati szakszervezet véleményét a munkakörülményeket és a munkavédelmet érintő kérdésekben.

Az üzemi szakszervezeti szervek véleményét ki kell kérni az üzemi gazdasági vezetők megítélése, megerősítése vagy leváltása tekintetében.

A dolgozók, illetve a dolgozókat képviselő szakszervezeti szervek révén valósul meg a vállalaton belüli társadalmi ellenőrzés, melynek formái a gazdasági vezetők beszámolása a dolgozók vagy az őket képviselő szakszervezeti szerv előtt, továbbá az illetékes szakszervezeti szervek menetközbeni ellenőrzései.

III.

A párt szervező munkája a gazdaságban

A gazdasági mechanizmus reformjának megvalósítása révén tovább fejlődik a szocialista társadalom, erősödik a munkások és parasztok állama. A párt, amikor kezdeményezi és javasolja a reformot, a munkásosztály, a szocializmus útjára lépett parasztság és a néppel együttérző értelmiség kollektív akaratát kívánja kifejezni, hogy történelmi célunk felé gyorsabban haladjunk, hogy a

Digitized by Google

gazdasági munka ésszerűbb és szervezettsége magasabb fokú legyen. A párt szervezeteinek, a kommunisták összességének úgy és annak tudatában kell összefogniuk a megvalósítás sikeréért, hogy ezzel valamennyi dolgozó ember, az egész nép hosszútávú érdekét szolgálják.

A párt feladatai az új gazdasági mechanizmus kapcsán megnövekednek és egyben módosulnak is. Az új helyzetben tovább kell fejleszteni a pártmunka ma is helyesnek bizonyuló jó módszereit, módosítani kell azokat, melyek eddigi formájukban már nem hoznak kielégítő eredményt, és el kell hagyni mindazt, amit a fejlődés már túlhaladott.

Pártunk változatlanul vallja és tevékenységében alapelvnek tekinti, hogy a gazdasági élet nem független és elszigetelt a politikától, hogy társadalmunkban a gazdasági tevékenységnek végső fokon a nép érdekét, a társadalom fejlődését kell szolgálnia. Figyelembe veszi, hogy tudomány, a szakértelem, a technikai-gazdasági képzettség jelentősége és szerepe a fejlődés folyamán szüntelenül tovább növekszik, ezt a folyamatot maga a párt serkenti és erősíti. A magasfokú szakképzettség, a szakértelem óriási lendítőereje lehet a fejlődésnek, ezért mindenütt, ahol erre mód kínálkozik, szélesebb érvényesülési teret szükséges számára biztosítani. De mégis, a jó szaktudás egymagában kevés a jó irányításhoz, társadalmi kérdésekben nem adhat kielégítő útmutatást a cselekvésre. A közérdeknek, a társadalmi céloknak a felismerésére és érvényesítésére a marxista—leninista szemlélettel felvértezett párt hivatott. Ebből következik, hogy a gazdasági életben is múlhatatlanul érvényesülnie kell a párt irányító, vezető szerepének.

A párt vezető szerepe a gazdasági tevékenységgel kapcsolatban a politikai irányításban, koordinálásban és ellenőrzésben nyilvánul meg. A társadalmi, politikai és gazdasági folyamatok tudományos elemzése alapján a párt meghatározza a társadalmi-gazdasági fejlődés fő céljait, és szervező, meggyőző tevékenységével elősegíti a fő célok megvalósítását. A pártszervek soha és sehol nem vehetik át a gazdasági szervek közvetlen vezetését, hanem mindenkor a személyükben felelős gazdasági vezetők (állami és vállalati vezetők) irányító munkájára, valamint a kommunisták egybehangolt cselekvésére kell építeniük. A gazdasági vezetők kötelessége, hogy a párt politikájának szellemében vezessenek. Tevékenységükért felelősséggel tartoznak annak a szervnek, amelytől megbízásukat kapták, ugyanakkor politikailag felelősek a párt és a pártszervezet előtt, amelynek bizalma fontos előfeltétele eredményes munkájuknak.

A párt gazdasági szervező munkájának középpontjában a gazdaságpolitika irányelveinek, a fő gazdaságpolitikai céloknak a kidolgozása és érvényesítése áll. A Központi Bizottság meghatá-

Digitized by Google

rozza a hosszabb távra szóló gazdaságpolitikai irányelveket, valamint a középtávú és rövidtávú népgazdasági tervek gazdaságpolitikai koncepcióját. Javaslatokat készít az állami vezetés számára, hogy milyen irányelvek alapján dolgozza ki a népgazdasági terveket. A pártszervezetek és az állami, gazdasági vezetők feladata, hogy az adott területre vonatkozóan helyesen értelmezzék a párt gazdaságpolitikáját, „lefordítsák" azt saját működési területükre, alkalmazzák a mindenapi cselekvésben.

A területi és vállalaton belüli pártszervek politikai és szervező munkája a központi gazdaságpolitika megvalósítását segítse, s egyúttal legyen figyelemmel a helyi problémákra, segítse azok megoldását. Eközben figyelembe kell venniük a törvényeket, az állami szervek rendeleteit, utasításait is. A vállalatok önállóságának és felelősségének növekedésével együtt megnövekszik a pártszervezetek önállósága és felelőssége is. Aktív szervező és meggyőző tevékenységükkel, a kommunistáknak a munkában tanúsított példamutató magatartásával a pártszervezetek hassanak oda, hogy a vállalati tervek összhangban legyenek a népgazdasági érdekekkel, és eredményesen megvalósuljanak. A pártszervezetek elengedhetetlenül fontos kötelessége, hogy a párt gazdaságpolitikájának megvalósulása céljából konkrét cselekvési programokat dolgozzanak ki a kommunisták számára, és kezdeményezzék, hogy a szélesebb rétegek is bekapcsolódjanak a program megvalósításába.

A gazdasági vezetők és a pártszervezetek viszonyát nem helyes és nem szabad úgy felfogni, hogy valami olyasfajta munkamegosztásban működjenek együtt, hogy a gazdasági vezetők feladata és kötelessége csupán a gazdaság terén érvényesüljön, a pártszervezeteké pedig csupán az általános politikára korlátozódjék. Az élet nem enged meg ilyen formális szétválasztásokat. A gazdasági vezetéssel szemben elengedhetetlen követelmény, hogy helyes politikai szemlélettel és felelősségérzettel rendelkezzék, hogy jól együttműködjék a dolgozókkal és képviseleti szerveikkel. A pártszervezetek pedig nem valamiféle sajátos „termelési tényezőt" jelentenek, hanem az adott terület kommunistáinak véleményét és akaratát testesítik meg a gazdasági munka egészéről, fő irányáról, beleértve a gazdasági vezetők munkáját is.

A párt gazdaságszervező tevékenységének eszközei közül a gazdasági mechanizmus reformjával összefüggésben különösen az alábbiak kerüljenek előtérbe:

— a központi gazdaságpolitikának (helyi gazdaságfejlesztési programoknak) szakértők bevonásával történő kollektív kidolgozása, irányelvként történő javaslatba foglalása és rendszeres menetközbeni felülvizsgálata;

— a munkások, parasztok és általában a dolgozók véleményének rendszeres megismerése, megvitatása és általánosítása,

Digitized by Google

s ennek hasznosítása a gazdaságpolitikában, valamint a helyesnek bizonyult konkrét kritikai észrevételek alapján javaslatok készítése a gazdasági vezetés felé;

— aktív kezdeményező szerep a megfelelő gazdasági vezetők kiválasztásában, valamint a gyengének bizonyulók kicserélésében. A vezetők kiválasztásakor egyformán nagy fontosságot kell adni a szakmai hozzáértésnek, a vezetési készségnek, valamint a megfelelő politikai beállítottságnak és színvonalnak;

— a gazdasági vezetők munkájának rendszeres ellenőrzése a pártszervezetek részéről. Az ellenőrzés fő szempontja mindig a párt és a kormány gazdaságpolitikai döntéseinek érvényesülése legyen, s ezt az adott gazdasági egység összmunkáján és a népgazdaság egészébe való beilleszkedésén mérje. Továbbá rendszeresen ellenőrizni kell a gazdasági vezetők munkastílusát, a vezetői határozottság és a demokratikus módszerek egyidejű érvényesülését, valamint a vezetőknek a tömegekkel való kapcsolatát;

— széles körű és eleven gazdaságpolitikai propagandamunka, mely egyfelől kellő információt nyújt szélesebb rétegeknek a gazdasági élet menetéről, a jelenségek mélyebb összefüggéseiről, fontos és közérdekű kérdésekről, másfelől a vezetés részére rendszeresen figyelemmel kíséri, összesíti és általánosítja a dolgozók széles tömegeinek véleményét és hangulatát.

A gazdasági mechanizmus reformja megvalósításának időszakában különösen nagy fontosságú, hogy a kommunisták mindenütt összefogjanak, és tevékenyen küzdjenek a párt politikájának következetes érvényesítéséért. Küzdjenek azért, hogy a különböző szintű gazdasági vezetők jól megismerjék, helyesen megértsék a reform lényegét, és képesek legyenek annak megfelelően dolgozni. Hogy kezdeményezzenek, keressék a jobb, eredményesebb munka lehetőségeit, vállalják az ésszerű kockázatot. Küzdjenek azért, hogy mind szélesebb dolgozó rétegek ismerjék fel a közös boldogulás lehetőségét, a munkában való kollektív együttműködés jelentőségét, egyéni és társadalmi hasznát. Küzdjenek azért, hogy a munkásság és a dolgozók „derékhada", mely ma is kitűnik munkaszeretetével, igazságosságával, közösségi szemléletével, ragadja magával az újonnan munkába áramlókat, a közönyösségre hajlamosakat, a munkát csak ímmel-ámmal végzőket. Küzdjenek azért, hogy tudatossá váljék mindenkiben a szocializmus alapvető igazsága, mely az új gazdasági mechanizmusnak is vezérelve: az egyéni boldogulás, felemelkedés útja végső fokon csakis a kollektív erőfeszítés, a közös jó munka lehet.

Az új gazdasági mechanizmusban is számolniuk kell pártszer-

Digitized by Google

vezeteinknek politikai félreértésekkel és torzításokkal, s ezek ellen szívós harcra kell felkészülniük. A jövőben is előfordulhat, hogy egy-egy vállalat nem saját jobb munkájával, hanem a másik rovására próbál jobb eredményt elérni. A vállalati nyereség szerepének szükségszerű növekedése egyeseknél elhomályosíthatja a fejlesztés hosszabb távú feladatait, kiválthatja a pillanatnyi nyereség hajszolásának, a jövő elhanyagolásának káros tendenciáját. Fennáll a veszélye az eddigitől eltérő, másfajta, de nem kevésbé veszélyes bürokrácia kialakulásának is. A szocialista anyagi érdekeltség feltétlenül érvényesítendő elvét egyesek a jövőben is anyagiassággá szürkíthetik és torzíthatják. Elsősorban a pártszervezeteknek, a kommunisták közösségeinek kell harcba szállniuk e káros és veszélyes jelenségek ellen, küzdeniük a burzsoá gondolkodás maradványai ellen, a magasabb fokú társadalmi tudatosságért és felelősségért.

A pártban, mint a demokratikus centralizmus alapján szervezett politikai mozgalomban, a kommunistáknak továbbra is arra kell törekedniük, hogy a központi elvekből és feladatokból kiindulva, megtalálják az önálló, mozgékony és eredményes cselekvés útját-módját, hogy magas fokú eszmeiséggel és szívóssággal vigyék előre a szocializmus ügyét a most következő új szakaszban, a reform megvalósításának időszakában.

*

Ez a határozat és a mellékleteként jóváhagyott bővebb „Irányelvek" szolgáljanak alapul az állami szervek számára a további munkához, a gazdasági mechanizmus reformjának megvalósításához.

*

Digitized by Google

KOVÁSZNAI GYULA:

Gazdasági kérdések az SZKP XXIII. kongresszusán

Az egész világ nagy figyelemmel követte a XXIII. kongresszus tanácskozásait, s ezzel annak a népnek az életét, eredményeit és törekvéseit, amely a kommunista társadalom építésén dolgozik. A szovjet dolgozók munkájának sikere és további haladásuk útja nemcsak a Szovjetunió népeinek szívügye. Ez kifejeződött a testvérpártok képviselőinek kongresszusi felszólalásaiban, a szovjet népgazdaság fejlődésére vonatkozó értékeléseikben is. A szocialista országok küldöttségeinek vezetői egyben hazájuknak azt a törekvését is hangsúlyozták, hogy — a közös érdekeknek megfelelően — a nemzetközi gazdasági kapcsolatok további elmélyítésével a jövőben még hatékonyabban járuljanak hozzá egymás gazdaságfejlesztési feladatainak megoldásához.

Az utóbbi években a hazánk és a Szovjetunió közötti külkereskedelmi forgalom mindkét ország termelését meghaladó ütemben nőtt, mindkét népgazdaságban emelkedett az egymás számára való termelés aránya. Az 1966—70. évi árucsereforgalmi és fizetési megállapodás lehetővé teszi, hogy ez a kedvező irányú folyamat továbbra is megmaradjon. A szükségletek kölcsönös és magasabb színvonalú kielégítése, a termelési, tudományos és műszaki együttműködés kibővítése olyan út, amely népgazdaságunk erőforrásainak koncentrálásához és hatékonyabb kihasználásához vezet.

A hétéves terv főbb eredményei

A Szovjetunió gazdasági programja: a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának megteremtése. Az 1959 és 1965 közötti hétéves tervidőszak fontos szakasza volt e hosszútávú cél megvalósításának. A hétéves terv teljesítése során tovább erősödött a Szovjetunió. A népgazdaság szerkezetében fontos minőségi változások mentek végbe, kialakultak azok a feltételek, amelyek alapján bonyolultabb, magasabb színvonalú feladatok tűzhetők ki.

Hét év alatt a felhalmozásra és a fogyasztásra felhasznált *nemzeti jövedelem* 53 százalékkal, az *ipari termelés* pedig 84 százalékkal emelkedett. A Szovjetuniónak — a háború éveit leszámítva — 32 évre volt szüksége ahhoz, hogy megteremtse azt a gazdasági és védelmi poten-

Digitized by Google

ciált, amelyre a hétéves terv megkezdésekor támaszkodott. A szovjet dolgozók 1965-ig csaknem megkétszerezték hazájuk termelési rendeltetésű állóalapjait és eközben teljesen korszerűvé tették védelmi erőit. A Szovjetunió egyre nagyobb részét állítja elő a világ ipari termelésének: részaránya a második világháború előtt még nem egészen érte el ennek egytized részét, 1965-ben pedig már egyötödéhez is közel járt.

A nagyszabású mennyiségi változásokkal együtt a szocialista gazdaság *minőségi* átalakulása, az *egyenletes* fejlődés anyagi-technikai feltételeinek megalapozása is folytatódott. Az ipari tevékenységben előtérben állt a *progresszív ágazatok*, így az áramtermelés és a gépgyártás kiszélesítése, s főként a vegyipar fölfejlesztése. A tudományos és műszaki eredmények teljesen új termelési ágazatokat is életre hívtak. A műszaki és fizikai dolgozók sokféle korszerű gépet, berendezést és műszert alakítottak ki; ezeknek bevezetésével hatékonyabbá vált a gépesítés, s szélesebb körben kezdődött meg az automatizálás kibontakozása. Az újonnan kibocsátott szovjet gépipari termékek számottevő része műszaki szempontból eléri, sőt meg is haladja a világszínvonalat (így pl. a durvahengersorok, a nagy teljesítményű vízturbinák és a hozzájuk tartozó generátorok, a több mint 1300 önműködő és félautomata fémmegmunkáló gépsor). Egyes népgazdasági ágakban meggyorsult a műszaki rekonstrukció. Ebben a tekintetben kiemelkedik a közlekedés: ma már a szovjet vasúti teherszállítás 85 százalékát villany- és dieselmozdonyok bonyolítják le, 2,5-szeresére nőtt a hajók raksúlya, több mint négyszeresére a csővezetékes szállítás, s az egész légi közlekedést felújították.

Elősegíti a soron levő fejlesztési lehetőségek megvalósítását az, hogy a geológiai munkák hatalmas természeti forrásokat tártak fel, s ezek fokozatosan bevonhatók a termelésbe. Különösen fontosak az ország keleti részein feltárt energiahordozó-készletek, vas-, színesérc és egyéb nyersanyagforrások. Hasznosításukra sokágazatú ipari körzetek épülnek ki. Az utóbbi években a termelőerők területi elosztása is nagyon sokkal járult hozzá ahhoz, hogy a szövetséges köztársaságok, gazdaságuk arányos fejlesztésével és gazdasági kapcsolataik erősítésével növeljék az egymásnak nyújtott segítséget.

A termelőerők fejlődésével együtt *a szovjet társadalom szociális összetételeis lényegesen megváltozott.* Hét esztendő alatt csaknem annyival emelkedett a munkások és alkalmazottak száma mint amennyivel az összes lakosságé, s ma a Szovjetunió lakosságának kereken háromnegyed része munkás és alkalmazott (hozzátartozókkal együtt számítva.) Eközben a népgazdaság minden ágában megnövekedett a közép- és felsőfokú iskolai végzettségű dolgozók aránya. Mindehhez az is hozzátartozik — és a gazdaság teljesítőképességét is jól jellemzi —, hogy a világ összes tudományos dolgozóinak negyedrésze a szovjet kutatóintézetekben és a főiskolai tanszékeken tevékenykedik.

A gazdaságpolitikát a hétéves terv idején is az a fő cél vezette, hogy a dolgozók *anyagi körülményei* a társadalmi gazdaság növekedé-

Digitized by Google

sével együtt javuljanak, s a *tudomány és kultúra* eredményei mind jobban hassák át az élet minden területét.

A népgazdaság minden ágazatában fontos intézkedések történtek a *bérek* rendezésére és emelésére. Emellett a társadalmi fogyasztási alapokból fedezett *juttatások* és *kedvezmények* is bővültek. (Az utóbbiak csaknem 30 százalékát teszik ki a lakosság fogyasztási alapjainak.) Nagy jelentőségű szociális intézkedés volt 1965-ben a kolhoztagok nyugdíjának bevezetése. Az egész lakosságnak mintegy harmadrésze ingyenesen tanult a különböző oktatási intézményekben. Fejlődött az egészségügyi ellátás és a társadalmi gyermekgondozás. 1960 és 1965 között az ország lakosságának csaknem negyedrésze költözött új lakásba.

A kongresszus értékelte a gazdasági építésben kifejtett munkát, a vitathatatlan eredményeket, s ezzel együtt behatóan tárgyalta a negatív jelenségeket is: elemezte a hiányosságok okait, s feltárta a felmerült nehézségek leküzdésének módozatait. Néhány fontos területen ugyanis a hétéves terv teljesítése elmaradt a kitűzött feladatok mögött.

Az elmaradás a mezőgazdaságban volt a legnagyobb, ahol hét év alatt mindössze 14 százalékkal emelkedett a termelés, s ez különböző összefüggésekben akadályozta a fejlődést. Egyes nehézipari és más ágazatok tevékenységében is voltak bizonyos aránytalanságok. A beruházások egy részét nem sikerült határidőre befejezni, s némely újonnan üzembe helyezett vállalat termelése nem érte el az előirányzott kapacitást. A legutóbbi években lassulni kezdett a termelés és a termelékenység növekedésének üteme, csökkent a termelési alapok hasznosítása és a beruházások hatékonysága. E tényezők következtében csak részben lehetett megvalósítani a reáljövedelem növelésének eredeti előirányzatait. Másfelől ugyanabban az irányban hatott az a körülmény is, hogy az Egyesült Államok vietnami agressziója és az imperialisták egyéb békebontó akciói miatt a Szovjetunió vezető szervei kénytelenek voltak növelni a honvédelmi kiadásokat.

Az SZKP Központi Bizottsága az 1964 októberi plénum után lefolytatot vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a gazdasági tervezés és irányítás, valamint az anyagi ösztönzés addigi módszerei már nem felelnek meg a termelőerők magasabb fejlettségi szintjének és fékezni kezdik a fejlődést. Ezzel a párt a társadalom gazdasági viszonyainak legfontosabb kérdéseire irányította a figyelmet; egyben elítélte a gazdasági kérdések szubjektív kezelését, a tudományos útmutatások és a gyakorlati tapasztalatok lebecsülését.

Az 1966—70-es ötéves terv irányvonala

A Központi Bizottság előterjesztésére a kongresszus megvizsgálta és a kiegészítő javaslatok figyelembevételével jóváhagyta a Szovjetunió új ötéves gazdaságfejlesztési tervének irányelveit. Az irányelvek így összegezték az ötéves terv fő feladatát: „... a párt az ötéves terv *fő gazdasági feladatát* abban látja, hogy a tudomány és a technika vívmá-

Digitized by Google

nyainak általános hasznosítása, az egész társadalmi termelés nagyipari jellegű fejlesztése, hatékonyságának és a munka termelékenységének növelése alapján biztosítani kell az ipar további jelentős növekedését, a mezőgazdaság állandóan gyors ütemű fejlődését, s ennek révén el kell érni az életszínvonal lényeges emelkedését, valamennyi szovjet ember anyagi és kulturális szükségleteinek teljesebb kielégítését." Az irányelvek a pártnak és az egész szovjet népnek azt a határozott törekvését fejezik ki, hogy az eddiginél *jobban használják ki a termelés fejlesztésének lehetőségeit*, meggyorsítsák a gazdasági növekedést, s ezzel megalapozzák az emberek munka- és életkörülményeinek jelentékeny javulását. Most az a fő feladat, hogy *fokozottabban vonják be a termelésbe a tudomány és a technika eredményeit*, s ezeknek felhasználásával lényegesen emeljék a társadalmi munka hatékonyságát, a munka termelékenységét.

A párt az irányelvek kidolgozásában *a társadalmi gazdasági folyamatok tudományos szabályozására vonatkozó ismeretekből* indult ki. Sokoldalúan elemezte a népgazdaság fejlettségét, s számításba vette a növekvő szükségletek színvonala és szerkezete közötti főbb összefüggéseket. Olyan megoldásokra törekedett, hogy a termelés bővítésének reális lehetőségeit optimális mértékben használják ki a fogyasztási alap növelésére, s egyben a felhalmozás gyarapítására is. Az előirányzatok szerint öt év alatt a *nemzeti jövedelem* 38—41 százalékkal, a *termelés állóalapjainak bővítése* több mint 50 százalékkal, a *fogyasztási alap* pedig 36—39 százalékkal növekszik. Az előző öt évben a nemzeti jövedelem évenként átlag 6,4 százalékkal növekedett, az 1966—70. évi előirányzat évi átlagban 6,6—7,1 százaléknak felel meg. A fogyasztási alap növekedése tehát megközelíti, a produktív felhalmozás pedig túl is haladja a nemzeti jövedelem növekedésének ütemét. Ezzel egyidejűleg az egész nemzeti jövedelem gyorsabban emelkedik, mint az előző időszakban.

Az előirányzatoknak az a fő vonásuk, hogy azoknak a termelési ágazatoknak a fellendítését helyezik előtérbe, amelyek *közvetlenül a lakosság fogyasztásához szükséges anyagi javakat* állítják elő. A Központi Bizottság beszámolója rámutatott arra, hogy volt olyan idő, amikor a nehézipar fejlesztése lekötötte az erőket, s hosszú évekig szándékosan korlátozni kellett az ipari fogyasztási javak előállítását és a szolgáltatásokat. Most azonban a népgazdaság magasabb fejlettsége már lehetővé teszi, hogy nagyobb legyen ezeknek az ágazatoknak az aránya a termelési struktúrában.

Az egész népgazdaság előrehaladása szempontjából nagyon fontos, hogy a *mezőgazdaság* fejlődésének üteme közelebb kerüljön az ipari termelés növekedéséhez. A lakosságnak több élelmiszerre, a feldolgozóiparnak pedig több mezőgazdasági eredetű nyersanyagra van szüksége. A közeledés úgy megy végbe, hogy az ipar megtartja fejlődésének eddigi ütemét, öt év alatt 50 százalékkal növeli termelését, a mezőgazdaság egész tevékenységének fellendítésére pedig átfogó program készült;

Digitized by Google

eszerint a mezőgazdasági termelés átlagos növekedésének előirányzata 25 százalék.

Az ipar tevékenységi körében is határozottan eltolódik az arány a *közszükségleti cikkek* („B" csoport) termelése javára. Az előző öt évben ebben a csoportban 36 százalékkal emelkedett a termelés; most 43—46 százalékos növekedés az előirányzat. A közszükségleti cikkek termelésének kibővítése ellensúlyozza a termelési eszközöket gyártó „A" csoport növekedési ütemének viszonylagos mérséklését, s így az átcsoportosítások nem módosítják az egész ipar fejlődésének ütemét. Emellett a termelési eszközök előállítása továbbra is gyorsabban nő, mint az összipari termelés.

E célok kitűzése már maga is megmutatja azt, hogy az *alapvető irányvonal*, amelyet a párt a gazdaságpolitikában követ: *a lakosság életkörülményeinek javítása*, az anyagi és kulturális szükségletek magasabb színvonalú kielégítése. Ezt az utat mintegy összefoglalólag jelzi a *reáljövedelem* nagymértékű változása. Az egy lakosra számított reáljövedelem — az előző időszakban elért 20 százalékkal szemben — öt év alatt körülbelül 30 százalékkal emelkedik. Ebben az eddiginél nagyobb lesz a része a munka javadalmazásának, a munkások és alkalmazottak fizetésének, s a kolhozparasztok közös gazdaságból származó jövedelmének.

A munka javadalmazása és a dolgozók reáljövedelmének alakulása közötti kapcsolat szorosabbá válása közvetlenül kifejezi azt, hogy a termelés fejlesztése, a szocialista gazdaság erőinek gyarapodása az emberek anyagi helyzetének és művelődési lehetőségeinek javára szolgál. Ezzel együtt az irányelvek a társadalmi termelés és az életszínvonal közötti kölcsönös összefüggéseknek egy másik oldalát is kiemelik: azt, hogy a fogyasztási javakkal való ellátás bővítése megadja az anyagi eszközöket a termelés fejlesztésének ösztönzésére.

Ezekkel a célokkal egyéb nagy fontosságú feladatok is összefonódnak. Elsőként azt említjük meg, hogy az állam különböző eszközökkel előmozdítja, hogy a *falu élet- és munkakörülményei közeledjenek a város színvonalához*. A mezőgazdaság messzemenő technikai támogatást kap (produktív állóalapjai megkétszereződnek), s így lehetősége nyílik arra, hogy ebben a tervidőszakban gyorsabban emelje termelékenységét, mint az ipar. A termelékenység növekedése alapján a kolhozparasztság jövedelme is nagyobb mértékben emelkedhet, mint az ipari bérszínvonal. Az előirányzatok szerint azonban a munka javadalmazása egyik területen sem emelkedik nagyobb mértékben, mint a termelékenység.

A kongresszus más vonatkozásokban is nagy figyelmet fordított a jövedelmek megoszlására, s aláhúzta a *béarányok* politikai jelentőségét. Az iránymutatások között szerepel a bérminimumok emelése, az átlagos keresetű munkások és alkalmazottak fizetésének javítása, s kedvezmények nyújtása azok számára, akik különösen nehéz körülmények között dolgoznak. A kisegítő és adminisztratív munkák gépesíté-

Digitized by Google

sének kiterjesztése pedig több lehetőséget nyújt arra, hogy az alacsony keresetű dolgozók szakképzettséget szerezzenek, s utána magasabb javadalmazású munkát vállaljanak.

Külön szólt a Központi Bizottság beszámolója arról a javaslatról, amely szerint a tervidőszak folyamán fokozatosan pénzbeli garantált havi munkadíjakat vezetnek be a kolhoztagok számára. A munkadíjak megszabásában figyelembe veszik az állami gazdaságoknak az egyes munkafajtákra vonatkozó munkanormáit. A garantált munkadíjakra való áttérés új szakaszt nyit meg a kolhozgazdaságok munkaszervezésében és termelésük fejlesztésének ösztönzésében.

Ezúttal nem mehetünk végig az életkörülmények javítására irányuló intézkedések széles skáláján. Csupán arra utalunk még, hogy a szükséges szervezeti és műszaki előkészületek után fokozatosan bevezetik az *ötnapos munkahetet* (fenntartva az eddigi 41 órás heti munkaidőt). Az új munkarendnek bizonyára meglesz az az előnyös hatása, hogy a munkások és alkalmazottak hasznosan töltik el megnövekedett szabad idejüket, nem utolsósorban általános és szakmai műveltségük emelésével. Az új munkarend a munkafeltételek javítását is előmozdítja.

A társadalmi munka hatékonysága

Amikor röviden áttekintjük, hogy milyen *erőforrásokat* vesz számításba a terv az itt körvonalazott feladatok megvalósításához, akkor a következőkből indulhatunk ki: A lakosság száma évenként mintegy $1\frac{1}{2}$ százalékkal, a nemzeti jövedelem pedig csaknem 7 százalékkal emelkedik. Ebből az következik, hogy ha nem változna a keresőknek a lakossághoz viszonyított aránya, akkor — egyéb tényezőktől eltekintve — a nemzeti jövedelem növekedésének több mint háromnegyed része jutna a magasabb munkatermelékenységre.

Számításba kell azonban venni azt is, hogy négyszer annyi fiatal részesül középiskolai oktatásban, mint az előző öt év folyamán, s a nehéz munkakörökből korábban mennek nyugdíjba a munkásnők. Emellett nagyobb lesz az arányuk azoknak, akik nem az anyagi termelésben dolgoznak. Mindez azt mutatja, hogy egyszerűen a munka mennyiségének növelésével csak szűk határok között lehet előrejutni. Ezért az irányelvek nyomatékosan rámutatnak arra, hogy az időkiesések megszüntetésével következetesen fel kell még tárni további tartalékokat. Ily módon a lakosság növekedéséből biztosítható új munkaerő, a munkaidő teljesebb kihasználása és a munkatermelékenység emelkedése együttesen adja meg a forrásokat. Mindebben az alapvető: *a munka termelőerejének fokozódása.*

A hatékonysági követelmények és a terv céljai közötti kapcsolatok közvetlenül megmutatkoznak a *termelékenységi* előirányzatokban. Az iparnak a munka termelékenységének emelése útján kell elérnie termelése bővítésének több mint kétharmadát, a mezőgazdaságnak pedig gyorsabban kell növelnie termelékenységét, mint termelését. Ily módon a mezőgazdaság nem a termelés kárára, hanem a termelékeny-

Digitized by Google

ség javára adhat át munkaerőt más népgazdasági ágaknak. Pótlólagos eredménnyel jár ezenfelül az, ha új munkahelyén az átirányított munkaerő magasabb termelékenységű munkát végez.

Amikor a terv kitűzi a munkatermelékenység emelésének feladatait, akkor ennek feltételeit is számításba veszi: a tudomány és a technika legjobb eredményeinek széles körű alkalmazását, a termelés szakosítását, a munkaszervezés fejlesztését és a dolgozók szakképzettségének növelését. Ezek a tényezők egymást feltételezik, az egyik fokozza, hiánya pedig lerontja a másiknak a hatását. Ezért az irányelvek következetesen hangsúlyozzák, hogy a legszorosabb kölcsönhatásoknak kell érvényesülniük a tudományos-műszaki kutatás és a termelés között. A műszaki tudományos kutatások idejében fel kell hogy tárják a kitermelés, a további feldolgozás és a végső felhasználás progresszív irányzatait. Másfelől a vállalatoknak, a különböző ágazatoknak és a népgazdaság egészének is rendszeresen fel kell készülniük az egyre korszerűbb megoldások befogadására és megvalósítására. Ez a munkatermelékenység növelésének döntő tényezője, s egyben ez az egyik feltétele annak is, hogy távlatilag gyorsabb ütemben emelkedjék majd a munka termelékenysége, mint a munkahelyek felszereléséhez és felújításához szükséges technikai eszközök volumene.

Az elmondottak értelmében a terv sikeres megvalósításának *alapvető módszere:* a technikai rekonstrukció folyamatának meggyorsítása. Nagyobb hatásfokú gépeket alakítanak ki, előrehalad a komplex gépesítés, fejlődik az automatizálás. Korszerű elektrofizikai és fizikai-kémiai technológiákat alkalmaznak, bővül az elektronika felhasználási köre, sokoldalúbban hasznosítják a kiinduló anyagokat, javítják a szerkezeti és technológiai anyagok minőségét. Mindenekelőtt a munkaeszközök technikai-gazdasági tulajdonságait tökéletesítik s olyan korszerű technikai eljárásokat vezetnek be, amelyek egyben csökkentik a feldolgozási, illetőleg a megmunkálási ráfordításokat. Természetesen a fogyasztási javak területén szintén korszerű választékra és jó minőségű árukra van szükség. Gazdasági ösztönzőkkel kívánják biztosítani azt, hogy az elavult termékeket és termelési eljárásokat minél hamarabb új, korszerű termékek és eljárások váltsák fel.

A *műszaki fejlesztés* végső soron azt jelenti, hogy a munkaerő úgy hasznosítja a termelés anyagi feltételeit — főképpen a természeti forrásokat és a termelőberendezéseket —, hogy egyre több olyan használati értéket hoz létre, amely alkalmas a változó szükségletek kielégítésére. A műszaki haladásnak tehát meghatározó jellege van az egész fejlődési ütem számára s ezzel összefüggésben azt is befolyásolja, hogy az adott fejlettségi szinten az erőforrások milyen arányban vehetők igénybe a fogyasztás céljaira és a kapacitások bővítésére.

A termelőerők gyarapodása ugyanis újra meg újra felveti azt a kérdést: mi lehet a fogyasztás növelésének az a legmagasabb üteme, amely mellett a kapacitás bővítése elég ahhoz, hogy később is hasonlóan gyorsan lehessen növelni a fogyasztást. Az a követelmény, hogy

Digitized by Google

a termelés folyamatosan készüljön fel a növekvő és változó összetételű szükségletek kielégítésére; ez az objektív feltétele az egyenletes fejlődésnek. Ebből következik, hogy általában nem lehet a kapacitás bővítésének rovására érni el magasabb fogyasztást a nemzeti jövedelemből — kiváltképpen huzamos ideig nem —, hanem csak úgy, ha *hatékonyabbá válik a termelési eszközök kihasználása,* és ha a *bővítés egyre magasabb technikai szinten valósul meg.*

A terv határozottan számol azzal, hogy a meglevő termelési eszközök jobb kihasználásával, valamint a beruházásokban megtakarításokat lehet elérni. A közölt adatokból kiindulva elsősorban azzal jellemezhetjük e megtakarítások szerepét, hogy az előző öt évben a produktív állóalapok egységnyi növelésével a reáljövedelemnek 0,81 egységnyi emelkedése járt együtt, az előirányzatok szerint pedig 0,93-ra javul ez a mutató. S ha ezúttal nem bocsátkozhatunk is bele a kedvező irányú egyéb változások vizsgálatába, az még hozzátartozik a fejlődés menetének megítéléséhez, hogy *a kapacitás bővítése az ütem szempontjából előtte jár a fogyasztás növekedésének.*

A gazdasági irányítás kérdései

Az irányelvek rámutatnak arra, hogy a terv megvalósításában lényeges szerepe lesz *a tervezés és irányítás új módszereire való áttérésnek.* Ezeket a módszereket a Központi Bizottság 1965 márciusi és októberi teljes ülése dolgozta ki, azt tűzve feladatul, hogy *tökéletesebb legyen a központosított tervszerű irányítás,* s ezzel szoros összefüggésben *fejlődjenek a gazdaságvezetés demokratikus alapjai.* A központi tervszerű irányításnak és a termelő kollektívák gazdasági önállóságának szerves összekapcsolása a szocialista gazdálkodás elve. Ahogyan erősödnek és sokoldalúbbá válnak a termelőerők, úgy válik szükségessé az irányítás mindkét oldalának fejlesztése s egyben az összekapcsolódás módjainak és eszközeinek korszerűsítése is.

Az irányításban a *gazdasági módszerek kerülnek előtérbe,* és nagyobb szerephez jutnak az *ösztönzési* eszközök. Kiszélesedik az állami vállalatok és kolhozgazdaságok gazdasági önállósága, megnő a termelő kollektívák felelőssége és anyagi érdekeltségük tevékenységük eredményességében. A népgazdaság minden területén érvényesül a teljes gazdasági elszámolás. Az ösztönző eszközök következetes alkalmazása az anyagi érdekeltség segítségével jobban bevonja a gazdasági irányításba a dolgozók összességét.

Az intézkedések figyelembe veszik, hogy a szocialista vállalatok termékei a termelő kollektívák közös erőfeszítéseinek eredményei. A *vállalatok* azok a termelési egységek, amelyek közvetlenül megszervezik a dolgozók munkáját és gondoskodnak a technika alkalmazásáról. Ezért a vállalatok számára biztosítják az egész kollektíva anyagi érdekeltségét, minden dolgozó egyéni munkájának megfelelően. Ily módon kedvezőbbé válnak annak a feltételei, hogy közvetlenebbül össze lehessen egyeztetni az egyéni és a társadalmi érdekeket.

Digitized by Google

A vállalatok munkájának értékelésében az lesz az egyik legfontosabb mérce, hogy az értékesített áruk mennyiségében és minőségében eléri-e a vállalat a *lehető legnagyobb eredményt* a rendelkezésére bocsátott termelési alapokhoz viszonyítva. A termelési alapok hatékony felhasználása végett fontos, hogy a vállalati ötéves tervek az indokolt mértékben állapítsák meg a jövedelmezőség szintjét (a nyereség viszonyát az álló- és forgóalapokhoz).

Az új irányítás az egyes vállalatok munkáját is elősegíti; a vállalatok a helyi termelési körülményekből kiindulva, sajátosságaik figyelembevételével, maguk jelölik meg a termelékenység növelésére, az áruk minőségének javítására, az anyagfelhasználás és egyéb ráfordítások csökkentésére vonatkozó ösztönzési feladatokat. Előirányozzák továbbá a befejezetlen termelés arányának csökkentését, a rendelés nélkül gyártott és elfekvő áruk körének szűkítését, az építési és létesítési idő csökkentését, valamint a beruházási megtakarításokat.

A dolgozók munkabérének növelése részben állami forrásokból történik; jelentős mértékben azonban a vállalat eredményei szabják meg a munka javadalmazását. A nyereségnek abból a részéből, amely a vállalatoknál marad, termelésfejlesztési, anyagi ösztönzési, szociális és kulturális, s lakásépítési alapok létesülnek. A béralaphoz viszonyítva megnő az arányuk az anyagi ösztönzési alapból folyósított prémiumoknak és egyszeri jutalmaknak.

Az *irányítási intézményeket* illetően változás az, hogy országos szintű és szövetségi-köztársasági iparági minisztériumokat szerveznek. Ezek a minisztériumok felelősek azért, hogy ágazatuk a kellő műszaki-gazdasági színvonalon működjék; emellett gazdasági módszerekkel úgy befolyásolják a vállalatokat, hogy ezek ellássák az országot a szükséges árukkal és végrehajtsák a gazdasági reformot. A központosított iparági irányítás megszünteti a műszaki fejlesztés szétforgácsoltságát, s a vállalatok és vállalati egyesülések önállóságával összhangban látja el teendőit.

Rövidesen kialakul az az átfogó szervezeti és gazdasági elszámolási rendszer, amely tervszerűen irányítja és ösztönzi a tudományos kutatások eredményeinek a termelésben való gyors és hatékony alkalmazását. A törekvés az, hogy megszűnjék az a rés, amely ma egyfelől az elméleti kutatások, másfelől a technológiai és konstrukciós feldolgozások között megvan. A kutatóintézetek, a tervezőirodák és a vállalatok közötti kapcsolatokat gazdasági módszerekkel fejlesztik.

Végül e rövid áttekintésben is utalnunk kell még arra, amit az irányelvek is kimondanak: hogy a mai körülmények megnövekedett követelményeket támasztanak a közgazdasági kutatással szemben. A tudományos tervezésnek és a gazdaságirányításnak még sok időszerű problémája vár az új feltételeknek megfelelő kidolgozásra. A gazdasági építés gyakorlatának megjavítására irányuló tudományos ajánlásokat a gazdasági folyamatok mélyreható tanulmányozásával kell megalapozni.

Digitized by Google

SZABÓ GYÖRGY:

Ízlés és világnézet

I

Össze lehet-e és össze szabad-e kapcsolni ezt a címben jelzett két fogalmat, s egyáltalán, van-e közük egymáshoz? A kérdés nem jogtalan, hiszen még a szólás is azt tartja, hogy *de gustibus non est disputandum*, az ízlésről vitatkozni nem lehet; s hogy a legteljesebb magánügy, kinek mi és mennyire tetszik. Magánügy: ha az egyéniséget önmagában, éltető közegétől és megvalósulásának feltételétől, a társadalomtól elszakítva (vagyis hamisan) vizsgálom. Ám az egyéniség már akkor is túllép ezen az állítólagos magánügyön, ha könyvet vásárol, hanglemezek között válogat, színházi előadásra vált jegyet — tehát állásfoglalásával, választásával, közvetve vagy közvetlenül mégis a közösség dimenziójában érvényesíti véleményét, akarva-akaratlanul befolyásolja azt, hat reá; a maga módján alakítja tehát. Mindez azonban csak az ízlés *hatásának a társadalmiságát* mutatja, annak is a legkönnyebben mérhető oldalát. De hogyan, *milyen hatások alapján épül fel ez az ízlés maga?* Más szóval: hogyan, minek a befolyására alakul ki, s változik kinek-kinek az az értékelési rendszere (akár tudatos, akár öntudatlan ez a rendszer), melynek nyomán az egyén esztétikai ítéleteit meghozza? Talán kizárólag a szubjektum sajátosságai játszanak ebben szerepet (mint: öröklött egyéni tulajdonságok — fogékonyság, mondjuk a zene iránt —, idegrendszeri adottságok stb. stb.), vagy félremagyarázhatatlanul kimutathatók benne úgynevezett „külső" hatások is (például az iskolai nevelésé)? És ha igen, vajon milyen mértékű ezeknek a hatásoknak az összessége, mennyi bennük a *tudatos (világnézeti) elem?* És egyáltalán mi is az ízlés? Kérdéseink számát könnyen szaporíthatnánk, de egyszerű felvetésükkel legfeljebb a probléma további bonyolultságát bizonyítanánk csak. Célunk azonban nem ez, hanem *néhány olyan alapvető összefüggés* közelebbi vizsgálata, mely az ízlés és a világnézet sajátos viszonyában fontos lehet. természetesen nem öncélú elemzés okából, hanem azért, hogy segítségével a múltból ittmaradt polgári-kispolgári ízlés ellen hatékonyabban küzdhessünk, s — minden területen a korszerűt erősítve — végeredményben a szocialista realizmus ügyét mozdítsuk elő.

Digitized by Google

MIÉRT NEM „SEMLEGES" AZ ÍZLÉS?

Idealista nézetei alapján a polgári esztétika tagadja vagy csak korlátozott mértékben ismeri el az ízlés társadalmiságát és történetiségét. Abból indul ki, hogy a „műélvezés" maga, akárcsak a másik oldalon a „műalkotás", lényegében egy bizonyos ponton túl megmagyarázhatatlan, titokzatos valami, melyet külső tényezők nem befolyásolhatnak. S a művet befogadó egyén, akár az alkotó, végső soron amúgyis zárt, magános világ, mely önmagát kifejezni — divatos szóval: „közölni" — képtelen. Ezért nem is foglalkozik különösebben a tömegek esztétikai választásával s általában a *közönséggel* sem, hanem — a mélyebb okok kutatása helyett — belenyugszik a kapitalizmus teremtette elidegenedett viszonyok leírásába, az úgynevezett „elit" és „konzum" kultúrára való felosztásba. „Minél hatalmasabban kiterjed körülötte a nyomtatott betű publicitása — írta le a polgári társadalom irodalmi életének jellemző tüneteit egy magyar irodalomtudós még 1931-ben —, annál inkább vonul vissza az író saját csigaházába — végtelen távolságban érzi magát az olvasótól, önmagának ír stb." A közönség pedig „alig számít, vagy egyáltalán nem folyik be az irodalmi viszonyba . . . az egyes olvasó is a magányosságba menekül . . . nemcsak az író és olvasó távolodnak el egymástól, hanem az egyes olvasók között is nőttön nő az idegenség."[1] Így aztán, mint az idézett szerző is mondja, ez a szaktudomány is *kizárólag* az alkotóra és produkciójára figyelt, a befogadókra nem. „Az irodalomtörténet, a művészet története általában eddig kizárólagosan abban látta feladatát, hogy a művel és a művésszel foglalkozzék — ismétli ugyanezt egy ízlésszociológiával foglalkozó német könyv szerzője is. A közönség művészi ízlésének fejlődését, ennek »hogyan«-ját és »miért«-jét még csak alig érintették."[2] Némi malíciával — mivel ez a helyzet a polgári tudományban lényegesen mindmáig nem változott — úgy is mondhatnánk, hogy a kérdés jelentőségét a kapitalizmusban egyedül a tőkés vállalkozó ismerte fel, aki (természetesen kizárólag piackutató célzattal) pontosan ismeri az úgynevezett „fogyasztási kultúra", magyarán szólva a giccs és bestseller iránti igényeket s ezek megtartására törekszik. „Ha a hivatalos kritika manapság, minden melléfogása ellenére is, szükséges intézménynek látszik — írja egy zürichi professzor —, úgy ez csupán az irodalom és az élet között ma fokozottan kitágult szakadék egyik tünete: a közönség, minthogy közvetlenül nem vesz részt az irodalmi folyamatban, kénytelen megbízni ítéletével egy szakembert, s így már csupán másodkézből kapja táplálékát; az ellenkező oldalról viszont a kritikust saját szakmai elfajulása (déformation professionelle), illetve az őt alkalmazó gazdasági szervezet befolyása fenyegeti. Másfelől s részben az előbbivel való

[1] Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs, 1931. — Idézi: Szobotka Tibor: Közönség és irodalom. Bp. 1964. 8. l.
[2] Levin L. Schücking: Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung. Leipzig—Berlin, 1931. — Idézi: Szobotka Tibor: i. m. 9—10. l.

Digitized by Google

összefüggésben, megerősödött a gazdasági tényezők befolyása az ízlés alakulására, s ezzel együtt az irodalmi termelésre, a bestsellerek *könyvnagyiparában* s abban az egészségtelen circulus vitiosusban, ahogyan ezt a nagyipart éppen a közönségízlés irányítja."[3] Nem, az a rendszer, mely elhanyagolja (a profit kedvéért) a közönség nevelését, aztán mentegetőzve a közönségízlésre hivatkozik, nem lehet példa a szocialista társadalom számára. Annál kevésbé, mert tapasztalatból tudjuk, hogy a polgári társadalomban ez a mesterségesen alacsony színvonalon tartott *„konzum-ízlés"*, és mellette logikus ellentétpárja, az *„elit" snobizmus*, hogyan akadályozza meg (olcsó erotikájával, lényeget eltakaró közhelyeivel, ravasz politikai irányzatosságával vagy éppen „semlegességével", giccses érzelemhajhászásával vagy raffináltan lemondást terjesztő történetfilozófiájával) ezrek és százezrek öntudatának fejlődését. Azt is tudjuk, hogy miképpen marad potenciális táptalaja minden felelőtlenül közömbös magatartásnak, antihumánus intézkedésnek vagy politikai cselekvésnek. A világnézet megzavarása (íme, az ízlés és világnézet összefüggésének egyik „fordított" bizonyítéka!) végeredményben látszólag ártalmatlan módon s az ízlés oldaláról megy végbe tehát; mégpedig nem is akármilyen célzattal. A legújabb kutatások most derítenek fényt rá — s ezt, mint speciális, de figyelmeztető esetet jegyezzük meg —, hogy a tőkés társadalmi rend legszélsőségesebb változatában, a fasizmusban milyen szoros és közvetlen összefüggés mutatható ki a népbutítás agresszív ideológiája és a kispolgári ízlés hamis értékrendje között. *Mihail Romm* nagyszerű filmje, *A hétköznapi fasizmus*, önmagában is elegendő bizonyítékot vonultat fel annak dokumentálására, hogy az önálló, józan és igazságra törekvő egyéni ítélet elkábítása vagy kiiktatása miként vezet az olyan tömeghisztériákhoz, melyek könyvégetésben és népirtásban végződnek. Ebben az összefüggésben feltétlenül fel kell figyelnünk a a látszólag mégoly ártatlan ízlés igazi súlyára, ha arra gondolunk, hogyan vezetett sok kisember útja, akár a jó szándék kövein is, lépésről lépésre a pokolba. Ennek az okát abban leljük, hogy a maga kellő kritikai értékrendjét sem világnézetében, sem (vele együtt) ízlésében nem építette ki idejében vagy megfelelően, nem építette szilárddá, és így saját gőzös közhelyeinek áldozata lett. A nácizmus kultúrpolitikájának elemzése[4] azt mutatja, hogy a történelem legrettenetesebb birodalmában — mialatt „kultúrbolsevizmusnak" kiáltottak ki minden társadalmi igazságra törő művet, s az avantgardizmus ellentmondásos termésből demagóg módon éppen az értékeket bélyegezték „elfajzottnak" — miként építettek elsősorban a *kispolgárság* kényelemszeretetére, esztétikai igénytelenségére, s hogyan szították fel nacionalizmusát a felületes naturalizmus, valamint a voluntarista idillizmus alantas keverékével. Elgondolkoztató és figyelmeztető példa: minden *emberi* közösség legveszedelmesebb ellenfelét rajzolja körül. Vele szemben állva a tudomá-

[3] Max Wehrli: Általános irodalomtudomány. Bp. 1960. 170. l.
[4] Hildegard Brenner: La politica culturale del nazismo. Bari, 1965.

Digitized by Google

nyos igazság legmodernebb fegyvereit kell kikovácsolnunk és alkalmaznunk.

A KÖZÖNSÉG FELELŐSSÉGE

A munkásmozgalom nálunk — akárcsak szerte a világon — mindig fontos szerepet tulajdonított az ideológia kérdéseinek, a világszemlélet (s benne az ízlés) alakításának is. Akár a századforduló magyar proletariátusának szellemi érdeklődését és sok tekintetben korszerű tájékozottságát, akár a Tanácsköztársaság kulturális politikáját, akár a két háború közötti periódus különféle elméleti és gyakorlati törekvéseit nézzük, minden esetben azt tapasztalhatjuk, hogy munkásosztályunk *tudatosan készült* a hatalom megragadása után reánehezedő kulturális felelősség és munka vállalására is. A felszabadulás után küldetését teljesítve építette ki a népművelés egész hálózatát, és arra törekedett, hogy a művészet valamennyi értékét is közkinccsé tegye. Persze, nemcsak a múzeumok köztulajdonba vételével vagy a műemlékek állagának őrzésével, hanem a *szellemi elsajátítás* minden eszeszközét és lehetőségét is rendelkezésre bocsátva. A proletárforradalom törvényei szerint kellett így cselekednie: hiszen e ténykedésével is történelmi *hegemóniájának* alapjait rakta le. A „realista politikának — írta *Antonio Gramsci* — nemcsak az azonnali sikerre kell tekintettel lennie (bizonyos politikai körök számára az azonnali siker jelent mindent: a kizárólagosan elnyomó jellegű mozgalmak ezek, amelyeknél a pillanatnyi ellenségre mérendő csapás, az ellenség közembereinek a terrorizálása a fontos, mert ez lélegzetvételnyi szünetet biztosít számukra ahhoz, hogy átszervezzék és megfelelő intézményekkel megerősítsék az állam elnyomó gépezetét), hanem a jövőbeni tevékenység feltételeit is meg kell teremtenie. Ezek között a feltételek között szerepel a népművelés megszervezése. Ez a lényeges pont."[5]

A probléma azonban nyilvánvalóan nem oldódik meg mechanikusan: a rendelkezésre álló kereteket, a szükség szerint módosítva, egyidejűleg olyan *tartalommal* is meg kell tölteni, mely a lehető leghatékonyabban veszi fel a harcot a polgári ízléssel, gondolkodásmóddal. Azaz nemcsak elutasító funkcióját teljesíti, hanem a — szocializmus érdekében — a befogadót, a gazdagítót is. (Mindenekelőtt természetesen abból a korból, amelyben élünk.) E tekintetben azonban, bár lényegében mindvégig hasznos és komoly munka folyt, nem mindig sikerült egyértelmű eredményt elérni.

Elképzeléseink az esztétika területén nem mindig voltak a legkorszerűbbek, módszereink a legmegfelelőbbek. Különösen az ötvenes évek elején olyan, ideológailag téves törekvések is jelentkeztek, melyek a lehetetlenre vállalkoztak: megpróbálták mintegy „megfejteni", külső frazeológiájában „szocialistává tenni" a tulajdonképpen

[5] Antonio Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Bp 1965. 168—169. l.

Digitized by Google

kispolgári produktumokat. A politikai hibákkal párhuzamosan előretörő esztétikai konzervativizmus és lakkozási szándék idején sokan képzelték úgy, hogy hatalmi szóval (és értékükön jóval felül dicsért műveken keresztül) könnyen sikerül „átnevelni" azokat, akik magukban hordozták még a közelmúlt polgári konzum-kultúrájának emlékeit. Ehelyett azonban az történt, hogy a szándékaiban gyakran jóindulatú, de lényegében mégiscsak a kellemesen gondtalan *idillikus* „művi világ" utáni vágyódás (mint polgári-kispolgári örökség) egy kritikus ponton a *sematizmus* sokban hasonló eszményeivel találkozhatott.

Mindez azonban csak következménye volt egy régebben kialakult helyzetnek. A teljes igazsághoz mindenekelőtt az tartozik hozzá, hogy a Horthy-korszak kétségbeejtő provincializmusának, tudatosan terjesztett avitt ízlésének késői hatását szenvedtük meg így, ilyen módon. Elsősorban ez a makacsul védekező örökség az oka annak, hogy ha még manapság is nehézségeket okozhat nálunk a polgári-kispolgári szépségeszmény közönséges vagy sznob változata. A szocializmust építő magyar társadalom óriási erőfeszítésekkel a kultúra igaz értékeit juttatta el a tömegekhez, megnyitotta a művelődés és a műélvezés lehetőségét, sokszor erején felüli áldozatokat vállalt az esztétikai felvilágosítás terén is. Ennek köszönhető, hogy hazánk általános műveltségi és ízlésbeli szintje össze sem hasonlítható a korábbival. De éppen ebben a helyzetben ugranak ki — mint különös esetek — az igénytelenség, a felületesség, a kényelmesség karakterisztikus megnyilvánulásai. Ezek a „fehér foltok" — egy lényegében győzelmesen vívott hadjárat térképén — okkal bántják a szemünket, a gyakorlatban pedig megzavarják esztétikai ítéleteinket. Közismert példákkal szolgált a *Húsz óra* című film, a *Szántó-Kovács János* — szobor és más művek körül kialakult polémia. A leghétköznapibb praxisból ezernyi hasonló példát lehetne még felhozni (s nemcsak a művészet, irodalom, hanem az ipar és a kereskedelem területéről is) arra, hogy belássuk: ha immár nem is a régi érintetlenségében, de él még nálunk és sokszor demagóg módon a maga normáit tünteti fel igazán demokratikusnak és közérthetőnek az az ideál, amely valójában mélyen polgári természetű. Ez a régi ízlésáramlat lényegében arra az alaptételre épít, hogy a művészetnek és irodalomnak általában és konkrétan az a funkciója, hogy a valóságból, az igazság világából egy másikba, a hamisba, a korlátozottba, az illuzionistába, az elandalítóba „emeljen át" és *így* gyönyörködtessen. Az effajta vélemények éppen az igazság felderítésére és felmutatására esküdött, a világ forradalmi megváltoztatását szolgáló szocialista művészetnek okoznak nagy nehézségeket. Meglassítják az alkotók munkáját, kellemetlen légkört teremtenek a közvéleményt befolyásoló hatásukkal.

Mint láttuk, a kapitalizmus — érdekeinek megfelelően — tudatosan alantas fokon igyekszik megtartani a tömegek ízlésének szint-

Digitized by Google

jét. A mi társadalmunkban a művészet társadalmi funkciójáról szóló marxista nézetek elvileg más, jelentős helyet adnak a közönségnek. S bár biztató tendenciáknak vagyunk tanúi, korai lenne még a művészet és közönség kapcsolatának, viszonyának megoldottságáról beszélni. Mindenképpen türelmes erőfeszítésekre intenek azonban a művészet és irodalom történetének tanulságai. Ezek azt mutatják, hogy az esztétikai érték nem mindig közérthető is egyben és azonnal, hogy elsajátítására és befogadására módszeres igyekezet szükséges. Az adott pillanat közönségének statisztikai átlagvéleménye nem mindig esik egybe a helyes ítélettel, a kettő egységét kisebb-nagyobb ellentmondások bontják meg. De feloldásukra egyesegyedül a *produktív* utat választhatjuk. Nevezetesen: a közönség felelősségének, tevékeny részvételének valóban nagy jelentőségét felismerve a különféle *közönségrétegek műveltségi és ízlés-szintjét emelve teremtjük meg azt a közeget,* melyben a valóban legjobb alkotások találkozhatnak a többség támogatásával. Ehhez azonban — mégpedig minden vonatkozásában — nemcsak a feladatot kell ismernünk, hanem a cél elérésének legjobb útját is. Mindenekelőtt azt a fontos igazságot, hogy — mivel az ízlésnek itt lényeges szerep jut — nem kinyilatkoztatások, hanem szubjektív *fölismerések* nyomán alakul át kinek-kinek az egyéni ízlése, készül fel a jobb fogadására, és hogy csak az *egyéni meggyőződés* alapján szegődik bárki is a mi szépségeszményünk vallói közé.

Éppen ezért olyan kérdéseket is meg kell vizsgálnunk, melyeket ez ideig jobbára elhanyagoltunk vagy lebecsültünk, és kizárólag a világnézeti, eszmei nevelés területére szűkítettünk le, az *ízlés* összetettebb elemzése helyett. „A szocialista realizmus elméletének sokkal nagyobb figyelmet kell fordítania *a művészet és a közönség* kölcsönhatására — mutat egyik legsürgősebb elvi feladatunkra a Kulturális Elméleti Munkaközösség tavaly megjelent dokumentuma. — A hatáskutatás terén, felhasználva a művészeti oktatás és a népművelés tapasztalatait, tervszerűbben kell élnie a művészetszociológia eszközeivel, és vizsgálnia kell az esztétikai hatás recepciójának lélektanát. Másrészt, a kulturális forradalom igényeit és távlatait figyelembe véve, fel kell tárnia a közönségnek a művészetek fejlődését befolyásoló szerepét."[6] Nem véletlenül éppen most: hiszen arra a pontra érkeztünk, ahol — a korábbi hibák jó részét kiküszöbölve — elsősorban az újjal, a korszerűvel szemben álló beidegződéseket és idegenkedéseket kell megszüntetnünk. (Hiszen a kulturáltság alapfokú tételeit *általában* már elfogadtattuk!) A pillanat éppen a szocialista művészet és irodalom szempontjából történelmi. „Negyedszázad alatt nem is egy, hanem *két művészeti forradalom zajlott le* művészetünkben — összegezte találóan a megtett utat Diószegi András. — Az egyik úgy jellemezhető, mint a hagyományos művészi formák egye-

[6] A szocialista realizmusról. Társadalmi Szemle, 1965. 2. sz. 60. l.

Digitized by Google

sítése a szocialista világnézettel, a másik pedig úgy, mint forradalmian új művészeti formák megteremtése a forradalmian továbbfejlődő szocialista világnézet alapján."[7] A közönség — természeténél fogva — nincs és egyelőre talán (beidegződései miatt) nem is lehet teljesen szinkronban ezzel a második forradalommal. Mindez azonban semmit sem von le ebből a kötelességünkből, hogy az *érthető* — vagyis a valóságot helyesen tükröző, kifejező — műveket mielőbb és minél szélesebb körben *közérthetővé* tegyük. És, hogy a még újabb, születendő művek számára eleve a lehető legkedvezőbb körülményeket teremtsük meg.

A KÖZÉRTHETŐSÉG VITÁJA ÉS AZ ÍZLÉS

Nem véletlenül kerülnek hát ezek a fogalmak — mint *érthetőség, közérthetőség, ízlés* — különösen most, előtérbe, és nem ok nélkül forognak köztudatunkban immár évek óta. Az érthetőség és a közérthetőség összefüggésének és ellentmondásának bonyolultságát nem is vizsgáltuk még meg eléggé, pedig a *kettő dialektikus egységének* felderítése sok problémánkat oldaná meg. Egy magyar szakember egyenesen a szocialista művészet alap-paradoxonának tartja, hogy „a szocialista művészetnek minden eddigi művészetnél bonyolultabb összefüggéseket kell az adekvát eszközök kialakításával megragadnia — minden eddigi művészeténél szélesebb tömegek számára érthető módon."[8] Valóban paradox, de nem megoldhatatlan feladat, ha számolunk azzal a ténnyel, hogy nemcsak általában az esztétikai kultúra fejleszthető, hanem az ízlés maga is alakítható, mint ennek az esztétikai kultúrának legfontosabb „vezérlőműve". Az a szubjektív értékelő és választó rend tehát, mely mindig a *teljes ember egészét* igényli, és nem korlátozódik csupán a világnézet tudatos hatására. Ehhez viszont azt kellene pontosabban tudnunk, milyen is hát ez a „vezérlőmű", milyen áttételeken és egyéni sajátosságokon át kapcsolódik a társadalomhoz, milyen hatások összessége (milyen mennyiségi-minőségi fokozatokkal) változtathatja?

Az ízlés esetében nyilvánvalóan speciális tulajdonságról van szó, az egyén komplex „világszemléletének" azon részéről, amely — a művészet érzékelésére és értésére kifejlődvén — mintegy visszatükrözi a művészet specifikumait is, annak képére és hasonlatosságára alakul — hiszen különben nem is léphetne kapcsolatba vele. A műalkotás felfogása, percepciója tehát nem azonos például a tudományos megismeréssel. Egy lírai verset másként értünk meg, mint egy matematikai képletet. A zeneművel, festménnyel vagy építészeti alkotással való találkozás *egész* lényünket igénybe veheti, *teljes* emberségünkre hathat, s éppen ezért katharzis-erejével át is alakíthat

[7] Humanizmus, művészet, érték. Társadalmi Szemle, 1965. 12. sz. 107. l.
[8] Garai László: A műérték pszichológiája és szociológiája. Kritika, 1966. 2. sz. 21. l

Digitized by Google

bennünket. Természetesen csak akkor, ha ez a találkozás nem csupán valami absztrakt síkon megy végbe. Nem beszélhetünk a műalkotás felfogásáról, ha a mű értékével kizárólag csak „tisztában vagyok", mert sokan dicsérik, vagy a művészettörténet számon tartja és így tovább — vagyis ha *csupán tudati okokból* közeledem rokonszenvvel hozzá. Csakis a teljes szubjektum aktivizálásával teremthetek kapcsolatot azzal a tartalommal, amely számomra is felfogható (mert a valóságot tükrözi), és egy alkotó egyéniség sajátos hullámhosszán érkezik. Minél bonyolultabb és sokrétűbb most már ez a tartalom, minél több művészi „információt" hordoz, annál bonyolultabb és — ha már ennél a technikai hasonlatnál akarunk maradni — annál korszerűbb „jelfogóállomásra" van szükség, s annál körültekintőbbnek, sokoldalúbbnak kell lennie a *válogatásnak* is.

A kapcsolat *lehetősége* objektív tehát, de *realizálása* mindig csak szubjektíve képzelhető el — így summázhatnánk egyetlen mondatba a fenti gondolatsor tanulságát. S ez esetben, a közönség oldaláról vizsgálva, ez magyarázhatja meg az érthetőség-közérthetőség állandóan jelentkező problematikáját is. Egyetlen példa talán pontosabban megvilágítja, mire célzunk. József Attila életműve, mely a költő tragikus halálának pillanatában végleg lezárult, a mi felfogásunk szerint — s ezt igazolja az irodalomtörténet is — azért *érthető* minden haladó ember számára, mert magas fokon tükrözte korának emberi lényegét. Következésképp a mű létrejöttétől fogva megvolt annak a lehetősége, hogy alkotása *közérthetté váljék*. Mégis, hányan értették és értékelték igazán — mondjuk 1937-ben és hányan ma? A közben eltelt idő egyre inkább közelítette egymáshoz az érthetőség és a közérthetőség fogalmát, s 1966-ban már minden bizonnyal összehasonlíthatatlanul nagyobb a József Attilát *valóban* értők száma. Mi történt közben? Noha az életmű jottányit sem változott, kiépült a hozzá vezető utak rendszere. Megteremtődött tehát egy sor olyan igazi kapcsolat, amelyet mindenekelőtt az új magyar társadalom szelleme és népművelő munkája tett lehetővé — s nem is csak egyszerűen az iskolai nevelés révén. Nem fejlődött tehát az ízlés? Számos hasonló bizonyítékot lehetne még felsorakoztatni a pesszimista, a társadalom szerepét tagadó nézetek cáfolására. Történetileg dokumentált igazság, hogy *ez a szubjektív kategória* (hiszen a társadalom egészében helyezkedik el) jó irányban is *alakítható, fejleszthető*. Ehhez egyrészt olyan művek szükségesek, melyek *valóban* a folyton gazdagodó emberi lényeget közvetítik, és ezáltal — igazság-tartalmuknál fogva — még nagyobb idő-távolságból is élvezhetők; másrészt viszont olyan társadalmi feltételek kellenek, melyek az egyén ítélet-rendjét módszeresen alakítják, formálják, fejlesztik.

Ezen a ponton találhatjuk meg *a világnézet sajátos szerepét is az ízlés alakításában*. És innét kell majd legalább futólag pillantást vetnünk az ízlés történetiségére és dinamikájára, rétegeződésére és társadalmi mozgására is. Ha ugyanis az ízlést — egyáltalán nem a

Digitized by Google

kanonizálás igényével — legalább megközelítően meg kívánjuk határozni, akkor arra jutunk, hogy tulajdonképpen nem más, mint az *az esztétikai ítéletalkotásunkban megnyilvánuló szemlélet, melyet a szépről vallott elképzelések és fogalmak, végső soron a személyes szépségeszménnyel kapcsolatos nézetek irányítanak.* Ám nyomban szembeötlik, hogy a „nézet" szó használata egyáltalán nem pontos itt. Hiszen a dolog természete miatt — mint fentebb rámutattunk — e „nézetek" egyáltalán nem korlátozhatók kizárólag a logikára, de még a tudati szférára (s így a világnézetre) sem. E „nézetek" mindenekelőtt inkább azzal a szélesebb jelentésű *világszemlélettel* állnak kapcsolatban, mely nemcsak az egyén gondolatait, hanem *erkölcsi* érzékét, *pszichikumát*, szubjektumának minden rétegét egyesíti magában, amikor cselekvéseit irányítja. „Nemcsak a gondolkodásban, hanem az *összes* érzékekkel igenlődik ezért az ember a tárgyi világban" — ismerte föl az igazságot Marx.[9] Nagy hiba lenne, ha erről a komplexitásról (mint ahogy a közelmúlt esztétikai nevelésének egyoldalú tévedéseiben történt) megfeledkeznénk. Más szóval úgy is mondhatnánk, hogy — hasonlóan az egész társadalomban lezajló folyamathoz — az egyén esetében is akkor beszélhetünk a szocialista szemlélet *hegemóniájáról*, ha *nemcsak* egyszerűen a *világnézetet* győzi meg és formálja magáévá, *hanem a világszemléletet* is.

Az ízlés és a világnézet összefüggéseit szemlélve egyik oldalról azt állapíthatjuk meg tehát, hogy az ízlés maga nem egyszerűen függvénye a világnézetnek, s *kizárólag logikai úton* (köznyelven szólva „észérvekkel") *nem befolyásolható teljes egészében*, hiszen alakításában sokkal több komponens vesz részt. Mégsem állíthatjuk viszont a másik oldalról azt, hogy a kettő között nincsen kapcsolat, vagy hogy ez az összefüggés elhanyagolhatóan jelentéktelen. „Nem lehet elképzelni egyetlen embert sem — összegezi egy helyütt a történelmet alakító emberről való véleményét Gramsci —, aki ne lenne filozófus is, aki ne gondolkodnék, mert a gondolkodás az embernek mint olyannak a sajátja (ha csak nem patologikusan hülye)."[10] Csupán az ösztönösség szintjére redukálni az ízlést: egyenlő lenne azzal, hogy a legködösebb és hamis elméleteknek nyitunk utat. Mivel a társadalmi ember a szépet csak a maga *egységében* és *teljességében* képes érzékelni, elképzelhetetlen, hogy tartósan különbözzenek, sőt ellentmondásban legyenek ugyanazon lényben az értékelő „mechanizmusok", történetesen a tudományos-világnézeti és az esztétikai-érzékelő szférák. A kettőt kizárólag hipotétikusan, az elvont gondolkodás során választhatjuk ketté, hiszen ha elfogadjuk azt a nyilvánvaló igazságot, miszerint — P. Jugvin szavaival — „nem két különböző és ellentétes személy a művész, mint műve alkotója, és a gondolkodó művész, mint közösségi ember, aki egy bizonyos módon

[9] Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Bp. 1962. 73. l.
[10] Antonio Gramsci: i. m. 47. l.

Digitized by Google

értelmezi a külvilágot",[11] akkor a maga számára saját ízlése alapján válogató *egyénről sem tételezhetjük, hogy „megkettőződik"*. *Valóban* haladó világnézetű embernek nem tetszhetik hamis, hazug, reakciós alkotás, mint ahogy a reakciós polgárok is fintorognak Majakovszkij vagy Brecht forradalmi műveire. Mint ahogy kinek-kinek — ízlésrendje középpontjában — létezik valamilyen *szépségeszménye*, amihez mér és aminek alapján szelektál, úgy a különféle jellegű társadalmak is kialakítják a maguk ideálját, amellyel ellentétbe kerülni polgári társadalomban csak forradalmi, szocialista társadalomban pedig csak maradi-burzsoá álláspontról lehet. (Még akkor is, ha ezt az álláspontot valaki öntudatlanul, kényelmességből vagy sekélyességből foglalja is el nálunk.) A gyakorlati élet tanúsítja, hogy mindez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a mi változó világunkban ilyen egyéni ellentmondások újra és újra ne keletkezzenek. Ilyenkor aztán az ízlés — mint fejletlen és nem a társadalom valóságos szépségeszményéhez igazodó értékelési rendszer — a maga válogatását rosszul végzi, *nem segíti az érthető közérthetővé válását*. Az ilyen ízlésű ember a jó művet (mert maga nem érti meg) mint objektíve értelmetlent bélyegzi meg, és mintegy lezárja azokat a közvetítő kapcsolatokat is, melyeken keresztül pedig az esztétikai érzékelés tanulságaival és élményeivel a világnézet is gazdagodhatna. Más szóval megakasztja önnön filozófiai fejlődését is, igénytelensége és kényelmessége a gondolkodására is átterjed, egyre kevésbé igazodik ki a világban. Így aztán átlép fölötte az idő.

KÉTFÉLE SZÉPSÉGESZMÉNY — KÉTFÉLE VILÁGNÉZET

Ezek szerint az ízlés és a világnézet között *tartós* ellentmondás nem lehetséges (avagy: az ellentmondás „mozdulatlansága" huzamosan nem tartható); vagy az egyiknek, vagy a másiknak valamilyen irányban módosulnia kell. Ennek éppen mostanában láthatjuk bizonyító példáit: az utóbbi évek mind teljesebben kibontakozó szocialista művelődési politikájának eredményeképpen egyre többször válik el egymástól a világszemléleten belül a világnézet és az ízlés: előbb átalakul, a haladás eszméivel telítődik fel a világnézet, majd hatni kezd az ízlés rendjére is. Ebben a bonyolult folyamatban egyaránt munkál a kétely, az ellentmondásokat felismerő viaskodás, a régi értékítélet-rendszerek megtörésével járó elbizonytalanodás is. Ha a kételyek egyáltalán felmerülnek, a régi ízlés egyszeriben megzavarodik: sablonjai lassan kikopnak, és már csak jobb híján végzi a maga sajátos ítélkező munkáját a beidegzett normák alapján. Erősödik viszont az a felismerés, hogy valami megfelelőbbet (jobbat, igazabbat, korszerűbbet) kellene a válogatáshoz mércéül-eligazítóul találni.

[11] Lenin és az irodalmi kritika. — Idézi: Helikon (Világirodalmi Figyelő), 1965. 1. sz. 192. l.

Digitized by Google

Történelmi vakság volna nem észrevenni a „miért szép?" mind sűrűbben záporozó kérdései mögött azt az őszinte igényt, mely az ízlésben is fel akarja számolni önnön felismert elmaradottságát, kispolgári felületességét. Ebben egyaránt közrejátszik a társadalmi közszellem, a népművelési hálózat hatása, de gyakran a határozott világnézeti meggyőződés parancsa. Ez a tömegméretekben most jelentkező igény egyuttal a közösségi aktivitás növekedését is maga után fogja vonni.

De végül is létezik-e a szocialista szépségeszmény, mint általánosabb ideál? Megelőző korokra visszatekintve egy-egy változatát könnyen megtaláljuk, s nem nehéz felismerni rajtuk azokat a sajátosságokat sem, melyek a határozott *osztályjellegre* utalnak. Sok szempontból jellegében hasonlatos egyébként ez az eszménykép ahhoz, melyet egy-egy társadalmi forma az erkölcs, az életfelfogás, stb. területén alakít ki magának, noha ezt minden részletében talán soha sem kodifikálja. Nyilvánvaló, hogy minden alap megteremti a maga ilyen természetű felépítményét is, a számára kedvező és hasznos eszményrendet. Dőreség lenne mindebben például az egyéni morál vagy ízlés szubjektív jellegének tagadását látni. „Az esztétikai észlelés által felfogott esztétikai minőségekben — írja V. V. Vanszlov — az emberi lényeg nem nyíltan, hanem rejtetten mutatkozik meg, mert a dolgok érzéki tulajdonságai sajátosak, létüknek vonásai esetlegesek. Az emberi lényeg felismerésekor az individuális ember kapcsolatba kerül a dolgok individuális alakjával. A szép élvezete ezért egyéni-szubjetív, individuális-egyedi. Nemcsak a szép általános törvényszerűsége fejeződik ki benne, hanem az egyes individuumnak a konkrét dologhoz fűződő személyes viszonya, az »én« szubjektív átélése is. Az ízlés *adott, konkrét* ítélete ezért nem lehet mindenki számára kötelező és szükségszerű."[12] És — tegyük hozzá — ezért a szocialista társadalomban sohasem beszélhetünk *uniformizált ízlésről*, hiszen mindig is ahányféle ember, annyiféle esztétikai viszony és ízlés lesz a *konkrét esetekben*. Mindez azonban nem kérdőjelezi meg az egyéni ízlésrendszerek közös vonásainak, azonosságainak a létét. A szocializmus éppen az elidegenítő tendenciákkal vívott harcban teremti meg a feltételeket ahhoz, hogy az ember kapcsolatai visszanyerjék természetes értelmüket és szabadságukat. Az egyéniség legnagyobb kiteljesedésének lehetőségét azonban képtelen lenne az individualizmus, a teljes elszigetelés útján elérni. Minél szabadabb és sokoldalúbb az egyén, annál jobban felismeri szükségszerű helyét és szerepét a társadalmon belül; annál inkább szaporodnak tehát azok a jegyei, melyek éppenséggel a többiekkel társítják és közösségivé teszik. Annál inkább közelít tehát szépségideálja is a társadaloméhoz, amelyben él és amelyért dolgozik, s amely a maga jellegével *objektíve* meghatározza ennek az esztétikai eszménynek az *álta-*

[12] V. V. Vanszlov: A szép problémája. Bp. 1958. 61. l.

Digitized by Google

lánosságait. Mivel pedig a szocialista társadalom annak a felismerésnek a nyomán született, hogy a világ megismerhető és megváltoztatható, *a szocialista ízlés számára az esztétikai értékrend a művek hatékony valóság-értéke alapján épül fel,* a művészi tükrözés foka szerint rendeződik, a tartalmában-formájában igazán újat részesíti előnyben. „Nekünk — írta Lenin — a *teljes* és *a valóságnak megfelelő* (правдивая) információra van szükségünk. Az igazságot pedig nem szabad attól függővé tenni, hogy kinek használ."[13] Az igazság ugyanis mindig forradalmi: s a szocialista realizmus végső soron nem állíthat fel más célkitűzést magának, mint ennek a *teljes igazságnak* a kiküzdését, felmutatását. Ez is tehát alapvető kritériuma.[14]

Kizárható lenne most már ebből az igazságra törő igényből, mely egész szépségeszményünket áthatja, a *tudatos* elem? És olyan távol esne a forradalmi világnézettől, hogy ne lehetne szoros és lényegi kapcsolatot felfedezni vele? „Bennünket érzelmeink az ész legnagyobb megfeszítésére szorítanak, s az ész megtisztítja érzéseinket" — foglalta össze találóan Bertolt Brecht a tudatunk és érzelmi világunk közti legszerencsésebb kapcsolatot.[15] Ezzel rendkívül fontos kölcsönhatásra mutatott rá: olyan dialektikára, mely mind az érzelgős romanticizmus, mind pedig a száraz racionalizmus veszélyeitől megóv bennünket. S szembefordít a polgári szépségeszménnyel is, mely ma — a burzsoá filozófiával való szoros kapcsolatban — a legegyszerűbb válfajától (a konzum-kultúra termékeitől) a legbonyolultabbig (az „elit-produktumokig") egyfajta igényt szolgál. A tőkés társadalom azt várja a művészettől, hogy általában és konkrétan is a létezés abszurditását mutassa ki, és az értelem erőfeszítését lecsökkentve, az érzelmek hevületét lohasztva, olyan mesterkélten kellemes világba röpítsen, melyben *a valóságon a vágyak uralkodnak.* A polgár számára a társadalmi valóság amúgy is „kellemetlen" és „szorongató" — szívesen lemond hát megismeréséről és (mert semmi érdeke nem fűződik hozzá) megváltoztatásáról is. A szocialista társadalom embere azonban ezt a nézetet és ezt az ideált nem fogadhatja el sajátjának. Nem is fogadja el: a *szépet* (és a hozzá társult olyan fogalmakat, mint a *kellemes,* a *hasznos,* az *igaz,* a *jó*), *nem öncélú élvezeti cikknek tekinti,* hanem *nélkülözhetetlen* segítőnek.

[13] Lenin: Összes Művei, 54. köt. 446. l. (oroszul). — Idézi: Novij Mir, 1966. 2. sz. 241. l.

[14] E tétel alapjára helyezkedik a neves olasz kommunista esztéta, Galvano della Volpe is, aki Critica del gusto című könyvében (Milano, 1960) Engels, valamint Lenin példáját ilyen szempontból tartja különösen nagy jelentőségűnek (215—218. l.).

[15] Idézi Ernst Fischer: A nélkülözhetetlen művészet. Bp. 1962. 7. l.

Digitized by Google

SIPOS JÁNOS

„A marxista gondolat hete" és a francia baloldal kirajzolódó összefogásának problémái

A francia kommunisták lassan hagyományossá váló vitaülése az idén az erős mozgásban levő franciaországi politikai helyzetben sajátos jelentőséget kapott.* „A marxista gondolat hetének" tematikáját is az új feltételek alakították ki.

Egy évvel ezelőtt még az volt a terv, hogy a forradalmi felszabadító harcok kérdéseit vitatják meg. A téma megváltoztatását nemcsak a Hét algériai résztvevőjének bebörtönzése tette szükségessé. A tavaly őszi elnökválasztás idejére világossá vált, hogy a gaulleista személyi hatalom uralma érleli a maga gyümölcseit. A politikai hatalom közvetlen közreműködésével meggyorsult a tőke koncentrációjának folyamata, erősödött a nagytőke nyomása a társadalmi élet minden területén. A gazdaságpolitikától az oktatási rendszer reformjáig a kormány minden intézkedése közvetlenül a nagytőke céljait szolgálja. A dolgozó tömegeknek s a kis- és középburzsoázia jelentős részének is roszszabbodik a közérzete, növekszik az elégedetlensége, s ezt nemcsak az újból szélesedő sztrájkharcok, az oktatási reform elleni széles körű tiltakozás mutatja, hanem az is, hogy a személyi hatalom elleni politikai harcban lényeges változások történtek.

Az elnökválasztási csata során a gyakorlatban kialakult baloldali egységfront, Mitterrand jelölésének sikere kézzelfoghatóvá tette, hogy a kommunistákkal való szövetség nélkül nem lehet megbuktatni a fennálló politikai rendszert. Azonnal megkezdődött a jövő év tavaszán esedékes általános választások politikai előkészítése. A demokratikus baloldal pártjai és alakulatai — a szocialisták, a radikálisok, Mitterrandék — új tömörülésekkel kísérleteznek. (Eközben a kommunisták felé is tesznek lépéseket.) Javult a kommunista párt politikai helyzete, s ebben nagy szerepet játszik a békés egymás mellett élés politikájának a Szovjetunió és a szocialista országok részéről történő következe-

* „A marxista gondolat hetének" öt esti ülését március 9-től 11-ig tartották a párizsi Mutualité palotában, a Centre d'Etudes et de Recherches marxistes, a marxista kutató központ rendezésében. A vitahét előtt és után diákok, egyetemisták részvételével szemináriumok és konferenciák folytak. A vitahét anyagát a párt kiadója, az Editions Sociales adja ki.

Digitized by Google

tes megvalósítása, továbbá az, hogy a gyarmati kérdés ma már nem nehezedik rá a franciaországi politikai harcokra, s hogy mindennek hatására a kispolgári tömegek ma már nem félnek a kommunistáktól, a szocialista országoktól. Így a kommunista pártnak az igazi demokratikus fordulat feltételeire vonatkozó javaslatai szélesebb visszhangot keltenek.

A baloldali politikai erők összefogásának feltételévé a közös demokratikus program kialakítása, a kivívandó demokráciára vonatkozó elképzeléseknek egymáshoz közelebb vitele vált. De szükségképpen fontos helyük van a mai politikai érlelődési folyamatban a távolabbi perspektíváknak is: a szocializmus kérdésének, a szocializmusba való átmenet útjainak, a többpárt-rendszer fenntartásának, a demokrácia és a szocializmus viszonyának. A kirajzolódó baloldali egységfront nem kommunista partnereinek jelenlegi puhatolódzásai és manőverei során ezek a kérdések gyakran visszatérnek. A *demokrácia és a szabadság, a demokrácia és a szocializmus* kérdései alkották az idei, az ötödik „Semain de la pensée marxiste" alapvető tematikáját is.

„A marxista gondolat hete"-vel egyidejűleg zajlott le a párt központi bizottságának ülése, amely elsősorban az ideológiai munka időszerű kérdéseit tárgyalta. Ekkor kezdődött az egyetemek diákjainak és tanárainak országos sztrájkja is. Ebben az időszakban egymást követte a hajóépítők, a vasasok, a vasutasok, a közlekedési dolgozók, a postások és más szakmák dolgozóinak sztrájkja. Ekkor tartott egyórás televíziós beszélgetést Waldeck Rochet, a párt főtitkára néhány újságíróval (ez szintén újszerű jelenség Franciaországban). A vitaülést megelőző és követő hetekben lázas és változó sikerű tárgyalások folytak a baloldal különböző áramlatai között. Megindult az ideológiai eszmecsere a kommunisták és a szocialisták között, s a francia szocialisták elméleti konferenciáján a kommunisták is jelen voltak.

„A marxista gondolat hete" — szimbólumszerűen — a francia népfront 30. évfordulójának jegyében ült össze: vitáiban (az idén először) részt vettek a Szocialista Párt hivatalos képviselői, s ott voltak a radikálisok, Mitterrand, s a haladó keresztény áramlatok képviselői is. A körülményeknek, a politikai légkörnek megfelelően nagy érdeklődés fogadta a Hetet, részletes programját a nagytekintélyű polgári „Le Monde" is közölte, rendszeresen beszámolt a vitáról, s a maga módján aláhúzta a találkozó politikai jelentőségét. A vitán megjelent Franco Ferri, az Olasz Kommunista Párt kutató központjának, a Gramsci Intézetnek az igazgatója. A vitaesteken rendszerint zsúfolásig megtelt a Mutualité palota; több mint háromezer részvevő — nagyobbrészt fiatalok, egyetemisták — nagy lelkesedéssel, okos figyelemmel követte az előadókat, néha türelmetlenkedve a közös demokratikus program halogatása miatt.

A politikai körülmények, a reményteljes várakozás sajátosan hatott az eszmecsere jellegére. A rendezők inkább elméleti jellegű vitának szánták a Hetet, de a feltett kérdések ilyenek voltak: „Mik a való-

Digitized by Google

ságos demokrácia feltételei?" „Hogyan viszonyul egymáshoz a demokrácia és a szocializmus?" „Mi az emberi szabadság tartalma?" — s ez az adott helyzetben óhatatlanul a mai nagy politikai problémák, a közös program kérdéseinek közvetlenebb tárgyalására ösztönözte a részvevőket. Ez volt az oka annak is, hogy a Hét jelentőségét és eredményét nem annyira elméleti, mint inkább közvetlenebb politikai mondanivalója adja meg.

•

Politikai szempontból azok voltak a legfontosabb vitaestek, amelyek *a demokrácia és az államhatalom, a demokrácia és a szocializmus* viszonyát tárgyalták. Az eszmecserében előtérbe kerültek a demokratikus fordulat, a felépítendő új demokrácia fontos politikai és gazdasági kérdései, a szocialista perspektíva problémái.

A gaulleista hatalom kritikájában, megbuktatásának és az igazi demokrácia létrehozásának szükségességében fő vonásaiban megegyezett a vitapartnerek véleménye. A kommunista *René Piquet* a marxista államelmélet, a monopolkapitalizmus mai fejlődési tendenciái alapján fejtegette a kérdést. Rámutatott, hogy a munkásosztály megerősödése következtében a liberális burzsoá demokrácia a kapitalizmus fejlődésének akadályává vált. A nagyburzsoázia célja minden demokrácia elpusztítása. Ennek a törekvésnek az eszköze ma a gaulleista hatalom, amely közvetlenül a nagy kapitalista monopóliumok politikai uralmát valósítja meg, és monarchikus rendszerével a demokrácia tagadásának egy fejlettebb fokát éri el. Franciaország polgárainak nem maradt más választásuk, mint az, hogy harcba szálljanak a valóságos demokrácia létrehozásáért. *Georges Montaron,* a „Témoignage Chrétien" című haladó katolikus lap igazgatója szintén arra törekedett, hogy leleplezze a gaulleista misztifikációt. De Gaulle számára a demokrácia csupán helyeslés, számunkra viszont az állampolgárok részvétele a közügyek intézésében — mondotta Montaron. És ebben a szellemben szólt *Pierre Cot,* a haladók szövetségének elnöke és *François Mitterrand* is, a baloldali erők volt elnökjelöltje, a demokratikus és szocialista baloldal szövetségének elnöke, akinek részvételét tapsorkán fogadta.

A tulajdonképpeni vita akörül indult meg, hogy *milyen legyen a felépítendő demokrácia,* a gaulleista hatalom bukását követő rendszer államhatalma és ennek intézményei. Hogy megnyerjük a csatát a személyi hatalommal szemben — mondotta Pierre Cot —, szét kell zúznunk a gaulleista hatalmat, de abban is meg kell egyeznünk: mit állítsunk a helyébe.

René Piquet az eljövendő demokrácia széles, népi jellegére, a tömegek aktív részvételére helyezte a hangsúlyt. A felépítmény — mondotta — tevékeny részt vesz a társadalmi kölcsönhatásban, az ember maga építi jövőjét. A demokrácia folytonos alkotás, tudatos tevékenység, s csak harc eredményeképpen épülhet ki és fejlődhet tovább. Ezt a harcot a demokratikus pártok szervezik, ők nevelik az állampolgá-

Digitized by Google

rokat, szervezik a társadalom különböző rétegeinek tevékenységét. Ezért az eljövendő demokráciában nem fog csökkenni a politikai pártok szerepe. A demokrácia építése nemcsak a munkásosztálynak érdeke, hanem a gaulleista monarchia által sújtott minden rétegnek is. Ezért vallja a Francia Kommunista Párt, hogy megvalósítható a demokráciának többpárt-rendszerrel való építése.

Montaron is fontosnak tartotta, hogy — a gaulleista demagógiával szemben — kiemelje: a köztársaság nem létezhetik tevékeny politikai pártok nélkül. Nem annyira az eljövendő demokrácia társadalmi tartalmát próbálta azonban felvázolni hozzászólásában, mint inkább a létrehozandó „modern demokrácia" újszerű intézményeit. Kijelentette: a legutóbbi húsz év mélyreható, elsősorban technikai változásai, az „eltömegesedés" jelenségei lehetetlenné teszik, hogy egyszerűen a régi demokratikus intézményeket állítsák helyre. Szerinte a formális, képviseleti demókráciáról át kell térni a totális, közvetlen demokrácia rendszerére. Élesen bírálta a mai sajtórendszert, amit meg kell szabadítani a finánctőke hatalmától, s közszolgálattá kell tenni, a közönség ellenőrzése alá helyezni, az állam anyagi támogatásában részesíteni. A modern demokrácia olyan, új típusú pártokat igényel, amelyek nemcsak képviselik a tömegeket, hanem egyúttal ezeknek a politikai életben való aktív részvételét is biztosítják. E pártoknak a demokratikusan megvitatott program alapján kell egyesülni, választási szerződésen túlmenően kormányzási szerződést is kötni, s együttesen harcolni és kormányozni.

Az intézmények problémája másodlagos az új demokrácia tartalmához képest — mondotta Pierre Cot, Montaronnal vitatkozva. René Piquet-vel szemben pedig azt hangsúlyozta, hogy a hatalom és az állam kérdését konkrétan kell vizsgálni. A marxista államelmélet valóban a legkielégítőbb magyarázatnak látszik — mondotta —, ma azonban elsősorban azt a néhány alapvető gondolatot kell kiemelni, amely körül megvalósítható az összes demokratikus erőknek, a gaulleizmus minden ellenfelének az egysége. Melyek ezek a közös pontok?

1. A franciák többsége egyetértene abban, hogy az idejétmúlt gaulleista rendszer helyett olyan demokratikus rendszert teremtsünk meg, amely megvalósítja „a nép kormányzását, a nép által és a nép javára", ennek pedig egyik feltétele az, hogy a tájékoztatás fő eszközei ne legyenek a hatalom kezében összpontosítva; továbbá: hogy erős, szervezett politikai pártok működjenek, és az ellenzéknek módja legyen nyilvánosan fellépni.

2. A demokratikus állam erős legyen, a kormány stabil, tartós, a néppel összefonódott. A kormány stabilitását a többség kormányzási szerződésével kell biztosítani, olyan közös program talapzatán, amely elvben a megválasztott parlament egész idejére szól, s amelynek felmondása új választások kiírásával jár együtt. A demokratikus államnak erősnek kell lennie — hangsúlyozta —, hogy minden restaurációs kísérletnek ellenállhasson.

Digitized by Google

3. A demokratikus állam munkamódszerében és szervezetében modern legyen.

4. Biztosítani kell, hogy az állam alapvető funkcióit megvalósító szervek egyensúlyban legyenek, a nép képviselőinek ellenőrzése alatt, s ezzel elejét vegyük a hatalommal való visszaélésnek, hogy a mi embereinket is megvédjük a személyi hatalom kísértésétől. Erősíteni és demokratizálni kell a helyi közösségek önkormányzatát és hatalmát, mert ez minden demokrácia alapja, itt nevelődnek ki a demokrácia új vezető rétegei, ez a központi hatalom szükséges ellensúlya.

Az első vitaest részvevői természetesen *a demokratikus hatalom gazdasági alapjának* kérdésére is kitértek. P. Cot az eljövendő demokratikus állam erejének feltételét a gazdasági és társadalmi élet ellenőrzésében és irányításában jelölte meg; a hatalom birtokába jutott nép csak így érvényesítheti akaratát — mondotta. A „gazdasági demokrácia" megvalósítását emlegette — meglehetősen homályosan — Mitterrand is, egy demokratikus terv létrehozását, amely véget vetne a „technokraták teljhatalmának", s amelynek kialakításában minden társadalmi réteg részt venne.

Ezt a témát részletesebben kifejtették a *„Demokrácia és gazdaság"* címmel tartott második vitaest részvevői, és ebben a vitában érzékelhetővá váltak a nézeteltérések az egyik kulcskérdésben: az eljövendő demokratikus államhatalom *monopoltőke-ellenes jellegének* problémájában. *Henri Claude*, az ismert kommunista közgazdász számára ez a *központi kérdés:* az új demokrácia csak akkor lesz valóságos és erős, ha — túl a politikai intézményeken — megfelelő gazdasági alapra támaszkodik, s kialakítja saját gazdasági politikáját. Megismételve nemrég megjelent könyvének* főbb téziseit, H. Claude felvázolta az állammonopolista kapitalizmus sajátosságait. Ezek a sajátosságok szabják meg a népi erők egész stratégiáját és taktikáját, hangsúlyozta. A gaulleista hatalom koncentráltsága a gazdasági hatalom koncentráltságának tükröződése. A hatalom megdöntése után a gazdaságot is el kell hódítani a monopoltőkétől. A gazdasági élet demokratizálásának útja az állami ellenőrzés megvalósításán át vezet. A politikai és a gazdasági hatalom ma elválaszthatatlan egymástól: mindkettőt birtokolni kell ahhoz, hogy megvalósuljon a demokratikus erők uralma.

Folytatta és konkretizálta ezt a gondolatmenetet *Francette Lazard*, az „Economie et politique" című kommunista folyóirat szerkesztője. A valóságos gazdasági demokrácia feltétele: a legnagyobb monopoltőkés csoportok államosítása és demokratikus gazdasági terv érvényesítése — mondotta. Az eljövendő demokratikus államhatalomnak a maga közvetlen ellenőrzése alá kell vonnia a legrentábilisabb, az élenjáró gazdasági ágakat; csak ekkor tudja majd érvényre juttatni politikáját és egyúttal kézben tartani, összhangba hozni az egész gazdasági

* Henri Claude: La concentration capitaliste. Pouvoir économique et pouvoir gaulliste. Editions Sociales, Paris, 1965.

Digitized by Google

élet fejlődését. A jövő demokratikus gazdasága a kis és közepes nagyságú tőkés üzemeknek is biztosítaná működésük feltételeit, a többi közt hitelpolitikájával, s eközben megteremtené a szocializmusra való fokozatos és önkéntes áttérés feltételeit. *Gérard Destanne de Bernis*, Grenoble-i közgazdász-professzor, a kapitalista társadalmat bírálva, hasonló következtetésekre jutott.

Jacques Piette, a szocialista párt vezetőségi tagja — vitapartnereitől eltérően — hozzászólásában megkerülte a határozott állásfoglalást a gazdasági demokrácia alapvető feltételeit, a kapitalista nagymonopóliumok állami ellenőrzés alá vonását illetően. Hangsúlyozta ugyan, hogy konkrét, mozgósító jelszavakat kell találni, meg kell világítani a valóságos helyzetet, s le kell leplezni a „közös igazgatás", a tőkés vállalatok önfinanszírozásában való munkás-részvétel gaulleista mítoszát, de a gazdasági demokrácia megvalósításának fő eszközeiként mégis valamilyen paritásos vállalati intézményeket javasolt; szerinte ezek révén a munkások érvényre juttathatnák álláspontjukat a „vállalkozók" döntéseiben.

*

Mitterrand — aki a demokrácia és az állam vitájában vett részt — előadásában azonnal továbbment a demokratikus államhatalom kérdésén, és már *a szocialista perspektíva kérdéseit* vetette fel. Meg kell mondanunk, hogy a *szocializmus* problémájának napirendre tűzése sajátos szerepet játszik a mostani vitákban, a demokrácia politikai erőinek gyülekezésében. A kommunista párt természetesen egy pillanatra sem tagadja, hogy célja végső soron a szocializmus, a kommunizmus kivívása, sőt fontosnak is tartja azt, hogy a munkásosztály, a dolgozó tömegek előtt megvilágítsa a távolabbi perspektívákat. Bevezető előadásában René Piquet egyértelműen kijelentette, hogy a kommunisták meggyőződése szerint a demokráciáért vívott harc szükségszerűen elvezet a szocializmusig. A szocialista perspektíváról, a demokrácia és a szocializmus viszonyáról szólt Waldeck Rochet is, a párt főtitkára, a Hét utolsó estjén. De a hangsúlyt a kommunisták ma nem erre, hanem a jelenlegi történelmi szakasz feladataira, a személyi hatalom megbuktatásának feltételeire és a demokratikus fordulat, a kivívandó demokrácia kérdéseire helyezik.

Ezzel szemben partnereik, a kialakulófélben levő demokratikus összefogás potenciális tagjai — miközben éppen a közös, közvetlenebb célok vonalán közelednek a kommunistákhoz — a távolabbi perspektíva fényében szeretnének a közvetlenebb jövő kérdéseit, a kommunisták és a helyzet által követelt közös programot illetően állást foglalni. Ez érthető is, mert a szocialista forradalom eddigi története csak a második világháború után és csak néhány szocialista országban mutatott példát arra, hogy a forradalom demokratikus szakaszából ennek fejlettebb szakaszára, a szocializmus építésére való áttérés során is fennmaradhat a demokratikus pártok szövetsége. A demokratikus

Digitized by Google

partnerek komoly biztosítékot szeretnének kapni jövőjüket illetően. Ezért különösen jelentősek a francia kommunistáknak a szocializmus mai útjaira, a többpárt-rendszer fenntartására vonatkozó állásfoglalásai. És ezért is igen fontos, általában a kapitalista országokban folyó harc szempontjából, a szocialista országokban végbemenő demokratizálódási folyamat.

A szocialista perspektíva kérdéseinek előterébe tolása azonban taktikai szerepet is játszik: eszköz a kívánt, de egyben félve kezelt közös program, a közös front halogatására. Abban az ellentétben, amely akörül van, hogy a kommunisták a közös program kialakításában az azonnali tennivalók tisztázására helyezik a hangsúlyt, tárgyalópartnereik viszont a szocializmus perspektívájának részletesebb napirendre tűzését kívánják, nem pusztán a nem kommunista ellenzék köreiben tapasztalható többé-kevésbé indokolt aggályokról van szó, hanem a kommunistákkal való együttműködés ellenzőinek azon törekvéseiről is, hogy az együttműködést megakadályozzák. Jellegzetes megnyilvánulása ez a mai helyzetnek, amelyben a francia monopoltőke nyomása egyre szélesebb rétegeket sújt, és igen különböző társadalmi és politikai áramlatokat terel közös irányba, köztük olyan polgári, kispolgári erőket, amelyek akarják is a személyi hatalom megbuktatását, de félnek is tőle, mert attól tartanak, hogy a munkásosztálynak, a kommunistáknak a harcban való részvétele azonnal továbblendíti az eseményeket. A különböző irányzatok arra törekednek, hogy maguk tartsák kezükben a kialakuló demokratikus összefogás vezetését, s ne engedjék megvalósulni a forradalmi munkásosztály hegemóniáját ebben a folyamatban, de egymás között is harcolnak a vezetésért, amint ezt a nem kommunista baloldal egyesülése körüli tartós huzavona is mutatja.

Ez teszi érthetővé, miért helyezte előtérbe beszédében *Mitterrand* a szocializmus kérdéseit. A politikai demokrácia vívmányait módszeresen elsorvasztó gaulleista hatalom éles kritikája után kifejtette, hogy az eljövendő igazi demokráciának nemcsak elvileg, hanem a gyakorlatban is biztosítania kell az egyéni szabadságjogokat, minden állampolgárnak a művelődéshez, tájékoztatáshoz, szabad véleménynyilvánításhoz való jogát. Biztosítani kell továbbá a munkához és az egészséghez való tényleges jogot, az igazságszolgáltatás függetlenségét és a kollektívák szabadságjogait: a szakszervezetek beleszólási jogát, a dolgozók részvételét a közügyek intézésében, országos, helyi és vállalati szinten egyaránt. Az eljövendő demokráciának politikai és egyben szociális demokráciának kell lennie — mondotta. Ez pedig szerinte megköveteli „az állam államosítását", függetlenségének megszilárdítását, mentesítését a különböző nyomásoktól, az állam „liberalizálását".

Ezen a ponton rátért a *szocialista perspektíva* kérdéseire, s kifejtette magának és elvbarátainak ezzel kapcsolatos aggályait. Hozzászólásában többszörösen aláhúzta: barátaival együtt milyen fontosnak tartja a véleménynyilvánítás szabadságát, minden áramlat politikai lehetőségeinek elismerését, „beleértve egy szocialista államban a nem

Digitized by Google

szocialista áramlatokét is", feltéve — fűzte hozzá azonban —, hogy az ellenfél nem törekszik a többiek szabadságának megsemmisítésére, és tiszteletben tartja a törvényt. További felvilágosításokra, ideológiai vitákra van szükség — mondotta —, meg kell vizsgálni, milyen lesz az állam, hogyan értelmezzük az egyéni és az általános szabadságjogokat, tisztázni kell, hogy valóban egyetértünk-e ezekben a kérdésekben. Számára nem teljesen kielégítők a kommunista pártnak a többpártrendszerről szóló állásfoglalásai, pedig nézete szerint a közös program kialakításában *az első számú kérdés* éppen annak meghatározása, hogy mi lesz a különböző politikai csoportok szerepe a *szocialista* államban.

A szocializmus általános igenlésén túl az egész vitában szerepet játszottak ezek a problémák: a szocialista jövő, a demokrácia és a szocializmus viszonya, a szocializmushoz vezető út politikai tartalmának kérdései különösen az utolsó vitaesten kerültek előtérbe. *Jacques Madaule,* haladó katolikus író, a lelkiismereti szabadság problémáját domborította ki hozzászólásában. Miután egyértelműen hitet tett a szocializmus mellett (a XX. században — mondotta — a szocialista demokráciában kell testet öltenie a kereszténység üzenetének) és élesen bírálta a politikai klerikalizmust, óriási eredményként értékelte a vatikáni zsinatnak a lelkiismereti szabadság elismeréséről szóló döntését. Megértettük — állapította meg —, hogy az ateizmus nem valami egyoldalú és gyűlölködő tagadás, hanem magasztos emberi magatartás, amellyel fel kell vennünk a párbeszédet. Majd a marxisták felé fordulva, felvetette a lelkiismereti szabadság kérdését a szocializmus viszonyai között. A szocialista államnak biztosítania kell — mondotta — a lelkiismereti és vallásszabadságot, meg kell engednie a vallásos meggyőződés szabad terjesztését, azzal a feltétellel, hogy az ne sértse a szocialista rend alapjait. De véleménye szerint azt is meg kell vizsgálni: milyen legyen a szocialista állam viszonya a maga ideológiájához, hogy az ne váljon „állam-ideológiává", ne vezessen valami újfajta klerikalizmushoz. A marxista ideológiának meg kell tűrnie más meggyőződések megnyilvánulását, biztosítania kell a szabad vita lehetőségét a jövő szocialista Franciaországában. Annál is inkább, mert nézete szerint a különböző filozófiai felfogású emberek között a szocializmusban is lesz valami békés verseny, amelynek célja: minden egyén és az egész emberiség szabad és teljes kibontakozása.

Claude Fuzier, a szocialista párt vezetőségi tagja, a „Populaire" főszerkesztője is a demokratikus szabadságjogok problémáját helyezte előtérbe. A demokráciát mindenekelőtt az jellemzi — mondotta —, hogy biztosítja minden egyes ember alapvető jogait, a szocializmus megkülönböztető jegye pedig szerinte az, hogy — szemben a kapitalizmussal — felszabadítja az egyént és megvédi jogait. Demokrácia nélkül, vagyis az egyén jogainak teljes elismerése nélkül nem szocializmus a szocializmus — hangsúlyozta Fuzier —, aminthogy szocialista akarat nélkül, vagyis a kapitalizmus tagadása nélkül a demokrácia sem demokrácia. A szocializmusnak meg kell őriznie és tovább kell

Digitized by Google

fejlesztenie a hosszú harcok során kialakított demokratikus módszereket. Igen érdekes és újszerű mozzanat volt az, hogy Fuzier — bár meglehetősen egyoldalúan és általánosságban hangsúlyozta a szocialista rendszer demokratikus lényegét —, mégis eljutott addig a gondolatig, hogy esetenként történelmileg szükséges lehet a demokrácia korlátozása, *a szocialista demokrácia védelme*. Elismerte, hogy a szocialista országok, jóllehet egyes szakaszokban fejlődésük sajátos történelmi körülményei a demokrácia korlátozására vezettek, a demokrácia és a szocializmus egységét valósítják meg. S ami még fontosabb: azt is elismerte, hogy bizonyos körülmények között *szükség van proletárdiktatúrára*. „A proletárdiktatúra időszakának szükségessége — mondotta — csak abban a feltételezésben állítható, hogy a hatalmától megfosztott kapitalizmus erőszakhoz folyamodik; tartalma pedig nem haladhatja meg a demokratikus rend által elfogadható mértéket, a pártütőkkel szemben törvényeit és létét védelmező demokráciáét. Semmi esetre sem vezethet az alapvető egyéni szabadságjogok semmilyen megcsonkításához, az állampolgárok semmiféle kategóriájában, beleértve azokat is, akik még ellenzik ugyan a szocialista hatalmat, de elfogadják törvényeit." A proletárdiktatúrának ez a felfogása korlátozott ugyan, mert nem érti meg annak alapvető tartalmát — azt, hogy a szocialista állam fejlődésének ez az első szakasza már maga is igen széles körű és tényleges demokráciát valósít meg, eközben pedig előkészíti a maga megszüntetését, s az egész nép államává, majd a népi önigazgatás rendszerévé való átalakulását —, de mégis számottevő közeledés a marxizmus álláspontjához.

Tartalmas záróelőadásában *Waldeck Rochet* részletesen kifejtette a párt álláspontját a demokratikus fordulat és a szocializmusra való áttérés kérdéseiben. Megállapította: a demokratikus baloldal egyetért abban, hogy a jelenlegi franciaországi rendszer antidemokratikus és megdöntendő, s hogy csak a szocialista rend valósíthatja meg, a kizsákmányolás megszüntetésével, a valóságos gazdasági demokráciát és vele együtt a legszélesebb politikai demokráciát. A kommunisták és a szocialisták a végcél lényegét illetően egyetértenek — mondotta —, de a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet *útjait* és *eszközeit* illetően általában eltérő az álláspontjuk. A munkásosztály egységének megvalósítása érdekében a két párt elhatározta, hogy eszmecserét kezd a legfontosabb ideológiai és elméleti kérdésekről, s megkísérli leküzdeni a fennálló nézeteltéréseket. Elsősorban a mai helyzet problémáira és mai állásfoglalásaikra akarják irányítani a figyelmet, nem pedig a nézeteltérések történelmi aspektusaira.

Waldeck Rochet mindenekelőtt *a szocializmusba való átmenet békés útjának lehetőségét* emelte ki. Már az eddigi történelmi tapasztalatok is tanúsítják a szocializmusba való átmenet formáinak nagy változatosságát — mondotta. Azt természetesen ma még senki nem mondhatja meg pontosan, hogy Franciaországban milyen módon valósul majd meg ténylegesen a szocializmus; ez a fordulat konkrét körülmé-

Digitized by Google

nyeitől függ. A Francia Kommunista Párt egész tevékenysége arra irányul, hogy Franciaországban a békés átmenet feltételeit hozza létre, oly módon, hogy a szocialista ideál megvalósítása az egész dolgozó nép demokratikus mozgalmának eredménye legyen.

A kommunisták és a szocialisták közeledésének egy másik igen fontos eleme az, hogy a párt elvetette azt a tételt, amely szerint a szocializmusba való átmenetnek kötelező feltétele az egypártrendszer — mutatott rá Waldeck Rochet. A mai franciaországi viszonyokat figyelembe véve a kommunista párt határozottan a *többpártrendszer* mellett foglal állást, s ezt az alkotmány szavatolná. A párt főtitkára aláhúzta, hogy a francia kommunisták a többpártrendszert nem szűken értelmezik, nem olyanként, amelynek egyszerűen a kommunista párt vezető szerepét kell megvalósítania. Nem taktikai lépés ez — mondotta —, hanem a mai franciaországi politikai viszonyok elemzésén alapuló lényeges politikai állásfoglalás. A párt álláspontja azt jelenti, hogy nem csupán egy párt lesz hatalmon, hogy tehát a szocialista Franciaországnak nemcsak egy vezető pártja lesz: mindazok a pártok, amelyek a szocialista építésen fognak fáradozni, hatalmon lesznek és teljes értékűen fognak részesedni a hatalomban. A szocializmusra való áttéréssel nemcsak a többpártrendszert és a parlamentarizmust kell megerősítenünk és demokratizálnunk, hanem az összes demokratikus intézményeket és jogokat, az önkormányzatok szabadságát, a lelkiismereti és vallási szabadságot, a gyülekezési és szövetkezési szabadságot, a sztrájkjogot is. A szocialista rendszer minden politikai jogot meg kell hogy adjon mind a hatalmon levő demokratikus pártoknak, mind az ellenzéknek, azzal a feltétellel, hogy tiszteletben tartják az új, szocialista rend törvényeit.

Ezután Waldeck Rochet nagy erővel mutatott rá a kérdésnek egy olyan oldalára, amelyet a vitapartnerek általában homályban hagytak: *az új, szocialista rend védelmének szükségességére.* A békés átmenet lehetősége nem azt jelenti, hogy osztályharc nélkül, a munkásosztály és szövetségesei minden erejének mozgósítása nélkül meg lehet valósítani a szocializmust. Ha realisták akarunk lenni, húzta alá a párt főtitkára, abból kell kiindulnunk, hogy a nagyburzsoázia sohasem fog önként lemondani a hatalomról. A szocializmusba való békés átmenet tehát a munkásosztály egységét, minden haladó demokratikus és nemzeti erő összefogását igényli, a munkásosztály körül vagy a munkásosztály mellett való tömörülését, vagyis a nép többségének megnyerését, mert csak így válik a nagyburzsoázia teljesen elszigetelődötté, s ezzel képtelenné arra, hogy erőszakhoz, polgárháborúhoz folyamodjék. Ezért bármilyen formát ölt is a dolgozók hatalma, két alapvető feltételnek kell eleget tennie:

1. A legszélesebb demokráciát kell megvalósítania minden dolgozó, az egész nép számára, hogy az ténylegesen részt vehessen a szocializmus építésében, a közügyek intézésében.

2. Ugyanakkor meg kell védelmeznie az új, demokratikus és szo-

Digitized by Google

cialista rendet a volt kizsákmányoló osztályok minden esetleges szabotázsával, a hatalom visszaszerzésére, a kapitalizmus helyreállítására irányuló kísérletével szemben. Elsősorban ebben vannak nézeteltérések — állapította meg W. Rochet. Pedig meg kell érteni, hogy a francia munkásosztály és szövetségesei nem valósíthatják meg a szocializmust akkor, ha a hatalom meghódítása után lehetőséget adnak a szocializmus ellenfeleinek arra, hogy minden eszközzel, erőszak alkalmazásával is szabotálják a szocialista átalakulást és megkíséreljék helyreállítani a burzsoá hatalmat. A dolgozók hatalmának fenntartása megköveteli a szocializmus híveitől, minden demokratikus párttól, a nép többségének képviselőitől, hogy *együttesen* meg is védjék az új társadalmi rendet és *együttesen* folytassák a társadalom szocialista átalakításának munkáját. Ez nem azt jelenti, hogy a kisebbséget meg kell fosztani jogaitól, de azt igen, hogy a többség törvényét mindenkinek végre kell hajtani. Ebben a perspektívában W. Rochet üdvözölte a szocialista Claude Fuzier nyilatkozatát, amely elismerte a proletárdiktatúra szükségességét, abban az esetben, ha a burzsoázia erőszakhoz folyamodik.

Vissza kell azonban térni *a mai helyzet közvetlen feladataira*. Bármennyire érdekes és jogos is a jövő szocialista társadalmának problémáiról beszélni, annak vizsgálata sem kevésbé fontos, hogy mit kell tennünk *ma*, a közvetlen jövőben, az igazi demokrácia megvalósításáért és a szocializmus felé való haladásért — figyelmeztetett Waldeck Rochet. Nem szabad elkülöníteni egymástól a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcot, de a folyamat különböző szakaszának egybemosása sem volna helyes. Ma a fő cél: a személyi hatalom elsöprése és a valóságos demokrácia megteremtése kell hogy legyen, ezt kívánják a francia nép érdekei és törekvései, s egyúttal a munkás- és demokratikus erők tömörülésének mai lehetőségei. Az elnökválasztás tapasztalatai megmutatták, hogy ma már lehet baloldali többséget létrehozni a béke és a társadalmi haladás demokratikus programja körül. De egyáltalán nem biztos, hogy mindazok a demokraták, akik készek véget vetni a személyi hatalomnak, már most készek a szocializmus megvalósításáért is harcolni.

Korunkban, amikor a monopóliumok uralkodnak a gazdasági és a politikai életben, a politikai demokrácia csak akkor lehet valóságos, ha egybefonódik a gazdasági demokráciával, a társadalmi haladást biztosító intézkedésekkel. Olyan demokratikus rendszerre van szükség, amely még nem lesz ugyan szocializmus, de amelyben a nagytőkés csoportok már nem tarthatják uralmuk alatt a gazdasági életet. Ezért a baloldali pártok közös programjának nemcsak a demokratikus szabadságjogok helyreállítását és kifejlesztését, s az aktív békepolitikát kell célul kitűznie, hanem egyúttal a gazdasági és társadalmi rend mély átalakítását, a monopoltőke hatalmának lényeges korlátozását is. Ebben az összefüggésben *alapvető jelentőségű* az ipar kulcsfontosságú ágaiban működő monopóliumok és a nagybankok államosítása. Ez adja meg egyúttal a demokratikus egységfront kormányának azokat az anyagi

Digitized by Google

eszközöket, azt a hatalmat, amelynek segítségével, a néptömegekre támaszkodva, elindíthatja társadalmi haladást szolgáló gazdasági politikáját, s kialakíthatja és megvalósíthatja demokratikus gazdasági, szociális és kulturális tervét. Ezek az intézkedések egymagukban még nem jelentik a szocializmus megvalósítását, de kétségtelenül hozzájárulnak ahhoz, hogy az állam megszabaduljon a monopóliumok befolyásától, s megnyíljon az út a szocializmus felé.

•

„A marxista gondolat heté"-nek más, szintén érdekes vonatkozásait csak röviden ismertetem. A megmozdulás jelentőségét — amint ez az elmondottakból talán érezhető is — éppen politikai oldala, a demokratikus és a szocialista perspektíva körüli vita adta meg.

A szabadság filozófiai problémáinak szentelt vitaest is szorosan kapcsolódott a szocialista ideál, a szocialista rendszer humanizmusának kérdéséhez. Meglepően nagy érdeklődés kísérte ezt a filozófiai eszmecserét. Ezen az esten a marxista *Gilbert Mury, Guy Besse, Genevieve Navarri* és *Roger Garaudy* vitapartnere *Philippe d'Harcourt*, vidéki katolikus tanár és *André Dumas*, protestáns lelkész volt. A vita elsősorban akörül forgott, hogy valóban van-e a marxizmusnak szabadság-filozófiája, s tudományos problémának tartja-e egyáltalán a szabadság kérdését. A katolikus előadó szerint Marx csak ifjú korában, Kant, Hegel és Feuerbach közvetlen hatására foglalkozott a szabadság problémájával, az érett Marx számára azonban a kérdés már nem tudományos elmélet tárgya, s az igazi marxizmus számára a szabadság csupán illúzió, ideológikus eszmei képződmény, amelynek nincs szerepe a marxizmus szociológiájában.* Ezzel szemben *Navarri* rámutatott arra, hogy a marxizmus valóban nem annyira a szabadság filozófiáját dolgozta ki, mint inkább a szabadság feltételeinek, a szabadság kivívásának elméletét. De ez azt jelenti, hogy Marx törekvésének tengelyében az elidegenedés megszüntetése, az ember tényleges szabadságának megteremtése állott. A protestáns teológusnak válaszolva — aki a kétféle szabadság-felfogásnak: a szubjektum autonómiájának és a kollektív felszabadulásnak a viszonyát kérdőjelezte meg — Roger Garaudy ragyogóan rögtönzött előadásában kifejtette, hogy a marxizmus nem tagadja a szubjektum, az ember aktív szerepét: a szabadság az emberi munkával, az ember célszerű tevékenységével indul el útjára, az ember a munka révén szakad el a számára készen adott valóságtól, megalkotja az emberi dolgok világát, és ebben a kölcsönhatásban maga alakítja önmagát. De az ember csak a közösségben képes kifejteni ké-

* D'Harcourt itt a marxista *Althusser*-re hivatkozott, aki nagy visszhangot keltett munkáiban teljes cezúrát állít a marxi fejlődés korai és érett szakasza közé, tagadja a marxista humanizmus eszméjének tudományos értékét, és (mellesleg) ismeretelméleti téren végletesen eltúlozza az elmélet önállóságát is. Lásd: a *Nouvelle Critique* hasábjain hónapok óta folyó vitát; Althusser *Pour Marx*, valamint: *Lire le Capital* (Maspero, Paris, 1965.) c. kötetelt, az FKP KB ideológiai ülésszakának anyagát a *Cahiers du Communisme* 1966. áprilisi számában.

Digitized by Google

pességeit, az egyén szabad fejlődése mindenki szabad kibontakozásán át vezet.

A közoktatás demokratizálásáról, a gaulleista oktatási reformról *Pierre Bourdieu,* a marxizmushoz közel álló kutató tézisei* körül alakult ki vita. Bourdieu elsősorban arra irányította a figyelmet, hogy a francia oktatási rendszer szokványos radikális kritikája valójában igazolja a rendszert, s csak látszólag támadja. A különböző társadalmi rétegekből származó gyermekekkel szemben tanúsítandó egyenlő elbánás csupán formális egyenlőség, gyakorlatilag azonban igazságtalanság. A kapitalizmus viszonyai között ez a rendszer a jobb helyzetben levőknek kedvez, igazolja az egyenlőtlenséget, s eltakarva forrásait, a szociális tényezőket, ezt az intellektuális képességek természetes folyományaiként tünteti fel. A mai iskola misztifikáló funkciót tölt be: az általa kiselejtezettek számára megnehezíti annak megértését, hogy egyéni sorsuk csupán egy kollektív sorsnak, osztályuk sorsának egyedi esete. Világosan látnunk kell az iskolának ezt a konzervatív jellegét, hogy feltárhassuk: milyen feltételek közt válhat az iskola valóban az ember felszabadítójává.

*

„A marxista gondolat hete" idei sikere kétségtelenül fontos jelzője annak a politikai erjedésnek, amely a mai Franciaországban megindult. A kommunisták felé való közeledés, a baloldalon belüli, s különösen a kommunisták és a szocialisták közötti politikai és ideológiai eszmecsere fontos tényezője a demokratikus egységfront formálódásának. Reálisan kell azonban értékelnünk a folyamatban levő változások előrehaladottságát. A kommunisták sürgetik ugyan a közös választási és egyben kormányzási program megvitatását, baloldali partnereik azonban egyelőre halogató taktikát folytatnak, s a távolabbi perspektíva tisztázatlanságára hivatkoznak. A nem kommunista baloldalon belül harc folyik a vezetésért a szocialisták és más csoportosulások között. A szocialisták befolyásos csoportjai ismét egy olyan de Gaulle-ellenes koalíció lehetőségét mérlegelik, amely a kommunisták ellen is fordulna, s a jobboldalra, az ún. demokratikus centrumra támaszkodna. A szocialisták meg a demokratikus és szocialista baloldal szövetségének vezetői legutóbb de Gaulle USA-ellenes atlanti politikájának megtámadásával próbálták nehéz helyzetbe hozni a kommunista pártot.

A franciaországi állapotok képlékennyé váltak. A felhalmozódó gazdasági és társadalmi problémák súlya, az ezen a talajon megindult politikai erjedés lassú előrehaladása, az amerikai imperializmus növekvő nyomása és politikai manőverezése fontos csomóponttá teheti a jövő év elején esedékes parlamenti választások időszakát.

* Pierre Bourdieu: Les héritiers. Les étudiants et la culture (Les Editions de Minuit, Paris 1964/c., erről a témáról írt könyve széles körben ismert Franciaországban.

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

A vietnami agresszió és a nemzetközi közvélemény

Az SZKP XXIII. kongresszusának az Egyesült Államok vietnami agressziójáról szóló nyilatkozata felhívta az egész világ kommunistáit, a haladás és a demokrácia összes hívét, mindazon becsületes embereket, akik szívükön viselik a béke, az igazságosság, a népek szabadságának és függetlenségének ügyét: „emeljék fel tiltakozó szavukat, még aktívabban lépjenek fel az amerikai imperialisták vietnami agresszív cselekedetei ellen!"

A nemzetközi közvélemény fellépése máris a vietnami konfliktus egyik igen lényeges eleme: *hatása, ereje, befolyása, tömegbázisa egyre szélesedik.* Ha kiragadunk az időből egy mindössze 30 napos időszakot, a legkülönbözőbb megnyilvánulásokat jegyezhetjük fel a világ minden részében. Idén március 26-án és 27-én az egész világon szolidaritási gyűléseket tartottak a vietnami nép harca mellett, s követelték a vietnami béke megteremtését. Tüntetések, gyűlések voltak New Yorkban, Stockholmban, Kölnben, Oslóban, Rómában, Tokióban és még sok más városban. Az olasz fővárosban a San Giovanni téren, a nemzetközi méretekben is legnagyobb szabású megmozduláson százezer ember gyűlt össze a kommunisták, a Proletár Egység Olasz Szocialista Pártja és egyes szocialisták, baloldali katolikusok és különböző békeharcos szervezetek felhívására. Párizsban 15 000 ember tüntetett, az Egyesült Államokban 120 városban voltak háborúellenes tüntetések. Április 10-én 360 amerikai tudós felhívást adott ki és közölte, hogy nem fizeti be adójának azt a részét, amelyet a vietnami háború folytatására fordítanának. Április 15-én az ausztráliai Sydneyben 2000 ember tüntetett, április 21-én amerikai békeharcosok vonultak fel Saigonban. Másnap a Demokratikus Jogászok Világszövetsége nyilatkozatban bélyegezte meg a Hanoi külvárosa ellen intézett bombatámadásokat, a szovjet egyetemi hallgatók konferenciája tiltakozott az amerikai agresszió ellen, a Japán Tudományos Akadémia elítélte a vegyiháborút, és Fulbright szenátor, az amerikai szenátus külügyi bizottságának elnöke a maccartyzmus felújulásának veszélyére figyelmeztetett. Április 24-én Magyarország valamennyi városában és falvában „vietnami" őrtüzeket gyújtott az ifjúság, 25-én a Svéd Szociál-

Digitized by Google

demokrata Párt stockholmi szervezete (tagja Nilsson külügyminiszter is), valamint a skót presbiteriánus egyház tiltakozott.

A felsorolás távolról sem teljes, de így is kitűnik belőle a vietnami háború elleni nemzetközi tiltakozó mozgalom rendkívül kiterjedt, átfogó jellege. A tiltakozás folyama sokféle forrásból ered, mélységét, sodrának erejét pontosan megállapítani nem könnyű, iránya azonban világos: véget kell vetni az Egyesült Államok vietnami agressziójának, meg kell teremteni a békét Vietnamban.

A tiltakozás forrásai időben és térben, illetve a politikai égtájakat tekintve messze fekszenek egymástól: érdemes külön-külön szemügyre venni valamennyit.

* * *

Időben a tiltakozó mozgalom első megnyilvánulásai egybeesnek az Egyesült Államok vietnami beavatkozásának, „kötelezettségvállalásának" fokozódásával.

A vietnami kérdés a Kennedy-kormány agressziója nyomán került a nemzetközi közvélemény figyelmének homlokterébe, majd a Johnson-kormány 1964. augusztus 5-i provokációja és a VDK ellen 1965. február 7-én megindított légiháború után a tiltakozás világméretűvé vált.

A közvélemény mindkét esetben sokkszerűen reagált, a tiltakozás kiterjedt a társadalom minden rétegére. A felelősségérzettől áthatott államférfiak és a tömegek egyaránt megértették, hogy egy szuverén ország elleni jogtipró támadással az Egyesült Államok kormánya a háború és a béke határát lépte át, s ez a konfliktus mérhetetlen kiterjedésének kockázatát idézi fel. A VDK elleni légiháború megindítása utáni időszakra esik az amerikai diákok nagyszabású tiltakozó mozgalmának, a teach-in-ek kibontakozása, ekkor került a vietnami háború húsvéti békemenetek központjába, az amerikai, a nyugat-európai, a japán értelmiség ebben az időszakban indította meg messzehangzó tiltakozó akcióját, ebben az időben került sor az európai tőkésországokban és a világ minden táján az agresszió elleni első hatalmas tömegtüntetésekre.

Az agresszió elleni tiltakozás és *a vietnami néppel való szolidaritási mozgalom új szakasza bontakozott ki 1965 nyarán,* amikor a Johnson-kormányzat elhatározta, hogy a csődöt mondott dél-vietnami kormánycsapatoktól maga veszi át a szárazföldi háború folytatását, s megkezdte a nagyarányú csapatszállításokat Vietnamba. A háború kiterjesztésének e második szakaszában zajlott le az Egyesült Államokban a *nagy novemberi békemenet,* amely Washingtonban minden idők legnagyobb háborúellenes tüntetése volt. Ebben az időben *az amerikai agresszió veszélyeinek, abszurditásának és igazságtalan voltának, a béke elengedhetetlen szükségességének tudata utat tört nemcsak a közvéleményben, hanem az amerikai politikusok józanabb cso-*

Digitized by Google

portjaiban, az Egyesült Államok szövetségeseinek körében, a harmadik világ országaiban is. Ekkor indult meg az Egyesült Államokban a nagyarányú nyilvános vita, amely jelentősen csökkentette a Johnson-kormányzat politikájának támogatását, ekkor érlelődött fokozottan az a francia döntés, amely végül a NATO válságára vezetett. Ebben a szakaszban az amerikai kormánypolitika elszigeteltsége egyre látványosabb, a világközvélemény ereje mind súlyosabban esik latba.

Az amerikai agresszió erkölcsi tarthatatlansága különösen a Ky-kormányzattal szemben 1966 tavaszán kibontakozott nagyarányú dél-vetnami politikai mozgalom fényében vált világossá. Ebben az időben olyan, kommunistabarát irányzattal egyáltalán nem vádolható, de szavahihetőségükre ügyelő nagy világlapok, mint a New York Times, vagy a francia Figaro, nyíltan meg is állapították ezt. James Reston a New York Times hasábjain ezt írta: „Minél több erőt vetünk be, annál inkább növekszik az ellenszenv az amerikai uralommal szemben. Ez az Egyesült Államok dilemmája. Az amerikai intervenció alapja kezdettől fogva az volt, hogy Saigonban egy kormányt és egy nemzetet kell támogatni. A baj csak az, hogy *nincs olyan saigoni kormány, amely valóban képes is kormányozni, hasonlóképpen nem létezik a mi elképzelésünk szerinti dél-vietnami nemzet sem.*" A Figaro Dél-Vietnamba küldött tudósítója, Max Clos hangsúlyozta: „Az amerikaiak többé nem állíthatják, hogy a lakosság kívánságára tartózkodnak Vietnamban. Egy vietnami sem hiszi el, hogy ez a háború az ő háborúja. A dél-vietnamiak számára a következő a választás: vagy életben maradnak a DNFF-fel, vagy pedig hagyják, hogy az amerikaiak »a béke és demokrácia« nevében elpusztítsák országukat."

A párizsi rádió rámutatott az amerikai propagandaígéretek értéktelenségére: „A Honoluluban tartott amerikai—dél-vietnami csúcsértekezleten Johnson elnök nagyszabású újjáépítési program bevezetéséről nyilatkozott, ennek értelmében megsokszorozódna a rizstermelés, az ország egész területén helyreállna a biztonság és két év múlva nem lenne egyetlen szegény ember sem Dél-Vietnamban. A helyzetet ismerő haditudósítók számára *Johnson elnök tervei komolytalanoknak, sőt szinte nevetségeseknek tűnnek.* A dél-vietnami lakosság igen sokat szenved a háborútól. Az amerikai légitámadások következtében egymillió ember vált hajléktalanná. A rizsföldek jelentős része elpusztult a vegyianyagok alkalmazása következtében. A hadműveletek nyomán a polgári sebesültek száma állandóan emelkedik."

Edgar Snow angol közíró a Nouvel Observateur hasábjain joggal állapíthatja meg: „Azt, amit a kommunisták hosszú idő óta az amerikaiak vietnami agressziójának neveznek, manapság már mindenütt — még a nem kommunista Európában is — neokolonialista háborúnak tekintik."

• • •

Digitized by Google

A tiltakozás motívumai sokfélék és árnyaltak. Magától értetődő, hogy *a szocialista országok elsőként álltak ki a vietnami nép igazságos ügye mellett.* Az agresszió ellen tiltakozik *a fejlett országok haladó közvéleménye* is, legyen szó akár Franciaországról, akár Olaszországról, akár Japánról vagy Ausztráliáról, s *a harmadik világ számos országának kormánya* is megbélyegzi az eszkalációt. Elég utalni az EAK, India, Guinea, Mali magatartására, az amerikai kormányra gyakorolt nyomására. A latin-amerikai országokban, amelyeknek kormányai sokszor hivatalosan támogatják az agressziót, a népi tiltakozás ugyancsak egyre erősebb.

A szocialista országok kormányainak és a nemzetközi munkásmozgalomnak a tiltakozása magától értetődő: támadás ért egy szocialista országot, s az amerikaiak el akarnak fojtani egy nemzeti szabadságharcot. *A szocialista országokban a kormány és a közvélemény egységesen támogatja a vietnami nép harcát és elítéli az amerikai agressziót.* Ha azonban a tiltakozás, az agresszió elleni mozgalom csupán ezekre az erőkre terjedne ki, hatása csak korlátozott lehetne.

Tanúi lehetünk annak, hogy a széles tömegek is egyre inkább megértik az amerikai agresszió lényegét, és egyre erélyesebben lépnek fel vele szemben. Ebben az egyre erősödő akcióban döntő szerepet játszik az a felismerés, hogy az Egyesült Államok lábbal tiporja a nemzetközi jogot, megsérti az 1954-es genfi egyezményeket, a legbarbárabb háborús bűnöket követi el, vegyiháborút, népirtást folytat.

Ezen a ponton rendkívül jelentőssé válik *a felvilágosító munka,* a tények ismertetése.

Érdemes idézni annak az amerikai röplapnak a szövegét, amelyet március közepén osztogattak a Broadway-n: „A kormány azt mondja nekünk, hogy az Egyesült Államok a saigoni kormány kérésére tartózkodik Vietnamban. Ezzel szemben a tény az, hogy a saigoni kormányt nem Vietnam népe választotta. Sohasem tartottak szabad választásokat. 1954-ben az Egyesült Államok saját választása szerinti kormányt állított Diem vezetésével. Katonai diktátorok sora következett: valamennyiüket adófizető polgáraink költségére támogattuk. Egyetlen egy sem nyerte meg közülük a vietnami nép támogatását. Most mi tartjuk fenn katonailag ezt az elnyomó kormányzatot. A kormány azt mondja nekünk, hogy a vietnami szabadság megvédésére küldünk katonákat és pénzt. *Ezzel szemben tény az,* hogy Ky tábornok, a jelenlegi diktátor Hitler Adolfot vallja példaképének. Az előző diktátorokhoz hasonlóan szélsőséges brutalitással lép fel a diákok, a buddhisták és a nép többsége ellen. A kormány azt mondja nekünk, az Egyesült Államok veszítene tekintélyéből, ha győzelem nélkül visszavonulna Vietnamból. *Ezzel szemben tény az,* hogy éppen a vietnami mészárlások miatt gyors ütemben veszítünk tekintélyünkből."

A több békeharcos szervezet által terjesztett röplap tehát elsősorban a kormány hivatalos propagandáját leplezi le, s ennek alapján

Digitized by Google

követeli, hogy a kormány „szüntesse be a gyilkolást Vietnamban, vessen véget a bombázásoknak, jelentse be a tűzszünetet, hívjon össze békekonferenciát valamennyi érdekelt csoporttal, köztük a DNFF-fel is". A röplap a következőkben körvonalazza a békeharcosok cselekvési lehetőségét: „Képezd magad és közöld az igazságot a háborúról barátaiddal és szomszédaiddal; írjál képviselőidnek és szenátoraidnak, vagy keresd fel őket; ismételten táviratozz vagy írj az elnöknek; csatlakozz hozzánk a néma őrtállásban."

A három szakasz tehát: a tények ismertetése és az agresszió leleplezése, a tiltakozás, végül pedig a cselekvésre való felhívás. A vietnami agresszió elleni tiltakozó mozgalomnak világszerte ez a belső logikája. Kétségtelen tény ugyan, hogy az amerikai agresszió brutális valósága önmagáért beszél, s így az eszkaláció minden lépése növeli azoknak a számát, akik szembefordulnak az agresszióval — nem kevésbé nyilvánvaló viszont, hogy az amerikai kormányzatnak hatalmas propagandaapparátus áll rendelkezésére, és a hazugságok egész rendszerével próbálja erkölcsileg alátámasztani agresszióját. A kommunisták elévülhetetlen érdeme, hogy mindenütt elsőként mutattak rá az amerikai agresszió lényegére. Évekig tartott, amíg a helyzet realitását valóban tükröző jelentések — elsősorban az amerikaiak olyan arányú kudarcai következtében, amelyeket még a szervezett propagandaerőfeszítés sem volt képes eltakarni — végül utat törtek a sajtóban, s így a közvélemény szélesebb rétegei alkothattak maguknak reálisabb képet az eseményekről, köztük azok is, amelyekhez a munkásmozgalmi erők szava nem jutott el. Rendkívüli „hozzájárulást nyújtottak" ebben az időben azok az elfogulatlan tanúk, akik szembeszállva a ködösítéssel, a tényeket ismertették a vietnami helyzetről. Meg kell azonban jegyezni, hogy *a reakciós tömegsajtó a kapitalista országokban továbbra is elferdítve számol be a vietnami helyzetről.*

A következtetések levonása a tényekből — ez további lépést jelent. A tőkés országokban a háború ellen szót emelő különböző irányzatú szervezetek gyűlései, tömegmegmozdulásai *egyre nagyobb tömegeket mozgatnak meg az agresszió megfékezésére,* s egyre többen emelik fel szavukat az írók, költők közül — levonva a következtetéseket. Hadd idézzük ezúttal Barregan jezsuita atya cikkét a The Catholic Worker című lapból (ezért az írásért különben egyházi feletteses Mexikóba száműzték): „ Vitathatatlan, hogy hazánk szerepe a hidegháborúban és a gyalázatos vietnami háborúban keresztény szempontból erkölcstelen .. A vietnami ügyben nem volt igazunk 1954-ben, nincs igazunk azóta sem, és most sem. A nemzetvédelmi minisztérium azt hangoztatja, hogy 200 000 amerikainak kell Dél-Vietnamban lennie, és a mi ostoba, naiv és rosszhiszemű gondolkodásunk feltételezi, hogy tizenegy esztendei ostobaság és kegyetlenség káros következményeit azzal szüntethejük meg, ha fokozzuk az ostobaságot és kegyetlenséget."

Tanúi vagyunk annak, hogy az Egyesült Államokban és más

Digitized by Google

tőkés országokban a józan politikusok is egyre átfogóbban bírálják Washington vietnami agresszióját. E tiltakozásnak a forrása távolról sem a nemzeti felszabadító harc iránti rokonszenv, vagy akár a háború elítélése általában, hanem egyszerűen *a politikai realitások számbavétele, a tények elismerése és a következtetések levonása.* Walter Lippmann a New York Herald Tribune-ban például messzehangzó figyelmeztetést intézett Johnson elnökhöz: álljon meg a háború kiterjesztésének útján. „Johnson annak a mezsgyéjén áll, hogy elkövesse ugyanazt a katasztrofális történelmi hibát, amit az athéniek Siracusa megtámadásával, s Napóleon és Hitler Oroszország megrohanásával követtek el. Annak a mezsgyéjén áll, hogy olyan háborúba taszítja hazáját, amely hosszú évekig tartóvá, nagyarányúvá nőhet anélkül, hogy az ésszerű kibontakozásra remény nyílna."

Fulbright szenátor, az amerikai szenátus külügyi bizottságának elnöke áprilisban több drámai beszédben világította meg tiltakozásának erkölcsi gyökereit és politikai motívumait: „Vannak pillanatok a közéletben és a magánéletben egyaránt, amikor az embernek tiltakoznia kell, nem csupán, vagy nem is elsősorban azért, mert tiltakozása politikailag vagy anyagilag hatásos lesz, hanem mert igazságérzetét megsértették" — mondotta április 21-én. Egy héttel később rámutatott: az Egyesült Államok vietnami agressziója a felelős azért, hogy 1. romlottak a kelet-nyugati kapcsolatok; 2. gyanú támadt az Egyesült Államok nyugati szövetségeseiben; 3. szétforgácsolódott a „nagy társadalom programjának" végrehajtását célzó erőfeszítés. A Johnson-kormányzat kongresszusi ellenzéke ezenkívül elsősorban a vietnami agresszió jogtalanságára és mérhetetlen kockázatára, a Kínával való konfliktus veszélyére hívja fel a figyelmet.

U Thant, az ENSZ főtitkára, aki maga is ázsiai, ugyancsak hirdeti, hogy az amerikai kormány egyszerűen nem érti az ázsiai valóságot, nem veszi figyelembe a realitásokat. *De Gaulle francia elnök* Párizs vesztes vietnami háborújának történelmi tapasztalatait leszűrve határolta el magát az Egyesült Államok agressziójától, és rámutatott, hogy a vietnami háborúban nem lehetséges katonai megoldás, Indokína semlegesítése mellett szállt síkra.

* * *

A háborúellenes mozgalomban részt vevő erők számbavétele nem könnyű feladat. Olaszországban, ahol mélyrehatóak a demokratikus hagyományok és rendkívül erős a munkásmozgalom, a közvélemény túlnyomó többsége — a munkásosztály, az értelmiség, a dolgozók tömege — elítéli az agressziót. Luigi Longo, az OKP főtitkára a párt XI. kongresszusán joggal jelentette ki: *„Minden olyan kísérlet, amely arra irányul, hogy bevonja Olaszországot az amerikai kalandba, a népi harc kiéleződését idézné elő."* Az olasz dolgozók 100 millió lírát gyűjtöttek össze egy tábori kórházra. Franciaországban, ahol a kormányzat is elhatárolja magát az amerikai agressziótól, szélesedik az

Digitized by Google

a mozgalom, amely követeli az agresszió megszüntetését, s azt, hogy a kormány a DNFF és a VDK elismerésével is járuljon hozzá a rendezéshez. Angliában a kommunisták mellett a munkáspárti balszárny és a különböző pacifista mozgalmak egyaránt nyomást gyakorolnak a kormányra, követelve, hogy ne nyújtson támogatást az agresszióhoz. *A pacifista mozgalmak különösen nagy szerepet játszanak azokban az európai tőkésországokban, amelyekben a kommunista pártok viszonylag gyengébbek,* így az NSZK-ban, ahol a kommunista párt illegalitásban van, a Benelux-államokban, Skandináviában. Több skandináv országban a szociáldemokrata pártok is elhatárolják magukat az agressziótól — s ennek nem egyszer a kormányon levő politikusok is hangot adnak. *Japánban a közvélemény rendkívüli felháborodással figyeli az amerikai agresszió fokozódását,* a Japán Szocialista Párt, a Japán Szakszervezetek Központi Tanácsa, a japán kommunisták, a különböző baloldali tömegszervezetek, az értelmiségiek gyűléseket rendeztek és petíciókat írtak alá, továbbá követelték, hogy Okinawa szigetén szüntessék meg az amerikai támaszpontot, amely ma a vietnami háború céljait is szolgálja.

Korábban a vietnami kérdés csak néha került a közvélemény figyelmének homlokterébe, ma viszont állandó téma. Számos országban komoly politikai tényezővé vált a háború megítélése. Több tőkés ország haladó erőinek frontját kiszélesítette a vietnami békét követelő közös akció.

Természetesen *megkülönböztetett figyelmet érdemel az Egyesült Államokban kibontakozott tiltakozó mozgalom.* Soraiban meg lehet találni az amerikai „új baloldal" radikálisait, a különböző pacifista szervezeteket, egyházi csoportosulásokat. Az 1965 novemberi washingtoni békemenetet a Józan Nukleáris Politikáért Küzdő Bizottság — amely a „középosztálybeli" békemozgalom kifejezője — szervezte. E szervezetben az amerikai értelmiség olyan kiemelkedő személyiségeit találjuk, mint James Baldwin, a néger író, Leonard Bernstein, a zeneszerző és karmester, Szent-Györgyi Albert, a magyar származású Nobel-díjas biológus, Martin Luther King, az amerikai négermozgalom Nobel-békedíjas vezetője, és mások. A békemozgalom másik csoportjában ott látjuk a harcosan antimilitarista, főleg az egyetemi fiatalságra támaszkodó erőket, amelyek a teach-in mozgalom magvát adták. Egyre erélyesebben fordulnak szembe a kormány vietnami politikájával a négerek egyenjogúságát követelő polgárjogi mozgalom tagjai. A legtöbb néger vezetőt felháborodással tölti el, hogy a költségvetés jelentős részét a határoktól 16 000 kilométerre vívott háborúra fordítják, ahelyett, hogy az amerikai szegénység és a nyomornegyedek felszámolására használnák fel. Bár a polgárjogi vezetők tartanak attól, hogy a békeharc elvonhatná tömegeiket a saját helyzetük javítására fordított tevékenységtől, a mozgalom tagjai mind nagyobb arányban kapcsolódnak be a tiltakozásokba. A monopolkapitalizmus gépezetébe beilleszkedő nagy amerikai hivatalos szakszervezetek, amelyek tevé-

Digitized by Google

kenységükkel a munkások öntudatosodását akadályozzák, ma még támogatják a kormány külpolitikáját. Akadnak azonban kisebb létszámú tagszervezetek, amelyek szembefordultak az országos vezetőséggel, és tiltakoztak a háború ellen. Mindezek a csoportok együtt egyre nagyobb erőt képviselnek. A Life című amerikai folyóirat szerint minden öt gondolkodó amerikaiból egy szemben áll a kormány politikájával.

* * *

A tiltakozó mozgalom hatása természetesen nehezen mérhető tényező. A koreai háborúval való összehasonlítás azonban kindulópontul szolgálhat. Míg akkor az amerikaiaknak legtöbb európai szövetségesük katonai segítséget nyújtott, most *a vietnami hadszíntérre egyetlen nyugat-európai ország sem küldött harci egységeket.* Washington csupán azt tudta kicsikarni szövetségeseitől, hogy *szóban* szolidárisak a vietnami agresszióval. A Wilson-kormány — amely a font stabilitását alátámasztó hatalmas amerikai kölcsönök nyomán és „Szueztől kéletre" politikája révén nagyon is függ Washingtontól — sem ment, nem mehetett tovább a szavakban kifejezett rokonszenvnél. Anglia nyílt beavatkozása a vietnami háborúba a miniszterelnök számára a Munkáspárt kettészakadásának rémét idézné fel, s az amerikaiak kénytelenek megértést tanúsítani szövetségesük „nehézségei" iránt. Nem kevésbé világos, hogy Olaszországban az ingatag középbal kormánykoalíció bukására vezetne minden olyan kísérlet, amely konkrét olasz katonai részvételt tervezne Vietnamban. *Az Egyesült Államok egyetlen NATO-szövetségesétől sem volt képes tényleges katonai segítséget kapni, s ez főként a közvélemény mélységes idegenkedésének tulajdonítható.* Az amerikaiak csupán azoktól az ázsiai kormányoktól tudtak ágyútölteléket kicsikarni, amelyek feltétlenül függnek a washingtoni „segélytől". A jelképesnél nagyobb katonaságot azonban közülük is csak Dél-Korea amerikai dollárokon táplált uralkodó klikkje vetett be a fronton. Így gyakorlatilag a háború egész terhét az Egyesült Államok kénytelen viselni, s elszigeteltsége, ahogy az agresszió méretei fokozódnak, egyre szembetűnőbb. Jellemző, hogy amikor az U. S. News and World Report március 14-én összegezte, milyen segítséget sikerült kicsikarnia az amerikai kormánynak egyes hűséges szövetségesektől, ilyen tételeket könyvelhetett el: 15 000 dózis tífusz elleni oltóanyag, árvízi mentéshez szükséges ruházat, vagy — mint Írország esetében — 2800 dollár készpénz.

A tiltakozó mozgalom készteti arra a legkülönbözőbb kormányokat, hogy nyomást gyakoroljanak Washingtonra a vietnami béke érdekében.

Az Egyesült Államokban a tiltakozó mozgalom mindeddig nem tudta megváltoztatni az amerikai politika agressziv kurzusát, de máris arra kényszerítette a kormányzatot, hogy megpróbáljon legalább szavakban egyensúlyt tartani a háború korlátlan kiterjesztését sürgető „héják" és a békét követelő "galambok" között. Még sohasem for-

Digitized by Google

dult elő, hogy amikor az Egyesült Államok háborút vívott, annyira megoszlott volna a közvélemény, mint ma. Ahogy az agresszió fokozódott, a nézeteltérések egyre magasabb szinten jelentkeztek, s a látványos vita a szenátus Fulbright vezette külügyi bizottságának „lázadásával" érte el csúcspontját. A kormány vietnami politikájáról rendezett szenátusi kihallgatásokat — amelyeken gyakorlatilag a Johnson-kormányt ültették a vádlottak padjára — 92 millió amerikai látta a televízió képernyőjén: a háború így az amerikai belpolitikai életnek is központi problémájává és vitatémájává vált. A tiltakozás és a vita azért is egyre élesedik, mert jelenleg már mintegy 300 000 amerikai család fiai harcolnak Vietnamban, s a nyáron tervezett váltással, amelynek során több mint százezer katonát lecserélnek, továbbá a távoli ázsiai országba küldendő újabb csapatokkal ez a szám félmillióra emelkedik. A másik motívum, amely nyugtalanságra ad okot még azok körében is, akik politikailag addig nem ismerték fel a háború igazságtalanságát, a háború következtében jelentkező inflációs veszély. A szenátus külügyi bizottsága újabb kihallgatásain felhívta a figyelmet a Kínával való összeütközés kockázatára is. Mindezek konkrét hatást gyakorolhatnak a novemberben esedékes kongresszusi választásokra.

* * *

Végső soron a vietnami háború természetesen nem az amerikai szenátusi vitákban dől el, hanem a harctereken. Ezért a legerélyesebb tiltakozás az agresszió ellen: a segítségnyújtás. *A Szovjetunió és a többi szocialista ország nemcsak morális, hanem nagyarányú katonai és gazdasági segélyt is ad a Vietnami Demokratikus Köztársaság védelméhez, az amerikai agresszió megfékezése érdekében.* Le Duan, a Vietnami Dolgozók Pártja központi bizottságának első titkára az SZKP XXIII. kongresszusán az egész világ előtt mondott köszönetet az SZKP-nak, a szovjet kormánynak és az egész szovjet népnek azért az óriási és sokoldalú segítségért, amelyet a vietnami népnek nyújt az imperializmus elleni harcban.

A szocialista országok ereje azonban sokszorozottan jelentkezne, ha megvalósulna az imperialista agresszióval szemben *a teljes akcióegység.* A XXIII. kongresszus nyilatkozata rámutat: „Ma jobban, mint valaha, lényeges az, hogy a szocialista országok, az összes kommunista pártok teljes mértékben kifejezésre juttassák internacionalista felelősségérzetüket, egységes akciókban fogjanak össze és tömörítsék maguk körül az összes haladó, demokratikus és békeszerető erőket az imperialista agresszió megszüntetése érdekében." Az amerikai agresszió ellen kibontakozó világméretű mozgalom igazolja a kongresszus nyilatkozatának megállapítását: *„A béke és a haladás erői egységes frontban összefogva véget vethetnek, és véget is kell hogy vessenek Vietnamban az amerikai agressziónak."*

Baracs Dénes

Digitized by Google

A Citynek minden kormány jó, ha...

A brit Munkáspárt történetében most először fordult elő, hogy két, egymást követő választáson növelte szavazatainak és mandátumainak számát, miután már kormányon volt. A háború után, a fasizmus leckéjén okult Európában végigvonuló baloldali hullám juttatta hatalomra 1945-ben a Munkáspártot Angliában, de 1950-ben már annyira leolvadt korábbi, 180 fős parlamenti többsége, hogy 1951-ben új választások kiírására kényszerült — és megbukott. A 13 esztendős tory uralom után, 1964-ben az ország habozva, mindössze 5 fő parlamenti többséggel juttatta kormányra újra a Labour Partyt, s ez a többség — halálesetek miatt — háromra csökkent. 1966. március 31-én a párt 97 főnyi többséggel, több mint 13 millió szavazattal került vissza a kormányra, s előreláthatólag 1970-ig ott is marad.

Történelmileg tehát az angol politika súlypontja jobbról a közép, a centrum felé tolódott. A folyamat baloldali irányú, de — tekintettel a Munkáspárt politikájára — mégsem lehet egyszerűen „balratolódásnak" minősíteni.

A két legnagyobb angol pártnak megvan a hagyományos tábora, s a választásokat általában az ingadozók, a „lebegő szavazatok" jobbra- vagy balracsapódása dönti el. Wilson előző, 17 hónapos kormányzása idején az elkerülhetetlen nemzetközi és belpolitikai „tűzoltómunka", a felmerült problémákra való reagálás mellett elsősorban arra törekedett, hogy minden irányban adjon vagy ígérjen valamit, ami a vele szembeni ellenállást csökkenti, és elsősorban a „lebegő szavazatokat" vonzza. Ez egyébként megfelelt saját centrista álláspontjának és az angol nagytőke érdekeinek is. Taktikája sikeresnek bizonyult. Győzelmének okai közt a brit politika elemzői megemlítik, hogy Wilson helyesen időzítette a választást, elég sokáig kitartott csekély többséggel, de nem addig, hogy elfelejtették volna a 13 tory évet és ne azt érezték volna a választók, hogy a Munkáspárt még nem kapta meg az igazi lehetőséget, megmutatni milyen változásokat akar megvalósítani; joggal mutattak rá, milyen szerepe volt a győzelemben Wilson személyes sikerének. A miniszterelnök a „nemzet atyja" pártok felett álló szerepében lépett a nyilvánosság elé, apró liberális reformokkal kedveskedett a nyugdíjasoknak, sztrájkokat hárított el és a munkásokkal együtt bögréből itta a teát, nemzetközi konferenciákat hívott össze, amelyek nagy sajtónyilvánosságot kaptak, bár valójában nem oldottak meg semmit, csak elodázták a döntéseket, számtalan törvényjavaslatot nyújtottak be miniszterei, de csak kevésből lett törvény, a többi új parlamenti többség általi megerősítésre várt stb. Odáig ment a dolog, hogy a

Digitized by Google

Munkáspárt kiadhatott egy választási plakátot, amelyen csak Wilson jól ismert, füstölgő pipája látható ezzel a szöveggel: „Istenemre, ez jót tesz Önnek!"

Mindennél lényegesebb volt, hogy a sajtó, a rádió, amely 1964-ben még ellenséges megvetéssel, gyanakvóan fogadta Wilsont, most nem fordult ellene, sőt támogatta. Ez pedig a milliomos sajtólordok, az angol „establishment", az uralkodó osztályok kegyes jóváhagyásának csalhatatlan jele. Nyilvánvaló volt, attól nem kell félniök, hogy a Munkáspárt megpróbál valamiféle szocialisztikus politikát csinálni... (Éppen ennek, a legalább szocialisztikus illúziókat keltő politikának elmaradásáért támadta Wilsont a leghevesebben saját pártjának balszárnya, de ezeket leszerelte azzal, hogy „ne borítsák fel a csónakot", amikor ilyen kicsi a többség.)

Az Angliában tényleges hatalmat birtokló uralkodó osztályok azt várták Wilsontól, hogy elvégez az országon egy kínos, költséges, de elkerülhetetlen megifjító operációt, s közben féken tartja a szervezett munkásságot. Ha eközben bemocskolódik, jöhetnek újra az ugyancsak „megifjított" és „demokratizált", az arisztokrata Home helyett a középosztálybeli Heath vezette toryk. Wilson hozzákezdett ahhoz, amit vártak tőle: megszilárdította a fontot, meghirdette a bérek és árak fékentartására hivatott „jövedelempolitikát", s az ezzel foglalkozó operatív szerv, a Bér és Jövedelem Igazgatóság élére megbízható, konzervatív tőkés szakértőt neveztetett ki; egy időre hidegre tette az acélipar államosítását és külpolitikájával következetesen szolgálta az angol imperializmus érdekeit „Szueztől Keletre". Ugyanakkor értésre adta, hogy nem hajlandó a mór szerepét vállalni, aki megteszi a kötelességét, aztán megy. Tizenkét hónap alatt a munkáspárti kormány szalonképessé vált, de bizonyos szakmai tekintélyt is szerzett a City előtt, s belátták, hogy ennyi idő alatt nem lehetett az alapkérdéseket döntésig vinni. A brit nagytőke még kételkedett Wilson eszközeiben, de felismerte, hogy céljaik azonosak. A tőke nem ragaszkodott szentimentálisan a torykhoz: *a Citynek minden kormány jó, ha elvégzi a dolgát...*

A régi munkáspárti tábor és az angol baloldal számára sem volt más választás, mint Wilson. A toryk követelték, hogy teremtsenek az országban munkanélküliséget, mert az angol munkásosztály elkényelmesedett, „lusta és kapzsi". Heath előállott a 9:5:1 formulával (a bérek 1965-ben 9 százalékkal, az árak 5 százalékkal nőttek, de a termelékenység csak 1 százalékkal emelkedett — mondotta) és ezen a címen követelte a szakszervezetek törvénnyel való megrendszabályozását. A kormány pedig — amely meghirdette, hogy 3,5 százaléknál nagyobb béremelkedést nem tűr — képtelen volt keresztülvinni jövedelempolitikáját, s miközben az ország folyton azt hallgatta, hogy a brit gazdaság katasztrofális helyzete, eladósodottsága, a font fenyegetettsége miatt összébb kell húzni a nadrágszíjat, a dolgozók helyzete valójában nem romlott, egyes rétegeké még javult is. A

Digitized by Google

korábbi önkényes lakbéremeléseket és erőszakos kilakoltatásokat megszüntette az új lakástörvény, a nyugdíjakat emelték, a gyógyszerszolgáltatás ingyenes lett, s a munkások úgy látták: még mindig mindenképpen jobbat és többet remélhetnek a Munkáspárttól, mint a konzervatívoktól.

A külpolitikai kérdések ezen a választáson nem szerepeltek döntő súllyal.

A brit választók politikai tudatosságának és informáltságának jelenlegi fokát az utóbbi két évtized eseményei alakították ki. Ez idő alatt a toryk és a munkáspártiak egyaránt **a titkos diplomácia hagyományos módszereivel kormányozták Angliát,** párosítva ezt a politikai közvéleménynek üzleti reklámfogásokkal és kegyes szólamokkal történő befolyásolásával. Az angol demokráciára jellemző, hogy az első munkáspárti kormány miniszterelnöke, Attlee, még saját kabinettagjait sem informálta arról, hogy utasítást adott a brit atomfegyver előállítására. A jelenlegi propagandagépezet olyan agymosásra képes, hogy Wilson nyugodtan kiadhatta választási jelszóként: Anglia az ENSZ-re akar támaszkodni a nemzetközi porondon, miközben olyan, a gyarmati elnyomást támogató akciókat folytatott — teljesen nyíltan, pl. Adenben és Rhodesiában —, amelyek esetében szembefordult érvényes ENSZ-határozatokkal, megsértette és semmibevette őket. Ez a hagyományosan cinikus politikai képmutatás hozzájárult ahhoz, hogy a közéleti, elsősorban külpolitikai problémák iránti közöny növekedjék. Jellemző, hogy a szavazók egyre csökkenő hányada vesz részt még az olyan agyonreklámozott, „demokratikus" díszelőadásokon is, mint a választások. 1950-ben még a jogosultak 84 százaléka jött el szavazni, 1959-ben 76,7, s 1966-ban csak 75,9 százaléka.

A legutóbbi választási agitációról kivétel nélkül minden lap megírta, hogy az valójában komédia, ahol a legfőbb országos és világproblémák szóba sem kerülnek. A New Statesman, a kormánypárt (egyébként antikommunista) balszárnyának hetilapja, március 18-i vezércikkének ezt a címet adta: „A tömegbutító választás". „Ha semmi másban — hangzott a cikk —, abban abszolút biztos lehet a szavazópolgár, hogy a választás hónapjában semmi mást nem hall, csak hazugságot, féligazságokat, mellébeszélést, rágalmakat és hatásvadászást."

Azt ugyan minden brit propagandaorgánum harsogta, hogy „Britanniát modernizálni kell", de a bruzsoá kommentátorok siettek hozzátenni, hogy a „szocializmus" és „imperializmus" elavult dolog, szóba sem jöhetnek a „modernizálásnál". Elmondták, hogy az ország jobban él, mint tehetné, de ezért elsősorban a szakszervezeti bérköveteléseket tették felelőssé. Azt hazafiatlan illetlenség volt kimondani, hogy **az angol imperializmus ma is élősdi jellegű, más országok népeiből kisajtolt extraprofitból biztosít magasabb életszínvonalat polgárainak,** magasabbat, mint amennyit az otthon megermelt nemzeti

Digitized by Google

jövedelemből, a jelenlegi rendkívül egyenlőtlen elosztás mellett juttathatna nekik.

A brit külföldi tőkebefektetések a gyarmatbirodalom virágjában, majd annak felbomlása után így alakultak:

A tengerentúli beruházások összege	1913-ban	4 000 millió font
	1938-ban	3 535 millió font
	1945-ben	2 417 millió font
	1965-ben	11 000 millió font

A külföldre kivitt tőke jóval magasabb profitot hoz, mint az angliai beruházások (alacsonyabb munkabérek, helyi nyersanyag, kisebb szociális szolgáltatások stb.). Ez utóbbiak 1964—65-ben állandóan csökkenő tendenciát mutattak.

Most, az újgyarmatosítás korában tehát nagyobb a tengerentúlon befektetett brit tőke, mint a gyarmati korban. E tőke zöme Dél- és fekete-Afrikában, Ázsiában, az arab országokban, valamint Ausztráliában, Új Zélandban, Írországban „fiadzik". Ha, mint Lenin rámutatott, a klasszikus gyarmati extraprofitból megvesztegethették a munkásarisztokráciát, most ennél szélesebb rétegek számára is jut. A második világháborút követő, visszaesésekkel megszakított, de két évtized alatt mégis jelentős életszínvonal-emelkedés lényeges szerepet játszik Angliában a választópolgárok politikai éberségének eltompításában.

A külföldi tőkebefektetések megvédelmezése a társadalmi és nemzeti felszabadító mozgalmaktól — jelentős tengerentúli katonai erők tartását követeli meg Angliától. 1938-ban mégis csupán 16 millió font külföldi kiadás (nem is hadikiadás címen) szerepelt a brit pénzügyi mérlegben, de 1964-ben ez a tétel már 431 milliót tett ki. Valaha ezeket a kiadásokat beállíthatták a gyarmat vagy dominium költségvetésébe. A politikai függetlenség megszerzése után ez a teher az államkincstárra nehezedett, míg a magántőke profitja nőtt. A drámai módon tárgyalt angol pénzügyi mérleghiányt 1965-ben jóval meghaladja a külföldi katonai kiadások és a tőkeexport együttes összege. Ez *az élősdi angol imperializmus államköltséggel fenntartott védelme* — közfogyasztásra ezt úgy nevezik: „Anglia világhatalmi szerepe" — *a fő oka a pénzügyi deficitnek.*

Az angol gazdasági nehézségek fő forrásaként emlegetett pénzügyi mérleghiányt (ennek csökkentése érdekében kell megszorítani az importot, s növelni az exportot — hirdeti a kormány és a City egyaránt) megszüntethetné a brit politika gyökeres megváltoztatása. Erre azonban a közeljövőben aligha számíthat az angol baloldal, amely ezt követeli. Az pedig tény marad, hogy Angliának nincs megfelelő hazai gazdasági bázisa ilyen világpolitika folytatásához. E hazai bázis megteremtése olyan tőkét igényel, hogy elképzelhetetlen az állam erőforrásainak, következetes támogatásának igénybevétele nélkül. A magántőke számára Angliában is a fennmaradás egyetlen útjának látszik az állami monopolkapitalizmus korszerű

Digitized by Google

rendszerének kifejlesztése. *Ez a törekvés a közös gazdasági alapja a brit kül- és belpolitika legfontosabb lépéseinek.* Ilyen rendszer kifejlesztéséhez időre van szükség, s az átmeneti időszakban **az angol tőke csak az amerikai szövetségre támaszkodva lát lehetőséget arra, hogy közös erővel megvédjék az imperialista zsákmányt** a fenyegető politikai, társadalmi veszedelmektől. Ez a közös cél, s nem csupán a briteknek a font védelmére felvett kölcsönei, Amerikától való függése, „adórabszolgasága" az oka, hogy Wilson támogatja az USA vietnami agresszióját és együttműködik vele sok olyan titkos akcióban, amely a Harmadik Világ szabadságra törekvő erői ellen irányul.

Hasonlóképpen kettős gazdasági és politikai célja van annak, hogy a brit ipar modernizálásának, versenyképessé tételének legfőbb akadályaként a magas bérszínvonalat, az alacsony munkatermelékenységet és a „túl sok" szociális juttatást jelölik meg. *A valóságban az egy főre eső jövedelem tekintetében az újgyarmatosítás extraprofitja ellenére* (pontosabban: mert ez a profit túlnyomó többségében a monopóliumok kezén marad) *Anglia az utolsó fél évtizedben visszaesett.* 1950-ben nyolc fejlett kapitalista ország között az egy főre jutó jövedelem tekintetében a negyedik helyen állott, csak az Egyesült Államok, Svédország és Kanada előzte meg. Megtartotta ezt a helyet 1959-ben is. Ám 1965-ben a hetedik helyre csúszott, megelőzte Nyugat-Németország, Norvégia és Franciaország s csak Hollandia maradt mögötte. Ennek ellenére a toryk és Wilson miniszterei felváltva hangoztatják, hogy az angol munkásosztály „átkozottul makacs", sőt „lusta és kapzsi", „indokolatlan sztrájkjaival fékezi a termelést" stb. Rossz néven veszik, hogy a munkásosztály nem akarja a saját zsebéből fizetni a tőkés ipar elkerülhetetlen modernizálásának költségeit.

A szakszervezet-ellenes agitációnak politikai célja az, hogy a munkásosztály szervezeteit állami ellenőrzés és befolyás alá vonják, a tőkésekkel közös intézményekbe taszigálják őket, s ilyen módon is „de-proletarizálják" Angliát. Ha így a hazai osztályharc frontja biztosítottabb, akkor — úgy vélik — kifejleszthetnék azt a modern ipari technikát, amellyel — akárcsak a gyarmatbirodalmi bázis nélkül feltörő, nem a régi kolonializmus adta előnyökre, hanem kizárólag a háború után újjáépített nagyiparára, s az új-gyarmatosítás eszközeire támaszkodó német, japán, francia és olasz tőke — katonai eszközök állandó igénybevétele nélkül is előteremti extraprofitját. Wilson legfőbb feladatának tartja, hogy ebbe az új imperialista fejlődési szakaszba minél kisebb megrázkódtatásokkal vezesse át Nagy-Britanniát. Míg a tőke dogmatikusai azt követelik tőle, hogy teremtsen munkanélküliséget, s ezzel a régi korbáccsal kényszerítse engedelmességre a munkásokat, addig a „haladó tőkések" és Wilson a „de-proletarizálás" ravaszabb módszerein töri a fejét, ennek céljaira akarja felhasználni az államot.

Digitized by Google

Az állam segítsége nélkül az angol kapitalizmus jelenlegi gazdasági gépezetét sem lehetne egyensúlyban tartani. Az államosított szénbányák, erőművek, vasutak kiszolgálják a magántőkét. A tőkekoncentráció klasszikus módja (csődök, nagy vállalatok által elnyelt kis tőkés társaságok) előrehaladt és meggyorsult Angliában. A Sunday Times szerint például az április 24-ével zárult 9 hét alatt 4500 iparvállalat ment csődbe, vagy szűnt meg beolvadás révén, (összesen 45 millió font alaptőkével rendelkeztek). A kormány most felállított, — 150 millió font alaptőkével — egy Ipari Fejlesztési Korporációt, amelynek feladata, hogy elősegítse, tervszerűbbé tegye a kisvállalatok össze- vagy beolvadását. Az angol hajóépítőipar nehézségekkel küzd, (ami munkanélküliséggel is fenyeget) s egyik hajógyár, a Fairefield, a csőd szélére került. Az állam jelentkezett: megmentheti a vállalatot, megveszi a részvények 50 százalékát, meghagyja a régi magántőkés vezetést, de felszólította az érdekelt szakszervezeteket, hogy vásároljanak ők is részvényeket e vállalatnál, (a második legnagyobb szakszervezet, az AEU, elhatározta, hogy vesz is) s alakítsák ott ki „az állam, a tőke és a munka új, harmonikusabb együttműködésének" mintaüzemét.

A Fairefield Shipyard esete — irányjelző. Legutóbb hasonló szellemben hívta össze, személyesen a miniszterelnök, az Országos Termelékenységi Konferenciát, amelyen „az ipar mindkét oldala" részt vesz, a szakszervezetek és ő, nem a tőkések, hanem — a „management", az igazgatóság. Maga az állami Ár- és Jövedelmi Igazgatóság is azon a hamis elvi alapon nyugszik, hogy az árakat és a béreket két, egyformán szervezett erő szabályozza. Ha az Igazgatóság egy áremelés elhalasztását „ajánlja", annak végrehajtása a tőkéstől függ. És a munkabérek emelését nem a szakszervezet, vagy a munkás, hanem a megintcsak a tőkés dönti el. Ennek ellenére az „ipar két oldaláról" szóló nóta járja. Ezzel *új ködösítő eszköz* került a valóságos politikai, társadalmi és gazdasági folyamatokat félreértelmező, vagy elhallgató propaganda fegyvertárába.

Az angol imperializmus „dogmatikus" és „reformista" szószólói megegyeznek abban, hogy **mindannyian eltökélten kommunistaellenesek.** Wilson büszkén hivatkozik ma arra, hogy az Attlee-kormány szakszervezeti vezérből lett külügyminisztere, Bevin bábáskodott a NATO születésénél. Nem dicsekszik vele, de tény, hogy a Brit Munkáspárt, a II. Internacionalé európai partjainál minden befolyását latba vetette, hogy megakadályozza a kommunistákkal való együttműködést, a munkásegységet — s élcsapata volt az 1940-es évek második felében meginduló „hidegháborúnak". Wilson ma is a NATO szilárd támogatója (nyíltan) és aktív (titkos) közreműködése nélkül elképzelhetetlenek azok a reakciós katonai puccsok, amelyek az utóbbi 9 hónapban Afrikában, a volt angol gyarmatbirodalom területén létesült független országokban lezajlottak. Az Economist azzal dícsérte meg Wilsont, hogy „külpolitikája fele részben", vagyis a vietnami

Digitized by Google

háborút, az afrikai puccsokat, az arab szabadságmozgalom elleni intézkedéseket, a „Szueztől Keletre" fekvő területet illeti — igazán jó. Csak a Közös Piacba kell belépni, s jó lesz a külpolitika másik fele is. Ugyanez a lap, március 19-i számában „Most mi jövünk" című vezércikkében kifejti: az indonéz fordulattal és az afrikai katonai puccsokkal lezárult egy, a Nyugatra nézve „keserves" korszak Afrikában és Ázsiában. Elérkezett végre a Nyugat ideje, s ezt ki kell használni. A kommunista országok közti nézeteltérések egyszer véget érnek, s ami a fő: a kommunista országok gazdasági ereje is tovább növekszik, akkor pedig késő lesz cselekedni. Most, amíg „kedvező a széljárás", a Nyugatnak előre kell törnie. Ki tudja, hátha ez az utolsó alkalom? Az angol kormány — főként a kulisszák mögött — feltétlenül eleget tesz a felszólításnak, s nagyon is „aktív" politikát folytat Afrikában és Ázsiában. Amit pedig a nyílt fórumokon láthatunk, a rhodesiai fajüldöző kormánnyal való cinkos manőverezés, a demokrácia minden elvének megcsúfolása; az Indonéziának „feltétel nélkül, humanitárius okokból" felajánlott kicsiny, de ékesszólóan jelképes 1 millió fontos segély; Brit-Guyana demokratáinak elárulása; Adenben a terroruralom bevezetése; Szaúd király bátorítása közös amerikai—angol légihaderő felajánlása kíséretében; egy muzulmán vallásos alapon megszervezendő arab egység meghirdetése — mind egy irányba mutató, s a kulisszák mögötti akciók jellegét is sejtető jelenségek.

Míg közvetlenül a Szovjetunió irányában a brit kormány barátságos szólamokat hangoztat, leszerelésről, enyhülésről, megegyezésről beszél, (a jövő mutatja meg, hogy cselekszik-e ilyen értelemben?) feltűnő módon tovább folytatja, sőt erősíti otthon a szovjetellenes és kommunistaellenes propagandát, amely időnként sötét rágalomhadjáratta fajul. Ritka eset, hogy az angol propagandaszervek bepillantást engednek a szocialista országok tényleges eredményeibe, általában félrevezető, hamis képet adnak róluk, vagy agyonhallgatják őket. A munkáspárti baloldalt megszelidíteni, a brit kommunistákat pedig elszigetelni és ugyancsak agyonhallgatni igyekeznek. Az új munkáspárti képviselők közt minden politikai árnyalat, így a baloldal is képviselve van. Ám az első lecke, amit meg kell tanulniuk (ha eddig még nem tanulták meg), hogy a kommunistákkal való együttműködés, minden közös akció tilos eretnekségnek számít. *Az angol politikának általában, s az angol baloldalnak különösen alapvető gyengesége, minden akciójában korlátja, egységes, összefüggő, haladó koncepció kidolgozásának akadálya és belső ellentmondásainak forrása a merev kommunistaellenesség.* A brit hivatalos szótárban Európa-politika alatt csak a Nyugat-Európához való közeledést értik, a szocialista országokkal az antikommunizmus alapján akarnak „együttműködni". Nem egyszer félreérthetetlen jelét adják, hogy olyan mértékben kívánják szorosabbra fogni kapcsolataikat a kelet-európai országokkal, ahogyan az afro-ázsiai országokkal való kap-

Digitized by Google

csolataikat irányítják; aki — és minél inkább — szovjetellenes, antikommunista, az — és annál is inkább — számíthat a brit kegyekre. A brit közvélemény nagyrésze különben is olyasfajta elmaradott országoknak véli a kelet-európai szocialista államokat, amilyennek volt afrikai, ázsiai gyarmatbirodalmának országait látta: Mi vagyunk a „fehér négerek"; ebből következik, milyen „kegyet" szánnak Nagy-Britanniában sokan ezeknek az országoknak.

Ilyen helyzetben Nagy-Britannia Kommunista Pártja nehéz, de szükséges és időszerű vállalkozásba kezdett, hogy **az antikommunizmus, a baloldalt szétforgácsoló dogma falát új lendülettel törje át.** Ennek jegyében indított a párt minden eddiginél több (57) képviselőjelöltet a választásokon. Bár ezzel mintegy 60 000 szavazatot szerzett csupán, mégis lehetőséget kapott, hogy John Gollan, a párt főtitkára a legfontosabb propagandaeszközön, a televízión szólhasson a választókhoz. A párt a szokottnál nagyobb nyilvánosságot kapott a „milliomos sajtóban" is. A kommunisták választási akcióprogramja szorosan kapcsolódott az angol baloldal követeléseihez. Ez nem szocialista, hanem demokratikus reformprogram volt és sokkal többen értettek egyet követeléseivel, mint ahányan rá szavaztak. (Számos közéleti személyiség, értelmiségi és munkás úgy nyilatkozott a választások után, hogy a Munkáspártra szavazott, de nem ért egyet annak például Vietnam-elleni politikájával). Az angol választók nem akarják, hogy szavazatuk „elvesszen", s rendszerint a nyerésre esélyese két párt valamelyikére adják szavazatukat, mégha nem is értenek egyet ezek minden fontos programpontjával. A kommunisták a pártlap nevének megváltoztatásával is kifejezésre juttatták, hogy a Morning Star, a Hajnalcsillag, *új korszak virradatát hivatott jelenteni, olyan korszakét, amelynek fő feladata a brit balodal egységbekovácsolása,* a monopóliumok ellen, a háborús veszély elhárításáért és azért, hogy külső tömegnyomással politikájának megváltoztatására bírják a munkáspárti kormányt.

Az angol baloldal jelenlegi belső erőire támaszkodva nem remélhet gyors sikereket. Àm a világhelyzet változásával, az ország gazdasági problémái megoldásának módjától, sikerétől függően, s nem utolsó sorban a szocialista országok sikereinek hatására, az angol közvélemény jelentékenyen megváltozhat. Az országban társadalmi erjedés indult. Számos probléma megoldatlan, s a brit tömegek gyakorlatias józansággal szemlélik a tényeket, ha azok a hiteles valóságnak megfelelően kerülnek eléjük. A Wilson-kormány politikájának nagyon sok vonása nem élvezi a brit tömegek támogatását, csak elnéző, passzív türelmét, s bármily hagyománytisztelők is az angolok, az élet Nagy-Britanniában is fokról fokra megváltozik.

Patkó Imre

Digitized by Google

Tudományos életünkből

Az európai népi demokratikus forradalmak néhány kérdéséről

Szekfű Gyula *„Forradalom után"* című művében, amelyben elsőnek helyezte a történész röntgenlámpája elé az 1945 utáni korszak eseményeit, egy helyütt arra figyelmeztet, hogy a magyar társadalom életének új formái szoros rokonságot mutatnak kelet-európai szomszédainkéval. E probléma Szekfűt olyannyira foglalkoztatta, hogy a magyar forradalom történeti gyökereinek megkeresése közben újra és újra kitért pl. a cseh és a lengyel nemzet történelmi útjára, sőt igyekezett az egész kelet-európai övezetre érvényes tételeket felállítani.[1] Az idős polgári történész helyes felismeréseiről nem volna nehéz kimutatni, hogy ezekhez jórészt a korabeli baloldal, főleg pedig a Magyar Kommunista Párt eszmei hatására jutott el. Annál furcsábbnak tűnik az a tény, hogy az új marxista történetírás — s itt a nem magyar historiográfiára is gondolok — az esetek többségében milyen provinciálisan lehatárolt szemlélettel, mennyire csak a „nemzeti glóbusz"-ra figyelve látott hozzá a népi demokratikus forradalom történetének feldolgozásához. Pedig jobb példát ritkán lehet találni egy eseménysorozat rokonjellegére, kölcsönös történelmi meghatározottságára.

Első hallásra e szemrehányást sokan bizonyára érvek egész sorával utasítanák el. Hivatkozhatnak arra, hogy a forradalmak rokonjellege kezdettől fogva közismert volt. A népi demokratikus átalakulás kérdéseit tárgyaló tanulmányok gyakran utaltak a szomszédban végbemenő fejleményekre, s a más nemzetiségű történetírók eredményeire. Talán még azzal a módszertani ellenvetéssel is élnének, hogy mindenekelőtt egy-egy ország forradalmát kell feldolgozni, s csak azután lehet összehasonlítani.

Az alaposabb vizsgálat azonban — meggyőződésem szerint — eloszlatja ezeket a kétségeket. A forradalmak rokonjellege közismert volt, ámde ebből történészeink nem vonták le elég határozottan a megfelelő következtetést: a többi népi demokratikus ország történelmének anyaga nem alkotta valóban szerves részét egy-egy nemzeti történetírói

* E cikk szerzője a „Kelet-Európa története a huszadik században" c. könyvén dolgozik. Az itt közölt cikk a népi demokratikus forradalmakról szóló fejezet műhelytanulmánya.

1 Szekfű Gyula: Forradalom után. Budapest, é. n., 198, 201. l.

Digitized by Google

iskola elemző munkájának. Alkalomszerűen, igaz, utaltak a határokon túli marxista történetírók műveire, de korántsem lehet azt állítani, hogy alaposan ismerjük egymás eredményeit. Vegyük például a „Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből", vagy a „Húsz év" c. reprezentatív magyar marxista kiadványokat. E gyűjteményes munkák kivétel nélkül értékes tanulmányokat tartalmaznak, amelyekből nem hiányzanak az új eredmények és új gondolatok. Meglepő azonban, hogy a kötetek anyagát milyen kevés szál fűzi a szomszéd országok rokon témáihoz. A már rendelkezésünkre álló összehasonlító anyag bevonása növelte volna a tanulmányok értékét és elősegítette volna a forradalom magyar jelenségeinek pontosabb ábrázolását. Hasonló gondolataink támadnak a más nyelvű kiadványok olvasásakor is. A sok közül csak kiragadott példaként hivatkozunk az albán népi demokratikus forradalom összefoglalására, amelyet a zárt horizont jellemez a többi népi demokráciák irányában.[2] Bizonyos fokig hasonló probléma mutatkozik a lengyel államosítás történetét feldolgozó (egyébként impozáns anyagú és tudományos igényű) monográfiánál.[3]

Módszertanilag természetesen helyes az az alapelv, hogy színvonalas egyetemes történeti összefoglaló munkát csak a nemzeti történetírói iskolák előzetes résztanulmányai alapján lehet végezni, kölcsönös lemaradásunk azonban nem utolsósorban azon a téren mutatkozik meg, hogy a leggyakrabban nem vesszük tudomásul: a részlettanulmányok legszükségesebb minimuma már rendelkezésünkre áll. Továbbá egy másik módszertani elv is figyelmet érdemel. Nemzetközi tájékozódás, vagyis összehasonlító elemzés nélkül az egyes nemzeti történetíró iskolák sem tudják befejezni munkájukat, hiszen egyetemes történeti áttekintés hiányában nem határozhatják meg pontosan, mi az, ami országukban csak az általános fejlődés ismétlése, és mi az, ami igazán sajátos.

A történeti kutatás e relatív, de mégis meglevő izoláltsága jelentősen gátolta és részben még ma is akadályozza a népi demokratikus forradalmak történetének feltárását. Az alábbiakban legyen szabad néhány olyan kérdéscsoportot megjelölnöm, amelyekben éppen a komplex, összehasonlító jellegű történeti elemzés alaposabb alkalmazása hozhat újabb eredményeket.

*

A külföldi és a hazai irodalomban sok vita zajlott le *a népi demokratikus forradalmak korszakolásáról.* Hosszú ideig a politikai és történeti irodalomban nemzetközileg elfogadott álláspont volt az a felfogás, amely szerint a népi demokratikus forradalom két egymástól elkülönülő forradalomból áll: a polgári demokratikus és szocialista forradalomból.

[2] Fot'o Çami: Partia Komuniste e Shqipërisë ne luftë për rimëkmbjen e vendit dhe për zhvillimin e mëtejshëm të revolucionit (1945—1948). Tiranë 1958.

[3] Janusz Wojciech Gołębiowski: Walka PPR o nacjonalizacje przemysłu. Warszawa 1961.

Digitized by Google

Megítélésem szerint ennek a felfogásnak többek között az a magyarázata, hogy a problémát mindig egy-egy nemzet szemszögéből vizsgálták, mégpedig általában egy-egy ország tényanyagának bevonásával. Nem tekinthető véletlennek, hogy a „két forradalom" elmélete éppen Kelet-Európa északi országainak elméleti és történeti irodalmában bukkant fel. Ezeknek az országoknak a forradalmi fejlődése ugyanis lassabb volt, mint a többieké, zökkenők egész sorozatával ment végbe, élesebben elhatárolódó politikatörténeti periódusokra oszlik, s ezért alkalmasabb tényanyagot látszott szolgáltatni az említett tételekhez.

A vita kezdettől fogva termékenyebb lett volna, ha jobban figyelembe veszik az összes európai népi demokráciák tapasztalatait, így a balkáni országok (Jugoszlávia, Albánia, Bulgária) fejlődését, amelyben a forradalom sokkal sűrítettebb formában, igen rövid idő alatt, lényegében egyetlen történelmi fordulattal ment végbe. Az albán forradalom történetével pl. ugyancsak tanácstalanul állott volna szemben a „két forradalom" védelmezője, hiszen itt 1944 és 1948 között semmiféle újabb politikai fordulat nem következett be, még a koalíciós partnerek egy csoportjának eltávolodása sem, egyszerűen azért, mert Albániában nem volt koalíciós kormány. Csehszlovákiában a különböző minőségű események egymásba ékelődése teremtett egységes forradalmi folyamatot. Ott — a társadalmi-gazdasági fejlődés magasabb színvonala miatt — hamarabb ment végbe az ipar államosítása (vagyis egy a polgári demokratikus átalakuláson túl mutató feladat megoldása), mint a nagybirtok teljes felszámolása (tehát a polgári forradalom egyik szokásos feladatának végrehajtása).

A téma marxista szakértőinek túlnyomó többsége ma egyetért abban, hogy a népi demokratikus átalakulás egyetlen szakadatlan forradalmi folyamat, azaz egyetlen forradalom keretében ment végbe. Az is általánosan elfogadott vélemény, hogy a forradalom döntően antiimperialista és demokratikus, illetve szocialista célokat megoldó szakaszai nem különíthetők el élesen egymástól, ezek sok területen bonyolult módon egybefonódnak. Persze ebből még nem következik az, hogy nem lehet és nem kell történeti szakaszokat kijelölni.

A népi demokratikus forradalom periodizálása azonban történészszemmel nézve — mégsem jutott teljesen nyugvópontra. Feltűnő a legtöbbször alkalmazott általános korszakolás elvontsága. Természetesen a kommunista párt stratégiai célkitűzéseinek változásai nélkül nem érthetjük meg a népi demokratikus átalakulás folyamatát, a két stratégiai szakasz kijelölése azonban csak alapot, kiindulópontot szolgáltathat a forradalmak konkrét történeti korszakolásában. Véleményem szerint abban az irányban kell továbbfejleszteni a bevett periodizációt, hogy az pontosabban tükrözze a történelem élő szövetét, jobban kövesse a politikai történet tényleges alakulását. Fontos, hogy ezt olyan általános érvényű szempontok szerint alakítsuk ki, amelyek minden népi demokratikus forradalomra alkalmazhatók. A kínálkozó politika-történeti periodizációs szempontok közül hadd említsek meg egyet. Érdekes ered-

Digitized by Google

ményre jutunk, ha a hatalom jellege szempontjából azt vizsgáljuk, hogy a forradalmakban milyen kormánytípusok valósultak meg, és ezek a típusok mely időszakokra jellemzőek. Természetesen a forradalmak korszakolásának finomításánál más (gazdaság- és társadalomtörténeti, politikai, ideológiai, művelődési, tömeglélektani stb.) szempontok is figyelemre méltók. Nyilván még a kormány formális összetételénél is fontosabb volt a tömegek politikai tudatának változása, az erőviszonyok tényleges alakulása. Itt azért említem éppen a kormányok politikai összetételének problémáját, mert történetírásunk korábban bizonyos mértékig elhanyagolta ezt a területet.

A különböző kelet-európai országok forradalmaiban három fejlődési szakasz fordul elő a kormánytípusok, a kormányok politikai összetételének változása szerint. Az *első időszakot* a „széles koalíció" korszakának nevezhetnénk. Ebben ideig-óráig még olyan politikusok is részt vettek, akik tulajdonképpen a régi rendszereket képviselték. A forradalomhoz a német megszállók ellen folytatott harc rövid lejáratú érdekegysége, vagy csak taktikai, személyi meggondolások miatt csatlakoztak, s ebből következett, hogy annak hamar kerékkötőivé váltak. Az első periódus kormányát a népi demokratikus átalakulás őszinte híveinek számszerű kisebbsége jellemezte. A széles koalíció kora Bulgáriában és Romániában csak rövid ideig tartott. A bolgár politika fordulatát ebben a tekintetben a Földműves Szövetség balszárnyának előretörése és Dr. G. M. Dimitrovnak, a Földműves Szövetség jobboldali főtitkárának lemondása jelezte, 1945. januárjában. Romániában 1945 márciusában zárult le ez a szakasz, amikor a Radescu-féle tábornoki kormány helyébe megalakult Petru Groza népi kormányzata. Magyarországon tartósabb volt a széles koalíció periódusa. Végpontja 1947 derekára, a Nagy Ferenc-féle kormány bukásának és a Dinnyés-kormány megalakulásának idejére esett. Csehszlovákiában egészen az 1948 februári fordulatig, az újabb Gottwald-kormány megalakulásáig húzódott el a széles koalíció periódusa.

A *második fejlődési szakasz* a „szűk koalíció" periódusa volt. Ennek kormányában már nem voltak benne a háború előtti rendszerek hivatalos irányzatának képviselői, de még részesedtek a hatalomból a régi korszak legális ellenzékének magukat egyre inkább leleplező jobboldali figurái. A szűk koalíció idejének egyik jellemző sajátossága, hogy a forradalmi átalakulás legfőbb fékezőivé a parasztpártok ellenzékbe vonult jobbszárnyai váltak. Ebben a periódusban a népi demokratikus forradalom következetes hívei számszerűleg is megerősítik a kormányokban elfoglalt pozíciójukat. A lengyel politika felszabadulás utáni fejlődése tulajdonképpen azonnal a szűk koalíció szakaszával kezdődött, sajátos okokból átugorva az első kormányzati stádiumot. Az erőviszonyok eme állapota formálisan akkor jutott kifejezésre, amikor 1946 nyarán Mikołajczyk tüntetőleg elhagyta a kormányt. A második szakasz 1947 őszén zárult le Lengyelországban. Bulgáriában és Romániában 1945 tavaszától 1947 őszéig kormányzott a szűk koalíció. Magyar-

Digitized by Google

országon az 1947 derekától 1948 tavaszáig terjedő időszak felel meg a második szakasznak. Csehszlovákia 1948-ban az első szakasz körülményeiből közvetlenül került át a harmadik szakaszba.

A népi demokratikus kormányzat *harmadik típusa* az előző, heterogén szociális bázisú és ideológiájú koalíciók őszinte forradalmi pártjainak és csoportosulásainak tömörülése alapján jött létre, a kommunista párt irányításával. A kormányok pártösszetételének további szűkülése ekkor tömegbázisuk szélesedésével járt együtt. (Nincs mechanikus összefüggés a kormányban képviselt pártok mennyisége és a kormány tömeghatása, forradalmasító ereje között!) A kiforrott hazafias népfront-kormány megalakulásának időszaka ez. Ekkor tisztázódik végleg a hatalom kérdése a szocialista erők javára. A harmadik periódus kezdetének jellegzetes eseménysorozata a kommunista és szociáldemokrata pártok egyesülése. (Ez természetesen csak a közép-keleteurópai országokban volt különösen jelentős mozzanat, mert Romániában és Bulgáriában a szociáldemokraták csak törpe kisebbséget alkottak, Jugoszláviában és Albániában pedig 1945 után szinte teljesen elhanyagolható volt a szerepük.) A harmadik szakasz ismérveivel Jugoszláviában és Albániában már 1945-ben találkozunk. A többi országban általában 1947 végétől 1948 végéig terjed. Az olyan fontos események, mint a Petkov- és a Maniu-per, meg Mikołajczyk szökése (1947 őszén, valamint a történelmi jelentőségű februári fordulat Csehszlovákiában, ennek az új szakasznak, vagyis a szocializmus építésének kezdetét jelezték.

A politikai történetet jobban figyelembe vevő periodizálás — amelyre itt egyetlen szemponttal kapcsolatban csak vázlatszerű és ezért még mindig túlságosan absztrakt továbbfejlesztési javaslatot tettünk — az általános irányzat mellett bizonyára a kelet-európai forradalmak sajátszerűségeit is pontosabban tükrözi majd vissza: a lengyelországi politikai küzdelmek kezdettől fogva túlfűtött atmoszféráját, Csehszlovákia hosszú ideig érlelődő, de azután drámai módon meggyorsuló forradalmát, Magyarország és Románia politikai fejlődésének tempós arányosságát és a dél-keleteurópai országok együtemű átváltását.

Az utóbbi mozzanat kissé több figyelmet is érdemel. A balkáni országok viszonylag problémátlannak, színtelennek tűnő politikai átalakulása mögött a történelem valóságos hőskölteménye húzódik meg. A szocialista erők ezekben az országokban még keményebb küzdelemmel vívták ki vezető szerepüket, mint másutt; Jugoszláviában, Albániában például a fasiszta megszállók ellen vívott nemzeti szabadságharc összefonódott egy véres belső polgárháborúval. A háború utáni évek politikai fejlődése azért mutat viszonylag nyugodt képet, mert a hatalomért folytatott harc kimenetele tulajdonképpen már a háború idején eldőlt. A kelet-európai népi demokratikus forradalmakról tehát nem lehet azt állítani, hogy nem fordul elő bennük a polgárháború jelensége. Hogy Rákosi Mátyás a népi demokratikus forradalomról adott emlékezetes meghatározásában a polgárháborút kirekesztette a népi

Digitized by Google

demokratikus átalakulás lehetséges formái közül, abban bizonyára nagy szerepe volt egyfajta hungarocentrizmusnak, szűklátókörűségnek.

Pedig a dél-keleteurópai országok történelmi útját lehetetlen figyelmen kívül hagyni a népi demokratikus forradalom lényeges sajátosságainak kutatásakor. (Az ilyen „nagyvonalú" szemlélet más államok mellőzése esetében is csak leegyszerűsítésekhez vezethet, hiszen minden népi demokratikus ország fejlődésében van olyan mozzanat, amely a többinél jobban hangsúlyozza a népi demokratikus forradalom valamely fontos jellegzetességét.) Legtisztábban a balkáni példa mutatja, hogy a népi demokratikus forradalom milyen szoros kapcsolatban van az antifasiszta felszabadító harcokkal, az ellenállási mozgalmakkal. Az új típusú forradalom éppen ebből a küzdelemből nőtt ki. Természetes, hogy a volt csatlós országok (pl. Magyarország) forradalmi fejlődése halványabban mutatja ezt az általános törvényszerűséget, mint az antifasiszta koalíció kelet-európai államainak példája.

Az utóbbi években a szocialista országok történészeinek kutatásai[4] egyre határozottabban *az antifasiszta ellenállási mozgalmakra* irányítják a népi demokratikus forradalmak kutatóinak figyelmét. Az ellenállási mozgalmak befejező szakasza mindenütt a népi demokratikus forradalom első szakaszának tekinthető. Sajnálatos, hogy a népi demokratikus forradalmak történetéből éppen ez a korszak a legkidolgozatlanabb. A dogmatikus hibák és az önkényeskedések idején tudatosan elhanyagolták ennek az időszaknak a történetét, vagy ha mégis érintették, akkor képtelen torzítások halmazát adták elő. Az újabb eredmények mind parancsolóbb szükségként írják elő ennek az elmaradásnak a pótlását és az ellenállási mozgalmaknak a népi demokratikus forradalom kutatásába való sokkal szorosabb bevonását. Az antifasiszta nemzeti felszabadító harc nemcsak megelőzte, de végső mérlegével nagymértékben meg is határozta egy-egy ország forradalmának egész menetét. A Balkán-félsziget kommunista vezetésű, különösen sikeresen kibontakozott partizánmozgalmai szinte magukba szippantották a népi demokratikus forradalmat, vagy nagyon megkönnyítették gyors lefolyását. Magyarország és Románia bonyolultabb társadalmi és

[4] Jovan Marjanović i Pero Moraća: Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941—1945. Beograd, 1958; V. Strugar: Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945. Beograd, 1962; F. Čulinović: Stvaranje nove jugoslavenske države. Zagreb 1959; J. Marjanović: Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihajlovića u Srbiji 1941 godine. Istorija XX veka. Zbornik radova ... 1. köt. Beograd, 1959; D. Stanislavjević: Nastanak i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj (1941—1942). Istorija XX veka. Zbornik radova ... 4. köt. Beograd. 1962; Jerzy Kirchmayer: Powstanie warszawskie. Warszawa 1959; J. Pawłowicz: Zdziejów konspiracyjnej KRN. 1943—1944. Warszawa, 1961: M. Turlejska: O wojnie i podziemiu. Warszawa, 1959; Cz. Madajczyk: Ważna decyzja. Przyczynek do rozmów miedzy PPR a Delegatura w 1943. „Najnowsze Dzieje Polski" 1960. 4; Samo Falťan Partizánska vojna na Slovensku. Bratislava 1959; Karel Bartošek: Pražské povstání 1945. Praha, 1960; Samo Falťan: Niektoré otázky okolo hodnotenia slovenského národného povstania. Historický časopis. 1964. 2.; I. Cupsa, Gh. Matei, I. Focseneascu, B. Bălteanu, L. Ion, V. Zaharescu: Contributia Rominiei la războiul antihitlerist (23 August 1944—6 Mai 1945) Bucureşti.1959; Bulgariens Volk im Widerstand 1941—1944. Eine Dokumentation über den bewaffneten Kampf gegen den Faschismus. Berlin, 1962; J. Sota: Der nationale Befreiungskampf des albanischen Volkes gegen die fachistische Okkupation. Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg. 4. köt.

Digitized by Google

politikai viszonyok között küzdő, s ezért később és kisebb terjedelemben kifejlődött ellenállási mozgalma még nagy feladatokat hárított a forradalom következő szakaszaira, s így elnyújtotta ezt. (Természetesen a két ország helyzete és ellenállásának intenzitása nem volt azonos. Bár az úri Románia a kelet-európai csatlósok közül a legtöbb katonát adtta Hitlernek, a román nép gyorsabban és sikeresebben vette fel a harcot a német fasisztákkal és ügynökeikkel.) Lengyelországban az ellenállási mozgalom két ága között kialakult viszonylag tartós erőegyensúly a háború lezárása után vezetett polgárháborúra emlékeztető jelenségekre. A népi demokratikus rendszer első éveiben mintegy 15 000 kommunistát, illetve kommunista családtagot gyilkoltak le terroristákká züllött egykori jobboldali ellenállók.

Az ellenállási mozgalmak és forradalmak megoldásra váró elméleti kérdéseihez hozzátartozik a kor rendkívül kusza politikai hadállásainak árnyalt ábrázolása. Mindenekelőtt teljes mértékben igazságot kell szolgáltatni a méltatlanul elfeledett vagy megrágalmazott kommunista hősöknek. Ha a kommunista mozgalom rajzának — vezető történelmi szerepe következtében — első helyen kell is állnia, ez nem vezethet más baloldali pártok és irányzatok figyelmen kívül hagyásához, vagy elnagyolt jellemzéséhez. A szektás és dogmatikus szemlélet maradványai ebben a vonatkozásban még ma is megfigyelhetők több kelet-európai ország történetírásában.

Így gondot okoz például az ellenállás polgári szárnyának értékelése. Az ötvenes években alakult ki az a gyakorlat, hogy a polgári *ellenállókat* különösebb vizsgálódás nélkül „formális antifasisztáknak", mozgalmukat egészében és minden időszakra vonatkozóan hazafiatlannak, vagy éppen hazaárulónak bélyegezték. A lengyel, csehszlovák, jugoszláv és a görög ellenállási mozgalmak történetének tanulmányozása alapján történetibb és differenciáltabb képet kell rajzolnunk. A polgári vagy kispolgári csoportokat, amennyiben szembefordultak a megszállókkal, annyiban hazafias, haladó erőknek tekinthetjük, még akkor is, ha történetesen nem működtek közvetlenül együtt a kommunistákkal. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a hazafiság az adott körülmények között nem lehetett következetes. Aki úgy akart a fasiszta megszállókkal és szekértolóikkal szembeszállni, hogy közben elutasította a nemzeti összefogás és a radikálisabb tömegharc gondolatát, az egyszersmind meg is gyengítette a nemzeti küzdelmet.

A történelem élő folyamata igen változatos képet nyujt a kommunisták által vezetett radikális népi ellenállás és az ellenállás polgári, kispolgári jobbszárnya között kialakult viszonyról. A csehszlovákiai antifasiszta ellenállás egyik nagy vívmánya volt, hogy a háború végének döntő éveiben mindvégig sikerült biztosítania a két áramlat egységes cselekvését, sőt formális szövetségét is. A csehszlovák ellenállás jobbszárnyát lehet és kell bírálni, de semmiképpen sem jogos képviselőiket hazaárulóknak vagy „formális antifasisztáknak" nevezni.

Más országokban nem alakultak ilyen szerencsésen az események.

Digitized by Google

Jugoszláviában, Albániában és Görögországban csak rövid időre sikerült létrehozni a két szárny együttműködését. Később a népmozgalmaktól megriadt jobbszárny — osztályérdekei miatt — egyre dühödtebben fordult szembe a radikális ellenállással, s így fokozatosan eljutott a megszállókkal való kollaboráláshoz, vagy ezeknek nyílt kiszolgálásához. Az ilyen utat megjárt jobbszárnyak esetében a történésznek — véleményünk szerint — szigorúan történetileg kell eljárnia. Az együttműködés időszakának alapvetően pozitív értékelését nem teheti semmissé az a tény, hogy később ugyanazok a személyek vagy csoportok hazaárulókká váltak. S fordítva: az árulók értékelését nem szépítheti meg az, hogy *korábban* ellenállók, szövetségesek voltak.

Az értékelés szempontjából bizonyára a lengyel példa a legbonyolultabb. Lengyelországban ugyanis egyetlen rövid időszakra sem sikerült megteremteni az ellenállási mozgalom két ágának összefogását. E tragikus nemzeti meghasonlásért a felelősség elsősorban a polgári emigráns kormányt terheli, amely a kommunisták és szövetségeseik ellen intézett — nem egyszer fegyveres — támadásaival nagymértékben dezorganizálta a lengyel nemzet küzdelmét. Ugyanakkor bonyolítja a lengyel ellenállás jobbszárnyának értékelését, hogy a német—lengyel polgári nacionalista ellentétek végletes kiélezettsége nem tette lehetővé a jobbszárny tagjainak tömeges kollaborációját. Továbbá: megfontolásra érdemes körülmény, hogy a lengyel emigráns kormánynak sokkal jelentősebb tömegbázisa volt, mint bármely más polgári ellenálló csoportnak Kelet-Európában. Fegyveres osztagaik számottevő részét is hazafias lelkesedésű dolgozó értelmiségiek és kétkezi munkások alkották. Erről az áramlatról tehát a történész csak az időpontok, a körülmények, az irányzatok és személyek pontos figyelembevételével, megkülönböztetésével alakíthatja ki értékítéletét.

Természetesen azt sem lehet megengedni, hogy a polgári és kispolgári ellenálló áramlatok méltányos értékelése ürügyén ezek a csoportosulások mintegy megdicsőüljenek, hogy ne kapják meg vagy ne kellő mértékben kapják meg) a marxista bírálatot.

Az 1945 utáni korszak kutatási témái között a leggyakrabban a gazdaságtörténet és a politikai történet kérdéseihez nyúlnak a kutatók. A gazdaságtörténeti feldolgozások közül is vezető helyet foglalnak el a *forradalmi agrárreformokra* vonatkozó munkák.[5] E nemzeti agrárreform-monográfiák összehasonlító módszerű feldolgozása csak most kezdődött el.[6] A nemzetközi egybevetés még jobban megmutaja a reformok roppant történelmi horderejét, a kommunista agrárpolitika helyes vonalvezetését. Ugyanakkor a forradalmi földreformok nagy

[5] Costin Murgescu: Reforma agrară din 1945. Bucureşti, 1956; J. K. Jech: Prozbuzená vesnice. Praha, 1963; Vladimir Stipetić: Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945—1948. Zagreb, 1954.

[6] Andrzej Ajnenkiel: O reformie rolnej w Polsce i innych europejskich krajach demokracji Ludowej. Nadbitka z Polskich Studiów Slawistycznych. Seria druga. Warszawa, 1963; W. Góra: Niektore zagadnenia reform agrarnych w europejskich krajach Demokracji Ludowy. „Materiali i studia z najnowszych historii Polski. 1963. 1.

Digitized by Google

politikai és gazdasági jelentőségének kirajzolódása mellett az egyetemes történeti kutatás arra is fényt vet, hogy gazdaságilag a forradalmi földreformok lehetőségei több országban erősen lehatároltak voltak. A marxista történetírás és gazdaságtörténet korábban nem tartotta eléggé szem előtt azt a felismerést, hogy a kelet-európai mezőgazdaság súlyos és bonyolult problémáját még a legkövetkezetesebben végbevitt földosztások sem oldhatták meg kielégítően. A két világháború közti polgári földreformokat céljuk, jellegük, radikalizmusuk és határozottságuk tekintetében össze sem lehet hasonlítani az 1944—1945-ös évek forradalmi reformtevékenységével, mégis szembetűnő az a számszerű arány, hogy 1917 és 1939 között az összes kelet-európai kapitalista országokban mintegy 22 millió hektár földet sajátítottak ki, s ebből kb. 17 millió hektár került valamilyen formában új tulajdonba, a forradalmi földreformok pedig együttvéve már csak kevesebb földet sajátíthattak és oszthattak ki, mint az összes polgári földreform (Lengyelország, Magyarország, Albánia és Csehszlovákia kiugró teljesítménye ellenére). Az agrárkérdés több kiosztható föld esetén sem tűnhetett volna el véglegesen. A második világháború utáni reformok — mai tudásunk szerint — inkább csak a kezdetei voltak a kelet-európai termelőerők és termelési viszonyok modernizálásáért folytatott radikális küzdelmeknek. Mind 1945 előtt, mind 1945 után a feudális maradványok hatása mellett sokkal alaposabban kell szemügyre vennünk az agrárkérdésnek már a kapitalizmus talaján felbukkanó jelenségeit és az agrotechnikai színvonal problémáját. Mindez természetesen egy jottányit sem csökkenti a forradalmi földreformok igen nagy politikai jelentőségét, kivált a magyar földreformét nem, amely a kiosztott föld mennyiségét tekintve az első helyen áll Kelet-Európában.

A *politikai történeti kutatások* örvendetes kiszélesülést mutatnak.[7] A kutatók a legutóbbi években különösen nagy érdeklődéssel fordultak a népi demokratikus forradalmak ama sajátossága felé, hogy kereteik között a szocializmusra való átmenet általában viszonylag békés formában ment végbe. Nagy aktuálpolitikai jelentőségük van azoknak a részletkutatásoknak, amelyek feltárják: mint használták fel a kommunisták által vezetett népi demokratikus erők a burzsoá jogrend bizonyos hagyományos normáit arra, hogy saját fegyvereikkel verjék meg a tőkéseket. A jogtörténeti eredmények anyagából érdekességként kiemeljük például az 1921. évi lengyel „kis alkotmány" és az 1920. évi csehszlovákiai alkotmány sajátos utóvirágzását az 1945-öt követő években; paragrafusaikat a népi erők messzemenően a maguk javára fordították. Bizonyára a csehszlovákiai politikai küzdelmek szolgáltatják a legjobb illusztrációt a népi demokratikus forradalom győzelmének

[7] A. G. Savu: Lupta maselor populară, conduse de P. C. R. pentru instraurarea guvernului demokrat (23 August 1944—6 Martie 1945) Analele... 1961. 4.; PPR w walce o niepodległość i władza ludu. Warszawa. 1963; N. Aladzem: Kőm voprosze za harakter na balgarskata Narodno demokraticseszka revolucija. Szófia, 1958.

Digitized by Google

viszonylag békés jellegére. A csehszlovák történészek gyakran emlékeztetnek Gottwaldnak arra a szemléletes kijelentésére, hogy a Csehszlovák Köztársaságban már 1939 előtt olyan sajátos helyzet jött létre, hogy a kommunisták egyik lábukkal a Pankrácra (a híres börtönre, a kommunista politikai foglyok egyik gyűjtőhelyére), másik lábukkal pedig a Hradzsin-palotára (Beneš köztársasági elnök székhelyére) támaszkodhattak. E rendkívül rugalmas harci módszert egészen az 1948. évi győzelemig gyakran alkalmazták. Közismert, hogy a proletárdiktatúra kormánya is Beneš hivatalos jóváhagyásával és közreműködésével jött létre.

A közép-keleteurópai és a dél-keleteurópai országok politikai történeti eredményeinek egybevetése azonban bizonyos óvatosságra is int a forradalom viszonylag békés győzelmének esetleg helytelenül túlzó felfogásával szemben. A viszonylag békés átmenet az európai népi demokráciáknál nem mondható teljesen általánosnak. A jugoszláv és az albán történészek például joggal hangsúlyozzák, hogy a népi demokratikus hatalmat országaikban elsősorban fegyveres küzdelemmel vívták ki. A fegyveres harc Bulgáriában is nagy szerepet játszott és — különböző mértékben — más országok politikai életében is előbukkant. Ebből a szempontból feltétlenül figyelembe kell venni a szovjet hadsereg felszabadító misszióját is, amely nem oldotta ugyan meg a belső ellenséggel való leszámolást, de ennek a feladatnak a végrehajtását a legtöbb kelet-európai országban a fasizmus felett aratott fegyveres győzelmével közvetlenül is elősegítette. A marxista történész tehát két fronton küzd a politikai történet tényeinek értékelésénél: egyrészt a dogmatikus és szektás felfogással szemben, gondosan számbaveszi a népi demokratikus forradalomban mutatkozó új, a szocializmus erői szempontjából kedvezőbb mozzanatokat, másrészt pedig óv a viszonylag békés módszerek egyoldalú hangsúlyozásától, a forradalom nehézségeinek, kockázatainak elhallgatásától.

Itt említjük meg, hogy a népi demokratikus forradalom új marxista feldolgozásai már nem kerülik meg a forradalom táborán belül felmerült problémákat, az elkövetett hibákat sem. Néhány országban bírálják például az ipar államosításának bizonyos elsietettségét: a legkisebb üzemek és vállalatok idő előtti társadalmasítását. A csehszlovákiai marxisták szép internacionalista gesztussal részletesen kritizálják a csehszlovák kormánynak (és részben a CSKP-nak) az ott lakó magyarokkal kapcsolatban 1945 és 1948 között követett nemzetiségi politikáját.[8] A baloldali szociáldemokratákkal, a baloldali parasztpártiakkal szemben tanúsított szektás türelmetlenség eseteit a legtöbb európai népi demokratikus ország történetírása és elméleti irodalma elítéli. Különösen a bolgár történetírás tárta fel rendkívül tanulságosan a Bol-

8 Juraj Zvara: K problematike postavenia mad'arskej národnostej skupiny v ČSR v období boja za upevnenije l'udovej demokracie a pozšírenie moci robotníckej triedy (1945—1948). Historický časopis 1964., 1.

Digitized by Google

gár Népi Földműves Szövetség baloldali többségének egy időben tapasztalható szűkkeblű és káros háttérbe szorítását.[9]

A népi demokratikus forradalmak e néhány általános problémájának felsorakoztatása bizonyára már maga is meggyőz arról, hogy a nemzeti történetírói iskolák látókörének szélesítésén túl feltétlenül szükség van a népi demokratikus forradalmak sorozatának egyetemes történeti módszerű, szintétikus marxista művekben való feldolgozására. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a nyugati polgári történetírás nagy erőfeszítéseket tesz forradalmaink történetének torz ábrázolására, és ebben az igyekezetében a maga szolgálatába igyekszik állítani a történeti összehasonlító módszert.[10] Igaz, hogy szintétikus feldolgozásra mind az egyes témák,[11] mind pedig az egész forradalmi folyamat szempontjából[12] már a marxista ideológusok, közgazdászok és történészek oldaláról is történtek sikeres kísérletek. Ma azonban még nem mutathatunk rá egyetlen olyan marxista egyetemes történeti műre sem, amely rendszeresen és összefüggően adja elő a forradalmak történetét.

A népi demokratikus forradalmak történetének mélyebb összehasonlító elemzésen alapuló marxista feldolgozása nemcsak a polgári történetírással folytatott vitát tenné eredményesebbé, de megválaszolná e forradalmak egyéb, csak komplex módszerrel felderíthető problémáját is. Ettől várhatjuk az európai népi demokratikus forradalmak világtörténeti helyének pontosabb meghatározását, az európai és ázsiai forradalmak eltérő sajátosságainak kimutatását, a nyugat-európai és amerikai, valamint a kelet-európai társadalmi fejlődés összefüggéseinek és eltéréseinek további tisztázását, valamint e közösen, egy időben végbement „kollektív jellegű" forradalmak egymás közti kapcsolatainak, az általuk teremtett internacionalista tradíciónak feltárását és kellő méltatását.

Dr. Dolmányos István

9 Kânju Kozsuharov: Bâlgarszkijat zemedelszki naroden szâjuz v minaloto i dnesnite zadacsi. Szófia, 1956.

10 Hugh Seton-Watson: The East European Revolution. New York, 1956. 3; Georg Stadtmüller: Geschichtliche Ostkunde. Das 20. Jahrhundert. Bd. 2. München, 1963.

11 Boleslaw Strużek: Rolnictwo europeiskich krajów socjalistycznych. Warszawa, 1963; V. Kotyk: O zahraniční politice socialistických statu. Praha, 1964.; V. I. Klokov: Borba narodov szlavjanszkih sztran protyiv fasisztkih porabotyityelej (1939—1945 gg.). Kijev, 1961; L. I. Krilov: Razvityija bratszkih partyijami tyeorii i praktyiki szocialisztyicseszkovo sztroityelsztva na gyerevnye. Voproszi isztorii K. P. Sz. Sz. 1966. 1.

12 J. Houska—K. Kára: Otázky lidové demokrácie. Praha, 1955; Gerhard Fuchs, Ernstgert Kalbe, Eva Seeber: Die volksdemokratische Revolution in den Ländern Ost- und Südosteuropas. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, XIII. Jahrg., 1965., Sonderheft.

Digitized by Google

A parasztság fogyasztásának és életkörülményeinek változásáról

A parasztság életviszonyaiban bekövetkezett változások elsősorban az ország általános fejlődésének eredményeit tükrözik. Ezek az eredmények a fogyasztás területén a legszembetűnőbbek. Például a parasztság egy főre jutó személyi rendelkezésű fogyasztása 1963-ban 70 százalékkal magasabb volt, mint az ország újjáépítését célul kitűző hároméves terv megindulásakor, s a felszabadulás előtti szint kétszeresét is meghaladta.

Az ország általános fejlődésén belül a mezőgazdaság szocialista átszervezése vetette meg az alapját a paraszti életviszonyok gyökeres változásainak. Az átszervezés befejezése óta még nem telt el ugyan annyi idő, hogy ennek összes hatásai statisztikailag kimutathatók legyenek, mégis érdemes a már meglevő adatok felhasználásával áttekintenünk e hatásokat az életviszonyok néhány területén. Már csak azért is érdemes ez, mert az utóbbi hónapokban általános az érdeklődés az iránt a kérdés iránt: hogyan él a munkásosztály és a parasztság. A kérdés általános adatai és összefüggései ma már ismertek. Ehhez a Társadalmi Szemle márciusi számában közölt, az életszínvonal alakulását elemző tanulmány is hozzájárult. Írásomban ennek a tanulmánynak a gondolatmenetéhez kapcsolódva, elsősorban a parasztság fogyasztásának szerkezetét, a falusi lakásviszonyokat, és a munkaidő — pihenés helyzetét elemzem, hogy néhány adattal hozzájáruljak társadalmi valóságunk teljesebb megismeréséhez.

A PARASZTSÁG FOGYASZTÁSÁNAK SZERKEZETE

A „fogyasztás" kifejezés — tágabban értelmezve — magában foglalja a lakosság által elfogyasztott anyagi javak (lakás, iparcikk, élelmiszer stb.), az igénybe vett szolgáltatások (közlekedés, hírközlés, egészségügyi ellátás stb.), s az állam által a lakosságnak nyújtott kedvezmények, térítések és juttatások (oktatás, egészségügy, segélyek stb.) összességét.

A következő táblázat a jövedelem-színvonal és a fogyasztási szerkezet kapcsolatát mutatja. A parasztság jövedelme — életszínvonalának növekedésével egyidejűleg — emelkedett, és ezzel együtt *fogyasztásának*

Digitized by Google

szerkezete is erősen megváltozott, de még mindig kedvezőtlenebb összetételű, mint a magasabb színvonalon élő munkás—alkalmazott népességé. Az egy főre jutó személyes fogyasztás százalékos összetétele*:

	Paraszti és kettős jövedelműek		Munkások és alkalmazottak	
	1957	1963	1957	1963
Élelmiszer, ital, dohányáru	60,7	53,6	49,3	45,6
Lakással kapcsolatos kiadások	6,6	6,9	8,6	7,5
Ruházkodás	14,6	14,7	18,0	15,4
Tartós fogyasztási cikkek	5,1	8,4	7,9	10,[illegible]
Egészségügy, tisztálkodás	2,6	2,4	3,3	3,7
Művelődés, szórakozás	0,6	1,0	2,0	2,4
Közlekedés	0,9	1,3	2,1	2,6
Építkezés, ingatlanvásárlás	5,5	6,8	2,9	3,8
Egyéb kiadások	3,4	4,9	5,9	8,2
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből: vásárlás	48,6	60,3	93,0	92,0
saját termelés és természetbeni juttatás	51,4	39,7	7,0	8,0
Az egy főre jutó személyes fogyasztás összege (Ft)	7271	9561	8893	11 363

A fogyasztás abszolút nagyságának különbsége mellett — amely elsődleges szerkezetmeghatározó tényező — figyelembe kell még vennünk a települési és lakásviszonyokban levő különbségeket, s azt is, hogy a parasztság ma élelmiszer-szükségletének nagyobbik részét még maga termeli meg, vagy természetbeni részesedésként a termelőszövetkezeti gazdaságban kapja meg.

A parasztságnál is megfigyelhető a fogyasztás szerkezetváltozása; az, hogy amikor a jövedelem emelkedik, akkor az élelmiszerek fogyasztásának aránya csökken, a tartós fogyasztási cikkeké pedig növekszik. Első látásra meghökkentő, hogy még ma is milyen nagy ennek a társadalmi osztálynak az építkezésre és ingatlanvásárlásra fordított kiadása. De ez korántsem azonos a régi vagyongyűjtéssel, hanem a kulturáltabb lakásviszonyok megteremtésére irányuló törekvést fejezi ki. Oka részben az, hogy amíg a városi lakosság zöme olcsó bérű állami lakásban lakik, addig a falusi lakosságnak szinte kizárólag a maga erejéből kell lakásproblémáját megoldania (természetesen hitelek segítségével). Az ingatlanvásárláshoz, illetve építéshez azonban az átlagosnál jóval magasabb jövedelem szükséges. A parasztság jövedelmének növekedése

* A vizsgált időszak árváltozásai nem voltak olyan jelentősek, hogy a tendenciát megváltoztatnák, a két időpont adatai tehát jól összehasonlíthatók. Az adatok a 4000 család megfigyelése alapján évente kiadott reprezentatív háztartás-statisztikákból származnak.

Digitized by Google

esetén erősen javulna a paraszti fogyasztás összetétele, mégpedig úgy, hogy uralkodó szerepet vinne benne a lakáshelyzet megjavítását célzó kiadások aránya. Ezt a megállapítást az is alátámasztja, hogy 1963-ban a fejenkénti évi 7200 forintos jövedelműek kiadásaiban az építkezésre és ingatlanvásárlásra fordított összeg aránya 3,1 százalék, az évi 16 800 forintnál nagyobb jövedelműeknél pedig 14,4 százalék volt.

Tanulságos a *ruházkodásra* fordított kiadások elemzése. Ma tulajdonképpen nincs rongyosan, rosszul öltözött ember az utcán, sem városon, sem falun. Ennek elenére még ma is állandóan nő a ruházkodásra fordított kiadások összege. A parasztság 1957—1963 között mintegy 40 százalékkal növelte ezeket a kiadásait, s ezeknek összege még így is csak 4/5-e a munkások és alkalmazottak ruházkodási költségeinek. (Ha ehhez hozzávesszük, hogy a parasztság maga vásárolja meg munkaruházatát, és hogy munkakörülményei folytán ez igen tekintélyes összeget emészt fel, akkor a parasztság ténylegesen összehasonlítható ruházati kiadásait a munkás-alkalmazottinak mintegy 2/3 részére becsülhetjük.)

Érdekes jelenségre hívja fel viszont a figyelmet a két társadalmi réteg *korcsoportonkénti* ruházati kiadásainak az egybevetése. Az egy főre jutó ruházati kiadások 1963-ban a következőképpen alakultak:

	Parasztok és kettős jövedelműek	Munkások és alkalmazottak
14 éven aluli gyermekek	1101	1137
15—30 évesek	2424	2485
31—44 évesek	1450	1902
45—59 évesek	1079	1601
60 évesek és idősebbek	759	962

A gyermekek öltöztetésére tehát a parasztok alig fordítanak kevesebbet, mint a munkások és az alkalmazottak, sőt összes jövedelmükhöz képest még többet is költenek rá. A 15 és 30 év közötti, lényegében a felszabadulás óta felnőtt fiatal nemzedék ruházati kiadásaiban is alig van különbség. De nemcsak a kiadásokban csekély a különbség a parasztság és a társadalom többi rétegének e korosztálya között, hanem a divatban, az öltözködés módjában is. Bármilyen szép és ízléses is a paraszti népviselet, ma már alig találunk olyan falut, ahol ünnepnapon — mert a színes népviselet egyébként is csak ünnepi viselet volt — ne modern, városi ruhát viselne a parasztfiatalság. És nincs ezen semmi sajnálni való, ellenkezőleg: a szélesebb körű civilizálódás jelének, a falu és a város kívánatos közeledésének tekinthetjük ezt. Ugyanakkor az adatokból és az öltözködés módjából is látható, hogy az idősebb generációban részben megmaradt a parasztság sajátos öltözéke, s mindenekelőtt ennek egyszerűsége.

Jelentősek viszont a különbségek a parasztok és a munkások—alkalmazottak között a *tartós fogyasztási cikkek* vásárlására fordított összeg tekintetében. Az egy főre jutó kiadás a következőképpen alakult (forintban):

Digitized by Google

	1957	1963
Parasztok és kettős jövedelműek	372	801
Munkások és alkalmazottak	699	1228

Noha hét év alatt meglepően nagy volt a fejlődés, a kulturált életviszonyok szempontjából oly nagy jelentőségű tartós fogyasztási cikkek mennyiségét tekintve a parasztság erősen elmaradt a munkás—alkalmazotti rétegek mögött.

Összefoglalólag azt mondhatjuk, hogy a parasztság fogyasztásának a *mennyisége* a legutóbbi évtizedekben számottevően megnövekedett. Ugyanakkor azonban nem kívánatos diszparitás alakult ki a parasztság és a többi társadalmi réteg jövedelme és fogyasztása között. A parasztság jövedelmének növekedésével — mint az adatokból látható — a *fogyasztási szerkezet kedvező irányú változására* számíthatunk, s ez is csökkenti a falu és a város közötti különbséget.

A LAKÁSVISZONYOK

Nálunk országszerte a legelterjedtebb lakóépület-típus a családi lakóház. Az összes lakóházak 87 százaléka egylakásos, 98 százaléka pedig földszintes. A falusi lakóházak 44 százaléka még ma sem szilárd alapozású, hanem vertföld, vályog, sár alapú, a falaknak pedig mintegy 60 százaléka készült ebből az alapanyagból.* Ezek a számok persze elsősorban a régi, a felszabadulás előtt épült házak magas arányszámából következnek. A szalma- és nádfedeles házak aránya még mindig mintegy 13 százaléka a falusi lakóházakénak. Minthogy a falusi lakóházak zöme már elavult és kiöregedett (mintegy $^1/_4$ részük 1900 előtt, felük pedig 1900 és 1944 között épült), napjainkban tömegméretekben és szinte lökésszerűen jelentkezik *a falusi lakásviszonyok gyökeres átalakításának szükségessége*. Az utóbbi években meg is nőtt a falusi lakásépítések száma; a falusi lakosság számának stagnálása ellenére évente mintegy 35 000 lakás épül a községekben. A régi lakások aránya azonban olyan nagy, hogy ilyen építkezési ütemben is legalább 15—20 esztendőnek kell eltelnie, míg a 60 évnél idősebb lakóházak teljesen kicserélődnek.

Az egy lakásra jutó lakók száma a következő: A falusi egyszobás lakásokban átlag 3,4, a kétszobásokban pedig 4,0, a városi egyszobás lakásokban 3,0, a kétszobásokban pedig 3,8 fő lakik. A falusi és a városi, a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági népesség lakásviszonyainak különbségei azonban lényegében nem a lakások nagyságából és nem is a lakók lakásonkénti számából erednek, hanem a lakások eltérő minőségéből, felszereltségéből és közművesítéséből.

A lakószobák százalékos megoszlása padozatuk jellege szerint 1960-ban:

* Az 1960. évi népszámlálás adatai; a nagy számú építkezés ellenére még mindig ezek az adatok jellemzik a falusi lakásviszonyokat.

Digitized by Google

	Meleg padozatú	Hideg padozatú	Vertföldes
Községekben	42,3	4,8	52,9
Városokban	88,0	3,8	8,2

A lakások felszereltsége és közművekkel való ellátottsága 1960-ban:

	Víz-vezetékkel	Villany-világítással	Gázzal	Vízöblítéses árnyékszékkel
	ellátott lakások %-os aránya az összesből:			
Községekben	5,4	62,5	1,7	3,8
Városokban	63,8	91,8	30,7	50,8

A falusi lakásviszonyok nagy elmaradottsága elsősorban a településviszonyokra vezethető vissza. Tanyákat, külterületi lakóházakat ugyanis szinte lehetetlen közművesíteni. A külterületen lakók száma pedig korántsem lebecsülendő. 1960-ban mintegy 1,2 millió lakos élt szétszórt településen, s ezeknek mintegy 4/5 része tanyán. De a települések falusi jellege is gátolja a közművesítést, s e tekintetben csak a villany bevezetése kivétel. Ma már minden község be van kapcsolva a villanyhálózatba, de 1965-ben a falusi lakásoknak (becslés szerint) csak mintegy 80 százaléka volt ellátva villanyvilágítással, a külterületi lakások tehát lényegében nem.

A falusi települések jelenlegi rendszerét az jellemzi, hogy a lakótelkek nagysága 1000 és 2000 m^2 között váltakozik. A lakások nagy távolságra vannak egymástól, s ez központi közművesítés helyett a lakásonkinti vízvezetéket és a palackos gázellátást tenné indokolttá. Ez az utóbbi terjed is, bár a lakosság igényei nagyobbak, mint az ellátás lehetőségei. A vízvezeték azonban olyan költséges, hogy a meglevő jövedelmek ma még semmiképpen nem teszik lehetővé általános elterjedését.

Számottevő haladásként könyvelhetjük el viszont azokat az eredményeket, amelyeket a lakosság megfelelő minőségű ivóvízzel való ellátásában elértünk. Csaknem az egész Alföldön olyan magas a talajvíz, hogy az ásott kutak többnyire fertőzöttek, s vizük alkalmatlan az ivásra. A felszabadulás óta minden nagyobb településen készültek mélyfúrású kutak, sokhelyütt pedig utcai vízvezeték is. A tanyákon persze ez is megoldatlan, de itt a vízfertőzés veszélye is kisebb.

A közművesítéssel, illetve a teleknagysággal szorosan összefügg a falusi lakosság ház körüli mezőgazdasági tevékenységének mérete és módja. Amíg ugyanis ennek a tevékenységnek nagy a jelentősége a parasztság jövedelmén, illetve fogyasztásán belül, addig a lakóterület egy része is ezt a célt szolgálja. Ma pedig a háztáji gazdaság, amely valóban ház körüli gazdasági tevékenységet is jelent, igen fontos szerepet tölt be hazánkban. Alig van olyan paraszthá z, ahol ne tartanának a ház körül baromfit és sertést, s minden második család szarvasmarhát is tart. Az új lakóházak mellé azonban legtöbbnyire nem építenek szarvasmarhatartás céljára istállót (lemondanak a marhatartásról); leg-

Digitized by Google

feljebb sertésólat és majdnem mindenütt baromfiólat. Majdnem mindenütt van azonban a ház körül zöldséges- és gyümölcsöskert, sőt a városi lakosságban is van igény erre, pihenés, szórakozás, kikapcsolódás végett. A falusi lakosság viszont a saját ellátása, sőt nem egy helyen az árutermelés érdekében ragaszkodik a nagyobb telekhez. Sokhelyütt adminisztratív intézkedésekkel korlátozzák ezt az igényét, ez azonban nemcsak indokolatlan, hanem káros is. A parasztság ház körüli gazdasága (a zöldség- és gyümölcstermelés, az állattartás) még hosszú ideig fenn fog állni, sőt valószínű, hogy ha kisebb mértékben is, de évtizedekig fontos szerepet tölt be a parasztságnak zöldséggel, gyümölccsel, állati termékekkel való ellátásában.

Továbbra is megvan a hajdani „tiszta szoba", a legszebben és legkényelmesebben berendezett, de csak ünnepélyes alkalmakkor használt helyiség. Persze, teljesen helytelen volna, ha ezt csak a parasztság olyan sokat hangoztatott „konzervatív lelki alkat"-ára akarnók visszavezetni, noha ennek is jelentős szerepe van benne. De vannak ennek nagyon objektív okai is. Egyrészt a falusi lakosság általános gazdasági és kulturális szintje elmaradt a városi lakosságé mögött, másrészt meg a munka- és települési viszonyok akadályozzák, s gyakran lehetetlenné is teszik a lakás „városiasodását".

Korántsem ilyen zord a kép, ha a felszabadulás előtti helyzettel vetjük egybe a falu fejlődését. Ma már lényegében befejeződött a villamosítás, a vasúthálózatot sűrű autóbuszhálózattal egészítettük ki, iskolák, művelődési házak, könyvtárak egész tömege létesült, fokozatosan terjed a falusi járdaépítés, korszerű falusi kereskedelmi hálózat alakult ki, elterjedt a mozi stb. Egyidejűleg azonban a város is fejlődött, s a falu és város közötti különbségeket csak kisebb részben sikerült eltüntetni. 1964-ben egy városi lakos évente 14, egy falusi lakos pedig 9 alkalommal volt mozielőadáson; az 1000 lakosra jutó színházlátogatás a városi népességnél 1158, a falusinál pedig csak 176 volt.

MUNKAIDŐ ÉS PIHENÉS

A rendszeres pihenés néhány évtizeddel ezelőtt még majdnem ismeretlen volt a paraszt számára. Szinte szentségtörésnek számított, ha valaki — a vasárnap kivételével — nem dolgozott látástól vakulásig. A napi munkaidő 12—16 óra lehetett, sőt aratás idején még ennél is hosszabb. Végeredményben a szocialista nagyüzemi gazdaságok szervezett munkája, többé-kevésbé meghatározott munkaideje volt az első, bár még korántsem kielégítő lépés a parasztság munkaviszonyának gyökeres átalakulása felé. A termelőszövetkezeti parasztoknak körülbelül egynegyede, azok, akik állandó munkahelyen dolgoznak — az ipari munkásokhoz hasonlóan —, naponta a meghatározott időpontban kezdik el és fejezik be munkájukat. Munkaidejük (az állami mezőgazdasági nagyüzemekben dolgozókéhoz hasonlóan) napi 10 óra körül van, az ipari 8 órával szemben. Ez a 10 óra azonban úgy is kiadódhat, hogy pl.

Digitized by Google

az állattenyésztők reggel és este 5—5 órát dolgoznak, és a két fél műszak között szabadon rendelkeznek idejükkel. A tehenészek általában hajnali 3 és 5 óra között kezdik meg és 8 és 10 óra között fejezik be az első félműszakjukat, délután pedig 12 és 2 között kezdik, majd 5 és 7 óra között fejezik be munkájukat. Sajnos, termelőszövetkezeteink zömében még nincs szabadnapjuk az állattenyésztőknek, úgy hogy ezeken a munkahelyeken a viszonylag jó kereseti lehetőségek ellenére is gyakori a munkaerőhiány.

A termelőszövetkezeti parasztság zömének munkaideje általában még ma is túlságosan a pillanatnyi szükségletektől függ. Jellemzője, hogy nyáron jóval hosszabb, mint télen, hogy a nők és a férfiak munkaideje között igen nagy a különbség, hogy a termelőszövetkezeti tagok a közös gazdaságban teljesített munka mellett még háztáji gazdaságukban is dolgoznak, így tehát munkaidejük két részből tevődik össze; továbbá az, hogy a munkakezdés időpontja a napi szükségletekhez igazodva változik, s nyáron sokkal korábbi, mint télen. Mint említettük, a termelőszövetkezeti tagok munkaideje — munkabeosztásuktól függően — igen eltérő. Részletes adatok nélkül is kiderül azonban, hogy a munkaidő hossza és a teljes napi időbeosztása tekintetében ma még átlagosan is nagy a különbség — csoportonként vagy részleteiben természetesen még nagyobb — a parasztság és a munkás—alkalmazotti népesség között.

A fizikai dolgozók napi időbeosztása* (évi átlagban) a következőképpen alakul a munkásoknál** és a termelőszövetkezeti tagoknál (órákban):

	Férfiak		Nők	
	munkások	termelőszövetkezeti tagok	munkások	termelőszövetkezeti tagok
Kereső tevékenység	8,6	8,6	7,2	3,3
Saját gazdaság ellátása	0,2	1,4	0,1	1,9
Együtt	8,8	10,0	7,3	5,2
Házi munkák és gyermeke ellátása	1,4	1,5	4,2	6,1
Alvás	8,0	7,7	7,9	8,1
Személyi ellátás	2,6	2,6	2,4	2,5
Szabadidő	3,2	2,2	2,2	2,1
Összesen:	24,0	24,0	24,0	24,0

A termelőszövetkezetek férfi tagjainak a termelőmunkája tehát jóval hosszabb, mint a munkásoké, a női tagoké ellenben rövidebb. Ha azonban összevonjuk a termelő és a házimunkát, akkor azt kapjuk eredményül, hogy a termelőszövetkezeti férfitagok 1,3 órával dolgoznak

* A nap 24 órája. Központi Statisztikai Hivatal. Statisztikai Időszaki Közlemények. Budapest. 1965/8.

** A munkások között — kis arányban — az állami mezőgazdasági nagyüzemek dolgozói is szerepelnek.

Digitized by Google

többet, mint a munkások, a nők pedig körülbelül ugyanannyi ideig dolgoznak.

Az életmód jelentős különbségeit mutatja a reggeli felkelés időpontja is; ez télen mindkét rétegnél 6 és 7 óra közé esik, nyáron azonban a parasztságnál 4 és 5 óra közé helyeződik át.

A parasztság téli és nyári időbeosztását alapvetően a termelés idényszerűségéhez való igazodás határozza meg; a mezőgazdaság technikai színvonalának növekedésével ez csökken ugyan, de még mindig jelentős marad. Nyáron a férfiak is, a nők is sokkal többet dolgoznak, mint télen. A nők — a mezőgazdasági munkák idényjellegéből következően — főként csak nyáron tudnak termelő munkát végezni, akkor azonban igen sokat, mintegy 2 órával többet dolgoznak, mint a munkásnők.

Nyáron igen rövid a parasztok alvási ideje, és hétköznap szinte nincsen szabadidejük. Az az egy-egy óra, amely a 13 óránál hosszabb (kereső és házi-) munka elvégzése után még marad, semmiképpen sem számítható szórakozással eltöltött időnek, hanem inkább az alvást kiegészítő pihenésnek. Jellegzetes, hogy a pihenőnapokon többet dolgoznak a háztáji gazdaságban, mint a munkanapokon, továbbá hogy a háztáji munkákat főként a nők végzik. Valójában a vasárnap sem a nőknek, sem a férfiaknak nem adja meg azt a pihenési lehetőséget, amelyet az egész hét intenzív időkihasználása indokolttá tenne.

*

E rövid áttekintés adatai is alátámasztják azt a milliók által tapasztalt tényt, hogy a magyar parasztság a szocializmus építése során emberöltők elmaradását számolta fel. A paraszti életviszonyok azonban olyan elemeket is tartalmaznak, amelyek csak hosszabb távon változnak meg. Ezek átalakítása elengedhetetlenné teszi a változások állandó nyomonkövetését, nemcsak azért, hogy ezzel a valóságunkról alkotott képünk pontosabb legyen, hanem azért is, hogy a fejlődést meggyorsíthassuk.

Dr. Varga Gyula

Digitized by Google

Konzultáció

Az individualizmus társadalmi gyökereiről

Azt hiszem, nem lehet egyszerűen tudatlansággal vádolni, **még kevésbé a szocializmus ellenségének bélyegezni azt, aki illúzórikusnak tartja a szocializmus embert újjáteremtő programját. Hiszen a mi tudományos szinten mozgó jóhiszemű értelmiségünk körében is jócskán vannak olyanok, akik semmi kétséget nem táplálnak pl. a szocializmus gazdasági vagy kulturális terveinek realitásával szemben, de mindjárt szkeptikusak, lemondók lesznek, ha az ember erkölcsiségének, jellemének újjáteremtéséről esik szó. Hitetlenségük vagy legalábbis kétkedésük — úgy vélik — megingathatatlan történelmi tapasztalatok tanúságára épül, hiszen hányszor álmodták, fogalmazták meg nagy gondolkodók az embernek azt a tökéletesebb típusát, amely — Simone de Beauvoir-ral szólva — nem „önálló, önmagába zárt vállalkozóként" építi a maga életét, hanem aki felebarátja iránti önzetlen odaadását is saját élettartamává teszi. Sőt nemcsak megálmodták, nemcsak megfogalmazták, hanem munkálkodtak is ennek az önzetlen, odaadó embertípusnak a kialakításán a világiak mellett gyakran még különböző vallások egyes képviselői is. Mégis, minden nagyszerű emberies gondolat és akarás ellenére, tulajdonképpen legtöbb ember évezredek óta sokkal többet tett egyénileg önző érdekeinek megvalósításáért, mint amennyi felelősséggel viseltetett embertársai életének, sorsának alakulásáért. Lehet-e, érdemes-e hát reálisan felvetni, hogy az általános tulajdonságok körében az áldozatkészséget, a humánusabb emberi lényeget, egyszóval a más emberekkel szembeni odaadást is fellelhetjük? Minek alapján mondja a marxizmus, hogy az ember „újrateremtéséről" vallott elképzelései tudományosabbak és reálisabbak, mint a régi nagy humanista gondolkodóké, vagy a vallás képviselőié?**

E kérdések és kétségek újra és újra teremtődhetnek, nem egyszerűen csak a történelmi tanúságokat idézve, hanem talán még inkább szocialistává váló társadalmunk ellentmondásai közvetlen érzékelésének, sőt nemegyszer fájdalmas tapasztalatának talaján. Mert bár az eszméket — így a kollektivizmus eszméjét is — az ellentmondásos történelmi és társadalmi anyagi létviszonyok szülik, változtatják és fejlesztik szüntelenül, mégis — minthogy az eszmék inkább fejlő-

Digitized by Google

dési tendenciákat jelölnek meg — ellentmondástól mentesebbek, mint az ellentétekkel sokszínűen telített valóságos élet. Ezért, ha a kollektivizmus emberi-erkölcsi eszméjét összevetik az ellentmondásokkal, tehát azokkal a valóságos emberi viszonyokkal, amelyek még az önző törekvéseket is igen sokrétűen mutatják, akkor tulajdonképpen joggal formálódik az a kérdés és kétely: lehetséges-e egyáltalán az évszázadok óta megmerevült individualista emberi jellemvonásokat leküzdeni abban az értelemben, ahogyan a marxista etika tanítja, a szocialista ember hiszi ezt és törekszik erre?

Azt hiszem, a válaszadáshoz elengedhetetlenül meg kell vizsgálni mind az individualizmus lényegének, forrásának, formái fejlődésének, mind a kollektivizmus formái fejlődésének és követelményeinek számos, fontosabb problémáját.

E kérdések megválaszolásában kiindulópontunk az általánosság szintjén így összegezhető: az, hogy az ember közvetlen magánérdekétől hajtva, másoktól elkülönülten, másokkal szemben, vagy másokkal együttműködve, a köz érdekével összhangban, tehát kollektív lényként tevékenykedik-e — tulajdonképpen és végső fokon a mindenkori, történelmileg adott társadalmi és gazdasági viszonyok függvénye.

Az emberek közötti kapcsolatok és viszonyok tartalma ugyanis át meg át van szőve sokrétű életszükségleteikkel. És nem csupán gazdasági, hanem baráti, szerelmi, kulturális és általában eszmei szükségletekkel is. A sokrétű szükséglet-kielégítés valamilyen formában minden történelmi korban összekapcsolta az embereket. De a szükségletek (amelyek persze maguk is fejlődnek) nem azonos értékűek az emberek számára, s nem egyforma súllyal játszanak szerepet kapcsolataik alakulásában. Az emberek közötti viszonyok alakulásában mindenekelőtt a gazdasági szükségletekkel és érdekekkel kapcsolatos termelési viszonyok játszották valamennyi korban a legfőbb szerepet.

Az ősközösségi társadalomban a termelőerők alacsony fejlettségi foka nem tette lehetővé az alapvető létszükségletek *egyéni* úton való kielégítését. Ennek volt a következménye az, hogy az egyént az ősi közösség különböző formái *teljesen* magukhoz láncolták. Ezért az egyén csak közösségében, csak a közösség más tagjaival *közvetlenül* együttműködve létezhetett. Ezen gazdasági tényezők által meghatározott társadalmi helyzete alakította gondolkodásmódját, tulajdonságait, és tette alapvető szükségletté számára az állati individualizmus maradványainak egyre teljesebb leküzdését. Hiszen új szükségleteit, erkölcsi tulajdonságait is *közvetlenül* a közösséghez való tartozásából, illetve a közös társadalmi talajon kinőtt szokásrendszerből merítette. A közösség és a közvetlenül ható kollektív érdekek által ösztönzött, egymást segítő emberi ténykedés nemcsak embert fenntartó és fejlesztő biztos létfeltételeket teremtett, hanem hosszú időn keresztül kizárólagos alapja volt az ember egyénisége és pozitív erkölcsi tulajdonságai fejlesztésének is. A munkamegosztás differenciálódása, az árutermelés

Digitized by Google

viszonyainak kialakulása és a javak egyesek kezében való felhalmozódásának lehetősége a közösségtől mind függetlenebb egyéni érdekköröket teremtett, és ebben a folyamatban egyúttal az individualizmusra jellemző tulajdonságok, szokások is érlelődni kezdtek. A magántulajdonon alapuló árutermelés, a csereérték megjelenése mindinkább feloldozza a közösségtől való *közvetlen* függést és átalakítja az emberek együttélésének, társadalmi kapcsolatainak közösségi formáit is. A magántulajdonra épült árutermelés, a csere- és pénzviszonyok fejlődése és egyre általánosabbá válása lesz mind teljesebben az a *közvetlenül ható tárgyi tényező*, amely meghatározza és biztosítja az egyéniség további fejlődési lehetőségeit, amelyet a régi közösségtől való közvetlen függés sok vonatkozásban gátol.

Amióta az elkülönült magántulajdon és az erre épült csere- és pénzviszonyok az emberi lét biztonságának és fejlődésének alapvető tárgyi tényezőivé lettek, azóta az emberek összes lehetséges viszonyai, kapcsolatai, együttműködésük is alapvetően ezektől függenek. E tárgyi tényezőktől, a magántulajdontól, az egyéni birtoklástól való egyéni függőség szinte természetesen kialakítja a magántulajdon növelésére és az *egyéni* meggazdagodás eszközeinek birtoklására való fokozott törekvést. Az egyéni meggazdagodásra törekvés viszont történelmileg egyre teljesebben és mind sokrétűbben állítja szembe az embereket egymással. E folyamat fokozatosan háttérbe szorítja a közös érdekek tudatát, s vele az ember kollektív összetartozásából eredő odaadását és a másokért való áldozatkészséget, s eközben kiterebélyesíti a közönyösséget, a másokkal szembeni felelőtlenséget, az önzést, és általában olyan viszonyokat teremt, amelyeket úgy szokás jellemezni, hogy köztük „az ember az embernek farkasa". Persze, ezek a viszonyok és a nekik megfelelő erkölcsi tulajdonságok voltaképpen csak a *polgári* magántulajdon és pénzviszonyok kialakulásával mélyültek el és váltak az emberi létviszonyok általános meghatározóivá. És az is igaz, hogy az embereket bizonyos történelmileg változó közösségek — elsősorban osztályjellegű közösségek (városállam, faluközösség, céh, feudális szövetségek) — össze is tartottak. A közösségek azonban az elkülönült magántulajdon-feltételek és a szembenálló létfeltételek között, sőt mintegy ezekre épülve és ezeket szolgálva, az individualista törekvések eszközeiként létezhettek, különösen a polgári társadalom kialakulásával. Ezért szokás az individualizmust jellegzetesen *polgári* magatartási formának nevezni.

A másoktól elkülönült, önálló, antagonizmussal teli polgári létviszonyok azonban nemcsak azzal jártak, hogy minden eddiginél teljesebben szembeállították egymással az embereket, hanem egyúttal azt is lehetővé tették, hogy az ember követelményévé tehesse: az egyén társadalmi helyzetét ne születése, ne az örökérvényűnek hitt feudális hierarchia szabja meg, hanem képessége, tudása, tettei, és elsődlegesen ezek jelentsék társadalmi értékének mércéjét. E követelmények haladó, feudalizmus-ellenes tartalma nem vitatható. Az azonban ismét más

Digitized by Google

kérdés, hogy az egyéniség meghirdetett felszabadítása az osztályfeltételektől függetlenül, a polgári viszonyok talaján lehetséges-e, megvalósítható-e. A történelem menete azóta bebizonyította, hogy általában az egyéniség mindennemű alárendeléstől való felszabadításának meghirdetése, kétségtelen demokratikus tartalma ellenére voltaképpen illúzió. Bebizonyosodott, hogy e követelmény polgári talajon főleg a *polgárság* képviselői, egyénei számára válhatott valósággá.

A probléma azonban nemcsak ettől az osztályjellegű ellentmondástól terhes. Az egyén (elsősorban a polgári egyén) felszabadítása követelményében benne volt az a hit és törekvés is, hogy az ember *mint egyén számára* semmi sem lehetetlen. Benne volt az a hit és törekvés is, hogy az egyén minden téren — tudásban, képességben, alkotókészségben — újabbat, tökéletesebbet, egyetemesebbet hozhat létre, mint minden addig élt ember. Ennyiben az „emelkedj az emberek fölé!" jelszó tartalma történelmileg valóban pozitív volt. De már akkor — éppen az áru-, csere- és pénzviszonyok általánossá, sőt uralkodóvá válásának talaján — kialakult az a történelmi szituáció, hogy még a képesség, a tudás is csak annak szolgál, aki jobban fizeti meg. A képesség és a tudás képviselője általában lelkiismeret-furdalás nélkül cserbenhagyhatta mai gazdáját, ha a holnapi jobban megfizette.

Az elkülönült, áruvá változott antagonisztikus létfeltételek talaján közvetlenebbül érvényesül az a tény, hogy az erkölcsi megfontolások is tulajdonképpen a polgári érdekek hordozói lettek („minden üzlet"). Olyanokká kellett tehát alakulniuk, hogy ne akadályozzák az emberek *egyéni* haszonra, *egyéni* érvényesülésre való törekvését. Az *alapvető* létfeltételek áruvá válásának talaján, és természetesen az alapvető létérdekek antagonizmusa miatt, a burzsoá individualizmus meghatározó vonása kezdettől fogva az, hogy *a másik ember érdekét és boldogulási törekvését figyelmen kívül kell hagyni.* Csak a magam, csak az „Én" (persze elsősorban a *burzsoá* egyén és „Én") boldogulása és boldogsága az irányadó. Ennek következtében az emberek egymás közötti viszonyaiban a *mások érdekei* nem lényegesek többé. Pontosabban csak mint polgári jellegű érdekek lényegesek. Éppen ennek a *másokkal* szemben ellenséges tartalomnak a következtében a polgári individualizmus minden formája nyilvánvalóan *antiszociális és antihumánus* viszonyként és elvként kell hogy érvényesüljön.

A polgári életnek ezt az egoisztikus, antiszociális tendenciáját a korai polgárság felvilágosult ideológusai is felismerték, és arra törekedtek, hogy kiiktatva az egyéni és társadalmi érdekek ellentmondásait, *racionalista módon,* az észre apellálva megteremtsék ezek egységét és összhangját. Ám az *értelem egoizmusa* legfeljebb jóhiszemű törekvés és kiútkeresés lehetett; a polgári magántulajdon antagonizmusai közepette nem szüntethette meg az egyéni és a közérdek antagonizmusait.

Az egyéni és társadalmi érdek közötti antagonizmust a polgári

Digitized by Google

etika tulajdonképpen az *egoizmus* és az *altruizmus* szembeállításával fejezte ki. Az *egoizmus* — figyelmen kívül hagyva az antagonisztikus létviszonyokat — az egyén számára magánérdekeiből kiindulva kívánt olyan magatartást kialakítani, amely nem sérti a közérdeket. A közérdeket azonban lényegében a *magánérdekek* mechanikus összegeként fogta fel. Ezzel szemben az *altruizmus* legkülönbözőbb irányzatai — ugyancsak figyelmen kívül hagyva az alapvető érdekellentmondásokat — minden emberi cselekvés kiindulópontját a *közboldogságra* való törekvésben vélték megtalálni, teljesen függetlenítve ezt az egyéni boldogulástól.

A burzsoá erkölcs antiszociális és antihumánus lényegét azonban az altruizmusnak a „közjó" érdekében önfeláldozást, lemondást, sőt aszkézist követelő formái sem szüntethették meg. Ezért mondja Marx és Engels, hogy az egoizmus és az altruizmus szellemében fogant magatartásmódok közötti ellentét csak látszólagos: „az egyik oldalt, az úgynevezett általánost a másik, a magánérdek hozza folytonosan létre és az semmiképpen sem önálló történettel bíró, önálló hatalom vele szemben". Következésképpen a közélet területén, tehát a politikai szférában is tulajdonképpen a burzsoázia érdeke valósul meg közérdekként, de illúzórikusan általánossá tett, minden ember érdekeként felnagyított, tehát *közvetett formában.* Az egyéni élet területén viszont a magánérdek *közvetlenül* érvényesül. Így természetesen az altruizmus is a *magánérdek* alapján létrejött erkölcsi magatartást fogalmaz meg, de (az egoizmussal szemben) nem közvetlenül, nem a magánéletben meglevő formájában, hanem a politikai közéletben közérdekké leplezett, illúzórikus formában. Ezt a formát tartja elsődleges mozgatóerőnek az ember erkölcsi magatartásában. Következésképpen az altruizmusnak sem sikerül feloldania az egyéni és a közérdek antagonizmusát.

A *vallásnak* sem sikerült a problémát megoldania. A vallás tulajdonképpen alkalmazkodott a földi antagonizmusokhoz és eszmei vetületükhöz, az individualizmushoz, amikor a hangsúlyt az *egyéni* megváltásra és *egyéni* üdvözülésre helyezte, s közben *mások érdekében* tanúsítandó önzetlenséget és önfeláldozást prédikált.

Lényegében a XIX. század óta, a kapitalizmus fejlődésének talaján, az individualizmust kifejező elméletek arra a fejlődési fokra jutnak, hogy egyre kevésbé keresnek az egyén számára kapcsolatot a közösséghez, sőt ezt mind fokozottabban ellenségesnek vélik az egyénnel szemben. Amikor Nietzsche a „felsőbbrendű ember" eszméjét meghirdette, tulajdonképpen csak eszmeileg fejezte ki az individualizmusnak a kapitalizmus fejlődése talaján végbement változása szélsőséges következményét. Nietzsche ugyanis lényegében azt a reakciós burzsoá magatartást általánosítja filozófiai-etikai síkon, amelyből már nyíltan kitör a közösség, a „tömeg" lenézése és gyűlölete. Annak a burzsoának a magatartását általánosítja, aki individuumának „magasabbren-

Digitized by Google

dűségét" egyúttal arra is alapnak tekinti, hogy az erkölcsi „jón, rosszon túl" emelkedve, minden közösségi érdeket, törvényt és emberi erkölcsi normát áthágjon. Az individuumnak ez a fajta hirdetése vezet el végkifejlődésében az „elit fajok" meghirdetéséhez is. Az „elit fajok" eszméje pedig a hitleri fasizmus ideológiájának és gyakorlatának megalapozásában a legembertelenebb és legreakciósabb — tehát legszélsőségesebb — formájáig juttatta el az individualizmust.

Ennek csak látszólag mondanak ellent azok a kapitalizmus fejlődése alapján mind sokrétűbben kidolgozott polgári felfogások, amelyek rámutatnak arra,hogy a munkamegosztás differenciálódása, a lakosság nem kereső részének (a fiataloknak és öregeknek) növekvő aránya folytán az emberek fokozottabban függnek egymástól és fokozottabban vannak egymásra utalva. Ez a fejlődési folyamat már a kapitalizmus viszonyai között a kollektív érdektér kiszélesedését hozza, s ezt a kollektív érdekeket képviselő szervezetek és a kollektív érdekeket kifejező intézkedések szaporodása is jelzi. Az egyén nem képes mentesíteni magát a függőségeknek és kötöttségeknek ilyen fajtáitól, és ez veszélyezteti individuualizmusát. Az egymástól való függésnek és kölcsönös összefonódásnak e talajon létrejött intenzív felismerése is növekszik, s ehhez egyes polgári elképzelések azt az illúziót fűzik, hogy lehetséges az osztályellentétek kiküszöbölése, de legalábbis az osztályellentétek ideológiájának mellőzése.

Ez az illúzió azonban a kapitalizmus apológiája, mert a magántulajdon, az árutermelési és pénzviszonyok, valamint a polgári állam az emberek alapvető létviszonyait illetően mégis csak az egymástól való elszigeteltség és szembenállás tendenciáit érvényesítik. Ezért az antagonisztikus létfeltételek között csak alárendeltek lehetnek a kollektivizmus felé ható tendenciák. Éppen ebben a folyamatban alapozódik meg az a tény, hogy a kétségtelen anyagi haladás, általánosabb jólét és a tudás kiszélesedése ellenére az ember „belső kultúrája", emberbaráti magatartása tulajdonképpen nem fejlődhetett. A polgári létviszonyok talaján működő antagonisztikus létérdekek valójában mindig elszigetelik az egyént. Ezt az elszigetelt létfeltételek alapján tevékenykedő egyént a kapitalizmus kiszámíthatatlan és kegyetlen törvényei a legkülönbözőbb formában sújtják, s legalábbis bizonytalanná teszik életkörülményeit, holnapját. Ezért érthető, hogy az egyén *bármi áron* mentesülni szeretne a „sors" bizonytalanságaitól, vagy más formában kifejezésre jutó nyomásától, és *„szabad emberré"* szeretne válni. Ennek érdekében, ha úgy tetszik, „a sors" nyomásától való „szabadsága" érdekében mindent jogosnak vél, ami *számára* hasznos, más szóval, ami önálló létfeltételeit biztonságosabbá teszi. Ebből az alapvető létalapból fakadnak az ellentétes irányú emberi törekvések. Végső fokon ebből a létalapból ösztönzött törekvések ruházzák fel az embert lényegében „közös" természettel, tudniillik azzal, hogy mindenki *mindenekelőtt saját hasznával törődjék*, sőt azzal is, hogy erkölcsösnek is tartsa ezt a törekvést.

Digitized by Google

Az antagonisztikus létviszonyok talajából táplálkozik a legönzőbb egoizmus, az emberek szembenállása, gyűlölködése, az a törekvés, hogy minden ember ki akarja használni a másikat, hol durva eszközökkel, hol képmutatással, ravaszkodással, vagy úgy, hogy másokhoz alkalmazkodik, konformistává lesz. Ebből a főképpen egyéni önfenntartást szolgáló, magánjellegű szakadatlan küzdelemből könnyen következhetnek a legbarbárabb tettek csak úgy, mint a passzivitást és pesszimizmust tápláló életuntság, a cinizmus, a szűk egyéni életcélok egyéniséget kiüresítő tendenciái.

Teljesen helytálló tehát Garaudy-nak az a véleménye, hogy amióta az árutermelő gazdaság és a munkamegosztás elszigetelte az egyént, azóta állandóan azzal fenyegeti őt, hogy belső törvényeinek erejével szétmorzsolja. Természetesen a mai modern technikai fejlődés, technikailag megalapozott, az egyéniséget szétdaraboló munkamegosztásával csak tovább fokozza ezt az elszigeteltséget. Következésképpen az is igaz, hogy az individualizmus tulajdonképpen az egyén reagálása erre a gyilkos nyomásra, tehát védekezése is, hogy *egyéni eszközeivel* függetlenítse magát ettől a kegyetlen nyomástól, vagy legalábbis megszerezze magának a függetlenség illúzióját. A polgári ideológiák erősítgetik is ezt az illúziót, a legkülönbözőbb formákban. Ám a valóság az, hogy a tisztán individuális alapon álló lázadás erőtlen e viszonyok legyőzésére. És minél inkább egyéni eszközeivel akarja az ember legyűrni e viszonyokat, annál inkább kiszolgáltatja magát nekik. Az individuum függetlenségének és szabadságának kivívása tehát nem lehet csupán saját magánakcióinak eredménye, hanem a siker érdekében elsősorban a társadalom továbbfejlődésének céljait szolgáló közakciókra, osztályharcra van szükség.

E felismeréssel azonban a probléma már nemcsak erkölcsi, hanem *politikai* is. Az egyén szabadságát, függetlenségét, anyagi és erkölcsi felemelkedését voltaképpen csak akkor érheti el, ha *haladó* politikai szervezetekbe tömörülve, harcol a szabadságát, függetlenségét, felemelkedését akadályozó, vagy legalábbis bizonytalanná tevő magántulajdonosi viszonyok és erők ellen. A haladás céljait szolgáló szervezkedés és harc hatásossága azonban az individualista és egoista tendenciák leküzdését is szükségessé teszi, és ezzel együtt azt, hogy egyre inkább érvényre jusson az ember társadalmi lény mivolta, az osztálylény mivoltából fakadó proletárszolidaritás. Az új, a magántulajdontól és az antagonisztikus létfeltételektől mentes társadalomért, a forradalmi célokért harcba szálló egyén új életcélt nyer e küzdelemben, gazdagítja életének tartalmát. Felismeri, hogy személyes életének alakulása összefügg az osztály, a társadalom, az emberiség ügyével, és e felismerés, valamint a közös érdekeken alapuló harc alapján mind teljesebben kialakítja új viszonyát más emberekhez és a társadalomhoz. A kapitalizmus körülményei között, a proletár osztályharcban kialakult osztályszolidaritást a szocialista társadalom felépítéséért folytatott harc a kollektivizmus magasabb színvonalára emeli.

Digitized by Google

Az individualizmusra jellemző erkölcsi tulajdonságok leküzdése tehát az *antagonisztikus* polgári létfeltételek megsemmisítésének és a szocialista kollektív viszonyok megteremtésének folyamatában valósul meg. A szocializmus azonban *az alapvető* létérdekek közössége mellett — egyre csökkenő arányban — az egyéni létfeltételeknek és ezzel az érdekeknek kisebb-nagyobb mértékű különbségét és ellentmondását is fenntartja. Minthogy az individualista jellemvonások e *különböző* létfeltételekhez és *elkülönült* érdekekhez tapadnak, a szocializmus viszonyai között is tartósan érvényesülhetnek az emberek egymás közötti viszonyában. De a szocializmus fejlődési tendenciáiban *a kollektivizmus alapozódik meg* és lesz egyre inkább uralkodóvá az emberek közötti viszonyokban. Az ellentmondásos emberi törekvések a szocializmus fejlődésének hosszú ideig ható nehezékei, de fejlesztői is. Ám aki csak az egoista önzés érvényesülését látja a szocialistává érlelődő emberi viszonyok között, az azt hiheti, hogy a polgári önzés valóban, örök emberi, sőt — a szocialista viszonyok erősödése alapján létrejött biztonságosabb, jobb életre törekvés általánossá válásából kiindulva — akár azt is gondolhatja, hogy még fokozódik. Ez azonban végső fokon ugyanolyan egyoldalú és leszerelő nézet, mint az, amely már ma késznek, lezártnak, ellentmondástól mentesnek tekinti a kollektív törekvéseket, az egymásért való élés emberségesebb viszonyait. E nézetek tehát vagy a múltnak önzésében meg nem változtatható emberében, vagy a jövőnek, másokkal szemben is odaadó, közösségi emberében látják a *mai* viszonyok között élő embert, s ezzel leszerelnek és eltérítenek a *ma* konkrét problémáitól, gyengítik tehát mindannyiunk felelősségét azért, ami mai viszonyaink között van, s nem közvetlen feladataink megoldására akarják fordítani erőnket.

Akár egyik oldalról túlzunk — azt mondva, hogy az ember jelen viszonyaink között is ugyanolyan önző, sőt még önzőbb, mint a múltban volt —, akár a másikról — azt mondva, hogy az ember már kollektivista és csak egymásért él —, végeredményben elidegenítjük az embereket szocialista jellegű környezetünktől, amelyben élünk, és amelyben élnünk kell, vágyálmokba kergetjük őket, ahelyett, hogy a társadalmi fejlődés mai parancsainak teljesítésére ösztönöznénk. Márpedig a társadalmi fejlődés mai parancsainak teljesítésében egyúttal a jövő emberének teljesebb kollektvizimusát alapozzuk meg, és természetesen az önzést is mind jobban lefaragjuk. Hiszen minden mai ellentmondás ellenére mégis csak tény az, hogy a szocialista társadalom kollektív tulajdonformáira és bonyolult emberi együttműködésére épült gépi technika kerekei az önzést, a közönyösséget, a másokkal szembeni felelőtlenséget stb. morzsolják szét, de semmiképpen sem a kollektivizmust kifejező emberi jellemvonásokat.

Ez pedig azért lehetséges, mert a szocializmus eltörli a magántulajdont és a rá épült társadalmi viszonyokat, tehát azt, ami lehetővé tette, hogy az ember „önmagában zárt vállalkozóként", másokkal szembenállva érvényesítse tudását, képességét, alkotókészségét, s ezzel biz-

Digitized by Google

tosítsa a maga létét. A szocializmus a köztulajdonformák alapján életre hívja azokat az objektív és szubjektív feltételeket, amelyek között az egyén, *kollektív lényegét* érvényesítve, mások alapvető érdekeivel összhangban álló törekvések alapján keresi és találja meg személyes fejlődésének alapvető lehetőségeit is. Ez a fejlődés persze a legkülönbözőbb ellentmondások keletkezésének, megoldásának és újabb ellentmondások létesülésének folyamatában megy végbe, ennek eredményeként fokozatosan és törvényszerűen alakulnak ki az objektív alapvető közös tulajdon és cél alapján szervezett, egybehangolt emberek csoportjai, munkaközösségei a szocialista társadalom építésével összhangban álló feladatok megvalósítására.

Nem utópia az a feltételezés, hogy az ember képes másokkal is törődni, mások érdekeiért is aktívan tevékenykedni, s ennek példái nem csupán elmúlt korok kiemelkedő személyiségei, hanem mindenekelőtt a munkásmozgalom múltja és jelene. A kérdés nem is az, hogy létezhetnek-e olyan emberek, akik nem csupán önmagukért, hanem egyben másokért is élnek, hanem az, hogy *hogyan válik ez az embertípus általánossá.* Ám sokszor még azok is rezignáltan legyintenek, ha az ember erkölcsi fejlődéséről van szó, akik maguk is vállaltak és vállalnak olyan feladatokat, amelyektől nem várják *közvetlen* érdekeik megvalósítását és nem kapnak anyagi előnyöket.

E pesszimizmus oka az, hogy az ember kollektív lényegének kibontakozása nem csupán ellentmondásos, de lassú folyamat is; megvalósítása egész történelmi korszak műve lesz. Ahogyan az individualista magatartás és szemlélet forrása nem az ember „örök természetében" rejlik, úgy megszüntetése sem elsősorban az erkölcs szférájában történik. Sőt még csak nem is a szocialista tulajdon létrejöttének automatikus következménye. A szocialista tulajdonviszonyok létrehozása ugyanis csupán az alapját, a lehetőségét teremti meg ennek. Valósággá ez abban a folyamatban válik, amelyben kifejlesztjük a demokratizmus legcélszerűbb formáit és módjait (a gazdasági és a politikai életben egyaránt), s amelyben az egyéni és társadalmi érdekek ellentmondásos folyamatában *gyakorlatilag* egyre inkább megvalósul e kettőnek az egysége. Minden erkölcsi ráhatás, minden individualizmus elleni elméleti polémia csak ezekkel együtt, ezekre épülve lehet eszköze annak, hogy a csak önmagának és önmagáért élő ember másokkal szembeni közönye, az osztálytársadalmak farkastörvénye a történelmi múlt rossz emlékévé váljon.

Dr. Kalocsai Dezső

Digitized by Google

Merre tart a francia filmművészet?

Az átlagos mozilátogató ritkán tudja, hogy egy-egy filmet gyártó nemzeti filmművészet (filmipar) milyen strukturális és művészeti kérdésekkel viaskodik. Lát jó vagy kevésbé sikerült külföldi alkotásokat (a szocialista országokban egészen rosszat nem), világhírű vagy újonnan feltűnt sztárokat, elgondolkozik azon, hogy az elmúlt évben esetleg több jó filmet látott, de arról mégis kevés fogalma van, hogy *merre tart pl. a francia filmművészet*, újabb fejlődési szakaszhoz érkezett-e, vagy súlyos válsággal küzd. Éppen ezért hasznosak az olyan frappáns, lényegre szorítkozó tanulmányok, mint *François Maurin A francia filmművészet ma* című cikke a *Cahiers du Communisme* ez évi áprilisi számában, amely kellő alapossággal és világossággal elemzi a XX. század egyik legfontosabb művészeti ága francia művelőinek helyzetét.

Maurin tanulmánya elején Gorkijt idézi. A nagy szovjet író első filmélményéről tudósítást írt egy nyizsnyij-novgorodi újságnak, s látnoki erővel megjósolta, hogy ez a nagyszerű találmány — kapitalista viszonyok között — a tőkések hasznát fogja szolgálni. Nemsokára megjelennek majd az ilyen című és témájú filmek — írja Gorkij —, mint: Midőn a nő levetkezik, vagy: A hölgy a fürdőkádban, vagy: Egy könnyű erkölcsű asszony stb... Nem haszontalan Maurin szerint ezt a jóslatot felidézni, éppen Franciaországban s éppen a film 70. születésnapja alkalmából, amely ráadásul — mint tudvalevő — francia ünnep is. A világ jelenlegi filmtermésében — s ezen belül, mint látni fogjuk, a francia filmtermésben is — egyre jobban uralkodóvá válik az erotika és az erőszak ábrázolása. E tematikai eltorzulás mellett a mindinkább kommersszé hígulást mutatja az a tény, hogy egyes filmeket két verzióban forgatnak: egyet a belső forgalmazásra, a másikat pl. Latin-Amerikába szánt eladásra.

Effajta elkeserítő tények ellenére a valóság ábrázolásában, feltárásában a filmnek változatlanul nagy szerepe van. Nem egyéni alkotás sohasem: létrejötte az alkotók szemléletén és képességein kívül a kor gazdasági és politikai viszonyaival van összefüggésben. Miközben ilyen alapelveket fogalmaz meg a szerző a film köztudott fontosságát és jellegzetességeit illetően, megállapítja, hogy a francia filmművészet jelenleg erősen a gaulle-ista hatalom befolyása, uralma alatt áll, úgyszólván már a filmek terveinek megszületésétől kezdve. Nem a közmorált védi a cenzúra, hanem politikai meggondolásokból avatkozik be, mint például *Godard és Joris Ivens* esetében, s ugyanakkor a tömény erotikával és szadizmussal fűszerezett filmek átesnek a szigorú rostán. A gaulle-ista hatalom beavatkozását

Digitized by Google

bizonyította a Diderot *Apácájából* készített film ügye is, pedig ebben az esetben az a különös, hogy a forgatáshoz az engedélyt az előcenzúra megadta. Van egy ennél veszélyesebb és láthatatlanul működő tendencia is: az öncenzúra elterjedése. Az alkotók, a közreműködők ugyanis nem szívesen kezdenek bele egy olyan filmbe, amelynek a témáját a cenzúra kifogásolhatónak tartja, s továbbmenve: a pénzemberek nem szívesen adnak ilyen filmek elkészítésére és forgalmazására pénzt.

Az állami cenzúra, és ennek következtében egy sajnálatos és súlyos következményekkel járó önkontroll, tehát bénítja és torzítja a francia filmművészet egészséges fejlődését. Más tényezők is közrejátszottak abban, hogy a francia filművészet bizonyos értelemben hanyatlásnak indult. Csökkent a látogatottság (ez persze világjelenség — a szerző megjegyzése). Előnytelen volt az adórendszer. Tehetetlen volt a filmesek szervezete is. A filmesek sürgetésére, pénzügyminisztériumi és szakmai állásfoglalás után elkészült a reform terve, amelyet az illetékesek gyorsan jóváhagytak. Ez a reformterv csak arra volt jó, hogy reményeket keltsen, hiszen alig valósult meg belőle valami, s gyakorlatilag a francia film ma is ott áll, ahol a reformot megelőző tiltakozási akciók időszakában volt. A kormányzat célja világos: a kisvállalkozókat, a saját vállalkozásban alkotókat, a kisforgalmazókat, a mozitulajdonosokat leküzdhetetlen pénzügyi nehézségek elé akarja állítani; mindez a koncentráció útját egyengeti, amelynek segítségével szilárdan kézben tartható egy problémamentes, álmosító, csak a szórakoztatásra alkalmas filmipar. (A Gaumont és a Pathé cégek közelmúltban kötött egyezsége is ezt a folyamatot példázza.)

A hanyatlás jelei még inkább kiütköztek az utóbbi időkben. Elég csupán egy pillantást vetni a statisztikára, s máris világossá válnak a káros tendenciák. Az alábbiakban — Maurin adatai nyomán — közöljük az utóbbi hat év francia filmtermésének adatait:

1960-ban 124	1963-ban 88
1961-ben 105	1964-ben 91
1962-ben 90	1965-ben 85 nagy játékfilm

készült el Franciaországban. A kiindulópont az összehasonlításhoz 1960, amely a maga 124 filmalkotásával a csúcsot jelentette. Ez az esztendő egyúttal az új hullám nagy nekifutásának az éve is volt. Ettől kezdve szinte állandó a csökkenés, különösképpen a francia filmek száma egyre kevesebb a koprodukciókhoz képest. (1965-ben 85 nagy játékfilmből csak 39 a francia gyártású, 46 már koprodukciós!) Ez azt mutatja, hogy a francia tőke egyre kevésbé mer kockáztatni, ezért szorgalmazza inkább a koprodukciókat, amelyekkel szelesebb piacot kíván teremteni. Nézőink jelentékeny része megtekinti, élvezi ezeket a látványosságra törekvő koprodukciókat — persze akad közöttük komoly érték is —, s nem tudja, hogy ezek egyúttal egy világhírű nemzeti filmművészet (filmipar) hanyatlásának is a jelei.

Nem rózsásabbak a tematikai felmérés eredményei sem. Az elmúlt évben például a Franciaországban készített filmek harminc százaléka (a közös piacon busás hasznot hozó) krimi, kémtörténet volt. A mozilátogatók többsége is ezeket a filmeket keresi és nézi meg. Ennek az okait — Maurin szerint is — alaposabban meg kellene vizsgálni.

A kiutat egyrészt a Francia Kommunista Párt programjának idevonatkozó fejezete vázolja fel. „A személyi hatalom, mint a nagypolgárság maga,

Digitized by Google

fél a kultúra felszabadító hatalmától... A filmművészetnek, e lényegileg igazán népi művészetnek a helyzete ennek az általános helyzetnek a függvénye... Ezeket a körülményeket tartós módon megváltoztatni csak ezen összefüggés megváltoztatásával lehet." Azaz: nem szabad hagyni, hogy a francia filmművészet áldozatul essék a személyi hatalom demokratikus kultúrát korlátozó tendenciáinak. Másrészt pedig azokra a mozilátogatókra kell támaszkodni — s Maurin bizakodva ír erről —, akik szívesen megnézik az értékes filmeket is. A statisztikákból az is kiderül, hogy növekvőben van ez a lelkes tábor, hiszen Godard *Pierrot le fou*-ját már kétszázezernél több néző tekintette meg Agnès Varda *Le Bonheur*-jét is legalább százezren, s ezek a nézők előszeretettel fogadják a klasszikusok felújítását is.

Úgy véljük, ez után a francia filmművészet általános helyzetét tárgyaló cikk után érdekes lesz egy olyan írásra utalni, amely pontosan arról tudósít, hogy miképpen gondolkodnak és alkotnak a megújhodást akaró és megteremtő francia filmművészek, közülük is az egyik legjelentősebb s máris világszerte ismert rendező, *Jean-Luc Godard*. A *La Nouvelle Critique* ez évi márciusi száma részleteket közöl abból a beszélgetésből, amely Godard és közönsége között zajlott le egy még januárban rendezett ankéton. A kitűnő rendező előrebocsátotta, hogy az ellene emelt vádakkal ellentétben nem érzi és tartja magát pesszimista művésznek; csakúgy nem, mint azokat a professzorokat — neves biológusokat — sem, akikről mostanában sokat olvasott, s akik a vírusokat, az emberi élet ellenségeit kutatják. Megmutatni az emberi-társadalmi lét betegségeit: ez még *nem jelenti azt*, hogy a művész — Godard — pesszimista. Nyilatkozatának ebben a részében tehát elkötelezte magát a valóságfeltáró művészet elve mellett, s ugyanakkor azt is hangoztatja, hogy ez a feltárás nem lehet pesszimista, hitevesztett célzatú.

Érdekesek a filmművészet művészi megújulásáról szóló megállapításai is. Godard ezen az ankéton mutatta be Skolimowskit — a lengyel filmrendezőt, akinek munkásságát úgy jellemezte, hogy nem választja el a formát a tartalomtól, a lényegtől. Ebben különbözik idősebb lengyel, magyar, csehszlovák kollégáitól, akiknek forradalmi gondolataik voltak ugyan, de olyan formavilággal dolgoztak, amely mindennek mondható, csak forradalminak nem. A francia filmeseket az a körülmény béklyózza, hogy a filmművészet Franciaországban kezdettől fogva polgári művészet volt, s a mai fiatal nemzedék polgári tartalmat és formát örökölt az idősebbektől. Ettől a „hagyománytól" nehezebben szabadulnak meg, mint azokban az országokban, ahol minden gyökeresen megváltozott, s ahol mindent újra tudnak kezdeni. Godard szerint ugyanis a népi demokráciákban a hagyományos formától való elszakadás a fiatalabb generáció számára egyre könnyebbé és gyorsabbá válhat. Márpedig új tartalom és új forma kell egyszerre, s mindenütt meg kell szabadulni a régebbi formanyelv nyűgétől: ebben látja a fejlődés útját, és ebben nyilván akadnak sommázásból eredő túlzások is.

A továbbiak során megmagyarázza álláspontját. Utal arra, hogy negyven éven keresztül a világ filmművészete az amerikai film hatása alatt állott, s az alapképlet többnyire ez volt: elbeszélni egy bizonyos történetet a képek bizonyos sorrendjében. Ennek az alapelvnek, illetve megvalósításának a virágkora a 39—45 közötti időszak, s ma is nagyrészt azt a hagyományt folytatják a franciák ugyanúgy, mint a szovjet rendezők. Szemükre vetik — mondja Godard —, hogy filmtörténeteimet erősen vegyítem filozófiával, szociológiával. De hát miért ne lehetne filozófálni akár a *Ben Hur*ban vagy a *Spartacus*ban is? Erős gondolatiság, szociológiai-szociográfiai érdeklődés:

Digitized by Google

ezek — többek között — azok a tendenciák, amelyektől Godard a filmművészet megújulását várja. Nem világosak teljesen ezeknek a törekvéseknek esztétikai alapjai es végcéljai, de az bizonyos, hogy új műveket, újszerű alkotásokat eredményeztek eddig s eredményeznek minden bizonnyal a jövőben is. Számunkra mindenesetre rokonszenves és részben ismert törekvések ezek, és örömmel konstatálhatjuk, hogy legjobbjaink ebben a tekintetben is felzárkóznak a filmművészet legfrissebb törekvéseihez.

Befejezésül Brecht hatására utal: A filmművészet alkotójának mindig meg kell őriznie alkotás közben egy erőteljes kritikai attitüdöt, s mindenkor éreztetni kell a nézőkkel, hogy — a kritikai szempont állandó szem előtt tartásával — egy látványosságnál asszisztálnak. Ezért tesz fel ő is kérdéseket filmjeiben a filmről, hogy a nézőt részben a konkrét film, másrészt általában a film feladatáról elgondolkoztassa. E brechti gondolatok után elmondotta, hogy példaképei azok a tudósok, akik nagy ambícióval és eredményességgel kutatják az anyagi világ hatalmas erőit, lehetőségeit, s akik a hosszas munka eredményeképpen szinte robbanásszerűen csodálatos dolgokkal ajándékozzák meg az emberiséget. Nyilvánvaló, hogy ez az állásfoglalás korunk egyik jelentős vitájában, a két kultúráról folytatott vitában érdekes megnyilatkozás, s elősegíti a két nagy tudatforma, a művészet és tudomány üdvös közeledését egymáshoz.

Bőgel József

Digitized by Google

Középiskolai visszhang

1965 őszén az országgyűlés megvitatta az oktatási reform tapasztalatait, s megvizsgálta, hogyan valósult meg a középfokú oktatásban az élettel való szorosabb kapcsolat. A beszámolók utaltak arra, hogy az új tantervek és az új tankönyvek lendületet adtak az életrenevelésnek, de a középiskolákban még mindig érezhető a régi tankönyvek íze, s a már elavult módszertani utasítások hatása.

Sok középiskolai magyartanár azért nem tud lépést tartani folyóirataink kal, s a modern irodalommal, mert kevés a szabad ideje. Mások a kellő történeti távlat híján nem is szívesen foglalkoznak tankönyvön kívüli anyaggal. Az új utakon járók munkáját is megnehezíti az iskolai könyvtárak lassú gyarapodása, a testületekben elkallódó folyóiratok hozzáférhetetlensége, s a könyvesboltokból egy-kettőre eltűnő jó szakirodalom. De úgy tűnik, a Művelődésügyi Minisztérium által kiadott szóbeli érettségi tételek Útmutatója sem tükrözi azt a jelentős haladást, amely irodalmi életünkben észlelhető. Az érettségi tételek az egész XX. századi irodalomból csupán a kritikai realizmust emelik ki, s a szocialista realizmusnak is két tételt szánnak a világirodalom, kettőt pedig a magyar irodalom anyagából. Ez bizonyos meghátrálást jelent az elmúlt esztendőhöz képest, amikor „Útkeresők" címén Hemingway is bejutott a javasolt anyagba, s Brecht is szerepelt a tanulmányi versenydolgozatok között. Több középiskolai tanár éppen ezért érzi felmentve magát az alól, hogy az expresszionizmust, szürrealizmust vagy egzisztencializmust tanulmányozza, nem foglalkozik behatóbban a szovjet irodalom legújabb alkotásaival, nem ismeri jól a mai magyar irodalmat. Az embernek a régi középiskolai oktatás elve jut az eszébe: „A Föld ne mozogjon, hanem álljon!"

A két világháború közti irodalomtanítás valóban nem sokat változott egyik évről a másikra, a tankönyvek húsz évig is érvényben voltak, az új költőkről nem esett szó, mivel az oktatást az állandóságra való törekvés jellemezte. Egy akkor érettségiző diák a világot változtathatatlannak, a tanultakat örök érvényűnek vélte, s csak egyetemi tanulmányai közben ébredt rá arra, hogy a középiskolában megszerzett ismeretek bizonytalanok, mivel a fejlődés sorra megdönti és túlhaladja őket.

A felszabadulás után pedig egyenesen az élet gyúrta újjá a valóságot, teljesen új értékrend született: „Régi szentek Mind elestek".

A fejlődés azonban nem állhat meg ma sem. Sokan úgy vélik, hogy egyszerűbb a néhány év óta ismert anyagot tanítani, de így bizonyos megmerevedés jelentkezik a magyar irodalmi órákon. Ez a mozdulatlanság jellemzi az idei érettségi tételeket is. Évek óta ez a meghatározás: „A felszabadulás utáni magyar líra néhány jeles képviselője" és „A felszabadulás

Digitized by Google

utáni magyar próza néhány jeles képviselője." Az élet igényeli az örök megújulást, de ez a követelmény nem akar megváltozni, holott éppen a húszéves történeti visszapillantás mutatta meg, hogy irodalmunk különböző szakaszokon ment át, nem lehet mindezt egy lélegzetre elmondani. És végül is volt némi értéke a magyar drámának is...

Az új tanterv előírja, hogy már a középiskola első osztályaiban foglalkozzunk a mai irodalommal. Ebből az következik, hogy a középiskola minden osztályában tanítsuk az eleven, élő anyagot, irodalomoktatásunk állandóan tartson lépést a jelennel. Mégis, szinte szokatlan merészség, ha a magyartanár Ady Ember az Embertelenségben c. költeményének elemzését összekapcsolja az Új Írásban megjelent Rákosy-novellával, pedig ebben a kérdéses műben az író azokat vádolja, akik elnézik az embertelenséget. (Új Írás 1966 március, Rákosy Gergely: Kész őrület c. novellája.)

Iskolám tantestülete híve a korszerűségnek, s minden tanár szorgalmazta, hogy diákjaink megtekintsék Berkesi Húszévesek c. darabját, vagy a Ki volt dr. Sorge? c. filmet, a harmadikosok Tennessee Williams Az ifjúság édes madara c. darabját is megnézhették a vezetésem alatt álló szakkörrel. Ennek ellenére a ballagáskor többen megütődtek azon, hogy egy negyedik osztályos tanuló Garai Tűztánc c. verséből adott elő, holott az atombomba által okozott pusztulás képe, a közömbös emberek portréja, a fiatalság könnyelműsége éppen az élet jelensége, s a költő felkiáltása: Rendet! — éppen az életbe lépő fiataloknak szól. Nem korszerű az a szemlélet, amely ebben a versben ünneprontást lát, hiszen az élet nemcsak ünnepekből áll, s a veszélyekre is fel kell hívnunk az ifjúság figyelmét.

Ezek azonban szórványos esetek. A tanterv rendszert kíván és a magyartanárnak az első osztálytól az utolsóig rendszeresen és tervszerűen kell foglalkoznia a mai irodalommal, amely a mai problémákat tárgyalja. Ehhez feltétlenül olvasnunk kell folyóiratainkat. Tanítványaink szeme azonnal felcsillan, ha a legfrissebb cikkeket ismertetjük velük. Így volt ez pl. Janus Pannonius nevével kapcsolatban, mikor hivatkoztam arra, hogy az Irodalomtörténeti Közlemények egyik tanulmánya szerint megdőlt az a hit, hogy a Csezmicei előnév őrá vonatkozik. Hasonlóképp felvillant az érdeklődés, mikor Shakespeare életével kapcsolatban egy most érkezett angliai levélből cáfoltam meg a lord Bacon szerzőségére vonatkozó elméletet.

Az elmúlt esztendőben IV. osztályban tanítottam, s kísérletképpen tettem néhány megjegyzést *a realizmus* Lukács-féle elméletéről, s Garaudy parttalan realizmusáról. A tanulók feltűnően érdeklődtek, s még az is kérdéseket tett fel, akinek eddig csak felszínes, sablonos fogalma volt a realizmusról. Kérdéseik alapján hatásosabban világítottuk meg a művészetek lényegét, a realizmus fogalmát, *a szocialista realizmus* formai gazdagságát. A ma is vitás kérdésekre természetesen én sem adhattam választ, de ez csak fokozta az érdeklődést. Az ifjúság valahogy jobban szereti azt, ami még forrongásban van, mint a százszor kimondott és így „unalmassá" vált igazságokat. Éppen ezért nem félek soha megvallani előttük, ha egy-egy elméleti kérdés még homályos előttem, vagy ha „kellő távlat" nélkül nincs határozott és igazolt véleményem egy-egy íróról, vagy műről, s így csak egyénileg fogalmazhatom meg véleményemet, hangoztatva azt, hogy ezt nekik is meg kell tenniök.

Digitized by Google

Ahhoz, hogy a még számunkra bonyolult dolgokban eligazodjunk, feltétlenül *fontos az elméleti munkák megismerése.* Ezért hívtam fel figyelmüket a Kritikában és a Társadalmi Szemlében megjelent tanulmányokra. Természetesen ezekct nem sokan olvasták, még kevesebben értették, de igyekeztem számukra a megértést megkönnyíteni. A tanulók számára sokat jelentett a Kulturális Elméleti Munkaközösségnek a Társadalmi Szemlében megjelent vitairata, mely a szocialista realizmus történetét, fogalmát tisztázta. Ők most hallottak először az izmusokról, s arról, hogy a szocialista realizmus miképp foglalja mintegy szintézisbe a világirodalom legjobb hagyományait, s hogyan emeli ezeket egy magasabb tartalmi szférába. Eddig csak felületesen ismerték József Attila költeményeit, elfogadták nagyságát, de most értették meg igazán művészetét.

Az elméleti vita segítette tanítványaimat abban is, hogy meglássák a szovjet irodalom igazi helyét a világirodalmi fejlődésben. Felismerték, hogy, míg az amerikai írók máig is csak a problémák felvetéséig jutottak el, a szocialista realizmus a problémák végigvezetésével a válaszadással sem marad adós. A személyi kultusz éveiből fakadó sematikus irodalom megismerése során rájöttek arra a veszélyre, amit a beszűkülés, a megmerevedés okoz az egyén vagy a közösség életében. Ehhez azonban túl kellett mennünk a tankönyv szövegén, ezért megismertettem velük a Kilátó legújabb novelláin keresztül azt a friss, életszerű hangot, mely a szovjet irodalom legújabb korszakára jellemző. Sokkal bővebben kellett tárgyalnunk a haladó nyugati irodalmat is, (bár a Világirodalmi Szöveggyűjtemény igen gazdag), mint ahogy azt néhány apróbetűs sor a IV. osztályos tankönyvben előírja. A folyóiratokban megjelent tanulmányok, amelyek végigtekintették líránk vonulatát, a magyar próza és dráma húszéves fejlődését, mindannyiunkat meggyőztek, a mai magyar irodalom gazdagságáról. Igyekeztünk kézbe venni minél több kötetet, s régi íróinknál is az újat kerestük. Beszéltünk Illyés Gyula Ingyen lakoma című könyvéről, Németh László A kísérletező ember-éről, Illés Béla könyveinek dokumentum jellegéről, Darvas Részeg esőjének múltelemzéséről, Lengyel József Igéző című kötetéről, s egyetértettünk egyik felügyelőnkkel abban, hogy a Mérges kis öregúr az utóbbi idők egyik legizgalmasabb írása. Tankönyvünkben a mai magyar drámákból is találunk néhány jó szemelvényt, de szó sem esik például Sárkadiról.

Diákjaink messze elkalandoznak a világirodalomban is, rendszeresen olvassák a Nagyvilágot, így Ionescóról, Becketről előbb kérdeznek, mintsem választ kapnának. „Ki szüntelen előbbre nem törekszik, hátra marad" — írta Kölcsey, s az az egy helyben topogás, amely itt-ott feltűnik, nem egészséges. Ahhoz, hogy az ifjúságot irányítani tudjuk, ahhoz, hogy állást tudjunk foglalni az Oppenheimer-ügyben és más fontos problémákban, feltétlenül figyelemmel kell kísérnünk a hazai és külföldi könyvkiadást, folyóiratainkat, színházainkat, filmszínházainkat, s a fontosabb elméleti cikkeket. Tanulóinkkal vitassuk meg olvasmányainkat, a Zabhegyezőt, a Sellő a pecsétgyűrűn című regényt. Vigyük el őket színházba, hogy lássák a Salemi boszorkányokat, adjuk a kezükbe Lakits Pál könyvét (Századvég és avantgarde — Diákkönyvtár), szorgalmazzuk a folyóiratok — az Új Írás, a Kritika — olvasását. Hívjuk fel figyelmüket az Altona foglyai vagy a Hétköznapi fasizmus című filmekre; korszerű műveltséget kell nekik adnunk, hogy a művészetek által is ébredjen fel bennük a vágy a világ jobb megismerésére és jobbá tételére.

Várhidi Gyuláné

Digitized by Google

Könyvekről

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből

Az elmúlt évtizedben történészeink nagy erőt fordítottak az ellenforradalmi Horthy-rendszer történetének feltárására. A megnövekedett szakmai figyelem jelentős tömegérdeklődést is tükröz. Bár a Horthy-rendszer már régen megdőlt, de az 1956-os ellenforradalom — egyebek között — azt is megmutatta, hogy reakciós ideológiai maradványai (nem utolsó sorban azért, mert leküzdésükre kevés gondot fordítottunk) még ma is élnek és hatnak. A történészek, a politikusok, sőt a politizáló, művelődni vágyó dolgozó emberek e korszak örökségének megismerésére irányuló törekvését az az igény is ösztönzi, hogy jobban megértsék közelmúltunk és jelenünk problémáit. A Horthy-korszak iránti széles és nemcsak szakmai érdeklődést jelzi az is, hogy e kor izgalmas történetét feldolgozó, félig történelmi, félig publicisztikai jellegű munkák — akárcsak a népszerű regények — nagy példányszámban keltek el. Nagy népszerűségre tett szert a Rádió és Televízió néhány folytatásos történelmi adása is.

A korszak köztörténetének feldolgozása mellett folyik a munkásmozgalom történetének kimunkálása is. A munkásmozgalom és különösen a KMP történetéről különböző tankönyvek, tanulmányok, cikkek jelentek már meg. A fokozódó érdeklődés és az oktatás igényei azonban egyaránt megkövetelték a magyar munkásmozgalom története legfontosabb dokumentumainak a kiadását is. Ezt a szükségletet elégítette ki az MSZMP KB Párttörténeti Intézete a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéről szóló dokumentumok több mint másfélezer oldal terjedelemben történő kiadásával. 1955-ben a Szikra Könyvkiadó kiadásában már jelent meg e korszakról dokumentum-gyűjtemény: a „Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához" III., IV., V. kötete. Fontos és e kötetekben nem szereplő dokumentumok láttak napvilágot a Párttörténeti Intézet által készített tananyagok mellékleteként. De az említett dokumentum-gyűjtemények inkább csak illusztrációt nyújthattak pártunk és a magyarországi munkásmozgalom történetének fontos kérdéseihez, arra szolgáltak, hogy elősegítsék a tankönyvek anyagának jobb megértését. Önálló áttekintést azonban nem tettek lehetővé. Ezért csak helyeselni lehet, hogy a Párttörténeti Intézet megjelentette a magyar forradalmi munkásmozgalom történetének minden korábbinál teljesebb, már nemcsak az illusztrálás igényével fellépő dokumentum-köteteit.

A „Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből" tanulságos és érdekes olvasmány azok számára is, akik a dokumen-

* Kossuth Könyvkiadó, 1964. (I—III. kötet. 1919—1945)

Digitized by Google

tumok jelentős részét már korábban ismerték, mert összefoglalva a legjelentősebb dokumentumok alapján, átfogó képet alkothatnak a mozgalom fejlődéséről. A kötetek tanulmányozása meggyőz arról, hogy az illegális kommunista párt — szervezeti erejének gyengesége, időnként bekövetkező súlyos elszigeteltsége ellenére is — a fasiszta rendszer legjelentősebb ellenfele volt, az egyedüli szervezett erő, amely következetesen harcolt a fasiszta rendszer megdöntéséért, amely elszántságban, hősiességben egyedülálló példát nyújtott, és amelynek a jövőt illetően is átfogó programja volt.

Aki a dokumentum-köteteket végigolvassa, az előtt nem rejtély többé, hogyan vált a felszabadulás után hatalmas tömegpárttá a magyar munkásosztály, a magyar nép vezető erejévé a kommunista párt. Egyenes folyománya volt ez annak, hogy a hazánk függetlenségéért, az ország demokratikus átalakításáért, a demokráciáért és a szocializmusért folytatott harcnak egyaránt a KMP volt a legkövetkezetesebb harcosa. A történelem szerencsére igazságosabb azoknál, akik a kommunista pártot hibáztatják azért, hogy Horthy-Magyarország a fasiszta Németország utolsó csatlósa lett és hogy a magyar nép csak kevéssé tudta kivenni részét hazánk felszabadításából. A KMP-nak a második világháború időszakában folytatott helyes politikája tette lehetővé, hogy a felszabadulás időszakára kibontakozó népi demokratikus forradalom vezetője és szervezője a kommunista párt, a munkásosztály legyen.

A dokumentumok kiválogatása egészében sikeresnek mondható. Nem lehet eléggé méltányolni a jegyzetek, a névjegyzék és a történelmi kronológia összeállítását. Történészek, oktatók és egyszerű érdeklődők számára is sokat adnak ezek az igen munkaigényes, értékes felvilágosításokkal szolgáló adatok, a helyenként előforduló kisebb pontatlanságok ellenére is.

A válogatás néhány szempontjával azonban nem lehet egyetérteni. Így pl. hiányolható, hogy olyan nagy jelentőségű dokumentumok, mint a KMP I. kongresszusának határozatai, az MSZMP 1926-ban megjelent agrárprogramja, továbbá a „Dolgozók Lapja" néhány programadó cikke nincs benne a dokumentum-kötetekben, azzal az indokolással, hogy azok korábban már megjelentek. A teljesség, az összkép szempontjából ezek az alapvető okmányok nélkülözhetetlenek.

A KMP II. kongresszusa téziseinek kimaradása a II. kötetből annál érthetetlenebb, mivel ez még nem jelent meg a felszabadulás óta. Szükséges lett volna a KI VI. kongresszusa néhány dokumentumának és különösen a magyar kommunistákhoz szóló „Nyílt Levél"-nek, továbbá a Blum-téziseknek a közlése is. Igaz, az említett dokumentumokban megnyilvánult a párt akkori politikájának számos súlyos hibája, de egyrészt nemcsak hibás megállapítások vannak bennük, másrészt tanulságosak a hibás nézeteket közvetítő dokumentumok is. Megfelelő magyarázatokkal, jegyzetekkel helyesen lehet orientálni az olvasókat. Hogy ez járható út, azt a III. kötet szerkesztése is igazolja, amely ilyen jellegű dokumentumok közlésével és kommentálásával hitelesebbé teszi a kortörténetet.

A legteljesebb képet talán a harmadik kötet nyújtja. Szerkesztői nyilván figyelembe vették az első két kötet kiadásával kapcsolatos tapasztalatokat. Ez a kötet közli a III. Internacionálénak a mi pártunk szempontjából is legjelentősebb dokumentumait, mint pl. a KI VII. kongresszusának határozatát és a KI feloszlatásáról szóló határozatot. Megtaláljuk benne továbbá az olyan köztörténeti vonatkozású okmányokat, amelyek nélkülözhetetlenek a forradalmi munkásmozgalom helyzetének reális meg-

Digitized by Google

ítéléséhez. Ilyenek pl. azok a törvények és rendeletek, amelyekből meggyőződhetünk arról, hogy a terror súlyosbodása mint teremtett egyre nehezebb viszonyokat a forradalmi munkásmozgalom számára. Helyes, hogy a szerkesztők közreadtak a jobboldali szociáldemokratákat leleplező nem kommunista, sőt mégcsak nem is ellenzéki — valósággal önleleplező — dokumentumokat is. Érdekesek a KMP politikájának hatását, a legális munkásmozgalomban jelentkező egységfront-törekvéseket bemutató dokumentumok. Csak helyeselni lehet, hogy közöl a kötet rendőrségi anyagokat is. Egyet lehet érteni a kötet szerkesztőivel, amiért közölték a munkás-paraszt szövetségről 1941-ben lefolyt vita hozzászólásainak, továbbá, az 1941. karácsonyi Népszava cikkeinek egy részét, a Parasztszövetség földmunkás tagozatának néhány dokumentumát, a nevezetes vésztői találkozó néhány hozzászólását stb. Szükség volt erre már csak azért is, mert korábban dogmatikus módon lebecsültük az antifasiszta, antiimperialista mozgalom nem kommunista irányzatainak, résztvevőinek tevékenységét. Mégis, úgy gondolom, a szerkesztők ebben a kérdésben bátrabbak lehettek volna. Nemcsak pozitív, vagy alapjában véve pozitív megnyilvánulásaikat kellett volna felidézniük. Amennyire helytelen volna ugyanis lebecsülni történelmi szerepüket, éppoly hiba lenne megfeledkezni korlátaikról, illúziókat kelteni a KMP akkori szövetségeseivel, a népfrontpolitika, a függetlenségi politika korábbi lehetőségeivel kapcsolatban.

Szívesen olvastunk volna több cikket és tanulmányt az egykori féllegális sajtóból, a 100%-ból, a Társadalmi Szemléből, a Gondolatból. E hiányérzetek azonban nem homályosíthatják el afeletti örömünket, hogy a gyűjtemény tudományos igényű, minden eddiginél teljesebb, objektív és ezzel együtt pártos képet fest a korról, amelyet ábrázol. Hasznos segédkönyv a munkásmozgalom története oktatóinak és kutatóinak, és izgalmas, gondolatokat ébresztő olvasmány mindazoknak, akik ismerkedni akarnak történelmünk s csaknem félévszázadot felölelő, kudarcokkal és felemelkedésekkel teli korszakának hagyományaival, tanulságaival.

Blaskovits János

A marxista esztétika forrásainál

„Talpra!" — szólt mesterem — „mert fáradságos utunk,
a célunk messze még, és a nap már
pályáját harmadfél órája futja" —

idézi Mihail Lifsic Dante szavait most megjelent *„Marx és az esztétika"** című könyvének utolsó oldalán, mintegy arra intve ezzel, hogy a munka dandárja még hátra van, s az új emberek milliós tömegeinek, akik a forradalom tüzében régebbi helyzetük fölé emelkedtek, meg kell akadályozniuk, hogy „forradalmunk lesüllyedjen a másnaposság csömörébe, ami a múlt forradalmaival nemegyszer megtörtént."

Valljuk meg, az intelem ma is időszerűen cseng, pedig 1933. március 14-re, Marx halálának 50. évfordulójára íródott, abban az évben tehát, ame-

* *Mihail Lifsic:* Marx és az esztétika. Gondolat Kiadó 1968. 200 old. Fordította: Dr Nyilas Vera.

Digitized by Google

lyet még a kisiskolások is a huszadik századi európai és világtörténelem egyik legtragikusabb esztendejeként ismernek. A hitlerizmus hatalomrajutásának esztendeje volt ez.

Bármilyen nagyszerű is a pillanat, amikor a magyar olvasó találkozik Lifsiccel, illetve munkájával, ezúttal ennek fonák oldala is van: minél hasznosabbnak, minél inkább ma is aktuális, gondolatokban gazdag írásnak bizonyul ugyanis Lifsic elemzése, amely a maga nemében egyszersmind afféle „bevezetés a marxológiába", annál inkább — több okból is — fájlalhatjuk azt, hogy erre a találkozásra csak most kerül sor, nem pedig jó másfél évtizeddel korábban. A tanulmány eredeti változatában a húszas években készült, s a szerző 1931 nyarán fejezte be rajta az utolsó simításokat, amikor a „Litye-raturnaja Enciklopedija" („Irodalmi Lexikon") szerkesztősége — a hatodik kötet „Marx" címszavához bejelentette igényét a készülő munkára. Éppen a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején, amikor a marxista klasszikusok kiadása Magyarországon is kibontakozott, különösen hasznos lehetett volna Lifsic műve mint az *egyik* kalauz, az *egyik* eligazító Marx elméleti örökségében. Abban az időben Lifsic tanulmánya jó szolgálatot tehetett volna azzal, hogy bevilágít Marx műhelyébe, amelyben hatalmas agymunka eredményeképpen formálódtak ki a kor kérdeseire adott válaszok. Annál is inkább, mert mint Lifsic írja a tanulmány 1959-es német kiadása elé bocsátott *előszavában:* „Magukban véve ezek a válaszok könnyen változnak kész végkövetkeztetésekké, márpedig kész végkövetkeztetések átvételét úgy, hogy nem tesszük meg a hozzájuk vezető utat, Lenin felszínességnek minősítette. Alapjában véve a marxista felszínesség sem jobb bármely más felszínességnél" (34. old.).

A dogmatizmus béklyóitól megszabadult tudományos kutatás minden téren fellendülőben van, s ha ezúttal csak a marxista esztétikai kutatás — és oktatás — fejlődésére utalunk, akkor is nyilvánvaló, hogy egy sokat ígérő folyamat kezdetén vagyunk. Ez többek közt a könyvkiadásban is tükröződik. Lifsic műve pl. a maga idejében azért is úttörő volt, mert nagy hangsúlyt helyezett Marx addig meglehetősen elhanyagolt *ifjúkori* műveinek elemzésére. Lifsic éppen azt tűzte ki céljául, hogy megmutassa azt az *utat,* azt a fejlődési folyamatot, amelyen át Marx eljutott a romantikától az érett Marx világtörténelmi jelentőségű tanításáig. Ma viszont már elmondhatjuk, hogy Marx—Engels Műveinek publikálásával Marx és Engels ifjúkori írásainak legtöbbje is hozzáférhetővé vált magyar nyelven (kivéve például Marx doktori disszertációját: *„A démokritoszi és epikuroszi természetfilozófia különbsége",* Engelsnek Schellingről szóló néhány írását stb.). De a Lifsic által elemzett és bemutatott anyag nagy része — így pl. a *„Gazdasági-filozófiai kéziratok"* (Bp. 1962), *„A szent család vagy a kritikai kritika kritikája"* (Marx—Engels Művei, 2. köt. Bp. 1958) — már megjelent. És az sem tekinthető véletlennek, hogy a marxista esztétikai örökség ismertetése is az utóbbi években lendült föl nálunk, amikor egymás után kiadtuk — a szó szoros értelmében hézagpótló jelentőséggel — a harmincas évek marxista esztétikai gondolkodásának néhány tényleges eredményét. (*Christopher Caudwell: Illúzió és valóság.* Gondolat 1959; *Antonio Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet.* Kossuth 1965; *Ralph Fox: A regény és a nép.* Kossuth 1966.) A harmincas évek marxista esztétikájának ez a sajátos magyarországi „reneszánsza" magában véve is sokat mondó és figyelmet érdemlő.

Esztétikai örökségünk irodalmát gazdagítja most Lifsic műve is. Túl a keletkezés időpontján, ez a tanulmány félreérthetetlenül magán viseli a

Digitized by Google

szocialista forradalom második évtizedének jegyeit: a *tudományos szenvedélyt és igényt*, hogy lebányásszon a marxi hagyaték gyökeréig, s ne érje be sekélyes, vulgáris felszínességekkel (ebben az értelemben szembetűnő Gramscival való rokonsága), valamint a *polemikus hevületet*, amely a szerzőt arra sarkallja, hogy a marxi gondolatokat marxi szellemben alkalmazza a szocialista kulturális forradalom konkrét feladatainak megoldására.

Ámde azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Lifsic művének megírása óta maga a Marx-kutatás is nagy lépésekkel jutott előbbre. Csupán megemlítjük a leningrádi *G. Fridlender „K. Marx, F. Engels és az irodalom kérdései"* című, igen alapos monográfiáját, amely az előszóban rövid áttekintést ad Marx és Engels irodalomesztétikai hagyatékának tudományos kutatásáról, valamint az NDK-beli *Hans Koch „Marxizmus és esztétika"* című munkáját, amely 1964-ben jelent meg magyarul, s amely értékes kísérlet volt Marx, Engels és Lenin esztétikai elméletének kifejtésére.

Nem minden alap nélkül való ezért, hogy Mihail Lifsic a német kiadás előszavában imponáló szerénységgel megjegyzi: „... Nem szándékozom munkám igazolása céljából objektív okokra hivatkozni. Ifjúságunk minden műve vámpírfióka: szívja vérünket azáltal, hogy állandóan tökéletlenségére emlékeztet. Ha ma ismét írnom kellene erről a témáról, természetesen egészen másként írnék".

Lifsic érdemeit (amelyeket Szigeti József Bevezetés a marxista—leninista esztétikába című könyvében joggal méltatja, mint Marx és Engels esztétikai nézeteinek belső egységét és összefüggését feltáró munkásság eredményeit) nem kisebbíti az sem, ha az 1959-ben született előszónak néhány megállapítását vitathatónak tartjuk. Különösen a hagyomány és az újítás, a klasszikus művészethez és az új művészi törekvésekhez való viszony kérdésében látszik túlságosan leegyszerűsítettnek, sommásnak Lifsic álláspontja. Helyesen hangsúlyozza ugyan, hogy a „modernizmus", az „ultrabaloldali anarchizmus", a „nihilizmus", a „kispolgári anarchizmus", a bálványozott „újszerűség" elítélésében Lenin álláspontjából indul ki, s ezért áll ki olyan határozottan a klasszikus művészet védelmében. Ezt azonban olyan lendülettel teszi, hogy az egész XX. századi avantgarde-művészetet és irodalmat válogatás és differenciálás nélkül kitessékeli a művészet birodalmából. Részletes polémia helyett csak utalok arra, amit Lukács György ehhez hasonló koncepciójával kapcsolatban *„A szocialista realizmusról"* című munkaközösségi tanulmány (Társadalmi Szemle, 1965. február) tartalmaz. „A XX. századi izmusok relatív értékeit" Lifsic 1959-es előszava is tagadja, és ezért meglehetősen negatív álláspontról való hozzászólás az avantgarde körül folyó vitákhoz.

Mivel a magyar olvasó még nem találkozott a különben sem sokat publikáló Lifsic írásaival, s nem ismeri munkásságát, szükségesnek látszott mindezt elmondani, hogy árnyaltabbá váljon előtte az a környezet, amelybe ez a harmincöt esztendős munka most belekerül. A könyv most a „Marx és az esztétika" címet viseli, és nem szabad elfelejteni, hogy ezt a témát a marxista kutatók már szélesebb alapon is tárgyalták.

Ám ha mindezt számításba vesszük is, a Marx esztétikájáról szóló tanulmánynak az értékét ez nem csökkenti. S a Gondolat *„Stúdium"* sorozatában megjelent kötetnek a gerincét a járulékos jellegű előszó és a Marx halálának ötvenedik évfordulójára írt rövid cikk mellett éppen ez a tanulmány alkotja. Lifsic munkája valóban számos olyan összefüggésre derít fényt, amelyet eddig nem — vagy nem elég mélyen — ismertünk. Tény

Digitized by Google

az is, hogy a Marx-kutató Lifsic több felfedezését az újabb monográfiák szerzői jó néhány helyen perdöntő bizonyítékként idézik (pl. Fridlender 1962-ben kiadott, már említett monográfiájában).

Lifsic fő érdeme annak meggyőző bizonyítása, hogy a marxizmus esztétikája ténylegesen létezett és létezik, s hogy noha *Marx* nem írt több kötetes „Esztétiká"-t, résztanulmányai, az egyéb műveiben elszórt megjegyzései és általában esztétikai nézetei egy *összefüggő, végiggondolt esztétikai koncepciónak* a termékei. Ma is akadnak „szégyenlős marxisták", akik azon siránkoznak, hogy a marxizmusnak „nincs kidolgozott esztétikai rendszere". Ezzel próbálnak mentegetőzni, amikor leteszik a fegyvert a marxizmus tudatos ellenfelei előtt. Az ő számukra kiváltképpen időszerű Lifsic tanulmányának fő gondolata: „A marxizmus nem szociológiai doktrína, mely lépésről lépésre ábrázolja az emberiség egyenes vonalú előrehaladását, hanem forradalmi elmélet, amely figyelembe veszi a haladás összes negatív, „káros" oldalait, és ezzel a társadalmi ellentmondások egész dialektikáját. Másfelől a marxizmusnak semmi köze sincs a hanyatlás modern prófétáinak „retrodoxiá"-jához... A művészet megújhodásának eszméje minden kommunista számára elválaszthatatlanul összefügg a proletariátus történelmi küldetésével" (38. old.)

A tanulmány első — és legnagyobb — *része* Marx eszméinek a negyvenes években végbement fejlődését tárgyalja. Marx szellemi fejlődésének *első szakaszaiban* az esztétikai érdeklődés is első helyen állt. Egyetemi évei alatt a jogtudományon és a filozófián kívül irodalomtörténettel is foglalkozott, később pedig önállóan kutatta a művészi alkotás kérdéseit. 1837-ben olvasta *Lessing „Laokoon*-ját, *Winckelmann „Az ókori művészet története"* c. munkáját, s miután áttért a hegeli filozófiára, megismerkedett *Hegel „Esztétikájá*"-val is. Érdekesen boncolgatja Lifsic a fiatal Marx költői hajlamának néhány megnyilatkozását, s kimutatja, hogy Marx ebben a kezdeti időben teljesen a romantika bűvkörébe került. Radikális, fichtei színezetű romantika ez, vagyis a valósággal való megbékélés helyett a létezőt szembeállítja azzal, aminek lennie kell. Marx azonban fokozatosan elfordult a romantikától, elismerte a hegeli esztétika alapjait. Ezt Lifsic azért tartja lényegesnek, mert mint mondja, „a német esztétika egyetlen klasszikus alkotása sem tartalmaz annyi kritikai-forradalmi elemet, mint *Hegel »Esztétiká«*-ja" (48. old.). Hegel szerint ugyanis a „polgári társadalom" és a „keresztény állam" nem kedvez a művészi alkotás fejlődésének, s ebből csak két következtetés adódik: vagy a művészetnek kell tönkremennie, hogy az abszolutista állam győzelemre jusson, vagy pedig ez az állam semmisül meg, s egy új világállapot a művészi alkotás új virágkorához vezet (uo.). Marx útja éppen ott ágazott el a Hegelétől, hogy e két következtetés közül Hegeltől eltérően eszmei fejlődése során a második igazságát ismerte fel, miután hegeliánus korszakán túljutott. Lifsic azonban Marx hegeliánus korszakának egyik jellegzetes termékében, az epikuroszi filozófiáról szóló munkában is kimutatja „a hegeli idealizmus súlyos burka alatt" lappangó csírákat, amelyek azt bizonyítják, hogy Marx igyekezett a régi világ „hattyúdalát", a hegeli filozófiát, „egy nagy új költemény nyitányának" szellemében átformálni. Különféle kivonatokban, amelyeket Marx 1842-ben olvasott könyvekből készített, Lifsic felfedezi az ifjú Marx forradalmi demokratikus világnézetének fő vonásait, s megállapítja azt is, hogy a Marx füzeteiben talált gondolatok közül sok minden a későbbi fejlődés során sem ment veszendőbe, hanem még mélyebben alapo-

Digitized by Google

zódott meg. Eszerint Marx ekkor a művészet otthonának a szabad, organikus társadalmi életet tekintette, s úgy vélte, hogy az elnyomásnak és a félelemnek, a szolgaságnak és a zsarnokságnak uralmukhoz a rútra és a művészetellenesre van szükségük. Az antik művészet tanulmányozása során született jegyzeteknek és a keresztény művészetről szóló marxi értekezésnek fő tételei (1841—1842), jegyzi meg Lifsic, az antik formanyelv és az anyagi tárgyak fétisimádó tisztelete közti antitézisre vezethetők vissza. Vagyis Marx itt a fétisimádó társadalom durva naturalizmusát és gyakorlatát szembeállította az ember alkotó, produktív tevékenységével. Ekkor azonban Marx még nem jutott el ahhoz a felismeréshez, hogy a legújabb kor fetisizmusa meghatározott történelmi termelési mód produktuma.

Marx eszmei fejlődésének lépcsőfokain tovább haladva Lifsic a *„Rheinische Zeitung" időszakában* kimutatja Marx éles szembefordulását a romantikával: „a liberalizmusban éppen a romantikus elemet bírálja — mondja —, amely az elnyomás és a jogfosztás legdurvább formáit rejti magában". Marx a negyvenes évek elején itt publicisztikai írásaiban határozottan harcolt IV. Frigyes Vilmos porosz király politikája ellen, az akkor kibontakozott új kurzus ellen, amelynek a romantika afféle hivatalos ideológiája lett. Marx a porosz állam hivatalos romantikájában az ázsiai szellem feléledését látta, az emberiség gyermekkora iránti gyermeteg érdeklődést, az illúziókba, a fantasztikumba, a fikciókba való menekülést, Marx romantikaellenessége — és Lifsic ezt nem véletlenül hangsúlyozta — érett korában még kiforrottabban maradt meg. (Marx levele Engelshez 1854. május 3-án, „A tőke", I. köt. stb.)

Lifsic a marxizmus fejlődésének — és ezzel összefüggésben Marx esztétikai nézetei fejlődésének — periódusait úgy jelöli ki, ahogyan ezeket már Lenin felvázolta. Mint az ma már köztudomású, Marx és Engels áttérése az idealizmusról és a forradalmi demokratizmusról a dialektikus materializmusra és a tudományos kommunizmusra 1844 elején fejeződött be, vagyis akkor, amikor a *„Gazdasági-filozófiai kéziratok"* születtek. A második szakasz pedig a dialektikus és a történelmi materializmus alaptételeinek kidolgozása; ez a szakasz 1847 végig, a *„Kommunista Kiáltvány"* megírásának időpontjáig terjedt.

Ezzel a periódizációval összhangban mutatja ki Lifsic is, hogy *az igazi fordulat* Marx gondolkodásában 1843 vége felé és 1844 elején megy végbe, amikor felismeri a proletariátus történelmi szerepét, s ezzel megtalálja a kivezető utat a hegeli filozófia összes ellentmondásaiból. „Ha a proletariátus az *eddigi világrend felbomlását* hirdeti, ezzel csak *saját létezésének titkát* mondja ki — írja ekkor *„A hegeli jogfilozófia kritikájához"* bevezetésében —, mert *ő* ennek a világrendnek *tényleges* felbomlása. Ha a proletariátus a *magántulajdon negációját* követeli, csak a *társadalom elvévé* emeli azt, amit a társadalom az *ő* elvévé emelt, ami *őbenne* a társadalom negatív eredményeként már saját közreműködése nélkül megtestesült". És: „Miként a filozófia a proletariátusban találja meg az *anyagi*, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a *szellemi fegyvereit...*" (Marx—Engels Művei. 1. köt. 390. old.)

Lifsic végigtekint azon a kritikán, amelyet Marx *Eugéne Sue „Párizs rejtelmei"* c. regénye fölött gyakorolt a „Szent család"-ban, s kimutatja, hogy a proletariátus világtörténelmi szerepének felismerése *hogyan változtatta meg Marx esztétikai nézeteit is.* Ennek a változásnak lényegét Lifsic annak felismerésében látja, hogy a munkásosztály a világ forradalmi

Digitized by Google

átalakulásának folyamatában átformálja saját természetét, új irodalmat teremt, amely hasonlíthatatlanul magasabb szinten áll, mint a polgári apologetika minden lehető irodalmi formájában (126. old.).

A Feuerbach esztétikai nézeteivel való megismerkedés hatását Lifsic az idealizmusról *a materializmusra való áttérés* mozzanataként tárgyalja. Emlékeztet Feuerbachnak arra a Hegel ellen irányuló gondolatára, hogy az ember a világot nemcsak a gondolkodás révén, hanem lénye összes erőinek segítségével teszi magáévá, idézi Marx ehhez hasonló gondolatait, s hangsúlyozza, hogy az esztétikának materialista alapra helyezésével a művészet megszabadul az elvont gondolkodásnak való rabszolgai alárendeléstől. A „világ elsajátítása" azonban Marx-nál már ekkor történelmi jellegűvé lesz — s ebben már a feuerbachi materializmus korlátainak leküzdése is megnyilvánul —, mert Marx felismeri, hogy a világ hosszú küzdelem eredményeként lesz az ember „sajátja". A lényeg itt Marx gondolatmenetében az ember szubjektív erői és képességei *„tárgyiasulásának"* folyamata, vagyis annak felfedezése, hogy az érzékeknek megvan a maguk története, és sem a művészet tárgya, sem az esztétikai megértésre képes szubjektum nem kezdettől fogva adott, hanem az emberiség termelő tevékenységének folyamatában alakul ki. Ez a koncepció a tárgyak művészi megmunkálását úgy tekinti, mint a világ *elsajátításának* egyik eszközét.

Lifsic ezután részletesen elemzi annak a ma már több oldalról megvilágított marxi gondolatnak különféle vonatkozásait, amely a művészi és a társadalmi fejlődés, általában *a haladás egyenlőtlenségére* vonatkozik. Marx, mint tudjuk, beszélt „az anyagi termelés fejlődésének a művészethez való egyenlőtlen viszonyáról", s ezzel kapcsolatban világosan kifejtette álláspontját („Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához", 35., 36., 37. old.). Lifsic tanulmányának ebben a részében nagyon értékes és ma is időszerű oldalakat találunk arról, hogy a dialektikus materializmus hogyan oldja meg a művészet történelmi sorsának kérdését.

A tőkés társadalomban létrejövő *munkamegosztás és elidegenedés* marxi elemzését nyomon kísérve Lifsic rávezeti az olvasót arra a felismerésre, hogy miután a burzsoázia, a tőkés társadalom „megfosztotta dicsfényüktől az összes eleddig tisztelt és jámbor borzadállyal szemlélt tevékenységeket" (köztük a költő tevékenységét is), s ennek következtében a polgári társadalomban a művészi alkotás hanyatlásnak indul, a munkásosztály kommunista forradalma létrehozza a művészetek felvirágzásának szükséges feltételeit, de már jóval szélesebb és fejlettebb bázison.

Az új, szocialista társadalom megteremtésével a munkásosztály az emberiség kulturális fejlődésének ellentmondásait is megszünteti. Ezen a területen történelmi küldetése ugyanaz, mint az anyagi termelés szférájában. Mindazoknak a kijelentéseknek, amelyeket Marx az irodalomról és művészetről tett, a végső értelme, mondhatnánk, Marx történelmi végrendelete ezen a területen, a következőkben summázható: a művészet fellendülése csakis az osztályharc útján és az osztálynélküli kultúrát célzó, széles tömegbázisra épülő folyamatban képzelhető el.

Ez a folyamat még korántsem zárult le. A szocialista országokban az új kultúra megteremtéséért mindennapos kemény munka, harc folyik. A kapitalista országokban pedig a polgári kultúra szemünk láttára járja haláltáncát, vívja utóvédharcát, néha egészen meglepő fordulatokat produkálva. A kapitalizmus általános válságának körülményei közepette, amikor a hanyatlás fő vonala részleges fellendülésekkel és speciálisan a mű-

Digitized by Google

vészet területén is mutatkozó részleges eredményekkel tarkítva érvényesül, az eligazodás, a helyes tájékozódás csak a marxizmus iránytűjével lehetséges. És Lifsic műve egészében véve jó instrukciókat ad ennek az iránytűnek helyes kezeléséhez.

S. Nyírő József

Ernst Fischer: Korszellem és irodalom

Az 1963-as Kafka konferencia volt az egyik eredete azoknak a kérdéseknek, melyek napjainkig vitára késztetik marxista kritikusaink nagy részét. A realizmus és a szocialista realizmus jelenleg is aktuális kérdése kritikánknak, melyet csak részlegesen tekinthetünk lezártnak az Elméleti Munkaközösség vitairatáról indult eszmecsere múlt év végi összefoglalásával. A viták tovább folynak. Ezt a célt szolgálja *Ernst Fischer* tanulmánykötetének* kiadása is: ismertté tenni az osztrák marxista kritikus állásfoglalását a hazai közönség előtt, mely eddig csak utalásokból ismerhette nézeteit. Fischer cikkgyűjteménye szervesen kötődik az ott felvetődött kérdésekhez, ahhoz a törekvéshez, hogy kitágítva a realizmus kereteit az a jelenkori művészetpolitika ható eszközévé váljon.

A szerves egységgé gyúrt essző- és kritikagyűjtemény keletkezése 1962—63, és így áll elő, hogy Fischer nézeteinek bírálatát már előbb olvashattuk a *Garaudy „Parttalan realizmus"* kötetéhez csatolt kritikák között, — mintsem magát a könyvét. *Ervin Pracht „Tegyük szabadosabbá vagy adjuk-e fel a realizmus fogalmát?"* című írása is hosszas vitát folytat Ernst Fischerrel, s ebből a szempontból is hézagpótló a kötet kiadása.

„Könnyed, szárnyaló szent lény vajon a költő... — vagy társadalmi jelenség...? Vagy egyoldalú, túlzó, merev mindkét felfogás?" Ezzel a kérdéssel kezdődik a tanulmánykötet, melyben hamarosan nyilvánvalóvá lesz a szerző szándéka is: csatlakozni Garaudy kísérletéhez, és az irodalom legátfogóbb területeiről vett bizonyítékokkal igazolni azt, amit francia kritikustársa kísérelt meg 1963-as Picasso, Saint-John Perse és Kafka tanulmányaival, azaz kiterjeszteni a realizmus kereteit a XX. század modern művészetének kimagasló egyéniségeire.

A bevezetés formál-logikai ellentétét az egyén és a társadalom kapcsolatának marxista elemzésével oldja fel; az átlagember többnyire közvetve érzékeli a valóságot, míg a „művészi tehetséggel megáldott ember" képessége az, hogy közvetlenül is észlelje. És ha ez az észlelés céltudatossá válik, ha nem „általában" nézi társadalmi környezetét, hanem „szokatlanul", „mivel fel tudja fedezni a még fel nem fedezettet", akkor — Fischer szerint — valóban művésszé válik.

Fischer gondolatmenetében már itt érezhetővé válik egy bizonyos hajlam, hogy egyrészt a különösnek (mint esztétikai kategóriának), valamint a művész egyéni szándékainak túlzott nyomatékot adjon a megítélés szempontjából. Így kerülnek nála túlságosan könnyedén azonos alapra a XX. század művészei közül olyanok, mint Eizenstein és Chaplin, Makarenko és Joyce, Majakovszkij és O'Casey, — de hiszen ez is a célja: tisztázni őket a dogmatikus kritika vádjai alól. Fischert leginkább az bántja, hogy a realizmus

* Gondolat, 1966.

Digitized by Google

merev értelmezése szerint korunk jelentős alkotóinak nagy része a dekadens jelző és az elutasítás áldzata lesz, és így értékeik, eredményeik a „szocialista művészet" mindent magába egyesítő folyamatából kimaradnak.

„Gyakran szemére vetik a világ modern művészetének, hogy elvalótlanítja a valóságot. Valóban vannak ilyen tendenciák, de nem a művészek, a költők helyezték a valóságot használaton kívül" — írja. A valóság és a látszat összekeveredése, a kapitalista világ bonyolultsága, az apparátusok bürokratikus uralma, a frázisok, a sablonok, — ezek ellen kell küzdeniük a művészeknek a valóság újra megtalálása érdekében. Innen származtatja (nem a legszigorúbb logikával) a divatos tapasztalati, neopozitivista behaviorista irányzatokat. Mivel a valóság feltárása túlontúl nehéz, a művészek „eltökélték, hogy csak azt mondják ki, amit látnak, hallanak... közvetlenül érzékelnek". Klee-t, Robbe-Grillet, Sarraute-t és Salingert említi, és legfőbb érdemüknek azt tartja, hogy a valóság új helyzeteit újszerű, eleven formában tudják kifejezni, mentesek a frázisoktól és a lapos általánosságoktól, megteremtik az „újonnan felfedezett lélektani és társadalmi valóság tökéletes atmoszféráját".

Ernst Fischer elemzéseiben egyfelől a forma oldala, másfelől a tartalmiság követelése olykor mintha nem állna megfelelő dialektikus egyensúlyban egymással. Egyrészt a művészi eszközök elavulásáról beszél, melyből egyenesen következik a „szükségszerű" formai iskolák létrejötte (mint az elhomályosult valóság újrafelfedezésének módszere), másrészt pedig tartalmi szempontból a legfontosabbnak a pozitív emberi törekvések ábrázolását tartja. Innen származik az, hogy az „Új tartalom és régi forma" fejezetben úgy véli, hogy a „győztes osztályok ízlése többnyire a megdöntött osztály ízléséhez igazodik". Ezzel pedig nem csupán azt bizonyítja, amit eltervezett, a személyi kultusz esztétikájának magyarázatát, de a „szocialista realizmus" fogalmát egyben ki is szolgáltatja a polgári, „modernista" támadásoknak.

„Mi a realizmus?" — teszi fel a kérdést, majd megállapítja: a realizmus fogalma tágítható és bizonytalan, s ezt a Kafka viták óta eltelt időben sem tisztázták megnyugtatóan. „Hol magatartásként, az objektív valóság elismeréseként definiálják, hol stílusként vagy módszerként, és gyakran elmosódik a határ egyik vagy másik meghatározás között". Fischer ettől az ellentmondástól úgy igyekszik megszabadulni, hogy elveti a dogmatizmus által módszerként felfogott realista követelményeket, melyek silány alkotások tömegét hozták létre, és kizárólag a magatartás szempontjából ítéli realistáknak az egyes alkotókat. Így pedig „majd minden rangosabb művészet realista". *Aragont* és *Garaudyt* idézi igazolásul, hogy a realizmust balról fenyegeti nagyobb veszély, mintsem jobbról, — az, hogy a társadalmi valóság helyett lakkozott, ellentmondásmentes világot adó (valójában antirealista) irodalom azt eredményezi, hogy az írók egy része visszariad a realizmustól. „Realistának lenni nem azt jelenti, hogy a valóság képét utánozzuk, hanem hogy tevékenységét utánozzuk... hogy részt vegyünk egy épülő világ teremtésében, s megtaláljuk belső ritmusát" — idézi Garaduyt.

A szocialista realizmusról írott sorok olvasásakor érthetjük meg jobban Fischer gondolatmenetét és törekvését. Ez — ha a kellő körültekintést olykor hiányolnunk is kell a szerző elemző munkájában — mégis abból az ellentmondásból fakad, hogy a zsdanovi esztétika követelményeinek hatására — amint írja — a „művészet nem fel- hanem elfedte a nép óriási

Digitized by Google

teljesítményeit, mivel a rendkívüli nehézségekről, áldozatokról szó sem esett"... A szocialista realizmus kategóriájával tisztázatlansága és ellentmondásossága miatt ugyancsak nem ért egyet, célszerűbbnek tartja a *„szocialista művészet" fogalmát.* „Így érthetőbbé válik — írja —, hogy nem stílusról, hanem magatartásról van szó, a szocialista magatartáson, nem a realista módszeren van a hangsúly". És hogy ezt a kissé határozatlan „szocialista művészet" kategóriát közerthetőbbé és pontosabbá tegye, szükséges és elégséges feltételként az alkotó jövőbe vetett optimista hitét kéri számon. „A XIX. század nagy realistáitól eltérően a szocialista író bele tudja venni művébe a jövőt... Feltételezi a társadalmi fejlődést, a jövő tükrében korlátlan lehetőségek derengenek fel"... — állapítja meg helyesen. Követelménye a szocialista alkotással szemben: a történelmi optimizmus (a szocialista jövőbe vetett hit), a pozitív hős valóban reális figurája — mely magában foglalja belső ellentmondásait a tagadást és a kétséget is —, és a kritikai szellem. „Az igazi szocialista realizmus tehát egyben kritikai realizmus is" — állapítja meg, miután arról beszél, hogy „a szocialista író a munkásosztály történelmi állásfoglalását vallja, de ez nem jelenti azt, hogy köteles a munkásosztályt képviselő párt minden határozatát, minden cselekedetét helyeselni".

Ernst Fischer a dogmatizmus elleni harcában nem egy olyan követelést is napirendre tűz, mely valójában túl is lép azon, hogy a személyi kultusz hibáit korrigálja. A szocialista művészet — szerinte — nem merevedhet hivatalos művészetté. „A kommunista világban lejárt a monológok ideje. Nincs általános érvényű »monolit« marxista esztétika" — írja —, és annak igazolásául, hogy a marxizmuson belüli eltérő véleményeket illusztrálja, több nyugati kommunista párt határozatából is idéz. „Az antagonisztikus rendszerek harca átmenetileg oda vezetett, hogy a szocialista és lényegében ugyan polgári, de kapitalizmus ellenes művészi és irodalmi törekvések között ledőltek a korlátok". Ezt a kijelentést számára az könnyíti meg, hogy a két rendszer szembenállásából inkább az azonos vonásokat emeli ki, s nem pedig a különbözőségeket; mint a szocialista társadalomban is ható elidegenedés vagy az emberiség ön-elpusztításának reális lehetőségét.

„Az elidegenedés és döntés" című fejezetben fellép több polgári művész érdekében a marxista kritika egyoldalú „dekadencia" vádja ellen. „A dogmatikus türelmetlenség egyik válfaja volt, hogy a kései, polgári világ kiutat nem mutató, de ezt a világot kíméletlenül elutasító irodalmi alkotásait elvetették, azzal hogy dekadensek, sőt még azt is állították, hogy agyafúrtan a kapitalizmust dicsőítik." A dekadencia Fischer szerint korélmény: amikor egy író a hanyatló társadalmi rendszerben negatívan viszonyul valóságához, akkor elutasítja azt. Ez eleget tesz a realizmus követelményének, hiszen az uralkodó osztályok pusztulását mutatja be, s amennyiben jelentős művész, ábrázolása mindig bonyolult, az osztályok, a társadalmi viszonyok kölcsönhatásának eredője lesz. A döntő az, hogy helyesli-e a bemutatott jelenségeket, vagy azok bírálatra késztetik-e.

Tételeit irodalmi példákon is bizonyítani kívánja ezért behatóbban elemzi Sartre „Émelygés", Moravia „Az unalom", Camus „Közöny" c. műveit és Faulkner, Salinger egy-egy regényét. Ezekben feltárja a társadalom jelenének és művészi visszatükröződésének pontos kapcsolatait, elemzi létrejöttük szükségszerűségét, és azokat a jelenségeket, melyeket íróik kritikus szándéka ábrázol. Mivel Fischer véleménye szerint az irodalomban a realizmusnak csak másodlagos problémája az, hogy az író milyen formá-

Digitized by Google

ban igyekszik bemutatni a valóságot, az eltérő formai jelenségek ellenére realistának ítéli őket. Amit rovásukra ír, az csupán az, hogy „az okos választás képessége, a cél, a jövő hiányzik" belőlük.

Ernst Fischer könyve minden vonatkozásában tanulságos és ösztönző olvasmány. Nemcsak gondolati frissesége teszi elevenné írását, hanem az emberiség szocialista jövőjébe vetett hite is. Számos gondolatát lehet és kell vitatni, de továbbfejleszteni is. A realizmus kérdése napjaink művészetének is egyik sarokköve, s a viták elengedhetetlen föltétele, hogy őszintén beszéljünk a problémákról. A könyv minden segítséget — tájékozódást és gondolatokat is — megad ehhez.

Pavlovits Miklós

Ralph Fox: A regény és a nép

(Kossuth Könyvkiadó, 1966.)

Az *Esztétikai Kiskönyvtár* sorozat 1964. májusában indult a Valóság és irodalom címen összeválogatott Gorkij-cikkek kötetével. Ennek előszavában a kiadó így fogalmazta meg célját: „... a szocialista realizmus megalapítójának nyomdokain haladva, az ő hagyományaihoz híven kívánjuk szolgálni a kor követelményeinek színvonalán a marxista esztétikai örökség népszerűsítését, a szocialista realizmus esztétikájának további kidolgozását." Az eddig megjelentetett művekben valóban *közös* törekvés nyilvánul meg: a marxizmus érvényesítése a művészetek különböző területein és a különböző esztétikai problémák megoldásában — a szélesebb közönséghez szólva.

Ezt az ítéletet erősíti a legújabb kötet, mely *Ralph Fox* angol kommunista esztéta és politikus 1936-ban írt esszéjét tartalmazza. Fontos ez az 1936-os dátum, mert az irodalmi problémát vizsgáló mű valójában aktuális politikai célt szolgált az antifasiszta népfront kialakulásának és küzdelmeinek időszakában. Ezzel magyarázható, hogy Fox elemzésében teljesen figyelmen kívül hagyja a német irodalmat, általában: a világirodalmat, és lényegében csak a *francia*, *angol* regényirodalomra támaszkodik.

Művének az alapgondolata, hogy a regény, melyet „civilizációnk nagy népi művészetének" nevez, a XIX. sz. végén válságba jutott és éppen a harmincas évek történelme, népmozgalma teremti meg a lehetőséget újraéledéséhez. Hosszan és rendkívül érdekesen elemzi a polgári irodalom fejlődési útját, *Chaucer*-től, *Boccaccio*-tól *Joyce*-ig, *Hemingway*-ig. Megmutatja, hogy a szocialista realizmus — melynek feltétele: az író részéről a történelem dialektikus materialista szemlélete, a marxista világnézet, és lehetősége: objektíve a harmincas évek történelmi mozgása — a polgári realizmusból sarjad ki. A teljes, a cselekvő, a történelmi folyamattal összhangban álló embert állítja a regény középpontjába, és ezzel visszahozza az elveszett epikusságot és a hősies elemet. Így elevenedik fel az író és a nép között újra az ősi kapcsolat, így képes az író aktívan, a néppel együtt részt venni kora politikai küzdelmeiben.

Fox könyvének egyik legnagyobb értéke a vulgáris felfogással és közvéleménnyel szemben a marxizmus igazságának védelme és a szocialista realizmus meghatározására tett kísérlete, illetve megvalósulásának szenvedélyes sürgetése. Bizonyos abban, hogy csakis a szocialista realizmus válthatja fel a modern regény polgári irányzatait és oldhatja meg a regény válságát. Témát és módsze-

Digitized by Google

reket is nyújt hozzá egy Dimitrovról és a korról írandó regény valóban nagyszerű vázlatával. Másik igen nagy értéke nagyfokú politikussága. Erről árulkodik már az is, ahogyan a regényhez és a regény problémájához nyúlt. Esszéje szinte felhívással zárul kora íróihoz, hogy művészetükkel vegyenek részt az ellenállási mozgalomban.

Az imperializmus világnézeti, filozófiai, művészeti válságának okairól, a fasizmusról és a fasiszta Németország szerepéről, *Malraux*, *Bates*, *Dos Passos* munkásságáról stb. ma már természetesen pontosabb ismereteink vannak, mint amire Fox harminc évvel ezelőtt támaszkodhatott. A kötetben, irodalomtörténeti kérdésekben egy sor erősen vitatható ítélettel is találkozhatunk. (Pl. hiányosan és félreérthetően határozza meg a regényt, mint műfajt; szocialista írónak nevezi *Dos Passost*, *Malrauxt*, *E. Caldwellt*, *Ralph Batest* és ugyanakkor a szovjet irodalomból egyedül Solohov nevét említi meg; a *Goncourt*-ok és *Huymans* együttes megítélése, stb.). Éppen politikai szándékának megfelelően fontos lett volna a német irodalom haladó, sőt antifasiszta hagyományainak hangsúlyozása is (pl. *Thomas Mann*).

Fox könyve mégis érdekes és sokat nyújtó olvasmány és hiánypótló forrás. A szerző munkásságának értékeléséhez és egyéniségének tiszteletéhez nagy segítséget ad a kiadó utószava és egyben helyesen is jelöli meg esszéjének jelentőségét kortörténeti dokumentum voltában.

Erdős Erzsébet

Ungvári Tamás: Modern tragikum — tragikus modernség

(Gondolat Kiadó, 1966.)

Egész életműre való az a problémakör, melynek feldolgozására Ungvári Tamás kétszáz oldalas esszéjében vállalkozott: merész kísérlet ily rövidre fogott terjedelemben a drámatörténet, a tragikum-elmélet és a dramaturgia összes nagy kérdését a megválaszolás igényével vizsgálni. Méghozzá úgy, hogy egyben a témára vonatkozó legfontosabb eddigi állásfoglalásokat is felvonultatja.

Gondolatmenete a következő: az antik és a reneszánsz tragédia azonosságainak és különbözőségeinek elemzésével kimutatja, hogy a klasszikus tragédia alapvető sajátossága az egyén és a társadalmi cselekvés viszonyának érzékeny, művészi regisztrálása. Az egyén elidegenedettségével azonban — amikor a társadalmi tevékenység eredménye kiszámíthatatlanná válik, és az embert „tevékenysége nem kifejezi és gazdagítja, hanem megnyomorítja" — megszűnik a tragédia, a klasszikus dráma lehetősége. A tragikum így idealista polgári filozófiai kategóriává válik. A modern dráma pedig a „drámaiatlan" életanyaggal küszködve a klasszikus dráma klasszikus tartalmakat hordozó eszközeinek felbontásával próbál szabadulni válságából, és új tartalmaknak megfelelő új eszközöket igyekszik létrehozni. A mai formabontás a műfaj megőrzésének kétségbeesett igényéből fakad, legszélsőségesebb képviselőinél azonban e helyett az az eredménye, hogy kérdésessé válik a művészi közlés lehetősége. Végezetül a szerző az egyén mai elidegenedettségét megszüntető jövőbeli társadalomban jelöli meg a dráma új virágkorát. E gondolatmenet fő értéke az, hogy az elemzés a drámai forma és a drámai tartalom azonosságának alapján, a tartalmi elemek felbomlása által okozott formai változások és a

Digitized by Google

valóság viszonyának vizsgálatával valósul meg Ungvári tanulmányában, és ezzel közelebb jut a modern dráma által felvetett kérdések megválaszolásához.

Ez a marxista teoretikusok által többszörösen kipróbált drámaelméleti koncepció és módszer sem fő vonásaiban, sem részleteiben nem újdonság. Ungvári szellemes ötletekkel, megfigyelésekkel, elemzésekkel gyarapítja, mindvégig gazdagon idézve a drámaelmélet polgári klasszikusait is. Dicséretes az a szándék, hogy egyetlen szintézisben tekintse át mindazokat az ismereteket, amelyekkel az elődök eddig többnyire részlettanulmányokban foglalkoztak. Hiába választotta azonban tanulmánya műfajául a tömörítés kedvéért az esszét, ez önmagában nem volt képes a kis terjedelem, a felölelt anyag és a könyvtárakra rúgó elődirodalom többszörös feszültségét feloldani. A stílus változatossággal, ötletességgel harcol a minduntalan felbukkanó közhelyek ellen, e művészien komplikált megfogalmazások mégse egyértelműen szerencsések. Ha ugyanis Ungvári eltekint a művészies, de szeszélyesen csapongó esszéformától, s ehelyett egyszerűbb fogalmazásra és logikusabb előadásmódra törekszik, könyve sokkal nélkülözhetetlenebb olvasmány lett volna. A nehézkes stílus viszont egy szűkebb olvasóközönséghez utalja a könyvet, akiknek pedig nehéz újat nyújtani, többet, mint a drámaelmélet „toposzainak" újrafogalmazását.

Szerdahelyi Edit

Dante a középkor és a renaissance között

(Akadémiai Kiadó, 1966.)

Dante Alighieri, akit Engels klasszikus tömörséggel a kozepkor utolsó és az újkor első költőjének nevezett, azoknak a reneszánsz szellemóriásoknak egyik nagyja, akiknek életműve az emberiség halhatatlan kincsei közé tartozik. S ami bennünket, magyarokat illet, talán elég, ha Arany János, Péterfy Jenő és Babits Mihály nevét említjük azok közül, akik tudományos vagy költői szenvedéllyel látták meg és törekedtek megláttatni Dante monumentalitását és igaz értékeit. Amióta pedig megjelent *összes műveinek* egykötetes kiadása — világviszonylatban is jelentős tudományos és könyvkiadói tettként —, majd pedig az *Isteni Színjáték* hazai kódex-illusztrációkkal ékesített gyönyörű kötete, a nagyközönség érdeklődése és értése is megsokszorozódott.

A költő születésének 700. évfordulóját az egész világon megünnepelték. A *Dante a középkor és a renaissance között* c. kötet a magyar italianisztika eddig legjelentősebb alkotása, tizenegy hazai tudósunk és negy olasz kutató tanulmányait tartalmazza. Az *első rész* Dante életművének történeti helyzetével foglalkozik, s mind a dantei humanizmus szellemi lényegének elemzésében, mind a kortársi műveltséghez s a közönséghez való viszonyításban igen sok fontos újdonságot tesz közkincsé. Hiányul azt róhatjuk fel, hogy az európai reneszánsz egészével való kapcsolatokat csak mellékesen érintik a szerzők. A *második rész* tematikáját az *Isteni Színjáték* filológiai és esztétikai elemzése határozta meg. Ezek a részlettanulmányok nemcsak tárgyilag fontosak, hanem azért is, mert a mű stilisztikai és szerkezeti méltatása a marxista irodalomtudomány módszerének örvendetes finomodását dokumentálja. A kötetet záró *harmadik rész* az újkori Dante-kép kialakulásának erővonalait és sajátosságait elemzi, magyar és olasz vonatkozásokban. Elsősorban a szakemberek számára érdekesek e hallatlanul sokrétű, s bonyolult feilődésű „utóéletnek" az adalékai, de a XIX. és a

Digitized by Google

XX. század magyar Dante-értékelésének hullámzása és célratörő elmélyülése saját nemzeti kultúránk felmérésében is jelentős mozzanat.

Filológiai folyóiratok hasábjain kell majd méltatni az egyes tanulmányok jelentőségét. Itt egy általánosabb szempontra s értékre irányítjuk a figyelmet: arra, hogy a történelmi materializmus módszere hatja át a kötet egészét, tudományos tettekké realizálva e módszer lehetőségeit a még oly aprólékos problémák feldolgozásában is. *Kardos Tibor* szerkesztői koncepciója és a munkatársak teljesítménye nemzetközi viszonylatban is jelentős, nem egy vonatkozásban újszerű. Ezért a magyar irodalomtudomány hírnevét öregbítené, ha a kötet olasz nyelvű kiadására is sor kerülhetne.

F. R.

Szimonov: Nem születünk katonának

(Európa Könyvkiadó, Budapest, Kárpáti Könyvkiadó, Uzsgorod)

„Itt, a háborúban nincs főpróba, ahol kísérletezni lehetne, eljátszani a darabot, akár rosszul is, és azután helyesen. Itt, a háborúban nincs piszkozat, amit összetéphet az ember, és azután letisztáz. Itt mindent vérrel írnak, mindent, elejétől végéig, az első betűtől az utolsóig" — írja *Szimonov* ebben a regényében. Ezért marad a mű centrális kérdése az, amit az *Élők és holtak* hőseinek szájából oly gyakran hallottunk: hogyan történhetett mindez? Miért történhetett meg az, hogy — bár mindenki számított a háborúra — mégis készületlenül érte az országot a németek támadása? Miért csak Sztálingrád alatt sikerült véglegesen és visszavonhatatlanul megfordítani a háború sorsát? Egyéni felelősség, politikai zűrzavar, a tömegek magatartása, vagy valami más tényező volt ennek az oka?

Szincovot és Szerpilint, az *Élők és holtak hőseit*, akik a mindent lehengerlő német támadás, a bekerítés alatt váltak katonává, a *Nem születünk katonának* c. műben viszontlátjuk. Az író elsősorban e két alak sorsán és a győzelmet jelentő sztálingrádi csata példáján mutatja be a Szovjetunió győzelmének törvényszerű voltát. A háború kiélezett szituáció, és ebben az egyes jellemek is markánsabbá és egyértelműbbé válnak. Ennek az ábrázolását Szimonov nem végletes egyénítéssel, hanem az alakok általános érvényűvé emelésével, az egyes sorsok, életutak szimbolikussá tételével oldja meg.

Szincov „katonává" válása, félelmetes kálváriája a bizalmatlanság légkörében, majd magára találása a véletlenek hosszú láncolatán keresztül — ez törvényszerű dolog. Ahogyan Szincov haditudósítóból, a fejét vesztő politikai tisztből kibontakozik a sallangoktól mentes, a háborún és az életen — minden tragikum ellenére is — győzedelmeskedő katona: ahhoz hasonló utat járt végig általában a szovjet katona. Ezt a vonalat erősíti Tánya alakja és kettőjük kapcsolata is. A másik vonal, amelyet következetesen végigvezet az író, Szerpilin alakjához és a felsőbb katonai vezetéshez kapcsolódik. A regénynek ezek a mozzanatai erősen dramatikus felépítésűek. Az összeütközések, amelyek egyre mélyülnek, és ugyanakkor egyre tisztázottabbá válnak, Szerpilin tábornok és Sztálin találkozásakor érik el csúcspontjukat: Sztálintól nem lehet választ kapni a feltett kérdésekre.

Végső soron a Szovjetunió sorsa, történelmi-társadalmi változásai, a felmerülő ellentmondások, az egyéni sorsoknak és szituációknak paralel megfelelőivé válnak. Szimonov történelemszemléletét jelzi az a művészi módszer, hogy Szincov és Szerpilin alakja felé irányította az olvasó érzelmi és gondolati identifikációját. Az elmondottaknak megfelelő a re-

Digitized by Google

gény szerkezete is: az író az eseményeket általában egy-egy alak vagy helyzet részletes leírásával, elemzésével fűzi egységbe, ezeknek ad igen intenzív érzelmi, gondolati töltést.

A *Nem születünk katonának* a győzelemről szól, de a győzelemben is „mindent vérrel írnak". Így az egyéni és kollektív felelősség a helytállás és igazság kérdése ugyanolyan nagy hangsúlyt kap, mint az *Élők és holtak*-ban, de a jövőre való vonatkoztatás motívuma jobban előtérbe kerül. Ez a mű azonban mintha fáradtabb volna, mint előzménye, mintha nem folytatódna ugyanakkora szuggesztivitással. A két regény mégis így együtt egységes igazán, így kapunk teljesebb képet a Honvédő Háborúban küzdő szovjet társadalomról és szovjet emberről.

Bíró Gyula

Gelléri Andor Endre: Egy önérzet története

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.)

„Kosztolányi ezt írta rólam: tündéri realizmus ennek a fiatal írónak minden munkája. Mert bizony az élet fakó, gonosz színei közé mindig behúztam a mese szivárványát, mert másként írni se tudtam volna az életről." Így folytatja Gelléri Andor Endre Kosztolányi oly sokat idézett találó sorait most másodízben kiadott önéletrajzi regényében. Az olvasó bepillanthat az életöröm e nagy kifejezőjének, a szépséget mindenütt feltaláló írónak legbelsőbb világába és csodálattal fedezheti fel, hogy mily hatalmas erőfeszítéssel kiküzdött harmónia az, amely Gelléri Andor Endre írásait átszövi. Felfedezheti, hogy nála is felmerülnek a művészi és emberi meghasonlás, a csüggedés, a keserű reménytelenség félelmetes árnyai. Ennek a zaklatottságnak az okát elsősorban abban kereshetjük, hogy bár az elnyomottak írója, mégsem tudott harcos proletáríróvá válni, kispolgári származása, erősen érzelmi beállítottsága miatt. Nem találja valóságos helyét a társadalomban, s ezért mint irodalmi jelenség is magányos, egyedül álló. Az Egy önérzet története kapcsán két kérdést szoktak feltenni. Az egyik magára a regényre vonatkozik: regény-e ez a mű, vagy csak asszociatívan kapcsolódó képekből összerakott lírai önéletrajz? Az írást még befejezetlensége ellenére is regénnyé teszi az a belső logika, ami összekapcsolja a látszólag kusza emlékképeket. Az emlékezést annak a küzdelmes útnak az ábrázolása irányítja, amelyet a művészet titkának kutatása közben az ösztönösségtől a tudatosságig tett meg az író. A másik probléma általánosabb, az életmű egészére vonatkozik: mi az oka annak, hogy a szerelemábrázolás központi szerepet kap Gellérinél? Ez a könyve azt a választ erősíti, hogy ez szimbolikus jelentőségű: az élet sivársága és a tündéri álmok közötti ellentétet jelképezi, hogy az igazi társ megtalálása helyett a valóság az olcsó szekszuális kielégülés lehetőségét nyújtja csupán. Az Egy önérzet története szervesen illeszkedik életművének egészébe, lapjain számtalan novella eredeti szituációjára, modelljére ismerünk. Nyomon követ[illegible]tjük küzdelmét az emberi és művészi kiteljesedésért, kétségeit és végül mindig diadalmaskodó hitét tehetségében és az írói munka értelmében.

Sebők Magda

Digitized by Google

Gyertyán Ervin: A múzsák testvérisége

(Gondolat Könyvkiadó, 1966.)

A művészetelmélet viszonylag kevésbé kidolgozott tartományára hívta fel a figyelmet Gyertyán Ervin néhány hónappal ezelőtt megjelent cikkében (*Művészet és szubjektivitás*, Kortárs, 1965. december). Abban látja marxista esztétikánk legsürgetőbb feladatát, hogy a művészet megismerő, szórakoztató és nevelő funkcióját a maga teljességében és összefüggésében tárja fel. Az általános esztétikában már kidolgozott kérdéskörön túl ugyanis a művészet szubjektív oldala (az érzékelés sajátos formája) eddig még sok tekintetben felderítetlen maradt.

A szerző *A múzsák testvérisége*-vel egy problémakör kiemelésével és felvázolásával vállalkozott újabb kutatásokra, amely egyben az összehasonlító esztétika kidolgozásának a kísérlete is. József Attilla, Derkovits Gyula és Bartók Béla művészetének összehasonlítói módszerrel való elemzése után — amelyre Szabolcsi Miklós vállalkozott — ezt az első elméleti jellegű, úttörő kísérletet köszönthetjük Gyertyán Ervin könyvében.

Vizsgálódásának fókuszában a művészetek „testvérisége", kapcsolata és eltérésüknek problémája áll. Elsősorban a művészi formát kutatja — természetesen elismerve a tartalmi oldal primátusát — mint az esztétika még eléggé feldolgozatlan „fejezetét"; meghatározza az egyes művészeteknek helyét a valóság konkrét absztrakciójához és a művészi ítéletformákhoz való viszonyában.

Ezen az úton haladva három alapelv köré csoportosíthatja a művészeteket: az állapotba rögzítés (képzőművészetek), a külsőséges történés (irodalom, film, színjátszás), és a közvetlen érzelmi absztrakció, belső tükrözés (zene, ének, tánc) alaptípusait állítja fel.

Majd később a műfaj-problémát elemzi a szerző. Rámutat az esztétikai gyakorlat egyik nagy nehézségére: a terminológiai hiányosságra, mely a művészetek technológiai, tárgyi, formai megkülönböztetésével a „műfaj-vegyeskereskedés"-hez vezet. Az elemzés azonban nem reked meg a puszta feladatmegjelölésben, hanem kísérletet tesz egy egységes, átfogó műfaj-csoportosítás kialakítására (apologetikus, kritikai és vegyes formák). — Ez a felosztás azonban szemmel láthatóan erőltetett, hiszen a besorolást nem lehet következetesen végigvinni, ha teljesen elvonatkoztatunk a tartalomtól. (Pl. hogyan sorolható be Kölcsey Himnusza, Petőfi komikus eposza az apologetika körébe? Hová sorolható a pantomim, a film, stb?)

A szerző — érdeklődésétől és a filmművészet sajátosságáról vallott nézeteitől vezetve — különös gondot fordít a film vizsgálatára. Kár, hogy nem tér ki — az egyébként részletes, gazdag és helytálló elemzés — a film társadalmi hatására, illetve hatásának kulcsára: a hangulatra, mely hordozza és közvetíti a film állásfoglalását és ideológiáját.

A könyv stílusegyenetlenségei, az indokolatlanul széttördelt szerkezet nem szolgálják megfelelően az író értékes és gondolatébresztő munkáját.

Sebő Ildikó

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME
Április

L. Figuers: *A béke és a nemzeti függetlenség igazi politikájáért.*

J. Kahn: *Monopóliumok, nemzetek és a Közös Piac.*

C. Fiterman: *A kommunisták, Európa és a francia nemzet.*

A. Barjonet: *A francia gazdaság és a Közös Piac.*

A. Moine: *Gondolatok a második vatikáni zsinatról.*

G. Lachenal: *Az afrikai katonai államcsínyek.*

J. Dubois: *Franciaországnak szüksége van a gyermekek érdekeit védő politikára* (A közoktatás és gyermekegészségügy helyzetéről.)

V. Lenin: *A kommün emlékére.* (A cikket a folyóirat a Lenin-évforduló alkalmából közölte.)

F. Maurin: *A mai francia film. Jegyzetek és kommentárok.* (Időszerű bel- és külpolitikai kérdésekről.)

W. Rochet: *Demokrácia és szocializmus.* (A „marxista gondolat hetén" elmondott beszéd.)

CRITICA MARXISTA
Január—február

S. Garavini: *Üzemi hatékonyság és jövedelempolitika* (A kormány és a monopóliumok jövedelempolitikájának bírálata.)

H. Magdoff: *Az amerikai kapitalizmus problémái.* (A tanulmány az amerikai konjunktúra belső ellentmondásait taglalja.)

W. Brus: *A politikai gazdaságtanról, a politika és a gazdaság kapcsolatáról a szocializmusban.*

C. Luporini: *Valóság és történelmiség: gazdaság és dialektika a marxizmusban.* (A tanulmány a kapitalizmus Marx által tanulmányozott történelmi helyét igyekszik meghatározni, foglalkozik a valóság és az absztrakció viszonyával, Marx dialektikus módszerével, a történelmi materializmus születésével.)

L. Althusser: *Egy történelmi koncepcióért* (A marxista történelemszemlélet problémáiról)

F. Banfi: *Tanulmányvázlat a használati érték marxi fogalmáról.* (Hozzászólás a folyóirat 1965. évi 3. számában az érték problémájáról megjelent cikkhez.)

A. Gorz: *Sartre és a marxizmus.* (A magát marxistának és Sartre-követőnek tekintő francia szerző vitába száll Chiodi hasonló címmel megjelent könyvével.)

Három tanulmány a gyarmati kérdés köréből (Merre tart Indonézia? Forradalom Latin-Amerikában és Guatemala esete. Az energia kérdése az európai-afrikai kapcsolatokban.)

Digitized by Google

EINHEIT

Május

E. Honecker: *A XXIII. pártkongresszus — Jelentős történelmi esemény az SZKP és a nemzetközi munkásmozgalom életében.*

A Szovjetunió — A tudomány egyik nagyhatalma (A Tudmányos Akadémia szerzői kollektívájának munkája.)

S. Doernberg: *A német kérdés és Európa jövője.*

W. Berger: *Németország helyzete a holnap világában.*

E. Diehl: *A német munkásmozgalom 1917—1945 közötti történetéről* („A német munkásmozgalom története" 3—5. kötetének megjelenése alkalmából)

Korszerű intenzív mezőgazdaságunk kialakításának gazdasági problémái (Interju Gerhard Grünebergel, az NSZEP Központi Bizottságának titkárával)

G. Manz: *A fogyasztás az újratermelés és a tervezés körülményei között.*

H. Wambutt: *A műszaki forradalom és komplett beruházási létesítmények.*

A. Hochmuth: *Irodalom és politika.* (A két német állam irodalmának viszonyáról.)

KOMMUNYISZT

6. szám

Az SZKP XXIII. kongresszusa: Lenini úton a kommunizmus felé.

V. Korionov: *Az SZKP XXIII. kongresszusának nemzetközi jelentősége.*

L. Leontyev: *A gazdasági építés lenini elvei.*

M. Iovcsuk: *A marxista filozófia lenini szakasza és jelenkori problémái.*

A XXIII. pártkongresszus határozatainak és anyagainak propagandájáról.

A. Notkin: *A Szovjetunió nemzeti jövedelme az új ötéves tervben.*

Ahed Agajev: *Egy nagy, erős család.* (A Szovjetunió nemzetiségeinek fejlődése.)

B. Ioganszon: *Népi értelmiség.* (Az értelmiség szerepe a kommunizmus építésében.)

M. Csetverikova: *A mi munkáskollektívánk.* (A Trjohgornaja manufaktura kombinát munkáskollektívájának fejlődése.)

W. Ulbricht: *Németország Kommunista Pártja és a Német Szociáldemokrata Párt egyesülésének 20. évfordulójára.*

E. Burnelle: *A belga munkásmozgalom a jelenlegi szakaszban.*

A szocialista országok gazdasági együttműködése. (Interjú Apró Antal elvtárssal.)

A. Andrejev—P. Szoboljev: *Az októberi forradalom a szovjet tudományos irodalomban.*

A. Taraszenko: *V. I. Lenin a kortársak emlékezéseiben.* (Leninről szóló visszaemlékezések recenziója.)

LUPTA DE CLASA

Április

G. Vasilichi: *V. I. Lenin születésének 96. évfordulója.*

A. Mirza: *A munkaerő bővített újratermelésének vetületei Romániában.*

F. Georgescu: *A nevelés mint a szociológiai kutatás tárgya.*

D. Ivanovici: *Felelősségteljes munka.* (A káderek helyes arányos elosztásáról.)

V. Sahleanu: *Az ifjúság és a tudomány etikája.* (A fiatal kutatók sokoldalú ismeretei elmélyítésének jelentőségéről.)

Z. Ornea: *„Tradicionalizmus" és „evolúció" a román polgári szociológiában.*

I. Mitran: *Fényforrások az Argesen.* (Az argesi vízierőmű építésén dolgozó kommunista élmunkások portréi.)

M. Lupu: *A tudományos kutatótevékenység a felsőfokú gazdasági oktatásban.*

G. Zamfir: *Az üzemi kutatómunka és a tervezés.*

V. Herdea: *A tudományos kutatás távlatai az állattenyésztésben.*

Digitized by Google

A. Kreindler—V. Voiculescu: *Az ideggyógyászati kutatás elmélete és gyakorlata.*

A. Zamfir: *A tőkekivitel.* (A nagy kapitalista országok tőkekiviteléről.)

P. Nita: *A négerek az amerikai társadalomban.* (Martin Luther King „Révolution non-violente" című könyvének ismertetése.)

MARXISM TODAY

Május

Szerkesztőségi jegyzetek. (Időszerű kérdésekről.)

J. Woddis: *Afrikai kapitalizmus.* (A 36 független afrikai ország politikai és gazdasági fejlődéséről.)

A. Hutt: *Haladó, reakciós vagy közönyös-e az angol ifjúság?* (Vitacikk.)

E. Charles lelkész: *A kereszténység és a marxizmus közötti párbeszéd.* (Vitacikk.)

H. Challis: *A dialektika törvényei.* (Vitacikk.)

E. McHugh: *A dialektika törvényei.* (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL

8. szám

F. Hájek: *Elvileg és érdemben.* (Az SZKP XXIII. kongresszusáról.)

M. Bruzek: *A kultúra autonomiája és a kultúrpolitika.* (A művészet és a politika, a szocialista művészet differenciálódása és egysége.)

F. Kratochvil: *A politikai tudományok tartalma és funkciója.*

M. Machac: *Szubjektivizmus, pszichológia és termelés.* (A munkapszichológiáról.)

I. Novikov: *Az ötéves terv első éve.* (A Szovjetunió új ötéves tervének első évéről.)

B. Schneider: *A Német Szocialista Egységpárt húsz éve.*

R. Kocanda: *Következetesen a komplex rendszer felé.* (Az új gazdasági irányítás néhány problémájáról.)

V. Sova: *Szolgáltatások fejlesztésének feltételei.*

V. Mejstrik: *A pártdemokrácia értelmezése és gyakorlata.*

J. Amort: *Az Európai Gazdasági Közösség és Afrika.*

V. Novák: *Katonai államcsínyek Afrikában.*

C. Colas: *Görögország és az Európai Gazdasági Közösség.*

J. Filipec: *Marxizmus és a mai szociológia.*

F. Krenek: *Szociológiai felmérés a falusi pártszervezetekben.*

9. szám

J. Dolezal: *Állandóan élő évforduló.* (Az 1945. májusi prágai felkelésről.)

R. Rohan: *A politikáról, érdeklődésekről és a tudományról.* (A szerkesztőség beszélgetése a Csehszlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének igazgatójával.)

M. Sokol: *Az új irányítási rendszer és az ötéves terv.*

P. Levit: *A helyi igazgatás új értelmezése.*

L. Dvorák: *A nemzeti felszabadító forradalom jelenlegi szakasza.*

P. Kamenik: *Mit csinálnak a művészeti szövetségek?* (Beszélgetés L. Tazkyval, a Szlovák Írószövetség vezetőségi tagjával.)

P. Ernst: *A munkaerő jellegéről és a dolgozók helyzetéről.* (A kapitalista társadalomban és a szocialista rendszerben.)

V. Houbek: *Az Európai Gazdasági Közösség válsága tovább tart.*

H. Fagan: *Az életszínvonal és a burzsoá rendszer.*

NOWE DROGI

Május

Az SZKP XXIII. kongresszusa.

A LEMP KB VI. plénuma. (A politikai bizottság beszámolója; E. Szyr beszéde; Wladislaw Gomulka beszéde; határozat a beruházási folyamat megjavításának fő irányairól.)

B. Suchodolski: *A tudomány és a tudósok szerepe.*

B. Bednarz: *A lengyel hadviselés történetéből.* („A lengyel hadviselés történetének vázlata 1864-ig" című könyv ismertetése.)

Digitized by Google

T. Lipski: *A szocialista munkaverseny.* (A versenymozgalom jelenlegi helyzete.)

M. Miskiewicz: *Az emberek közti szocialista viszonyok alakulásáról.* (A bydgoszczi vajdaság üzemeiben végzett felmérések eredményei.)

L. Chajn: *A spanyol polgárháború 30. évfordulója.*

S. Przybylski: *A német püspökök tegnap és ma.* (A katolikus egyház szerepe Németországban a hitleristák uralma idején. Katolikus egyházi személyek múltbeli megnyilatkozásai Lengyelországgal kapcsolatban.)

M. Berezowski: *Vissza tudja-e fizetni az angol Munkáspárt a bizalom hitelét?* (A Munkáspárt választási győzelméről.)

J. Obodowski: *Foglalkoztatáspolitika.* (A népi Lengyelország foglalkoztatáspolitikájának alakulása.)

NOVO VREME

Április

J. Mitev: *Az 1878-as áprilisi felkelés*

G. Gencsev: *Az értéktörvény és a mezőgazdasági termények árképzése*

I. Sztefanov: *Mai téma a filmművészetben*

V. Vlcsev: *A népművészet és jelenünk*

A. Szpaszov: *A termelőszövetkezetek és felvásárló vállalatok kapcsolatáról*

R. Velev: *Válság az agresszív imperialista tömbökben* (A NATO-válságról.)

D. Pavlov: A dialektikus materializmus és korunk antikommunizmusa

A. Andrejev: *A föld gazdasági szélességi és hosszúsági fokain.* (Ellentmondásos konjunktúra az imperialista világban — A fejlődőben levő országok régi és új nehézségei — Az imperializmustól való gazdasági függőség ellen folytatott harc sikerei.)

Sz. Goranov: *A forradalmi világfolyamat egysége* (A nemzeti felszabadító mozgalom a forradalmi világfolyamat elidegeníthetetlen része.)

Zs. Arojo: *A nyereség a szocialista gazdaságban*

H. Georgiev: *Az Olasz KP XI. kongresszusa*

L. Petrov: *A finn kommunisták kongresszusán*

M. Mihajlov: *Ernst Thälmann* (születésének 80. évfordulójára.)

E. Dafszkalov: *A bankok és vállalatok kölcsönös viszonyának új formái*

B. Petkov: *Az afrikai katonai államcsínyekről*

N. Velikov: *A bulgáriai gazdasági fejlődés problémáinak eredeti feldolgozása* (V. Nikiforov „Bulgária gazdasági fejlődésének problémái" című könyvének ismertetése.)

A. Marzanov: *„A burzsoá erkölcs maradványai társadalmunkban"* (M. Szemov könyvének ismertetése.)

N. Davidov: Egy szép hagyomány szellemében (V. Petrov „Afrikai jegyzetfüzet" című könyvéről.)

WEG UND ZIEL

Május

Az Osztrák Szocialista Párt kongresszusa

F. Fürnberg: *A választási eredményekről* (A március 6-i osztrák választások elemzése.)

E. Scharf: *Proletár internacionalizmus* (Az SZKP XXIII. kongresszusáról.)

E. Ragionieri: *Katolikusok, kommunisták, szocialisták* (Az új egységes olasz munkáspárt létrehozásának problémái.)

Levélváltás az NSZEP és az SPD között

A kommunista párt, az értelmiség és a kultúra (A Francia KP kb határozata az ideológiai és kulturális problémákról.)

Johann Koplenig köszöntése 75. születésnapján

T. Prager: *Elferdült költségvetési politika* (Ausztriában)

F. Marek: *A marxizmus és a nemzet* (A tanulmány azzal a témával foglalkozik, hogy a nemzet sztálini definíciója nem alkalmazható az afrikai és az ázsiai fejlődésre.)

Hozzászólások Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" című cikkéhez.

Digitized by Google

В НОМЕРЕ

Постановление ЦК ВСРП о реформе механизма хозяйственного руководства — *Дьюла КОВАЧНАИ:* Экономические вопросы на XXIII съезде КПСС — *Дьердь САБО:* Вкус и мировоззрение — *Янош ШИПОШ:* «Неделя марксистской мысли» и обозначающиеся проблемы сплочения левых сил во Франции — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Денеш БАРАЧ:* Агрессия во Вьетнаме и международное общественное мнение — *Имре ПАТКО:* Для Сити годится любое правительство, если оно делает свое дело... — ИЗ НАШЕЙ НАУЧНОЙ ЖИЗНИ: *д-р Иштван ДОЛМАНЬОШ:* О некоторых вопросах народно-демократических революций Европы — ОБЗОР: *д-р Дьюла ВАРГА:* Об изменении потребления и условий жизни крестьянства — КОНСУЛЬТАЦИЯ: *д-р Деже КАЛОЧАИ:* О социальных корнях индивидуализма.

INHALT

Beschluss des Zentralkommitees der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei über die Reform des Wirtschaftsmechanizmus — *Gyula Kovásznai:* Wirtschaftsfragen auf dem XXIII. Kongress der KPSU — *György Szabó:* Geschmack und Weltanschauung — *János Sipos:* „Die Woche des marxistischen Gedankens" und die Probleme der Zusammenfassung der französischen Linken — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *Dénes Baracs:* Die Aggression in Vietnam und die Weltmeinung — *Imre Patkó:* Der City ist jede Regierung willkommen, wenn sie ihre Arbeit verrichtet... — AUS DER WISSENSCHAFT: *Dr. István Dolmányos:* Einige Fragen der volksdemokratischen Revolutionen in Europa — RUNDSCHAU: *Dr. Gyula Varga:* Der Wandel im Verbrauch und in den Lebensverhältnissen der Bauernschaft — KONSULATION: *Dr. Dezső Kalocsai:* Die sozialen Wurzeln des Individualismus

CONTENTS

Resolution of the Central Committee of the Hungarian Socialist Workers' Party on the Reforms of Economic Management System — *Gyula Kovásznai:* Economic Questions at the 23rd Congress of the Soviet Union's Communist Party — *György Szabó:* Taste and Ideology — *János Sipos:* „The Week of Marxist Thinking" and the Problems of the French Left-Wing Collaboration now Taking Shape — INTERNATIONAL REVIEW: *Dénes Baracs:* The Vietnamese Aggression and the International Public Opinion — *Imre Patkó:* Any Goverment is Good Enough for the City, if it Does its Job... — SCIENTIFIC LIFE: *Dr. István Dolmányos:* On Some Questions of the European People's Democratic Revolutions — REVIEW: *Dr. Gyula Varga:* On the Changes in the Consumption and Living Conditions of the Peasantry — CONSULTATION: *Dr. Dezső Kalocsai:* On the Social Roots of Individualism.

Digitized by Google

SOMMAIRE

La resolution du Comité Central du Parti Socialiste Ouvier Hongrois sur la reforme du mécanisme économique — *Gyula Kovásznai:* Problèmes économiques au 23e Congrès du P. C. U. S. — *György Szabó:* Goût et idéologie — *János Sipos:* „La Semaine de la Pensée marxiste" et les problèmes qui se dessinent par rapport au rassemblement de la gauche en France — REVUE INTERNATIONALE: *Dénes Baracs:* L'agression au Vietnam et l'opinion internationale — *Imre Patkó:* Tout gouvernement est bon à la City, pourvu qu'il fasse sa besogne... DE NOTRE VIE SCIENTIFIQUE: *Dr. István Dolmányos:* Quelques problèmes des révolutions démocratiques populaires en Europe — REVUE: *Dr. Gyula Varga:* Changements dans la consommation et les conditions de vie de la paysannerie — CONSULATION: *Dr. Dezsó Kalocsai:* Les racines sociales de l'individualisme.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
- a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
- a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
- és bármely postahivatalnál

Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.
Megjelent 40 000 példányban
Az utolsó kézirat 1966. május 28-án érkezett a nyomdába
66.01489/2 – Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár L.
INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

287444

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

RETURN TO ⟶ **CIRCULATION DEPARTMENT**
202 Main Library

LOAN PERIOD 1 **HOME USE**	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS

RENEWALS AND RECHARGES MAY BE MADE 4 DAYS PRIOR TO DUE DATE.
LOAN PERIODS ARE 1-MONTH, 3-MONTHS, AND 1-YEAR.
RENEWALS: CALL (415) 642-3405

DUE AS STAMPED BELOW

SEP 26 1990
AUTO DISC JUL 06 1990

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
FORM NO. DD6, 60m, 1/83 BERKELEY, CA 94720

Digitized by Google

YD 28316

U.C. BERKELEY LIBRARIES

C022823437